ДОКЛАДИ

от Международната годишна конференция
на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
(София, 2026 година)

Адрес:
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“,
Българска академия на науките
бул. „Шипченски проход“ 52, блок 17
София 1113, България
+359 2/872 23 02

Авторските права на статиите остават собственост на авторите.
Публикациите в сборника се разпространяват под лицензa
Creative Commons Attribution 4.0. International Licence (CC BY 4.0):
http://creativecommons.Org/licenses/by/4.0

Editorial address:
Institute for Bulgarian Language Prof. Lyubomir Andreychin,
Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski Prohod Blvd., bl. 17
Sofia 1113, Bulgaria
+359 2/872 23 02

Copyright of each paper stays with the respective authors.
The works in the Proceedings are licensed under a Creative
Commons Attribution 4.0. International Licence (CC BY 4.0):
http://creativecommons.Org/licenses/by/4.0

© Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, 2026

ISSN 2683-1198 (online)

ISSN 2683-118X (print)

Б Ъ Л Г А Р С К А А К А Д Е М И Я Н А Н А У К И Т Е
ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“

ДОКЛАДИ

от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ (София, 2026 година)

Съставител: Цветана Димитрова

Редактори: Татяна Александрова, Атанаска Атанасова, Диана Благоева, Мая Влахова-Ангелова, Александър Георгиев, Цветелина Георгиева, Христина Дейкова, Цветана Димитрова, Жанета Златева, Йоанна Кирилова, Сия Колковска, Надежда Костова, Маргарита Котева, Ана Кочева, Михаела Кузмова, Христина Кукова, Илияна Кунева, Светлозара Лесева, Миглена Михайлова-Паланска, Михаела Москова, Николай Паскалев, Руска Станчева, Ивелина Стоянова, Ванина Сумрова, Милен Томов, Марияна Цибранска-Костова

София • 2026
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“

BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE PROF. LYUBOMIR ANDREYCHIN

PROCEEDINGS

of the International Annual Conference of the Institute for Bulgarian Language (Sofia, 2026)

Compiled by Tsvetana Dimitrova

Edited by Tatyana Aleksandrova, Atanaska Atanasova, Diana Blagoeva, Maya Vlahova-Angelova, Alexander Georgiev, Tsvetelina Georgieva, Hristina Deykova, Tsvetana Dimitrova, Zhaneta Zlateva, Yoanna Kirilova, Siya Kolkovska, Nadezhda Kostova, Margarita Koteva, Ana Kocheva, Mihaela Kuzmova, Hristina Kukova, Iliyana Kuneva, Svetlozara Leseva, Miglena Mihaylova-Palanska, Mihaela Moskova, Nikolay Paskalev, Ruska Stancheva, Ivelina Stoyanova, Vanina Sumrova, Milen Tomov, Mariyana Tsibranska-Kostova

Sofia • 2026
Institute for Bulgarian Language "Prof. Lyubomir Andreychin"

Програмен комитет

Цветана Димитрова – Институт за български език, Българска академия на науките, България (председател)
Бистра Андреева – Университет на Заарланд, Германия
Якуб Банашак – Институт по славистика, Полска академия на науките, Полша
Диана Благоева – Институт за български език, Българска академия на науките, България
Мариола Валчак-Миколайчакова – Университет „Адам Мицкевич“, Полша
Ана Васунг – Загребски университет, Хърватия
Цветелина Георгиева – Институт за български език, Българска академия на науките, България
Наталия Длугош – Университет „Адам Мицкевич“, Полша
Пьотр Злотковски – Университет „Мария Кюри-Склодовска“, Полша
Елена Иванова – Санктпетербургски държавен университет, Русия
Елеонора Йовкова-Шии – Университет в Тояма, Япония
Елена Карагьозова – Берлински свободен университет, Германия
Людмила Карпенко – Самарски университет, Русия
Светла Коева – Институт за български език, Българска академия на науките, България
Сия Колковска – Институт за български език, Българска академия на науките, България
Михаил Кондратенко – Институт за лингвистични изследвания, Руска академия на науките, Русия
Марина Котова – Санктпетербургски държавен университет, Русия
Ана Кочева – Институт за български език, Българска академия на науките, България
Яна Левицка – Институт по езикознание „Людовит Щур“, Словашка академия на науките, Словакия
Корина Лешбер – Институт за лингвистични и интеркултурни изследвания, Германия
Юлия Мазуркевич-Сулковска – Лодзки университет, Полша
Марек Майер – Лодзки университет, Полша
Христина Марку – Тракийски Демокритов университет, Гърция
Ваня Мичева – Институт за български език, Българска академия на науките, България
Олга Савеска – Университет в Белград, Сърбия
Петър Сотиров – Университет „Мария Кюри-Склодовска“, Полша
Максим Стаменов – Институт за български език, Българска академия на науките, България
Мила Тасева-Кюркчиева – Колеж по изкуства и науки, Университет на Южна Каролина, САЩ
Елена Узеньова – Институт по славянознание, Руска академия на науките, Русия
Станка Фитнева – Университет на кралицата, Канада
Антон Циммерлинг – Държавен институт по руски език „А. С. Пушкин“, Русия
Анна Чолева-Димитрова – Институт за български език, Българска академия на науките, България

Организационен комитет

Миглена Михайлова-Паланска – Институт за български език, Българска академия на науките, България (председател)
Александър Георгиев – Институт за български език, Българска академия на науките, България
Теодора Кръстева – Институт за български език, Българска академия на науките, България
Кирил Кирилов – Институт за български език, Българска академия на науките, България
Кристияна Симеонова – Институт за български език, Българска академия на науките, България
Симеон Стефанов – Институт за български език, Българска академия на науките, България
Валентина Стефанова – Институт за български език, Българска академия на науките, България
Ивелина Стоянова – Институт за български език, Българска академия на науките, България
Ванина Сумрова – Институт за български език, Българска академия на науките, България

Редактори

Татяна Александрова – Институт за български език, Българска академия на науките
Атанаска Атанасова – Институт за български език, Българска академия на науките
Диана Благоева – Институт за български език, Българска академия на науките
Мая Влахова-Ангелова – Институт за български език, Българска академия на науките
Александър Георгиев – Институт за български език, Българска академия на науките
Цветелина Георгиева – Институт за български език, Българска академия на науките
Христина Дейкова – Институт за български език, Българска академия на науките
Цветана Димитрова – Институт за български език, Българска академия на науките
Жанета Златева – Институт за български език, Българска академия на науките
Йоанна Кирилова – Институт за български език, Българска академия на науките
Сия Колковска – Институт за български език, Българска академия на науките
Надежда Костова – Институт за български език, Българска академия на науките
Маргарита Котева – Институт за български език, Българска академия на науките
Ана Кочева – Институт за български език, Българска академия на науките
Михаела Кузмова – Институт за български език, Българска академия на науките
Христина Кукова – Институт за български език, Българска академия на науките
Илияна Кунева – Институт за български език, Българска академия на науките
Светлозара Лесева – Институт за български език, Българска академия на науките
Миглена Михайлова-Паланска – Институт за български език, Българска академия на науките
Михаела Москова – Институт за български език, Българска академия на науките
Николай Паскалев – Институт за български език, Българска академия на науките
Руска Станчева – Институт за български език, Българска академия на науките
Ивелина Стоянова – Институт за български език, Българска академия на науките
Ванина Сумрова – Институт за български език, Българска академия на науките
Милен Томов – Институт за български език, Българска академия на науките
Марияна Цибранска-Костова – Институт за български език, Българска академия на науките

СЪДЪРЖАНИЕ

История на българския език

Алесандро Мария Бруни. *Среднобългарските източници между езиковата иновация и приемствеността: лингвотекстологически наблюдения* 15

Марияна Цибранска-Костова. *За някои имперфективни глаголи в славянския превод на „Против богомилите“ от Евтимий Зигавин* 23

Маргарет Димитрова. *Няколко езикови особености на Отец-Пантелеймоновата редакция на „История славянобългарска“* 31

Татяна Илиева. *Към въпроса за литеронимите в старобългарските азбуки. Наименованията на първите три букви от енеадата на десетиците. Тълкуване на паратактичните контекстуални връзки в акростиха* 44

Явор Иванов. *Към въпроса за превода на някои богословски понятия в първа глава на 56Евангелие от Йоан с оглед на банатския български език* 58

Дарина Стоянова. *Преводът на Самуил Бакачич като лингвокултурна адаптация на прозата на Йоаникий Галятовски* 67

Етнолингвистика

Йоанна Кирилова. *Концептът „скромност“ по данни от проведени анкети* 79

Теодора Кръстева. *Концептът „отзивчивост“ в представите на съвременния българин (на базата на анкетен материал)* 87

Цветелина Ангелова. *Индивидът в съвременното българско езиково съзнание (по данни от анкетен материал)* 98

Робертино Стоилов. *Митологичното и рационалното при названията на дъгата, вихрушката и ветровете (количествен анализ на номинационните модели)* 111

Илияна Димитрова. *Quantitative and linguocultural analysis of lexemes in the Bulgarian language containing the word-forming morpheme общо- and the root -общ-* 124

Ономастика. Терминология

Мая Влахова-Ангелова. *Селищните имена като извор за старинната българска антропонимия* 134

Георги Митринов. *За женските лични имена в списъците на християнското население от български села в Беломорието, по данни от османски данъчни регистри от XVI век* 145

Ирина Седакова. *Антропоним в этнолингвистическом освещении: болг. Екатерина (с русскими параллелями)* 154

Кристияна Симеонова. *Някои щрихи към отношението „омонимия – паронимия“ в терминологията* 165

Съпоставителни изследвания

Христина Г. Марку. *Оценъчна морфология: една непроучена област в българско-гръцките съпоставителни изследвания* 174

Ина Вишоградска-Мейер. *Едно сходство във фонотактичния профил на българския и унгарския език* 188

Станислав Гозд-Рошковски, Юлия Мазуркевич-Сулковска. *Заключителните изводи в съдебните експертизи на българските и руските експерти (в сравнение с полските и американските експерти)* 197

Якуб Любомир Банашак, Екатерина Петкова. *Истината като систематично подвеждащ израз* 207

Иван Держански, Олена Сирук. *Конструкцията „още + сравнителна степен“ в български и украински език* 220

Милен Малаков. *Словенската граматична конструкция „naj + кондиционал“ в светлината на българските косвени евиденциали* 234

Tomislav Sočanac. *Diachronic patterns of infinitive loss in Bulgarian compared to other South Slavic languages* 244

Manuela Nevaci, Irina Floarea. *Geographical variation in the lexical expression of time: a comparative study of Romanian dialects* 258

Съвременен български език

Бистра Андреева. *Регионална и възрастова динамика на ларингалния контраст при твърдите преградни съгласни в българския език* 278

Красимира Алексова. *За причините, обуславящи ниската функционална честота на бъдеще предварително време в миналото* 293

Андрей Иванов. *Темпоралността като йерархична система: параметри и категории на темпоралната семантика* 306

Венера Матеева-Байчева, Катрин Костова. *Прогресивен тест за определяне на нивото на владеене на български език* 314

Илиана Стоилова. *Употребата на двоеточие и нейната кодификация* 324

Ласка Ласкова. *Степенуване при качествени прилагателни, означаващи основните категории цветове* 336

Верка Сашева. *Адвербиализация на относителни прилагателни имена в българския език* 348

Стилианос Капатос. *Подходът на Питър Бари към Българското възраждане и книжовния български език* 360

Лексикология

Валентина Бонджолова. *Полиграфиксацията като начин за създаване на графични оказионализми* 370

Руслана Маргова. *Неологизми в български език, свързани с дезинформацията – видове, практика и медийна грамотност* 383

Цветелина Георгиева. *Начин на изписване и представяне на собствените имена на празници в „Речника на българския език“* 394

Ванина Сумрова. *Съществителните имена от общ род в първия еднотомен речник на българския език* 405

Красимира Василева. *Огънят в българската фразеология (основни метафорични модели)* 416

Семантично и синтактично описание на българския език

Катя Исса. *Семантична хомогенизация в развоя на синтактичните промени на краткото притежателно местоимение в съвременния български език* 425

Николай Паскалев. *Семантични ограничения при образуването на умалителни съществителни в съвременния български език* 436

Биляна Тодорова. *За употребите на глаголи с корен –бол- в превода на български език на поредицата „Хари Потър“* 445

Мария А. Тодорова. *Глаголи за физически контакт в рамките на класа на глаголите за действие* 456

Валентина Стефанова. *Глаголи, свързани с човешкото тяло, в аспектуалния клас за действие* 469

Диалектология. Етимология

Елена Узеньова. *Културен диалект на българи мюсюлмани от с. Азатлъ (Едирне, Турция)* 480

Ана Кочева. *Значения на раритета „женщина“ в български език* 487

Мария Мицкова. *Названията за ‘охлюв’ (helix) в диалектоложките бележки на кюстендилския книжовник Георги Димитров от 90-те години на XIX век* 492

Кирил Кирилов. *Български диалектни кулинарни глаголи, назоваващи ферментация* 503

Красимира Фучеджиева. *Към произхода на хрът, хрътка* 513

History of the Bulgarian Language

Alessandro Maria Bruni. *Middle Bulgarian sources between linguistic innovation and continuity: linguistic and text-critical observations* 22

Mariyana Tsibranska-Kostova. *On some imperfective verbs in the Slavonic translation of the title "Against the Bogomils" by Euthymius Zigabenos* 30

Margaret Dimitrova. *Language features of Monk Panteleimon's copy of Istoriya Slavenobolgarskaya* 43

Tatyana Ilieva. *On letteronyms in the Old Bulgarian alphabets. Motivation of the letter names in the ennead of tens* 57

Yavor Ivanov. *On the translation of selected theological concepts in the first chapter of the gospel of John with reference to Banat Bulgarian* 66

Darina Stoyanova. *Samuel Bakachich's translation as a linguocultural adaptation of Ioanikii Haliatovskyi's prose* 78

Ethnolinguistics

Yoanna Kirilova. *The concept modesty according to survey data* 86

Teodora Krasteva. *The concept of responsiveness in the minds of modern Bulgarians (based on survey material)* 97

Tsvetelina Angelova. *The individual in contemporary Bulgarian linguistic consciousness (based on survey data)* 110

Robertino Stoilov. *The mythological and the rational in the names of the rainbow, the whirlwind, and the winds (quantitative analysis of nominative models)* 123

Iliyana Dimitrova. *Quantitative and linguocultural analysis of lexemes in the Bulgarian language containing the word-forming morpheme общо- and the root -общ-* 124

Onomastics. Terminology

Maya Vlahova-Angelova. *The settlement names as a source of ancient Bulgarian anthroponymy* 144

Georgi Mitrinov. *On the female personal names in the lists of the Christian population of Bulgarian villages in Western Thrace* 153

Irina Sedakova. *An anthroponym in the light of ethnolinguistics: Bulg. Ekaterina (with Russian parallels)* 164

Kristiyana Simeonova. *Some points towards the homonymy – paronymy relationship in terminology* 173

Comparative studies

Christina G. Markou. *Evaluative morphology: an unexplored area in Bulgarian-Greek contrastive studies* 187

Ina Vishogradska-Meyer. *A similarity in the phonotactic profile of Bulgarian and Hungarian* 196

Stanisław Goźdź-Roszkowski, Julia Mazurkiewicz-Sułkowska. *Conclusions in Bulgarian and Russian expert opinions (a comparative perspective with Polish and American practices)* 197

Jakub Banasiak, Ekatetina Petkova. *Truth as a systematically misleading expression* 219

Ivan Derzhanski, Olena Siruk. *The still + comparative" construction in Bulgarian and Ukrainian* 232

Milen Malakov. *The Slovenian grammatical construction "naj + conditional" in the light of Bulgarian indirect evidentials* 243

Tomislav Sočanac. *Diachronic patterns of infinitive loss in Bulgarian compared to other South Slavic languages* 244

Manuela Nevaci, Irina Floarea. *Geographical variation in the lexical expression of time: a comparative study of Romanian dialects* 258

Contemporary Bulgarian Language

Bistra Andreeva. *Regional and age-related dynamics of the laryngeal contrast in Bulgarian non-palatalized stop consonants* 292

Krasimira Aleksova. *On the factors determining the low functional frequency of the Bulgarian future perfect in the past* 305

Andrey Ivanov. *Temporality as a hierarchical system: parameters and categories of temporal semantics* 313

Venera Mateeva-Baycheva, Katrin Kostova. *Progressive competency test for establishing Bulgarian language proficiency level* 323

Iliana Stoilova. *The use of colon and its codification* 335

Laska Laskova. *Comparatives and superlatives of basic colour terms in Bulgarian: evidence from a large web corpus* 347

Verka Sasheva. *Adverbialization of relative adjectives in the Bulgarian language* 359

Stylianos Kapatos. *Peter Barry's approach to the Bulgarian Revival and the literary Bulgarian language* 369

Lexicology

Valentina Bondzholova. *Polygraphixation as a method for creating graphical occasionalisms* 382

Ruslana Margova. *Neologisms in Bulgarian related to disinformation – types, practice and media literacy* 393

Tsvetelina Georgieva. *The representation of proper names of holidays in the Dictionary of the Bulgarian Language* 404

Vanina Sumrova. *Common nouns in the first one-volume Dictionary of the Bulgarian Language* 415

Krasimira Vasileva. *Fire in Bulgarian phraseology (main metaphorical models)* 424

Semantic and Syntactic Description of the Bulgarian Language

Katya Issa. *Semantic homogenization in the development of syntactic changes of the short possessive pronoun in contemporary Bulgarian* 434

Nikolay Paskalev. *Semantic constraints on the formation of diminutive nouns in contemporary Bulgarian* 443

Bilyana Todorova. *The uses of verbs with the root 'бол' in the Bulgarian translation of the Harry Potter book series* 454

Maria A. Todorova. *Verbs of physical contact within the class of activity verbs* 467

Valentina Stefanova. *Verbs related to the human body in the aspectual class of action* 478

Dialectology. Etymology

Elena Uzeneva. *Cultural dialect of Bulgarian muslims from the village of Azatli (Edirne, Turkey)*..... 485

Ana Kocheva. *Meanings of the rare lexeme žènština in the Bulgarian language* 490

Maria Mitskova. *The lexical designations for 'snail' (helix) in the late nineteenth-century dialectological notes of the Kyustendil scholar Georgi Dimitrov* 500

Kiril Kirilov. *Bulgarian dialect verbs with culinary semantics, denoting fermentation* 511

Krasimira Fuchedzhieva. *On the origin of хрът, хръткa 'hound'* 519

ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

СРЕДНОБЪЛГАРСКИТЕ ИЗТОЧНИЦИ МЕЖДУ ЕЗИКОВАТА ИНОВАЦИЯ И ПРИЕМСТВЕНОСТТА: ЛИНГВОТЕКСТОЛОГИЧЕСКИ НАБЛЮДЕНИЯ

Алесандро Мария Бруни

Неаполитански университет „Ориентале“, Италия

alessandromaria.bruni@unior.it

Резюме. Статията предлага нов подход към лингвотекстологическото изследване на среднобългарските ръкописи, който се съсредоточава не само върху изучаването на техните езикови иновации, но и върху приемствеността в текстовата традиция. Авторът препоръчва да се изследват езиковите и текстовите характеристики на среднобългарските ръкописи в контекста на предаването на старобългарските текстове заедно с всички останали свидетелства не само от южнославянски, но и от източнославянски произход, като се използват принципите на критиката на текста. По-конкретно, авторът илюстрира този нов подход с анализ на откритието си на единственото засега свидетелство в среднобългарската традиция на Словата на Григорий Назианзин за архаичната форма на причастието бышѧшт- / бышѫшт-, образувано от глагола бъıти, като го сравнява с разночетения спрямо другите преписи. Наблюденията показват, че среднобългарският ръкопис възхожда към клон на текстовата традиция, различен от този, засвидетелстван в източнославянските ръкописи. Освен това статията разглежда въпроса коя от двете форми – бышѧшт- или бышѫшт- – може да се смята за първоначална и дали е възможно да се установи сигурна връзка между употребата на това причастие и конкретна литературна школа от Първото българско царство, т.е. дали може това причастие да се приеме за лексикален маркер при сегашното състояние на знанията ни.

Ключови думи: *старобългарски език; славянски ръкописи; историческа граматика; текстова трансмисия; критика на текста*

Статията[1] представя редица кратки наблюдения върху въпроса за езиковата иновация и приемствеността в среднобългарските паметници. Според класическото определение на К. Мирчев „среднобългарският период е времето, когато се руши старата система на езика и българският език започва да губи най-типичното качество на своя граматичен строеж – синкретизма в областта на имената“. Освен това този период може да се определи изцяло като преходен етап в развоя на езика, през който „бавно изчезва старото качество на българския език и бавно се натрупва ново качество“ (Мирчев / Mirchev 1978: 10 – 11). Можем да разгледаме този важен период в историята на българския език и от обратна перспектива, т.е. не от такава, която разглежда езиковите иновации като негова основна характеристика, а по-скоро от такава, която разглежда запазването на най-древните характеристики на езика, т.е. от гледна точка на приемствеността на традицията. Този подход, който може да изглежда на пръв поглед по-нетрадиционен, е възможен, ако тръгнем от проблема (като изходна точка) с предаването на старобългарските текстове и тяхното съхранение през вековете.

Както е известно, броят на ръкописите с южнославянски произход от най-ранния период е изключително ограничен: това са много малко глаголически и кирилски кодекси, които от времето на класификацията на А. Лескин са станали част от т. нар. „старославянски канон“ (Leskien 1919: XLIII – XLVI; Ziffer 2008). Почти целият корпус от текстове със старобългарски произход се предава чрез източнославянски ръкописи, най-старите от които вероятно датират от края на X и началото на XI век, докато повечето не са по-късни от XIV век, а обикновено се датират от XV – XVI век нататък. Следователно предаването на текстове със старобългарски произход в южнославянския ареал, особено в среднобългарския период, е рядко явление, поне в количествено отношение. Въпреки това изучаването на среднобългарските източници

[1] * Статията е разработена в рамките на националния изследователски проект *The Transmission of Old Church Slavonic Texts* (TOCST), финансиран от Италианското министерство на университетите и на науката (ФОНД PRIN 2022, договор CUP H53D23006810006).

може да се окаже от изключително значение, ако се постави в *контекста* на текстологическото изследване на ръкописното предаване на дадено произведение на старобългарската литература. Тук имаме предвид анализа на цялата ръкописна традиция, основан на принципите на критиката на текста. Тези принципи традиционно се използват при изучаването на класическите (гръцки и латински) произведения и едва наскоро започнаха да се прилагат в областта на старобългаристиката (Бруни / Bruni 2024).

Примерът, който ще илюстрирам в настоящия доклад, е взет от ръкописната традиция на Словата на Григорий Назианзин, известен още като Григорий Богослов, един от най-значимите богослови и писатели на византийската църква. Допреди няколко години този корпус се изучаваше всъщност само въз основа на най-стария наличен препис, т.е. на пергаментния ръкопис от XI век (Санкт Петербург, Руска национална библиотека, Q.п.I.16 = P), публикуван от Будилович през 1875 г. (Будилович / Budilovich 1875), който е от източнославянски произход и съдържа подбор от 13 слова, 8 от които са предназначени за литургична употреба, а останалите 5 са за индивидуално четене. В резултат на работата си през многото години, които посветих на изследването на този корпус, доказах не само значението на по-новите източнославянски ръкописи, датиращи от XIV до XVII век, за реконструкцията на най-стария превод, който е от старобългарски произход и включва 8 допълнителни литургични хомилии в допълнение към съдържащите се в ръкопис P (общо 21 текста, които са обозначени с конвенционалното съкращение *Slav*.1), но и важността на южнославянските преписи за неговото текстово и лингвистично проучване (Бруни / Bruni 2004, 2010, 2021). Това беше възможно благодарение на факта, че половината от хомилиите от типа *Slav*.1, които съставляват така наречената литургическа колекция от 16 слова, предназначени за богослужебна употреба, се предава не само в редица източнославянски ръкописи, но и в южнославянската традиция, по-специално в преписи със среднобългарски правопис (Bruni 2024, Бруни / Bruni 2025).

В това отношение най-важен сред тях е ръкопис № 674 от НБКМ (= N), който може да бъде датиран по палеографски признаци към средата или поне към третата четвърт на XIV век. Той е преписан от ръката на книжовника Пръвослав по личната повеля на логотета Мита по времето на българския цар Иван Александър (1331 – 1371). В този ръкопис 6 от 16-те богослужебни хомилии са в най-старата версия от типа *Slav*.1 (Бруни / Bruni 2021: 25). В тази категория попада преводът на Слово 43, известно под заглавието „Надгробно слово за Василий Велики“, което е предадено също в P и в множество други източнославянски кодекси. Като цяло ръкописната традиция на този текст се отличава със значителен брой архаизми, включително наличие на глаголически букви, грешки в транслитерацията от глаголица на кирилица и различни фонетични, лексикални и граматически древни езикови признаци. Тези аспекти заедно ни позволяват да датираме превода в период не по-късно от края на IX или началото на X в. (Bruni 2023). Преди години публикувах критическо издание на Слово 43 въз основа на източнославянските свидетелства и софийския среднобългарски препис N (Бруни 2010: 151 – 222). Последният се оказа изключително интересен не само за реконструкцията на архетипа на превода, но изобщо от гледна точка на изучаването на историческата граматика на българския език.

Един от най-важните резултати, постигнати в тази посока, е откриването на единственото засега свидетелство в среднобългарската традиция на архаичната форма на причастието бышѧшт- / бышѫшт, което обикновено се тълкува в научната литература като уникален остатък на предполагаемо праславянско сигматично бъдеще време, образувано от глагола бъıти с наставката -*s*- по подобен модел на наблюдавания за сигматичното бъдеще в някои индоевропейски езици като гръцки и литовски. От времената на В. Ягич (Jagić 1882, Jagić 1906), А. Лескин (Leskien 1919: 213), Н. ван Вейк (Van Wijk 1931: 228 – 229) и А. Вайан (Vaillant 1948: 237) до по-новите изследвания на Ив. Добрев (Добрев / Dobrev 1982: 109), Я. Милтенов (Miltenov 2009) и Т. Славова (Славова / Slavova 2017: 353 – 355) се е смятало, че това старобългарско причастие е засвидетелствано само в източнославянски ръкописи и, следователно, е останало непознато на среднобългарската традиция. Системният филологически подход към източниците обаче показа, че това схващане се нуждае от преразглеждане (Bruni 2025:40).

Ако вземем предвид 71-ва глава на Слово 43 според ръкопис N, можем да наблюдаваме разночетенето ѡ бышѫштимь срещу формата ѳ бышѧштиимъ, която се среща в най-стария руски препис от XI в. P, които се противопоставят на разночетенето ѳ бывающимъ (сегашно деятелно

причастие от глагола бывати) спрямо по-късните източнославянски ръкописи на литургическата колекция от 16 слова (Bruni 2025: 39). В 62-ра глава се наблюдава различна картина. Най-старият източнославянски ръкопис P съдържа разночетене къ бышѧщюѹмоу, докато останалите преписи – източнославянските и среднобългарският – съдържат разночетенето къ бываѫщюѹмоу, което отново представлява сегашно деятелно причастие от глагола бывати (Bruni 2025: 39) Трябва да се отбележи, че и в двата пасажа от текста старобългарските причастия превеждат гръцкото сегашно деятелно причастие μέλλων (‘бъдещ, предстоящ’) от глагола μέλλω (‘възнамерявам да, каня се да’).

Следователно текстовият анализ показва двойственото поведение на среднобългарския ръкопис N. В единия случай той съвпада с ръкописа P, а в другия се разминава с него, тъй като споделя разночетенето на по-късните руски преписи на литургическата колекция. Тази хибридна текстова особеност ни позволява да изключим зависимостта на среднобългарския ръкопис N от руската традиция, т.е. възможността да става дума за източнославянско влияние върху южнославянската писменост. Това се доказва и от текстовите характеристики на множество други пасажи от текста, не само в Слово 43 (Бруни / Bruni 2010: 120 – 121; 151 – 222), но и в други хомилии, където N представя архетипните разночетения срещу вторичните варианти, налични в P и в други по-късни руски преписи (Бруни / Bruni 2025: 6 – 7). Дори външни за текста елементи – например специфичната сегментация и липсата на схолии и коментари в N, предлагат допълнителни аргументи за южнославянския, а не източнославянския произход на клона на традицията, от който произлиза среднобългарският ръкопис. Следователно анализът на неговите текстови характеристики ни позволява да го смятаме за напълно надежден източник не само за целите на реконструирането на архетипа, но и за изучаването на проблемите, свързани по-специално с езика и с граматиката.

Изучаването на старобългарското причастие бышѧшт- / бышѫшт-, което беше определяно като „загадка за палеославистите“ (Славова / Slavova 2017: 353), поставя пред науката два проблема, които отдавна са обект на задълбочени дебати сред учените. Първият е въпросът за неговото значение и тълкуване, на който посветих своя скорошна статия, в която предлагам да го разглеждаме не като бъдеще в тесния смисъл, а като израз, описващ текущ, протичащ процес, подобен на значението на глагола бывати не в итеративното му значение, а като описание на действие в процес на протичане, на реализиране (Bruni 2025). Вторият въпрос, който ще засегна накратко тук, се отнася до това коя от двете форми бышѧшт- или бышѫшт- може да се приема за изходна и дали употребата на това причастие може да се разглежда като характеристика на конкретна литературна школа.

Както отдавна е отбелязано, в източнославянските източници се срещат два варианта на причастието: единият изглежда като бышѧшт-, а другият е бышѫшт-. Според някои учени най-старата форма е бышѫшт- (Patri 1990: 312), а според други не е възможно изобщо да се стигне до каквито и да е сигурни заключения относно предходността като датировка на единия или другия въз основа на материала, предоставен ни от източнославянските ръкописи (Aitzetmüller 1968: 12; Birnbaum 1995: 85, 89). Независимо от решението на този проблем, предложената от Ягич (Jagić 1906: 36) реконструкция на именителния падеж на първия вариант като **byšę* **(ед.ч., м.р.)**, **byšęšti* **(ед.ч., ж.р.)**, **byšę* **(ед.ч., с.р.)** се потвърждава благодарение на откриването на ново разночетене, непознато досега в корпуса на Словата на Григорий Богослов (Bruni 2025: 38, 40). Що се отнася до новия среднобългарски материал, дори в този случай е трудно да се намери категоричен отговор на въпроса.

Както видяхме, в среднобългарската традиция има само един пример, представен от формата бышѫшт-. Като се има предвид обаче смесването на носовите гласни ѧ и ѫ, типично за среднобългарските ръкописи, е много сложно или дори невъзможно да се определи дали формата бышѫшт- отразява оригиналните ортографски характеристики на превода, или е езикова иновация, т.е. вторично четене срещу бышѧшт-. Следователно, правописните особености на N представляват сериозна пречка за отговора на този въпрос. Още по-неясна ситуация в това отношение може да се открие в руските преписи на Григорий Богослов. Най-старият ръкопис P показва използването на двете форми (бышѧшт- и бышѫшт-) на една и съща страница в рамките на един и същи пасаж от текста в Слово 41 „За Петдесетница“, което е запазено още и в 17 източнославянски източници, ръкописи от XIV – XVII век с Тълкуванията на Никита Ираклийски. Спрямо преписа P в 11-а глава се чете следното: ѧ дроугїи бъшѧщее прѣжде оувѣдѣша·

ѡбражаѥми дх҃омъ· въ оумѣ· и акъı съ сѫщиими· съ бъıшѫщиими сѫще· (οἱ δὲ καὶ τὸ μέλλον προέγνωσαν τυπούμενοι τῷ Πνεύματι τὸ ἡγεμονικὸν, καὶ ὡς παροῦσι συνόντες τοῖς ἐσομένοις), докато всички по-късни преписи вместо бъıшѧшт- и бъıшѫшт- дават разночетения, които пак са образувани от сегашното деятелно причастие от глагола бъıвати (съответно бъıвающее и съ бъıвающими).

Всичко това показва, от една страна, невъзможността да се установи на текстово-критическо ниво приоритет на една от двете форми (бъıшѧшт- и бъıшѫшт-), поне при сегашното състояние на знанията ни. От друга страна, противоречивите ортографски особености на P не ни позволяват да изключим от чисто текстологическа гледна точка, че формата бъıшѫшт-, която фигурира в N, е изходна. Това обстоятелство трябва да ни подскаже известна предпазливост при формулирането на окончателно решение по този въпрос, по-специално относно предполагаемия иновационен характер на данните на среднобългарския препис, който е вероятен, но все пак не сигурен.

Също толкова проблематичен е въпросът относно предполагаемата употреба на бъıшѧшт- / бъıшѫшт- само от една конкретна книжовна школа. Това причастие традиционно се приема за лексикален маркер за така наречените преславски текстове, които отсъстват в класическия старобългарски корпус и са известни само в източнославянски преписи (Miltenov 2009; Милтенов / Miltenov 2024: 92 – 93, 168 – 169). Освен Словата на Григорий Богослов такива са преводите на Книгите на малките и големите пророци с тълкувания, вторият пълен превод на Книгата на пророк Даниил, Канонът за пророк Йеремия от Путятиния миней, Първото слово срещу арианите на Константин Преславски, *Коментарите на Теодорит Кирски върху Псалтира* и Спасителната книга (Сотириос) в Симеоновия сборник.

В тази връзка трябва обаче да се има предвид, че старобългарският корпус на Словата на Григорий Богослов не представлява хомогенен набор от текстове, преведени от едно и също лице на едно и също място. Последните текстологически изследвания, които направих върху тази традиция, показват, че някои хомилии са по-архаични от други и че въз основа на техните лексикални характеристики могат да бъдат класифицирани като принадлежащи към допреславския период (Bruni 2023, Bruni 2024, Бруни / Bruni 2025), или че просто не могат да се впишат в традиционната опозиция Преслав/Охрид, ако наистина такава е съществувала (за критически бележки по този въпрос вж. Станков / Stankov 2021). Именно такъв е случаят със Слово 43, за което, както вече отбелязах по-горе, е възможно да се предположи глаголическа подложка въз основа на задълбочен палеографски, лингвистичен и текстово-критически анализ (Bruni 2023) и където се регистрират значителен брой архаизми (гърцизми, прабългаризми) и хапакси, които съществуват редом с лексиката, считана за типична за Преславската книжовна школа (Спасова / Spasova 2008), но различаваща се по своите гръцко-славянски съответствия от преводите на Константин Преславски (Тасева, Бруни / Taseva, Bruni 2024).

Това обстоятелство ни принуждава да бъдем по-предпазливи при постулирането на неоспорима връзка между преславските книжовни центрове и употребата на причастието бъıшѧшт- / бъıшѫшт-. Ясно е, че книжовниците от тази школа са го използвали в своите преводи и че то се е превърнало в характерна черта на писмените паметници, произлезли от източнобългарски книжовници, но не можем категорично да изключим възможността употребата му да е още по-стара и всъщност да е включвала (макар и може би само в ограничена степен) и употребата му и от онези школи, които са били активни в западните региони. Няма съмнение, че както бъıшѧшт- / бъıшѫшт-, така и неговите разночетения, образувани от сегашното деятелно причастие от глагола бъıвати, са засвидетелствани в много ранни времена в старобългарската книжнина (Bruni 2025: 40 – 44).

Новите данни, които за първи път извлякох от среднобългарската традиция на Словата на Григорий Богослов, ни помагат да изградим едно по-нюансирано разбиране за историята на загадъчното причастие. Безспорно много проблеми остават нерешени и много въпроси остават отворени особено предвид това, че за традициите на други ръкописи, където срещаме причастието бъıшѧшт- / бъıшѫшт-, като например тази на корпуса на Пророческите книги, липсва цялостно проучване на всички преписи от южнославянски и източнославянски произход.

Въпреки това можем уверено да заявим, че прилагането на метод, който съчетава лингвистичното изучаване на източниците със съвременен подход, основан на критиката на текста, може да ни отвори пътя към неочаквани нови изследователски перспективи при изучаването на богатото и все още частично неизследвано среднобългарско ръкописно наследство.

Използвани съкращения

НБКМ: Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, София, България.
РНБ: Руска национална библиотека, Санкт Петербург, Русия.

Цитирана литература/References

Бруни 2004: Бруни, А.М. θεολόγος. *Древнеславянские кодексы Слов Григория Назианзина и их византийские прототипы*. (Россия и Христианский Восток. Библиотека, 6). Москва, Санкт-Петербург: Издательство «Нестор-История» СПб ИИ РАН [Bruni 2004: Bruni, A.M. *Theologos. Drevneslavyanskie kodeksy Slov Grigoriya Nazianzina i ikh vizantijskie prototipy*. (Rossiya i Khristianskiy Vostok. Biblioteka, 6). Moskva, Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo «Nestor-Istoriya» SPb II RAN]

Бруни 2010: Бруни, А.М. *Византийская традиция и старославянский перевод Слов Григория Назианзина*. Том I. (Россия и Христианский Восток. Библиотека 9). Москва, Институт всеобщей истории Российской Академии наук. [Bruni 2010: Bruni, A.M. *Vizantijskaya tradiciya i staroslavyanskiy perevod Slov Grigoriya Nazianzina*. Tom I. (Rossiya i Khristianskiy Vostok. Biblioteka, 9). Moskva: Institut vseobščej istorii Rossijskoj Akademii nauk.]

Бруни 2021: Бруни, А.М. Византийская традиция и старославянский перевод Слов Григория Назианзина. Том II: Коллекция 16 Слов: описание славянских кодексов. Москва: Институт всеобщей истории Российской Академии наук. [Bruni 2021: Bruni, A.M. Vizantijskaya tradiciya i staroslavyanskiy perevod Slov Grigoriya Nazianzina. Tom II: Kollekciya 16 Slov: opisanie slavyanskikh kodeksov. Moskva, Institut vseobščej istorii Rossijskoj Akademii nauk.]

Бруни 2024: Бруни, А. М. Кирилицата и текстовата трансмисия на старобългарските преводи. – В: Велинова, В., К. Станчев (ред.). *Азбука, език, идентичност. Втори международен форум за кирилицата. 27–28 юни 2024 г. София и Пловдив.* София: Министерство на образованието и науката. [Bruni 2024: Bruni, A. M. Kirilitsata i tekstovata transmisiya na starobalgarskite prevodi – In: Velinova, V., K. Stanchev (red.). *Azbuka, ezik, identichnost. Vtori mezhdunaroden foru za kirilitsata. 27 – 28 juni 2024 g. Sofia i Plovdiv.* Sofia: Ministerstvo na obrazovanieto i naukata.].

Бруни 2025: Бруни, А.М. Най-ранният старобългарски превод на Слово 38 на Григорий Назианзин: текстова трансмисия, език и ново критическо издание. – *Palaeobulgarica* 49, 2, с. 3–30. [Bruni 2025: Bruni, A.M. Nay-ranniyat starobalgarski prevod na Slovo 38 na Grigoriy Nazianzin: tekstova transmisia, ezik i novo kritichesko izdanie. – *Palaeobulgarica* 49, 2, pp. 3–30.]

Будилович 1875: Будилович, А.С. *XIII Слов Григория Богослова в древнеславянском переводе по рукописи Императорской публичной библиотеки XI века. Критико-палеографический труд.* Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии наук. [Budilovich 1875: Budilovich, A.S. *XIII Slov Grigoriya Bogoslova v drevneslavyanskom perevode po rukopisi Imperatorskoy publichnoy biblioteki XI veka*. Kritiko-paleograficheskiy trud. Sankt-Peterburg: Tipografiya Imperatorskoy Akademii nauk.]

Добрев 1982: Добрев, И. *Старобългарска граматика: теория на основите*. София: Наука и изкуство. [Dobrev 1982: Dobrev, I. *Starobalgarska gramatika: teoriya na osnovite*. Sofia: Nauka i izkustvo.].

Мирчев 1978: Мирчев, К. *Историческа граматика на българския език*. София: Наука и изкуство. [Mirchev 1978: Mirchev, K. *Istoricheska gramatika na balgarskiya ezik*. Sofia: Nauka i izkustvo.].

Милтенов 2024: Милтенов, Я. *Преславските лексикални маркери*. София: Авалон. [Miltenov 2024: Miltenov, Y. *Preslavskite leksikalni markeri*. Sofia: Avalon.].

Славова 2017: Славова, Т. *Старобългарски език*. София: Университетско издателство "Св. Климент Охридски". [Slavova 2017: Slavova, T. *Starobalgarski ezik*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Ochridski".].

Спасова 2008: Спасова, М. Текстологичната история на славянския превод на „Надгробно Слово за Василий Велики" от Григорий Богослов. Първа част. – *Преславска книжовна школа*, 10, 2008, с. 125 – 164. [Spasova, M. Tekstologichnata istoriya na slavyanskiya prevod na "Nadgrobno Slovo za Vasiliy Veliki" ot Grigoriy Bogoslov. Parva chast. – *Preslavska knizhovna shkola* 10, 2008, pp. 125 – 164].

Станков 2021: Станков, Р. Еще раз к проблеме так называемой „преславской лексики". – Palaeobulgarica, 45, 2, с. 65 – 84 [Stankov, R. Esce raz k probleme tak nazyvaemoy preslavskoy leksiki. – Palaeobulgarica, 45, 2, pp. 65 – 84.].

Тасева, Бруни 2024: Тасева, Л., А. М. Бруни. Гръцко-славянските лексикални съответствия като критерий за атрибуция на старобългарски преводи. – В: Тасева, Л., А. Рабус, И. Петров (ред.). *Учителното евангелие на Константин Преславски и южнославянските преводи на хомилетични текстове (IX-XIII в.). Филологически и интердисциплинарни ракурси. Доклади от Международната научна конференция в София 25-27 април 2023 г.* София: Институт за балканистика с Център по тракология, с. 215 – 234. [Taseva, Bruni 2024: Taseva, L., A. M. Bruni. Gratsko-slavyanskite leksikalni saotvetstvia kato kriteriy za atributsia na starobalgarski prevodi. – In: Taseva, L., A. Rabus, I. Petrov (red.). *Uchitelnoto evangelie na Konstantin Preslavski i yuzhnoslavyanskite prevodi na homiletichni tekstove (IX-XIII v.). Filologicheski i interdistsiplinarni rakursi. Dokladi ot Mezhdunarodnata nauchna konferentsia v Sofia 25 – 27 april 2023 g.* Sofia: Institut za balkanistika s Tsentar po trakologia, pp. 215 – 234.]

Aitzetmüller 1968: Aitzetmüller, R. Das angebliche s-Futurum des Slavischen. – In: Mayrhofer, M. (Hrsg): *Studien zur Sprachwissenschaft und Kulturkunde. Gedenkschrift für Wilhelm Brandenstein (1898-1967)*. (Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft, 14). Innsbruck: Institut für Vergleichende Sprachwissenschaft der Leopold-Franzens-Universität Innsbruck, S. 19 – 43.

Birnbaum 1995: Birnbaum, D.J. The Church Slavonic Future Participle from a Comparative Perspective. – *Die Welt der Slaven*, 40, 1, S. 76 – 92.

Bruni 2023: Bruni, A.M. The Transmission of the Old Church Slavonic Version of the Homilies of Gregory of Nazianzus and the Problem of its Glagolitic Substratum. – *Balkansko ezikoznanie / Linguistique Balkanique*, 62, 2, pp. 99 – 115.

Bruni 2025: Bruni, A.M. The Textual Transmission of the Participle «byšęšt-/byšǫšt-» in the Old Church Slavonic Tradition of the Homilies of Gregory of Nazianzus. – *Balkansko ezikoznanie / Linguistique Balkanique*, 64, 1, pp. 35 – 51.

Bruni 2024: Bruni, A.M. Die altkirchenslavische Übersetzung der Homilie 1 des Gregor von Nazianz: Textüberlieferung und kritische Ausgabe. – *Palaeobulgarica*, 48, 1, S. 3 – 24.

Jagić 1882: Jagić, V. Das slavische Praesens бѫдѫ – bądą. – *Archiv für slavische Philologie*, 6, s. 287 – 289.

Jagić 1906: Jagić, V. Einige Streitfragen. 9. Das Futurum des Stammes бы. – *Archiv für slavische Philologie*, 28, S. 35 – 36.

Leskien 1919: Leskien, A. *Grammatik der altburgarischen (altkirschenslavischen) Sprache*. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.

Miltenov 2009: Miltenov, Ya. Uses of Participle ⱏⱏⱎⱁⱎⱅⱏⱑ ‘future’ in the Slavonic Translation of the Minor Prophets with Commentary. – *Linguistique balkanique*, 43, 2009, pp. 159 – 167.

Patri 1990: Patri, S. Le participe futur en slave et en indo-européen. – Die Welt der Slaven, 35, 2, S. 312 – 317.

Vaillant 1948: Vaillant, A. *Manuel du vieux slave. Vol. 1: Grammaire*. Paris: Institut d'Études slaves.

Van Wijk 1931: Van Wijk, N. *Geschichte der altkirchenslavischen Sprache. Erster Band: Laut- und Formenlehre*. Berlin- Leipzig: Walter de Gruyter.

Ziffer 2008: Ziffer, G. Per (e contro) il canone paleoslavo. – In: Goldblatt, H., G. Dell’Agata, K. Stančev, G. Ziffer (Eds.). *Slavia Orthodoxa & Slavia Romana. Essays Presented to Riccardo Picchio by His Students on the Occasion of His Eightieth Birthday. September 7, 2003*. New Haven: The MacMillan Center for International and Area Studies at Yale, pp. 337 – 346.

MIDDLE BULGARIAN SOURCES BETWEEN LINGUISTIC INNOVATION AND CONTINUITY: LINGUISTIC AND TEXT-CRITICAL OBSERVATIONS

Alessandro Maria Bruni

University of Naples "l'Orientale", Italy

alessandromaria.bruni@unior.it

Abstract. This paper proposes a fresh approach to the linguistic and text-critical study of Middle Bulgarian manuscripts, focusing not only on their linguistic innovations but also on continuity within the textual tradition. The author emphasizes the need to investigate the linguistic and textual features of Middle Bulgarian manuscripts in the broader context of the transmission of Old Bulgarian texts, by comparing testimonies of South Slavic and East Slavic origin and by applying the principles of textual criticism. The article discusses the discovery of the archaic verbal participle «*byšęšt-/byšǫšt-*» in a Middle Bulgarian manuscript of the Homilies of Gregory of Nazianzus, which is analysed in comparison with its variant readings found in East Slavic manuscripts. Finally, a number of observations are presented regarding the transmission history, the challenge of determining the original form of the participle, and its potential connections to the translation techniques of a specific literary school of the First Bulgarian Empire.

Keywords: *Old Church Slavonic (Old Bulgarian) language; Slavonic Manuscripts; Historical Linguistics; Textual Transmission; Textual Criticism*

Alessandro Maria Bruni
University of Naples "l'Orientale"
Department of Literary, Linguistic and Comparative Studies
Via Duomo 219, Palazzo Santa Maria Porta Coeli
80138 Naples, Italy

ЗА НЯКОИ ИМПЕРФЕКТИВНИ ГЛАГОЛИ В СЛАВЯНСКИЯ ПРЕВОД НА „ПРОТИВ БОГОМИЛИТЕ“ ОТ ЕВТИМИЙ ЗИГАВИН[1]

Марияна Цибранска-Костова

**Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“,
Българска академия на науките**

tzibran@ibl.bas.bg

Резюме. В статията се разглежда словообразователната и семантичната характеристика на 30 имперфективни глагола на -ьствовати, извлечени от титула срещу богомилите в славянския превод на византийското съчинение „Паноплия Догматика“ от Евтимий Зигавин. Потвърждават се две тенденции, за които се говори в предходни изследвания: за зависимостта на групата глаголи на -ьствовати от развитата деривация при имената и за появата на неологизми, сътворени от славянските книжовници. Тъй като свидетелствата за славянски превод на Втората книга на Паноплията – ръкописи Ms. Slav. BAR 296 и откъснатия от него фрагмент в ОГНБ 1/108, се разполагат в много близък хронологически отрязък от края на XIV и първата четвърт на XV в., е логично да се търси продължението на езиковите тенденции, развити от търновските книжовници и пренесени на Атон, където с най-голяма вероятност е възникнал ръкопис Ms. Slav. BAR 296. Всеки белег на преводаческата техника придобива важно значение. В края като помощен апарат се прилага кратка лексикографска интерпретация на глаголите.

Ключови думи*: имперфективни глаголи на -ьствовати; славянски превод на Паноплия Догматика*

1. Уводни думи

27. глава от антиеретическия трактат *Πανοπλία δογματική* (нататък ПД), съставен от Евтимий Зигавин – богослов, догматик и придворен ересиолог на император Алексий I Комнин (1081 – 1118), е насочена срещу богомилите. Тя не може да се разглежда изолирано от цялостния състав на забележителното съчинение на монаха ерудит, което той създава по личната поръка на императора приблизително в периода 1113 – 1114 г. Идентификацията на богомилството с българското средновековно пространство прави обаче така, че тя става основен обект на изследвания и хипотези много преди да е познат цялостният превод на съчинението сред южните славяни. Оригиналният гръцки текст на ПД става достояние на византинистиката в том 130 на Patrologia graeca на Ж.-П. Мин (PG 1865), който препечатва изданието на влашките фанариоти от 1710 г., осъществено в Търговище (област Мунтения). Стъпка напред в проучването на последните пет титула срещу арменци, павликяни, масалиани, богомили и сарацини представлява новото критическо издание на М. Берке (Berke 2011: 142 – 185 за богомилите с нова сегментация от 58 параграфа). Титулът срещу богомилите е превеждан от гръцки на английски (Hamilton, Hamilton 1998: 180 – 207) и на български (ГИБИ / GIBI 1980: 42 – 75).

Свидетелство за интереса към богомилската тема в ПД е доказаният факт, че Патриарх Евтимий използва титула, влагайки антидуалистична богословска аргументация в речта на своя агиографски герой св. Иларион Мъгленски в едноименното житие (ПЕ / PE 1990: 58 – 81). Славянският превод на „Против богомилите“ обаче засега е известен само по един препис в трисъставния конволют № 1/108 от Одеската държавна научна библиотека (*ОГНБ*), датиран от края на XIV – първата четвърт на XV в. Преди да попаднат в него, титулът срещу богомилите и фрагмент от този срещу сарацините органически са принадлежали на единственото запазено свидетелство за цялостен превод на Втората книга на ПД, съхранено в ръкопис *Ms. Slav. BAR 296* със същата датировка от Библиотеката на Румънската академия (Сковронек / Skowronek 2022; Цибранска-Костова / Tsibranska-Kostova 2023). Първото му издание осъществява М. Г. Попруженко (1866 – 1944) в знаменитото си изследване върху Синодика на цар Борил от 1211 г., където го въвежда като приложение и добавя кратък словник на най-характерните лексеми (Попруженко / Popruzhenko 1899: 12 – 48 текст; 49 – 55 списък с думи). Трябва

[1] Авторката изказва благодарност за финансовата подкрепа на Българската академия на науките по двустранно споразумение за безвъзмездни средства между БАН и Румънската академия.

да се признае със съжаление, че изследователите рядко прибягват до него и предпочитат да използват някой съвременен превод, което води до загуба на връзка с посланията на автентичния средновековен текст. Затова следва да се оцени като безспорен принос новото издание на титула срещу богомилите по единичния препис от *ОГНБ 1/108,* ff. 3 – 24, осъществено от М. Сковронек (Сковронек / Skowronek 2022: 35 – 52).

От това въведение става ясно, че е налице ясна изворова база и значим предходен опит, за да се изследва начинът, по който е звучала преводната творба на Зигавин сред грамотните монаси и книжовници на Славянския юг. При това задължително следва да се припомни, че този титул е оригинално дело на византийския автор. За написването му той черпи сведения от първа ръка по време на разпита на богомила Василий Врач през 1111 г. (нова датировка 1099 г.), осъществен от император Алексий Комнин в присъствието на целия църковен клир и военното съсловие. Зигавин е наблюдател, емоционален свидетел и изобличител, а това се отразява на силната експресия на изказа му, богатството от реторични похвати и силната образност.

Настоящото изследване няма теоретичен характер. То цели да представи избрани репрезентанти от глаголната лексика с тяхната семантична характеристика спрямо гръцкия оригинал от гледна точка на преводаческите принципи. Освен върху гръко-славянските съответствия проучването се опира на преводите на английски и на съвременен български. Изхожда се от работната хипотеза, че такъв подход би очертал не само съдържателните, но така също и когнитивно-емоционалните аспекти на битуването на богомилската ерес, въплътени в един книжовен източник с висок богословски престиж, който остава еталон за векове напред и в голяма степен определя обхвата на научното знание и в нашето съвремие. Следва да се посочи и мнението на М. Попруженко, че въпреки сръбските правописни особености титулът „ведеть свое начало от болгарских оригиналов“ (Попруженко / Popruzhenko 1899: 11). Следователно може да се изследват закономерности и процеси от старобългарската епоха към периода XIV – XV в.

Във фокуса на внимание са глаголите на **-ьствовати**. Те са динамична и разрастваща се група в диахрония. Според изследването на Р. М. Цейтлин в класическите старобългарски паметници (нататък КСП) са представени 42 образувания (Цейтлин / Cejtlin 1986: 186 – 187). Докато глаголите с имперфективен суфикс **-ова-** са повсеместни, тези на **-ьствова-** се разглеждат в пряка връзка с вариантността на съществителните на **-ьство** (първичен суфикс) и **-ьствиѥ** (контаминация на **-ьство- + -иѥ**). Авторката допълва, че предпочитането на един от двата форманта носи стилови характеристики, типични за определен кръг паметници или определен период. Наблюдава се словообразувателна вариантност при семантична тъждественост, например между двувидовия **вѣровати** (над 400 употреби повсеместно) и имперфективния **вѣрьствовати** (само в Супрасълския сборник – Цейтлин / Cejtlin 1986: 1986: 59; СтбР / StbR 1999: 327). Според Р. Станков данните от старобългарски за разпространението на съществителни на **-ьство** и **-ьствиѥ** са свидетелство не толкова за ареална окраска, а за естествен процес на развитие на книжовния старобългарски език във връзка с първоначалната преводаческа дейност (Станков / Stankov 2016: 67 – 70). Тези изводи се отнасят в голяма степен и за глаголното словообразуване.

Специализирани изследвания върху паметници от среднобългарския период позволяват да се говори за разширяване на групата глаголи на **-ьствовати** с незасвидетелствани в КСП репрезентанти. М. Белова доказва присъствието на 67 глагола от този тип в произведения на Григорий Цамблак, акцентирайки върху преобладаващо отименния им произход (Белова / Belova 2008: 48). Разрастването им несъмнено е свързано с доказаната експанзия на имперфективните глаголи като цяло, която допринася за граматикализацията на категорията вид на глагола и видовите опозиции в историята на българския език. Но извън граматичния аспект глаголите на **-ьствовати** поставят въпроси на семантиката и превода, тъй като изцяло се вписват в книжовната лексика от високия регистър и отразяват стремежа на книжовниците към адекватност спрямо гръцкия оригинал и създаване на неологизми (подобни мнения у Белова / Belova 2008; Димитров / Dimitrov 2010 и др.).

2. Анализ на примерите

Обект на изследване са 30 глагола от главата „Против богомилите“, които се разпределят в няколко класификационни групи. Общият списък на интерпретираните лексеми по азбучен ред може да се види в приложението.

2.1. Десубстантивни образувания, при които ясно се изолира мотивираща основа от абстрактно съществително със суфикс **-ьство**. Те се образуват с помощта на именен суфикс **-ьств-** и глаголен суфикс **-ова-**: **въдѣтельствовати, дѣиствовати, избитьчьствовати, лицемѣрьствовати, наслѣдьствовати, пророчьствовати, скрѣньствовати, съвѣдѣтельствовати, съдѣтельствовати, шьствовати** и др. В групата попадат два глагола с различна префиксация, но семантично тъждествени: **съдѣтельствовати** и **въдѣтельствовати**, и двата в превод на δημιουργέω, които се извеждат от **съдѣтьльство** < **дѣтьль** ‘дело, действие‘. Оформя се еднокоренна група **съдѣтель** – δημιουργός, **съдѣтельнъ** – δημιουργικός, **съдѣтельство** – δημιουργία и дори **съсъдѣтель** – δημιουργός. За тематиката на титула това е ключово понятие, доколкото основният спор засяга онтологичните основи на битието и ролята на Сатаната според богомилите в мирозданието като творец на видимия свят. В текста той е представен с имената Самаил, Сатанаил, първородния син на Отца според богомилската доктрина. Примери: **сьдѣтелнꙋю притежаваашє силꙋ; и ѣже ѿ земле вьса израстающаа сьдѣтельствовавь; еже видѣвь новыи сьсьдѣтель; а еже догматисовати, ѣко сатанаил сьдѣтелствова тврьдь; показа се сьдѣтель сатана; самь ть злоꙋ сїю вьдѣтелствовавь** (Сковронек / Skowronek 2022: 38 – 39).

Самостоятелно следва да се разгледа глаголът **скрѣньствовати**. В двете издания на М. Попруженко и М. Сковронек се наблюдава разлика в неговото възстановяване. В по-старото издание на титула четем: **ѣдеть и пнеть ѣкоже слꙋжнове. ѿсвдꙋ же проѣвлено, ѣко нскрѣньствꙋють**, а в новото издателката възстановява **ѣко и скрѣньствꙋють**, което съответства на гр. ὅτι καὶ ἀσελγάινουσιν, ἀσελγαίνω ‘държа се разгулно, безчинствам’ (Попруженко / Popruzhenko 1899: 37; Сковронек / Skowronek 2022: 47; Berke 2011: 172). Новото коректно разчитане позволява да се изведе глаголът **скрѣньствовати**, който се родее с цяла група имена **скрѣньство**, **скрѣньствиє**, **скрѣнивъ** (Miklosich 1977: 851; СРЯ / SRYa 2000: 20). В семантиката на еднокоренната група се развиват две значения. Първото е ‘шегобийство, присмехулство, веселие, насмешка’ и то намира подкрепа в засвидетелстваната по Синайския евхологий лексема **искрѣньство** (СтбР / StbR 1999: 1303). Второто очевидно надгражда върху първото с нови признаци на семантичната мотивация ‘разгулност, сладострастие, любов към наслада‘, поради което и на самия глагол се придава значението на гръцкия му кореспондент. Двете думи **искрьнь** и **скрѣнь** са могли лесно да се смесват. В конкретния случай **скрѣньствовати** се вписва в дадената група не само по образуване, но и като предикативна реализация на качествения признак, носител на който е абстрактното съществително.

2.2. Десубстантивни глаголи със същия сложен суфикс **-ьствова-**, които се образуват от абстрактни съществителни с друга суфиксация. Както предлага да се процедира М. Белова, първата и втората група практически се изравняват в обща група десубстантиви, тъй като класификацията на глаголите се извършва независимо дали е регистрирана мотивираща дума със суфикс **-ьство**. Към този тип се причисляват: **бесчьствовати** (**чьсть**), **басньствовати** (**баснь**), **истиньствовати** (**истина**), **нестѫжаньствовати** (**нестѫжание**), **приповѣстьвовати** (**повѣсть**), **съкровищьствовати** (**съкровище** < **съкровъ**), **оученичьствовати** (**оученикъ**), **ходатаиствовати** (**ходатаи**), **чистотьствовати** (**чистота**). **Басньствовати сѧ** – μυθέομαι ‘разказвам, говоря неверни, измислени неща‘ (Berke 2011: 175) намира подкрепа в рядък композит с еднакъв първи компонент **баснопитворение** – μυθοπλαστία ‘измамни, фалшиви думи; нещо нереално’ (Попруженко / Popruzhenko 1899: 49). Именно лъжливите и несъответстващи на божествената истина твърдения на богомилите са подложени на критика. Глаголът **истиньствовати** ‘говоря истината, правдиво‘ – ἀληθεύω е в противоположност на гореказаното и влиза в етимологична фигура, за да изтъкне разликата между икона и идол: **а ѥже ѕ на҃ иконь прьвообразнаа понстинѣ сѫща и истиньствꙋюща еже нарнсѵт се** (Сковронек / Skowronek 2022: 42; Berke 2011: 160).

2.3. Композитите не са многочислена група: **благоразоꙋмьствовати, лицемѣрьствовати, незълобоимѣньствовати, съмѣреномѫдрьствовати, чюдодѣиствовати, ѥдиноистиньствовати.** Последният глагол е пропуснат в краткия глосар на М. Попруженко, макар че той обръща голямо внимание на обилието от сложни думи от всякакви части на речта. Причината е, че срещу гръцкия оригинал τοῦτο μόνον ἀληθεύοντες издателят възстановява **сѣ̀ тькмо ѥ̀дино**

ѝстиньствоующе (Попруженко / Popruzhenko 1899: 39). В новото издание М. Сковронек слива двете думи в композит: **и вльсви ѳво пакы нарнюють самѣ себе. се тькмо единонстиньствоующе. ѵародѣе во сѵть понстинѣ** (Сковронек / Skowronek 2022: 48). Преводите на съвременни езици са описателни: „наричат себе си маги и само тук говорят истината“ (ГИБИ / GIBI 1980: 69 – 70); “again they say that they themselves are the Magi and in this they tell the truth“ (Hamilton, Hamilton 1998: 195). И тъй като смисълът на казаното е, че само в това (т.е. че се оценяват като влъхви, маги) богомилите са прави, извеждането на композитен глагол е допустимо. Композитите с първи компонент числителното **ѥдьно-** могат да изхождат от различни мотивиращи гръцки компоненти, като συμ-, μονο-, ὁμό- (Цейтлин / Cejtlin 1986: 270). В други титули на ПД също се регистрират думи със съответствие между μονο- и **ѥдьно-**. Един такъв пример е терминът за назоваване на еретиците монофизити: **ѥдиноѥстьствьнци** – Μονοφυσίτες.

Глаголите **незълокоимѣньствовати** и **съмѣреномѫдрьствовати** изискват специално внимание. И двата не се възстановяват по този начин у двамата издатели на славянския текст, тъй като вторият не се приема за симплекс, а отрицанието се предава разделно спрямо възстановим, но незасвидетелстван в текста положителен глагол: **и молитвоватыᵎ[2] и поститы. и ѵнстꙋ̑ствоваты ѿ вьсакое неѵистоты. и не стежаньствоваты и не злокшнимѣ̑ствоваты и смѣрено мѫдрьствоваты и истиньствоваты и любыти дрьгь дрьга** // καὶ προσεύχεσθαι, καὶ νηστεύειν, καὶ ἁγνεύσιν πάσης ἀκαθαρσίας, καὶ ἀκτημονεῖν, καὶ ἀνεξικακεῖν, καὶ ταπεινοφρονεῖν, καὶ ἀληθεύειν (Сковронек / Skowronek 2022: 47; Berke 2011: 173; Попруженко / Popruzhenko 1899: 38). Сравнението обаче с гръцкия текст и водещият преводачески принцип за адекватност и търсене на най-точно съответствие с него позволяват те да се разглеждат именно като композити. Забележително цяла поредица имперфективи се разполага в съседство в един и същ контекст, в който се изброяват лицемерните действия на богомилите в утвърждаване на тяхната правота. **Незълокоимѣньствовати** – ἀνεξικακεύω е безспорен преводачески неологизъм, който се опитва да наподоби структурата и смисъла на изходния гръцки глагол ‘понасям, издържам дълго злото и страданието, страдам‘ (LS 1996: 133). Вероятно обаче преводачът възприема думата като композирана от ἀνέχω и κακία. Описателните съвременни преводи единодушно възстановяват значението на гръцкия оригинал: “and to pray and to fast and keep pure from all uncleanness and live in purity and be longsuffering and repent and tell the truth” (Hamilton, Hamilton 1998: 194); „ да се молят и да постят, да бъдат чисти от всякакъв порок, да не притежават нищо и да понасят с примирение злото, да бъдат смирени, да говорят истината…“ (ГИБИ / GIBI 1980: 68). **Съмѣреномѫдрьствовати** – ταπεινοφρονέω също се отнася до композитен глагол в значение ‘проявявам духовно смирение, скромност‘. С него се застъпва тенденцията към образуване на композити въз основа на употребен несложносъставен глагол, в случая **мѫдрьствовати**.

2.4. Глаголът **въторьствовати** се възстановява по причастна форма с предикативно значение и е единственият производен от числително име според същия продуктивен словообразувателен модел на **-ьствова-**. Той е употребен еднократно: **бытн же сатананла строитела и вторствоющаго ѿцѹ** – δευτερεύοντα τοῦ Πατρὸς (Сковронек / Skowronek 2022: 37; Berke 2011: 146). Предикативността се изразява по различен начин в съвременните преводи: „Satan is the steward, second to the Father“ (Hamilton, Hamilton 1998: 183) и „имал втори след себе си и главен уредник Самаил (Сатанаил)“ (ГИБИ / GIBI 1980: 53).

2.5. Интересен случай представлява глаголът **ключимьствовати сѧ** < **ключимъ** + **-ьствова-**. Той може да се причисли към суфиксалните деадективи, доколкото в КСП е засвидетелствано прилагателното хапакс от сегашно страдателно причастие **ключимъ** (СтбР / StbR 1999: 728). Моделът на образуване е тясно свързан със значението, което придава на транзитивния глагол неизвестният преводач в двойката **ключимьствовати сѧ** – προσαρμόζω ‘присъединявам се, приобщавам се, съгласувам се‘: **елика настоѣщомѹ богомильскомѹ велѣнїѳ ключимьствоѭт се** – ὅσαι τῷ παρόντι τῶν Βογομίλων δόγματι προσαρμόζουσιν (Сковронек / Skowronek 2022: 39; Berke 2011: 151; „които съответстват на сегашното учение на богомилите“ в ГИБИ / GIBI 1980: 56). В същия параграф се използва производна дума от мотивиращата основа и това е наречието **ключимѣ**, образувано от местен падеж на прилагателното. То изпълнява ролята на логически

[2] В преписите от *ОГНБ 1/108* и *BAR 296* инфинитивите се изписват с **ы** вместо с **и**. Това е една от редица други правописни черти на един и същ преписвач, които свързват органично двете части в едно цяло.

маркер за уточняване и изтъкване на съждение: **ненстꙑ҄нѣ҆ҕ҃ ѵестн сен гавльшѧ́, н наѕѣ вьсакоѥ нстнин, клюѵнмѣ** (ἀκολούθως) **н послѣдователнаа сен, лъжна гавлаю҆т се н несьставна** (Сковронек / Skowronek 2022: 39; Berke 2011: 151; „тъй като тази част изглежда невероятна и оголена от всякаква истина, следователно и това, което следва, изглежда лъжливо и нелогично“ – ГИБИ / GIBI 1980: 56).

Към деадективите в предходни изследвания се причислява и глаголът **послѣдьствовати** < **послѣдьнъ** с изпадане на наставката (Белова / Belova 2008: 49). Той е познат още на КСП и ако се следва анализът на Р. Цейтлин, може да се успореди с образуването на **въслѣдьствовати** от **въ слѣдъ** (**ити**) (Цейтлин / Cejtlin 1986: 187, 339). Става въпрос за синтактичен модел, тъждествен по значение с адвербиален израз в преносно значение ‘вървя по стъпките на, следвам нещо или някого, вървя след‘ (в диалекти наречието *послед, последи*, книжовно *после* като предлог и наречие – СтбР 2009: 313). В ПД глаголът има стилистична роля да подчертае приемствеността между отделните дуалистични учения и техните последователи: **послѣ҆ствѹю҆ть** – ἐπακολουθοῦσιν; **послѣ҆ствовавты семѹ** – ἀκολουθῆσαι τούτῳ; **послѣ҆ствѹюще велѣнїѧ̀ павлїкїань** – τῷ̃ δόγματι τῶν παυλικιάνων ἀκολουθοῦντες и др. (Berke 2011: 145, 146, 151). В титула срещу богомилите деадективните глаголи на **-ьствовати** не са доминиращи (сравни още **мѫдрьствовати** < **мѫдръ**).

3. Заключение

От направения анализ произтичат няколко извода. В изследвания текст са застъпени най-важните словообразователни реализации при глаголите на **-ьствовати**. Рязко преобладава десубстантивната мотивация. Те изцяло се вписват в изобличителната семантика на титула и развиват значения за действия, възпроизвеждащи признаците, застъпени в именната мотивираща основа на глагола. Потвърждава се тенденцията към образуване на неологизми, сътворени от славянските книжовници (Димитров / Dimitrov 2010: 565 – 566). По отношение на превода на ПД, чиито езикови особености все още са в процес на установяване поради малкото на брой обнародвани текстове, наличието на изследваната група глаголи трябва да се включи към белезите на преводаческата техника. Някои от хапаксите са мотивирани изцяло от гръцкия оригинал (**вътороьствовати, нестѫжаньствовати, съкровищьствовати, съмѣреномѫдрьствовати** и др.). В превода на ПД намират потвърждение процеси, разпространени в развитието на книжовния български език от XIV в., без да може на този етап на проучване да се говори за точен идиолект на преводача, тъй като кой е той, тепърва предстои да се уточнява. Нека да припомним, че единствените свидетелства за Втората книга на ПД на Славянския юг, които отбелязахме в началото, се разполагат в периода от края на XIV до първата четвърт на XV в. При това положение е логично да се търси продължението на езиковите тенденции, развити от търновските книжовници и пренесени на Атон, където с най-голяма вероятност е възникнал ръкопис *Ms. Slav. BAR 296.* Един от белезите на атонската езикова реформа, започнала още от втората половина на XIII в., е сближаване на морфологичната структура на думите с техните гръцки съответствия (Йовчева, Тасева / Yovcheva, Taseva 2008: 230). В ПД става въпрос не за изолирани факти, а за системни прояви на преводаческата техника: обилие от сложни думи, полипрефиксални образувания, запазване на старинна лексика и др.; може да добавим и глаголното словообразуване в по-широк аспект. Възниква въпросът дали не става въпрос не просто за идиолект на отделен преводач, а за общи принципи на книжовна школа или център. На него може да се отговори обаче едва след пълен системен анализ. Въпреки че наистина донякъде са „изкуствени“, както смята М. Белова (Белова / Belova 2008: 52), а в нашия случай – изцяло продиктувани от изискванията на догматическото слово в Паноплията, глаголите на **-ьствовати** са отглас от последния голям разцвет на книжнината в Търново и на Атон, който остава еталон в епохата на османското владичество.

Цитирана литература / References

Белова 2008: Белова, М. Г. *Образование глаголов в болгарском литратурном языке XIV – XV вв. (на материале произведений Григория Цамблака*). Дисертация. Москва: Московский университет имени Ломоносова. (Belova 2008: Belova, M. G. *Obrazovanie glagolov v bolgarskom litraturnom jazyke XIV – XV vv. (na materiale proizvedenij Grigorija Camblaka).* Disertatsija. Moskva: Moskovskij universitet imeni Lomonosova.)

ГИБИ 1980: *Гръцки извори за българската история*. Т. 10 (= Извори за българската история. Т. 22). София: БАН, 1980. (GIBI 1980: *Gratski izvori za balgarskata istoriya*. T.10. = Izvori za balgarskata istoriya. T. 22. Sofia: BAN.)

Димитров 2010: Димитров, К. Словообразувателни модели при глаголите в среднобългарския превод на словата на авва Доротей. – В: *Състояние и проблеми на българската ономастика.* Т.10. Велико Търново: УИ, с. 560 – 577. (Dimitrov 2010: Dimitrov, K. Slovoobrazuvatelni modeli pri glagolite v srednobalgarskiya prevod na slovata na avva Dorotey. – In: *Sastoyanie i problemi na bagarskata onomastika*. T.10. Veliko Tarnovo, UI, pp. 560 – 577.)

ПЕ 1990: *Патриарх Евтимий. Съчинения*. Кл. Иванова (съставител). София: Наука и изкуство. (PE 1990: *Patriarch Evtimiy. Sachineniya*. Kl. Ivanova (sastavitel). Sofia: Nauka i izkustvo.)

Попруженко 1899: Попруженко, М. Г. *Синодик царя Бориса*. Одесса: Экономическая типография. (Popruzhenko 1899: Popruzhenko, M. G. *Sinodik carja Borisa*. Odessa: Jekonomicheskaja tipografija.)

Сковронек 2022: Сковронек, М. Против богомилите из Догматическото всеоръжие на Евтимий Зигавин – няколко бележки върху славянския превод и препис. – *Palaeobulgarica*, 3, с. 25–56. (Skowronek 2022: Skowronek, M. Protiv bogomilite iz Dogmaticheskoto vseorazhie na Evtimiy Zigavin – nyakolko belezhki varhu slavyanskiya prevod i prepis. – *Palaeobulgarica*, 3, pp. 25–56.)

СРЯ 2000: *Словарь русского языка XI – XVII вв*. Вып. 25. Москва: Наука. (SRYA: *Slovar' russkogo iazyka XI – XVII vv*. Vyp. 25. Moskwa: Nauka.)

Станков 2016: Станков, Р. *Древнеболгарские переводные тексты и проблема лексических моравизмов*. София: УИ "Св. Климент Охридски". (Stankov 2016: *Stankov, R. Drevnebolgarskie perevodnye teksty i problema leksikechskih moravizmov*. Sofija: UI "Sv. Kliment Ohridski".)

СтбР 1999, 2009: *Старобългарски речник*. Т.1. А – Н. София: Валентин Траянов; Т.2. О – У. София: Валентин Траянов. (StbR 1999, 2009: *Starobalgarski rechnik*. T.1. A–H. T.2. O–У. Sofia: Valentin Trayanov.)

Тасева, Йовчева 2006: Тасева, Л., Йовчева, М. Езиковите образци на атонските редактори. – В: *Българска филологическа медиевистика. Сборник научни изследвания в чест на проф. дфн Иван Харалампиев*. Велико Търново, 2006, с. 221 – 240. (Yovcheva, Taseva 2006: Yovcheva, M., L. Taseva. Ezikovite obraztsi na atonskite redaktori. – In: *Balgarska filologicheska medievistika. Sbornik nauchni izsledvaniya v chest na prof. dfn. Ivan Haralampiev*. Veliko Tarnovo, pp. 221 – 240.)

Цейтлин 1986: Цейтлин, Р. М. *Лексика древнеболгардких рукописей X – XI вв*. София: БАН. (Cejtlin 1986: Cejtlin, R. M. *Leksika drevnebolgardkih rukopisej X – XI vv*. Sofia: BAN.)

Berke 2011: Berke, M. *An annotated edition of Eyhimios Zigabenos, Panoplia Dogmatikē, Chapters 23–28*. Belfast: Quin's University.

Hamilton, Hamilton 1998: Hamilton, J., B. Hamilton. *Christian Dualist Heresies in the Byzantine World c. 650 – c. 1450*. Manchester, NY: Manchester University Press.

LS 1996: Liddell, H. G., R. Scott. *A Greek-English Lexicon*. Oxford: Oxford Clarendon press.

Miklosich 1977: Miklosich, F. *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum*. Emendatum auctum. Reprint. Neudruck der Ausgabe Wien 1862–65.

PG 1865: Euthymius Zigabenos. Panoplia Dogmatica. – In: Migne, J. P. *Patrologiae cursus completus*. Series graeca. Paris, T.130, coll. 9–1359.

Приложение

Баснѣьствовати сѧ. *несв.* Разказвам, говоря неверни, измислени неща; μυθέομαι.

Бесчьствовати *несв.* Безчестя, не почитам, опозорявам, лишавам от достойнство; ἀτιμάζω.

Благоразоумьствовати *несв.* Проявявам благоразумие, здравомислещ съм; εὐνοέω.

Въдѣтельствовати *несв.* Създавам, творя, правя да стане; δημιουργέω.

Вътораствовати *несв.* Стоя на второ място, втори съм след нещо или някого; δευτερεύω.

Дѣиствовати *несв.* Действам, извършвам действие, активен съм; ἐνεργέω.

Избитьчьствовати *несв.* Притежавам в голямо количество, повече, в излишък; περισσεύω.

Истиньствовати *несв*. Говоря истината, правдиво; ἀληθεύω.

Ключимьствовати сѧ *несв.* Присъединявам се, приобщавам се, съгласувам се; προσαρμόζω.

Лицемѣрьствовати *несв.* Преструвам се, двуличен съм, проявявам лицемерие; ὑποκρίνω.

Насильствовати *несв.* Насилвам, упражнявам насилие, потискам; καταδυναστεύω.

Наслѣдьствовати *несв.* Наследявам, получавам в наследство; κληρονομέω.

Незълобоимѣньствовати *несв*. Примирявам се със страданието, понасям, издържам дълго страдание и зло; ἀνεξικακεύω.

Нестѧжаньствовати *несв.* Живея в бедност, не притежавам богатства; ἀκτημονεῖν.

Нечьствовати *несв.* Нечестив съм, живея в безчестие; ἀσεβέω.

Послѣдьствовати *несв.* Вървя по стъпките на, следвам нещо или някого, вървя след; ἀκολουθέω.

Приповѣстьвовати *несв.* Съобщавам, обявявам, донасям вест; προσαγγέλλω.

Пророчьствовати *несв.* Пророчествам, интерпретирам Божията воля; προφητεύω.

Скрѣньствовати *несв.* Държа се разгулно, безчинствам; ἀσελγαίνω.

Съвѣдѣтельствовати *несв.* Свидетелствам, потвърждавам чрез лично свидетелство; μαρτυρέω.

Съдѣтельствовати *несв.* Създавам, творя, правя да стане; δημιουργέω.

Съжителъствовати несв. Съжителствам, обитавам, живея заедно с някого или нещо; ἐνοικέω.

Съкровищьствовати *несв.* Пазя на скрито място, съхранявам; θησαυρίζω.

Съмѣреномѫдрьствовати *несв.* Проявявам духовно смирение, скромност; ταπεινοφρονέω.

Оученичьствовати *несв.* Уча се от някого, ученик съм на някого; μαθητεύω.

Ходатаиствовати *несв.* Ходатайствам, играя роля на посредник, медиатор; μεσιτεύω.

Чистотьствовати *несв.* Пазя се чист, пребивавам в чистота; ἁγνεύω.

Чюдодѣиствовати *несв.* Правя, извършвам чудеса; τερατουργέω.

Шьствовати *несв.* Вървя, продължавам напред; ἰτέον< εἶμι.

Ѥдиноистиньствовати *несв.* Казвам, говоря единични верни неща; липсва.

ON SOME IMPERFECTIVE VERBS IN THE SLAVONIC RANSLATION OF THE TITLE "AGAINST THE BOGOMILS" BY EUTHYMIUS ZIGABENOS

Mariyana Tsibranska-Kostova

Institute for Bulgarian Language "Prof. Lyubomir Andreychin", Bulgarian Academy of Sciences

tzibran@ibl.bas.bg

Abstract. This paper examines the word formation and the semantic characteristics of thirty imperfective verbs of the -ьствовати group, as seen in the title "Against the Bogomils" in the Slavonic translation of the Byzantine work Panoplia Dogmatica by Euthymius Zigabenos. Two tendencies previously studied are confirmed: the dependence of the -ьствовати verb group on developed name derivations and the creation of neologisms by Slavic scribes. Given that the unique evidence for a Slavic translation of the Second Book of the Panoplia are Ms. Slav. BAR 296 and the fragment torn from it in OGNB 1/108, spanning the late 14th and early 15th centuries, it is reasonable to seek the continuation of linguistic tendencies developed by Tarnovo scribes and adopted by those in Mount Athos, where Ms. Slav. BAR 296 BAR most likely originated. Every feature of the translation technique is assumed to be important. A brief lexicographical interpretation of the verbs is provided at the end for reference.

Keywords: *imperfective verbs -ьствовати; Slavonic translation of Panoplia Dogmatica*

Mariyana Tsibranska-Kostova
Institute for Bulgarian Language
Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod Blvd., Bl.17
1113 Sofia, Bulgaria

НЯКОЛКО ЕЗИКОВИ ОСОБЕНОСТИ НА ОТЕЦ-ПАНТЕЛЕЙМОНОВАТА РЕДАКЦИЯ НА „ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА“

Маргарет Димитрова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

marg@slav.uni-sofia.bg

Резюме. Статията анализира промени, налични в отец-Пантелеймоновия препис на „История славянобългарска“ (1809), в съпоставка с Втория котленски препис на поп Стойко Владиславов (1781). Тези промени свидетелстват, че редакцията в отец-Пантелеймоновия препис е дело на компетентен книжовник, владеещ езикови средства, които засилват посланията на неговия предшественик. Анализирани са и езикови тенденции в този смесен книжовноезиков тип, главно на синтактично ниво. В отец-Пантелеймоновия препис са запазени редица падежни форми, други са елиминирани, но са въведени и нови. Така също се използват членувани форми, както във Втория котленски препис, други са елиминирани, но са въведени и някои нови. Същевременно обаче, макар да са оставени непроменени някои инфинитиви, не са въведени нови. Съпоставката на двата преписа показва вариативността и гъвкавостта на книжовната норма в смесения книжовноезиков тип от края на XVIII и началото на XIX век.

Ключови думи*: Хилендарски манастир; Паисий Хилендарски; Софроний Врачански; Пантелеймон Хилендарски; смесен книжовноезиков тип*

0. **Смесените книжовноезикови стилове на XVIII в**. През XVIII век разнообразието от книжовни идиоми, използвани от българите, е голямо. В различно съотношение елементи на говоримия български език се съчетават с книжовни или книжни елементи, идещи от книги, написани на традиционния книжовен език на православната църква, приемник на старобългарския книжовен език, но с различен правопис: с едноюсов (църковнославянски) в печатни книги, стигащи до българите от Руската империя; с безюсов в книги, печатани във Венеция, Горажде, Милешева, Цетине, и в домашната консервативна ръкописна традиция; били са познати и книги на т. нар. славяносръбски език от втората половина на XVIII век[1]. Според съотношението на книжни, „класицизиращи“, и народноразговорни, „демотизиращи“ (димотизиращи) елементи, Валентин Гешев разграничава няколко стила в българската книжнина от XVIII в. (Гешев / Geshev 2022: 369 – 416). Според него езикът на „История славянобългарска“ принадлежи на смесен между „силнокласицизиран“ и „умереннокласицизиран“ стил. По-близки до народните български говори са т. нар. новобългарски дамаскини от XVII – XVIII в., написани с архаичен правопис на „книжовен език на народна основа“[2]. Ангелина Минчева вижда в „История славянобългарска“ продължение, от една страна, на дамаскинарската традиция, но, от друга, присъствие на редица църковнославянски елементи, идещи главно от изворите на о. Паисий (Минчева / Mincheva 1982: 40 – 43). Използването на тези елементи се дължи и на стремежа на монаха, като добър проповедник, да пише на по-висок стил, защото за важните неща, каквато е историята на българите, трябва да се говори с тържествен език, различаващ се от всекидневната реч (Динеков / Dinekov 1970; Пикио / Picchio 1993; Юлин / Gyllin 2011). Повече елементи от живата българска реч въвежда поп Стойко Владиславов през 1781 г. в своя втори препис на Отец-Паисиевата творба, Втори котленски препис (сигн. 438 в Библиотеката на Румънската академия в Букурещ), (Жерев / Zherev 1969). Промените в него позволяват да говорим за поп-Стойкова редакция на „История славянобългарска“ или за „Софрониев учебников вариант“ (Драгова / Dragova 2012).

[1] За езиковата ситуация сред българите през XVIII в. вж. Минчева / Mincheva 1982; Иванова / Ivanova 1999; Филкова / Filkova 2002; Иванова / Ivanova 2017: 81 – 96; Тошева / Tosheva 2020; Гешев / Geshev 2022: 388 – 416.

[2] Обобщение на проучванията на езика на дамаскинарите вж. у Гешев / Geshev 2022: 325 – 368 и цитираната там литература; ще добавя и важното проучване на Младенова, Велчева / Mladenova, Velcheva 2013.

1. **Преписът на отец Пантелеймон на „История славянобългарска“.** В библиотеката на Хилендарския манастир на Света Гора се пази препис на „История славянобългарска“, сигн. 294, направен от отец Пантелеймон през 1809 г. в Русе – според бележката му (Богдановић / Bogdanović 1978: 128)[3]. Текстът в този препис е близък до поп-Стойковата редакция, но съдържа и множество промени[4]. Тъй като те не са ми известни от по-ранни ръкописи, съдържащи тази версия, на този етап на проучването приемам, че тя е дело на отец Пантелеймон, хилендарски проигумен, за когото се знае, че е бил деен и образован човек от Стара Загора[5].

Не е ясно кой ръкопис е бил неговият извод – не е изключено да е бил Втори котленски препис или много близкият до него Кованлъшки препис на йерей Стоян от 1783 г. (сигн. 369 в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“) или незапазен днес ръкопис. Със сигурност не е бил Еленският препис на Дойно Граматик от 1784 г. (сигн. 370 в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“), защото той съдържа добавки и разночетения, които отсъстват в Хилендар 294. В тази статия през метода на съпоставката ще анализирам иновации в отец-Пантелеймоновия препис (нататък **П**) спрямо Втори котленски препис (нататък **К**)[6], за да отлича езиковите предпочитания на редактора, езиковата му компетентност и степента на „разхлабеност“ на връзката между антиграф и апограф, характерна за XVIII век (Минчева / Mincheva 1984), както и за да хвърля светлина върху варирането на езиковите средства и върху ролята на индивидуалните избори в рамките на смесения книжовноезиков тип на XVIII век (Иванова / Ivanova 1999: 75 – 76).

2. **Примери за редакторски намеси в отец-Пантелеймоновия препис.** Най-напред ще илюстрирам редакторския подход на отец Пантелеймон чрез два примера.

2.1. Първият пример е извлечен от главата за славянските учители.

К, л. 85б/86а: *Но Сѵ̈меѡнь Лабѣсь и҃мѣѧль голѧ̀ма брѣнь* ***и жестóка войскá на*** *грѣци* ***за мнóго врéме, тá зарад то*** *с҃токуп’ство, щó* ***земáли*** *грéци, когá поставлѧ̀ли а҃рхїеп҃скп҃ь; еднѡ̀ тѡ̀, дрyго* ***защѡ̀ имѣ́ль гнѣвь на грéци, тá*** *искáль да ѿстyпи ѿ патрїáршїа цр҃оград’скаѧ,* ***а тó да стáни рíмлѧнинь, до (!) доведé пáкь пáпини еп҃скп҃и вь Болгарію.***

П, л. 80а: *Но Сѵ̈меѡнь Лабѣсь и҃мáль голѧ̀ма брѣнь со(с҃) грѣци,* ***за сїѐ*** *с҃токyпство щѡ̀* ***зѣ̀мать****, когà поставлѧ̀ли а҃рхїеп(с҃)кпь. Е҃днѡ̀ тѡ̀, а҃ дрyго* ***щѡ̀*** *иска(л҃) да ѿстyпи ѿ патрїархїа цр҃ограда(д)скаѧ,* ***и҃ да сà поклонѝ на пàпата, защѡ̀ му не дáвали грѣци да постáвѧть патрїàрхь в Тéрнову****.*

Като светогорски монах о. Пантелеймон е използвал църковнославянски книги, съставил си е църковнославянско требниче (сигн. 173 от 1804 – 1807 г., пази се в Хилендарския манастир, вж. Богдановић / Bogdanović 1978: 101), знаел е и гръцки – в требника си е преписал последование на гръцки, но с кирилски букви. В цитирания по-горе пример той запазва църковнославянските форми *ѿстyпи, поставлѧли*, въвежда нови: *сїѐ, сос,* използва сложна форма на прилагателното *цр҃ограда(д)скаѧ.* Същевременно въвежда форми, характерни за своя говор, като източнобългарската възвратна частица *са*, *ималь* срещу *имѣѧль* в **К**, *патрїархїа,* форма, по-близка до гръцкия етимон и вероятно част от активния речник на монаха, срещу *патрїаршїа* в **К**, Кованлъшкия и Еленския препис.

Основните промени засягат конструкцията на фразата и смисловите нюанси. От една страна, светогорецът съкращава редундантната информация в *и҃мѣѧль голѧ̀ма брѣнь* ***и жестока войска на*** *грѣци* ***за много време*** **К,** свеждайки синтагмата до *и҃мáль голѧ̀ма брѣнь со(с҃) грѣци* **П**. От друга страна, той преформулира следното поп-Стойково изречение *а то да стани*

---

[3] Използвам микрофилм на ръкописа, любезно предоставен от Хилендарската изследователска библиотека в Охайския университет, САЩ, на проекта „Четвърт хилядолетие „История славянобългарска“ (Югозападен университет „Неофит Рилски“), финансиран от Фонд „Научни изследвания“, България, ВУ-ХН-306 (2007 – 2012).

[4] Илия Тодоров отделя като подгрупа на Софрониевата редакция ръкописите, съдържащи отец-Пантелеймоновата версия (Тодоров / Todorov 1982); вж. и Димитрова / Dimitrova 2011.

[5] За него вж. Стефанов / Stefanov 2007; Радев / Radev 2012: 250 – 272; Узунова, Димитрова / Uzunova, Dimitrova 2024.

[6] Използвам изданието на Романски / Romanski 1938.

рімлѧнинь да доведе пакь папини епископи в Болгарію – с това изречение котленският свещеник е заменил *хоте́ль пристати кь римлѣ́номь* в Първи котленски препис, л. 70а (и в Зографския първообраз). Чрез тази добавка към Отец-Паисиевия текст йерей Стойко, съдейки вероятно от разказите на Паисий (на две места в творбата му) за покръстването на българския владетел Муртагон, за взаимоотношенията му с цариградския патриарх и с римския папа и за дейността на папските епископи Павел и Формоза сред българите, е уточнил какво точно означава намерението на цар Симеон да се обърне към Римската курия – да помоли да дойдат папски епископи сред българите.

Отец Пантелеймон обаче пропуска това поп-Стойково изречение и определя действието на Симеон като решение *да сѧ поклонѝ на нѧпата*. Така монахът засилва внушението, че става дума не само за дипломатически връзки, а за отношение към папата: поклонът е израз не само на почит, но и съдържа елемент на подчинение, дори унижение на покланящия се. Хилендарският проигумен ясно очертава причините за това предпочитание на Симеон: вината е на Цариградската патриаршия, отблъснала българите – не само поради ширещата се симония, но и поради отказа ѝ да задоволи искането им за самостоятелен патриарх. Едва ли о. Пантелеймон е използвал друг източник, за да даде това обяснение. Най-вероятно той е стигнал до него благодарение не само на онова, което е прочел и преписал в предишната глава на „История славянобългарска“, но и под влияние на изречението, което непосредствено следва в неговия извод – то казва, че чрез обръщането си към папата Симеон „убеждава“ цариградския патриарх да му позволи да има „патриарх самовластен“: *та́ зарадь това́ гре́ческите че́тыри патрїа́рси зговóрили са зарад това́, еднѡ́ да оучѝнѧть ми́рь и согла́сїе сас бóлгари, дру́го да ги́ не пу́стѧть вь ри́мскѧ е҆́ресь, та́ бл҃гослови́ли и поста́вили в Те́рнову на бóлгарите патрїа́рхь самовлѧ́стень* **К**, л. 86а. Тази поправка, въведена от хилендарския проигумен, предполага, че той внимателно е четял разказа в своя извод, правел е връзки между отделните изречения и части и е засилил неговите внушения чрез подходящо избрани формулировки. В случая е обяснил отстъпването на българския владетел от православието с недъзите и упорството на Цариградската патриаршия. Обяснението му е в унисон с критиката към гръцките архиереи, която ясно се усеща в творбата на неговия хилендарски предшественик.

2.2. Втория пример извличам от разказа за възстановяването на българското царство и цар Асен. Каква войска и кои военачалници праща император Алексия срещу българите? Има две научни разчитания на този абзац в Зографския автограф, л. 29б12 – 14: *но алексиа ц҃р҃ъ паки собралъ воиска множество и҆ пратиль на асѣна с василиа и҆ костантина начелници҆ воински҆и҆ генерали҆ грческие ѯ҆с҃ о҆҃ хїлади҆ но попѫщениемъ божимъ побили҆ ихъ болгари҆ и҆ поробили и҆ не возвратил се никои началникъ къ ц҃рю але҃ѕии҆* (Паисий Хилендарски / Paisiy Hilendarski 2016: 194). Поради голямата прилика в почерка на Отец Паисий (и не само в неговия) между буквите **и** и **н,** написанието *свасилиа* е разчетено от Йордан Иванов (Иванов / Ivanov 1914: 38) като *сва силна,* докато Божидар Райков (Райков / Raykov (1989: 78) и Димитър Пеев (Паисий Хилендарски / Paisiy Hilendarski 2016: 194) с основание виждат *с Василиа*[7]. Оттук и съществуващите адаптации на съвременен български книжовен език се различават, например у Петър Динеков: *Но Алексия пак събрал множество войска и изпратил срещу Асен* ***всички сили*** *– и Константина, военни началници и гръцки генерали, 270 хиляди* (Динеков / Dinekov 1972: 105 – 106), у Д. Пеев: *Но цар Алексий отново събрал голяма войска и изпратил срещу Асен* ***Василий*** *и Константин, гръцки военачалници и генерали, с 270 хиляди* (Паисий Хилендарски / Paisiy Hilendarski 2016: 195).

В архаичните преписи на „История славянобългарска“ тук стои *силна* вм. *с Василиа* (Паисий Хилендарски / Paisiy Hilendarski 2016: 194). Вероятно грешно е разчетен автографът, когато е изготвена първата белова[8]. Тогава изречението поражда по-различно разбиране: *Но цар Алексия отново събрал множество силна войска и я изпратил срещу Асен: с Константин, военачалниците и гръцките генерали – 270 хиляди* (съвременна адаптация по Първи котленски препис на Райков / Raykov 1972). Докато в Зографския първообраз думите за началници и генерали са приложения към личните имена Василий и Константин, в беловата Константин е

[7] В източника на Отец Паисий, руския превод на Мавро Орбини (Орбини / Orbini 1722: 320), се споменават Константин Ангел и Василий, макар и в малко по-различен план.

[8] За двете белови вж. Тодоров / Todorov 1971.

изпратен с други военачалници и генерали, цялата войска 270 хиляди. Поп-Стойковата редакция не се отличава много от Първия котленски препис и фразата остава тромава: **К**, л. 44а: *Но Але́ѯїа цр҃ь па́кь собра́ль войскѧ си́лна мно́жество и прати́ль ѧ на Асѣ́на сас Костан'ти́на, нача́лници войнскїй и сас генера́ли гре́ческїй две́сте и̓ седем̓деса́тъ хи́лѧди, но па́кь попуще́нїемь бж҃їмь поби́ли ги бо́лгарите и поро́били ги, и не върнал са ни́кой ѿ нача́лниците камто цр҃ѧ Але́ѯїѧ.*

Отец Пантелеймон е структурирал по-добре това изречение: **П**, л. 41а: Но Алѐѯїа цр҃ь пѐаки собрѐаль си́лна войскѐ две́сте и̏ седем̓деса́тъ хи́лѧди и̏ прѐтиль ѧ̂ на ̂Асѣ́нѧ цр҃ѧ, са(с̑) генерѐали грѐчески и̏ Констандѝна полковѐодца. Той първо е променил словореда и така става напълно ясно, че войската наброява 270 000, а не генералите и военачалниците. Въвел е приложението полководець към Константин (в руска / църковнославянска форма). Направил е и промени в следващото изречение: Но пѐаки попущѐнїемь Бж҃ѝмь, побѣдѝли бо́лгарити гре́ческаѧ гордѝнѧ и̏ избѝли и̏ порѐобили сѝчка войскѐ гре́ческа тѐакожде и̏ ѿ нача̀лници не возврат҃ѝл сѧ нїѐдѝнь при цр҃ѧ̀ Алѐѯїа. Текстът е станал по-емоционален, по-експресивен и същевременно по-дидактичен чрез синтагмата: побѣдѝли бо́лгарити гре́ческаѧ гордѝнѧ. За хилендарския проигумен е било важно да подчертае, че Бог помага на българите не просто да отблъснат агресора, а да бъде сразено ромейското възгордяване. По подобен начин, когато разказва за надменността на император Никифор, о. Пантелеймон добавя цитат от Послание на ап. Яков 4:6 в църковнославянската версия:т҃ь гѐордимь протѝвитсѧ, с(м)ире́нним же даѐть бл҃года(т), л. 22б (Бог застава срещу горделивите, а на смирените дава благодат). Така той, като просветен монах, подчертава едно от основните противопоставяния в Отец-Паисиевата творба: смирението, неизкусното, но искрено чувство за справедливост и достойнство у българите срещу превзетата горделивост и високомерие у „гърците“. Отец Пантелеймон засилва драматизма, акцентира върху трагизма на ромейската катастрофа, като заменя поби́ли ги бо́лгарите и поро́били ги **К** с и̏ избѝли и̏ порѐобили сѝчка войскѐ гре́ческа – използването на избили вместо побили и добавянето на сичка войска подчертава тоталната загуба на възгорделите се „гърци“. Освен полководца и гординя о. Пантелеймон въвежда още два църковнославянизма / русизма: тѐакожде и возвратилсѧ срещу българското върнал са в **К**, освен това заменя предлога къмто, който е възможно да му е звучал разговорно в сравнение с църковнославянския къ, с при.

Разгледаният пример показва, че о. Пантелеймон е разбирал добре и е съпреживявал текста в своя извод, вълнувал се е от неговите посланията и с вещината на образован монах е засилил някои Отец-Паисиеви внушения. Промените в неговия препис правят наратива полесен за възприемане и запомняне, но не снижават стила, защото е използвана „класицизираща“ лексика, съотнасяща текста с основни християнски постулати в техните църковнославянски формулировки.

3. Промени на граматично равнище. Сравнението на двата преписа на „История славянобългарска“ на поп Стойко показва по-голяма честота на общи форми и определителен член, изоставяне на някои инфинитиви и активни причастия, но нерядка употреба на книжни глаголни окончания и сложни форми на прилагателните във Втория препис (Жерев / Zherev 1969); така е и в Кованлъшкия препис. Предполагам, че подобно е било състоянието на езика и в извода на отец Пантелеймон (ако е бил друг ръкопис).

Как възприема този език отец Пантелеймон и какво променя? На правописно равнище той има свои изработени навици, като за разлика от поп Стойко и поп Стоян Кованлъшки употребява често формите с ъ > о, като *со-, сос* и *во, вос-* (под църковнославянско влияние, но може би е познавал и югозападни български говори с такива форми), допуска много повече форми със стесняване на неударена гласна (редукция) е > и и о > у[9]. На морфологично равнище и той като поп Стойко използва и книжни глаголни окончания, като *-т* за 3 л. ед. ч. сег. вр., *-ша* за 3 л. мн. ч. мин. св. вр., книжни местоименни форми, като *его, ему*, сложни форми на прилагателните. Честотата на такива форми е висока и използването им, вариране между книжни и народни форми на това равнище зависи в по-малка степен от антиграфа, а в по-голяма се дължи на личните книжовни навици, на изработен вече usus scribendi на преписвачите, затова тези форми са текстологично нерелевантни, нито дават достатъчна представа за характера на

[9] За редукцията в източните български говори вж. например Стойков / Stoykov 2002: 211.

съзнателно въведени редакционните промени. Тук ще се съсредоточа върху други три езикови черти, сочени от В. Гешев като определящи за книжовноезиковия тип[10], черти, които може да се разглеждат по-скоро като свидетелство за съзнателно търсени промени, отколкото като израз на интуитивно следване на утвърдени навици, а именно: падежни форми, членувани форми и инфинитив. Допълнително ще сравня с езика на още една преработка на „История славянобългарска“, принадлежаща на смесения книжовноезиков тип – с т. нар. Рилски царственик или сглоба, т. е. компилация между творбата на Отец Паисий и „История во кратце о болгарском народе славенском“ на йеросхимонах Спиридон, с най-ранен препис от 1825 г. на монаха Паисий Николаевич Рилски[11]. Примерите извличам главно от историческото повествование („Собрание историческое“ и главата за славянските учители) в „История славянобългарска“, защото именно в тези разкази има най-много редакторски промени в отец-Пантелеймоновия ръкопис, докато в предговорите и в главата за българските светци езикът е по-близък до Втори котленски препис и до Кованлъшкия препис, до църковнославянските текстове.

3.1. Падежни форми. Въпреки че езикът на Отец Паисий се определя основно като аналитичен, в автографа му и в беловите има и множество падежни форми (Цойнска / Tsoynska 1970), един от аргументите да бъде причислен от В. Гешев към смесения между „силнокласицизиран“ и „умереннокласицизиран“ стил. Някои от тези падежни форми поп Стойко е редуцирал в **К**, но други са останали. Отец Пантелеймон запазва редица от тях. Все пак, макар и нечесто, виждаме падежна форма в **К**, а в **П** – casus generalis, например **род. п.**: *рàди ˆє́ресей* К39а – *рàди ˆє́реси* П36б (*рàди ˆє́реси новатїáнскїй и҆ а҆рмѐнскїй, щоса҆ бы҆ли оу҆мнòжили*); *и҆з Тѐрнова* К67б – *и҆з Тѐрнову* П63б; *до дѐсм҃ть гра́довь* К77б – *до дѐсм҃ть градовѐ* П73а; **дат. п.** на непрякото допълнение в **К** – предлог *на* и обща форма в **П** (включително при имена на лица, ед. ч. м. р.): *нм҃кой пàки самовòлнѡ преда́ли се грѐкомь* К79б – *нм҃кой пàки самовòлнѡ са҆ предàвали на грѐци* П74а; *и пратúл ги цр҃ю грѐческому ˆIу҆стíну* К16б – *и҆ прàтил ги на цр҃м҃ грѐческагѡ ˆIу҆стíна* П15а; *пратúли хабѐрь цáрю Уалéнту* К12а – *прàтили хабѐрь на Цàри гра(д) на цàрь Оу҆ˆáлента* П11а; приименен или двойнозависим дателен в **К** – прилагателно в **П** (стара особеност на старобългарския книжовен език, запазена и в следващите векове в различните му редакции): *ц(á)рь бóлгаромь* К70а – *цр҃ь бòлгарскїй* П65б; *Но писáл сѧ цр҃ь сéрбомь и бóлгаромь* К56а – *Но писáл сѧ цр҃ь бòлгарскїй и҆ сѐрбскїй* П53а; **вин. п.**, както се очаква, най-вече при съществителни от ж. р. ед. ч.: *а҆ ѡ́ни го метнули вь едну мрàч'ную темни́цу* К47а – *и҆ мѐтнали гѡ оу҆ є҆днà мрàчнам҃ темница* П43б; *и҆ оу҆дáвил го вь темни́цу* К60а – *и҆ оу҆дáвил го во є҆днà темни҃ца* П57а; *вь зéм'лю* К53а – *в земл҃мà* П50а; *оу҆зéль ѿ грѐци зéмлю* К51а – *оу҆зéль ѿ грѐци земл҃м҃* П48а; *запàлили ѡ҆ную плéвницу* К13а – *запàлили ѡ҆нáзи плѐвница* П12а; *вь грéческую держáву* К14а – *в грѐческам҃ держàва* П13а; *ѿсѣклъ глáву* К37б – *ѿсм҃каль главàта* П35а; *на Болгарїю* К18 – *на Болгарíм҃* П16б; *и оу҆зѐли ѿ тм҃хь ˆАрмѐнїю и҆ Мѝдїею* К21а – *и҆ оу҆зѐли ѿ тм҃хь ˆАрмѐнїм҃ и҆ Мѝдїм҃* П19а; но и при мн. ч.: *всѣ́хь тїм҃ наро́ди и земл҃ ѡ҆бладàль* К78а – *сѝчки тéзи наро́ди и҆ земли҃ ѡ҆бладàль* П73а; *родѝтели своé* К26а – *родѝтели свои҃* П24а; *за ѡ́ни про́чїи цр҃и бòлгарских* К79а – *за про́чїи цр҃и бòлгарски* П74а; дори при означаване на лица в м. р. ед. ч. в **П** се появява обща форма: *И нагласúли себѣ́ Долáна за ц(á)рм҃ бóлгарскаго* К39б – *и҆ нагласѝли сѧ да постàвѧть себѐ Долàна за цр҃ь бòлгарски* П37а; *имат го сѣ́таго* К55а – *и́мат го за сѣ́тїй* П51б[12]; **тв. п.** в **К** – обща форма в **П**: *сас сы́чки свои́ми бóлгари* К22б – *са(с҃) сѝчки свòй бол(г?)ма́ри* П20б; **мест. п.**: *на пути* К51а – *на пу(т)* П48а; *вь Сéрбїй* К51б – *в Сербíм҃* П48б; *прослàвиль на земли́* К45а – *прослàвиль ˆАсѣ́нь на земл҃мà* П42а; *на бóю* К31а – *на бòй* П29а; *на бра́нѣхь* К36б – *на брàнь* П33б. В един случай книжната падежна форма на прилагателното *мъногъ* е заменена с наречието *много*: *мòщи сѣ́ты́хь мнòгихь* К48б – *мòщи сѣ́тúхь мнòгѡ* П46а – по този начин е променена и семантиката. В следния случай пък липсва съгласуване по падеж

[10] Когато говори за „умереннокласицизирания“ стил, като „класицизиращи“ черти на морфосинтактично равнище В. Гешев / Geshev (2022: 401 – 405) определя книжни глаголни окончания, сложни форми на прилагателните, отсъствие или рядка поява на определителен член, а като димотизиращи – липсата на инфинитиви, рядка употреба на падежни форми – примерът му е текст с безюсов правопис, докато съпоставяните в тази статия текстове са с едноюсов правопис и с други църковнославянски черти.

[11] Издание с разночетения вж. у Тошева / Tosheva 2020, с чийто анализ на езика сравнявам.

[12] Не е изключено тази промяна да е под влияние на родния говор на о. Пантелеймон, той е от Стара Загора, а през XX в. в някои подбалкански говори е регистрирана липса на общата агломеративна падежна форма на *-а* при имената от м. р. ед. ч. (Стойков / Stoykov 2002: 118, 228).

между определяемо и определение в **П**: *w̄ порабощѐнїѧ гре́ческаго* К14а – *w̄ порабощѐнїе гре-ческагѡ* П13б – вероятно неволна грешка, но показваща, че о. Пантелеймон не е владеел добре падежите.

Наблюдава се обаче и противоположен подход: в **П** стои падежна форма срещу обща форма в **К**, например: **род. п.** *на Принесе́нїѧ мо́щи с(ве)т(а́)гѡ ҆Іларїѡ́на Меглѝнскаго* К48б – на *Принесѐнїе моще́й с҃тагѡ ҆Іларїѡ́на Меглѝнскагѡ* П45б; *Вь лѣ́то w̄ рожд҃(ество) Хв̑о* К66а – *В ле́то w̄ рж(с̑)тва Хр(с̑)то̀ва* П62а; *рàди вàшеѧ по́лза и похва́ла* К3б – *рàди вàшеѧ по́лзы҇ и҆ похвалѝ* П4а; *w̄ зависть и҆ w̄ нѐнависть* К7а – *w̄ зависти и҆ w̄ нѐнависть* П7а; *w̄ зàвисть* К20б – *w̄ зàвисти* П19а: тези родителни форми са класицизиращи елементи, но не затрудняват разби-рането на текста от носители на българския език, защото предлогът е достатъчен; от друга страна, те не са непознати на българския фолклор (от милости ‘поради милост, смиляване’); **дат. п.** (непряко допълнение): *и сказа́ль на сы́чки наро́дь* К41а – *и҆ изѧ́вѝль тогдà нарòду* П39б; *да бы изше́ль и то́й ве́дно сас гре́ците насрѣщо маџàрите* К34а – *да бы дошòль и҆ тòй на пòмощь грѐкомь срѣщò маџàрити* П31б; *сы́чко своѐ и҆мѣ́нїе и҆ сокрòвища прострѐ на милос-тинѧ на сїрома́сите и на ц҃рквите* К45б – *сѝчко своѐ и҆мѣ́нїе и҆ сокрòвища прострѐ на мл(с̑)тинѧ оу҆бòгимъ и҆ ц҃рквамъ* П42б; в следния пример обаче това дателно окончание е грешно вм. творителното: *щó чини́ли смущѐнїе ме́жду гре́ци и бо̀лгари* К47а – *смущѐнїе междѹ бо̀лгаромь и҆ грѐкомь* П44б; **вин. п.** *напàдналь на Тракі́ѧ* К31а – *напàдналь на Тракі́ю* П29а; *глѐдай зарад тò нѧ́що вь кни҇гу Ко́рмчїѧ* К29а – *глѐдай зарадѝ тò в҆ кни҇ку (!) Ко́рмчїю* П27а; *вь Со́фїѧ* К53а – *в Софі́ю* П50а; вин. п. мн.ч. *вь дòмы сво́и̑* К5а – *в дòмы̀ сво̀ѧ* П5б; *҆Є́линскїй премѹ́дрости* К81б – *҆Є́ленскїѧ премѹ́дрости* П76а; **тв. п.**: *сас Б(о́)жїѧта по́мощь* К44б – *со(с̑) Бжт̑ею по́мощїю* П41б; *на и́ме ҆Іисàка К44а – ҆и́менемь ҆Ісаàка* П41а; *на и́ме Анну* К46а – *҆и́менемъ ҆А́нну* П43б; **мест. п.** *вьпàдналь вь бо̀лесть* К34б – *в҆пàдналь в҆ бо̀лест**и*** П33а. Повечето нововъведени падежни форми са във фреквентни в езика на църквата изрази. Понякога в **П** виждаме правилна падежна форма в такива изрази срещу неправилна в **К**. Например, когато става дума за покровителството на св. Димитър в Търново, патриархът заповядва да му посветят църква: в К неправилно е род. п. мн. ч. *на ѡ҆с(вѧ)ще́нїе ц҃ркве́й* К41а (срещу правилната в Първи котленски църкви) – *ѡ҆сщенїе хра̀ма* П38а.

За о. Пантелеймон падежните форми са част от книжовния език, но той не ги използва последователно, нито точно, по-скоро ги третира като дублетни форми редом с общите форми, особено при формите за вин. п. ед. ч. ж. р. Повечето нововъведени падежни форми са част от клиширани изрази, например адвербиализираната творителна форма *именемь*. Падежните форми след предлог са класицизирали стила, но не са затруднявали разбирането на текста, затова не са били изоставени напълно нито от йерей Стойко, нито от отец Пантелеймон. Някои от тях може да са били познати от пазещия архаизми песенен български фолклор.

3.2. Определителен член. Членуваните форми, като неприсъщи на църковнославянските книги, не са допуснати от Отец Паисий (Георгиева / Georgieva 1989: 59), но присъстват широко в новобългарските дамаскини (Младенова / Mladenova 2007). Поп Стойко, който е имал опит с дамаскините, допуска редица членувани имена и местоимения в своя втори препис на „История славянобългарска“ (Жерев / Zherev 1969: 130). Макар и непоследователно използвани, те са много повече в сравнение с броя им в Рилската компилация от 1825 г. – там Атанаска Тошева открива единични примери (Тошева / Tosheva 2020: 321). Отец Пантелеймон е запазил множество членувани форми от извода си, но и нерядко ги избягва, например *w̄ кне́зѧ* К66а – *w̄ кнѧзь* П62а; *защó гре́ческите и҆ лати́нските лѣтопѝси и҆звѣ́стно ка́звать* К82б – *поне́же гре́чески и҆ лати́нски лѣтопѝси и҆звѣ́стно пѝшать* П77а; *затова́ са ѡ҆ста̀ли бо̀лгарите прòсти* К87а – *тогò рàди ѡ҆ста̀ли бо̀лгари прòсти* П81б; *за́мь да и́дать и да ѹ҆чать бо́лгарите и҆ дру́гите слове́ни вѣ́ру хр҃сті́анскою* К81а – *да ѹ҆чать и҆ да наставлѧ́вать бо́лгари, и҆ дру́ги славѧ̀ни на вѣ́ру хр(с̑)тії́анскую* П76а; *бо́лгарите на дво́е* К60а – *бо̀лгари на дво́е* П57а; *и҆спь҆ди́ль є҆гò w̄ ц҃р(с̑)тво* П47б – *испади́л от ц(а́)рството* К50б; *на сирома́сите и на ц҃рквите* К45а – *на сирмàсити и҆ на ц҃ркве* П42б; *гре́ците ѡб҃’те́кли Самуѝла* К36б – *грѐци ѡ҆градѝли Самуѝла* П34а; *да принесе́ сво̀ѧть прести́ль* К34б – *да пренисѐ свòй престòль* П32а; *а Кру́нь повди́гналь сво́ѧта войска́* К25б – *а҆ Кру̀нь повдѝгналь сво̀ѧ воиска̀* П23б; *и҆ оу҆зѐли сы́чкото и҆мѣ́нїе що гѡ҆ бы́ль плѣнѝль Никѝфорь* К25а – *и҆ оу҆зѐли сѝчко и҆мѣ́нїе що гѡ҆ бы̀ль пленѝль Никѝфорь* П23а; *w̄ступѝли бо̀лгарите w̄ хр(с̑)тїѧ̀нство* К23а – *w̄ступѝли бо̀лгари w̄ хр(с̑)тїѧ̀нство* П21б; *разумѐли Телерѝковоту намерѐнїе* К23б – *разумѐли Телерѝкову намерѐнїе* П21б; *навива́ли*

грѣците и рімлѧните К14а – *навúвали на грѣци и рімлѧни* П12б; *ѝ оу̀ловúти бо̀лгарите на вт҃ра хр(с̑)тїáнскаѧ* К80б – *ѝ оу̀ловúти бо̀лгари да познáѧть вт҃ра хр(с̑)тїáнскаѧ* П75а.

Понякога йерей Стойко използва съчетание от членувано съществително и сложна форма на прилагателно, която за неговото езиково съзнание вече не е носела значение на определеност, докато отец Пантелеймон избягва определителния член в тези съчетания, например *ц҃рството бо̀лгарское* К69а – *цáрство бо̀лгарское* П64б; *защò возлюбѝль землѧ̀та бóлгар'скаѧ* К34б – *защò возлюбѝль весмà бо̀лгарскаѧ землѧ̀* П32а; *попленúль землѧ̀та бо̀лгарскаѧ* К32а – *попленúль землѧ̀ бо̀лгарскаѧ* П32а; *почéли да развáлѧть землѧ̀та грéческаѧ* К34а – *почéли да развáлѧть землѧ̀ грéческаѧ* П31б; *совершéнно да прїéмне вт҃рата христїáнскаѧ* К28а – *да прїéми совершéнно вт҃ра хр(с)тїáнскаѧ* П26а; *разбѝли воискà̀та грѣ̀ческаѧ* К18а – *разбѝли воискà грѣ̀ческаѧ* П16б. В следната фраза отстраняването на членуваното име е съпроводено с въвеждане на книжно местоимение и църковнославянска форма на съществителното: *и наре́к'ль му úмето Михаѝль* К81а – *и наре́каль ѓúмѧ є̀мѹ̀ Михаѝль* П75б, т.е. тук фразата е „класицизирана“ с три различни езикови средства. И в двата ръкописа има членувани топоними, но не в едно и също изречение, например *распадиль цар҃ь Аст҃нь сéрбїето т҃ Болгарíѧта* К43а – *т҃гнàль сѣ̀рбити из҃ Болгарíѧ* П40б, но *Тогѝва бы̀ль заповѣ̀даль рímскїй пáпа трѝ годѝни Болгарíѧта* П79б срещу …*Болгарíѧ трѝ годѝни* К85а; *дрѹ̀ги мно̀го по Нисíити* П45а – *и дрѹ̀ги мно̀го по Ни́сїй* К48а.

Примерите с определителен член в **П** при липса на определителен член в **К** са по-малко от примерите с липса на член в **П** срещу наличието му в **К**. В **П** по-често в сравнение с **К** са членувани етнонимите, например *навѝль а҆рàпити ѝ а҆гàрѧни* П65б – *навúль арáпе и агаре́не* К70а; *кàко да сà сàми Шѝшманъ ѝ Страшѝми(р) привúкали тѹ́рцити* П62б – … *тур'ци* К66б; *побúли ги влàсити сы̀чки до є҆дѝнагѡ* П61а – … *влáси* … К65а; *призвáль латѝнити на по̀мощь* П48а – *призвáль латѝни себѣ́ на по̀мощь* К51а; *ѝ като начéли бóлгарити да бѣ́гать* П29 – *ѝ като начéли бóлгари да бѣ́гать* К31а; *поради татà̀рити* П12б – *порáди татáри* К13б; *защò ги мнóгѡ пѣ̈тѧ побѣ҆ждàли бо̀лгарити* П7а – *защò ги бо̀лгари мнóго пѣ́ти побѣ҆ждàли* К7а; *не знàѧли грѣ̀ци бо̀лгарити чи сà назовàли бо̀лгари* П11б – *не знаѧ́ли грѣ̀ци бо̀лгари чи сà називàли бо̀лгари* К 12б; *ѝ до днѣ̀сь бóлгарити седѧ̀ть* П14а – *ѝ до днѣ̀сь бóлгари сѣдѧ̀ть* К15а; *грéцити ги нарѝчать склавѹ̀ни* П14б – *грéци ги назива́ють склавѹ́ни* К15б. В сравнение с **К**, по-често в **П** са членувани местоименията *сичките* и *другите* (мн. ч.), например *ѝзбѝли ги сѝчкити* П57а – *и побúли ги сы́чки* К61а; *ѝ ѝсѣ́каль ѓúмь главѝти на сѝчкити* П45б – … *на сы́чки* К48б; *по̀вече т҃ дрѹ̀гити ц҃рїѐ* П42а – *повéче т҃ дрѹ̀ги мнóго ц҃ри* К45а; *да нѐ бу́дите т҃ дрѹ́гити ро̀дове ѝ ѓя̀зы́ци по(д)смѣѧ́ни* П4а – *да нѐ бу́дите т҃ дрѹ́гїй ро̀дове ѝ язы́ци подсмѣѧ́ни* К3б. В още няколко случая в **П** има член, който липсва в **К**: *ѝ даровàл му с҃ты́й Нїколáй ѡ҆чѝти* П50б – … *óчи* К54а; *по́вича грѣ̀хь придобивать т҃ тѧ̀хната мѹ́дрость* П5б – *т҃ тѣ́хна мѹ́дрость* К5а; *щò є҆двàмъ побѣ́гналь цàрь* П16б – *щò є҆двàмь цáрь побѣ́гналь* К17б; *а̀ свò̀ѧт си ро̀дь хѹ̀лѧть* П6а – *а свóй язы́кь хѹ́лѧть* К6а: тук димотизирането в **П** е постигнато и чрез местоименна реприза, която е особено необходима на българите, когато прякото допълнение е в препозиция спрямо сказуемото.

Между двата преписа има разлики и във формите на определителния член: докато поп Стойко предпочита член *-те* за мн. ч., то у отец Пантелеймон много често е *-ти*, идещо вероятно от родния му подбалкански говор (Стойков / Stoykov 2002: 118). Ето и още една разлика (пълен член срещу кратък член): *да му сà т҃рѐжи ѓя̀зы̀кать* К42б – *да му сà т҃рѐжи ѓя̀зы̀кѧ* П39б.

За отец Пантелеймон, ръководен от своя извод, определителният член е част от книжовната практика. Все пак не е изключено да е усещал, че тази езикова особеност отделя неговия текст от високите книжовни образци, от църковнославянските, а може би и от славяносръбските, и на места съзнателно е избягвал членуването, за да придаде книжовен характер и оттук авторитет на написаното. По-редки са случаите, когато под влияние на родния си старозагорски говор е въвел определителен член – главно при етноними и при обобщителното местоимение, за да подчертае всеобхватността на действието.

3.3. Инфинитив. В автографа на Отец Паисий и в беловите на „История славянобългарска“ има редица инфинитиви (Георгиева / Georgieva 1989: 62; Попова / Popova 1979). Редица инфинитивни форми са запазени и в Рилския царственик (Тошева / Tosheva 2020: 324 – 325). Във втория си препис на „История славянобългарска“ йерей Стойко е намалил броя им. Онези,

които са останали, са влезли и в преписа на отец Пантелеймон – повече в предисловията, много малко в „Собрание историческое“. Те присъстват най-вече в клиширани книжовни изрази, например: *понѐже прилучѝ сѧ нàмъ многѡ̀ крàть прочитàти разлѝчнїй ѝсторíй* 7б; *ѝ возбранѝлъ ѿ́мъ не бг̑опротѝвити сѧ ѝ нé пралащàти (!) сѧ всу̀е* 9а; *я́коже ѿ́мать ѹ̀зꙗ́вѝти ѝсторíѧ пòсле* 13б; *ѹ̀звòлилъ примирѝти сѧ с нѝмъ* 16а; *ѝ ѡ̀бѣщàл сѧ кéсарь на всѧ̀кое врѐме дàнь даѧ̀ти бòлгаромъ* 16а; *ѿ́ѡнъ ѡ̀бѣщàл са дàнь даѧ̀ти Батòю крàлю бòлгарскому* 16б; *ѝ не бѝли ѝ тїѐ ѝскýсни щамбáти кнѝги* 63а; *ѝ не моглѝ никогдà грѐци побѣдѝти є̀гѡ̀* 71б; *воспомѧнýти потрѐбно è во крàтцѣ* 74б; *да бы̀ возмòгаль научѝти ѝ оу̀ловѝти бòлгари* 75а и др. Отец Пантелеймон запазва инфинитивите от своя извод, но не въвежда нови. На едно място заменя съкратен инфинитив с да-конструкция, възможно е да му е звучал разговорно, докато да-конструкциите са част от книжовната практика: *не мога струвá брáнь* К34а – *не мòга да стòрѧ брàнь* П31б.

В заключение, промените, които въвежда отец Пантелеймон, правят текста по-лесен за възприемане и запомняне и по-вълнуващ, по-емоционално наситен, но не снижават стила. Те свидетелстват, че той, като добър проповедник, владее книжовното слово и избира подходящи езикови средства, с които засилва основни послания на своя хилендарски предшественик. Макар и да има разлики в употребата на падежни и членувани форми между поп-Стойковия препис и отец-Пантелеймоновия в конкретни изречения, езикът и на двата преписа може да се определи като принадлежащ на преходен стил между умереноκласицизирания стил и димотизирания на В. Гешев, защото за запазени инфинитиви, падежни форми, нечленувани форми от Отец-Паисиевия оригинал, но същевременно свободно се използват и членувани форми, и общи форми. Езикът на отец-Пантелеймоновия препис е аналитичен, но монахът не само не се отказва от редица падежни форми от своя извод, но дори въвежда нови. Той допуска повече членувани форми, отколкото в Рилския царственик, но и отстранява редица от използваните от поп Стойко Владиславов. Макар да „класицизира“ стила с нови падежни и нечленувани форми, правописни и най-вече лексикални църковнославянизми, той не въвежда нови инфинитиви. Използваният съпоставителен метод на анализ на двете версии, Софрониевия учебников вариант и отец-Пантелеймоновата редакция, показва значително вариране на книжовноезиковите и народноразговорните елементи, гъвкавост на книжовния узус и висока степен на индивидуални предпочитания у двамата книжовници, разпространители на „История славянобългарска“. Езиковите тенденции на промяна, които виждаме в отец-Пантелеймоновия ръкопис, свидетелстват за свободата, с която един образован монах си служи с езикови средства от различен регистър, а това прави невъзможно да се очертаят точните граници на различните книжовноезикови стилове. Предпоставката за свободен избор на различни езикови средства лежи в наличието на различни книжовни образци през втората половина на XVIII век в българска среда и в създадената книжовна традиция с хибриден език и с книжовен език на народна основа. Отец-Пантелеймоновата редакция не е останала заключена в Хилендарския манастир, тя се е радвала на разпространение чрез преписи в региона на Габровско – Търновско – Дряновско (Димитрова / Dimitrova 2023).

Използвани извори:

Динеков 1972: Паисий Хилендарски. *Славянобългарска история*. Под ред. на П. Динеков. София: Български писател. (Dinekov 1972: Paisiy Hilendarski. *Slavyanobalgarska istoriya.* Pod red. na P. Dinekov. Sofia: Balgarski pisatel.)

Иванов 1914: *Исторіа славяноболгарская*. Собрана и нареждена Паисіемъ іеромонахомъ в лято 1762. Стъкми за печатъ по първообраза Йор. Ивановъ, доцент в университет. София: Държавна печатница. (Ivanov 1914: *Istoria slavyanobolgarskaya*. Sobrana i narezhdena Paisiem ieromonahom v lyato 1762. Stakmi za pechat po parvoobraza Yor. Ivanov, dotsent v universitet. Sofia: Darzhavna pechatnitsa.)

Орбини 1722: Кнїга ıсторıографıя початїя имене, славы и разшїренїя народа славянского, и ихъ цареи и владѣтелеи подъ многїми имянами, и со многїми царствїями, королевствами, и провїнцїами: собрана изъ многїхъ кнїгъ історїческїхъ, чрезъ господїна Мавроурбїна архїмандрїта Рагужского. Санкт-Петербург. (Orbini 1722: Kniga istorıografıya pochatiya imene, slavy i razshireniya naroda slavyanskogo, i ikh" tsarei i vladetelei pod" mnogimi imyanami, i so mnogimi tsarstviyami, korolevstvami, i provintsiami: sobrana iz" mnogïkh" knig" istoricheskikh", chrez" gospodina Mavrourbina arkhimandrita Raguzhskogo. Sankt-Peterburg.)

Паисий Хилендарски 2016: *История славянобългарска*. Критическо издание с превод и коментар. Текста подготвиха за печат Д. Пеев, М. Димитрова, П. Петков. Превод на съвременен български книжовен език Д. Пеев. Коментар Ал. Николов, Д. Пеев. IV изд. Света гора Атон, Славянобългарска зографска обител. (Paisiy Hilendarski 2016: *Istoriya slavyanobalgarska.* Kritichesko izdanie s prevod i komentar. Teksta podgotviha za pechat D. Peev, M. Dimitrova, P. Petkov. Prevod na savremenen balgarski knizhoven ezik D. Peev. Komentar A. Nikolov, D. Peev. IV izd. Sveta gora Aton, Slavyanobalgarska zografska obitel.)

Райков 1972: Паисий Хилендарски. *История славяноболгарская. Първи Софрониев препис от 1765 година*. Увод, новобългарски текст и коментар: Божидар Райков. София: Наука и изкуство. (Raykov 1972: Paisiy Hilendarski. *Istoriya slavyanobolgarskaya*. Parvi Sofroniev prepis ot 1765 godina. Uvod, novobalgarski tekst i komentar: Bozhidar Raykov. Sofia: Nauka i izkustvo.)

Райков 1989: Райков, Б. *Паисиевият ръкопис на „История славяноболгарская" 1762.* Т. 1 – 2. София: Наука и изкуство. (Raykov 1989: Raykov, B. *Paisieviyat rakopis na „Istoriya slavyanobolgarskaya" 1762*. T. 1 – 2. Sofia: Nauka i izkustvo.)

Романски 1938: Романски, Ст. *Нов Софрониев препис на Паисиевата история от 1781 г., съпоставен с преписа от 1765 г.* София: Издателство на БАН. (Romanski 1938: Romanski, St. *Nov Sofroniev prepis na Paisievata istoriya ot 1781 g., sapostaven s prepisa ot 1765 g*. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)

Цитирана литература / References

Богдановић 1978: Богдановић, Д. *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара*. Т. 1. Београд: Српска академија наука и уметности, Народна библиотека Србије. (Bogdanović 1978: Bogdanović, D. *Katalog ћirilskih rukopisa manastira Hilandara*. T. 1. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Narodna biblioteka Srbije.)

Георгиева 1989: Георгиева, Ел. Паисий Хилендарски. – В: Георгиева, Ел. Ст. Жерев, В. Станков (ред.). *История на новобългарския книжовен език*. София: Издателство на БАН, с. 52 – 67. (Georgieva 1989: Georgieva, E. Paisiy Hilendarski. – In: E. Georgieva, S. Zherev, V. Stankov (otg. red.). Istoriya na novobalgarskiya knizhoven ezik. Sofia: Izdatelstvo na BAN, pp. 52 – 67.)

Гешев 2022: Гешев, В. *История на българския език: Езикова структура, книжовна традиция, степен на обособеност*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. (Geshev 2022: Geshev, V. *Istoriya na balgarskiya ezik: Ezikova struktura, knizhovna traditsiya, stepen na obosobenost*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“.)

Димитрова 2011: Димитрова, М. Пантелеймоновият препис на Паисиевата „История славенобългарская“: между установените истини и бъдещите задачи. – В: Иванова, Н. и др. (съст.). *Истина, мистификация, лъжа в славянските езици, литератури и култури.* София: Лектура, с. 233 – 241 (Dimitrova 2011: Dimitrova, M. Panteleymonoviyat prepis na Paisievata “Istoriya slavenobolgarskaya”: mezhdu ustanovenite istini i badeshtite zadachi. – V: Ivanova, N. i dr. (sast.). *Istina, mistifikatsiya, lazha v slavyanskite ezitsi, literaturi i kulturi.* Sofia: Lektura, pp. 233 – 241.)

Димитрова 2023: Димитрова, М. От монашеската килия към селската църква, даскалската соба и еснафския дюкян: преписи и преписвачи на „История славянобългарска“. – В: Стоянович, П., Пл. Божинов (съст.). *В началото бе „Историята“.* Сборник с материали от национална научна конференция, организирана по повод 300 години от рождението на Паисий Хилендарски и 260 години от написването на „История славянобългарска“, Банско, 26 май 2022 г. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 42 – 71. (Dimitrova 2023: Dimitrova, M. Ot monasheskata kiliya kym selskata tsarkva, daskalskata soba i esnafskiya dyukyan: prepisi i prepisvachi na “Istoriya slavyanobalgarska” – V: Stoyanovich, P., Pl. Bozhinov (sast.). *V nachaloto be “Istoriyata”.* Sbornik s materiali ot natsionalnata konferentsiya, organisizirana po povod 300 godini ot rozhdenieto na Paisiy Hilendarski i 260 godini ot napisvaneto na „Istoriya slavyanobalgarska“, Bansko, 26 May 2022 g. Sofia: Izdtelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“, pp. 42 – 71.)

Динеков 1970: Динеков, П. Отношението на Паисий Хилендарски към въпроса за езика. – *Известия на Института за български език*, 19, с. 561 – 568. (Dinekov 1970: Dinekov, P. Otnoshenieto na Paisiy Hilendarski kam vaprosa za ezika. – *Izvestiya na Instituta za balgarski ezik*, 19, pp. 561 – 568.)

Драгова 2012: Драгова, Н. Софрониевият „Учебников вариант на „История славянобългарска“. – В: *История славянобългарска. Гладичов препис*. Съст. и отг. ред. Д. Караджова. София: Болид-Инс, с. 41 – 66. (Dragova 2012: Dragova, N. Sofronieviyat „Uchebnikov variant na „Istoriya slavyanobalgarska“. – In: *Istoriya slavyanobalgarska. Gladichov prepis*. Sast. i otg. red. D. Karadzhova. Sofia: Bolid-Ins, pp. 41 – 66.)

Жерев 1969: Жерев, Ст. Езикът на втория Софрониев препис на “История славянобългарска” от 1781 г. в сравнение с първия (1765 г.). – *Български език*, № 2, с. 122 –137. (Zherev 1969: Zherev, St. Ezikat na vtoriya Sofroniev prepis na “Istoriya slavyanobalgarska” ot 1781 g. v sravnenie s parviya (1765 g.). – *Balgarski ezik*, № 2, pp. 122 –137.)

Иванова 1999: Иванова, Н. Сърби и българи между средновековието и новото време – езикови измерения на историческото съзнание. – *Съпоставително езикознание*, № 2 – 3, с. 72 – 80. (Ivanova 1999: Ivanova, N. Sarbi i balgari mezhdu srednovekovieto i novoto vreme – ezikovi izmereniya na istoricheskoto saznanie. – *Sapostavitelno ezikoznanie*, № 2 – 3, pp. 72 – 80.)

Иванова 2017: Иванова, Д. *История на новобългарския книжовен език*. 2-ро допълн. и преработ. изд. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“. (Ivanova 2017: Ivanova, D. *Istoriya na novobalgarskiya knizhoven ezik.* 2-ro dopaln. i preprabot. izd. Plovdiv: UI „Paisiy Hilendarski“.)

Минчева 1982: Минчева, А. Езиковата ситуация в българските земи през XVIII век и Паисиевата „История славянобългарска“. – *Старобългаристика*, № 4, с. 37 – 43. (Mincheva 1982: Mincheva, A. Ezikovata situatsiya v balgarskite zemi prez XVIII vek i Paisievata „Istoriya slavyanobalgarska“. – *Palaeobulgarica,* № 4, pp. 37 – 43.)

Минчева 1984: Минчева, А. За отношението писмен текст – книжовна норма в началния период от историята на новобългарския книжовен език. – *Wiener Slawistischer Almanach*, 13, с. 221 – 234. (Mincheva 1984: Mincheva, A. Za otnoshenieto pismen tekst – knizhovna norma v nachalniya period ot istoriyata na novobalgarskiya knizhoven ezik. – *Wiener Slawistischer Almanach*, 13, pp. 221 – 234.)

Младенова**,** Велчева 2013: Младенова, О., Б. Велчева. *Ловешки дамаскин. Новобългарски паметник от XVIII век.* София: Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. (Mladenova, Velcheva 2013: Mladenova, O., B. Velcheva. *Loveshki damaskin. Novobalgarski pametnik ot XVIII vek.* Sofia: Natsionalna biblioteka “Sv. sv. Kiril I Metodiy”.)

Пикио 1993: Пикио, Р. Славянобългарският на Паисий. – В: Пикио, Р. *Православното славянство и старобългарската писмена култура*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, с. 621 – 672. (Picchio 1993: Picchio, R. Slavyanobalgarskiyat na Paisiy. – V: Pikio, R. *Pravoslavnoto slavyanstvo i starobalgarskata pismena kultura.* Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, pp. 621 – 672.)

Попова 1979: Попова, В. Инфинитивната форма в езика на първия наш възрожденски писател. – В: Попова. В. (съст.) *Помагало по история на българския книжовен език (Възрожденски период)*. София: Наука и изкуство, с. 77 – 82. (Popova 1979: Popova, V. Infinitivnata forma v ezika na parviya nash vazrozhdenski pisatel. – In: Popova, V. (sast.) *Pomagalo po istoriya na balgarskiya knizhoven ezik (Vazrozhdenski period).* Sofia: Nauka i izkustvo, pp. 77 – 82.)

Радев 2012: Радев, Ив. *Отец Паисий Хилендарски: контекст и отгласи от личността и делото му*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“. (Radev 2012: Radev, Iv. Otets Paisiy Hilendarski: kontekst i otglasi ot lichnostta i deloto mu. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“.)

Стефанов 2007: Стефанов, архимандрит Павел. Отец Пантелеймон Хилендарец и неговият принос към българското Възраждане. – *Православие БГ* <https://www.pravoslavie.bg> [04.05.2023]. (Stefanov 2007: Stefanov, arhimandrit Pavel. Otets Panteleymon Hilendarets i negoviyat prinos kam balgarskoto Vazrazhdane. – *Pravoslavie BG* <https://www.pravoslavie.bg> [04.05.2023].)

Тодоров 1971: Тодоров, Ил. Въпросът за критическото издание на „История славеноболгарская“. – *Литературна мисъл*, № 4, с. 93 – 109. (Todorov 1971: Todorov, I. Vaprosat za kriticheskoto izdanie na „Istoriya slavenobolgarskaya“. – *Literaturna misal*, № 4, pp. 93 – 109.)

Тодоров 1982: Тодоров, Ил. Разпространение и въздействие на „История славянобългарска“ през Възраждането. – В: *Доклади на Първия международен конгрес по българистика. Социални и революционни движения в България. Националноосвободителни движения XV – XVIII в.* Т. 1. София: Издателство на БАН, 1982, с. 40 – 50. (Todorov 1982: Todorov, I. Razprostranenie i vazdeystvie na „Istoriya slavyanobalgarska“ prez Vazrazhdaneto. – In: *Dokladi na Parviya mezhdunaroden kongres po balgaristika. Sotsialni i revolyutsionni dvizheniya v Balgaria. Natsionalnoosvoboditelni dvizheniya XV – XVIII v.* T. 1. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1982, pp. 40 – 50.)

Тошева 2020: Тошева, А. *Рилската преправка (1925) и преписите от Рилската редакция на „История славянобългарска“ (Текстология и език)*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“. (Tosheva 2020: Tosheva, A. *Rilskata prepravka (1925) i prepisite ot Rilskata redaktsiya na „Istoriya slavyanobalgarska“ (Tekstologiya i ezik).* Plovdiv: UI „Paisiy Hilendarski.)

Узунова, Димитрова 2024: Узунова, Ел., М. Димитрова. Към образа на един от преписвачите на „История славянобългарска“: Отец Пантелеймон Хилендарец. – В: Александрова, Н., М. Димитрова, Д. Пеев, П. Петков, Д. Узунова (съст.). *Монашеството и българската историопис от XVIII век*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, с. 219 – 235. (Uzunova, Dimitrova 2024: Uzunova, E., M. Dimitrova. Kam obraza na edin ot prepisvachite na “Istoriya slavyanobalgarska”: Otets Panteleymon Hilendarets. – In: Aleksandrova, N., M. Dimitrova, D. Peev, P. Petkov, D. Uzunova (sast.). *Monashestvoto i balgarskata istoriopis ot XVIII vek.* Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski, pp. 219 – 235.)

Филкова 2002: Филкова, П. Паисиевата „История славянобългарска“ в контекста на езиковата ситуация през XVIII век. – *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“*, № 1, ч. 1. Филология, с. 21 – 28. (Filkova 2002: Filkova, P. Paisievata „Istoriĭa slavyanobalgarska“ v konteksta na ezikovata situatsiya prez XVIII vek. – *Nauchni trudove na Plovdivskiya universitet „Paisiy Hilendarski“*, №1, ch. 1. Filologiya, pp. 21 – 28.)

Цойнска 1970: Цойнска, Р. Падежните форми в Паисиевата история. – *Известия на Института за български език,* 19, с. 569 – 578. (Tsoynska 1970: Tsoynska, R. Padezhnite formi v Paisievata istoriya. – *Izvestiya na* Instituta *za balgarski ezik,* 19, pp. 569 – 578.)

Юлин 2011: Юлин, Р. Езиковата концепция на Паисий. – *Балканистичен форум*, № 2, с. 17 – 21. (Gyllin 2011: Gyllin, R. Ezikovata kontseptsiya na Paisiy. – *Balkanistichen forum*, № 2, pp. 17 – 21.)

Mladenova 2007: Mladenova, O. M. *Definiteness in Bulgarian. Modelling the Processes of Language Change*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.

LANGUAGE FEATURES OF MONK PANTELEIMON'S COPY OF *ISTORIYA SLAVENOBOLGARSKAYA*

Margaret Dimitova

Sofia University "St. Kliment Ohridski"

marg@slav.uni-sofia.bg

Abstract. The paper juxtaposes language strategies in Priest Stoyko's Second Copy (1781) of "A Slavonic-Bulgarian History" and in Father Panteleimon Hilendarski's Copy (1809). The former is seen as a protograph or antigraph of the latter. The changes identified in the latter qualify the redactor as a competent scribe and talented preacher who knew how to emphasize the main ideas of his predecessor. In Father Panteleimon's copy certain case forms were kept from the antigraph, others were replaced with Bulgarian vernacular forms of casus generalis, and new case forms were added. Also, definite article was not consistently used. A small number of infinitives were retained from the antigraph but new infinitives were not added. The comparison of the two copies in question demonstrates the variability and flexibility of the *usus scribendi* in them as representative of moderately classizied style of the eighteenth-century hybrid Bulgarian written language.

Keywords*: Paisiy Hilendarski; Sofroniy of Vratsa; Panteleimon Hilendarski; hybrid language*

Margaret Dimitrova
Faculty of Slavic Philologies
University of Sofia "St. Kliment Ohridski"
15 Tsar Osvoboditel Blvd.
1504 Sofia, Bulgaria

КЪМ ВЪПРОСА ЗА ЛИТЕРОНИМИТЕ В СТАРОБЪЛГАРСКИТЕ АЗБУКИ. НАИМЕНОВАНИЯТА НА ПЪРВИТЕ ТРИ БУКВИ ОТ ЕНЕАДАТА НА ДЕСЕТИЦИТЕ. ТЪЛКУВАНЕ НА ПАРАТАКТИЧНИТЕ КОНТЕКСТУАЛНИ ВРЪЗКИ В АКРОСТИХА*

Татяна Илиева

Кирило-Методиевски научен център, Българска академия на науките
Великотърновски университет „Св. Кирил и Методий“

ilieva_tatyana@abv.bg

Резюме. Статията повдига отново темата за наименованията на буквите от азбуката на Константин-Кирил в контекста на защитаваната от авторката теза, че всеки глаголически знак освен звуково и числово значение има също и концептуално такова. Планът на съдържание на глаголицата като система от концептограми е християнската догматика и свещената история, чиито отделни елементи стават означаеми посредством писменàта чрез тяхната графика, цифрова стойност и наименованието им. На базата на комплексен лингвистичен, богословско-философски и културологичен анализ е разглеждано името на всяка от първите три букви, принадлежащи към реда на десетиците, първо поотделно, после в състава на акростиха.

Ключови думи: *старобългарски азбуки; глаголически именослов; семиотика*

1. Въведение

Един от важните проблеми, които повдига изучаването на Константин-Кириловото писмо, засяга реконструирането на първоначалните литеронимии в него и свързания текст, който те образуват. Решаването му е от съществено значение за разкриване на това кои са източниците на влияние върху създателя на първата славянска азбука при номинацията на знаците, откъде следва да се извежда произходът на отделните буквени означения, каква е тяхната езикова мотивация, както и рецепцията им в традицията, как се съотнасят с останалите семантични нива в системата на писмото. Тези въпроси са разисквали от различни гледни точки редица учени.[1] Тук ще спомена имената на Е. Георгиев (Георгиев / Georgiev 1939), Фр. Мареш (Mareš 1964), Б. Велчева (Велчева / Velcheva 1969; Велчева / Velcheva 1971), Т. Иванова (Иванова / Ivanova 1969), М. Самилов (Samilov 1970), Фр. Винке и Р. Детрез (Vynke, Detrez 1992), Ж. Вереекен (Вереекен / Vereecken 1995), Л. Савелиева (Савельева / Savel'eva 1994; Савельева / Savel'eva 1998), Л. Б. Карпенко (Карпенко / Karpenko 1998; Карпенко / Karpenko 1999; Карпенко / Karpenko 2004), Х. Миклас (Miklas 2007).

В тази статия темата за литеронимите от азбуката на Константин-Кирил се разглежда във връзка с лансираната от мен хипотеза, че глаголическите знаци освен че притежават фонетична и числова стойност, представляват също и система от концептограми, чийто план на съдържание в качеството им на букви от мисионерска азбука са християнската догматика и свещената история, отделните елементи на които биват означавани посредством графиката на писменàта, значението им като число и тяхното наименование. Доводи в подкрепа на защитаваната теза при все отсъствието на исторически свидетелства за вложен в глаголическите букви символичен смисъл са: първо, богатата образност и алегорика на източно-християнската култура, в чийто контекст се заражда Константин-Кириловото писмо, второ, предназначението, с което то е създадено – да служи за разпространение на новата религия в средите на

* Изследването е направено с финансова подкрепа по проект BG16RFPR002-1.014-0011-C01 „Устойчиво развитие на център за върхови постижения „Наследство БГ“.

[1] Вж. обзора на научната литература по въпроса у Димитрова / Dimitrova 2021: 117 – 155.

наскоро покръстеното славянство, и, не на последно място, наличието на азбучно тълкувателно предание около т. нар. сакрални писма, каквито са староеврейското и гръцкото.

Различното в настоящата работа в сравнение с по-ранните символични тълкувания на славянските литероними е, че тук те не се разглеждат сами за себе си, а се съотнасят с останалите семантични нива в системата на писмото, като освен изследваната вече у някои учени евентуална тяхна връзка с буквените начертания в Константин-Кириловата азбука се търси такава и със значението на знаците като нумерар.

Своеобразието на предмета на изследване обуславя неговата спекулативност и релативизъм в умозаключенията, които са по-скоро от сферата на вероятностите, отколкото на реалността и фактологичността. Пристъпвам към анализа с необходимата уговорка, че става дума за индивидуален прочит, който, при все субективния си характер, е съобразен с каноните на културата, създала твореца и неговото творение, и не им приписва чужди идеи, откъдето следва, че може да бъде смятан за коректен и адекватен.

На следващите страници на базата на комплексен лингвистичен, богословско-философски и културологичен анализ, разглеждам името на първите три букви, принадлежащи към реда на десетиците от глаголическото писмо, най-напред самостоятелно и после в контекста на азбучния акростих. В моето тълкувание това са знаците, съвкупно означаващи в свещеноисторически план Христовия век, а в богословско-догматически аспект – учението на Църквата за богочовешката природа на Месията Иисус.

Изследването се опира на следните извори:

- Азбучни списъци (абецедари) от X – XV в. (Marti, Veder 2000: 234 – 240)[2]
- Трактата на Черноризец Храбър „За буквите“, по Лавр. преп. от 1348 г. (Христоматия / Hristomatiya 1974: 96 – 98)[3].

Църковнославянски химнични творби с азбучни акростихове в канони и цикли стихири, в т. ч.: ① Цикъл азбучни стихири за Предпразненство на Рождество Христово, по Скопски преп. от XIII в. и с допълнения по Хлуд. XIV в. (Иванова-Константинова / Ivanova-Konstantinova 1971: 350 – 358); ② Цикъл азбучни стихири за Богоявление (Иванова-Константинова / Ivanova-Konstantinova 1971: 359 – 365, по същите източници; Јовановић-Стипчевић / Jovanović-Stipčević 1981); ③ Цикъл заупокойни азбучни стихири, Требник, по срб. преп. XIII в., РНБ, О. п. 1.14. (Загребин / Zagrebin 1981).

- Произведения от жанра Тълковна азбука, между които: ① Азбучна молитва на Константин Преславски, по Синод. преп. от XII в., л. 2 – 3 (Христоматия / Hristomatia 1974: 50 – 51); ② „Азъ юсмь всемоу мироу свѣтъ“ – I ред., по ркп. Йос.-Вол. 529 (II полов. XVI в.), л. 540б – 541б; II ред. „Азбука на Иван Федоров“, Львов, 1574; ③ „Азъ прѣже о Господѣ Бозѣ начинаю вѣщати“, по преп. РГБ, ТСЛ 408 (М. 1345), л. 483б – 465; ④ „Азъ есмь Богъ“, по преп. БАН, 13.3.21, л. 8 – 8б и РНБ, Погод., № 1615 (1632); ⑤ „Азъ есмь Богъ первый“, по преп. РНБ, Погод. 1675, л. 240б – 241б; ⑥ „Азбоука об Адамѣ“, по преп. РНБ, Q.I.1130, л. 294 – 295.[4]

[2] За абецедарите (Преславски, Парижки, Мюнхенски, Бандуричев, Стокхолмски (Дивишев), Турски, Чайнички, Радославов и др.) вж. Велчева / Velcheva 1985: 20 – 26, а от по-ново време Marti, Veder 2000: 227 – 243; Илиева / Ilieva 2014; Димитрова / Dimitrova 2021.

[3] Препечатка от изданието на К. Куев (Куев / Kuev 1968).

[4] Изключая „Азбучна молитва“ на Константин Преславски, за останалите произведения от жанра *Тълковна азбука* ползвам изданието на Н. Демкова и Н. Дробленкова. Вж. Демкова, Дробленкова / Demkova, Droblenkova 1968, както следва: I редакция на „Азъ есмь всемоу мироу свѣтъ“ (там, с. 54 – 56), II редакция на „Азъ есмь всемоу мироу свѣтъ“ (пак там, с. 56 – 57), „Азъ прѣже о Господѣ Бозѣ начинаю вѣщати“ (пак там, с. 57 – 58), „Азъ есмь Богъ“ (пак там, с. 58 – 59), „Азъ есмь Богъ первый“ (пак там, с. 59 – 60), „Азбуката за Адам“ (пак там, с. 60 – 61).

2. Аналитична част

2.1. Име на 10-ата (Ѯ, Ҁ) и 11-ата (Ѳ) глаголическа буква и символиката им

На десето и единадесето място в буквената редица на първата славянска писменост са двата знака за звука [i]. В паметниците се наблюдава истинска бъркотия по отношение на имената на тези писмена̀: както едното, така и другото се срещат с наименованията **И** и **ИЖЄ**[5]. Неразборията произтича от настъпилото разместване в азбучната последователност на кирилицата, свързано с промяна в числовата стойност на континуанта на глаголическото Ѳ във втората старобългарска азбука, а именно **И**, което съобразно с гръцката ИТА (Н, η) започва да означава цифрата 8. Това разместване намира отражение и в част от църковнославянските химнични творби с азбучни акростихове, а също и в някои произведения от жанра *Тълковна азбука*, достигнали до нас в кирилски записи, както може да се види от приведената по-долу синоптична таблица.

паметник / знак[6]	Азбучна молитва	Рожд. акростих на Клим. Охр.	Богоявл. акростих на Кл. Охр	Азъ тебѣ припадаю	Азъ єсмь къ	Азъ єсмь всемоу мироу свѣтъ
($_{10}$Ѯ^{10})	иже	іс	извавитель	извави	і іже	іже
($_{11}$Ѳ^{20})	и	ироде	іисоусъ	ієзекиинъı	и	и
($_{31}$Ҁ^{10})	имени	играи	играи	іеромъ	иномъ	іерданъ

В абецедарите е засвидетелствано старото положение[7].

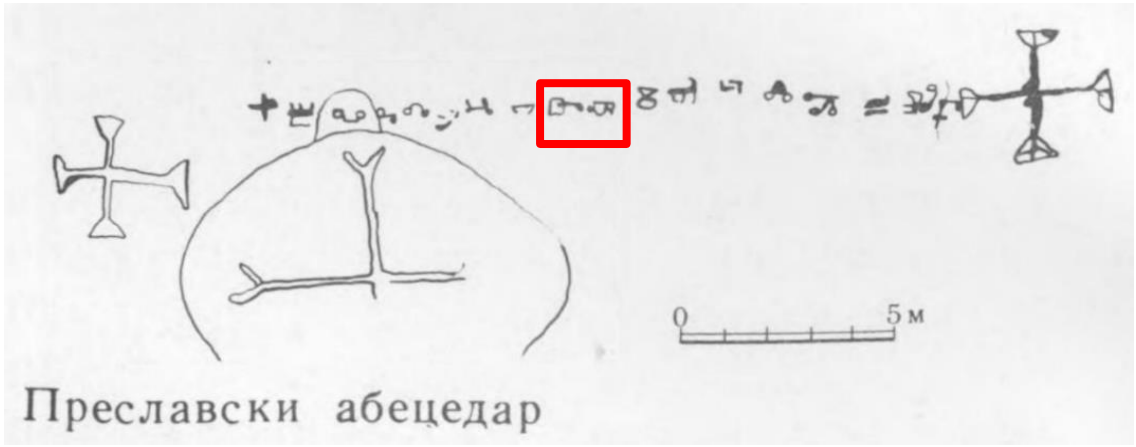
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Ҁ	Ѯ íʃe	Ѯ И	ἥζε		Ҁ iže	Ѯ I	I	Ҁ I	I
Ѳ	Ѳ íʃei	Ѳ I	ἡ̃	Ѳ	Ѳ i	Ѳ И	Ѳ	Ѳ И	Ѳ
Ѧ		Ѧ ђ	-	Ѧ	Ѧ je	Ѧ		Ѧ	Ѧ
ѣ	ѣ cáco	ѣ К	κάκω	ѣ	ѣ kako	ѣ К	ѣ	ѣ К	ѣ
ѩ	ѩ lúddie	ѩ Л	λούδια	ѩ	ѩ ljudi	ѩ Л	ѩ	ѩ Л	ѩ
ѿ	ѿ muʃtlíte	ѿ М	μῆ	ѿ	ѿ mislite	ѿ М	М	ѿ М	ѿ
҂	҂ naʃ	҂ Н	νάς	҂	҂ naš	҂ Н	҂	҂ Н	҂
ѳ	ѳ on	ѳ О	ὦν		ѳ on	ѳ О	ѳ	ѳ О	ѳ
ҧ	ҧ pócoi	ҧ П	ποκόη		ҧ pocoi	ҧ П	ҧ	ҧ П	ҧ

1 – Преславски, начало X в.
2 – Парижки, XI–XII в.
3 – Мюнхенски, кирил.-глаг. XII в.
4 – Бандуриев XIII в.
5 – Рочки XIII в.
6 – късни чешки
7 – Стокхолмски XIV в.
8 – Чайнички XIV – XVв.
9 – Турски XIV в.
10 – Радославов XIV – XV в.

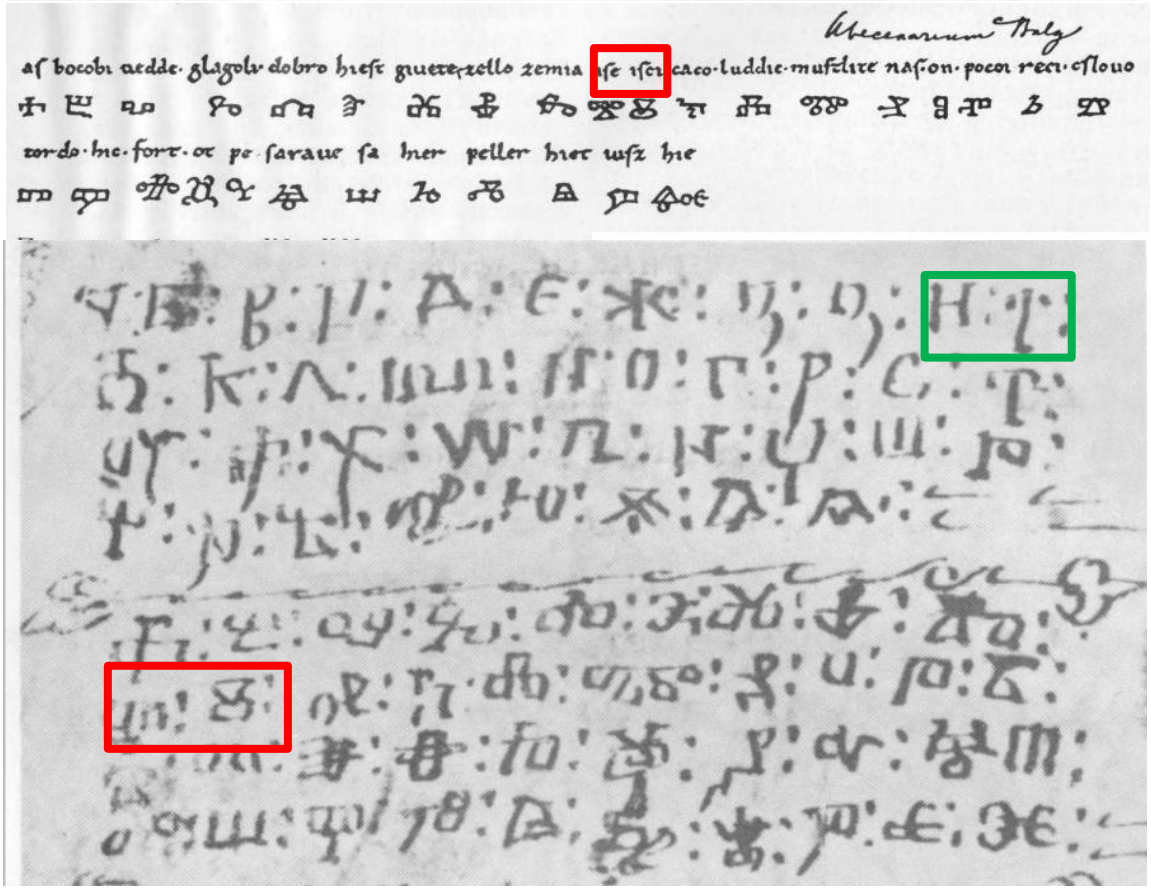
[5] Засвидетелстваното наименование **ИЖЄИ** всъщност е съчетание от **ИЖЄ** и **И** – **ИЖЄ И**.

[6] Поставянето в скоби на съответните глаголически букви в първата графа означава реконструирането им въз основа на кирилските ръкописи. Цифрата в долния ляв индекс означава поредния № на буквата, а тази в десния горен индекс – числовата ѝ стойност.

[7] Снимките са препечатани от Велчева / Velcheva 1985: 22 – 24.

Преславски абецедар

В палеославистиката буквите са известни като *десетично* и *двайсетично и* (*иже*), като уточняващото определение ги диференцира според числовото им значение.

Разнообразието от акроними на разглежданите тук писмена в акростишната литература, характерно впрочем и за останалите букви от българските исторически азбуки, разбира се, е контекстуално обусловено от съдържанието на отделните творби. Но то е проява и на оная многоименност, присъща на човешкия език, плод на партикулативното ни тварно съзнание, което не може да схване нещата, особено духовните, отведнъж и всецяло, но ги изучава, а следователно и назовава частично и непълно. Всяко едно от имената на човешкото слово е фрагментарно узнаване и оттам откъслечно назоваване. Ние отчасти разбираме и отчасти именуваме явленията, а същността ни остава непонятна.

Името **ИЖЄ** според азбучния акростих (така, както се е съхранил в паметта на поколенията) означава на старобългарски относително местоимение за *м. р. ед. ч.* ‘който’. То веднага ни отпраща към първата буква от глаголицата – **ЯЗЪ** (ⰰ), чието име също принадлежи към класа Pronomina с тяхната пределно абстрактна семантика, трудно податлива на идеографско отразяване. Това са само две от буквите в глаголицата, които нейният създател е нарекъл не със същински имена, а с местоимения, сиреч с думи, заместващи истинските имена. Тук се числят още **ОНЪ** (ⱁ), **ТЪ** (ⰵ), а според свидетелството на „Азбучна молитва“ и **ЄЖЄ** на мястото

на **ЄСТЬ** за **Э**. „Вместо-имената“ на тези знаци постепенно разкриват в паратаксиса и синтаксиса[8] на глаголическия буквен ред своята референция. Контекстуализацията на 10-ата буква със съседните ѝ писменà по хоризонтала и вертикала показва, че **ИЖЄ** в действителност визира Иисус Христос, явявайки се вторичен заместител на Неговото име, очевидно с цел да бъде избегната неуместната употреба на теонима при назоваване на буквата.[9] Също както **ЯЗЪ** и както **ОНЪ** ‘онзи’, и както **ТЪ** ‘този, той’, разкриващи съвкупно Христоцентричния смисъл на азбучния акростих.

Акроним **ИЖЄ** за 10-ата буква от Константин-Кириловото писмо откриваме и в „Азбучна молитва“ на Константин Преславски, където са разменени местата на десетичното и двайсетичното *и*, което е белег на късната текстова традиция на паметника (срв. съвременната българска кирилица, където също *й* следва *и*). Тук акростихът със съответния пореден номер гласи: „**ИЖЄ ищеть евангельска слова**“. В този случай обаче местоимението се отнася до всеки, който дири евангелските слова, разкривайки двойствената референция на прономинални названия като **ИЖЄ** и **ЯЗЪ**, отнасящи се както към Богочовека, така и към простосмъртния човешки индивид в качеството им на онтологично свързани помежду си първообраз и образ. **ИЖЄ** е Самото **СЛОВО**, но също така и този, който Го търси, за да Го усвои, да Го добие за себе си.

В Рождественския акростих на Климент Охридски като акроним за 10-ата буква директно е употребено в подтитлово съкращение самото име **ꙇс**, а в Богоявленския акростих от същия старобългарски автор в тази позиция откриваме съществителното **ИЗБАВИТЄЛЬ** (във формата за зв. п. **ИЗБАВИТЄЛЮ**), което също визира Христос. Корелативният му глагол **ИЗБАВИТИ** (във форма **ИЗБАВИ**), избран за акроним от създателя на молитвата „Азъ тебѣ припадаю милостиве“, отново се отнася до Господа.

Някои от абецедарите (Мюнхенски, Стокхолмски, Чайнички, Турски, Радославов), както и акростишните стихотворения „**Ꙗзъ єсмь богъ**“ и „**Ꙗзъ єсмь всемоу мироу свѣтъ**“ посочват като алтернативно наименование за десетата и единадесетата буква от азбуките И със значение в старобългарски език на съчинителен съюз *и*. По усвояването на непълнозначна дума за литероним буквите за *и* се схождат с още един знак от Константин-Кириловата азбука, чието име пък е предлог – ҀѾ (предлог ѿ). И в двата случая може да се предполага, че служебните думи представляват всъщност енигматични съкращения от пълнозначни имена – теоними, направени отново с цел да се предотврати излишното произнасяне на Божиите имена **ҀѾ<ЬЦЬ>** и **І<ИСОѶСЪ>**.

Според Ж. Вереекен загадъчната втора буква за *и* от глаголицата (на единадесето място, с числова стойност 20) напълно съответства на еврейската мистична буква вав (ו), която заема шесто място[10]. Както славянската буква *и*, така и еврейския ו съвпадат със съчинителния съюз ‘и’. Изследователката отбелязва, че неслучайно всички стихове от строфата ВАВ в азбучния 118-и псалом започват с посочената служебна дума *и*[11]. Тя изтъква също, че съгласно еврейското тълкуване тази буква сочи към Яхве, а според тълкуването на св. Амвросий – към Иисус Христос и към Бог Отец (Вереекен / Vereecken 1995: 11).

---

[8] ‘Глаголически паратаксис’ / ‘паратактичен ред’ наричам последователността на буквите в азбучната редица по съседство една след друга. ‘Глаголически синтаксис’ / ‘синтактичен ред’ пък е последователността на подредените в числови енеади букви според разположението по вертикала.

[9] Нека си спомним и отпустителните пения на Господските празници: **Иже в вертепе Родивыйся, Иже во Иордане Крестивыйся, Иже на горе Фаворстей Преобразивыйся и под.**

[10] Свързано е с финикийското Y и заедно с него произлиза от древноханаанско Y и/или протосинайско писмо ᛉ с реконструирано значение на ‘кука’, ‘колче’.

[11] По-долу привеждам строфа Вав от Пс. 118 според превода от 1940 г., който в случая е по-близък до еврейския оригинал от превода в изданието на Св. Синод на БПЦ. Вж. на адрес https://biblehub.com/bul/psalms/119.htm

Ето, копнея за Твоите правила; Съживи ме чрез правдата Си.

Нека дойдат върху мене **и** Твоите милости, Господи, Твоето спасение, според словото Ти.

Ще имам какво да отговоря на онзи, който ме укорява, Защото уповавам на Твоето слово.

И не отнемай съвсем словото на истината от устата ми, Защото се надявах на Твоите съдби.

Така ще пазя Твоя закон постоянно На вечни векове;

И ще ходя на широко, Защото потърсих Твоите правила.

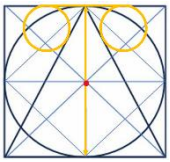
Ще говоря за Твоите свидетелства и пред царе, **И** няма да се посрамя;

И ще се наслаждавам в Твоите заповеди, Които възлюбих.

В част от азбучната акростишна книжнина като акроним на 31-ия по ред стих се явява отново дума с *и*. В „Азбучна молитва“ на Константин Преславски това е съществителното нарицателно **имѧ**, в двата цикъла с азбучни стихири на Климент Охридски за Рождество и Богоявление – глаголът **играи**, в „**Ѩзъ ѥсмь кънъ**“ – **иномъ**, в „**Ѩзъ тебѣ припадаю**“ – **іеромъ**, в „**Ѩзъ есмь всемоу мироу свѣтъ**“ – **ѥрданъ**[12]. Въз основа на последните два примера учените предполагат, че някога на 31-ата неброима позиция в азбуката (съседна на еровете) се е намирал един от алографите на десетичното **ИЖЄ**, а именно **Ҁ**, което пък, на свой ред, е индикация, че неговият първоначален гласеж е бил на свръхкратък преден мек звук и затова е групиран със знаците на другите редуцирани гласни, известни под общото наименование **ЄЬРЪ**. Преместването му на десетата позиция е станало по-късно и е белег, че буквата **Ҁ** се изравнява и по числова стойност, и по правописна употреба с **Ѳ**, превръщайки се в неин графичен вариант (алограф).

Относно акронима **имѧ**, засвидетелстван в „Азбучна молитва“ на Константин Преславски, може да се допусне, че вероятно се касае за аналогичен случай с номинацията на буквите **Ѫ** и **ѩ**, именувани посредством съществителните нарицателни **БОѪКЪІ** и **ГЛѦГОЛИ**. И трите букви носят пределно общи наименования със значения ‘буква’, ‘дума’, ‘име’, които всъщност са вторични заместители на първоначално название – теоним, съответно **БОГЪ**, **ГОСПОДЬ** и **ІИСѴСЪ**, използвани отново със същата цел – да бъде избегнато напразното произнасяне на сакралната дума. Интересен факт е, че съгласно традиционния коментар към Тората, при нейното четене, както и в молитвите, еврейският закон задължава да се заменя личното име на Бога Яхве (Йехова) с *Адонай*, което значи ‘Господ’. В разговорната реч пък у израилтяните теонимът се замества с *ха-шем* (букв. ‘това име’), което навежда на мисълта за връзка на засвидетелствания в „Азбучната молитва“ на Константин Преславски акроним на **Ҁ имѧ** с традицията на юдаизма[13]. Това на свой ред косвено ни показва, че следва да разбираме литеронима на някогашната 31-а буква тъкмо така – като антономасия на **Иисоусъ**.

Този прочит на буквите за *и* като концептограми се мотивира и от историческите им връзки със знаци от по-стари писмености. Десетичното **ИЖЄ**, първата буква от името **Іисоусъ**, в славянски произхожда от грц. ЙОТА (Ι), а тя, на свой ред, от северносемитския знак ЙУД (י). Оттук следва и общността в интерпретацията на тези букви, свързана с практиката в еврейския език да се изписват само съгласните – материалната съставка на думите, а гласните – диханието, необходимо за произнасянето на съгласните, или изобщо да не се отбелязват, или да се маркират именно със знака ЙУД (י)[14]. Така този знак станал за древните своеобразен проявител на словесната плът. Ето защо съответната на тази буква и в глаголицата се оказва най-пригодна да се превърне в символ на творческата изява на Словото, както и на неговото явяване в зрим, телесен образ на земята.

Във формално отношение на базата на асоциативно-геометричния рационализъм вертикалната хаста, оформяща десетичното **ИЖЄ**, може да бъде тълкувана като образ на световната ос[15], която свързва Небето и земята, а петлиците от двете ѝ страни в горната част на буквата, разположени в първия и последния (осми) сектор от колелото на времето в глаголическата матрица, бележат неговите начало и край, т. е. тъждествени са на Алфата и Омегата, присъстващи често в Христовия монограм. Следователно можем да разчетем посланието на буквената фигура така: Иисус – космическият стожер, Началото и Краят.

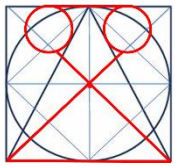
[12] Срв. Славова / Slavova 2017: 43; Димитрова / Dimitrova 2021: 267.

[13] В „Азбучна молитва“ акронимът е употребен в дв. ч. и визира славянските първоучители Кирил и Методий. При моето обяснение на литеронима се абстрахирам от контекстуалната му употреба у Константин Преславски.

[14] Както и останалите езици от семитската група, староеврейският използва консонантно писмо, при което се отбелязват единствено съгласните (т. нар. абджади). С течение на времето графемата ЙУД (י), чиято първоначална функция не е била такава, е развила диакритична функция да отбелязва вокал с цел улесняване на разбирането, особено при опасност от двусмислие.

[15] За вертикала като символ на световната ос вж. Шевалие, Геербрант / Chevalier, Gheerbrant 1996: 144 – 145.

Другият вариант на десетичното **ИЖЄ** е изграден върху постулата триъгълник △. Вгледаме ли се по-внимателно в макрочертежа на алографа, ще видим, че в него освен триъгълника присъства и кръстът в неговата хиксобразна форма (първата буква на името Христос). Конфигурацията изобразява, че Иисус Христос (постулат ×) е Един от Троицата (постулат △) – Въплътеното Божие Слово – Начало и Край на всичко (постулат двойна спирала ∞, изразен чрез петлиците).

Тази посока на тълкуване се подкрепя и от числовата символика на буквите за *и*. Двата алографа на десетичното **ИЖЄ** (или **И**) – първо Ѯ, а после и Ҁ, поставени в самото начало на II паратактичен ред (енеадата на десетиците, бележеща в моето тълкувание първото пришествие и активната дейност на Въплътилия се Божи Син между човеците), означават числото 10, което за питагорейците е свещено, символ на световното сътворение: всичко произлиза от десетката и се връща към нея[16]. Св. Константин-Кирил дава християнска интерпретация на тази древна нумерологична символика, внасяйки христологичен смисъл в графемите Ѯ и Ҁ. Ако **ꙗ҂ЪѢ** е символ на Второто Лице на Пресв. Троица в лоното на Отец, то **ИЖЄ** (или **И**) е образ на проявата на Същото това Второ Лице в света и явяването Му в плът между човеците, за да им открие истината за Бога.

На свой ред, буквата Ѳ в енеадата на десетиците отговаря на числото 20, което в езическите религии означава соларния бог във функцията му на архетип на съвършения човек (Шевалие, Геербранд / Chevalier, Gheerbrant 1996: 241). Създателят на първото славянско писмо преосмисля древната символика, обвързвайки я с образа на Иисус Христос като Втори (небесен) Адам, който възстановява увредената от греха природа на Първия (земен) Адам[17].

И така, в заключение може да се каже, че на всички семантични равнища на знаците за *и* се утвърждава отнесеността им в символно отношение към Месията Иисус, което впрочем обяснява от един по-различен аспект взаимозаменимостта на техните имена. Аналогията им с гръцките букви ЙОТА и ИТА, които са част от името ΙΗΣΟΥΣ на гръцки, също подсилва това внушение.

2.1. Име на 12-ата (ѧ) глаголическа буква и нейната символика

На 12-а позиция в азбучната редица, след двата знака за *и* и преди *к*, в част от абецедарите (Мюнхенски, Радославов, Турски) се документира буквата ѧ. Някъде е отбелязано и името ѝ с латинска транслитерация je, което би следвало да отговаря на меко палатално *ге*.[18] Данни за нея откриваме и в акростиха между *и* и *к* на някои произведения от жанра *тълковна азбука*.[19]

В Рождественския акростих на Климент Охридски, както и в Цикъла азбучни заупокойни стихири като акроним за 12-ата буква е употребено съществителното гєѡнна. Една част от текстовата традиция на Богоявленския акростих в тази позиция засвидетелства топонима **галилєꙗ**, а друга – заповедната форма от глаголати глаголи.[20]

Податки за съществуване на буква ѧ се откриват също и в съчинението „О писменех“ на Черноризец Храбър, в два от преписите на което (Московски и Соловецки) намираме бук-

---

[16] НФС 1999 ПИФАГОРЕИЗМ на https://royallib.com/book/gritsanov_aa/noveyshiy_filosofskiy_slovar.html.

[17] *1Кор.15:45,47 – 49 Така казва Писанието: „Първият човек, Адам, стана живо същество.“ А последният Адам е животворен дух… Първият човек дойде от земята и бе създаден от пръст. Вторият човек дойде от небето. Какъвто е създаденият от пръст човек, такива са хората от пръст, а какъвто е небесният човек, такива са небесните хора. И както сме носили образа на създадения от пръст човек, така ще носим образа на небесния човек.*

[18] Споделяйки мнението на А. Вайан (Vaillant 1955: 29 – 30), Т. Иванова определя името на 12-ата буква **Гѥ**, засвидетелствано в някои абецедари, като едно от мнемотехническите буквени названия в глаголицата, явящи се съкращения от гръцки думи **Гѥ<єннꙗ>**, **Гѥ <тсимания>** и т. под. (Иванова / Ivanova 1969: 49).

[19] Вж. приложената синоптична таблица:

[20] Появата на акроним **ГЛѦГОЛИ**, обичайно свързан с четвъртата буква за обикновения ням гутурал Г, е обяснима с принадлежността на съответния препис към късната писмена традиция на паметника, когато гервът е вече отпаднал поради неутрализация на фонологичната опозиция между двете букви за звука Г.

вите *л* и *г* в групата на знаците по гръцки образец, а по-нататък още веднъж *л* се упоменава сред писмена́та по „**словен'скѹ ꙗзыкѹ**“. Учените обясняват това с бъркане в късни кирилски преписи на *л* и **ѧ**, което е континуант на ⰾ (Велчева / Velcheva 1985: 22).

Л се явява наместо Ґ [É] на още едно място из паметниците – в акронима **ЛЄТИТЬ** от 12-ия стих на „Азбучна молитва“. В науката се дискутира относно началото на този стих от творбата на Константин Преславски – дали в оригиналния си вид е започвал с *герв* или с *и*, т. е. дали трябва да се реконструира като **Летитъ нынѣ**…[21], или като **И летитъ нынѣ**…[22]. Защитниците на първата теза привеждат в нейна полза стихотворения, в които съответният стих започва с *г*: **Гєѡнна, Гемонъ** и т. н. (вж. по-горе). Акронима на 12-ия стих в „Азбучна молитва“ от Константин Преславски **ЛЄТИТЬ** те аргументират с факта, че кирилското **Л** се явява в началото на стиха наместо глаголическия ⰾ поради еднаквата числова стойност (30) на съответните букви в двете азбуки, което се свързва с късната традиция на паметника в кирилска среда.

Руската изследователка на глаголическата символика Л. Б. Карпенко също нарича буквата ⰾ [Ґ] с името **ЛЄТИТЬ**. Тя тълкува знака като календарен символ, който с още 11 други писмена́ формира основните опозиции в глаголическия модел на света. Във вселенския кръг на Л. Б. Карпенко ⰾ и съвпадащите с него по положение ⰿ и ⰻ бележат повратната точка на зимното слънцестоене и смяната на посоката от тъмнината към светлината. Точно, както е и според Азбучната молитва, в чийто 12-и стих думата **ЛЄТИТЬ** се контекстуализира с обръщането на славяните от мрака на езичеството към светлика на християнството: **Летитъ бо нъıнѣ и словѣньско племѧ къ крьщению** … (Карпенко / Karpenko 1998: 73).

Привържениците на второто становище (че 12-ият стих от „Азбучна молитва следва да се реконструира като „**И летитъ нынѣ**...“), изтъкват довода, че ⰾ се среща само в чужди думи пред предна гласна, а във всички чети-варианти на посочения стих у К. Преславски в текстовата традиция няма нито един случай, където в началото да стои дума с меко палатално Ґ. Не е налична дори твърдата фонема *г*. Затова пък в редица преписи въпросният стих започва с *и* (Синодален препис, Уваров 55, Троицки и др.), което учените, подкрепящи този начин на реконструиране на фразата, обясняват с наличието на три вида *и*-та в глаголицата – ⰹ, ⰸ, ⰻ. При такова положение според тях стиховете следват нормалния ред на буквите в глаголицата, без да го нарушават[23].

Азбучна молитва	Летитъ бо нънѣ и словѣнско племѧ
Рождествен акростих	Гєѡни ра҃зрѣшити, прѣвѣч'ноıє сло҆ приде на землѧ…
Богоявленски акростих (по Кл. Иванова)	Галилеа єзыче сты …
Богоявленски акростих (по Б. Стипчевич)	Глаголи єзъıче ти ….
Заупокойни стихири	Гєѡны лютыıє и тьмы несвѣлыıє …

[21] Защитници на този вариант са Р. Нахтигал, Е. Г. Зиков, А. Джамбелука-Коссова и др.

[22] Привърженици на тази теза са А. И. Соболевски, Ив. Франко, К. Куев и др.

[23] Привърженици на това становище са А. И. Соболевски, Ив. Франко, К. Куев и др. Вж. библиография по въпроса у Куев / Kuev 1974; Куев / Kuev 1985: 54.

Тук ще контрирам обаче, че знаците Ѯ и Ѱ са документирани в паметниците с една и съща числова стойност, т. е. делили са обща позиция в азбучната редица на двете исторически азбуки, което значи, че са били в отношение на алографи и не са се смятали за отделни букви.

Освен това, както казах и по-горе, в 31-ия по ред стих на част от азбучните акростишни произведения като акроним се явява отново дума с *и* (някъде в позиция на полугласен [j]). Този факт дава основание да се предположи, че в първоначалната глаголица на това място в непосредствена близост до еровете е стоял знакът Ѱ, който по всяка вероятност е означавал редуциран преден вокал и поради тази причина е поставен от съставителя на писмото в обща група с еровите гласни. Както всички крайни букви в азбуката, и Ѱ не е имал числова стойност. Едва впоследствие позицията на знака е променена в началото на десетиците. Дублирането на числовото значение е само една от страните на изравняване на Ѱ и Ѯ. Изследванията на ортографията в старобългарските глаголически паметници показва липса на опозиционно противопоставяне между алографите на десетичното **ИЖЄ** и по отношение на правописа.

Самото име ГЕРВ, с което е известен 12-ият знак от глаголическата азбука, не е документирано в изворите, а е изкуствено създадено от П. Шафарик през XVIII в., вероятно по аналогия на Ꙗ҆ЕРВЬ, с чийто начален съгласен [tj] буквата ⰔⰌ [ѓ] се съотнася фонетично според произношението ѝ някъде (напр. в сръбски) като звучен към беззвучен африкат [dj][24].

Както бе споменато няколко пъти по-горе, знакът ⰔⰌ [ѓ] се среща из глаголическите писмени паметници в заемки от чужди езици, където бележи меко *г* в позиция пред предна палатализираща гласна[25]. Едни от знаковите акроними на тази буква в паметниците са еврейските наименования на три места от топографията на свещения град Йерусалим – **Гѣѳсиманиꙗ, Голгоѳа и Геенна**[26], които се свързват с последните дни от живота на Иисус Христос. Гетсимания е маслиновата горичка, в която Иисус се оттегля на молитва в четвъртъка след Тайната вечеря и където Юда Искариот Го издава с целувка на войниците. Голгота е хълмът, на който е издигнат Христовият кръст (точно над гроба на първия Адам). Геена е наименованието на Еномовата долина – прокълната местност в близост до Йерусалим, където според Стария завет отклонилите се от религията юдеи поставяли „оброчища на Тофет“ и изгаряли децата си. В покъсните еврейски, християнски и мюсюлмански текстове *геена* се нарича мястото за вечно наказание на грешниците. Всяко от тези названия може да бъде усвоено като име на буквата ⰔⰌ, асоциирайки я с последните събития от живота на Иисус Христос, възпоменавани от Църквата в дните от Страстната седмиица Велики четвъртък, Разпети петък и Велика събота.

Значението на ⰔⰌ като фонетична разновидност на [g] предполага наличие на генетична връзка с четвъртата буква от глаголицата – Ⰳ҃ (*глаголи*). Корените на буквените начертания на тези огледални помежду си[27] глаголически знаци могат да се проследят далеч назад, отвеждайки ни до древна пиктограма от египетското, протосинайското и ханаанското писмо с предполагаеми значения ‘камила, камилар; хвърляч на копие, стрели; юзди’, която през семитските азбуки, в т. ч. финикийска и староеврейска, е оказала известно влияние върху знакообразуването на съответните букви в гръцката и в славянската писменост.

финикийско писмо	староеврейско писмо	самаританско писмо	съвр. еврейско писмо
			

Двоякият гласеж на староеврейската буква *гимел* (дн. ג), припокриващ се със звуковите стойности на двете писмена́ за *г* от Константин-Кириловата азбука, е солиден аргумент в полза на една такава теза. Именно с влияние от семитските писменост може да се обясни двойната знакова опозиция, формирана въз основа на фонологичното противопоставяне по признака

[24] Срв. например в различни диалекти наименованието на подправката *джоджен* и *гьозум*.

[25] В именослова на Фр. Винке и Р. Детрез ⰔⰌ е назована с домашна дума g’elajetū (Vynke, Detrez 1992: 244). За тази неясна буква белгийските изследователи допускат, че има фонологична основа, свързана с преминаване на *d* + *j* в [ĝ] и смятат, че въпросната особеност води в сръбския език до замяна на d с [ĝ] пред [*e*].

[26] Заемката ĝeen’na е посочена като акроним на буквата и у Х. Миклас (Miklas 2007, Abb. 3).

[27] По-старата графика на *глаголи* се явява палиндром на Ⰳ҃.

преградност – проходност, респ. мекост – твърдост между алофоните на звука [g] в славянското писмо, предвид факта, че и *гимел* в семитската писменост (евр. ג) е една от седемте двойни букви, наричани така поради двоякото си произношение. Разбира се връзката е само типологична, тъй като не може да се говори за тъждество във звуковата корелация между алофоните в славянската и семитската фонетични системи. С оглед на казаното аз се присъединявам към учените, извеждащи двата знака за различни [g] алофони в Константин-Кириловото писмо от семитската буква *гимел* (съвр. евр. ג).

Доколкото Мойсеевият закон определял като нечисто животното камила, чийто образ е в основата на древната пиктограма, дала началото на гореспоменатата семитска буква *гимел* (евр. ג), прототип на глаголическите знаци ⷀ и , в юдейската традиция то започнало да означава ангела на смъртта Самаел, идентифициран от някои с Луцифер, развивайки хтонична символика (Шевалие, Геербрант / Chevalier, Gheerbrant 1995: 444). Поради това логично е да свържем идеограмата на 12-ата буква като знак, бележещ края на Христовия живот тук на земята, което перфектно се връзва с нейните акроними **ѣѳсиманиꙗ ѣолгоѳа, ѣєѡнна.**

Предложеното тълкувание се подкрепя и от числовата символика на буквата, която в енеадата на десетиците означава числото 30 – годините на зрелостта, когато Господ Иисус Христос е изпълнил мисията си на земята. С оглед на събитията в Гетсимания числото 30 спомня 30 сребърника, цената, на която Иисус е предаден от Юда.

3. Значението на 10-а, 11-а и 12-а буква в състава на азбучния акростих.

Тълкуване на паратактичните и синтактичните контекстуални връзки

Различията в тълкуването на фразата, образувана от имената на първите три букви, принадлежащи към реда на десетиците в старобългарските азбуки, произтичат преди всичко от това как се реконструира значението на литеронима за 12-ата буква.

К. Ериксон, която смята, че именословът представлява своеобразен символ на вярата, възстановява стиха по следния начин, без да дава конкретно обяснение на предложението си за буквената номинация на ⷀ: **ИЖЄ ІИСОѴСЪ ТЄРПѢ** (Ericsson 1970). Това намалява научната достоверност на иначе заслужаващата вниманието на учените изследователска позиция.

За белгийските учени Фр. Винке и Фр. Детрез фразата от имената на знаците Ⱋ, Ⱎ и ⷀ, която те възстановяват като **ИЖЄ – ІИСОѴСЪ – ГЄ**, остава непонятна поради неясната фонология на буквата ⷀ, а оттам и тъмния смисъл на името ѝ je, засвидетелствано в абецедарите с латинска транслитерация. Него те тълкуват двояко – като глагол със значение ‘действам’ или ‘желая’, в резултат на което фразата добива следния смисъл: Ти, който [в лицето на] Иисус помагаш (Димитрова / Dimitrova 2021: 140 – 141). Фр. Винке и Фр. Детрез заключават, че, докато трите фрази от първата енеада се отнасят до Св. Троица, тези от втората описват начините на издигането на човешката душа към небето (пак там).

Произволно пропуска 12-ата буква в опита си да реконструира азбучния акростих Л. Савелиева под предлог, че този знак не е бил част от автентичната глаголица. В резултат от това авторката свързва литеронима на буквите за *и* в значение на ‘и; но, обаче’ направо с името на 13-ата буква ѣ (**како**) в реторичния въпрос: „Но как?“[28].

Според мене в паратактичната азбучна последователност 12-ата глаголическа буква се явява част от фразова единица **І<ИСОѴСЪ> – ИЖЄ – ѢЄѲСИМѦНИІꙗ / ѢОЛѢОѲѦ / ѢЄЄNѦ** при подразбиране на глагол като връзка между думите във фразата, възстановяван според контекста на събитията в края на жизнения път на Месията: И-исус – Който [се моли в] Гетсимания / [бе разпнат на] Голгота / [слезе в] Геената.

[28] Цялата възстановка на акростиха в тази част според Л. Савелиева гласи: *Но как? Хора, мислете! В нас е отвъдното убежище* (Савельева / Savel'eva 1994: 21).

4. Заключение

В заключение ще кажа, че така разчетената фраза на акростиха показва, че първоначално той не се е състоял само от репрезентативни думи с чисто мнемотехническа и дидактическа функция, а е изпълнявал ролята на кратък катехизис, включвайки в състава си отчасти вероизповедни формули от Символа на вярата, отчасти проповедни и свещеноисторически елементи от основни библейски наративи, и е служел като важен инструмент за нуждите на мисионерската дейност сред новопокръстените славянски народи. Смисълът на акростиха съответства на символните значения на другите равнища на знаковете – форма, име и число.

Източници / Sources

Христоматия 1974: Динеков, П., К. Куев, Д. Петканова (Съст.). *Христоматия по старобългарска литература*. София: Наука и изкуство. (Hristomatiya 1974: Dinekov, P., K. Kuev, D. Petkanova (Sast.). *Hristomatiya po starobalgarska literatura.* Sofia: Nauka i izkustvo).

СтбР I, 1999: Мирчева, Д. (ред.). *Старобългарски речник*. Т. I. София: Валентин Траянов. (StbR I, 1999: Mircheva, D. (Ed.). *Starobalgarski rechnik.* T. I. Sofia: Valentin Trayanov.)

Библия 1940: *Библия.* <https://biblehub.com/bul/psalms/119.htm> [14.03.2026]. (Bibliya 1940: *Bibliya.* <https://biblehub.com/bul/psalms/119.htm> [14.03.2026].)

Библия 1992: *Библия. Книгите на Свещеното писание на Ветхия и Новия Завет*. София: Св. Синод на Българската православна църква. <https://pravoslavieto.com/bible/index.htm> [04.03.2026]. (Bibliya 1992: *Bibliya. Knigite na Sveshtenoto pisanie na Vethiya i Noviya Zavet.* Sofia: Sv. Sinod na Balgarskata pravoslavna tsarkva. <https://pravoslavieto.com/bible/index.htm> [04.03.2026].) *Кирило-Методиевска енциклопедия*. Т. 1 – 4. София: Проф. Марин Дринов. <https://macedonia.kroraina.com/kme/index.htm> [27.02.2026]. (*Kirilo-Metodievska entsiklopediya.* T. 1 – 4. Sofia: Prof. Marin Drinov. <https://macedonia.kroraina.com/kme/index.htm> [27.02.2026].)

НФС 1999: Грицанов, А.А. (Ред.) *Новейший философский словарь*. Минск: Интерпрессервис, Кн. Дом. <https://royallib.com/book/gritsanov_aa/noveyshiy_filosofskiy_slovar.html> [14.02.2026]. (NFS 1999: Gritsanov, A.A. (Red.) *Noveishii filosofskii slovar'*. Minsk: Interpresservis, Kn. Dom. <https://royallib.com/book/gritsanov_aa/noveyshiy_filosofskiy_slovar.html>. [14.02.2026].)

Цитирана литература / References

Велчева 1969: Велчева, Б. Названията на буквите в първите абецедари като източник на езикови данни. – В: Динеков, П., К. Куев (ред.). *Константин-Кирил Философ. Юбилеен сборник по случай 1100-годишнината от смъртта му.* София: БАН, с. 369 – 373. (Velcheva 1969: Velcheva, B. Nazvaniyata na bukvite v parvite abetsedari kato iztochnik na ezikovi danni. – V: Dinekov, P., K. Kuev (Eds.). *Konstantin-Kiril Filosof. Yubileen sbornik po sluchay 1100-godishninata ot smartta mu.* Sofia: BAN, pp. 369 – 373.)

Велчева 1971: Велчева, Б. Най-ранните абецедари като източник на езикови данни. – В: Динеков, П. (ред.). *Константин-Кирил Философ. Доклади от симпозиума, посветен на 1100-годишнината от смъртта му.* София: БАН, с. 185 – 186. (Velcheva 1971: Velcheva, B. Nay-rannite abetsedari kato iztochnik na ezikovi danni. – In: Dinekov, P. (Ed.). *Konstantin-Kiril Filosof. Dokladi ot simpoziuma, posveten na 1100-godishninata ot smartta mu.* Sofia: BAN, pp. 185 – 186.)

Велчева 1985: Велчева, Б. Абецедар. – В: Динеков, П. (гл. ред.). *Кирилометодиевска енциклопедия.* Т. 1. София: БАН, с. 20 – 26. (Velcheva 1985: Velcheva, B. Abetsedar. – In: Dinekov, P. (Gl. red.). *Kirilometodievska entsiklopedia.* T. 1. Sofia: BAN, pp. 20 – 26.)

Вереекен 1995: Вереекен, Ж. Названия глаголических букв и иудейско-христианская традиция. – *Palaeobulgarica*, № 1, с. 5 – 14. (Vereecken 1995: Vereecken, J. Nazvaniia glagolicheskikh bukv i iudeisko-khristianskaia traditsiia. – *Palaeobulgarica*, № 1, pp. 5 – 14.)

Георгиев 1939: Георгиев, Е. Имената на старобългарските букви. – *ИИД*, № 16 – 17, с. 134 – 151. (Georgiev 1939: Georgiev, E. Imenata na starobalgarskite bukvi. – *IID*, № 16 – 17, pp. 134 – 151.)

Демкова, Дробленкова 1968: Демкова, Н. С., Н. Ф. Дробленкова. К изучению славянских азбучных стихов. – В: Лихачев, Д. С. (отв. ред.). *Труды Отдела древнерусской литературы Института русской литературы*, Т. 23. Ленинград: АН СССР, с. 27 – 61. (Demkova, Droblenkova 1968: Demkova, N. S., N. F. Droblenkova. K izucheniiu slavianskikh azbuchnykh stikhov. – In: Likhachev, D. S. (Otv. red.). *Trudy Otdela drevnerusskoi literatury Instituta russkoi literatury*, T. 23. Leningrad: AN SSSR, pp. 27 – 61.)

Димитрова 2021: Димитрова, И. *Глаголицата в съвременните изследвания. Теории за произхода на глаголицата*. София: За буквите – О писменех. (Dimitrova 2021: Dimitrova, I. *Glagolitsata v savremennite izsledvania. Teorii za proizhoda na glagolitsata.* Sofia: Za bukvite – O pismeneh.)

Загребин 1981: Загребин, В. М. Заупокойные стихиры азьбуковне в сербском Требнике XIII века. – *Археографски прилози*, № 3, с. 65 – 91. (Zagrebin 1981: Zagrebin, V. M. Zaupokoinye stikhiry az'bukovne v serbskom Trebnike XIII veka. – *Arkheografski prilozi*, № 3, pp. 65 – 91.)

Иванова 1969: Иванова, Т. А. О названиях славянских букв и о порядке их в алфавите. – *Вопросы языкознания*, № 6, с. 48 – 56. (Ivanova 1969: Ivanova, T. A. O nazvaniiakh slavianskikh bukv i o poriadke ikh v alfavite. – *Voprosy iazykoznaniia*, № 6, pp. 48 – 56.)

Иванова-Константинова 1971: Иванова-Константинова, Кл. Два неизвестни азбучни акростиха с глаголическа подредба на буквите в среднобългарски празничен миней. – В: Динеков, П. (ред.). *Константин-Кирил Философ. Доклади от симпозиума, посветен на 1100-годишнината от смъртта му*. София: БАН, с. 341 – 365. (Ivanova-Konstantinova 1971: Ivanova-Konstantinova, Kl. Dva neizvestni azbuchni akrostiha s glagolicheska podredba na bukvite v srednobalgarski praznichen miney. – In: Dinekov, P. (Ed.). *Konstantin-Kiril Filosof. Dokladi ot simpoziuma, posveten na 1100-godishninata ot smartta mu.* Sofia: BAN, pp. 341 – 365.)

Илиева 2014: Илиева, Л. *Абецедар на славянска азбука, предхождаща глаголицата и кирилицата.* – Доклад, четен на Третия международен конгрес по българистика (София, 23 – 26 май 2013). <https://www.kroraina.com/vojnikov/l_ilieva_azbuka.pdf> [28.11.2025]. (Ilieva 2014: Ilieva, L. *Abetsedar na slavyanska azbuka, predhozhdashta glagolitsata i kirilitsata*. – Doklad, cheten na Tretiya mezhdunaroden kongres po balgaristika (Sofia, 23 – 26 may 2013). <https://www.kroraina.com/vojnikov/l_ilieva_azbuka.pdf> [28.11.2025].)

Јовановић-Стипчевић 1981: Јовановић-Стипчевић, Б. Текстолошка условљеност састава и броја слова старословенске азбуке према стихирама на Рођење и Крштење у српском препису. – *Археографски прилози*, № 3, с. 93 – 121. (Jovanović-Stipčević 1981: Jovanović-Stipčević, B. Tekstološka uslovljenost sastava i broja slova staroslovenske azbuke prema stihirama na Rođenje i Krštenje u srpskom prepisu. – *Arheografski prilozi*, № 3, pp. 93 – 121.)

Карпенко 1998: Карпенко, Л. Б. Семиотика глаголицы. – *Славяноведение*, № 6, с. 61 – 68. (Karpenko 1999: Karpenko, L. B. Semiotika glagolitsy. – *Slavianovedenie*, № 6, pp. 61 – 68.)
Карпенко 1999: Карпенко, Л. Б. *Славянская священная азбука*: *Семиотический анализ в контексте Библии*. Саратов: Самар. гуманитар. акад. (Karpenko 1999: Karpenko, L. B. *Slavianskaia sviashchennaia azbuka: Semioticheskii analiz v kontekste Biblii*. Saratov: Samar. gumanitar. akad.)
Карпенко 2004: Карпенко, Л. Б. *Священная азбука Кирилла*. Самара: Офорт. (Karpenko 2004: Karpenko, L. B. *Sviashchennaia azbuka Kirilla*. Samara: Ofort.)
Куев 1968: Куев, К. *Черноризец Храбър*. София: БАН. (Kuev 1968: Kuev, K. *Chernorizets Hrabar*. Sofia: BAN.)
Куев 1974: Куев, К. *Азбучната молитва в славянските литератури*. София: БАН. (Kuev 1974: Kuev, K. *Azbuchnata molitva v slavyanskite literaturi*. Sofia: BAN.)
Куев 1985: Куев, К. Азбучна молитва. – В: Динеков, П. (гл. ред.). *Кирилометодиевска енциклопедия*. Т. 1. А – З. София: БАН, с. 49 – 54. (Kuev 1985: Kuev, K. Azbuchna molitva. – In: Dinekov, P. (Gl. red.). *Kirilometodievska entsiklopedia*. T. 1. A – Z. Sofia: BAN, pp. 49 – 54.)
Савельева 1994: Савельева, Л. В. Славянская азбука: дешифровка и интерпретация первого славянского поэтического текста. – *Проблемы исторической поетики*, № 3, с. 13 – 31. <https://poetica.petrsu.ru/journal/article.php?id=2371> [25.11.2025]. (Savel'eva 1994: Savel'eva, L. V. Slavianskaia azbuka: deshifrovka i interpretatsiia pervogo slavianskogo poeticheskogo teksta. – *Problemy istoricheskoi poetiki*, № 3, pp. 13 – 31. <https://poetica.petrsu.ru/journal/article.php?id=2371> [25.11.2025].)
Савельева 1998: Савельева, Л. В. *К интерпретации славянского буквенного именника как текста*. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский университет. (Savel'eva 1998: Savel'eva, L. V. *K interpretatsii slavianskogo bukvennogo imennika kak teksta*. Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburgskii universitet.)
Славова 2017: Славова, Т. *Старобългарски език*. София: Св. Климент Охридски. (Slavova 2017: Slavova, T. *Starobalgarski ezik*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski.)
Шевалие, Геербрант 1995: Шевалие, Ж., А. Геербрант. *Речник на символите*. Т. 1. София: Петриков. (Chevalier, Gheerbrant 1995: Chevalier, J., A. Gheerbrant. *Rechnik na simvolite*. T. 1. Sofia: Petrikov.)
Шевалие, Геербрант 1996: Шевалие, Ж., А. Геербрант. *Речник на символите*. Т. 2. София: Петриков. (Chevalier, Gheerbrant 1995: Chevalier, J., A. Gheerbrant. *Rechnik na simvolite*. T. 2. Sofia: Petrikov.)
Ericsson 1970: Ericsson, K. The slavonic Alphabet a Credo. Das heidnishe und christliche Slaventum. – In: Franz Zagiba (Ed.). *Acta II Congressus internationalis historiae Slavicae Salisburgo-Ratisbonensis anno 1967 celebrati*. Wiesbaden: O. Harrassowitz, pp. 105 – 120.
Mareš 1964: Mareš, Fr. Azbučna Mseń z rukopisu Státní veřejné knihovny Saltykovy-Ščedrina v Leningradě (sign. Q I 1202). (Původní text abecední básně?). – *Slovo* (Zagreb), № 14, pp. 5 – 24.
Marti, Veder 2000: Marti, R., W. Veder. Die Freiburger Diskussionsrunde zur Entstehung der Glagolica. – In: Miklas, H., S. Richter, V. Sadovski (Eds.). *Glagolitica – Zum Ursprung der slavischen Schriftkultur*. Wien: ÖAW, pp. 227 – 243.
Miklas 2007: Miklas, H. Schrift und Bild. Zur Darstellungsfunktion der Glagolica des Slavenlehrers Konstantin-Kyrill. – In: Schnitter, M., E. Vavra, H. Wenzel (Eds.). *Vom Körper zur Schrift*. Sofia: Iztok – Zapad, pp. 45 – 79.
Samilov 1970: Samilov, M. Das glagolitische Alphabet. Das heidnische und christliche Slaventum. – In: Hensel et al. (Eds.). *Acta II Congressus internationalis historiae Slavicae Salisburgo-Ratisbonensis anno 1967 celebrati*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, pp. 98 – 104.
Vaillant 1955: Vaillant, A. L'alphabet vieux-slave. – *Revue des études slaves*, Vol. 32, № 1 – 4 (1955), pp. 7 – 31.
Vynke, Detrez 1992: Vynke, Fr., R. Detrez. De l' Origine et de la Structure de l' Alphabet glagolitique. – *Orientalia Lovavaniensia Periodica*, Vol. 23, pp. 219 – 250.

ON THE QUESTION OF THE LETTERONYMS IN THE OLD BULGARIAN ALPHABETS. MOTIVATION OF THE LETTER NAMES IN THE ENNEAD OF THE TENS. AN INTERPRETATION OF THE PARATAXICAL CONTEXTUAL RELATIONS IN THE ACROSTIC

Tatyana Ilieva

Cyrillo-Methodian Research Centre, Bulgarian Academy of Sciences
St Cyril and St Methodius University of Veliko Tarnovo

ilieva_tatyana@abv.bg

Abstract. The article once more explores the problem of the designations of the letters of Constantine Cyril's alphabet in the context of the thesis defended by the researcher that each Glagolitic sign also has a conceptual meaning besides its sound and numerical one. The plan of the contents of the Glagolitic alphabet as a system of conceptograms refers to Christian dogmatics and Holy History, whose elements become the signified by means of the characters through their graphic shape, numerical value and designation. By means of a complex linguistic, theological and philosophical as well as cultural analysis the researcher discusses the name of each of the first three Glagolitic letters, belonging to the tens column, first one by one, then as part of the acrostic.

Keywords*: Old Bulgarian alphabets; Glagolitic Book of Names; semiotics*

Tatyana Ilieva
Cyrillo-Methodian Research Centre
Bulgarian Academy of Sciences
Acad. Georgi Bonchev Str., bl. 25
1113 Sofia, Bulgaria

КЪМ ВЪПРОСА ЗА ПРЕВОДА НА НЯКОИ БОГОСЛОВСКИ ПОНЯТИЯ В ПЪРВА ГЛАВА НА ЕВАНГЕЛИЕ ОТ ЙОАН С ОГЛЕД НА БАНАТСКИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК[1]

Явор Иванов

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“,
Българска академия на науките
Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

ivanov.popa@gmail.com

Резюме. Настоящата статия разглежда преводните решения на избрани богословски понятия в първа глава на Евангелието според Йоан с акцент върху два банатски превода от XIX и XX в. Анализът е изграден в диахронна и съпоставителна перспектива и включва оглед на евангелските цитати от гръцкия, латинския и църковнославянския текст, както и преводи на южнославянските модерни езици и на банатски. Обект на изследването са лексеми с висока символна и богословска натовареност, като λόγος, σὰρξ, χάρις, περιστερά и δόλος. Проследяват се механизмите на лексикална адаптация, семантична трансформация и контактно влияние в рамките на банатската писмена традиция. Резултатите показват, че някои южнославянски преводи, включително банатските, демонстрират относителна автономност спрямо класическата славянска библейска норма, като същевременно отразяват активни взаимодействия с околните езикови и конфесионални среди. Изследването допринася за по-пълното описание на банатската книжовна традиция и за разширяване на сравнителните библеистични и лексиколожки проучвания.

Ключови думи: *Евангелие от Йоан; банатски български; библейски преводи; богословска лексика; евангелска терминология*

1. Увод

Първа глава от Евангелието според Йоан заема особено място в новозаветния корпус поради широката си разпознаваемост и извън строго богословски контекст. За разлика от другите евангелия, чието начало започва с родословието на Иисус Христос, Евангелие от Йоан е по-особено. Неговото въведение запознава читателя с обстоятелства, отнасящи се до сътворяването на света. Евангелските понятия от този текст са не само сред най-познатите библейски формулировки, но функционират и като устойчиви формули, разпознаваеми дори от читатели без теологическо образование. Тези обстоятелства превръщат текста в особено подходящ обект за изследване в диахронен и синхронен план, още повече като бъде взета предвид композиционната структура, позволяваща в рамките на една глава да се наблюдават както високоабстрактни богословски понятия, така и по-конкретни номинации, което я прави особено продуктивна за задълбочен анализ.

2. Цели и задачи

Една от целите на настоящото проучване е да представи преводите на някои евангелски понятия от първа глава на Евангелие според Йоан, наложени в славянската традиция още в старобългарската книжнина, в новобългарските преводи, включително в банатските интерпретации, както и в модерни езици, имащи контакт или отношение към българския език. За тази цел се разглеждат преводи на съответните понятия основно в хърватски и сръбски, но и се взимат предвид румънските и унгарските преводи. Съпоставянето с превод, осъществен на територията на Северна Македония, има за цел да обогати представянето на преводаческите

[1] Авторът изказва благодарност за финансовата подкрепа на Българската академия на науките по двустранно споразумение за безвъзмездни средства между Българската академия на науките и Румънската академия по проекта „Споделеното наследство: ръкописи на кирилица и латиница (XV – XVIII в.) от двете страни на Дунава и техният език“.

решения в рамките на южнославянските евангелски текстове. Естествено, за ориентир се взимат преди всичко старобългарските преводи на гръцките образци, като поради конфесионалната среда, в която е създаден банатският текст, се представят и латинските съответствия. Важно е да бъде отбелязано, че евангелските фрагменти не се разглеждат в контекста на отделните християнски деноминации, а като преводи на известни евангелски понятия, независимо от тяхната тясна интерпретация в отделните християнски църкви.

3. За евангелските източници

Изследването включва съпоставителен анализ на два банатски превода на библейски текстове на местната книжовна норма (**БП1** и **БП2**). Първият превод е осъществен в края на XIX в. в Будапеща, тридесет години след издадения от Винганското учителско дружество учебник *Bâlgarskotu pravopisanji* на немския учител от Винга Йозу Рил (Rill 1866) и в период, в който българският език вече не е основен език на преподаване в българските училища в Банат (Стойков / Stoykov 1968). Другият превод е изготвен столетие по-късно в Тимишоара (повече за двата превода вж. Цибранска-Костова / Tsibranska-Kostova 2023b). Двата превода се разглеждат в диахронен план, като основните понятия и евангелски цитати в гръцки ще бъдат представени според портала на Немското библейско дружество (**ГР**); като източник за латинските еквиваленти на евангелските цитати и понятия се използва *Biblia Sacra iuxta Novam Vulgatam* (**ЛТ**); за църковнославянските цитати и съответствия е използвана Острожката библия (**ЦСЛ**), тъй като тя представлява първото пълно печатно издание на библейския текст на църковнославянски език и синтезира утвърдената южнославянска (старобългарска) преводаческа традиция с по-късните източнославянски редакции. Въпреки че не възпроизвежда пряко най-ранния старобългарски превод от IX – X в., изданието има каноничен характер и дълго време функционира като нормативен текст в православния славянски свят. Това я прави особено подходяща за проследяване на лексикалната стабилизация, семантичната конвенционализация и рецепцията на библейските книги в по-широк контекст. Изборът на този източник позволява анализът да се базира върху текст с широка разпространеност, висока степен на текстова стандартизация и доказано културно и богослужебно влияние. За да бъдат представени в диахронен план новобългарските преводни варианти на Евангелие от Йоан, 1. глава, е използван преводът на Неофит Рилски (**НР**), синодалният превод (**СБП**) и преводът на Българското библейско дружество (**ББД**). За хърватските понятия и текст е използван порталът на католическо издателство за Библията в Хърватия *Krščanska sadašnjost* (**ХРВ**). Сръбският евангелски текст е по превода на Даничич-Караджич (**СДК**). Преводът, извършен в Северна Македония, е от издание от 2022 г. (**СМП**). Там, където преводните варианти имат отношение и към други евангелски интерпретации, се представят преводни варианти на унгарски и румънски.

4. За банатските евангелски текстове

Идеята за настоящото изследване се роди вследствие на вече отпечатани трудове на М. Цибранска-Костова и М. Абаджиева, които засягат обстоятелствата около възникването на евангелския текст и на банатски български и по-точно известните издания, отпечатани на този български език. Акцент в своя труд М. Цибранска-Костова поставя върху композитното образуване в преводите на Новия завет (Цибранска-Костова / Tsibranska-Kostova 2023b), докато М. Абаджиева разглежда банатската писменост не само като част от българските диалекти, но и като самостоятелен български език със своя установена традиция, като насочва внимание и върху лексиката, съпоставена с книжнината на българите католици от южните български земи (Абаджиева / Abadzhieva 2023; Абаджиева / Abadzhieva 2024а; Абаджиева / Abadzhieva 2024б; Абаджиева / Abadzhieva 2024в). Банатските българи, потомци на българско католическо население, формират специфична езикова общност с устойчива писмена традиция, включително в областта на религиозната литература.

5. За евангелските преводи на български до XIX в.

Първият превод на библейски книги на славянски е дело на Кирил и Методий и датира от IX в. (Иванова/Ivanova 1986). Това е може би едно е едно от най-великите дела в новата световна история, впоследствие свързвани с Българската държава, що се отнася до развитието на славянската писменост и установяването на нова библейска традиция.

Първият превод на целия Нов Завет на новобългарски език, отпечатан в Смирна през 1840 г., е извършен от Неофит Рилски през 1840 г. благодарение на Британското библейско дружество. Целият текст – *Библия, сиреч Свещеното писание на Вехтий и Новий завет* – е отпечатан за първи път в Цариград през 1871 г. Той е дело на американските мисионери д-р Илайас Ригс и д-р Алберт Лонг и на българските книжовници Константин Фотинов, Петко Р. Славейков и Христодул Костович Сичан Николов (Аретов / Aretov 2016).

6. Към превода на евангелските понятията в Йоан 1:1

ГР: Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ **λόγος**, καὶ ὁ **λόγος** ἦν πρὸς τὸν θεόν, καὶ θεὸς ἦν ὁ **λόγος**.
ЛТ: Inprincipioerat **Verbum**, et **Verbum** eratapud Deum,et Deuserat **Verbum**.
ЦСЛ: **в началѣ бѣ слово, и слово бѣ оу ба, и бгъ бѣ слово.**
НР: **ѡ начало то беше слово то и слово то беше съ Бга, и словото беше Бгъ.**
СБП: В начало беше **Словото**, и **Словото** беше у Бога, и Бог беше **Словото**
БП1: U pučélu beh **rečita** i **rečita** beh vaz Boga ibeh **rečitata**.
БП2: V počnivanjétu ij blá **Hurtata** i **Hurtata** ij blá vaz Bogai **Hurtata** ijblá Bog.
ББД: В началото беше **Словото**; и **Словото** беше у Бога; и **Словото** беше Бог.
ХРВ: U početku bijaše **Riječ** i **Riječ** bijaše u Boga i **Riječ** bijašeBog.
СДК: У почетку бјеше **ријеч**, и **ријеч** бјеше у Бога, и Бог бјеше **ријеч**.
СМП: Во почетокот беше **Словото**, и **Словото** беше во Бога и **Словото** беше Бог.

6.1. слово λόγος (Йоан 1:1)

В самото начало на Йоановото Евангелие е употребено понятието, известно на гръцки като **λόγος**, което е натоварено с философско-богословски смисъл като други думи в античната традиция. То е предадено в славянската библейска традиция чрез **слово**, като това е утвърдено още в преводаческата практика на Кирил и Методий, запазена и до днес в новобългарски. Латинският еквивалент ***verbum***, макар и каноничен за западната традиция, не функционира като непосредствен преводачески източник, а по-скоро като паралелна теологична интерпретация на същото понятие.

В банатските преводи се забелязват две различни итерпретации на това понятие, като в **БП1** стои ***rečita,*** а във втория ***Hurta*.** В нито един от двата банатски превода **λόγος** не е предадено посредством установеното още в старобългарски **слово**, което присъства и до днес в **СБП**. В банатски е регистрирана лексема ***слуво***, но можем да допуснем, че не е била взета предвид при превода на Евангелието, тъй като Ст. Стойков е регистрирал значението, с което е известна, вероятно под влияние на сръбски и хърватски, отговарящо на ‘буква’ (Стойков / Stoykov 1968). Важно е да се уточни, че **слово** участва и като словообразуващ елемент в композити като ***blagusvevam*** (Цибранска-Костова / Tsibranska-Kostova 2023b: 577). Както се вижда, устойчивото евангелско понятие **слово**, наложено още в старобългарски, е запазено както в църковнославянски, така и в новобългарските преводи. За превода на **λόγος** се забелязват обаче известни интерпретации в модерните славянски и балкански езици, като например в румънския език, който е бил силно повлиян от славянската култура и книжовност, но и в преводи на сръбски и хърватски, където виждаме сходно с банатския предаване на **λόγος** като ***Реч*** и ***Riječ.*** В **БП1** виждаме, че за съответствие на **λόγος** е избрана ***реч***, но с форма ***rečita*** (и чл. ***rečitata)***. Вероятно в тази част от евангелския текст има упражнено силно хърватско и сръбско влияние, тъй като в преводите на тези езици тук стоят лексеми ***Реч*** *и* ***Riječ***.

В румънски за превод на **λόγος** е избрана думата ***cuvânt***, чийто произход според някои изследователи се свързва с лат. ***conventus***: *La început era **Cuvântul** şi **Cuvântul** era la Dumnezeu şi Dumnezeu era **Cuvântul**.*

7. Към евангелските цитати и понятията, употребени в Йоан 1:14[2]

ГР: Καὶ ὁ λόγος **σὰρ** ξἐγένετο καὶ ἐσκήνωσενἐνήμῖν, καὶ ἐθεασάμεθα τὴνδόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡςμονογενοῦς παρὰ πατρός, πλήρης **χάριτος** καὶ ἀληθείας.

ЛТ: Et Verbum **caro** factum est et habitavit in nobis; et vidimus gloriam eius, gloriam quasi Unigeniti a Patre, plenum **gratiae** et veritatis.

ЦСЛ: и слово плоть бысть, и всели сѧ вны. и видѣхом славꙋ ꙗко едїнороднаго ѿ о҃ца, исполнь бл҃гти і истинны.

НР: и слово то быдѣ плоть: и вселисѣ въ насъ (и видехме мꙋ слава та, слава като на Єдинороднагѡ Сына ѿ Оц҃а) пѫленъ съ благодать и истина.

СБП: И Словото стана **плът**, и живя между нас, пълно с **благодат** и истина; и ние видяхме славата Му, слава като на Единороден от Отца.

БП1: I rečita pustana **snaga** i medju nam sedi (i smi videli tejnata slava taj, kača na Baštata idin rudenija sin negvata slava), kuja ij palna sas **milus** i praviteljstvu.

БП2:I Hurtata **telu** ij stanala i ij stanuvala megju nam. Nija smi videli tejnata slava, slavata, kujatu ja ima kača Idin rudenija na Baštata, palin s **milus** i istena.

ББД: И Словото стана **плът** и живя между нас, пълно с **благодат** и истина. И ние видяхме славата Му, слава на Единородния от Отца.

ХРВ: I Riječ **tijelom** postadei nastani se među namai vidjesmo slavu njegovu– slavu koju ima kao Jedinorođenacod Oca – pun **milosti** i istine.

СДК: И рјиеч постаде **тијело** и усели се у нас пуно **благодати** и истине; и видјесмо славу његову, славу, као јединороднога од оца.

СМП: Словото стана **тело** и се всели меѓу нас, полно со **благодат** и вистина; и ние ја видовме Неговата слава, слава како на Единороден од Отецот.

7.1. плъть σὰρξ

В превода на евангелско понятие **σὰρξ** също се забелязва разлика. В **БП1** то е предадено със ***snaga,*** а в **БП2** с ***telu***.

Ст. Стойков е засвидетелствал ***snaga*** с форма ***снагъ***, носеща значения ‘човешко тяло, стан, снага’. Също така той представя значенията, с които е засвидетелствана лексемата ***têlu*** (*телу*/*тело*), а именно: *организъм, плът; средна част от организъм, без главата и крайниците; снага* (РБЕ). Оттук разбираме, че двете лексеми са синоними, като тясното значение, описано у Ст. Стойков, потвърждава това в книжовния български, дефиниращо *тяло*: *средната част на организма на човек или животно, без главата и крайниците*. Преводът на Неофит Рилски следва предаването на понятието така, както е засвидетелствано то в старобългарски, отразено по същия начин и в Острожката библия (**плоть**). В северномакедонския превод също се забелязва отклонение от старобългарското **плъть**, заменено от ***тело,*** като този модел е повторен в **СДК**, **ХРВ** и **БП1**. В румънския превод **σὰρξ** се предава чрез *труп (**trup**)*: *Şi Cuvântul S-a făcut **trup** şi S-a sălăşluit între noi şi am văzut slava Lui, slavă ca a Unuia-Născut din Tatăl, plin de **har** şi de adevăr.* Тази лексема не е употребена в никой от славянските преводи, включително и в тези на модерните езици. Тук безспорно причината е, че на славянски, засвидетелствано още в старобългарски, значението е ‘мъртво тяло’:

[2] В евангелския цитат от Йоан 1:14 се разглежда и следващият пример (7.1 благодать χάρις).

7.2. благодать χάρις

Във всички новобългарски преводи **χάρις** се предава с ***благодат*** така, както е засвидетелствана лексемата още в старобългарски. В превода, включен в Острожката библия, също не се забелязва разлика. Впечатление прави хърватският превод, в който това понятие е предадено чрез ***milust***, отговарящо на превода и в двата банатски превода с форма ***milus***. В румънски език се забелязва адаптиране на гръцкото понятие **χάρις** чрез опростяване на формата в ***har***, като тази лексема е наложена като богословски термин в румънски със значения *благодат (в християнската религия)*; *духовна помощ, божествена благодат, дадена на човека* и др., като за източник на тази заемка е представен славянски (DEX 2012).

8. Към евангелските цитати и понятията, употребени в Йоан 1:32

ГР: Καὶ ἐμαρτύρησεν Ἰωάννης λέγων ὅτι τεθέαμαι τὸ πνεῦμα καταβαῖνον ὡς περιστερὰν ἐξ οὐρανοῦ καὶ ἔμεινεν ἐπ᾽ αὐτόν.

ЛТ: Et testimonium perhibuit Ioannes dicens: „Vidi Spiritum descendentem quasi columbam de cælo, et mansit super eum“**.**

ЦСЛ: и свѣдѣтелствова іоаннъ, глѧ. ꙗко видѣхъ дхъ сходѧщъ ꙗко **голꙋбъ** с нб҃се.

НР: И свидѣтелствова Іоwаннъ и рече: защо видехъ дꙋхат който слазеше като **гѫлѫвь**. ѿ небо то, и застана на него.

СБП: И свидетелствуваше Йоан, казвайки: видях Духа да слиза от небето като **гълъб**, и остана върху Него.

ББД: Тогава Йоан свидетелстваше, като казваше: „Видях Духа да слиза от небето като **гълъб** и да остава над Него“.

БП1: I pusvjedoči Ivan ij rekal: videl sam Duha da slezi ud nebeto, kača idna **galabica** i nad negu da sedi.

БП2: Iván ij prepuznal: Áz sam videl da slezi ud nebeto Duha u prelika na **galabica** i da ustáni, kača idna galabica i nad négu.

ХРВ: I posvjedoči Ivan: »Promatrao sam Duha gdje s neba silazi kao **golub** i ostaje na njemu.

СДК: И свједочи Јован говорећи: видех Духа гдје силази с неба као **голуб** и стаде на њему.

СМП: И сведочеше Јованю велејќи: „Го видов Духот како слегува од небото како **гулаб** и остана над Него“.

8.1 περιστερά

И в двата банатски превода **περιστερά** е преведено с ***galabica*.** В никой от другите преводи не се забелязва превод чрез дериват на това съществително. Причината за предаването чрез суфиксирания със суфикс *-ица* дериват за женски род ***galabica*** вероятно се крие в прилагателното *гълъп*, засвидетелствано в банатски от Ст. Стойков със значение ‘тъмносин, син’, сходно с рус. *голубой*. След направена справка в Румънския тълковен речник става ясно, че тази лексема присъства и в румънски с форма *gulup* със значение *слива, която узрява преждевременно в резултат на болест* – варианти *golop, gurlup, hurlup*. Произходът на тази лексема според румънския речник е неизвестен, като се допуска тя да има общо с *gulu* (вариант на *hulub),* също със значение ‘гълъб’. Според Чихак тази лексема има връзка с чешкото *churlavý* ‘болнав’, което съответства на румънското *hîrlav* със значение ‘гнил, мръсен’, но вероятно заето от бълг. *хърльв* (DEX 2012). С оглед на семантичното съвпадение обаче по-скоро не бива да се приема тази връзка или поне не в банатски. От друга страна, за налагането на това преводно решение птицата да бъде употребена в женски род, влияние може да е оказал и немският език, в който основната форма на съществителното *Taube* е в женски род (die Taube).

9. Към евангелските цитати и понятията, употребени в Йоан 1:47

ГР: εἶδεν ὁ Ἰησοῦς τὸν Ναθαναὴλ ἐρχόμενον πρὸς αὐτὸν καὶ λέγει περὶ αὐτοῦ, Ἴδε ἀληθῶς Ἰσραηλίτης ἐν ᾧ **δόλος** οὐκ ἔστιν.

ЛТ: Vidit Iesus Nathanael venientem ad se et dicit de eo: « Ecce vere Israelita, in quo **dolus** non est.

ЦСЛ: **видѣвже іс наѳанаила грѧдѫща к себѣ, и гла о немъ. се въ истинѫ іильтѧнии, в немиже лъсти нѣсть.**

НР: **Я Іисѹсъ виде Наѳанаила като иде кѫмъ него, и рече за него: ето воистиннѫ Ісраилтѧнин, въ когото нема лесть.**[3]

СБП: Иисус видя Натанаила да отива към Него и казва: ето истински израилтянин, у когото няма **лукавство**.

ББД: Иисус видя да идва при Него Натанаил и каза за него: „Ето един истински израилтянин, у когото няма **лукавство**.

БП1: Videh Isus Natanaela vaz negu da varvi i mu réka: ege istensćija Izraelit, u kogu néma **hamešak**.

БП2: Isus ij videl Natanaela da se dubližva du negu i ij kazal „Etu, idin istensć izraelit. u kogutu néma ništu **himbenu“**!

ХРВ: Kad Isus ugleda gdje Natanael dolazi k njemu, reče za njega: Evo istinitog Izraelca u kojem nema **prijevare**.

СДК: А Исус видјевши Натанаила гдје иде к њему рече за њега: ево правога Израиљца у коме нема **лукавства**.

СМП: Исус, кога го виде Натанаил како доаѓа кај Него, рече: „Еве вистински Израилец, во кого нема **лукавство**!“.

9.1. лѫкавьство / лъсть δόλος

За предаване на това понятие в **БП1** е използвано ***Hamešak***, заето от унг. *hamisság,* което носи значения ‘лъжа, фалш, измама’, но и ‘лукавство’. Именно тази лексема е употребена в унгарския превод на този евангелски стих. В превод **БП2** на мястото на тази дума е употребена ***himbenu***, също незасвидетелствана у Ст. Стойков. М. Цибранска-Костова посочва, че гр. πονηρία /лат. dolus или *hamešak* от **БП1** в други евангелски книги е заменена от *zlobnust* (Цибранска-Костова / Tsibranska-Kostova 2023: 529). Тук случаят обаче не е такъв. У Ст. Стойков не е засвидетелствана лексема *лукавство.* Интересно е, че и ***hamešak*** отсъства в неговия речник, но пък са посочени нейни производни като *хамешин* ‘умен, лукав, хитър’, *хамешну* ‘хитро, лукаво’; ‘подло, нечестно’, *хамешувам* ‘измамвам, изиграваме’. Интерес буди румънският вариант на превод на **δόλος,** като на това място стои друга унгарска заемка *vicleşug* от *hitlenség* със значение ‘коварство, лицемерие, хитрост’.

10. Заключение

В настоящия материал са разгледани преводни варианти на новобългарски език на гръцките **λόγος**, **σὰρξ**, **χάρις**, **περιστερά** и **δόλος**, залегнали във всички преводи на Евангелието в модерните езици, но и още в старобългарски, където те са били преведени със своите славянски варианти чрез **слово**, **плъть**, **благодать**, **голѣбь** и **лѫкавьство** / **лъсть**. Докато в новобългарските преводи, следващи църковнославянската традиция, не се забелязват колебания, то в банатските преводи, които стоят извън това книжовно влияние, се забелязват известни изменения при предаването на някои понятия. Забелязват се различни преводни варианти при предаването на гр. **λόγος**, като в първия превод влияние е упражнено от сръбски и хърватски: ***rečita*** < србхр ***pujeч / riječ***. За сметка на това при предаването на гр. **Λόγος,** в новия банатски превод виждаме налагането на банат. ***hurta***. При отразяването на гр. **σὰρξ** се вижда, че старобългарското **плъть** не е устойчиво понятие и освен като ***плът,*** както се е запазило в новобългарските

[3] В превода на Неофит Рилски този стих е под номер 48.

преводи, продължаващи църковнославянската традиция, в банатски, както и в други южнославянски преводи се забелязва колебание. Тук в първия банатски превод е употребена домашната дума ***snaga***, докато в новия превод се забелязва влияние от сръбски и хърватски при налагането на ***telu*** от срхв. **тиjело** / **tijelo**. Това може да се види и в северномакедонския превод (***тело)***. При предаването на гр. **χάρις** се забелязва устойчивост в южнославянските езици, следващи църковнославянската традиция, в които се запазва стбг. **блгодать**. В преводите, стоящи в католическата традиция, личи предаването на лат. ***gratia*** чрез **milus** / **milost**, като тук може да се приеме хърватско влияние върху банатския превод. При предавенето на евангелска материална лексика, какъвто е случаят с гр. **περιστερά,** се забелязва, че старобългарското название се запазва във всички преводи. Единствено в банатски е наложен дериват, отразяващ животното в женски род. Както стана ясно по-горе, причината вероятно е в омонимия, която е съществувала с банатското прилагателно ***гълъп****,* чиято употреба вероятно ще да е била доста активна, за да наложи налагането на производна дума. Можем да допуснем, че ***galabica*** е лексема, която е запазена в новия банатски превод и поради това, че е вече част от многогодишна книжовна и църковна традиция, но и наложила се като устойчиво понятие в съзнанието на българите от Банат.

При предаването на гр. **δόλος** също личат различни варианти при превод в модерните езици. От стбг. **лъсть** и **лъкавьство** се вижда, че второто понятие е наложено в Острожката Библия и оттам в южнославянските езици, изпитващи влияние от страна на църковнославянския. В преводите на хърватски, румънски и банатски се забелязват употреби на различни лексеми, включително и на заемки при предаването на това понятие.

Впечатление прави, че сред разгледаните евангелски откъси не се забелязва калкиране на богословски понятия. Това има своето обяснение, тъй като този начин на словообразуване в подобен контекст е било характерно за старобългарския период, когато процесите на катехизация при вярващите са били в начален етап и те самите не са били запознати с термините, които впоследствие се установяват като строго свързани с християнството. При тези късни преводи се вижда вече предаване на понятия чрез налагане на синоними или термини, предаващи близко абстрактно значене, особено ако става въпрос за отвлечени библейски понятия, които не са никак малко. На базата на извършения анализ можем да заключим, че тези новобългарски преводи на евангелските текстове са насочени към читатели с вече изградена библейска и църковна култура.

Изготвянето на настоящия материал има за цел да насочи вниманието на изследователите към автономността при превода и тълкуването на някои евангелски понятия за нуждите на една българска общност, тясно свързана с живота в Църквата и подложена на специфични езикови влияния. Наличието на чуждо лексикално влияние върху евангелската терминология потвърждава необходимостта от по-задълбочени изследвания върху банатските преводи. Тези текстове следва да бъдат вземани предвид и при бъдещи проучвания, посветени на новобългарските преводи на Свещеното Писание.

Източници / Sources

РБЕ: Речник на българския език (онлайн). <https://ibl.bas.bg/rbe/> [22.01.2026]. (RBE: Rechnik na balgarskiya ezik (online). <https://ibl.bas.bg/rbe/> [22.01.2026].)

Biblia 1688: Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului şi Noului Testament. Bucureşti: Tipografia domnească. <https://e-religie.ro> [21.01.2026.]

Biblia 1986: Biblia Sacra iuxta Novam Vulgatam Editionem (Editio Typica). Evangelium secundum Ioannem. Vatican City: Libreria Editrice Vaticana. <https://www.vatican.va> [20.01.2026.]

Biblija 2024: Stari i Novi zavjet. Zagreb: Kršćanska sadašnjost. <https://biblija.ks.hr> [13.01.2026.]

DEX 2012: Dicționar Explicativ al limbii române. București, pp. 1197. <https://dex.ro/> [10.03.2025]

DWDS: Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache. <https://www.dwds.de> [20.01.2026.]

The Greek New Testament 2010: The Greek New Testament: SBL Edition (SBLGNT). Holmes, M. W. (ed.). Atlanta: Society of Biblical Literature. <https://www.sbl-site.org> [20.01.2026.]

Biblia: Káldi‑Neovulgáta Biblia. Magyar Katolikus Egyház – Szent Jeromos Társulat fordítása. (католически унгарски превод на Библията <https://szentiras.hu> [21.01.2026].)

Цитирана литература / References

Абаджиева 2023: Абаджиева, М. Банатските българи между банатския говор и палкенския език. – *Български език и литература*, № 65, с. 524 – 531. (Abadzhieva 2023: Abadzhieva, M. Banatskite balgari mezhdu banatskiya govor i palkenskiya ezik. – *Balgarski ezik i literatura*, № 65, pp. 524 – 531.)

Абаджиева 2024а: Абаджиева, М. Банатските българи, банатският говор и палкенския език. – *Дзяло,* № 28. (Abadzhieva 2024a: Abadzhieva, M. Banatskite balgari, banatskiyat govor i palkenskiya ezik. – *Dzyalo*, № 28.)

Абаджиева 2024б: Абаджиева, М. *Книжнината на българите католици от XIX век и банатската книжнина*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“. (Abadzhieva 2024b: Abadzhieva, M. *Knizhninata na balgarite katolitsi ot XIX vek i banatskata knizhnina*. Sofia: Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”.)

Аретов 2016: Аретов, Н. Българската рецепция на Библията през XIX век. – *Slavia Meridionalis*, № 16, с. 1 – 18. (Aretov 2016: Aretov, N. Balgarskata retseptsiya na Bibliyata prez XIX vek. – *Slavia Meridionalis*, № 16, pp. 1 – 18.)

Библия 1993: *Библия, сиреч Книгите на Свещеното писание на Ветхия и Новия завет.* София: Св. Синод на Българската православна църква. <https://bg-patriarshia.bg> [20.01.2026] (Bibliya 1993: Bibliya, sirech Knigite na Sveshtenoto pisanie na Vethiya i Noviya zavet. 1993. Sofia: Sv. Sinod na Balgarskata pravoslavna tsarkva. <https://bg-patriarshia.bg> [20.01.2026].)

Библия 1581: *Библиа сирѣч книги Ветхаго и Новаго завѣта по языку словенску*. Острог: Иван Фёдоров. <https://zografnasledstvo.com> [21.01.2026] (Bibliya 1581: *Biblia sirech knigy Vetkhago i Novago zaveta po iazyku slovensku.* Ostrog: Ivan Fedorov. <https://zografnasledstvo.com> [21.01.2026].)

Иванова 1986: Иванова, К. (ред.). *Стара българска литература*. Т. 4. (Житиеписни творби). София: Български писател. (Ivanova 1986: Ivanova, K. (ed.). *Starabalgarska literatura*. T. 4. (Zhitiepisni tvorbi). Sofia: Balgarski pisatel.)

Нов Завет 2022: *Новиот Завет на Нашиот Господ Исус Христос*. Makedonsko biblijsko združenie. (Nov Zavet 2022: *Noviot Zavet na Nashiot Gospod Isus Hristos*. Skopje: Makedonsko biblijsko združenie.)

Стойков 1968: Стойков, Ст. *Лексиката на банатския говор*. София: Издателство на БАН. (Stoykov 1968, Stoykov, St. *Leksikata na banatskiya govor*. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)

Цибранска-Костова 2023а: Цибранска, М. За някои verba dicendi в книжнината на българите католици. – *Лингвистични проблеми,* № 3. Благоевград: Университетско издателство „Неофит Рилски“, с. 81 – 88. (Tsibranska-Kostova 2023a: Tsibranska-Kostova, M. Za nyakoi verba dicendi v knizhninata na balgarite katolitsi. – In: *Lingvistichni problemi*, № 3. Blagoevgrad: Universitetsko izdatelstvo „Neofit Rilski“, pp. 81 – 88.)

Цибранска-Костова 2023б: Цибранска-Костова, М. Щрихи от композитното словообразуване в банатските преводи на Новия завет. – *Български език и литература*, № 65, с. 575 – 585. (Tsibranska-Kostova 2023b: Tsibranska-Kostova, M. Shtrihi ot kompozitnoto slovoobrazuvane v banatskite prevodi na Noviya zavet. – *Balgarski ezik i literatura*, № 65, pp. 575 – 585.)

Biblia 2015: *Biblia sau Sfânta scriptură*. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă.

Nov Zavjet 1870: *Svetopismo Staroga i Novoga Zavjeta.* Preveo Daničić, Gj., V. Stefanović Karadžić. Beograd: Britansko i inostrano biblijsko društvo. <https://archive.org> [20.01.2026.]

ON THE TRANSLATION OF SELECTED THEOLOGICAL CONCEPTS IN THE FIRST CHAPTER OF THE GOSPEL OF JOHN WITH REFERENCE TO BANAT BULGARIAN

Yavor Ivanov

Institute for Bulgarian Language "Prof. Lyubomir Andreychin"
Bulgarian Academy of Sciences
Sts. Cyrill and Methodius National Library

ivanov.popa@gmail.com

Abstract. The article examines the translation solutions of selected theological concepts in the first chapter of the Gospel of John with an emphasis on two Banat translations from the 19th and 20th centuries. The analysis is built in a diachronic and comparative perspective and includes an examination of the evangelical quotations from the Greek, Latin and Church Slavonic text, as well as translations into the modern South Slavic and Banat languages. The object of the study are lexemes with a high symbolic and theological load, such as λόγος, σὰρξ, χάρις, περιστερά and δόλος. The mechanisms of lexical adaptation, semantic transformation and contact influence within the Banat written tradition are traced. The results show that the Banat translations demonstrate relative autonomy in relation to the classical Slavic biblical norm, while at the same time reflect active interactions with the surrounding linguistic and confessional environments. The study contributes to a more complete description of the Banat literary tradition and comparative biblical and lexicological studies**.**

Keywords: *Gospel of John; Banat Bulgarian; Bible translations; theological vocabulary; evangelical terminology*

Yavor Ivanov
Institute for Bulgarian Language
Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
1113 Sofia, Bulgaria

ПРЕВОДЪТ НА САМУИЛ БАКАЧИЧ КАТО ЛИНГВОКУЛТУРНА АДАПТАЦИЯ НА ПРОЗАТА НА ЙОАНИКИЙ ГАЛЯТОВСКИ

Дарина Стоянова

Одески национален университет „И.И. Мечников“

d.stoianova@onu.edu.ua

Резюме. Статията изследва преводаческите стратегии и механизмите на лингвокултурна адаптация в превода на *Богородичните чудеса* от Йоаникий Галятовски, осъществен от Самуил Бакачич през втората половина на XVII в. Анализът се основава на съпоставка между изданието *Казаня приданыя*… (Киев, 1660) и Венецианския автограф на Бакачич (Marc. MS Or. 297). Чрез сравнителен текстологичен и лингвокултурен подход се разкриват преводачески трансформации, надхвърлящи репродуктивния превод и водещи до функционална и прагматична адаптация. Показва се, че Бакачич действа като културен медиатор, интегриращ украинския бароков модел в южнославянската православна традиция.

Ключови думи*: преводаческа стратегия; Йоаникий Галятовски; Самуил Бакачич; „Чудеса Богородични“; южнославянска православна културна рецепция*

Самуил Бакачич е изключително продуктивен книжовник и преводач от втората половина на XVII в, работил на Атон, предимно в скита „Св. Анна“[1]. Макар че не са запазени много данни, за него се смята, че е украинец по произход, тъй като сам се назовава „рус“, „русин“, „русин родом“. Той е представител на онзи тип монашеска интелигенция, която активно посредничи между различни православни книжовни традиции. Основната част от книжовната му дейност е свързана с преводи от гръцки език[2], но наред с това той осъществява и преводи от украински, насочени към приобщаването на южнославянските православни общности към утвърдени образци на източнославянската богословска и поучителна литература[3].

И в двата случая в преводаческата си практика Самуил Бакачич се опира на традиционния език на църквата с безюсов южнославянски правопис. Именно чрез този езиков избор преводачът съумява да адаптира изходните текстове към южнославянския духовен контекст и да отговори на религиозните и културните потребности на православното общество от втората половина на XVII в.

Особено място в преводаческото наследство на Самуил Бакачич заема преводът на обемистото съчинение на гръцкия писател Агапий Ландос Критски *Amartolon soteria* („Спасение на грешниците“), върху който книжовникът работи през 1685–1686 г., а впоследствие няколко пъти преписва целия текст (Радојчић / Radojčić 1960: 211; Ангелов / Angelov 1968: 295). Широката популярност на този превод сред южнославянските православни среди е убедително засвидетелствана от значителния брой запазени ръкописни преписи, включително от български книжовници от XIX, като например Й. Кърчовски (Гергова / Gergova 2012: 22 – 40). Още

[1] За Бакачич вж. Радојчић / Radojčić 1960; Ангелов / Angelov1968; Петканова-Тотева / Petkanova-Toteva 1969. Към по-новите приноси следва да се отнесе откритието на Д. Узунова за още един превод на Бакачич – *Ключь разумѣнiѧ* на Йоаникий Галятовски, осъществен през 80-те години на XVII в. (Узунова / Uzunova 2021). За разпространението на преводите на Бакачич сред българи и сърби вж. Узунова / Uzunova 2019; Узунова / Uzunova 2022; Uzunova 2022; Dimitrova, Uzunova 2022; Radoslavova 2020, за анализ на някои езикови особености на преводите на Бакачич от украински вж. Стоянова / Stoyanova 2024.

[2] Към преводите на Самуил Бакачич от гръцки език се отнасят богослужебната книга *Хиротония*, преведена ок. 1685 г.; *Магнить доуховныи* – сборник с поучения на атонския духовник Гавриил, предназначени за монашеската общност в Карея, преведен през 1690 г.; полемично съчинение срещу латините на Максим Пелопонески; отделни части от *Тезаурус* на Дамаскин Студит, завършени през 1691 г.; както и *Amartolon soteria* на Агапий Ландос, върху която Бакачич работи между 1684 и 1687/1688 г. (вж. Радојчић / Radojčić 1960; Ангелов / Angelov 1968; Radoslavova 2020).

[3] Към основните преводи на Самуил Бакачич от украинската книжовна традиция се отнасят съчиненията на Йоаникий Галятовски *Ключь разумѣнiѧ* (първо издание: Киев, 1659) (Узунова 2021), и *Месія правдивый* (Киев, 1669) (вж. Радојчић / Radojčić 1960; Ангелов / Angelov1968; Radoslavova 2020). Ръкописът, съхраняван в манастира Житомислич, е загубен по време на Втората световна война (Радојчић / Radojčić 1960: 204).

през XVII в. Бакачич превежда и отделни части от произведението, което показва гъвкава преводаческа стратегия и активно съобразяване с конкретните духовно-пастирски потребности на атонската и по-широката балканска среда. В научната литература е изразена и хипотеза, според която преводаческата работа на Бакачич върху *Amartolon soteria* е започнала с третата част – *Чудеса Богородични* (Радојчић / Radojčić 1960: 211; Јовановић / Jovanović 2012: 500, Узунова / Uzunova 2019: 65 – 75).

Третата част на *Amartolon soteria*, включваща цикъла *Чудеса Богородични*, се състои от 69 разказа и се утвърждава като най-широко и трайно разпространената в южнославянската среда още в края на XVII в., като запазва активното си битуване и през следващите столетия. В резултат на това цикълът постепенно започва да функционира самостоятелно, извън рамките на цялостния превод на съчинението на Агапий Ландос, за което свидетелстват многобройните южнославянски преписи на *Чудеса Богородични* (Узунова / Uzunova 2019: 50 – 62).

На науката са известни пет автографа[4] на Самуил Бакачич, съдържащи превода на цикъла *Чудеса Богородични*, които се различават по своя състав и включват различен брой разкази за чудеса на Богородица, които не принадлежат към оригиналния текст на Агапий Ландос. Един от тях – наскоро откритият Венециански автограф (Marc. MS Or. 297) – съдържа 157 чудеса и се отличава с включването на най-голям брой допълнителни наративи, преобладаващата част от които са заимствани от украинския писател и учен Йоаникий Галятовски[5] (Узунова / Uzunova 2022; Uzunova 2022). Този синтетичен и компилаторски подход обуславя изключителното място на венецианския автограф в изследванията върху междукултурното взаимодействие и механизмите на интеграция на творчеството на Йоаникий Галятовски в литературния процес на православните балкански славяни.

Целта на настоящото изследване е да се анализират процесите на лингвокултурна адаптация и типовете трансформации в превода на разказите за чудеса на Богородица от Йоаникий Галятовски, дело на Самуил Бакачич, в контекста на южнославянската православна книжовна традиция от XVII в. Изследването изхожда от разбирането, че всеки преведен текст функционира в рамките на конкретна културна система със собствени традиции и символни значения, тъй като езикът, чрез който той се реализира, носи и възпроизвежда специфично обусловени националнокултурни смисли, определящи условията за неговото възприемане и интерпретация.

Лингвокултурната адаптация се разглежда като ключов механизъм на междуезиковата и междукултурната комуникация, чрез който преводачът целенасочено приспособява изходния текст към социокултурните и духовните норми на целевата аудитория, с оглед на запазването на неговия прагматичен потенциал и комуникативна функция.

В този контекст преводаческата дейност на Самуил Бакачич се интерпретира като сложен когнитивен процес с ясно изразено културно измерение, изискващ не само езикова компетентност, но и задълбочени бикултурни знания, включително чувствителност към културно маркираната лексика. Анализът цели да открои преводаческите стратегии, чрез които Бакачич постига функционална еквивалентност и културна интеграция на текста, като по този начин се осигурява адекватното включване на преводния текст в южнославянската православна книжовна традиция.

Източникът на разказите за Богородичните чудеса, с които Самуил Бакачич допълва антологията си, е идентифициран от Д. Узунова (Узунова / Uzunova 2022) като книгата на Йоаникий Галятовски *Казаня приданыя до книгы „Ключ разумѣнія“ названои* (Киев, 1660). Това издание, замислено като допълнение към фундаменталния труд на украинския автор *Ключь*

[4] Вж. Radoslavova 2020; Узунова / Uzunova 2022; Uzunova 2022.

[5] Йоаникий Галятовски (ок. 1620, Волин – 1688, Чернигив) е сред водещите фигури на украинската барокова култура от XVII в. – богослов, книжовник и просветител, професор и ректор на Киевско-Могилянския колегиум (1657–1669), както и игумен, а впоследствие архимандрит на Елецкия манастир в Чернигив (1669 – 1688). Дейността му съчетава педагогическа, богословска и книжовна работа, а приносът му за институционалното развитие на колегиума е свързан и с преподаването на хомилетика и реторика на роден език – рядко и концептуално значимо отклонение от утвърдените практики на епохата. За обзор на по-ранната литература вж. Кочубей / Kochubei 2006, както и по-нови изследвания у Соломаха, Богачевська / Solomakha, Bohachevska 2008, Яковенко / Yakovenko 2017, Бомко / Bomko 2022.

разумѣнiѧ (Киев, 1659), включва първия украински учебник по красноречие *Наука албо способь зложення казаня,* проповеди за дните на паметта на отделни светци (великомъченик Георги, Николай Мирликийски, апостолите Петър и Павел, пророк Илия, Йоан Кръстител, архистратиг Михаил, както и Антоний и Теодосий Печерски), проповеди за неделни дни, както и цикъл от 95 разказа за Богородични чудеса, предназначени за по-нататъшна хомилетична употреба. Появата на това допълнение е обусловена от специфични социално-исторически обстоятелства: както свидетелства самият Галятовски в послеслова към *Ключь разумѣнiѧ*, работата върху основния труд протича в условията на дълбока обществена и политическа криза, настъпила след смъртта на украинския хетман Богдан Хмелницки през 1657 г., което възпрепятства пълната реализация на авторовия замисъл и налага последващото разширяване на съчинението чрез подготвеното допълнение[6].

Преди да се пристъпи към анализа на процесите на лингвокултурна адаптация в превода на Самуил Бакачич, е необходимо в най-общи линии да се очертае историко-културната ситуация в Украйна през втората половина на XVII в. Подобна контекстуализация позволява да се изкажат предположения за възможните мотивации зад избора на Бакачич – идейно-тематични, прагматични, комуникативни и културностратегически.

Въпреки драматичния характер на XVII в. за украинските земи – белязан от продължителни военни конфликти, политически разломи и териториални поделби между Жечпосполита, Московското царство и Османската империя – именно през този период се наблюдава подем на книжовността, науката, културата. Киев постепенно възвръща ролята си на водещ център на духовния и интелектуалния живот и се утвърждава като културен ориентир в православния славянски свят на византийската традиция (Пащенко / Pashtenko 2017: 5).

Ключово значение за тези процеси има „цитаделата на западноевропейското образование“ в целия славяно-православен ареал“ (Пахльовська / Pakhlovska 1995: 6) – Киевско-Могилянската академия[7], основана през 1615 г. – по онова време единственото висше учебно заведение в Източна Европа и единственият православен университет в Европа, предлагащ системно образование по западноевропейски образец. Академията осигурява обучение по православно богословие, философия и риторика, както и по класически и чужди езици, включително църковнославянски, гръцки, латински и еврейски, и се превръща в притегателен център за студенти от широк православен ареал.

Както отбелязва Н. Яковенко, новаторският характер на т. нар. „киевска ученост“ през втората половина на XVII в. не се изразява в дистанциране на православната традиция, а в специфичния начин на нейното преосмисляне чрез системно усвояване и адаптиране на западноевропейски, предимно латински, образователни и теоретични модели. Съчетаването на източноправославния догматичен канон с елементи от хомилетичната, реторическата и агиографската традиция на латински води до формирането на нов тип богословска култура, която цели да укрепи конфесионалната идентичност чрез разширяване на аргументативния и текстовия си инструментариум.

В този контекст става възможна и характерната за Йоаникий Галятовски конфесионална и културна отвореност, която намира особено показателен израз в начина, по който той работи с мотива за Богородичните чудеса. Както отбелязва Н. Яковенко: „ В своите украиноезични произведения той описва 44 епизода, свързани със западни светилища на Католическата църква, 19 – със светилищата на „гръцкия“ Изток, и 27 – с православни чудотворни икони от Украйна, Русия и Молдова. Чудотворните образи на полските католици и на униатите са представени значително по-пестеливо – съответно с четири и едва два примера. Ако обаче включим

[6] Феноменалната популярност на *Ключ разумѣнія* на Йоаникий Галятовски се проявява както в многократните му печатни преиздавания, така и в активното преписване на книгата и на допълнението ѝ (Яковенко / Yakovenko 2017: 31 – 58). Рецепцията на *Ключ разумѣнія* намира израз и в преводите му: лвовското издание от 1665 г. е преведено на румънски език (кирилски печат, Букурещ, 1678), както и на руски – в Иверския Валдайски манастир още през 1669 г. (Запаско, Ісаєвич / Zapasko, Isaievych 1981). По-подробно за книгата *Ключ разумѣнія* вж. Біда / Bida 1975; Чепіга / Chepiha 1985; Яковенко / Yakovenko 2017; Бомко / Bomko 2022 и др.

[7] За Киевско-Могилянската академия вж. Хижняк, Маньківський / Khyzhniak, Mankivskyi 2003; Ісіченко / Isichenko 2011; Мозер / Mozer 2020.

в източния корпус и т. нар. „неправилни“ униати, полученото разпределение се оказва парадоксално равностойно – 48:48“ (Яковенко / Yakovenko 2017: 5)

Същата нагласа към разширяване на тематичния и културния хоризонт се проявява и в принципите, по които Галятовски изгражда своите проповеди – като писател, в чието творчество нововъведенията на Киевската академия намират концентриран и последователен израз. Според Йоаникий Галятовски проповедта следва да бъде ясна, достъпна и разбираема за слушателите, но едновременно с това и „интересна“, т. е. наситена с нови знания и поднесена в увлекателна форма. Поради това той допуска и насърчава използването не само на Свещеното писание и патристичната традиция, но и на примери, заети от историята, науката, природата, народните предания и светската книжнина.

Творчеството на Йоаникий Галятовски следва да бъде разглеждано в контекста на бароковия литературен стил, който през XVII – XVIII в. се налага като водещ модел в украинската ораторска проза. За бароковата поетика са характерни подчертана словесна орнаментика, усложнена образност, неочаквани алегорични съпоставки, ефектни антитези и съчетаване на привидно несъвместими понятия, които отразяват специфичния тип образно мислене на епохата[8].

Галятовски използва „проста“, т. е. староукраинска, езикова основа, тясно синхронизирана с живата народна реч, която отразява основните езикови процеси на епохата и остава ясна и достъпна за широк кръг слушатели, а не само за образованите среди[9].

В същото време стилът на проповедите на Галятовски не е ориентиран към наивен адресат, а е образец на „висока“ литература – характеризира се с дълги синтактични конструкции, развита синонимия, сложни риторически фигури и типично барокова метафорика. Парадоксално, именно използването на „прост“ език определя относително демократичния адресат на тези текстове. В резултат стилът на Галятовски се характеризира с вътрешна хетерогенност, при която изразните средства варират от живо разговорно слово до усложнена фразеология с неосхоластичен произход.

Тъкмо тази съвкупност от исторически, културни и институционални фактори обяснява както изключителната популярност на Галятовски в православния свят на XVII в., така и дълготрайната рецепция на неговите текстове извън украинската книжовна среда. В този контекст изборът на Самуил Бакачич да се обърне именно към корпуса на Богородичните чудеса от *Казаня приданыя…* може да бъде разглеждан не само като резултат от тематична близост с цикъла на Ландос *Чудеса Богородични*, но и като осъзнато присвояване на вече утвърден, авторитетен и комуникативно ефективен модел, доказал своята пастирска и дидактическа продуктивност.

Преводаческата стратегия на Бакачич се отличава със смел и творчески подход към изходния текст, при който преводът често носи отпечатъка на индивидуалното отношение на книжовника и свидетелства за разширяване на преводаческата роля в посока на съавторство. Индивидуалното отношение на книжовника към оригинала се проявява в целенасочени смислови разширения, чрез които повествованието се довежда до композиционна и семантична завършеност. В отделни случаи Бакачич фактически „дописва“ финала на разказа, поставяйки ясна логическа и богословска кулминация там, където оригиналният текст оставя впечатление за незавършеност или повествователна неопределеност. Нека сравним:

ЧУДО БД. *И пото(м) виде́нїи w҃тъхала з҃ Константинопо́лѧ –* ***ЧЮ́ДО К.*** *и҆ по се́мь видѣ́нїи w҃и́де w҃ Константинополя* ***невьзбра́нно не по мно́зѣ врѣмени, и҆ възврати́ ҁе к свое́и вожделѣннои цр҃кви прѣсто́и Бц҃ы w҃ нѣе създа́нной и подвиза́ше се тамо па́ки я҆коже и҆ прѣ́жде и҆ сконча́ се w҃ Гц҃.*** [10]

В основата на разказа стои историята на монахинята Атанасия, основателка на църквата на Света Богородица на остров Егина, която поради наложителни обстоятелства е принудена да напусне обителта си и да пребивава в Константинопол в продължение на седем години.

[8] За естетиката на украинския барок вж. Ісіченко / Isichenko 2001: 28 – 31.

[9] За езиковите особености на съчиненията на Й. Галятовски вж. Сімович / Simovych 1930.

[10] Примерите са приведени първо по печатното издание на Йоаникий Галятовски *Казаня приданыя до книгы „Ключ разумѣнія“ названои* (Лвов, 1660), а след това по венецианския автограф на Бакачич.

Видението, описано в оригинала, маркира възможността за нейното завръщане, но не разгръща по-нататъшната съдба на героинята. В превода на Бакачич сюжетната линия е ясно доизградена: Атанасия не само напуска Константинопол, но се завръща в любимата си обител, продължава подвижническия си живот и завършва земния си път като вярна Божия служителка. По този начин преводачът трансформира отворения финал в завършено агиографско повествование с отчетлив дидактичен и екзегетичен акцент.

ЧУДО КЕ. *Гды мѣ́ла ѹ҃мр҃ти Є҃впра́ѯїа с҃таѧ дв҃ца и҃ за́ко(н)иц(а), М҃тка Б҃жаѧ прише́дши взѧла́ е҆ѝ з' собо́ю до Н҃ба, и҃ указа́ла е҆й зготова́ную хва́лу, то́е виде́нїе мѣ́ла ста(р)ша(я) с҃то́и Є҃впра́ѯїи в' монастырѝ –* ***ЧЮ́ДО КѶ.*** *Егда҆ Є҃впра́ѯїа с҃таа, дѣви́ца и҃ и҃ноки́ня, и҃мѣ́ше оу҃мр҃ѣти И҆гоуме́ниа монастыра того́ вь҆ нѥ́мже wнѣ҆ иночьствова́ше, видѣ҆ѣ҆ видѣ́ние w҆ нѥ́и, я҆ко М҃ти Б҃жїа прїиде кь нѥ́и и҃ вьзе́ть ю҆ сь собо́ю на́ нб҃са и҃ показа е҆и оу҃готова́нную е҆и та́мо хва́лу.* ***Сего́же сподоби́се Є҃впра́ѯїа С҃таа понѥ́же дѣ́вство своѐ w҆бѣща́ Прѣс҃то́и Б҃цы и҃ съблюдѐ е҆ да́же до см҃рти.***

В този пример преводът на Бакачич ясно демонстрира тенденция към агиографско и богословско доуточняване на повествованието. Докато в изходния текст видението е представено лаконично и остава в рамките на описанието на чудотворното възнасяне на света Евпраксия, преводачът въвежда допълнителен интерпретативен пласт, като експлицира причинно-следствената връзка между чудото и нравствения подвиг на героинята. Чрез изричното подчертаване на обета за девство и неговото спазване „даже до смрьти“ разказът придобива отчетлив дидактичен характер и се превръща в нормативен модел на монашеска добродетел, при който божествената награда е пряко обусловена от личния аскетичен избор.

ЧУДО Л҃. *..те́ды в'ночѝ прч(с)таѧ Дв҃а такі́й стра́хъ на(д) не́прѥ́телѧми оу҃чини́ла, же не́прїѧ́тели поки́нувши в' ве(с) wбо(з) сво(й), утеклѝ –* ***ЧЮ́ДО КД҃*** *Тог(д)а вь҆ но́щи Прѣч(с)таа Дв҃а толи́кь сътворѝ стра́хь вь҆ съпроти́вны(х), я҆ко w҆ставѝ́ше и҃ плькь сво́и и҃ вьсѣ҆ я҆же вь҆ пльцѣ҆ и҃ бѣжа́ше* ***w҆ града, и҃ ктому҆ вто́рое не вьзврати́ше се да и҃ ратую҆ть.***

Едно френско градче било подложено на обсада, а жителите му не успявали да се противопоставят на враговете. Тогава те взели ключовете от градската порта и ги положили пред иконата на Пресвета Богородица, умолявайки я за закрила и помощ. През нощта Божията Майка предизвикала такъв страх у нападателите, че те, изоставяйки своя обоз, побягнали. В редакцията на Бакачич чудото е доразвито чрез добавяне на окончателен резултат: враговете не само побягват, изоставяйки своя обоз, но и повече не се завръщат, за да обсаждат града. Така преводачът трансформира епизода в недвусмислено свидетелство за трайното и необратимо покровителство на Пресвета Богородица над християнската общност.

Изложението на Йоаникий Галятовски се отличава с изразена стегнатост, лаконичност и висока информационна плътност. В редица случаи повествованието наподобява кратък конспект или тезисен запис на определен сюжет, който потенциално може да бъде развит в по-обемен и разгънат жанров формат или да функционира като илюстративен екземплум в проповеднически контекст. Подобна лапидарност обаче нерядко води до недостатъчна експлицираност на причинно-следствените връзки и логическите отношения в рамките на едно или няколко изречения, което създава предпоставки за смислова неяснота. Например:

ЧУДО З҃Ї. *Напомина́лъ є҃гw многw разъ Домнолъ Є҃п(с)копъ, жебы с҃ѣ҆тогѡ҆ села оуступи́лъ –* ***ЧЮ́ДО Г҃Ї.*** *его́же мно́гаж(д)ы До́мнолъ Є҃пс(к)пь нака́зоваше* ***(вь҆ его́ же є҃пáрхїи село́ бѣ҆ше)*** *да изидеть w҆ селà того́.*

В превода чрез уточнение, отбелязано в скоби, се изяснява каноничното основание, на което епископът има право да изисква от богатия мъж да напусне неправомерно присвоеното село. По този начин Бакачич не само възпроизвежда съдържанието на изходния текст, но и го подлага на рационализираща адаптация, съобразена с очакванията на читателя и с нуждата от ясно артикулирана аргументация в рамките на повествованието.

ЧУДО И҃. *Ѳ҃ппорту́на,* ***законница старша҆ѧ****, гды захорѣла –* ***ЧЮ́ДО Є҃.*** *Иноки́ня е҆ди́на,* ***са́но(м)*** *и҆гуменіа, Ѳ҃ппортуна* ***и҃менемь,*** *е҆гда разболѣ҆ се.*

В изходния текст на Галятовски повествованието е редуцирано до минимален номинативен скелет: посочени са единствено името на героинята, нейният монашески статус и фактът на заболяването, без допълнителна характеристика или контекстуална рамка. В преводния вариант Бакачич целенасочено разгръща този конспективен наратив, като въвежда уточняващи определения („една“, „старша игумения“), които не само индивидуализират персонажа, но и

го ситуират по-ясно в йерархията на монашеската общност. Показателно в това отношение е и използването на формулата „именем“, чрез която името, фигуриращо у Галятовски като елемент от „телеграфния“ минимум, се превръща в изрично маркиран ономастичен знак. Така Бакачич усилва конкретността и разпознаваемостта на образа, придавайки на разказа по-голяма наративна плътност и убеждаваща сила, съобразена с агиографската и проповедната рецепция на текста.

Лингвокултурната адаптация в разглеждания пример се реализира чрез комплекс от преводачески трансформации – лексикални, лексико-граматични, граматични, както и чрез целенасочени разширения с ясно изразена прагматична и дидактична функция.

ЧУДО ѦА. *Едéн' вóинъ на и҃мѧ Iѡ́анъ Риззéлма(н) блюзни(л) пр҃тýю Бц҃у* ***Галлѣ(н)скую*** *оу҃стáми, wбѣщýючи сѧ óбразъ е҃и до Бруѯéллъ҃ запровадити, и҃* ***на ры́нку*** *спалити, але́ затóе здѣла вы́стреленаа* ***кулѧ,*** *оу҃стà блюзнѣрскїи и҃ живо(т) w҃тнѧлà е҃мý –* ***ЧЮДО МГ.*** *Вóинь е҃дúнь и҃менемь Iѡ́ань Риззелмáнь хулѣ́ше Пр҃тýю Бц҃у оу҃сты* ***своúми нечúстыми е҃ ю́же и҃кóна бъ҃ въ грáдѣ҃ Гáлленско(м),*** *wбѣщá се* ***и҃кону w҃ну (егда вь҃зму(т) град Гáлле)*** *вьзéти и҃ w҃нестѝ вь Бруѯéллю,* ***и҃ тáмо посре́дѣ҃ грáда*** *wгнемь сьжещи ю. Нь за сúю хулý* ***зрь́но тóповное,*** *не тьчїю оу҃стà имиже хуля́ше, нь и҃ живóть w҃ѭть емý.* ***Ещé же и дш҃у погубѝ вь геéннѣ҃.***

На първо място следва да се откроят разширенията, които са най-явният белег на авторската намеса на Бакачич. Той „дописва“ финала на повествованието, като го прави значително по-драматичен и едновременно с това разширява мащаба на последиците от богохулното поведение: нечестивият воин губи не само тялото, но и душата си, която е погубена „в геената“. Така разказът се пренася от равнището на физическото наказание към сферата на есхатологичната санкция, което съответства на дидактичните цели на текста.

Към същата група интервенции принадлежи и добавянето на експресивната характеристика към лексемата „оу҃ста“ – „своими нечистыми“. Това разширение засилва оценъчността на повествованието и повишава неговата емоционално-стилистична наситеност, като ясно маркира моралната позиция на разказвача.

Разширителен характер има и пояснителното подчинено изречение за време „(егда вь҃зму(т) град Галле)“, поставено в скоби. То има ориентираща функция и подпомага възприемането на правилната хронологическа последователност на събитията, което отново свидетелства за насочеността на превода към по-ясна и достъпна комуникация.

Към лексикалните трансформации принадлежи предаването на значението на украинския глагол „запровадити“ (‘доставя, отведа, изпратя’) (СУМ XVI–XVII 2003: 162) чрез глаголната двойка „вьзети и w҃нести“. Вместо една лексема Бакачич използва словесна двойка с инфинитиви, чрез която разгръща и конкретизира действието, постига семантично уточнение и поголяма яснота на изказа.

Лексико-граматичен характер има трансформацията, свързана с атрибутивното определение „галленскую“. Вместо прилагателно Бакачич използва описателно средство – подчинено определително изречение, което пояснява, че става дума за иконата, „ю́же и҃кóна бѣ въ грáдѣ҃ Гáлленско(м)“. По този начин наименованието на иконата става по-прозрачно и недвусмислено, което отговаря на адаптационната стратегия на преводача.

Съществена е и морфологичната трансформация, при която деепричастната форма „wбѣщýючи сѧ“, типична и широко употребявана в украинския език от XVII в. (както и в съвременния език), е заменена с лична глаголна форма в аорист – „w҃бѣщá се“. Тази замяна води до по-ясна предикация и намалява синтактичната усложненост на изказа.

На синтактично равнище се откроява стремежът на Бакачич към по-ясна и отчетлива структура. Докато в оригинала е налице дълго, сложно изречение с множество усложнения, характерно за украинската барокова проза, в адаптирания текст то е разделено на три по-кратки, самостоятелни изречения. Това деление улеснява възприемането на информацията, повишава четивността и комуникативната ефективност на текста.

В контекста на лингвокултурната адаптация показателна е замяната на израза „на рынку спалити“ с конструкцията „и҃ тáмо посре́дѣ҃ грáда wгнемь сьжещи“. В украинския културен контекст „ринок“ означава не само тържище, но и централното градско пространство – място на съд, публични наказания, церемонии и позор. Изразът „посре́дѣ҃ грáда“ функционира като културно универсализиран еквивалент, разбираем за всеки славянски читател, независимо от конкретните урбанистични реалии. По този начин се постига усилване на прагматичния ефект

(шок и възмущение от богохулството), повишаване на стилистичния регистър до нормите на църковнославянската традиция и универсализация на посланието.

От същата лингвокултурна перспектива следва да се разглежда и замяната на украинската „кулѧ“ със съчетанието „зрьно то́повное“. Според сръбските тълковни речници „зрно“ обозначава както малка сферична частица, така и снаряд, куршум, включително артилерийски, докато „топ“ означава тежко огнестрелно оръдие. Аналогично и в българската лексикална традиция се възприема като символ на мощ, разрушителна сила и неотвратим удар. Замяната не е продиктувана от липса на еквивалент, а е съзнателен избор, насочен към стилистично усилване, подчертаване на акта на наказанието и вписването му в православната южнославянска културна традиция.

Анализът показва, че Бакачич не се ограничава до формално възпроизвеждане на изходния текст, а осъществява съзнателна интервенция, насочена към усилване на внушението, повишаване на стилистичния регистър и адаптиране на разказа към по-широка православна славянска аудитория.

ЧУДО ЛИ. Юсти́нусъ Че́саръ Гре́цкїй *гды в' Константинопо́лю ѿ жидо́въ ѿня́вши божницу ихъ, збудова́лъ з неи цр҃ко(в) Пр(с)то́и Бц҃и. За то́е Пр(с)та́ѧ Бц҃а привернў́ла е́мў ро́зум', ѿ кото́ро(г) бы(л) пре(д) ты(м) wдышо(л), и҆ знову поча(л)* ***Ре́чупосполитою*** *до́бре ра҃ди́ти –* ***ЧУ́ДО ЛВ. Юсти́нь Ке́сарь Грѣчьскїи*** *вь Константино́поли ѿ́ѥть ѿ е҆вре́евь чти́лище и́хь, и҆ сьзда ѿ не́го цр҃ковь Пръсто́и Бц҃ы. И҆́ того́ ра́ди Пръста́а Бц҃а приврати́ ему́ оу́мь ѿ него́ же пръ́жде ѿшь(л) бѣ́ше, тѣ́мь па́ки наче(т) до́брѣ пра́вити* ***Цр҃ьство*** *и҆* ***людьми разу́мно владѣ́ти.***

Този пример също илюстрира подхода на Бакачич, който може да се нарече експликация, т. е. пояснява̀не и разширяване на смисловия обем на текста, чрез което се постига по-пълно и завършено изграждане на образа на владетеля. В превода е добавен изразът „и҆ людьми разу́мно владѣ́ти“, чрез който изрично се въвежда аспектът на мъдрото управление на хората. Това допълнение усилва морално-дидактичния потенциал на повествованието и подчертава онези качества на владетеля, които са особено значими в рамките на религиозната литература – разумност, справедливост и отговорност пред паството.

Наред с разширяването на текста Бакачич прилага и целенасочени пропуски, като елиминира определени реалии, специфични за украинския културно-исторически контекст. Така например е премахнато названието „Рѣчь Посполита“, което обозначава държавата, в чийто състав през съответния период се намира значителна част от украинските земи. На негово място преводачът въвежда по-общото и неутрално понятие „Цр҃ьство“, което е по-разбираемо, неутрално и универсално, лишено от конкретните асоциации с католическа Полша, които названието „Рѣчь Посполита“ неизбежно поражда в украинския контекст.

Адаптационните процеси се проявяват и на фонетично и лексикално равнище, като се реализират чрез принципа на търсене на функционални еквиваленти, особено при превода на ономастична лексика, интернационализми и етноними.

Латинската заемка *Caesar* (‘владетел, император’), опосредствана чрез гръцкото *Καῖσαρ* (ЕСУМ 2003: 426), в източнославянската книжовна традиция е реализирана в различни фонетични варианти, сред които се засвидетелства и форма с промяна *к/ч* по първа палатализация – „Че́саръ“. Тази реализация функционира наред с други варианти и е употребявана в староруската и староукраинската езикова практика, като е документирана в украински писмени паметници от различни периоди – официални, религиозни, документални и исторически текстове (ССтУМ 1978: 523). Формата „Ке́сарь“, предпочетена от Бакачич, е по-архаична и отразява съзнателна ориентация към уеднаквена църковнославянска норма, по-близка до гръцкия етимологичен модел и по-добре разпознаваема в южнославянския културно-книжовен контекст.

Аналогично, формата „Юсти́нус“, засвидетелствана в украинския текст от XVII в., може да се тълкува като резултат от пряко латинско или опосредствано полско влияние, докато вариантът „Юсти́нь“ в превода на Бакачич ясно свидетелства за ориентация към църковнославянската традиция и нейните номинативни модели.

Показателна е и лексикалната замяна „божницу ихъ“ → „чти́лище и҆́хь“. В староукраинската езикова система „божница“ е полисемантично понятие, което може да обозначава както синагога, така и езически храм, като в определени контексти носи негативни или стилово по-

ниски конотации (СУМ XVI – XVII 2003: 10 – 11). Терминът „чтѝлище“, използван от Бакачич, е по-универсален и стилистично неутрален църковнославянски номинатив за място на поклонение, който едновременно избягва нежеланите конотационни наслоения и ясно маркира религиозната функция на обекта.

Към лексикалните трансформации следва да се отнесе и замяната „рѧдѝти“ → „прáвити“, при която по-специфичният и разговорно оцветен староукраински глагол е заменен с по-широко разпространен и тържествен църковнославянски еквивалент, характерен за високия стил.

На морфологично равнище се наблюдава подмяна на формите на украинското минало предварително време, активно употребявано през XVII – XVIII в., с класически църковнославянски плусквамперфект: „бы(л) пре(д) ты(м) wдышо(л)“ → „прѣ́жде w̃шь(л) бѣ́ше“. Тази трансформация допринася за стилистичната уеднаквеност на текста и го вписва по-последователно в рамките на църковнославянската книжовна норма.

Следователно преводът на Бакачич може да бъде определен като образцов пример за лингвокултурна адаптация, при която преводачът не се ограничава до механично възпроизвеждане на лексеми и конструкции, а целенасочено трансформира изходния текст с оглед на неговото пълноценно функциониране в нов, преимуществено южнославянски, православен културно-езиков контекст.

На фона на разгледаните преводачески трансформации особено показателна е и промяната в общата стилистична тоналност на повествованията. Лексиката с народната употреба, устойчивите изрази и полонизмите, които заемат съществено място в езиковия облик на творбите на Галятовски и са органична част от украинския лексикален фонд на XVII в., при Бакачич последователно се заменят с класически църковнославянизми. От една страна, тази стратегия допринася за по-широката рецепция на текстовете сред различни славянски православни общности, но от друга – води до частично отслабване на връзката между наративите на украинския автор и живата народна реч, срв. мáтка (*пол.* Matka) – мт̃и; пн̃и (*пол.* Pani) – гп(с)жда; муръ (*пол.* mur) – стѣна; выспа (*пол.* wyspa) – wстровь; wкрутъ (*пол.* okręt) – корáбль; набоже(н)ство (*пол.* nabożeństwo) – блг̃оговѣние; жолнѣ́ръ (*пол.* żołnierz) – вóинь; дѣдичъ (*пол.* dziedzic) – наслѣ́дникь; збойца (*пол.* zbójca) – разбóиникь; блюзнѣрца (*пол.* bluźnierca) – хоулникь; жона (*пол.* żona) – жена; зневага (*пол.* zniewaga) – безчьстие; пы́шныи (*пол.* pyszny) – грьдыи; зацный (*пол.* zacny) – слáвныи; пі͡енкный (*пол.* piękny) – крáсныи; wфѣровати (*пол.* ofiarować) – пожрьти; гды (*пол.* gdy) – егда; зоубóжати (*пол.* zubożeć) – wбнищати; тéскнити (*пол.* tęsknić) – сѣтовáти; розказати (*пол.* rozkazać) – повелѣти.

Анализът на превода на Самуил Бакачич на *Богородичните чудеса* от Йоаникий Галятовски показва, че той представлява последователен и целенасочен процес на лингвокултурна и прагматична адаптация, а не буквално възпроизвеждане на оригиналния текст. Преводаческите решения на Бакачич са мотивирани от стремежа текстът да функционира ефективно в новия – предимно южнославянски православен – културен и рецептивен контекст.

Разгледаните примери разкриват широк спектър от трансформации – лексикални, лексико-граматични, морфологични и синтактични, както и разширения и съкращения, чрез които се постига универсализация на културно маркирани реалии, повишаване на стиловия регистър и по-голяма яснота на изказа. В резултат бароковата проповедна проза на Галятовски се адаптира към нормите на църковнославянската книжовна традиция и към очакванията на по-широка славянска православна аудитория.

Същевременно тази адаптация води до частично неутрализиране на народноезиковия и „демократичен“ елемент, характерен за оригиналното творчество на Галятовски и за киевската ученост от XVII в. В този смисъл преводът на Бакачич съхранява дидактическата и конфесионалната ефективност на текста, но едновременно с това го трансформира културно, откроявайки преводача като активен участник в процесите на взаимодействие между различни славянски книжовни традиции.

Източници / Sources

Галятовський 1660: Йоаникий Галятовски. *Казаня приданыя до книгы „Ключ разумѣнія“ названои*. Київ: Києво-Печерська лавра.

Marc. MS Or. 297

Цитирана литература / References:

Ангелов 1968: Ангелов, Б. Ст. Самуил Бакачич в южнославянских литературах. – *Труды отдела древнерусской литературы*. Т. 23, с. 293 – 299. (Angelov 1968: Angelov, B. St. Samuil Bakachich v juzhnoslavjanskih literaturah. – *Trudy otdela drevnerusskoj literatury*. Vol. 23, pp. 293 – 299.)

Біда 1975: Біда, К. *Іонікій Ґалятовський і його „Ключь разумѣнія“*. Рим: Esse-i-Esse-Roma. (Bida 1975: Bida, K. *Ionikii Galiatovskyi i yoho „Kliuch razuminiia“*. Rome: Esse-i-Esse-Roma.)

Бомко 2022: Бомко, Л. *„Ключ розуміння“ Й. Ґалятовського в контексті українського барокового проповідництва*. Дис. на здобуття ступеня доктора філософії. Львів, 2022. (Bomko 2022: Bomko, L. *„Kliuch rozuminnia“ Y. Galiatovskoho v konteksti ukrainskoho barokovoho propovidnytstva.* Dys. na zdobuttia stupenia doktora filosofii. Lviv, 2022.)

Гергова 2012: Гергова, И. *Чудесата на Пресвета Богородица в културата на Българското възраждане.* София: Омофор. (Gergova 2012: Gergova, I. *Chudesata na Presveta Bogoroditsa v kulturata na Balgarskoto vazrazhdane.* Sofia: Omofor)

ЕСУМ 2003: *Етимологічний словник української мови.* Т. 2. Київ: Наукова думка. (ESUM 2003: *Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy.* Vol. 2. Kyiv: Naukova dumka.)

Ісіченко 2011: Ісіченко, І., архієпископ. *Історія української літератури: епоха Бароко (XVII–XVIII ст.)*. Львів – Київ – Харків: Святогорець, 2011. (Isichenko 2011: Isichenko, I., arkhiiepyskop. *Istoriia ukrainskoi literatury: epokha Baroko (XVII–XVIII st.)*. Lviv – Kyiv – Kharkiv: Sviatohorets.)

Јовановић 2012: Јовановић, Т. *Агапије Ландос. Спасење грешних. Препис Јеротеја Рачанина из 1697. године.* Т. 2. Београд – Бајина Башта, 2012. (Jovanović 2012: Jovanović, T. *Agapije Landos. Spasenje grešnih. Prepis Jeroteja Račanina iz 1697. godine.* Vol. *2*. Beograd – Bajina Bašta, 2012.)

Запаско, Ісаєвич 1981: Запаско, Я. П., Я. Д. Ісаєвич. *Пам'ятки книжкового мистецтва: каталог стародруків, виданих на Україні*. Кн. 1 (1574–1700). Львів: Вища школа. (Zapasko, Isaievych 1981 Zapasko, Ya. P., Ya. D. Isaievych. *Pamiatky knyzhkovoho mystetstva: kataloh starodrukiv, vydanykh na Ukraini*. Kn. 1 (1574–1700). Lviv: Vyshcha shkola.)

Кочубей 2006: Кочубей, Т. Бібліографічний огляд життєвого і творчого шляху І. Ґалятовського. – *Історико-педагогічний альманах*, № 2, с. 157 – 168. (Kochubei 2006: Kochubei, T. Bibliohrafichnyi ohliad zhyttievoho i tvorchoho shliakhu I. Galiatovskoho. – *Istoryko-pedahohichnyi almanakh*, № 2, pp. 157 – 168.)

Куньч 2009: Куньч, З. Йоанникій Ґалятовський в історії української риторики. – *Українська національна ідея*, № 21, с. 25 – 29. (Kunch 2009: Kunch, Z. Yoannykij Galiatovskyi v istorii ukrainskoi rytoryky. – *Ukrainska natsionalna ideia*, № 21, pp. 25 – 29.)

Мозер 2020: Мозер, М. *Києво-Могилянська академія в історії слов'янських мов*. Київ: НаУКМА. (Mozer 2020: Mozer, M. *Kyievo-Mohylianska akademiia v istorii slovianskykh mov*. Kyiv: NaUKMA.)

Пахльовська 1995: Пахльовська, О. Роль Києво-Могилянської академії у формуванні нової інтелектуальної еліти. – В: *Києво-Могилянська академія в історії України*. Київ, с. 6 – 7. (Pakhlovska, O. Rol Kyievo-Mohylianskoi akademii u formuvanni novoi intelektualnoi elity. – In: *Kyievo-Mohylianska akademiia v istorii Ukrainy*. Kyiv, pp. 6 – 7.)

Пащенко 2017: Пащенко, Є. *Українсько-сербські зв'язки доби бароко*. Київ: Освіта України. (Pashchenko 2017: Pashchenko, Ye. *Ukrainsko-serbski zviazky doby baroko*. Kyiv: Osvita Ukrainy.)

Петканова-Тотева 1969: Петканова-Тотева Д. Из гръцко-българските книжовни отношения през XVII – XVIII в. – *Годишник на Софийския университет. Факултет по славянски филологии.* Т. 62, с. 51 – 153. (Petkanova-Toteva 1969: Petkanova-Toteva D. Iz gratsko-balgarskite knizhovni otnosheniya prez XVII – XVIII v. – *Godishnik na Sofiyskiya universitet. Fakultet po slavyanski filologii.* Vol. 62, pp. 51 – 153).

Радојчић 1960: Радојчић, Ђ. Сп. Стари српски писци руске народности од краја XV до краја XVII века. – *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*. Т. 5, с. 199 – 218. (Radojčić 1960: Radojčić, Đ. Sp. Stari srpski pisci ruske narodnosti od kraja XV do kraja XVII veka. – *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*. Vol. 5, pp. 199 – 218)

Сімович 1930: Сімович, В. Спроби перекладів Святого Письма у творах Й. Галятовського. – *Записки Наук. товариства ім. Шевченка.* Т. XCIX, № 1, с. 51 – 80. (Simovych 1930: Simovych, V. Sproby perekladiv Sviatoho Pysma u tvorakh Yo. Haliatovskoho.– *Zapysky Naukovoho tovarystva im.Shevchenka*. Vol. XCIX, № 1, pp. 51 – 80.)

Соломаха, Богачевська 2008: Соломаха, І., І. Богачевська. *Християнська антропологія Іоаникія Галятовського.* Чернігів: Чернігівські обереги. (Solomakha, Bohachevska 2008: Solomakha, I., I. Bohachevska. *Khrystyianska antropolohiia Ioanykiia Haliatovskoho.* Chernihiv: Chernihivski oberehy.)

ССтУМ 1978: *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.* Т. ІІ. Київ: Наукова думка. (SStUM 1978: *Slovnyk staroukrainskoi movy XIV–XV st.* Vol. II. Kyiv: Naukova dumka.)

Стоянова 2024: Стоянова, Д. Поширення творів Іоаникія Ґалятовського серед південних слов'ян: мовні особливості перекладу Самуїла Бакачича. – В: Ковалевська Т. Ю. (ред.). *Одеська лінгвістична школа: пріоритетні напрями.* Одеса: Видавець С. Л. Назарчук, с. 159 – 174. (Stoyanova 2024: Stoyanova, D. Poshyrennia tvoriv Ioanykiia Galiatovskoho sered pivdennykh slovian: movni osoblyvosti perekladu Samuila Bakachycha. – In: Kovalevska, T. Yu. (Ed.). *Odeska linhvistychna shkola: priorytetni napriamy*. Odesa: Vydavets S. L. Nazarchuk, pp. 159 – 174.)

СУМ XVI–XVII 2003: *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.* Вип. 10 (З). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. (SUM XVI–XVII 2003: *Slovnyk ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st.* Iss. 10 (Z). Lviv: Instytut ukrainoznavstva imeni I. Krypiakevycha NAN Ukrainy.)

Узунова 2019: Узунова, Д. *Цикълът на Агапий Ландос „Чудеса Богородични" в южнославянската ръкописна традиция. Мотивът за договора с дявола*. Дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор". София, 2019. (Uzunova 2019: Uzunova, D. *Tsikalat na Agapiy Landos „Chudesa Bogorodichni" v yuzhnoslavyanskata rakopisna traditsiya. Motivat za dogovora s dyavola*. Disertatsiya za prisazhdane na obrazovatelnata i nauchna stepen „doctor". Sofia, 2019.)

Узунова 2021: Узунова, Д. Неизвестен превод на Самуил Бакачич. – *Palaeobulgarica*, № 4, с. 113 – 124. (Uzunova 2021: Uzunova, D. Neizvesten prevod na Samuil Bakachich. – *Palaeobulgarica*, № 4, pp. 113 – 124.)

Узунова 2022: Узунова, Д. Петият автограф на преводача Самуил Бакачич (Marc. MS Or. 297) и преводът на цикъла „Чудеса Богородични". – *Palaeobulgarica*, № 3, с. 53 – 74. (Uzunova 2022: Uzunova, D. Petiyat avtograf na prevodacha Samuil Bakachich (Marc. MS Or. 297) i prevodat na tsikala „Chudesa Bogorodichni". – *Palaeobulgarica*, № 3, pp. 53 – 74.)

Хижняк, Маньківський 2003: Хижняк, З. І., В. К. Маньківський. *Історія Києво Могилянської академії.* Київ: КМ Академія. (Khyzhniak, Mankivskyi 2003: Khyzhniak, Z. I., V. K. Mankivskyi. *Istoriia Kyievo-Mohylianskoi akademii.* Kyiv: KM Akademiia.)

Чепіга 1985: Чепіга, І. „Ключ розуміння" Іоаникія Галятовського – видатна пам'ятка української мови XVII ст. Київ: Наукова думка. (Chepiha 1985: Chepiha, I. *„Kliuch rozuminnia" Ioanykiia Haliatovskoho – vydatna pamiatka ukrainskoi movy XVII st.* Kyiv: Naukova dumka.)

Яковенко 2017: Яковенко, Н. *У пошуках Нового неба: Життя і тексти Йоаникія Ґалятовського.* Київ: Laurus. (Yakovenko 2017: Yakovenko, N. *U poshukakh Novoho neba: Zhyttia i teksty Ioanykiia Haliatovskoho.* Kyiv: Laurus.)

Dimitrova, Uzunova 2022: Dimitrova, M., D. Uzunova. Narratives of Miracles of the Theotokos in South Slavonic Manuscripts Written in Mount Athos Monasteries in the Seventeenth–Nineteenth Centuries. – In: Bogdan, C., C.-I. Dima, E. Timotin (Eds.). *Représentation de la Vierge Marie entre culte officiel et vénération locale. Textes et images.* Heidelberg: Herlo, pp. 111 – 125.

Radoslavova 2020: Radoslavova, D. Some New Data on the Literary Activity of Samujil Bakačyč: Preliminary Remarks. – *Scripta & e-Scripta*, № 20, pp. 357 – 367.

Uzunova 2022: Uzunova, D. Agapios of Crete's Cycle of Miracles of the Theotokos in Samuil Bakachich's Translation. – In: Bogdan, C., C.-I. Dima, E. Timotin (Eds.). *Représentation de la Vierge Marie entre culte officiel et vénération locale. Textes et images.* Heidelberg: Herlo, pp. 101 – 111.

SAMUEL BAKACHICH'S TRANSLATION AS A LINGUOCULTURAL ADAPTATION OF IOANIKII HALIATOVSKYI'S PROSE

Daryna Stoianova

Odesa I. I. Mechnikov National University

d.stoianova@onu.edu.ua

Abstract. The article examines translation strategies and mechanisms of linguocultural adaptation in Samuel Bakachich's translation of the Marian miracles by Ioanikii Haliatovskyi, produced in the second half of the seventeenth century. The analysis is based on a comparative study of the printed edition *Kazania prydanyia…* (Kyiv, 1660) and Bakachich's Venetian autograph (Biblioteca Marciana, MS Orient. 297). Employing a comparative textological and linguocultural approach, the study reveals translation transformations that go beyond reproductive transfer and result in functional and pragmatic adaptation. It is argued that Bakachich acts as a cultural mediator who integrates the Ukrainian Baroque homiletic and miracle-narrative model into the South Slavic Orthodox tradition.

Keywords: *translation strategy; Ioanikii Haliatovskyi; Samuel Bakachich; "Miracles of the Theotokos"; South Slavic Orthodox cultural reception*

Daryna Stoianova
Odesa I. I. Mechnykov National University
24/26 Frantsuzky Blvd.
65058 Odesa, Ukraine

ЕТНОЛИНГВИСТИКА

КОНЦЕПТЪТ СКРОМНОСТ ПО ДАННИ ОТ ПРОВЕДЕНИ АНКЕТИ

Йоанна Кирилова

**Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“,
Българска академия на науките**

i.kirilova@ibl.bas.bg

Резюме. В статията се анализират анкетни данни, получени въз основа на асоциативен експеримент, както и на въпроси с отворен и с избираем отговор. Целта е да се дефинира СКРОМНОСТТА в езиковото съзнание на съвременния българин и да се опишат лексикални вербализатори на едноименния концепт в съвременния български език. Изследването търси отговор на въпроса остава ли скромността ценност и за съвременните поколения, или се възприема по-скоро в негативен аспект – като пречка човек да реализира себе си в личен и професионален план. Разкриват се националноспецифични стереотипни признаци на този ценностно маркиран концепт.

Ключови думи*: ценност; концепт; анкета; скромност*

В езикознанието често се прави съпоставка между *картината на света* (КС), наричана още *концептуална картина на света*, и *езиковата картина на света* (ЕКС). КС е образ на света, представляващ цялата съвкупност от знания за действителността, отразена в съзнанието на народа. Тя не е огледален, а „интерпретиран, отрефлектиран образ на действителността“ (Пенчева / Pencheva 1998: 31). ЕКС е отражение на КС и се съотнася спрямо нея както част към цялото. Тя обаче не е константа, не е веднъж завинаги фиксирана, не е затворена структура, а има динамичен, отворен характер.

Измененията, настъпващи в нейното съдържание, се дължат на различни екстралингвистични фактори, например промяна в условията на живот или поява на нови реалии в света на човека. Й. Бартмински определя ЕКС като „съдържаща се в езика, различно вербализирана интерпретация на действителността, която може да се предаде под формата на набор от съждения за света (Бартмински / Bartmiński 2014: 401).

Един от най-резултатните и сигурни начини да се проучат промените, настъпващи в нея, е като се проследят измененията, които се появяват в изграждащите я компоненти – *концептите*. Тези промени най-често са свързани с набора от концептуални признаци в полето на даден концепт, както и с начина, по който концептът се конотира в съзнанието на народа.

Наивната, *паремиологичната* (*провербиалната*), *съвременната картина на света* са видови спрямо КС (обозначават се също с термина *фрагменти от КС*[1]). Те, от своя страна, също встъпват в родово-видови отношения помежду си. В наивната картина на света са отразени знанията на обикновения човек, формирани, натрупани на основата на опита. Различни са източниците, на чиято база става възможно нейното проучване – това са например пословиците, поговорките и фразеологизмите, формиращи *паремиологичния фрагмент* от българската езикова картина на света, както и проведените анкетни проучвания, част от *съвременния фрагмент* на ЕКС. При съпоставката на признаците, с които концептът се реализира в тези два фрагмента от ЕКС, става възможно да се достигне до изводи относно промените, настъпили в полето му, както и относно мястото, което концептът с аксиологична стойност заема в аксиологичната скала на народа.

Анкетните данни са сред трите типа данни, наред със системните (от различни речници, представени хронологично) и текстовите (медийни и художествени текстове, паремии и др.), които са ключови за реконструиране на съдържанието на дадена ценност и за извеждането на когнитивната ѝ дефиниция (Niebrzegowska-Bartmińska 2018: 17).

По наше мнение данните от проведени анкети са интересна отличителна черта в концепцията на полските етнолингвисти.

[1] Използват се и термините паремиологимен фрагмент от ЕКС, съвременен фрагмент от ЕКС и др.

В анкетирането те виждат възможности не само да бъдат потвърдени изведените от другите източници концептуални признаци, но и начин за дообогатяване на когнитивната дефиниция с нови признаци. Задължителен компонент от провежданите анкетни проучвания са въпросите с асоциативен отговор – както отбелязва Н. В. Телия, чрез системата от своите значения и техните асоциации езикът оцветява концептуалната картина на света в национално-културни цветове (Телия / Teliya 2006).

Скромността е сред традиционните за българина добродетели, които човек би трябвало да притежава и да проявява. Неслучайно една от най-разпознаваемите за поколения българи пословица е точно пословицата *Скромността краси човека*. При проведено проучване на паремиологичния фрагмент от българската езикова картина на света се потвърди, че за традиционния българин концептът СКРОМНОСТ се определя като конструкт с ясно заявена аксиологична натовареност, т.е. като ценност (Kirilova 2025). Ценностите обаче са динамични концепти и в хода на историята на даден колектив те претърпяват разнопосочни трансформации. Затова изследването има за цел да даде отговор на въпроса остава ли *скромността* ценност и за съвременните поколения, или се възприема по-скоро в негативен аспект – като пречка човек да реализира себе си в личен и служебен план.

В изследването отговорът на този въпрос се търси, като се съпоставят данни, събрани на основата на анкети с асоциативен, с отворен или с избираем отговор. С цел дефиниране на СКРОМНОСТТА в езиковото съзнание на съвременния българин и описание на лексикални вербализатори на едноименния концепт в съвременния български език, беше проведен свободен асоциативен експеримент (АЕ). АЕ е проведен сред ученици от 12. клас от 18. СУ „Уилям Гладстон“ (общо 60 души), както и сред респонденти на възраст от 26 до 55 г. (също 60 души).

Респондентите се разделят на две групи: I група – между 18 и 25 години; II група – между 26 и 55 години. В I група броят на мъжете (М) и жените (Ж) е разпределен по следния начин: М – 30; Ж – 30; II група – М – 25; Ж – 35.

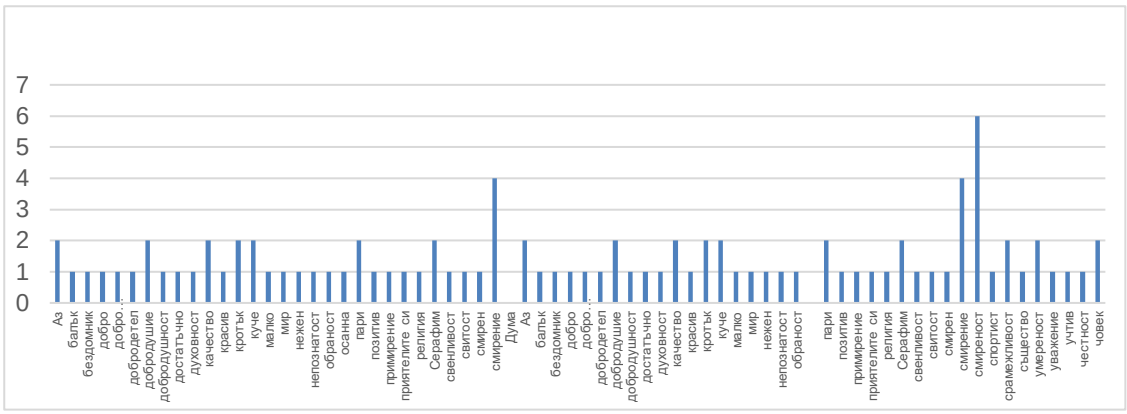

Фигура 1. *Съотношение мъже – жени*

Данните от АЕ включват общо 69 асоциативни интерпретации от получени общо 137 отговора. Някои от респондентите дават повече от една асоциация на думата стимул. Експериментът беше проведен в писмена форма, а искането да бъде посочена първата дума, която се явява като асоциация на лексемата *скромност*, е поставено като първи въпрос от по-голяма проведена анкета, състояща се от 10 въпроса.

Отговорите, които I група (между 18 и 25 г.) дава на думата стимул, са общо 54, като се разпределят между 37 посочени от тях лексеми. Отговорите са както следва, подредени според честотата на посочване:

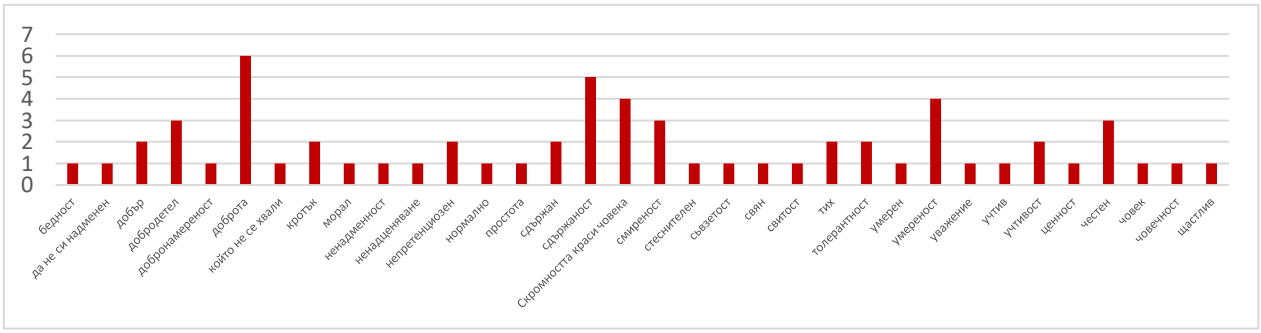
смиреност – 6; смирение – 4; срамежливост – 2; Серафим – 2; добродушие – 2; човек – 2; пари – 2; умереност – 2; куче – 2; качество – 2; Аз – 2; религия – 1; малко – 1; добро качество – 1; добродушност – 1; позитив – 1; достатъчно – 1; приятелите си – 1; мир – 1; примирение – 1; балък – 1; добро – 1; същество – 1; уважение – 1; духовност – 1; учтив – 1; смирен – 1; честност – 1; спортист – 1; красив – 1; добродетел – 1; обраност – 1; бездомник – 1; нежен – 1; свенливост – 1; свитост – 1; непознатост – 1.

Фигура 2. *Асоциации – I група*

Отговорите, които II група (между 26 и 55 г.) дава на думата стимул, са общо 60, като се разпределят между 32 посочени от тях лексеми. Отговорите са както следва, подредени според честотата на посочване:

доброта – 6; сдържаност – 5; умереност – 4; Скромността краси човека – 4; добродетел – 3; смиреност – 3; честен – 3; учтивост – 2; сдържан – 2; непретенциозен – 2; толерантност – 2; тих – 2; кротък – 2; добър – 2; човек – 1; човечност – 1; добронамереност – 1; умерен – 1; стеснителен – 1; ненадменност – 1; да не си надменен – 1; морал – 1; простота – 1; нормално – 1; бедност – 1; ненадценяване – 1; ценност – 1; щастлив – 1; уважение – 1; свян – 1; който не се хвали – 1; свитост – 1.

Фигура 3. *Асоциации – II група*

От всичките 69 реакции на думата стимул само 6 са общи и за двете групи – това са *смиреност, умереност, човек, уважение, добродетел, свитост* (общо 26 отговора от всичките 112), което прави 23,21%. Това показва ниско ниво на лексикално съвпадение, което означава, че двете възрастови групи описват концепта СКРОМНОСТ чрез различен набор от асоциации и съответно го възприемат по различен начин.

Отговорите на респондентите от II група анкетирани (от 26 до 55 г.) показват '*скромността като неотменна черта на човешкото*' (*човек, човечност),* като '*морална норма в междуличностните отношения*' (*нормално, морал).* В полето на концепта СКРОМНОСТ категорично доминират онези отговори, които характеризират '*скромността като ценност*'. Към това насочват такива реакции на думата стимул, които съдържат в себе си коренната морфема ***добр-*** като *доброта* (с най-много номинации), *добродетел, добър, добро, добронамерен, добронамереност* (общо 23,33% от всички отговори в тази група), както и отговорът *морал.* Идеята за положителната аксиология на скромността прозира и в отговорите с НЕ в структурата си – *ненадценяване, ненадменност, който не се хвали* – които отхвърлят надценяването, надменността и самохвалството като противоположни прояви на скромността, тоест като антиценности.

Въпреки че в тази група отговори присъства реакцията *смиреност*, отнасяща се по-скоро със християнската етика и морал, за втората група анкетирани скромността не е отвлечено, абстрактно понятие, а се реализира в такива прояви на отношенията с другия като *сдържаност, умереност, учтивост, уважение, толерантност*, *честност*. Показателно е, че сред отговорите е налице голяма група прилагателни, които назовават конкретни характеристики на човека, притежаващ и проявяващ скромност – такъв човек е *кротък, добър, тих, честен, сдържан, умерен, непретенциозен, който не се хвали.*

В групата на по-възрастните скромността е видяна като '*път към щастието*' – към тази битийна истина насочват асоциациите *простота* и *щастлив.*

Поговорката *Скромността краси човека* е сред отговорите с висока честотност в тази група, което показва, че традиционното знание и народната мъдрост са сред основните фактори, които формират отношението на анкетираните към концепта СКРОМНОСТ като част от българската езикова картина на света.

Все пак сред отговорите има и малък процент, които извеждат отрицателни страни на скромността – *бедност, свитост, стеснителен*. Скромността е провидяна като '*невъзможност на личността да реализира себе си в обществото поради свитост и стеснителност*'. Докато *сдържаността* е активен самоконтрол, *свитостта* е състояние, породено от страха от социален контакт, от неспособността на индивида да отстоява себе си и своята позиция, а това води до отпадане от общността, до маргинализиране. Тези реакции показват как една традиционна добродетел може да бъде интерпретирана като '*социален дефект или липса на личностен ресурс*'.

***

Отговорите на респондентите от 18 до 25 г. – *същество, човек, Аз, приятелите си* – също показват възприемането на скромността като изконна черта на човешкото битие. Анализът установява, че за по-младото поколение *скромността* продължава да се приема като добродетел. За това свидетелстват отговорите *качество, добро качество, позитив, добродетел.* Тази добродетел обаче се възприема преди всичко чрез набор от морални ценности, които са по-скоро абстрактни, извън съвременността и прагматизма на ежедневието: *религия, духовност, смирение, смиреност, смирен, мир, Серафим, Серафим (библейски ангел)*[2]. Показателен сред отговорите на по-младите (учениците) е наличието на *Серафим*, което подсказва, че училищният канон за тях е сред основните източници на морални примери. Младото поколение полага СКРОМНОСТТА в едно измерение с такива етични норми като *честност, уважение, умереност, обраност, добро, учтив,* които служат като регулатори на поведението на индивида в обществото. Тук може да бъде причислен и отговорът *красив,* който поставя в една плоскост етичното и естетичното, доброто и красивото. Това е същностна черта в творчеството на Й. Йовков, но отпраща и към древни митологеми, поставящи знак за равенство между видимо и същност; към древногръцкия идеал за *калокагатията*.

Идеалът на древните римляни *„Здрав дух в здраво тяло“,* подчертаващ неразривната връзка между *психическите качества* и *телесното,* имплицитно присъства в асоциативния отговор *спортист,* който обвързва *скромността* с проявата на упоритост, постоянство и силна воля. Друг будещ интерес асоциативен отговор е *куче*. Въпреки че не се причислява към групата на човешкото, в българската езикова картина на света кучето е носител „на различни символни значения, които разкриват образа на човека в неговото многообразие“ (Витанова 2012: 154). Хората виждат в този най-добър приятел на човека проява на такива добродетели като вярност и преданост, които намират своето място в полето на концепта СКРОМНОСТ. Към това насочват такива фразеологични единици като: *Верен като куче* и *Вярно куче*.

Част от отговорите визират черти от характера като *свенливост, свитост, примирение,* конотирани отрицателно, които, съотнесени с такива отговори като *балък* и *бездомник,* разкриват разбирането на младия човек, че ако проявява скромност в поведението си и се примирява с обстоятелствата дори когато те са несправедливи, ще бъде причислен към групата на маргиналите, ще остане незабелязан, анонимен в конкурентна среда: *непознатост*.

[2] Запазен е начинът, по който респондентите са изписали отговора си.

Така в полето на концепта се очертават негативни признаци, разкриващи възприятието на '*скромността като пречка за себеизразяването*'.

Част от отговорите на младите насочват към материално-икономическите признаци на СКРОМНОСТТА като концепт. Включването на думи като *пари, малко, бездомник* подсказва, че младите свързват скромността с отношението към консумацията, а скромността се възприема от част от младите не като добродетел, а като '*липса или предпоставка за липса на финансови възможности*'.

Резултатите от изследването показват, че реакциите се отличават с разнообразни граматични признаци: 50 отговора (72.5%) са съществителни имена, 13 отговора (18.8%) – прилагателни имена, 3 отговора (4.4%) – наречия и 3 отговора (4.4%) са глаголи (изрази с глаголи).

Реакциите от САЕ показват ясно очертаващо се различие в съдържанието на концепта СКРОМНОСТ в двете възрастови групи. И за двете групи СКРОМНОСТТА е добродетел, но докато за по-възрастните тя е номинирана с конкретни проявления (17 от 60 отговора, т. е. 28.33%), то за групата на учениците тя е по-скоро абстракция, свързана със света на религията и на художествената литература (маркираните личностни характеристики са едва 4 от 54, т. е. 7.41%). Докато учениците (респондентите от I група) имат художествената литература като един от основните източници на морални примери, по-възрастните респонденти се осланят на традиционната народна мъдрост.

Отговорите с отрицателна конотация съставляват 5% от всички реакции в групата на по-възрастните, докато при младите този процент е над три пъти по-голям – 16.66%.

Като обобщен резултат от данните на всички респонденти, независимо от пол и възраст, СКРОМНОСТТА е видяна като ценност и това е отразено в 91% от всички отговори.

***

При директно зададен въпрос от затворен тип *Добре ли е човек да е скромен?* (в. № 7) с подадени два отговора за ограждане ДА и НЕ, обобщените отговори на двете групи категорично утвърждават СКРОМНОСТТА като ценност с 85.83%. При разграничаването на възрастов принцип бяха получени следните резултати:

В I група 95% от респондентите дават положителен отговор, 3.33% отговарят отрицателно, а 1.67% посочват, че се колебаят в своята преценка.

Във втората група 76.66% отговарят, че е добре човек да е скромен, 8.33% отговарят с НЕ, а голяма част от анкетираните в тази възрастова група – 15% – специално посочват, че се колебаят относно това дали е добре човек да е скромен, или не е.

Интерес представлява последният въпрос от анкетата, при който на респондентите се подава предварително подбран списък от ценности и се иска от тях те да бъдат подредени според мястото, което заемат в аксиологичната скала на всеки отделен участник, като бъдат номерирани с числата от 1 до 10. Ценностите, включени в този аксиологичен експеримент, са следните: РОДИНА, СЕМЕЙСТВО, ЗДРАВЕ, ТОЛЕРАНТНОСТ, СКРОМНОСТ, ЛЮБОВ, СВОБОДА, ПАРИ, ПРИЯТЕЛСТВО, ЕВРОПА. Подобно проучване, което има за цел да установи каква е степента на значимост на определени ценности, е социологическото изследване на А. Конова и П. Конов „Динамика на ценностите в българската култура и език", част от сборника „Аксиологични проблеми в славянските езици (традиции и съвременност)" (АПСЕ / APSE 2020). Основната цел на проучването е „получаване на актуална информация за отношението към изброени предварително зададени ценности: *Родина, Семейство, Здраве, Справедливост, Народ, Патриотизъм, Солидарност, Свобода, Национален език*" (Китанова / Kitanova 2023).

Анализът на получените данни от представяния тук аксиологичен експеримент показва, че почти няма разминаване между двете възрастови групи в мястото, на което СКРОМНОСТТА е класирана, като респондентите ѝ отреждат ниска позиция сред десетте посочени в списъка концепти с аксиологична стойност. В I група (между 18 и 25 г.) преобладават отговорите с VIII позиция, които обемат 32.20% от отговорите, а във II група (между 26 и 55 г.) преобладават тези със VII позиция – с 30.36%.

Обобщените отговори поставят СКРОМНОСТТА на VII място с 26.96% от отговорите на всички респонденти, независимо от тяхната възраст или пол.

***

Въз основа на проведеното анкетно проучване се установи, че в съвременния фрагмент от българската езикова картина на света – време, в което значимостта на индивидуалното започва да доминира над значимостта на колективното – СКРОМНОСТТА продължава да се възприема като добродетел, но се регистрира увеличаване на отрицателно конотираните концептуални признаци: скромността е видяна като проява на страх от социален контакт, като неспособност на индивида да отстоява себе си и своята позиция, което води до неговото маргинализиране. Това ново разбиране за скромността като своеобразен *социален дефект* или като липса на личностен ресурс е ярко доказателство за настъпилите промени в полето на концепта СКРОМНОСТ, които го поставят в групата на развиващите се концепти.

Така на основата на анализ на асоциативни и други анкетни данни се доказва предпоставената теза, че СКРОМНОСТТА е концепт, претърпял значителни промени в своето конотиране и въпреки че съвременните носители на българския език все още го припознават като ценност, той вече придобва амбивалентна стойност.

Цитирана литература / References

АПСЕ 2020: *Аксиологични проблеми в славянските езици (традиции и съвременност).* Китанова, М., И. Седакова, П. Женюх (съст.). София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“. (APSE 2020: Aksiologichni problemi v slavyanskite ezitsi (traditsii i savremennost). Kitanova, M., I. Sedakova, P. Žeňuch (sast.). Sofia: Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”.)

Бартмински 2014: Бартмински, Й. Седем ключови понятия на когнитивната етнолингвистика. – *Български фолклор*, № 4, с. 399 – 412. (Bartmiński 2014: Bartmiński, I. Sedem klyuchovi ponyatiya na kognitivnata etnolingvistika. – *Balgarski folklor*, № 4, pp. 399 – 412.)

Витанова 2012: Витанова, М. *Човек и свят. Лингвокултурологични проучвания*. София: БУЛ-КОРЕНИ. (Vitanova 2012: Vitanova, M. *Chovek i svyat. Lingvokulturologichni prouchvaniya.* Sofia: BUL-KORENI.)

Китанова 2023: Китанова, М. *Родината* като ценност в българския език. – *Дзяло, е-списание в областта на хуманитаристиката X – XXI в.*, год. XI, № 25. <https://www.abcdar.com/magazine/XXV/Dzl_2023_br25_06_Maria_Kitanova_Rodinata_kato_Cennost_v_bg_ezik.pdf > [16.01.2026] (Kitanova 2023: Kitanova, M. *Rodinata* kato tsennost v balgarskiya ezik. – *Dzyalo, e-spisanie v oblastta na humanitaristikata* X – XXI, god. XI, № 25. <https://www.abcdar.com/magazine/XXV/Dzl_2023_br25_06_Maria_Kitanova_Rodinata_kato_Cennost_v_bg_ezik.pdf > [16.01.2026].)

Пенчева 1998: Пенчева, М. *Човекът в езика. Езикът в човека.* София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. (Pencheva 1998: Pencheva, M. *Chovek i ezika. Ezikat v choveka.* Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.)

Телия 2006: Телия, Н. В. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира. – В: *Библиотека: Теория языка*. <http://genhis.philol.msu.ru/article_66.shtml> [16.01.2026] (Teliya 2006: Teliya, N. V. Metaforizatsiya i yeyo rol' v sozdanii yazykovoy kartiny mira. – V: *Biblioteka: Teoriya yazyka.* <http://genhis.philol.msu.ru/article_66.shtml> [16.01.2026].)

Kirilova, Y. The Bulgarian attitude towards modesty, reflected in proverbs. Proceedings Of 19th Interdisciplinary Colloquium on Proverbs (ICP25). – In: *19th Interdisciplinary Colloquium on Proverbs TavIra. 2nd – 9th of November 2025*, pp. 79 – 81.

Niebrzegowska-Bartmińska 2018: Niebrzegowska-Bartmińska, S. What data are relevant to ethnolinguistic analyses? – *Ethnolinguistics*, № 29, Lublin, pp. 11 – 29.

THE CONCEPT MODESTY ACCORDING TO SURVEY DATA

Yoanna Kirilova

**Institute for Bulgarian Language "Prof. Lyubomor Andreychin",
Bulgarian Academy of Sciences**

kirilova@ibl.bas.bg

Abstract. The article analyzes survey data obtained through an associative experiment, as well as open-ended and multiple-choice questions. The aim is to define MODESTY within the linguistic consciousness of the modern Bulgarian and to describe the lexical verbalizers of the eponymous concept in the contemporary Bulgarian language. The study seeks an answer to the question of whether modesty remains a value for modern generations or is perceived rather in a negative light – as an obstacle to personal and professional self-realization. National-specific stereotypical features of this value-marked concept are revealed.

Keywords*: value; concept; survey; modesty, Bulgarian*

Yoanna Kirilova
Institute for Bulgarian Language
Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod, Bl. 17
1113 Sofia, Bulgaria

КОНЦЕПТЪТ *ОТЗИВЧИВОСТ* В ПРЕДСТАВИТЕ НА СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРИН (НА БАЗАТА НА АНКЕТЕН МАТЕРИАЛ)

Теодора Кръстева

**Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“,
Българска академия на науките**

tera_kr@abv.bg

Резюме. В статията се анализират анкети от затворен и отворен (асоциативен) тип с цел установяване на съвременните представи на носителите на българския език за концепта *отзивчивост*. Извежда се както общото, така и различията във възприятието на отзивчивостта между мъжете и жените. Водещо и при двата пола е разбирането за отзивчивостта като действие, готовност за оказване на помощ. При жените отзивчивостта се асоциира с добротата, опита за разбиране, съчувствието, а при мъжете се набляга на външната ѝ проява.

Ключови думи*: отзивчивост; анкета; концепт; свободен асоциативен експеримент*

Целта на настоящото анкетно проучване е да се установят съвременните представи на носителите на българския език за концепта *отзивчивост*. За разлика от някои други ценности, концептът *отзивчивост* не е разглеждан в българския език. В руския език обект на внимание е концептът *всемирная отзывчивость* (прев. световна отзивчивост) в значение „световна, общочовешка обич, единство, общочовечност“ (Каланчина / Kalanchina 2022: 31). Темата за отзивчивостта в народните вярвания е засегната в дисертацията на Р. Стоилов – *Названия на атмосферни явления* (*дъга, вихрушка и ветрове) в българския език в митолингвистичен аспект*, където авторът говори за опити за умилостивяване на природата и диалога с природните стихии под формата на учтиви молби, както и за предупреждението при опасност, които показват не само грижата за околните (Стоилов / Stoilov 2025: 86 – 101), но и уважението в отношенията човек – природа.

Отзивчивостта досега не е ставала обект на анкетно проучване. Лексемата е спомената като единична дума реакция на думите стимул – *дом* и *помагам* (БАР / BAR 2003: 118) 2 пъти сред жените и веднъж сред мъжете като дума реакция на *добър* (БНСА / BNSA 1984). В изследването са използвани следните методи: свободен асоциативен експеримент, дескриптивен и количествен метод.

Асоциативният експеримент представлява метод, насочен към извеждането на асоциации, формирани у индивида въз основа на негов предишен опит (Евсеева / Evseeva 2009: 82). Според П. Пехливанова словесните асоциации са един от начините за проникване в складовете на човешкото съзнание (Пехливанова / Pehlivanova 2003: 157). На базата на свободния асоциативен експеримент са създадени следните речници: *Български норми на словесни асоциации* (БНСА / BNSA 1984); *Български асоциативен речник* (БАР / BAR 2003), част от проекта *Славянский ассоциативный словарь* (САС / SAS 2004), и др. Той е приложен и в български анкетни проучвания, разглеждащи концептите: *дом* (Китанова / Kitanova 2015, 2017), *труд* (Витанова / Vitanova 2017), *здраве* (Витанова/ Vitanova 2023), *свобода* (Мичева-Пейчева / Micheva-Peycheva 2015), *родина* (Китанова / Kitanova 2020; Илиева / Ilieva 2020), *семейство* (Китанова, Ангелова / Kitanova, Angelova 2020), *душа* (Кирилова / Kirilova 2023а; Кирилова / Kirilova 2023б), *индивид* (Ангелова / Angelova 2024а), *общество* (Ангелова / Angelova 2024б), *толерантност* (Кирилова / Kirilova 2024) и др.

В периода ноември – декември 2025 бе проведен свободен асоциативен експеримент сред носители на българския език. На респондентите бяха зададени 3 въпроса – 2 от затворен (избираем) и 1 от отворен (асоциативен) тип.

1. Анкети с избираем отговор – затворени анкети

Анкетирани са 100 носители на езика, сред които 50 жени и 50 мъже на възраст между 18 и 70 години. Сред жените преобладават анкетираните с висше образование, като процентът при жените е по-висок: жени (средно образование – 5, висше образование – 45); мъже (средно образование – 15, висше образование – 35). Респондентите бяха разпределени в 4 възрастови групи: жени (от 18 до 30 – 6, от 31 до 40 – 12, от 41 до 50 – 15, над 51 – 17; средна възраст – 44 г.); мъже (от 18 до 30 – 17, от 31 до 40 – 15, от 41 до 50 – 10, над 51 – 8; средна възраст – 38 г.).

1.1. Зададен бе следният въпрос:

Отзивчивостта според Вас е (изберете най-точното твърдение) ……..:

Като възможни отговори, между които анкетираните трябваше да изберат най-близкия до своята представа, бяха посочени следните 7 дефиниции, които бяха предварително ексцерпирани и обработени за целите на изследването от различни източници[1]: А) Съчувствие към другите, готовност за оказване на помощ, състрадание; Б) Готовност бързо да се отзовеш, да откликнеш на призивите, молбите или потребностите на някого или нещо, проява на съчувствие и готовност да се направи услуга, да се помогне, обикновено безвъзмездно, безкористно; В) Чувствителност на индивида към потребностите на другите хора; добро, благожелателно отношение към другите, готовност да окажеш помощ; Г) Готовност на индивида да помогне на някого в беда, трудна ситуация; Д) Внимателно отношение към другите, което се проявява в способността бързо и правилно да се определи настроението и психическото състояние на друг човек и да му се притече на помощ в трудни моменти; Е) Способност за съпреживяване, вътрешна готовност за съчувствие и активна помощ на другите хора; Ж) Положително духовно-нравствено качество на личността, което се проявява в склонността да помагаш на нуждаещите се, да забелязваш техните нужди, да проявяваш безкористност, щедрост, великодушие, умение да прощаваш, търпимост.

Резултати (Фигура 1. Определение):
Жени: Б – 18, Ж – 15, В – 8, А – 4, Д – 2, Е – 2, Г – 1;
Мъже: Б – 23, Е – 7, А – 5, В – 5, Г – 5, Ж – 4, Д – 2;
Общо[2]: Б – 41, Ж – 19, В – 13, А – 9, Е – 9, Г- 6, Д – 4.

Фигура 1. *Определение*

И при двата пола преобладава отговор Б (*готовност бързо да се отзовеш, да откликнеш на призивите, молбите или потребностите на някого*). Това може да бъде свързано с наличието на допълнителни семи в дефиницията на концепта като *безвъзмездност, безкористност,*

[1] Речник на българския език (РБЕ / RBE); Тълковен речник (http://rechnik.info/), Человек: анатомия, физиология, психология: энциклопедический иллюстрированный словарь (ЧАФП / ChAFP 2011); Энциклопедический психологический словарь-справочник (ЭПСС / EPSS 2021); Основы духовной культуры (энциклопедический словарь педагога) (ОДК ЭСП / ODK ESP 2000), Краткий психолого-филологический словарь (КПФС / KPFS 2011).

[2] Един от мъжете респонденти е посочил 2 отговора, поради което отговорите надхвърлят 100 (101 отговора).

наличие на молба. На второ място при жените е отговор Ж – възприятието на отзивчивостта като индивидуална нравствена характеристика. Тук също са посочени допълнителни позитивни характеристики като *безкористност, щедрост, търпимост, великодушие, умение да прощаваш*. Бихме могли да предположим, че именно това детайлизиране и подчертаване на характеристиката `безкористност` влияе върху избора. На трето място е В (ч*увствителност на индивида към потребностите на другите хора*), последвано от А (*съчувствие към другите)*, Д (*внимателно отношение*), Е (*способност за съпреживяване, съчувствие и активна помощ*) и Г (*готовност на индивида да помогне на някого в беда, трудна ситуация*).

Сред отговорите на мъжете на второ място е отговор Е (*способност за съпреживяване, съчувствие и активна помощ*). На трета позиция е В (*чувствителност към потребностите, готовност за оказване на помощ*), последвано от А (*съчувствие към другите*) и Г (*готовност на индивида да помогне на някого в беда, трудна ситуация*). Последните места заемат Ж (*положително духовно-нравствено качество на личността*) и Д (*внимателно отношение към другите*).

И при двата пола най-активен концептуален признак е именно `готовността за оказване на помощ`, но при някакви особени обстоятелства – *молба, трудна ситуация, беда*. Прави впечатление, че при мъжете психологическият критерий и класификацията на отзивчивостта като положителна постъпка отстъпват пред действието. Бихме могли да предположим, че силният пол не се замисля толкова много при предприемането на подобна постъпка, за него по-важно е да окаже помощ, когато може. Докато жените са по-емоционални, но и повече обмислят ситуацията, при което се оказват по-внимателни към чувствата на околните при проявата на отзивчивост. Това до голяма степен съвпада с джендърните стереотипи[3]. Едно от последните места и при двата пола заема отговор Д – *внимателно отношение* (посочен само от 2 жени и 2 мъже). Това показва, че българинът не е склонен да прави предположения и сам да *преценява настроението и психическото състояние* на другите, необходимостта им от помощ. Той предпочита да му се каже, да бъде помолен, вместо да се намесва непоканен и да натрапва помощта си.

1.2. На анкетираните беше дадена следната задача:

Изберете до 5 думи, които са близки по значение с думата *отзивчив*:

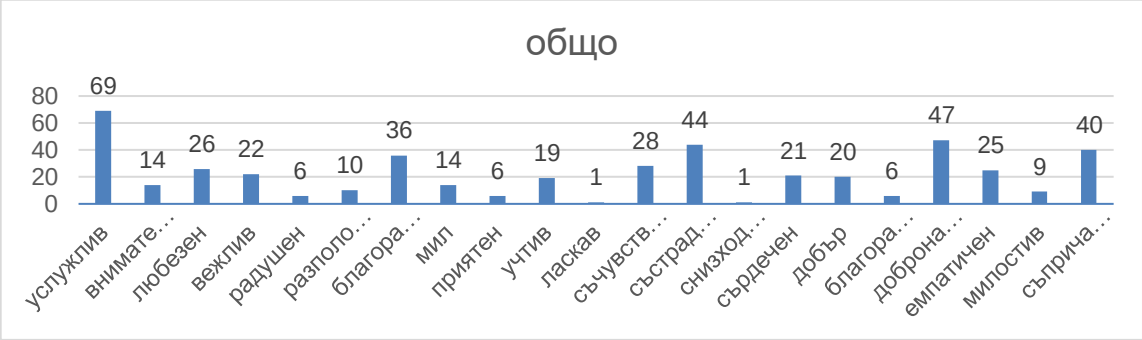
услужлив, внимателен, любезен, вежлив, радушен, разположен, благоразположен, мил, приятен, учтив, ласкав, съчувствен, състрадателен, снизходителен, сърдечен, добър, благ, добронамерен, емпатичен, милостив, съпричастен.

Вторият въпрос от затворен тип бе свързан с разбирането на българите за потенциални синоними или, както бе формулирано – *близки по значение думи*. Прегледът на лексикографски източници ясно показа открояването на различни концептуални признаци в полето на концепта *отзивчивост*. Поради тази причина решихме да проверим с помощта на анкетен материал кои от посочените прилагателни имена ще бъдат по-близки в представата на съвременния българин до лексемата *отзивчив*. Предварително бяха селектирани 21 прилагателни имена. Според разбирането на автора на статията посочените лексеми не са пълни синоними, а синонимичността на някои от тях е под въпрос. Поради тази причина умишлено се избягва използването на термина *синоним*.

[3] За джендърните стереотипи, отразени в българските паремии, вж. Кирилова / Kirilova 2010.

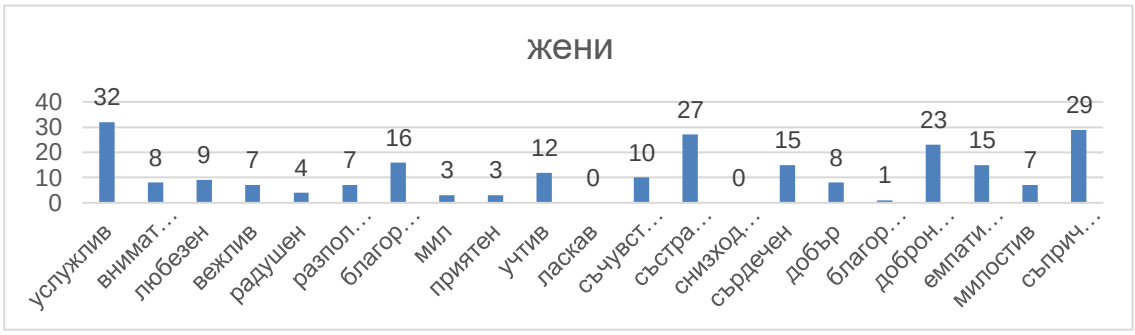
Резултати:

Общо: услужлив (69), добронамерен (47), състрадателен (44), съпричастен (40), благоразположен (36), съчувствен (28), любезен (26), емпатичен (25), вежлив (22), сърдечен (21), добър (20), учтив (19), внимателен (15), мил (14), разположен (10), милостив (9), приятен (6), радушен (6), благ (6), снизходителен (1), ласкав (1).

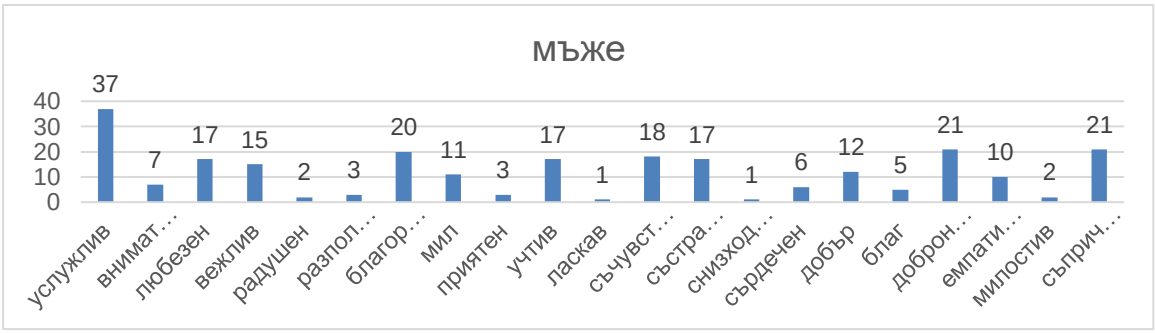
Фигура 2. *Близки по значение думи – общо разпределение*

Жени: услужлив (32), съпричастен (29), състрадателен (27), добронамерен (23), благоразположен (16), сърдечен (15), емпатичен (15), учтив (12), съчувствен (10), любезен (9), добър (8), внимателен (8), разположен (7), вежлив (7), милостив (7), радушен (4), приятен (3), мил (3), благ (1), снизходителен (0), ласкав (0).

Фигура 3. *Близки по значение думи – жени*

Мъже: услужлив (37), добронамерен (24), съпричастен (21), благоразположен (20), съчувствен (18), състрадателен (17), учтив (17), любезен (17), вежлив (15), добър (12), мил (11), емпатичен (10), внимателен (7), сърдечен (6), благ (5), приятен (3), разположен (3), радушен (2), милостив (2), снизходителен (1), ласкав (1).

Фигура 4. *Близки по значение думи – мъже*

Доминиращ синоним при двата пола е *услужлив*, което показва отзивчивостта като активен признак – `оказване на услуга, помощ`. При жените на второ място е *съпричастността*, последвана от *състраданието* и *добронамерeността*. Това насочва към сферата на чувствата и усещането на хората като общност, която трябва да бъде разбрана и подкрепяна. Прилагателни имена като *учтив, любезен, внимателен* и *вежлив*, свързани с културата на общуване и поведение в обществото, се намират по-назад в класацията спрямо мъжките отговори. Това важи и за *мил, приятен* и *благ,* които изразяват външно впечатление.

При мъжете едни от водещите позиции заемат синоними като *добронамерен* и *благоразположен*, които разглеждат отзивчивостта като потенциална опция, която винаги е на разположение да бъде проявена при съответните обстоятелства. Следват *съчувствен* и *състрадателен*, насочени към сферата на емоциите, а след това – *учтив*, *любезен* и *вежлив*, свързани с културата на общуване. Спорното *снизходителен*, което е натоварено с негативни конотации, е посочено само от 1 от мъжете и не присъства в отговорите на жените.

Прави впечатление, че прилагателното *добър* е по-често употребявано от мъжете за разлика от жените въпреки честата асоциация на отзивчивостта именно с *доброта* при жените в проведената асоциативна анкета, както става видно по-надолу. Синонимите *мил, приятен, благ*, показващи външното впечатление, което прави личността, също са по-често употребявани от мъжете.

При сравняване на резултатите от анкетите при мъжете и жените се вижда, че въпреки съвпадението на повечето доминиращи синоними те имат своите специфики. Мъжете по-често се насочват към синоними, свързани с намерението, готовността за проява на помощ, културата на общуване и външни признаци като *мил, приятен, благ*. Докато при жените преобладават сферата на чувствата, опитът за разбиране и проява на съчувствие.

2. Асоциативни анкети

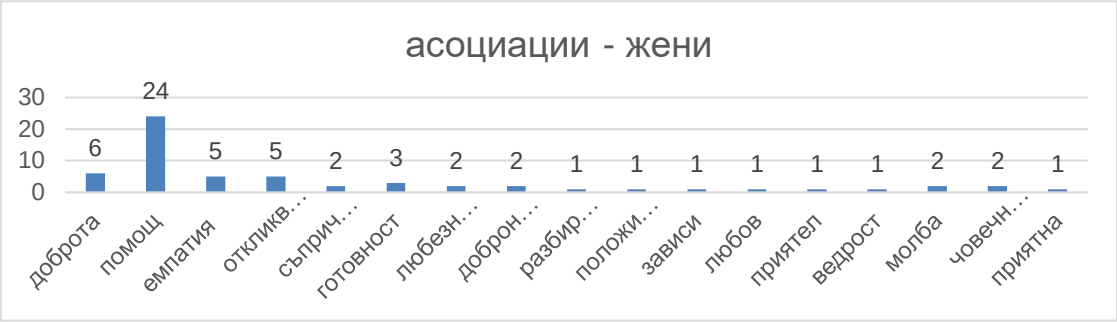
В асоциативните анкети взеха участие 50 жени и 31 мъже. Анкетираните бяха попитани: **Каква асоциация предизвиква у Вас думата *отзивчивост*?** Параметрите на отговорите не бяха предварително зададени, поради което някои от респондентите посочиха повече от един отговор или дори по-разгърнати отговори, наподобяващи опит за дефиниция. Това донякъде затрудни обработката на събрания материал. Поради тази причина ще представим отговорите в цялостния им вид, след което ще ги обобщим и анализираме.

2.1. Резултати – жени

доброта; помощ; човещина; да помогнеш; добронамереност; откликващ; помощ; доброта; любов, емпатия;[4] *приятел; любезност; доброта и желание да помагаш; ведрост; емпатия; зависи; молба за подкрепа; откликване; приятна; разбиране, емпатия; помощ; да помогнеш на някого с нещо; обичащ да помага; да се отзовеш да помогнеш на някого, без значение от ситуацията и без облага; любезност, дружелюбие; доброта; помощ; помощ; човечност; да помогна на човек в нужда; емпатия; готов да помогне; помощ; готовност за помощ, подкрепа, съпричастност; помощ; добронамерена помощ; отклик; доброта; откликване на молба за помощ, съдействие без колебание, безкористно; доброта; готов да помогне; помощ, кооперативност; помощ; помощ, съпричастие, емпатия, готовност; откритост; помощ, разговорливост, добронамереност; готовност да помогна; помощ; мил; човек, който помага на другите (отзовава се, когато на някого му трябва помощ); положителна.*[5]

[4] Отговорите на отделните участници в анкетата са разделени с точка и запетая.

[5] На графиките са представени само част от обобщените резултати с цел осигуряване на нагледност. Това са по-често срещани думи реакции и такива, които представляват особен интерес – синоними, метафори и др., избрани по преценка на авторката.

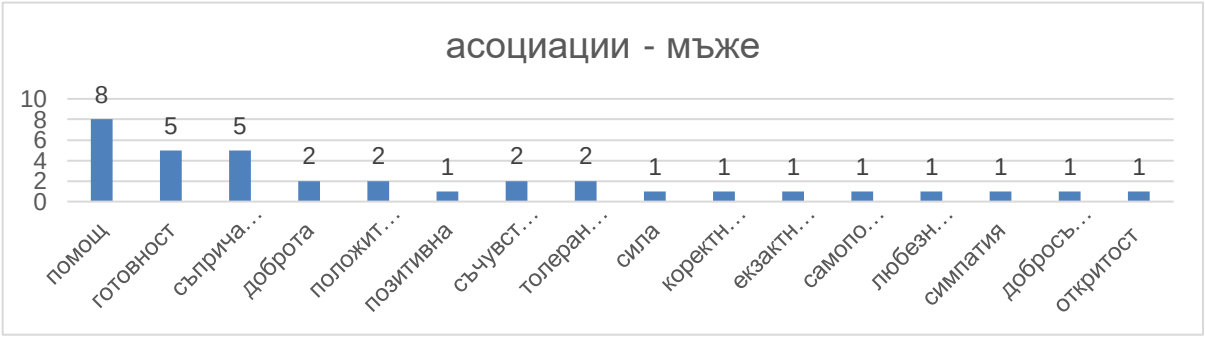
Фигура 5. *Асоциации – жени*

Почти половината (24) от анкетираните жени асоциират отзивчивостта с *помощта* (16 – посочват думата *помощ,* а 8 – различни форми на глагола *помагам*). Прави впечатление формата *обичащ да помага*, т.е. не просто някой, който би се притекъл в нужда, но който го прави регулярно и получава от това удовлетворение. Други подчертават елементи като *без колебание, безкористно*, *без значение от ситуацията и без облага*, *добронамерена помощ,* т.е. помощта може да бъде разглеждана и като пълно себеотдаване, без намерение за извличане на полза от това.

Следва думата *доброта* (6) и определението на отзивчивостта като тип *отклик, отзоваване* (5), при което присъства и компонентът – *наличие на молба* (2). Други от отговорите представляват синоними на думата стимул: *емпатия* (5), *любезност* (2), *съпричастност* (1), *съпричастие* (1), *добронамереност* (2), *разбиране* (1). Наличието на думата *емпатия* цели 5 пъти сред асоциациите може да се обясни и с високия процент жени с висше образование сред анкетираните. Асоциации като *човечност* и *човещина* определят отзивчивостта като морална категория, но и присъща за хората черта. А думи реакции като *любов, приятел* показват тип много топло и близко отношение към обекта или субекта на отзивчивостта. Срещат се и единични уникални асоциации като *ведрост*, както и отговори, които буквално отговарят на въпроса, без да конкретизират и посочват дума реакция: *положителна, приятна, зависи.* Отговорът *зависи* насочва към отзивчивостта като многокомпонентен концепт, който би могъл да породи множество разнообразни асоциации дори у един и същ човек.

2.2. Резултати – мъже

готовност за помощ; коректност, преданост, екзактност; откритост и добросъвестност; съпричастност; да бъдем по-отзивчиви към хората; вършещ бързо и безвъзмездно услуга; да си съпричастен с другите; любезност; да се отзовеш; съпричастност, толерантност, добронамереност; съпричастност; съпричастност, готовност да помагаме на другите; помагане на хора около нас; толерантност, съчувствие; доброта; да се държим добре с останалите и да им помагаме в нужда; да помагам на някого; да заставаш на позиция; помощ; съчувствие; симпатия; да отстояваш това, което мислиш; позитивна; положителна, готовност да помогнеш; сила; положителна; готовност за помощ; самопожертвователност; готовност за помощ и подкрепа; доброта.

Фигура 6. *Асоциации – мъже*

Посочените от мъжете асоциативни думи очертават следната картина: за мъжете на първо място се нарежда действието – *помощта* или *готовността за помощ*. Някои от респондентите добавят към нея и някои параметри като *оказване на помощ при конкретна нужда от помощ*; *помагане на хората около нас; бързо и безвъзмездно*. Следващ по честотност отговор е *съпричастност* (5). Трима от анкетираните са отговорили на въпроса буквално, характеризирайки асоциацията като *положителна* (2), *позитивна* (1). Следва представата за отзивчивостта като *доброта* (2), *съчувствие* (2). Срещат се и други единични синоними като *добронамереност* (1) и *любезност* (1). Сред останалите качества, определяни като синоними на отзивчивост, намират място и други позитивни характеристики като *толерантност* (2), *симпатия* (1) и *добросъвестност* (1). Последната асоциация дефинира отзивчивостта като 'проява на съвест'.

Част от анкетираните са отговорили с повече от една дума, предлагайки свои собствени дефиниции. Не липсват и уникални асоциации, често дело на по-млади мъже (възрастова категория – 18 – 30 г.), като *да се държиш добре, коректност, екзактност, сила, самопожертвователност*. Изненадващо беше обвързването на отзивчивостта с отстояване, защита на позиция (*да заставаш на позиция; да отстояваш това, което мислиш*), което може да бъде свързано както с грешно разбиране на думата, така и с мисълта за защита, закрила на околните при особени обстоятелства, при спорове.

3. Изводи

При сравняване на резултатите от асоциативния експеримент при двата пола се забелязва, че доминиращ е активният подход, разбирането на отзивчивостта като действие, помощ или готовност за оказването ѝ. В съзнанието на съвременния българин е важно не толкова самото действие, колкото готовността помощта да бъде оказана при нужда, което дава усещане за сигурност и спокойствие.

И при двата пола сред отговорите откриваме подчертаване на безкористността и готовността за пълно себеотдаване и дори жертвоготовност. При жените отзивчивостта се асоциира с добротата, опита за разбиране, поставянето на мястото на другия и сферата на чувствата. При мъжете се набляга на действието, външната проява като етикета и поведението в обществото, като фокусът върху чувствата на другите и квалификацията на самия акт на отзивчивост остават на заден план. В този смисъл мъжкият пол използва по-неутрални на пръв поглед синоними, докато при жените се наблюдава по-голяма емоционална натовареност и по-голяма категоричност в доминиращите отговори.

Цитирана литература / References

Ангелова 2024а: Ангелова, Цв. Представата за концепта индивид в съзнанието на съвременния българин – В: *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ (София, 2024 година)*. София: Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, с. 224 – 233. (Angelova 2024a: Angelova, Tsv. Predstavata za kontsepta individ v saznanieto na savremenniya balgarin – In: *Proceedings of the International Annual Conference of the Institute for Bulgarian Language (Sofia, 2024)*. Sofia: Institute for Bulgarian Language Prof. Lyubomir Andreychin, pp. 224 – 233.)

Ангелова 2024б: Ангелова, Цв. Представата за концепта общество в съзнанието на съвременния българин. – *Български език*, № 2, с. 63 – 82. (Angelova 2024b: Angelova, Tsv. Predstavata za kontsepta obshtestvo v saznanieto na savremenniya balgarin. – *Balgarski ezik*, № 2, pp. 63 – 82.)

БАР 2003: Балтова, П. и др. *Български асоциативен речник. Прав и обратен.* София: Св. Климент Охридски. (BAR 2003: Baltova, P. et al. *Balgarski asotsiativen rechnik. Prav i obraten.* Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“.)

БНСА 1984: Герганов, Е. *Български норми на словесни асоциации.* София: Наука и изкуство. <https://lablass.fhn-shu.com/dictionaries.php?d_id=30> [19.01.2025] (BNSA 1984: Gerganov, E. *Balgarski normi na slovesni asotsiatsii.* Sofia: Nauka i izkustvo.) <https://lablass.fhn-shu.com/dictionaries.php?d_id=30> [19.01.202517].)

Витанова 2016: Витанова, М. Концептът труд/работа в българската езикова картина на света. – В: *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów,* T. 3. Praca, pod redakcją Jerzego Bartmińskiego, Małgorzaty Brzozowskiej, Stanisławy Niebrzegowskiej-Bartmińskiej, Lublin, UMCS, c. 279 – 308. (Vitanova 2016: Vitanova, M. Kontseptat trud/rabota v balgarskata ezikova kartina na sveta. – In: *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów,* T. 3. Praca, pod redakcją Jerzego Bartmińskiego, Małgorzaty Brzozowskiej, Stanisławy Niebrzegowskiej-Bartmińskiej, Lublin, UMCS, pp. 279 – 308).

Витанова 2023: Витанова, М. Здравето в асоциативното мислене на българина. – В: *Асоциативният свят на българина.* София: Дзяло, г. XI, № 25, с. 31 – 50. (Vitanova 2023: Vitanova, M. Zdraveto v asotsiativnoto mislene na balgarina. – In: *Asotsiativniyat svyat na balgarina.* Sofia: Dzyalo, g. XI, № 25, pp. 31 – 50.)

ВПСС 2010: *Военно-психологический словарь-справочник*. Под общ. ред. Ю. П. Зинченко. М.: ИД Куприянова / Общество психологов силовых структур, 592 с. <https://militera.lib.ru/enc/0/pdf/voenno-psiholog-slovar-sprav.pdf> [18.07.2025]. (VPSS 2010: *Voenno-psihologicheskii slovar'-spravochnik.* Pod obshh. red. Ju. P. Zinchenko. M.: ID Kupriianova / Obshhestvo psikhologov silovykh struktur. <https://militera.lib.ru/enc/0/pdf/voenno-psiholog-slovar-sprav.pdf> [18.07.2025].)

Евсеева 2009 Евсеева О. В. Интерпретация ассоциативных данных как проблема методологии психолингвистики. – *Вестник ЮУрГУ,* №2, с. 82 – 84. <https://cyberleninka.ru/article/n/assotsiativnyy-eksperiment-kak-issledovatelskaya-protsedura-v-psiholingvistike/viewer> [16.12.2025]. (Evseeva 2009 Evseeva O. V. Interpretaciia associativnykh dannykh kak problema metodologii psiholingvistiki. – *Vestnik JuUrGU*, №2, pp. 82 – 84. <https://cyberleninka.ru/article/n/assotsiativnyy-eksperiment-kak-issledovatelskaya-protsedura-v-psiholingvistike/viewer> [16.12.2025].)

Илиева 2020: Илиева, М. Българският концепт ДОМ на славянски асоциативен фон – *Проглас*, № 29 (1), с. 7 – 14. (Ilieva 2020: Ilieva, M. Balgarskiyat kontsept DOM na slavyanski asotsiativen fon – *Proglas*, № 29 (1), pp. 7 – 14.)

Каланчина 2022: Каланчина, И. Концепт „всемирная отзывчивость“ в евразийском культурном пространстве. – *Культура в евразийском пространстве: традиции и иновации*, № 1 (6), с. 29 – 34. (Kalanchina 2022: Kalanchina, I. Kontsept „vsemirnaia otzyvchivost'“ v evraziiskom kul'turnom prostranstve. – *Kul'tura v evraziiskom prostranstve: traditsii i inovatsii*, № 1 (6), pp. 29 – 34.)

Кирилова 2010: Й. Кирилова. Гендерные характеристики концепта ум в болгарской паремиологии. – В: *Славянский мир в третьем тысячилетии. Славянские народы векторы взаимодействия в Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европе.* Москва: Демиург-АРТ, с. 420 – 432. (Kirilova 2010: Y. Kirilova. Gendernye kharakteristiki kontsepta um v bolgarskoi paremiologii. – In: *Slavianskii mir v tret'em tysiachiletii. Slavianskie narody vektory vzaimodejstviia v Tsentral'noj, Vostochnoi i Iugo-Vostochnoi Evrope.* Moskva: Demiurg-ART, pp. 420 – 432.)

Кирилова 2023а: Й. Кирилова. Съвременното състояние на концепта ДУША (върху анкетен материал). – В: *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ (София, 2023).* София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 253 – 263. (Kirilova 2023a: Y. Kirilova. Savremennoto sastoyanie na kontsepta DUSHA (varhu anketen material). – In: *Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsiya na Instituta za balgarski ezik „Prof. Lyubomir Andreychin“ (Sofia, 2023).* Sofia: Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“, pp. 253 – 263.)

Кирилова 2023б: Й. Кирилова. Диахронни прочити в полето на концепта ДУША. – *Дзяло*, № 25, с. 1 – 30. (Kirilova 2023b: Y. Kirilova. Diahronni prochiti v poleto na kontsepta DUSHA. – *Dzyalo*, № 25, pp. 1 – 30.)

Кирилова 2024: Кирилова, Й. Толерантността – средство за етическа диференциация между хората (анализ на анкетни данни). – В: *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ (София, 2024)*. София: Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, с. 215 – 223. (Kirilova 2024: Kirilova, Y. Tolerantnostta – sredstvo za eticheska diferentsiatsiya mezhdu horata (analiz na anketni danni). – In: *Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsiya na Instituta za balgarski ezik „Prof. Lyubomir Andreychin“ (Sofia, 2024)*. Sofia: Institut za balgarski ezik „Prof. Lyubomir Andreychin“, pp. 215 – 223.)

Китанова 2015: Китанова, М. Домът в асоциативното мислене на българина. – *Българска реч*, № 3, с. 125 − 133. (Kitanova 2015: Kitanova, M. Domat v asotsiativnoto mislene na balgarina. – *Balgarska rech*, № 3, pp. 125 − 133.)

Китанова 2017: Китанова, М. Концепт ДОМ сквозь призму анкетных данных. – В: *Nazwy wartości w językach europejskich*. Raport z badań empirycznych. I. Bielińska-Gardziel, M. Brzozowska, B. Żywick (red.). Przemyśl, s. 81 – 91. (Kitanova 2017: Kitanova, M. Kontsept DOM skvoz' prizmu anketnykh dannykh. – In: *Nazwy wartości w językach europejskich*. Raport z badań empirycznych. I. Bielińska-Gardziel, M. Brzozowska, B. Żywick (red.). Przemyśl, pp. 81 – 91.)

Китанова 2020: *Китанова, М.* Концептът РОДИНА през призмата на анкетните данни. – В: *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“*. Т. 2. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 77 – 85. (Kitanova 2020: *Kitanova, M.* Kontseptat RODINA prez prizmata na anketnite danni. – In: *Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsiya na Instituta za balgarski ezik „Prof. Liybomir Andrejchin“.* T. 2. Sofia: Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“, pp. 77 – 85.)

Китанова, Ангелова 2020: Китанова, М., Цв. Ангелова. Концептът СЕМЕЙСТВО през призмата на анкетните данни. – В: *Аксиологични проблеми в славянските езици. Традиции и съвременност*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“., с. 105 – 133. (Kitanova, Angelova 2020: Kitanova, M., Tsv. Angelova. Kontseptat SEMEYSTVO prez prizmata na anketnite danni. – In: *Aksiologichni problemi v slavyanskite ezitsi. Traditsii i savremennost*. Sofia: Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“, pp. 105 – 133).

КПФС 2011: Филиппов, А. В., Н. Н. Романова, Т. В. Летягова. *Тысяча состояний души. Краткий психолого-филологический словарь.* (KPFS 2011: Filippov, A. V., N. N. Romanova, T. V. Letiagova. *Tysiacha sostoianii dushi. Kratkii psikhologo-filologicheskii slovar'*.)

Мичева-Пейчева 2015: Мичева-Пейчева, К. Свободата в асоциативното мислене на българина. − *Българска реч*, №. 3, с. 134 – 141. (Micheva-Peycheva 2015: Micheva-Peycheva, K. Svobodata v asotsiativnoto mislene na balgarina. − *Balgarska rech*, №. 3, pp. 134 – 141.)

ОДК ЭСП 2000: *Основы духовной культуры (энциклопедический словарь педагога)*. В. С. Безрукова, Екатеринбург. <https://azbyka.ru/deti/wp-content/uploads/2024/09/osnovy-duhovnoj-kultury-jenciklopedicheskij-slovar-pedagoga-bezrukova-v.s..pdf> [14.08.2025]. (ODK ESP 2000: *Osnovy dukhovnoi kul'tury (entsiklopedicheskii slovar' pedagoga)*. V.S. Bezrukova, Ekaterinburg.) <https://azbyka.ru/deti/wp-content/uploads/2024/09/osnovy-duhovnoj-kultury-jenciklopedicheskij-slovar-pedagoga-bezrukova-v.s..pdf> [14.08.2025].

Пехливанова 2003: Пехливанова, П. Как се класират познанията за (д) думите – свободен асоциативен експеримент. – *Педагогически алманах*, Великотърновски университет „Св. Кирил и Методий“, Т. 11, № 1, с. 156 – 178. (Pehlivanova 2003: Pehlivanova, P. Kak se klasirat poznaniyata za (d) dumite – svoboden asotsiativen eksperiment. – *Pedagogicheski almanah*, Velikotarnovski universitet „Sv. Kiril i Metodiy“, T. 11, № 1, pp. 156 – 178.)

РБЕ: *Речник на българския език*. <http://ibl.bas.bg/rbe/> [28.05.2025]. (RBE: *Rechnik na balgarskiya ezik.* <http://ibl.bas.bg/rbe/> [28.05.2025]).

САС 2004: Уфимцева, Н. В., Г. А. Черкасова, Ю. Н. Караулов, Е. Ф. Тарасов. *Славянский ассоциативный словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский.* М.: Моск. гос. лингв, ун-т; Ин-т языкозн. РАН. (SAS 2004: Ufimceva, N. V., G. A. Cherkasova, Ju. N. Karaulov, E. F. Tarasov. *Slavianskii assotsiativnyi slovar': russkii, belorusskii, bolgarskii, ukrainskii.* M.: Mosk. gos. lingv, un-t; In-t iazykozn. RAN)

Стоилов 2025: Стоилов, Р. *Названия на атмосферни явления (дъга, вихрушка и ветрове) в българския език в митолингвистичен аспект: дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор“*, гр. Благоевград. (Stoilov 2025: Stoilov, R. *Nazvaniya na atmosferni yavleniya (daga, vihrushka i vetrove) v balgarskiya ezik v mitolingvistichen aspekt: disertatsionen trud za prisazhdane na obrazovatelna i nauchna stepen „doktor“*, gr. Blagoevgrad.)

Тълковен речник**.** <http://rechnik.info/> [18.10.2025]. (Talkoven rechnik. <http://rechnik.info/> [18.10.2025].)

ЧАФП 2011: *Человек: анатомия, физиология, психология: энциклопедический иллюстрированный словарь.* Под ред. А. С. Батуева, Е. П. Ильина, Л. В. Соколовой. СПб.: Питер. (ChAFP 2011: *Chelovek: anatomiia, fiziologiia, psihologiia: entsiklopedicheskii illiustrirovannyi slovar'.* Pod red. A. S. Batueva, E. P. Il'ina, L. V. Sokolovoi. SPb.: Piter)

ЭПСС 2021: *Энциклопедический психологический словарь-справочник. 1000 понятий определений терминов.* Минск: Харвест. (EPSS 2021: *Entsiklopedicheskii psikhologicheskii slovar'-spravochnik. 1000 poniatii opredelenii terminov.* Minsk: Harvest.)

THE CONCEPT OF RESPONSIVENESS IN THE MINDS OF ODERN BULGARIANS (BASED ON SURVEY MATERIAL)

Teodora Krasteva

Institute for Bulgarian Language "Prof. Lyubomir Andreychin", Bulgarian Academy of Sciences

tera_kr@abv.bg

Abstract. The article analyzes closed and open (associative type) surveys with the aim of establishing the contemporary perceptions of Bulgarian speakers about the concept of responsiveness. It highlights both the commonalities and the differences in the perception of responsiveness between men and women. Leading in both genders is the understanding of responsiveness as an action, a willingness to help. Women associate responsiveness with kindness, an attempt to understand, and sympathy, while men emphasize the external manifestation.

Keywords*: responsiveness; questionnaire; concept; free associative experiment*

Teodora Krasteva
Institute for Bulgarian Language
Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
1113 Sofia, Bulgaria

ИНДИВИДЪТ В СЪВРЕМЕННОТО БЪЛГАРСКО ЕЗИКОВО СЪЗНАНИЕ (ПО ДАННИ ОТ АНКЕТЕН МАТЕРИАЛ)

Цветелина Ангелова

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ ,
Българска академия на науките

ts.angelova@ibl.bas.bg

Резюме. В настоящата статия е представен и анализиран анкетен материал, свързан с концепта ИНДИВИД. Изработени са 100 анкети с избираем отговор, в които са взели участие мъже и жени с различно образование. Извеждат се данни за продуктивността на основните езикови репрезентанти, както и анализи и обобщения в зависимост от следните характеристики: пол, възраст, образование.

Ключови думи*: български език; концепт; индивид; личност; човек; анкета; свободен асоциативен експеримент*

Езикът като основно средство за осъществяване на комуникация между хората показва пътищата на промяна на концептите в езиковата картина на света. Той представя, от една страна, културно значимите компоненти от бита на традиционния българин, които са намерили отражение във фразеологизми, паремии, художествена литература, обичаи, обреди, и от друга, съвременния тип светоглед.

Концептът ИНДИВИД е сред най-значимите концепти във всяка култура. По думите на Хр. Вихрогонова „разглеждането на концептите дава възможност да се представят универсалните и специфичните черти на картината на света на всеки народ, неговото светоусещане и менталност“ (Вихрогонова / Vihrogonova 2024: 19 – 20).

Лексемата *индивид* е сравнително нова, но това не означава, че не е позната на традиционния българин, напротив – нейните синоними *човек* и *личност* се срещат много често в българската възрожденска литература. Думата присъства имплицитно в голям брой фразеологизми и паремии, които отразяват историческите и културните пластове на нашия етнос.

Лексемите, представящи разглеждания концепт, са изведени предимно от тълковни, етимологични и синонимни речници. В Българския тълковен речник (БТР / BTR 1951: 969) е отбелязано, че *индивид* произлиза от лат. individuum ‘неделимо’, divido ‘деля’ и означава ‘неделимо същество или битие, отделна личност; отделно живо същество, един екземпляр от някое същество, живина или растение’. Тази дума, от своя страна, е навлязла в българския език главно чрез руския (БЕР / BER 1979: 77). В следващи издания на БТР (БТР / BTR 1963: 282; БТР / BTR 2004: 325) лексемата е представена като: ‘**1.** *Всеки отделно съществуващ организъм от кой да е род или вид;* **2.** *Отделен човек, личност*’. Сходни са тълкуванията и в Българския етимологичен речник, в Речника на българския език и в Тълковния речник с фразеологични съчетания на Д. Дечева (БЕР / BER 1979: 77; РБЕ / RBE 1990: 860 – 861; Дечева / Decheva 1997: 234). Това са и двете най-широко разпространени схващания за семантиката на названието *индивид*. Въз основа на споменатите значения е необходимо да се уточни, че разработката ще се опира основно на второто значение, т.е. ще разглежда индивида като отделен човек. Интересно ще бъде да се разбере кои са най-разпространените му синоними днес, като ще бъдат изследвани хора от различни възрастови групи и с различно образование.

Статията има за цел да представи и анализира езикови репрезентанти[1], характеризиращи значението на лексемата *индивид*, през модуса на мислене на съвременния българин. Любопитно ще бъде да се установи в каква степен е познат речниковият състав на езика и влияе ли се от модните тенденции. За тази цел ще бъде използван синхронен подход.

[1] Под езикови репрезентанти в статията се имат предвид думи, които са част от полето на изследвания концепт в българския език. По този начин се представя тяхната употреба от съвременния българин.

Обект на изследване са хора на възраст от 18 до 68 години. Предмет на изследване са езиковите репрезентанти на концепта индивид в съвременната българска езикова картина.

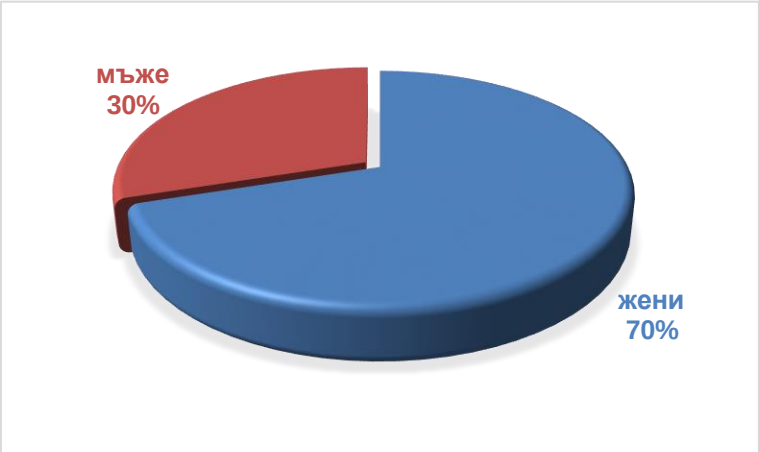
Използват се различни изследователски методи за събиране на първична информация: включено наблюдение, анкети, извадки, изследвания на документи, експерименти, интервюта, биографии, дневници, анализ на разговори, триангулация (Социология / Sotsiologiya 2004: 757 – 774). Основният метод, който ще бъде използван в настоящата работа, е събиране на данни чрез анкети или т.нар. свободен асоциативен експеримент (САЕ) – изследователски метод за събиране на първична информация. За подредбата на изследваните лексеми според тяхната продуктивност ще бъде използван количественият метод.

САЕ е основен метод за експериментална проверка на връзката между език и мислене (Герганов / Gerganov 1984: 11). Въпросът в анкетата е от затворен тип, има изредени лексеми и респондентите отбелязват според своята преценка отговора, който за тях е правилен или се доближава в най-голяма степен до техните представи. Концептът, който ще бъде изследван в анкетите, е *индивид,* затова лексемата, репрезентант на концепта, се определя като дума стимул. Вследствие на това ще обобщим, че САЕ се прилага, за да се „открият връзките, които една дума (казана или чута) извиква в съзнанието на човека“ (Китанова, Ангелова / Kitanova, Angelova 2020: 107).

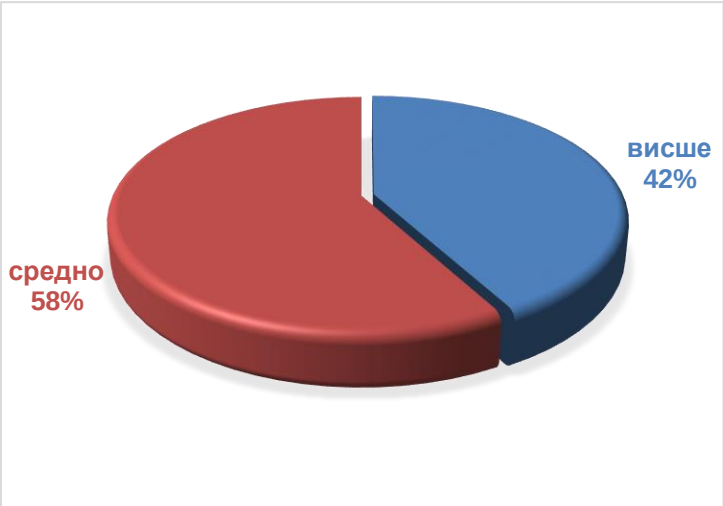
В българската лингвистика методът на САЕ е използван в редица изследвания като: Е. Герганов, „Български норми на словесни асоциации“ (Герганов / Gerganov 1984); Ю. Балтова и колектив, „Български асоциативен речник“ (БАР / BAR 2003); М. Китанова, „Концепт ДОМ сквозь призму анкет“ (Китанова / Kitanova 2017: 81 – 92), „Родината като ценност в българския език“ (Китанова / Kitanova 2023: 1 – 24); М. Витанова, „Концептът ТРУД в българската езикова картина на света по данни от проведени анкети“ (Витанова / Vitanova 2017: 237 – 243); К. Василева, „Асоциативно поле на концепта любов в съвременното българско езиково съзнание“ (Василева / Vasileva 2021: 99 – 105); М. Китанова, Цв. Ангелова, „Концептът СЕМЕЙСТВО през призмата на анкетните данни” (Китанова, Ангелова / Kitanova, Angelova 2020: 105 – 132); Й. Кирилова, „Съвременното състояние на концепта ДУША“ (върху анкетен материал) (Кирилова / Kirilova 2023а: 253 – 263), „Диахронни прочити в полето на концепта ДУША“ (Кирилова / Kirilova 2023б: 1 – 30), „Толерантността – средство за етическа диференциация между хората (анализ на анкетни данни)“ (Кирилова / Kirilova 2024) и много други

В проучването участват 100 души (какъвто брой е приет да се изследва в методологията на Люблинската когнитивна етнолингвистика) – българи с различен пол, възраст и образование, като има за цел да проследи и представи социалните възгледи за изследвания концепт. Какво е общото виждане на анкетираните, какво е разпределението по пол, каква е хронологията на подреждане на названията, кои са с най-голяма и кои – с най-малка честотност, има ли употреба на названия, която може да се обвърже с различни поколения и с различно образование или съответно да се отхвърли. Направени са изводи според следните показатели: пол, възрастово-полови характеристики и образование.

На анализ са подложени 100 анкети със затворен (избираем) отговор. Анкетирани са 70 жени и 30 мъже (Фиг. 1) на възраст 18 – 68 години с различно образование – 42 с висше образование и 58 със средно образование (Фиг. 2).

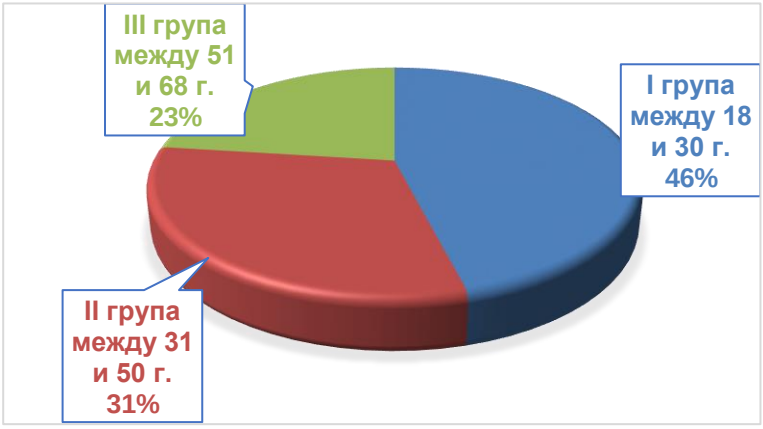

Фигура 1. *Разпределение по пол*

Фигура 2. *Разпределение по образование*

Анкетираните са разпределени в три възрастови групи: I група – между 18 и 30 години; II група – между 31 и 50 години; III група – между 51 и 68 години (Фиг. 3). В I група разпределението е следното: жени (Ж) – 42; мъже (М) – 4; II група – Ж – 12; М – 19; III група – Ж – 16; М – 7.

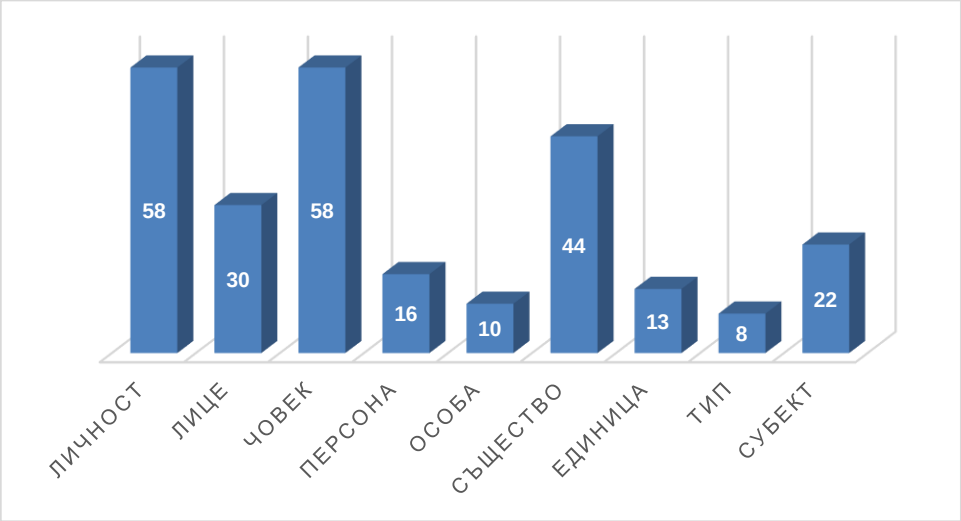

Фигура 3. *Разпределение по възрастови групи*

От изнесените данни е видно, че I група е най-многобройна – с 46 респонденти, което е почти половината от анкетираните, след нея е II група с 31 респонденти и накрая III група – с 23 представители.

На анкетираните е зададено следното условие: **Подчертайте лексемите, които според Вас в най-голяма степен отразяват значението на думата *индивид*: личност, лице, човек, персона, особа, същество, единица, тип, субект**. Изброени са девет лексеми, възможно е респондентите да подчертават както един отговор, така и няколко, според собствената си преценка.

Получени са следните резултати: личност – 58; лице – 30; човек – 58; персона – 16; особа – 10; същество – 44; единица – 13; тип – 8; субект – 22 (Фиг. 4).

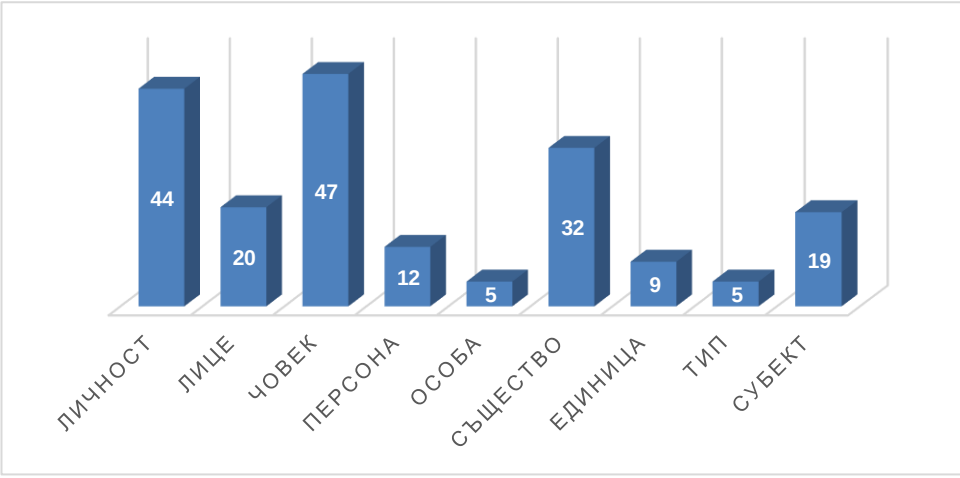
Фигура 4. *Общо разпределение*

От представената таблица се вижда, че лексемите *личност*, *човек* и *същество* са с най-голяма честотност, следвани от *лице* и *субект*, по-малко гласове са събрали *персона* и *единица*, а *особа* и *тип* са с най-малка честотност.

1. Пол

1.1. Жени

При жените са получени следните отговори: личност – 44; лице – 20; човек – 47; персона – 12; особа – 5; същество – 32; единица – 9; тип – 5; субект – 19 (Фиг. 5).

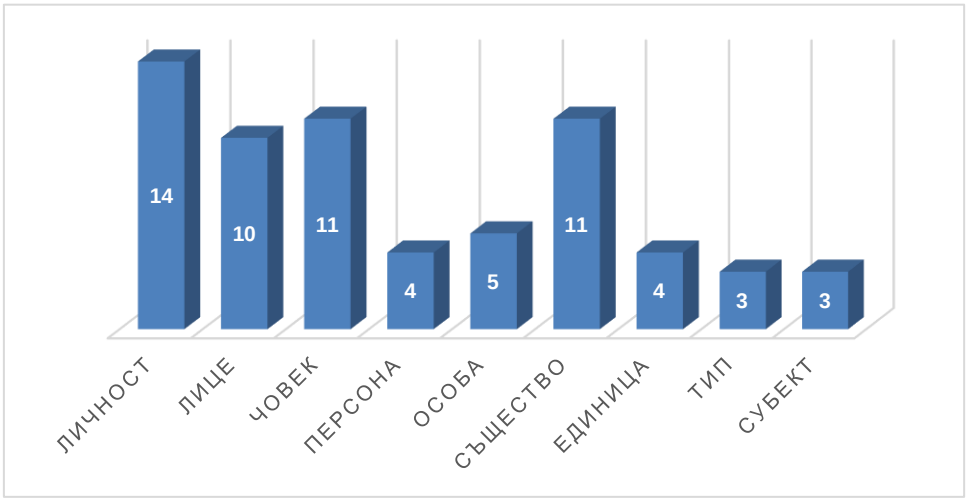

Фигура 5. *Разпределение – жени*

Разпределението на отговорите при жените е същото като общото разпределение, има разлики само в количествено отношение. При жените *човек*, *личност* и *същество* са най-често срещаните лексеми, асоциирани с названието индивид. Следвани са от *лице*, *субект*, *персона* и *единица*, а *особа* и *тип* са събрали най-малко гласове.

1.2. Мъже

При мъжете са получени следните отговори: личност – 14; лице – 10; човек – 11; персона – 4; особа – 5; същество – 11; единица – 4; тип – 3; субект – 3 (Фиг. 6).

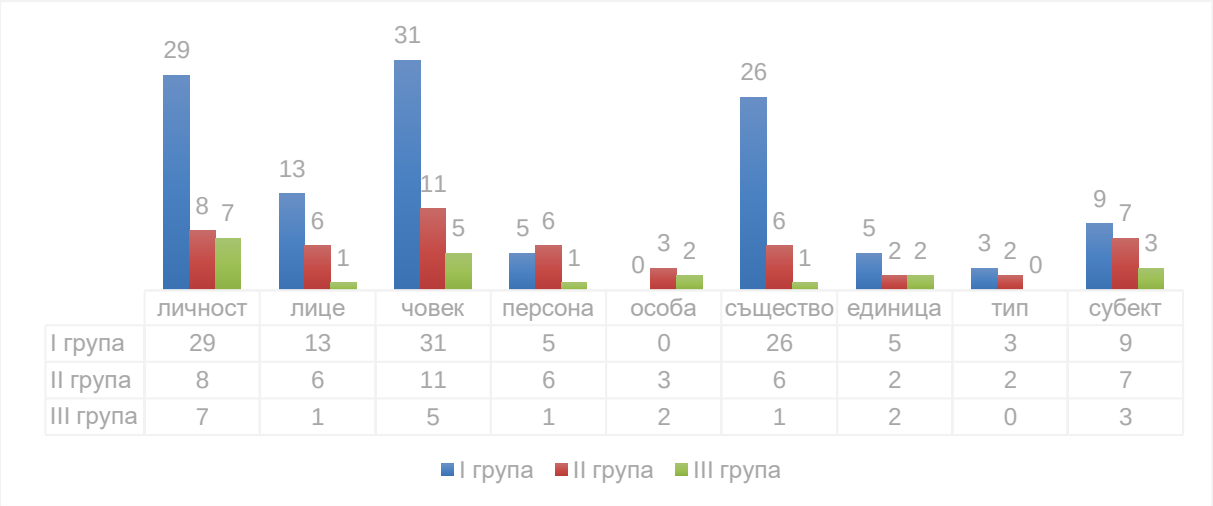
Фигура 6. *Разпределение – мъже*

При мъжете *личност*, *човек*, *същество* и *лице* са с най-голям количествен показател. Следвани са от *особа*, *единица* и *персона*, а *тип* и *субект* са с най-малка честотност.

2. Възрастово-полови характеристики

2.1. Жени

От гледна точка на възрастовата характеристика при жените се наблюдават следните резултати:

	личност	лице	човек	персона	особа	същество	единица	тип	субект
I група	29	13	31	5	0	26	5	3	9
II група	8	6	11	6	3	6	2	2	7
III група	7	1	5	1	2	1	2	0	3

Фигура 7. *Разпределение по възрастова характеристика – жени*

От изнесените данни е видно, че при жените I група е най-многобройна – с 42 респонденти, следвана от III група – 16 респонденти и накрая е II група с най-малък брой представители – 12.

При I възрастова група данните изглеждат така: личност – 29; лице – 13; човек – 31; персона – 5; особа – 0; същество – 26; единица – 5; тип – 3; субект – 9. Тук с най-голяма честотност са лексемите *човек* и *личност*, следвани от *същество*, а с нулева честотност е *особа*.

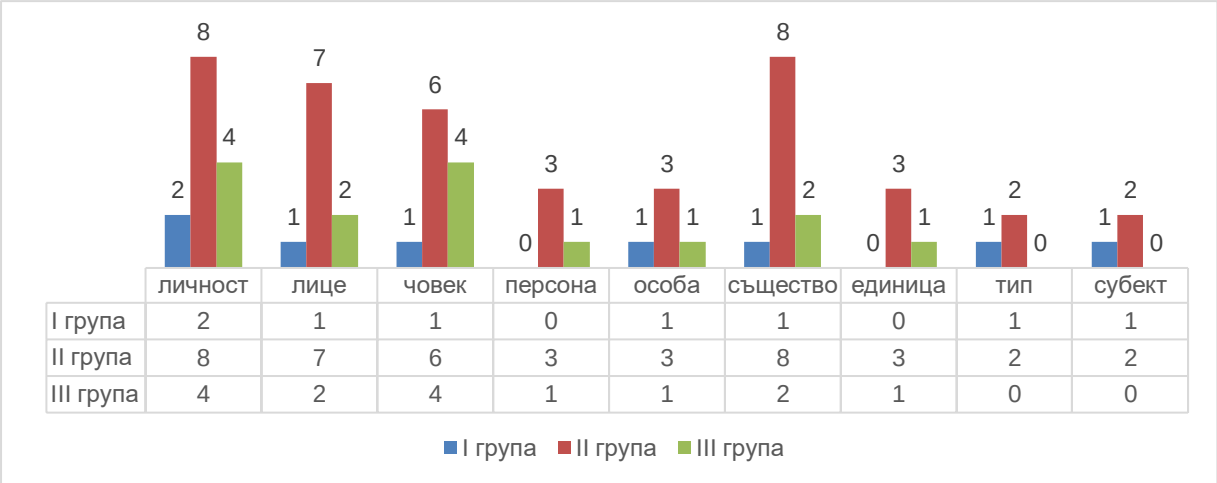
При II възрастова група са получени следните резултати: личност – 8; лице – 6; човек – 11; персона – 6; особа – 3; същество – 6; единица – 2; тип – 2; субект 7. И тук *човек* и *личност* също са с най-голяма честотност, следвани от *субект*, *лице*, *персона* и *същество*, с най-малка честотност са *единица* и *тип*.

В III възрастова група ситуацията е следната: личност – 7; лице – 1; човек – 5; персона – 1; особа – 2; същество – 1; единица – 2; тип – 0; субект 3. Отново *личност* и *човек* са с най-голяма честотност, а с нулева честотност е *тип*.

От изнесените данни може да се обобщи, че лексемите с най-висока честотност са *човек* и *личност*, те са общи и за трите групи, но с различен количествен показател. Третата позиция при I група е заета от лексемата *същество*, която също е с много голяма честотност, а при II и III група е *субект*. Има две лексеми с нулева честотност, това са *особа* за I група и *тип* за III група. Всички останали лексеми са с по-ниска количествена характеристика, но имат изразено присъствие.

2.2. Мъже

От гледна точка на възрастовата характеристика при мъжете се наблюдават следните резултати:

	личност	лице	човек	персона	особа	същество	единица	тип	субект
I група	2	1	1	0	1	1	0	1	1
II група	8	7	6	3	3	8	3	2	2
III група	4	2	4	1	1	2	1	0	0

Фигура 8. *Разпределение по възрастова характеристика – мъже*

При представителите на мъжкия пол II група е най-многобройна – с 19 респонденти, след нея е III група със 7 респонденти и накрая I група – с 4 представители.

При I група данните изглеждат така: личност – 2; лице – 1; човек – 1; персона – 0; особа – 1; същество – 1; единица – 0; тип – 1; субект – 1. Тази възрастова група е с малко представители. Първата позиция е заета от лексемата *личност*, а с нулева честотност е *персона*. Всички останали лексеми се срещат еднократно.

При II възрастова група са получени следните резултати: личност – 8; лице – 7; човек – 6; персона – 3; особа – 3; същество – 8; единица – 3; тип – 2; субект – 2. Първите позиции са заети от лексемите *личност* и *същество*, следвани от *лице* и *човек*, с най-малка честотност са *тип* и *субект*, които имат равен резултат.

В III възрастова група ситуацията е следната: личност – 4; лице – 2; човек – 4; персона – 1; особа – 1; същество – 2; единица – 1; тип – 0; субект – 0. На първо място са *личност* и *човек*, след тях *същество* и *лице*, след тях *персона*, *особа* и *единица*, които се срещат еднократно, а *тип* и *субект* са с нулева честотност.

От изнесените данни може да се обобщи, че лексемата с най-висока честотност е *личност*, следвана от *същество*, *човек* и *лице*, те са общи и за трите групи, но с различен количествен показател. С най-малък количествен показател са *тип* и *субект*, като при III група те имат нулева честотност. *Персона* и *единица* също са със слабо изразено присъствие, при I група имат нулева честотност.

3. Разпределение по образование и пол

3. 1. Жени

Фигура 9. *Разпределение по образование*

Фигура 10. *Разпределение по образование*

Жените със средно образование преобладават в количествено отношение, разпределението по образование е следното: 47 със средно образование и 23 с висше образование.

При жените със средно образование първото място е за лексемата *човек*, следвана от *личност* и *същество*, след това *лице, субект, единица, персона*, а с най-малко отговори са *тип* и *особа*.

При висшистите ситуацията е различна, макар и с по-малък брой респонденти, те показват едно разнообразие в отговорите си. При тях първите две позиции са заети от лексемите *личност* и *човек*, след това е *субект*. *Персона* и *същество* се изравняват по честотност и след тях се нарежда лексемата *лице*, която в другите категории заема едно от първите места, след това е *единица*, а с най-малко гласове са *особа* и *тип*.

Както е видно от таблиците, няма съществени различия във възприемането на концепта ИНДИВИД от гледна точка на критерия *образование*. Общи, но с различно количествено отношение са всички девет лексеми. Тук няма лексеми с нулева честотност, макар че *особа, тип, персона* и *единица* са доста слабо застъпени сред отговорите при жените със средно образование, а *особа, тип* и *единица* – при отговорите на жените с висше образование.

3.2. Мъже

Фигура 11. *Разпределение по образование*

Фигура 12. *Разпределение по образование*

Мъжете с висше образование преобладават в количествено отношение. Разпределението по образование е следното: 19 с висше образование и 11 със средно образование.

При респондентите със средно образование на първо място е *личност*, следвана от *лице* и *човек*, след това са *същество* и *субект*. Лексемите *особа* и *тип* са с по един глас, а *персона* и *единица* нямат никакви гласове.

При мъжете с висше образование са налице всичките 9 лексеми с различно количествено отношение. На първо място са *личност* и *същество*, следвани от *човек* и *лице*. След тях са *персона*, *особа* и *единица*, които са с равен брой отговори. С най-малка честотност са *тип* и *субект*.

Както е видно от таблиците, има съществени различия във възприемането на концепта ИНДИВИД от гледна точка на критерия *образование*. При респондентите със средно образование лексемите *персона* и *единица* имат нулева честотност, т.е. те не са избрани от нито един респондент. Докато при мъжете с висше образование те имат стабилен показател на разпространение – по 4 отговора и за двете лексеми. Интересно е, че при мъжете със средно образование освен лексемите *персона* и *единица*, които, както вече посочихме, имат нулева честотност, *особа*, *тип* и *субект* също имат много слабо присъствие в анкетите, което може да се свърже с по-рядката употреба на тези думи, оттук и може би те имат слаба разпознаваемост сред населението.

4. Изводи

От изнесения анкетен материал се вижда, че по-голямата част от езиковите репрезентанти на концепта ИНДИВИД са сравнително добре познати сред българското население. В българския език основни негови синоними са следните ключови лексеми: *човек*, *личност* и *същество*, които са с най-висок количествен показател сред анкетираните. От една страна, първите две лексеми (*човек* и *личност*) присъстват в голям брой лексикографски източници и са използвани и от традиционния българин, т.е. има приемственост между поколенията, но от друга страна, лексемата *същество*, макар и да присъства в Българския тълковен речник от 1951 г., където е отбелязано, че *индивид* означава ‘неделимо същество или битие, отделна личност; отделно живо същество, един екземпляр от някое същество, живина или растение’ (БТР / BTR 1951: 969), е по-характерна и употребявана от съвременния българин в I и II възрастова група, т.е. сред по-младите хора.

Като цяло няма съществени различия във възприятието на концепта ИНДИВИД спрямо показателя *пол*. Първите четири лексеми са общи и за двата пола, но с различно количествено отношение, това са *човек, личност, същество* и *лице*. При жените *човек* е на първо място, докато при мъжете на първо място е *личност*; с най-малък брой гласове при жените са *особа* и *тип* (с по 5 гласа), а при мъжете – *тип* и *субект* (с по 3 гласа), т.е. лексемата *тип* е с най-малка честотност и при двата пола. Останалите лексеми (*единица* и *персона*) присъстват в отговорите и на мъжете, и на жените, но са с различен количествен показател.

От гледна точка на полово-възрастовата характеристика при жените респондентите от I и II възрастова група имат голямо сходство в отговорите си. Представителите на III група залагат на традиционните отговори, при които *личност* и *човек* са с най-голяма честотност. При тях отговори като *особа, тип, същество* и *персона* се срещат много рядко. При мъжете в количествено отношение II и III група са най-изразени и резултатите при тях са доста сходни: *личност, същество, човек* и *лице* са най-разпространени. При I група *персона* и *единица* са с нулева честотност, а при III група такива са *тип* и *субект*. Лексемата *тип* в III възрастова група е с нулев показател и при двата пола.

От гледна точка на показателя *образование* при жените не се наблюдават съществени различия във възприемането на концепта ИНДИВИД, но при мъжете има такива разлики. Лексемите с най-голяма честотност са еднакви и за двата пола и в двете категории (висше образование, средно образование): *личност, човек, лице* и *същество*. При лексемите с най-малка честотност има разминаване – при жените със средно и висше образование са *единица, особа* и *тип*, а при мъжете – *тип* и *субект*. При мъжете със средно образование лексемата *същество* е получила малко отговори, докато сред висшистите е по-разпространена. При мъжете със средно образование *персона* и *единица* са с нулева честотност, докато при отговорите на мъжете с висше образование тези названия са доста разпространени. Сходни са резултатите на *персона* и при представителите на женския пол. При жените със средно образование това название е слабо разпространено, докато при тези с висше образование има по-голямо присъствие.

Резултатите от проведения свободен асоциативен експеримент доказват, че концептът ИНДИВИД е съхранил основните си значения, като едновременно с това съвременният българин го допълва и с други интерпретативни концептуални признаци, които обогатяват концепта и с отрицателни конотации (това са лексемите *особа* и *персона*). За тях можем да кажем, че са навлезли в езика ни в резултат на модните тенденции. Въз основа на казаното дотук може да се обобщи, че всички 9 лексеми, които присъстват в анкетите, са познати на съвременния българин и се употребяват като синоними на лексемата репрезентант на изследвания концепт.

Цитирана литература / References

БАР 2003: Балтова, П. и др. *Български асоциативен речник. Прав и обратен.* София: Св. Климент Охридски (BAR 2003: Baltova, P. et al. *Balgarski asotsiativen rechnik. Prav i obraten.* Sofia: Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski".)

БЕР 1979: *Български етимологичен речник*. Т. 2. София: Издателство на БАН. (BER 1979: *Balgarski etimologichen rechnik*. T. 2. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)

БТР 1951: *Български тълковен речник с оглед към народните говори*. Т. 1. София: ДЕЧО СТЕФАНОВ. (BTR 1951: *Balgarski talkoven rechnik s ogled kam narodnite govori*. T. 1. Sofia: DECHO STEFANOV.)

БТР 1963: *Български тълковен речник*. Второ издание. Л. Андрейчин, Л. Георгиев, Ст. Илчев, Н. Костов, Ив. Леков, Ст. Стойков, Цв. Тодоров. София: Наука и изкуство. (BTR 1963: *Balgarski talkoven rechnik*. Vtoro izdanie. L. Andreychin, L. Georgiev, St. Ilchev, N. Kostov, Iv. Lekov, St. Stoykov, Tsv. Todorov. Sofia: Nauka i izkustvo.)

БТР 2004: *Български тълковен речник*. Четвърто издание. Л. Андрейчин. Л. Георгиев. Ст. Илиев, Н. Костов, Ив. Леков, Ст. Стойков, Цв. Тодоров. София: Наука и изкуство, 2004. (BTR 2004: *Balgarski talkoven rechnik*. Chetvarto izdanie. L. Andreychin, L. Georgiev, St. Ilchev, N. Kostov, Iv. Lekov, St. Stoykov, Tsv. Todorov. Sofia: Nauka i izkustvo.)

Василева 2021: Василева, К. Асоциативно поле на концепта „любов" в съвременното българско езиково съзнание. – В: *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин"* (София, 2021 година). Т. 1. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов", с. 99 – 105. (Vasileva 2021: Vasileva, K. Asotsiativno pole na kontsepta "lyubov" v savremennoto balgarsko ezikovo saznanie. – In: *Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsiya na Instituta za balgarski ezik "Prof. Lyubomir Andrejchin"* (Sofia, 2021 godina). T. 1. Sofia: Izdatelstvo na BAN "Prof. Marin Drinov", pp. 99 – 105.)

Витанова 2017: Витанова, М. Концептът ТРУД в българската езикова картина на света по данни от проведени анкети. – В: *Nazwy wartości w językach europejskich.* red. Iwona Bielińska-Gardziel, Malgorzata Brzozowska, Beata Żywicka. Przemyśl: Wydawnictwo Państwowa Wyższa Szkola Wschodnioeuropejska, pp. 237 – 243. (Vitanova 2017: Vitanova, M. Konsteptat TRUD v balgarskata ezikova kartina na sveta po danni ot provedeni anketi. – In: *Nazwy wartości w językach europejskich*, red. Iwona Bielińska-Gardziel, Malgorzata Brzozowska, Beata Żywicka. Przemyśl: Wydawnictwo Państwowa Wyższa Szkola Wschodnioeuropejska, pp. 237 – 243.)

Вихрогонова 2024: Вихрогонова, Хр. *Лингвокултурни концепти в немския и българския език*. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски". (Vihrogonova 2024: Vihrogonova, Hr. *Lingvokulturni kontsepti v nemskiya i balgarskiya ezik*. Plovdiv: Universitetsko izdatelstvo "Paisij Hilendarski".)

Герганов 1984: Герганов, Е., Л. Иванчева, Р. Кърлова, В. Николов, Ц. Николова. *Български норми на словесни асоциации*. София: Наука и изкуство. (Gerganov 1984: Gerganov, E., L. Ivancheva, R. Karlova, V. Nikolov, Ts. Nikolova. *Balgarski normi na slovesni asotsiatsii*. Sofia: Nauka i izkustvo.)

Дечева 1997: Дечева, Д. *Тълковен речник с фразеологични съчетания*. София: АТЛАНТИС. (Decheva 1997: Decheva, D. *Talkoven rechnik s frazeologichni sachetaniya*. Sofia: ATLANTIS.)

Кирилова 2023а: Й. Кирилова. Съвременното състояние на концепта ДУША (върху анкетен материал). – В: *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин".* София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов", с. 253 – 263. (Kirilova 2023a: Y. Kirilova. Savremennoto sastoyanie na kontsepta DUSHA (varhu anketen material). – In: *Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsiya na Instituta za balgarski ezik "Prof. Liybomir Andrejchin".* Sofia: Izdatelstvo na BAN "Prof. Marin Drinov", pp. 253 – 263.)

Кирилова 2023б: Й. Кирилова. Диахронни прочити в полето на концепта ДУША. – В: *Дзяло*, № 25, с. 1 – 30. (Kirilova 2023b: Y. Kirilova. Diahronni prochiti v poleto na kontsepta DUSHA. – In: *Dzyalo*, № 25, pp. 1 – 30.)

Кирилова 2024: Кирилова, Й. Толерантността – средство за етическа диференциация между хората (анализ на анкетни данни). – В: *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ (София, 2024)*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 215 – 223. (Kirilova 2024: Kirilova, Y. Tolerantnostta – sredstvo za eticheska diferentsiatsiya mezhdu horata (analiz na anketni danni). – In: *Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsiya na Instituta za balgarski ezik "Prof. Lyubomir Andreychin" (Sofia, 2024)*. Sofia: Izdatelstvo na BAN "Prof. Marin Drinov", pp. 215 – 223.)

Китанова 2017: Китанова, М. Концепт ДОМ сквозь призму анкетных. – В: *Nazwy wartości w językach europejskich. Raport z badań empirycznych.* Red. Iwona Bielińska-Gardziel, Malgorzata Brzozowska, Beata Żywicka. Przemyśl: Wydawnictwo Państwowa Wyższa Szkola Wschodnioeuropejska, s. 81 – 92. (Kitanova 2017: Kitanova, M. Koncept DOM skvoź prizmu anketnykh dannykh. – In: *Nazwy wartości w językach europejskich. Raport z badań empirycznych.* red. Iwona Bielińska-Gardziel, Malgorzata Brzozowska, Beata Żywicka. Przemyśl: Wydawnictwo Państwowa Wyższa Szkola Wschodnioeuropejska, pp. 81 – 92.)

Китанова, Ангелова 2020: Китанова, М., Цв. Ангелова. Концептът СЕМЕЙСТВО през призмата на анкетните данни. – В: *Аксиологични проблеми в славянските езици. Традиции и съвременност*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 105 – 133. (Kitanova, Angelova 2020: Kitanova, M., Tsv. Angelova. Kontseptat SEMEJSTVO prez prizmata na anketnite danni. – In: *Aksiologichni problemi v slavyanskite ezitsi. Traditsii i savremennost*. Sofia: Izdatelstvo na BAN "Prof. Marin Drinov", pp. 105 – 133.)

Китанова 2023: Китанова, М. Родината като ценност в българския език. – *Дзяло*, № 25, с. 1 – 24. (Kitanova 2023: Kitanova, M. Rodinata kato tsennost v balgarskiya ezik. – *Dzyalo*, № 25, pp. 1 – 24.)

РБЕ 1990: *Речник на българския език*. Т. 6. София: Издателство на БАН. (RBE 1990: *Rechnik na balgarskiya ezik*. T. 6. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)

Социология 2004: Гидънс, А. *Социология*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. (*Sotsiologiya* 2004: *Sotsiologiya*. Gidans, A. Sofia: Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski".)

THE INDIVIDUAL IN CONTEMPORARY BULGARIAN LINGUISTIC CONSCIOUSNESS (BASED ON SURVEY DATA)

Tsvetelina Angelova

**Institute for Bulgarian Language "Prof. Lyubomir Andreychin",
Bulgarian Academy of Sciences**

ts.angelova@ibl.bas.bg

Abstract. This article presents and analyzes survey material related to the concept of INDIVIDUAL. 100 multiple-choice surveys were developed, in which men and women with different education levels participated. Data on the productivity of the main language representatives are presented, as well as analyses and summaries depending on the following characteristics: gender, age, education.

Keywords*: Bulgarian language; concept; individual; personality; person; survey; free associative experiment*

Tsvetelina Angelova
Institute for Bulgarian Language
Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113, Bulgaria

МИТОЛОГИЧНОТО И РАЦИОНАЛНОТО ПРИ НАЗВАНИЯТА НА ДЪГАТА, ВИХРУШКАТА И ВЕТРОВЕТЕ (КОЛИЧЕСТВЕН АНАЛИЗ НА НОМИНАЦИОННИТЕ МОДЕЛИ)

Робертино Стоилов

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ ,
Българска академия на науките

Stoilov.robertino@gmail.com, r.stoilov@ibl.bas.bg

Резюме. Настоящото изследване анализира количественото разпределение на номинационните признаци и типовете мотивация при названията на *дъгата, вихрушката* и *ветровете* в българския език въз основа на корпус от 1351 лексикални единици. Методологичното изследване съчетава ономасиологичния подход с митолингвистичния модел на Борислав Попов, като количественият анализ се използва като допълващ инструмент към качествената интерпретация. Резултатите показват доминиране на рационално-битовата мотивация при дъгата и ветровете, както и структуроопределящо преобладаване на митологичната мотивация при вихрушката. Количествените данни разкриват ясна зависимост между културния статус на атмосферното явление и избора на номинационни стратегии в българската езикова картина на света.

Ключови думи: *атмосферни явления; езикова номинация; митолингвистика; количествен анализ; български език*

Целта на настоящото изследване е да се установи количественото разпределение на номинационните признаци и типовете мотивация при названията на атмосферните явления (дъга, вихрушка и ветрове) в българския език, като чрез митолингвистичен анализ се разкрият структурните доминанти и културните модели, заложени в езиковата номинация.

Задачите в настоящото изследване са следните: **(1) да се систематизира корпусът от названия на атмосферните явления** (дъга, вихрушка и ветрове), ексцерпиран от българския език, въз основа на вече установените номинационни признаци; **(2) да се установи количественото разпределение на номинационните признаци** в рамките на целия корпус и по отделните тематични групи; **(3) да се определи количественото съотношение между основните типове мотивация** при езиковата номинация – митологична, рационално-битова и смесена; **(4) да се проследи връзката между номинационните признаци и типовете мотивация**, като се открояят структурно устойчивите модели; **(5) да се интерпретират получените количествени резултати в митолингвистичен план**, с оглед на културните представи и народния мироглед; **(6) да се покаже приложимостта на количествения подход** като допълващ метод към качествения анализ в етнолингвистичните изследвания.

Настоящото изследване се основава върху корпус от 1351 названия на атмосферни явления в българския език, включващи означения за дъга, вихрушка и ветрове, ексцерпирани от диалектни, лексикографски, етнографски и митологични източници. Корпусът е съставен и систематизиран в рамките на дисертационния труд *Названия на атмосферни явления (дъга, вихрушка и ветрове) в българския език в митолингвистичен аспект* (Стоилов / Stoilov 2025), като обхваща както общоупотребима, така и диалектна лексика, засвидетелствана на територията на България и извън нейните съвременни държавни граници. Настоящото изследване не прави количествено разграничение между тези лексикални пластове, тъй като целта му е да очертае общата типологична структура на номинационните модели, а въпросът за евентуалните различия в честотата на номинационните признаци между диалектната и литературната лексика представлява самостоятелна изследователска перспектива и би могъл да бъде предмет на отделен анализ.

Основните източници, от които е извлечен езиковият материал, включват речници на българския език, сред които *Български етимологичен речник* (БЕР / BER 1971 – 2017), *Речник на българския език* на Найден Геров (Геров / Gerov 1975 – 1978), *Идеографски диалектен речник на българския език* (ИДРБЕ / IDRBE 2012), както и *Речник на народната духовна култура на*

българите (РНДКБ / RNDKB 2018). Значителна част от материала е почерпена и от етнографски и фолклорни сборници от поредицата *Етнографски, фолклорни и езикови проучвания* за различни региони на България и българското езиково землище (Георгиева / Georgieva 1980: 457 – 477; Тодоров / Todorov 1985: 259 – 278; Стаменова / Stamenova 1986: 293 – 309; Бонева / Boneva 1994: 7 – 50; Попов / Popov 1996: 216 – 236).

Корпусът включва лексикални единици с различна степен на вариантност – фонетична, словообразувателна и семантична, като при количествения анализ всяко название се разглежда като самостоятелна номинационна реализация, независимо от честотата му на употреба в съвременната реч. Процентните съотношения в настоящото изследване не отразяват честотност на употреба, а относителния дял на различните номинационни признаци и типове мотивация в рамките на ексцерпирания материал. Процентните съотношения отразяват разпределението на номинационните стратегии, а не тяхната комуникативна активност.

Следователно изводите се отнасят до системната организация на езиковата номинация, а не до интензитета на употреба в речевата практика. В този смисъл количественото преобладаване на даден тип мотивация се интерпретира като показател за продуктивност на съответния модел в лексикалната система, а не като директно измерване на неговата честотност в живата реч. В този смисъл количественият анализ има типологичен, а не социолингвистичен характер.

В настоящото изследване терминът *номинационен признак* се използва в рамките на ономасиологичния подход към езиковата номинация. Под номинационен признак се разбира онзи семантичен компонент във вътрешната форма на названието, който мотивира връзката между денотата (реалията) и лексикалната единица. С други думи, това е признакът, чрез който обектът от действителността се концептуализира и вербализира в езика.

Анализът следва ономасиологичния модел, основан върху отношенията между реалия (денотат), понятие (сигнификат) и название в рамките на семантичния триъгълник (вж. Кочев / Kochev 1969: 93 – 95; Илиева / Ilieva 2001: 202 – 203). Чрез този модел се установява по какъв признак дадено атмосферно явление е било назовано – например по форма, цвят, географски произход, функция, митологична интерпретация и др.

Под *тип мотивация* в настоящото изследване се разбира културно-когнитивният модел, в рамките на който функционира съответният номинационен признак, като се разграничават три основни типа мотивация: 1) Митологична мотивация – когато номинацията е обусловена от религиозни, демонологични или сакрални представи (напр. *божи пояс, самовила, дяволски вятър*); 2) Рационално-битова мотивация – когато названието е основано на наблюдавани физически характеристики, функция или практическо въздействие на явлението (напр. *студеняк, северняк, снегар*); 3) Смесена мотивация – когато във вътрешната форма на названието се преплитат митологични и рационално-битови елементи.

По този начин номинационният признак описва как е концептуализирано явлението, а типът мотивация – в рамките на какъв културен код се осъществява тази концептуализация. Това мотивационно разграничение се основава главно на втория митолингвистичен модел, разработен от Борислав Попов, който търси връзката между езиковата номинация и митологичния или рационално-битовия код, отразен във вътрешната форма на думата (Попов / Popov 2011: 64 – 65; Попов / Popov 2017: 486 – 489; Попов / Popov 2021: 279 – 284).

Количественият анализ е проведен чрез съпоставяне на броя названия, отнесени към съответен номинационен признак и тип мотивация, спрямо общия брой ексцерпирани лексеми. Получените процентни стойности служат като допълващ аналитичен инструмент, който позволява да се открояят структурните доминанти в системата на названията, без да се нарушава качественият характер на митолингвистичния анализ.

Количественият анализ на названията за дъгата се основава върху всички ексцерпирани езикови единици, включително фонетичните и словообразувателните варианти, които в рамките на дисертационния корпус са разглеждани като **самостоятелни номинационни реализации** (Стоилов / Stoilov 2025). Всеки вариант е отнесен към определен номинационен признак в зависимост от вътрешната си форма и мотивиращата си основа, независимо от степента на формална близост с други означения.

Количественото разпределение показва, че при названията на дъгата ясно се открояват няколко доминиращи номинационни признака, които структурират лексикалното поле на това атмосферно явление. Най-голям относителен дял заемат названията, мотивирани от **външния**

облик и визуалните характеристики на дъгата – нейната форма, цветност и пространствено разположение. В тази група попадат означения, при които дъгата се концептуализира като дъгообразен предмет, лента, пояс или арка, което отразява прякото сетивно възприятие на явлението и неговата ясно разпознаваема фигуралност (Топалова-Симеонова / Topalova-Simeonova 1980: 185 – 189; Гаравалова / Garavalova 2019: 209 – 219).

Съществен процент от корпуса заемат и названията, мотивирани от **сакрална и митологична интерпретация**, при които дъгата функционира като знак, атрибут или действие на свръхестествена сила. Тук се включват означения, свързващи явлението с божество, божествена воля или космически ред, което е в съответствие с традиционните представи за дъгата като посредник между различни светове или като символ на договор и равновесие (Попов / Popov 2011: 63 – 68; Попов / Popov 2017: 488 – 489). Количественото присъствие на този номинационен признак показва, че митологичната интерпретация не е маргинална, а заема устойчиво място в езиковата система.

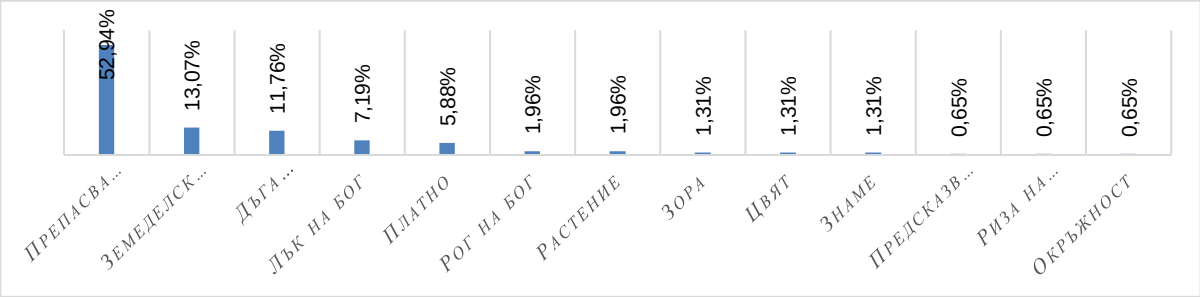
По-малък, но отчетливо обособен дял заемат названията, мотивирани от **функционални и резултативни признаци**, при които дъгата се свързва с дъжда, плодородието, времето или прогностични функции в народния календар. В тези случаи номинацията е резултат от дългосрочни наблюдения и от практическото значение на явлението за земеделския и стопанския живот на общността (Маринов / Marinov 1914: 16, 30 – 34; Бонева / Boneva 1994: 7 – 50). Макар и количествено по-слабо представени, тези названия разкриват връзката между природното явление и битовия опит.

Най-ограничено е разпространението на названията, мотивирани от **асоциативни и вторични образи**, при които дъгата се назовава чрез аналогия с предмети, тъкани или действия от ежедневието. Тези означения често имат локален характер и се отличават с по-тясна териториална употреба, което обяснява и по-ниския им относителен дял в корпуса.

Количественото разпределение на номинационните признаци при названията на дъгата показва, че **визуално-образният и митологичният модел** доминират в езиковата концептуализация на явлението. Това съотношение потвърждава наблюденията от качествения анализ, според които дъгата се възприема не само като природен феномен, но и като културно и символно натоварен образ. Процентните стойности ясно демонстрират, че номинационната система съчетава рационално-сетивно и митологично мислене, като между тях не съществува рязка граница, а по-скоро динамично взаимодействие.

Първата таблица в това изследване (Фигура 1.) представя количественото разпределение на номинационните признаци при названията на дъгата въз основа на всички 153 ексцерпирани езикови единици, включително фонетичните и словообразувателните варианти, разглеждани като самостоятелни номинационни реализации. Данните показват ясно доминиране на номинационния признак *Нещо за препасване,* който обхваща повече от половината (52,94%)[1] от всички регистрирани названия. Тази значителна числена доминанта потвърждава централната роля на визуално-образната аналогия между дъгата и предмети от традиционния бит (пояси, зуни, престилки), както и устойчивостта на този модел в различни диалектни зони.

[1] Процентите са изчислени спрямо общия брой от 153 ексцерпирани единици и са закръглени до втория знак след десетичната запетая. Същото се отнася за всички изчислени проценти в тази статия.

Фигура 1. *Количествено разпределение на номинационните признаци при названията на дъгата*

Значителен дял заемат и названията, свързани със земеделски култури (13,07%), както и тези, мотивирани от основния образ на дъгата като форма (11,76%). Това отразява тясната връзка между атмосферното явление и стопанския цикъл на българина, при който цветовете на дъгата се възприемат като предсказание за реколтата от вино и жито. Останалите номинационни признаци са представени с по-ниска употреба и имат по-скоро локален характер, което очертава ясно структурирана йерархия в езиковата концептуализация на дъгата.

Въз основа на лексикалносемантичния и митолингвистичния анализ във *Втора част* на дисертационния ми труд (Стоилов / Stoilov 2025: 43 – 81), названията на *дъгата* се разпределят според водещия семантичен код (митологичен, рационално-битов или смесен).

Количественият анализ на типовете мотивация при названията на дъгата се основава върху пълния изследван корпус от 153 езикови единици, включително всички фонетични и словообразователни варианти, разглеждани като самостоятелни номинационни реализации.

Всяко название е отнесено към определен тип мотивация в зависимост от водещия семантичен код, заложен във вътрешната му форма – митологичен, рационално-битов или смесен (двойствен), при който се наблюдава преплитане на двата модела. Анализът следва методологията на митолингвистиката, разработена от Борислав Попов, като се фокусира върху връзката между вярванията и начина на езикова номинация.

Получените резултати показват, че при названията на дъгата рационално-битовата мотивация заема водещо място, като обхваща малко над половината (51,63%) от всички регистрирани езикови единици.

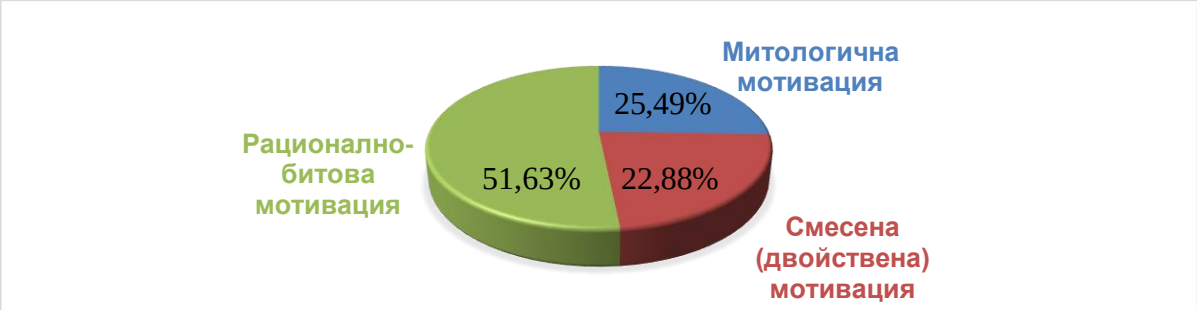
Тази доминанта се дължи най-вече на названията, изградени върху визуални аналогии с предмети от традиционния бит – *пояс, опас, препаска, платно*, както и върху наблюдавани физически характеристики като форма, цвят и окръжност. Данните потвърждават, че сетивният и битовият опит играят ключова роля в езиковата концептуализация на дъгата като ясно разпознаваем природен феномен.

Същевременно митологичната мотивация заема значителен относителен дял от 25,49%, което показва, че в народното съзнание дъгата не се възприема единствено като физическо явление, а и като сакрален знак, свързан с божествени сили и символно посредничество между световете.

Названията от типа *божий лък, Господов пояс, Богородичен пояс* и техните варианти свидетелстват за устойчивостта на митологично-религиозния модел и за дълбокото му вкореняване в традиционната духовна култура. Тези названия потвърждават тезата, че атмосферното явление често се мисли като атрибут на върховното божество.

Изключително важен в аналитичен план е делът на смесената (двойствена) мотивация, който възлиза на 22,88%. Този висок процент (почти една четвърт от корпуса) показва, че разграничението между рационалното и митологичното в народния език често е динамично взаимодействие, при което битовият образ се сакрализира, а митологичният модел „се приземява“ чрез конкретни предметни аналогии. Типичен пример са названията, свързани със земеделските култури (*вино-жито, вино-ракия*) и образа на бабата (*бабин пояс, бабино платно*), при които стопанското наблюдение е неразривно преплетено с митологично-обредния мироглед за плодородие и берекет.

Количественото съотношение на типовете мотивация при названията на дъгата ясно показва, че митологичното мислене не е периферно или остатъчно явление, а представлява стабилен и функционален компонент на номинационната система, обхващащ 25,49% от целия изследван корпус (Фигура 2). Високият дял на смесената (двойствена) мотивация (22,88%) допълнително потвърждава тази теза, разкривайки как рационално-познавателните стопански наблюдения са неразривно преплетени с митологично-обредния мироглед. В съчетание с доминиращата рационално-битова мотивация (51,63%), тези компоненти изграждат комплексен модел на езикова концептуализация. В него природното явление се осмисля едновременно като сетивно наблюдаем обект (пояс, платно, престилка) и като културно значим символ (божествен атрибут и мост между световете), което свидетелс тва за устойчивостта на традиционната духовна култура в българския език.

Фигура 2. *Количествено съотношение на типовете мотивация при названията на дъгата*

След изчерпателното представяне на количественото разпределение на 153-те названия на дъгата и техните типове мотивация изследването логично преминава към следващата понятийно-семантична категория – вихрушката. Докато дъгата функционира предимно като оптично небесно явление със сравнително стабилна визуална характеристика и богата символна натовареност, вихрушката се отличава с динамичен, внезапен и често възприеман като опасен характер, тясно свързан с вредоносни сили.

Тази различна природа на двете явления предопределя и специфичните особености в езиковата им номинация. При вихрушката, за разлика от дъгата, митологичната мотивация доминира безспорно, интерпретирайки явлението като пряко въплъщение или проява на митологични персонажи – самовили, юди, змейове и хали.

Чрез прилагането на същия количествен и митолингвистичен подход, базиран на теоретичния модел на Борислав Попов, се създава възможност за системна съпоставимост между двата корпуса. Това позволява по-ясното откроряване на различните степени на митологизация и специфичните архетипни кодове, заложени в българската езикова картина на света при назоваването на атмосферните стихии.

Анализът на названията за вихрушката се извършва въз основа на същите принципи за ексцерпция, класификация и количествено изчисляване, приложени при изследването на названията за дъгата, като всеки фонетичен и словообразувателен вариант се разглежда като самостоятелна езикова единица. Това осигурява пълна съпоставимост между корпусите и позволява коректно сравнение на номинационните признаци и типовете мотивация при различните атмосферни явления.

Количественият анализ на номинационните признаци при названията на вихрушката се основава върху корпус от 50 ексцерпирани езикови единици, включително всички фонетични и словообразувателни варианти, разглеждани като самостоятелни номинационни реализации.

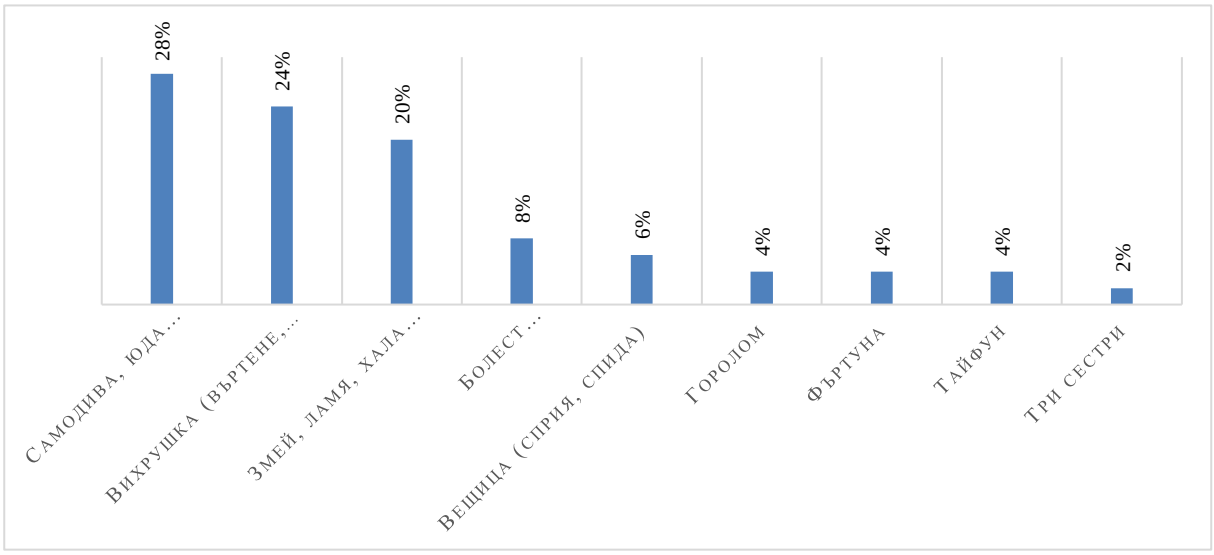
Както и при предходния анализ на названията за дъгата, всяка единица е отнесена към определен номинационен признак в зависимост от нейната вътрешна форма и водещия мотивационен модел, без да се отчита честотата на употреба в съвременната реч.

В сравнение с дъгата, която се характеризира с относително стабилен и сакрално-позитивен визуален образ, вихрушката се възприема като динамично, краткотрайно и заплашително атмосферно явление. Тази природа на стихията се отразява пряко в номинационната система,

където за разлика от *небесния пояс* (дъгата), тук доминират признаци, свързани с демонологични и митологични представи. Количественото разпределение позволява да се проследи как народното съзнание трансформира физическото въртене на въздушната струя в персонифицирани образи на свръхестествени същества.

Особен интерес представлява фактът, че митологичната мотивация при вихрушката е структуроопределяща, обхващайки близо две трети (64%) от целия корпус. Това рязко я отличава от вятъра и дъгата и показва, че явлението се възприема не просто като метеорологичен факт, а като пряка проява на персонифицирана зла сила — самовили, юди, змейове или *нечист въздух*, носещ болести. Съотношението между тези митологеми и названията, мотивирани от чисто физическото поведение (въртене, движение), разкрива високата степен на митологизация на това явление в българската езикова картина на света.

Следващата фигура представя количественото разпределение на номинационните признаци при названията на вихрушката въз основа на всички 50 ексцерпирани езикови единици, включително фонетичните и словообразувателните варианти, разглеждани като самостоятелни номинационни реализации в *Третата част* (Стоилов / Stoilov 2025: 82 – 105). Данните показват ясно доминиране на номинационни признаци, свързани със свръхестествени същества, демонични образи и болести, които обхващат 64% (близо две трети) от корпуса.

Фигура 3. *Количествено разпределение на номинационните признаци при названията на вихрушката*

Това количествено превъзходство на митологичните и демонологичните модели (общо 32 названия) отличава вихрушката от дъгата и свидетелства за различен тип концептуализация на явлението в народното езиково съзнание – тук природната стихия се възприема като персонифицирана зла сила.

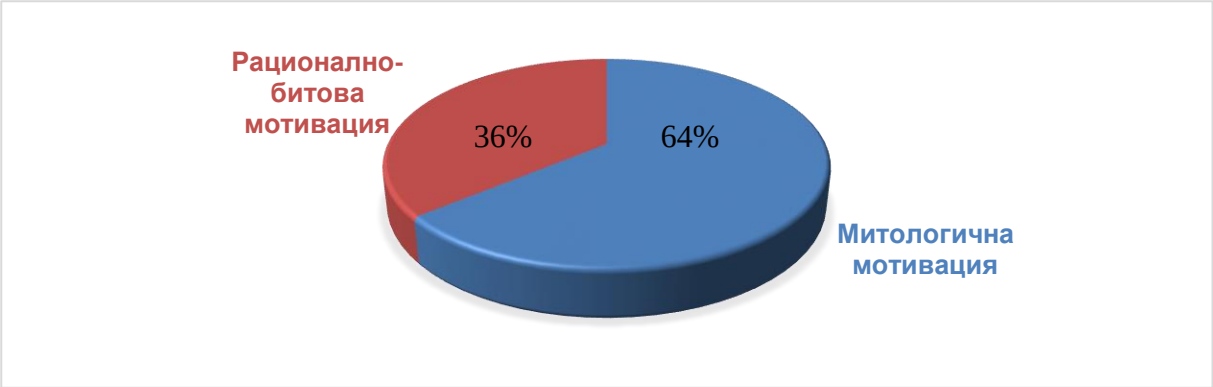
Названията, мотивирани от наблюдаемото физическо движение и въртене на въздушната струя (признак *вихрушка*), заемат второ място с 24%, докато останалите признаци имат по-ограничен характер.

Количественият анализ на типовете мотивация при названията на вихрушката се основава върху корпус от 50 ексцерпирани езикови единици, включително всички фонетични и словообразувателни варианти, разглеждани като самостоятелни номинационни реализации.

Всяко название е отнесено към определен тип мотивация в зависимост от водещия семантичен код във вътрешната му форма – митологичен или рационално-битов. За разлика от названията на дъгата, при вихрушката се наблюдава по-строга полярност и почти пълно отсъствие на смесени модели, поради силно изразената персонификация на явлението.

Данните от Фигура 4. показват ясно доминиране на митологичната мотивация при названията на вихрушката, която обхваща 64% (точно 32 от 50 названия) от целия изследван корпус.

Този резултат потвърждава, че вихрушката се концептуализира предимно като пряко проявление на свръхестествени сили или като действие на персонифицирани демонични същества – *самодиви, юди, змейове, лами* и *хали*.

Фигура 4. *Количествено съотношение на типовете мотивация при названията на вихрушката*

За разлика от дъгата, където се открива значителен дял на смесената мотивация, при вихрушката се наблюдава строга полярност между митологичното и рационалното. Количественото превъзходство на митологичния модел отразява народното възприятие за явлението като внезапно, неконтролируемо и опасно, което изисква не само сакрално обяснение, но и прилагането на конкретни апотропейни (предпазни) практики и табуистични названия за умилостивяване на стихията. Този тип концептуализация рязко отличава вихрушката от вятъра и дъгата, превръщайки я в най-силно митологизираното атмосферно явление в българската езикова картина на света.

Рационално-битовата мотивация при названията на вихрушката заема второ място с 36% (18 от 50 езикови единици) (Фигура 4.). Тя включва номинации, основани на преки наблюдения върху физическите характеристики на явлението – неговото въртене, скорост, вдигането на прах и леки предмети, както и разрушителното му въздействие върху природата (*вихрушка, ветрушка, гоголом, туфан*). Макар този модел да е количествено по-слабо представен в сравнение с вятъра и дъгата, той доказва, че непосредственият сетивен опит и практическите наблюдения също участват в езиковото осмисляне на стихията.

При вихрушката се наблюдава строга полярност между митологичното и рационалното, като за разлика от дъгата, делът на смесената мотивация е сведен до минимум. Повечето названия, които на пръв поглед изглеждат като преносни значения от бита, всъщност функционират в рамките на митологично-обредния код. Типичен пример са табуистичните и евфемистичните названия (*сладка и медена, леля, чума*), които целят омилостивяване на персонифицираната зла сила и затова се анализират като част от доминиращия митологичен модел.

В съпоставка с дъгата, при която рационално-битовата мотивация доминира (51,63%), вихрушката се отличава с обратна мотивационна йерархия, при която митологичният модел е структуроопределящ (64%). Това числово противопоставяне подчертава различния културен статус на двете явления: докато дъгата се възприема като пасивен божествен атрибут (пояс, платно), вихрушката се мисли като активно превъплъщение на демонични същества (самовили, юди, змейове). Данните потвърждават, че високата степен на опасност и непредсказуемост при вихрушката влияе пряко върху избора на митологични номинационни стратегии в българския език.

Количественият анализ показа, че номинационните признаци не са равномерно разпределени между различните атмосферни явления, а са силно зависими от тяхната културна функция и степен на преживяна заплаха. При дъгата (153) доминира рационално-битовата мотивация, обхващаща 51,63% от корпуса, докато митологичната (25,49%) и смесената мотивация (22,88%) заедно заемат значителен дял, което свидетелства за баланс между сетивното възприятие и символното осмисляне на явлението като божествен атрибут или стопански знак.

Обратно, при вихрушката митологичната мотивация е структуроопределяща и достига 64%, докато рационално-битовата мотивация остава вторична с 36%. Тази полярност отразява възприемането на явлението като внезапна, опасна и персонифицирана зла сила (самовили, змейове, хали), което изисква сакрално обяснение и прилагане на апотропейни практики.

Коренно различен е моделът при ветровете, където митологичната мотивация е изключително рядка и маргинална, а номинациите отразяват предимно рационално-битови представи. В този мащабен корпус езикът престава да търси свръхестествени обяснения и функционира като прецизен инструмент за навигация в бита, основан на географския произход и практическия опит на общността.

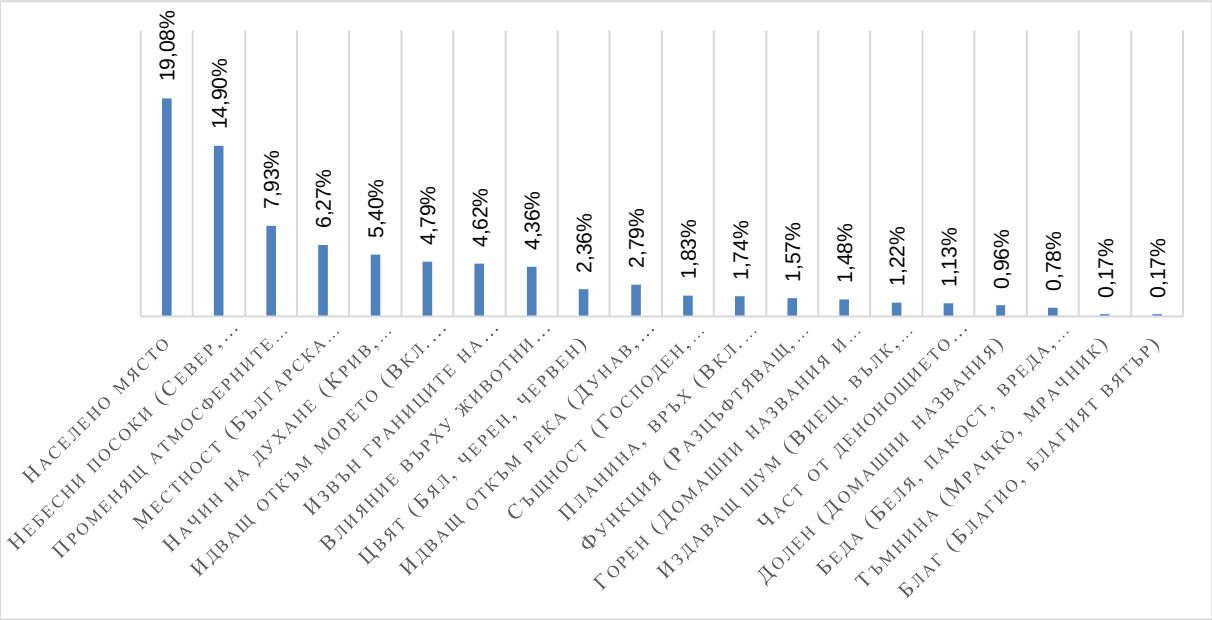
Тази количествена асиметрия показва, че степента на динамичност, заплаха и стопанска значимост на дадено явление оказва пряко влияние върху избора на номинационни стратегии. Докато вихрушката насочва езика към демонизация на природните сили, а дъгата – към тяхната естетизация и сакрализация, ветровете превръщат езика в подробен географски и практически атлас на заобикалящата среда.

Количественият анализ на номинационните признаци при названията на ветровете се основава върху най-обемния корпус в настоящото изследване, включващ 1148 езикови единици. Те обхващат всички ексцерпирани фонетични, словообразувателни и лексикални варианти, разглеждани като самостоятелни номинационни реализации. Методологията следва подхода, приложен при дъгата и вихрушката: всяко название е отнесено към определен номинационен признак въз основа на неговата вътрешна форма и водещ мотивационен модел, без да се отчита честотата на употреба в съвременната реч.

В сравнение с предходните две атмосферни явления, ветровете се отличават с най-висока степен на типологична и функционална диференциация. Това се отразява в изключителното богатство на номинационни признаци, структурирани в над 20 обобщени групи и стотици подгрупи. Названията отразяват прецизно народното наблюдение върху географския произход (населени места, посоки, планини, морета), външните характеристики (шум, сила, цвят) и конкретните функции на вятъра като причинител на студ, суша или носител на плодородие.

За разлика от вихрушката, където митологичното мислене е структуроопределящо, при ветровете митологичната мотивация се среща рядко. Тук номинациите отразяват предимно рационално-битови представи, породени от практическия опит и стопанското значение на явлението в традиционния бит. Количественият подход позволява да се открояят доминиращите модели и да се проследи относителната тежест на различните типове мотивация в рамките на този мащабен корпус.

В следващата фигура ще бъде представено детайлното количествено разпределение на номинационните признаци при названията на ветровете, което служи за основа на по-нататъшната интерпретация и за системна съпоставка с данните за дъгата и вихрушката

Фигура 5. *Количествено разпределение на номинационните признаци при названията на ветровете*

За разлика от вихрушката, където митологичният модел е структуроопределящ и обхваща 64% от корпуса, при ветровете този процент е изключително нисък.

Чисто митологичните подгрупи (напр. *Господен* и *Дяволски*) включват само 2 названия, което представлява едва 0,17% от корпуса.

Дори ако добавим названията с двойствен характер и тези от група *Същност* (21 названия), общият дял на митологично натоварените лексеми остава под 2% (приблизително 1,83%).

Количественият анализ на названията за ветровете се основава върху корпуса от 1148 езикови единици, ексцерпирани от различни източници и разпределени по номинационни групи в *Четвърта част* на дисертационния ми труд (Стоилов / Stoilov 2025: 106 – 331).

В сравнение с *дъгата* и *вихрушката*, при които митологичният модел заема значителен дял, корпусът от названия на *ветровете* се характеризира с почти пълно количествено доминиране на рационално-битовата мотивация, достигаща 98% от всички регистрирани единици и това ясно се забелязва в следващата фигура.

Фигура 6. *Количествено съотношение на типовете мотивация при названията на ветровете*

Количественото преобладаване на рационално-битовата мотивация при названията на ветровете не е просто статистически факт, а структурен индикатор за начина, по който явлението е системно концептуализирано в рамките на регистрираната лексика на това атмосферно явление в българската традиция. За разлика от дъгата и вихрушката, които се възприемат като единични, зрелищни и символно натоварени прояви, вятърът функционира като ежедневно,

повторяемо и практически значимо явление. Именно тази честота и предсказуемост на проявите му обуславят номинационна система, ориентирана към пространствена локализация, посока, сила и въздействие, а не към митологична персонификация.

Богатството на номинационните признаци при ветровете – над двадесет обособени групи – показва, че езикът тук изпълнява функцията на своеобразна *народна метеорология*, в която всяко название кодира конкретна информация, полезна за ориентация в стопанския и социалния живот. Названията, свързани с населени места, посоки и географски ориентири, превръщат вятъра в елемент от културната карта на пространството, докато функционалните номинации отразяват прякото му влияние върху земеделието, животновъдството и ежедневните практики.

Ниската честота на митологичните названия при ветровете свидетелства не за отсъствие в голяма степен на митологично мислене, а за неговото системно количествено ограничено присъствие в сравнение с рационално-битовите модели. В този смисъл вятърът заема междинна позиция между сакрализираната дъга и демонизираната вихрушка, като се концептуализира преди всичко като природна сила, подлежаща на наблюдение, класификация и практическо овладяване чрез езика.

Българската езикова картина на света не мисли атмосферните явления хомогенно, а ги подрежда в ясна аксиологична йерархия – от сакралното (*дъга*), през демоничното (*вихрушка*), до функционално-рационалното (*ветрове*).

Цитирана литература / References

БЕР 1979 – 2017: *Български етимологичен речник*. Т. 1 – 8. София: Издателство на БАН. (BER 1979 – 2017: *Balgarski etimologichen rechnik*. T. 1– 8. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)

Бонева 1994: Бонева, Т. Народен светоглед. Родопи. – В: *Етнографски проучвания на България*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“. (Boneva 1994: Boneva, T. Naroden svetogled. Rodopi. – In: *Etnografski prouchvaniya na Balgaria*. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“.)

Вътов 1995: Вътов, В. *Фонетика и лексикология на българския език*. Велико Търново: Абагар. (Vatov 1995: Vatov, V. *Fonetika i leksikologiya na balgarskiya ezik.* Veliko Tarnovo: Abagar.)

Гаравалова 2019: Гаравалова, И. Анализ на картите, посветени на названията на небесната дъга, в европейския лингвистичен атлас с оглед на българските диалекти. – *Език и литература*, № 3 – 4, с. 209 – 219. (Garavalova 2019: Garavalova, I. Analiz na kartite, posveteni na nazvaniyata na nebesnata daga, v evropeyskiya lingvistichen atlas s ogled na balgarskite dialekti. – *Ezik i literatura,* № 3 – 4, pp. 209 – 219.)

Георгиева 1980: Георгиева, Ив. Атмосферни явления. – В: *Пирински край. Етнографски, фолклорни и езикови проучвания*. София: Издателство на БАН, с. 461 – 464. (Georgieva 1980: Georgieva, Iv. Atmosferni yavleniya. – In: *Pirinski kray. Etnografski, folklorni i ezikovi prouchvaniya*. Sofia: Izdatelstvo na BAN, pp. 461 – 464.)

Геров 1975 – 1978: Геров, Н. *Речник на българския език*. Т. 1 – 6. София: Издателство на БАН, 1975–1978. (Gerov 1975 – 1978: Gerov, N. *Rechnik na balgarskiya ezik.* T. 1 – 6. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)

ИДРБЕ 2012: *Идеографски диалектен речник на българския език.* Т. 1. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2012. (IDRBE 2012: *Ideografski dialekten rechnik na balgarskiya ezik*. T. 1. Sofia: Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”.)

Илиева 2001: Илиева, Л. *Увод в общото езикознание*. Благоевград: Университетско издателство „Неофит Рилски“. (Ilieva 2001: Ilieva, L. *Uvod v obshtoto ezikoznanie*. Blagoevgrad: Universitetsko izdatelstvo “Neofit Rilski”.)

Кочев 1969: Кочев, Ив. *Гребенският говор в Силистренско. С особен оглед към лексикалната му система* (Трудове по българска диалектология, Т. 5). София: Издателство на БАН. (Kochev 1969: Kochev, Iv. *Grebenskiyat govor v Silistrensko. S osoben ogled kam leksikalnata mu sistema* (Trudove po balgarska dialektologiya, T. 5). Sofia: Izdatelstvo na BAN.)

Левковская 1962: Левковская, К. А. *Теория слова. Принципы ее построения и аспекты изучения лексического материала*. Москва: Высшая школа. (Levkovskaya 1962: Levkovskaya, K. A. *Teoriia slova. Printsipy ee postroeniia i aspekty izucheniia leksicheskogo materiala*. Moscow: Vysshaya shkola.)

Маринов 1914: Маринов, Д. Народна вяра и религиозни народни обичаи. – В: *Сборник за народни умотворения и народопис*, Т. XXVIII. София: Държавна печатница. (Marinov 1914: Marinov, D. Narodna viara i religiozni narodni obichai. – In: *Sbornik za narodni umotvoreniya i narodopis*, T. XXVIII. Sofia: Darzhavna pechatnitsa.)

Попов 1996: Попов, Р. Народен светоглед. – В: *Странджа: Материална и духовна култура. Етнографски, фолклорни и езикови проучвания*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, с. 216 – 236. (Popov 1996: Popov, R. Naroden svetogled. – In: *Strandzha: Materialna i duhovna kultura. Etnografski, folklorni i ezikovi prouchvaniya*. Sofia: Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”, pp. 216 – 236.)

Попов 2011: Попов, Б. Митолингвистиката – наука със собствена структура и собствени кодове на микроравнище. – *Многообразие в единството*, № 1 (Значим научен принос). София: Съюз на учените в България, с. 63 – 68. (Popov 2011: Popov, B. Mitolingvistikata – nauka sas sobstvena struktura i sobstveni kodove na mikroravnishte. – *Mnogoobrazie v edinstvoto*, no. 1 (Znachim nauchen prinos). Sofia: Sayuz na uchenite v Balgaria, pp. 63 – 68.)

Попов 2017: Попов, Б. Същност и методология на митолингвистиката – едно ново направление в лингвистиката. – В: Петкова, Е. и др. (ред.). *Езикът на науката и науката за езика*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 485 – 491. (Popov 2017: Popov, B. Sashtnost i metodologiya na mitolingvistikata – edno novo napravlenie v lingvistikata. – In: Petkova, E. et al. (Eds.). *Ezikat na naukata i naukata za ezika*. Sofia: Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”, pp. 485 – 491.)

Попов 2021: Попов, Б. Митолингвистичен анализ на някои названия на змията в българския език. – В: *Contributions to the 23rd Annual Scientific Conference of the Association of Slavists (Polyslav)*. Die Welt der Slaven, Band 68. Wiesbaden, с. 279 – 286. (Popov 2021: Popov, B. Mitolingvistichen analiz na nyakoi nazvaniya na zmiyata v balgarskiya ezik. – In: *Contributions to the 23rd Annual Scientific Conference of the Association of Slavists (Polyslav)*. Die Welt der Slaven, Band 68. Wiesbaden, pp. 279 – 286.)

Попова 2012: Попова, М. *Теория на терминологията*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“. (Popova 2012: Popova, M. *Teoriya na terminologiyata*. Sofia: Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”.)

Радева 2017: Радева, В. *Българска лексикология и лексикография*. София: Изток–Запад. (Radeva 2017: Radeva, V. *Balgarska leksikologiya i leksikografiya*. Sofia: Iztok–Zapad.)

РНДКБ 2018: Барболова, З., М. Китанова (ред.). *Речник на народната духовна култура на българите*. София: Наука и изкуство. (RNDKB 2018: Barbolova, Z., M. Kitanova (Eds.). *Rechnik na narodnata duhovna kultura na balgarite.* Sofia: Nauka i izkustvo.)

Стаменова 1986: Стаменова, Ж. Народен мироглед. – В: *Пловдивски край. Етнографски и езикови проучвания*. София: Издателство на БАН, с. 293 – 309. (Stamenova 1986: Stamenova, Zh. Naroden mirogled. – In: *Plovdivski kray. Etnografski i ezikovi prouchvaniya*. Sofia: Izdatelstvo na BAN, pp. 293 – 309.)

Стоилов 2025: Стоилов, Р. *Названия на атмосферни явления (дъга, вихрушка и ветрове) в българския език в митолингвистичен аспект*. Дисертационен труд за придобиване на образователна и научна степен „доктор“. Благоевград. (Stoilov 2025: Stoilov, R. *Nazvaniya na atmosferni yavleniya (daga, vihrushka i vetrove) v balgarskiya ezik v mitolingvistichen aspekt.* PhD Dissertation. Blagoevgrad.)

Тодоров 1985: Тодоров, Д. *Атмосферни явления*. – В: *Капанци. Бит и култура на старото българско население в Североизточна България*. София: Издателство на БАН, с. 262 – 264. (Todorov 1985: Todorov, D. Atmosferni yavleniya. – In: *Kapantsi. Bit i kultura na staroto balgarsko naselenie v Severoiztochna Balgaria*. Sofia: Izdatelstvo na BAN, pp. 262 – 264.)

Топалова-Симеонова 1980: Топалова-Симеонова, Хр. *Названия за дъга в българските говори.* – В: Хаджиниколов, В. (ред.). *Въпроси на етнографията и фолклористиката*. София: Издателство на БАН, с. 185 – 189. (Topalova-Simeonova 1980: Topalova-Simeonova, Hr. *Nazvaniya za daga v balgarskite govori*. – In: Hadzhinikolov, V. (Ed.). *Vaprosi na etnografiyata i folkloristikata*. Sofia: Izdatelstvo na BAN, pp. 185 – 189.)

THE MYTHOLOGICAL AND THE RATIONAL IN THE NAMES OF THE RAINBOW, THE WHIRLWIND, AND THE WINDS
(Quantitative Analysis of Nominative Models)

Robertino Stoilov

**Institute for Bulgarian Language "Prof. Lyubomir Andreychin",
Bulgarian Academy of Sciences**

Stoilov.robertino@gmail.com , r.stoilov@ibl.bas.bg

Abstract. This study examines the quantitative distribution of nominative features and motivation types in the names of the *rainbow*, the *whirlwind*, and the *winds* in Bulgarian, drawing on a corpus of 1,351 lexical units. Methodologically, it combines the onomasiological approach with Borislav Popov's mytholinguistic model, while quantitative analysis is employed as a complementary tool to qualitative interpretation. The findings indicate the dominance of rational-everyday motivation in the names of the rainbow and the winds, as well as the structurally decisive predominance of mythological motivation in the names of the whirlwind. The quantitative data reveal a clear correlation between the cultural status of a given atmospheric phenomenon and the choice of nominative strategies in the Bulgarian linguistic worldview.

Keywords*: atmospheric phenomena; linguistic nomination; mytholinguistics; quantitative analysis; Bulgarian language*

Robertino Stoilov
Institute for Bulgarian Language,
Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod Blvd, Bl. 17
Sofia 1113, Bulgaria

QUANTITATIVE AND LINGUOCULTURAL ANALYSIS OF BULGARIAN LEXEMES CONTAINING THE WORD-FORMING MORPHEME *ОБЩО-* AND THE ROOT *-ОБЩ-*

Iliyana Dimitrova

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo
University of Illinois Urbana-Champaign, USA

iliyana.dimitrova@ts.uni-vt.bg; iliyana@illinois.edu

Abstract. This study examines Bulgarian lexemes containing the word-forming morpheme *общо-* and the root *-общ-*. The article traces their attestation across major Bulgarian dictionaries from the late 19th century to the present day. A quantitative and linguocultural analysis is conducted to explore their semantic development and cultural implications. The findings suggest an increase in such lexemes during the socialist era (1945–1989), which may reflect broader ideological tendencies. Additionally, many of these lexemes carry positive connotations related to unity, collectivity, and cohesion, suggesting that collectivist values are embedded in the Bulgarian linguistic worldview.

Keywords*: word formation; linguocultural analysis; Bulgarian linguistic picture of the world; individualism; collectivism*

Word formation processes constitute a fundamental mechanism in every language that serves not only to enrich the lexicon but also to facilitate linguistic adaptation to an ever-changing reality.

This study examines Bulgarian lexemes that include the word-formation morpheme *общо-* ‘common-’, as well as those with the root *-общ-* ‘-common-’.

However, it should be recognised that the Bulgarian language includes three word-formation morphemes: *общо-*, *-общ-*, and *все-*, each conveying notions of commonality and universality, such as ‘belonging to or serving a group of people or everyone; affecting everyone; valid for all’ (e.g., in words like ***общо****известен* ‘commonly known’, and ***все****известен* 'universally known'). This discussion will primarily address the lexemes containing the morphemes *общо-* and *-общ-*. Those featuring the morpheme *все-* will be briefly noted, with some parallels drawn.

It is noteworthy that the prefix *общо-* is a productive word-formation morpheme in contemporary Bulgarian, facilitating the creation of both new words and occasionalisms (e.g., *общоевропейски*, meaning ‘Pan-European’; *необщо*, derived from *общо*, meaning ‘uncommonly’; or *общонеприет*, an antonym of the ‘commonly accepted’ *общоприет*, meaning ‘commonly unaccepted’, ‘not commonly accepted’). This phenomenon is of particular interest in linguistic research and directly motivates this study.

The objective of the paper is to provide a quantitative and semantic analysis of Bulgarian lexemes containing the word-formation morpheme *общо-* and the root *-общ-*. It aims to clarify whether the prevalence of lexemes formed with *общо-* and those containing the root *-общ-* has increased during the period of socialist governance from 1945 to 1989. Additionally, it seeks to assess the representation of these words in lexicographic sources published after 1989. Moreover, the study will explore the connotative meanings of these lexemes in order to determine whether the Bulgarian linguocultural community ascribes specific positive or negative valuations to the lexemes formed with *общо-* and *-общ-*.

The quantitative analysis is based on the identification of lexemes containing the word-forming morpheme *общо-* and the root *-общ-* across selected lexicographic sources. Each lexeme is counted once regardless of the number of meanings (polysemy) it has. Aspectual verb pairs are treated as a single lexical unit representing one derivational base. The inclusion criteria encompass all lexemes explicitly registered in the dictionaries, while occasional formations not recorded in lexicographic sources are excluded from the quantitative count. It should also be noted that the comparison between dictionaries of different sizes and structure is indicative rather than strictly statistical, as structural differences between single-volume and multi-volume dictionaries limit strict comparability.

The linguocultural analysis does not encompass every lexeme featuring the word-formation morphemes *общо-* and *-общ-*. Instead, it will be limited to those terms which we hypothesise exhibit additional emotional, cultural, or evaluative connotations that extend beyond their primary denotative meanings.

The study is primarily concerned with four lexical categories in Bulgarian: adverbs, verbs, nouns, and adjectives, which incorporate the word-formation morphemes *общо-* and *-общ-*. These terms have been compiled from seven major lexicographic sources:

1) the five-volume Dictionary of the Bulgarian Language by Nayden Gerov (Геров / Gerov 1895 – 1904);

2) the Bulgarian Explanatory Dictionary with a Focus on Folk Dialects by Stefan Mladenov, Volume I (A – K), published in 1951 (БТР / BTR 1951);

3) a comprehensive single-volume Bulgarian Explanatory Dictionary published in 1955 (БТР / BTR 1955);

4) the Three-volume Dictionary of Standard Modern Bulgarian (РСБКЕ / RSBKE 1955 – 1959);

5) the ongoing multi-volume series Dictionary of the Bulgarian Language (РБЕ / RBE);

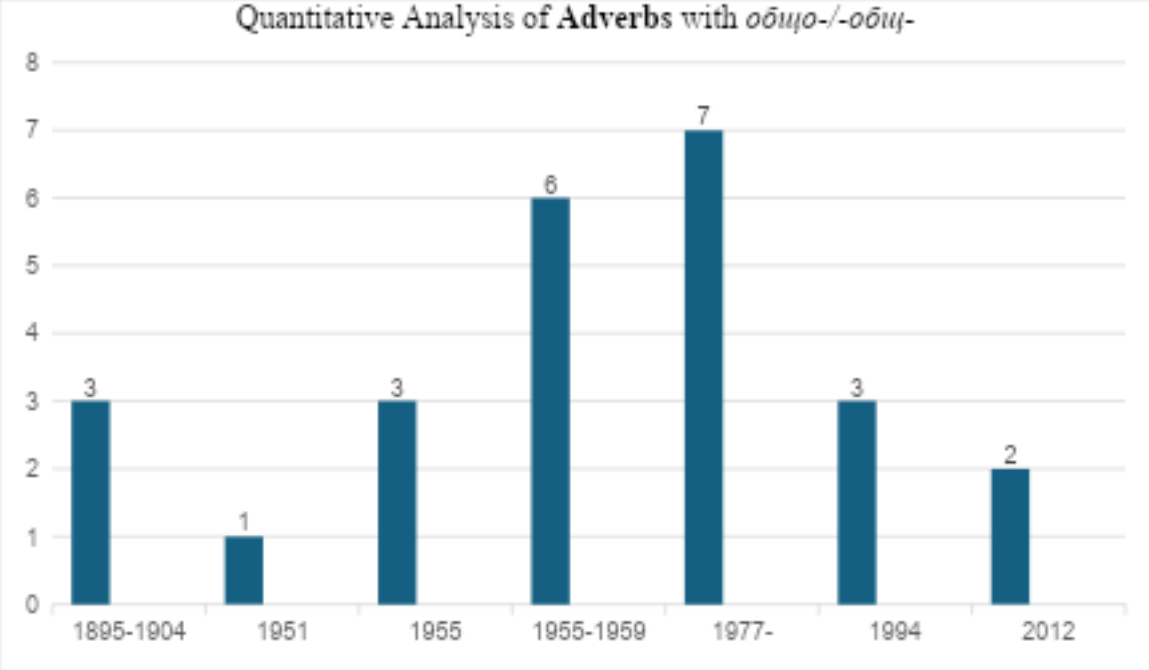
6) the Contemporary Bulgarian Explanatory Dictionary with Illustrations and Applications edited by Stoyan Burov et al. (Буров и др. / Burov et al. 1994);

7) the Bulgarian Explanatory Dictionary compiled by Vasilka Radeva (Радева / Radeva 2012).

With respect to the quantitative analysis of the lexicon, it is important to note that the explanatory dictionaries vary, with some being single-volume and others multi-volume. Furthermore, it should also be noted that Stefan Mladenov's dictionary encompasses entries only up to the letter K, and the comprehensive multi-volume dictionary of the Bulgarian language is still in progress. At present, sixteen volumes have been released, covering the lexis up to the term „системност".

1. Adverbs containing the word-formation morpheme *общо-* and the root *-общ-*

The frequency of adverbs containing the word-formation morpheme *общо-* and the root *-общ-* varies across the dictionaries. In Vasilka Radeva's single-volume explanatory dictionary (2012), there are two adverbs of this type: *изобщо* (translated as 'generally', 'altogether', 'at all') and *въобще* (a Russian loanword in Bulgarian meaning 'at all', 'in general', 'overall'). Notably, *въобще* is absent from the 1951 dictionary edition. In contrast, the multi-volume Dictionary of the Bulgarian Language by the Bulgarian Academy of Sciences (РБЕ / RBE) includes seven adverbs: *изобщо* 'generally', 'altogether', 'at all'; *въобще* 'at all', 'in general', 'overall'; *общо* 'commonly', 'generally'; *всеобщо* 'universally', 'commonly', 'generally'; *обществено* 'communally'; *обобщително* 'summarising', 'generalising'; and *обобщаващо* 'summarising', 'generalising'.

The interpretation of the adverb *общо* warrants particular attention, as it is presented in Nayden Gerov's explanatory dictionary with a rather neutral connotation: 'all together, inseparably' (Геров / Gerov 1899: 318). In contrast, in three of the dictionaries analysed, the term *общо* incorporates the word *задружно*, which carries a positive evaluative connotation in Bulgarian, characterised as 'marked by unity and cohesiveness in decision-making and actions, collective, cooperative, and concerted' (RBE / RBE). The adverb *общо* is articulated in these dictionaries as 'unitedly, cooperatively, with joint efforts' (БТР / BTR 1955: 482); 'together, cooperatively' (РСБКЕ / RSBKE 1955 – 1959: 323); 'in conjunction with another or with all others from a certain group, community; together, unitedly, cooperatively, collectively' (РБЕ / RBE). Thus, actions construed as involving the notion of acting together (*общо*) are positively valued in Bulgarian culture. These tendencies can be interpreted as reflecting certain evaluative attitudes within this community. Furthermore, it may be suggested that, in order to reinforce and amplify the semantics of *общо*, an additional adverb *всеобщо* with similar meaning was introduced for the first time in the three-volume dictionary of the Bulgarian literary language (РСБКЕ / RSBKE 1955 – 1959: 145).

These observations are based primarily on lexicographic definitions and should be interpreted as indicative tendencies rather than empirically verified discourse patterns.

At the same time, it should be noted that in the dictionary authored by Stoyan Burov et al., an interpretation of *общо* is provided that notably includes a negative evaluative nuance. In addition to defining *общо* as 'together, with joint efforts', the dictionary also renders it as 'superficial – merely on the surface; lacking depth', described as 'без подробности, незадълбочено, повърхностно' ('lacking detail, superficial') (Буров и др. / Burov et al. 1994: 465).

2. Verbs containing the word-formation morpheme *общо-* and the root *-общ-*

There are seven verbs incorporating the word-formation morpheme *общо-* and the root *-общ-*. For the purposes of this study, the perfective and imperfective members of the aspectual pairs are treated as aspectual variations of the same lexical root, rather than as two distinct, independent linguistic units. Therefore, an aspectual pair is considered a single entity, expressed as the perfective and imperfective forms of the same verb. These include *общувам* 'communicate'; *съобщавам / съобщя* 'inform', 'announce'; *съобщавам се / съобщя се* 'have a connection with or a message for; to be connected / linked / associated with'; *обобщавам / обобщя* 'generalise; synthesise a general conclusion'; *приобщавам / приобщя* 'incorporate', 'assimilate'; *приобщавам се / приобщя се* 'join with or affiliate oneself with'; and *обобществявам / обобществя* 'nationalise'.

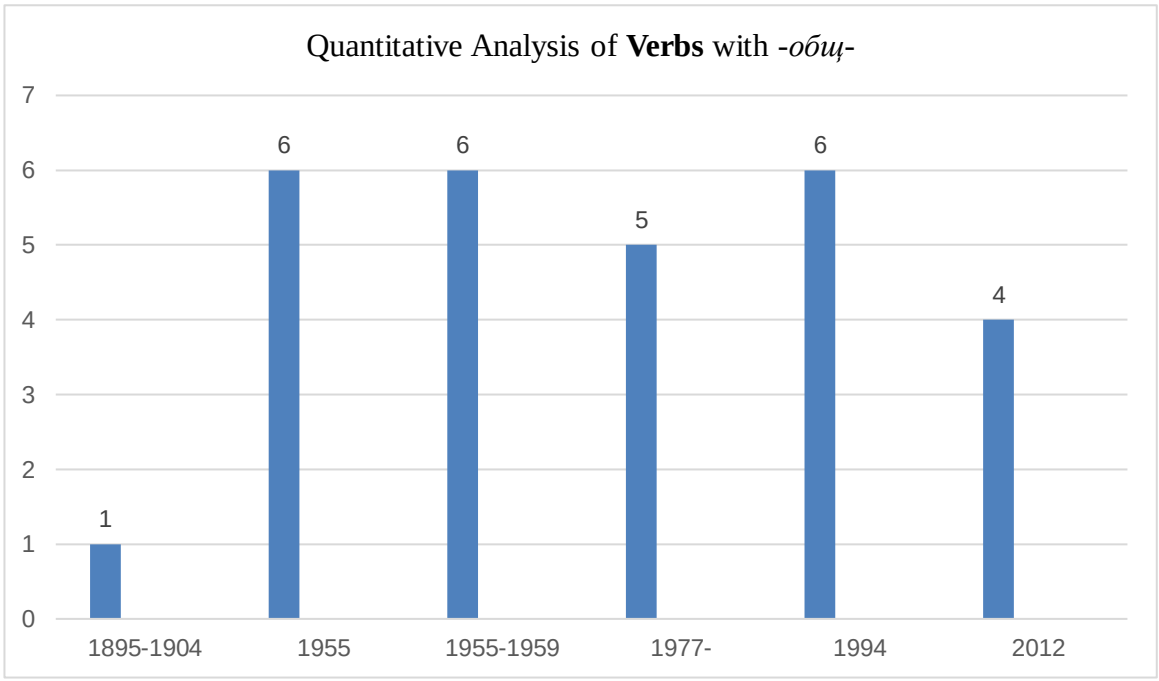
The semantic interpretation of the verb *общувам* 'communicate' in Bulgarian warrants particular attention. Rather than simply denoting 'the sharing or exchanging of information, news, ideas', the verb is predominantly construed across the consulted lexicographic sources as 'maintain relationships, cultivate connections' ('поддържам връзки, взаимоотношения с някого') (БТР / BTR 1955: 483 ; РСБКЕ / RSBKE 1955 – 1959: 323; РБЕ / RBE; Буров и др. / Burov et al. 1994: 465; Радева / Radeva 2012: 386). In this vein, *общувам* implies a deeper engagement, suggesting an underlying commonality or bond with the individual with whom one communicates.

The verbs *приобщавам / приобщя* 'incorporate' and *приобщавам се / приобщя се* 'affiliate oneself with' are particularly noteworthy due to their considerable semantic development over time. Originally, these verbs were used in a strictly ecclesiastical sense, denoting 'to administer the sacrament of communion to someone' and 'to partake of the sacrament of communion', respectively (ЯворГеров / Gerov 1895 – 1904: 180). Subsequently, the scope of these terms broadened beyond their initial religious connotations to include more secular meanings: 'to make someone a participant in an activity or to become a participant oneself; to involve someone in a collective endeavour, or to join a communal entity' (БТР / BTR 1955: 675; РСБКЕ / RSBKE 1955 – 1959: 837–838; РБЕ / RBE). Furthermore, they imply 'to connect someone or something with another entity; to engage as a participant or part of a community or collective' (РБЕ / RBE). This evolution reflects a shift from literal to metaphorical usage, effectively 'moving towards the communal' – '*при-общ-авам се*'.

3. Nouns containing the word-formation morpheme *общо-* and the root *-общ-*

The nouns featuring the word-formation morphemes *общо-* and *-общ-* total 26 lexemes. As with adverbs, verbs, and adjectives, these nouns are not uniformly represented across the lexicographic sources under examination.

The nouns are as follows: *съобщение* 'message', 'announcement'; *съобщаване* 'announcement'; *община* 'municipality'; *общинар* 'councillor'; *общественост* 'public'; *общност* 'community'; *общество* 'society'; *общежитие* 'dormitory'; *общуване* 'communication'; *общение* 'communication'; *общественик* 'male social activist'; *общественичка* 'female social activist'; *об-*

щителност 'sociability'; *обобщение* 'summary'; *обобщаване* 'summarisation'; *общоделец* 'broad socialist'; *общоделство* 'ideological movement espoused by the Bulgarian Workers' Social Democratic Party'; *общодостъпност* 'accessibility'; *общоизвестност* 'common knowledge', 'public knowledge'; *общоприетост* 'common acceptance'; *общопризнатост* 'general recognition', 'universal acknowledgment'; *общоупотребителност* 'general usability'; *общак*

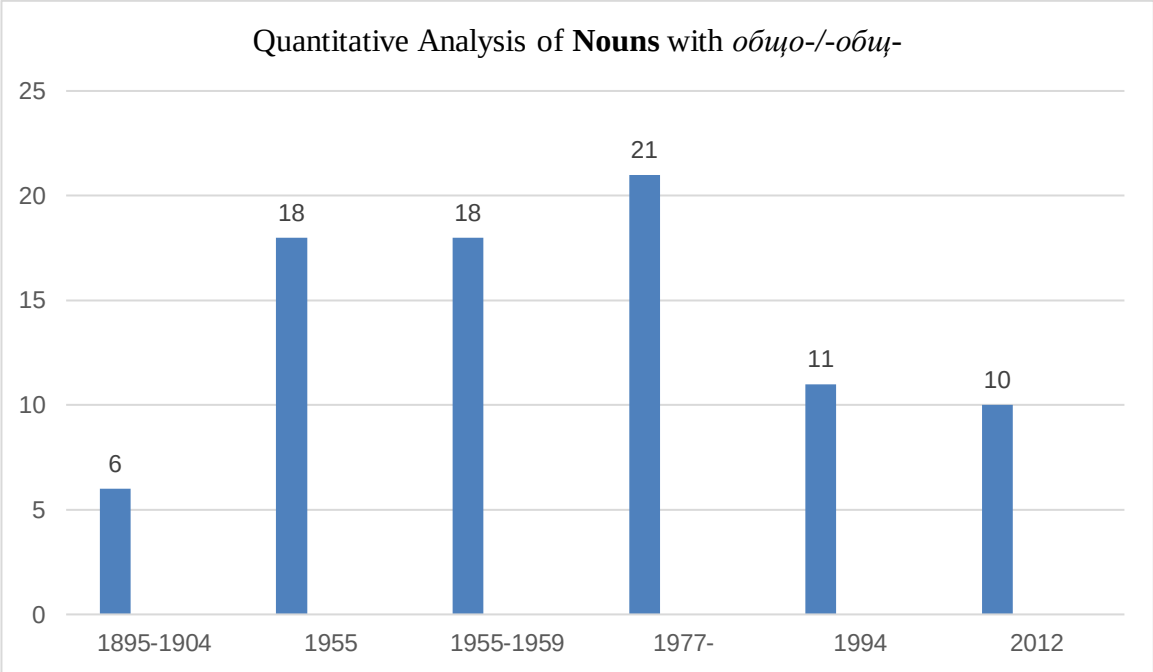
'church book of hymns in honour of Holy Virgin Mary'; *приобщаване* 'inclusion', 'integration'; *общо(то)* 'the common', 'the shared'; *обобществяване* 'nationalisation'.

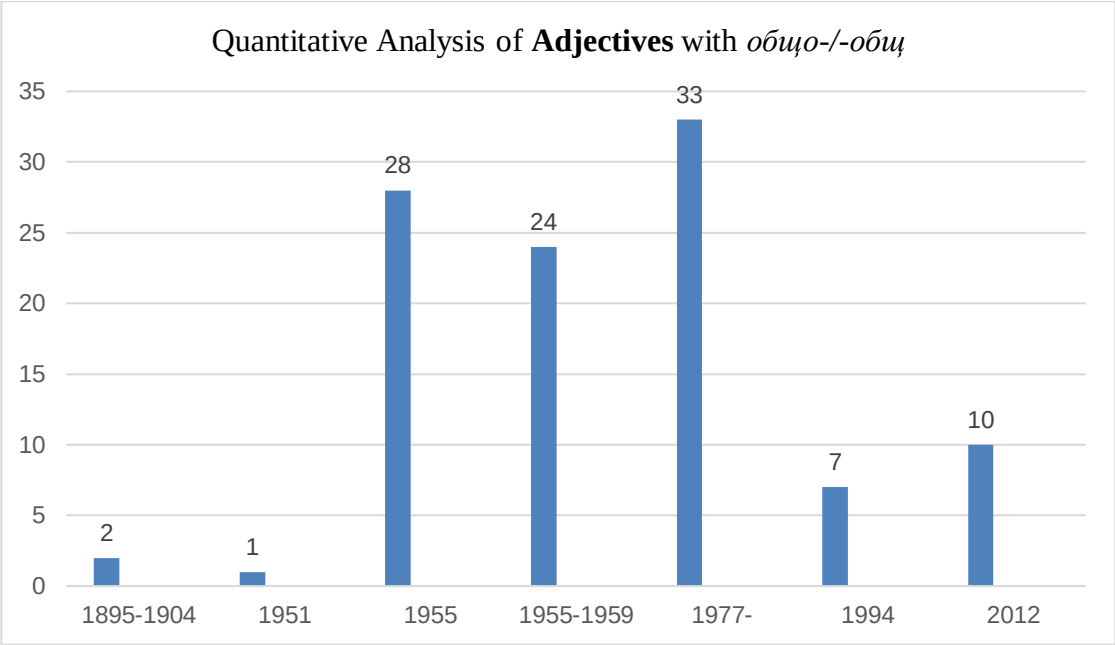
The semantic content of the noun *общо* (often used in its definite form *общото*) encompasses the concept of 'that which is collectively owned, not yet apportioned; a mass' (Геров / Gerov 1895 – 1904: 319), and extends to signify 'relationship, connection' (БТР / BTR 1955: 482; Буров и др. / Burov et al. 1994: 465). The three-volume dictionary of the modern Bulgarian language further clarifies that *общо(то)* denotes 'the collective' (РСБКЕ / RSBKE 1955 – 1959: 321). Additionally, the multi-volume dictionary indicates that it encompasses 'that which is universally beneficial and advantageous' (i.e., *общото* serves the welfare, the common good) and is opposed to 'the personal, the individual' (РБЕ / RBE).

The archaic form of the noun *общуване* 'communication' – *общение* (similarly to the verb *общувам* 'communicate', as previously mentioned) is linked to 'the maintenance of connections and reciprocal intimate relations with others' (БТР / BTR 1955: 482; РБЕ / RBE).

4. Adjectives with the word-formation morpheme *общо-* and the root *-общ-*

The largest group containing the word-formation morpheme *общо-* and the root *-общ-* consists of adjectives, totalling 35 lexemes: *общ* 'general', 'common', 'universal'; *всеобщ* 'general', 'common', 'universal'; *съобщителен* 'informative'; *общинен* 'municipal'; *обществен* 'public'; *общински* 'municipal'; *обществено-политически* 'socio-political'; *общителен* 'communicative'; *обществено-полезен* 'beneficial', 'helpful to the community'; *общополезен* 'useful for everyone'; *обобщителен* 'summative'; *общоармейски* 'joint military'; *общовойскови* 'joint military'; *общобалкански* 'Pan-Balkan'; *общославянски* 'Pan-Slavic'; *общоградски* 'citywide'; *общоселски* 'village-wide'; *общоделски* 'collective'; *общодържавен* 'national', 'statewide'; *общонароден* 'nationwide'; *общопартиен* 'partywide'; *общобългарски* 'nationwide', 'across Bulgaria'; *общоупотребим* 'commonly used'; *общодостъпен* 'open to the public', 'publicly accessible'; *общоизвестен* 'well-known', 'widely known'; *общоприет* 'commonly accepted', 'generally recognised'; *общопризнат* 'widely recognised', 'universally acknowledged'; *общопрактикуващ* 'general practitioner'; *общообразователен* 'comprehensive educational'; *общостудентски* 'student-wide'; *общогражданski* 'civil (lit. all-citizen)'; *общозаводски* 'industrial (lit. factory-wide)'; *общосъюзен* 'pan-union'; *общоработнически* 'worker's collective (lit. all-worker's)'; *общочовешки* 'universal (lit. all-human)'.

The word-formation element *общо-* is a productive morpheme in contemporary Bulgarian, facilitating the ongoing formation of complex adjectives beyond those recorded in lexicographic sources. For instance: *общовалиден* 'universally valid', 'generally accepted'; *общоматематически* 'mathematically oriented'; *общогеографски* 'geographically oriented'; *общоевропейски* 'Pan-European'; *общогарантиран* 'collectively guaranteed', 'universally guaranteed'; *общоразбираем* 'universally understandable', 'comprehensible to all'.

It is noteworthy that the adjective *общополезен*, meaning 'useful for everyone, of use to all, socially useful, beneficial to the community', first appeared in the explanatory dictionary published in 1955 (БТР / BTR 1955: 482); shortly after – in 1957, another adjective with almost the same meaning was included in the three-volume dictionary of the Bulgarian Academy of Sciences: *общественополезен* 'beneficial, helpful to the community, socially useful' (РСБКЕ / RSBKE 1955 – 1959: 322).

In some meanings of the adjective *общ*, a positive evaluative connotation can be observed, similarly to the adverb *общо*: the lexicographic entries describing the meaning of this adjective use the term *задружен* 'collective'. Thus, when something is described as *общо*, it could be characterised by cohesiveness, collectivity, togetherness – cf. *общ*: 'such that involves many; collective' (БТР / BTR 1955: 481); 'that which gathers, unites the thoughts, feelings, desires, etc., of the whole society, of an entire nation; popular, national' (БТР / BTR 1955: 481); 'that which belongs to all, that is common to all; communal; collective, collaborative' (РСБКЕ / RSBKE 1955 – 1959: 321); 'that which encompasses, unites all individuals from a specific group, a certain collective, in which all participate; collective, universal'; 'that which is performed, realised by all, collaboratively, with joint efforts; collective' (РБЕ / RBE).

Notably, in the explanatory dictionary published in 1955, one of the meanings of the adjective *общ*, defined as 'pertaining to a subject, theme, etc., superficially, without in-depth analysis or specific details; superficial, shallow' (БТР / BTR 1955: 481) has a negative evaluative tone. This figurative meaning is absent in other explanatory dictionaries. By contrast, some of the noted meanings of *общ* are the opposite of this figurative sense: 'related to the fundamentals and principles of something; containing only the most essential elements, without details; principal' (РСБКЕ / RSBKE 1955 – 1959: 321); 'encompassing, containing the most essential aspects of all things within a given group, community, place, but without details; generalised' (РБЕ / RBE); 'related to the fundamentals of something' (Буров и др. / Burov et al. 1994: 465).

5. Conclusions

Based on the data presented, we can draw several conclusions that may serve as a starting point for further research on this group of words in the contemporary Bulgarian language:

1) Across the four parts of speech – adverbs, verbs, nouns, and adjectives – in Bulgarian there are a significant number (compared to, for example, English) of semantically diverse words that either contain the root *-общ-* 'common' or are formed using the word-formation morpheme *общо-*.

2) The formation of complex adjectives and occasionalisms with the word-formation morpheme *общо-* remains active in the contemporary Bulgarian language.

3) This raises the question of what exactly changes in a word when the word-formation morpheme *общо-* is added. In other words, what is the difference between the lexemes *национален* 'national' and *общонационален* 'nationwide'; *известен* 'known', 'famous' and *общоизвестен* 'well-known', 'widely known'; *европейски* 'European' and *общоевропейски* 'Pan-European'? We argue that the morpheme *общо-* emphasises a **more unifying** aspect (some form of general acceptance or comprehensiveness in the respective context), which augments the primary meaning of a word.

4) As observed in the Bulgarian linguocultural consciousness, the adverb *общо* and the adjective *общ* are lexemes that exhibit a positive evaluative nuance. In many instances, they are associated with the concepts of togetherness, cohesion, collectivity, unity, and solidarity. This underscores a tendency among members of the Bulgarian linguocultural community to value unity as a positive aspect within their system of values.

5) This assertion is further substantiated by the fact that in contemporary Bulgarian, there exist two word-formation formants: *все-* and *общо-*, which have approximately the same meaning, expressing collectivity and universality – 'that which affects all, that which pertains to everyone'. Here, we also observe synonym pairs such as *общо* and *всеобщо* ('general' / 'universal'); *общонароден* and *всенароден* ('national' / nationwide'); *общоизвестен* and *всеизвестен* ('well-known' / 'universally known'); *общопризнат* and *всепризнат* ('recognised' / 'universally recognised'); *общобългарски* and *всебългарски* ('Bulgarian-wide' / 'all-Bulgarian'), for instance: „…още като светското лице (…) участва (…) в Първия всебългарски общонароден църковен събор в Цариград през 1871 година…" (BulTreeBank). This comparison suggests that *общо-* tends to emphasise unity and sharedness, whereas *все-* highlights totality and inclusiveness.

6) Words such as *общонароден* and *всенароден* raise questions about whether, despite the semantic proximity of these two word-formation morphemes, there might be subtle differences in their meanings. If so, what underlies the greater activity of *общо-* in the word-formation processes of contemporary Bulgarian. One possible, albeit less scientific, explanation is that *общо-* may be perceived by speakers of Bulgarian as phonetically more convenient for pronunciation, and therefore more readily combined with other morphemes in the language. Another possible explanation for the higher productivity of *общо-* lies in the socio-historical context. It is likely that *общо-* is more productive due to a nuance in the semantics of this morpheme, which may contribute to its linguistic prevalence. In our view, *общо-* implies a sense of **sharedness** and **unity**, emphasising **common**, **uniform characteristics and properties** for a group of people or society as a whole, whereas *все-* connotes comprehensiveness, completeness, entirety.

7) The idea of 'cohesion, unity, and connectivity' in the semantics of the word-formation morpheme *общо-* can also be traced in verbs such as *при**общ**авам* 'integrate', 'incorporate'; and *присъ**един**явам / об**един**явам* 'join', 'unite'. Following the prefixes *при-* (*със-* и *об-*), in one instance we have the root *-общ-* 'common', and in the other, the root *-един-* 'one'. Broadly speaking, these verbs mean, in one case, 'to become part of the collective', and in the other, 'to become part of a single entity or to contribute to it'. An interesting aspect here is that the verbs *присъ**един**явам* and *об**един**явам* have an antonym with the same root – *раз**един**явам* 'disunite', 'divide', while *при**об**щавам* does not have an antonym meaning 'divide' with the root *-общ-*. In other words, if you have joined or united (*при-със-**един**-я* / *об-**един**-я*), you can disunite (*раз-**един**-я*), but if you have integrated into the collective (*при-**общ**-я*,), it is 'difficult' to disintegrate (**раз-общ-я* 'to make so that someone is no longer part of the collective'). A similar case is seen with the adverbs *общо* and *заедно* 'together'. Both carry the meaning of 'jointly', but again, only *за**едно*** has an antonym with the same root – *по**един**ично* 'individually'.

The analysis indicates that Bulgarian lexemes with the initial element *общо-* and the root *-общ-* indeed experienced a quantitative increase during the period between 1945 and 1989. This observation suggests a possible influence of the era's ideology on the lexical layer of the language. Furthermore, as we have seen, there exists a certain positive connotation both in the semantics of the adverb *общо* and the adjective *общ*. This observation may explain the dominance of the word-formation morpheme *общо-* over *все-* and its active role in word-formation processes of the contemporary Bulgarian language.

Further research is necessary, as an in-depth analysis of additional expressions, phraseological units, and free or fixed collocations that incorporate lexemes with the word-formation morphemes *общо-* and *-общ-* is crucial. This analysis will contribute to the clarification of the concept of individualism/collectivism in the Bulgarian worldview and will shed light on key aspects of cultural ideology embedded in linguistic structures.In this regard, a corpus-based validation of these tendencies remains an avenue for future research.

Sources

БТР 1955: Младенов. Ст. *Български тълковен речник с оглед към народните говори.* Т. 1. А – К. София: Държавно книгопечатно предприятие „Дечо Стефанов“. (Mladenov. St. *Balgarski talkoven rechnik s ogled kam narodnite govori*. T. 1. A – K. Sofia: Darzhavno knigopechatno predpriyatie „Decho Stefanov“.)

БТР 1955. *Български* > БТР 1955: *Български тълковен речник*. София: Наука и изкуство. (BTR 1955. *Balgarski talkoven rechnik*. Sofia: Nauka i izkustvo.)

Буров и др. 1994: Буров, Ст., В. Бонджолова, М. Илиева, П. Пехливанова. *Съвременен тълковен речник на българския език с илюстрации и приложения*. София: Елпис. (Burov et al. 1994: Burov, St., V. Bondzholova, M. Ilieva, P. Pehlivanova. *Savremenen talkoven rechnik na balgarskiya ezik s ilyustratsii i prilozheniya*. Sofia: Elpis.)

Геров 1895 – 1904: Геров, Н. *Речник на българския език*. София: Български писател. (Gerov 1895 – 1904: Gerov, N. *Rechnik na balgarskiya ezik*. Sofia: Balgarski pisatel.)

Радева: 2012: Радева, В. *Български тълковен речник*. София: Изток-Запад. (Radeva 2012: Radeva, V. *Balgarski talkoven rechnik*. Sofia: Iztok – Zapad.)

РБЕ: *Речник на българския език*. Т. 1 – 16. София: Издателство на БАН, Институт за български език, 2001 – 2023. <https://ibl.bas.bg/rbe/> [01.03.2025]. (RBE: *Rechnik na balgarskiya ezik*. T. 1 – 16. Sofia: Izdatelstvo na BAN, Institut za balgarski ezik, 2001 – 2023. <https://ibl.bas.bg/rbe/> [01.03.2025].

РСБКЕ 1955 – 1959: *Тритомен речник на съвременния български книжовен език*. Т. 1 – 3. София: Издателство на БАН. (РСБКЕ 1955 – 1959: *Tritomen rechnik na savremenniya balgarski knizhoven ezik*. T. 1 – 3. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)

BulTreeBank: Bulgarian National Reference Corpus – BulTreeBank. <https://webclark.org > [22.03.2025].

КОЛИЧЕСТВЕН И ЛИНГВОКУЛТУРЕН АНАЛИЗ НА ЛЕКСЕМИ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК СЪС СЛОВООБРАЗУВАТЕЛЕН ФОРМАНТ *ОБЩО-* И КОРЕН *-ОБЩ-*

Илияна Димитрова

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“
Университет на Илинойс в Ърбана-Шампейн, САЩ

iliyana.dimitrova@ts.uni-vt.bg; iliyana@illinois.edu

Резюме. Настоящото изследване анализира лексемите в българския език, съдържащи корена *-общ-* и словообразувателния формант *общо-*, като проследява тяхната количествена динамика и семантични характеристики от края на XIX век до съвременността. Разгледани са различни части на речта, като се откроява високата продуктивност на *общо-* при образуването на сложни прилагателни и оказионализми. Количественият и лингвокултурният анализ показват, че формантът *общо-* функционира като семантичен усилвател, подчертаващ значения, свързани с обединеност, споделеност и общовалидност. Лексемите *общ* и *общо* проявяват устойчива положителна оценъчност и се асоциират с идеи за колективност, единство и солидарност в българското лингвокултурно съзнание. Съпоставката с форманта *все-* разкрива доминиращата роля на *общо-* в съвременните словообразователни процеси, което може да се обясни както със семантични особености, така и със социално-исторически фактори, включително идеологическите влияния през периода 1945 – 1989 г. Анализът очертава фрагмент от българската езикова картина на света, свързан с опозицията индивидуализъм/колективизъм.

Ключови думи*: словообразуване; лингвокултурен анализ; българска езикова картина на света; индивидуализъм; колективизъм*

Iliyana Dimitrova
Faculty of Modern Languages
Department of Modern Bulgarian Language
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo
2 Teodosii Tarnovski St,
5003 Veliko Tarnovo, Bulgaria

ОНОМАСТИКА. ТЕРМИНОЛОГИЯ

СЕЛИЩНИТЕ ИМЕНА КАТО ИЗВОР ЗА СТАРИННАТА БЪЛГАРСКА АНТРОПОНИМИЯ

Мая Влахова-Ангелова

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, Българска академия на науките

mvlahova@ibl.bas.bg[a]

Резюме. Известно е, че в голяма част от топонимите и особено в селищните имена са запазени редица лични имена. Реконструирането на антропоними от топоними е широко прилаган метод не само в българската ономастика. В настоящата статия се разглеждат селищни имена, включени в словника на Българския топонимен речник, за които смятаме, че съдържат старинни български антропоними. Тези селищни имена до момента или не са били обект на ономастично изследване, или нашето виждане за техния произход и значение се различава от досегашните мнения, изложени в научната литература. От проучените 23 селищни имена бяха реконструирани 23 старинни лични имена, повечето от които са вече изчезнали и не се срещат в съвременната българска личноименна система. Бяха направени изводи относно произхода и значението на анализираните старинни антропоними.

Ключови думи: *старинни; антропоними; селищни имена; реконструкция; български*

Известно е, че в голяма част от топонимите и особено в селищните имена са запазени редица антропоними – лични имена и прякори. Значителна част от тези топоними, образувани от антропоними, са били вече обект на множество изследвания, но работата по Българския топонимен речник дава възможност да се направят не само обобщения, но и някои открития. Това е така, тъй като българската топонимия и досега не е събрана и проучена в цялост и все още има бели петна, територии в страната, които не са изследвани. Факт, който дава възможност на изследователите, анализирайки някои селищни имена и обяснявайки техния произход и значение, да се натъкнат на нови данни за старинни антропоними.

1. Възстановяване на старинни антропоними, запазени в топоними

Реконструирането на антропоними от топоними е добре известен и широко прилаган метод не само в българската ономастика. Поради общото словно богатство и унаследените общи структурни модели в топонимията прилагането му в славянската ономастика дава възможност да се посочат най-старите общославянски антропоними. *Антропонимната реконструкция*[1] или възстановяването на изчезнали, а също и на незасвидетелствани антропоними, залегнали в основата на топоними – най-вече селищни, но също теренни и водни имена (Чолева-Димитрова / Choleva-Dimitrova 1995, 2019), е приложена най-мащабно в работите на проф. Й. Заимов по отношение на няколко големи структурни типа топоними, в основата на които често стоят лични имена – имената, образувани с притежателния суфикс -**jь* (Заимов / Zaimov 1973), патронимичните имена, образувани със суфикс -**itj*- (Zaimov 1965), жителските имена (Заимов / Zaimov 1967), както и в работите на проф. А. Чолева-Димитрова, посветени на селищните имена (Чолева-Димитрова / Choleva-Dimitrova 2001 и др.).

Като се започне още от наблюденията на Фр. Миклошич (Mikloschich 1927), и до ден днешен интересът в славянската ономастика към топонимите, образувани от антропоними, не спира, в резултат на което постоянно се обогатяват данните за старинните славянски имена и се правят изводи относно разпространението им в географски план (сред най-новите разработки вж. за Полша: Hrynkiewicz-Adamskich 2015; Górny 2017; Górny 2019, за Словения: Torkar

[1] Терминът се среща още и като *отпопонимна реконструкция* на антропоними (срв. пол. rekonstrukcja odtoponimiczna) (Górny 2017).

2013; Torkar 2018, за Украйна: Купчинська / Kupchyns"ka 2016: 101; Вербич / Verbych 2021; Ефименко / Yefimenko 2021, за България: Чолева-Димитрова / Choleva-Dimitrova 2019). Въз основа на тях са възстановени значителен брой старинни антропоними. Например от територията на днешна Словения са реконструирани 83 антропонима от 95 водни имена. Сред тези антропоними се срещат 3 структурни типа: двуосновни (**Bytogojь, *Hotědragъ, *L'ubovidъ*), съкратени (**Mьstь, *Myslъ, *Radъ*) и суфиксални от съкратени основи (**Budinъ, *Gostinъ, *Svarinъ*) (Torkar 2018: 206 – 207).

Изследванията, направени върху български топонимен материал, също водят до възстановяването на антропоними от общославянския пласт – двуосновни имена (*Жажомир, Ждимер*), съкратени (*Двор*) и доразвити от съкратени лични имена (*Балин, Градил*) (Чолева-Димитрова / Choleva-Dimitrova 2019: 20). Нещо повече, методът на антропонимната реконструкция се прилага с успех не само за попълване на общославянския антропонимен пласт, но и при определяне на тракийския субстрат в българската ономастика (Чолева-Димитрова / Choleva-Dimitrova 2019: 25 – 33). Чрез него се достига до изводи за възможността конкретни топоними да са възникнали от лични имена, които са по произход тракийски или са били част от тракийската антропонимна система, напр. МИ *Бѝтевица*, Царибродско 1) гора, ливада, Рос; 2) ливади, ниви, Сен; е образувано от прилагателно от ЛИ *Бито* с *-ев* и наст. *-ица*. Самото образуване на топонима е безспорно и съществуват редица подобни примери из целия славянски свят. По-важното е, че ЛИ *Бито*, засвидетелствано през XVI в., може да се изведе от общославянското ЛИ *Веле-бит*, както предполага Й. Заимов / Zaimov (1988: 21), или да се свърже с най-често срещаното трак. ЛИ *Bithus*, запазено в множество писмени паметници в района на Западна България (Чолева-Димитрова / Choleva-Dimitrova 2019: 88). Тъй като, както изтъква и Ив. Дуриданов, съществуват трудности при определянето на субстратните имена в български, свързани с наличието на омонимия между фонемната структура на предславянски имена със славянски, пораждаща несигурност дали се касае за предславянско име или за форма на име от чисто славянски произход (Дуриданов / Duridanov 1994: 19 – 20), подобни на споменатото ЛИ *Бито* трудно биха могли да бъдат еднозначно определени като домашни или субстратни, защото са налице доводи и в едната, и в другата посока.

Най-новите разработки върху българската топонимия дават възможност да се надгради знанието за старинната българска антропонимия. Понякога, макар и рядко, в топонимията все още се откриват незасвидетелствани досега в научната литература лични имена или прякори. За някои от тях могат да се намерят успоредици в другите славянски ономастични системи, но за някои няма такива доказателства. В настоящата статия се разглеждат селищни имена, включени в словника на Българския топонимен речник, за които смятаме, че съдържат старинни български антропоними. Тези селищни имена до момента или не са били обект на ономастично изследване, или нашето виждане за техния произход и значение се различава от досегашните мнения, изложени в научната литература.

Следвайки установените традиции в българската ономастична наука, при антропонимната реконструкция освен посочването на основата на топонима, т.е. на изходния антропоним, се дава обяснение и за неговия произход, образуване и значението му (ако се налага); често се посочват успоредици от чужди ономастични системи, когато възстановеният антропоним не е засвидетелстван в българската ономастика. От особена важност за по-точното етимологизуване на топонимите се явяват старите записи на селищните имена, които се ексцерпират и се привеждат като доказателствен материал. Като цяло те се срещат масово от XV в. насам в османски документи (до XIX в.), но освен тях особено ценни са кирилските записи, налични в различни ръкописни или старопечатни книги (най-вече в приписките). Трябва да се отбележи, че освен добре известните сбирки със записи на селищни имена от османски документи, публикувани през XX в., в последните години са публикувани и множество нови източници, съдържащи нови данни, станали достъпни едва след 1990 г. (вж. Ковачев / Kovachev 2001; Андреев / Andreev 2002; Борисов / Borisov 2014; Борисов / Borisov 2016 и др.).

Разглежданите тук селищни имена съдържат различни старинни лични имена. Някои от възстановените антропоними, макар и архаични и много редки, все пак са засвидетелствани в българската ономастика досега. Най-ценни, разбира се, са онези антропоними, за които нямаме свидетелства в българската ономастика, а се откриват единствено в съседните балкански

или в другите славянски страни. Разбира се, възстановяването на незасвидетелствани антропоними е хипотетично и понякога тези имена могат да се тълкуват нееднозначно, както се видя по-горе.

2. Реконструирани старинни лични имена, запазени в селищни имена

ЛИ Бàйко

СелИ ***Бàйково***, с., общ. Хитрино, обл. Шумен. Стар запис: *Воуо* (Андреев / Andreev 2002: 28). – Образувано от ЛИ *Бàйко* XVI в., умал. от *Бàйо* (Заимов / Zaimov 1988: 12) и наст. *-ово*, подведено по рода на *село*. Срв. СелИ *Байковци*, Котленско, МИ *Бàйков връ*, Ломско (Дуриданов / Duridanov 1952: 149), МИ *Бàйкова ливада*, Панагюрско (Заимов / Zaimov 1973: 39).

ЛИ Бàйло

СелИ ***Бàйлово***, с., общ. Горна Малина, обл. София. Стар запис: *Байлува* 1576 (Стойков / Stoykov 1961: 369), *Baylova* (Андреев / Andreev 2002: 28). – Образувано от ЛИ *Бàйло* XVI в., което от *Байо* с *-(ъ)ло* (Заимов / Zaimov 1988: 12) и наст. *-ово*, подведено по рода на *село*. Според Р. Сефтерски ЛИ *Байло* може да е с прабълг. произход (Сефтерски / Sefterski 1980: 25 – 28).

ЛИ Бàкьо

СелИ ***Бакьòво***, с., общ. Своге, обл. София. – По ЛИ *Бакьо* XVI в., а то от *Бàко* ’по-голям брат, батко’ (Заимов / Zaimov 1988: 12) и наст. *-ово*, подведено по рода на *село*. Срв. МИ *Бàковица*, Панагюрско (Заимов / Zaimov 1977: 70), СелИ *Баковци*, Луковитско.

ЛИ Балдѐ, западна форма на *Бàлдо*

СелИ ***Бàлдево***, с., общ. Гърмен, обл. Благоевград. Стари записи: *Балдива* 1625 (Стойков / Stoykov 1961: 369), *Балдова* 1723 – 1724 г. (Радушев, Ковачев / Radushev, Kovachev 1996: 51), *Baldeva* (Андреев / Andreev 2002: 28). – Образувано от изчезнало ЛИ *Балде*, което е съкратено от *Балдуин* или от ЛИ *Бàло* (съкратено от *Баломир, Балован*) и *-до* (Заимов / Zaimov 1988: 13), с наст. *-ево*, подведено по рода на *село*. Срв. СелИ *Балдевци*, Струмишко, СелИ *Балдовенци* (*Бàлдойнци*), Битолско, СелИ *Балдьово*, Мелнишко, МИ *Бàлденица*, Софийско, МИ *Бàлдин вѝртоп*, Годечко (Заимов / Zaimov 1967: 197, 234), МИ *Балдѝна*, Дряновско (Ковачев / Kovachev 2009: 122).

ЛИ Балѐй

СелИ ***Балѐй***, с., общ. Брегово, обл. Видин. Стар запис: *Baley* (Андреев / Andreev 2002: 28). – Изцяло от прил. с *-jь* от ЛИ *Балей*, което от *Бàло* и *-ѐй* (Заимов / Zaimov 1988: 13). Срв. МИ *Балѐйка*, Разложко (Попов / Popov 1979: 82).

ЛИ Балӳца < рум. ЛИ Bălița

СелИ ***Балӳци***, с., общ. Елена, обл. Велико Търново. – От РИ, което възможно от рум. ЛИ *Bălița, Bălițu* (DOR LXVI; 195). Срв. ФИ *Балӳков* Търговище, Търново, което според Ст. Илчев от рум. *baluț* ’русокос’ (Илчев / Ilchev 1969: 62).

ЛИ Батѝн

СелИ ***Батѝн*** 1) о-в на р. Дунав, на С от с. Батин, обл. Русе; 2) с., общ. Борово, обл. Русе. Стари записи: *Батин* 1689, 1734 (Стойков / Stoykov 1961: 370), *Batin* (Андреев / Andreev 2002: 29). – Образуването е прил. с *-jь* от ЛИ *Батѝн*, XV в., а то от *Бàте, Бàто* и *-ин* (Заимов / Zaimov 1988: 14). Срв. СелИ *Батинци*, Скопско, МИ *Батѝн дол*, Русенско и Карнобатско, МИ *Батинка*, Грудовско (Заимов / Zaimov 1973: 72 – 73).

ЛИ Бàтош

СелИ ***Батѳшево***, още ***Батѳшово***, с., общ. Севлиево, обл. Габрово. Стари записи: *Батушува* 1430, 1579, 1618, 1638 (Стойков / Stoykov 1961: 370), *Batoşeva* (Андреев / Andreev 2002: 29), село Бѧтѿво, 1665 г. в приписка към Требник, Елена (ББК / ВВК II 60). – Образувано от ЛИ *Бàтош* (XII в.) от *Бàто* и *-ош* (Заимов / Zaimov 1988: 15) като *Милѳш, Радѳш* с наст. *-ево*. Родът на прил. е подведен по *село*. Срв. МИ *Батѳшовец*, Севлиевско, Пр Пенчо *Батѳша*, Троянско (Ковачев / Kovachev 1969: 90). Според Р. Сефтерски личните имена, изведени от основата *бат-*, може да имат прабълг. произход (Сефтерски / Sefterski 1980).

ЛИ Бàцо

СелИ ***Бàцова махалà***, с., общ. Никопол, обл. Плевен. Стар запис: *Mahalle-i Baço* (Андреев / Andreev 2002: 29). – Образувано от ЛИ *Бàцо* (XVIII в.), което от *Бà-то* и *-цо* (Заимов / Zaimov 1988: 15) с наст. *-ова* и *махалà*. Срв. МИ *Бàцина крýша*, Севлиевско (Ковачев 1961: 139).

ЛИ Бѐбро

СелИ ***Бѐброво***, общ. Елена, обл. Велико Търново. Стари записи: *Небрава* XVII в. (Стойков / Stoykov 1961: 370), *Bebrova* (Андреев / Andreev 2002: 29). – Вероятно образувано от ЛИ *Бѐбро*, XV в. (Заимов / Zaimov 1988: 16) и наст. *-ово*, подведено по рода на *село*. Срв. МИ *Бѐбрьово*, Дряновско, МИ *Бебревò*, Великотърновско, МИ *Бѐбрево*, Севлиевско (Ковачев / Kovachev 2009: 124, 2019: 81, 1961: 139).

ЛИ Бѐйко

СелИ ***Бѐйковци***, с., общ. Елена, обл. Велико Търново. – ЖитИ *Бейковци*, което от ЛИ *Бѐйко* и оконч. *-овци*. Основата от ЛИ *Бѐйо* от тур. *bey* ’големец, бей’ (БЕР / BER I 40, Илчев / Ilchev 1969: 69) или по-малко вероятно от *Бельо* < *бѣл* (Заимов / Zaimov 1967: 235). Срв. МИ *Бѐйков гàбер*, Панагюрско, *Бѐйковец* Севлиевско, *Бѐйковото*, Търновско, *Бѐйкова ливада*, Троянско (Заимов 1977: 72).

ЛИ Билѝн

СелИ ***Билѝнска***, още ***Билѝнци***, с., общ. Смолян, обл. Смолян. – Първата форма е прил. от ЛИ *Билѝн* (XVI в.) от *Бѝло* и *-ян* (Заимов / Zaimov 1988: 20) и наст. *-ьск-*, подведено по рода на *махала*. Вторият вариант на името е ЖитИ от РИ. Срв. МИ *Билѝнка*, Смолянско (Саламбашев / Salambashev 1976: 102), СелИ *Билѝнци*, Маданско (Христов / Hristov 1964: 143), МИ *Билѝнскуту*, Ардинско (Христов / Hristov 2009: 226).

ЛИ Богѝт

СелИ ***Богѝтево*** (*Богѝтьово*, в говора), с., общ. Чепеларе, обл. Смолян. Стар запис: *Bogudova* (Андреев / Andreev 2002: 33). – Образувано от ЛИ *Богѝт*, XV в., което от ЛИ *Бого* и *-ѝт* (Заимов / Zaimov 1988: 14) и наст. *-ево*, подведено по рода на *село*, със смекчаване на крайното *т*, характерно за родопските говори (Костадинов (Чешмеджиев) / Kostadinov (Cheshmedzhiev) 1997: 22).

ЛИ Борѝл

СелИ ***Борѝловец***, с., общ. Бойница, обл. Видин. Стар запис: *Borilofçe* (Андреев / Andreev 2002: 34). – Образувано от ЛИ *Борѝл* (Илчев 1969: 84) с наст. *-овец*. Срв. ВИ *Борѝлица*, Монтанско, РечИ *Борѝлската рекà*, Разложко (Заимов 2012 I 131), МИ *Борѝлковица*, Кюстендилско (Умленски, Ковачев 2008 I: 80).

ЛИ Бòсе

СелИ ***Бòсевци***, с., общ. Елена, обл. Велико Търново. – ЖитИ *Босевци*, което от ЛИ *Бòсе*, умалит. от *Бòсо* (Заимов / Zaimov 1988: 30). Срв. МИ *Бòсевото, Бòсева локва*, Троянско, МИ *Босѐво крýше*, Севлиевско (Ковачев / Kovachev 1969: 100, 1961: 144), МИ *Бòсево бърдо*, Разложко (Попов / Popov 1979: 87), МИ *Бòсе*, Пирдопско (Заимов / Zaimov 1959: 119).

ЛИ Босѝлко

СелИ ***Босѝлково*** 1) с., общ. Сунгурларе, обл. Бургас. Стар запис: *Босилкува* 1731 (Стойков / Stoykov 1961: 376), *Bosilkova* (Андреев / Andreev 2002: 35). – Образувано от ЛИ *Босѝлко*, XVII в., умалит. от *Босѝл* (Заимов / Zaimov 1988: 30) и наст. *-ово*, подведено по рода на *село*. Срв. МИ *Босѝлковото*, Дряновско (Ковачев / Kovachev 2008: 132).

ЛИ *Бутàн

СелИ ***Бутàн***, с., общ. Козлодуй, обл. Враца. Стари записи: *Мутан* 1617, *Бутан* 1639 (Стойков / Stoykov 1961: 378), *Butan, Butanofça* (Андреев / Andreev 2002: 38). – Вероятно прил. с *-jь* от незасвидетелствано ЛИ **Бутан*, а то от ЛИ *Бутo* с *-ан*. Един от старите записи насочва към ЖитИ *Бутановци*, което също подкрепя евентуален произход от ЛИ. Според Ст. Илчев ЛИ *Бутo* се извежда от корена на глагола *ботѐя, бутѐя* ’вирея, развивам се буйно’ (Илчев / Ilchev 1969: 121). М. Морошкин също привежда корена *бот-*, запазен в църк.-слав. ботѣть ’ям, пълнея’, като типичен за образуването на лични имена (Морошкин / Moroshkin 1867: 55), срв. стб. гл. ѓазботѣти ’ставам дебел, тлъст, плодороден’, с който се свързва диал. глагол *ботея / бутея* (БЕР / BER I 92). Срв. редица старопол. лични имена: *Bota, Boto, But, Buta* (STNO I 237, 287). Срв. МИ *Бутàнски гроб*, Врачанско, СелИ *Бýтово*, СелИ *Бýтим*, Гоцеделчевско, XV-XVI в. (РЛВ / RLV, 308; Шапкарев / Shapkarev 2001: 273) и др.

ЛИ Бу̀то

СелИ ***Бу̀тово***, с., общ. Павликени, обл. Велико Търново. Стари записи: *Бутуфча* 1579, *Бутува-и баля* (Горно Бутово) (Стойков / Stoykov 1961: 378), *Butofça, nat-i diğer Koritene* (Андреев / Andreev 2002: 38). – Образувано от ЛИ *Бу̀то* с наст. *-ово*, подведено по рода на *село*. Някои от старите записи свидетелстват и за форма **Бутовци*, т.е. ЖитИ от ЛИ *Бу̀то*. Срв. МИ Бѹтовъ вр҃ьхъ, XIV в., Прилепско (Тасева / Taseva 1998: 157), ВИ *Бу̀тов дол*, Врачанско, МИ *Бу̀това падѝна*, Врачанско, МИ *Бу̀тово*, Котленско, МИ *Бу̀то(в)о*, Дебърско, МИ *Бу̀товците,* Габровско (Заимов 2012 I: 163).

ЛИ *Вадѝн

СелИ ***Го̀рни Вадѝн***, с., общ. Оряхово, обл. Враца. Стари записи: *Остовядин*, 1617, 1632 (Стойков / Stoykov 1961: 392), *Gorne Vadin*, XV – XIX в. (Андреев / Andreev 2002: 52), *Vădinu*, 1830 г. в Списък на бежанци към Влашко (Романски / Romanski 1930: 112 – 113). Възниква като махала на по-старото село *Долни Вадин* (*Остовядин*, 1632 (Стойков 1961: 400)) и впоследствие двете селища се разделят официално. В началото на XX в. населението в селото е повечето влашко (Георгиев, Икономов / Georgiev, Ikonomov 1904: 62). – Втората част вероятно от незасвидетелствано ЛИ **Вадин* или от прил. с *-jь* от него. ЛИ **Вадѝн* би могло да се изведе от ЛИ *Ва̀до* и наст. *-ин*, както ЛИ *Вада̀н, Вадѝм, Вадѝш*, съкратени от ЛИ *Вадимѝр* (Заимов / Zaimov 1988: 42). В българската топонимия е засвидетелствано и друго изчезнало ЛИ от същата основа – **Вадѝл* в МИ *Вадѝлово присо̀е*, Кюстендилско (Умленски, Ковачев / Umlenski, Kovachev 2008 I 97). Срв. още срхр. ЛИ *Vadin*, Фрушка Гора (AR XX 495) и укр. СелИ *Вадин*, което се извежда от изчезнало ЛИ **Вада* от **Вад*, съкратено от двуосновно ЛИ (срв. старочеш. *Vadislav, Rozvad*), а по форма е прил. с *-inъ* (Купчинська / Kupchyns"ka 2016: 152). Срв. още *Вадин* (RGN I 626), както и РечИ *Вадо́ва*, още *Wadowa*, приток на Днестър (СГУ / SGU 80). Самото разположение на селото, на брега на р. Дунав, и наличието на влашко население правят възможно и допускането за връзка с нарицателното *вад* ’брод’, което се извежда от рум. *vad* ’брод’, а то от лат. *vadum* ’брод’ (Мурзаев / Murzaev 1984: 93), отразено и в Речника на старо-укр. език и запазено в СелИ **Вад*, 1487, Сучава (CCM / SSM I 150), но образуването остава неясно.

ЛИ Гайта̀н

СелИ ***Гайтанѐво***, с., общ. Горна Малина, обл. София. Стари записи: *Гайтанува*, 1420, 1576, 1607, 1728 (Стойков / Stoykov 1961: 387); *Gaytaneva* (Андреев / Andreev 2002: 47), *Гайтаново*, 1884 (РК), *Гайта̀ново* (Шапкарев / Shapkarev 2001: 277). – Образувано от ЛИ *Гайта̀н* (Илчев / Ilchev 1969: 124) с *-ево*, подведено по рода на *село*. ЛИ *Гайта̀н* е осмислено по израза *гайтан вежди*, т.е. пожелателно, каквито са голяма част от имената в българската народна традиция (Илчев 1967: 124) и, макар и рядко, все още се срещат неговите женски варианти – *Гайтана, Гайтанка* в периода 1901 – 1970 г. (Ковачев / Kovachev 1987: 68). Според БЕР нарицателното *гайта̀н* ’плетен шнур за украса на дрехи’ е заето чрез гръцкото *γαιετανόν* от средновековното лат. *gajtanum* ’колан, каиш’, заето още в срхр. (БЕР / BER I 225). Гръцките ЛИ Gait£nhj, Gaitani¦, Gaitan…tsa, GaitanoÚda също се извеждат от нарицателното *гайтан* и се свързват с идеята за красивите вежди (Μπουτουρας / Boutouras 1912: 151). Според AR III 91 на територията на Сърбия, Топличко, се откриват три МИ *Gajtan*, както и ЛИ *Gajtan*, разпространено само в Дубровник (пак там). Последното обаче се свързва с итал. м. ЛИ *Gaetano*, което произхожда от античния топоним *Caieta* (по-подробно за произхода вж. Fumagalli 1901: 111). Б. Парашкевов отхвърля връзка между итал. ЛИ *Гаетано* и нарицателното *гайтан* (Парашкевов / Parashkevov 2011: 11). Срв. ФИ *Гайта̀нов, Гайта̀новски, Гайта̀нски* (Илчев / Ilchev 1969: 124), както и БИ *Gajtanović* (AR III 91). Срв. още СелИ *Гайтанѝново*, Гоцеделчевско, *Гайта̀ните*, Габровско, *Гайта̀нци*, Видинско, както и МИ *Гайтановец*, Клисура, Пазарджишко (БЕР / BER I 225).

ЛИ Гѐла

СелИ ***Гела̀***, с., общ. Смолян, обл. Смолян. – Образувано от ЛИ *Гѐла* или от прил. с *-jь* от него със затвърдяване на по-късен етап, за отмета на ударението вж. МИ *Бела̀*, с. Оряхово, Смолянско (Христов / Hristov 1965: 257). ЛИ *Гѐла* е съкратено от *Ангелина*, XVI в. (Заимов / Zaimov 1988: 62) или от *Ангела* (Илчев / Ilchev 1969: 129) и е запазено в Родопите и Гоцеделчевско, срв. ФИ *Гѐлин*, Ракитово, Велинградско (пак там).

ЛИ Гѝго

СелИ ***Гигѐн***, с., общ. Гулянци, обл. Плевен. Стари записи: *Гигян*, 1430, 1693, XVIII в. (Стойков / Stoykov 1961: 388), *Gigan* (Андреев / Andreev 2002: 48). – ЖитИ от СелИ **Гигя вьсь*, т.е. прил *-jь* от ЛИ *Гѝго*, което е съкратено от *Григо́р* (Заимов / Zaimov 1988: 63) или родително-винителна форма от *Гиго*. За образуването срв. СелИ *Толиян* и подобните: *Нежани*, XVI-XVII в., *Новачене, Танушане, Толяне* (Заимов / Zaimov 1967: 154, 174 – 175). Образуването, предложено от Б. Симеонов, ЖитИ *Гигян*, което от ЛИ *Гѝга*, УФ на *Гѝго* с преглас както при *поляна – полени* (Симеонов / Simeonov 1968б: 432) не е убедително. Според Й. Заимов не е възможно да се образува ЖитИ направо от ЛИ и наст. *-яне*, както смята Б. Симеонов, защото е необходимо ЛИ да е функционирало преди това като СелИ, което обикновено се среща при имена на светци, напр. ЖитИ *Иваняне* се извежда от СелИ **Св. Иван*, *Илияне* < *Св. Илия* с изпускане на първата част (Заимов / Zaimov 1967: 9). Затова смятаме за по-правдоподобно извеждане на ЛИ както при ЖитИ *Танушане*, което от СелИ **Танушь*, т.е. прил. *-jь* от ЛИ *Тануш*.

ЛИ *Гуцà́л

СелИ ***Гу̀цал***, с., общ. Самоков, обл. София. Стари записи: *Гутчале* 1515, 1569, *Гутчал дербенд* 1523-1524 (Ковачев / Kovachev 2001: 133, 209). – Вероятно от незасвидетелствано ЛИ **Гуцà́л* или от прил. с *-jь* от него. ЛИ **Гуцал* може да се изведе от ЛИ *Гу̀цо* с *-ал*, както ЛИ *Витà́л* от *Вѝто, Гагà́л* от *Гà́го, Драгà́л* от *Дрà́го* и др. (Заимов / Zaimov 1988: 50, 60, 94). Изместването на ударението е характерно за топонимообразуването както при СелИ *Рà́домир* от ЛИ *Радомѝр*.

3. Изводи

От анализираните в текста 23 селищни имена бяха реконструирани 23 старинни лични имена. Следва да се отбележи, че повечето от тези лични имена са вече изчезнали и не се срещат в съвременната българска личноименна система. Все пак повечето от тях са били регистрирани в ономастичната литература до момента (20 бр.), но 3 лични имена: **Бутà́н*, **Вадѝн* и **Гуцà́л* се възстановяват за пръв път, тъй като, доколкото ни е известно, няма запазени други следи за тях в българската ономастика освен разгледаните тук 3 селищни имена. Нашите основни доводи да приемем за възможно някогашното им съществуване са два. На първо място, наличието на доказателства в онимните системи на съседни и сродни народи, т.нар. успоредици, където същите лични имена се срещат (**Вадин*). На второ място, наличието на установен имеобразувателен модел в нашата ономастика, т.е. съществуването на паралелни форми от същата основа, но образувани с други суфикси (**Бутан*, **Гуцал*), както и на образувания от друга основа, но със същия суфикс (**Вадин*, **Гуцал*). По своя произход реконструираните лични имена са предимно домашни. Прави впечатление, че 5 от реконструираните лични имена са образувани от една и съща мотивираща основа *бат-*, роднински термин, *Байко, Байло, Бакьо, Батин, Батош, Бацо*. Относно строежа на имената става ясно, че преобладават хипокористики, образувани суфиксално от съкратени основи. Успоредиците, приведени по отношение на ЛИ *Гайтà́н* в съседните балкански страни, дават възможност да се очертае ареалът, в който е бил разпространен този преномен не само на българска територия. Не на последно място, трябва да се отбележи, че някои от реконструираните антропоними имат по-широко разпространение из българската езикова територия, като *Байко, Балде, Батин*, докато други се срещат в много ограничена територия, напр. *Гела, Билян* и *Босилко*.

Източници / Sources

Андреев 2002: Андреев, Ст. *Речник на селищни имена и названия на административно-териториални единици в българските земи през XV–XIX в.* София: ГУА, МС на РБ. (Andreev 2002: Andreev, St. *Rechnik na selishtni imena i nazvaniya na administrativno-teritorialni edinitsi v balgarskite zemi prez XV–XIX v*. Sofia: GUA, MS na RB.)

ББК II = *Бележки на българските книжовници X–XV в.* Б. Христова, Д. Караджова, Е. Узунова (съст.). Т. 2. София: БНКМ, 2004. (*Belezhki na balgarskite knizhovnitsi X–XV v*. B. Hristova, D. Karadzhova, E. Uzunova (eds.). Vol. 2. Sofia: BNKM, 2004.)

Борисов 2014: Борисов, Д. *Справочник за селища в Северна Тракия през XVI в.* Част 1: Казите Филибе и Татар Пазаръ. Асеновград: Диков. (Borisov 2014: Borisov, D. *Spravochnik za selishta v Severna Trakiya prez XVI v*. Part 1: Kazite Filibe i Tatar Pazară. Asenovgrad: Dikov.)

Борисов 2016: Борисов, Д. 2016. Бележки върху демографската, религиозната и стопанската история на селищата по поречието на Въча през последната четвърт на XV–XVI в. – *История*, т. 24, № 1, с. 57 – 76. (Borisov 2016: Borisov, D. Belezhki varhu demografskata, religioznata i stopanskata istoriya na selishtata po porechieto na Vacha prez poslednata chetvart na XV–XVI v. – *Istoriya*, vol. 24, no. 1, pp. 57 – 76.)

Дуриданов 1952: Дуриданов, И. 1952. *Местните названия от Ломско*. София: БАН. (Duridanov 1952: Duridanov, I. *Mestnite nazvaniya ot Lomsko*. Sofia: BAN.)

Заимов 1959: Заимов, Й. *Местните имена в Пирдопско*. София: БАН. (Zaimov 1959: Zaimov, Y. *Mestnite imena v Pirdopsko*. Sofia: BAN.)

Заимов 1977: Заимов, Й. *Местните имена в Панагюрско*. София: БАН. (Zaimov 1977: Zaimov, Y. *Mestnite imena v Panagyursko*. Sofia: BAN.)

Карта 1884. *Карта части Балканскаго полуострова, обнимающей весь театр войны 1877 г., пятиверстова*. Изд. 1884. (*Karta chasti Balkanskago poluostrova, obnimayushchey ves' teatr voyny 1877 g., pyat'verstovaya*. Izd. 1884.)

Ковачев 1961: Ковачев, Н. *Местните названия от Севлиевско*. София: БАН. (Kovachev 1961: Kovachev, N. *Mestnite nazvaniya ot Sevlievsko*. Sofia: BAN.)

Ковачев 1969: Ковачев, Н. *Топонимията на Троянско*. София: БАН. (Kovachev 1969: Kovachev, N. *Toponimiyata na Troyansko*. Sofia: BAN.)

Ковачев 2009: Ковачев, Н. *Местните имена в Дряновско*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“. (Kovachev 2009: Kovachev, N. *Mestnite imena v Dryanovsko*. Veliko Tarnovo: UI “Sv. sv. Kiril i Metodiy”.)

Ковачев 2019: Ковачев, Н. *Местните имена във Великотърновско*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“. (Kovachev 2019: Kovachev, N. *Mestnite imena vav Velikotyrnovsko*. Veliko Tarnovo: UI “Sv. sv. Kiril i Metodiy”.)

Ковачев 2001: Ковачев, Р. *Самоков и самоковската каза през XVI в. според описи от истанбулския османски архив*. София: НБКМ. (Kovachev 2001: Kovachev, R. *Samokov i samokovskata kaza prez XVI v. spored opisi ot istanbulskiya Osmanski arhiv*. Sofia: NBKM.)

Михайлова 2008: Михайлова, Д. *Местните имена в Ботевградско*. София: АИ „Проф. М. Дринов“. (Mihaylova 2008: Mihaylova, D. *Mestnite imena v Botevgradsko*. Sofia: AI “Prof. M. Drinov”.)

Николов 1997: Николов, Б. *Топонимията на Врачанска околия*. София: Алиса. (Nikolov 1997: Nikolov, B. *Toponimiyata na Vrachanska okoliya*. Sofia: Alisa.)

Попов 1979: Попов, К. *Местните имена в Разложко*. София: БАН. (Popov 1979: Popov, K. *Mestnite imena v Razlozhko*. Sofia: BAN.)

Радушев, Ковачев 1996: Радушев, Е., Р. Ковачев. *Опис на регистри от Истанбулския османски архив към Генералната дирекция на Държавните архиви на Република Турция*. София: НБКМ, Ориенталски отдел. (Radushev, Kovachev 1996: Radushev, E., R. Kovachev. *Opis na registri ot Istanbulskiya osmanski arhiv kam Generalnata direktsiya na Darzhavnite arhivi na Republika Turtsiya*. Sofia: NBKM, Orientalski otdel.)

РЛВ = Откъси от регистър за ленни владения в Западните Родопи и Серско. – *Родопски сборник*, т. 1, с. 283 – 318. (RLV = Otkasi ot registar za lenni vladeniya v Zapadnite Rodopi i Sersko. – *Rodopski sbornik*, vol. 1, pp. 283 – 318.)

Романски 1930: Романски, Ст. *Българите във Влашко и Молдова. Документи*. София: Държавна печатница. Университетска библиотека, № 20. (Romanski 1930: Romanski, St. *Balgarite v Vlasko i Moldova. Dokumenti*. Sofia: Darzhavna pechatnitsa.)

Саламбашев 1976: Саламбашев, А. *Местните имена в Смолянско*. София: БАН. (Salambashev 1976: Salambashev, A. *Mestnite imena v Smolyansko*. Sofia: BAN.)

СГУ = *Словник гідронімів України*. Київ: Наукова думка, 1979. (*Slovnyk hidronimiv Ukrainy*. Kyiv: Naukova dumka, 1979.)

ССУМ = *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.* Т. I – II. Київ: Наукова думка, 1977–1978. (*Slovnyk staroukrainskoi movy XIV–XV st.* Vols. I – II. Kyiv: Naukova dumka, 1977–1978.)

Стойков 1961: Стойков, Р. Наименования на български селища в турски документи на Ориенталския отдел на Народната библиотека „В. Коларов“ от XV, XVI, XVII и XVIII в. – Т. I, с. 363 – 490. (Stoykov 1961: Stoykov, R. Naimenovaniya na balgarski selishta v turski dokumenti na Orientalskiya otdel na Narodnata biblioteka “V. Kolarov” ot XV–XVIII v. Vol. I, pp. 363 – 490.)

Тасева 1998: Тасева, Л. *Българска топонимия от гръцки и сръбски средновековни документи*. София: РИК „Литера“. (Taseva 1998: Taseva, L. *Balgarska toponimiya ot gratski i srabski srednovekovni dokumenti*. Sofia: RIK “Litera”.)

Умленски, Ковачев 2008: Умленски, И., Г. Ковачев. *Местните имена в Кюстендилско*. Т. 1. София: АИ „Проф. Марин Дринов“. (Umlenski, Kovachev 2008: Umlenski, I., G. Kovachev. *Mestnite imena v Kyustendilsko*. T. 1. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“.)

Христов 1964: Христов, Г. *Местните имена в Маданско*. София: БАН. (Hristov 1964: Hristov, G. *Mestnite imena v Madansko*. Sofia: BAN.)

Христов 2009: Христов, Г. *Местните имена в Ардинско*. Велико Търново: Ивис. (Hristov 2009: Hristov, G. *Mestnite imena v Ardinsko*. Veliko Tarnovo: Ivis.)

Христов 1965: Христов, Хр. Лични имена и имена на местности в Родопите. – В: *Родопски сборник*, т. 1, с. 249 – 260. София: БАН. (Hristov 1965: Hristov, Hr. Lichni imena i imena na mestnosti v Rodopite. – In: *Rodopski sbornik,* vol. 1, pp. 249 – 260.)

Чолева-Димитрова 1996: Чолева-Димитрова, А. *Местните имена в Радомирско*. София: Гея. (Choleva-Dimitrova 1996: Choleva-Dimitrova, A. *Mestnite imena v Radomirsko*. Sofia: Geya.)

Шапкарев 2001: Шапкарев, К. *Градиво за български речник*. София: Аура. (Shapkarev 2001: Shapkarev, K. *Gradivo za balgarski rechnik*. Sofia: Aura.)

AR = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb, 1880–.

RGN = *Russisches geographisches Namenbuch*. Herausgegeben von Max Vasmer. Bd. 1–6. Wiesbaden, 1962–1972.

Цитирана литература / References

БЕР = *Български етимологичен речник*. Т. 1-7. София: БАН, 1971-. (BER = *Balgarski etimologichen rechnik*. T. 1-7. Sofia: BAN, 1971-.)

Вербич 2021: Вербич, Св. Ойконимикон давно обитаемых регионов Украины – ценный источник реконструкции автохтонных славянских антропонимов. - В: *Слъдовати достоитъ. Доклади от международната ономастична конференция „Антропоними и антропонимни изследвания в началото на XXI век“, посветена на 100-годишнината от рождението на проф. д.ф.н. Йордан Заимов (1921 – 1987), 20 – 22 април 2021 г., гр. София*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 332 – 343. (Verbich 2021: Verbich, Sv. Ojkonimikon davno obitaemyh regionov Ukrainy – cennyj istochnik rekonstrukcii avtohtonnyh slavjanskih antroponimov. – In: *Slyadovati dostoit. Dokladi ot mezhdunarodnata onomastichna konferentsiya „Antroponimi i antroponimni izsledvaniya v nachaloto na XXI vek“, posvetena na 100-godishninata ot rozhdenieto na prof. d.f.n. Yordan Zaimov (1921 – 1987), 20 – 22 april 2021 g., gr. Sofia*. Sofia: Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”, pp. 332 – 343.)

Георгиев, Икономов 1904: Георгиев, Ст., Икономов, Т. *Пътеводител за Оряховската околия*. Свищов: Печатница Данков. (Georgiev, Ikonomov 1904: Georgiev, St., Ikonomov, T. *Patevoditel za Oryahovskata okoliya*. Svishtov: Pechatnitsa Dankov.) https://oryahovo.com/statii/patevoditel-orehovskata-okolia/

Дуриданов 1994: Дуриданов, Ив. Проблеми на субстратната антропонимия. – *Състояние и проблеми на българската ономастика*, т. II, кн. 1, с. 17 – 34. (Duridanov 1994: Duridanov, Iv. Problemi na substratnata antroponimiya. – *Sastoyanie i problemi na balgarskata onomastika*, II, 1, pp. 17 – 34.)

Ефименко 2021: Ефименко, И. Отантропонимные образования в позднем ойконимиконе Украины. – В: *Слъдовати достоитъ. Доклади от международната ономастична конференция „Антропоними и антропонимни изследвания в началото на XXI век“, посветена на 100-годишнината от рождението на проф. д.ф.н. Йордан Заимов (1921 – 1987), 20 – 22 април 2021 г., гр. София*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 344 – 355. (Efimenko 2021: Efimenko, I. Otantroponimnye obrazovanija v pozdnem ojkonimikone Ukrainy. – In: *Slyadovati dostoit. Dokladi ot mezhdunarodnata onomastichna konferentsia „Antroponimi i antroponimni izsledvaniya v nachaloto na XXI vek“, posvetena na 100-godishninata ot rozhdenieto na prof. d.f.n. Yordan Zaimov (1921 – 1987), 20 – 22 april 2021 g., gr. Sofia*. Sofia: Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“, pp. 344 – 355.)

Заимов 1967: Заимов, Й. *Заселване на българските славяни на Балканския полуостров*. София: БАН. (Zaimov 1967: Zaimov, Y. *Zaselvane na balgarskite slavyani na Balkanskiya poluostrov*. Sofia: BAN.)

Заимов 1973: Заимов, Й. *Български географски имена с -jь*. София: БАН. (Zaimov 1973: Zaimov, Y. *Balgarski geografski imena s -jy*. Sofia: BAN.)

Заимов 1988: Заимов, Й. *Български именник*. София: БАН. (Zaimov 1988: Zaimov, Y. *Balgarski imennik*. Sofia: BAN.)

Заимов 2012: Заимов, Й. *Български водопис*. Т. 1. Велико Търново: Фабер. (Zaimov 2012: Zaimov, Y. *Balgarski vodopis*. T. 1. Veliko Tarnovo: Faber.)

Илчев 1969: Илчев, Ст. *Речник на личните и фамилните имена у българите*. София: БАН. (Ilchev 1969: Ilchev, St. *Rechnik na lichnite i familnite imena u balgarite*. Sofia: BAN.)

Ковачев 1987: Ковачев, Н. *Честотно-тълковен речник на личните имена у българите*. София: Д-р П. Берон. (Kovachev 1987: Kovachev, N. *Chestotno-talkoven rechnik na lichnite imena u balgarite*. Sofia: D-r P. Beron.)

Костадинов (Чешмеджиев) 1997: Костадинов (Чешмеджиев), К. *Местните имена в Асеновградско*. Асеновград: Екобелан. (Kostadinov (Tsheshmedzhiev) 1997: Kostadinov (Tsheshmedzhiev), K. *Mestnite imena v Asenovgradsko*. Asenovgrad: Ekobelan.)

Купчинська 2016: Купчинська, З. *Стратиграфия архаїчної ойконімії України*. Львів: НТШ. (Kupchyns"ka 2016: Kupchyns"ka, Z. *Stratyhrafyya arxaïchnoï ojkonimiï Ukraïny*. L"viv: NTSh.)

Морошкин 1867: Морошкин, М. *Славянскій именословъ*. Санк Петербург. (Moroshkin 1867: Moroshkin, M. *Slavjanskii imenoslov"*. Sank Peterburg.)

Мурзаев 1984: Мурзаев, Э. М. *Словарь народных географических терминов*. Москва: Мысль. (Murzaev 1984: Murzaev, Je. M. *Slovar' narodnykh geograficheskikh terminov*. Moskva: Mysl'.)

Парашкевов 2011: Парашкевов, Б. *Отименна лексика в словника на българския език*. София: Изток – Запад. (Parashkevov 2011: Parashkevov, B. *Otimenna leksika v slovnika na balgarskia ezik*. Sofia: Iztok – Zapad.)

Сефтерски 1980: Сефтерски, Р. Назад във времето. Ч. 1, ч. 2., ч. 3. – *София*, 1980, т. 9, 10, 11. (Sefterski 1980: Sefterski, R. Nazad vav vremeto. Ch. 1, ch. 2., ch. 3. – *Sofia,* 1980, t. 9, 10, 11.)

Симеонов 1968: Симеонов, Б. За названието на с. Гиген – *Български език*, кн. 4 – 5, с. 432 – 433. (Simeonov 1968: Simeonov, B. Za nazvanieto na s. Gigen – *Balgarski ezik*, kn. 4 – 5, pp. 432 – 433.)

Чолева-Димитрова 1995: Чолева-Димитрова, А. Антропонимичната реконструкция в микротопонимията. – *Български език*, кн. 1 – 2, с. 59 – 64. (Choleva-Dimitrova 1995: Choleva-Dimitrova, A. Antroponimichnata rekonstruktsia v mikrotoponimiyata. – *Balgarski ezik*, kn. 1 – 2, pp. 59 – 64.)

Чолева-Димитрова 2001: Чолева-Димитрова, А. *Селищни имена от Югозападна България. Изследване. Речник*. София – Москва: Пенсофт. (Choleva-Dimitrova 2001: Choleva-Dimitrova, A. *Selishtni imena ot Yugozapadna Bulgaria*. *Izsledvane. Rechnik*. Sofia – Moskva: Pensoft.)

Чолева-Димитрова 2019: Чолева-Димитрова, А. *Местни и родови имена от Царибродско*. Благоевград: УИ „Неофит Рилски“. (Choleva-Dimitrova 2019: Choleva-Dimitrova, A. *Mestni i rodovi imena ot Tsaribrodsko*. Blagoevgrad: UI „Neofit Rilski“.)

Μπουτουρας 1912: Μπουτουρας, Αλ. *Τα νεοελληνικα κυρια ονοματα*. Αθηναι: Τυπογραφειον της Αυλης Α. Ραφτανη. (Boutouras 1912: Boutouras, Al. *Ta neoellinika kiria onomata*. Athinai: Tipographion tis Avlis A. Raphtani.)

DOR = Constantinescu, N. 1963: *Dicţionar onomastic romînesc*. Bucureşti: Editura Academiei Republicii Popolare Romîne.

Fumagalli 1901: Fumagalli, G. *Piccolo dizionario dei nomi propri italiani di persone*. Genova: A. Donath, https://archive.org/details/piccolodizionar00fumagoog/page/n5/mode/2up

Górny 2017: Górny, H. Słowiańskie imiona dwuczłonowe zachowane w najstarszych polskich toponimach (rekonesans). – *Onomastica*, 2017, s. 255 – 262.

Górny 2019: Górny, H. Imiona słowiańskie z członami *Lubo-, -Lub, Miło-, -Mił* w toponimii Polski. – *Słowo. Studia językoznawcze*, 10 / 2019, s. 65 – 79.

Hrynkiewicz-Adamskich 2015: Hrynkiewicz-Adamskich, B. Wschodniosłowiańskie nazwy miejscowe motywowane przez nazwy osobowe i ich funkcje (ujęcie diachroniczne). – *Onomastica*, LIX, 2015, s. 241 – 253.

Miklosich 1927: Miklosich, Fr. *Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen*. Heidelberg: Carl Winters.

STNO = *Słownik staropolskich nazw osobowych*. Wrocław-Warszawa-Kraków: PAN.

Torkar 2013: Torkar, S. Dvočlenski slovanski antroponimi v slovenski toponimiji. – *Jezikoslovni zapiski*, 19, 2013, 1, str. 111 – 128.

Torkar 2018: Torkar, S. Slovenska vodna imena, tvorjena iz slovanskih antroponimov. – *Slavisticna revija*, 66 (2), str. 191–211.

Zaimov 1965: Zaimov, J. Die bulgarischen Ortsnamen auf *-išt-* aus **-itj-* und ihre Bedeutung für die Siedlungsgeschichte der Bulgaren in der Balkanländer. – *Linguistique balkanique*, IX (1965), 2, pp. 5 – 80.

THE SETTLEMENT NAMES AS A SOURCE OF ANCIENT BULGARIAN ANTHROPONYMY

Maya Vlahova-Angelova

Institute for Bulgarian Language "Prof. Lyubomir Andreychin", Bulgarian Academy of Sciences

mvlahova@ibl.bas.bg[a]

Abstract. As it is well-known, a significant number of personal names have been preserved in numerous toponyms, particularly in settlement names. The reconstruction of anthroponyms from toponyms is a commonly applied method, not only in the field of Bulgarian onomastics. The present article examines settlement names included in the Bulgarian Toponymic Dictionary, which originate from ancient Bulgarian anthroponyms. The settlement names in question have not been the subject of onomastic research to date, or our view of their origin and meaning differs from the opinions expressed in the scientific literature. 23 ancient personal names were reconstructed based on 23 settlement names analysed in the study. The vast majority of these anthroponyms have since disappeared and are no longer found in the modern Bulgarian personal name system. Conclusions were drawn regarding the origin and meaning of the analysed ancient anthroponyms.

Keywords: *ancient; anthroponyms; settlement names; reconstruction; Bulgarian*

Maya Vlahova-Angelova
Institute for Bulgarian Language
Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113, Bulgaria

ЗА ЖЕНСКИТЕ ЛИЧНИ ИМЕНА В СПИСЪЦИТЕ НА ХРИСТИЯНСКОТО НАСЕЛЕНИЕ ОТ БЪЛГАРСКИ СЕЛА В БЕЛОМОРИЕТО (ПО ДАННИ ОТ ОСМАНСКИ ДАНЪЧНИ РЕГИСТРИ ОТ XVI ВЕК)

Георги Митринов

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, Българска академия на науките

g_mitrinov@abv.bg

Резюме. В статията се разглеждат женските лични имена от български села в Беломорието (Егейска Македония), включени в османски данъчни регистри от XVI век. Темата за българската женска историческа антропонимия е слабо разработена. Разгледани са моделите за назоваване на жените в българската антропонимна система. Посочени са особености в словообразуването. Включените антропонимни данни са ценен документ за българското присъствие в тази част на българското езиково землище през XVI век.

Ключови думи: *история на българския език, историческа антропонимия, женски лични имена, словообразуване, Егейска Македония, Западна Тракия*

Османските данъчни регистри от началните векове на османското владичество на Балканите са ценен източник на данни за местното християнско население. Това особено важи за южните райони на Балканския полуостров, които се явяват южни краища на българското етническо землище. Езиковите (антропонимните) данни включват важни сведения за българското население там. Докато мъжката антропонимия е широко представена в данъчните регистри, по-рядко се открива женска антропонимия. Това се обуславя от факта, че в списъците са изписвани имената на глави на семейства, основно мъже. Но за глави на вдовишки семейства са посочени жени вдовици. Важно е да се отбележи, че темата за женските лични имена в българската историческа антропонимия от по-стари епохи е слабо разработена. Основна причина е, че женските лични имена, с редки изключения, не са включвани в оскъдните запазени писмени източници от тези периоди, което е свързано със статута на жените в тогавашното патриархално общество.

Предмет на настоящото проучване са списъци на християнското население от Западна Тракия (каза Йенидже Карасу), от Неврокопска каза и от Егейска Македония (Драмска, Кавалска и Сярска каза), включени в османски данъчни регистри с датировка XVI в. (ТДИМ / TDIM 2004; 2007). В тези списъци се откриват и имена на жени, представляващи вдовишки семейства. Но отбелязването в османските данъчни регистри на главите на християнските вдовишки семейства има свои специфики. Докато в Неврокопска каза и в казите от Егейска Македония има доста включени женски антропоними, в Западна Тракия те са рядкост. От селищата с християнско население в каза Гюмюлджина няма отбелязано нито едно вдовишко семейство, а в списъците на християнското население от каза Йенидже Карасу (днешно Ксантийско) се откриват едва 3 вдовишки семейства, съответно в списъка на с. Йени кьой и на съставната му махала Габрова (Митринов / Mitrinov 2021: 44, 68). Това едва ли е поради липсата на вдовишки семейства. По-вероятно е те да не са били отбелязвани като такива, за да се прибират по-високи данъци от местното християнско население. Според данъчните регистри от XVI в. регистрираните вдовишки семейства, наред с ергените, се облагат с данък 6 акчета (*акче* ʻдребна османска сребърна монетаʼ), докато останалите семейства са облагани с по 25 акчета (Митринов / Mitrinov 2021: 30 – 125; Митринов / Mitrinov 2021a: 19 – 92). Целта на проучването е да се представи спецификата на женските лични имена от XVI в., характерни за българската антропонимна система: словообразуването, употребата и разпространението им.

Женска антропонимия се открива в списъците на християнското население от следните селища по кази:

нахия (и каза) Неврокоп от санджака (лива) Паша – в списъците на 45 от общо 126 селища с мезрите: Баница, Белотинци, Боран, Борово, Виршани, Витово, Владикос, Годешево, Голария, Голямо Скребатно, Гостун, Гущерак, Димляни, Долно Ивронди, Зърново, Избища, Каргун, Ковачовица, Корница, Костин, Кочан, Кремен, Куманич, Лешница, Лозница, Лозно, Лофча с друго име Офса, Малка Сигрентия, Малко Дебрени, Малко Дряново, Малоища, Манастир с друго име Горно Търлич и Ая Йорги, Манастирджик, Марулево, Морница, Осеница, Петрово, Плетена, Ракищани, Рипна, Садовица, Садово, Тисово, Туховища, Фиргово, Черница;

нахия (и каза) Кавала от санджака (лива) Паша – в списъците на 7 от общо 29 селища с мезрите: Авли, Кавала, Куруджи, Мощани, Орано (?) Касри, Правище, Христа;

нахия (и каза) Драма от санджака (лива) Паша – в списъците на 8 от общо 90 селища с мезрите: Бошанос, Волак, Воплица, Грачани, Гюреджик, Калабак, Кобалища, Стайчин;

нахия (и каза) Серез от санджака (лива) Паша – в списъците на 24 от общо 104 селища с мезрите: Авдомал, Апидия, Баница, Болгарец (Булгарец), Василко, Голямо Черноглав, Горна Нуска, Димитрич, Драгомир, Зели, Касри, Копач, Менликич, Мертад, Могилани, Мончани, Нигрита, Нотица, Орлакоз, Сакол, Сервохор, Сърпа, Тополница, Христос;

нахия Йениджe Карасу от султанските хасове – в списъците на 2 селища: Йеникьой, мах. Габрова.

Интерес представлява изписването на имената на вдовиците в османските данъчни регистри. Налични са няколко вида оформление на антропонимите. Един от широко разпространените начини на изписване в списъците на османските данъчни дефтери от средата на XVI в. е употреба на съчетание от название *вдовица* + женско лично име (ЛИ): *вдовица Димитра, вдовица Мелка, вдовица Мара, вдовица Стояна, вдовица Рада*. По този модел изцяло са оформени антропонимите на вдовиците в списъците на християнското население от отделни села в Егейска Македония: на с. Авли, Кавалско: *вдовица Ангелия (Ангелина), вдовица Митрана (?), вдовица Ерина (Ирина), вдовица Маро, вдовица Кирана, вдовица Балкалона (Бангалота*); на с. Воплица, Драмско: *вдовица Тодора, вдовица Мария, вдовица Мила, вдовица Марула*; на с. Василко с махала Ая Киряки, Сярско: *вдовица Хрусо, вдовица Йоргуна, вдовица Галато, вдовица Мати, вдовица Мара*; на с. Касри, Сярско: *вдовица Стамо, друга вдовица Стамо, вдовица Мелахро, вдовица Костана (Достана)* и др.

Прави впечатление наличието на облици на женските лични имена с окончание *-о*, които могат да се възприемат като техни звателни форми. Но по-скоро става въпрос за изписани антропоними по модела *вдовица* + личното име на починалия съпруг:

вдовица Маро (с. Авли, Кавалско, с. Орано (?) Касри, Кавалско; с. Кобалища, Драмско; с. Сакол, Сярско) – според някои изследователи от м. *Мавро* (Илчев / Ilchev 1969; Заимов / Zaimov 1988) или м. от *Мара* съкр. от *Мария,* XV в. (Заимов / Zaimov 1988; Илчев / Ilchev 1969), което е по-малко вероятно;

вдовица Божано (с. Горна Нуска, Сярско) – ж. *Божана* от *Божан*, XIV в. (Заимов / Zaimov 1988) или от *Бож(а*) и *-ана* (Илчев / Ilchev 1969), вж. м. *Божанко* ум. от *Божан* (Заимов / Zaimov 1988);

вдовица Комнено (с. Апидия, Сярско), но *вдовица Комнена* (с. Сакол, Сярско) – грц. Κομνηνή (Симеонидис / Simeonidis 2006: 120), м. Κομνενὸς, Κομνηνός (NKO / NKO 1912: 105);

вдовица Стамо, друга вдовица Стамо (с. Касри, Сярско): Стамо съкрат. от *Стамат* или от *Стамен* (Илчев / Ilchev 1969); скъс. от *Стамер, Стамир* или от *Стамен*, XVI в. (Заимов / Zaimov 1988).

При отбелязване на вдовишките семейства в списъците на християнското население, включени в османските данъчни регистри, е широко застъпено изписването на андроними – женски лични имена, възникнали от личното име на съпруга, по негово фамилно име или прозвище (Балкански / Balkanski 2016: 25). В списъка на с. Могилани с друго име Боглани, Сярско, се срещат антропоними, включващи женско ЛИ и мъжко ЛИ като презиме: *вдовица Стоя Димитре, вдовица Мелахра Русо*. Според наблюдения върху българската антропонимия от втората половина на XV и началото на XVI в. „При жените вдовици е записано лично име и към него личното име на умрелия съпруг“ (Гандев / Gandev 1989: 203). Налични са и други модели на изписване на андроними: *вдовица* + ЛИ и презиме на починалия съпруг: *вдовица Мавро (?) Кацар (Качар)*.

Широка е употребата на личноименни андроними, образувани с наставки *-овица* (*вдовица Пейовица*) и по-рядко *-ица*: (*вдовица Костадиница*). В списъците на някои села преобладават такъв тип андроними, образувани с двете наставки. В списъка на с. Гюреджик, Драмско, от 20 женски антропонима 11 са с такова оформление: *вдовица Велковица, вдовица В(ъ)лчовица (Велчовица), вдовица Йофковица, вдовица Гюргьовица, вдовица Мирковица, вдовица Петковица, вдовица Мирчовица, вдовица Стойовица*; *вдовица Йованица, вдовица Тодорица, вдовица Тодосица* (?). В списъка на с. Грачани, Драмско, от 6 антропонима 3 са оформени с наставка *-овица*: *вдовица Костовица, вдовица Гьоргьовица, вдовица Гововица*. В списъка на с. Тополница, друго име Тахтали, Сярско, от 8 антропонима 6 са оформени с наставка *-овица*: *вдовица Димовица, вдовица Мелковица, вдовица Костовица, вдовица Петковица, вдовица Грузовица*. В списъка на с. Менликич, Сярско, от 21 женски антропонима 4 са образувани с наставки *-овица, -ица*: *вдовица Русовица, вдовица Миховица, вдовица Коновица*; *вдовица Стратица* (?).

Среща се изписване, което включва наред с ЛИ на починалия съпруг, оформено с наставка *-овица*, добавено ЛИ на вдовицата: *вдовица Димовица Ерина (Ирина), вдовица Стаковица (Стайковица) Маро* (с. Кобалища, Драмско); *вдовица Кусовица (Кушовица) Мара* (с. Могилани, Сярско).

Характерните за българската женска антропонимия андроними, образувани с двете наставки, *-овица, -ица,* са с широка употреба сред българската диаспора в Приазовието, с фонетични варианти на наставките: *-увица, -ювица, -увца, -ювца* (Михина / Mihina 2010). В случая е засвидетелствана стара българска традиция в имеобразуването.

Друг вид изписване на имената на вдовиците в списъците на християнското население е по модела *вдовица* + добавка в скоби *(жена на)* + ЛИ на починалия съпруг: *вдовица (жена на) Моско* (с. Христа, Кавалско). Поставеното в скоби съчетание (*жена на*) несъмнено е добавка на османиста преводач, вероятно за по-голяма яснота. В списъците на отделни селища повечето вдовишки имена са оформени по този модел: *вдовица (жена на) Димо*; *вдовица (жена на) Киряко*; *вдовица Димитра*; *вдовица (жена на) Крайко (Кранго)*; *вдовица Тодора*; *вдовица (жена на) Кармено (Цармено)*; *вдовица (жена на) Велко* (с. Мощани, Кавалско). В списъка на с. Димитрич, Сярско, вдовишките имена също са изписани по този модел: *вдовица (жена на) Елко, вдовица (жена на) Христо*.

В списъците на други селища такова оформление на антропонимите по-рядко се среща. От 14 антропонима в списъка на с. Калабак, Драмско, само два са оформени така: *вдовица Агоста, друга вдовица Агоста, вдовица Нике, вдовица Хр(и)сана, вдовица Дукина, вдовица (жена на) Коста, вдовица Стати (Стани), вдовица Христано (Христану), вдовица (жена на) Костадин, друга вдовица Стати, вдовица Хруба (?), вдовица Комнени (Комини), вдовица Димитра, вдовица Мантрано (Катирано).* От 12 антропонима в списъка на с. Горна Нуска, Сярско, само един е оформен по споменатия модел: *вдовица Стамо, вдовица Коро (?), вдовица Кали, вдовица Божано, вдовица (жена на) Тодор, вдовица Маро, вдовица Филис (?), вдовица Стамо, вдовица Кондо (Конду), вдовица друга Кали, вдовица Гюргя, вдовица Гюря* (?). Но се откриват и антропоними, включващи съчетание *вдовица* + ЛИ на починалия съпруг, без да има добавка в скоби. Може би в такива случаи османистът преводач не е имал изчерпателни данни за мъжката и женската антропонимия на местното християнско население от проучвания район, както и за произхода на антропонимите, поради което не е включил добавката. В списъка на с. Калабак, Драмско, се откриват следните примери: *вдовица Стати (Стани)* – от м. *Стати* източна форма от *Стате*, ум. от *Стат, Стато* от *Страт*, скъсено от *Стратимир*, с изпад на *-р-* в детския говор, XV в. (Заимов / Zaimov 1988) или съкрат. от *Евстати* (Илчев / Ilchev 1969); *Стани* от *Стан,* XV в., скъс. от *Стани-мир, Стани-слав,* X в. (Заимов / Zaimov 1988) или североизточна форма на *Станьо* (Илчев / Ilchev 1969); *вдовица Христано (Христану)* – вж. *Христана* ж. от *Христан* от *Христо* и *-ан,* XVI в. (Заимов / Zaimov 1988; Илчев / Ilchev 1969), *друга вдовица Стати.*

Интерес представлява изписаният антропоним *вдовица Дока (жена на Дука)* в списъка на с. Нигрита, Сярско. Добавката в скоби, вероятно дело на османиста, преводач на текста, не хвърля яснота върху облика на изписаното в османския данъчен документ вдовишко име, а включва предположение за разчитане на името, което е спорно. Според данните в българските речници с историческа антропонимия женско ЛИ *Дока* е от м. *Доко* от *До-бри, До-йко* или по-ново от *Ан-дон* и *-ко*, XV в. (Заимов / Zaimov 1988; Илчев / Ilchev 1969). Антропоним *Дука*

е представен като форма за ж.р. от *Дуко* скъс. от *Ра-дук*, както *Дучо* от *Ра-дуч*, XVI в. (Заимов / Zaimov 1988), но и с предположение за произход от грц. δούκας, а то от лат. dux ‘вожд, войвода’ (Илчев / Ilchev 1969).

Макар рядко, се среща и друг модел на изписване на андроними: *вдовица* + (*жена на*) + ЛИ и презиме на починалия съпруг: *вдовица (жена на) Йован Донче, вдовица (жена на) Станче Пейо* (с. Гюреджик, Драмско); *вдовица (жена на) Димо Лош (Нуш)* (с. Стайчин, Драмско).

В единичен случай е засвидетелстван модел на изписване: *вдовица* + женско ЛИ + (*жена на*) + мъжко ЛИ: *вдовица Мануда (Мануца), (жена на) Яго (?)* (с. Стайчин, Драмско).

В списъците на доста селища са налице андроними, оформени по няколко различни начина, което показва липсата на последователност при изписване на антропонимите. Може да се предположи че така са били диктувани имената на писача на османотурския документ, който едва ли е владеел добре български език, от страна на местни осведомители. От това следва че е имало различни модели на имеобразуване, възприети в местната антропонимна система на отделните селища. В списъка на с. Менликич, Сярско, 16 антропонима са изписани по модела *вдовица* + женско ЛИ; 4 са по модела *вдовица* + ЛИ на починалия съпруг с наставки *-ица, -овица*; 3 са по модела *вдовица* + добавка в скоби (*жена на*) + ЛИ на починалия съпруг: *вдовица Милица (?), вдовица Гъргира (Аргира), вдовица Агро, вдовица (жена на) Крайко, вдовица Русовица, вдовица (жена на) Пано, вдовица Миховица, вдовица Тодора, вдовица Илка, вдовица Ефсана (Ексана), вдовица Мара, вдовица Димитру, вдовица (жена на) Петреско (?), вдовица Ерина, вдовица Ласка, вдовица Кремо (?), вдовица Гюра, вдовица Коновица, вдовица Стратица (?), вдовица Трена (?), вдовица Кукла (Дукла*). В списъка на с. Могилани с друго име Боглани, два антропонима включват женско ЛИ и презиме (вероятно ЛИ на починалия съпруг); един антропоним е оформен с наставка *-овица*, а друг със същото оформление включва и задпоставено женско ЛИ; един антропоним е по модела *вдовица* + мъжко ЛИ и презиме: *вдовица Мавро (?) Кацар (Качар)*; *вдовица Стоя Димитре*; *вдовица Кусовица (Кушовица) Мара*; *вдовица Мелахра Русо*; *вдовица Тренчовица*.

Подобно разнообразие, но с различни модели, се открива и в словообразуването на руските женски лични имена и андроними с наставка *-их*(*а*), по данни от XVI и XVII в. (Парфенова, Савиных / Parfenova, Savinykh 2013). Според данни от писмени източници, някои с датировка XV и XVI в., са засвидетелствани над 10 модела на образуване на андроними със суфикси в украинската женска антропонимия, обособени в две групи по разпространението си: общонационални и регионални. Преобладаващ е моделът със суфикс *-их*(*а*), който според автора е характерен и за белоруската и руската антропонимна система (Чучка / Chuchka 1980: 157-162).

Интерес представлява изписването на вдовишките семейства на починал свещеник. В списъка на с. Сърпа (в близост до Нигрита) е отбелязан антропоним *вдовица Пападия*, а в списъка на с. Йеникьой към каза Йенидже Карасу – облик *вдовица Папазин*. В първия пример се открива гръцко название *παπαδιά* ‘попадия’ (ГБР / GBR 2004), т.е. вдовица попадия, а във втория название Папазин е производно от грц. παπάς, παππάς о ‘поп; свещеник’ (ГБР / GBR 2004). Може да се приеме, че название Папазин включва турския облик *papaz* ‘поп’ (АТБР / ATBR 2009: 1034) с наставка за родителен падеж *-ın*, изразяваща принадлежност (ТЕ / TE 2003: 84), т.е. вдовица на попа.

Преглед на антропонимията от славянския пласт

Според честотата на употреба антропонимите се подреждат в следния ред: Рада 9, Добра 8, Стоя от *Стойо*, XV в. (Заимов / Zaimov 1988) 7, Стана 5;

4 употреби: Велка от *Вела,* ж. от *Велко,* XIV в. (Заимов / Zaimov 1988), ум. от *Вела* от м. *Вельо* (Илчев / Ilchev 1969); Злата, Калина от храст *калина*, който има хубави червени цветове, или от *калина* ‘по-малка зълва’ (Заимов / Zaimov 1988; Илчев / Ilchev 1969); Станка;

2 употреби: Бойка, Вида от *Видо*, XV в., съкр. от *Видо-слав, Видо-бит* (Заимов / Zaimov 1988), женска форма срещу *Виден* – пожелат. име (Илчев / Ilchev 1969); Вита от м. *Вито*, XII в., съкр. от *Вито-мир, Вито-слав* (Заимов / Zaimov 1988; Илчев / Ilchev 1969); Груда от *груда* ‘бучка твърда земя’: пожелат. име – да бъде твърда и здрава като груда, XVI в. (Заимов /

Zaimov 1988; Илчев / Ilchev 1969); Доста – заклинателно име – дано това е последното момиче, което се ражда, нека се раждат момчета; защитно име – дано това дете да е последно от тия, които умират, дано да оживее, XVI в. (Заимов / Zaimov 1988; Илчев / Ilchev 1969); Мила от *Мил, Мило*, XV в. (Заимов / Zaimov 1988), но *Мила* м. западна форма от *Мило* (Илчев / Ilchev 1969); Стояна, Стойка от *Стоя* от *Стойко*, XVI в. (Заимов / Zaimov 1988; Илчев / Ilchev 1969).

С единична употреба са: Божано вж. ум. *Божанко* от *Божан* (Илчев / Ilchev 1969; Заимов / Zaimov 1988); Божица (?) старинно м. от *Бого, Божо* и *-ица*, XV в. (Заимов / Zaimov 1988); Боя от *Бойо*, съкрат. от *Бояна*, XV в. (Заимов / Zaimov 1988; Илчев / Ilchev 1969), Велика от *Велик*, XV в. (Заимов / Zaimov 1988); Велче (?), Влая ж. от *Влайо* (Илчев / Ilchev 1969; Заимов / Zaimov 1988); Врана от *вран* ʻчерен', както *Черна, Черньо*, XII в. (Заимов / Zaimov 1988); Мелка от *Мела*, XVI в., от *Мело* от изчезнало *мел* ʻмалък' (Заимов / Zaimov 1988), Милка от *Мила* от *Мил, Мило*, XV в. (Заимов / Zaimov 1988; Илчев / Ilchev 1969); Милица (?), Обрена от *Обрен* от *Обро, Обре* и *-ен*, XVI в., съкр. от *Обретен* (Заимов / Zaimov 1988); Радо(с)лава, Рума съкр. от *Румяна, Румена* (Илчев / Ilchev 1969; Заимов / Zaimov1988), Спаса от м. *Спас*, стб. съпасъ ʻспасител', превод на грц. *Сотир* (Илчев / Ilchev 1969; Заимов / Zaimov 1988).

Част от имената не са разчетени надеждно от преводача османист: Гърбана (Груяна), Загорина (Загория), Калина (Малина), Райка (Ранка), Роса (Руса), Стати (Стани). Тези, след които е отбелязан въпросителен знак в скоби от османиста преводач, също се приемат за недобре разчетени.

Срещат се имена с непрозрачна етимология:

Доца от *До-бра, До-та* и *-ца*, ж. от *Доцо* (Заимов / Zaimov 1988), но *Доца* м. западна форма на *Доцо* или видоизменено от *Тодорка, Дона, Доста, Евдокия* или друго име (Илчев / Ilchev 1969);

Калина от храст *калина*, който има хубави червени цветове, или от *калина* ʻпо-малка зълва' (Заимов / Zaimov 1988; Илчев / Ilchev 1969);

Малина от *Мала* и *-ина*, ж. от *Малин* от *Мало* и *-ин*, или от храст и плод *малина* (Заимов / Zaimov 1988; Илчев / Ilchev 1969);

Синадина от *Синадин* от *Син, Сино* и *-адин*, по *Кост-адин, Мил-адин, Вълк- адин*, XVI в. (Заимов / Zaimov 1988; Илчев / Ilchev 1969), но от грц. *Συναδηνός* (който произхожда от Синада в Кападокия) (Симеонидис / Simeonidis 2005: 101).

Преглед на антропонимите според именните основи:
Рад-: Рада 9, Радо(с)лава, Райка (Ранка), Ранка (Райка) = 12
Стан-: Стана 5, Станка 4, Станила, Стана (Стая), Стая (Стана) = 12
Стой-: Стояна 2, Стоя 7, Стойка 2 = 11
Добр-: Добра 8
Рус-: Руса 5, Руса (Роса) 2, Роса (Руса) = 8
Вел-: Велика, Велка 4, Велче (?) = 6
Кал-: Калина 4, Кали (Мали), Калина (Малина) = 6
Мил-: Мила 2, Милка, Милица (?) = 4
Злат-: Злата 4
Бой-: Бойка, Боя = 3
Бож-: Божано, Божица (?) = 2
Вид-: Вида 2
Вит-: Вита 2
Груд-: Груда 2
Стат-: Стати, Стати (Стани) = 2
Влад-: Влая
Мал-: Малина
Мел-: Мелка
Спас-: Спаса
Гърб-: Гърбана (Груяна)
Загор-: Загорина (Загория)

С най-широко разпространение в проучваните османски данъчни регистри от XVI в. в Беломорието са именните основи на женски лични имена *Рад-, Стан-, Стой-, Добр-*. От тях *Рад-, Стан-, Добр-* са характерни за общобългарската антропонимия като най-разпространени, по данни от средата на XV и началото на XVI в. (Гандев / Gandev 1989: 211 – 222). Прави впечатление, че в посоченото изследване някои женски лични имена са отбелязани и като мъжки: *Рай-ка* в ареали София, Благоевград и Кукуш – Демирхисар; *Рад-и-ца* в ареали София, Благоевград, Кукуш – Демирхисар и Битоля – Костур; *Рад-ойна, Рад-о-лина* в ареал Сяр – Солун.

Именната основа *Стан-* е представена в същото изследване с женски имена *Стал-а, Стая* в ареал София; *Стан-а* в ареал Благоевград; *Ста-й-ка* в ареал Битоля – Костур. С именна основа *Добр-* е антропоним *Добр-и-ца* като мъжко и женско лично име в ареал София.

Именната основа *Стой-* е с най-широко разпространение при мъжките лични имена от Западна Тракия с Южните Родопи и от Неврокопска каза (Митринов / Mitrinov 2024: 271). С широка употреба е при женските лични имена от проучваните райони в Егейска Македония и Неврокопска каза.

Именната основа *Вел-* е широко разпространена сред мъжките лични имена от Западна Тракия с Южните Родопи и от Неврокопска каза (Митринов / Mitrinov 2024: 267). Това важи и за женската антропонимия от проучваните райони в Егейска Македония и Неврокопска каза.

За разлика от по-разпространените мъжки лични имена композита, в проучваните османски данъчни списъци е налице единичен случай на употреба на женско лично име композита: *Радо(с)лава*. Мъжко ЛИ *Радослав* е с най-широка употреба в Неврокопска каза и в Западна Тракия с Южните Родопи, по данни от XVI в. – 94 употреби (Митринов / Mitrinov 2024: 305). Според данни от средата на XV и началото на XVI в. в османските данъчни регистри е засвидетелстван антропоним *Рад-о-слава* в райони Сяр – Солун и Битоля – Костур (Гандев / Gandev 1989: 213, 214), а антропоним *Рад-о-слав* – във всички ареали: Търново, София, Благоевград, Сяр – Солун, Кукуш – Демирхисар, Битоля – Костур (Гандев / Gandev 1989: 211 – 214).

Словообразуване с наставки

Основно женските антропоними са образувани от мъжки ЛИ с наставка *-а*: *Вида*, *Вита*, *Груда*, *Груза*, *Добра*, *Злата*, *Мила*, *Рада*, *Руса*, *Спаса*, *Стана*, *Хруба* и др. Спорадична е употребата на такива, образувани с наставка *-ина*: *Загорина.*

Деминутивните женски антропоними са образувани с наставка *-ка*: *Бойка*, *Велка*, *Мелка*, *Милка*, *Райка*, *Ранка*, *Станка*, *Пенка (Петка*).

Заключение

Прегледът на женската антропонимия от XVI в. в райони от Беломорието (Сярско, Драмско, Кавалско, Ксантийско) и от Неврокопско дава възможност да се възстанови, макар и частично, антропонимната картина там. Съпоставката с данни за българското езиково землище от края на XV и от началото на XVI в. показват общи тенденции в развитието на женската антропонимна система. Откритите андроними, образувани от мъжки лични имена с наставки *-овица, -ица,* са характерни за съвременната българска антропонимна система, но като неофициални, употребявани в селските райони. Бъдещи проучвания ще дадат възможност за обобщаване на спецификите в създаването и употребата на женските лични имена в по-стари периоди от нашата езикова история. Така ще може да се правят съпоставки с днешната антропонимна картина, за да се видят тенденциите в развитието на българската антропонимна система за период от над 4 века.

Цитирана литература / References

АТБР 2009*: Академичен турско-български речник*. София: Рива. (ATBR 2009*: Akademichen tursko-balgarski rechnik*. Sofia: Riva.)

Балкански 2016: Балкански, Т. *Енциклопедия на българската ономастика*. Второ разширено и допълнено издание. Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“. (Balkanski 2016: Balkanski, T. *Entsiklopediya na balgarskata onomastika*. Vtoro razshireno i dopalneno izdanie. Veliko Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo “Sv. sv. Kiril i Metodiy”).

Гандев 1989: Гандев, Хр. *Българската народност през XV век*. София: Наука и изкуство. (Gandev 1989: Gandev, Hr. *Balgarskata narodnost prez XV vek*. Sofia: Nauka i izkustvo).

ГБР 2004: *Гръцко-български речник*. Второ преработено издание. София: МАГ-77. (GBR 2004: *Gratsko-balgarski rechnik*. Vtoro preraboteno izdanie. Sofia: MAG-77.).

Заимов 1988: Заимов, Й. *Български именник*. София: Издателство на БАН. (Zaimov 1988: Zaimov, Y. *Balgarski imennik*. Sofia. Izdatelstvo na BAN).

Илчев 1969: Илчев, Ст. *Речник на личните и фамилните имена у българите*. София: Издателство на БАН. (Ilchev 1969: Ilchev, St. *Rechnik na lichnite i familnite imena u balgarite*. Sofia: Izdatelstvo na BAN).

Митринов 2021: Митринов, Г. *Езикови свидетелства за българския характер на населението в Южните Родопи и Западна Тракия през XVI век. Част 1. Ксантийско, Златоградско, южните райони на Смолянско*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“. (Mitrinov 2021: Mitrinov, G. *Ezikovi svidetelstva za balgarskiya harakter na naselenieto v Yuzhnite Rodopi i Zapadna Trakia prez XVI vek. Chast 1. Ksantiysko, Zlatogradsko, yuzhnite rayoni na Smolyansko*. Sofia: Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”).

Митринов 2021а: Митринов, Г. *Езикови свидетелства за българския характер на населението в Южните Родопи и Западна Тракия през XVI век. Част 2. Гюмюрджинско, Дедеагачко, Димотишко, Крумовградско, Ивайловградско*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“. (Mitrinov 2021a: Mitrinov, G. *Ezikovi svidetelstva za balgarskiya harakter na naselenieto v Yuzhnite Rodopi i Zapadna Trakia prez XVI vek. Chast 2. Gyumyurdzhinsko, Dedeagachko, Dimotishko, Krumovgradsko, Ivaylovgradsko*. Sofia. Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”).

Митринов 2024: Митринов, Г. *Езикови свидетелства за българския характер на населението в Южните Родопи и Югоизточна Македония през XVI век. Част 3. Неврокопска каза*. София. Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“. (Mitrinov 2021: Mitrinov, G. *Ezikovi svidetelstva za balgarskiya harakter na naselenieto v Yuzhnite Rodopi i Yugoiztochna Makedonia prez XVI vek. Chast 3. Nevrokopska kaza*. Sofia. Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”).

Михина 2010: Михина, А. Функциониране на андронимите в българската диаспора в Приазовието. – *Състояние и проблеми на българската ономастика*, 10, 1, с. 277 – 287. (Mihina 2010: Mihina, A. Funktsionirane na andronimite v balgarskata diaspora v Priazovieto. – *Sastoyanie i problemi na balgarskata onomastika*, 10, 1, pp. 277 – 287).

Парфенова, Савиных 2013: Парфенова, Н., В. Савиных. Из истории русских женских имен. – *Вестник Омского университета*, № 1, с. 85 – 88. <https://cyberleninka.ru/article/n/15337223.pdf> [22.03.2026]. (Parfenova, Savinykh 2013: Parfenova, N., V. Savinykh. Iz istorii russkikh zhenskikh imen. – *Vestnik Omskogo universiteta*, №1, pp. 85 – 88. <https://cyberleninka.ru/article/n/15337223.pdf> [22.03.2026].)

Симеонидис 2006: Симеонидис, Х. *Гръцкото влияние върху системата на българските собствени имена*. София: Ах-Ба-Ка. (Simeonidis 2006: Simeonidis, H. *Gratskoto vliyanie varhu sistemata na balgarskite sobstveni imena*. Sofia: Ah-Ba-Ka).

ТДИМ 2004: *Турски документи за историјата на Македонија. Опширен пописен дефтер за Паша санџакот (казите Демир Хисар, Јеници Кара су, Ѓумулџина и Зихна) од 1569/70 година*. Т. X, Кн. 1. Скопје: Државен архив на Република Македонија. (TDIM 2004: *Turski dokumenti za istoriyata na Makedonia. Opshiren popisen defter za Pasha sandzhakot (kazite Demir Hisar, Yenidzhe Kara su, Gyumuldzhina i Zihna) od 1569/70 godina.* T. X, Kn. 1. Skopje: Drzhaven arhiv na Republika Makedonia).

ТДИМ 2007: *Турски документи за историјата на Македонија. Опширен пописен дефтер за Паша санџакот (казите Драма, Кавала, Серез и Неврокоп) од 1569/70 година*. Т. 2, Кн. 2. Скопје: Државен архив на Република Македонија. (TDIM 2004: *Turski dokumenti za istoriyata na Makedonia. Opshiren popisen defter za Pasha sandzhakot (kazite Drama, Kavala, Serez i Nevrokop) od 1569/70 godina.* T. 2, Kn. 2. Skopje: Drzhaven arhiv na Republika Makedonia).

ТЕ 2003: *Турски език. Самоучител в диалози*. Плевен: ГРАММА. (TE 2003: *Turski ezik. Samouchitel v dialozi*. Pleven: GRAMMA).

Чучка 1980: Чучка, П. *Украинские андронимы на славянском фоне. – В: Перстективы развитии славянской ономастики*. Москва. Наука, с. 157 – 162. (Chuchka 1980: Chuchka, P. *Ukrainskye andronimy na slavyanskoy fone. – In: Perspektivy razvitii slavyanskom onomastiki.* Moskva: Nauka, pp. 157 – 162).

ΝΚΟ 1912: ΤΑ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΚΥΡΙΑ ΟΝΟΜΑΤΑ. ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΙΚΩΣ ΕΡΜΗΝΕΥΟΜΕΝΑ. ΑΘΗΝΑ. ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ ΤΗΣ Β. ΑΥΛΗΣ Α. ΡΑΦΤΑΝ. (NKO 1912: TA NEOELLINIKA KIRIA ONOMATA. ISTORIKOS KAI GLOSSIKOS ERMINIOMENA. ATHINA. TIPOGRAPHION TIS V. AILIS A. RAPHTAN)

ON THE FEMALE PERSONAL NAMES IN THE LISTS OF THE CHRISTIAN POPULATION OF BULGARIAN VILLAGES IN WESTERN THRACE AND AEGEAN MACEDONIA (ACCORDING TO DATA FROM OTTOMAN TAX REGISTERS FROM THE 16TH CENTURY)

Georgi Mitrinov

**Institute for Bulgarian Language "Prof. Lyubomir Andreychin",
Bulgarian Academy of Sciences**

email: g_mitrinov@abv.bg

Abstract. The article examines female personal names from Bulgarian villages in the Aegean Macedonia, included in Ottoman tax registers from the 16th century. The topic of Bulgarian female historical anthroponymy is poorly developed. The models for naming women in the Bulgarian anthroponymic system are examined. Peculiarities in word formation are indicated. The included anthroponymic data are a valuable document for the Bulgarian presence in this part of the Bulgarian linguistic territory in the 16th century.

Keywords*: history of the Bulgarian language, historical anthroponymy, female personal names, word formation, Aegean Macedonia, Western Thrace*

Georgi Mitrinov
Institute for Bulgarian Language
Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113, Bulgaria

АНТРОПОНИМ В ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКОМ ОСВЕЩЕНИИ: БОЛГ. *ЕКАТЕРИНА* (С РУССКИМИ ПАРАЛЛЕЛЯМИ)

Ирина Седакова

Институт славяноведения Российской академии наук

ised@mail.ru

Резюме. В статията се съдържа кратък преглед на методиките на изучаването на отделни имена в българската и руската антропонимика и се предлага етнолингвистичен подход към онимите с оглед на спецификата на езика, традиционната духовна култура и фолклора. В руския език един антропоним може да дава големи деривационни гнезда на апелативи, а в българската ономастика самото име, което не е кодифицирано в повечето случаи, дава възможности за изследване на ареалните и фонетико-морфологичните му варианти. Еднакви антропоними получават различни национални конотации и алюзии в зависимост от мястото им във фолклора, народната религиозност и обредността. Тези изследователски аспекти се илюстрират с примера на името *Екатерина* в българската и руската лингво(етно)култури.

Ключови думи*: антропонимия; българистика; русистика; етнолингвистика; календарна обредност*

Памяти Екатерины Анастасовой

1. Вступление: изучение антропонима в болгарской и русской науке

В центре этой статьи – изучение отдельного, одного личного имени и создание его этнолингвистического «портрета» или образа. Болгарские ономасты в течение многих десятилетий исследуют разные аспекты болгарских антропонимов: уточняется их возникновение, этимология, морфология, фонетика, узус, ареалы распространения. Так, опубликованы статьи об именах *Венцеслав* (Илчев / Ilchev 1959), *Борис* (Симеонов /Simeonov 1972), *Георги* (Ковачев/ Kovachev 1988), *Мария*, *Марийка* (Ковачев / Kovachev 1992) [1] и др. Издаются монографии с анализом модных тенденций имянаречения в современной Болгарии и «лидеров» имен по основным городам (Чолева-Димитрова и др. / Choleva-Dimitrova et al. 2024).

Этнокультурному контексту одного конкретного антропонима и его национальной специфике в болгарской науке уделяется не так много внимания. Мне известна лишь одна небольшая статья, написанная отчасти в этой методике и посвященная одному имени – *Мартин* (Симеонова / Simeonova 2006), хотя в ней в силу краткости ряд важных аспектов анализа опускается (не оговариваются подробно стратегии имянаречения, важные системные связи внутри антропонимикона, этнокультурная взаимосвязанность созвучных имен *Мартин* и *Марта* и др.).

В российской науке рассмотрение одного антропонима в самых разных контекстах стало весьма актуальным в начале 21 в. после проведения ряда конференций: «Имя: внутренняя структура, семантическая аура, контекст» (Имя / Imia 2001), «Ономастика в кругу гуманитарных наук» (Ономастика / Onomastika 2005) и др. В 2007 г. вышла монография Е.В. Душечкиной о культурных и идеологических коннотациях имени *Светлана* (Душечкина 2007 / Dushechkina 2007), в которой автор представил детальный анализ возникновения («авторского создания») этого имени в России, роста его популярности в СССР и пр.

Русские ономасты направляют свои усилия на лингвистический анализ отантропонимической лексики. Они разработали методику для составления «портрета» одного имени (Березович / Berezovich 2007) и предлагают семантико-мотивационную реконструкцию, выявляя основные смысловые и культурные блоки, которые способствуют деривации в антропониме. Так, при анализе русской диалектной и просторечной отантропонимической лексики и фразеологии от имени *Соломон* Е.Л. Березович и К.В. Осипова опираются на библейский образ царя Соломона и его фольклорные ипостаси (в разных жанрах – духовных стихах, пословицах, за-

[1] В силу ограниченного объема статьи обзор болгарских и российских публикаций дается в усеченном виде.

гадках, легендах, сказках и пр.), а также на восприятие носителя имени *Соломон* как «типичного еврея». Это позволяет исследователям выделить в семантико-мотивационной структуре три основных блока: «1) лексические единицы, во внутренней форме которых есть указание на предметные атрибуты царя Соломона; 2) слова, мотивационно связанные с «Гадательным кругом царя Соломона» и 3) слова, отражающие представления о чертах характера, интеллекте, поведении того, кому приписывается имя *Соломон* (будь это библейский царь или "типичный еврей")» (Березович, Осипова / Berezovich, Osipova 2018: 126). В первом блоке представлены в основном фитонимы, во втором – терминология гаданий, в третьем – речевые, умственные и пр. характеристики человека. Авторы статьи используют этнолингвистический контекст и анализируют преимущественно русскую диалектную и просторечную лексику.

Кроме того, российские ономасты при изучении отдельного антропонима исследуют системность и парность имен (антропонимических биномов) в антропониконе и в деривационном поле: *Петр* и *Павел, Иван* и *Мария* и др. (Голикова / Golikova 2018)[2], также задействуя материалы фольклора и обрядности.

Серия статей, написанных учеными Уральской ономастической школы, исследует такие имена, как *Иван, Василий, Екатерина, Мария* в русской лингвокультуре (Березович / Berezovich 2007; Березович, Осипова / Berezovich, Osipova 2018; Зубкова / Zubkova 2009; Рут / Rut 2008 и др.), в том числе в сопоставительном плане – в двух и более лингвокультурах (Спиридонов, Феоктистова / Spiridonov, Feoktistova 2016).

Сопоставительный анализ одного идентичного антропонима у болгар и у русских в свете этнолингвистики не проводился, он предполагает учет нескольких специфических моментов и применение ряда важных методик.

2. Этнолингвистическое изучение антропонима

Будучи последователем Московской этнолингвистической школы Н.И. и С.М. Толстых, я подхожу к антропониму как носителю комплексной этнокультурной информации. Болгарское антропонимическое пространство содержит колоссальный потенциал для изучения личного имени с точки зрения ономастики, фольклористики, народной религиозности и этнологии. Материалом для статьи послужили опубликованные и архивные данные, а также данные из личного архива, собираемого в Болгарии и Интернете в течение нескольких десятков лет.

В данной статье предлагается опыт создания этнолингвистического «портрета» одного имени, известного в разной огласовке у многих народов, в данном случае имени *Екатерина* у болгар и у русских. Эта публикация продолжает ряд исследований, посвященных болгарским именам – *Светлана, Димитър, Елена* (Седакова / Sedakova 2023; 2024; 2026). В Болгарии «портреты» личных имен будут значительно отличаться от «портретов» их тезок в России. Болгарские антропонимы не подверглись такой строгой кодификации, как в России, каждое имя насчитывает множество фонетических и морфологических вариантов, которые могут быть паспортными и крестильными именами[3]. Это коррелирует с тем фактом, что количество словарей болгарских личных имен (Коджов / Kodzhov 1887; Вайганд / Weigand 1926; Илчев / Ilchev 1969; Ковачев / Kovachev 1987; Иванова, Радева / Ivanova, Radeva 2005; Радева / Radeva 2025 и др.) намного превышает число русских антропонимических лексикографических трудов (Петровский / Petrovskij 2000; Суперанская / Superanskaja 2005). Количество анализируемых имен в словарях также несопоставимо и свидетельствует о различиях в объеме антропониконов: в словаре русских имен Н.А. Петровского анализируются 2600 имен, а в словаре болгарских имен Ст. Илчева 12 711 (при том, что в нем учтены не все имена).

---

[2] На болгарском материале такая парность может быть рассмотрена на примере имен *Елена* и *Константин*, *Петр* и *Павел, Козма и Дамиан* (*св. Врачове*) и др.

[3] В Болгарии священник может крестить ребенка любым вариантом одного имени, в Русской Православной церкви выбор имени и его форма строго кодифицированы. Так, если по паспорту мальчика зовут *Алексей*, в церковной практике (на исповеди, молебнах) он будет только *Алексий*, соответственно девочки: *Дарья – Дария*, *Юлия – Иулия* и др. Кроме того, в России если ребенок по паспорту носит неканоническое имя, его крестят именем из святцев: *Оксана* в церкви будет *Ксения, Анжела – Ангелина*. В Болгарии иереям разрешено крестить неканоническими именами и гипокористиками от канонических имен (*Незабравка*, *Ваня* и др.), ср. (Именник / Imennik 1942).

Кроме того, если в русском языке антропоним служит исходной лексемой для образования целого ряда литературных и диалектных терминов, создания клише и фразеологизмов, в болгарском языке таких языковых явлений значительно меньше (отантропонимическими могут считаться некоторые фитонимы: *димитровче* ‘хризантема’, имена прочитываются и в названиях месяцев: *Димитровския*, *Костадиновския* и пр., но все эти образования связываются скорее с соответствующими хрононимами праздников).

Здесь необходимо отметить один методологический принцип, который будет особенно релевантен для этнолингвистического анализа болгарского личного имени. Ученые зачастую работают с «бестелесными», невоплощенными, нереферентными именами[4], хотя есть и исключения. Упомяну статью-расследование П. Михайлова о референтном болгарском антропониме *Енгелсина*, основанную на изучении истории именования двух реальных носительниц этого имени (Михайлов / Mihaylov 2016). Использование реальных историй имянаречения характерно в полной мере и для Р. Левковой (Левкова / Levkova 2022). Важность конкретных историй для интерпретации имени (как «пожелательного» или «защитного», как факт меморизации или продолжения родового онима и пр.) очевидна и в трудах других ономастов. Так, материалами для словаря Ст. Илчева, кроме всего прочего, послужили анкеты учеников и студентов и индивидуальные сведения, что позволило ему включить в том числе и этнокультурные пометы с указанием места и года рождения носителя уникального имени, ср. об антропониме *Великан* «защитное имя: отец был крупным, но у него умирали дети. Лехчево (Михайловградско), р. 1920» (Илчев / Ilchev 1969: 105)[5]. Важность конкретных знаний об имени и привлечения данных от их носителей при атрибуции антропонима можно рассмотреть и на другом примере. Так, имя *Злата*, казалось бы, несомненно содержит благопожелание ребенку и обозначается как «пожелательное»: «чтобы был ценным, дорогим, как золото» (Ковачев / Kovachev 1987: 99; Заимов / Zaimov 1994: 108). Указывается, что имена от *злат-* даются «для физической и душевной красоты, богатства и благополучия» (Иванова, Радева / Ivanova, Radeva 2005: 100–101; Радева / Radeva 2019: 206). В имени запечатлены и эмоции родителей, для которых ребенок дорог, как золото («драгоценный, как золото», Вайганд / Weigand 1926: 34). Однако это имя может прочитываться как омографическое от прилагательного *зъл* – ж. р. *зла* в определенной форме с артиклем женского рода *Злата*. В монографии П. Банковой, которая вела на радио специальные передачи по антропонимике, писала колонки о беременности, родах и о выборе имен, то есть работала с «телесными», референтными именами, для антропонима *Златина* и однокоренных указывается два значения. Кроме ассоциации с «золотом», П. Банкова приводит «старинное поверье, что имя происходит от *зъл, зла* и носит защитный характер, оно отгоняет зло от своих носителей» (Банкова / Bankova 2005: XX). Добавлю, что в церковном именослове имя *Злата* соотносится со св. Златой Мегленской[6] (Именник / Imennik 1942: 25), что расширяет функциональный и аксиологический потенциал антропонима.

Референтность необходима не только отапеллятивным «говорящим» именам с прозрачной семантикой. Классические интернациональные имена могут получать индивидуальное толкование и вписываться в своеобразный контекст. Так, имя *Елена*, как свидетельствуют носительницы этого имени, дается девочке в связи с обстоятельствами рождения, то есть согласно этимону и внутренней форме грецизма[7]: «Лично я не названа в честь кого-либо. Я родилась при восходе солнца, и мама меня так назвала», однако далее информантка подтверждает и родовую связь через празднование именин в один день со старшими родственницами: «Но

[4] «Телесные», «воплощенные», референтные имена как соотносящиеся с конкретным носителем противопоставлены именам «бестелесным», «невоплощенным», то есть онимам как языковым фактам системы имени (Голикова / Golikova 2018: 140).

[5] В словаре Ст. Илчева приводится этнокультурная информация и о «бестелесных» именах, ср. о *Стилияне*: «имя календарного святого. Оно использовалось как защитное имя, поскольку святой считался покровителем детей» (Илчев / Ilchev 1969: 465). Подробнее о культе св. Стилияна см. (Карамихова / Karamihova 2020).

[6] Злата Могленская (13.10.1750–18.10.1795, память 18/31.10) почитается Сербской и Болгарской Церковью как великомученица, а Греческой – как дева-мученица. Культ св. Златы особенно распространен в Болгарии и Северной Македонии.

[7] Имя *Елена* из греч. Ἑλένη при этимологизации чаще всего соотносится со светом и лучезарностью (Заимов / Zaimov 1994: 102), а также с солнечным светом, факелом (Радева / Radeva 2019: 186).

обе мои бабушки – *Стамена* и *Стоилка* – празднуют именины в день Константина и Елены» (Е.У.)[8]. В имени может воспроизводиться универсальный стереотип: «Имя Елена выбрали по ассоциации с Еленой Прекрасной (*хубавата Елена*)» (Е.С.). Обнаруживается и сохранившаяся в семейной памяти редкая стратегия именования ребенка в честь сельской церкви:

К. М.: В честь кого тебя назвали?

Е. К.: Меня назвали в честь бабушки Елены, она научила меня петь, первую ее песню я спела в два года.

К. М.: А в честь кого названа твоя бабушка, знаешь?

Е. К.: Знаю, ее назвали по имени сельской церкви, Свв. Константина и Елены. В семье было много детей, и уже не знали, в честь кого ее назвать, и крестили ее в честь церкви, то есть в честь св. царицы Елены. Так что и я по прямой линии названа в честь сельской церкви[9].

Очевидно, что каждое имя, во-первых, несет уникальный семантический, коннотативный и аксиологический заряд, во-вторых, все имена имеют неодинаковый (больший или меньший) деривационный потенциал и разную культурную нагрузку и, в-третьих, обращение к различным языковым стилям и типам экстралингвистического материала будет давать разные результаты. И что самое важное – «портрет» личного имени зависит от специфики статуса антропонима, особенностей национального именослова и других характерных черт конкретной антропонимической ситуации в стране. К примеру, болг. имя *Иван* (так же как идентичные имена в других лингвокультурах) чрезвычайно богато с точки зрения собственно ономастики (разветвленность фонетико-морфологических модификаций имени и гипокористик), фольклора и народной религиозности (легенды и предания о св. Иоанне Крестителе, св. Иоанне Богослове и др.) и календарной обрядности (обрядовые циклы в *Ивановден*, 07.01/20.01 и *Еньовден*, 24.06/07.07). Имя *Андрей* не имеет столько гипокористик, как *Иван*, но оно дает интересный пример народной этимологии, ассоциируясь с корнем *едр-* и соответственно идеей укрупнения, роста, актуализирующейся в день памяти св. Андрея Первозванного (*Едреевден,* 30.11/13.12). Имя *Елена* входит в бином с *Константином*, а также фонетически соединяется с именем *Илия* (ср. *Иленка*) и пр.

Для данной статьи также важен сопоставительный подход, основанный на том, что исследователь не является носителем данной лингвокультуры, его оптика на факт болгарского языка направлена «извне», а на факт русского языка – «изнутри». Такой взгляд позволяет сравнивать неродную лингвокультуру с родной, что особенно показательно при анализе болгарских и русских антропонимов, поскольку это одна из тех зон, которые впечатляют русских более всего при общении с болгарами. Далее на примере имени *Екатерина* у болгар и русских проиллюстрирую особенности этнолингвистического анализа.

3. Болг. *Екатерина* в этнолингвистической перспективе

3.1. Антропонимика. В лингвистических исследованиях этимологи и ономасты не оспаривают греческое происхождение личного имени *Екатерина*. Под вопросом, однако, долгое время оставалась его точная этимология, поскольку классическую отсылку к греч. Αἰκατερίνη дополняли указанием на связь с Гекатой. Хотя последняя этимология учеными не принимается, допустить факт семантического развития этимона и народной этимологизации, основанной на созвучии, представляется вполне вероятным. В русской традиции в качестве основы для образования имени указывается греч. прилагательное *καθάριος* ‘чистый’ и *Екатерина* толкуется как «непорочная» (Петровский / Petrovskij 200: 108).

Перевод этого имени на болгарский варьируется: ‘чистая’ (Вайганд / Weigand 1926: 38), ‘вечно чистая’ (Именник / Imennik 1942: 22), ‘чистая, благопристойная’, ‘вечно чистая, благопристойная’ (Иванова, Радева / Ivanova, Radeva 2005: 167), ‘вечно чистая, благопристойная,

[8] Здесь и далее инициалы обозначают информантов из моего личного архива.

[9] Записала культурный антрополог Катя Михайлова (К. М.). Информант Елена Каневска (Е. К.), педагог по фольклору и фольклорная исполнительница, 1958 г. р., с. Момчиловцы, община Смолян, Смолянского округа.

истинная надежда’ с указанием на славянские антропонимические соответствия: *Дева, Надежда* (Радева / Radeva 2019: 185). Как ‘истинная надежда’ интерпретируется имя *Екатерина* и в первом болгарском словаре заимствованных личных имен (Коджов / Kodzhov 1887: 9).

Екатерина не имеет такой разветвленной системы гипокористик и трансформаций, как некоторые другие болгарские имена (например, *Константин*, *Иван, Неделя* и др.). Для трансформации этого имени характерна прежде всего элизия начального *Е-* (особенно в диалектах и народной культуре, (СбНУ / SbNU 20/1904: 7). Интересно, что в словаре Г. Вейганда[10] форма *Екатерина* вообще не представлена, словарная статья дается на *Катарина* (так!), а к ней приводится ряд образований (Вайганд / Weigand 1926: 37). Трансформация имени идет за счет сокращения его первой или второй части: *Рина*, *Ката*, *Катя*, контракции: *Кина.* Наблюдается также приращение аффиксами: *Катина*, *Катинка, Катица*, *Катуна*, *Катуша, Кателина* и др. По регионам фиксируется греческая огласовка имени *Катини* (СбНУ / SbNU 15/1896: 196). Под вопросом остаются гипокористики *Тринчо, Тримчо*, которые в некоторых источниках возводятся к *Екатерина* (Именник / Imennik 1942: 22), а в других или соотносятся с иными именами (*Тринко, Тринчо – Трендафил/Триндафил*, (Илчев / Ilchev 1969: 494), или допускается иная трактовка: оно считается самостоятельным образованием («кто постится первые три дня Великого поста» – болг. *тримири*, Вайганд / Weigand 1926: 65). Й. Заимов приводит несколько форм имени *Екатерина* с пометой «возможно, чистая» и дает болгарские соответствия женских имен: *Чиста*, *Ясна*, *Блага*, *Бистра, Бистрина, Блажина, Бистринка, Благинка, Бистрица,* а также мужских: *Бистрин*, *Благин*, *Блажко, Бистринко, Благинко, Бистринчо, Благинчо, Бистро, Благо* (Заимов / Zaimov 1994: 103, 118, 119). Пестрота болгарских форм, а также различия в написании имени показывают вариативность протоантропонима (ср. отдельные словарные статьи для *Екат**и**рина, Ека**тр**ина* в Радева / Radeva 2019: 185).

Нередко к полной и кратким формам имени добавляется суффикс *-к-*, столь популярный в болгарской лично-именной системе: *Екатеринка*, *Катеринка, Катка.* Типичная для болгарского антропонимкона парность и параллелизм мужских и женских имен (в частности, при именовании внука в честь бабушки Екатерины или рождение в день св. Екатерины) характерна и для этого антропонима: *Катерин, Катин*, *Катинко*, *Като, Кино.*

С точки зрения традиционных болгарских стратегий имянаречения в честь старших родственников, согласно моим интервью, имя *Екатерина* часто повторяется в семье и переходит в неизмененном виде из поколения в поколение (Е.Т.). Иногда имя *Катя* «подновляет» имена старших родственников лишь одной буквой (болг. *буквуване*), ср.:

«Мама хотела назвать меня *Албена* или *Лора*, тайно надеясь, что никто не вмешается в ее выбор. Но… Мою бабушку по папиной линии звали *Камена*, а дедушку по маминой линии *Кирилл*. Сказали, что надо назвать меня *Камелия*. Но *Камелией* назвали мою кузену, которая родилась за год до меня.

Мама проявила характер и выбрала для меня имя *Катя* (по первой букве имен бабушки и дедушки). Так что я названа в честь старших родных, хотя и не «подновляю» непосредственно чье-либо имя» (К.П.-Х.).

Оппозиция *Екатерина* / *Катерина* в индивидуальном восприятии становится релевантной, ср. свидетельство о референтном имени от его носительницы:

«Моя мама – двигатель моего имени, потому что она не воспринимала имена родителей моего отца. А из имени своей мамы она убрала букву Е. Она считала,что *Катерина* звучит более в духе Возрождения» (К.П.)

Разница между другими формами имени также ощущается и комментируется в болгарском обществе. Так, по сообщению этнолога Г. Мишева, у *Кати*, знакомой его бабушки, родилась внучка, которую назвали не *Катя*, а *Катерина*, на что бабушка прореагировала очень остро (рифмованной обсценной дразнилкой – «А, *Катерина* – майна ви гъзина»).

Согласно статистике Н. Ковачева, *Екатерина* по частоте не намного превышает имя *Катерина* (7716 против 5447), ономаст приводит данные и для имен *Катеринка* (374), *Катюша* с пометой «русское» (181) (Ковачев / Kovachev 1987: 89). Более поздние данные показывают, что имя *Екатерина* вообще редко входит в десятку самых распространенных имен в городах.

[10] В русской огласовке немецкий балканист традиционно обозначается как Густав Вейганд, а не Вайганд, как в Болгарии.

В 2008 г. в Благоевграде оно делило 8-е место с именами *Антония*, *Дара*, *Михаела* и *Сияна.* Модная западная огласовка женского имени с окончанием на консонант *Катрин* (наподобие *Никол*, *Елен*) занимает в том же 2008 г. в Благоевграде 9-е место (Чолева-Димитрова и др. / Choleva-Dimitrova et al. 2024: 72 – 73). Интересно, что в 2018 г. отмечается тенденция восстановления формы *Екатерина* вместо *Катрина* (Чолева-Димитрова и др. / Choleva-Dimitrova et al. 2024: 74).

3.2. Фольклор, народное православие и обрядность. Легенд, преданий и баллад о св. Екатерине (св. Катерине) в болгарском устном народном творчестве обнаружить не удалось. Остатки предания о Екатерине, будто бы пострадавшей от мышей, сохранились в контексте календарной обрядности (см. ниже). Имя *Катерина* без аллюзии к святой встречается в одной народной легенде, где это имя носит грешница, которую Господь и Ангел пытаются вытащить из ада, но им это не удается (СбНУ / SbNU 4/1891: 129). В песнях *Катерина* — имя лирических героинь, наряду с другими именами, например, парень хвастается, что у него две сестры «Ангелина ясное солнце, Катерина – ясный месяц» (СбНУ / SbNU 10/1894: 291).

Народно-православный культ Екатерины также не очень развит, что, вероятно, коррелирует с незначительным количеством церквей и приходов, посвященных святой в Болгарии (три или четыре церкви, по разным данным, и один монастырь).

В Прилепе рассказывают о чудотворной иконе св. Екатерины. Водой «с иконы» снимают с детей сглаз и урок и исцеляют больных (СбНУ / SbNU 15/1898: 78).

Согласно житиям и апокрифам, Екатерина, которая жила при Максимилиане в Александрии, была исключительно образованной и начитанной – в области литературы, философии и ораторского искусства. Хорошо знала она и медицинские труды своего времени. Возможно, именно этим отчасти обусловлена ее ассоциация в народной культуре с болезнями. Однако, помимо того, женские образы святых в традиционных представлениях служат воплощениями разного рода болезней, особенно детских.

Представления о св. Екатерине как о защитнице детей реализуется в обрядности дня ее памяти 24.11/07.12 (у католиков 25.11). На территории Болгарии ее культ более развит в южных областях, хотя спорадически встречается и в других регионах. Еще Хр. Вакарельский в своем вопроснике по сбору этнографических материалов отметил самые важные составляющие народного культа св. Екатерины: «Празднуют ли этот день беременные? Почему и как? Празднуют ли а) от ударов б) от болезни? От какой? Есть ли обряды с собаками? Какие и почему?» (Вакарелски / Vakarelski 1946: 127).

День св. Екатерины – второстепенный праздник в болгарском народном календаре, во многих этнографических описаниях его даже не упоминают. При этом обрядность этого дня довольно четко обозначена, и этот праздник считается опасным (болг. *тежък*), в который действует множество запретов. За нарушение запретов Св. Екатерина может наказывать – так, беременным нельзя выполнять домашнюю работу, иначе у них родится ребенок с увечьем. Стараются в этот день уберечься от увечий, поскольку считается, что полученные в этот день раны и травмы не заживают. В Асеновградской обл. особенно опасаются ожогов (Райчевски / Rajchevski 1998: 82). Почитают Св. Катерину и как покровительницу оспы. Чтобы уберечься от этой болезни, в с. Брястовица Пловдивской обл. известен развернутый ритуал выпекания специального коровая, который выносят на перекресток и там угощают всех прохожих с просьбой, чтобы св. Катерина уберегла их от оспы. Кроме того, куски этого хлеба бросают собакам «от бешенства» (Райчевски / Rajchevski 1998: 82).

В связи с тем, что дата поминовения святой находится в преддверии зимы и солнцеворота, соседствует с днем св. Андрея 30.11/13.12 (болг. *Едреевден*), часть поверий и ритуалов этих двух комплексов схожи. Так, в некоторых регионах, как и в день св. Андрея, варят кукурузу (в связи с культом медведя) (ЕБ / ЕВ 1985: 133), а также жито и другие зерна - «для урожая». Раздавая жито, женщины говорят «Земи си за света Екатерина!» (Возьми для святой Екатерины!) (Странджа / Strandzha 1996: 307).

Отдельный сюжет в народном восприятии образа св. Екатерины – почитание ее как покровительницы мышей. Этот день в календаре в Пиринском крае и в Странджe именуется «мышиным» (болг. *глухчови дни, мишико, мишовина, мишин ден*), сама она считается их сестрой, которая над ними властвует. Согласно народной легенде, она дала мышам отгрызть ей

пальцы на руках, чтобы они не уничтожили посевы (Странджа / Strandzha 1996: 307). Женщины не работают, чтобы у них не болели пальцы, и также соблюдают множество запретов «от мышей». Кроме того, совершаются магические действия (замазывание отверстия на очаге и пр.), призванные «замазать» мышам глаза. Чтобы мыши «ослепли», женщины угощают друг друга сваренным житом с закрытыми глазами. В качестве гиластических обрядов практикуется разбрасывание зерен по углам домашних помещений. В южной Странджe известен развернутый обрядовый комплекс «мышиная свадьба», когда разыгрывается свадьба двух мышей, с кумовьями и сватами, едой и выпивкой. «Молодоженов» с шумной процессией относят в лес, полагая, что на веселье соберутся все мыши, покинув сельские дома и дворы.

Болгары, связывающие свои имена с Екатериной, отмечают именины (*имен ден*) 24 ноября. Именины стали в Болгарии в последние два-три десятилетия весьма популярным праздником, отчасти благодаря появлению Интернета, развития социальных сетей и внимания к традициям (в том числе и изобретенным) со стороны масс-медия. Интернет-открытки, поздравления в соцсетях и пр. отправляются всем носителям имени (со значительной долей креативности), независимо от того, празднует ли именинник «свое имя» или нет.

4. Заключение: рус. *Екатерина* и выводы

Этнолингвистический «портрет» имени *Екатерина* в русском антропонимиконе отчасти представлен в кратком исследовании М.Э. Рут (Рут / Rut 2008). Она рассматривает происхождение имени, его прецедентность, факторы развития культурных коннотаций, гипокористики от *Екатерина* и их ассоциативное восприятие. Подробно разбирает она литературные образы классической русской литературы – Катерину в пьесе А.Н. Островского «Гроза» и Катюшу в «Воскресении» Л.Н. Толстого, а также роль русской императрицы Екатерины Великой, или Екатерины II в формировании образа имени как «царского». Уделяет внимание исследовательница и отантропонимическим апеллятивам (*катеринка, катенька* ‘сторублевая ассигнация с портретом императрицы’, диал. *катеринить* ‘богатеть’, *катька, катя* ‘кукла’ и др.), которых, в сравнение с гнездами от других имен, не так много (но все же больше, чем в болгарском языке). Насыщенны этнокультурными коннотациями и некоторые гипокористики. Так, у русских *Катюша* вследствие популярности одноименной песни во всем мире стала эмблемой СССР, а сейчас России. Эта форма антропонима известна и в Болгарии, воспринимается она и помечается в словарях как «русская».

В статье М.Э. Рут отмечаются важные лингвистические и социолингвистические факты, однако, вследствие основных установок автора, собственно этнолингвистический аспект анализа – особенно этнографический – не акцентируется. Так, не говорится о календарной обрядности, приуроченной ко дню св. Екатерины, который, подобно другим зимним праздникам (дня св. Андрея), связан, прежде всего, с гаданиями и представлениями о начале зимы (*Екатерина-Санница*, «Катерина на санях катит к Зимнему Егорию в гости»). Кроме того, в России св. Екатерина почитается как покровительница женщин, поэтому в ее день молятся о благополучных родах и дают обеты. К празднику в селах приурочены престольные праздники (в России немало церквей, посвященных св. Екатерине), ярмарки и гулянья (Атрошенко и др. / Atroshenko et al. 2015: 145 – 146, 205 – 206). Таким образом, здесь мы видим сходство в «метеорологическом», зимнем восприятии даты у болгар и русских, в женском культе святой и в приуроченности к этому дню девичьих гаданий. В отличие от России, в Болгарии в день св. Екатерины не документируется столь популярных сельских соборов и гуляний.

Значительные различия наблюдаются в области прецедентности имени. Образ русской императрицы Екатерины Великой запечатлен в народных песнях, исторических и топонимических преданиях, в честь нее названы и города: *Екатеринбург, Екатеринодар* (ныне Краснодар) и др. Литературные образы, однако, и в Болгарии важны – особенно, как представляется, важную роль сыграло прецедентное имя *Катерина* из «Железного светильника» Д. Талева.

Самые заметные расхождения наблюдаются собственно в антропонимическом пространстве. В отличие от болгар, русские не могут иметь в паспортах и в крестильных свидетельствах гипокористики, не в ходу в России и «прозрачные», говорящие имена. Нет у русских и такой устойчивой традиции именовать внуков в честь деда или бабушки (хотя бы буквой или слогом), так что родовые имена воспроизводятся через поколение очень редко. С этим связано

наличие в болгарском узусе множество антропонимических нарративов, интерпретаций имени и рефлексии о его значении. Кроме того, серьезные различия у русских и болгар отмечаются в праздновании именин. Если в России именины включают церковное празднование (исповедь, причащение), в Болгарии это зачастую секулярный праздник, предполагающие угощение (*черпене*), хотя и отнесение кораваев и их освещение с угощением в приходе также практикуется. Кроме того, в Болгарии этот день отмечают не только *Екатерины*, но и люди, носящие имена *Катя, Катрин, Катин, Кати, Каталина, Къна, Тина* и др. В России подобные формы и имена, как уже упоминалось, не могут использоваться в церковном обиходе.

Итак, этнолингвистический анализ антропонима дополняет его общий образ, характеризуя его «народную» национальную ауру, что сейчас, в эпоху миграций, глобализации и глокализации, является особенно востребованным. Сопоставительный анализ при этом подчеркивает особенности национального восприятия конкретного антропонима.

Цитируемая литература / References

Атрошенко и др. 2015: Атрошенко, О. В., Кривощапова, Ю. А., Осипова, К. В. *Русский народный календарь. Этнолингвистический словарь* / Науч. ред. Е. Л. Березович. Москва: АСТ-ПРЕСС КНИГА. (Atroshenko et al. 2015: Atroshenko, O.V., Krivoshchapova, Yu.A., Osipova, K.V. *Russkij narodnyj kalendar'. Etnolingvisticheskij slovar'* / Nauch. red. E.L. Berezovich. Moskva: AST-PRESS KNIGA.)

Банкова 2005: Банкова, П. *По името го познаха. Етноконфесионални аспекти на личното име в България*. София: Промис. (Bankova 2005: Bankova, P. *Po imeto go poznaha. Etnokonfesionalni aspekti na lichnoto ime v Balgaria*. Sofia: Promis.)

Березович 2007: Березович, Е. Л. Язык и традиционная культура: Этнолингвистические исследования. Москва: Индрик. (Berezovich 2007: Berezovich, E. L. *Jazyk i traditsionnaja kul'tura: Etnolingvisticheskie issledovanija*. Moskva: Indrik.)

Березович, Осипова 2018: Березович, Е. Л., Осипова, К. В. Судьба имени в свете подхода Wörter und Sachen: Соломон в русских говорах и просторечии. – *Русский язык в научном освещении,* № 2 (36), с. 123 – 147. (Berezovich, Osipova 2018: Berezovich, E.L., Osipova, K.V. Sud'ba imeni v svete podhoda Wörter und Sachen: Solomon v russkih govorah i prostorechii. – *Russkij jazyk v nauchnom osveshchenii*, № 2 (36), pp. 123 – 147.)

Вайганд 1926: Вайганд, Г. *Българските собствени имена. Произход и значение.* София: Т. Ф. Чипев. (Weigand 1926: Weigand, G. *Balgarskite sobstveni imena. Proizhod i znachenie*. Sofia: T. F. Chipev.)

Вакарелски 1946: Вакарелски, Хр. *Въпросник-упътване за събиране на етнографски материали*. София: Държавно издателство. (Vakarelski 1946: Vakarelski, Hr. *Vaprosnik-upatvane za sabirane na etnografski materiali*. Sofia: Darzhavno izdatelstvo.)

Голикова 2018: Голикова, Д.М. Системные связи антропонимов через призму отантропонимических дериватов. – *Вопросы ономастики,* т. 15, № 2, с. 139 – 161. (Golikova 2018: Golikova, D. M. Sistemnye svjazi antroponimov cherez prizmu otantroponimicheskih derivatov. – *Voprosy onomastiki*, t. 15, № 2, pp. 139 – 161.)

Душечкина 2007: Душечкина Е. В. *Светлана. Культурная история имени.* Санкт-Петербург: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2007. (Dushechkina 2007: Dushechkina, E. V. *Svetlana. Kul'turnaja istorija imeni*. Sankt-Petersburg: Izdatel'stvo Evropejskogo universiteta v Sankt-Peterburge.)

ЕБ 1985: *Етнография на България в три тома*. Т. 3. Духовна култура. София: Етнографски институт с музей – БАН. (ЕВ 1985: *Etnografiya na Balgaria v tri toma*, t. 3. Duhovna kultura. Sofia: Etnografski institut s muzei – BAN.)

Заимов 1994: Заимов, Й. *Български именник*. Второ фототипно издание. София: Издателство на БАН. (Zaimov 1994: Zaimov, Y. *Balgarski imennik*. Vtoro fototipno izdanie. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)

Зубкова 2009: Зубкова, Л. И. Иван. – *Русская речь*, № 3, с. 99 – 103. (Zubkova 2009: Zubkova, L. I. Ivan. – *Russkaja rech'*, № 3, pp. 99 – 103.)

Иванова, Радева 2005: Иванова, Н., П. Радева. *Имената на българите.* Велико Търново: Абагар. (Ivanova, Radeva 2005: Ivanova, N., P. Radeva. *Imenata na balgarite.* Veliko Tarnovo: Abagar.)

Илчев 1959: Илчев, Ст. За името Венцеслав. – *Език и литература*, № 3, с. 228. (Ilchev 1959: Ilchev, St. Za imeto Ventseslav. – *Ezik i literatura*, № 3, p. 228.)

Илчев 1969: Илчев, Ст. *Речник на личните и фамилни имена у българите*. София: Издателство на БАН. (Ilchev1969: Ilchev, St. *Rechnik na lichnite i familnite imena u balgarite*. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)

Именник 1942: *Именник, сир. списък на имената, които се дават при Св. Кръщение.* София: Книпеграф. (Imennik 1942: *Imennik, sir. spisak na imenata, koito se davat pri Sv. Krashchenie*. Sofia: Knipegraf.)

Имя 2001: *Имя: внутренняя структура, семантическая аура, контекст: тез. междунар. науч. конф.:* в 2 ч. / отв. ред. Т. М. Николаева. Москва: Институт славяноведения РАН. (Imja 2001: *Imja: vnutrennjaja struktura, semanticheskaja aura, kontekst: tez. mezhdunar. nauch. konf.*: v 2 ch. / otv. red. T. M. Nikolaeva. Moskva: Institut slavjanovedenija RAN.)

Карамихова 2020: Карамихова, М. Чудесата и децата. – В: *Градиво за изследване на детето, децата, детството*. Книга II / М. Карамихова, Б. Петрова (съст.). Велико Търново: Фабер, с. 9 – 25. (Karamihova 2020: Karamihova, M. Chudesata i detsata. – In: *Gradivo za izsledvane na deteto, detsata, detstvoto*. Kniga II / M. Karamihova, B. Petrova (sast.). Veliko Tarnovo: Faber, pp. 9 – 25.)

Ковачев 1987: Ковачев, Н. *Честотно-тълковен речник на личните имена у българите*. София: Д-р Петър Берон. (Kovachev 1987: Kovachev, N. *Chestotno-talkoven rechnik na lichnite imena u balgarite*. Sofia: D-r Petar Beron.)

Ковачев 1988: Ковачев, Н. Генезис и разпространение на личното име Георги. – *Български език*, т. 38, № 4, с. 304 – 306. (Kovachev 1988: Kovachev, N. Genezis i razprostranenie na lichnoto ime Georgi. – *Balgarski ezik*, 38, № 4, pp. 304 – 306.).

Ковачев 1992: Ковачев, Н. Най-разпространеното женско лично име в съвременната ни личноименна система (Марùя, Марùйка). – *Български език*, т. 42, № 6, с. 499 – 501. (Kovachev 1992: Kovachev, N. Nay-razprostranenoto zhensko lichno ime v savremennata ni lichnoimenna sistema (Maria, Mariyka) — *Balgarski ezik*, 42, № 6, pp. 499 – 501.)

Коджов 1887: Коджов, Т. *Тълкувач на собствени имена*. София: Печатница на Б. Прошек. (Kodzhov 1887: Kodzhov, T. *Talkuvach na sobstveni imena*. Sofia: Pechatnica na B. Proshek.)

Левкова 2022: Левкова, Р. *Тенденции в развитието на българската личноименна система в началото на XXI век*. Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“. (Levkova 2022: Levkova, R. *Tendentsii v razvitieto na balgarskata lichnoimenna sistema v nachaloto na XXI vek.* Veliko Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo “Sv. sv. Kiril i Metodij”.)

Михайлов *П.* Женското лично име Енгелсина в българската антропонимия. – В: *Състояние и проблеми на българската ономастика.* / ред. Т. Балкански. Велико Търново: Университетско издателство „Св. Св. Кирил и Методий“, т. 14, кн. 1, с. 143 – 156. (Mihajlov 2016: Mihajlov, P. Zhenskoto lichno ime Engelsina v balgarskata antroponimija. – In: *Sastojanie i problemi na balgarskata onomastika*. Veliko Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo “Sv. sv. Kiril i Metodij”, t. 14, kn. 1, pp. 143 – 156.)

Ономастика 2005: *Ономастика в кругу гуманитарных наук: материалы междунар. науч. конф., Екатеринбург, 20–23 сентября 2005 г.* /под ред. М. Э. Рут. Екатеринбург: Издательство Уральского университета. (Onomastika 2005: *Onomastika v krugu gumanitarnyh nauk: materialy mezhdunar. nauch. konf., Ekaterinburg, 20–23 sentjabrja 2005 g.* /pod red. M. E. Rut. Ekaterinburg: Izdatel’stvo Ural’skogo universiteta.)

Петровский 2000: Петровский, Н. А. *Словарь русских личных имен*. 6-е изд., стер. Москва: Русские словари. (Petrovskij 2000: Petrovskij, N. A. *Slovar' russkih lichnyh imjon*. 6-e izd., ster. Moskva: Russkie slovari.)

Радева 2019: Радева, П. *Нов речник на личните имена у българите*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“. (Radeva 2019: Radeva, P. *Nov rechnik na lichnite imena u balgarite*. Sofia: Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”.)

Райчевски 1998: Райчевски, Ст. *Родопски народен календар*. София: Народна култура. (Rajchevski 1998: Rajchevski, St. *Rodopski naroden calendar.* Sofia: Narodna kultura.)

Рут 2001: Рут, М. Э. Антропонимы: размышления о семантике. – *Известия Уральского государственного университета*. Сер. «Гуманитарные науки», т. 20, № 4, с. 59 – 64. (Rut 2001: Rut, M. E. Antroponimy: razmyshlenija o semantike. – *Izvestija Ural'skogo gosudarstvennogo universiteta*. Serija „Gumanitarnye nauki", t. 20, № 4, pp. 59 – 64.)

Рут 2008: Рут, М. Э. Факторы формирования коннотативных смыслов имени: *Екатерина* и производные. –*Психолингвистические аспекты изучения речевой деятельности.* Вып. 6. С. 102 – 119. (Rut 2008: Rut, M. E. Faktory formirovanija konnotativnyh smyslov imeni: Ekaterina i proizvodnye. – *Psikholingvisticheskie aspekty izuchenija rechevoj dejatel'nosti*, № 6, pp. 102 – 119.)

СбНУ 1889 – : *Сборник за народни умотворения*. София (SbNU 1889 – : *Sbornik za narodni umotvorenija*. Sofia.)

Седакова 2023: Седакова, И.А. «ЭТО ДРУГАЯ СВЕТЛАНА…»: славянское «говорящее» имя в болгарском контексте. – *Живая старина,* № 4, 2023, с. 2 – 5. (Sedakova 2023: Sedakova, I.A. «Eto drugaja Svetlana…»: slavianskoe govoriashchee imiav bolgarskom kontekste. – *Zhivaja starina*, № 4, 2023, pp. 2 – 5.)

Седакова 2024: Седакова, И.А. Димитър: имя, образ ритуал. – В: *Отговорността пред езика. Сборник, посветен на 65-годишнината на проф. д-р Димитър Попов*. Отг. ред. Иво Братанов. Т. 10. Шумен: Унив. издателство „Епископ Константин Преславски", с. 34 – 41. (Sedakova 2024: Sedakova, I.A. Dimitar: imia, obraz, ritual. – In: *Otgovornostta pred ezika. Sbornik, posveten na 65-godishninata na prof. Dimitar Popov*. Otg. red. Ivo Bratanov. T. 10. Shumen: Univ. izdatelstvo "Episkop Konstantin Preslavski", pp. 34 – 41.)

Седакова 2026: Седакова, И.А. Имя собственное в этнокультурной перспективе: болг. *Елена*. – В: *Дорогами слов. К юбилею Елены Львовны Березович*. Екатеринбург, Издательство Уральского университета, с. 15 – 40. (Sedakova 2026: Sedakova, I.A. Imia sobstvennoe v etnokul'turnoj perspective: bolg. *Elena*. – In: *Dorogami slov. K jubileju Eleny L'vovny Berezovich*. Ekaterinburg, Izdatel'stvo Ural'skogo universiteta, pp. 15 – 40.)

Симеонов 1972: Симеонов, Б. Произход на личното име Борис. – *Родна реч*, 1972, № 9, с. 76 – 79. (Simeonov 1972: Simeonov, B. Proizhod na lichnoto ime Boris. – *Rodna rech*, 1972, № 9, pp. 76 – 79.)

Симеонова 2006: Симеонова, М. Личното име Мартин. – В: *Състояние и проблеми на българската ономастика*. Велико Търново: Университетско издателство „Св. Св. Кирил и Методий", т. 8, кн. 1. С. 70 – 75. (Simeonova 2006: Simeonova, M. Lichnoto ime Martin. – In: *Sastoyanie i problemi na balgarskata onomastika*. Veliko Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodij", t. 8, kn. 1, pp. 70 – 75.)

Спиридонов, Феоктистов 2016: *Спиридонов Д. В., Феоктистова Л. А. Русский Иван* и его «братья»: польск. *Jan* и фр. *Jean* (к вопросу об этнокультурной специфике личного имени) – *Acta onomastica*, № 56, с. 76 – 92. (Spiridonov, Feoktistova 2016: Spiridonov, D. V., Feoktistova, L. A. Russkij *Ivan* i ego „brat'ja": pol'sk. *Jan* i fr. *Jean* (k voprosu ob etnokul'turnoj spetsifike lichnogo imeni). – *Acta onomastica*, № 56, pp. 76 – 92.)

Странджа 1996: *Странджа [Материална и духовна култура]*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов". (Strandzha 1996: *Strandzha [Materialna i duhovna kultura]*. Sofia: Akademichno izdatelstvo "Prof. Marin Drinov".)

Суперанская 2005: Суперанская, А.В. *Современный словарь личных имен*. Москва, Айрис-Пресс. (Superanskaja 2005: Superanskaja, A.V. *Sovremennyj slovar' lichnyh imion.* Moskva: Ajris-Press.)

Чолева-Димитрова и др. 2024: Чолева-Димитрова, А., Данчева, Н., Влахова-Ангелова, М., Петкова, Г. *Българските лични имена днес.* София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов". (Choleva-Dimitrova et al. 2024: Choleva-Dimitrova, A., Dancheva, N., Vlahova-Angelova, M., Petkova, G. *Balgarskite lichni imena dnes*. Sofia: Izdatelstvo na BAN "Prof. Marin Drinov".)

AN ANTHROPONYM IN THE LIGHT OF ETHNOLINGUISTICS: BULG. *EKATERINA* (WITH RUSSIAN PARALLELS)

Irina Sedakova

Institute of Slavic Studies, Russian Academy of Sciences

ised@mail.ru

Abstract. The article contains a brief overview of the methodologies for the study of a proper name in the Bulgarian and Russian anthroponymicons and offers an ethnolinguistic approach to the onyms with regard to the specifics of the languages, traditional spiritual culture and folklore. In Russian language, an anthroponym can produce a large system of appellative derivatives, while in Bulgarian language, personal names are not codified, thus providing opportunities for exploring areal and phonetic-morphological versions of the name. Similar anthroponyms receive different connotations and allusions depending on their place in national folklore, folk religiosity and ritualism. These research aspects are illustrated by the example of the name *Ekaterina* in Bulgarian and Russian linguo[ethno]cultures.

Keywords: *anthroponymy; Bulgarian studies; Russian studies; ethnolinguistics; calendric rituals*

Dr Irina Sedakova
Institute of Slavic Studies
Russian Academy of Sciences
Leninskij prosp.32A
119334 Moscow, Russia

НЯКОИ ЩРИХИ КЪМ ОТНОШЕНИЕТО *ОМОНИМИЯ – ПАРОНИМИЯ* В ТЕРМИНОЛОГИЯТА

Кристияна Симеонова

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, Българска академия на науките

krisi1@mail.bg

Резюме. Фокусът на настоящия доклад е поставен върху едно интересно отношение между две отделни лексикалносемантични явления в терминологията – омонимия и паронимия. Те са сложни, но естествени и закономерни явления, свързани с развитието и обогатяването на речниковия състав на езика като цяло и на терминологията в частност. Разгледани са и основните начини, по които те се проявяват в терминологията. Разкриването на някои прилики и разлики между омонимията и паронимията ни дава една по-ясна и по-точна представа за динамиката на езиковите процеси в научния дискурс, което от своя страна ще бъде полезно както в теорията на терминологията, така и при изследването на редица частни проблеми в терминознанието.

Ключови думи*: терминологична лексика; омонимия; паронимия; общоупотребим език*

1. Увод

Настоящото изследване си поставя за цел накратко да анализира спецификата и характерните особености на омонимията и паронимията като вид прояви на лексикалносемантичните отношения, да разкрие приликите и разликите между тях, както и начините, по които те се проявяват в терминологията. В речниковата система на всеки език думите не съществуват изолирано една от друга. Между тях има вътрешни взаимни връзки и взаимодействия, изграждащи вътрешната системност в лексиката. Тя се проявява във възможността думите в езика да се обединяват по някои общи признаци между тях. Лексикалносемантичните отношения са такива отношения между думите, които се основават на техните значения. Тези отношения обхващат широк спектър от връзки между лексикалните единици, които връзки се основават на общи и съществени формални и семантични признаци.

Изследването на отношението *омонимия – паронимия* в терминологията е необходимо и актуално, защото то ще допринесе за повишаване на езиковата и терминологичната култура на специалистите от отделните науки и професионални области, тъй като днес е изключително важно доброто познаване на конкретната семантика на термините и умението те да бъдат употребявани точно и правилно. Това е много необходимо, защото термините са най-значителното езиково проявление на научността, те са инструменти на знанието, инструменти за научното усвояване на света.

Целта на това изследване обективно предполага използването на синхронен подход, който изучава и описва дадена езикова система само през определен конкретен период от нейното съществуване (в случая съвременния период). Чрез синхронния подход използваните термини ще бъдат представени в съвременния им вид, т. е. езиковите явления ще се разглеждат по оста на едновременност. От прилаганите методи най-използван е методът на лингвистичния анализ, който се изразява в целенасочено събиране на терминологичен материал, след което той се подлага на сериозна научна обработка и анализ от определено лингвистично гледище. Този метод се прилага при обработката на езиковия материал, при обясненията на омонимите и паронимите и тяхното функциониране.

Тук трябва да се направи следното уточнение. В настоящата разработка няма да се разглеждат частнонаучни проблеми, отнасящи се до понятийното съдържание на използваните термини. Те ще бъдат разглеждани само като езикови единици с оглед на тяхната семантика и формална структура. Понятийното съдържание го приемаме като готова даденост, т. е. такава, каквато наготово е намерена и взета от дефинициите и тълкуването на термините в съответните тълковни, енциклопедични, специални и пр. речници (вж. *Източници*).

2. Накратко за омонимията

Омонимията е езиково явление, което се характеризира със звуково съвпадение на различни езикови единици, значенията на които не са свързани помежду си. Следователно омонимите са *думи с еднаква звукова форма, еднакво произношение, но напълно различно в синхронен план лексикално значение*. Омонимите са отделни самостоятелни думи, които нямат общи опорни семантични точки, и се отнасят към различни факти и явления от действителността. В речниковия състав на езика омонимите възникват главно по два начина: чрез *звуково съвпадение между форми на думи с различно значение* или чрез *разпадане на полисемията в резултат на разкъсване на семантичната връзка между отделните значения*. Както знаем, многозначната дума запазва своето смислово тъждество, като всички нейни значения имат нещо общо, което ги свързва едно с друго. Това *нещо общо* Т. Балкански нарича *семантично свързващо звено* (Балкански / Balkanski 1979: 339). Според Балкански, ако семантичното свързващо звено е живо, думата пази своята цялост на една многозначна дума. Например при термина *ерозия* семантичното свързващо звено е общият семантичен признак *разрушаване, разкъсване.* Той се проявява при всички значения в отделните научни области: *ерозия* в географията и екологията – ‘пълно или частично разрушаване на скалите и почвите под влияние на ветровете, на водите, на топящите се снегове, на силни летни дъждове и др.’; в медицината – ‘повърхностно нараняване на лигавицата’, а като технически термин – ‘разрушаване на повърхност на метали чрез електрически ток или под въздействието на химически вещества’.

Но когато това семантично свързващо звено между отделните значения на многозначната дума се загуби, т. е. когато изчезне вътрешната семантична мотивация, тогава се получават омоними. Изгубеното семантично свързващо звено може да се възстанови чрез етимологичен анализ. Абсолютно точното диференциране между отделните значения на многозначната дума и омонимите понякога е доста трудно и дори невъзможно. Кр. Чолакова казва: „Развитието на омоними винаги е във връзка със съществуващата многозначност на думите. Думите през дългия период от своето съществуване могат да получат в зависимост от своята употреба такива значения, които да излязат от семантичните граници на основното им значение. Това означава, че в една многозначна дума могат да се създадат едно или повече значения, които до такава степен да се отдалечат от основното значение на думата, че да не се чувства вече смисловата връзка между основното значение и новообразувалите се значения. В такъв случай новообразувалите се значения се схващат като отделни лексикални единици – омоними. Понякога всеки от новообразувалите се омоними може да развие нови значения и да създаде свое семантично гнездо“ (Чолакова / Cholakova 1959: 82).

От приведения цитат става ясно, че при много случаи съществува колебание по отношение на това дали са отделни значения на многозначна дума, или са омоними. Ще посочим няколко примера, съдържащи термини от различни науки. Напр. терминът *нос* в биологията означава ‘орган на обонянието у хора и животни’, в географията – ‘остро вдадена в морето суша’, в корабостроенето – ‘предна и заострена част на кораб, лодка или друг плавателен съд’, в авиацията – ‘предната част на самолет’, в обувната промишленост – ‘предната и заострена част на обувка’. Общото между тези термини е сходството по форма. Аналогичен е случаят с термина *греда*: в строителството – ‘дебело и дълго одялано дърво’, а в спортната терминология – ‘вид гимнастически уред’. Друг подобен случай: *гребен* – като общоупотребима дума означава ‘уред със зъбци за ресане на коса’; като термин в зоологията – ‘месест израстък на главата на петел или друга птица’; в географията – ‘било на планина’ и ‘горната част на морска вълна’. Тук също имаме сходство по форма, както и при *ръкав* – ‘част от дреха, която покрива ръката’ и ‘разклонение на река’.

Според М. Попова, когато едното значение съществува и функционира в една терминологична система, а другото – в друга, става въпрос за *междунаучна терминологична омонимия.* В общите речници на езика такива явления обикновено се дават в една статия като отделни значения на полисемантична дума. Като пример Попова посочва тълкуването на думата *морфология* в *Речника на българския език*, където в една статия са представени терминологичните значения от областта на биологията, географията и лингвистиката (Попова / Popova 2012: 578 – 579). Общото в семантиката е това, че става дума за строежа и формата на дадено нещо или за науката, която го изучава. Когато обаче диференциацията в значенията е по-ясно очертана,

речниковите статии са две. Попова привежда за пример статиите за термина *изобари*, използван в географията и химията, в *Терминологичен речник по природни науки* (Попова / Popova 2012: 579). В *Речника на българския език* статиите също са две (РБЕ / RBE).

М. Попова дели междунаучната терминологична омонимия на два вида: когато омонимите принадлежат на две научни системи и когато единият омоним принадлежи към дадена терминологична система, а другият – към общоупотребимата лексика. Авторката отбелязва и факта, че терминологичната омонимия в границите само на една отделна научна област е много по-рядко срещано явление, напр. в езикознанието *наречие* 'част на речта' и *наречие* 'диалект' (Попова / Popova 2012: 580 – 581).

На омонимите са правени най-различни класификации по най-различни критерии, на които тук няма да се спираме подробно. Ще спомена само, че най- популярната от тях дели омонимите на две големи групи: *пълни* и *непълни. Пълни* (или *абсолютни*) са тези, които *принадлежат към една и съща част на речта и всичките им граматични форми съвпадат,* а *непълни* (или *частични*) са тези, които *принадлежат към еднакви или към различни части на речта и съвпадат само в някои от граматичните си форми.* Напр. пълни омоними са: *маса* 'вид мебел', *маса* 'голямо количество хора' и *маса* 'физична величина'; *коса* 'съвкупност от косми по главата на човек' и *коса* 'инструмент за косене на трева'; *вила* 'уред за събиране и вдигане на сено, слама и др.' и *вила* 'извънградска къща сред природата'; *крак* на човек или животно и *крак* на маса или друг вид мебел; *кран* 'машина за вдигане и преместване на тежести' и *кран* 'приспособление за пускане и спиране на вода от чешма' и др. Частични омоними са напр. *син* 'мъжка рожба' и *син* 'вид цвят'; *къс* 'кратък' и *къс* 'парче от нещо'; *вещ* 'предмет' и *вещ* 'който разбира от работата си'; *ясен* 'който лесно се разбира и възприема' и *ясен* 'вид широколистно дърво'; *мед* 'химичен елемент, мек и ковък червеникав метал' и *мед* 'пчелен продукт'; *дроб* 'вътрешен орган у човек или животно' и *дроб* – математически термин със значение 'число, съставено от определен брой равни части на единицата', *пръст* 'част от човешката ръка или крак' и *пръст* 'изровена земя' и др.

В езиковедската наука е прието да се говори и за *омофони, омоформи* и *омографи*. *Омофоните*, наричани още *фонетични* омоними, са думи, които се произнасят еднакво, но се пишат различно и означават различни неща. Напр. *шев* и *шеф*, *сноб* и *сноп*, *под* и *пот*, *плод* и *плот, куб* и *куп* и др. *Омоформите*, наричани още *граматични омоними*, са думи, които съвпадат по звучене и писане само в отделни техни граматични форми. Те принадлежат към различни части на речта. Напр. *диря* – глагол, 1. л., ед. ч., сег. вр., и *диря* – същ. нар. име, ж. р., ед. ч.; *каца* – глагол, 3. л., ед. ч., сег. вр., и *каца* – същ. нар. име, ж. р., ед. ч; *води* – мн. ч. от съществителното *вода*, и *води* – повелително наклонение, ед. ч. от глагола *водя. Омографите*, наричани още *графични омоними*, са думи, които се пишат еднакво, но имат различно произношение, различно по място ударение и различно значение. Напр. *вълна* и *вълнà, зàвет* и *завѐт, пàра* и *парà, кòла* и *колà* и др.

Интересен в терминологията е и следният особен вид омонимия. Става въпрос за това, че при някои термини често възниква омонимия в зависимост от това дали те се схващат като съществителни собствени, или като съществителни нарицателни имена. Такива термини са напр. *прокуратура, комисия, директива, катедра* и др. Във връзка с повишаване на изискванията за качествено графично оформяне на писмени текстове от всякакъв тип често има колебание с главна или малка буква да се пишат, т. е. дали става дума за термин, или за конкретно название. Разбира се, че това зависи от комуникативната ситуация, от смисъла на текста и пр. Същия случай има и при термини като *слънце, земя, луна* и пр.

3. Накратко за паронимията

Терминът *паронимия* е от гръцки произход (*παρωνυμια*). Той произхожда от гръцките думи *παρα* 'около, наблизо' и *ονομα* 'име'. Поради това Т. Бояджиев нарича паронимията със звучната българска дума *близкоимие* (Бояджиев / Boyadzhiev 2002: 123). Терминът е предложен още в древността от Аристотел – един от най-големите философи и учени енциклопедисти на Античността, с право наричан *баща на науката.* Терминът *пароними* Аристотел употребява в своя труд „Категории". Това съчинение е посветено на десет универсални категории, използвани за класифициране и обяснение на всичко съществуващо.

Изхождайки от гръцкото название, най-често срещаната дефиниция за паронимите е, че те са думи от една и съща част на речта, които са близки и сходни по звуков състав и изговор, с външна и звукова прилика между тях, но са с различно лексикално значение, смислово са ясно разграничени и означават различни понятия. Това определение отчита и формалните, и функционалните, и семантичните особености на този тип думи. За определянето на дадени термини и терминоелементи като паронимни има два основни критерия: формално подобие, т. е. външна и звукова прилика и сходен гласеж, и семантична специфика и диференциация, т. е. те да са смислово ясно разграничени и да означават различни понятия. Двата критерия трябва да са съгласувани и да се проявяват едновременно.

Всеки пароним от паронимните двойки (или тройки) притежава своя семантична и функционална самостоятелност. Зад всеки пароним от паронимната двойка стои определено лексикално значение, определена смислова точност и смислова разлика. Именно различното лексикално значение, отразено най-често в дефиницията, води до невъзможност за взаимозамяна и не позволява да се употребява единият термин или терминоелемент вместо другия, дори и да се отнасят към една и съща област на знанието. Ако единият пароним се замени с другия, се променя смисълът, яснотата и точността на научния текст, той става отнесен, така да се каже, към друга ситуация и даже може да се стигне до безсмислици. Поради своята семантична и функционална самостоятелност всеки пароним от паронимните двойки (или тройки) притежава свои собствени синоними, омоними, антоними и пр., които не са такива по отношение на другия член. Също така паронимите се различават и по своята съчетаемост с други думи.

Паронимията създава доста трудности и дава възможност за неясноти и объркания. Близките по звуков състав термини крият известна опасност. Ако не се познава добре точното им значение, може да се стигне до подвеждане и до т. нар. *паронимна грешка*, т. е. да си послужим с единия термин вместо с другия заради звуковата близост между тях. Известно е, че едно от основните изисквания на съвременната терминологична теория към термина е изискването за точност. Това означава, че терминът трябва най-вярно и най-пълно да отразява същността на понятието и едновременно с това най-ясно да го дефинира. При недостатъчно добро познаване на значението на паронимните двойки (а понякога, макар и по-рядко, тройки и дори четворки) тъкмо това изискване се нарушава. А точността при употребата на даден термин е изключително важна за развитието на самата наука, при отразяване на новото знание, при писане на научни трудове и пр.

Терминологичната паронимия е във връзка с развитието на всеки отрасъл на знанието, което води и до развитие и обогатяване на съответната терминология. Терминологията на всяка отделна научна дисциплина представлява открита знакова система. Както науката непрекъснато се развива, променя и обогатява, така и понятийният апарат, който отразява това развитие, също се променя. При търсене на най-подходящата и най-адекватната езикова форма на термина изискването за точност трябва да се съблюдава задължително.

Многообразието от възгледи за същността и обхвата на това явление се свежда до две основни позиции. **Според по-тясното виждане** паронимни са само такива близки по звуков състав думи, които са едновременно и еднокоренни, т. е. образувани са от един и същ корен или основа и разликата между тях е само в някои словообразователни морфеми. Напр. *икономичен* и *икономически*; *дипломатичен* и *дипломатически*; *царски* и *царствен*; *преписка* и *приписка*; *парафраза* и *перифраза* и др. **Според по-широкото разбиране** за паронимията тя включва в себе си всички близкозвучащи думи с различна семантика независимо от това дали са еднокоренни, или не, като фонетичната близост може да бъде обусловена както от етимологическо родство, така и от случайно съвпадение. Напр. *къмпинг* и *дъмпинг*; *батерия* и *бактерия*; *лабилен* и *лабиален* и др. Това схващане за паронимията е много широко разпространено в лингвистичната литература и в настоящата разработка ние се придържаме именно към него. Според нас то най-точно и ясно изразява същността на паронимията като вид лексикалносемантично отношение между думите в езика и най-всеобхватно отразява всички аспекти на това явление.

4. Сходства и различия между омонимията и паронимията в терминологията

Паронимията и омонимията в терминологията имат както сходства, така и различия. Най-голямото сходство е това, че и двете групи думи имат напълно различна семантика. Омонимите са отделни самостоятелни думи, нямат общи опорни семантични точки и се отнасят към различни факти и явления от действителността. Такива термини са идентични в плана на изразяване, но абсолютно несъотносими в плана на съдържание, т. е. при тях има пълно съвпадение на формата при пълно несъвпадение на значението. Паронимите също са с различно лексикално значение и означават различни понятия.

За разлика от омонимите, при паронимите няма пълно съвпадение на звуковата форма. Те са само близки и сходни, но несъвпадащи по звуков състав и изговор. Също така паронимите не трябва да се бъркат с омофоните и омографите. Термини като *смог* и *смок, корд* и *корт, йод* и *йот, рог* и *рок, плод* и *плот, коз* и *кос, стенд* и *стент* и др. не са пароними, а са омофони. Те се произнасят еднакво, но се пишат различно и означават различни неща. Напр. *смог* (екол., геогр.) ‘замърсен въздух от дим и прах предимно в големи градове, който намалява видимостта и вреди на здравето’ и *смок* (зоол.) ‘вид голяма неотровна змия’; *йод* (хим., мед.) ‘химичен елемент с тъмнокафяв цвят и специфична миризма, както и спиртният разтвор на това вещество’ и *йот* (езикозн.) ‘название на буквата j, която се изговаря като й’; *стенд* ‘специално оборудвано място за диагностика и регулиране на машини и устройства или уред за сглобяване и заваряване на конструкции’ и *стент* ‘малка тръбичка, направена от метал или пластмаса, която се поставя в кръвоносен съд или друга куха структура в тялото, за да я държи отворена’ и др.

Омографите от своя страна също не са пароними. Те се пишат по един и същи начин, но имат различно произношение, различно значение и различно по място ударение. Напр. *вълна* и *вълнà*; *кòла* и *колà*; *пàра* и *парà*; *зàвет* и *завѐт*; *грàфик* и *графѝк*; *кàмара* и *камàра*; *пòлица* и *полѝца*; *скàла* и *скалà*; *трѐска* и *трескà* и др. Макар и рядко, има случаи, когато такава двойка омографи дава началото на паронимни терминоелементи. Напр. *вълнен – вълнест – вълнов – вълнист. Вълнен* и *вълнест* идват от *вълна*: *вълнен* ‘който е направен от вълна’, и *вълнест* ‘по който има обилна вълна’, напр. *вълнести овце. Вълнист* и *вълнов* идват от *вълнà*: *вълнист* ‘който е нагънат като вълни, вълнообразен’ и *вълнов* ‘който се отнася до вълнà’.

Любопитен е фактът, че така, както в лексиката има омоформи, т. е. граматични омоними, аналогично, макар и много по-рядко, могат да се получат и граматични пароними. Омоформите са думи, които съвпадат по звучене и писане само в отделни граматични форми и принадлежат към различни части на речта. Напр. *диря* – глагол, 1. л., ед. ч., сег. вр., и *диря* – същ. нар. име, ж. р., ед. ч.; *каца* – глагол, 3. л., ед. ч., сег. вр., и *каца* – същ. име, ж. р.; *зло* – съществително име, *зло* – прилагателно име от среден род, *зло* – наречие. Към различни части на речта принадлежат и граматичните пароними *аленея* – глагол, 1. л., ед. ч., сег. вр., в значение ‘имам червен цвят, червенея’; и *алинея* – съществително име, ж. р., в значение ‘част от член на закон, от параграф на наредба, правилник и пр.’. Други примери: *линея* – глагол в 1. л., ед. ч, сег. вр., в значение на: ‘1. отпадам, слабея, вехна, губя свежия си вид’; 2. *зоол.* ‘за животно, сменям си козината, перата и пр., обикновено през пролетта’, и *линия* (най-общо значение) ‘черта, която е прекарана по някаква повърхност и съединява две точки или очертава нещо’; *рося* – глагол, ‘за дъжд, валя слабо, ръмя’, и *роса* – съществително име, ж. р., ‘дребни капчици влага, полепени по трева, листа и пр.’; *помпя* – глагол, ‘работя с помпа, изтеглям или вкарвам течност или газ с помпа, помпам’, и *помпа* – съществително име, ж. р. ‘уред или механизъм за изтегляне, изтласкване навън под налягане на течности или на газове’.

Съществена разлика между омонимните и паронимните термини е и това, че значението на омонимните винаги се определя от контекста, докато значението на паронимните не произтича пряко от него. Напр. само от конкретен контекст можем да разберем дали терминът *маса* означава *физична величина* във физиката*, вид мебел* в мебелната промишленост и интериора, или като общоупотребима дума *голямо количество хора.* Същото е и при термина *кран* ‘машина за вдигане и преместване на тежести’ или ‘приспособление за пускане и спиране на вода от чешма’. Други примери: *ечемик* ‘житно растение’ и ‘възпаление и подуване на клепачния ръб на окото’; *клен* ‘дърво с едри листа’ и ‘вид риба’; *изтребител* ‘лице’ или ‘самолет’; *разпределител* ‘лице’ или ‘техническо устройство’; *брак*‘ официално узаконено съжителство на мъж и жена’ и ‘нещо, което е негодно или развалено’; *акция* ‘действие’ и ‘документ за парично

участие’; *бърдо* ‘хълм’ и ‘част от тъкачен стан’ и др. В отличие от изброените омоними значението на паронимите винаги е независимо от контекста. Напр. *фактура* и *фрактура*; *кауза* и *клауза*; *вираж* и *витраж*; *икономия* и *икономика*; *балотаж* и *пилотаж*; *ромб* и *тромб*; *батерия* и *бактерия*; *лабилен* и *лабиален*; *летален* и *летателен* и др. извън всякакъв контекст те означават напълно различни неща.

Изводи

1. Омонимията и паронимията са продукт на естественото езиково развитие и са езикови универсалии, присъщи на лексикалните системи на почти всички езици. Тъй като терминологичната подсистема е част от общата езикова система на даден език, тези две явления логично и закономерно се проявяват и в терминологията. Концепцията за термина, предложена и подробно развита и разработена от М. Попова, според която терминът има „двустранна същност – от една страна, езиков знак със значение и форма, а от друга – единица на естествен човешки език, която в своето реално съществуване и функциониране е подвластна на асиметричния дуализъм при езиковия знак“ (Попова / Popova 2012: 567) също подкрепя твърдението, че на терминологичните системи, като на едни открити знакови системи, са присъщи всички лингвистични явления, характерни и за общоупотребимата лексика. Това ще рече, че в дадена терминосистема протичат всички лексикалносемантични процеси и се проявяват всички лексикалносемантични отношения, характерни за общоупотребимата лексика. Разликата в тези процеси според В. П. Даниленко е, че „те протичат в граници, които не нарушават семантичната определеност на термина“ (Даниленко / Danilenko 1977: 65).

2. Омонимията и паронимията са самостоятелни лексикалносемантични явления, отразяващи специфични отношения между думите и представляващи отделни и интересни лексикалносемантични групи със свои собствени вътрешни връзки и взаимодействия.

3. Паронимите в терминологията не трябва да се бъркат с омофоните, омографите и омоформите. Това са напълно различни явления.

4. В количествено отношение терминологичната паронимия е по-слабо представена в сравнение с терминологичната омонимия. Въпреки това обаче при терминологичната лексика днес се наблюдава постепенно увеличаване на паронимите. Това е свързано с постоянно нарастващото количество термини и с все по-голямото вливане на терминологична лексика в общоупотребимия език.

Заключение

В настоящия доклад се опитахме накратко да представим някои страни от отношението *омонимия – паронимия* в терминологията. Между двете явления има както прилики, така и съществени разлики. Приликите и разликите отразяват широк спектър от връзки между лексикалните единици, които връзки се основават на общи и съществени формални и семантични признаци.

Днес, като цяло, езикът става все повече *терминологичен*, изисквайки максимално голяма точност в използването на неговите средства. И именно тук е практическата полза от изучаването на връзките и взаимодействията между отделните лексикалносемантични отношения в терминологията, които ни предлагат пъстра палитра от още много любопитни, интересни и нерешени проблеми.

Източници / Sources

БТР 2005: *Български тълковен речник.* Четвърто издание, допълнено и преработено от Димитър Попов. Андрейчин, Л., Л. Георгиев, С. Илчев, Н. Костов, И. Леков, С. Стойков, Ц. Тодоров (ред.). София: Наука и изкуство, 2005. (BTR 2005: *Balgarski talkoven rechnik.* Chetvarto izdanie, dopalneno i preraboteno ot Dimitar Popov. Andreychin, L., L. Georgiev, S. Ilchev, N. Kostov, I. Lekov, S. Stoykov, C. Todorov (Eds.). Sofia: Nauka i izkustvo, 2005.)

Василева 1988: Василева, Ст. *Речник на близкозвучащите думи в българския език.* София: Д-р Петър Берон, 1988. (Vasileva 1988: Vasileva, St. *Rechnik na blizkozvuchashtite dumi v balgarskiya ezik.* Sofia: D-r Petar Beron, 1988.)

РЧДБЕ 2007: *Речник на чуждите думи в българския език.* Пето издание, допълнено и основно преработено от Е. Пернишка. Милев, Ал., Б. Николов, Й. Братков (ред.). София: Наука и изкуство, 2007. (RCHDBE 2007: *Rechnik na chuzhdite dumi v balgarskiya ezik.* Peto izdanie, dopalneno i osnovno preraboteno ot E. Pernishka. Milev, Al., B. Nikolov, J. Bratkov (Eds.). Sofia: Nauka i izkustvo, 2007.)

РБЕ: *Речник на българския език (онлайн).* София: Институт за български език. <https://ibl.bas.bg/rbe/> [03.01.2026]. (*Rechnik na balgarskiya ezik (onlayn).* Sofia: Institut za balgarski ezik. <https://ibl.bas.bg/rbe/> [03.01.2026].)

Цитирана литература / References

Балкански 1979: Балкански, Т. За някои трудности при изучаването на паронимията. – *Български език*, № 4., с. 337 – 341. (Balkanski 1979: Balkanski, T. Za njakoi trudnosti pri izuchavaneto na paronimiyata. – *Balgarski ezik*, № 4, pp. 337 – 341.)

Бояджиев 2002: Бояджиев, Т. *Българска лексикология.* София: Анубис. (Boyadzhiev 2002: Boyadzhiev, T. *Balgarska leksikologiya.* Sofia: Anubis.)

Даниленко 1977: Даниленко, В. П. *Русская терминология.* Москва: Наука. (Danilenko 1977: Danilenko, V. P. *Russkaia terminologiia.* Moskva: Nauka.)

Попова 2012: Попова, М. *Теория на терминологията.* Велико Търново: Знак'94. (Popova 2012: Popova, M. *Teoriya na terminologiyata.* Veliko Tarnovo: Znak'94.)

Чолакова 1959: Чолакова, Кр. Омоними в съвременния книжовен български език. – *Известия на Института за български език,* № 6, с. 65 – 98. (Cholakova 1959: Chovakova, Kr. Omonimi v savremenniya knizhoven balgarski ezik. – *Izvestiya na Instituta za balgarski ezik*, № 6, pp. 65 – 98.)

SOME OBSERVATIONS ON THE HOMONYMY – PARONYMY RELATIONSHIP IN TERMINOLOGY

Kristiyana Simeonova

Institute for Bulgarian Language "Prof. Lyubomir Andreychin", Bulgarian Academy of Sciences

krisi1@mail.bg

Abstract. The focus of this paper is on an interesting relationship between two separate lexical-semantic phenomena in terminology – homonymy and paronymy. They are complex, but natural and regular phenomena related to the development and enrichment of the vocabulary of the language as a whole and of terminology in particular. The main ways in which they manifest themselves in terminology are also examined. The revealing of similarities and differences between homonymy and paronymy gives us a clearer and more accurate idea of the dynamics of the linguistic processes in scientific discourse. This, in turn, will be useful both in the theory of terminology and in the study of a number of specific problems in terminology.

Keywords*: terminological vocabulary; homonymy; paronymy; common language*

Kristiyana Simeonova
Institute for Bulgarian Language
Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
1113 Sofia, Bulgaria

СЪПОСТАВИТЕЛНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

ОЦЕНЪЧНА МОРФОЛОГИЯ: ЕДНА НЕПРОУЧЕНА ОБЛАСТ В БЪЛГАРСКО-ГРЪЦКИТЕ СЪПОСТАВИТЕЛНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Христина Г. Марку

Тракийски университет „Демокрит“

cmarkou@hs.duth.gr

Резюме. Настоящата статия се вписва в рамките на оценъчната морфология, утвърждаваща се като относително ново изследователско поле в лингвистиката. Обхватът на представения анализ е ограничен до прилагателните. Основната цел е да се опишат и систематизират стратегиите за изразяване на оценъчност, както и да се представи в съпоставителен аспект инвентарът и функционалното разнообразие на оценъчните афикси в българския и новогръцкия език. При разглеждането на адективните деривати вниманието се фокусира върху: а) основните характеристики и значения на средствата за морфологично изразяване на интензификация и деинтензификация; б) семантичното разнообразие, морфологичната гъвкавост, продуктивността и конкуренцията на оценъчните морфологични средства; в) съотношението между оценъчните стратегии в двата езика.

Ключови думи: *оценъчна морфология; прилагателни имена; български; новогръцки*

1. Оценъчната (аксиологичната) морфология (evaluative morphology), определяна като „изразяване на оценка чрез морфологични средства“ (Körtvélyessy 2015a: 21) е относително нова изследователска област в лингвистиката, чиято теоретична основа е все още в процес на изграждане (Scalise 1984; Stump 1993; Dressler, Barbaresi 1994; Jurafsky 1996; Grandi 2005; Amiot, Stosic 2014, Körtvélyessy 2014, 2015a, 2015b и др.). Тя добива популярност с труда на Серджо Скализе (Scalise 1984) и изказаната от него „провокативна“ идея за „третата морфология“ (Körtvélyessy 2015a: 20). Концепцията за „трета морфология“ („third morphology“) е свързана с разбирането, че съществува отделен морфологичен клас, наред с традиционно разграничаваните флексия (inflection) и деривация (derivation). Според Скализе оценъчната морфология, която включва умалителни (diminutives), увеличителни (augmentatives), ласкателни и пейоративни форми (affectionate/pejorative forms), не попада напълно нито в рамките на флексията, нито в рамките на деривацията. Не е чиста флексия, защото не определя граматична функция (число, време, лице и т.н.). Не е типична деривация, защото не създава нови лексикални категории (не променя частите на речта и често запазва значението на основната дума). Има свои собствени правила и ограничения, които я отличават от останалите морфологични процеси. Така Скализе предлага отделянето на оценъчната морфология (evaluative morphology) като „трети вид морфология“ – един вид подсистема, разположена между словообразуването и словоизменението. Тази идея впоследствие е доразвита от други лингвисти в рамките на екстраграматичната морфология (extragrammatical or expressive morphology) (Dressler, Merlini Barbaresi 1994; Doleschal, Thornton 2000) и морфопрагматиката (Dressler, Merlini Barbaresi 1994; Dressler, Merlini Barbaresi 2001), теорията на градацията (Bierwisch 1989).

2. Статусът на оценъчната морфология продължава да бъде обект на дискусии и въпреки че морфологията играе доминираща роля в образуването на оценъчни конструкции, те твърде често прехвърлят нейните граници. В това отношение езиците проявяват своя специфика, вариращa в рамките на континуума между деривация и флективност (Körtvélyessy 2014: 300). В отделните езици оценъчните форми показват унифицирано поведение от семантична и функционална гледна точка за разлика от формалните свойства, при които диапазонът е много широк.

3. Оценката, схематично казано, предполага две различни перспективи: обективна, дескриптивна, или количествена, представена от семантичните примитиви МАЛЪК и ГОЛЯМ; субективна, или качествена, представена от семантичните примитиви ДОБЪР и ЛОШ (Grandi, Montermini 2005: 146 – 147).

Подходът на Л. Кьортвейеши към семантиката на оценъчните морфеми се различава съществено от този на Гранди и Монтермини. Според Кьортвейеши процесът на оценка се реализира чрез четири основни когнитивни категории, обединени под по-широката категория количество: количество на субстанцията, количество на качеството, количество на обстоятелството и количество на действието, които са в тясна корелация с частите на речта – съществително име, прилагателно, наречие и глагол. На нивото на езиковата система когнитивните категории се изразяват чрез семантични категории като деминутивност, аугментативност, пейоративност, атенуативност, интензивност, начин на действието и др. (Efthymiou 2015: 59). На нивото на речта са налице допълнителни нюанси в зависимост от конкретния контекст (Körtvélyessy 2014: 305).

Обхватът на анализа, представен в текста, се ограничава до адективните деривати и представлява част от по-обширно изследване, чийто обект е морфологичното изразяване на оценка в двата разглеждани езика като цяло. Основната цел в случая е в съпоставителен план да се представи разнообразието от оценъчни афикси при прилагателните в българския и новогръцкия език. Опираме се върху съществуващите до момента изследвания върху българския (Держански, Сирук / Derzhanski, Siruk 2019; Держански, Сирук / Derzhanski, Siruk 2021; Тилев / Tilev 2010; Цонев / Tsonev 2020 и др.) и гръцкия език (Γαβριηλίδου / Gavriilidou 2013; Efthymiou 2015; Ευθυμίου / Efthymiou 2017; Ευθυμίου / Efthymiou 2019; Xydopoulos 2009 и др.). Като вземаме предвид констатацията, че не е направено много по отношение на отделните езици (Körtvélyessy 2015: 5), си поставяме задачата да опишем и систематизираме стратегиите за изразяване на оценъчност при прилагателните в българския и новогръцкия език. Както вече беше подчертано, анализът се ограничава в рамките на афиксалната морфология (Grandi, Körtvélyessy 2015: 6).

Обръщаме внимание върху: а. основните характеристики и значения на средствата за морфологично изразяване на интензификация и деинтензификация на признака; б. семантичното разнообразие, морфологичната гъвкавост, продуктивност и конкуренцията на оценъчните морфологични средства; в. съотношението между оценъчните стратегии в двата езика. Извън обсега на настоящото изследване остават неафиксалните оценъчни конструкции, като композити, редупликации и др. (Grandi, Körtvélyessy 2015: 9).

На този стадий на изследването основната цел е да се представят оценъчните афикси в двата езика, които образуват адективни деривати. Паралелно с това се правят наблюдения в съпоставителен план, но с ограничен обхват.

I. Средства за усилване на признака: интензифициращи афикси и афиксоиди[1]

Въз основа на анализа на Кьортвейеши значенията на оценъчно модифицираните прилагателни могат да бъдат обобщено представени по следния начин:

Таблица 1. *Значения на оценъчните морфеми (според Körtvélyessy 2014)*

		Деинтензификация	Интензификация
Език	Количествена оценка	Намаляване, отслабване на признака	Уголемяване, усилване на признака
	Качествена оценка	Субективна оценка (положителна или отрицателна)	Субективна оценка (положителна или отрицателна)

1. Български език

1.1. Префикси и префиксоиди

Сред средствата за усилване на признака на първо място е представката ***пре-***: елативно-ексцесивна, наследена от старобългарски със значение ‘твърде, много, прекалено’, с присъствие в цялата известна история на българския език (Держански, Сирук / Derzhanski, Siruk 2019: 92), която означава висша степен на качеството, изразено от основното прилагателно, напр.: *преблаг, предобър, премъдър, прескъп* (РБЕ / RBE).

Продуктивен за образуване на елативи, изразяващи „много висока степен на качество в даден предмет като негов характерен белег, без да се извършва сравнение с кръг от други предмети“ (Буров / Burov 1984: 513), е и формантът ***свръх-***. Той означава извънредно големи размери или много висока степен на признака, назован от втората част на думата: *свръхбогат, свръхбърз, свръхвисок, свръхдалечен, свръхдълбок, свръхелегантен, свръхлуксозен, свръхинтензивен, свръхумен* и др. (РБЕ / RBE).

Все- (като първи компонент на сложни думи) означава пълнота, най-висша степен, изчерпателност на признака, на качеството, изразявани от втората част; *най-, напълно-, пре-* (РБЕ / RBE): *всесилен, всемогъщ, всевластен* (Тилев / Tilev 2010: 115).

В *Речника на българския език* (РБЕ / RBE) за ***свръх-*** се посочват синонимни форманти от латински (или от гръцки през латински) произход ***хипер-, супер-, ултра-***, които се определят като аугментативни префикси (Козарова / Kozarova 2012: 206 – 208).[2] Производни хипоними с модифицирана семантика в посока най-висока степен се образуват и с прибавяне на афиксоидите: ***архи-*** (*архимодерно, архитъп* и др.), ***мега-*** (*мегамалоумна, мегаскучни, мега-яки* и др.),

[1] Терминът афиксоиди е общ за префиксоидите – афиксоиди в префиксна позиция, както и за суфиксоидите – афиксоиди в суфиксна позиция. Афиксоидите са продукт на процес на граматикализация и по-конкретно на морфологизация, при който една основа от пълнозначна дума или самостоятелна дума постепенно се превръща в деривационна морфема. Морфемите, класифицирани като афиксоиди, се „придвижват“ от морфеми с конкретно лексикално значение, съставни елементи в процеса на композиция, в морфеми с абстрактно граматично значение, които са част от словообразувателния инвентар на деривацията. Обикновено като основни характеристики на афиксоидите се изтъкват: а) увеличена продуктивност, б) занижена семантична специфика и в) етимологична и формална връзка със съществуваща свободна основа. Първите два критерия отличават афиксоидите от свободните основи, а третият – от афиксите. Обикновено като афиксоиди се класифицират морфеми, които не могат самостоятелно да формират дума, включително чрез присъединяването към тях на флективен суфикс, но не представляват и афикси (Вунчев / Vounchev 2017: 77 – 78).

[2] Спорен е въпросът дали става въпрос за сложни думи, както се представят в Речника на новите думи в българския език (от края на XX и първото десетилетие на XXI век), за префикси или за неизменяемо прилагателно или наречие, определящо съществителното или прилагателното име. Формантите *супер-*, *хипер-* и *ултра-* не са корени на пълнозначни лексеми, *мега-* и *турбо-* по-скоро са афиксоиди, тъй като, макар и да запазват връзка с първоначалното си значение, то постепенно избледнява (Козарова / Kozarova 2012: 210).

супер- (*супервиновна, суперготин* и др.), ***ултра-*** (*ултрабързи, ултрасекси* и др.), ***хипер-*** (*хиперсладък, хиперкисела* и др.) (Цонев / Tsonev 2020: 156).

2. Новогръцки език

2.1. Средства за усилване на признака: интензифициращи афикси

2.1.1. Префикси

В гръцкия език интензифициращите предпоставени форманти като цяло представляват една добре структурирана подсистема за изразяване на (висока) степен (Γαβριηλίδου / Gavriilidou 2013: 70). Префиксите и префиксоидните елементи са основните морфологични средства за градация (Ευθυμίου / Efthymiou 2019: 172). Често оценъчните префикси или префиксоиди се прибавят едновременно със съответните суфикси, за да засилят или смекчат както количествената, така и качествената оценка (Melissaropoulou 2015: 270-271).

Представката ***υπερ-*** [yper-], с произход от стгр. *υπέρ* < индоевр. *uper(i) – ‘горе, нагоре’ (Μπαμπινιώτης / Bampiniotis 2002: 1832), означава много висока степен на проява на даден признак, превишаваща пределната стойност (вж. също Ευθυμίου / Efthymiou 2003; Γαβριηλίδου / Gavriilidou 2013; Efthymiou 2015; Ευθυμίου / Efthymiou 2019: 165): *υπερπολυτελής* [yperpolitelis] ‘хипер-/суперлуксозен’, *υπερπλήρης* [yperpliris] ‘суперпълен, максимално пълен’.

Като една от най-продуктивните градационни представки в новогръцкия език се разглежда представката ***κατα-*** [kata-], етимологично извеждана от индоевр. *km̥ta- – ‘наблизо, надолу, покрай’. В усилителното си значението тя показва, че нещо се случва или съществува по особено интензивен начин, в голяма степен, или се проявява особено ярко (Μπαμπινιώτης / Bampiniotis 2002: 849): *κατακόκκινος* [katakokkinos] ‘напълно, абсолютно червен, свръхчервен’, *κατάξερος* [katakseros] ‘напълно, абсолютно сух, свръхсух’.

Префиксът ***καρα-*** [kara-]: от тур. kara ‘черен’, е характерен за разговорната реч, а производните прилагателни обикновено носят негативни конотации, но изпълняват и емфатична функция, изразявайки прекомерна степен на признака. Много често се съчетава с прилагателни за цвят, представляващи неологизми (Ευθυμίου / Efthymiou 2019: 165): *καρακόκκινος* [karakokkinos] ‘прекалено, прекомерно червен’, *καρακορακί* [karakoraki] ‘прекомерно черен, гарвановочерен’, *καραμπλέ* [karable] ‘прекалено син’.

За префикс със завършена граматикализация (Γιαννουλοπούλου / Giannoulopoulou 2000; Ράλλη / Ralli 2005) се смята и формантът ***ψωρο-*** [psoro-], от *ψώρα* ‘краста’, употребяван като интензифициращ префикс, който усилва пренебрежителното значение, изразявано от основата: *ψωροκακόμοιρος* ‘жалък, нещастен, окаян, мизерен’, *ψωροπερήφανος* ‘горделив, самодоволен, надут’. В случая става въпрос за изразяване само на качествена (субективна), но не и на количествена оценка. Да отбележим все пак, че в *Речника на общогръцкия език* се споменава като първи компонент на сложни прилагателни) (ΛΚΝ / LKN).

2.1.2. Префиксоиди

Като синоними на сложните прилагателни с първи формант ***κατα-*** [kata-] се посочват прилагателните, образувани с префиксоида ***ολο-*** [olo-], от стгр. < όλον, ср. р. от δλος, който подсилва означавания признак до абсолютна степен (Μπαμπινιώτης / Bampiniotis 2002: 1247). Обикновено се прикрепя към основи, които изразяват положително качество и образува прилагателни със значение на „изцяло“, „напълно“ изразено качество (Delveroudi, Vassilaki 1999; Γαβριηλίδου / Gavriilidou 2013: 78 – 79; Ευθυμίου / Efthymiou 2019: 165): *ολόφρεσκος* [olofreskos], ‘напълно пресен’, *ολοκάθαρος* [olokatharos], ‘напълно чист’, *ολοκαίνουργιος* [olokainourγios] ‘чисто нов’. В този случай производните прилагателни се поддават на „количествен прочит“, като показват, че съдържат 100% от признака на изходната лексема (Γαβριηλίδου / Gavriilidou 2013: 79).

Префиксоидът ***θεο-*** [theo-], от стгр. < θε(ο)- θεό(ς) ‘бог’, обикновено се свързва с прилагателни, изразяващи свойства, „надхвърлящи биологичната норма на човешката природа“ (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη / Anastasiadi-Symeonidi 2008: 109). Той модифицира семантиката на прилагателните в посока изразяване на пълна, стопроцентова степен на признака, често с отрицателни конотации (Γαβριηλίδου / Gavriilidou 2013: 80; Александри / Alexandri 2017: 129;

Ευθυμίου / Efthymiou 2019: 166): *θεόφτωχος* [theoftohos] ‘напълно, съвсем беден’, *θεονήστικος* [theonistikos] ‘напълно, съвсем гладен’, *θεοπάλαβος* [theopalavos] ‘напълно, съвсем луд’.

Префиксоидът ***παν-*** [pan-][3] модифицира значенията ‘напълно’ или ‘изключително много’ (Ευθυμίου / Efthymiou 2003; Γαβριηλίδου / Gavriilidou 2013): *πανέξυπνος* [paneksipnos] ‘изключително умен’, *πανάκριβος* [panakrivos] ‘изключително скъп’.

Префиксоидите ***πεντα-*** [penta-], ***τετρα-*** [tetra-], ***τρισ-*** [tris-] са с по-слаба продуктивност, прибавят се към ограничен брой прилагателни, които модифицират със значение „изключително много“ от признака, или се употребяват за емфаза (Φωτίου / Fotiou 1998; Γαβριηλίδου / Gavriilidou 2013): *πεντακάθαρος* [pentakatharos] ‘много, изключително чист’; *πεντάμορφος* [pentamorfos] ‘изключително красив, петократно красив’; *τρισχαριτωμένος* [trisharitomenos] ‘много мил’; *τρισευτυχισμένος=πανευτυχής* [triseftihismenos] ‘много щастлив’, *τετράψηλος* [tetrapsilos] ‘много висок’. Наблюдава се един вид избирателност на прилагателните по отношение на формантите, които не са взаимозаменяеми.

Префиксоидът ***μυριο-*** [mirio-][4]: *μυριάκριβος* [miriakrivos] ‘много, безмерно скъп’, *μυριοπαράξενος* [mirioparaksenos] ‘много, изключително странен’.

Префиксоидът ***χιλιο-*** [hilio-]: *χιλιάκριβος* [hiliakrivos] ‘много, хиляди пъти скъп’.

Дискусионен е въпросът дали някои от разглежданите оценъчни афикси (*ψιλο-*, *θεο-* и др.) не функционират вече като префикси, тъй като показват значително семантично отклонение от лексикалните си предшественици, в настоящия етап значението им е по-скоро субективно и зависимо от контекста (Ευθυμίου / Efthymiou 2019: 157).

2.1.3. Суфикси

-τατος [-tatos]: суфиксът показва ограничена продуктивност и предпочитание към определени прилагателни с основа на *-ός* [-os], *-ύς* [-is]. Прилагателните, които образува, освен че изразяват абсолютна степен (суперлативи/елативи), могат да изпълняват и прагматична функция (изразяване на увереност, противоположно мнение и пр.) (Ευθυμίου / Efthymiou 2019: 166): *θρεπτικότατος* [θreptikotatos] ‘много, изключително питателен’; *γλυκύτατος* [γlikitatos] ‘много, извънредно сладък’.

Представените средства за усилване на признака, означен от основата, могат да бъдат обобщени в следната таблица.

Таблица 2. *Средства за интензификация на признака*

Български език		Новогръцки език	
Префикси/Префиксоиди	Суфикси	Префикси/Префиксоиди	Суфикси
пре-	-	***υπερ-*** [yper-]	***-τατος*** [-tatos]
все-		***κατα-*** [kata-]	
свръх-		***καρα-*** [kara-]	
хипер-		***ολο-*** [olo-]	
супер-		***θεο-*** [theo-]	
ултра-		***παν-*** [pan-]	
архи-		***πεντα-*** [penta-]	
мега-		***τετρα-*** [tetra-]	
		τρισ- [tris-]	
		μυριο- [myrio-]	
		χιλιο- [hilio-]	

От изнесените данни могат да бъдат направени някои първоначални изводи:

[3] *παν-* с произход от стгр., като първи компонент на сложни прилагателни означава нещо, което съществува в извънредно голяма степен. Среща се: а) като *παν-* – пред гласни и пред съгласните δ, ζ, θ, ν, σ, τ; б) като *παμ-* – пред съгласните β, μ, π, φ, ψ; в), като *παγ-* – пред съглас- ните γ, κ, ξ, χ; г) като *παλ-* и *παρ-* – съответно пред λ и ρ (Μπαμπινιώτης / Bampiniotis 2002: 1310).

[4] От стгр. *μύριοι* ‘десет хиляди’ (10 000).

Явна е асиметрията, която и двата езика проявяват при използването на различните морфологични стратегии, с които разполагат: между префиксното и суфиксното изразяване на оценъчните значения за интензификация на признака. В българския език напълно липсват увеличителни наставки, а в гръцкия единственият суфикс *-τατος* [-tatos] има спорен морфологичен статус.[5] Тази находка противоречи на твърдението за асиметрия в разпределението на префиксите и суфиксите в езиците по света, т.нар. „предпочитание към суфиксация“ (Grandi, Montermini 2005: 143), но като се има предвид, че нашият материал е ограничен в рамките на прилагателните, е трудно да се направи валиден извод.

Трябва да се отбележи и общата тенденция към непрекъснато попълване с нови форманти и образуване на неологизми. В гръцкия език това става основно по пътя на граматикализацията на морфеми от фонда на разговорната реч, но и чрез промяна в семантичната функция на представки, произхождащи от стгр. предлози (*υπερ-, κατα-*) (Ευθυμίου / Efthymiou 2019: 169). И двата езика заемат чужди форманти, като това особено ярко личи в български.

II. Деинтензифициращи афикси

1. Български език

1.1 Префикси

Разглеждан в диахрония, българският език е разполагал с много повече префикси за изразяване на умалена степен на качеството, запазени в диалектите. В речника си Н. Геров включва няколко такива: ***при, у*** и ***ъ (ж)***: *прибял, убял, ъбял* (Геров / Gerov 1977, т. 4: 262). В съвременния български език деинтензифицираща (атенуативна) функция се приписва единствено на представката ***въз-***, с която се образуват прилагателни, които означават по-слаба степен на признака, назован с произвеждащото прилагателно: *въззелѐн* ‘слабо зелен’, *възкѝсел* ‘слабо кисел’, *възгорчѝв*, *възмѝргав, възнѝсък* и др. (Стоянов / Stoyanov 1983: 157), или признак, близък до признака, означен от основното прилагателно (Държански, Сирук / Derzhanski, Siruk 2021: 151).[6]

Интересни данни представя Л. Селимински, като цитира изследване на полския българист Й. Русек. Русек включва към инвентара от префикси със смекчаваща функция ***на-, я-, у-, ъ-, при-, су-***. Самият Селимински разглежда префиксите ***о-, про-, с-*** като носители на умалително значение. Особено внимание той отделя на префикса ***о-*** в прилагателни със значение на „непълна мяра на застъпеност на признака“. За разлика от останалите славянски езици в българския този префикс се среща рядко и е представен само от няколко примера с ограничено ареално разпространение: *óкиселен, óкрасен, óскърняв* (Селимски / Selimski 1993: 84). Префиксът ***про-*** се среща в примери като *прóкисел, прóситен*, докато ***с-/су*** се използва за изразяване на признака „слабо, в малка степен“ и се среща в западните български говори в думи като *сýголем, сýгрозен, сýрус,* както и в по-рядката форма *снизък,* отбелязана в речника на Н. Геров (вж. Селимски / Selimski 1993: 86).

С функцията да образува производни прилагателни за изразяване на непълнота и недостатъчност на признака, изразен отчасти, донякъде, е натоварен и формантът (префиксоид) ***полу-***: *полуздрав, полуготов, полубял*.

---

[5] Необходимо е да се отбележи, че суфиксът *-tatos* произлиза от наставка, използвана за образуване на суперлативни форми още в старогръцкия език, но нейният деривационен статус не е еднозначен (вж. Chila-Markopoulou 1996; Kallergi 2013 и др.). В повечето традиционни граматики тази наставка се разглежда като флективна, а не като деривативна морфема. От друга страна, според автори като Joseph и Philippaki (1987), Chila-Markopoulou (1996) и Kallergi (2013), *-tatos* не бива да се разглежда като флективен, а по-скоро като деривативен суфикс (Eythimiou 2015: 63 – 64).

[6] Съществува и обратното схващане, че прилагателните с тази представка са аликвантумни или ексцесивни (Тилев / Tilev 2012), също подкрепяно от речниковите определения: *въздълъг* ‘по-дълъг от обикновеното или отколкото се очаква’, *възнисък* ‘по-нисък от обикновеното или отколкото се очаква; нисичък’, *възширок* ‘по-широк от обикновеното или отколкото се очаква’ (РБЕ / RBE). Като цяло тенденцията е дериватите от прилагателни за размер и за температура да се тълкуват в речника като ексцесивни, а дериватите от прилагателни за вкус и цвят – като атенуативни. Изглежда, че има случаи, когато водещото значение не е постоянно във времето и не е едно и също за всички говорещи (Държански, Сирук / Derzhanski, Siruk 2023: 327).

1.2 Суфикси

Суфиксът ***-икав*** принадлежи към най-продуктивните суфикси в българския език за изразяване на непълнота, недостатъчност на качеството или наличието му в малка степен в сравнение с нормалната стойност: *белезникав* ‘който има цвят, подобен на бял; *червеникав* ‘който има цвят, близък до червен; възчервен’, *сладникав* ‘който има слабо сладък вкус; възсладък’ (РБЕ / RBE).

Разнообразието на наставки за градация на признаците в българския език е било значително по-голямо от съвременното: в речника на Н. Геров (1975 – 1: 96) наред със запазената днес в употреба форма *белезникав*, образувана с разновидност на наставката *-икав*, са представени още няколко суфигирани производни: *белизняв, беликав, беловат, белошат, белист* и *белесоват (*вж. Держански, Сирук / Derzhanski, Siruk 2021: 152). В изследването си върху названията на цветовете в българските диалекти С. Александрова представя различни наставки с общославянски произход: *-ест, -ив*: *маслинест* ‘с преобладаващ цвят на маслина’ (западни говори), *синкаст* ‘синкав’ (у Л. Каравелов), зеленив ‘оттенък на зелен цвят’ (източни говори), (вж. Александрова / Aleksandrova 2007). У Н. Геров (1975, т. 1: 8) също се споменава суфиксът *-ест*: *алест* ‘что бие на алено’ (вж. също Седакова / Sedakova 2007: 186), *тънкулест* (РБЕ / RBE). Към тях могат да се прибавят и суфиксите ***-о/уляв***: *русоляв* (Ницолова / Nitsolova 2008: 116), *тънкуляв* (РБЕ / RBE).

У Н. Геров е представена и формата *беловат*, образувана с наставката ***-ovат*** (Геров 1975, т. 1: 96), която е спомената изрично като руско съответствие на *въз-*, което значи, че в народната реч не се е употребявала, но вече я е имало в книжовния език: *грозноват, глуповат, дълговат* (последното отбелязано като остаряло и диалектно). Възможни са и двойно маркирани атенуативи с представка ***въз-*** и наставка ***-(и)кав***: *възсинкав* (Держански, Сирук / Derzhanski, Siruk 2021: 152).

Същински умалителен суфикс е ***-ичк-****: широчък, височък, високичък* (РБЕ). Той изразява физическа умалителност (степен на качеството или размер на предмета), която може и да не се съчетава с емоционална. От словообразувателния инвентар на българските диалекти могат да се добавят: ***-чек***: *бѐлчек, голѐмчек*; ***-шок***: *големшо̀к, дебелшо̀к*) (Стойков / Stoykov 2002: 282). Някои афикси в български са остарели или диалектни и може да се обособят в противовес на тези, които са продуктивни в съвременния език.

II. Новогръцки език

II.1. Префикси и префиксоиди

На първо място това е представката ***υπο-*** [υpo-] с книжен характер, който служи за образуване на прилагателни със значение на по-малка от нормалната или желаната степен на изразявания признак (Ευθυμίου / Efthymiou 2019: 158). С прилагателни за цвят обикновено се свързва с лексеми, наследени от старогръцки, напр. *υπόλευκο* [ypolefko] – ‘почти бял’, *υπογαλάζιο* [υpoγalazio] ‘възсин, синкав’, *υπόξινος* [ypoksinos] ‘възкисел’.

С помощта на форманта ***ψιλο-*** [psilo-][7] се образуват прилагателни, които означават намалена степен на интензивност на признака, почти, не съвсем: *ψιλοκόκκινος* [psilokokkino] ‘червеникав, почти червен’, *ψιλογεμάτος* [psiloγematos] ‘възпълен, пълничък’. Едновременно с това е прагматичен маркер за смекчаване на илокутивната сила на изказването. Особено продуктивен е и създава много неологизми. Среща се съвместно с умалителни суфикси, за да смекчи негативната оценка: *ψιλοχαζούλης* [psiloxazúlis] ‘глуповат, наивничък, тъпичък’.

Аналогът на българския префиксоид ***полу-*** в новогръцкия език е ***ημι-*** [imi-], с участието на който се постига количествено намаляване, като дериватът притежава част от характерните признаци на основното прилагателно: *ημίλευκος* [imilefkos] ‘отчасти бял, полубял’, *ημίγλυκος* [imiγlikos] ‘полусладък’. Поради яркото стилово разделение в гръцкия език формантът с кни-

[7] С произход от прил. *ψιλός* -ή -ό [psilós]: ‘с малък диаметър, тънък, фин, слаб’, от старогр. прил. с първоначално значение ‘гол, плешив, без растителност; невъоръжен’, свързано с глагола ψίω ‘храня, отслабвам’ (Μπαμπινιώτης / Bampiniotis 2002: 1989 – 1990).

жен характер ***ημι-***[imi-] има свое „народно“ съответствие ***μισο-*** [miso-], за означаване на недостатъчност на признака, изразяван от втория компонент: *μισότρελος* [mistrelos] ‘полулуд’, *μισοαδειανός* [misoaðianos] ‘полупразен’ (Ευθυμίου / Efthymiou 2019: 162).

II.2. Суфикси

В новогръцкия език суфиксите за изразяване на намален интензитет на признака при качествените прилагателни проявяват висока продуктивност и заедно с префиксоидите се числят към основните морфологични модификатори (Ефтимиу / Efthymiou 2019: 172). Суфиксът ***-ούτσικος*** [-utsikos], в новогръцки с произход от итал. суфикс *-ucc(io)*, обикновено се прибавя към прилагателни със значение на физически качества, стойност или човешка склонност, които модифицира в посока към смекчаване, изразяване на прагматично или емоционално значение, напр. *ασπρούτσικος* [asprutsikos] ‘беличък’ (Ευθυμίου / Efthymiou 2019: 158). Стилистично маркиран, използва се в неофициалната, разговорна реч.

Наставката ***-ούλης*** [-ulis] също се прибавя обикновено към прилагателни за цвят, величина, стойност или физически свойства. Производните имена, които имат разговорен характер, не са с диминутивна функция, а по-скоро изразяват допълнителни емоционални конотации, като нежност (Ευθυμίου / Efthymiou 2019: 160): *ασπρούλης* [asproulis] ‘беличък’, *κοντούλης* [kondoulis] ‘нисичък’, и пр.

Подобни функции изпълнява и характерният за разговорния стил суфикс - ***ούλικος*** [-oulikos], образуван чрез кумулация на наставките ***-ούλης*** и ***-ικος***: *ασπρούλικος* [asproulikos] ‘беличък’.

Слабо продуктивната наставка ***-ουλός*** [-oulos] се свързва с прилагателни, означаващи физически свойства, включително и с цветообозначения, но ограничени най-вече до бял и черен: *ασπρουλός* [asproulos] ‘почти бял, белезникав’, *μακρουλός* [makroulos] ‘длъгнест, продълговат’ (Ευθυμίου / Efthymiou 2019: 160-161).

Суфиксът ***-ωπός*** [-opos], продуктивен суфикс за образуване на прилагателни „с диминутивно значение“ (Μπαμπινιώτης / Bampiniotis 2002: 2001), особено на производни цветообозначения със значение на приблизителен цвят (Αλεξανδρή / Alexandri 2014: 71; Σερακιώτη / Serakioti 2019: 370). Има ограничена съчетаемост, прибавя се към малко на брой основи, означаващи предимно цвят или физическо качество, като образува деривати със значение на приблизително сходство, напр. *κοκκινωπός* [kokkinopos] ‘червеникав’, *γκριζωπός* [grizopos] ‘сивкав’, *κυανωπός* [kyanopos] ‘синкав’ (Ευθυμίου / Efthymiou 2019: 161).

Специализирана роля за изразяване на приблизителна степен на признака има и суфиксът ***-ιδερός*** [-ideros], който се свързва изключително с прилагателни за цвят: *ασπριδερός* [aspriðeros] ‘белезникав’, *μαυριδερός* [mavriðeros] ‘черникав’ (Ευθυμίου / Efthymiou 2019: 161).

Таблица 3. *Средства за дезинтезификация на признака*

Български език		**Новогръцки език**	
Префикси/ Префиксоиди	Суфикси	Префикси/ Префиксоиди	Суфикси
въз-	***-икав***	***υπο-***[ypo-]	***-ούτσικος*** [-utsikos]
при-, у-, ъ-	***-о/уляв***	***ημι-*** [imi-]	***-ουλός*** [-oulos]
о-, про-, с/су-	***-оват-***	***μισο-*** [miso-]	***ούλικος*** [-oulikos]
полу-	***-ест***	***ψιλο-*** [psilo-]	***-ωπός*** [-opos]
	-ичък		***-ιδερός*** [-ideros]

Деинтензифициращите префикси и суфикси в производните прилагателни показват относителен количествен баланс и в двата езика. Този факт като че ли потвърждава твърдението за „неутралност между префикси и суфикси“ в езиците на средноевропейския стандарт, обхващаща морфеми, които изразяват значението МАЛЪК, частично обхващаща и морфеми, които изразяват значението ГОЛЯМ (особено за романските езици, славянските езици и гръцкия) (Grandi, Montermini 2015: 146). Но ако се вземе предвид едновременно и продуктивността

на афиксите, изглежда, че деинтензификацията на признака предпочита като средства за изразяване суфиксите и префиксоидите, и много по-рядко префиксите. Това е наблюдавана закономерност в новогръцкия език, която изглежда, че важи и за българския (Ευθυμίου / Efthymiou 2019: 172).

Асиметрия се наблюдава по отношение на функционално-семантичните и прагматичните характеристики на формантите. Атенуативните прилагателни в българския език, независимо от начина на образуване, означават само умалена степен на качеството без елемент на емоционално отношение (Держански, Сирук / Derzhanski, Siruk 2020: 186) за разлика от собствено диминутивните. В гръцкия език суфигираните деривати обикновено изразяват и допълнителни прагматични значения, винаги в зависимост от контекста.

III. Заключителни разсъждения и възможни изводи:

Направените наблюдения подчертават структурната и семантична асиметрия между умалителните и увеличителните форми както във всеки един от двата езика, така и между тях.

1. Както българският като славянски език, така и новогръцкият използват изключително деривационни стратегии за изразяване на оценъчност (Körtvélyessy 2105a: 24).

2. Както в българския, така и в новогръцкия език значението ‘интензификация на признака’ почти винаги се постига чрез префикси или префиксоиди.

3. Значението на ‘намаление (отслабване) на признака‘ се изразява както чрез прибавяне на префикси и префиксоиди, така и чрез суфикси, с количественото преобладаване на последните.

4. Не всички префикси и суфикси с увеличително или умалително значение изразяват и качествена оценка. Това важи особено за книжовни или непродуктивни афикси, които често имат по-специализирано или стилово ограничено значение и разпространение.

***

Изследването на оценъчните афикси представлява интерес за съпоставителната типология. Оценъчната морфология в езиците на средноевропейския стандарт (Standard Average European – SAE) притежава определени характеристики, които я правят различна от останалата част на света (Körtvélyessy 2015: 72). Търсейки общи черти, Кьортвелйеси формулира пет евроуниверсалии (Euroversals).

1. Първата е вече споменатата импликационна универсалия, която свързва наличието на увеличителни форми с наличието на умалителни в отделните езици: ако има увеличителни форми, тогава има и умалителни.

2. Втората коментира присъствието на оценъчни афикси в стандартния европейски език: оценъчната морфология (деминутивни и аугментативни форми) е присъща черта на морфологичните системи на езиците от SAE – за разлика от ситуацията в останалите езици по света.

3. Третата евроуниверсалия въвежда понятието за степен на наситеност на оценъчната морфология: езиците от SAE се характеризират с изключително висока наситеност на оценъчни афикси.

4. Следващите две евроуниверсалии сравняват честотата на когнитивните категории в езиците от SAE: процентното проявление на всички когнитивни категории в морфологичните умалителни и увеличителни форми на езиците от SAE е много по-висок, отколкото в други части на света.

Макар че приведените данни са ограничени в тесния фрагмент на прилагателните, те могат да послужат за извеждане на по-общи заключения, за да бъдат потвърдени или подложени на по-нататъшно търсене някои принципни позиции.

Цитирана литература / References

Аврамова 2015: Аврамова, Цв. Категорията деминутивност и nomina diminutiva в съвременния български книжовен език (в контекста на славянското словообразуване). – In: *Manjšalnice v slovanskih jezikih*: *oblika in vloga. Zora,* 113, с. 23 – 36. (Avramova 2015: Avramova, Tsv. Kategoriyata deminutivnost i nomina diminutiva v savremenniya balgarski knizhoven ezik (v konteksta na slavyanskoto slovoobrazuvane). – In: *Manjšalnice v slovanskih jezikih*: *oblika in vloga. Zora,* 113, pp. 23 – 36).

Александрова 2007: Александрова, С. Названия за цветове в българските говори. – *LiterNet,* 10 (95). <https://liternet.bg/publish20/s_aleksandrova/nazvaniia.htm> [10.01.2026]. (Aleksandrova 2007: Aleksandrova, S. Nazvaniya za tsvetove v balgarskite govori. – *LiterNet,* 10 (95). <https://liternet.bg/publish20/s_aleksandrova/nazvaniia.htm> [10.01.2026]).

Буров 1984: Буров, Ст. Синонимна употреба (взаимозаменяемост) на степените за сравнение в българския език. – *Български език*, 6, с. 508 – 515. (Burov 1984: Burov, St. Sinonimna upotreba (vzaimozamenyaemost) na stepenite za sravnenie v balgarskiya ezik. – *Balgarski ezik,* 6, pp. 508 – 515.)

Вунчев 2017: Вунчев, Б. Новогръцки словообразователни модели със суфиксоиди от старогръцки глаголи. – В: *Studia philologica Universitatis Velikotarnovensis = Филологически проучвания на Великотърновския университет „Св. св Кирил и Методий“*, т. 36, бр. 1, с. 77 – 92. (Vounchev 2017: Vounchev, B. Novogratski slovoobrazuvatelni modeli sas sufiksoidi ot starogratski glagoli. – In: *Studia philologica Universitatis Velikotarnovensis = Filologicheski prouchvaniya na Velikotarnovskiya universitet "Sv. sv Kiril i Metodiy"*, 36, 1, pp. 77 – 92.)

Геров 1975: Геров, Н. *Речник на българския език*, т. 1. София: Български писател. (Gerov 1975: Gerov, N. *Rechnik na balgarskiya ezik*, t. 1. Sofia: Balgarski pisatel.)

Геров 1977: Геров, Н. *Речник на българския език*, т. 4. София: Български писател. (Gerov 197: Gerov, N. *Rechnik na balgarskiya ezik*, t. 4. Sofia: Balgarski pisatel.)

Держански, Сирук 2019: Держански, Ив., О. Сирук. Елативната представка *пре-* в български и украински. – В: *Сборник с доклади от Международна научна конференция „Българистични четения – Сегед 2019*“. Сегед, Унгария, 13 – 14 юни 2019 г. Szeged: Auctores, с. 91 – 102. (Derzhanski, Siruk 2019: Derzhanski, Iv., O. Siruk. Elativnata predstavka *pre-* v balgarski i ukrainski. – In: *Sbornik s dokladi ot Mezhdunarodna nauchna konferentsia "Balgaristichni cheteniya – Seged 2019"*. Seged, Ungaria, 13 – 14 yuni 2019 g. Szeged: Auctores, pp. 91 – 102.)

Держански, Сирук 2021: Держански, Ив., О. Сирук. Атенуативните прилагателни в български и украински език. – В: *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин*“ (София, 2021). София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 151 – 161. (Derzhanski, Siruk 2019: Derzhanski, Iv., O. Siruk. Elativnata predstavka pre- v balgarski i ukrainski. – In: *Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsiya na Instituta za balgarski ezik "Prof. Lyubomir Andreychin" (Sofia, 2021).* Sofia, Izdatelstvo na BAN "Prof. Marin Drinov", pp. 151 – 161.)

Держански, Сирук 2023: Держански, Ив., О. Сирук. Между атенуатив и ексцесив: българското *въз-* и украинското *за-*. – *Български език.* Приложение, 70, с. 325 – 335. (Derzhanski, Siruk 2023. Mezhdu atenuativ i ekstsesiv: balgarskoto *vaz-* i ukrainskoto *za-*. – *Balgarski ezik. Prilozhenie,* 70, pp. 325 – 335.)

Козарова 2012: Козарова, Ст. Латинските аугментативи в българския език. – В: *Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски" – Филология*, т. 50, кн. 1, сб. В, с. 204 – 211. (Kozarova 2012: Kozarova, St. Latinskite augmentativi v balgarskia ezik. – In: *Nauchni trudove na PU "Paisiy Hilendarski"– Filologiya,* 50, 1, V, pp. 204 – 211.)

Ницолова 2008: Ницолова, Р. *Българска граматика: Морфология*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски". (Nitsolova 2008: Nitsolova, R. *Balgarska gramatika: Morfologiya*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski".)

РБЕ 2012: *Речник на българския език* (онлайн). <https://ibl.bas.bg/rbe/> [18.01.2026]. (RBE 2012: *Rechnik na balgarskiya ezik* (online). <https://ibl.bas.bg/rbe/> [18.01.2026].)

Седакова 2007: Седакова, И. А. Система цветообозначений в болгарском языке. – В: *Наименования цвета в индоевропейских языках: Системный и исторический анализ*. Москва: Ком Книга, с. 185 – 197. (Sedakova 2007: Sedakova, I. A. Sistema cvetooboznachenij v bolgarskom yazyke. – In: *Naimenovaniya cveta v indoevropejskih yazykah: Sistemnyj i istoricheskij analiz*. Moskva: Kom Kniga, pp. 185 – 197.)

Селимски 1993: Селимски, Л. Префикси *о-, про-* и *су-* за прилагателни с градационна функция. – *Проглас*, кн. 3, 1993, с. 84 – 89. (Selimski 1993: Selimski, L. Prefiksi *o-, pro-* i *su-* za prilagatelni s gradatsionna funktsiya. – *Proglas,* 3, 1993, pp. 84 – 89.)

Стойков 2002: Стойков, Ст. *Българска диалектология.* София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“. (Stoykov 2002: Stoykov, St. *Balgarska dialektologiya*. Sofia: Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”.)

Стоянов 1983: Стоянов, С. Прилагателно име. – В: *Граматика на съвременния български книжовен език.* Т. 2. Морфология. София: Издателство на БАН. (Stoyanov 1983: Stoyanov, S. Prilagatelno ime. – In: *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik.* Vol. 2. Morfologiya. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)

Тилев 2011: Тилев, Енчо. Елативът в руския и българския език – между омонимията и аналитизма. – В: *Думи срещу догми. Сборник с доклади от Дванадесетата национална конференция за студенти, докторанти и средношколци*. Пловдив: Контекст, с. 112 – 117. (Tilev 2011: Tilev, Encho. Elativat v ruskiya i balgarskiya ezik – mezhdu omonimiyata i analitizma. – In: *Dumi sreshtu dogmi. Sbornik s dokladi ot Dvanadesetata natsionalna konferentsiya za studenti, doktoranti i srednoshkoltsi*. Plovdiv: Kontekst, pp. 112 – 117.)

Amiot, Stosic 2014: Amiot, D., D. Stosic. When Evaluative Morphology, Pluractionality and Aspect Get Tangled Up: A Case Study of French Suffixed Verbs. – In: *Mélanges offerts à Anna Anastassiades-Syméonides à l'occasion de sa retraite.* Editions Saita (Kavala, Grèce), pp. 16 – 33.

Bierwisch 1989: Bierwisch, M. The Semantics of Gradation. – In: *Dimensional adjectives: grammatical structure and conceptual interpretation*. Berlin: Springer-Verlag, pp. 71 – 261.

Delveroudi, Vassilaki 1999: Delveroudi, R., S. Vassilaki. Préfixes d'intensité en grec modern: para-, kata- poly et olo-. – In: *Les Opérations de Détermination: Quantification/Qualification*. Paris: Ophrys, p. 149 – 167.

Doleschal, Thornton 2000: Doleschal, U., A. Thornton (eds.). *Extragrammatical and Marginal Morphology*, Munich: Lincom Europa.

Dressler, Barbaresi 1994: Dressler, W. U., L. Merlini Barbaresi. *Morphopragmatics: Diminutives and Intensifiers in Italian, German and Other Languages.* Berlin: Mouton de Gruyter.

Dressler, Barbaresi. 2001: Dressler, W. U., L. Merlini Barbaresi. Morphopragmatics of Diminutives and Augmentatives. – In: *Perspectives on Semantics, Pragmatics, and Discourse: a Festschrift for Ferenc Keifer.* Amsterdam: John Benjamins, pp. 43 – 58.

Efthymiou 2015: Efthymiou, Angeliki. Modern Greek Diminutive and Augmentative Adjectives (in a Cross-linguistic Perspective). – *SKASE Journal of Theoretical Linguistics* 21 (1), pp. 57 – 71.

Grandi, N. 2005: Grandi, N. Sardinian Evaluative Morphology in Typological Perspective. – In: *Sardinian in Typological Perspective*. Bochum: Dr. Brockmeyer University Press, pp. 188 – 209.

Grandi, Montermini 2005: Grandi N., F. Montermini. Prefix-suffix Neutrality in Evaluative Morphology. – In: *Proceedings of the 4th Mediterranean Meeting of Morphology.* <http://mmm.lingue.unibo.it/mmm-proc/MMM4/143- 156-Grandi-Montermini-MMM4.pdf>

Grandi 2011: Grandi, N. Renewal and Innovation in the Emergence of Indo-European Evaluative Morphology. – In: *Diminutives and Augmentatives in the Languages of the World.* Lexis 6, pp. 5 – 26.

Grandi, Körtvélyessy 2015: Grandi, N., L. Körtvélyessy: Introduction: Why Evaluative Morphology? – In: *Edinburgh Handbook of Evaluative Morphology*. Edinburgh University Press, pp. 3 – 20.

Jurafsky 1996: Jurafsky, D. Universal Tendencies in the Semantics of the Diminutive. – *Language*, 72 (3), pp. 533 – 78.

Kallergi 2013: Kallergi, H. *Reduplication at the Word Level: The Greek Facts in a Typological Perspective.* Ph.D. Thesis. Aristotle University of Thessaloniki.

Körtvélyessy, Lívia. 2014. Evaluative Derivation. – In: *The Oxford Handbook of Derivational Morphology*. Oxford: Oxford University Press, pp. 296 – 316.

Körtvélyessy, Lívia. 2015a. *Evaluative Morphology from a Cross-linguistic Perspective.* Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholar Publishing. Körtvélyessy, Lívia. 2015b. Evaluative Morphology and Language Universals. – In:Edinburgh Handbook of Evaluative Morphology. Edinburgh University Press, pp. 61 – 73.

Melissaropoulou, Ralli. 2008. Melissaropoulou, D., A. Ralli. Headedness in Diminutive Formation: Evidence from Modern Greek and its Dialectal Variation. – *Acta Linguistica Hungarica, 55*, pp. 183 – 204.

Melissaropoulou, D. 2015. Modern Greek. – In: *Edinburgh Handbook of Evaluative Morphology.* Edinburgh University Press, pp. 269 – 277.

Rusek 1979: Rusek, Jerzy. O przedrostkowych formacjach gradacyjnych w języku bułgarskim. – In: *Opuscula polonoslavica. Munera linguistica Stanislao Urbańczyk dedicata*, Wrocław, s. 313 – 320.

Scalise 1994: Scalise, S. *Morfologia,* Bologna: Il Mulino.

Stump 1993: Stump, G. T. How peculiar is evaluative morphology? – *Journal of Linguistics,* 29, pp. 1 – 36.

Xydopoulos 2009: Xydopoulos, G. Psilo-: exploring the case of a "diminutive" in Modern Greek. – In: *Selected papers on theoretical and applied linguistics*. Vol. 18, 397 – 405.

Αλεξανδρή 2017: Αλεξανδρή, Κ. Η μορφή και η σημασία της διαβάθμισης στα επίθετα που δηλώνουν χρώμα. – Στο: *Πρακτικά του 12ου Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας* - Vol. 1, Edition Romiosini/CeMoG, Freie Universität Berlin, 125 – 139. (Alexandri 2017: Alexandri, K. I morfi kai i simasia tis diavathmisis sta epitheta pou dilonoun chroma. – In: *Praktika tou 12ou Synedriou Ellinikis Glossologias* - Vol. 1, Edition Romiosini/CeMoG, Freie Universität Berlin, pp. 125 – 139.)

Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2008: Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. Το μόρφημα *θεο-* στην ελληνική. – Στο: *Γλώσσης χάριν – Τιμητικός τόμος Γ. Μπαμπινιώτη*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 99 – 113. (Anastasiadi-Symeonidi 2008: Anastasiadi-Symeonidi, A. Το mórfima *theo-* stin elliniкή. – In: *Glossis charin – Timitikos tomos G. Bampinioti*. Athina: Ellinika Grammata, pp. 99 – 113.)

Γαβριηλίδου 2013: Γαβριηλίδου, Ζ. *Όψεις επίτασης στη Νέα Ελληνική*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης. (Gavriilidou 2013: Gavriilidou, Z. *Opseis epítasis sti Nea Elliniki*. Thessaloniki: Kyriakidis.)

Γιαννουλοπούλου 2000: Γιαννουλοπούλου, Γ. *Μορφοσημασιολογική σύγκριση παραθημάτων και συμφυμάτων στα Νέα Ελληνικά και τα Ιταλικά*. Διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. (Giannoulopoulou 2000: Giannoulopoulou, G. *Morfosimasiologikή súgkrisi parathimáton kai symfymáton sta Néa Elliniká kai ta Italiká*. Didaktoriki diatrivi, Aristoteleio Panepistimio Thessalonikis.)

Γιαννουλοπούλου 2003: Γιαννουλοπούλου, Γ. Μορφήματα στα όρια ανάμεσα στην παραγωγή και τη σύνθεση: Η περίπτωση των *θεο-, ψιλο-* και *-φερνω*. – Στο: *Proceedings of the 6th International Conference of Greek Linguistics* (Rethymno, 18-21 September 2003). (Giannoulopoulou 2003: Giannoulopoulou, G. Morfimata sta oria anamesa stin paragogi ke ti synthesi: I periptosi ton *theo-*, *psilo-* kai *-ferno*. – In: *Proceedings of the 6th International Conference of Greek Linguistics* (Rethymno, 18-21 September 2003).)

Ευθυμίου 2003: Ευθυμίου Α. Προθήματα ή πρώτα συνθετικά που δηλώνουν επίταση στη ΝΕ. – Στο: *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα 23,* 519 – 528. (Efthymiou 2003: Efthymiou A. Prothimata i prota synthetika pou dilonoun epitasi sti NE. – In: *Meletes gia tin Elliniki Glossa 23*, pp. 519 – 528.)

Ευθυμίου 2017: Ευθυμίου, Α. Η έκφραση της επίτασης και του μετριασμού στα αξιολογικά ρήματα της νέας ελληνικής. – Στο: *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα 37*, 227 – 238. (Efthymiou 2017: Efthymiou, A. I ekfrasi tis epitasis kai tou metriasmou sta axiologika rimata tis neas ellinikis. – In: *Meletes gia tin elliniki glossa 37*, pp. 227 – 238.)

Ευθυμίου 2019: Ευθυμίου, Α. Η μορφολογική ποικιλία στα αξιολογικά επίθετα και ρήματα της νέας ελληνικής. – Στο: *Γλωσσική Ποικιλία. Μελέτες Αφιερωμένες στην Αγγελική Ράλλη*. Αθήνα: Εκδόσεις Κάπα, 155 – 176. (Efthymiou 2019: Efthymiou, A. I morfologiki poikilia sta axiologika epitheta kai rimata tis neas ellinikis. – In: *Glossiki Poikilia. Meletes Afieromenes stin Angeliki Ralli.* Athina: Ekdoseis Kapa, pp. 155 – 176.)

ΛΚΝ = Λεξικό της κοινής νεοελληνικής, Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, 1998. <https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/index.html> (LKN = Lexiko tis koinis neoellinikis, Thessaloniki: Idryma Manoli Triantafyllidi, 1998. <https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/index.html>) [18.01.2026].

Μπαμπινιώτης 2002: Μπαμπινιώτης, Γ. *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας. (Bampiniotis 2002: Bampiniotis, G. *Lexiko tis Neas Ellinikis Glossas.* Athina: Kentro Lexikologias.)

Ράλλη 2005: Ράλλη, Α. *Μορφολογία*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη. (Ralli 2005: Ralli, A. Morfologia. Athina: Ekdoseis Pataki)

Σερακιώτη 2019: Σερακιώτη, Δ. Επίδραση του μηχανισμού της παραγωγής στην ερμηνεία: εμπειρικά δεδομένα από χρωματικά παράγωγα της Νέας Ελληνικής. – In: *Proceedings of the 13th International Conference on Greek Linguistics*. London Westminster Computation and Linguistics Group, 369 – 377. (Serakioti 2019: Serakioti, D. Epidrasi tou michanismou tis paragogis stin ermineia: empeirika dedomena apo chromatika paragoga tis Neas Ellinikis. – In: *Proceedings of the 13th International Conference on Greek Linguistics*. London Westminster Computation and Linguistics Group, pp. 369 – 377.)

Φωτίου 1998: Φωτίου Ν. *Προθηματική μεγέθυνση και επίταση στα νέα ελληνικά*. Μεταπτυχιακή εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. (Fotiou 1998: Fotiou N. *Prothimatiki megethynsi kai epitasi sta nea ellinika*. Metaptychiaki ergasia, Aristoteleio Panepistimio Thessalonikis.)

Χειλά-Μαρκοπούλου 1996: Χειλά-Μαρκοπούλου, Δ. Τα παραθετικά του επιθέτου της νέας ελληνικής. – Στο: *Ζητήματα νεοελληνικής γλώσσας.* Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης, 51 – 68. (Cheila-Markopoulou 1996: Cheila- Markopoulou, D. Ta parathetikά tou epithétou tis néas ellinikής. – In: *Zitimata neoellinikis glossas*. Rethymno: Panepistimio Kritis, pp. 51 – 68.)

EVALUATIVE MORPHOLOGY: AN UNEXPLORED AREA IN BULGARIAN–GREEK CONTRASTIVE STUDIES

Christina G. Markou

Democritus University of Thrace

cmarkou@hs.duth.gr

Abstract. The present article is situated within the framework of evaluative morphology, which has been emerging as a relatively new field of research in linguistics. The scope of the analysis is limited to adjectival derivatives. This study aims to describe and systematize the strategies for expressing evaluativity, as well as, from a contrastive perspective, to present the inventory and functional diversity of evaluative affixes in Bulgarian and Modern Greek. The analysis is focuses on: (a) the characteristics and semantics of morphological means for expressing intensification and deintensification; (b) the semantic diversity, morphological flexibility, productivity, and competition of evaluative morphological devices; and (c) the relationship between evaluative strategies in the two languages.

Keywords*: evaluative morphology; adjectives; Bulgarian; Modern Greek*

Christina Markou
School of Humanities
Democritus University of Thrace
P. Tsaldari 1
69100 Komotini, Greece

ЕДНО СХОДСТВО ВЪВ ФОНОТАКТИЧНИЯ ПРОФИЛ НА БЪЛГАРСКИЯ И УНГАРСКИЯ ЕЗИК

Ина Вишоградска-Мейер

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

vishograds@uni-sofia.bg

Резюме. Безспорно, сричката е поле на действие на различни фонотактични закони – освен че разкрива специфични езикови характеристики, тя носи в себе си и определени универсални конфигурации. Самата сричка, разбира се, няма смислово и граматично значение, но тя е „отговорна“ за някои морфологични и морфофонемни прояви. Обликът на сричката се разкрива в рамките на различните теории, които са прилагани към конкретния език – от сонорната йерархия, през стрикната CV-фонология до оптималната теория. Настоящата статия разглежда версия на сонорната йерархия, която позволява два последователни елемента да имат еднаква сонорност, а не – както се очаква – нарастваща или намаляваща сонорност. Целта е с помощта на това явление, познато още като *сонорно плато*, да се даде обяснение за наличието на определен тип консонантни клъстери – [+сонорни] началословни (за български) и геминати (за унгарски), при конструирането на основната фонотактична единица – сричката. Същевременно в рамките на този структурен подход се открояват и фонотактичните паралели при съпоставителния анализ на данни от българския и унгарския език с фокус върху началословните и краесловните консонантни позиции.

Ключови думи: *сонорна йерархия; консонантни клъстери; фонотактика*

Уводни думи

Фонотактичният профил на даден език, най-кратко казано, представлява съвкупност от фонологични ограничения, които регулират комбинирането на звуковете (фонемите) на ниво сричка, съответно дума. Тези ограничения определят допустимите модели на сричкова структура, както и възможните консонантни струпвания и вокални конфигурации. Фонотактичните правила са специфични за отделните езици и отразяват по-дълбоки принципи на фонологичната система, като демонстрират значителна междуезикова вариативност (вж. напр. Babatsouli, Geronikou 2025). В този смисъл фонотактиката разкрива взаимодействието между сричковата структура, сегментните ограничения и абстрактната организация на звуковата система на езика.

В настоящата работа се разглежда проявата в българския и в унгарския език на вариант на сонорната йерархия, при който два съседни елемента не са с нарастваща, съответно намаляваща сонорна градация, а имат еднаква звучност. Впрочем вариант на сонорната йерархия, допускащ такъв фонотактичен профил, е познат на лингвистите, изследващи фонотактиката на отделни езици.

Целта на настоящата разработка е с помощта на това явление, познато още като *сонорно плато*, да се даде обяснение за наличието на определен тип консонантни клъстери – [+сонорни] началословни (за български) и геминати (за унгарски), при конструирането на основната фонотактична единица – сричката. Същевременно в рамките на този структурен подход се открояват и фонотактичните паралели при съпоставителния анализ на данни от българския и унгарския език с фокус върху началословните и краесловните консонантни позиции.

1. Теоретичен поглед: ключови фактори при силабификацията

Както неизменно се споменава по отношение на алгоритмите при силабификация, два универсални принципа присъстват при дефинирането на границите на сричката, съответно и на това кои сегменти са част от дадена сричка. Това са добре познатите *принцип на възходяща сонорност* и *принцип за максимализиране на предядрото*. Необходимостта от присъствието им и в настоящата работа е мотивирана от потенциалната им роля при силабифицирането на сричките и е свързана с позволените вътресловни консонантни клъстери. Това означава, че

следва да се отчете до каква степен те са адекватни за консонантната градация при разглежданите езици. Пример за подробна йерархия е представен в (1):[1]

(1)

индекс на сонорността	звук
9	ниски гласни
8	средни гласни
7	високи гласни
6	ротични съгласни
5	латерални съгласни
4	назални съгласни
3	[+звучни] фрикативи
2	[-звучни] фрикативи
1	[+звучни] плозиви
0	[-звучни] плозиви

В сонорния профил на сричката ядрото представлява най-сонорната част, както е всеизвестно, като сонорността намалява в посока от ядрото към краищата на сричката. При моносилабичните е еднозначно къде се простират границите, но при бисилабичните, съответно и полисилабичните думи в някои случаи възходящата сонорност сама по себе си не е достатъчна да даде принципен отговор за силабифициране на сегментите. Например при бисилабичната дума *Иван* бихме могли да дадем следните допустими варианти: *Ив.ан, И.ван.*

Тази подредба на сегментите е позната също и като принцип за сонорна последователност (от англ. sonority sequencing principle) (Kenstowicz 1994), обобщение за сонорна последователност (от англ. sonority sequencing generalization) (Kiparsky 1979) или сонорна теория (вж. Selkirk 1982), които от своя страна са базирани на сонорната йерархия на Йесперсен (Jespersen 1922), предполагаемо опираща се на още по-ранна концепция по отношение на нарастване и намаляване на звучността.

Басбьол (Basbøl 1990) отбелязва, че консонантната йерархия (в рамките на сонорната), свързана с дефинирането на сричката, се сблъсква с една трудност, а именно да „реши“ кой от признаците [±звучност] и [±дължина], отнасящи се към обструентите, стои по-високо в йерархията. Приетата позиция, че фрикативите са принципно по-високо в йерархията по звучност от плозивите, предпоставя следното: [±звучността] не е задължителна за елементите от клъстерите, т.е. може да се очаква клъстер с повърхнинна реализация от типа [-sb]. Като алтернатива на тази трактовка Басбьол посочва позицията, че [+звучните] обструенти са системно по-високо в йерархията, независимо от това дали са фрикативи, или плозиви. *Сонорното плато* (от англ. *sonority plateau*) се наблюдава в консонантите части на сричката – предядрото и кодата – на някои езици. Както подсказва и названието на това явление, то отразява наличието на два еднакви по звучност консонанта в съседство, например *мн-* в *много*. Предполага се, че този тип реализации също са допустими според една по-мека версия на сонорната йерархия, която „забранява“ намаляване на зучността от периферията към ядрото, но не отчита като грешни формите, запазващи нивото на сонорност. Същевременно тук може да се отбележи, че и самата сонорна йерархия също търпи някои критики (вж. напр. Ohala, Kawasaki-Fukumori 1991).

[1] Сигетвари (Szigetvári 2000); Либерман и Принс (Liberman, Prince 1977) формализират идеята за фонологична йерархия, като предлагат арборално представяне, т.е. фонологично дърво, което се разклонява под нивото на думите в дадено изречение. В последващи разработки се правят разнообразни предложения, които варират в конкретните трактовки – например как фонологичната (прозодичната) йерархия ще се комбинира със синтактичното представяне над ниво дума, дали ще съвпадат двете разклонения, или напротив, фонологичното дърво има различна структура от синтактичното. В Неспор и Фогел (Nespor, Vogel 1986) подробно се дискутират различните форми на прозодичната йерархия. Вариант на прозодичната йерархия, където наред с англоезичните обозначения и термини са дадени и българските им съответствия, е представен от Юлияна Стоянова (Стоянова / Stoyanova 2011: 154).

Принципът за максимализиране на предядрото (Itô 1989), основно мотивиран от изследванията върху системи с редупликация на Маккарти и Принс (McCarthy-Prince 1995), се налага като универсалия при строежа на сричката, а и при силабифицирането. Той е дефиниран в (2), както следва:

(2) *Избягвай* σ[V]

С други думи, принципът е, че всички срички имат предядро (когато имат тази даденост). Предядрата са максимализирани: интервокалните консонантни съчетания се разделят така, че по-големият брой съгласни – спазвайки условията за строеж на предядро в дадения език – са асоциирани към предядрото на следходната сричка. Принципът за максимализиране на предядрото се включва при разделянето на поредица от сегменти в определени срички. Както е видно от (2), той гласи, че ако даден консонантен сегмент може да е част от кодата на първата сричка или част от предядрото на втората сричка, то тогава сегментът се силабифицира в предядрото, например: *И.**в**ан*. Обобщено, всяка интервокална съгласна е част от предядрото на втората сричка: VCV →V.CV. Ако обаче има интервокален консонантен клъстер, тогава не може така еднозначно да се прокара границата между двете срички. Сонорността в рамките на клъстера може да е падаща/нарастваща спрямо ядрото на дадена сричка или да е равна и тогава са необходими други ограничения, които да бъдат приложени. В голяма степен тези ограничения са специфични за отделните езици. Другият принцип, който дефинира предпочитанието на езиците да имат предядра пред коди, е *законът за сричковия контакт* (от англ. *syllable contact law*) – тук се задава предпочитание предядрото да е с по-ниска сонорност от предшестващата го кода. Възниква въпросът за съседни елементи, при които нивото на сонорност е идентично.

Както бе отбелязано, принципът за максимализиране на предядрото е в известна степен по-атакуван от атестирани форми в езиците, чийто облик показва, че той е „неглижиран“. *Ресилабификция* или *прихващане на кодата* (от англ. *resyllabification* и *coda capture*) отразява схващането, че принципът за максимализиране на ядрото не действа, когато сричката, привличаща предядрото, е ударена и така е достатъчно силна да изтегли към своята кода позиция спорния консонантен сегмент. Това е и основната разлика спрямо принципа за нарастваща сонорност, който необоримо отговаря за фонотактично допустимите срички в различните езици.

3. Езикови данни

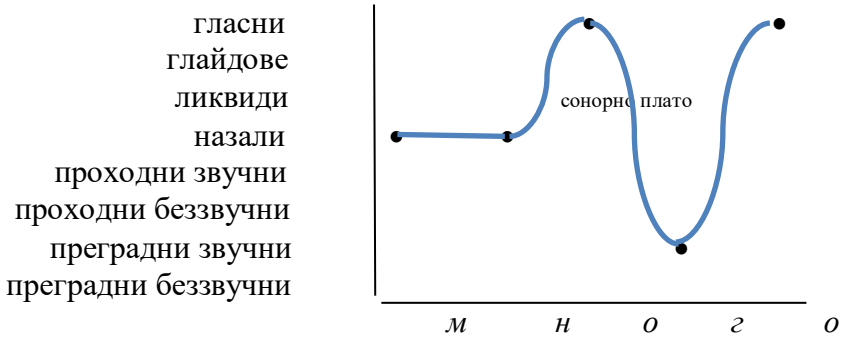
В настоящата работа се разглежда едно специфично явление, регистрирано в началословието в българския и в краесловието в унгарския език, а именно еднаква звучност на съседни елементи в консонантни клъстери. Подробна картина на консонантните клъстери в двата дискутирани езика е представена от Вишоградска (Вишоградска / Vishogradska 2015), а работата тук се фокусира върху езиковите данни, разкриващи въпросния фонотактичен паралел, а именно двойни клъстери с еднородна сонорност в не-вътресловна позиция: #CC_ и съответно _CC#.

В настоящата разработка също се приема, че ограниченията, които лежат в генерирането на сонорните ефекти (т.е. градацията), са универсално предпоставени. Следователно консонантните струпвания, които нарушават сонорната йерархия в началословието на думите в български и в краесловието в унгарски, се очаква да не са точно предядра или съответно коди и следва да бъдат силабифицирани като различен тип конституенти. Или подлежат на прескриптивно описание в рамките на коригирана (в известен смисъл) сонорна теория.

3.1. Сонорни клъстери (български език)

Данните за консонантната дистрибуция в началословието разкриват и една специфика по отношение на сонорната йерархия, приложима за строежа на сричката в български. При двойните началословни клъстери в българския език присъстват *сонор* + *сонор*, включително и *назал* + *назал* (Бояджиев / Boyadzhiev 1998). По отношение на клъстерите *назал* + *назал* има реално нарушение на традиционната сонорна йерархия, тъй като не се наблюдава сонорна градация от периферията към ядрото на сричката:

(3) *сонорно плато (предядро): **мн**ого*

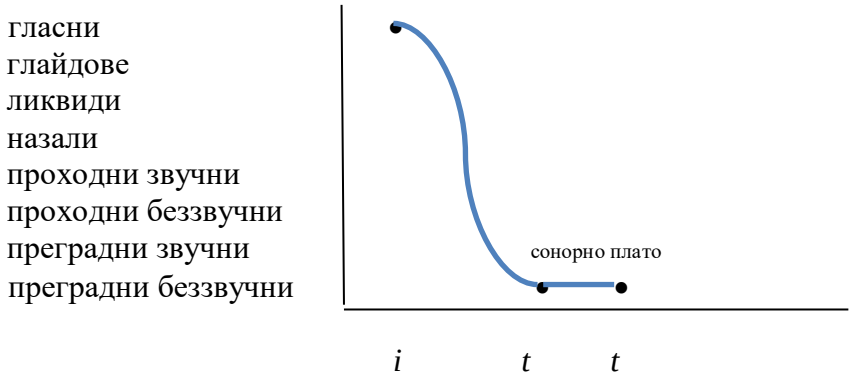

Следователно според конкретните параметри за българския език принципът за възходящата сонорност действа в рамките на по-меката, по-толерантна версия, допускаща т.нар. *сонорно плато*.

3.2. Геминати (унгарски език)

Освен комбинации от два различни съгласни звука в краесловната позиция, в унгарски се срещат и удвоени съгласни. Геминатите в унгарския език, предпоставени допълнително и от аглутинативната природа на езика, представляват една по-специфична група, която не е еднородна по произход. В морфофонологичен план естеството на двата идентични консонантни сегмента, реализирани в краесловието, вариара – те се срещат в мономорфемна структура (като част от корен, напр. *hall* ‘чувам’ или като (част от) суфикс, напр. *-bb,* ‘сравнителна степен’, *-tt* ‘1. мин. време, 3 л., ед. ч., неопределено спр.; 2. локатив (арх.)’) и на морфемна граница (напр. *ad-d* ‘дай, 2 л., ед. ч., повелително накл., определено спр.’) (Szigetvári 2000). Забележимо е присъствието на почти всички съгласни – както плозиви, така и фрикативи, африкати, сонори, глайда /jj/. Тьоркенци (Törkenczy 2006: 58) отбелязва, че липсва само */ʒʒ/. Пример, онагледяващ липсата на сонорна градация в този тип фонотактични конструкции (по отношение на кресловните геминати), е представен в (4):

(4) *сонорно плато (кода): i**tt** ‘тук’*

В унгарския език както геминацията, така и съкращаването на консонантните звукове (т.нар. дегеминация) са фонотактично ограничени, т.е. дистинктивният признак [±дължина] не е приложим така, както при гласните фонеми например, където наистина въпросният дистинктивен признак ги диференцира като къси и дълги гласни (отделни фонеми). С други думи, геминацията не се интерпретира като сегментна дължина (вж. Nádasdy 1989: 104 – 107). Следователно допустимо е да се приложи стуктурната рамка на дълбочинната сричкова конфигурация, където краесловните геминати се интерпретират като част от разклоняваща се кода, заемайки двете позиции (вж. Приложение 1). Така се реализира едно своеобразно сонорно плато, а именно геминати заемат двете консонантни позиции в раздвояващата се кода в краесловието, т.е. σ[кода[C1C2]]#, напр. [-nn] в думата *fenn* ‘горе’, [-tt] в *itt* ‘тук’, [-ss] *fuss* ‘бягай – повелително накл., неопределено спр., 2 л., ед.ч.’ (повърхнинна реализация).

Решението, до което се прибягва при анализа на геминатите в краесловието, е основно в две насоки. Едната е познатата идея за празните категории, според която вторият елемент от геминатния клъстер не се силабифицира към кодата, а към предядрото на следходна сричка с празно ядро. Другият подход включва изпитаната схема с прибавянето на т.нар. *придатък*. Проблемът как да бъдат разделени двете идентични съгласни, допълнително се усложнява от процеса на дегеминация, който се задейства, ако към геминатния клъстер се добави трета съгласна: -CC+C3 → -CC3, напр. *áll* [all] ‘стои’ + *t* ‘мин. вр.’ → *állt* [alt] ‘стоеше’ (Siptár 2001: 292 – 295).

Интересно е, че традиционно не се допуска, че сонорната йерархия тук не е в нарушение, ако се приеме, че действа по-мекият вариант, при който сонорното плато се третира като допустимо в строежа на сричката.

Сходен проблем възниква и по отношение на предвокалното струпване в началото на думата в българския език, където геминати, разбира се, няма[1], но се срещат клъстери от назали – например (3) по-горе – *много*.

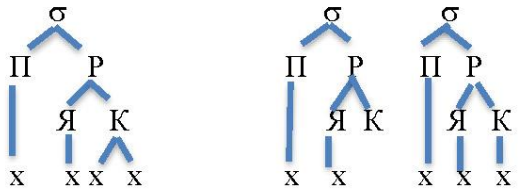
4. Допълнителна мотивация за прилагане на *сонорното плато* като обща характеристика

Фактът, че за унгарския и българския език запазването на сонорността в два съседни елемента в рамките на сричката е фонотактично допустимо и не се третира от езиците като нарушение, може да бъде подкрепен и от следното наблюдение.

Два процеса в български и унгарски с различен „произход“, т.е. резултат от различни фонологични промени, дават възможност за единно представяне в рамките на сричковата структура, тъй като на повърхнинно ниво те реализират един тип промени в конфигурацията на сричката. Схемата по-долу сравнява два примера: *tükr- ~ tükör* ‘огледало’ и *добр- ~ добър*:

[1] По отношение на клъстерите, които заемат местата в кодата, една основна разлика е, че за унгарския език съществува потенциал кодите с геминати да са фонотактично допустими, докато за българския език за геминати от този тип не може да се говори (в българския език удвояването на съгласен звук се наблюдава изключително на морфемна граница и двете съседни срички си поделят идентичните съгласни) (по-подробно за този паралел вж. Вишоградска / Vishogradska 2016, вкл. и по отношение на концепцията за *сонорно плато*).

(5)

0 ~ гласна редувания в български;

редуване *0 ~ гласна* в унгарски

Легенда: σ = сричка, П = предядро, Р = рима, Я = ядро, К = кода, х = заета позиция в сричковата конфигурация.

Това означава, че на практика в кратките коренови форми няма консонантен клъстер, тъй като последната съгласна (чиято характеристика е [+сонорна]) е зададена като предядро на последваща сричка. Морфологично обосновано поради особеностите на потенциалните суфиксови форми, предназначени за думи с подобен тип редувания, тук на сричково ниво се очертава специфична за езика даденост посредством общ механизъм, който предполагаемо се отключва при разплитането на фонотактични възли.[1] Тези данни ясно демонстрират активни механизми в езика, които се отключват за коригиране на фонотактично недопустими сричкови конфигурации. По отношение на дискутираните тук началословни еднородни сонорни клъстери в българския език и краесловни геминатни клъстери в унгарския език очевидно не се наблюдават подобни езикови стратегии. Този по-страничен поглед върху проблема показва също така, че има възможност и за един общ подход към разрешаването на фонотактичната ситуация със сонорното плато в унгарски и в български.

5. Заключение

От данните ясно изпъква една особеност на унгарския език: в краесловието се реализират геминати, които също нарушават сонорната градация и са спънка при анализа на унгарската кода. Паралелно с това в противоположната част на лексикалната единица, а именно в началословието, с данните за българския език се регистрира наличието на т.нар. *сонорен клъстер*, т.е. σ[C2[+сонорна]C1[+сонорна]V…]. Ликвидните сонори не могат да бъдат разделени посредством друг сегмент от гласната, тоест те са непосредствено преди гласната, затова винаги заемат позиция C1, например: *мраз, млад, нрав*, но не и **рм, *рн* и т.н. Участието на назалните сонори също е строго определено – те от своя страна заемат място в позиция C2, като условието е в позиция C1 да се намира също сонорна съгласна (допуска се и назална), например: *много, мнение* и т.н. От гледна точка на сонорната йерархия тук наблюдаваме запазване на сонорността, а не градация.

Общо казано, възходящата сонорност се приема за един от най-удобните инструменти при съпоставителни анализи, защото има обща универсална конфигурация, която е валидна. Тази конфигурация невинаги се спазва, както и самата тя невинаги предпоставя реализирани звукови струпвания в езиците. Но безспорно именно сонорната йерархия е основната формула, която отговаря за сричкостроенето в универсален план, както знаем.

Точно нарушаването на този принцип се счита за причина да се преначертават сричкови граници и да се търсят нови обяснения за строежа на сричката в даден език.

Застъпвайки тезата за систематичност, настоящата работа прави предложение за прилагане на по-меката версия на сонорната йерархия към краесловните консонантни струпвания в унгарския език и към началословните еднотипни сонорни клъстери в българския език. Това се отнася именно към силабифицирането в рамките на съответните предядро и кода, а не към нарочен придатък, обвързан с фонотактично ограничение.

[1] Вътрешноезиковите механизми и адаптационните стратегии, въвличащи употребата на епентеза, функционират на сходен принцип. Конкретно за унгарския език това безспорно е копирането на кореновата гласна, като се спазва законът за вокална хармония, а за българския език това е появата на гласната ъ.

Цитирана литература / References

Бояджиев 1998: Бояджиев, Т. Фонетика. – В: Бояджиев, Т., И. Куцаров, Й. Пенчев. *Съвременен български език*. София: Петър Берон, с. 12 – 130. (Boyadzhiev 1998: Boyadzhiev, T. Fonetika. – In: Boyadzhiev, T., I. Kutsarov, Y. Penchev. *Savremenen balgarski ezik*. Sofia: Petar Beron, pp. 12 – 130.)

Вишоградска 2015: Вишоградска, И. *Структура на сричката. Съпоставително изследване*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. (Vishogradska 2015: Vishogradska, I. *Struktira na srichkata. Sapostavitelno izsledvane*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.)

Вишоградска 2016: Вишоградска, И. Сонорно плато в български и унгарски: фонотактичен паралел. – В: Балаж, Г. Л., М. Фаркаш Барати, Х. Майорош (съст.). *Българистични четения – Сегед 2015*. Сегед: ЯтеПрес, с. 81 – 91. (Vishogradska 2016: Vishogradska, I. Sonorno plato v balgarski i ungarski: fonotaktichen parallel. – In: G. L. Balázs, M. Farkas Baráthi, H. Majoros (sast.). *Balgaristichni cheteniya – Szeged 2015*. Szeged: JatePress, pp. 81 – 91.

Стоянова 2011: Стоянова, Ю. *Ранно детско развитие*. София: ЛЦ Ромел. (Stoyanova 2011: Stoyanova, Yu. *Ranno detsko razvitie*. Sofia: LTs Romel.)

Babatsouli, Geronikou 2025. Babatsouli, E., E. Geronikou. Cluster Development and the Veiled Rise in Sonority. – *Languages,* 10 (2), 31. <https://doi.org/10.3390/languages10020031> [18.01.2026].

Basbøl 1990: Basbøl, H. Phonological Theory. – *Linguistics: The Cambridge Survey, vol. 1: Linguistic Theory: Foundations*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 192 – 221.

Itô 1989: Itô, J. A Prosodic Theory of Epenthesis. – *Natural Language and Linguistic Theory* 7, pp. 217 – 259.

Jespersen 1922: Jespersen, O. *Language: Its Nature, Development and Origin*. London. <https://www.gutenberg.org/files/53038/53038-h/53038-h.htm> [23.11.2025].

Kenstowitz 1994: Kenstowitz, M. *Phonology in Generative Grammar*. Oxford: Blackwell.

Kiparsky 1979: Kiparsky, P. Metrical Structure Assignment is Cyclic. – *Linguistic Inquiry* 10, pp. 421 – 441.

McCarthy 1995: McCarthy, J.J., A. Prince. Faithfulness and Reduplicative Identity. – In: Beckman J. L., W. Dickey, S. Urbanczyk (eds.). *Papers in Optimality Theory: University of Massachusetts Occasional Papers* 18. Amherst, Mass., pp. 249 – 384.

Liberman, Prince 1977: Liberman, M., A. S. Prince. On the Stress and Linguistic Rhythm. – *Linguistic Inquiry* 8, pp. 249 – 336.

Nádasdy 1989: Nádasdy, Á. The Exact Domain of Consonant Degemination in Hungarian. – *Hungarian Papers in Phonetics* 21, pp. 104 – 107.

Nespor, Vogel 1986: Nespor, M., I. Vogel. *Prosodic Phonology*. Dordrecht: Foris

Ohala, Kawasaki-Fukumori 1991: Ohala, J.J., H. Kawasaki-Fukumori. Alternatives to the Sonority Hierarchy for Explaining the Shape of Morphemes. – In: Eliasson, S., E. Hakon Jahr (eds.). *Studies for Einar Haugen*. Berlin: Mouton de Gruyter, pp. 343 – 365.

Selkirk 1982: Selkirk, E. O. The Syllable. – In: Goldsmith, A. (ed.). *Phonological Theory: The Essential Reading*. Oxford: Blackwell, pp. 328 – 350.

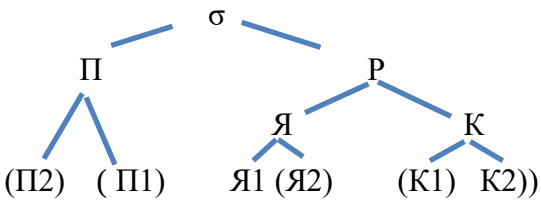
Siptár 2001: Siptár, P. Degemináció. – In: Bakró-Nagy, M (szerk) *Ujabb tamulmányok a strukturális magyar nyeltan és a nyelvtörténet körébből: Kiefer Ferenc tiszteletére barátai és tanítványai.* Budapest: Osiris Kiadó, pp. 291 – 303.

Szigetvári 2000: Szigetvári, P. Dismantling Syllable Structure. – *Acta Linguistica Hungarica* 48, pp. 155 – 181.

Törkenczy 2006: Törkenczy, M. The Phonotactics of Hungarian Verbs. – *The Even Yearbook* 7, pp. 46 – 98.

Приложение 1

Оптималната универсална структура на сричката (разгърната форма *предядро – рима*):

Забележка: Скобите означават, че елементите не са задължителни; П = предядро, Р = рима, Я = ядро, К = кода. Цифровите обозначения започват от сонорния връх (Я1) към периферията, така сегментите от предядрото/кодата, които са по-близо до ядрото, са включени като П1/К1 (по Selkirk 1982: 337 – 383).

A SIMILARITY IN THE PHONOTACTIC PROFILE OF BULGARIAN AND HUNGARIAN

Ina Vishogradska-Meyer

Sofia University St. Kliment Ohridski

vishograds@uni-sofia.bg

Abstract. Undoubtedly, the syllable is a domain governed by various phonotactic laws. In addition to reflecting language-specific characteristics, it does exhibit certain universal configurations. The syllable itself carries no semantic or grammatical meaning, yet it is "responsible" for certain morphological and morphophonemic phenomena. The structure of the syllable has been analyzed within the framework of different theories applied to a various languages, ranging from the sonority hierarchy, through strict CV phonology, to Optimality Theory.

The present paper looks into a version of the sonority hierarchy which allows for two adjacent elements to carry the same sonority and not to have – as expected – rising or decreasing sonority. This phenomenon, also known as *sonority plateau*, gives an alternative treatment to a specific type of left-edge and right-edge consonant clusters in Bulgarian and Hungarian. This specific phonotactic contour embodies [+sonorant] word-initial clusters in Bulgarian, and word-final geminates in Hungarian, thus offering another perspective in regard to syllable constituents.

Keywords*: sonority hierarchy; consonant clusters; phonotactics*

Ina Vishogradska-Meyer
Faculty of Classical and Modern Philology
Sofia University "St. Kliment Ohridski"
2 Tsar Osvoboditel Blvd
1000 Sofia, Bulgaria

ВЫВОДЫ В ЗАКЛЮЧЕНИЯХ БОЛГАРСКИХ И РОССИЙСКИХ СУДЕБНЫХ ЭКСПЕРТОВ (НА ФОНЕ ВЫВОДОВ ПОЛЬСКИХ И АМЕРИКАНСКИХ ЭКСПЕРТОВ)

Stanisław Goźdź-Roszkwski (Станислав Гоздь-Рошковски) [а], Julia Mazurkiewicz-Sułkowska (Юлия Мазуркевич-Сулковска) [б]

Лодзинский университет (Польша)

stanisław.gozdz@uni.lodz.pl [а], julia.mazurkiewicz@uni.lodz.pl [б]

Abstract: The aim of the essay is to analyse the results of judicial expert reports. This analysis is part of a broader study of the language of judicial expertises in two different legal systems. Final conclusions are the most important part of the expert's report, and their form is often influenced by legal rules in individual countries, therefore – in addition to the linguistic analysis – the legal context will also be presented. The second part of the essay will stipulate the types of conclusions (categorical, conditional, alternative, probable, etc.), as well as the problem of determining the degree of probability of probabilistic conclusions. Taking into account the requirements governing the final form of the document, the requirements for writing conclusions will also be discussed.

Keywords*: forensic linguistics; legal linguistics; forensic expert's report; expert opinion; judicial expertise; forensic expert's conclusions; Bulgarian legal system; Russian legal system; Polish legal system; Anglo-Saxon legal system*

1. Введение

Настоящая статья представляет собой очередную публикацию авторов, посвящённую восполнению исследовательского пробела, связанного с недостатком юрислингвистических исследований популярных в судебном дискурсе документов, коими являются заключения судебных экспертов (судебные экспертизы). Данная ситуация обусловлена рядом факторов. Экспертизы обычно остаются вне поля исследований правовой лингвистики, поскольку, с одной стороны они являются юридическо-административными текстами, а с другой – специализированными текстами, основанными на технолекте составляющих их экспертов. Дополнительной причиной может быть затруднённый доступ к заключениям, связанный с неявным характером судебных производств. В то же время следует отметить, что экспертизы оказывают огромное влияние на весь судебный процесс и являются неотъемлемым элементом судебного дискурса. В юридической литературе авторы подчеркивают, что значительная часть судебных разбирательств сталкивается с проблемой недостатка качественных экспертиз (Rybicki 2015). О популярности института судебной экспертизы свидетельствует, например, тот факт, что только в России работает около 10 000 судебных экспертов, составляющих ежегодно около 2,5 миллионов экспертиз (Филиппова / Filipova 2021).

Отдельной проблемой является недостаток сравнительных исследований, касающихся как языков стран со схожими, так и с различными правовыми системами. В наших исследованиях мы стремимся не только анализировать заключения в конкретных правовых культурах, но и сравнивать документы, используемые как в системе т.н. гражданского права (польские, российские и болгарские), так и в англосаксонской правовой системе (*common law*). Результаты исследований этих столь распространённых в судебном дискурсе документов важны не только для юрислингвистов, но и переводчиков юридических текстов, а также студентов и преподавателей специализированных иностранных языков (Goźdź-Roszkowski, Mazurkiewicz-Sułkowska 2022a; Goźdź-Roszkowski, Mazurkiewicz-Sułkowska 2022b; Goźdź-Roszkowski, Mazurkiewicz-Sułkowska 2023).

Целью настоящей статьи является, прежде всего, анализ выводов в российских и болгарских экспертизах, однако в качестве более широкого фона будет представлена также ситуация в польской и американской правовых системах. Статья носит прежде всего компаративно-лингвистический характер и опирается на качественный анализ юридического дискурса и типологизацию экспертных выводов с учётом правового контекста и прагматики документов.

Исследование сочетает формальный, семантический и функциональный анализ выводов, учитывая системные различия между континентальной и англосаксонской правовыми системами.

2. Заключение судебного эксперта в российском, болгарском, а также польском и американском правовом контексте

Анализируемые правовые системы существенно различаются ролью эксперта в судебном процессе. Американская система базируется на так называемом «частном» экспертном заключении, при котором каждая сторона самостоятельно выбирает эксперта и поручает ему проведение экспертизы. В болгарской, российской и польской правовых системах эксперт действует исключительно от имени суда или следственного органа и не связан ни с одной из сторон судебного разбирательства. Такая ситуация влияет и на структуру самих документов (ср. Бобев / Bobev 1979; Бутырин, Данилкин / Butyrin, Danilkin 2018; Владимирова / Vladimirova 2021; Goździ-Roszkowski, Mazurkiewicz-Sułkowska 2022a; Goździ-Roszkowski, Mazurkiewicz-Sułkowska 2022b; Goździ-Roszkowski, Mazurkiewicz-Sułkowska 2023; Кузнецов / Kuznetcov 2014; Панарина / Panarina a, b, c; Радбиль, Юматов / Radbil', Iumatov 2014; Strózik 2016; Цеков / Tsetskov 1998). В российских, болгарских, а также в значительной степени польских документах эта структура закреплена на законодательном уровне, где определены детальные требования к каждому сегменту текста и типы допускаемых выводов (Владимирова / Vladimirova 2021; Касабова, Михайлова / Kasabova, Michaylova 2018; Орлова / Orlova 2004; Треушников / Treushnikov 2005; Цеков / Tsekov 1994; Цеков / Tsekov 1998).

Соблюдение установленного образца является в этих странах одним из условий принятия судом заключения. В упрощённом виде эту структуру можно представить следующим образом: вводная часть – исследовательская часть – заключение. Несмотря на отсутствие в американской (и в целом в англосаксонской) системе единого, законодательно закрепленного образца заключения судебного эксперта (ср. Bhatia 1993; 2004), таким документам свойственна повторяемость текстовых сегментов, обладающих определённой дискурсивной функцией. Большинство этих сегментов дублирует сегменты, присутствующие в российских, болгарских и польских экспертизах (Goździ-Roszkowski, Mazurkiewicz-Sułkowska 2022a; Goździ-Roszkowski, Mazurkiewicz-Sułkowska 2022b; Goździ-Roszkowski, Mazurkiewicz-Sułkowska 2023).

3. Выводы как основная часть судебного заключения

Ключевым элементом каждого заключения, независимо от правовой системы, являются выводы, объясняющие фактические обстоятельства, указанные в постановлении суда. В них эксперт должен представить не только ход своих рассуждений, но и помнить о том, что выводы должны соответствовать правилам логики, житейского опыта и общих знаний. Они должны быть лаконичными и, в идеале, содержать однозначные формулировки ответов на поставленые судом вопросы. Ответы должны быть сформулированы однозначно, исключая непонимания со стороны лица, не обладающего специальными знаниями.

3.1. Формальные требования к оформлению выводов судебного эксперта

В болгарских и российских заключениях раздел «Выводы» должен содержать ответы на вопросы, поставленные в первой части. На каждый вопрос эксперт должен дать краткий, но развёрнутый ответ. Порядок ответов должен соответствовать порядку вопросов, приведённых в первой части.

Часто эксперты повторяют формулировку вопроса и приводят под ней краткий ответ, ср. болг.

Въпрос 1: Термините «надеждна акция» и «ненадеждна акция» познати ли са на (световната и българската) икономическа теория?

Отговор 1: Икономическата теория не борави с понятията «надеждна», респективно «ненадеждна», за да квалифицира / класифицира акцията като вид финансов инструмент[1].

В польских экспертизах также преобладает форма представления выводов в виде ответов на поставленные вопросы, однако она не закреплена на законодательном уровне. В американских документах, как уже упоминалось, отсутствуют какие-либо установленные требования к оформлению заключений, поэтому не существует и единых правил оформления выводов.

3.2. Классификация выводов судебного эксперта

В научной литературе представлено несколько классификаций выводов судебного эксперта. Чаще всего выводы классифицируют по следующим критериям (Белов 2020):

- по степени определённости (категорические и вероятностные);
- по отношению к объекту или факту исследования (положительные и отрицательные);
- по количеству вариантов решения вопроса (однозначные и альтернативные);
- по наличию или отсутствию зависимости от какого-либо условия (безусловные и условные);
- по модальности (напр. о возможности, о необходимости).

Авторы «Методического пособия для экспертов следователей и судей» (Грановский и др. / Granovskii et al. 1996) классифицируют выводы по следующим параметрам:

- по существу предмета заключения (об отдельном объекте, о принадлежности к роду или группе);
- по степени подтверждения сформулированного утверждения (категорические и вероятностные);
- по существующим логическим связям (альтернативные и однозначные, а также условные и безусловные);
- по качеству или содержанию взаимных связей (подтверждающие и отрицающие).

Для нужд нашего проекта мы разделили выводы экспертов на категорические, альтернативные, условные, вероятностные и выводы о невозможности ответа (ср. Кузнецов / Kuznetsov 2014; Бутырин, Данилкин / Butyrin, Danilkin 2018; Методические разъяснения / Metodicheskiie raz"iasneniia 2021).

3.2.1. Категорические выводы, называемые также однозначными, указывают на факт, который признаётся установленным вне зависимости от условий его существования. Такие выводы могут быть как положительными, так и отрицательными, например:

– категорический положительный вывод

1.а. русск. *Отпечатки пальцев подтверждают, что X был на месте преступления.*

1.б. болг. *Видно от цялостната документация на името на X, че същият е страдал от описаните заболявания.*

– категорический отрицательный вывод

2.а. русск. *В исследуемой видео-записи признаков монтажа не имеется.*

2.б. болг. *Няма регистрирани налични и издадени болнични листове след 09.02.2018 г.*

2.в. болг. *Предоставените файлове са цифрови копия, в които не е установено техническо въздействие или монтаж.*

[1] Приведённые в статье примеры, если в тексте не указан источник, взяты из переводческой практики авторов, а также из указанных в литературе к данной статье пособий для судебных экспертов.

Данный тип выводов, как правило, оформляется в виде категорического утверждения:

3.а. русск. *Выстрел произведен из данного оружия.*

3.б. болг. *Одиторското мнение, изразено при заверката на индивидуалния финансов отчет на X, не съдържа квалификации, отклонения и други забележки във връзка с влошено финансово състояние на дружеството.*

В подобных утверждениях нередко указывается конкретная величина (напр. размер, стоимость или диапазон стоимости):

4.а. русск. *Рыночная стоимость XXX по состоянию на XX.XX.XXXX составляет XXX рублей.*

4.б. русск. *Границы интервала, в котором находится величина стоимости: от XXX руб. до УУУ руб.*

4.в. болг. *Средната пазарна стойност на делбените имоти е XX XXX лв.*

4.г. болг. *Както нивото на тревожност като устойчива характеристика, така и моментното ниво на тревожност, са над средните норми.*

Эксперты часто используют лексические маркеры, усиливающие выражение уверенности:

5.а. русск. *Вне (всяких) сомнений автором данного текста является X.*

5.б. болг. *Без съмнение / извън (всички съмнения) авторът на този текст е X.*

3.2.2. Альтернативные выводы используются в ситуациях, когда эксперт выполнил все необходимые исследования, однако не смог прийти к однозначному ответу на поставленный вопрос. При этом эксперт допускает возможность существования одного из нескольких взаимоисключающих факторов. Такая формулировка предоставляет суду возможность выбрать один из вариантов и признать его соответствующим фактическим обстоятельствам, напр.:

6. Выстрел произведён из пистолета одного из трёх годов выпуска: 1998, 2002, 2009.

Альтернативный вывод допустим лишь в том случае, если каждая из перечисленных возможностей исключает остальные, то есть истинность одного варианта автоматически опровергает истинность всех прочих.

7.а. русск. *Записанный голос принадлежит одному из трех членов экипажа: X, Y, Z.*

7.б. болг. *По това време подсъдимият се е намирал в един от апартаментите си във Варна.*

Данные выводы, как правило, оформляются в виде следующей логической конструкции:

8. *Если А, то В;*
Если Б, то Г.
При этом А и Б исчерпывают все возможные варианты.

3.2.3. Условный вывод представляет собой утверждение, истинность которого зависит от наличия или отсутствия определённых факторов. Такой вывод может иметь как категорический, так и вероятностный характер. Условные выводы, как правило, выражаются в тексте при помощи условных конструкций, таких как:

1. Если X, то Y.

2. Предложения с выражением «при условии».

9.а. русск. ***Если*** *автомобиль был заторможен технически исправным тормозом,* ***то*** *самопроизвольное движение его исключено.*

9.б. русск. *Рыночная стоимость X составляет У рублей,* ***при условии****, что на дату оценки уровень помещения соответствовал требованиям, типичным для данного сегмента рынка.*

9.в. болг. ***При условие, че*** *пешеходките са пресичали около средата на пешеходната пътека се получава, че дължината на пътя и мястото на удара е на около 2,15 метра след ориентира и началото на пешеходната пътека.*

3.2.4. Вероятностные выводы имеют презумптивный характер и применяются в случаях, когда у эксперта отсутствуют основания для формулирования однозначного суждения. В таком заключении эксперт допускает возможность существования определённого факта, не исключая при этом и возможность его отсутствия. Данный тип выводов представляет собой обоснованное предположение (гипотезу). Причиной вероятностного заключения может быть, например, недостаточный объём исследуемого материала, отсутствие необходимой аппаратуры или подходящей методики исследования. Примером может быть следующий вывод: *Автором данного текста является, вероятно, Иванов Н. П.* В вероятностных выводах обязательно указывается причина, по которой эксперт не может сформулировать категорическое заключение.

В Болгарии, России и Польше выводы, принимаемые судом, должны быть категорическими (положительными или отрицательными) и не могут иметь вероятностный или альтернативный характер. Однако при невозможности дать категоричный ответ на поставленные вопросы эксперт, как правило, стремится определить степень вероятности указанных вариантов и оценить, который из них является наиболее вероятным.

В юридической среде достаточно много критиков решения, что суд может учитывать исключительно категорические выводы эксперта. В США, например, считается, что категорические выводы встречаются крайне редко, поэтому применяется семибальная шкала оценки степени вероятности, в которой наивысший уровень приравнивается судом к категорическому выводу. С лингвистической точки зрения представляет интерес способ выражения степени вероятности в американской правовой системе.

Большинство судебных лингвистов в англо-американской системе права (common law) полагает, что степень вероятности их выводов невозможно выразить статистическими методами, поэтому они выражают их в форме семантически закодированной информации.

В настоящее время всё больше экспертов применяют семантические шкалы, включая их в приложения к заключениям, что позволяет суду оценить степень уверенности эксперта в сформулированном мнении. Например, известный британский судебный лингвист использовал в своих заключениях модифицированную шкалу, применяемую Международной ассоциацией судебных фонетиков (Coulthard, Johnson, Wright 2017):

Most positive

5 “I personally feel *quite satisfied* that X is the author”
4 “It is in my view *very likely* that X is the author”
3 “It is in my view *likely* that X is the author”
2 “It is in my view *fairly likely* that X is the author”
1 “It is in my view *rather more likely than not* that X is the author”
0 “It is in my view *possible* that X is the author”
- 1 “It is in my view *rather more likely than not* that X is *not* the author”
- 2 “It is in my view *fairly likely* that X is *not* the author”
- 3 “It is in my view *likely* that X is *not* the author”
- 4 “It is in my view very likely that X is not the author”
- 5 “I personally feel *quite satisfied* that X is *not* the author” "

Most negative

Использование семантических шкал также нередко критикуется, поскольку невозможно гарантировать, что судьи и присяжные будут придавать тем же формулировкам те же значения, что и эксперты, применяющие такие шкалы. Альтернативой семантическим шкалам может служить использование статистических тестов для выражения степени вероятности выводов.

Как уже отмечалось, в Болгарии, Польше и России судебные органы не принимают во внимание вероятностные выводы экспертов. Такая позиция обусловлена тем, что приговор не может основываться на предположениях. Критики такого подхода подчеркивают, что «понятия "вероятность" и "предположение" – это различные понятия, смешивать их не следует. Не следует именовать предположением и вероятностный вывод эксперта, то есть выводное

знание, являющееся, по мнению эксперта, не достоверным, а вероятным. […] требование о недопустимости основывать обвинительный приговор на предположениях не тождественно запрету на использование в процессе доказывания отдельных доказательств, имеющих вероятностный характер» (Овсянников / Ovsiannikov 2014). При этом подчёркивается, что предположение представляет собой домысел, не требующий исследования и не являющийся результатом логического анализа причинно-следственных связей. Тогда как вероятность, с логической точки зрения, является элементом знания, отражающим степень его обоснованности и доказанности. Если одни и те же исходные данные позволяют сформулировать несколько выводов, то наиболее обоснованным следует считать наиболее вероятный, а наименее обоснованным — наименее вероятный. По мере увеличения степени обоснованности (доказанности) знания его вероятность возрастает и в конечном итоге переходит в достоверность (Овсянников / Ovsiannikov 2014).

Анализ болгарских и российских вероятностных выводов показывает, что эксперты — несмотря на то, что такие выводы не учитываются судом и что в данных правовых системах отсутствуют шкалы выражения вероятности — всё же стремятся обозначить степень вероятности и продемонстрировать причинно-следственные связи:

10. болг. *Депресивният период през 1999 г. е* ***най-вероятно*** *лек по протичане и единствен,* ***понеже*** *няма данни за проследяване на заболяването след датата на хоспитализацията и за катамнезно лечение*.

В приведённом примере эксперт использует форму превосходной степени *най-вероятно* (‘наиболее вероятно’), тем самым подчёркивая высокую степень вероятности того, что депрессивный эпизод был единичным и протекал в лёгкой форме. Одновременно обосновывает вероятностный вывод отсутствием данных о состоянии пациента и лечении после госпитализации.

Примерами российских вероятностных выводов могут служить следующие формулировки (ср. Методические разъяснения / Metodicheskiye raz"yasneniya 2021):

11.а. русск. **Исходя из анализа** обстоятельств летного происшествия и материалов расследования, **наиболее вероятная** причина катастрофы – выполнение резкого маневра для отворота от шара зонда. Или, что **менее вероятно** – для предотвращения входа в верхний край первого слоя облачности.

11.б. русск. *Автором данного текста является,* ***вероятно****, Иванов И.И.*

11.в. русск. ***Ввиду того, что*** *очаг пожара определяется массой мелкодисперсной кондитерской смеси, рассмотрим версию возникновения данного пожара в результате самовозгорания. […] попадание влаги в массу смеси* ***может*** *запустить деятельность микроорганизмов, которая в свою очередь сопровождается выделением тепла. Этот процесс* ***может*** *послужить импульсом к запуску процесса самонагревания массы вещества. […] Таким образом, данная версия возникновения пожара* ***возможна****.*

11.г. болг. ***Предвид факта, че*** *[…]* ***съществува вероятност*** *за объркване на потребителите, която включва възможност за свързване на знаците с марките.*

11.д. болг. ***Възможно е*** *кръвонасядането на меки черепни покриви да е в резултат падане на неравен терен при придадено ускорение на тялото.*

11.е. русск. ***Наиболее вероятной*** *причиной данного пожара послужило самовозгорание массы кондитерской смеси.*

11.ж. болг. *По време на инцидента* ***най-вероятно*** *пострадала и извършител са били обърнати един срещу друг.*

11.з. русск. *Причиной пожара* ***могло послужить*** *самовозгорание (тепловое либо химическое* ***равно вероятностно*** *– дифференцировать конкретный вид источника самонагревания экспертным путем из имеющейся информации* ***установить не представляется возможным****), также* ***невозможно полностью исключить*** *возможность внесения источника зажигания небольшой мощности.*

Анализ приведённых выше выводов позволяет заметить, что в правовых системах, основанных на гражданском праве, эксперты также используют лексические маркеры, из которых можно реконструировать семантическую шкалу вероятности – от максимальной к

минимальной: *наиболее вероятно – равно вероятно – вероятно – мало вероятно – невозможно полностью исключить.*

Следует подчеркнуть, что, хотя вероятностные выводы формально не могут быть учтены судом, они нередко служат ориентиром для дальнейших следственных действий. Поэтому важно, чтобы эксперты не ограничивались исключительно категорическими заключениями и всё же пытались определить степень вероятности в случаях, когда вывод не может быть сформулирован однозначно.

3.2.5. Выводы о невозможности дать ответ.

Эксперт может констатировать не только невозможность формулирования категорического вывода, но и отсутствие оснований для альтернативного или вероятностного ответа. Данный тип заключения используется в ситуациях, когда исследование проведено, однако ответить на поставленные вопросы не представляется возможным. В этих случаях в тексте появляется формулировка о невозможности ответа, при этом обязательно указывается причина такой невозможности — например, недостаточность доказательственного материала либо установление в ходе экспертизы, что решение вопроса выходит за пределы компетенции эксперта, ср.:

12.а. болг.. *Въпросите 9 и 10* ***не са в правомощията*** *на медицинско вещо лице.*

12.б. болг. ***Тъй като договорите са изследвани като копия*** *–* ***не може да се каже*** *дали има подписвания или поправки в тях.*

12.в. русск. *В материалах Дела и открытых источниках отсутствует информация об активах и обязательствах XXX.* ***Указанную информацию не удалось получить*** *и у Сторон Дела по запросу Суда на основе ходатайства Эксперта. В связи с изложенным* ***дать ответ на вопрос Суда не представляется возможным***.

3.2.6. Выводы, сочетающие несколько типов одновременно.

В практике судебной экспертизы встречаются также выводы, сочетающие несколько типов одновременно. В таких случаях текст заключения содержит конструкции, характерные для каждого из включённых типов, например:

вероятностный вывод + условный вывод

13. русск. ***Наиболее вероятным*** *автором статьи является Петров,* ***при условии****, что предыдущие версии статьи были написаныи им лично.*

альтернативный вывод + условный вывод

14. русск. *Рыночная стоимость оборудования составляет:*

X рублей при условии *достоверности первичных данных.*

Y рублей при условии *достоверности данных бухгалтерского аудита.*

При этом X и Y исчерпывают все возможности.

4. Выводы

Несмотря на то, что в Болгарии, России и Польше основанием приговора может служить только категорический и однозначный вывод, и только такие заключения имеют силу доказательства по делу, на практике судебной экспертизы часто встречаются альтернативные, условные и вероятностные выводы, которые могут служить основанием для дальнейших процессуальных действий (например, дополнительных экспертиз). О частоте некатегорических выводов свидетельствует тот факт, что около 50 % российских заключений относительно подлинности подписи имеют вероятностный характер или фиксируют невозможность дать ответ на поставленный вопрос (Овсянников / Ovsiannikov 2014).

Каждый тип вывода имеет свои лингвистические особенности. В случае некатегорических выводов в тексте обязательно должна содержаться информация о причине невозможности формулировки однозначного ответа. Особое внимание следует обратить на вероятностные выводы. Этот тип выводов не принимается во внимание судами Болгарии, России и Польши, независимо от степени вероятности ответа. Тем не менее эксперты обычно стремятся определить эту степень. С другой стороны, в американской правовой системе вероятностные выводы могут служить доказательством в суде, поэтому эксперты часто используют семантическую шкалу для определения степени вероятности сформулированного вывода.

Цитируемая литература / References

Белов 2020: Белов, А. *Принципы и классификации выводов эксперта как участника уголовного судопроизводства*. <https://moluch.ru/conf/stud/archive/382/16096/> [10.12.2023]. (Belov 2020: Belov, A. *Printsipy i klassifikatsii vyvodov eksperta kak uchastnika ugolovnogo sudoproizvodstva*. <https://moluch.ru/conf/stud/archive/382/16096/> [10.12.2023].)

Бобев 1979: Бобев, К. Формиране на убеждението на експерта-криминалист. София. (Bobev 1979: Bobev, K. Formirane na ubezhdenieto na eksperta-kriminalist. Sofia.)

Бутырин, Данилкин 2018: Бутырин, А. Ю., И. А. Данилкин. Выводы в заключениях эксперта по уголовным делам о хищениях в строительстве. – *Теория и практика судебной экспертизы*, 13 (1), с. 71 – 75. (Butyrin, Danilkin 2018: Butyrin, A. Yu., I. Danilkin. Vyvody v zaklyucheniiakh eksperta po ugolovnym delam o khishcheniiakh v stroitel'stve. – *Teoriia i praktika sudebnoi ekspertizy*, 13 (1), pp. 71 – 75.)

Владимирова 2021: Владимирова, С. Б. Судебное экспертное заключение как речевой жанр (на материале судебно-медицинской экспертизы). – *Жанры речи. Speech Genres* 2021, 1 (29), с. 41 – 48. (Vladimirova 2021: Vladimirova, S. B. Sudebnoe ekspertnoe zakliuchenie kak rechevoi zhanr (na materiale sudebno-meditsinskoi·ekspertizy). – *Zhanry rechi. Speech Genres*, 1 (29), pp. 41 – 48.)

Грановский и др. 1996: Грановский, Г.Л. *Методическое пособие для экспертов, следователей и судей*. РФЦСЭ при Минюсте Росии, Вып. 1. Москва. (Granovskii i dr. 1996: Granovskii, G.L. *Metodicheskoe posobie dlia ekspertov, sledovatelei i sudei*. RFTSS·E pri Miniuste Rosii, Vyp. 1. Moskva.)

Касабова, Михайлова 2018: Касабова, И., Г. Михайлова. *Наръчник за вещи лица*. Враца: Европейски Социален Фонд. (Kasabova, Mihaylova 2018: Kasabova, I., G. Mihaylova. *Narachnik za veshti litsa*. Vratsa: Evropeyski Socialen Fond.)

Кузнецов 2014: Кузнецов, А. А. и др. *Понятие, виды и назначение судебных экспертиз в Российской Федерации.* Омск: Академия МВД. (Kuznetsov 2014: Kuznetsov, A. A. i dr. *Ponyatie, vidy i naznachenie sudebnykh ekspertiz v Rossiiskoi Federatsii*. Omsk: Akademiia MVD.)

Методические разъяснения 2021: *Методические разъяснения* [10.12.2023]. (Metodicheskie raz"iasneniia 2021: *Metodicheskie raz"iasneniia* [10.12.2023].)

Овсянников 2014: Овсянников, И. К вопросу о вероятном заключении эксперта. –*Российская юстиция*, 11. <https://www.expertsud.ru/content/view/213/36/> [10.12.2023]. (Ovsyannikov 2014: Ovsiannikov, I. K voprosu o veroiatnom zakliuchenii eksperta. – *Rossiyskaya yustitsiya*, 11. <https://www.expertsud.ru/content/view/213/36/> [10.12.2023].)

Орлова 2004: Орлова, В. Ф. *Комментарий к законодательству о судебной экспертизе: Уголовное, гражданское, арбитражное судопроизводство.* Москва: Закон и право. (Orlova 2004: Orlova, V. F. *Kommentarii k zakonodatel'stvu o sudebnoi·ekspertize: Ugolovnoe, grazhdanskoe, arbitrazhnoe sudoproizvodstvo*. Moskva: Zakon i pravo.)

Панарина (а): Панарина, Д. В. *Современные проблемы и тенденции развития языка общей теории судебной экспертизы*. <https://www.dissercat.com/content/sovremennye-problemy-i-tendentsii-razvitiya-yazyka-obshchei-teorii-sudebnoi-ekspertizy> [11.03.2022]. (Panarina (a): Panarina, D. V. *Sovremennye problemy i tendentsii razvitiyayazyka obshchey teorii sudebnoy ekspertizy*. <https://www.dissercat.com/content/sovremennye-problemy-i-tendentsii-razvitiya-yazyka-obshchei-teorii-sudebnoi-ekspertizy> [11.03.2022].)

Панарина (б): Панарина, Д. В. *Современные терминологические проблемы методологии судебной экспертизы*. <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-terminologicheskie-problemy-metodologii-sudebnoy-ekspertizy> [11.03.2022]. (Panarina (b): Panarina, D. V. *Sovremennye terminologicheskie problemy metodologii sudebnoi ekspertizy*. <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-terminologicheskie-problemy-metodologii-sudebnoy-ekspertizy> [11.03.2022].)

Панарина (в): Панарина, Д. В. *Язык криминалистики и судебной экспертизы в структуре научного знания*. <https://cyberleninka.ru/article/n/yazyk-kriminalistiki-i-sudebnoy-ekspertizy-v-strukture-nauchnogo-znaniya> [11.03.2022]. (Panarina (v): Panarina, D. V. *Iazyk kriminalistiki i sudebnoi ekspertizy v strukture nauchnogo znaniia*. <https://cyberleninka.ru/article/n/yazyk-kriminalistiki-i-sudebnoy-ekspertizy-v-strukture-nauchnogo-znaniya> [11.03.2022].)

Радбиль, Юматов 2014: Радбиль, Т. Б., В. А. Юматов. Язык судебной экспертизы: тенденции формирования и развития. – *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*, 3 (2), с. 185 – 190. (Radbil', Iumatov 2014: Radbil', T. B., V. A. Iumatov. Yazyk sudebnoy ekspertizy: tendentsii formirovaniya i razvitiya. –*Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N. I. Lobachevskogo*, 3 (2), pp. 185 – 190.)

Треушников 2005: Треушников, М. К. *Судебные доказательства*. Москва: Городец. (Treushnikov 2005: Treushnikov, M. K. *Sudebnye dokazatel'stva*. Moskva: Gorodets.)

Филиппова 2021: Филиппова, Е. Почему День эксперта-криминалиста МВД отмечают 1 марта – В: *Парламентская газета*. <https://www.pnp.ru/social/pochemu-den-eksperta-kriminalista-mvd-otmechayut-1-marta.html> [10.12.2023]. (Filippova 2021: Filippova, Ye. Pochemu Den' eksperta-kriminalista MVD otmechayut 1 marta – In: *Parlamentskaya gazeta*. <https://www.pnp.ru/social/pochemu-den-eksperta-kriminalista-mvd-otmechayut-1-marta.html> [10.12.2023].)

Цеков 1994: Цеков, Ц. *Организация на съдебна експертиза в България*. София: Св. Климент Охридски. (Tsekov 1994: Tsekov, Ts. *Organizatsiya na sadebna ekspertiza v Bulgaria*. Sofia.: Sv. Kliment Ohridski.)

Цеков 1998: Цеков, Ц. *Съдебни експертизи*. София: Св. Климент Охридски. (Tsekov 1998: Tsekov, Ts. *Sadebni ekspertizi*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski)

Bhatia 1993: Bhatia, V. Analysing genre: Language Use in Professional Settings. London: Longman.

Bhatia 2004: Bhatia, V. *Worlds of Written Discourse*. London: Continuum.

Coulthard, Johnson, Wright 2017: Coulthard M., A. Johnson and D. Wright. *An Introduction to Forensic Linguistics: Language In Evidence.* Routledge.

Goźdź-Roszkowski, Mazurkiewicz-Sułkowska 2022 (a): Goźdź-Roszkowski, S., J. Mazurkiewicz-Sułkowska. The status of generic structure in expert opinions. Insights from a comparative analysis of american, russian and bulgarian documents. – *Przegląd Wschodnioeuropejski*, XIII (2), pp. 317 – 331.

Goźdź-Roszkowski, Mazurkiewicz-Sułkowska 2022 (b): Goźdź-Roszkowski, S., J. Mazurkiewicz-Sułkowska. Pozycja oraz opinia biegłego w sądowej praktyce zawodowej w systemie prawnym anglosaskim i rosyjskim. Rys porównawczy. – *Academic Journal of Modern Philology*, pp. 63 – 73.

Гоздь-Рошковски, Мазуркевич-Сулковска 2023: Гоздь-Рошковски, С., Ю. Мазуркевич-Сулковска. Жанровая модель заключения судебного эксперта (на материале английского, болгарского, польского и русского языков). – В: *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрей*чин“ *(София, 2023)*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 311 – 322. (Goźdź-Roszkowski, Mazurkiewicz-Sułkowska 2023: Goźdź-Roszkowski, S., J. Mazurkiewicz-Sułkowska. Zhanrovaia model' zaklyucheniia sudebnogo eksperta (na materiale angliiskogo, bolgarskogo, pol'skogo i russkogo iazykov). – In: *Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsiya na Instituta za balgarski yezik „Prof. Lyubomir Andreychin“* (Sofia, 2023). Sofia: Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”, pp. 311 – 322.

Rybicki 2015: Rybicki, P. Kompetencje biegłych sądowych – narzędzia oceny, ocena narzędzi. – *Krajowa Rada Sądownictwa*, 3, pp. 35 – 44.

Strózik 2016: Strózik, I. Podstawowe zasady sporządzania przez biegłych opinii w sprawach rodzinnych. – In: Czerederecka, A. (Ed.) *Standardy opiniowania psychologicznego w sprawach rodzinnych i opiekuńczych*. Kraków: p. 14.

CONCLUSIONS IN BULGARIAN AND RUSSIAN EXPERT OPINIONS (A COMPARATIVE PERSPECTIVE WITH POLISH AND AMERICAN PRACTICES)

Stanisław Goźdź-Roszkwski[a], Julia Mazurkiewicz-Sułkowska[b]

University of Lodz, Poland

stanisław.gozdz@uni.lodz.pl[a], julia.mazurkiewicz@uni.lodz.pl[b]

Резюме. Целта на статията е да представи анализ на изводите, формулирани в съдебно-експертните заключения. Настоящото изследване се вписва в рамките на по-широк научен проект, посветен на изследването на езиковото функциониране на съдебната експертиза в условията на две различни правни системи. Изводите представляват заключителен и концептуално доминиращ структурен компонент на експертното заключение, чиято вътрешна организация и степен на експлицитност се обуславят в значителна степен от действащата нормативна уредба в съответната държава. Поради това лингвистичният анализ се осъществява в съпоставка със систематизирано представяне на релевантната правна рамка. Във втората част на статията се извършва систематизация и типологично разграничаване на основните видове изводи (категорични, условни, алтернативни, вероятностни и др.), като се акцентира върху езиковото изразяване на степента на вероятност в рамките на вероятностните формулировки. Наред с това се анализират изискванията към структурната организация и формата на представяне на изводите в съответствие с нормативните разпоредби, регламентиращи окончателния вид на експертното заключение.

Ключови думи: *съдебна лингвистика; експертно заключение; изводи на съдебен експерт; българска правна система; руска правна система; полска правна система; англосаксонска правна система*

Stanisław Goźdź-Roszkowski
Department of Specialized Languages
and Intercultural Communcation
Faculty of Philology
University of Lodz
Pomorska 171/173
95-070 Łódź, Poland

Julia Mazurkiewicz-Sułkowska
Department of Specialized Languages
and Intercultural Communcation
Faculty of Philology
University of Lodz
Pomorska 171/173
95-070 Łódź, Poland

ИСТИНАТА КАТО СИСТЕМАТИЧНО ПОДВЕЖДАЩ ИЗРАЗ[1]

Якуб Любомир Банашак[а], Екатерина Петкова[б]

Институт по славистика [а], Полска академия на науките,
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ [б],
Българска академия на науките

jakub.banasiak@ispan.edu.pl[а], katia.petkova@gmail.com[б]

Резюме. Статията предлага лингвистична експликация на предиката ИСТИНА в рамките на семантично ориентирания предикатно-аргументен синтаксис. Приема се, че езиковите експоненти на истината в българския и полския език са систематично подвеждащи: те се реализират като формално едноместни конструкции, но интерпретацията им изисква двуместна релация между пропозиционално съдържание и извънезикова реалност (факт / състояние на нещата). ИСТИНА се реконструира като релационен метапредикат от трети ред с пропозиционална позиция и структурно блокирана фактуална позиция, нотационно P_verum (p_dictum, p_factum). На тази основа се обяснява (i) защо понятието *истина* трудно се стабилизира като свойство на изреченията в естествения език и (ii) редица синтактични и лексикални асиметрии, които следват от релационната семантика.

Ключови думи*: ИСТИНА; PRAWDA; релация; свойство; систематично подвеждащ израз*

1. Въведение

Понятието ИСТИНА функционира в редица дискурси (философски, логически, правен), но реализацията му в естествения език показва несъответствие между граматичната форма на изразите за истинност и семантичната структура, необходима за тяхната интерпретация.

Целта на изследването е да се предложи експликация на понятието ИСТИНА чрез предикатно-аргументен анализ и да се покаже, че изразите за истинност са систематично подвеждащи: те граматично кодират едноместност, докато семантично предполагат двуместна релация между темпорализираното пропозиционално съдържание (p_dictum) и релевантното състояние на нещата p_factum, при структурно блокирана фактуална позиция.

Изследването има две задачи. (1) Да се разграничат релационният предикат ИСТИНА и морфологично / синтактично мотивираната му интерпретация като свойство, прилагана и към негови деривати от типа на *истинност* / *prawdziwość*, характерна за логическата традиция. (2) Да се фиксира минималната формална структура, която експлицира семантично необходимия, но синтактично неексплицируем фактуален аргумент: P_verum (p_dictum, p_factum).

Материалът е от българския и полския език. Интерпретацията се опира върху разработки на семантичната граматика, лексикографията и аналитичната философия, доколкото те подпомагат установяването на предикатно-аргументната структура на понятието ИСТИНА.

Прилага се предикатно-аргументен анализ; поради това основен критерий са броят и типът на аргументните позиции, които даден предикат отваря. За разлика от модела на Ст. Кароляк във възприетата тук семантична интерпретация отхвърляме формалното ограничение, че даден семантичен компонент е необходимо да се реализира експлицитно, за да може да се третира като аргумент (Karolak 2002).

1.2. Методологична рамка

Анализът се развива в рамките на граматиката със семантични основи и предикатно-аргументния синтаксис и следва четири стъпки: (1) идентифициране на лексикалните експоненти (*истина / вярно / истинно*; *prawda / prawdziwy*) и типичните синтактични конструкции, в които те участват; (2) извеждане и формализиране на предикатно-аргументната структура, необходима за интерпретацията (вкл. семантично необходими, но формално блокирани позиции); (3)

[1] Публикацията е част от проекта IC-PL/18/2026-2027 „Функционални аспекти на съвременната лексика (българско-полска съпоставка)“. Авторите изказват благодарност за финансовата подкрепа на Българската академия на науките и Полската академия на науките по двустранно споразумение.

контрастивна проверка с минимални двойки и тестове за „наследяване“ на истинност (напр. под интенсионални предикати от типа на *вярвам / убеден съм*).

2. Дефиниции на истината в българските и полските речници

Изходна мотивация за речниковия преглед е тезата на В. Джеймс, че „истината, както всеки речник би казал, е свойство на някои от нашите идеи“ (James 1907). Въпросът, който се поставя тук, се отнася за степента, в която интерпретацията на понятието като свойство намира опора в общоезиковата лексикографска традиция, и по-специално – дали речниковите дефиниции стабилизират истината като свойство, или по-скоро я профилират релационно.

В *Речника на българския език* са приведени четири значения на лексемата *истина*, като още на равнището на дефиниционната формулировка се активира връзката между когнитивно/езиково съдържание и обективна действителност. Философското значение е зададено като ‘познание, основаващо се на вярно отражение в съзнанието на човека на обективната действителност, която съществува независимо от него’, т. е. чрез компонентите *вярно отражение* и *действителност*, които имплицират кореспондентен механизъм. Второто значение: ‘Това, което съответства на действителността / отговаря на фактите. Противоп. лъжà’, въвежда експлицитен релационен оператор (*съответства / отговаря*) и допълнително фиксира фактуалния полюс чрез използване на лексемата *факт*. Третото значение (‘твърдение, което е проверено в практиката и основано на житейския опит’) префокусира критерия за истинност към процедурите на проверка и верификация чрез опита. Четвъртото значение легитимира метатекстова (вметната) употреба, при която оценката за истинност функционира като прагматичен маркер за съответствие с действителността (РБЕ онлайн / RBE online).

Сходно профилиране се наблюдава и в *Съвременния тълковен речник на българския език*, където като първо значение на понятието *истина* е посочено ‘това, което отговаря на действителността’, а като второ – ‘съждение, проверено в практиката’. Двойката *действителност* vs *практика* разгръща два типа опори за истинност: кореспондентна (към реалността) и верификационна (към проверимостта). В същия източник лексемата *правда* е зададена, от една страна, като синоним на *истина* (в смисъл ‘това, което отговаря на действителността’), а от друга – като синоним на *справедливост*, което прави видима полисемията / омонимията и потенциалните им последствия за дистрибуцията на лексемата (СТРБЕ / STRBE 1994).

Релационният компонент се възпроизвежда и чрез дефиниционните връзки на други лексеми от същото семантично поле. Така прилагателното *верен* се дефинира чрез съответствие спрямо *истина* / *действителност* (‘който съответства на истината, на действителността; истински’ (РБЕ онлайн / RBE online); ‘който съответства на истината; правилен, точен’ (СТРБЕ / STRBE 1994), т. е. чрез същия кореспондентен оператор, използван и в дефинициите на *истина*. Наречието *вярно*, подобно на разговорното (вметнато) значение на *истина*, функционира и като дискурсивен маркер за потвърждение / валидиране на съобщаваното като ‘отговарящо на действителността’. Съществителното *правда* на свой ред се въвежда като синоним на *истина* в едно от значенията си, което показва лексикографско припокриване, но не отменя семантичната му двунасоченост (*истина* vs *справедливост*).

В *Речника на полския език* под редакцията на М. Шимчак (SJP 1979) и този под редакцията на В. Дорошевски (SJP 1997) като първо значение на лексемата *истина* е приведено ‘съответстващо на действителността съдържание на дадено изказване’ (‘zgodna z rzeczywistością treść słów’) (SJP 1979: 910; SJP 1997). Трябва да се отбележи, че приведената дефиниция може да се разчлени на следните елементи – обективно съществуващата действителност, от една страна, и облечените в езикова форма съждения за тази действителност, от друга страна, като свързващо звено е съответствието между тях, представляващо истината. Второто значение на лексемата *истина* в двата речника е дефинирано като ‘това, което действително е или е било, случило се е; обективна действителност’ (‘to, co rzeczywiście jest lub było, zdarzyło się; obiektywna rzeczywistość’) (SJP 1979: 910; SJP 1997). В този случай следва да се отбележи, че става въпрос не за отношение между действителността и някакво съждение за нея, а за това, което обективно съществува в действителността.

В *Големия речник на полския език* под редакцията на П. Жмигродски (WSJP 2026) интересуващата ни лексема във функцията на съществително име е представена в две значения, определени като *историческа истина* ‘това, което съответства на действителността’ (*prawda historyczna* ‘to, co jest zgodne z rzeczywistością’) и *общоприета истина* ‘схващане, което повечето хора възприемат като отговарящо на действителността’ (*prawda obiegowa* ‘pogląd, który większość ludzi uznaje za odpowiadający rzeczywistości’) (WSJP 2026).

Заслужава си да се обърне внимание и на метатекстовите употреби на думата *prawda*. В онлайн версията на *Речника на полския език* (SJP PWN 2026) са приведени следните дефиниции: 1. ‘възклицание, с което говорещият изразява съгласие с казаното от някого’ (‘wykrzyknik sygnalizujący, że mówiący zgadza się z tym, co ktoś powiedział’). 2. ‘възклицание в края на изречение или в началото на въпросително изречение, изразяващо очакването на говорещия да получи потвърждение от събеседника си относно това, което е казал или ще каже’ (‘wykrzyknik na końcu zdania lub otwierający pytanie, sygnalizujący, że mówiący oczekuje od swojego rozmówcy aprobaty tego, co powiedział lub powie’) (SJP PWN 2026).

Представянето на думата *prawda* в тълковните речници на полския език е подробно анализирано от М. Бугайски (Bugajski 2014). Авторът обръща внимание, че дефинициите във всички разгледани източници в някаква степен се основават върху класическата дефиниция на истината и съдържат релационен компонент; б) в разбирането за истината се забелязва определена двойственост, противопоставяне между действителност и съждение за тази действителност (в едно от значенията си истината е ментално явление, формулирано с помощта на естествения език), като на равнището на общоупотребимия език тази двойственост понякога се изгубва (вж. по-долу за абсорбцията).[1]

В обобщение, прегледът на речниковите статии подкрепя тезата за системна релационност на понятието в естествения език: повтаряемо се въвеждат оператори от типа на *основава се на*, *съответства на*, *отговаря на, jest zgodne z*, които предполагат наличие на два члена в семантичната конфигурация. Елементи от типа на *свойство* или *стойност* са засвидетелствани, но не изграждат доминиращата дефиниционна перспектива; по-скоро те могат да се интерпретират като вторични – активирани под влияние на логико-философската традиция и на граматичните ресурси на съответните експоненти. В този смисъл лексикографската картина потвърждава разграничението между (i) релационната интерпретация (корелация между съдържание и релевантна част действителност / факт) и (ii) интерпретацията като свойство или стойност, която лесно се проектира върху формално едноместни конструкции.

3. Синтактични и семантични свойства на лексикалните показатели на понятието ИСТИНА

По-нататък анализът се развива в рамките на граматиката със семантични основи и предикатно-аргументния синтаксис. Еквивалентността между българския и полския се търси на равнището на предикатно-аргументните позиции, а не на равнището на повърхностните формални съответствия.

Тъй като в изследването изхождаме от семантичното равнище, преди да преминем към интерпретацията на езиковите примери, е необходимо да определим и формализираме изходната семантична структура на изследваното понятие.

3.1. Основни термини на семантичния синтаксис

Предикатът в семантичното му разбиране е независимо понятие, което конституира предикатно-аргументната структура, т. е. пропозицията (→ dictum) (Polański 1999: 460 – 462).

Според понятийното (семантично) определение аргументът е понятие, използвано за изпълнение на импликативните изисквания на друго понятие, по-точно на понятието, конституиращо пропозицията, или за пряко посочване на предмет. […] *Аргументът винаги е*

[1] За по-подробна информация отпращаме към анализа на речниковото представяне на думата, направен от М. Бугайски (Bugajski 2014).

аргумент на някакъв предикат, независимо дали последният конституира самостоятелна пропозиция […], *или несамостоятелна пропозиция* (Polański 1999: 56).

Последователното описание на езиковите явления в рамките на приетия модел изисква разграничаване на понятията (предикати и аргументи) от техните езикови експоненти.

Броят на отворените аргументни позиции позволява да се разграничат:

• свойства, т. е. едноаргументни предикати;

• релации, т. е. предикати с минимум два аргумента. И двата термина са навлезли в езикознанието от логическата традиция (Koseska-Toszewa et al. 1995: 11).

Аргументите се делят на предметни, които се отнасят към материални обекти, и непредметни, т. е. цели пропозиции, които се отнасят към цели микроситуации. Предикатите, които отварят само предметни позиции, са предикати от първи ред, а предикатите, които отварят една непредметна позиция, са предикати от втори ред.

3.2. ИСТИНА като едноместно понятие

Редица автори от полската школа по семантичен синтаксис третират предиката ИСТИНА като свойство (едноместен предикат от висш ред) (Karolak 2002: 225–226; Kiklewicz 2014: 131). Такава структура може да се формализира по следния начин:

P_{verum} (p_dictum), където:

P_{verum}: предикатът ИСТИНА (понятието *истина* в самостоятелна употреба, не като аргумент на друг предикат);

(p_dictum): единствената непредметна аргументна позиция (отворена за цяла пропозиция).

В своя труд *Od semantyki do gramatyki* (*От семантиката към граматиката*) Ст. Кароляк не дава дефиниция на понятието *истина*, но отбелязва, че понятието *ЗНАНИЕ* е от несвършен вид и че някои лингвисти го обясняват чрез понятието за истина (Karolak 2001; вж. също Wierzbicka 1972). В *Podstawowe struktury składniowe języka polskiego* (*Основни синтактични структури на полския език*) авторът ограничава анализа на модалните значения само до епистемологичната модалност.

Тя означава отношението на говорещия към истинността на съдържанието на диктума, т. е. дали даден диктум се твърди за нещо в съответствие с истината, или иначе казано – дали съдържанието на диктума се приписва на нещо. Основният предикат в парадигмата на асерторичната модалност е предикатът на истината, а логическите съждения и изреченията, които ги съдържат, се определят като асерторични изречения. Асерцията е израз на убеждението на говорещия, че даден диктум е истинно твърдение за нещо, че истинно се приписва на нещо. Това съдържание може да бъде изразено експлицитно по следния начин: ***Убеден съм, че е истина, че p*** (Karolak 2002: 225 – 226).

Парафразата има доста сложна семантична структура:

- едно самостоятелно понятие, предикат за УБЕЖДЕНИЕ: P(x,p) – формата *убеден съм*;
- един предметен аргумент, носител на убеждение, ограничен в модален контекст до говорещия – (първо лице на спомагателния глагол);
- един пропозиционален аргумент, понятието *истина* p(q) – формата *че е истина*;
- един пропозиционален аргумент в позиция под друг пропозиционален аргумент (q) – формата *че p*.

Според Ст. Кароляк формулата *Jestem przekonany, że jest prawdą, że p* обикновено функционира в съкратен вариант с изпуснато УБЕЖДЕНИЕ:

1. *Jestem przekonany, że jest prawdą, że ten człowiek jest niewinny*.
2. *Prawdą jest, że ten człowiek jest niewinny.*
3. *To prawda, że ten człowiek jest niewinny* (Karolak 2002:225).
4. *Убеден съм, че е истина, че този човек е невинен*.
5. *Истина е, че този човек е невинен*.
6. *Вярно е, че този човек е невинен*.

От приведения пример и самата парафраза става ясно, че и тук понятието *истина* се интерпретира като едноместен предикат от втори ред. То запазва предлаганата едноместност, употребено в аргументна позиция. Няма количествена промяна, но според нас има качествена промяна.

Предикатът УБЕЖДЕНИЕ представлява т. нар. непрозрачен контекст (или интенсионален контекст), типичен за предикати за пропозиционална нагласа. Всеки пропозиционален аргумент в непрозрачна позиция губи връзката си с екстенсионалното, извънезиковото, с действителността. Това се вижда на две нива.

На нивото на предметни позиции:

7. *Катя е убедена, че Виолета Косеска-Тошева е един от авторите на том шести на „Gramatyka Konfrontatywna Bułgarsko Polska“*.

8. *Катя не е убедена дали Дейвид Харкли е един авторите на том шести на „Gramatyka Konfrontatywna Bułgarsko Polska“*.

9. *Тя не знае, че Дейвид Харкли беше псевдоним на Виолета Косеска-Тошева*.

На нивото на пропозиционални аргументи:

10. *Jestem przekonany, że jest niewinny.*

11. *Jestem przekonany, że to zrobiłeś.*

12. *Убеден съм, че е невинен.*

13. *Убеден съм, че го направи*.

Убеждението, че някой е невинен, не изисква неговата невинност, за да бъде адекватно описание на този факт (тоест факта на убеждението). Фразата *убеден съм, че* не приписва невинност.

3.3. Изразители на понятието ИСТИНА в позицията на предиката

Макар че в семантичната рамка на понятието *истина* влиза и речевият акт (разбиран като външен акт или в рамките на т. нар. I-language), в съвременния български и полски книжовен език не е наличен неутрален еднословен глагол със значение ‘говоря истината’ (в противовес на *лъжа* ‘говоря неистина’). Значението на истината в позицията на предиката се кодира и в двата езика чрез сложни предикативни изрази от типа *е истина, е вярно, е истинно*. Бегъл корпусен анализ на лексемата *правда* в такъв контекст в БНК (БНК / BNC 2026) дава единични резултати:

14. *И то **е правда**, че никъде отначало обществените заведения не са ги започевали от мнозина, но от единици предприемчиви и хуманни, и у нас същото.*

но като цяло потвърждава тезата на М. Корытковска, че думата има ограничена дистрибуция в предикативна позиция и проявява ограничения при съчетаемост с изреченски компliмент (Korytkowska 2001: 145). Може да се каже, че *правда* във второто значение е само частичен синоним на *истина*, а по отношение на полския поради многозначност и ограничения в употребата в релевантното значение става пример за т. нар. лъжливи приятели на преводача.

Типичните предикативни употреби на понятието *истина* с изреченска реализация на аргумента са представени в следните примери:

15. *Но **е истина**, че най-доброто решение невинаги е лесно за приемане.*

16. *Е, **истина е**, че имаше поръчани и платени убийства.*

17. ***Вярно е**, че се държеше особено.*

18. ***To prawda**, że niektóre wymagania są nierozsądne.*

19. ***To prawda**, że ta rodzina nie potrzebuje jeszcze jednego nieszczęścia.*

В горните примери езиково изразена е само една пропозиционална позиция, което обосновава „свойственото“ четене и кара Г. Фреге да твърди, че „думата „истинно“ […] не е дума за отношение“ (Фреге 2021: 11).

Понятието може да се реализира и като наречие:

20. *I naprawdę to jest osoba, która dużo wie i chce przekazać mi tą wiedzę i umie to robić.*

И тук опростено може да се каже, че има изразено само едно (основно) пропозиционално значение, но формално погледнато лексемите *наистина* и *naprawdę* не откриват нито една синтактична позиция. Но семантически „оистиняват“ прозиционалния аргумент. Не са непрозрачни за разлика от предиката за УБЕЖДЕНИЕ, а даже може да се каже, че предикират истинност.

3.4. ИСТИНА като двуместно понятие

В тази точка ще се ограничим главно до фиксирането на предлаганата от нас интерпретация на семантичната структура на понятието. Предикатът *истина* е самостоятелно понятие, което отваря две аргументни позиции. Първата позиция е отворена за езикова същност: изречение или неговото значение (включващо преди всичко пропозиционалното съдържание и темпоралната характеристика). При знаковата интерпретация може да се говори за suppositio materialis (материалната супозиция), докато при строго семантичен подход – за suppositio simplex (простата супозиция). Второто решение има определени предимства в логиката, тъй като същото dictum може да се изрази чрез синонимни средства (в един език) или чрез еквиваленти на равнището на повече езици. Така или иначе езиковият характер и саморефлексивността на позицията правят ИСТИНАТА метапредикат. Втората позиция е отворена за извънезикова единица (факт) и очевидно сама по себе си не може да влезе във формалната структура на езика. В подобни случаи редовно се използват езикови форми в предметна употреба (отнасящи се към действителността). Обаче този път езиковата форма, която назовава релевантния факт, вече е ангажирана другаде в семантичната структура (метаупотребата в първата позиция). Тя остава блокирана и неексплицурема, но е реконструируема в рамките на извънезиковия контекст. Наличието на два пропозиционални аргумента позволява да се каже, че предикатът ИСТИНА е релационен предикат или предикат от трети ред. От характера на позициите може да се заключи, че става дума за един особен вид метапрагматична релация, която свързва две коренно различни аргументни позиции.

3.4.1. Формална дефиниция и структурно блокиране

Предикатът ИСТИНА се дефинира като бинарен релационен предикат от трети ред, който реализира метапрагматична релация между два принципно различни типа аргументи. Формално той се представя като:

$P_{\_verum}$(p_factum, p_dictum),

където:

$p_{dictum} \in P$ е пропозиция в метаупотреба (езикова или ментална репрезентация на съдържание),

$p\_factum \in F$ е факт или състояние на нещата, който не влиза в структурата на езика.

Освен предикативните конструкции от типа на *е вярно, че p*, и двата езика разполагат и с устойчиви глаголни и дискурсивни модели, които правят релационния характер на истинността по-прозрачен, от типа на: *mówić jak jest, говоря както е.* Структурно още по-ясен е английският идиом *tell* ***it*** *like* it *is* или българската фраза *кажи го, както е*, срв.:

21. – *Чудя се как да ти* ***го*** *кажа. – Кажи* ***го, както*** *е.* [...] – ***Заради теб е било, да.***

Те профилират говорещия като носител на пропозиционалния акт, но едновременно насочват към „външен“ коректив – това, което е случаят, това, което е (екстралингвистичното).

22. *Mówię jak jest – ja, wiedźma, mam słabą odporność i wszystkie choroby oddziecięce przechodzę jak kataklizm.*

Връзката с Аристотел може да се формулира в кореспондентен ключ: истината е налице, когато казаното съответства на това, което е (и не съответства на това, което не е). От тази гледна точка приведените примери са показателни, защото подсказват две необходими опорни

точки – (i) пропозиционалното съдържание и (ii) релевантното състояние на нещата, спрямо което пропозицията се оценява.

Подобно впечатление за определена двойственост създават и полските конструкции с *to prawda*, в които спомагателният глагол може да се изпуска, и техните български структурни и семантични еквиваленти:

23. *To prawda, że bardzo ich lubimy i szanujemy* (SJP PWN).

24. *То е истина, че много ги обичаме и уважаваме.*

В българския език показателни са и членуваните форми, изразяващи единичност.

25. ***Истината е, че*** *нямам много време за висши жреци.*

26. ***Истината е, че*** *го обичах прекалено много, за да мога да понеса да го видя затънал в живота ми, в онова, което бях и все още съм.*

27. *Милейди,* ***истината е, че*** *вие ще ми направите голяма услуга, ако ми позволите да ви изнесем представление.*

28. ***Истината беше, че*** *никой не знаеше със сигурност.*

Горните членувани структури приличат на изречения с предикат ИДЕНТИЧНОСТ, като напр.:

29. *Станислав Кароляк е авторът на книгата „Od semantyki do gramatyki“.*

30. *Stanisław Karolak jest autorem książki „Od semantyki do gramatyki“.*

Интересното в този контекст е, че истината понякога се разглежда точно като релация на идентичност между съждението и действителността. Този подход води до проблеми, независимо дали истинското твърдение е идентично с реалността, или се приравнява на факт.

Можем да се изкушим да правим конструкции, които не са много естествени, но са структурно изразителни, като напр. „*това, че p, е истината*“, или дори „*това, че p, е истината, че p*“. Те показват съпоставяне на два елемента, но също така и вид обективизация. Възможно е да се замени членуваната лексема *истина* със съществително име като *изречение, мисъл* или дори да се редуцира до самото местоимение. В този контекст си струва да се припомни етимологията на лексемата *истина* от П. Соботка:

*Първоначалното значение *jьst- се отнася преди всичко до релацията между „това, което именно / точно / в момента е (това, което е реално)“ и „това, което (точно) може да се покаже, да се изолира от реда на обектите“ и „това, което е казано за предмета на познанието“. Праславянският корен или неговият непосредствен предшественик е имал от една страна остенсивна стойност, а от друга – стойност, свързваща остенсията с действие върху множеството, с изтъкване и по-нататък с говорене. Първоначалният смисъл на това съчетание може да се реконструира като „този именно (за когото става дума)“. В този контекст значенията „истински“ и други трябва да се считат за иновативни – употребата на израза *jьst- в речта при предложената тук интерпретация изисква сравняване на един обект с друг (поне един) или – в крайна сметка – с това, което е казано за този обект. Така именно се изказваме не само за самия свят, но и за това, което по някакъв начин казваме за него. Съчетанието jьst- следва да се разбира като комбинация от дейксис и емфатичен елемент, както и свързания с него контрастивен компонент на говоренето* (Sobotka 2023: 166).

В цитата правят впечатление показателните местоимения и експлицитно изразената релационност на понятието *истина.*

31. *– Рикардо – виква тя* […], *– в теб да ми е пропускът?* […] *Нали ти го дадох! – Не е вярно – възкликва Рикардо.* […] *Наистина не* ***е вярно, защото*** *намираме пропуска. Паднал от джоба на Бес на леглото ми* (БНК / BNK 2026).

Особено значими за емпиричните факти изглеждат оправданията, базирани на тяхното възприятие. Към публикацията във Фейсбук, която информира, че в небето над Розточе вече има жерави, някой е добавил метакоментар с потвърждение, срв.:

32. *Żurawie meldują się na Roztoczańskim niebie. To* ***prawda, widziałem*** *dziś trzy "fale" kluczy na niebie.*

Въпреки че втората публикация добавя информация в сравнение с оригинала, може опростено да се каже, че изходната пропозиция влиза в нейното значение. Мислени абстрактно, извън контекста на употреба и самия речев акт, пропозициите могат и да бъдат „идентични“ на себе си, срв.:

33. *Котката изяде мишката.*

34. *Зная, видях как (котката) я (мишката) изяде.*

Логически пропозицията че p (‘котката изяде мишката’) е същата, но все пак е важно да отбележим, че има два речеви акта, две съждения, извършени от различни лица.

Анализът на лексемите *prawda* и *истина* в предикативна употреба показва тяхната формална едноместност. Граматично-синтактичните свойства на показателите на понятието ИСТИНА са неподходящи от гледна точка на семантичната структура, която те изразяват. Те могат да се определят като системно подвеждащи. Понятието *систематично подвеждащ израз* се използва тук, както е дефинирано от Г. Райл, и обозначава думи, фрази и изречения, „изразени в граматични или синтактични форми, които по доказуем начин са неподходящи за състоянията на нещата, които те представят (или за предполагаемите състояния на нещата, които твърдят, че представят)“ (Ryle 1932: 142).

Този подвеждащ характер води до двузначност. И в двата езика формите *истина* и *prawda* функционират като показатели на една абстрактна релация. Това е архисемата, но изходната структура може да се актуализира поради езикови нужди. Ст. Кароляк обръща внимание, че релациите между езиковите форми и значенията са сложни. Въпреки че дадени изрази отпращат към същото понятие, структурата може да се актуализира, за да е подходяща за комуникативни цели, тя се акомодира към контекста.

Аргументните позиции могат да бъдат абсорбирани в структурата на показателя на дадено предикативно значение. Така например понятието УЧА намираме в думата *учител*. Пропозиционалната структура остава същата, но в деривата първата аргументна позиция е абсорбирана, срв.:

35. *Иван учи децата по английски.*

36. *Иван е учител на деца по английски.*

И тук може да се каже, че самото учене е релационно, но да бъдеш учител вече е вид свойство. Употребените не в предикативна позиция форми с абсорбция се използват дескриптивно, заместват в говоренето неща, които не са налице (срв. Karolak 2002: 40). Същата функция намираме и в нашия контекст. Точно с абсорбцията може да се свърже двузначността на думите *истина* и *prawda* в конкретното значение като:

1: вярно твърдение

2: факт.

При предикатно-аргументната интерпретация възможността за абсорбция и на двете позиции е много показателна. Ако погледнем други релации, положението е същото. При каузалния предикат и двата езика разполагат с двойки съществителни с абсорбция в зависимост от абсорбираната позиция: przyczyna vs skutek, *причина* vs *следствие*.

Примерите с лексемата *истина* и *prawda* в позиция при глаголи за перцепция са много показателни:

37. *Nie mówię tego tylko, dlatego, że* **widziałem Prawdę***; mówię to, ponieważ czuję, że i ty powinieneś doświadczyć radości, jakiej ja doświadczyłem.*

38. *След като изслушах думите му, които бяха като изповед, се върнах за първи път – от колко ли време – в своите спомени. Надзърнах отвъд стената, която бях вдигнал в съзнанието си. Погледнах и* ***видях истината****: бил съм роб в една голяма къща, богата къща, покорен във всичко на своите господари, и единствената свобода, която съм притежавал, е била дарената от тях. И въпреки това съм бил щастлив. В къщата на моето робство бях познал любов, по-скъпа от всичко на света, защото когато я изгубих, изгубих и всичко останало.*

Едноаргументната интерпретация на истината не може да обясни задоволително възможността за абсорбция и на двете аргументни позиции, тя не отговаря на езиковите факти.

Ако *истина* беше само свойство, тогава за оценка на истинността на една пропозиция щеше да бъде достатъчна самата тя. Това, че са нужни две неща, в определена степен показва и Т-схемата на Тарски:

„S“ е истинно ↔ S,

която може да се конкретизира като: „Изречението „*Снегът е бял“* е вярно само тогава, когато снегът е бял“ (Tarski 1944).

Първата част говори за съждението, втората говори за снега. Това отразява дълбока разлика в темо-ремната структура на тези компоненти, факта, че всъщност те не са тъждествени.

3.4.2. Защо едноместното TRUE (p) е недостатъчно

(А) Тест с интенсионални предикати

Сравни: (1) *Вярно е, че p.* (2) *Убеден съм, че е вярно, че p.* Изречение (2) е истинно тогава и само тогава, когато говорещият действително е убеден, че p; то може да бъде истинно дори когато p е неистинно. Следователно предикатът, реализиран в (2), не е оценка на p спрямо реалността, а характеристика на ментално състояние. Това показва, че за лингвистичната интерпретация на „вярно / истина“ трябва да се различават: (i) метаоценката на пропозиционалния акт (*убеждение*) (истинностната оценка на самия акт на убеждение) и (ii) оценката на пропозиционалното съдържание спрямо релевантното състояние на нещата (истинността на предмета на убеждението).

(Б) Тест с обосновка („защото / bo“)

В естествения език оценката за истинност често се извършва с използването на конструкции от типа *Вярно е, че p, защото q* / *To prawda, że p, bo q*. Съюзът *защото / bo* не добавя ново значение към TRUE, а изнася на повърхността основание, т. е. дискурсивен заместител на липсващия фактуален компонент. Ако TRUE (p) беше завършен едноместен предикат (свойство на p), подобно системно изнасяне на основание би било излишно; емпирично то е масово и именно то прави оценката интерсубективно проверима.

3.4.3. Аналогия с частично определени изрази

Формално едноместният запис TRUE (p) е недоопределен по същия начин, по който аритметичният израз 2 + x е недоопределен без стойност за x. Интерпретацията на TRUE (p) изисква фиксиране на семантично необходимата, но формално блокирана фактуална позиция p_factum, в противен случай не може да се определи „по какво“ точно p е истинно.

Формално: val (2+x) е определено ⇔ ∃a∈ℝ (x=a).

По-естествено: 2+x има определена стойност ⇔ x е фиксирано.

Подобна аналогия може да се направи и с дескрипциите. Изрази от типа: *майка, нечия майка, майка на някого*; *matka, czyjaś matka, matka kogoś* са неопределени при липса на спецификация на позицията за „дете“. При попълване на позицията с лично име или единична именна фраза те стават определени дескрипции (релацията *майка – дете* е от еднозначен тип). Напр. *майката на Иван Вазов, майката на автора на „Под игото“; matka Iwana Vazowa, matka autora „Pod jarzmem“*.

4. Заключение

Изследването защитава тезата, че лексикалните показатели на истината в българския и полския език са „систематично подвеждащи“ като в дефиницията на Райл: те се реализират като формално едноместни конструкции (*вярно е, че p*; *jest prawdą, że p*), докато семантичната им интерпретация изисква релационна структура. Предложената реконструкция P_verum (p_dictum, p_factum) показва експлицитно, че истинността не е свойство на p, а отношение между пропозиционалното съдържание и релевантното състояние на нещата; фактуалната позиция остава необходима, но синтактично неекспликируема и се възстановява контекстуално.

Релацията е асиметрична, защото фактът прави съждението за него истинно, но съждението не „прави“ факта (освен ако се говори за речеви актове на съждение). Освен това тя е **нерефлексивна**: пропозиционалното съдържание не може да бъде истинно спрямо самото себе си. Следователно истината не представлява отношение на тъждество и не може да бъде редуцирана до него.

Според А. Вежбицка понятието ИСТИНА е недефинируемо в рамките на подхода, който тя използва, т. е. на естествения семантичен метаезик (NSM – Natural Semantic Metalanguage) (Wierzbicka 2002). Дефиницията ни, формулирана в модела на предиактно-аргументния синтаксис, може да се формулира като: Понятието истина е двуместен метапрагматичен предикат от трети ред. Бинарната релация, която то означава, е асиметрична и нерефлексивна. В нея е вграден и темпорален компонент подобно на причинно-следствената връзка. Дадено изречение може да се окаже истинно и по отношение на бъдещето, но това може да се прецени само едновременно с факта, за който говори, или след него. Присъствието на асиметричност, нерефлексивност и темпорална връзка правят истинностната релация близка до каузацията. Темпоралният план на изследваната релация заслужава да стане предмет на бъдещи анализи. Тази близост до каузалните отношения ни подсказва, че в термините на NSM релацията би могла да се схематизира така:

някой казва или мисли нещо за нещо; това, което този човек казва или мисли за това нещо, е вярно, защото нещо е така.

ЗАЩОТО кодира релацията между пропозицията и блокираната фактуална позиция f.

Релационното тълкуване на истинността не означава, че се постулира някаква субстанциална, дискретна ИСТИНА. Положението е подобно на причинно-следствената връзка, където онтологически има причина и следствие, но не може да се каже, че самото причиняване се извършва като дискретен, реален процес, отделим от конкретната причина и следствие. По този начин може да третираме и понятието истина. Съществуват истинни съждения. Съществуват и факти. Истинни съждения са тези, които адекватно говорят за съответните факти. Когато казваме, че дадено съждение е истинно, говорим за самото съждение и релевантния факт, без да постулираме, че до тях „стои“ тяхната истинност. По този начин получаваме релационни свойства, без да навлизаме в онтологията на самата релация. Истината и каузацията остават начин на нашето мислене за света и съжденията за него, без да ги локализираме в него като отделни съществуващи независимо обекти.

Емпиричната опора на тази теза беше търсена на три равнища. Първо, лексикографските дефиниции за ИСТИНА и *PRAWDA* системно въвеждат релационни компоненти („отговаря на действителността“, „съответства на фактите“), което подкопава наивната интерпретация на понятието като свойство. Второ, синтактичните модели с комплементна клауза изразяват единствено интенсионалната позиция p и по този начин граматикализират редукцията до P_verum (p_dictum). Трето, глаголните конструкции от типа *говоря, както е*, каузалните конструкции, конструкциите за идентичност с членувано съществително *истина* показват как езикът може частично да „освети“ фактуалния компонент.

Методологично приносът на анализа се състои в систематичното прилагане на предикатно-аргументната перспектива към понятие от по-висок ред, при което разграничението между двете позиции се оказва решаващо. То позволява езиковата едноместност да се опише не като „грешка“ на говорещите, а като устойчив механизъм на граматиката: семантично необходимата позиция p_factum не е достъпна за директно запълване и затова се реализира чрез

обосновки, източници и доказателствени маркери. В този смисъл релационният модел не противоречи на логическите и дефлационистките инструменти (напр. T-schema), а ги ситуира като абстракции, които работят именно защото p_factum е предпоставено.

Остават открити редица въпроси, които очертават естественото продължение на работата. Сред тях са статусът на твърденията за бъдещи събития и проблемът за „общите факти“ (генерализации), където реконструкцията на релевантно състояние на нещата е по-неоднозначна. Допълнителна посока е по-детайлното изследване на средствата за евиденциалност и аргументация, чрез които езикът въвежда основанията за истинност, както и корпусно разширяване на материала, за да се проследят жанрови и регистрови различия между българския и полския език.

В заключение, предложената релационна експликация на понятието ИСТИНА съчетава формална яснота и емпирична чувствителност към реалните употреби. Ключовият резултат е разграничението между граматично реализираното P_verum (p_factum) и семантично необходимото P_verum (p_dictum, p_factum), което позволява да се обясни защо истината трудно се стабилизира като „свойство“ на изреченията в естествения език. Съзнателно остават извън обхвата на настоящия текст (i) детайлната логическа теория на бъдещите твърдения и (ii) пълната редукция в рамките на NSM; те се очертават като естествени посоки за по-нататъшна работа, заедно с допълнително корпусно разширяване и жанрово-регистрови сравнения между българския и полския.

Цитирана литература / References

БНК 2026: *Български национален корпус*. <https://dcl.bas.bg/bulnc/> [23.02.2026] (BNC 2026: *Bulgarian National Corpus*. <https://dcl.bas.bg/bulnc/> [23.02.2026].)

РБЕ онлайн: Речник на българския език (онлайн). А – системност. <https://ibl.bas.bg/rbe/> **(**RBE online: Rechnik na balgarskiya ezik (online). A – sistemnost. <https://ibl.bas.bg/rbe/>.)

СТРБЕ 1994: *Съвременен тълковен речник на българския език*. Буров, Ст., В. Бонджолова, М. Илиева, П. Пехливанова. Велико Търново: Елпис. (STRBE 1994: *Savremenen talkoven rechnik na balgarskiya ezik*. Burov, St., V. Bondzholova, M. Ilieva, P. Pehlivanova. Veliko Tarnovo: Elpis)

Фреге 2021: Фреге, Г. Мисълта. Едно логическо изследване. – В: Бешкова, А. (ред.). *Философия на езика.* София: УИ „Св. Климент Охридски“, с. 9 – 30. (Frege 2021: Frege, G. *Misalta. Edno logichesko izsledvane*. – In: Beshkova, A. (ed.). *Filosofiya na ezika*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, pp. 9 – 30.)

Bugajski 2014: Bugajski, M. Prawda w słownikach języka polskiego. Rekonesans badawczy. – In: Kiklewicz, A., E. Starzyńska-Kościuszko (Red.). *Język poza granicami języka III. Oblicza prawdy w filozofii, kulturze, języku*. Olsztyn: Instytut Filozofii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, pp. 163 – 175.

James 1907: James, W. *Pragmatism's Conception of Truth* (n.d.). <https://monadnock.net/james/pragmatism-6.html> [15.12.2025].

Karolak 2001: Karolak, S. *Od semantyki do gramatyki: Wybór rozpraw*. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.

Karolak 2002: Karolak, S. *Podstawowe struktury składniowe języka polskiego*. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.

Kiklewicz 2014: Kiklewicz, A. Koncert wiolonczelowy Beethovena… Prawda a nominacja leksykalna. – In: Kiklewicz, A., E. Starzyńska-Kościuszko (Eds.). *Oblicza prawdy w filozofii, kulturze, języku*. Olsztyn: Instytut Filozofii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, pp. 125 – 148.

Korytkowska 2001: Korytkowska. O 'prawdzie' i nie tylko: Bułgarskie правда і истина – rozważania semantyczne. – In: Ceglińska, A., Z. Staszewska (Red.). *Idee chrześcijańskie w życiu Europejczyka: Język. Piśmiennictwo: Sztuki plastyczne: Obyczaje: Materiały z konferencji 15–17 maja 2000 r.*, cz. 1. Łódz: Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, pp. 241 – 250.

Koseska-Toszewa et al. 1995: Koseska-Toszewa V., V. Maldžieva, J. Penčev. *Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska, t. 6, cz. 1: Modalność. Teoretyczne problemy opisu*. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.

Polański 1999: Polański, K. (Ed.). *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego* (2nd ed.). Warszawa: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Ryle 1932: Ryle, G. Systematically Misleading Expressions. – *Proceedings of the Aristotelian Society*, Vol. 32, Issue 1, pp. 139 – 170.

Sobotka 2023: Sobotka, P. *Etymologia a gramatyka. Perspektywa funkcjonalna w rekonstrukcji dziejów słów*. Warszawa: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk. <https://hdl.handle.net/20.500.12528/1971> [15.12.2025].

Tarski 1944: Tarski, A. The Semantic Conception of Truth and the Foundations of Semantics. – *Philosophy and Phenomenological Research, 4* (3), pp. 341 – 376. doi: 10.2307/2102968

Wierzbicka 1972: Wierzbicka, A. *Semantic Primitives*. Athenäum-Verlag. <http://archive.org/details/semanticprimitiv0022wier> [15.12.2025].

TRUTH AS A SYSTEMATICALLY MISLEADING EXPRESSION

Jakub Lubomir Banasiak[a], Ekaterina Petkovab

Institute of Slavic Studies[a] – Polish Academy of Sciences,

Institute for Bulgarian Language "Prof. Lyubomir Andreychin",

Bulgarian Academy of Sciencesb

jakub.banasiak@ispan.edu.pl[a], katia.petkova@gmail.com[b]

Abstract. The article proposes a linguistic explication of the predicate TRUTH within the semantically oriented predicate-argument syntax. It is assumed that linguistic exponents of truth in Bulgarian and Polish are systematically misleading: they are realized as formally one-place constructions, but their interpretation requires a two-place relationship between propositional content and extralinguistic reality (fact/state of things). TRUTH is reconstructed as a third-order relational metapredicate with a propositional position and a structurally blocked actual position, notational P_verum (p_dictum, p_factum). On this basis, it explains (i) why the concept of truth is difficult to stabilize as a property of sentences in natural language, and (ii) a number of syntactic and lexical asymmetries that follow from relational semantics.

Keywords: *ИСТИНА; PRAWDA; relation; property; systematically misleading expression.*

Jakub Lubomir Banasiak
Institute of Slavic Studies
Polish Academy of Sciences
ul. Bartoszewicza 1b m. 17
00-337 Warszawa, Poland

Ekaterina Petkova
Institute for Bulgarian Language
Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
1113 Sofia, Bulgaria

КОНСТРУКЦИЯТА „*ОЩЕ* + СРАВНИТЕЛНА СТЕПЕН“ В БЪЛГАРСКИ И УКРАИНСКИ ЕЗИК

Иван Держански[а], Олена Сирук[б]

Институт по математика и информатика, Българска академия на науките[а, б]

iad58g@gmail.com[а], olebosi@gmail.com[б]

Резюме. Сред функциите, споделяни от българското наречие *още* и родственото му украинско *(і)ще*, е усилването на форма за сравнителна степен, чрез което се изразява степен на признака, подчертано по-висока от основната или по-висока от сравнителната (което я прави подобна на превъзходната). Структурно конструкцията е практически идентична в двата езика, но това не значи, че функционира също напълно еднакво. Не е напълно изяснен и въпросът за мястото ѝ в системата от степени за сравнение. В това изследване сравняваме употребите ѝ в материал от паралелен корпус от художествени текстове, като отбелязваме разликите във функционирането на конструкцията в двата езика и в преводаческите стратегии. Случаите на замяна в превода на тази форма с превъзходна степен или обратно говорят за съществена семантична близост между тези две позиции в системата от степени за сравнение.

Ключови думи: *български език; наречие; паралелен корпус; превод; сравнителна степен; украински език*

1. Увод

Сред функциите, общи за българското наречие *още* и родственото му украинско *(і)ще* (БЕР / BER 1995: 991–992, ЕСУМ / ESUM 2012: 501), е усилването на форма за сравнителна степен (компаратив). Ето как е представена тя в академичните тълковни речници на двата езика:

ÒЩЕ *нареч.* **3.** При съчет. обикн. с прилагателни или наречия в сравнителна степен. Означава постепенно нарастване на признака, по-висока степен на признака от посочената чрез формите за сравнителна степен. *Този хотел е още пò на хубаво място и оправдава името си.* Ив. Вазов, ПЕМ, 91. […] *Четири дни по-късно, на 30 април, Левски пише ново писмо и още по-настойчиво иска войнишките правила.* Ив. Унджиев, ВЛ, 178. (РБЕ / RBE)

ЩЕ, **ІЩЕ**, присл. […] **5.** Уживається при вищому ступені порівняння прикметників і прислівників із значенням «більше», «більшою мірою» (ніж хто-, що-небудь, ніж раніше і т. ін.). *Поховали стару; ще смутніше в хаті стало* (Марко Вовчок, І, 1955, 99); […] *Тихович насилу стримував роздратованих робітників, не бажаючи бути свідком якоїсь ще прикрішої сцени* (Михайло Коцюбинський, І, 1955, 205) (СУМ / SUM 11: 575)

Дадените в двете речникови статии примери илюстрират сходни значения. В тях *още/ще* всъщност означава по-висока степен на признака от изразяваната чрез основна степен (брегът на Лаго Маджоре е хубаво място, а хотел „Beau séjour" е на по-хубаво, в къщата е било тъжно, а след погребението на бабата е станало по-тъжно); функцията на *още/ще* е да **подчертае** този факт, евентуално внасяйки и **експресивен** елемент. Липсва илюстрация на още едно значение, формулираното всъщност в РБЕ, което бихме могли да наречем **рекомпаратив** – степен на признака, по-висока от посочената чрез форма за сравнителна степен. В тази си роля конструкцията „*още/(і)ще* + компаратив“ (О+К) се доближава до превъзходната степен (суперлатива).[1]

[1] Украинската академична граматика споменава конструкцията като уточняваща (усилваща в една или друга степен) значението на компаратива, но с изричната уговорка, че тя не е отделна граматична форма за степен за сравнение (Білодід / Bilodid 1969: 158).

1. *Като безброй еха – далечни, по-близки и <u>още по-близки</u>… →*[1] *Мов незліченні відлуння – далекі, ближчі й <u>ще ближчі</u>.* (Ст. Дичев, „Пътят към София“)
2. *Следващият взрив вече – както чу – отекна по-далеч, после – <u>още по-далеч</u>. ← Наступний вибух уже – він чув – розлігся далі, потім – <u>ще далі</u>.* (О. Гончар, „Знаменосци“ [„Прапороносці“])

Да отбележим тук някои структурни особености, на които по-нататък няма да обръщаме внимание:

- на украински конструкцията в отделни случаи има вида *ще й* + компаратив – така се постига усилване, което на български може да се изрази с *дори* или с *и* преди *още* (3, 4);
- на български *още* винаги непосредствено предхожда формата за сравнителна степен, а на украински *(і)ще* може да я следва, макар че това става крайно рядко (5, 6).

3. *Във всеки случай изисква не по-малко време; изисква енергия от клиента, може би <u>дори още по-голяма</u>. ← В усякому разі, потребує не менше часу; енергії ж від замовника вимагає, може, <u>ще й більшої</u>.* (П. Загребелни, „Преминаваме към любов“ [„Переходимо до любові“])
4. *Макар да бе най-близкият след султана човек (а може би <u>и още по-близък</u> и роден!), никога не забравяше, че тя е владетелка, а той само слуга […]. ← Хоч був найближчим для неї після султана (а може, <u>ще й ближчим</u>, рідніщим!), але ніколи це забував, що вона повелителька, а він – тільки слуга […].* (П. Загребелни, „Роксолана“)
5. *„Хищна птица“ се е родил, развейпрах, казваше Настка, която го обичаше като роден брат, ако не и повече, обичаше го такъв, какъвто е. ← «Хижуном» родився, баламутом, каже Настка, що його любить, як рідного брата або чи не <u>більше ще</u>, саме яким вже вдався.* (О. Кобилянска, „В неделя рано билки брала“ [„В неділю рано зілля копала“])
6. *А <u>още по-лошо</u> бе, че заразата – а заедно с нея и причината за този мор – не прихващаше здравите само при разговор или общуване с болни […]. || Ба й <u>гірше ще</u> од того: пошесть переходила не лише на тих, що з недужими діло мали чи з ними розмовляли […].* (Дж. Бокачо, „Декамерон“ [Il Decameron])

С тези забележки строежът на конструкцията в двата езика е еднакъв, общи са и значенията ѝ. Но дали това значи, че тя функционира напълно еднакво? Да сравним употребите ѝ в материал от паралелен корпус.

2. За паралелния корпус

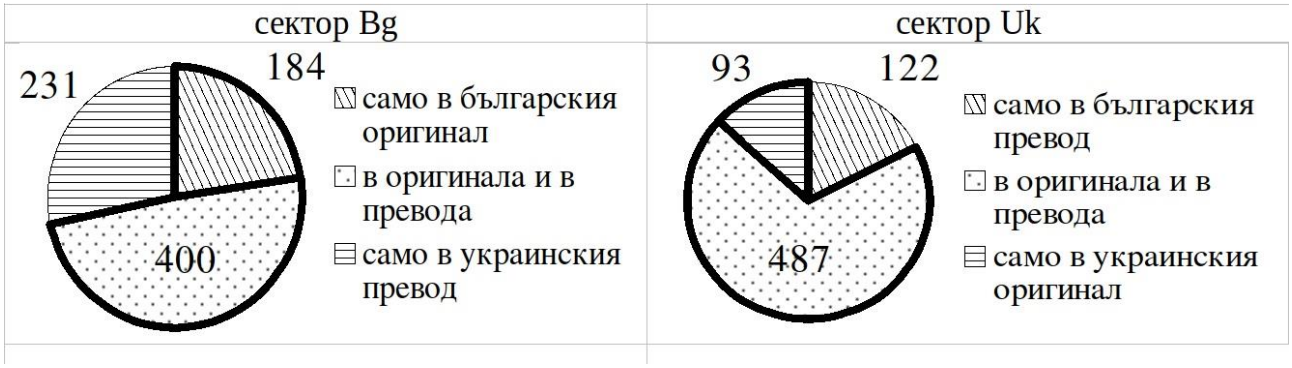
Българско-украинският корпус (КУБ) се състои от художествена литература, предимно романи, но и известно количество сборници от разкази. Корпусът се дели на десет приблизително еднакви по обем сектора основно според езика на оригинала: оригинални български (Bg) и украински (Uk) текстове, както и преводи от английски (два сектора), италиански, немски, полски, руски (два сектора) и френски – по 2 млн. думи (общо на български и украински; по известни причини като правило съотношението е приблизително 53:47). Общият обем на корпуса е 28,6 млн. думи. Всички текстове са подравнени по изречения.

В това изследване разглеждаме употребите на *още/ще* с форми на сравнителна степен в българския и украинския сектор на корпуса, т. е. в текстовете, написани на единия корпусен език и преведени на другия.

[1] Тук и нататък в примерите от български и украински автори (всички от паралелния корпус, за който ще стане дума по-долу) стрелката символизира посоката на превода.

3. Резултати

В сектори Bg и Uk бяха открити 1517 примера на употреба на О+К на единия или на двата езика, в т. ч. 1211 на украински и 1193 на български. Тези количества са много близки, в оригиналните текстове броят е почти еднакъв (584 в българските и 580 в украинските), но в преводните не е така. Както се вижда от фиг. 1, в украинския сектор има повече примери на употреба на О+К и на двата езика, а в българския – само на единия. С други думи, украинските преводачи (и редактори) по-често заменят О+К с други средства, отколкото българските, но също и по-често въвеждат О+К на места, където в оригинала не ги е имало. И в двата сектора едностранните употреби в преводите са повече, отколкото в оригиналите (иначе казано, като цяло в преводите се появяват повече О+К, отколкото се губят).

Фигура 1. *Разпределение на О+К в оригиналните и преводните текстове в сектори Bg и Uk*

Ако О+К е употребена само на единия език, на другия може да има сравнителна степен без *още/(і)ще*, *още/(і)ще* без сравнителна степен, превъзходна степен или да няма нищо от изброеното. Количествата са резюмирани в таблица 1.

Таблица 1. *О+К и техните съответствия на двата езика в сектори Bg и Uk*

	на български	на украински	сектор Bg	сектор Uk	общо
1	друго	О+К	76	22	**98**
2	сравнителна степен	О+К	140	59	**199**
3	превъзходна степен	О+К	9	4	**13**
4	*още*	О+К	6	8	**14**
5	О+К	О+К	400	487	**887**
6	О+К	*(і)ще*	6	18	**24**
7	О+К	превъзходна степен	2	1	**3**
8	О+К	сравнителна степен	85	73	**158**
9	О+К	друго	91	30	**121**
	общо		**815**	**703**	1518

Да отбележим по-съществените нарушения на равновесието в таблицата:

- случаите, в които в единия текст има О+К, а в другия няма нито *още/(і)ще*, нито степенуване (редове 1 и 9), са повече от 3 пъти по-многобройни в българския сектор, отколкото в украинския;
- в българските оригинали има особено много употреби на сравнителна степен без *още*, на които в превода отговаря О+К (ред 2, ср. ред 8);
- в украинските оригинали има особено много употреби на *ще* без степенуване, на които в превода отговаря О+К (ред 6, ср. ред 4);
- българската превъзходна степен отговаря на О+К на другия език по-често, отколкото украинската, особено в оригинални текстове (ред 3 и 7).

Българските компаративи, употребени поне веднъж с *още* в корпуса, са 283, като броим наречията заедно с прилагателните, с чиито форми за среден род (или – при *добре* и *зле* – исторически местен падеж) съвпадат. От *много* има две форми за сравнителна степен – извънредно честата *повече* и еднократно срещнатата *по-много*:

7. *Пиеха и ядяха много, но <u>още по-много</u> изхвърляха, понеже за слугите входът тук беше забранен и нямаше кой да прибира.* ← *Пили і їли багато, але <u>ще більше</u> відкидали, бо челяді сюди вступ був заборонений, прибирати не було кому*. (П. Загребелни, „Роксолана“)

Освен прилагателните и наречията има една предложна група – *на юг*, която се среща два пъти:

8. *А по-нататък и <u>още пò на юг</u> – гористи възвишения и кози пътеки по тях.* → *А <u>далі</u> на південь підносяться порослі лісом вершини, де пролягають лише козячі стежки.* (А. Гуляшки, „Приключение в полунощ“)
9. *Край совхозните земи, където свършват равните поля, надолу се спускат трънливи храсталаци по сипеи и глинища, а някъде <u>още пò на юг</u> блести залян със слънце разлив.* ← *Край радгоспних земель, де рівнява полів кінчається, збігають униз порослі тернинням яруги та глинища, а десь <u>далі</u> на південь мріє залита сонцем заплава.* (О. Гончар, „Циклон“ [„Циклон“])

Украинските компаративи са 266. И тук броим наречията и прилагателните заедно, но разделяме *більш(е)* като сравнителна степен на наречието *багато* и *більш-* от прилагателното *велик-*. Отделно броим *кращ-* и *ліпш-* – синонимични, но материално различни компаративи от *гарн-*, *добр-* и *хорош-* (СУМ 4: 330, 521). Част от формите за сравнителна степен са аналитични – образувани с *більш(е)*; те се броят така, както синтетичните (отрицателните обаче – образуваните с *менш(е)* – се смятат за употреби на компаратив от *мал-*).

Таблица 2 резюмира количествата употреби на най-честите О+К в двата езика със съответна О+К, *още/(і)ще* без сравнителна степен (1), сравнителна степен без *още/(і)ще* (2), превъзходна степен (3) или друго изразно средство.

Таблица 2. *Количества употреби в сектори Bg и Uk на КУБ на най-честите О+К във всеки език без съответна О+К в другия*

български език							украински език						
	О+К	1	2	3	друго	общо		О+К	1	2	3	друго	общо
повече	218	18	72	0	45	**353**	*багато*	161	2	26	3	22	**214**
голям	75	0	6	0	6	**87**	*дуж-*	90	0	15	2	15	**122**
силен	58	1	3	0	7	**69**	*велик-*	79	0	15	0	7	**101**
малък	19	0	11	0	3	**33**	*кращ-*	34	0	15	0	1	**50**
добър	18	0	6	0	0	**24**	*далі*	24	2	6	0	6	**38**
хубав	21	1	1	0	1	**24**	*поган-*	18	0	16	0	3	**37**
висок	16	0	1	0	3	**20**	*висок-*	18	0	8	1	2	**29**
страшен	18	0	0	1	1	**20**	*мал-*	21	0	2	0	2	**25**
тежък	16	0	1	0	0	**17**	*міцн-*	16	0	4	0	3	**23**
нататък	12	0	2	0	0	**14**	*страшн-*	16	0	3	0	1	**20**

Таблица 3 съдържа количествата употреби на най-честите О+К в двата езика, отговарящи една на друга или на друга О+К. Сред по-многобройните оставащи „зад кадър“ съответствия между О+К от първата десетка в единия език и извън нея в другия са *тежък* : *важк-* 7, *тежък* : *тяжк-* 9, *далеко/далече* : *далі* 5, *лош* : *поган-* 8, *зъл* : *поган-* 5 и *здрав* : *міцн-* 6.

Таблица 3. *Количества употреби в сектори Bg и Uk на КУБ на най-честите О+К, отговарящи една на друга или на друга О+К*

	багато	*дуж-*	*велик-*	*кращ-*	*далі*	*поган-*	*висок-*	*мал-*	*міцн-*	*страшн-*	др. О+К
повече	142	47	2	0	0	2	0	1	0	0	24
голям	1	2	62	1	0	0	0	0	0	0	9
силен	4	31	3	0	0	0	1	0	6	0	13
малък	0	0	0	0	0	0	0	19	0	0	0
добър	0	0	0	16	0	0	0	0	0	0	2
хубав	0	0	0	13	0	0	0	0	0	0	8
висок	0	1	1	0	0	0	12	0	0	0	2
страшен	0	0	1	0	0	1	0	0	0	15	1
тежък	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	16
нататък	0	0	0	0	11	0	0	0	0	0	1
друга О+К	14	9	10	4	13	15	5	1	10	1	334

3.1. Съответствия между О+К и компаратив без *още/(і)ще*

Осъществяваното чрез *още/(і)ще* подчертаване на сравнението в много случаи е факултативно, така че това наречие може да бъде добавено или спестено без осезаема промяна на смисъла. Случаите, когато в българските оригинали сравнителната степен е употребена без *още*, а в превода – с *(і)ще*, в нашия корпус са особено много (почти 40%):

10. *Сега небето беше по-синьо за очите му, звездите по-златни нощем, интегралните уравнения – по-занимателни от когато и да било.* → *Тепер небо було для нього ще блакитнішим, зірки ще яскравішими, інтегральні рівняння ще цікавішими.* (А. Гуляшки, „Приключение в полунощ“)
11. *Той съгледа това и песента му стана по-топла, по-тъжна, по-нежна, повече пълна с желание за свобода.* → *Ян Бібіян побачив те, і пісня його забриніла ще ніжніше, ще задушевніше, ще дужче зазвучало в ній прагнення волі.* (Елин Пелин, „Ян Бибиян“)

Освен *більш(е)* украинските преводачи често усилват по този начин *кращ-*:

12. *Достатъчно е да ѝ дам няколко бегли указания, за да ги съставя сама, и то доста по-добре от мен.* → *Досить було дати кілька побіжних вказівок, щоб вона написала листа ще й краще за мене.* (Б. Райнов, „Няма нищо по-хубаво от лошото време“)
13. *Навярно са били дори по-красиви от истинските бисери!* → *А то були ще й кращі!* (А. Гуляшки, „История с кучета“)

14. *По-хубави ще купя.* → *Ще кращих куплю.* (Й. Йовков, „Старопланински легенди“)

В преводите в обратната посока често срещаме снемане на усилване от *гірш-*:

15. *По-лошо, значи?* ← *Ще й гірше?!* (М. Стелмах, „Четирите брода“ [„Чотири броди“])

Съществен дял от съответствията на българска О+К и украински компаратив без *(і)ще* се пада на идиомите *още повече (че)* и *още по-малко*, на които отговарят *тим паче*, *тим більше* или подобни на тях. От таблица 4 се вижда, че те са особено чести в произведенията на Б. Райнов, които съставят малко под ⅓ от оригиналните български текстове в корпуса.

Таблица 4. *Количества употреби на още повече (че), още по-малко и други О+К, отговарящи на компаратив без (і)ще в украинския текст*

	сектор Bg		сектор Uk
	Богомил Райнов	други автори	
още повече (че)	33	6	21
още по-малко	5	5	1
други О+К	13	23	51

Академичният тълковен речник разграничава *още повече* и *още повече че*, макар че за нашите цели това всъщност не е нужно:

~ Още повече. Освен това, при това. *Въобразяваме си смущението, което ще обземе множина познати на пишущия, когато видят името му под настоящите редове; смущението на ония познати, които знаят, че авторът на Самодива ни е твърде близък приятел. Още повече като си позволим да го похвалим.* П. К. Яворов, Съч. III, 1965, 242. **Още повече че.** *Разг.* Въвежда подчинено обстоятелствено изречение за причина. *Може търговците да са го завлекли, може впоследствие да се открие някоя грешка, сега да му простят и да си остане на служба, още повече че той обещал да внесе сумата.* Ст. Даскалов, БМ, 39. (РБЕ / RBE)

Идиоматичното значение на *още по-малко* ‘камо ли, (в отрицателен контекст) още повече’ не е отбелязано в речника. Аналогична употреба има и *ще менш(е)* на украински, но в нашия материал тя се среща само два пъти в оригинални текстове, а в превод от български – 18 пъти (от които 13 пъти – в текстове от Б. Райнов). Това подсказва, че за украинския език (или поне за жанровете, представени в нашия корпус) явлението е по-малко характерно. Може би затова в украинския сектор има само една употреба на *още по-малко*, отговаряща на българска О+К, при десет в българския.

16. *Още повече тук са свикнали да се занимават главно с удавяния.* → *Тим паче, що тут звикли мати справу переважно з потопельниками.* (Б. Райнов, „Няма нищо по-хубаво от лошото време“)
17. *Никоя изневяра не можеше да остане безнаказана, особено за жена, а още повече за жената на главатаря.* ← *Кара за зраду, особливо ж у жінок, а тим більше у жінок старшин, мусила завше відбуватися.* (О. Кобилянска, „В неделя рано билки брала“)
18. *Никога не съм изпитвал влечение към скулптурата, а още по-малко към пластичните операции.* → *Я ніколи не мав потягу до скульптури, а ще менше – до пластичних операцій.* (Б. Райнов, „Голямата скука“)
19. *Без желание приемаме самотни жени, а още повече такива.* ← *Самітних жінок ми неохоче приймаємо, а паче таких-от.* (В. Земляк, „Лебедово ято“ [„Лебедина зграя“])
20. *Не с подмазване, още по-малко с ласкателство ще завоювам благосклонността на заместник-директора.* ← *Не підлабузництвом, тим більше не лестощами завоюю я прихильність заступника директора.* (В. Дрозд, „Самотният вълк“ [„Самотній вовк“])

А ако не смятаме *още повече* и *още по-малко* в тези функции за О+К, можем да резюмираме: в превод от български на украински твърде често се открива О+К на мястото на сравнителна степен без *още* в оригинала и рядко се открива сравнителна степен без *(і)ще* на мястото на О+К в оригинала, а в превод от украински на български двете стават с много сходна честота.

3.2. Съответствия между О+К и *още/(і)ще* без компаратив

Най-много примери на такова съответствие се срещат в украинския сектор, където 15 пъти *още повече* в българския превод отговаря на *ще* в оригинала. Само в 6 от тях обаче изразът има значение ‘при това’, на украински *(та) ще (й)*:

21. *Балът не може да се съобразява с тези неща, още повече този, на който можеш да се почувствуваш, ако щеш гост, ако щеш домакин […] ← Бал на те не може зважати, та ще й цей, у складчину, на якому почуватися можеш хоч гостем, а хоч господарем […]* (В. Земляк, „Зелени мелници“ [„Зелені млини“])

В почти всички други случаи българската О+К и украинското *ще* усилват кумулативната семантика на глагола:

22. *Това още повече увеличи всеобщата възбуда. ← Це ще збільшило загальне збудження.* (О. Гончар, „Знаменосци“)
23. *баба Марийка се провикна още по-силно, та всяка думица да стига до ушите на съседката отвъд плета […] ← баба Марійка ще додала сили своєму голосу, щоб кожне слово вкладалося у вуха сусідки по той бік тину […]* (В. Дрозд, „Писма от фронта“ [„Листи з фронту“])

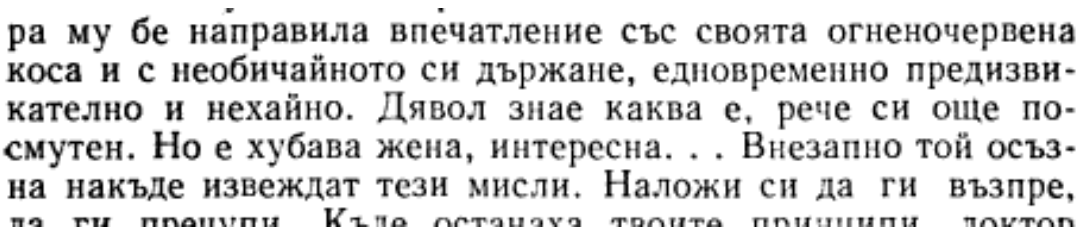
В един случай кумулативна семантика има само украинският глагол:

24. *Притвори очи – привиденията станаха още повече. ← Заплющила очі – привидів ще побільшало.* (П. Загребелни, „Роксолана“)

В българския сектор примерите са сходни, само че са по-малко:

25. *и сега още повече, след като обърках всичките му кроежи и стрелях върху сина му. → Та ще й тепер, коли я сплутав усі їхні плани й стріляв у його сина.* (Ст. Дичев, „Пътят към София“)
26. *Сега е още по-хубава, ама ще заплаче ли? → Тепер ще погарнішала, а чи ж заплаче?* (пак там)

В следващия пример разминаването на значенията може би се дължи на прочитане на „посмутен“ от българския оригинал като „посмутен“, както изглежда, че е пренесена думата в изданието, от което е направен украинският превод (фиг. 2):

ра му бе направила впечатление със своята огненочервена коса и с необичайното си държане, едновременно предизвикателно и нехайно. Дявол знае каква е, рече си още посмутен. Но е хубава жена, интересна. . . Внезапно той осъзна накъде извеждат тези мисли. Наложи си да ги възпре,

Фигура 2. *„по-смутен“ или „посмутен“?*
Факсимиле от „Пътят към София“ (изд. „Народна култура”, 1969 г.), стр. 77

27. *Дявол знае каква е, рече си още по-смутен той. → «Біс її знає, що вона за птах, – подумав він, все ще зніяковілий.* (пак там)

Другояче стоят нещата, когато българско *още* без компаратив отговаря на О+К на украински. В тях най-често *още* означава или прибавяне, или сравнително ранно време (укр. *ще раніше*):

28. *Можеше да затънем и в цяла редица други науки, ако бяхте закъснели <u>още</u> малко, скъпа […] → Ми могли б загрузнути і в інших науках, якби ви прийшли <u>ще пізніше</u>, люба […]* (Б. Райнов, „Денят не си личи по заранта“)
29. *И все тази мисъл: как да се пролее <u>още</u>? ← І тільки й думок: як пролити <u>ще більше</u>?* (П. Загребелни, „Роксолана“)
30. *<u>Още</u> при миналите идвания тя беше видяла, че точно срещу зданието има малка старинна къща с изглед на миниатюрен замък […] → <u>Ще раніше</u>, за своїх попередніх відвідувань, вона бачила, що саме проти цього будинку стояв невеличкий стародавній будиночок, схожий на мініатюрний замок […]* (П. Вежинов, „Следите остават“)
31. *Този предвидлив човек сякаш бе предчувствувал нещо такова и <u>още преди</u> се бе изселил от Терновщина в степта […] ← Завбачливий цей чоловік, ніби в передчутті чогось такого, <u>ще раніше</u> виселився з Тернівщини в степ […]* (О. Гончар, „Твоята зора“ [„Твоя зоря“])

3.3. Съответствия между О+К и суперлатив

Суперлативът е степен за сравнение, по-висока от компаратива, затова не е чудно, че в някои случаи може да бъде употребен както той, така и О+К, и това има отражение в паралелния корпус. И в двата сектора има по няколко български форми за превъзходна степен, на които на украински отговарят О+К.

32. *Когато звънците зазвъниха <u>най-близо</u> и <u>най-високо</u>, ето че се показа Марин, Мартиновият син. → Коли дзенькіт почувся <u>ще ближче</u>, <u>ще гучніше</u>, з'явився Мартинів Марин.* (Й. Йовков, „Старопланински легенди“)
33. *Тя съществува, действува, <u>най-рязко</u> се изявява в критични минути* […] ← *Є воно, діє, <u>ще різкіше</u> виявляє себе в критичні хвилини* […] (О. Гончар, „Циклон“)

Обратното става също, но само в единични случаи.

34. *Понякога това не е най-страшното. <u>Още по-страшно</u> е да разруши завинаги живота на близките си хора, да нанесе рани, които никога не могат да се излекуват. → Та іноді не це найстрашніше. <u>Найстрашніше</u> – зруйнувати життя близьким людям, завдати їм ран, які ніколи не загояться.* (П. Вежинов, „Произшествие на тихата улица“)
35. *И друго, <u>още по-лошо</u>, защото е за вас и дъщеричката ми. ← Або знов, що <u>найгірше</u> жаль, бо се вже за вас і за мою доньку.* (О. Кобилянска, „В неделя рано билки брала“)

Малките количества примери в тези два сектора не дават основание за някакво обобщение. По-богат на примери е полският сектор, в който има по 8 случая на О+К на единия корпусен език и суперлатив на другия, а в оригинала те отговарят на О+К, суперлатив и компаратив във всички комбинации.

36. *В сбогуването нямаше нищо особено и това <u>най-много</u> смути Никодем. || У прощанні не було нічого незвичайного, і це <u>ще більше</u> бентежило Никодима. ← W pożegnaniu nie było nic szczególnego i to właśnie <u>jeszcze bardziej</u> detonowało Nikodema.* (Т. Доленга-Мостович, „Кариерата на Никодем Дизма“ [Kariera Nikodema Dyzmy])

37. *А тя се изразява не само в сеймовете, […] а още по-силно, още по-подчертано, още по-ясно – чрез действието.* || *А заявляє вона про себе не лише на сеймах, […] а найбільше, найвагоміше, найвиразніше – через безпосередні діла.* ← *A wypowiada się nie tylko na sejmach, […] ale jeszcze silniej, jeszcze dobitniej, jeszcze wyraźniej – czynem.* (Х. Сенкевич, „С огън и меч“ [Ogniem i mieczem])
38. *А най-добре първо изпратете Черния да измери остатъчната радиоактивност.* || *А ще краще пошліть спершу Чорного, хай заміряє залишкову радіоактивність.* ← *A najlepiej wyślijcie przedtem Czarnego, niech zbada szczątkową radioaktywność.* (С. Лем, „Едем“ [Eden])
39. *Но най-чудна е Хорка, която обикаля небето за тридесет години.* || *Але ще дивовижніший – Хор-ка, що обходить небо за тридцять років.* ← *Ale dziwniejszym jest Horka obchodzący niebo w trzydzieści lat.* (Б. Прус, „Фараон“ [Faraon])

Това подкрепя изказаното в увода твърдение за голямата семантична близост на О+К до превъзходната степен.

3.4. Съответствия между О+К и нещо друго

Когато О+К в украинския текст няма за съответствие в българския нито *още*, нито компаратив или суперлатив, най-честата О+К е *ще більш(е)*, но *ще дужче* в сектор Bg и *ще далі* в сектор Uk почти я настигат. Близо половината (8 от 17) такива примери с *ще більш(е)* от сектор Bg са от книги на Б. Райнов, а в 4 от тях (всички от един роман) виждаме характерното само за неговия език прилагателно *добавъчен* и производното наречие:

40. *Досаден и празен спектакъл, точно в стила на тоя тих и сънен квартал, отвъд Острингъ, дето при нужда бихте могли да успокоите нервите си или добавъчно да ги разстроите.* → *Прикрий і пустопорожній спектакль, якраз у стилі цього тихого й сонного кварталу за Острінгом, де при бажанні можна заспокоїти свої нерви або ще більше розладнати їх.* (Б. Райнов, „Тайфуни с нежни имена“)

В други случаи на български значението може да бъде изразено с глагол с кумулативна семантика:

41. *Това увеличава раздразнението ми.* → *Це ще дужче дратує мене.* (Б. Райнов, „Господин Никой“)
42. *Това бе изречено тъй – от дъното на наболялата ù душа, че Сагайдак не посмя да увеличи мъката ù.* ← *Це так було сказано – не голосом, а зболілою душею, що не наважився чоловік ще більше засмутити жінку.* (М. Стелмах, „Четирите брода“)

Или може значението да не е изразено никак, но да следва от контекста:

43. *Само малката Лили стоеше права пред него и го зяпаше право в устата. Беше се цялата изчервила, нещо плахо и виновно се беше появило в погледа ù. […] Лили силно се изчерви.* → *Тільки маленька Лілі стояла навпроти нього, дивлячись йому прямо в рот. Вона вся зашарілась, в її погляді з'явилося щось лякливе й винувате. […] Лілі ще дужче почервоніла.* (П. Вежинов, „Произшествие на тихата улица“)
44. *Иди си по дяволите, не си ми потребен! – извика ядосан Ян Бибиян. […] – Фют, махни се оттука – извика високо Ян Бибиян […]* → *Іди к чортам, ти мені непотрібний! – крикнув сердито Ян Бібіян. […] – Фітю, вимітайся звідси! – гукнув Ян Бібіян ще дужче.* (Елин Пелин, „Ян Бибиян на луната“)

Следващият пример (единствен по рода си в корпуса) е интересен с това, че докато в превода намираме конструкцията О+К, нейното съответствие в оригинала е *вече*, двойствен (дуален) оператор на *още* (van der Auwera 1993: 623). Всъщност това не е толкова парадоксално, колкото може да изглежда, защото това *още*, което изразява градация, се доближава до *вече*, което изразява промяна:

45. *Тук студът беше вече нетърпим. → Тут холод був ще нестерпніший.* (Ст. Дичев, „Пътят към София“)

Когато О+К в българския текст няма за съответствие в украинския нито *(і)ще*, нито компаратив или суперлатив, *още повече* доминира абсолютно. Както може да се очаква, в това имат известен принос употребите му със значение ‘при това’:

46. *Още повече ти си тук съвсем нов и вън от подозрение. → А до того ж ти тут новачок і не викликаєш підозри.* (Б. Райнов, „Няма нищо по-хубаво от лошото време“)
47. *Още повече, че тук всичко беше толкова нетрайно и несигурно. ← Надто, що тут усе було таке хистке й непевне.* (П. Загребелни, „Роксолана“)

Този принос обаче не е голям. Значението и тук може да се предава от глагола – в следващия пример както от корена, така и от представката и наставката:

48. *Бащата и синът още повече се оживиха. → Батько й син пожвавішали.* (Ст. Дичев, „Пътят към София“)

Най-сетне един пример, в който О+К всъщност е налице в двата текста, но в превода се е преместила от едно изречение в друго:

49. *Бурята бучеше с още по-страшна сила. Вълните като разярени зверове налитаха върху яхтата. → Буря не вщухала. Навпаки, хвилі, мов роздратовані хижаки, ще лютіше напирали на яхту.* (М. Марчевски, „Остров Тамбукту“)

4. Изводи

Голямата близост между количествата употреби на О+К на български и на украински както в оригиналните текстове от двата сектора на КУБ, така и в секторите като цяло потвърждава единството на явлението в двата родствени езика. Детайлното разглеждане на съответствията обаче разкрива някои разлики във функционирането на конструкцията в езиците и в преводаческите стратегии. На български броят употреби на О+К се увеличава изкуствено от идиоматичното словосъчетание *още повече (че)*, без което броят им вероятно би бил осезаемо по-малък, отколкото на украински. Това значи, че О+К, макар и свойствена и на двата езика, е по-типична за украинския; в частност украинските преводачи много по-често от българските усилват с *(і)ще* форма за компаратив и по-рядко снемат такова усилване, налично в оригинала. За украинския език впрочем е още по-характерна активната самостоятелна употреба на *(і)ще*, което българските преводачи в някои (макар и немногобройни) случаи заменят с О+К. Само в украинския се срещат такива средства за допълнително усилване на сравнението като *й* след *(і)ще* и инверсия на *(і)ще* и формата за компаратив.

Заслужават внимание случаите на замяна в превода на О+К със суперлатив или обратно, които говорят за съществена семантична близост между тези две позиции в системата от степени за сравнение.

Всичко това става на фона на разликите между идиолектите на отделни автори и преводачи (бяха отбелязани някои особености на речника на Б. Райнов) и между двете преводачески школи: като правило украинските преводачи работят по-волно от по-консервативните си български колеги и по-охотно се отдалечават от формата на оригинала.

Цитирана литература / References

БЕР 1995: *Български етимологичен речник*. Т. IV: мѝнго² – пàдам. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“. (BER 1995: *Balgarski etimologichen rechnik*. T. IV: mìngo² – pàdam. Sofia: Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”.)

Білодід 1969: Білодід, І. К. (заг. ред.) *Сучасна українська літературна мова: морфологія*. Київ: Наукова думка. (Bilodid 1969: Bilodid, I. K. (zah. red.) *Sučasna ukrajins’ka literaturna mova: morfolohija*. Kyjiv: Naukova dumka.)

ЕСУМ 2012: *Етимологічний словник української мови*. Т. 6: У–Я. Київ: Наукова думка. (ESUM 2012: *Etymolohichnyj slovnyk ukrajins’koji movy*. T. 6: U–Ja. Kyjiv: Naukova dumka.)

РБЕ: *Речник на българския език* <https://ibl.bas.bg/rbe/> [15.01.2026] (RBE: *Rechnik na balgarskiya ezik* <https://ibl.bas.bg/rbe/> [15.01.2026]).

СУМ: *Словник української мови: в 11 томах*. Київ: Наукова думка. <http://sum.in.ua/> [10.01.2024] (SUM: *Slovnyk ukrajins’koji movy: v 11 tomakh*. Kyjiv: Naukova dumka. <http://sum.in.ua/> [10.01.2026]).

Van der Auwera 1993: Van der Auwera, J. 'Already' and 'Still': Beyond Duality. – *Linguistics and Philosophy,* vol. 16, pp. 613 – 653.

THE „'STILL' + COMPARATIVE" CONSTRUCTION IN BULGARIAN AND UKRAINIAN

Ivan Derzhanski[a], Olena Siruk[б]

Institute of Mathematics and Informatics, Bulgarian Academy of Sciences[a,b]

iad58g@gmail.com[a], olebosi@gmail.com[б]

Abstract. Among the functions shared by the Bulgarian adverb *oshte* and its Ukrainian cognate *(i)šče* 'still, yet' is the intensification of a comparative degree form, which expresses a degree of the feature markedly higher than the positive or higher than the comparative (in which it bears a likeness to the superlative). Structurally, the construction is practically identical in the two languages, but this does not mean that it functions in exactly the same way. The question of its place in the system of degrees of comparison has also not been clarified conclusively. In this study we compare its uses in material drawn from a parallel corpus of literary texts, noting the differences in the functioning of the construction in the two languages and in translation strategies. The cases of replacement of this form with a superlative degree or *vice versa* in translation indicate significant semantic proximity between these two positions in the system of degrees of comparison.

Keywords*: adverb; Bulgarian language; comparative; parallel corpus; translation; Ukrainian language*

Ivan Derzhanski, Olena Siruk
Institute of Mathematics and Informatics
Bulgarian Academy of Sciences
Acad. G Bonchev St, Bl. 8
1113 Sofia, Bulgaria

СЛОВЕНСКАТА ГРАМАТИЧНА КОНСТРУКЦИЯ *NAJ + КОНДИЦИОНАЛ* В СВЕТЛИНАТА НА БЪЛГАРСКИТЕ КОСВЕНИ ЕВИДЕНЦИАЛИ

Милен Малаков

Югозападен университет „Неофит Рилски“

milen_malakov@swu.bg

Резюме. Този доклад анализира словенската конструкция *naj + кондиционал* в съпоставка с българските косвени евиденциали. Изследването показва, че конструкцията маркира възпроизведена реч и че нейната епистемична стойност е контекстуално зависима. В някои контексти тя изразява съмнение на говорещия и съответства на българския дубитатив, докато в други функционира като неутрален маркер за чужда информация, сравним с българския ренаратив. И в двата случая изразява епистемичната оценка на говорещия относно истинността на предаваната чужда (индиректна) информация.

Ключови думи*: евиденциалност; епистемична модалност; непряка реч; словенски език; български език*

1. Увод

Обект на настоящото изследване е словенската граматична конструкция, състояща се от модалната частица *naj*[1] + *кондиционал* и нейните значения и функции в съвременния словенски език, разгледани в съпоставителен план с косвените евиденциали в българския език. В центъра на анализа стои въпросът за това доколко словенската конструкция може да се интерпретира като средство за евиденциално и епистемично маркиране на информацията и какви функционални съответствия намира тя в граматикализираната българска система на евиденциалност.

Методологически изследването се основава на семантико-прагматичен анализ на примери от публицистичния, разговорния и художествения стил, на критичен преглед на лингвистичната дискусия в словенската традиция, както и на контрастивно-съпоставителен анализ[2], чрез който словенските употреби на *naj + кондиционал* се съпоставят със значенията на българския ренаратив, дубитатив и (в по-ограничен обхват) конклузив.

2. Конструкцията *naj + кондиционал* в словенския език

В началото на 80-те години на миналия век в авторитетното филологическо списание *Jezik in slovstvo* – издание на Словенското славистично дружество, възниква дискусия около статуса на конкретен журналистически стилистичен похват за предаване на непотвърдена информация. В редакционен материал със заглавие *Zajedalec ‘naj’* (*Паразитът ‘naj’*) Янко Меснер – интелектуалец от словенското малцинство в австрийския гард Грац (слов. *Gradec*), повдига въпроса за нарастващата употреба на конструкции от типа *naj + кондиционал* в публицистичния стил. Като източник на това явление, което сравнява със зараза, чието разпространение трябва да бъде предотвратено, той определя дописките на словенските кореспонденти в немскоезичните държави. Повод за реакцията му са следните цитати от всекидневника *Delo:*

[1] Формата е възникнала след изпадането на *x* и контракция < *ne xǎj – императив от прасл. **ne xǎti* (Snoj 2015), идентична е по произход с бълг. *нека* (Георгиев, Дуриданов / Georgiev, Duridanov 1995). Освен за образуване на аналитичен императив може да функционира и като подчинителен съюз (Sonnenhauser 2021: 443).

[2] Ограниченият брой съпоставителни анализи води до непълното изясняване на интересни типологични сходства между двете сродни системи. Обобщен преглед на езиковедските словенско-български изследвания до началото на XXI в. е представен във (Valčanova 2002). В последните години в Словения в тази област работи Р. Грошел, който анализира преводните еквиваленти в словенския език на българските деепричастни конструкции (Grošelj 2019), на съюза *дето* (Grošelj 2021) и на бъдеще предварително време в миналото (Grošelj 2023).

1. *… aprila* ***naj*** *bi Kreisky uradno obiskal Jugoslavijo, z misijo o podobnem obisku v Sloveniji pa* ***naj*** *bi se ukvarjal tudi deželni glavar Wagner…*“[3] (… през април Крайски ще посети официално Югославия, а с мисията за подобно посещение в Словения се е заел и губернаторът Вагнер…)[4].

Тук авторът на писмото съзира влиянието на немския глагол *sollen* и препоръчва замяната на модела *naj* + *кондиционал* с характерните за словенския език изрази като *baje*, *menda*[5], *verjetno* (вероятно), *po vsej podobi* (най-вероятно), *očitno* (очевидно) и под.

2. *Pismo Brežnjeva se je osredotočilo na vprašanja oboroževanja zahodne vojaške zveze NATO z raketami srednjega dometa. Brežnjev* ***naj*** *bi ponovil svoj nekdanji predlog o začetku razorožitvenih pogajanj, za katera* ***naj*** *bi NATO pripravil potrebne razmere s tem, da bi umaknil sklep.*[6] (Писмото на Брежнев се фокусира върху въоръжаването на западния военен съюз НАТО с ракети със среден обсег. Брежнев е повторил своето предишно предложение за преговори за разоръжаване, за чието започване НАТО може да създаде необходимите условия, като оттегли решението.)

3. *Pri obdukciji so ugotovili, da je bil deček živ rojen, da pa je bila popkovina odtrgana. V vodi* ***naj*** *bi bil vsaj 14 dni.*[7] (При аутопсията е установено, че момчето е било родено живо, но пъпната връв е била откъсната. Предполага се, че е било във водата поне 14 дни.)

4. … ***naj*** bi 179 novih žičnic stalo 132 000 000 dinarjev[8] (… новите 179 въжени линии ще струват 132 000 000 динара).

Позовавайки се на предписаната употреба на частицата *naj* в актуалния по онова време словенски правопис от 1962 г. (*Slovenski pravopis*, 1962) където тя е посочена единствено с нейното подбудително или желателно (оптативно) значение (бълг. *да*, *нека*), авторът на материала интерпретира приведените примери като семантично неуместни. Според него те внушават не толкова предположение, колкото неприкрита подбуда. Писмото завършва с емоционален призив към филолозите за борба по всички направления против новата германизация на словенския език и народ (Messner 1979/80: 216).

В своя отговор, озаглавен *Domneve z ‘naj’* (*Предположения с ‘naj’*), писателят и преводач Янез Градишник оспорва твърдението, че формалната близост е достатъчно доказателство за заемане, тъй като езикът може да развие собствени средства за предаване на значение, сходно с това в немския.

[3] Дописка от Клагенфурт (слов. *Celovec*), Австрия.

[4] Всички преводи от словенски на български език в настоящото изследване са мои – М. М.

[5] Модални частици за означаване на предположение или несигурност на твърдението в опосредствана информация. По-подробно вж. Куцаров / Kutsarov 1978: 106, 111 и Малаков / Malakov 2020.

[6] Дописка от Бон, Германия.

[7] Новина от Словения.

[8] Новина от Словения.

Освен това привежда като аргумент академичния речник на словенския език (*Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 1970), където в статията за частицата *naj* е посочено, че тя се използва и за изказване на *предположение* със следните примери:

5. *taka izjava **naj** bi bila dana na nekem sestanku; ta proces **naj** bi povzročale neke glivice* (такова изявление е било направено на някаква среща; този процес (вероятно) се причинява от някакви гъбички).

По-съществено в неговата реплика е семантичната реинтерпретация: според него в спорните цитати *naj* не придава повелително значение, което е пределно ясно за всеки носител на словенския език. В своя подкрепа посочва и изрази от разговорната реч с подчертано емоционален заряд:

6. *In to **naj** bi bilo kosilo!* (И това ми било обяд!)

7. *In to **naj** bi mi zadostovalo za ves mesec!* (И това трябвало да ми стигне за цял месец!).

Градишник обяснява горните примери по следния начин: „Това не изразява нито желание, нито позволение, а под формата на разказно изречение категорично отрича достоверността на изреченото. Само малка крачка дели тези изречения от подобните им, в които с помощта на *naj* изразяваме предположение в просто изречение, където не е необходимо да добавяме *твърди се*, *казват*, *разправят*, *че*... […] Да обобщя размишленията си: изреченията с *naj* ни служат добре за изразяване на неща, за които не знаем със сигурност дали са достоверни или за които предполагаме, че са такива“ (Gradišnik 1981: 24).

Първият по-значим теоретичен принос към обсъждания езиков въпрос дава в своята статия *O poročevalskem stilemu za nedokazano kaznivo dejanje* (*За стилистичната фигура за недоказано престъпление*) Томо Корошец (Korošec 1982), който не взема страна в полемиката, а преформулира нейния предмет – вместо да се обсъжда частицата *naj* изолирано, той настоява обект на анализ да бъде цялостната конструкция *naj bi + минало деятелно причастие* (*deležnik na -l*)[9] (Korošec 1982: 66), която определя като самостоятелна граматична форма в служба на публицистична стилистична фигура (Korošec 1982: 65), изразяваща предположение, но не собствено, а основано на нечие чуждо твърдение, на което авторът се позовава (Korošec 1982: 66).

Формата *naj bi + минало деятелно причастие* според Корошец не е нито индикатив, нито императив, нито същински кондиционал, а представлява хибридно образувание, което той нарича *не-индикатив* (Korošec 1982: 68). Тя може да сигнализира както несигурност в достоверността на пропозицията, в който случай може да бъде заменена със съответните граматикализирани частици (*menda, baje*...) или с лексикални средства, така и нюанс на предположение, за който специално в публицистичния стил е възможно само морфологичното изразяване с *naj bi + минало деятелно причастие.* Според него тази конструкция се използва за съобщаване (чрез позоваване) на факти, които не са доказани или официално потвърдени, за да се избегне евентуална санкция предвид презумпцията за невиновност. Това заключение той подкрепя с изречението

8. … *prišlo je do hude nesreče, za katero **naj** bi bil kriv F. H.* (…е възникнала тежка катастрофа, причинена по вина на Ф. Х.),

което означава, че: а) е възникнала катастрофа; б) катастрофата е предизвикана от Ф. Х.; в) чрез съответните действия определен орган на властта е установил неговата вина и ***твърди*** (получер мой – М. М.) в специален свой акт, че той е виновен; г) но това още не е доказано по предвидения процесуален ред (Korošec 1982: 69).

[9] Тук Корошец предлага формата да се разглежда като съвкупност от частиците *naj* и *bi + минало деятелно причастие*, тъй като с нея не се изразява условност и респективно не става въпрос за условно наклонение. В нашето изследване считаме като по-адекватно означаването на формата като съчетание от *naj* и кондиционал, като виждаме известен паралел със значението на вече архаичните синтетични форми на същата категория в българския език (Ницолова / Nitsolova 2008: 324).

Стъпвайки на тази теоретична основа, статията на Гая Черв и Моника Калин Голоб Sporočanjske vloge in raba dvodelnega členka NAJ BI z deležnikom na -l v sodobnem tiskanem poročevalstvu (Комуникативни функции на двукомпонентната частица NAJ BI с минало деятелно причастие в съвременните печатни медии) изследва **употребата** на конструкцията *naj bi + минало деятелно причастие* в съвременния словенски печат след 1991 г., т. е. в условията на демократизация на медиите и усилване на пазарната логика, които променят журналистическите езикови практики. Авторките изхождат от позицията, че става въпрос за своеобразен журналистически автоматизъм при позоваване с двояка комуникативна функция: **а) да сигнализира, че информацията е получена от източник (позоваване)** и **б) „отслабване на епистемичната модалност“ *(slabitev gotovostne naklonskosti)***. Информацията, съдържаща се в частта от изречението с *naj bi* + минало деятелно причастие, е маркирана като получена от източник и с това достоверността на пропозицията се релативизира, което означава, че тя придобива статут на предположение (Červ, Kalin Golob 2012: 131).

Анализираните 300 примера от словенския периодичен печат, в които се срещат изречения с naj bi + минало деятелно причастие, са класифицирани по признаците: *идентифициран/неидентифициран източник; времева референция и според категоризацията на информацията като несигурна, неофициална и недоказана.*

От представителната извадка 29,3% представляват позоваване на минали събития, 45,3% се отнасят до бъдещето, а в 14,7% употребата е в плана на настоящето. Има и известен брой примери (8,3%), в които конструкцията има желателно или оптативно значение, докато при 2,3% не е възможно да се определи времевата референция (Červ, Kalin Golob 2012: 139).

В заключение се предлага към модела на Корошец, който определя информацията в *неиндикатив* като несигурна/неофициална/недоказана, да се добави и „намерение“ въз основа на примерите с позоваване на събития в плана на бъдещето. В този случай според авторите на изследването граматичната конструкция не изразява съмнение в достоверността на твърдението (Červ, Kalin Golob 2012: 146).

Въпросът за комбинацията от частицата naj с условно наклонение е разгледан и от Младен Ухлик в негов съпоставителен анализ на употребата на *naj* и *пусть* в словенския и руския език. Той свързва конструкцията с два типа модалност – в първия тя изразява епистемична (вероятностна) модалност, при която говорещият маркира несигурност или понижена степен на достоверност относно реализирането на дадена ситуация, която в руския език не се предава чрез конструкции с *пусть*, а чрез лексикални средства – частици и модални думи като *вроде (бы), кажется, возможно*, които сигнализират предположение. Във втория тип модалност употребата ѝ се свързва с преизказния евиденциал (ренаратива), когато формите служат за предаване на информация от чужд източник (чужди думи, мнения, твърдения), като позволяват на говорещия да изрази своята дистанцираност спрямо достоверността ѝ (Uhlik 2018: 410).

На този етап ще обобщим безспорно установените изводи за особеностите на формата *naj + кондиционал* (или *naj bi + минало деятелно причастие*) в словенския език. Във всички случаи тя служи за препредаване на чужда информация, и по-конкретно за индиректно възпроизвеждане на чужди думи или мисли (непряка реч). Обобщено това може да се представи с модела: **X твърди р**, където X е авторът на възпроизведеното чрез формата naj + кондиционал изказване и винаги е различен от автора на актуалното изказване. Тъй като заключенията за значението на разглежданите форми са до известна степен противоречиви, ще оставим този въпрос за следващата част, в която ще потърсим аналогия с българския език.

3. Съпоставка със значенията на косвените евиденциали в българския език

Приемаме, че в българския език морфологичната категория **евиденциалност** „е част от езиковите средства за изразяване на епистемична модалност, тъй като чрез отделните евиденциали се кодират различия в ангажираността на говорещия с предаваната в изказването информация“ (Алексова / Aleksova 2013: 102). Значенията на евиденциалността се съдържат в пресупозициите на изказването – смислови предпоставки (пропозиции), които трябва да бъдат истинни, за да бъде то истинно, а самата категория се състои от общо четири члена (евиденциали) – един за пряка (индикатив) и три за опосредствана информация (конклузив, ренаратив, дубитатив). Тъкмо посочвайки източника на информация, евиденциалните пресупозиции се

свързват опосредствано с истинността на изказването (Ницолова / Nitsolova 2008: 334). Така епистемичната оценка – ангажираността на говорещия субект със степента на достоверност на предаваната информация, се обвързва с начина на придобиването ѝ.

Индикативът е основният, най-често употребяван български евиденциал, в който според говорещия пропозицията *p* представя реална ситуация *P*, като знанията му за действителността могат да са придобити от позицията на свидетел или да се основават на общ опит (Ницолова / Nitsolova 2008: 351).

Дубитативът – изразен чрез граматикализирани форми, е подкатегория на евиденциалността, в чието значение евиденциалните признаци – чужда реч/твърдение, са в тясна връзка с модалните – преценката на истинността на чуждото твърдение от страна на говорещия. Той означава „съмнение, недоверие на говорещия относно достоверността на предаваната информация с източник трето лице“ (Ницолова / Nitsolova 2008: 370). От съществена важност е уточнението, че могат да се наблюдават различни степени в резервираността на говорещия към информацията в изказването, обхващащи диапазона от колебание, съмнение, недоверие до абсолютно отхвърляне на правдоподобността ѝ (Алексова / Aleksova 2016: 41).

В посочените по-горе примери (6) и (7) чрез маркирането на възпроизведено изказване с граматичната форма *naj* + *кондиционал* авторът на актуалното изказване изразява (подсилено и от интонацията) категорична отрицателна оценка (ирония/сарказъм) по отношение на истинността на субстратното изказване[10]. Подобна употреба се среща както в разговорната реч, така и в художествения стил.

По-смекчен вариант на оценката, а именно съмнение, виждаме в следните примери:

9. *A kljub vsemu še vedno nekako ni mogel brez pridržka sprejeti vse zgodbe. Kako* ***naj bi*** *dekle njenih let, če je iz poštene družine,* ***potovalo*** *samo, brez spremstva, v London? In kako* ***naj bi****, tudi če je še tako naivno,* ***verjelo****, da lahko učiteljica v plesni šoli zasluži toliko, da preživi sebe in pošilja denar celo svojim staršem? Dvomil je tudi…* (И въпреки всичко той все още някак не можеше да приеме цялата история безрезервно. Как можеше момиче на нейната възраст, ако е от почтено семейство, да пътува само, без придружител, до Лондон? И как можеше тя, дори и да беше толкова наивна, да вярва, че учителка в танцово училище може да печели толкова, че не само да се издържа, ами дори и да изпраща пари на родителите си? Той също се съмняваше ...)

10. *Če odmislimo, da je bil Henryjev obraz barve zrele maline, kakršno človek včasih vidi na obrazih igralcev v amaterskih gledališčih in* ***naj bi ponazarjala*** *zdravo polt …*[11] (Ако изключим лицето на Хенри с цвят на зряла малина, който често можеше да се види по лицата на актьорите в американските театри и който би трябвало да изобразява здравословен тен …),

както и в пример (5) от статията за частицата *naj* в словенския тълковен речник, където е посочено значението *предположение*, което можем да приемем като още по-отслабена форма на съмнение.

[10] Термините актуално изказване, субстратно изказване и възпроизведено изказване са от Алексова / Aleksova 2015: 348.

[11] Примерите са от корпуса Gigafida 2.2. За него вж. Krek et al. 2020.

Емотивната оценка може да бъде подсилена от други езикови или извънезикови средства, както е в примерите:

11. *Neka anketa (Raziskava EU barometer)* ***naj bi pokazala****, da so Slovenci bolj zadovoljni s svojim življenjem kot kdajkoli poprej. Jasno saj se plače večajo, davki manjšajo, hrana je vse cenejša, čakalne dobe se krajšajo in ves manj kriminala je!*😢😭😱
(Някаква анкета (Изследване на Евробарометър) била показала, че словенците са по-доволни от живота си от всякога. Ясно, нали заплатите се вдигат, данъците падат, храната е все по-евтина, за преглед се чака по-малко и престъпността намалява.)

12. *Kazenski pravnik* […] *na X sporočil, da po izvedeni hišni preiskavi zame, kot osumljenca, tajnost ne velja več. Torej, sumijo me, da mi je* ***neznani*** *policist,* ***neznano*** *kje in kdaj, povedal, kdaj* ***naj bi bile preiskave*** *Kavaškega klana, jaz pa* ***naj bi*** *to* ***sporočil*** *klanu. NORO!!*[12] (Юристът по наказателно право […] каза в X, че след претърсването за мен, в качеството на заподозрян, тайната вече не важи. Така че – заподозрян съм, че неизвестен полицай, неизвестно къде и кога, ми бил казал кога щели да бъдат претърсванията на Кавашкия клан, а пък аз съм бил съобщил това на клана. ЛУДО!!)

Дотук се налага изводът, че в единия от вариантите на употреба на словенската граматична конструкция *naj* + *кондиционал* авторът на актуалното изказване изразява своята оценка относно истинността на пропозицията във възпроизведеното чуждо изказване, която може да бъде степенувана в по-широк обхват от категорично отрицание на истинността до съмнение или предположение. При този тип употреба морфологичната форма може да бъде заменена, или пък допълнена, с граматикализираните модални частици *češ* (бълг. *уж), menda, baje/bojda,* а функционален еквивалент в българския език[13] се явява дубитативът като член на граматичната категория евиденциалност.

Ренаративът в българския език е свързан с дубитатива, доколкото и при двете субкатегории авторът на изказването сигнализира, че авторът на възпроизведената реч представя съдържащата се в нея пропозиция като истинна. Разликата е в оценката на говорещия относно оценката на източника на информацията – докато при дубитатива изразява скептичност, то при ренаратива не възразява, а само подчертава, че тази преценка принадлежи на автора на субстратното изказване (Ницолова / Nitsolova 2008: 360). По този начин говорещият субект остава неутрален и прехвърля отговорността за истинността на възпроизведеното изказване върху автора му.

Аналогичен на българския ренаратив е вторият тип употреба на изречения с формата *naj* + *кондиционал* в словенския език, при които авторът очевидно не изразява съмнение в достоверността на информацията от чужд източник, която препредава, а по една или друга причина дава сигнал на адресата, че: а) не той е източникът на посочената информация (възпроизвежда чуждо твърдение/мисъл) и б) авторът на възпроизведеното изказване го смята за истинно, срещу която оценка той не възразява.[14]

[12] Примерите са от социалната мрежа X.

[13] Така е на теоретично ниво. При превода преводачът има на разположение различни средства, от които да избере според контекста и собствената си преценка.

[14] Много по-сложен е въпросът как тази неутрална позиция на адресанта се възприема от страна на адресата на изказването. Изглежда, че информацията от изреченията в т. нар. *не-индикатив* е оценявана като по-малко надеждна в сравнение с тази в индикатив, тъй като отказът от изразяване на собствена позиция относно достоверността на информацията би могъл да се изтълкува и като бягство от отговорност поради несигурност.

Гледано от тази перспектива става ясно, че в примери от (1) до (4) съответният автор не изразява съмнение в достоверността на информацията, а прехвърля отговорността за истинността на твърдението върху първоизточника ѝ. Тук се включва и споменатата вече презумпция за невиновност, където отговорността за твърдяната вина се пренася на органа, който е предявил обвинението. Не е учудваща и учестената поява на формите в изречения, които реферират към бъдещето. Тъй като твърдението все още не се е реализирало, авторът на субстратното изказване няма възможност да установи неговата истинност и изцяло се осланя на епистемичната оценка на първоизточника, като пренасочва отговорността за достоверността към него, без да се изразява съмнение в намерението му – възможно е то да не се осъществи и поради обективни, независещи от източника на информацията обстоятелства.

Този втори тип представлява най-широко разпространената употреба на анализираната форма, съсредоточена преимуществено в медийния дискурс, но в никакъв случай не е ограничена само до него – среща се също така в административни, научни и други текстове.

Конклузивът като част от категорията евиденциалност в българския език има двояко значение. Чрез неговите форми се изказва собствена информация, което го свързва с индикатива (Ницолова / Nitsolova 2008: 334), но тази собствена информация е опосредствана, придобита е от несвидетелска позиция. В единия случай тя представлява мнение (умозаключително значение), а в другия – знание, което не е получено посредством лична перцепция (неумозаключително значение) (Ницолова / Nitsolova 2008: 354). Следователно би трябвало да изключим конклузива от съпоставката със словенската конструкция *naj* + *кондиционал*, която служи за маркиране на възпроизведено изказване (чужда информация). Но една по-специфична употреба на неумозаключителния конклузив изглежда напълно аналогична с втория тип употреба на т. нар. *не-индикатив* в словенския език. Става въпрос за форми на конклузива „в подчинени изречения, представляващи непряка реч, която е предшествана от главно изречение с глагол за речева дейност, от който става ясно, че се предава чуждо изказване“ (Алексова / Alexova 2023: 70), използвани в конкуренция с ренаративните. Обобщеното значение на тези форми е „косвено/несобствено изказване“ (Алексова / Alexova 2023: 71).

За случаи, в които от глагола в главното изречение е видно, че следва чужда непряка реч и авторът няма причина да поставя под съмнение достоверността на изказването, на което се позовава, както напр. в:

> 13. *Mramor* ***pravi, da naj bi se*** *po uvedbi novega zakona o dohodnini temu povprečju močno* ***približali****.* (Мрамор казва, че след въвеждането на новия закон за данъка върху общия доход в значителна степен ще се доближим до тази средна стойност.)

в цитираната по-горе публикация Черв и Калин Голоб допускат възможността да става въпрос за клише (автоматизъм) при позоваване, което формално съвпада с конструкцията за изразяване на несигурна информация, без да има нейната функция (Červ, Kalin Golob 2012: 141). Всъщност и в този пример не виждаме някаква разлика с описания вече втори тип на употреба в словенския език, чието значение съвпада с това на българския ренаратив.

4. Заключение

Анализът показва, че словенската конструкция *naj* + *кондиционал* е многофункционално езиково средство за препредаване на чужда информация, чиято епистемична стойност се реализира контекстуално. Формата сигнализира, че говорещият не е първоизточник на изразената с нея пропозиция, а я възпроизвежда като чуждо твърдение, мисъл или интерпретация. В този смисъл тя изпълнява евиденциална функция, насочвайки към чужда (от втора ръка) информация. Тясно свързана с евиденциалната е и модалната функция на граматичната конструкция *naj* + *кондиционал*, разположена в полето на епистемичната модалност. Съпоставката с българските косвени евиденциали позволява вариативността на епистемичната оценка да бъде концептуализирана по-прецизно. Част от употребите (тип 1) на *naj* + *кондиционал* кореспондират функционално с българския дубитатив, когато говорещият не само препредава чужда информация, но и изразява различна степен на дистанцираност спрямо нейната достоверност. В други (тип 2) – количествено доминиращи – случаи конструкцията функционира аналогично

на българския ренаратив, като маркира чужд източник на информацията. Говорещият не възразява срещу оценката на истинността на съобщаваното, принадлежаща на автора на първичната информация, като така пренася отговорността за нейната достоверност на първоизточника. Поради формалното съвпадение на различните значения в словенския език правилната интерпретация в много голяма степен зависи от контекста, като авторът на актуалното изказване може да си послужи и с набор от граматикализирани, лексикални или дори извънезикови средства, за да придвижи епистемичната оценка в едната или другата посока. Бъдещ по-подробен анализ би трябвало да установи дали разгледаната форма представлява преносно значение (транспозиция) на условното наклонение, което към момента ни изглежда по-вероятно, или става въпрос за някоя друга граматична категория.

Източници / Sources

Bajec, A. et al. *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1970. <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html > [10.01.2026].

Bajec, A. et al. *Slovenski pravopis.* Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1962. <https://www.cjvt.si/digitalizirani-viri-pravopisi/sl/slovenski-pravopis-1962/> [10.01.2026].

Kosem, I., Arhar Holdt, Š., Krek, S., Čibej, J., Dobrovoljc, K. Gantar, P., Robida. N. (ur.) *Konkordančnik korpusa Gigafida 2.2*. <viri.cjvt.si/gigafida> [10.01.2026].

Цитирана литература / References

Алексова 2013: Алексова, К. Конклузивът и неговите употреби в съвременния български език. – В: Живков, С., К. Алексова (съст.). Трети международен конгрес по българистика, 23 – 26 май 2013 г. Т. 13. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 99 – 123. <https://clbas.bg73.net/bg/v/bulgarian-studies-3-vol-13-pp-99-123> [14.02.2026] (Aleksova: 2013. Aleksova, K. Konkluzivat i negovite upotrebi v savremenniya balgarski ezik. – In: Zhivkov, S., K. Aleksova (Eds.). Treti mezhdunaroden kongres po balgaristika, 23 – 26 may 2013 g. T. 13. Sofia: Universitetsko uzdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”, pp. 99 – 123. <https://clbas.bg73.net/bg/v/bulgarian-studies-3-vol-13-pp-99-123> [10.01.2026].)

Алексова 2015: Алексова, К. Дубитативът в българския език и възпроизведената реч. – В: Перчеклийски, Л. (ред.). *Лингвистиката: история, предизвикателства, перспективи. Сборник в чест на 80-годишнината на проф. д-р Ив. Кочев.* Благоевград: Университетско издателство „Неофит Рилски“, с. 347 – 354. (Aleksova 2015: Aleksova, K. Dubitativat v balgarskiya ezik i vazproizvedenata rech. – In: Perchekliyski, L. (Ed.). *Lingvistikata: istoria, predizvikatelstva, perspektivi. Sbornik v chest na 80-godishninata na prof. d-r Iv. Kochev*. Blagoevgrad: Universitetsko uzdatelstvo “Neofit Rilski”, pp. 347 – 354.)

Алексова 2016: Алексова, К. Темпоралната парадигма на българския дубитатив. – В: *Българистични четения – Сегед 2015.* Szeged: JATEPress, с. 39 – 52) (Aleksova 2016: Aleksova, K. Temporalnata paradigma na balgarskiya dubitativ. – In: *Balgarsistichni cheteniya – Seged 2015.* Szeged: JATEPress, pp. 39 – 52.)

Алексова 2023: Алексова, К. Неумозаключителни употреби на конклузива в съвременния български език. – *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Филология.* Т. 61 (1А), с. 66 – 76. (Aleksova 2023: Aleksova, K. Neumozaklyuchitelni upotrebi na konkluziva v savremenniya balgarski ezik. – *Nauchni trudove na Plovdivskiya universitet “Paisiy Hilendarski”. Filologiya*. T. 61 (1A), pp. 66 – 76.)

Георгиев, Дуриданов 1995: Георгиев, В., И. Дуриданов (ред.). *Български етимологичен речник.* Том IV. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“. (Georgiev, Duridanov 1995: Georgiev. V., I. Duridanov (Eds.). *Balgarski etimologichen rechnik* .T. IV. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“.)

Куцаров 1978: Куцаров, И. Изразяване на преизказност в славянските езици чрез вмятане на модифициращи думи, изрази и изречения. – *Годишник на Софийския университет. Факултет по славянски филологии.* Т. LXIX (3), с. 83 – 116. (Kutsarov 1978: Kutsarov, I. Izrazyavane na preizkaznost v slavyanskite ezitsi chrez vmyatane na modifitsirashti dumi, izrazi i izrecheniya. – *Godishnik na Sofiyskiya universitet. Fakultet po slavyanski filologii*. T. LXIX (3), pp. 83 – 116.)

Малаков 2020: Малаков, М. Изразяване на несвидетелско отношение към глаголното действие в българския и словенския език. – В: Димитров, Л., Н. Субиото (ред.). *България – Северна Македония – Словения: Литературният превод в приемащата култура и в образованието.* София: Национално издателство за образование и наука „Аз-буки“, с. 254 – 261. (Malakov 2020: Malakov, M. Izrazyavane na nesvidetelsko otnoshenie kam glagolnoto deystvie v balgarskiya i slovenskiya ezik. – In: Dimitrov, L., N. Subioto (Eds.). *Balgaria – Severna Makedonia – Slovenia: Literaturniyat prevod v priemashtata kultura i v obrazovanieto.* Sofia: Natsionalno izdatelstvo za obrazovanie i nauka “Az-buki”, pp. 254 – 261.)

Ницолова 2008: Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология.* София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. (Nitsolova 2008: Nitsolova, R. *Balgarska gramatika. Morfologiya.* Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.)

Červ, Kalin Golob 2012: Červ, G., M. Kalin Golob. Sporočanjske vloge in raba dvodelnega členka *naj bi* z deležnikom na *-l* v sodobnem tiskanem poročevalstvu. – *Slavistična revija*, № 2, s. 131 – 149.

Gradišnik 1981: Gradišnik, J. Domneve z ‘naj’. – *Jezik in slovstvo*, № 1, s. 23 – 24.

Grošelj 2019: Grošelj, R. Prevajajoč iz bolgarščine – bolgarski deležijski polstavki v slovenskih književnih prevodih. – *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies*, № 12, s. 157 – 178.

Grošelj 2021: Grošelj, R. The Fate of the Bulgarian Word дето in Slovene Literary Translations. – *Езиков свят*, № 1, s. 34 – 44.

Grošelj 2023: Grošelj, R. The Bulgarian Past Future Perfect and Its Slovene Equivalents: a Contrastive Perspective. – *Езиков свят*, № 2, s. 7 – 14.
Korošec 1982: Korošec, T. O poročevalskem stilemu za nedokazano kaznivo dejanje. – *Jezik in slovstvo*, № 3, s. 64 – 70.
Krek et al. 2020: Krek, S., Š. Arhar Holdt, T. Erjavec, J. Čibej, A. Repar, P. Gantar, N. Ljubešić, I.
Kosem, K. Dobrovoljc. Gigafida 2.0: The Reference Corpus of Written Standard Slovene. - In: Calzolari, N. (Ed.). *LREC 2020: Twelfth International Conference on Language Resources and Evaluation: May 11–16, 2020, Marseille, France*. Paris: ELRA – European Language Resources Association. pp. 3340 – 3345. <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2020/LREC-2020.pdf > [10.01.2026].
Messner 1979/80: Messner, J. Zajedalec 'naj'. – *Jezik in slovstvo*, № 7 – 8, s. 216.
Snoj 2015: Snoj, M. *Slovenski etimološki slovar. Tretja izdaja.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
Sonnenhauser 2021: Sonnenhauser, B. Slovene *naj*: An (Emerging) Clausal Complementiser? – In: Wiener, B., B. Sonnenhauser (Eds.). *Clausal Complementation in South Slavic*. Berlin, Boston: de Gruyter, pp. 442 – 475.
Uhlik 2018: Uhlik, M. O *naj* in *pust'* v slovensko-ruski sopostavitvi. – *Slavistična revija*, № 4, s. 403 – 419.
Valčanova 2002: Valčanova, M. Raziskave o slovenskem jeziku v bolgarski jezikoslovni tradiciji – zgodovina in perspektive. – *Simpozij Obdobja 18: Historizem v raziskovanju slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti FF, s. 389 – 399.

THE SLOVENIAN GRAMMATICAL CONSTRUCTION *NAJ* + *CONDITIONAL* IN THE LIGHT OF BULGARIAN INDIRECT EVIDENTIALS

Milen Malakov

South-West University Neofit Rilski

milen_malakov@swu.bg

Abstract. This paper analyzes the Slovenian construction *naj + conditional* from a contrastive perspective with Bulgarian indirect evidentials. The study shows that the construction marks reproduced information and that its epistemic value is context-dependent. In some contexts, it expresses the speaker's doubt and corresponds to the Bulgarian dubitative, while in others it functions as a neutral marker of reported information, comparable to the Bulgarian renarrative. In both cases, it expresses the speaker's epistemic stance regarding the truth value of the reported (indirect) information.

Keywords: *evidentiality; epistemic modality; reported speech; Slovenian language; Bulgarian language*

Milen Malakov
South-West University Neofit Rilski
66 Ivan Mihaylov Str.
2700 Blagoevgrad, Bulgaria

DIACHRONIC PATTERNS OF INFINITIVE LOSS IN BULGARIAN COMPARED WITH OTHER SOUTH SLAVIC LANGUAGES[1]

Tomislav Sočanac

University of Zadar

tsocanac@unizd.hr

Abstract. The paper focuses on the diachronic Balkan-Sprachbund phenomenon of infinitive loss and its manifestations across South Slavic languages. The study examines Bulgarian, Serbian and Croatian, comparing them with Old Church Slavonic, the earliest attested predecessor of modern South Slavic. In Old Church Slavonic, the infinitive was widespread and productive, but it declined to varying degrees in the modern South Slavic languages. Bulgarian has almost completely lost its infinitives, largely replacing them with subjunctive *da*-constructions. Serbian retains infinitives in certain syntactic environments, particularly in clauses with no independent subject, where infinitives appear interchangeably with *da*-subjunctives. Croatian, by contrast, preserves a more robust use of the infinitive, which has only declined in a limited range of syntactic environments. The paper offers a formal analysis within the framework of generative syntax, accounting for the distinctive diachronic complementation patterns in South Slavic languages.

Keywords: *Bulgarian; Serbian; Croatian; infinitive; subjunctive*

1. Introduction

The paper offers an analysis of some of the diachronic developments related to the loss of the infinitive in Bulgarian (Bg), comparing them with patterns found in other South Slavic languages, particularly Serbian (Sr) and Croatian (Cr).[2] As has been widely observed, the infinitive (Inf) in Bg has been almost completely lost and typically replaced by finite *da*-constructions, such as those illustrated in (1.) below.

1.a.	*Иван*	*иска*	*да*	*дойде.*	(Bg)
	Ivan	want.3SG	SUBJ	come.3SG	
	'Ivan wants to come.'				
b.	*Мария*	*трябва*	*да*	*учи.*	
	Maria	must.3SG	SUBJ	study.3SG	
	'Maria must study.'				

The *da*-complements in (1.) will be referred to as subjunctives (Subj), while *da* will be analysed as a Subj mood marker (as in Krapova 2001; Bužarovska, Mišeska Tomić 2009; Smirnova 2012, among others.). The goal of the paper is to compare the present-day South-Slavic complements, such as those illustrated in (1.), to their Old Church Slavonic (OCS) counterparts and to provide a formal analysis accounting for the observed diachronic changes in this context.

In Section 2, we briefly present the synchronic distribution of Infs and Subjs in present-day South Slavic and compare it to the typical cross-linguistic situation in similar contexts. Section 3 compares the modern South Slavic Subj vs Inf complementation patterns to those found in OCS, the earliest attested predecessor of modern South Slavic languages. In Section 4, the observed diachronic changes in these contexts will be related to another historical syntactic development in the languages under study, namely changes in the word order between the Subj mood marker *da* and the embedded verb.

[1] The research that contributed to this paper was supported by funding from the European Union's Horizon 2020 research and innovation programme under the Marie Skłodowska-Curie grant agreement No.898425.

[2] The study abstracts away from finer dialectal variations and focuses on standard South Slavic languages. Serbian and Croatian (based on the Ekavian [East] and Ijekavian [West] Neo-Shtokavian dialects, respectively) are treated separately because they exhibit significant contrasts in their infinitive complementation patterns, as will be shown below. (Joseph 1981; Friedman, Joseph 2025 etc.).

These observations will then serve as the basis for the formal syntactic analysis proposed in Section 5, which accounts for the different diachronic developments related to Inf loss and its replacement with Subj complements in the South Slavic languages under study. Finally, Section 6 sums up the findings and outlines some open questions left for future research.

2. Infinitive vs subjunctive distribution in South Slavic and beyond: Synchronic description

Inf and Subj constructions are associated with similar syntactic environments across languages, but their distributions can vary. It has also been observed that the spread of one of these categories is often achieved at the expense of the other, which is why we can speak of Subj-Inf competition (SIC) in this context (Farkas 1992; Sočanac 2017; Sočanac 2024). Bg represents one end of the SIC spectrum, because Infs have been (almost) completely lost and replaced by Subjs in this language, as we already noted in Section 1.[3] A language like English, on the other hand, occupies the other end of this spectrum, given that its Subj is reduced to a few small remnants while its Inf is very widespread. In particular, English tends to employ Infs in SIC contexts (e.g. as complements of volitional verbs) regardless of whether the subjects of the main and the embedded clauses are the same or different, as shown in (2.). Other languages, including most Romance and Slavic languages, tend to employ Inf under subject identity and Subj when the subjects of the main and the embedded clauses are different, as shown in the examples in French (3.a.), Italian (3.b.), Russian (4.) and Polish (5.).[4]

2.a. *I want (you)* ***to come****.*
b. *I prefer (for you)* ***to come****.*

3.a.	*Je*	*veux*	***[venir /***	*que*	*tu*	***viennes]****.*	(Fr)
		I want.1SG	come.INF/	that	you	come.SUBJ.2SG	
b.	*Preferisco*		***[venir/***	*che*	*tu*	***venga]****.*	(It)
	prefer.1SG		come.INF/	that	you	come.SUBJ.2SG	
4.a.	*Я*	*хочу*	***[прийти/***	***чтобы***		*ты* ***пришла]***	(Ru)
	I	want.1SG	come.INF/	SUBJ		you come.PTS.F	
b.	*Я*	*умею*	***плавать****.*				
	I	can.1SG	swim.INF				
	‘I can swim.’						

[3] Inf in present-day Bg is reduced to just a few isolated contexts of use, where it appears in shortened form, without the suffix *–ti* (Андрейчин / Andreychin 1978; Мирчев / Mirčev 1978; Joseph 1981). For instance, such shortened Infs are sometimes used in prohibitives (e.g. *недей ходи* ‘don’t go’, *стига чете* ‘stop reading’, etc.), but Subj *da* forms tend to be preferred in such constructions as well. These types of Inf uses will not be treated in the present paper.

[4] Complements introduced under the subordinators *чтобы* in Russian (4.a.) or *żeby* in Polish (5.a.) exhibit a very similar distribution as Romance Subj complements, i.e. they are typically selected by irrealis-type predicates such as desideratives or directives. These subordinators consist of the complementiser (*что* in Russian and *że* in Polish) and the attached mood item *by* (which is uninflected in Russian and inflected in Polish). Although treated differently in the literature, the latter has consistently been analysed as a non-indicative mood marker (e.g. subjunctive, conditional and / or irrealis marker) (Bošković 1997; Franks, King 2000; Hansen 2001, among others). As a result, *чтобы* and *żeby* subordinators are incompatible with indicative complementation (the latter is introduced by the bare complementisers *что* and *że* in Russian and Polish, respectively). Given the functional and distributional similarities between Romance Subj and Russian / Polish *чтобы / żeby* complements, the latter are treated here as Subjs as well (as in Antonenko 2008; Tomaszewicz 2012; Sočanac 2017, among others).

5.a.	*Chcę*	***[przyjść/***	***żebyś***	***przyszedł]*.**	(Po)
	want.1SG	come.INF/	SUBJ.2SG	come.PTS.M	
	'I want to come / I want you to come'				
b.	*Muszę*	*się*	***uczyć*.**		
	must.1SG	REFL	study.INF		
	'I must study.'				

The same pattern is also observed in some South Slavic languages, in particular Western South Slavic languages like Cr (6.) and Slovenian (Slo) (7.).

6.a.	*Hoću*	***[doći/***	***da***	***dođeš]*.**	(Cr)
	want.1SG	come.INF/	SUBJ	come.2SG	
b.	*Mogu*	***plivati*.**			
	can.1SG	swim.INF.			
7.a.	*Želim*	***[priti/***	***da***	***prideš]*.**	(Slo)
	want.1SG	come.INF/	SUBJ	come.2SG	
b.	*Moram*	*se*	***učiti*.**		
	must.1SG	REFL	study.INF		

Sr, on the other hand, is closer to Bg in this context, because it often employs finite Subj constructions even under subject identity, although (unlike Bg) it tends to allow for the use of Inf in such clauses as well, as shown below.[5]

8.a.	*Хоћу*	***[доћи/***	*да*	*дођем]*.	(Sr)
	want.1SG	come.INF /	SUBJ	come.1SG	
b.	*Морам*	***[учити /***	*да*	***учим]*.**	
	must.1SG	study.INF/	SUBJ	study.1SG.	

Finally, as we already noted before, Bg only allows Subj in these types of complements, as shown in the examples in (1.), repeated below as (9.).

9.a.	*Иван*	*иска*	*да*	***дойде*.**	(Bg)
	Ivan	want.3SG	SUBJ	come.3SG	
b.	Мария	трябва	да	**учи**.	
	Maria	must.3SG	SUBJ	study.3SG	

The pattern observed in Bg, and to a lesser extent in Sr, in this context is due to language-contact phenomena specific to the *Balkan Sprachbund* area, with infinitive loss being only one of many linguistic features shared by the languages of this area. Due to the areal characteristics of the Balkan Sprachbund, Inf loss was observed most prominently in the southeastern part of the Balkan peninsula, roughly corresponding to present-day North Macedonia, which may be considered the core area of the Balkan Sprachbund (Joseph 1981; Mišeska Tomić 2006; Friedman, Joseph 2025, among others). This explains why languages spoken closest to this area, namely Bulgarian, as well as Greek and Albanian, have experienced greater Inf loss than those spoken farther away. Thus, a language such as Sr still allows for the use of Inf in complements like those in (8.) (modulo the dialectal variation described) due to its geographical position north / northwest of the core Balkan Sprachbund area, while Cr and Slo maintain an even more robust Inf use, as they are located farther west from this area. Due to space constraints, we

[5] We should note, however, that there is some dialectal and inter-speaker variation in Sr which may affect the acceptability of Inf use in clauses such as those in (8.). Southern dialects like Torlak have completely phased out their Inf, thus exhibiting the same complementation pattern as Bg and only allowing the use of Subj in this context (Mirić 2018; Sobolev et al. 2023). Moreover, many speakers of Standard Sr tend to prefer the use of Subj over Inf in such environments as well, while the opposite is rarely true. Nevertheless, the use of Inf still remains a grammatical option under subject identity in Standard Sr, unlike in Bg. In this paper, we will abstract away from the dialectal variations described here and only focus on Standard Sr data.

will not discuss the Balkan Sprachbund aspects of Inf loss in detail, but we will analyse some of the diachronic processes that have led to the present-day Inf vs Subj distributions observed in South Slavic.

3. Inf vs Subj distribution in OCS as compared with present-day South Slavic

In this section, we examine a range of syntactic contexts of Inf vs Subj use identified in the corpus analysis of primary OCS sources, and compare them to their counterparts in the present-day South Slavic languages under study.[6] We divided OCS clauses into three types in relation to SIC: (i) clauses with predominant *da*-Subj; (ii) clauses with prevalent Inf; and (iii) clauses where both Inf and Subj could be found.

Clauses with predominant Subj were typically simple main clauses with irrealis modal (usually imperative or optative) meanings, sometimes referred to as 'root subjunctives' (10.), as well as clausal complements of irrealis verbs like *want*, where the embedded subject is different from the matrix subject (11.).

10.a. ***да*** ***придетъ*** *цс҃рествие* *твое*
SUBJ come.3SG kingdom your.N
'may your kingdom come' (*Cod. Mar., Matthew 6.10*)

b. ***да*** ***оучит*** *сѧ* *и* *razѣмѣєт*
SUBJ learn.3SG REFL and understand.3SG
'he should learn and understand' (*Vita Const., 16.55*)

11.a. *хощѧ* ***да*** *вси* ***глаголєтє***
want.1SG SUBJ everyone speak.2PL
'I want you all to speak' (*Vita Const., 16.21*)

b. *хощєть* ***да*** ***бъı*** *вьсѧкъ* *чловѣкъ* *спасєнъ* *бъıлъ*
want.3SG SUBJ be.3SG every man saved be.PTS.M
'he wants every man to be saved' (*Vita Met., 104b*)

Syntactic contexts such as those in (10. – 11.) did not undergo a meaningful diachronic shift between OCS and modern South Slavic languages, as the latter also employ finite *da*-constructions in these types of clauses:

12.a. ***Да*** ***си*** *жив* *и* *здрав.* (Bg)
SUBJ be.2SG alive and healthy.
'May you be alive and healthy.'

b. ***Da*** ***si*** *odmah* *došao.* (Sr/Cr)
SUBJ be.2SG immediately come.PTS.M
'Come right away.'

13.a. *Искам* ***да*** ***дойдеш***. (Bg)
Want.1SG SUBJ come.2SG
'I want you to come.'

b. *Hoću* ***da*** ***odeš***. (Sr/Cr)
Want.1SG SUBJ leave.2SG
'I want you to leave.'

6 The cited OCS sources (along with the abbreviations that will be used for them in the text) are the following: *Codex Marianus (Cod.Mar.), Codex Suprasliensis* (Cod.*Supr.), Vita Constantini (Vita Const.)* and *Vita Methodii (Vita Met.).*

Given that the paper focuses on the diachronic shifts pertaining to SIC, clauses such as those above will not be discussed in detail.

In OCS, the syntactic environments in which Inf predominated typically involved complement clauses whose subjects were the same as those of the main clause. In this context, OCS exhibited roughly the same complementation patterns as the present-day North Slavic languages like Russian and Polish or Western Romance languages like French and Italian. Below, we list a number of examples featuring Inf in OCS clauses with the same matrix and embedded subject.

14.a. *нача* *ємоу* *дары* *многы* ***дат҄и***
begin.AOR.3SG he.DAT gifts many give.INF
'he began giving him many gifts'(*Vita Const., 11.45*)

b. *ч҆то* *ми* *хощете* ***дати***
what I.DAT will.2PL give.INF
'What will you give me?' (*Cod. Supr., 36*)

c. *не* *трѣбоуѭтъ* ***отити***
NEG must.3PL go.INF
'they should not go' (*Cod. Mar., Matthew 14.16*)

d. *можете* *добро* *гл҄ати*
can.2PL well speak.INF
'you can speak well'(*Cod.Mar., Matthew 12.34*)

In comparing OCS to the South Slavic languages under study in such contexts, Bg emerges as having diverged most radically from its historical predecessor, as it categorically prohibits the use of Inf and employs only Subj *da*-constructions in complements of this type. Cr, by contrast, remains the most conservative, as it still employs Inf to the exclusion of Subj in such clauses, similarly to OCS. As for Sr, it is more innovative than Cr in this sense, because it often employs Subj constructions in contexts such as those in (14.), but more conservative than Bg, as it still allows (at least in the standard language variety) for the use of Inf.

Finally, OCS also featured clauses where both Inf and Subj constructions can be found in the primary sources. This was most prominently the case in clause-final adjuncts, typically purpose clauses, illustrated in (15.) (which pattern with adjunct control), or object-control constructions, i.e. clauses where the embedded subject corresponds to the matrix object, as in (16.).

15. a. *исплънишѧ* *оба* *кораблѣ* *ѣко* ***погрѫжати*** *сѧ* *има*
fill.AOR.3PL both boats so-that sink.INF REFL they.DAT
'they filled both boats so that they would sink' (*Cod.Mar., Luke 5.7*)

b. *дръжаахѫ* *и* ***да*** *не* ***би*** *отъшелъ*
hold.IMPF.3PL he.ACC SUBJ NEG be.3SG leave.PTS.M
'they held him so that he would not leave' (*Cod.Mar., Luke 4:42*)

16.a. *повели* *намъ* ***ити*** *въ* *стадо свиное*.
tell.IMP.2SG we.DAT go.INF in herd pig
'tell us to go to the pig heard'(*Cod.Mar. Matthew 8.31*)

b. *молѣахѫ* *и* ***да*** *не* ***повелитъ*** *имъ* *въ бездън* ***ити***.
beg.IMPF.3PL he.ACC SUBJ NEG tell.3SG they.DAT in abyss go.INF
'they begged him not to tell them to go into the abyss' (*Cod.Mar. Luke 8.31*)

With regard to these types of syntactic environments, all the modern South Slavic languages under study have undergone some diachronic change concerning SIC, as they generally do not admit Inf constructions in clauses like those in (15. – 16.). Needless to say, this is true of Bg given the generalised loss of Inf in this language, but it is also the case in Sr and Cr, which admit Subj but not Inf constructions in purpose clauses (17.a.) and object-control complements (17.b.).

17.a. *Požurio sam se* ***[da stignem / *stići]*** *na vrijeme.* (Sr/Cr)
hurry.PTS.M be.1SG REFL SUBJ arrive.1SG / arrive.INF on time.
'I hurried up to arrive on time.'

b. *Naredio sam Ivanu* ***[da dođe /*doći].***
order.PTS.M be.1SG Ivan.DAT SUBJ come.3SG /come.INF
'I ordered Ivan to come.'

Therefore, we can surmise that Inf was a more productive grammatical category in OCS than in present-day South Slavic languages, including those that have retained its use (i.e. Sr and Cr). In the remainder of the paper, we will account for the diachronic developments that have led to this situation.

4. Diachronic syntax of the mood marker *da*

Another syntactic development, which went hand-in-hand with the observed changes in Inf vs Subj complementation in South Slavic, concerns shifts in the word-order patterns involving the Subj mood marker *da*. This is another area where Modern Bg has radically diverged from its OCS predecessor. *Da* and the lower verb embedded under it constitute a structurally contiguous unit in Bg, as no syntactic constituent (other than 'light' items such as clitics) can intervene between them (Krapova 2001; Smirnova 2012; Sočanac 2017; etc.).

18.a. *Искам (Иван)* ***да*** *(*Иван)* ***дойде*** *(Иван).* (Bg)
want.1SG Ivan SUBJ Ivan come.3SG Ivan.
'I want Ivan to come.'

b. *Започнах (право)* ***да*** *(*право)* ***следвам*** *(право).*
begin.AOR.1SG law SUBJ law study.1SG law.
'I began to study law.'

As shown in (18.) above, constituents such as the embedded subject (18.a.) or object (18.b.) can appear either post-verbally or before *da*, but they can never occur between *da* and the verb. This was not the case in OCS, however, where various syntactic items could intervene between the mood marker *da* and the embedded verb more or less freely (Минчева / Mincheva 1968; MacRobert 1980).

19.a. ***да*** *свою доушѧ* ***положить*** *за дрѣгы* (OCS)
SUBJ his soul lay-down.3SG for others
'that he lays down his soul for others' (*Vita Const., 6.38*)

b. *нѣсмъ достоинъ* ***да*** *въ домъ мои* ***вънидеши***
NEG.be.1SG worthy SUBJ in home my enter.2SG
'I am not worthy for you to enter my home' (*Cod. Mar., Matthew 8.8*)

c. *привѣсѧ къ немоу дѣти* ***да*** *ржцѣ* ***възложит*** *на нѧ*
bring.AOR.3PL to he.DAT children SUBJ hands put.3SG on they.ACC
'they brought children to him so he may put his hands on them' (*Ibid., 19.13*)

The syntactic configurations in (19.) would all be ungrammatical in Modern Bulgarian.

Cr, on the other hand, most closely resembles OCS in this context as well, given that it does not impose restrictions on the syntactic items that can intervene between *da* and the lower verb, regardless of the type of syntactic environment where *da* is used.

20.a. *Želim* ***da*** *Ivan danas* ***dođe***. (Cr)
want.1SG SUBJ Ivan today come.3SG.
'I want Ivan to come today.'

b. *Naredio* *sam* *mu* ***da*** *se*
order.PTS.M be.1SG he.DAT SUBJ REFL
odmah *Ivanu* ***ispriča***
immediately Ivan.DAT apologise.3SG
'I ordered him to apologise to Ivan right away.'

c. *Kupio* *sam* *nam* *karte* ***da*** *svi* *zajedno* ***otputujemo***.
buy.PTS.M be.1SG we.DAT tickets SUBJ all together travel.1PL
'I bought us tickets so that we can all travel together.'

Sr exhibits a mixed pattern in this context: it allows for syntactic items to intervene between *da* and the verb in complements with different subjects (21.), but it tends to prohibit this option under subject identity, particularly with raising / restructuring[7] verbs (22.).[8]

21.a. *Хоћу* ***да*** *Марија* *сутра* ***оде***. (Sr)
want.1SG SUBJ Marija tomorrow leave.3SG
'I want Marija to leave tomorrow.'

b. *Рекао* *сам* *му* ***да*** *и* *Марка* ***позове***.
tell.PTS.M be.1SG he.DAT SUBJ and Marko.ACC invite.3SG
'I told him to invite Marko as well.'

22. a. *Мораш* *(право)* ***да*** *(*право)* ***студираш*** *(право)*.
must.2SG law SUBJ law study.2SG law.
'You must study law.'

b. *Почео* *је* *(аутo)* ***да*** *(*аутo)* ***вози*** *(аутo)*.
begin.PTS.M be.3SG car SUBJ car drive.3SG car
'He began to drive a car.'

A certain parallelism can thus be observed between the data on Inf loss and those on the word-order patterns of *da* and the embedded verb in the South Slavic languages under study. Bg is the most divergent from OCS in both respects, having lost its Inf, which was productive in OCS, and displaying a fixed word order between *da* and the verb (which was free in OCS). Cr is the most similar to OCS, having maintained a productive use of Inf alongside a relatively free word order between *da* and the embedded verb. Sr occupies an intermediate position between Bg and Cr, as its Inf is less productive and robust than in Cr (and OCS), and it exhibits a more fixed word order between *da* and the verb in complements involving subject identity. The following section provides a formal analysis that integrates all of these descriptive observations within a common explanatory framework.

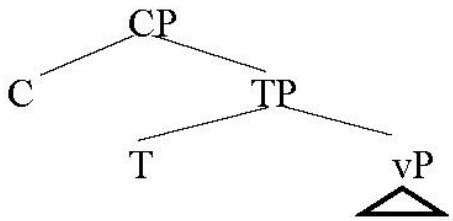
5. Formal analysis

[7] Predicates of this type have traditionally been referred to as 'raising verbs' in the generative literature, as they do not assign a thematic role to their arguments. As a result, the argument – in this case the subject – is assumed to receive its theta-role from the embedded verb and then *raise* up to the main clause and assume the syntactic position of the subject next to the matrix verb (Rosenbaum 1967; Postal 1974; Haegeman 1994, among others). Another type of approach views such verbs in terms of restructuring, i.e. as involving mono-clausal structures (Rizzi 1982; Cinque 2006, among others). The syntactic analysis proposed in this paper is more in line with the latter, which is why we will refer to these verbs here as restructuring verbs.

[8] Some Sr speakers marginally allow for certain syntactic items to intervene between *da* and the verb even under subject identity. It is possible that such speakers reanalyse the item *da* as occupying a higher functional position than the one proposed in the formal analysis in Section 5. This issue will be addressed in future research.

The analysis presented here is situated within the broader framework of generative / transformational syntax, in which clauses are assumed to be hierarchically organised and typically represented as 'syntactic trees', with different constituents occupying distinct branches (Chomsky 1981; Chomsky 1995; Chomsky 2001 etc.). For the purposes of this paper, we adopt a relatively simple representation of syntactic trees, focusing on the portions of the clausal structure relevant to our analysis.

Figure 1. *Syntactic representation of clause structure*

The CP (Complementiser Phrase) level is structurally the highest, dominating the other nodes in the syntactic tree. From a functional perspective, it encodes information that links a given sentence to a broader discourse context. More specifically, it encodes the clause type, determining whether a clause is interpreted as declarative, interrogative, or imperative. The TP level encodes information relevant to the internal structure of the clause, in particular information pertaining to tense. Clauses containing a TP establish their own tense domain, which can then be related to the deictic / utterance time, or the reference time of the matrix predicate in the case of embedded clauses. Finally, the lowest vP represents the clausal level where predication takes place and where the predicate's argument structure and thematic relations are determined.

In (24.) below, we provide a simple (bracketed) representation showing how the syntactic structure in Fig.1. applies to clausal complementation (i.e. the primary context of interest here).

24. *Иван казва* ***[CP*** *че,* ***[TP*** *ще* ***[vP*** *дойде утре]]].* (Bg)
Ivan say.3SG that FUT come.3SG tomorrow.
'Ivan says that he will come tomorrow.'

The complementiser (Comp) *че* is syntactically merged in the C head, and its function is to indicate that the embedded clause is a declarative proposition. The future-tense marker *ще* is realised in T, encoding the future oriented interpretation of the embedded clause with respect to the reference time of the matrix predicate. Finally, the predicate *дойде* is merged under vP, where information related to its argument structure is encoded (e.g. the fact that the verb is intransitive, in this case).

There are different types of embedded clausal complements involving different degrees of dependence on the main clause. For instance, declarative *че*-complements such as the one in (24.) are less dependent on the matrix clause than Subj or Inf complements of restructuring verbs such as *must* or *begin*. Firstly, the former allow an independent subject in the embedded clause (25.), whereas the latter are incompatible with any separate subject (26.):

25. *Иван казва че* ***Мария*** *ще дойде утре.* (Bg)
Ivan say.3SG that Marija FUT come.3SG tomorrow.
'Ivan says that Marija will come tomorrow.'

26.a. **Иван започва* ***Мария*** *да кара кола.* (Bg)
Ivan begin.3SG Marija SUBJ drive.3SG car.
'Ivan begins (*Marija) driving a car.'

b. **Ivan mora* ***Marko*** *učiti lingvistiku.* (Cr)
Ivan must.3SG Marko study.INF linguistics.
'Ivan must (*Marko) study linguistics.'

Moreover, complements such as the one in (25.) are less temporally dependent on the matrix clause than complements such as those in (26.) (Krapova 2001; Landau 2004; Wurmbrand, Lohninger 2023).

27. *Иван казва, че [е дошла вчера/*
Ivan say.3SG that be.3SG come.PTS.F yesterday /
ще дойде утре]. (Bg)
FUT come.3SG tomorrow.
'Ivan says that she came yesterday / (s/he) will come tomorrow.'

28.a. *Вчера Иван започна да кара (*утре).* (Bg)
yesterday Ivan begin.AOR.3SG SUBJ drive.3SG tomorrow.
'Yesterday Ivan began driving (*tomorrow).'

b. *Jučer je Ivan morao učiti (*sutra).*(Cr)
yesterday be.3SG Ivan must.PTS.M study.INF tomorrow.
'Yesterday Ivan must study "tomorrow."

As shown in (27.), complements of assertive verbs like *казвам* 'say' can introduce all temporal relations (i.e. both past and present) relative to the matrix clause tense. In contrast, complements of restructuring verbs cannot introduce a tense marker that conflicts with the matrix tense, as illustrated in (28.). These grammaticality contrasts are significant, as they demonstrate that *че*-complements establish their own temporal domain, distinct from the matrix tense domain, indicating bi-clausality. Complements of restructuring verbs are incorporated within the matrix tense domain, indicating mono-clausality. Moreover, the data in (26.) and (28.) also show that the anaphoric properties of clauses embedded under restructuring verbs hold regardless of whether the subordinate clause features the Subj or the Inf construction.

Various theoretical frameworks have been proposed within the generative literature in order to account for the syntactic contrasts of the type exemplified in (25. – 28.). The one adopted here analyses these contrasts by assuming that different types of embedded complements can project syntactic structures of different sizes (Wurmbrand et al. 2020; Wurmbrand, Lohninger 2023). Authors such as Wurmbrand and Lohninger distinguish between three types of embedded clausal complements in this context, each associated with distinct underlying structures.

29. a. Propositions: **CP complements** (selected by verbs like *say, claim, think, believe,* etc.)
b. Situations: **TP complements** (e.g. *want, prefer, hope, promise,* etc.)
c. Events: **vP complements** (e.g. *can, must, try, begin, continue*)

Че-complements such as those exemplified above correspond to propositions, as they project a full embedded CP structure (hosting the Comp *че* in C). Situation complements are typically introduced under the Subj marker *da* as opposed to the Comp *че*. They are more dependent on the matrix clause than proposition CP complements but less so than event complements. For instance, unlike propositions, situation complements cannot denote all temporal relations with respect to the matrix clause, thus prohibiting the past tense (30.a.), but they allow for the use of tense markers that conflict with the matrix tense (as long as they are future oriented), unlike complements of restructuring verbs (30.b.). This means that the tense domain associated with situation complements is not identical to the matrix tense, indicating the presence of an embedded TP.

30.a. *Иван иска да [е дошла вчера*
Ivan want.3SG SUBJ be.3SG come.PTS.F yesterday
/дойде утре]. (Bg)
/come.3SG tomorrow.
'Ivan wants her to have come yesterday / to come tomorrow.'

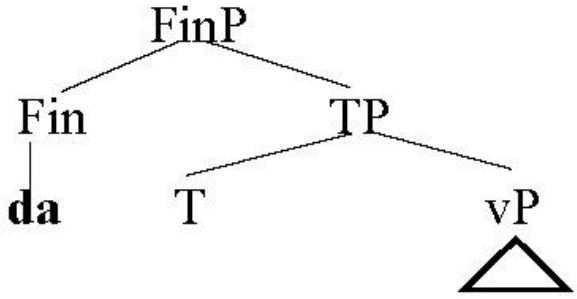
b. *Иван обеща вчера да дойде утре.*
Ivan promise.AOR.3SG yesterday SUBJ come.3SG tomorrow.
'Ivan promised yesterday that he would come tomorrow.'

Finally, complements of restructuring verbs correspond to events. They project a small vP structure lacking the higher TP and CP layers. Thus, the fact that such complements cannot contain embedded tense marking which is different from the matrix tense is simply explained by the fact that they do not feature the temporal TP projection in the embedded clause. Instead, both the main and

the embedded clause are part of the same matrix TP domain, and hence the matrix and the embedded tense are identical. This is just one of many anaphoric properties of event-type complements that can be explained by the analysis outlined in (29.).[9]

Event vP-complements are particularly relevant to our analysis, as they exhibit the strongest synchronic contrasts among the South Slavic languages under study, as well as the most pronounced diachronic contrasts between some of these languages and OCS. As outlined in the previous sections, complements selected by restructuring verbs like *must, can* or *begin* feature Subj *da*-constructions in Bg and Inf constructions in Cr, while Sr allows for both. OCS, by contrast, only featured Infs in such contexts. We account for these contrasts by proposing a diachronic formal analysis within the syntactic framework sketched in (29.). The central aspect of the analysis concerns the positioning of the mood marker *da* within the clause structure. During the OCS period, *da* was an irrealis modal Comp syntactically realised under a high structural modal head, corresponding to Fin in Rizzi's cartography (Rizzi 1997), a functional head situated below CP and above TP.[10]

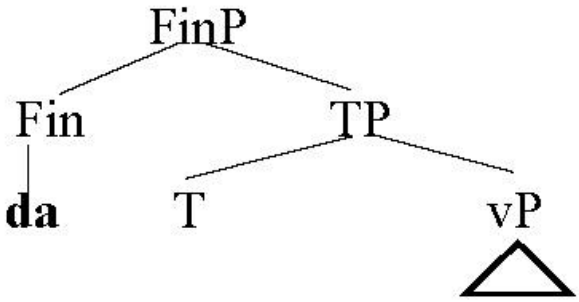
Figure 2. *Syntax of the mood marker da in OCS*

The syntactic distance between *da* in Fin and the lower verb in vP can explain the word-order data observed in OCS, in particular the fact that various syntactic constituents could intervene between *da* and the verb. The subsequent changes in the diachronic syntax of the mood marker *da* were responsible for the changes in the word order between *da* and the verb, as well as the varying Inf vs Subj complementation patterns that we observed across South Slavic languages more broadly.

Firstly, during the diachronic development from OCS to modern Bg, the item *da* was syntactically reanalysed from a Comp to a particle and merged under a lower modal head encoding root modality (i.e. the type of modality usually observed with restructuring verbs). This modal head is syntactically situated below TP and just above vP, similarly as in Cinque (1999).

Figure 3. *Diachronic syntax of the mood marker da from OCS to Bg*

[9] See Sočanac (2017), Wurmbrand et al. (2020) or Wurmbrand, Lohninger (2023), among others, for a more detailed application of the structural analysis such as the one in (29.) to a broader range of syntactic phenomena, which remain outside the scope of this paper due to space constraints.

[10] Note that FinP in Fig. 2. is also projected by certain types of situation complements, specifically those that do not involve subject identity / control. This is why such complements could host the Subj marker *da* already in OCS, see (11.) for an example.

Reanalysis

This led to the contiguous syntactic configuration of *da* and the verb within the vP, as already observed in Bg. The syntactic reanalysis illustrated in Fig. 3. resulted from language-contact pressures within the Balkan Sprachbund, which brought about the loss of Inf in Bulgarian and necessitated its replacement with an alternative syntactic construction. The closest candidate in this context was the Subj *da*-clause, given that Subjs generally share a range of syntactic and functional properties with Infs, not only in Bg but cross-linguistically (Bouchard 1984; Farkas 1992; Sočanac 2017, among others). However, *da*-constructions could not replace Inf in event-type complements when *da* was realised under the high Fin head, since such complements project only a small structure without a TP layer or any functional projection above it. Nevertheless, we argue that their structure can extend to the low modal head below TP, which hosts *da* in Fig. 3.[11] Therefore, the reanalysis proposed above took place as a type of syntactic repair strategy in order to allow *da* constructions to spread to small event complements without causing ungrammaticality.[12]

The other South Slavic languages under study did not undergo the same diachronic development as Bg in this context, as they were less affected by Balkan Sprachbund contact pressures. Thus, in Sr, the item *da* was not universally repositioned from Fin to Mod, as in Bg, but only in event-type complements with small structures. As a result, such clauses in Sr were shown to exhibit syntactic contiguity between *da* and the lower verb, preventing other elements from intervening, whereas other types of complements, e.g. those with a separate subject, maintained *da* in the higher Fin position and did not display the same contiguity. In Cr, by contrast, *da* never underwent the Fin-to-Mod reanalysis, making it the most conservative and syntactically closest to OCS in this context. The syntactic environments in which Cr did replace Inf with Subj, such as adjunct clauses or object-control complements (cf. 17.), involve larger syntactic structures capable of hosting the higher *da* in Fin. The loss of Inf in these contexts may possibly be viewed as a peripheral effect of Balkan Sprachbund contact, especially considering that non-Balkan Slavic languages (e.g. Russian) still allow Infs in comparable clauses. The detailed investigation of this issue will be deferred to future work.

6. Conclusion

The paper proposed a comparative diachronic analysis of different South Slavic languages with respect to the Balkan phenomenon of Inf loss and its replacement by finite Subj clauses. The widely attested pattern – that Inf loss was more widespread in languages closer to the core Balkan Sprachbund area in the southeastern part of the Balkan peninsula – was given a novel formal explanation. The central claim is that Balkan Sprachbund contact pressures triggered a syntactic reanalysis of the Subj marker *da* from a higher Fin-Comp position to a lower Mod-particle, allowing the replacement of Infs with *da* Subjs across the board, including in event-type complements with small structures lacking a higher TP and CP layers. Future research will investigate whether a similar analysis applies to other Balkan languages that also replaced Inf with finite Subj-type complements headed by functional equivalents of *da* (e.g., Greek *na*, Romanian *să*, or Albanian *të*), and explore the broader implications of this analysis for our understanding of language change and evolution.

[11] Such structural extensions involving event complements are allowed within the syntactic framework of Wurmbrand, Lohninger (2023), as long as they do not reach above TP.

[12] For a more general discussion on syntactic repair strategies, see Chomsky (1986), Chomsky (1995), or Lasnik (2003), among others.

References

Андрейчин 1978: Андрейчин, Л. *Основна българска граматика*. София: Наука и изкуство. (Andreychin 1978: Andreychin, L. *Osnovna bălgarska gramatika*. Sofia: Nauka i izkustvo.)

Минчева 1968: Минчева, А. Към проучване на да-изреченията в южнославянските езици. – *Български език*. XVIII, с. 195 – 202. (Mincheva 1968: Mincheva, A. Kam prouchvane na *da*-izrecheniyata v yuzhnoslavyanskite ezitsi. – *Balgarski ezik*, vol. XVIII, pp. 195 – 202.)

Мирчев 1978: Мирчев, К. *Историческа граматика на българския език*. София: Наука и изкуство. (Mirchev 1978: Mirchev, K. *Istoricheska gramatika na balgarskiya ezik*. Sofia: Nauka i izkustvo.)

Antonenko 2008: Antonenko, A. *The Nature of Russian Subjunctive Clauses*. Ms, Stony Brook University.

Bošković 1997: Bošković, Ž. *The Syntax of Nonfinite Complementation: An Economy Approach*. Cambridge, MA: MIT Press.

Bouchard 1984: Bouchard, D. *On the Content of Empty Categories*. Dordrecht: Foris.

Bužarovska, Mišeska Tomić 2009: Bužarovska E., O. Mišeska Tomić. Subjunctive Relative Clauses in Macedonian and Bulgarian. – In: M. Dimitrova-Vulchanova, O. Mišeska Tomić (Eds.). *Investigations in the Bulgarian and Macedonian Nominal Expressions*. Trondheim: Tapir Academic Press, pp. 204 – 229.

Chomsky 1981: Chomsky, N. *Lectures on Government and Binding*. Dordrecht: Foris.

Chomsky 1986: Chomsky, N. *Barriers*. Cambridge, MA: MIT Press.

Chomsky 1995: Chomsky, N. *The Minimalist Program*. Cambridge, MA: MIT Press.

Chomsky 2001: Chomsky, N. Derivation by Phase. – In: Kenstowicz, M. (Ed.). *Ken Hale: A Life in Language*. Cambridge, MA: MIT Press, pp. 1 – 52.

Cinque 1999: Cinque, G. *Adverbs and Functional Heads*. Oxford: OUP.

Cinque 2006: Cinque, G. *Restructuring and Functional Heads: The Cartography of Syntactic Structures*. Oxford: OUP.

Farkas 1992: Farkas, D. On Obviation. – In: Sag, I., A. Szabolcsi (Eds.). *Lexical Matters*. Stanford, CA: CSLI, pp. 85 – 109.

Franks, King 2000: Franks, S., T.H. King. *A Handbook of Slavic Clitics*. Oxford: OUP.

Friedman, Joseph 2025: Friedman, V.A., B.D. Joseph. *The Balkan Languages*. Cambridge: CUP.

Haegeman 1994: Haegeman, L. *Introduction to Government and Binding Theory*. Oxford: Blackwell.

Hansen 2001: Hansen, B. *Das Grammatikalisierungsparadigma der slavischen Konditionalpartikel by*. Munich: Otto Sagner Verlag.

Joseph 1983: Joseph, B.D. *The Synchrony and Diachrony of the Balkan Infinitive: A Study in Areal, General and Historical Linguistics*. Cambridge: CUP.

Krapova 2001: Krapova, I. Subjunctive Complements, Null Subjects and Case Checking in Bulgarian. – *University of Venice Working Papers in Linguistics*. vol. 8(2), pp. 73 – 93.

Landau 2004: Landau, I. The Scale of Finiteness and the Calculus of Control. – *Natural Language and Linguistic Theory*, vol. 22, pp. 811 – 877.

Lasnik 2003: Lasnik, H. *Minimalist Investigations in Linguistic Theory*. London: Routledge.

MacRobert 1980: MacRobert, C.M. *The Decline of the Infinitive in Bulgarian*. PhD Dissertation, Oxford University.

Mirić 2018: Mirić, M. Upotreba / izostavljanje subjunktivnog markera ‘da’ u konstrukciji futura prvog u timočkim govorima. – In: Ćirković, S. (Ed.). *Timok. Folkloristička i lingvistička terenska istraživanja 2015–2017*. Beograd: Udruženje folklorista Srbije, pp. 201 – 218.

Mišeska Tomić 2006: Mišeska Tomić, O. *Balkan Sprachbund: Morphosyntactic Features*. Dordrecht: Springer.

Postal 1974: Postal, P. *On Raising: One Rule of English Grammar and Its Theoretical Implications*. Cambridge, MA: MIT Press.

Rizzi 1982: Rizzi, L. *Issues in Italian Syntax*. Dordrecht: Foris Publications.

Rizzi 1997: Rizzi, L. The Fine Structure of the Left Periphery. – In: Haegeman, L. (Ed.). *Elements of Grammar*. Berkeley: Kluwer, pp. 281 – 337.

Smirnova 2012: Smirnova, A. The Semantics of Mood in Bulgarian. – In: *Proceedings of the 48th Annual Meeting of the Chicago Linguistic Society*, vol. 48(1), pp. 547 – 561.

Sobolev et al. 2023: Sobolev, A. N., M. Mirić, D. V. Konior, S. Ćirković. Torlak: Areal Embedding and Linguistic Characteristics. – *Zeitschrift für Slavische Philologie*. vol. 79 (1), pp. 23 – 46.
Sočanac 2017: Sočanac, T. *Subjunctive Complements in Slavic Languages: A Syntax-Semantics Interface Approach*. PhD Dissertation, University of Geneva.
Sočanac 2024: Sočanac, T. The Diachrony of Subjunctive-Infinitive Competition in Balkan Slavic: Typological vs. Sprachbund Phenomena. – *Balkania et Slavia*. vol. 3(2), pp. 207 – 228.
Tomaszewicz 2012: Tomaszewicz, B. Subjunctive Mood in Polish and the Clause Typing Hypothesis. – In: V. Mihaliček, L. Ressue (Eds.). *Formal Studies in Slavic Linguistics*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, pp.121 – 142.
Wurmbrand et al. 2020: Wurmbrand, S., I. Kovač, M. Lohninger, C. Pajančič, N. Todorović. Finiteness in South Slavic Complement Clauses: Evidence for an Implicational Finiteness Universal. – *Linguistica*. vol. 60 (1), pp. 119 – 137.
Wurmbrand, Lohninger 2023: Wurmbrand, S., M. Lohninger. An Implicational Universal in Complementation: Theoretical Insights and Empirical Progress. – In: Hartmann, J., A. Wöllstein (Eds.). *Propositional Arguments in Cross-Linguistic Research: Theoretical and Empirical Issues*. Berlin: Mouton de Gruyter, pp. 183 – 229.

ДИАХРОННИ ТЕНДЕНЦИИ ПРИ ЗАГУБАТА НА ИНФИНИТИВА В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК В СРАВНЕНИЕ С ДРУГИ ЮЖНОСЛАВЯНСКИ ЕЗИЦИ

Томислав Сочанац

Университет на Задар

tsocanac@unizd.hr

Резюме. В статията се изследва загубата на инфинитива в южнославянските езици и неговите различни проявления в диахронен план . Наблюденията са извършени върху български, сръбски и хърватски в съпоставка със староцърковнославянския език. Староцърковнославянският (или старобългарският) език се е характеризирал с широко разпространена и продуктивна употреба на инфинитива, която в съвременните южнославянски езици е редуцирана (в по-малка или по-голяма степен). Българският език е загубил инфинитивните си форми и в повечето случаи ги е заменил с подчинителни *да*-конструкции. Сръбският език е запазил употребата на инфинитива в определени синтактични позиции, по-специално в подчинени изречения без самостоятелен подлог, където инфинитивът се редува с конюнктивни *да*-конструкции. Хърватският език е загубил инфинитива само в определени синтактични позиции. В статията се предлага формален анализ в рамките на генеративния синтаксис, който обяснява наблюдаваните отличителни диахронни тенденции на комплементация в южнославянските езици.

Ключови думи: *български език; сръбски език; хърватски език; инфинитив; конюнктив*

Tomislav Sočanac
Linguistics Department
University of Zadar
Obala kralja Petra Krešimira IV., br. 2
23000 Zadar, Croatia

GEOGRAPHICAL VARIATION IN THE LEXICAL EXPRESSION OF TIME: A COMPARATIVE STUDY OF ROMANIAN DIALECTS

Manuela Nevaci[a], Irina Floarea[b]

Institutul de Lingvistică "Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Universitatea din București[a,b]

manuela.nevaci@unibuc.roa, flo_irina@yahoo.comb

Abstract. Numerous studies of dialectology revealed correspondences between Aromanian, Meglenoromanian and Istroromanian and some subdialects of Daco-Romanian (usually from Banat and Crișana). The territory where Romanian is spoken is sometimes divided into two areas: an area where terms are inherited from Latin, and an area where terms are often borrowed (usually from Greek, Albanian, Slavic). To underline this, we took in consideration the answers to the following notions from ALDRO: ASEARĂ 'last night', DIMINEAȚĂ '(early) morning', POIMÂINE 'the day after tomorrow', CINĂ 'dinner', TÂRZIU 'late', SOARELE APUNE 'sun sets' (the lexical field related to TIME). All dialectal facts are based on field research and are presented from a geolinguistic point of view.

Keywords: *Romanian dialects; linguistic geography; time notions; temporal morphological categories*

1. The unity of the Romanian dialects from the North and the South of the Danube

The study of Romanian dialects substantiates the structural unity of the Romanian language across its geographical extension within the *continuum romanicum*. This unity is reflected in the preservation of conservative features inherited from Latin and developed along parallel dialectal lines. Despite observable regional differentiation, the coherence of the dialects spoken north and south of the Danube remains evident. As N. Saramandu (Saramandu 2022: 202) argues, convergences and divergences among the dialects are best explained by spatial factors, namely the relative distance between the territories in which they evolved within the broader Romanised area.

Dialectological research has consistently identified systematic correspondences between Aromanian, Meglenoromanian, and Istroromanian and certain Dacoromanian subdialects, particularly those of Banat and Crișana (Tagliavini 1977; Gargallo et al. 2007; Atanasov 2018; ALiR 2019; Cugno 2018; Saramandu 2021; Nevaci, Floarea 2022; Floarea 2023). These correspondences concern both shared retentions and parallel innovations. The Romanian-speaking area is also frequently characterized by a lexical stratification into zones preserving inherited Latin terms and zones marked by borrowings, primarily from Greek, Albanian, and Slavic, but also from Turkish and other contact languages.

The unity of the South Danubian dialects with Daco-Romanian was theoretically articulated by S. Pușcariu, who defined "Common Romanian" as the language spoken by the ancestors of present-day Daco-Romanians, Aromanians, Megleno-Romanians, and Istro-Romanians prior to the interruption of contacts among them (Pușcariu 1974 [1910]: 58). This construct provides a historical-linguistic framework for explaining subsequent dialectal differentiation.

Emphasizing the continuity of the Romance element south of the Danube, T. Capidan (1936: 55) attributed the persistence of Romanity in the southern Balkans to the early and extensive consolidation of Roman rule in the peninsula – predating the conquest of Dacia – and to a process of Romanization not decisively curtailed by Greek cultural influence. He further invoked toponymic evidence, noting that Romanian forms of certain place names in the region point to an ancient origin:

There are many reasons for the persistence of Romanity in the south of the Balkan Peninsula: firstly, the extent of Roman rule in this part of the peninsula long before the conquest of Dacia, with a beginning of Romanization that was not hindered by Greek culture to the extent previously believed; secondly, however, the current settlements of the Romanians have some traces in the names of localities, which, in their Romanian form, betray an ancient origin. (Capidan 1936: 7)

In the same line of argumentation, N. Saramandu (Saramandu 2021: 11) delineates a broad area of Romanization extending from Dacia to the Pindus Mountains, on both sides of the Danube, and supported by historical attestations of the continuous presence of a Romanised population. Within this framework, the so-called Jireček line – established primarily on epigraphic criteria to distinguish

zones of Latin and Greek cultural influence – cannot be interpreted as marking the southern boundary of Romanization, but rather as indicating differential spheres of cultural predominance:

Historical sources attest to the continuous presence – In: time and space – of the Romanized population in the north and south of the Danube, in the lands once ruled by the Romans, 'from Dacia to the Pindus. Regarding the extent of the Romanized area south of the Danube, the 'Jireček line' should not be considered an obstacle. It delineates, especially based on inscriptions, two zones of cultural influence – Latin to the north, Greek to the south – without representing the southern limit of the Romanized territory. (Saramandu 2021: 11)

Toponymic data from the Pindus region further corroborate the endurance of the Romance substratum, including in areas where Aromanian was subsequently assimilated. Examples such as *Disicáta* (< Latin *dissecare*) and *Carpenísi* (< Latin *carpinus*) illustrate inherited lexical material embedded in place names. Additional cases include *Ĝug* (< Latin *jugum*) and *Ampirătoare* (< Latin *(via) imperatoria*). In other cases, Aromanian toponyms were translated into Greek – e.g., *Nchiare* (< Latin *perire*) rendered as *Anílion*, and *Amér* (< Latin *melum*) rendered as *Miliá* – while some names (e.g., Cornu, Paltin) were preserved in their dialectal form. Together, these data support the hypothesis of sustained Romance continuity in the southern Balkans.

Numerous dialect studies revealed concordances between Aromanian, Megleno-Romanian and Istro-Romanian and some subdialects of Dacoromanian (usually from Banat and Crișana). We note that the territory where Romanian is spoken is sometimes divided into two areas, an area where terms were inherited from Latin and an area where terms were usually borrowed (usually from Greek, Albanian, Slavic, but also from Turkish, etc.).

1.1 Project RoDial – ALDRO

The project aims to systematically document and analyse the dialectal convergences between the North- and South Danubian varieties of Romanian – Daco-Romanian, Aromanian, Megleno-Romanian, and Istro-Romanian – spoken in Romania, the Republic of Moldova, Ukraine, Serbia, Hungary, Albania, Bulgaria, the Republic of North Macedonia, Greece, and Croatia. Its primary objective is to demonstrate the Romance character and structural unity of Romanian within the broader European linguistic context.

The research is based on the questionnaire of the *Atlas Linguarum Europae* (ALE) and on the ALE dialectal archive preserved at the "Iorgu Iordan – Al. Rosetti" Institute of Linguistics of the Romanian Academy. This comparative framework allows for the identification of correspondences with other Romance languages, with the languages of the Balkan linguistic area, and with additional European languages. Special attention is paid to the distribution of onomasiological, semasiological, and motivational isoglosses across the Romanian-speaking territory and the broader Balkan area, which support the hypothesis of a shared linguistic substratum.

1.1.1. Survey Network and Data Collection

The survey network comprises the Banat and Crișana subdialects and the Transylvanian Daco-Romanian speech 140 inquiry points. For Daco-Romanian, 118 points were investigated, including 98 points drawn from the ALE network (77 in Romania, 20 in the Republic of Moldova and Ukraine, and 1 in Serbia), to which 20 additional points were added through new field research carried out within the RoDIAL Project (11 in Romania, 1 in Hungary, 3 in Serbia, and 5 in Bulgaria). For the South Danubian Romanian dialects, 22 inquiry points were established exclusively through field research conducted within the RoDIAL Project, namely 5 in Romania, 1 in Bulgaria, 3 in the Republic of North Macedonia, 7 in Greece, 4 in Albania, and 2 in Croatia. All dialectal data were collected through direct field investigation using the ALE questionnaire, which comprises 546 items, thus ensuring methodological consistency and comparability with European dialectological data.

The project envisages the production of approximately 200 linguistic maps and 246 non-cartographic materials, covering the following semantic fields: the human body, including senses and illnesses; kinship terminology; agriculture; shepherding; cultivated plants; wild (self-seeding) plants; animals; animal husbandry; and meteorological phenomena. The linguistic commentaries derived from the cartographic material, the collected data, and the ALE archival resources have been

systematically organized according to major dialectological themes, enabling a comprehensive and integrated description of Romanian dialectal variation.

1.1.2. Digitisation and Final Output

All collected data and cartographic materials have undergone digital processing. Digitised linguistic maps and electronically encoded dialectal data are available online (www.lingv.ro). The digitisation process constitutes an essential component of the project, ensuring preservation, accessibility, and analytical flexibility. The principal outcome of the project is the elaboration of a dialectological volume accompanied by a digital linguistic atlas of the Romanian dialects spoken north and south of the Danube, namely ALDRO (*Atlasul lingvistic al dialectelor românești din nordul și din sudul Dunării*). A dedicated software system was implemented for the generation of ALDRO cartographic representations. This system enables the editing of the lexical-dialectal database containing all linguistic information and the automatic generation, editing, and printing of linguistic maps and non-cartographic materials. The result is a comprehensive digital dialectal atlas of Romanian varieties across the entire Danubian area, integrated into the RoDIAL Map Explorer platform.

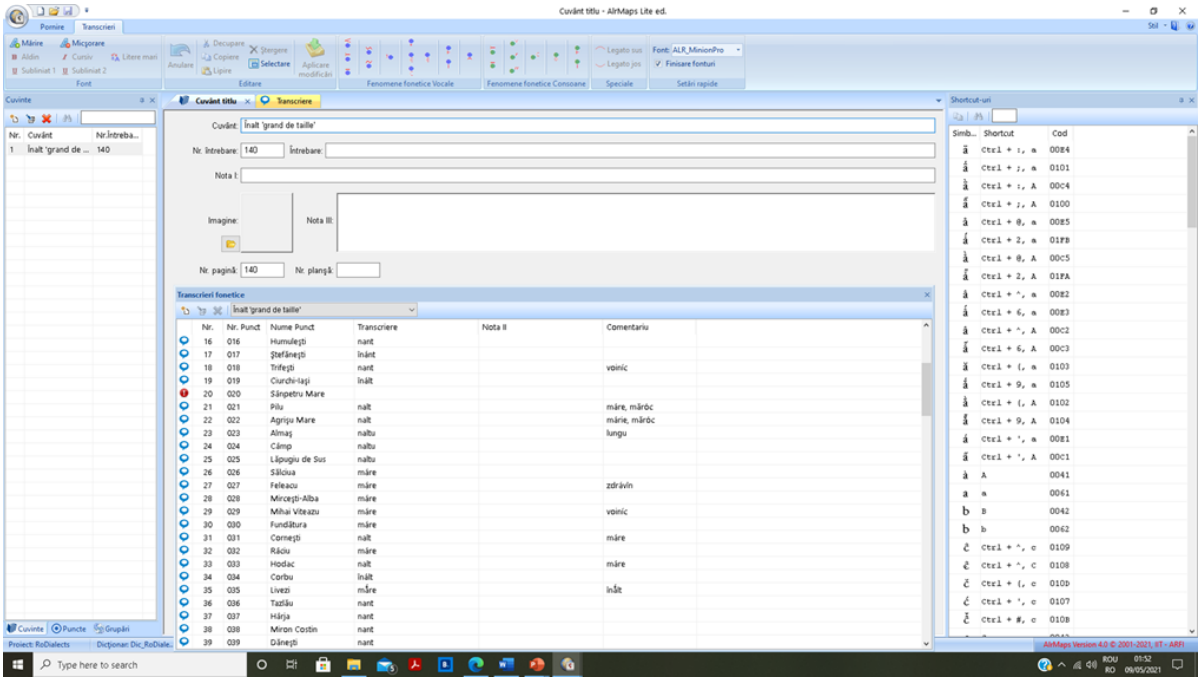

Figure 1. *ALDRO online interface*

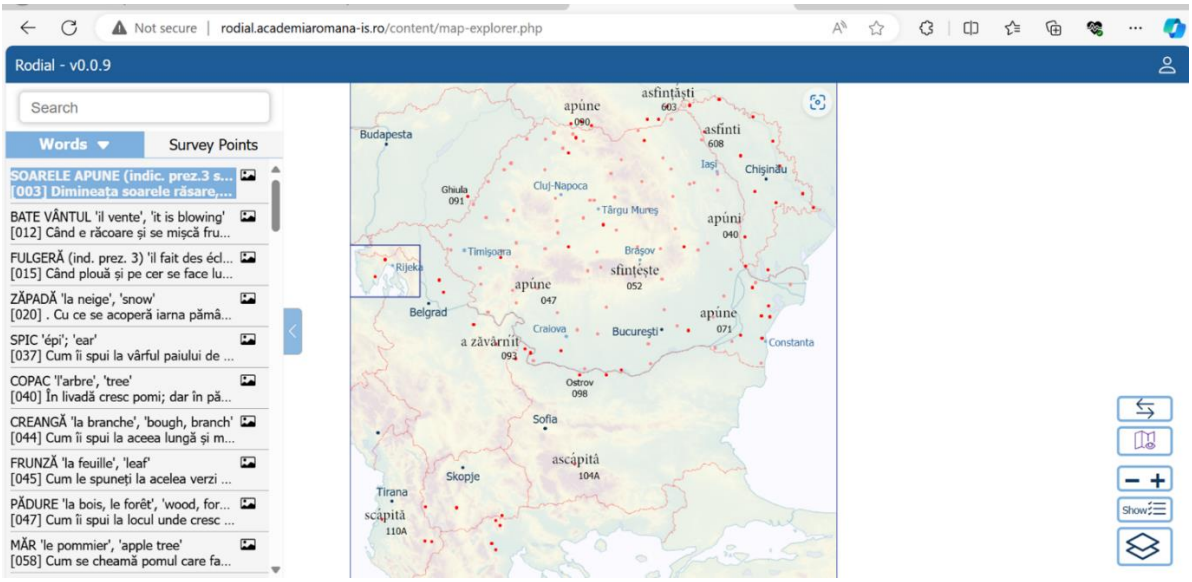

Figure 2. *ALDRO online interface – the map*

2 Romanian Dialects as a Source for Linguistic Comparison: The Perspective of Distance Dialects

Our research highlights numerous parallels between Daco-Romanian and the South Danubian Romanian varieties, encompassing both conservative features and parallel innovations. These innovations show that geographically separated speech forms – such as contemporary Aromanian and Daco-Romanian – develop not only divergently but also convergently, supporting the use of the concept of distance dialect rather than divergent dialect (Schmidt 2010). The distance dialect concept emphasizes the structural unity of territorially separated speech forms across historical periods and highlights similarities alongside differences.

Dialectal evidence illustrates these correspondences: for example, the Aromanian phoneme **ž** corresponds to **ğ** in other Aromanian varieties (*joc, joi, ajutór* vs. *ğoc, ğoi, ağutór*), and forms such as dr. *astăra* 'this evening', dr. *mă cuminec* 'I receive communion', and dr. *dimic* 'to soak bread in milk' align across South Danubian and northwestern Daco-Romanian varieties. Occasionally, South Danubian dialects also show correspondences with southern Daco-Romanian areas (e.g., northern *mai* 'liver' vs. southern Oltenian *hicat*, aligning with Aromanian).

These observations directly support the project's aim to systematically document and analyse dialectal convergences among North- and South Danubian Romanian varieties – Daco-Romanian, Aromanian, Megleno-Romanian, and Istro-Romanian – spoken across Romania, the Republic of Moldova, Ukraine, Serbia, Hungary, Albania, Bulgaria, the Republic of North Macedonia, Greece, and Croatia. By examining both convergent and divergent developments, the project seeks to demonstrate the Romance character and structural unity of Romanian within the broader European linguistic context.

3 Lexical Terms Denoting Temporal Notions in ALDRO

To underline this, we took in consideration the answers to the following notions from ALDRO: ASEARĂ 'last night', DIMINEAȚĂ '(early) morning', POIMÂINE 'the day after tomorrow', CINĂ 'dinner', TÂRZIU 'late', SOARELE APUNE 'sun sets' (the lexical field related to TIME). All dialectal facts are based on field research and are presented from a geolinguistic point of view. Our research is based on the questionnaire from *Atlas Linguarum Europae* (ALE), the ALE dialectal archive from "Iorgu Iordan – Al. Rosetti" Institute of Linguistics, Romanian Academy, to have a comparison with European dialects. In this way, the concordances with the Romance languages, related tocomprises of 140 inquiry points the languages of the Balkan linguistic union and with other European languages are highlighted.

3.1 DIMINEAȚĂ '(early) morning'

In response to ALDRO question [519] **DIMINEAȚĂ** 'in the morning / early morning', the recorded answers cluster into three distinct, non-contiguous areas. The most extensive distribution, both north and south of the Danube, reflects the direct continuation of Latin *demanitia*. In the Istro-Romanian dialect, we note the form *domareța*, characterized by rhotacism and the labialization of **/e/**, which may be interpreted as preserving an archaic phonetic layer. This group of forms can therefore be regarded as representing the oldest stratum.

Within Daco-Romanian, this widespread inherited form is partially rivalled by the analytic expression *înainte de amiază* 'before noon'. These responses form a discontinuous area in Banat and an isolated one in certain Transylvanian speech varieties. It is noteworthy that the lexical components of this expression are likewise of Latin origin.

In Aromanian, the inherited Latin form for 'morning' is in competition with a borrowing from Greek, *tahiná*, meaning 'very early (in the morning)'. This loanword is attested in Farsherot, Pindean, and Gramostean Aromanian speech varieties and was also brought to Romania by Aromanian populations who settled there beginning in the 1920s.

Term	Daco-Romanian dialect							Arom.	Megl.	Istro.
	Munt.	Banat	Timoc	Criș.	Transyl.	Maramu.	Mold. Subd.			
dimineață 'morning' (< lat. **demanitia*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
înainte de amiază ['before noon'] = 'morning' (< **inainte** < lat. *in ab ante* + **de** < lat. *de* + **amiazăzi** (< lat. *ad mediam diem*).		+		+	+					
tahina 'morning' < gr. *ταχινά*								+		

Figure 3. *ALDRO Terms for MORNING*

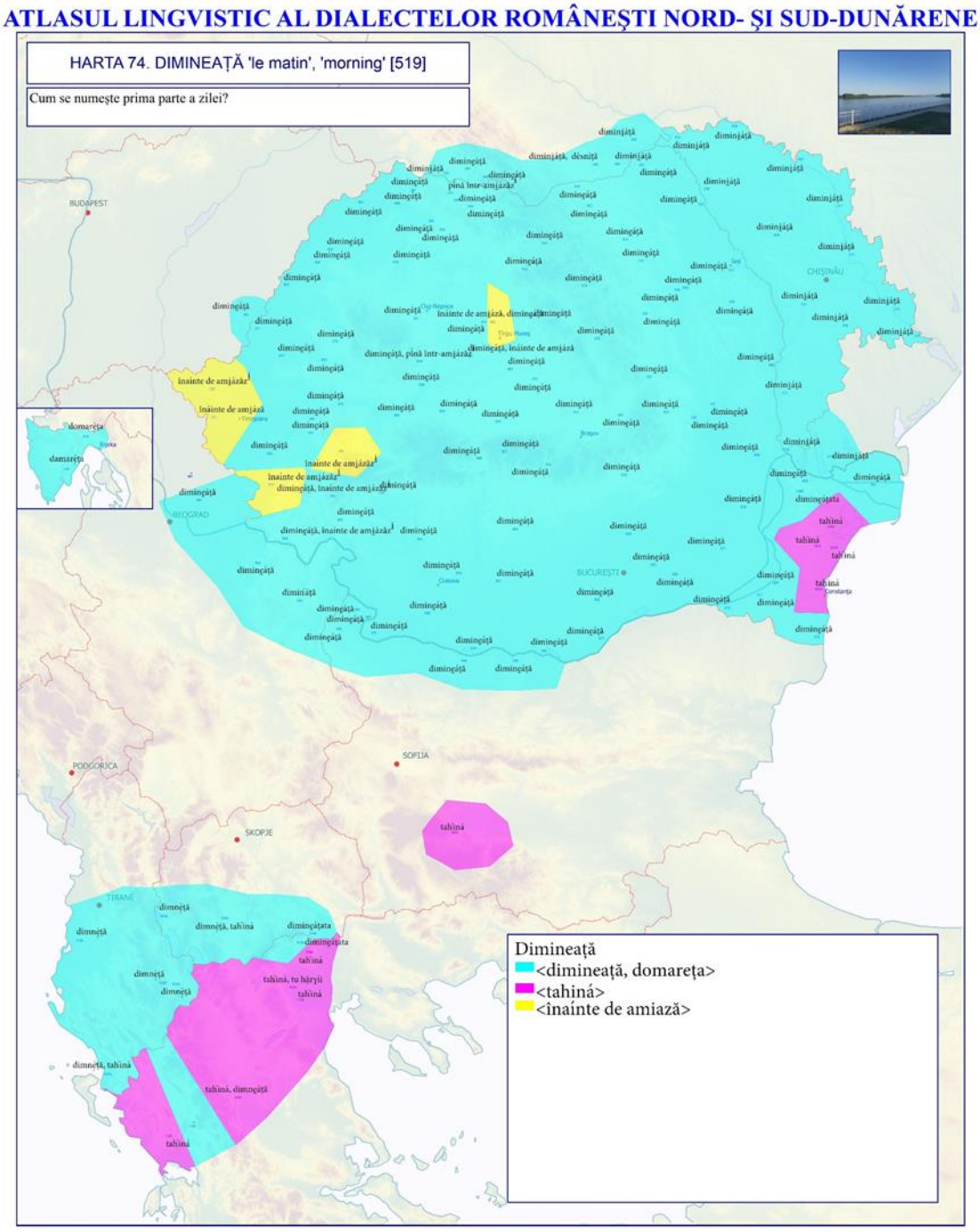

Figure 4. *ALDRO Map 74. MORNING*

3.2 POIMÂINE 'the day after tomorrow'

In response to ALDRO question [529] **POIMÂINE** 'the day after tomorrow', the recorded answers delineate areas reflecting elements inherited from Latin. The most widespread distribution, both north and south of the Danube, corresponds to the direct continuation of Latin *post + mane*. In the north-northwest, a conservative region of Daco-Romanian, the form *postmâne* is attested, also inherited from Latin, as is the corresponding form in Aromanian. This is considered the oldest linguistic layer.

In the southern and southeastern regions of Daco-Romanian, the innovative form *poimâine* is predominant. This widespread area is further complemented in Romanian by the analytic expression *alaltămâne*, which appears in two peripheral zones (cf. Bartoli 1925): in northwestern Daco-Romanian

regions – including the Crișana, Maramureș, and Banat subdialects, as well as in Transylvanian speech varieties – and in Greece, in the Pindean Aromanian speech.

In Istro-Romanian, a form exhibiting rhotacism is recorded: *căte mâre*. It is important to note that the constituents of these expressions are of Latin origin: *alaltămîne* 'another tomorrow' derives from *alalt* (< Lat. *ille* + *alter*) + *mâne* (< Lat. *mane*), while *căte mâre* 'another tomorrow' derives from *cealaltă* 'the other one' (< *cel* + *alalt* < Lat. *ecce-illu* + *alter*) + *mâre* (< Lat. *mane*).

Term	Daco-Romanian dialect							Arom.	Megl.	Istro.
	Munt.	Banat	Timoc	Criș.	Transyl.	Maramu.	Mold. Subd.			
pói̯mîi̯ne 'after tomorrow'(< lat. *post* + *mane*)	+		+							
pói̯mîne		+	+	+	+	+	+	+	+	
alăltămîń [another tomorrow] = 'after tomorrow', din *alalt* (< lat. *iile* + *alter*) + *mâne*		+		+	+	+		+		+

Figure 5. *ALDRO Terms for THE DAY AFTER TOMORROW*

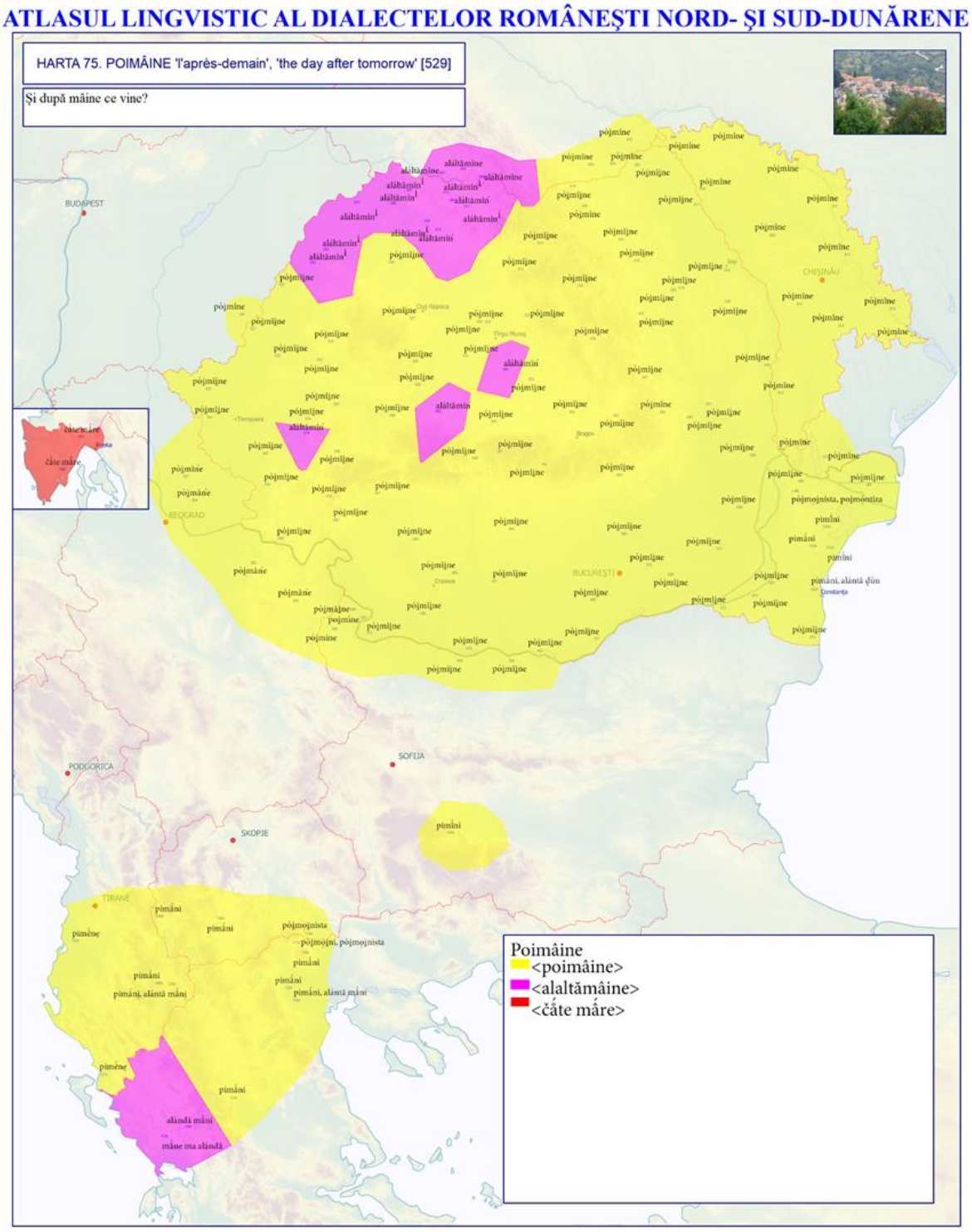

Figure 6. ALDRO Map 75. THE DAY AFTER TOMORROW

In the *Dictionary of the Megleno-Romanian dialect* (DDM) there are also other compound forms: *po˜móntiza, po˜m£ntiza, pu˜m¤ántiza, pu˜móntiza, pu˜m£ntiza,* forms derived from: *po˜mó˜ni* + *zú©ă* (< lat. *dies)*, similar forms such as the pair *măine* + *zú©ă: mbntaËu©ă*, *mbntiza, m¤ántiza m£˜ndiza* etc. In addition to these forms, in the Megleno-Romanian dialect, there is an influence of Western Bulgarian dialects: adverbs expressing time receive the particle *-ta* or *-ista* after the Bulgarian model, as in the examples: *m£˜nista, m£ntizăta, po˜mó˜nista, zu©ata*, *searta.* This particle marks the transformation of nouns into adverbs.

3.3 CINĂ ‘dinner’

Regarding ALDRO question [220] **CINĂ** ‘dinner’, the responses delineate three non-contiguous areas (see Figure 7). The most widespread area, both north and south of the Danube, corresponds to the direct continuation of Latin *cena*. In the Istro-Romanian dialect, a form with rhotacism, *ţira*, is attested, featuring the affricate **[ĉe]** realized similarly to **[ţ]**, as in *fiţor* ‘boy’. Notably, the affricate **[ĉe]** is preserved in this form in Aromanian and Megleno-Romanian, whereas in inherited words it usually appears as **[ţ]** in these dialects.

This extensive inherited layer is competed, both in Daco-Romanian dialects and in Aromanian, by the analytic expression *mâncare de seară* ‘evening meal’ (*mâncare* ‘food’, from the verb *a mânca* ‘to eat’ < Lat. *manducare*; *de* < Lat. *de*; *seară* < Lat. *sera*). The Latin origin of each component of this expression is noteworthy. In Daco-Romanian, particularly in the Moldavian subdialect, the synonymous expression *masă de seară* ‘evening meal’ (*masă* < Lat. *mensa*) is common.

Additionally, a small area in Daco-Romanian reflects a more recent Slavic loan, *ujină* ‘dinner’ (< Old Slavic *užina*), likely borrowed from Ukrainian.

Term	Daco-Romanian dialect							Arom.	Megl.	Istro.
	Munt.	Banat	Timoc	Criş.	Transyl.	Maramu.	Mold. Subd.			
cină ‘dinner’(< lat. *cena*)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
masă de seară ‘evening meal’ (*masă* < lat. *mensa* + *seară* < lat. *sera*)							+			
mâncare de seară ‘evening meal’ (*mâncare*, de la *a mânca* < lat. *manducare* + de < lat. *de* + seară < lat. *sera*)	+				+		+	+		
ujină ‘dinner’ (< old sl. *užina*)							+			

Figure 7. *ALDRO Terms for DINNER*

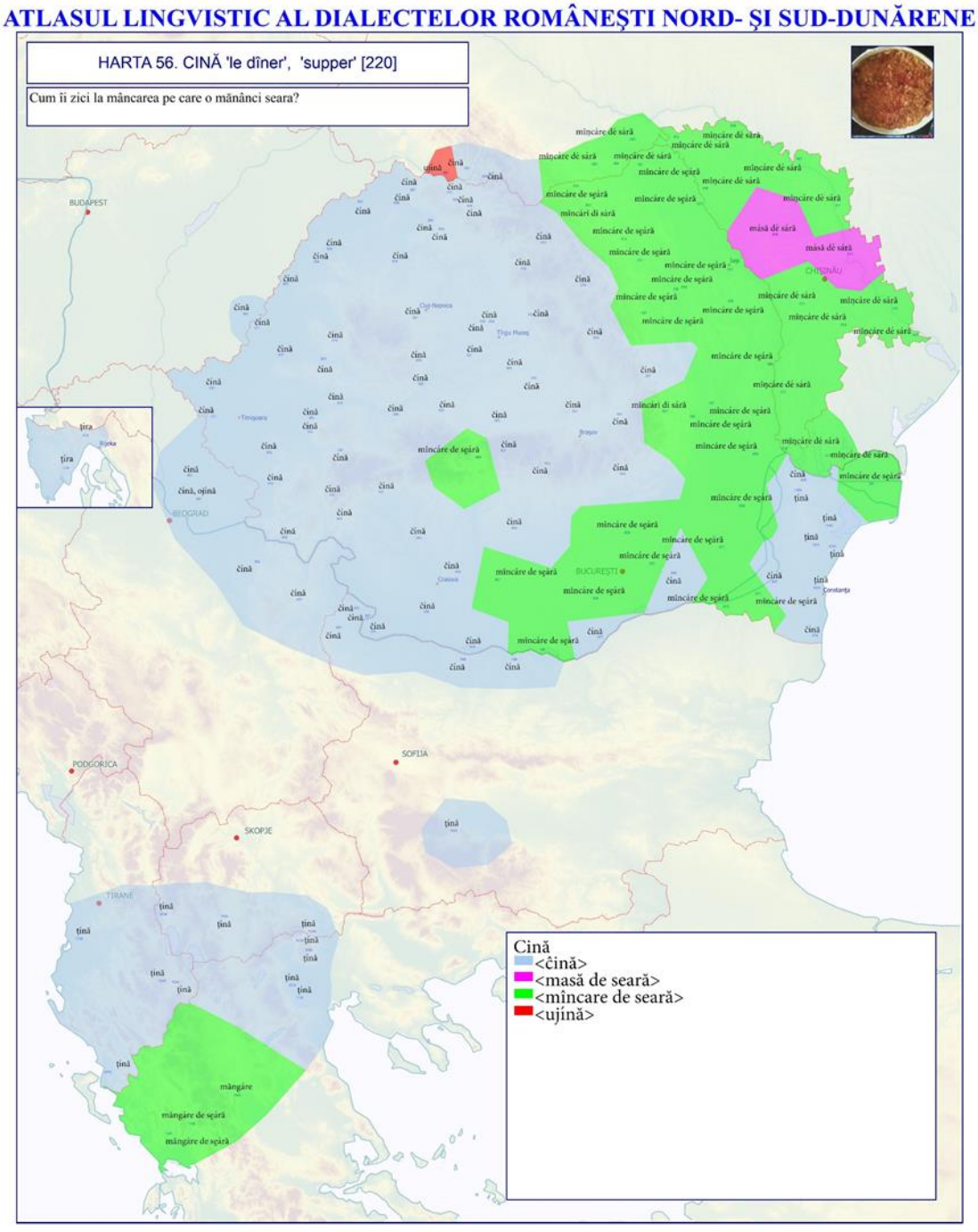

Figure 8. ALDRO Map 56. DINNER

3.4 ASEARĂ ‘yesterday evening / last night’

Regarding ALDRO question [526] ASEARĂ ‘yesterday evening / last night’, the responses reveal areas reflecting elements inherited from Latin, all centered around the noun *seară* ‘evening’, both north and south of the Danube. The most widespread area is represented by the Romanian compound adverb *aseară* ‘last night’ (*a* + *seară* < Lat. *ad sera*), which is attested in all Daco-Romanian subdialects as well as in Istro-Romanian.

In the northern-northeastern and southern Daco-Romanian regions, including the Moldavian and Muntenian subdialects, as well as in eastern Transylvanian speech varieties, the expressions *ieri seară* [lit. ‘yesterday evening’] = ‘last night’ (*ieri* < Lat. *heri* + *seară* < Lat. *sera*) and *ieri spre seară* [lit. ‘yesterday towards the evening’] = ‘last night’ (*ieri* < Lat. *heri* + *spre* < Lat. *super* + *seară* < Lat. *sera*) are common. All components of these compounds are of Latin origin.

In Megleno-Romanian, the adverb *seară* ‘evening’ is derived via conversion from the noun. In Aromanian, the compound adverb *aseară noaptea* ‘last night’ (*aseară* < Lat. *ad sera* + *noaptea* < Lat. *nox, noctis*) is attested, forming an area semantically equivalent to *ieri seară*. These adverbial compounds are deemed to represent the older stratum of the Romanian language.

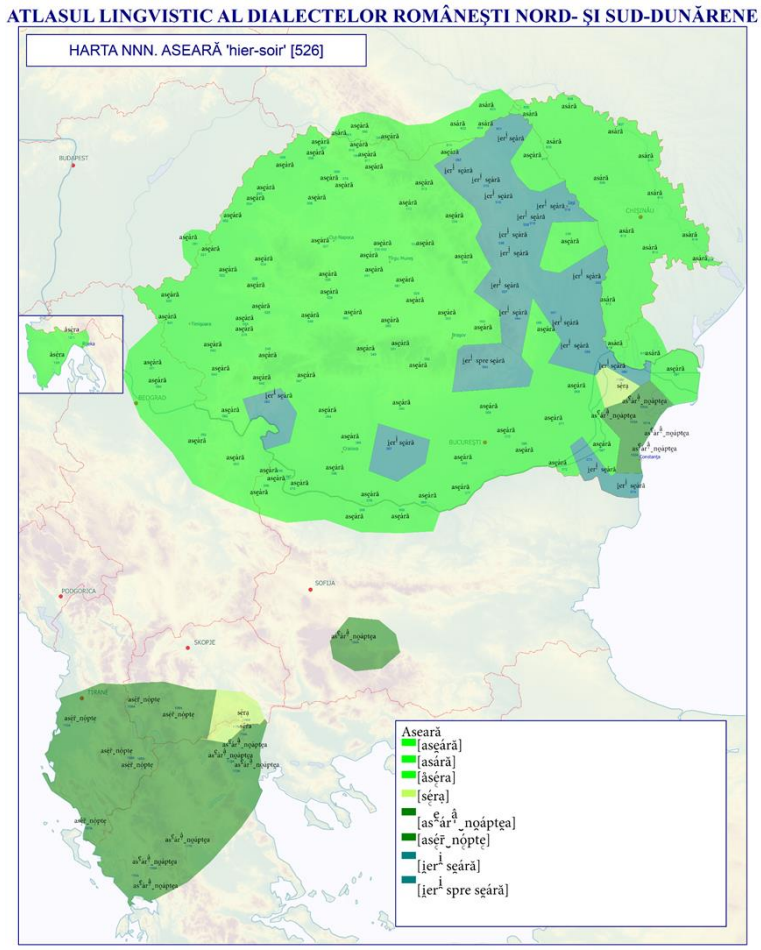

Figure 9. *ALDRO Map Ms. LAST EVENING*

Term	Daco-Romanian dialect							Arom.	Megl.	Istro.
	Munt.	Banat	Timoc	Criș.	Transyl.	Maramu.	Mold. Subd.			
aseară, adv. 'last night' (a + **seară** < lat. *sera*)	+	+	+	+	+	+	+			+
seară 'evening' (< lat. *sera*)									+	
***aseară* noaptea** 'last night' (*aseară* + *noaptea,* adv. < lat. *nox, noctis*)								+		
ieri seară [yesterday evening'] ='last night(< lat. *heri* < lat. *sera* > *seară*)	+	+					+			
ieri spre seară [yesterday to the evening'] ='last night' (< lat. *heri* + *spre* < lat. *super*+ *seară*)	+									

Figure 10. *ALDRO Terms for LAST EVENING*

3.5 TÂRZIU 'late'

Regarding ALDRO question [531] **TÂRZIU** 'late', the responses delineate three areas reflecting elements inherited from Latin, both north and south of the Danube. The most widespread area north of the Danube is represented by the adverb *târziu* 'late' (< Lat. *tardivus*), which is attested in all Daco-Romanian subdialects. In the Muntenian and Banat subdialects, isolated areas are formed by the adverb in combination with the comparative of superiority: *mai târziu* 'later' (from *mai* < Lat. *magis* + *târziu* < Lat. *tardivus*).

South of the Danube, as well as in Aromanian, Megleno-Romanian, and Istro-Romanian, a common area is attested – including the Banat and Crișana subdialects and the Transylvanian Daco-Romanian speech varieties – through the direct Latin continuation *amânat* 'late' (from *amâna* < *a* + *mâne* < Lat. *ad mane*). This adverb is also documented in Old Romanian (cf. *amâne*) and is semantically equivalent to French *ajourner* and Albanian *mënonj*.

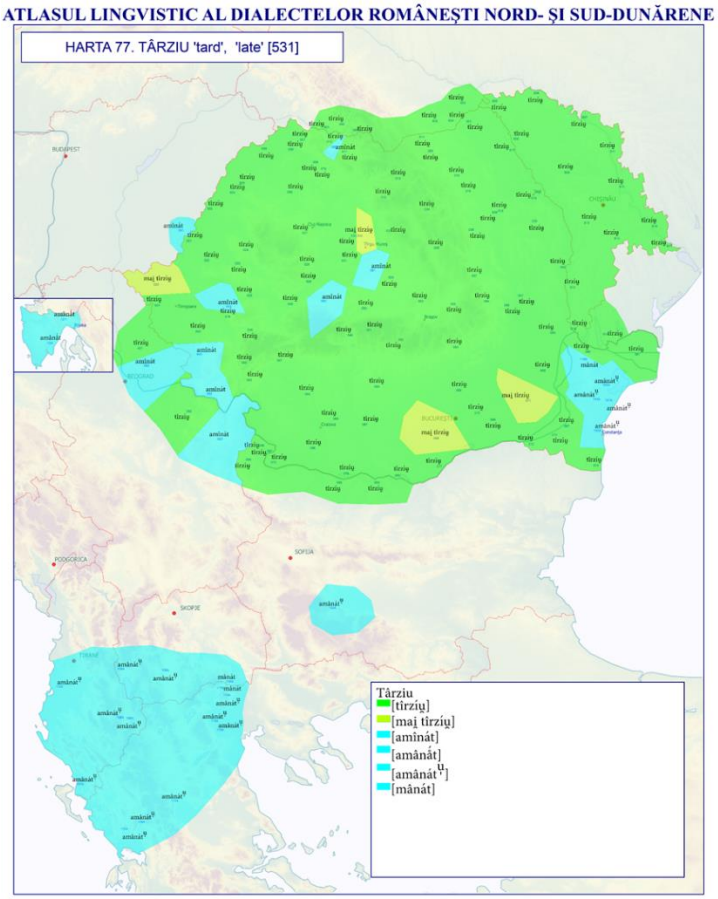

Figure 11. *ALDRO Map 77. LATE*

Term	Daco-Romanian dialect							Arom.	Megl.	Istro.
	Munt.	Banat	Timoc	Criș.	Transyl.	Maramu.	Mold. Subd.			
târziu 'late' (< lat. *tardivus*)	+	+	+	+	+	+	+			
mai târziu 'later' (from adv. *mai* < lat. *magis* + ***târziu*** (< lat. *tardivus)*	+	+			+					
amânat 'late' , from *lat. *ad mane* / adv. rom. **amâne,* cf. fr. *ajourner;* cf. alb. *mënoń*		+		+	+			+	+	+

Figure 12. *ALDRO Terms for LATE*

3.6 SOARELE APUNE ‘sun sets’

Regarding ALDRO question [003] SOARELE APUNE ‘the sun sets’, the responses delineate five main areas, most of which preserve elements inherited from Latin, both north and south of the Danube (see Figure 13). The most widespread area north of the Danube is represented by the verbs *sfințește* and *apune*. The form *scapătă* occurs in Daco-Romanian, Aromanian, and Megleno-Romanian. In certain western Romanian speech varieties, from regions in Serbia and Bulgaria, a borrowing from Serbian or Bulgarian, *zăvârnie*, is also recorded.

Of particular interest is the verb *sfințește* (with variants: *asfinte*, *sfinte*, *asfințește*), which has been the subject of discussion regarding its etymology. The forms include: *asfinți* (*asfințésc*, *asfințít*), verbal variant of *sfinți*;

1. (pertaining to celestial bodies) ‘to set, to decline’;

2. (pertaining to light sources) ‘to disappear, to darken’.

It is generally considered that *asfinți* derives from *sfânt* ‘saint’ (Miklošič 1886; Cihac 1870; DA; CDDE), and for comparative purposes with Modern Greek, see *ο ἥλιος βασιλεύει* (ELK 1951). The verb *asfinți* was widely used in everyday speech but did not appear in texts prior to the 19th century, suggesting a modern semantic evolution. It is likely derived from Latin forms such as *affingĕre* or *exfingĕre*, with subsequent inchoative conjugation and phonetic modification influenced by a false folk etymology that assimilated it to the semantic field of *sfânt* ‘saint’ and *sfinți* ‘to sanctify’ (DA s.v.).

In Latin, *fingere* primarily means ‘to shape’ (cf. *figura*, *effigies*), and in both Latin and Romanian it acquired the extended meaning ‘to give false shape’ or ‘to pretend’ (cf. Italian *fingere*, Provençal *fenher*, French *feindre* [REW 3313]). A specialized meaning has also been preserved in certain contexts, particularly relating to bread-making: ‘to shape the dough’, as in Catalan *fenyer*, Spanish *heñir*, and in Megleno-Romanian and Aromanian *asfindzere* ‘to leaven the dough’, and *desfindzere* ‘to place the dough in a cool location to prevent rising’ (DDA; REW 3313).

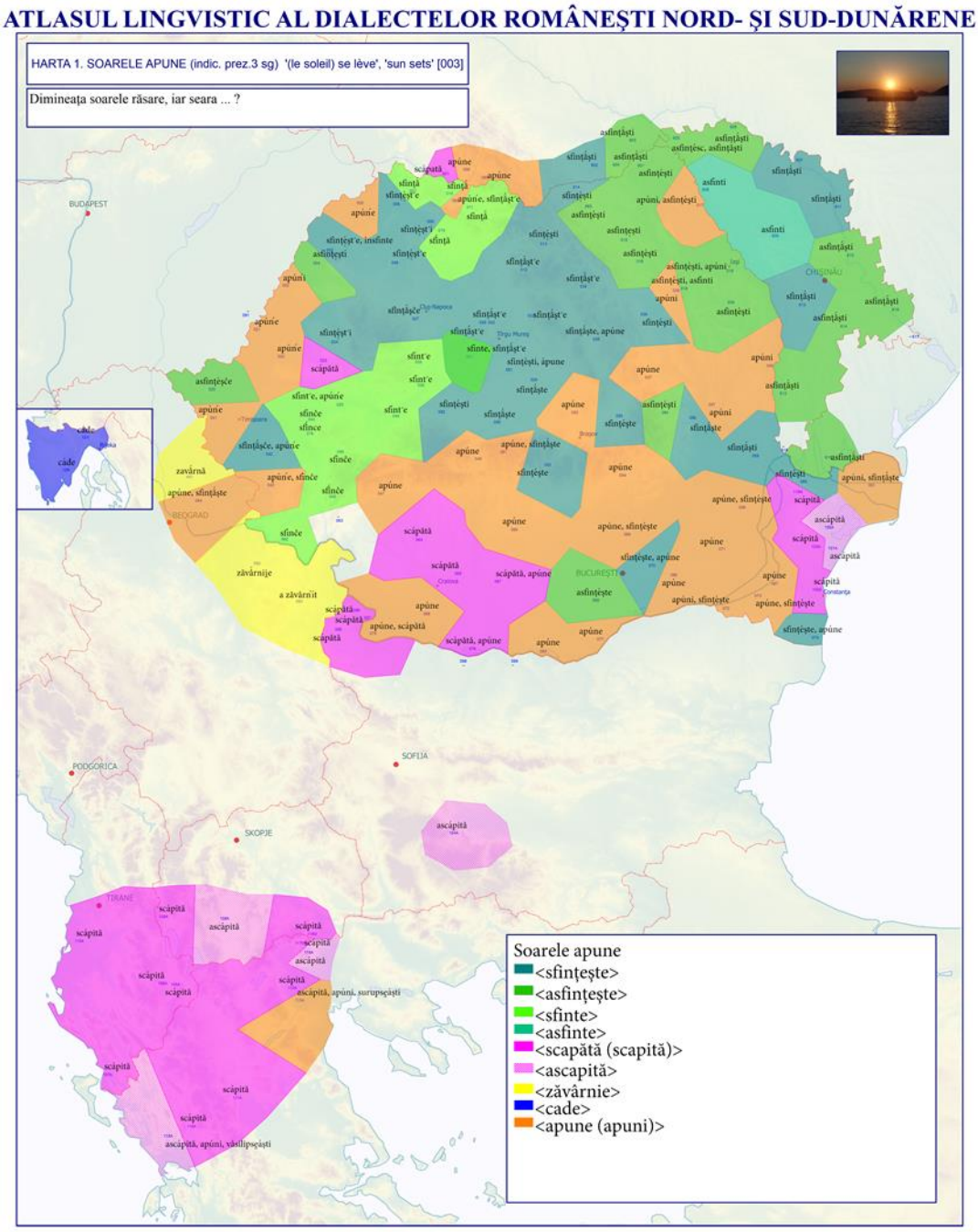

Figure 13. *ALDRO Map 1. THE SUN SETS*

Term	Daco-Romanian dialect							Arom.	Megl.	Istro.
	Munt.	Banat	Timoc	Criș.	Transyl.	Mar amu.	Mold. Subd.			
sfințește / asfințește /asfînte 'sun sets' ='last night' **(<** probably lat. ******affingĕre* sau ******exfingĕre* or from ***a*** + ***sfânt*** (< sl. *sventŭ.)*	+	+	+	+	+	+	+			
scapătă (scapită) [dropped] ='sun sets' (< lat. ******excapitare*)	+		+	+		+		+	+	
cade [fall]='sun sets' (< lat. *cadere*)										+
apune (apuni) 'to put' =[sun sets] **(<** lat. *appōnō)*	+	+	+	+	+	+	+			
zăvârnie [to descend]='sun sets'			+							

Figure 14. *ALDRO Terms for THE SUN SETS*

4. Conclusion. Comparative Analysis of Selected ALDRO Lexical Items in Romanian Dialects

The ALDRO questionnaire provides a valuable framework for analyzing inherited and innovated lexical items across Romanian dialects, both north and south of the Danube. Responses to selected temporal, meal-related, and diurnal expressions reveal patterns of continuity from Latin, regional innovations, and, in some cases, Slavic or Greek loanwords.

DIMINEAȚĂ 'in the morning / early morning' [519] shows three non-contiguous areas. The most widespread area corresponds to the direct continuation of Latin *demanitia*, attested north and south of the Danube, including a rhotacized and labialized form in Istro-Romanian (*domareța*), reflecting an archaic layer. In Daco-Romanian, analytic expressions such as *înainte de amiază* 'before noon' (from Lat. *ante* + *media*) form discontinuous areas, while in Aromanian, the Latin-derived term is competed by the Greek loan *tahiná* 'very early (in the morning)*, attested in Farsherot, Pindean, and Gramostean varieties.

POIMÂINE 'the day after tomorrow' [529] similarly reflects Latin inheritance. The widespread northern and northwestern Daco-Romanian area preserves *postmâne* (< Lat. *post mane*), also attested in Aromanian, representing the oldest layer. In the southern and southeastern Daco-Romanian region, the innovative form *poimâine* predominates. Analytic compounds such as *alaltămâne* (< Lat. *ille* + *alter* + *mane*) appear in peripheral northern Daco-Romanian areas and in Pindean Aromanian, while Istro-Romanian attests *čăte måre*, derived from *cealaltă* + *mane*, illustrating the Latin origin of its constituents.

CINĂ 'dinner' [220] shows three non-contiguous areas. The inherited Latin term *cena* dominates, with Istro-Romanian preserving a rhotacized form *țira* and the affricate [ĉe], also maintained in Aromanian and Megleno-Romanian. This inherited layer is competed by analytic compounds such as *mâncare de seară* 'evening meal' (*mâncare* < Lat. *manducare*, *de* < Lat. *de*, *seară* < Lat. *sera*), and in Moldavian Daco-Romanian, *masă de seară* (*masă* < Lat. *mensa*) is common. A minor area reflects the Slavic loan *ujină* (< Old Sl. *užina*), likely from Ukrainian.

ASEARĂ 'yesterday evening / last night' [526] illustrates the continued prominence of Latin-derived forms. The widespread adverb *aseară* (< Lat. *ad sera*) is attested in all Daco-Romanian subdialects and in Istro-Romanian. In northern-northeastern and southern Daco-Romanian areas, including Moldavian, Muntenian, and eastern Transylvanian varieties, analytic compounds *ieri seară* and

ieri spre seară (< Lat. *heri* + *sera*, with *spre* < Lat. *super*) are frequent. In Megleno-Romanian, *seară* is derived via conversion from the noun, while in Aromanian, *aseară noaptea* (< Lat. *ad sera* + *nox, noctis*) is semantically equivalent to *ieri seară*. These adverbial compounds represent an older stratum of Romanian.

TÂRZIU 'late' [531] shows a widespread northern area characterized by the adverb *târziu* (< Lat. *tardivus*), present in all Daco-Romanian subdialects. In Muntenian and Banat subdialects, isolated formations appear with the comparative *mai târziu* (< Lat. *magis* + *tardivus*). South of the Danube, and in Aromanian, Megleno-Romanian, and Istro-Romanian, a common area is attested with *amânat* (< *a* + *mâne* < Lat. *ad mane*), also documented in Old Romanian (*amâne*), semantically equivalent to French *ajourner* and Albanian *mënonj*.

SOARELE APUNE 'the sun sets' [003] reveals five areas. North of the Danube, the inherited verbs *apune* and *sfințește* dominate, while *scapătă* occurs across Daco-Romanian, Aromanian, and Megleno-Romanian. In western Romanian varieties (Serbia, Bulgaria), the Slavic loan *zăvârnie* is recorded. The verb *sfințește* (variants: *asfinte, sfinte, asfințește*) illustrates a modern semantic development from Latin forms such as *affingĕre* or *exfingĕre*, influenced by a folk etymology associating it with *sfânt* 'saint'. The specialized meaning 'to shape dough' is preserved in Megleno-Romanian and Aromanian (*asfindzere, desfindzere*) and reflects continuity from Latin *fingere* 'to shape'.

Overall, these data illustrate the enduring Latin heritage in Romanian dialects, the formation of analytic and compound expressions, the integration of loanwords, and the dynamic interplay between conservation and innovation across temporal, meal-related, and diurnal vocabulary. The systematic mapping of these items underscores the structural unity of Romanian while also highlighting regional differentiation, supporting the conceptual framework of **distance dialects**.

This dialectal field research on South Danubian dialects could not be done in the 1980s when ALE surveys took place in Greece and Albania due to the geopolitical conditions of the time. We also consider it opportune to include in the network a Romanian locality from Hungary, as well as the extension of the network from the historical Maramures, now in Ukraine. Using the ALE's questionnaire, the Romanian material will be used in a complete form for the linguistic commentaries from the next ALE volumes, offering to the academic environment, and not only, an overview, from a scientific point of view, of the Romanian language and its dialects.

Despite the access to editions such as Atlasul lingvistic românesc pe regiuni. Sinteză vol. I-III (coord. N. Saramandu), Atlasul lingvistic al dialectului aromân (N. Saramandu, M. Nevaci) or Atlasul lingvistic al dialectului meglenoromân (P. Atanasov), Atlasul lingvistic al dialectului istroromân (R. Flora), Atlasul lingvistic istroromân (G. Filipi), the progress in knowing the Romanian language as a whole can be made only on the basis of a unitary material, elaborated with the same questionnaire, with a systematic study which allows comparison with European languages and dialects.

The preservation of characteristics inherited from Latin, which are built as a common base for all dialects of Romanian. *Atlasul lingvistic al dialectelor româneşti din nordul şi din sudul Dunării* (ALDRO), engl. *The Linguistic Atlas of the Romanian dialects from the North and the South of Danube*, by comparing the Romanian dialectal material, by sub-subdialects, demonstrates the unity of the Romanian language in its spatial extension, in a territory of continuum romanicum, both the preservation of some facts from Latin at the phonetic, morphological, syntactic, lexical level as well as the manifestation of independent dialectal tendencies in the same direction.

As shown by the great Romanian linguists – Sextil Puşcariu, Ovid Densusianu, Al. Philippide, Al. Rosetti, I. Iordan – Romanian cannot be studied scientifically without knowing the south Danubian Romanian dialects and, first of all, the most important of them, the Aromanian dialect, since it has a "central position" in the Balkan Peninsula, as Eqrem Çabej (Çabej 1976: 3) put it, which explains the multiple relations between this Romanian dialect and the Balkan languages. *The Linguistic Atlas of the Aromanian Dialect* allows, for the first time, the delimitation of the Aromanian subdialects geographically, which was not possible from previous dialectology works. This is an important progress in the field on linguistic geography.

This brief analysis of the Aromanian spoken today shows the preservation of characteristics inherited from Latin that are built as a common base for all dialects of Romanian. Over time, this same common base allowed Aromanians to increase their Romanian awareness, considering

themselves the same people and using the same language with the Romanians from the north of the Danube.

The long cohabitation with the native speakers of other languages gave Aromanians the possibility to borrow elements from Greek, Albanian, Slavic, Turkish, languages with which however they have never identified themselves either ethnically or linguistically. In conclusion, we note that the Balkan influence was constant through the history of the Romanian language. As a language of culture, Greek was, in the Balkan area, the language with the strongest influence.

Sources

ALiR 2019: *Atlas Linguistique Roman, commentaires et cartes linguistiques* par Veny, J., M. Contini et E. Carpitelli, P. García Mouton et N. Saramandu, L. Massobrio et J. Saramago (eds.). Alessandria [Italia]: Edizioni dell'Orso.

CDDE 2006 [1907]: Candrea, I.-A. Densusianu, O. *Dicţionarul etimologic al limbii române. Elementele latine*. G. Brâncuş (ed.). Bucureşti: Paralela 45.

Cihac 1870/1879: Cihac, A. *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, 2 vol. Francfort, Ludolphe St. Goar & Berlin, A. Ascher & Bucureşti, Sotchek.

DA 1913 – 1948: Academia Română, *Dicționarul limbii române*. București: Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea/Tipografia Ziarului "Universul" S. A.

DDA 1963/1974: Papahagi, T. *Dicţionarul dialectului aromân, general şi etimologic.* București: Editura Academiei.

DDM 2013-2025: *Dicționarul dialectului meglenoromân general și etimologic*, Saramandu, N., Bojoga, A., Floarea, I., Tiugan, M. Vol. I-III. București: Editura Academiei Române.

DER 1954 – 1966: Ciorănescu, A. *Diccionario Etimológico Ruman*. Tenerife: Biblioteca Filológica, Universidad de La Laguna. Traducere în limba română 2002, *Dicţionarul etimologic al limbii române.* București: Saeculum I.O.

ELK 1st ed. 1951, 4th repr. of 3rd ed. 2001: Andriotis, N. P. *Ετυμολογικό λεξικό της κοινής νεοελληνικής* [*Etymological dictionary of Standard Modern Greek*] Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.

Miklošič 1886: Miklošič, Fr. *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*. Wien: Braumüller.

References

REW 1936: Meyer-Lübke, W. *Romanisches etymologisches Wörterbuch.* Heidelberg: C. Winter.

Atanasov 2018: Atanasov, P. Locul dialectului meglenoromân în limba română. – In: *Poglavlja iz romanske filologije: U čast akademiku Augustu Kovačecu o njegovu 80 rođendanu*. Zagreb: FF Press, p. 8 – 100.

Bartoli 1925: Bartoli, M. *Introduzione alla neolinguistica. Principi, scopi, metodi*. Genève-Firenze: Olschki.

Capidan 1936: Capidan, Th. *Romanitatea balcanică*. București: Imprimeria Naţională.

Cugno 2018: Cugno, F. Istroromânii în geolingvistica italiană. – In: *Fonetică și Dialectologie*, XXXVII, p. 57 – 68.

Çabej 1976: Çabej, E. Zur aromunischen Wortforschung. – *Studii şi cercetări lingvistice*, XXVII, S. 485 – 492.

Floarea 2023: Floarea, I. *Structura dialectală a dacoromânei pe baza ALRR. Sinteză*. București: Editura Universității din București.

Gargallo et al. 2007: Gargallo Gil, J. E, M. R. Bastardas i Rufat (Eds.). *Manual de lingüística románica*. Barcelona: Grupo Planeta (GBS).

Nevaci, Floarea 2022: Nevaci, M., I. Floarea. Continuum romanicum dans les aires lexicales de l'Atlas linguistique des dialectes roumains du nord et du sud du Danube: le projet RoDial – ALDRO. – *Bollettino dell'Atlante linguistico italiano*, 3 (46), pp. 321 – 342.

Saramandu 2021: Saramandu, N. *Limba română. Originile*. București: Editura Academiei Române.

Saramandu 2022: Saramandu, N. Formarea dialectelor românești din perspectiva geografiei lingvistice. – In: *Fonetică și Dialectologie*, XLI, pp. 193 – 202.

Schmidt 2010: Schmidt J. E. Language and Space: The Linguistic Dynamics Approach. – In: *Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation. Vol. 1: Theories and Methods.* Berlin / New York: De Gruyter Mouton, pp. 201 – 225.

Tagliavini 1977: Tagliavini, C. *Originile limbilor neolatine. Introducere în filologia romanică*, București: Editura Științifică și Enciclopedică.

ГЕОГРАФСКИ ВАРИАЦИИ В ЛЕКСИКАЛНОТО ИЗРАЗЯВАНЕ НА ВРЕМЕТО: СРАВНИТЕЛНО ИЗСЛЕДВАНЕ НА РУМЪНСКИТЕ ДИАЛЕКТИ

Manuela Nevaci[a], Irina Floarea[b]

Institutul de Lingvistică "Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Universitatea din București [a,b]

manuela.nevaci@unibuc.roa, flo_irina@yahoo.comb

Резюме. Многобройни диалектологични изследвания разкриват съвпадения между арумънски, мегленорумънски и истрорумънски, както и някои поддиалекти на дако-румънски (обикновено от Банат и Кришана). Отбелязваме, че територията, където се говори румънски, понякога се разделя на две области – област, където терминът е наследен от латински, и област, където терминът е заимстван (обикновено от гръцки, албански, славянски). За да подчертаем това, взехме предвид отговорите на следните понятия от ALDRO: ASEARĂ 'снощи', DIMINEAȚĂ '(рано) сутрин', POIMÂINE 'вдругиден', CINĂ 'вечеря', TÂRZIU 'късно', SOARELE APUNE 'залез слънце' (от лексикалното поле, свързано с времето). Всички диалектни факти се основават на теренни проучвания и са представени от геолингвистична гледна точка.

Ключови думи: *румънски диалекти; лингвистична география; понятия за времето; темпорални морфологични категории*

Manuela Nevaci, Irina Floarea
Institutul de Lingvistică "Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
Calea 13 Septembrie 13,
050711 Bucharest, Romania /
Universitatea din București
Strada Edgar Quinet nr. 5
010017 Bucharest, Romania

СЪВРЕМЕНЕН БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

РЕГИОНАЛНА И ВЪЗРАСТОВА ДИНАМИКА НА ЛАРИНГАЛНИЯ КОНТРАСТ ПРИ ТВЪРДИТЕ ПРЕГРАДНИ СЪГЛАСНИ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Бистра Андреева

Институт по езикознание и езикови технологии, Университет на Заарланд

andreeva@lst.uni-saarland.de

Резюме. Настоящото изследване анализира реализацията на ларингалния контраст при твърдите преградни съгласни /p, t, k, b, d, g/ в съвременния български език с цел да се установи дали системата демонстрира признаци на вътрешна динамика и дали тази динамика е социално стратифицирана. Акустичният анализ се основава на записи от 55 говорители, разпределени по регионална норма (източна и западна) и възраст (млади и възрастни). Изследвани са продължителността на преградата, аспирацията и съгласната, както и относителният дял на аспирацията. Резултатите показват, че българската система запазва характеристиките на език с активна звучност, като контрастът между силни и слаби съгласни остава стабилен при преградата и общата продължителност. В същото време се наблюдава селективно увеличаване на аспирацията при силните съгласни, особено при веларните, което води до вътрешно преразпределение на времевата структура на съгласната. Социалната вариация се локализира предимно във фазата на аспирацията и се проявява като ясно очертана регионална и възрастова динамика. Данните показват, че системата остава типологично стабилна, но демонстрира локализирана фонетична вариация, която може да се интерпретира като ранна фаза на вътрешна реорганизация.

Ключови думи: *български език; ларингален контраст; аспирация; твърди преградни съгласни; социофонетика*

1. Ларингалният контраст: теоретична и типологична рамка

Ларингалният контраст при преградните съгласни е сред фундаменталните параметри в типологичната класификация на езиците и се описва традиционно чрез признаците [звучност] и [разширен глотис]. Признакът [звучност] отразява наличието или отсъствието на вибрация на гласните струни по време на преградата, а признакът [разширен глотис] – наличието или отсъствието на аспирация след разрушаване на преградата. Теоретичното разграничение между двата признака е важно, тъй като те не са симетрични огледални категории, а кодират различни механизми на ларингална организация. Докато [+звучност] изисква активна мускулна координация (активна аддукция на гласните струни) и поддържане на трансглоталното налягане за осигуряване на звучност по време на преградата, [+разширен глотис] се характеризира с поддържане на абдукцията на гласните струни по време и след разрушаването на преградата. Това води до забавено включване на вибрацията на гласните струни за следващия гласен звук. В резултат въздушната струя преминава свободно през отворения глотис и поражда турбулентност, която акустично се реализира като кратък фрикативоподобен шум – т.нар. аспирация. Следователно аспирацията не е просто „придихателен шум“, а резултат от специфична времева координация между оралната и ларингалната артикулация.

Емпиричните изследвания върху ларингалния контраст при преградните съгласни очертават два основни типа двучленни системи: т.нар. езици с активна звучност (*true voice languages*, напр. руски, унгарски, френски, испански), при които звучните съгласни се реализират с вибрации на гласните струни по време на преградата, и аспириращи езици (*aspirating languages*, напр. английски, немски), при които противопоставянето е между кратка и дълга фаза на аспирация след разрушаване на преградата (Lisker, Abramson 1964; Keating 1984; Cho, Ladefoged 1999). Съвременните теоретични разработки предлагат разграничение не само на фонетично, но и на фонологично равнище. Според Beckman, Jessen & Ringen (2013) и Petrova

et al. (2006) при системите с активна звучност контрастът се реализира чрез признака [звучност], докато при аспириращите системи контрастът се реализира чрез признака [разширен глотис]. Това разграничение предполага, че ларингалните системи не са просто количествено различни, а структурно организирани около различни фонологични параметри. Ето защо в съвременната литература се предпочитат термините силни (*fortis*) и слаби (*lenis*) съгласни, тъй като те не обвързват контраста с конкретен фонетичен корелат, а оставят отворен въпроса за неговата фонологична спецификация ([±звучност] или [±разширен глотис]).

В този контекст възниква въпросът дали подобни системи са типологично стабилни или могат да демонстрират вътрешна динамика и преходни състояния. Нарастващият интерес към възможни „смесени“ модели поставя фокуса върху случаи, при които силните съгласни започват да демонстрират характеристики, близки до [±разширен глотис], докато слабите остават асоциирани с [±звучност].

2. Българският език в типологична перспектива

По отношение на българския език традиционният анализ приема, че системата е организирана около признака [звучност], т.е. българският принадлежи към типа езици с активна звучност (Тилков и др. 1982 / Tilkov et al. 1982). Същевременно в съвременната разговорна реч се наблюдава появата на кратки фази на аспирация при реализацията на преградните съгласни при определени групи говорители. Макар наблюденията на този етап да имат предварителен характер и да се основават на ограничен емпиричен материал, те поставят въпроса дали системата запазва своята типологична стабилност или демонстрира възрастово и регионално стратифицирана фонетична вариация, която може да се разглежда като потенциална предпоставка за структурна промяна. Проблемът придобива допълнителна значимост в условията на глобализация и засилен езиков контакт. Българският език функционира в среда на интензивна експозиция към аспириращи езици (английски, немски), както чрез образователната система, така и чрез медийното пространство и масовата мобилност. Подобен контакт би могъл да повлияе върху фонетичната реализация на ларингалния контраст, особено при по-младите поколения.

Към тази перспектива следва да се добави и вътрешноезиковият фактор. В рамките на съвременния български език се разграничават две основни говорни норми – източна и западна, както е подробно аргументирано от Буров / Буров 2012. Тези две норми отразяват исторически и диалектни различия и продължават да функционират като реални варианти на стандартната реч. Въпреки значимостта им за социолингвистичното описание на българския език, те остават сравнително слабо изследвани във фонетично и акустично отношение (вж. напр. Жобов 2004 / Zhobov 2004 за преглед на звуковете в българския език и диалектите, Sabev 2023 за редукцията на гласните, Маринов, Падарева-Илиева 2021 / Marinov, Padareva-Ilieva 2021 за меките преградни съгласни). Към настоящия момент липсват систематични изследвания върху възможността регионалните норми да демонстрират различна артикулационна настройка по отношение на слабите и силни твърди преградни съгласни.

3. Изследователски въпроси и хипотези

Настоящото изследване има за цел да установи дали съвременната реализация на ларингалния контраст при твърдите преградни съгласни в българския език демонстрира признаци на вътрешна структурна динамика и дали тази динамика е социално стратифицирана по регион и възраст. В този контекст се формулират следните изследователски въпроси:

1. Съществуват ли регионални различия в абсолютното и относителното времетраене на аспирацията при твърдите преградни съгласни /p, t, k, b, d, g/?

2. Съществуват ли възрастово обусловени различия в реализацията на ларингалния контраст?

3. Какъв е структурният характер на установените различия? Проявяват ли се те като (а) глобална промяна в темпоралната организация на съгласните, или (б) селективна модификация на силната категория /p, t, k/, изразяваща се в относителна „глотална експанзия“ (усилване на признака [разширен глотис])?

От тези въпроси произтичат следните хипотези:

Хипотеза 1 (структурна стабилност): Ако системата запазва стабилен модел с активна звучност, вариацията ще бъде предимно количествена и няма да засяга вътрешното фазово разпределение между преградата и аспирацията.

Хипотеза 2 (селективна глотална експанзия): Ако се наблюдава ранна фаза на вътрешна реорганизация, тя ще бъде концентрирана в силната категория, като съгласните /p, t, k/ ще демонстрират увеличаване на аспирацията и нейния относителен дял, без съпътстващо глобално удължаване на съгласната.

Хипотеза 3 (социална стратификация на динамиката): Ако динамиката е социално структурирана, различията ще се проявяват асиметрично по регион и възраст, като по-младите говорители ще демонстрират по-висока степен на глотална експанзия в сравнение с възрастните.

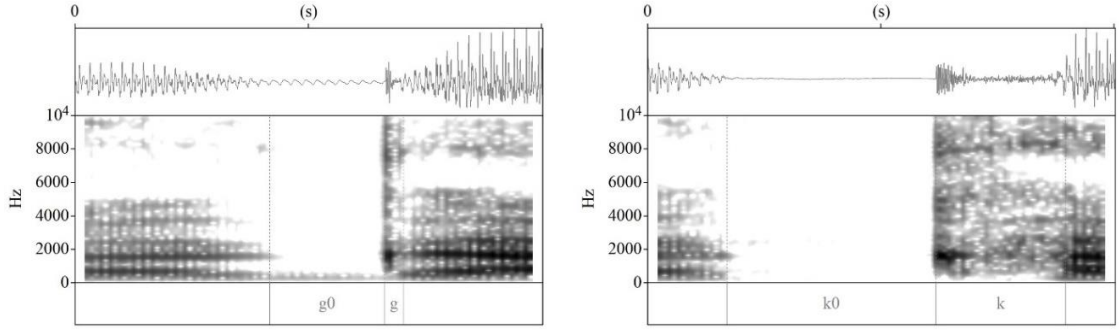
4. Методология

Експерименталният материал включва 12 лексикални единици: 6 едносрични и 6 двусрични думи, започващи със съответната съгласна /p, t, k, b, d, g/ в силна позиция пред гласната /a/ (*пар, бар, пали, бали, тар, дар, тага, дала, кар, гар, кара, гара*). Целевите думи са вградени в рамково изречение от типа: *Ще кажа* __. Рамковото изречение е реализирано като отговор на въпрос (*Какво ще кажеш?*), което гарантира относително естествена интонационна структура и акцентна позиция на ударената сричката в целевата дума. Всички стимули са представени в PowerPoint презентация и са рандомизирани, за да се минимизират ефектите на реда и евентуалната адаптация на говорителите.

В изследването участват общо 55 говорители, разпределени по регионална норма (западнобългарска и източнобългарска), възраст (млади и възрастни) и пол (мъже и жени). Западнобългарската група включва 10 млади и 8 възрастни жени и 3 млади и 2 възрастни мъже, родени и израснали в София и Кюстендил. Източнобългарската група включва 14 млади и 9 възрастни жени и 4 млади и 5 възрастни мъже, родени и израснали в Русе, Варна, Бургас, Пловдив, Шумен, Габрово, Разград, Хасково, Ловеч, Стара Загора. Средната възраст на младите жени е 24.69 г. (*SD*[1] = 8.67, *Me* = 20, *R* = 19-45 г.), на младите мъже – 24.67 г. (*SD* = 7.06, *Me* = 21.5, *R* = 19-35 г), на възрастните жени – 59.9 г. (*SD* = 8.48, *Me* = 61, *R* = 48-76), а на възрастните мъже – 67.50 г. (*SD* = 6.83, *Me* = 66.5, *R* = 60-76 г.).

Всеки участник е записан самостоятелно в тиха среда с минимален фонов шум. Аудиозаписите са осъществени с динамичен хедсет микрофон *Shure WH20*, позициониран стабилно спрямо устата, с цел осигуряване на постоянна дистанция и минимизиране на вариативността в интензитета. Сигналът е дигитализиран чрез външна звукова карта *Behringer U-Phoria UMC202HD* с 24-битова моно дискретизация и честота 44.1 кХц. Записите са съхранени като некомпресирани (*PCM*) файлове във wav формат.

Всички записи са анотирани ръчно с програмата *Praat* (Boersma. Weenink 2025) въз основа на визуална инспекция на синхронизираните осцилограма и спектрограма (вж. Фигура 1).

Фигура 1. *Пример за анотирането на преградата (к0, g0) и аспирацията (к, g) за велар-ните плозиви /g/ (ляв панел) и /к/ (десен панел)*

1 В текста *M* обозначава средна стойност (mean), *SD* – стандартно отклонение (standard deviation), *Me* – медиана (median), а *R* – диапазон (range).

За преградните съгласни /p, t, k/ и /b, d, g/ са сегментирани границите на преградата (рязко намаляване на акустичната енергия и изчезване на формантната структура), и фазата на аспирация от момента на разрушаване на преградата (първия ясно изразен импулс на широколентов шум) до началото на следващата гласна (поява на регулярна периодичност и ясно очертан втори формант в следващата гласна). Допълнително е извършена визуална инспекция на осцилограмите и спектрограмите с цел проверка на наличието на периодична вибрация по време на преградата при слабите преградни съгласни /b, d, g/. Наблюденията показват, че в преобладаващата част от случаите се регистрира ясно изразена периодичност в рамките на преградата, което свидетелства за наличие на активна звучност. С помощта на скрипт за програмата *Praat* автоматично са извлечени три типа акустични показатели:

(a) абсолютни стойности на времетраенето на преградата ($T_{ПР}$), на аспирацията ($T_{АСП}$) и на съгласната ($T_{СЪГЛ}$);
(b) логаритмична трансформация на абсолютните стойности ($_{LOG}T_{ПР}$, $_{LOG}T_{АСП}$, $_{LOG}T_{СЪГЛ}$) с цел редуциране на асиметрията в разпределението и стабилизиране на вариацията, което прави данните по-подходящи за линейно смесено моделиране;
(c) относителни стойности, изразяващи аспирацията като процент от времетраенето на съгласната ($_{АСП}\% = (T_{АСП} / T_{СЪГЛ}) \times 100$) с цел изследване на вътрешната темпорална организация на съгласната независимо от темпа на речта.

5. Статистически анализ

За анализ на данните са приложени линейни смесени модели (*LMMs*) чрез пакета *lmerTest* (Kuznetsova et al. 2017) в R (R Core Team 2025). За всяка зависима променлива (LOGТПР, LOGТАСП, LOGТСЪГЛ и АСП%) са изградени отделни модели. Като фиксирани ефекти са включени КАТЕГОРИЯ СЪГЛАСНА (силна/слаба), МЯСТО НА УЧЛЕНЕНИЕ (лабиално/алвеоларно/веларно), РЕГИОН (западна/източна норма) и ВЪЗРАСТ (млади/възрастни говорители), както и всички взаимодействия между тези фактори. Този пълен факторен дизайн позволява оценка както на главните ефекти, така и на взаимодействията между социалните и артикулационни фактори. Изборът на оптимална случайна структура е извършен чрез модели, оценени с максимална правдоподобност (*ML*), което позволява сравнение на конкуриращи се спецификации чрез информационния критерий на Акаике (*AIC*; Akaike 1974), следвайки принципите за избор между конкуриращи се модели (Burnham, Anderson 2004). Йерархичната структура на данните първоначално е моделирана чрез максимална случайна структура, включваща случайни прихващания (*random intercepts*) и наклони (*random slopes*) за основните експериментални фактори по РЕСПОНДЕНТ и ЛЕКСИКАЛНА ЕДИНИЦА. Тези спецификации доведоха до проблеми с конвергенцията и сингулярни решения, което показва свръхпараметризация спрямо наличния обем данни и ограничена информативност на данните за оценка на сложна случайна вариация. Постепенното редуциране на случайните наклони показа, че добавянето им не подобрява съответствието на модела (ΔAIC = 8-9 при отделните зависими променливи) и води до нестабилни оценки на дисперсионните компоненти. Поради това финалните модели включват само случайни прихващания за РЕСПОНДЕНТ и ЛЕКСИКАЛНА ЕДИНИЦА, което осигурява контрол върху междуиндивидуалната и лексикалната вариация при стабилна конвергенция и възможност за надеждна интерпретация на фиксираните ефекти. След определяне на финалната случайна структура моделите са преоценени чрез ограничена максимална правдоподобност (*REML*; Bates et al. 2015). Значимостта на фиксираните ефекти е изчислена чрез F-тестове със степени на свобода, определени по апроксимацията на *Satterthwaite*.

Финалният модел за всяка зависима променлива (Y) е:

Y ~ КАТЕГОРИЯ СЪГЛАСНА * МЯСТО НА УЧЛЕНЕНИЕ * РЕГИОН * ВЪЗРАСТ +
(1|РЕСПОНДЕНТ) + (1|ЛЕКСИКАЛНА ЕДИНИЦА)

6. Резултати

В този раздел се представят резултатите от линейните смесени модели за четирите зависими променливи: логаритмизираното времетраене на аспирацията, на преградата, на съгласната и относителния дял на аспирацията. Анализът е организиран така, че да позволи разграничаване между глобални темпорални ефекти и вътрешно-фазова динамика на ларингалния контраст. Макар статистическите модели да са изчислени върху логаритмично трансформирани стойности, в представянето на резултатите се използват абсолютни стойности в милисекунди с цел улесняване на интерпретацията. За всяка зависима променлива се докладват само значимите ефекти от модела.

6.1. Времетраене на аспирацията

Моделът показва висока степен на съответствие ($R^2 = 0.738$), като включените ефекти отчитат приблизително 74% от общата вариация във времетраенето на аспирацията (вж. Таблица 1).

Таблица 1. *Времетраене на аспирацията: регресионни коефициенти (β), стандартна грешка и статистически резултати от линейния смесен модел.*

Параметър	*β*	Стандартна грешка	*t*	*p*
Intercept	2.89	0.04	79.10	<.0001
КАТЕГОРИЯ СЪГЛАСНА [силна]	0.20	0.02	8.32	0.0002
МЯСТО НА УЧЛЕНЕНИЕ [алвеоларно]	-0.17	0.03	-4.94	0.0025
МЯСТО НА УЧЛЕНЕНИЕ [лабиално]	-0.37	0.03	-10.84	<.0001
РЕГИОН [източна норма] * КАТЕГОРИЯ СЪГЛАСНА [силна]	0.04	0.01	3.15	0.0017
МЯСТО НА УЧЛЕНЕНИЕ [алвеоларно] * КАТЕГОРИЯ СЪГЛАСНА [силна]	-0.10	0.03	-2.78	0.0315
ВЪЗРАСТ [възрастни] * КАТЕГОРИЯ СЪГЛАСНА [силна]	-0.03	0.01	-2.48	0.0134
РЕГИОН [източна норма] * ВЪЗРАСТ [възрастни] * КАТЕГОРИЯ СЪГЛАСНА [силна]	0.03	0.01	2.35	0.0190
РЕГИОН [източна норма] * ВЪЗРАСТ [възрастни] * МЯСТО НА УЧЛЕНЕНИЕ [лабиално]	-0.05	0.02	-2.65	0.0083

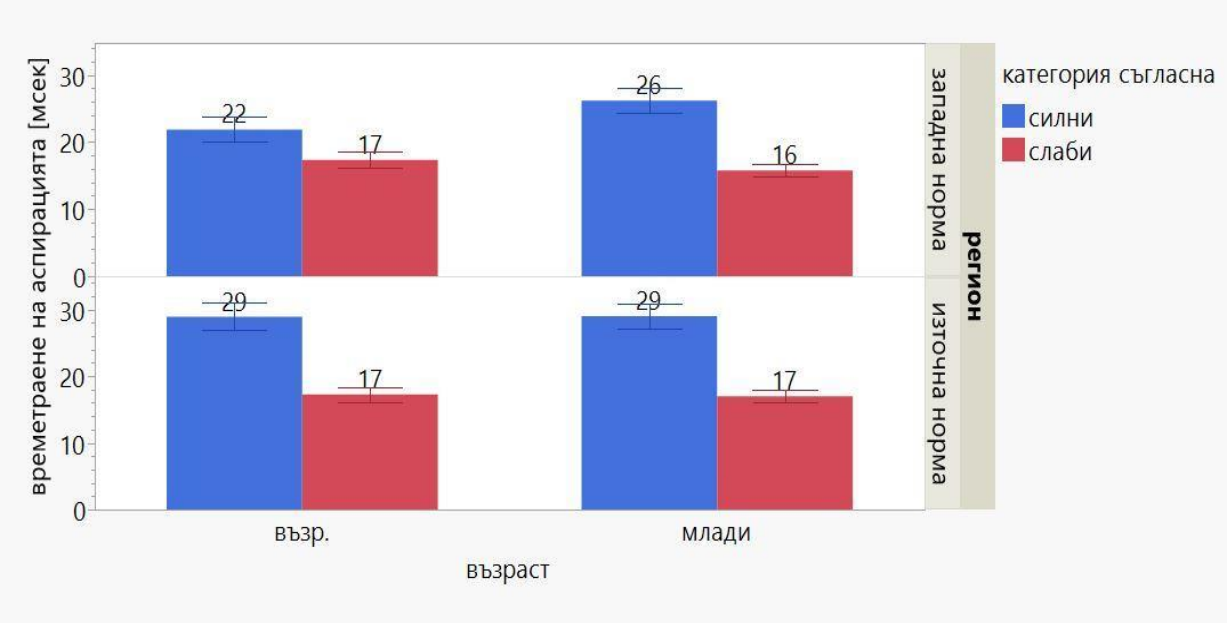
КАТЕГОРИЯТА СЪГЛАСНА показва значим главен ефект. Аспирацията при силните съгласни (*M* = 27.06 мсек; *SD* = 16.94 мсек) е значително по-дълга в сравнение със слабите (*M* = 16.85 мсек; *SD* = 9.31 мсек). Средната разлика между двете категории е 10.21 мсек, което съответства на приблизително 61% по-дълга фаза на аспирацията при силните съгласни. По-голямото стандартно отклонение при силните съгласни показва по-висока вътрешна вариативност в тази категория.

МЯСТОТО НА УЧЛЕНЕНИЕ също има статистически значим ефект. Веларните съгласни показват най-дълга аспирация (*M* = 35.70 мсек; *SD* = 16.72 мсек), следвани от алвеоларните (*M* = 16.57 мсек; *SD* = 6.31 мсек) и лабиалните (*M* = 13.85 мсек; *SD* = 6.34 мсек). Данните очертават ясна йерархия веларни > алвеоларни > лабиални. Не се наблюдават самостоятелни главни ефекти на РЕГИОН и ВЪЗРАСТ, което означава, че социалните фактори не оказват глобално влияние върху продължителността на аспирацията.

Моделът разкрива също така значими взаимодействия между демографските (РЕГИОН и ВЪЗРАСТ) и лингвистични (КАТЕГОРИЯ СЪГЛАСНА и МЯСТО НА УЧЛЕНЕНИЕ) фактори. Взаимодействието между РЕГИОН и КАТЕГОРИЯ СЪГЛАСНА показва, съществени разлики в продължителността на аспирацията между двата региона. В източната норма нейната средната продължителност е 28.96 мсек при силните и 17.11 мсек при слабите съгласни, което представлява

разлика от 11.85 мсек. В западната норма съответните стойности са 24.35 мсек (силни) и 16.48 мсек (слаби), т.е. разлика от 7.87 мсек. Контрастът между категориите е количествено по-силен в източната норма. Взаимодействието между МЯСТО НА УЧЛЕНЕНИЕ и КАТЕГОРИЯ СЪГЛАСНА показва, че контрастът между силни и слаби съгласни по отношение на продължителността на аспирацията е артикулационно диференциран. При веларните съгласни се наблюдава ясно разграничение между силни (46.29 мсек) и слаби (24.89 мсек) съгласни, с разлика от 21.40 мсек и статистически отделяне в различни групи. Подобен, макар и по-слаб по амплитуда, контраст се установява и при лабиалните съгласни (16.51 мсек спрямо 11.12 мсек; разлика 5.39 мсек), където категориите също формират различни статистически групи. За разлика от тях, при алвеоларните съгласни разликата между силните (18.51 мсек) и слабите (14.66 мсек) съгласни възлиза на 3.85 мсек, но статистическите групи частично се припокриват, което показва липса на стабилно разграничение между категориите в тази позиция. Взаимодействието между ВЪЗРАСТ и КАТЕГОРИЯ СЪГЛАСНА показва количествено по-изразен контраст при младите говорители. При тях разликата възлиза на 11.36 мсек (27.83 мсек спрямо 16.47 мсек), докато при възрастните тя е 8.81 ms (26.12 мсек спрямо 17.31 мсек). И в двете възрастови групи контрастът се запазва, но неговата амплитуда е по-голяма при младите. Тези резултати се конкретизират в трифакторните взаимодействия.

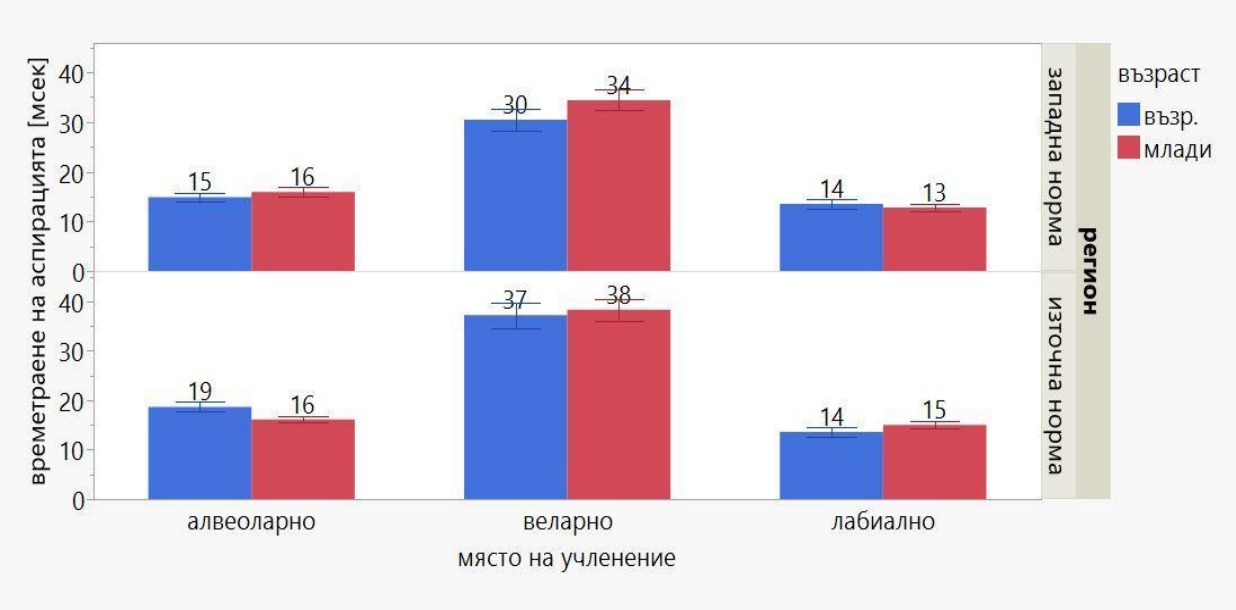
Трифакторното взаимодействие между РЕГИОН, ВЪЗРАСТ и КАТЕГОРИЯ СЪГЛАСНА показва различна възрастова динамика в двата региона. В източната норма контрастът е стабилен и в двете възрастови групи: при младите разликата възлиза на 12.04 мсек (29.01 мсек спрямо 16.97 мсек), а при възрастните – на 11.63 мсек (28.90 мсек спрямо 17.27 мсек). В западната норма картината е различна: при младите контрастът остава ясно изразен – 10.41 мсек (26.21 мсек спрямо 15.80 мсек), докато при възрастните той е значително редуциран – 4.45 мсек (21.82 мсек спрямо 17.37 мсек). Това показва, че в източната норма ларингалният контраст е възрастово стабилен, докато в западната норма той се поддържа отчетливо само при младите говорители (вж. Фигура 2).

Фигура 2. *Времетраене на аспирацията в милисекунди в зависимост от категорията съгласна, региона и възрастта.*

Допълнително, трифакторното взаимодействие между РЕГИОН, ВЪЗРАСТ и МЯСТО НА УЧЛЕНЕНИЕ показва, че социалната стратификация при продължителността на аспирацията е най-силно изразена при веларните съгласни. В източната норма младите говорители реализират средно 38.33 мсек, а възрастните – 37.23 мсек, докато в западната норма съответните стойности са 34.41 мсек при младите и 30.47 мсек при възрастните говорители.

Очертава се последователна градация както по регион (източна норма > западна норма), така и по възраст (млади > възрастни). При алвеоларните и лабиалните съгласни не се наблюдава устойчива социална стратификация (вж. Фигура 3).

Фигура 3. *Времетраене на аспирацията в милисекунди в зависимост от региона, възрастта и мястото на учленение.*

6.2. Времетраене на преградата

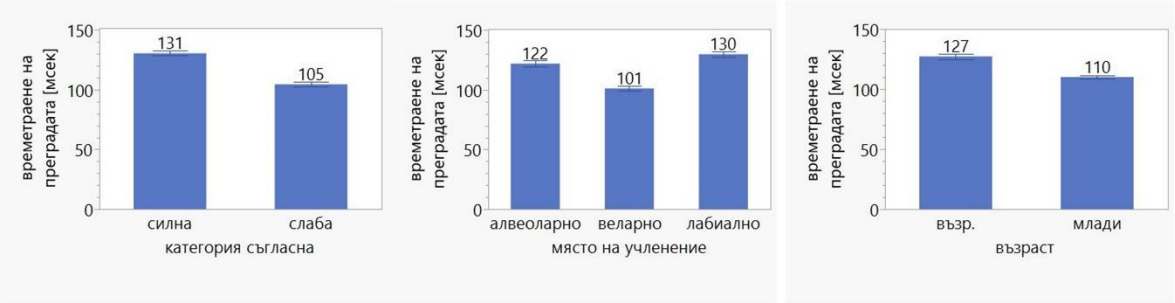
Моделът показва висока степен на съответствие ($R^2 = 0.761$), като включените фактори обясняват над 75% от общата вариация. Установяват се стабилни главни ефекти на КАТЕГОРИЯТА СЪГЛАСНА, МЯСТОТО НА УЧЛЕНЕНИЕ и ВЪЗРАСТТА, докато РЕГИОНЪТ не достига статистическа значимост (вж. Таблица 2).

Таблица 2. *Времетраене на преградата: регресионни коефициенти (β), стандартна грешка и статистически резултати от линейния смесен модел.*

Параметър	*β*	Стандартна грешка	*t*	*p*
Intercept	4.74	0.03	166.07	<.0001
КАТЕГОРИЯ СЪГЛАСНА [силна]	0.11	0.01	11.76	<.0001
МЯСТО НА УЧЛЕНЕНИЕ [алвеоларно]	0.04	0.01	2.61	0.0385
МЯСТО НА УЧЛЕНЕНИЕ [лабиално]	0.11	0.01	7.79	0.0002
ВЪЗРАСТ [възрастни]	0.08	0.03	2.76	0.0083

Най-силен ефект показва КАТЕГОРИЯТА СЪГЛАСНА. Средната продължителност на преградата при силните съгласни е 130.67 мсек (*SD* = 36.73), докато при слабите тя възлиза на 104.67 мсек (*SD* = 29.98). Разликата между двете категории е 26.00 мсек, което означава, че преградата при силните съгласни е средно с около 25% по-дълга в сравнение със слабите. В сравнение с времетраенето на аспирацията, където разликата достига приблизително 61%, става ясно, че количественият контраст е значително по-ясно изразен при аспирацията, отколкото при преградата. МЯСТОТО НА УЧЛЕНЕНИЕ също показва стабилен ефект върху продължителността на преградата. Лабиалните съгласни имат най-дълга преграда (*M* = 129.89 мсек; *SD* = 34.72

мсек), следвани от алвеоларните (*M* = 121.92 мсек; *SD* = 38.57). Най-кратка преграда се наблюдава при веларните съгласни (*M* = 101.17 мсек; *SD* = 27.42). Така се оформя йерархия лабиални > алвеоларни > веларни, която е противоположна на разпределението, наблюдавано при продължителността на аспирацията. Това противопоставяне показва, че удължаването на аспирацията при веларните съгласни не е резултат от общо удължаване на съгласната, а от специфично преразпределение между фазите. Наблюдава се и значим ефект на фактора ВЪЗРАСТ. Възрастните говорители реализират по-дълга преграда (*M* = 127.20 мсек; *SD* = 40.41) в сравнение с младите (*M* = 110.00 мсек; *SD* = 29.74). Разликата възлиза на 17.20 мсек (≈16%). Този ефект се проявява като глобално темпорално удължаване, без да е свързан със специфична реорганизация на контраста между категориите (вж. Фигура 4).

Фигура 4. *Времетраене на преградата в милисекунди в зависимост от категорията съгласна (ляв панел), мястото на учленение (среден панел) и възрастта (десен панел).*

За разлика от модела за аспирацията при времетраенето на преградата не се установяват стабилни взаимодействия между социалните фактори (РЕГИОН и ВЪЗРАСТ) и категорията съгласна. Контрастът между силни и слаби съгласни остава количествено стабилен и не показва социално стратифицирана динамика. Това различие между двата времеви параметъра показва, че социалната вариация засяга преди всичко фазата на аспирация, докато фазата на преграда остава структурно по-стабилна.

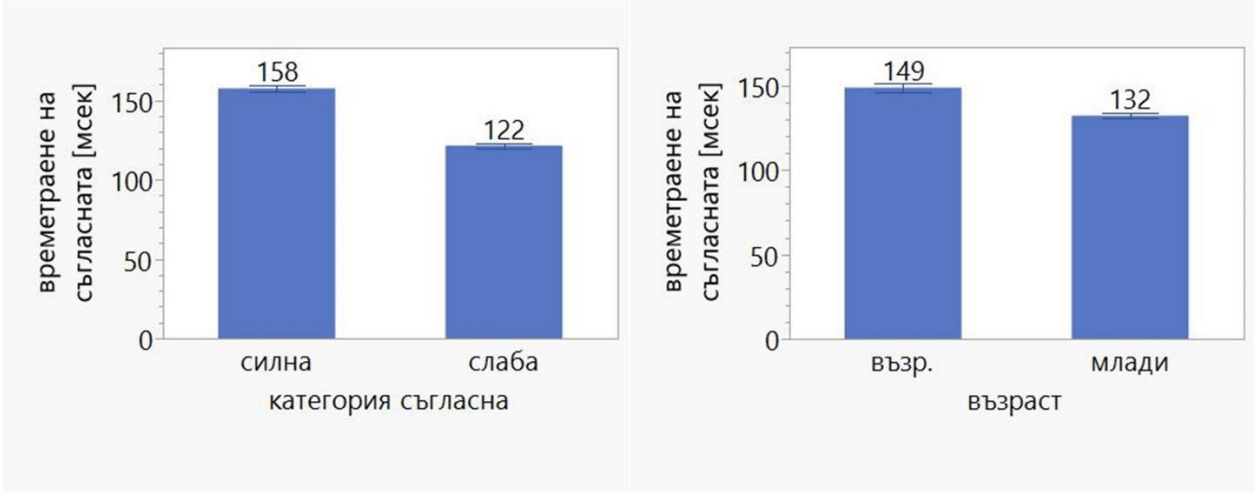
6.3. Общо времетраене на съгласната

Моделът показва висока степен на съответствие ($R^2 = 0.751$), като включените фактори обясняват приблизително 75% от общата вариация в общото времетраене на съгласната (вж. Таблица 3).

Таблица 3. *Времетраене на съгласната: регресионни коефициенти (β), стандартна грешка и статистически резултати от линейния смесен модел*

Параметър	*β*	Стандартна грешка	*t*	*p*
Intercept	4.92	0.03	185.77	<.0001
КАТЕГОРИЯ СЪГЛАСНА [силна]	0.13	0.01	11.87	<.0001
ВЪЗРАСТ [възрастни]	0.06	0.02	2.52	0.0153

Основният ефект е отново КАТЕГОРИЯТА СЪГЛАСНА, което потвърждава стабилен количествен контраст между силни и слаби съгласни по отношение на тяхното общо времетраене. Средната обща продължителност при силните съгласни е 157.73 мсек (*SD* = 34.01 мсек), докато при слабите тя възлиза на 121.52 мсек (*SD* = 30.75 мсек). Разликата между двете категории от 36.21 мсек означава, че силните съгласни са средно с около 30% по-дълги от слабите. Наблюдава се и значим ефект на ВЪЗРАСТТА. Възрастните говорители реализират по-дълги съгласни (*M* = 148.91 мсек; *SD* = 41.48 мсек) в сравнение с младите (*M* = 132.20 мсек; *SD* = 31.26 мсек). Разликата възлиза на 16.71 мсек (≈13%), което показва глобално темпорално удължаване при възрастните говорители (вж. Фигура 5).

Фигура 5. *Времетраене на съгласната в милисекунди в зависимост от категорията съгласна (ляв панел) и възрастта (десен панел).*

При общата продължителност на съгласната не се установяват значими взаимодействия. Контрастът между силни и слаби съгласни се проявява като относително стабилен количествен ефект. От казаното до тук става ясно, че социално стратифицираната динамика засяга преди всичко фазата на аспирация, докато общата темпорална рамка на съгласната остава структурно по-консервативна.

6.4. Относителен дял на аспирацията

За разлика от абсолютната продължителност на аспирацията тази мярка отразява вътрешното фазово разпределение между преградата и аспирацията в рамките на съгласната. Моделът показва висока степен на съответствие ($R^2 = 0.769$), като включените фактори обясняват приблизително 77% от общата вариация (вж. Таблица 4).

Таблица 4. *Относителен дял на аспирацията: регресионни коефициенти (β), стандартна грешка и статистически резултати от линейния смесен модел.*

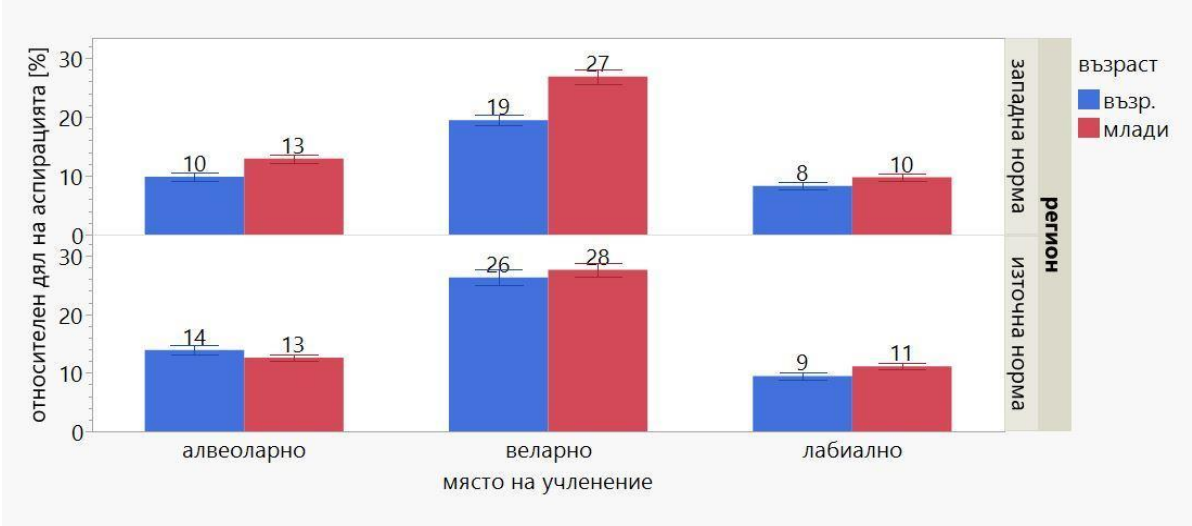
Параметър	*β*	Стандартна грешка	*t*	*p*
Intercept	15.62	0.56	27.74	<.0001
КАТЕГОРИЯ СЪГЛАСНА [силна]	1.52	0.37	4.05	0.0065
РЕГИОН [източна норма]	1.14	0.47	2.44	0.0183
МЯСТО НА УЧЛЕНЕНИЕ [алвеоларно]	-3.34	0.53	-6.30	0.0007
МЯСТО НА УЧЛЕНЕНИЕ [лабиално]	-5.99	0.53	-11.31	<.0001
ВЪЗРАСТ [възрастни]	-1.12	0.47	-2.40	0.0206
РЕГИОН [източна норма] * КАТЕГОРИЯ СЪГЛАСНА [силна]	0.58	0.20	2.90	0.0039
МЯСТО НА УЧЛЕНЕНИЕ [алвеоларно] * КАТЕГОРИЯ СЪГЛАСНА [силна]	-1.84	0.53	-3.48	0.0128
ВЪЗРАСТ [възрастни] * КАТЕГОРИЯ СЪГЛАСНА [силна]	-0.62	0.20	-3.07	0.0022
ВЪЗРАСТ [възрастни] * МЯСТО НА УЧЛЕНЕНИЕ [алвеоларно]	0.65	0.28	2.31	0.0213

Параметър	*β*	Стандартна грешка	*t*	*p*
РЕГИОН [източна норма] * ВЪЗРАСТ [възрастни] * МЯСТО НА УЧЛЕНЕНИЕ [лабиално]	-0.89	0.28	-3.14	0.0018

КАТЕГОРИЯТА СЪГЛАСНА показва значим главен ефект: силните съгласни имат по-висок относителен дял на аспирацията (*M* = 17.66%; *SD* = 10.88) в сравнение със слабите (*M* = 14.23%; *SD* = 7.41). Това показва, че при силните съгласни аспирацията заема по-голяма част от общата продължителност. Установява се значим ефект на РЕГИОН. В източната норма аспирацията заема по-голям относителен дял (*M* = 16.79%; *SD* = 9.90) в сравнение със западната (*M* = 14.77%; *SD* = 8.70). МЯСТОТО НА УЧЛЕНЕНИЕ също има силен ефект върху вътрешното фазово разпределение. Веларните съгласни показват значително по-висок относителен дял на аспирацията (*M* = 25.60%; *SD* = 9.14) в сравнение с алвеоларните (*M* = 12.55%; *SD* = 5.11) и лабиалните (*M* = 9.85%; *SD* = 4.29). Това потвърждава, че при веларните съгласни аспирацията заема значително по-голям относителен дял от общата продължителност на съгласната. Наблюдава се и ефект на ВЪЗРАСТТА: при младите говорители относителният дял е по-висок (*M* = 16.80%; *SD* = 9.73), отколкото при възрастните (*M* = 14.92%; *SD* = 9.04).

Моделът разкрива редица значими взаимодействия между социалните фактори (ВЪЗРАСТ и РЕГИОН) и лингвистичните (МЯСТО НА УЧЛЕНЕНИЕ и КАТЕГОРИЯ СЪГЛАСНА) фактори. Взаимодействието между РЕГИОН и КАТЕГОРИЯ СЪГЛАСНА показва, че контрастът между силни и слаби съгласни е концентриран в източната норма, докато в западната норма относителният дял на аспирацията остава относително стабилен между двете категории. В източната норма силните съгласни достигат 18.91%, а слабите – 14.64% (разлика ≈ 4.27%), докато в западната норма разликата е значително по-малка (15.87% спрямо 13.66%; ≈ 2.21%) и не води до статистическо разграничение между двете категории. Взаимодействието между ВЪЗРАСТ и КАТЕГОРИЯ СЪГЛАСНА показва отчетлива възрастова асиметрия в относителния дял на аспирацията. При младите говорители делът на аспирация при силните съгласни достига 19.01%, докато при слабите – 14.55%, което представлява разлика от 4.46%. При възрастните говорители съответните стойности са 16.00% за силните и 13.85% за слабите съгласни, с разлика от 2.15%, която не е статистически значима. Тези резултати показват. че относителната глотална експанзия е концентрирана в силната категория при реализациите на по-младото поколение. Установява се също взаимодействие между МЯСТО НА УЧЛЕНЕНИЕ и КАТЕГОРИЯ СЪГЛАСНА, което показва ясно артикулационно локализиране на контраста. Статистически стабилен и системен контраст в относителния дял на аспирацията се наблюдава само при веларните съгласни, където относителният дял на аспирацията е 30.04% при силните и 21.06% при слабите съгласни, с разлика от 8.98%. При алвеоларните съгласни стойностите са 12.36% (при силните) и 12.73% (при слабите), което не показва реален контраст. При лабиалните съгласни разликата е ограничена – 10.66% при силните спрямо 9.01% при слабите съгласни (1.65%). Допълнително се наблюдава взаимодействие между ВЪЗРАСТ и МЯСТО НА УЧЛЕНЕНИЕ. Ефектът на възрастта е ясно изразен при веларните съгласни с по-висок относителен дял на аспирацията при младите говорители (27.27%) в сравнение с възрастните (23.55%), докато при алвеоларните и лабиалните съгласни разликите между поколенията са минимални и количествено ограничени. При алвеоларните съгласни стойностите са 12.75% при младите и 12.30% при възрастните говорители, а при лабиалните – 10.53% при младите и 9.01% при възрастните.

Трифакторното взаимодействие между РЕГИОН, ВЪЗРАСТ и МЯСТО НА УЧЛЕНЕНИЕ, потвърждава, че вариацията в относителния дял на аспирацията е систематично концентрирана при веларните съгласни. Именно при тях се наблюдават най-високите стойности във всички социални групи, като младите в източната (27.58%) и западната норма (26.85%) и възрастните в източната норма (26.28%) формират хомогенна група с близки показатели. Възрастните говорители в западната норма показват съществено по-ниски стойности (19.46%) при веларните съгласни, което нарушава тази хомогенност. При алвеоларните и лабиалните съгласни различията между регион и възраст са значително по-слабо изразени и не водят до отчетлива социална или регионална диференциация (вж. Фигура 6).

Фигура 6. *Относителен дял на аспирацията в зависимост от региона, възрастта и мястото на учленение.*

7. Дискусия

Настоящото изследване имаше за цел да установи дали ларингалният контраст при твърдите преградни съгласни в съвременния български език демонстрира признаци на вътрешна динамика и дали тази динамика е регионално и възрастово стратифицирана. Данните частично потвърждават Хипотеза 1, която предвижда, че при запазен модел с активна звучност вариацията ще бъде предимно количествена и няма да засяга вътрешното фазово разпределение. Контрастът между силни и слаби съгласни остава структурно стабилен както при преградата (≈25%), така и при общата продължителност (≈30%), без значими взаимодействия с РЕГИОН или ВЪЗРАСТ. При аспирацията обаче се наблюдават системни взаимодействия както в абсолютните стойности, така и в относителния ѝ дял, което показва, че вътрешното фазово разпределение между преградата и аспирацията не е напълно инертно, а частично чувствително към вариация. В същото време визуалната инспекция на акустичните данни показва системна тенденция към периодична вибрация по време на преградата при слабите съгласни /b, d, g/, което показва, че категорията запазва характеристиките на активна звучност и не проявява тенденция към обеззвучаване. Това съответства на традиционното описание на българската система като организирана около корелацията звучност – беззвучност. На този фон наблюдаваните количествени различия в аспирацията придобиват особено значение. Резултатите подкрепят Хипотеза 2 за селективната глотална експанзия. Най-силният количествен ефект се наблюдава при аспирацията (≈61%), докато при преградата и общата продължителност ефектите остават значително по-умерени. Анализът на относителния дял показва вътрешно преразпределение на времевата структура: при силните съгласни аспирацията заема по-голям дял от общата продължителност, без да се наблюдава глобално удължаване на самата съгласна. Контрастът е особено изразен при веларните съгласни, където разликата в относителния дял достига приблизително 9%. Този профил очертава модел на селективна глотална експанзия, концентрирана в силната категория. Подобна конфигурация не съответства на прототипния аспи-

рираш модел, при който признакът [разширен глотис] функционира като основен фонологичен параметър, и показва, че аспирацията придобива нарастваща акустична и потенциално функционална релевантност в рамките на силната категория. Резултатите подкрепят и Хипотеза 3 за социално стратифицирана динамика. Наблюдава се ясно регионално и възрастово структуриране, локализирано по място на учленение и проявяващо се предимно в аспирацията и нейния относителен дял. В източната норма контрастът остава стабилен във всички възрастови групи, докато в западната норма той е редуциран при възрастните и се поддържа при младите. Този резултат е особено интересен на фона на традиционното разграничение между източна и западна произносителна норма, което по отношение на акустично-фонетичните характеристики на твърдите преградни съгласни досега не е било предмет на системно изследване. Настоящите данни показват, че регионалната вариация има акустично измерим корелат в рамките на ларингалната организация. При относителния дял на аспирацията разликата между категориите е повече от два пъти по-голяма при младите в сравнение с възрастните. Динамиката е концентрирана основно при веларните съгласни, докато при алвеоларните и лабиалните не се наблюдава системна социална диференциация. В същото време вариацията не засяга симетрично двете категории съгласни: слабите /b, d, g/ остават сравнително стабилни, докато силните /p, t, k/ демонстрират по-висока чувствителност към факторите РЕГИОН и ВЪЗРАСТ. Това асиметрично поведение предполага, че динамиката е насочена към усилване на вече съществуващия беззвучен полюс, а не към преструктуриране на цялата опозиция. Следователно не става дума за глобална системна промяна, а за артикулационно локализирана и социално стратифицирана вариация, концентрирана в определен структурен сегмент на системата – модел, типичен за ранни фази на фонетична промяна.

Според данните, представени в Тилков и др. / Tilkov et al. (1982), аспирацията при силните лабиални и алвеоларни съгласни е 10-20 мсек, а при веларните 20-30 мсек, като пред предни гласни аспирацията на веларните алофони достига 40-60 мсек. В настоящото изследване лабиалните и алвеоларните стойности остават в сходен диапазон, което предполага относителна стабилност. При веларните съгласни обаче се наблюдава системно по-висока степен на аспирация. Най-ниските стойности се регистрират при възрастните говорители от западната норма (M = 36.76 мсек). При възрастните от източната норма аспирацията е по-дълга и достига средно 49.04 мсек. При младите говорители от западната норма също се наблюдават високи стойности (M = 44.54 мсек), а най-дълга аспирация се отчита при младите говорители от източната норма (M = 50.64 мсек). Тези резултати не само надхвърлят диапазона, описан за позиция пред /a/ в по-ранните изследвания, но в редица случаи се доближават до стойностите, описани за веларни съгласни в контекст пред предни гласни. Част от наблюдаваните разлики може да бъде обяснена артикулационно: по-големият орален обем при веларните съгласни забавя изграждането на трансглотално налягане и по този начин благоприятства по-дълга аспирационна фаза. Фактът обаче, че повишените стойности се наблюдават системно в неутрален вокален контекст пред /a/, предполага количествено разширяване на аспирацията отвъд чисто аеродинамичните ограничения. По-дългата фаза на аспирация при веларите има и потенциална перцептивна функция. Удължената времева дистанция между експлозията и началото на периодичността увеличава акустичната отчетливост на силната категория и осигурява по-надежден сигнал за разграничаването ѝ при вариации в темпа на речта и при коартикулационни ефекти. В рамките на функционалните модели на фонологичен контраст по-отчетливите акустични признаци имат тенденция към стабилизиране в системата. В този смисъл веларните съгласни се очертават като перцептивно привилегирована позиция. Ако подобен модел започне да функционира като референтен, е възможно глоталната експанзия постепенно да се разпространи и към други места на учленение. Следователно веларите могат да бъдат разглеждани като потенциален локус на иновация, при който артикулационно мотивираната вариация придобива перцептивна устойчивост и създава предпоставки за по-широка системна динамика

Ключовият въпрос е дали наблюдаваната динамика оправдава използването на термина „смесен модел“. Данните не показват заместване на опозицията по признака [звучност] с опозиция по признака [разширен глотис]. Същевременно обаче фазата на аспирация при силните съгласни не е просто производна на общата продължителност на съгласната, а представлява социално диференциран и относително самостоятелен темпорален параметър в системата. Особено показателно е, че този ефект се проявява при контролирана вокална среда (/a/), което

изключва непосредствено влияние на предни гласни и коартикулационни фактори. Следователно става дума не за локален фонетичен ефект, а за по-дълбока артикулационна настройка. Резултатите могат да се интерпретират като възможна индикация за начална фаза на смесен профил или с други думи за частична двупараметрична организация, при която признакът [звучност] остава доминиращ, а признакът [разширен глотис] придобива все по-изразена фонетична релевантност в силната категория.

В заключение**,** българската ларингална система не демонстрира типологичен преход към аспириращ модел, но показва признаци на ограничена вътрешна реорганизация, концентрирана в аспирационната фаза и социално стратифицирана. Комбинацията от структурна стабилност и локализирана динамика очертава сложен, потенциално преходен профил в съвременния български език.

Цитирана литература / References

Буров 2012: Буров, Ст. Две норми на българската устна книжовна реч – *LiterNet*, 07.11.2012, № 11 (156). <https://liternet.bg/publish28/stoian-burov/dve-normi.htm> [13.02.2024] (Burov 2012: Burov, St. Dve normi na balgarskata ustna knizhovna rech – *LiterNet*, 07.11.2012, № 11 (156). <https://liternet.bg/publish28/stoian-burov/dve-normi.htm> [13.02.2024]).

Жобов 2004: Жобов, Вл. *Звуковете в българския език*. София: СЕМА РШ. (Zobov 2004: Zhobov, Vl. *Zvukovete v balgarskiya ezik*. Sofia: SEMA RSh).

Маринов, Падарева-Илиева 2021: Маринов, В., Г. Падарева-Илиева. Акустични особености на артикулацията от източнобългарски и западнобългарски тип на меки съгласни (Пилотно изследване). – *Проблеми на устната комуникация*, т. 12, № 1. В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, с. 379 – 391 (Marinov, Padareva-Ilieva 2021: Marinov, V., G. Padareva-Ilieva. Akustichni osobenosti na artikulatsiyata ot iztochnobalgarski i zapadnobalgarski tip na meki saglasni (Pilotno izsledvane). – *Problemi na ustnata komunikatsiya*, т. 12. № 1. V. Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, pp. 379 – 391.

Тилков и др. 1982: Тилков, Д., Т. Бояджиев, Е. Георгиева, Й. Пенчев, В. Станков. Граматика на съвременния български език. Том 1. Фонетика, София: Издателство на БАН. (Tilkov et al. 1982: Tilkov, D., T. Boyadzhiev, E. Georgieva, Y. Penchev, V. Stankov. *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik.* Tom 1. *Fonetika*. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)

Akaike 1974: Akaike, H. A New Look at the Statistical Model Identification. – *IEEE Transactions on Automatic Control*, 19(6). pp. 716 – 723. doi: 10.1109/ TAC.1974.1100705

Barr et al. 2013: Barr, D. J., R. Levy, C. Scheepers, H. J. Tily. Random Effects Structure for Confirmatory Hypothesis Testing: Keep It Maximal. – *Journal of Memory and Language*, 68(3), pp. 255 – 278. doi:10.1016/j.jml.2012.11.001

Bates et al. 2015: Bates, D., M. Mächler, B. Bolker, S. Walker. Fitting Linear Mixed-effects Models Ssing lme4. – *Journal of Statistical Software*, 67(1), pp. 1 – 48. doi: 10.18637/ jss.v067.i01

Beckman et al. 2013: Beckman, J., M. Jessen, C. Ringen. Empirical Evidence for Laryngeal Features: Aspirating vs. True Voice Languages. – *Journal of Linguistics* 49(2), pp. 259 – 284. doi:10.1017/S0022226712000424

Boersma, Weenink 2025: P. Boersma, D. Weenink. Praat: Doing Phonetics by Computer [Computer program]. Version 6.4.46, retrieved 20 October 2025. <https://www.praat.org>

Burnham, Anderson 2004: Burnham, K. P., D. R. Anderson. Multimodel Inference: Understanding AIC and BIC in Model Selection. – *Sociological Methods & Research*, 33(2). pp. 261 – 304. doi: 10.1177/0049124104268644

Cho, Ladefoged: Cho, T., P. Ladefoged. Variation and Universals in VOT: Evidence from 18 Languages. – *Journal of Phonetics*, 27(2), pp. 207 – 229. doi: 10.1006/jpho.1999.0094

Keating 1984: Keating, P. A. Phonetic and Phonological Representation of Stop Consonant Voicing. – *Language*, 60(2), pp. 286 – 319. doi: 10.2307/413642

Kuznetsova et al. 2017: Kuznetsova, A., P. B. Brockhoff, R. H. B. Christensen. lmerTest package: Tests in linear mixed effects models. – *Journal of Statistical Software*, 82(13), pp. 1 – 26. doi: 10.18637/jss.v082.i13

Lisker, Abramson 1964: Lisker, L., A. S. Abramson. A Cross-language Study of Voicing in Initial Stops: Acoustical Measurements. – *Word*, 20(3), pp. 384 – 422. doi: 10.1080/00437956. 1964.11659830

Petrova et al. 2006: Petrova, O., R. Plap, C. Ringen, S. Szentgyörgyi. Voice and aspiration: Evidence from Russian, Hungarian, German, Swedish, and Turkish. – *The Linguistic Review*, 23(1), pp. 1 – 35. doi: 10.1515/TLR.2006.001.

R Core Team 2025: *R Core Team*. R: A Language and Environment for Statistical Computing. R Foundation for Statistical Computing. https://www.R-project.org/

Sabev 2023: Sabev, M. Unstressed Vowel Reduction and Contrast Neutralisation in Western and Eastern Bulgarian: A Current Appraisal. – *Journal of Phonetics*, vol. 99, 101242.

REGIONAL AND AGE-RELATED DYNAMICS OF THE LARYNGEAL CONTRAST IN BULGARIAN NON-PALATALIZED STOP CONSONANTS

Bistra Andreeva

Language Science and Technology. Saarland University

andreeva@lst.uni-saarland.de

Abstract. This study investigates the realization of the laryngeal contrast in Bulgarian non-palatalized stop consonants /p, t, k, b, d, g/, examining whether the system exhibits signs of internal structural dynamics and whether such dynamics are socially stratified. The analysis is based on acoustic data from 55 speakers representing two regional pronunciation norms (Eastern and Western Bulgarian) and two age groups. The study considers closure duration, aspiration duration, overall consonant duration, and the relative proportion of aspiration. The results show that Bulgarian retains the characteristics of a true voice language: the contrast between fortis and lenis consonants remains stable in terms of closure and overall consonant duration. At the same time, a selective increase in aspiration is observed in the fortis category, particularly in velar stops, resulting in a redistribution of the consonant's internal temporal structure. Social variation is observed in relation to the aspiration phase; it shows clear regional and age-related patterning. These findings suggest that the Bulgarian laryngeal system remains typologically stable but displays localised phonetic variation that may represent an early stage of internal reorganisation.

Keywords*: Bulgarian language; laryngeal contrast; aspiration; non-palatalized stop consonants; sociophonetics*

Bistra Andreeva
Language Science and Technology
Saarland University
66123 Saarbrücken, Germany

ЗА ПРИЧИНИТЕ, ОБУСЛАВЯЩИ НИСКАТА ФУНКЦИОНАЛНА ЧЕСТОТА НА БЪДЕЩЕ ПРЕДВАРИТЕЛНО ВРЕМЕ В МИНАЛОТО

Красимира Алексова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

krasimira_aleksova@slav.uni-sofia.bg

Резюме. В настоящата работа се изследват причините за ниската функционална честота на бъдеще предварително време в миналото. Аргументира се чрез теоретичен и перцептуален подход, че тези причини оформят комплекс, съдържащ: а) вътрешносистемни причини, които се изразяват във високата степен на семантична маркираност на бъдеще предварително време в миналото – носи положителните диференциатори *индиректност*, *следходност* и *перфектност*, а тази маркираност иконично е свързана с висока степен на композираност; б) синтагматични причини, свързани с взаимодействието между контекста и бъдеще предварително време в миналото, водещо до възможни неутрализации на един, два или три опозиции по посочените признаци, в резултат на което бъдеще предварително време в миналото бива заменяно при благоприятни контекстуални условия от други глаголни времена. Изказаните виждания се подкрепят от резултатите от анонимно анкетно допитване сред 3166 носители на българския език като първи.

Ключови думи*: бъдеще предварително време в миналото; синтагматична (контекстуална) неутрализация; индиректност; следходност; перфектност (резултативност); предходност; функционална честота*

1. Въведение

Ако бъдеще предварително време в миналото (по-нататък БпрвМ[1]) бъде дефинирано като основен лингвистичен обект в настоящата работа, то причините за неговата ниска функционална честота оформят конкретния предмет на изследователски интерес. Предходни теоретични и емпирични проучвания (вж. напр. Алексова / Aleksova 2003; Алексова и др. / Aleksova et al. 2024) дават основание да бъде издигната хипотезата, че относително високата семантична натовареност на БпрвМ и свързаната с нея формална сложност представляват само част от причините за ограничеността на неговата употреба в писмената и устната комуникация. Следва да се отчитат и причини с контекстуален характер, които са свързани с взаимодействието между контекстуално-ситуативните условия и глаголните времена най-вече в сложното изречение.

Под въздействието на контекста, и най-вече на лексикални и граматични показатели в него, една морфологична система, в настоящия случай – темпоралната, може да се реализира в няколко типа състояния, обусловени от възможни синтагматични (контекстуални) неутрализации на опозициите по признаци, които я изграждат (вж. Герджиков / Gerdzhikov 1978; Алексова / Aleksova 2003).

Основната задача на настоящата работа е да представи теоретични и емпирични доказателства за съществуващия комплекс от причини за ниската функционална честота на БпрвМ, като се използва лингвистичен анализ и се приложи перцептуален подход, при който се отчитат възприятията и езиковият усет, показателен и за езиковия узус, на носители на българския език като първи.

[1] В текста се използват следните съкращения: С – сегашно време, Б – бъдеще време, И – имперфект, Ао – аорист, П – перфект, Пл – плусквамперфект, Бпр – бъдеще предварително време, БпрвМ – бъдеще предварително време в миналото.

2. Мястото на БпрвМ в съвременната българска темпорална система

В историята на българистичната лингвистика мястото на БпрвМ в съвременната ни темпорална система не е безспорно прието. На първо място ще посочим случаите, в които не се приема наличието му, напр. в историческия преглед на българските времена на И. Бунина (Бунина / Bunina 1970: 38 – 44) и в граматиката на българския език на Юрий Маслов (Маслов 1981). Според други учени формите от типа *щеше да е заминал* не представляват темпорални, а модални форми, невлизащи в изявителното наклонение (Котова, Янакиев /Kotova, Yanakiev 2001; Aronson 1968). Ив. Куцаров ги определя като принадлежащи не към категорията време, а към категорията таксис, по-точно – към зависимия таксис, включващ относително С (имперфект), относително Б (бъдеще в миналото), относително резултативно С (плусквамперфект) и относително резултативно Б (Бпрвм) (Куцаров, Ив. / Kutsarov, Iv. 2007). К. Куцаров също споделя тези виждания (Куцаров, К. / Kutsarov, K. 2010: 91 – 92). В. Маровска дефинира парадигмата от типа *щеше да е заминал* като свидетелски таксисни форми, маркирани с резултативност (Маровска / Marovska 2013: 273).

Без да се пренебрегват приносите на възрожденските граматики, тук ще посочим, че от важна значимост е включването на БпрвМ в темпоралната система на българския език от Ю. Трифонов (Трифонов / Trifonov 1905). Несъмнено е влиянието на Л. Андрейчин върху по-нататъшните граматически изследвания, що се отнася до пълноправното място на БпрвМ в системата на времената (Андрейчин / Andreychin 1978). Множество други учени също споделят темпоралната принадлежност на БпрвМ въпреки различията в дефинирането на семантиката му, свързани и с неговата ориентация (Александров, Русинова /Aleksandrov, Rusinova 2010: 15 – 39; Герджиков / Gerdzhikov 1973/2013; Ницолова / Nitsolova 2008; Пашов / Pashov 1976; Станков / Stankov 1969; Стоянов / Stoyanov 1980).

Без да навлизаме в по-обширна съпоставка на виждания по въпроса за семантиката и ориентацията на това време (вж. напр. в прегледа на литературата за следходността у Куцаров, К. / Kutsarov, K. 2010), ще посочим, че БпрвМ е относително ново време в сравнение със съществувалите в праславянския и в старобългарския език. Г. Герджиков подчертава, че с неговата поява се „попълва една празна клета в системата“ (Герджиков / Gerdzhikov 1973/2013: 180), като формално това става възможно след разпадането на инфинитива. Системните причини за появата на БпрвМ са доловени и от Ю. Трифонов, който сочи, че след като БвМ (у автора *минало бъдеще*) се схваща като видоизменение на Б (*бъдеще уверено*), то тогава се развива и „минала форма и от бъдещето предварително, т. е. появило се съединение щях да бъда (съм) -л или ще да бъдех (бях) -л“ (Трифонов / Trifonov 1905: 39).

Ив. Харалампиев изтъква, че възникването на формите на БпрвМ може да се представи само теоретично поради две причини: рядката употреба на БпрвМ и липсата на примери от средновековните паметници (Харалампиев / Haralampiev 2006: 220). Теоретични възстановки на автора се базират на паралели с развитието на формите на Бпр и БвМ. Ученият извежда следните етапи в развоя на формите за БпрвМ: 1. етап – „щях да съм, щеше да си… писал“; 2. етап – „щеше да съм, щеше да си… писал“; 3. етап. – „ще да бях, ще да беше… писал“, и 4. етап – „ще бях, ще беше… писал“ (Харалампиев / Haralampiev 2006: 221). Л. Андрейчин сочи, че освен формите от типа *щях да съм ходил* са възможни и „*щях да бъда ходил, щеше да бъдеш ходил*“ и „*ще бъдех ходил, ще бъдеше ходил*“ без коментари и примери (Андрейчин / Andreychin 1978: 213). Вариантността при отрицателните форми също е значима, но обсъждането ѝ излиза извън задачите на настоящата работа (вж. прегледа у Алексова / Aleksova 2023). Формите от типа *ще бъдех писал*, както от тези от 2., 3. и 4. етап, сочени от Ив. Харалампиев, не присъстват в съвременната кодификация (вж. https://beron.mon.bg).

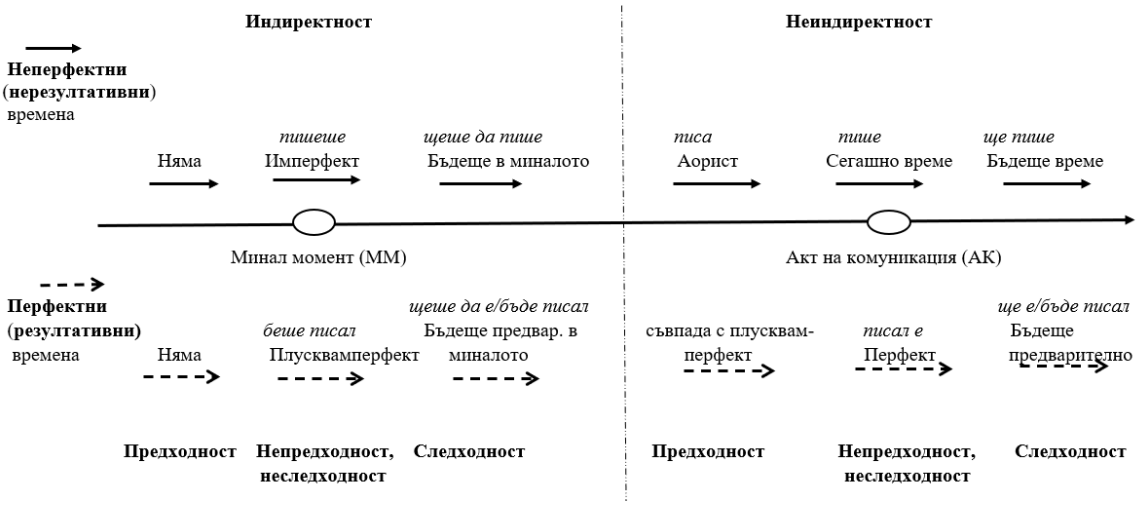
Симетричността на българската темпорална система ясно проличава, ако бъде прието виждането, че съществуват само два ориентационни момента – актът на комуникацията и миналият момент, за който се мисли или говори, а освен това четири семантични признака, опозициите по които изграждат системните отношения между времената: *индиректност* (*относителност*) – ориентация на действието или на постакционния период (на *резултата* в широк смисъл) спрямо миналия момент, *следходност* – следходност на действието или постакционния период спрямо акта на комуникацията или миналия момент; *предходност* – предходност на действието или постакционния период спрямо всеки от двата ориентационни момента; и *перфектност* (*резултативност*, *предварителност*) – постакционен период (в широк смисъл

резултат) на действието. Както става ясно, в тази работа се споделят и доразвиват възгледи на Г. Герджиков (Герджиков / Gerdzhikov 1973/2013, Алексова / Aleksova 2003).

В рамките на възприетата концепция инвариантното значение на грамемата БпрвМ се изгражда от диференциаторите *'индиректност*, *следходност*, *перфектност*, *непредходност'*. Това е максимално маркираният член на българската темпорална система, който носи три положителни диференциатора, т. е. това е тройно маркиран член. Мястото на БпрвМ в българската темпорална система може да се види на Схема 1.

Схема 1

СИСТЕМА НА ГЛАГОЛНИТЕ ВРЕМЕНА В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Поради иконичността в българската темпорална система, в която отношенията немаркираност : маркираност с темпорални признаци в плана на съдържанието отговарят на отношения нулева : реална морфема в плана на израза (срв. „На системата от опозиции в плана на съдържанието съответства стройна система от формални противопоставяния“ (Герджиков / Gerdzhikov 1973/2013: 173), може да се каже, че диференциаторът *индиректност* се изразява чрез имперфектната морфема в спомагателния глагол *ща – щ**я**х да съм заминал*; значението *следходност* се носи от морфемата ***щ***-, а *перфектност* (*резултативност*) – от ***да***-конструкцията, включваща и *-**л*** морфема. Г. Герджиков преди това посочва, че противопоставянето по признака *резултативност* : *нерезултативност* се носи от *да-конструкцията* в следходните времена, която изразява и лексикалното значение (Герджиков / Gerdzhikov 1973/2013: 174).[2]

В Таблица 1 са включени положителни форми на БпрвМ в четирите евиденциала, деятелен и страдателен залог в 1, 2 и 3 л., ед. ч., м. р. Както се вижда, като спомагателни глаголи са посочени *съм* и *бъда*, мнение, различаващо се от съвременната кодификация, допускаща като спомагателен глагол в индикатив само *съм* (вж. напр. https://beron.mon.bg/ leksema/ dc124c19c02740916713840c35358911).

Необходимо е да се подчертае, че формите с *бъда* в деятелен залог са много редки – положение, което не се наблюдава при страдателния залог (вж. и Алексова / Aleksova 2024).

[2] За друго виждане относно изразяването на граматически значения на морфемно равнище в темпоралната парадигма вж. Куцаров, Ив. / Kutsarov, Iv. 2007. Необходимо е да се подчертае, че наличната иконичност в областта на темпоралната ни система не е абсолютно свойство нито на глаголната парадигма, нито на именните парадигми. Това положение е обусловено от принадлежността на българския език към флективния морфологичен тип, отличаващ се с кумулация на граматически значения, изразявани от една граматическа морфема. Далеч невинаги на маркираност в плана на съдържанието по даден признак отговаря реална морфема в плана на израза. Това е налично в аглутинативните, но не и във флективните езици. Затова е неоправдано всяко противопоставяне нулева – реална морфема в плана на израза да се свързва иконично с наличие на отделна граматична категория. Повече, вкл. за условията, при които може да бъде създадена иконичност, вж. Герджиков / Gerdzhikov 1999/2013.

Таблица 1

Форми	Индикатив	Конклузив	Ренаратив	Дубитатив
Положителни форми, деятелен залог	щях да съм/бъда чел щеше да си/бъдеш чел щеше да е/бъде чел	щял съм да съм/бъда чел щял си да си/бъдеш чел щял е да е/бъде чел	щял съм да съм/бъда чел щял си да си/бъдеш чел щял да е/бъде чел	щял съм бил да съм/бъда чел щял си бил да си/бъдеш чел щял бил да е/бъде чел
Положителни форми, страдателен залог	щях да съм/бъда четен щеше да си/бъдеш четен щеше да е/бъде четен	щял съм да съм/бъда четен щял си да си/бъдеш четен щял е да е/бъде четен	щял съм да съм/бъда четен щял си да си/бъдеш четен щял да е/бъде четен	щял съм бил да съм/бъда четен щял си бил да си/бъдеш четен щял бил да е/бъде четен

3. Причините за ниската функционална честота на БпрвМ

а. Вътрешносистемни причини

С цел да бъде изтъкната както високата семантична натовареност, така и формалната сложност на БпрвМ бяха проследени мнения за граматическия статус на БпрвМ, бяха коментирани семантичните диференциатори, изграждащи семантиката на грамемата БпрвМ според застъпваното тук мнение (+*индиректност*, +*следходност*, +*перфектност*, –*предходност*), бяха посочени формалните средства, изразяващи семантичните признаци, и беше представена частично парадигмата на БпрвМ в четирите евиденциала на деятелен и страдателен залог. По този начин се реализира една част от задачите на настоящото изследване – да се очертаят вътрешносистемните причини за ниската функционална честота на БпрвМ в комуникацията на български език.

б. Контекстуални причини

Функционирането на граматическите категории в комуникацията е пряко обвързано с взаимодействието им с контекста (конкретното изречение) и с по-широката ситуация (изказването). Според застъпваното тук виждане българският е сред езиците с висока степен на зависимост на реализацията на темпоралните грамеми от контекста. Причината за това е възможността, щом в него са изразени по лексикален или граматичен път семантични признаци, по които е маркирано дадено време, може да настъпи/-ят една или повече синтагматични (контекстуални) неутрализации. В резултат на това маркираното по даден семантичен признак време може да бъде заменено от немаркираното. Тогава немаркираният член се явява в своята родова подстойност, а в алосемантичния ѝ вариант може да замести маркирания член (за повече вж. Герджиков / Gerdzhikov 1978/2013). По отношение на БпрвМ, което е тройно маркирано, са възможни синтагматични неутрализации на опозициите по всеки един от трите признака, както и на комбинации от два или три признака. Тези теоретични възможности могат да се проследят на Таблица 2. В примерите има известни вариации, обусловени от необходимостта контекстът да благоприятства неутрализацията.

Таблица 2

Неутрализации на опозиции по признаци	**Замяна на БпрвМ в резултат на настъпила синтагматична неутрализация**
Без неутрализация/-и	БпрвМ (*Той щеше да вземе картината, която* ***щеше да*** *си* ***е избрал*** *още предишния ден.*)
По *индиректност*	Бпр вм. БпрвМ (*Той щеше да вземе картината, която* ***ще*** *си* ***е избрал*** *още предишния ден.*)
По *следходност*	Пл вм. БпрвМ (*Той щеше да вземе картината, която* ***беше*** *си* ***избрал*** *още предишния ден.*)
По *перфектност*	БвМ вм. БпрвМ (*Той щеше да вземе картината, която* ***щеше да*** *си* ***избере*** *още предишния ден.*)
По *индиректност* и *следходност*	П вм. БпрвМ (*Той щеше да вземе картината, която си* ***е избрал*** *сам.*)
По *индиректност* и *перфектност*	Б вм. БпрвМ (*Той щеше да вземе картината, която* ***ще*** *си* ***избере*** *предварително.*)
По *следходност* и *перфектност*	И вм. БпрвМ (*Той щеше да вземе картината, която си* ***избереше*** *сам.*)
По *индиректност*, *следходност* и *перфектност*	С вм. БпрвМ (*Той щеше да вземе картината, която си* ***избере*** *сам.*)

Необходимо е да бъде направено едно важно уточнение. Не всички възможни синтагматични неутрализации от Таблица 2 се реализират с еднаква честота. Г. Герджиков подчертава по отношение на БпрвМ, че неутрализациите по един признак между БпрвМ и двойно маркираните Бпр, БвМ и Пл са сравнително по-редки, тъй като „в същите позиции двойно маркираните членове от своя страна биват заместени от немаркираните си корелати“ (Герджиков / Gerdzhikov 1974/2013: 52) (напр. Бпр от Б или П, БвМ от И или Б, Пл от П или И и т.н.). Така се оказва, че неутрализацията между БпрвМ и С е по-обичайна, отколкото между БпрвМ и двойно, а дори и единично маркираните времена (Бпр, БвМ, Пл и съответно Б, И, П). Този факт според нас е обусловен от контекстуалните условия, в които най-често се явява БпрвМ, а те обикновено съдържат лексикални и граматически елементи, които изразяват семантичните признаци, носени от БпрвМ, като не трябва да се изпуска и значимостта за настъпването на неутрализация на логиката в подредба на действията и техните резултати, която често изразява имплицитно признака *перфектност*. В подкрепа на виждането за контекстите, в които се среща БпрвМ, е и мнението на В. Станков в Академичната граматика, който сочи, че БпрвМ „се среща предимно в условни изречения“ с модална отсянка на хипотетичност, ирреалност, като тя липсва при употреби извън този тип изречения (ГСБКЕ / GSBKE 1983: 350).

В. Маровска също обвързва редкостта на БпрвМ (свидетелски таксисни резултативни форми) с възможностите за неутрализации в българския език. Авторката посочва, че почти без изключение вместо БпрвМ се употребява нерезултативното БвМ, а при благоприятен контекст и Б, като примерите свидетелстват за употреби на Бпр и Б вм. БпрвМ (Маровска / Marovska 2013: 276 – 277).

В настоящата работа представените възможни неутрализации, водещи до замяна на БпрвМ от други времена, се верифицират не чрез извличане на примери от корпуси и интернет, а чрез прилагане на перцептуалния подход, използван в анонимно анкетно допитване. При този подход акцентът се поставя върху възприятията и езиковия усет, свързан с езиковия узус, на носители на българския език като първи. Самото анкетно допитване е реализирано в периода януари – април 2024 г. по метода на отзовалите се чрез онлайн формуляр на Google Forms, разпространен чрез социални мрежи, имейли и други дигитални приложения. Общият брой на

респондентите е 3166 души, което донякъде компенсира непредставителния характер на анкетата, доколкото големият брой участници дава основания за значими лингвистични наблюдения.

Във въпросника на анкетното допитване се съдържат два типа задачи, изискващи перцепция на различни видове сложни съставни изречения. При първия тип задачи от респондентите се изисква да направят избор между предложени възможни форми на глагола в подчиненото изречение без и с настъпила/-и неутрализация/-и на опозиция/-и. При втория тип задачи анкетираните са помолени сами да напишат подходящата според тях форма на глагол, поставен в скоби, от подчиненото изречение. Верифицира се хипотезата, че при втория тип задачи ще се появят повече отговори с форма, резултат от неутрализация/-и на признак/-ци.

Във въпросника са включени и две сложни изречения, в които темпоралните отношения и логиката на последователността на действията/резултатите обуславят употреба в подчиненото изречение на БпрвМ. Изреченията се различават, първо, по своя тип: Изречение 1 е сложно съставно с подчинено обстоятелствено за условие (*Ако българският цар ... в Родопите, това щеше да бъде явно предизвикателство към Тодор Комнин*), а Изречение 2 – с подчинено обстоятелствено изречение за време (*Щяха да го сменят, когато (появя се) заместникът му*), и второ, по типа на задачата – избор от зададени форми (Изр. 1) и самостоятелно създаване на форма (Изр. 2). Двете различия дават възможност да се верифицира и хипотезата за влиянието на типа сложно изречение върху възможностите за настъпване на неутрализация/-и.

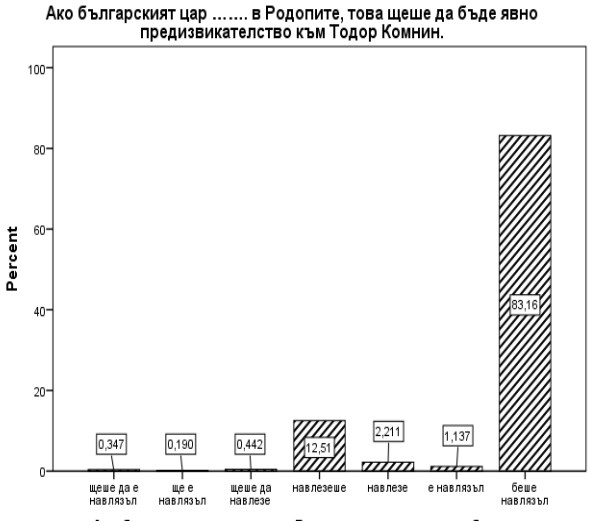
В Изр. 1 и Изр. 2 се съдържа главно изречение с глаголна форма в БвМ, която носи положителните диференциатори *следходност* и *индиректност* (*щеше да бъде* и *щяха да сменят*), т. е. съдържа се информация за отнесеност към миналия план и за следходност. Освен това логиката на събитията имплицитно изразява признака *перфектност* (в Изр. 1 – предизвикателството възниква, когато е наличен резултат от навлизането в Родопите; в Изр. 2 – смяната настъпва, когато появата на заместника вече е резултативно състояние). Описаните контекстуални условия благоприятстват настъпването на всички видове теоретично описани в Таблица 2 неутрализации.

Таблица 3 обобщено представя отговорите на респондентите, като в нея са посочени изречението, видът на задачата и процентите отговори за вариантите без и с неутрализация на темпорална/-и опозиция/-и.

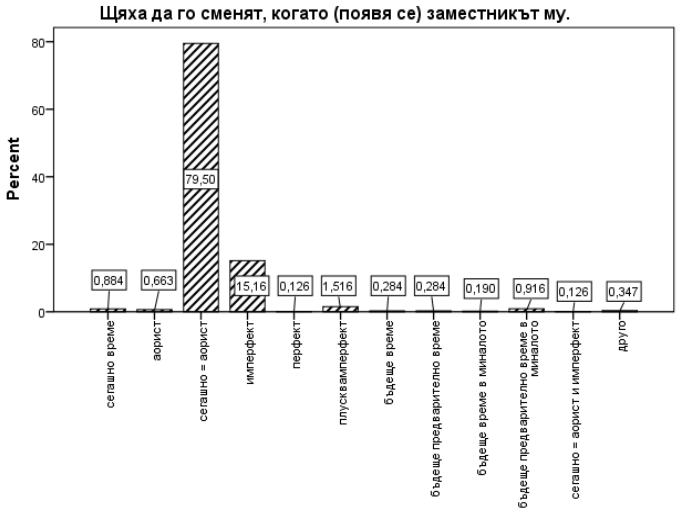
Таблица 3

Изречение	Вид на задачата	Варианти без и с неутрализация на темпорална/-и опозиция/-и и проценти респонденти, избрали съответния вариант
Ако българският цар … в Родопите, това щеше да бъде явно предизвикателство към Тодор Комнин.	избор от форми	БпрвМ *щеше да е навлязъл* – без неутрализация – 0,347% Пл *беше навлязъл* вм. БпрвМ – *следходност : неследходност* – 83,16% БвМ *щеше да навлезе* вм. БпрвМ – *перфектност : неперфектност* – 0,442% Бпр *ще е навлязъл* вм. БпрвМ – *индиректност : неиндиректност* – 0,19% И *навлезеше* вм. БпрвМ – *следходност : неследходност и перфектност : неперфектност* – 12,51% Б *ще навлезе* вм. БпрвМ – *перфектност : неперфектност* и *индиректност : неиндиректност* – 0% П *навлязъл е* вм. БпрвМ – *индиректност : неиндиректност* и *следходност : неследходност* – 1,137% С *навлезе* вм. БпрвМ – *индиректност : неиндиректност*, *следходност : неследходност*, *перфектност : неперфектност* – 2,211%
Щяха да го сменят, когато (*появя се*) *заместникът му.*	създаване на форма	БпрвМ *щеше да се е появил* – без неутрализация – 0,916% Пл *беше се появил* вм. БпрвМ – *следходност : неследходност* – 1,516% БвМ *щеше да се появи* вм. БпрвМ – *перфектност : неперфектност* – 0,19% Бпр *ще се е появил* вм. БпрвМ – *индиректност : неиндиректност* – 0,284% И *появеше се* вм. БпрвМ – *следходност : неследходност и перфектност : неперфектност* – 15,16% Б *ще се появи* вм. БпрвМ – *перфектност: неперфектност* и *индиректност : неиндиректност* – 0,284% П *се е появил* вм. БпрвМ – *индиректност : неиндиректност* и *следходност : неследходност* – 0,126% С *появи се* вм. БпрвМ – *индиректност : неиндиректност*, *следходност : неследходност*, *перфектност : неперфектност* – 79,5% (Без записана конкретна форма, а с отговор „сегашно време“, „аорист“, както и с отговор, необвързан със задачата („друго“) – под 1% за всеки от изброените видове отговори.)

На Графика 1 са онагледени данните за отговорите при избор от 7 изброени форми (Изр. 1), конкуриращи се поради възможни синтагматични неутрализации на опозиции, а на Графика 2 – за отговорите при лично създаване на форма на глагола в скобите (Изр. 2).

Графика 1

Графика 2

От сравнението между данните на Графика 1 и Графика 2 произтичат няколко наблюдения:

А) Типът на сложното изречение несъмнено оказва влияние върху възможните неутрализации. Доказателствата за това могат да се открият в получените отговори за Изр. 1 и Изр. 2. В подчинените условни изречения (вж. Изр. 1) почти винаги (а Г. Герджиков посочва, че тази неутрализация е задължителна в подчинените обстоятелствени за условие (Герджиков / Gerdzhikov 1976: 223), се реализира неутрализация на опозицията *неследходност* : *следходност* (без случаите с изразено хипотетично намерение), поради което в случая БпрвМ бива заменено от Пл (83,16% от 3166 анкетирани са избрали именно Пл). А при неутрализиране и на опозицията *неперфектност* : *перфектност*, благоприятствано от логиката на действията – първо има резултат от навлизането, който да се окаже предизвикателство, се явява И вм. БпрвМ (12,61% от отговорите). Вариантът със С при неутрализиране на опозициите и по трите признака, с които е маркирано БпрвМ, е избран само от 2,221% от респондентите. Преобладаването на отговорите с Пл (с една неутрализация – на опозицията по *следходност*), а не с максимално немаркираното С (с неутрализации на опозициите по *следходност*, *индиректност* и *перфектност*) би могло да се тълкува като стремеж да се гарантира семантично изразяването на хипотетичност на действията и резултатите в плана на миналото.

За разлика от това за подчиненото обстоятелствено изречение за време в Изр. 2 ясно доминиращият отговор в ситуация на лично създаване на подходяща форма съдържа С (при отчитане на омонимията с Ао) – *появи се* (79,5% от отговорите). В случая С се явява вм. БпрвМ поради неутрализации на опозициите по признаците *индиректност*, *следходност* и *перфектност*. На второ място са отговорите с И (*появеше*) – 15,16%, възможен при неутрализиране на опозициите по признаците *следходност* и *перфектност*. Останалите групи отговори са под 1%.

Б) Типът перцептуална задача: избор от предварително зададен списък от възможни форми и съответно – самостоятелно създаване на подходяща според рецепиента темпорална форма, също оказва влияние върху отговорите на анкетираните. По-големият процент предпочитания на форми с възможно повече реализирани синтагматични неутрализации се наблюдава именно в задачите на създаване на форма (вж. Изр. 2). Това наблюдение се подкрепя и от анализа на резултатите и за останалите изречения във въпросника (вж. Алексова и др. / Aleksova et al. 2024).

Заключение

Теоретичните анализи и данните от анкетното допитване, което изследва чрез перцептуални методи езиковия усет на респондентите родноезикови носители и свързания с него езиков узус в комуникацията на български език, дават основание да бъдат обобщени причините за ниската функционална честота на БпрвМ.

Вътрешносистемните причини се изразяват във високата степен на семантична натовареност (маркираност по темпорални признаци) на БпрвМ като единственото тройно маркирано време в българската темпорална система (+*индиректност*, +*следходност*, +*перфектност* (*резултативност*), –*предходност*). Колкото по-висока степен на специфицираност (в смисъл на *признакова маркираност*) има дадена грамема, толкова по-ограничени стават контекстите и ситуациите, чиито условия позволяват реализацията ѝ. Семантичната натовареност на БпрвМ е обвързана с високата степен на формална сложност – формите на БпрвМ съдържат минимално 4 микроелемента при налични случаи на иконичност между плана на съдържанието и плана на израза.

Взаимодействието между контекста, по-широко – с текстовата ситуация, и граматическите категории оформя вторият тип причини, обуславящи ниската функционална честота на БпрвМ в писмената и устната комуникация. Този тип причини биха могли да бъдат назовани и синтагматични, тъй като в рамките най-вече на сложните изречения (но не само в тях) в българския език съществуват предпоставки за настъпване на синтагматични (контекстуални) неутрализации на темпорални (а и на евиденциални) опозиции по семантични признаци, изграждащи инвариантното значение на грамемите. Българският език, за разлика напр. от френския (а и други езици с последователно съгласуване на времената), „позволява“ във висока степен реализацията на неутрализации на темпорални (а и евиденциални) опозиции.

Необходимо е да се посочи, че видът на сложното изречение определя в значима степен възможността за настъпване на неутрализации. Както стана ясно от съпоставката на резултатите за Изр. 1 и Изр. 2 от анкетното допитване, в условни контрафактивни конструкции (вж. повече у Ницолова 1998), в които условието и следствието са в плана на миналото, заедно с високочестотната неутрализация на опозицията *неследходност* : *следходност* (без случаите с изразено намерение) съществува и тенденция за неподлагане на неутрализация (запазване) на опозицията *неиндиректност* : *индиректност*, тъй като чрез маркираността по *индиректност* на глаголната форма в протазиса (вж. доминирането на отговорите с Пл – 83,16%, и втория по честота отговор с И – 12,61%, за Изр. 1) се гарантира именно отнесеността на нереализираното условие към плана на миналото.

За разлика от това в сложното съставно с подчинено обстоятелствено изречение за време не съществува, както в условните конструкции, стремежът за запазване на опозицията по признака *индиректност* в ситуации на отнесеност на действията/резултатите към плана на миналото. За това свидетелства в Изр. 2 доминиращият отговор със С (79,5% от 3166 отговора), който представлява случай на максимална реализация на теоретично възможните неутрализации, т. е. неутрализирани са опозициите по *индиректност, следходност* и *перфектност*. Само 15,16% от респондентите са записали сами форма за И (*появеше*), „запазвайки“ маркираността по *индиректност*.

Представените в тази работа частични резултати от анкетното допитване могат да бъдат подкрепени от множество примери, ексцерпирани от корпуси и интернет. Коментираните две изречения представляват само типични случаи, които в следващи разработки ще бъдат допълвани с нови видове сложни изречения и типични контексти в стремежа за аргументация на изказаните виждания.

Благодарности и финансиране

Това изследване е финансирано от Европейския съюз – NextGenerationEU, чрез Националния план за възстановяване и устойчивост на Република България, проект SUMMIT BG-RRP-2.004-0008-C01.

Цитирана литература / References

Александров, Русинова 2010: Александров, Ал., Р. Русинова. Интервали, в които се осъществява действието или резултатът. – В: *Помагало по българска морфология. Глагол*. Велико Търново: Издателство ИВИС, с. 15 – 39. (Aleksandrov, Rusinova 2020: Aleksandrov, Al., R. Rusinova. Intervali, v koito se osashtestvyava deystvieto ili rezultatat. – In: *Pomagalo po balgarska morfologiya. Glagol*. Veliko Tarnovo: Izdatelstvo IVIS, pp. 15 – 39.)

Алексова 2003: Алексова, Кр. Синтагматичната неутрализация на граматическите опозиции като причина за различните състояния, които морфологичната система може да заема (върху материал от темпоралната система на българския език). – *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, т. 41 – Филология*, кн. 1, с. 147 – 166. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“. (Aleksova 2003: Aleksova, Kr. Sintagmatichnata neutralizatsiya na gramaticheskite opozitsii kato prichina za razlichnite sastoyaniya, koito morfologichnata sistema mozhe da zaema (varhu material ot temporalnata sistema na balgarskiya ezik). – *Nauchni trudove na Plovdivskiya universitet "Paisiy Hilendarski", t. 41 – Filologia*, kn. 1, pp. 147 – 166. Plovdiv, Universitetsko izdatelstvo "Paisiy Hilendarski".)

Алексова 2023: Алексова, Кр. *Дубитативът в съвременния български език*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. (Aleksova 2023: Aleksova, Kr. *Dubitativat v savremenniya balgarski ezik*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski".)

Алексова 2024: Алексова, Кр. Употреби на *съм, бъда, бивам* и *бидох* в съвременния български език. – *Известия на Института за български език*, т. XXXVII, с. 57 – 108. doi: 10.47810/PIBL.XXXVII.24.02. (Aleksova 2024: Aleksova, Kr. Upotrebi na *sam, bada, bivam* i *bidoh* v savremenniya balgarski ezik. – *Izvestiya na Instituta za balgarski ezik*, t. XXXVII, pp. 57 – 108. doi: 10.47810/PIBL.XXXVII.24.02.)

Алексова и др. 2024: Алексова, Кр., Д. Апостолова, Я. Сивилова, Л. Ласкова, М. Москова, Д. Андрова. Предпочитания към конкуриращи се темпорални форми в подчинени изречения в съвременния български език. Анализ на данни от анкетно допитване. – *Български език и литература*, № 5, с. 471 – 500. doi: 10.53656/bel2024-5-1A. (Aleksova et al. 2024: Aleksova, Kr., D. Apostolova, Ya. Sivilova, L. Laskova, M. Moskova, D. Androva. Predpochitaniya kam konkurirashti se temporalni formi v podchineni izrecheniya v savremenniya balgarski ezik. Analiz na danni ot anketno dopitvane. – *Balgarski ezik i literatura*, № 5, pp. 471 – 500. doi: 10.53656/bel2024-5-1A.)

Андрейчин 1978: Андрейчин, Л. *Основна българска граматика*. София: Наука и изкуство. (Andreychin 1978: Andreychin, L. *Osnovna balgarska gramatika*. Sofia: Nauka i izkustvo.)

Бунина 1970: Бунина, И. К. *История глагольных времен в болгарском языке. Времена индикатива*. Москва: Наука. (Bunina 1970: Bunina, I. K. *Istorija glagol'nyh vremen v bolgarskom jazyke. Vremena indikativa.* Moskva: Nauka.)

Герджиков 1973/2013: Герджиков, Г. За спорните въпроси на българската темпорална система. – *Известия на Института за български език*, т. XXII, 1973, с. 125 – 150. Цитира се по: Герджиков, Г. *Избрани студии и статии по езикознание*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2013, с. 155 – 184. (Gerdzhikov 1973/2013: *Gerdzhikov, G.* Za spornite vaprosi na balgarskata temporalna sistema. – *Izvestia na Instituta za balgarski ezik*. t. XXII, 1973, pp. 125 – 150. Tsitira se po: Gerdzhikov, G. *Izbrani studii i statii po ezikoznanie*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski", pp. 155 – 184.)

Герджиков 1974/2013: Герджиков, Г. Характерът на морфологическите опозиции и организацията на многочленните системи. – *Български език*, 1974, № 1, с. 34 – 47. Цитира се по: Герджиков, Г. *Избрани студии и статии по езикознание*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2013, с. 31 – 54. (Gerdzhikov 1974/2013: Gerdzhikov, G. Harakterat na morfologicheskite opozitsii i organizatsiyata na mnogochlennite sistemi. – *Balgarski ezik*, 1974, № 1, pp. 34 – 47. Cited acc. to: Gerdzhikov, G. *Izbrani studii i statii po ezikoznanie*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski", 2013, pp. 31 – 54.)

Герджиков 1976: Герджиков, Г. Българските глаголни времена като система. – В: Пашов, П., Р. Ницолова (съст.) *Помагало по българска морфология. Глагол*. София: Наука и изкуство, с. 224 – 229. (Gerdzhikov 1976: Gerdzhikov, G. Balgarskite glagolni vremena kato sistema. – In: Pashov, P., R. Nitsolova (sast.). *Pomagalo po balgarska morfologiya. Glagol*. Sofia: Nauka i izkustvo, pp. 224 – 229.)

Герджиков 1978/2013: Герджиков, Г. За системно обусловените значения на граматическите категории. – *Славистични изследвания*, т. 4. София: Наука и изкуство, 1978, с. 73 – 83. Цитира се по: Герджиков, Г. *Избрани студии и статии по езикознание*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2013, с. 55 – 66. (Gerdzhikov 1978/2013: Gerdzhikov, G. Za sistemno obuslovenite znacheniya na gramaticheskite kategorii. – *Slavistichni izsledvania*, t. 4. Sofia: Nauka i izkustvo, 1978, pp. 73 – 83. Cited acc. to: Gerdzhikov, G. *Izbrani studii i statii po ezikoznanie*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski", 2013, pp. 55 – 66.)

Герджиков 1999/2013: Герджиков, Г. Критериите за насоката на субординацията между членовете на граматическите опозиции. – *Съпоставително езикознание*, № XXIV, с. 125 – 150. Цитира се по: Герджиков, Г. *Избрани студии и статии по езикознание*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2013, с. 67 – 99. (Gerdzhikov 1999/2013: Gerdzhikov, G. Kriteriite za nasokata na subordinatsiyata mezhdu chlenovete na gramaticheskite opozitsii. – *Sapostavitelno ezikoznanie*, № XXIV, pp. 125 – 150. Cited acc. to: Gerdzhikov, G. *Izbrani studii i statii po ezikoznanie*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski", 2013, pp. 67 – 99.)

Горбова 2007: Горбова, Е. Аспектуальные граммемы и адвербиальный контекст (на материале испанского языка). – *Вопросы языкознания*, № 4, с. 63 – 88. (Gorbova 2007: Gorbova, E. Aspektual'nye grammemy i adverbial'nyj kontekst (na materiale ispanskogo jazyka). – *Voprosy jazykoznanija*, № 4, pp. 63 – 88.)

ГСБКЕ 1983: *Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 2. Морфология*. София: Издателство на Българската академия на науките. (GSBKE 1983: *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. T. 2. Morfologiya*. Sofia: Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite.)

Даниэль, Плунгян 1996: Даниэль, М., В. Плунгян. Обязательность и контекстная вытеснимость (к описанию грамматической периферии). – *Известия РАН. Серия литературы и языка*. Т. 55, № 1, с. 61 – 66. (Danijel', Plungian 1996: Danijel', M., V. Plungian. Objazatel'nost' i kontekstnaja vytesnimost' (k opisaniju grammaticheskoj periferii). – *Izvestija RAN. Serija literatury i jazyka*. T. 55, № 1, pp. 61 – 66.)

Котова, Янакиев 2001: Котова, Н., М. Янакиев. *Грамматика болгарского языка для владеющих русским языком*. Москва: Издательство Московского университета. (Kotova, Janakiev 2001: Kotova, N., M. Janakiev. *Grammatika bolgarskogo jazyka dlja vladejushhih russkim jazykom*. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta.)

Куцаров, Ив. 2007: Куцаров, Ив. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“. (Kutsarov, Iv. 2007: Kutsarov, Iv. *Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya*. Plovdiv: Universitetsko izdatelstvo "Paisiy Hilendarski".)

Куцаров, К. 2010: Куцаров, К. *Следходността в българския език*. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“. (Kutsarov, K. 2010: Kutsarov, K. *Sledhodnostta v balgarskiya ezik*. Plovdiv: Universitetsko izdatelstvo "Paisiy Hilendarski".)

Маровска 2013: Маровска, В. *Референция и реферирane в света на езика.* Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“. (Marovska 2013: Marovska, V. *Referentsiya i referirane v sveta na ezika*. Plovdiv: Universitetsko izdatelstvo "Paisiy Hilendarski".)

Ницолова 1998: Ницолова, Р. Условные конструкции в болгарском языке. – В: Храковский, В. С. (отв. ред.). *Типология условных конструкций*. Санкт-Петербург: Наука, с. 129 – 161. (Nicolova 1998: Nicolova, R. Uslovnye konstrukcii v bolgarskom jazyke. – In: Hrakovskij, V. S. (otv. red.). *Tipologija uslovnyh konstrukcij*. Sankt-Peterburg: Nauka, pp. 129 – 161.)

Ницолова 2008: Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. (Nitsolova 2008: Nitsolova, R. *Balgarska gramatika. Morfologiya*. Sofia, Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski".)

Пашов 1976: Пашов, П. Българските глаголни времена (За основните им значения и онагледяването им със схеми и формули). – В: Пашов, П., Р. Ницолова (съст.). *Помагало по българска морфология. Глагол*. София: Наука и изкуство, с. 186 – 209. (Pashov 1976: Pashov, P. Balgarskite glagolni vremena (Za osnovnite im znacheniya i onagledyavaneto im sas shemi i formuli). – In: Pashov, P., R. Nitsolova (sast.). *Pomagalo po balgarska morfologiya. Glagol*. Sofia: Nauka i izkustvo, pp. 186 – 209.)

Плунгян 2011: Плунгян, В. *Введение в грамматическую семантику: грамматические значения и грамматические системы языков мира*. Москва: Российский государственый гуманитарный университет. (Plungian 2011: Plungian, V. *Vvedenie v grammaticheskuju semantiku: grammaticheskie znachenija i grammaticheskie sistemy jazykov mira*. Moskva: Rossijskij gosudarstvenyj gumanitarnyj universitet.)

Станков 1969: Станков, В. *Българските глаголни времена*. София: Наука и изкуство. (Stankov 1969: Stankov, V. *Balgarskite glagolni vremena*. Sofia: Nauka i izkustvo.)

Стоянов 1980: Стоянов, Ст. *Граматика на българския книжовен език*. София: Наука и изкуство. (Stoyanov 1980: Stoyanov, St. *Gramatika na balgarskiya knizhoven ezik*. Sofia: Nauka i izkustvo.)

Трифонов 1905: Трифонов, Ю. Синтактични бележки за съединението на минало действително причастие с глагола *съм* в новобългарския език. – *Периодично списание на Българското книжовно дружество*, № 3 – 4, с. 155 – 192. (Trifonov 1905: Trifonov, Yu. Sintaktichni belezhki za saedinenieto na minalo deystvitelno prichastie s glagola *sam* v novobalgarskiya ezik. – *Periodichno spisaniye na Balgarskoto knizhovno druzhestvo*, № 3 – 4, pp. 155 – 192.)

Хараламписв 2006: Хараламписв, И. *Бъдещето на българския език от историческо гледище*. Велико Търново: Фабер. (Haralampiev 2006: Haralampiev, I. *Badeshteto na balgarskiya ezik ot istorichesko gledishte*. Veliko Tarnovo: Faber.)

Aronson 1968: Aronson, H. *Bulgarian Inflectional Morphophonology*. The Hague/Paris: Mouton.

ON THE FACTORS DETERMINING THE LOW FUNCTIONAL FREQUENCY OF THE BULGARIAN FUTURE PERFECT IN THE PAST

Krasimira Aleksova

Sofia University "St. Kliment Ohridski"

krasimira_aleksova@slav.uni-sofia.bg

Abstract. This article investigates the factors responsible for the low functional frequency of the Bulgarian Future Perfect in the Past. Based on theoretical considerations and perceptual data, I argue that these factors form a cluster comprising two main components. First, intrasystemic factors: the Future Perfect in the Past is highly semantically marked, encoding the features indirectness, posteriority, and perfectivity. Its markedness is iconically associated with a high degree of compositionality. Second, syntagmatic factors: the interaction between this verbal form and its context may lead to the neutralization of one, two, or all three oppositions associated with these features. Under favorable contextual conditions, such neutralization facilitates the replacement of the Future Perfect in the Past by other tense forms. The analysis is supported by an anonymous survey of 3,166 native speakers of Bulgarian.

Keywords: *Future Perfect in the Past; contextual neutralization; indirectness; posteriority; perfectivity; anteriority; functional frequency*

Krasimira Aleksova
Department of Bulgarian Language
Faculty of Slavic Studies
Sofia University "St. Kliment Ohridski"
15 Tzar Osvoboditel Blvd.
1504 Sofia, Bulgaria

ТЕМПОРАЛНОСТТА КАТО ЙЕРАРХИЧНА СИСТЕМА: ПАРАМЕТРИ И КАТЕГОРИИ НА ТЕМПОРАЛНАТА СЕМАНТИКА

Андрей Иванов

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

aivanov@slav.uni-sofia.bg

Резюме. В статията е представена концепция за темпоралността като йерархично организирана система, в рамките на която се диференцират категориите абсолютно време, относително време и аспект, резултат от релациите на четири параметъра (момент на речевата ситуация, перспектива, референтен интервал и интервал на действието). Предложените анализи представляват теоретичен опит за интегриране на темпоралната локализация и темпоралната структура, което има като следствие разширяването на съдържанието, влагано в понятието аспект. Представено е прилагането на тази система към индикативните глаголни времена в българския език. Наред с това е коментирана връзката между темпоралност и модалност на морфологично равнище.

Ключови думи: *темпоралност; абсолютно време; относително време; аспект; модалност*

1. Въведение

Стане ли въпрос за темпоралност и по-точно за ключовите понятия, с които тя се описва в изследванията върху българския език, прави впечатление, че между времето и аспекта е установена ясна демаркационна линия. Без да се отрича фактът, че двете категории са тясно свързани, между тях се търси взаимодействие, но не и взаимна детерминираност. Както всяка разделителна линия между две спорни територии, така и тази, прокарана между времето и аспекта, много често, вместо да снема напрежението в оформилата се гранична зона, по-скоро поражда нови проблеми, в случая от методологичен порядък, които очакват своето разрешаване.

В по-широк контекст, особено в научната продукция върху романските езици, които също разполагат с богата темпорална система, но не и с категорията вид на глагола, се е наложило схващането, че времето и аспектът са неотделими както в проявленията си, така и по отношение на металингвистичния инструментариум, който се използва за анализа им. Тази констатация, разбира се, не отменя необходимостта двете да бъдат диференцирани, но с ясното съзнание, че това е възможно само в определена степен, отвъд която усилията за изолирането на аспекта от времето са обречени на неуспех. Най-често се посочва, че времето може да се опише чрез взаимното разположение на различен брой ориентири по темпоралната ос, докато аспектът е свързан с темпоралната структура на действието. За представянето на тази структура обаче неизбежно се използва терминологичен и анализационен апарат, основаващ се отново на пространствени абстракции, в който централно място е отредено на понятия като *теличност, пределност* и т. н. Прилагането на подобни концепции изисква въвеждането на допълнителни отношения на взаимна локализация. Оказва се, че при описанието на аспекта не може да се „избяга“ от времето, доколкото темпоралната структура на действието винаги „заема място“ върху темпоралната ос.

Всъщност не само аспектът, но и модалността се отделя понякога изкуствено от семантиката на времето. Много често се говори за модални употреби на глаголните времена, с което се налага идеята, че модалните значения са вторични, че модалността е външна спрямо темпоралността. От ключово значение тук е да се отбележи, че моментът на речевата ситуация (S), традиционно използван като основна отправна точка, спрямо която в крайна сметка се локализират всички останали параметри, придава на темпоралната ос модална асиметрия (Gosselin 2021: 203 – 243). Иначе казано, самото отношение към момента S вече означава модалност. Заедно с това модалността надхвърля опозицията между предходност и следходност, тъй като, от една страна, това, което е реално или възможно, може да бъде ситуирано във времето, а от друга страна, моментът, спрямо който то се възприема като реално или възможно, също има своята позиция върху времевата ос.

Обект на настоящото изследване е взаимната детерминираност на темпоралната локализация и на темпоралната структура, тоест на времето и аспекта. В опита си да разгранича отделните нива и подсистеми, които са резултат от тази взаимна детерминираност, ще предложа два подхода: *темпорално-аспектуален*, базиран на отношенията между параметри върху темпоралната ос, и *темпорално-модален*, който ще илюстрирам с анализ на формите на неперфектните времена.

2. Параметри на темпоралната локализация

В настоящата работа е застъпена идеята, че аспектуални по своята същност значения се изразяват не само чрез глаголния вид (граматичен аспект) и ситуационните типове (лексикален аспект), но и се съдържат в съвкупността от форми, която е прието да наричаме темпорална система. Подходът, върху който се основават анализите, всъщност съответства на традицията на Райхенбах, макар да съдържа известни модификации. Избирателното позоваване на определени чужди изследвания в никакъв случай не означава, че по проблема няма сериозни разработки на родна земя. Тъкмо обратното, към темата има нестихващ интерес, поради което дори изброяването на по-важните гледни точки би представлявало достатъчно амбициозна задача. За българския език детайлно представяне на модела на Райхенбах във вид, близък до класическия, вече е направено от Ласкова / Laskova 2024, така че тук ще изредя параметрите и техните релации, които прилагам с оглед на възприетата теоретична рамка, без да се спирам на добре познатите общи принципи.

Както може да се очаква, първият параметър е моментът на речевата ситуация (S). Въпреки че всяка речева ситуация без съмнение има своята обхватност във времето, тоест представлява интервал върху темпоралната ос, в случая не съществува методологично ограничение тя да бъде сведена до точка.

Вторият елемент е перспективата (P). Понятието *перспектива* е въведено от Kamp, Reyle (Kamp, Reyle 1993), където е резултат от дублиране на параметъра R на Райхенбах, а по-късно е използвано от Kiparsky (Kiparsky 2002). Идеята за включването на този допълнителен параметър, който не присъства в подходите, следващи стриктно традицията на Райхенбах, е заимствана от работите на Vet (Vet 2007) и Schaden (Schaden 2009) върху френския език. И тук, както при S, се оказва валиден принципът, че за да се избегне неоправдано утежняване на репрезентацията, може да се избере точка вместо интервал, стига това да позволява да бъдат изчерпани възможните релации със следващия параметър. Според Vet (Vet 2007: 13 – 14) перспективата може да съвпада с момента на речевата ситуация или да е предходна спрямо него, но не може да е следходна. Споделям това виждане, най-силният аргумент за което е фактът, че е малко вероятно в естествените езици да се открие граматикализирано бъдеще в бъдещето. Може да се каже, че модалната асиметрия на темпоралната ос не допуска перспективата да е разположена след S.

Останалите два параметъра са интервалът на референтност (R) и интервалът на действието (E), по-точно *темпоралната следа* на действието (Krifka 1998). За разлика от S и P, те трябва да получат статута на интервали, за да се отчете възможността единият да се включва в другия. Ако чрез S и P се описва темпоралната локализация, чрез R и E се представя темпоралната структура.

Представянето на отношенията между параметрите изисква подходящ набор от символи. Релациите между две точки могат да бъдат следните: A ≡ B (точки A и B съвпадат), A < B (точка A е предходна по отношение на точка B) и A > B (точка A е следходна по отношение на точка B). Последните два символа могат също да се използват съответно за предходност и следходност на точка спрямо интервал. Когато точка попада в интервал, използваме записа A ∈ B (точка A е част от интервал B). При два интервала ще срещнем следните случаи: A ⊆ B (интервал A включва интервал B или съвпада с него), A ⊃ B (интервал A се включва в интервал B), A < B (интервал A е предходен по отношение на интервал B) и A > B (интервал A е следходен по отношение на интервал B).

Оказва се, че когато не съвпада с S, перспективата съответства в голяма степен на т. нар. минал ориентационен момент, който се използва широко при описанието на темпоралната

система в българския език. Разликата е, че тук перспективата разделя времената не на директни и индиректни, а на неминали и минали, както личи от таблица 1. Това е следствие от факта, че аористът се анализира като време с перспектива, предходна спрямо момента на речевата ситуация (а не с перспектива, съвпадаща с S, и интервал на референтност, предходен спрямо S). Мотивацията за това решение произтича от симетрията на системата. Поради изравняването на парадигмите за имперфект и аорист на спомагателния глагол, плусквамперфектът се явява корелат както на аориста, така и на имперфекта. Ако плусквамперфектът беше корелат на две времена с различна темпорална локализация (и съответно различна темпорална семантика), той би трябвало да има ясно изразен двойствен семантичен статут, основания за какъвто не се откриват.

Таблица 1. *Класификация на глаголните времена в българския език според тяхната темпорална локализация*

S ≡ P		**S > P**	
P ∈ R	**P < R**	**P ∈ R**	**P < R**
Сегашно време	Бъдеще време	Аорист	Бъдеще в миналото
		Имперфект	
Перфект	Бъдеще предварително	Плусквамперфект	Бъдеще предварително в миналото

Според Schaden (Schaden 2009) темпоралността включва три категории, които се намират в йерархични отношения. Категориите се дефинират чрез релациите между четирите параметъра. Най-високо в йерархията стои релацията между S и P, за която авторът използва термина *абсолютно време*. В нашия случай, вследствие на това, че перспективата може да бъде единствено съвпадаща с момента на речевата ситуация или предходна спрямо него, можем да говорим само за абсолютно сегашно (PR_A[1]) и абсолютно минало време (PAS_A). На следващо място е релацията между P и R, на която съответства категорията *относително време*. Както стана ясно, можем да различим относително сегашно (PR_R) и относително бъдеще време (FUT_R). Комбинациите от абсолютното и относителното време са следните: 1. абсолютно сегашно и относително сегашно (сегашно време, перфект); 2. абсолютно сегашно и относително бъдеще (бъдеще време и бъдеще предварително); 3. абсолютно минало и относително сегашно (аорист, имперфект, плусквамперфект); 4. абсолютно минало и относително бъдеще (бъдеще в миналото и бъдеще предварително в миналото).

3. От време към аспект

Казаното дотук е в подкрепа на тезата, че противопоставянето между аорист и имперфект не е темпорално. В чуждата литература то най-често се определя като аспектуално (Rideout 2002) и се описва с помощта на двойката термини *перфективност* : *имперфективност*.

В контекста на параметрите и релациите, с които си служим, аспектът се дефинира чрез отношението между интервала на референтност и интервала на действието. Възможностите са дадени в таблица 2. При аориста сегментът от темпоралната ос, включващ действието, е част от интервала на референтност, докато при имперфекта E е част от R или съвпада с него. Колкото до нужните в случая терминологични решения, отдавам предпочитание на термините *аористен* : *имперфектен* аспект пред двойката *перфективен* : *имперфективен*, тъй като втората се е наложила за граматичния вид. Перфектността, която, доколкото се определя не по друг начин, а чрез взаимното разположение на R и E (в случая границата между темпорална лока-

[1] Съкращенията PR, PAS и FUT означават съответно сегашно, минало и бъдеще време, а индексите *A* и *R* показват съответно абсолютно и относително време.

лизация и темпорална структура действително е изключително размита), също следва да получи аспектуална трактовка. Перфектните времена се описват чрез следходност на R спрямо E (*перфектен аспект*). Другата възможност, предходност на R спрямо E (*проспективен аспект*), няма реализация в българската глаголна система.

Таблица 2. *Аспектуални значения в темпоралната система*

Аспект			
Аористен	**Имперфектен**	**Перфектен**	**Проспективен**
$R \supset E$	$R \subseteq E$	$R > E$	$R < E$

Трябва да се отбележи, че противопоставянето между аорист и имперфект е с по-нисък ранг, отколкото противопоставянето между неперфектните и перфектните времена. Данните в таблица 1 (където корелация по перфектност има във всяка от колоните) и в таблица 2 показват това недвусмислено. С други думи, неперфектните и перфектните времена формират две подсистеми на темпоралността.

За да бъдат представени йерархичните значения на глаголните времена, в допълнение към категориите на абсолютното време и на относителното време и техните стойности, ще си служим със следната нотация: Aor (аористен аспект), Imp (имперфектен аспект), Perf (перфектен аспект), Pros (проспективен аспект, неприложим за българския език). Аористният и имперфектният аспект са двата частни случая на ситуацията, в която R и E се припокриват. Семантиката на три от неперфектните времена съдържа информация за припокриването на интервалите, без да се конкретизира посоката на включване. Затова е уместно да се предвиди още една възможност, а именно {Aor, Imp}, която съответства на сегашно време, бъдеще време и бъдеще в миналото.

За индикативната темпорална система интегрираната информация изглежда така[2]:

1. *В момента* ***проверяваме*** [PR_A [PR_R [{Aor, Imp}]]] *как стоят нещата.*
2. ***Виждал съм*** [PR_A [PR_R [Perf]]] *такива свърталища за пушене на опиум в Китай, че това в сравнение с тях е просто една землянка.*
3. ***Ще разберат*** [PR_A [FUT_R [{Aor, Imp}]]]*, че не се шегуваме.*
4. *Когато се върнеш,* ***ще съм приготвил*** [PR_A [FUT_R [Perf]]] *закуската.*
5. *След това той* ***стоя*** [PAS_A [PR_R [Aor]]] *три дни на пост на спирката, но повече не я видя.*
6. *Котаракът* ***лежеше*** [PAS_A [PR_R [Imp]]] *неподвижно на дюшечето и се преструваше, че спи.*
7. *Двамата противници* ***бяха разменили*** [PAS_A [PR_R [Perf]]] *местата си.*
8. *Всеки момент* ***щеше да заспи*** [PAS_A [FUT_R [{Aor, Imp}]]].
9. *След още една секунда* ***щях да съм излязъл*** [PAS_A [FUT_R [Perf]]] *от прикритието си и той щеше да ме види.*

4. Морфологични опозиции при неперфектните времена

Подходите, при които се разчита на параметри и релации по темпоралната ос, какъвто е изложеният по-горе, са ценни с това, че създават възможност за прецизиране на различни темпорални и аспектуални отношения. С тях обаче няма как да се обясни ясно изразеният модален компонент в семантиката на бъдеще в миналото и бъдеще предварително в миналото, който при тези две времена много често преобладава над темпоралните значения.

[2] Всички примери в статията са от Българския национален корпус.

В темпоралната система следходността и модалността безспорно са тясно свързани, но не са семантично (нито, разбира се, морфологично) еквивалентни. Известно е, че формите на миналите времена съдържат или морфемата **х/ш**, или морфемата **х/∅**. За тяхното значение са изказвани различни мнения (отнесеност към минал момент, свидетелственост), а понякога се разглеждат и като десемантизирани елементи. Наистина няма как да се пренебрегне ролята на темпоралните гласни, по отношение на която функцията на споменатите морфеми може да изглежда второстепенна, както не може да се отрече и това, че глаголите, при които заради наличието на имперфективиращи суфикси не се различават темпорални основи, също образуват форми за всички времена без пълни съвпадения в парадигмите. Това означава, че морфемите **х/ш** и **х/∅** (въпреки че за тях обикновено се говори общо, не съществува пречка да им бъде присъден самостоятелен статут) поне в определени случаи се оказват достатъчни, за да изразят някакво значение, което има тясна връзка с предходността спрямо момента на речевата ситуация.

Може да се приеме, че аломорфната серия **х/∅**, която се открива в аористните форми, означава предходност спрямо момента на речевата ситуация. Ако се позовем на концепцията на Bottineau (Bottineau 2026), предходността в случая се схваща като релативна (или позитивна) връзка със сегашния момент. От своя страна аломорфната серия **х/ш**, маркер на имперфектните форми, показва несегашност, тоест, с понятията на Bottineau (Bottineau 2026), контрастна (или негативна) връзка със сегашния момент. Двете аломорфни серии, **х/∅** и **х/ш**, са в опозиция с нулата, показваща сегашност, валидност в момента на речевата ситуация.

Тези темпорални морфеми се комбинират с модалните морфеми **∅** и **щ**. Тук нулата означава реализираност (непотенциалност), а **щ** сигнализира потенциалност. Възможните съчетания между темпоралните и модалните стойности пораждат семантиката на петте неперфектни времена (вж. таблица 3).

Таблица 3. *Семантично взаимодействие на темпоралните и модалните морфеми*

Модални морфеми / Темпорални морфеми	*Реализираност* **∅**	*Потенциалност* **щ**
Сегашност **∅**	Сегашно време	Бъдеще време
Несегашност **х/ш**	Имперфект	Бъдеще в миналото
Предходност **х/∅**	Аорист	—

Не би могла да ни изненада констатацията, че основното значение на сегашно време остава реализираност в момента на речевата ситуация (S), а основното значение на бъдеще време е потенциалност в S. Става ясно, че комбинацията от несегашност и реализираност води до импликацията за предходност, макар съгласно предложената концепция в имперфекта да не е заложена темпорална информация, различна от несегашност. Ако несегашността се комбинира с потенциалност, това означава възможност на действието извън сегашния момент или по-точно в контраст с него.

С това може да се обяснят характерните употреби на имперфект, бъдеще в миналото и бъдеще предварително в миналото за означаване на възможни или контрафактивни действия (10, 11), както и употребите на имперфект и бъдеще в миналото за припомняне (12, 13):

10. *Ако **искаше**, **можеше** да ме убие на място.*
11. *Ако ме **изядеше** тигър, просто гадателят **щеше да е сбъркал** и продължаващата нишка на живота **щеше да е** на тигъра.*
12. *Как **се казваше** онази служба за кучета, дето надушват наркотици?*
13. *Кога **щеше да ме разпита** съдията?*

Колкото до съчетаването на предходността с двете модални стойности, налице е логическо ограничение върху комбинацията между предходност и потенциалност, тъй като, щом е предходно по отношение на S, действието вече е реализирано (непотенциално).

5. Заключение

Представените подходи нямат амбицията да предлагат финални решения, а само загатват възможни аналитични процедури, с които да се изясни в по-пълна степен неразривната връзка между времето, аспекта и модалността в рамките на широкото разбиране за темпоралност. Очевидно е, че темпоралната локализация (времето), темпоралната структура (аспектът) и модалността могат да разкрият своята взаимна детерминираност на различни равнища и в рамките на отделни подсистеми. Индикативните глаголни времена се оказват подходящ материал, чрез който се илюстрират закономерности, присъстващи, при това с още по-сложни проявления, на нивото на дискурса.

Цитирана литература / References

Ласкова 2024: Ласкова, Л. *Времената в изречения с ментални предикати. Предикати за перцепция.* София: УИ „Св. Климент Охридски“. (Laskova 2024: Laskova, L. *Vremenata v izrecheniya s mentalni predikati. Predikati za pertseptsiya*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”.)

Bottineau 2026: Bottineau, D. Futur et déflexivité en français: le futur composé, réplique du passé composé? – In: Begioni, L., D. Bottineau, C. Bracquenier, A. Rocchetti (Eds.). *L'Expression du futur dans les langues naturelles.* Rennes: Presses universitaires de Rennes, pp. 115 – 123.

Gosselin 2021: Gosselin, L. *Aspect et formes verbales en français.* Paris: Classiques Garnier.

Kamp, Reyle 1993: Kamp, H., U. Reyle. *From Discourse to Logic. Introduction to Modeltheoretic Semantics of Natural Language, Formal Logic and Discourse Representation Theory*. Dordrecht: Kluwer.

Kiparsky 2002: Kiparsky, P. Event Structure and the Perfect. – In: Beaver, D. I., L. D. Casillas Martínez, B. Z. Clark, S. Kaufmann (Eds.). *The Construction of Meaning*. CSLI, pp. 113 – 136.

Krifka 1998: Krifka, M. The Origins of Telicity. – In: Rothstein, S. D. (Ed.). *Events and Grammar*. Dordrecht: Kluwer, pp. 197 – 235.

Rideout 2002: Rideout, D. L. L'opposition perfectif/imperfectif dans le passé français. – In: Labeau, E., P. Larrivée (Eds.). *Les temps du passé français et leur enseignement.* Amsterdam: Rodopi, pp. 15 – 29.

Schaden 2009: Schaden, G. *Composés et surcomposés.* Paris: L'Harmattan.

Vet 2007: Vet, C. The Descriptive Inadequacy of Reichenbach's Tense System: A New Proposal. – In: de Saussure, L., J. Moeschler, G. Puskas (Eds.). *Tense, Mood and Aspect. Theoretical and Descriptive Issues.* Amsterdam: Rodopi, pp. 7 – 26.

TEMPORALITY AS A HIERARCHICAL SYSTEM: PARAMETERS AND CATEGORIES OF TEMPORAL SEMANTICS

Andrey Ivanov

Sofia University "St. Kliment Ohridski"

aivanov@slav.uni-sofia.bg

Abstract. This article presents a conceptual framework for temporality as a hierarchically organized system. Within this system, the categories of absolute time, relative time, and aspect are differentiated as a result of the relations between four parameters: speech time, perspective, reference interval, and event interval. The proposed analyses constitute a theoretical attempt to integrate temporal localization and temporal structure, thereby expanding the conceptual scope of aspect. Furthermore, the application of this system to the indicative tenses in the Bulgarian language is demonstrated. Additionally, the study also addresses on the relationship between temporality and modality at the morphological level.

Keywords*: temporality; absolute time; relative time; aspect; modality*

Andrey Ivanov
Sofia University "St. Kliment Ohridski"
15 Tsar Osvoboditel Blvd.
1504 Sofia, Bulgaria

ПРОГРЕСИВЕН ТЕСТ ЗА ОПРЕДЕЛЯНЕ НА НИВОТО НА ВЛАДЕЕНЕ НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Венера Матеева-Байчева[а], Катрин Костова[б]
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

v_baycheva@slav.uni-sofia.bg[а], katrin_kostova@slav.uni-sofia.bg[б]

Резюме. Настоящият доклад представя създаването на нов инструмент за оценка на равнището на владеене на българския език като чужд / втори като важна част от интегрална система за обучение. Проследява се актуалността на приложението на прогресивен тест в контекста на обучението по български език като чужд / втори. Работата представя концепцията и принципите на изграждане на прогресивния езиков тест като диагностична форма на езиковото владеене, заложените в теста за български език като чужд типове задачи, както и интерпретация на резултатите от апробирането му.

Ключови думи*: български език като чужд / втори; диагностика; прогресивен тест; типове задачи*

1. Предпоставки за разработване на инструмент за оценка на езиково владеене

Разширяването на кръга изучаващи български език като чужд / втори в последните години в резултат на нарастващия интерес към езика доведе до различни обучителни ситуации, които изискват обективна оценка на нивото на езиково владеене. Използването на различни учебни системи, методи и подходи, изучаването на български език в чуждоезикова среда и в естествената езикова среда в страната провокира осезаема нужда от създаване на инструменти за оценка на равнището на владеене на българския език като чужд/втори, които да могат да се прилагат бързо и ефективно. Един от тях е прогресивният тест за оценка на езиково владеене като неразривна част от съвременните учебни системи по втори език. Работата представя първия прогресивен тест за определяне на нивото на владеене на български език като чужд/втори, разработен, за да запълни тази обективна необходимост за българския език.

Прогресивният тест е част от интегрална учебна система, в която са планирани учебни ресурси, които да могат да осигурят пълен цикъл на обучението по български език като чужд / втори. Стремежът на авторския колектив е тя да се реализира като актуален вариант на курс по общ български за нивата A1–B2 и специализирани ресурси за нивата C1–C2. В развитието на учебните ресурси по български език като чужд хронологично са налични различни по-стари варианти на учебни комплекти, макар и лишени от пълнотата на цялостен набор учебни материали, насочени към работата и на преподавателя, и на обучаваните. Наред с няколко други елемента от интегралната система прогресивният тест е новаторски за българския език и до този момент не е включван в използваните дидактически материали.

1. Концептуална рамка

Разработеният инструмент за оценка „Прогресивен тест за определянето на нивото на владеене на български език“ представлява входящ тест с прогресираща трудност, който определя нивото на владеене на български език от A1 до C2 по Общата европейска езикова рамка. За целите на създаването му са взети под внимание както съвременните модели за измерване на езиковата компетентност, които разглеждат езиковото владеене като комплекс от граматична, лексикална и прагматична компетентност, така и характерните за българския език особености, които влияят върху подбора на типовете задачи и тестовите конструкции.

Първият прогресивен тест за определяне на нивото на владеене на български език, обект на настоящата работа, е създаден по образец на *Oxford Quick Placement Test* за английския език. Съдържа 60 задачи, които са разпределени в две части. Всеки верен отговор дава една точка. Втората част (задачи 41 – 60) е достъпна само при достигнати 36 или повече точки от първата част (40 т.). Всички задачи са с избираем отговор с четири дистрактора, което позволява обективно оценяване, бърза обработка на резултатите и висока ефективност при големи групи обучаеми.

2. Принципи на изграждане

Конструирането на прогресивния тест следва утвърдени теоретични и методологически принципи в областта на оценяването по български език като чужд/втори, като се опира както на международни практики и стандарти, така и на българската научна традиция. Основната концепция се базира на изграждането на инструмент, който едновременно измерва езиковата компетентност и подпомага ефективното разпределяне на обучаемите по нива според Общоевропейската езикова рамка.

Подредбата на задачите от по-лесни към по-сложни е ключов принцип в езиковото тестване, който позволява бързото разграничаване на нивата на владеене. Според Халачева (Халачева / Halacheva 1997: 9 – 13) постепенното усложняване на задачите е необходимо условие за надеждното установяване на границите между отделните равнища на езикова компетентност. Този подход съответства и на международните модели за оценяване, според които прогресивната трудност подпомага както валидността, така и мотивацията на обучаемите (Alderson, Beretta 1992; Бергер, Хилдегард / Berger, Hildegard 2010).

В представяния прогресивен тест тези процеси се реализират в първата част, която обхваща основни граматични и лексикални структури за нивата A1–B1, и във втората част, която проверява знания и умения, характерни за нивата B2–C2. Така тестът функционира като стъпаловиден инструмент, подобен на моделите, описани от Куртева и Димитрова (Куртева и др. / Kurteva et al. 2011: 26 – 40) при разработването на тест за ниво A1, където задачите са структурирани така, че да отразяват естественото натрупване на езикови знания.

Прагът за преминаване към втората част изпълнява ролята на диагностичен филтър, който отделя обучаемите с ниво на владеене на езика над B1. Подобни прагови механизми са характерни за тестове, които целят разпределяне по нива, а не сертифициране (Weir 2005). В българската традиция Д. Димитрова и Г. Недялкова (Димитрова и др. 2012: 66 – 76) обобщават, че университетската политика за оценяване трябва да осигурява инструменти, които позволяват прецизно разпределяне на обучаемите в хетерогенни групи, което съответства на логиката на разработения прогресивен тест. Във втората част, функционираща като индикатор за владеене на нива над B1, са заложени както надизреченски връзки и когнитивна обработка на текста, така и контекстуален избор между близки по значение форми и работа с по-сложни синтактични конструкции, а програмите за обучение в нивата над B1 изискват покриване на такива знания.

Прогресивният тест оценява широк спектър от езикови знания, които съответстват на компонентите на комуникативната компетентност, описани от Бакман (Bachman 1990). Подобна многокомпонентна перспектива се среща и в българската литература по оценяване (Халачева / Halacheva 1997: 9 – 13; Борисова / Borisova 2006: 42 – 65), където се подчертава значението на граматичните, лексикалните и текстовите умения.

Заложените езикови знания в теста обхващат: морфология (имена, глаголна система), синтаксис (просто и сложно изречение), лексика (контекстуално разбиране и избор на подходяща форма). Тестът е ориентиран към прилагане на компетентностния подход в обучението, като проверява както лингвистични, така и социокултурни знания, съставящи комуникативната компетентност по чужд / втори език.

3. Типове задачи и оценяване

Прогресивният тест съдържа общо 60 задачи с избираем отговор, като всеки верен отговор носи по 1 точка. Подредбата на задачите следва логиката на нарастващата трудност. Задачите от 1 до 40 представляват първия етап от теста, а получен резултат, равен на 36 точки или повече, води към втория етап от теста и нива на владеене на езика над B2.

Първият тип задачи (въпроси от 1 до 5) диагностицира практическата езикова компетентност на обучаемия, като проверява умения, които имат директно приложение в реалната езикова практика. Тази тестова единица очаква от респондента да разпознае комуникативния контекст, в който обичайно се среща даден кратък надпис. Условието изисква от обучаемите да отбележат къде може да срещнат пет надписа, като имат предвид четири възможни ситуации към всеки предложен надпис. Дистракторите за петте комуникативни ситуации са подбрани така, че да бъдат правдоподобни, с наличие на един напълно коректен отговор, което позволява измерване на реално разбиране, а не на случайно познаване.

Основната цел на този тип задачи е да се оцени способността на обучаемия да интерпретира кратки и често срещани в общественото пространство текстове. В същото време се разкрива дали за тестирания е възможно да разпознава функции като забрана, указание, предупреждение, информиране и да свързва езиковата форма с реалистичен социален контекст. От друга страна, чрез успешното полагане на този тип задачи се демонстрира познаване както на социокултурните норми, така и на езиковите правила.

Вторият тип задачи (текст с въпроси от 6 до 10; два текста с въпроси от 11 до 20) представляват свързан текст с пропуснати езикови единици, за всяка от които се предлага набор от четири възможни отговора. От респондента се изисква да избере най-подходящата дума или форма, за да се осигурят граматична коректност, семантична цялост и текстова свързаност. Верният отговор отново е само един.

Измерва се способността на обучаемия да разпознава частите на речта и да прилага знанията си, свързани с техните граматични категории в контекст. Оценява се и възможността на тестирания да интерпретира значението на лексикалните единици в рамките на по-голяма структура и да поддържа свързаността в изречението и кохезията и кохерентността на текста чрез правилен избор на езикови форми.

В този тип задачи всяка пропусната позиция функционира като отделен тестов елемент с ясно измерима трудност. Този тип задачи са широко използвани в международните тестове за оценка на езиковата компетентност, тъй като позволяват надеждно измерване на съвкупност от езикови умения.

Въпросите от 21 до 40 оценяват способността на обучаемия да разпознава и прилага правилни граматични и лексикални форми в рамките на кратки и изолирани изречения. За разлика от предходните задачи тук всяко изречение функционира като самостоятелна тестова единица, което позволява прецизно измерване на конкретни граматични категории и синтактични зависимости.

Този тип задачи измерват способността на обучаемите да прилагат системни знания и логическо разбиране на граматиката на българския език не просто като набор от правила, а като формализирана система, която позволява анализ, моделиране и обработка на езикови структури.

За да реши задачите, обучаемият трябва да разпознае граматичната структура на изречението, да идентифицира синтактичните зависимости и да избере формата, която осигурява граматична коректност и смислова свързаност.

Този тип задачи активират предимно когнитивни процеси, свързани с разпознаване на формални езикови характеристики. В тази връзка всяка единица функционира като независим индикатор за граматична компетентност. В резултат може да се възприеме, че блокът от въпроси предоставя надеждна и валидна оценка на структурното владеене на българския език като чужд / втори.

Втората част на прогресивния тест може да се определи като надграждащ модул, който се активира само при постигане на минимален резултат от 36 точки в първата част. Този праг гарантира, че до задачите с по-висока степен на трудност достигат само обучаеми с достатъчно добра езикова компетентност.

Задачите от 41 до 50 са интегрирани в два текста, като чрез този тип задачи се измерва доколко обучаемият умее да разбира цялостното съдържание на текста, дали разпознава граматичните зависимости и дали поддържа текстовата кохезия.

Въпросите от 51 до 60 представляват независими елементи от теста с ясно определена трудност, които проверяват граматичната компетентност на обучаемите. Този тип задачи активира когнитивни процеси, свързани с разпознаването на формални езикови характеристики, но проверява и лексикални знания.

Втората част на прогресивния тест изпълнява ключова роля в диференцирането на обучаемите в горните нива на владеене на български език. Задачите измерват умения, необходими за академичната и професионалната комуникация, и проверяват способността за работа с автентични текстове. Така този етап на оценяването допринася за разпределянето на обучаемите в напреднали езикови нива.

Системата за оценяване, приложима към представения прогресивен тест, е изградена чрез равномерно претегляне на тестовите единици, при което всеки верен отговор носи по една

точка. Максималният възможен резултат е 60 точки, като се формира от сумата на резултатите от двете части на теста. Тази структура позволява едновременно прецизно измерване на езиковата компетентност и ясна интерпретация на постиженията спрямо нивата за владеене на чужд език според Общоевропейската езикова рамка (нататък ОЕЕР).

Първата част на теста съдържа 40 задачи и може да се определи като основен диагностичен модул, който определя дали обучаемият притежава достатъчно стабилна езикова основа, за да премине към втората част. При резултат над 36 точки се препоръчва изпитваният да продължи с втората част, която включва допълнителни 20 задачи с по-висока трудност. Така тестът реализира адаптивен принцип, при който по-сложните елементи се предлагат само на обучаеми, демонстриращи напреднало владеене на езика.

Интерпретацията на резултатите е съобразена с шестте нива на Общоевропейската езикова рамка – от A1 до C2. За обучаемите, които решават само първата част, максималният резултат е 40 точки, докато за тези, които преминават и през двете части, скалата се разширява до 60 точки. Разпределението по нива е следното: 0 – 9 точки съответстват на ниво A0/A1, 10 – 17 точки – на A1, 18 – 29 точки – на A2, 30 – 39 точки – на B1, 40 – 47 точки – на B2, 48 – 54 точки – на C1, а 55 – 60 точки – на C2. Тази градация позволява лесно разграничаване на отделните нива.

Предвиденото време за работа по теста се отличава с голяма краткост: средното време за изпълнение е между 30 и 40 минути според статистиката в платформата ezik.bg, което го прави подходящ за употреба в различни образователни и административни ситуации.

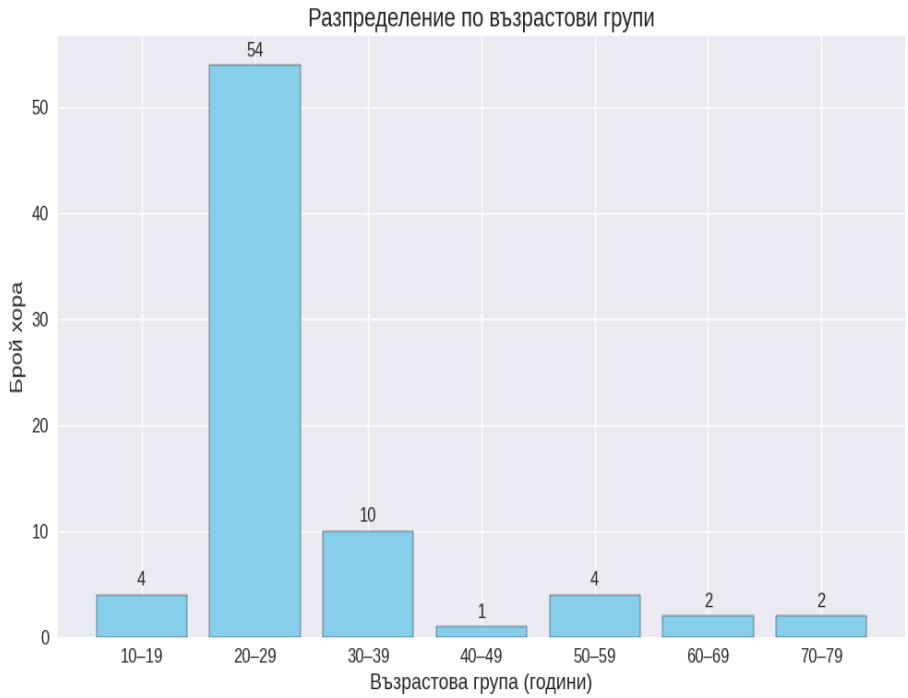
Оценяването на равнището на комуникативна компетентност чрез прогресивен тест дава възможност да се открои нивото, към което знанията на кандидата спадат към момента на полагането му и съответно да се посочи нивото, в което следва да се обучава – по-високо спрямо подредбата на равнищата в ОЕЕР. Определянето на ниво за включване на обучаван в следващ курс на обучение без прогресивен тест обичайно се прави по субективен разказ на ученика за предхождащото обучение, а дори при наличие на данни от сертификат е възможно поради различията в методите на преподаване на български език като чужд / втори в различни образователни институции, данните да не бъдат точни и на преподавателя да отнеме време да установи подходящото за ученика ниво. В бързото и точно определяне на покриваното ниво на владеене на български език като чужд / втори се състои един от значимите приноси на създадения диагностичен ресурс.

4. Интерпретация на получените резултати

Прогресивният тест е апробиран по време на *62-рия Летен семинар по български език и култура за чуждестранни българисти и слависти,* организиран от Факултета по славянски филологии в СУ „Св. Климент Охридски“. Прогресивният тест е включен като инструмент за първи път през 2025 г. с цел резултатите от положените тестове да подпомогнат за разпределянето на обучаемите в подходящи групи по ниво, както и да насочат към най-подходящата учебна програма. Това гарантира оптималното съответствие между езиковите умения на студентите и изискванията на учебния процес, което може да се възприеме като ключово за ефективното усвояване на българския език като чужд / втори.

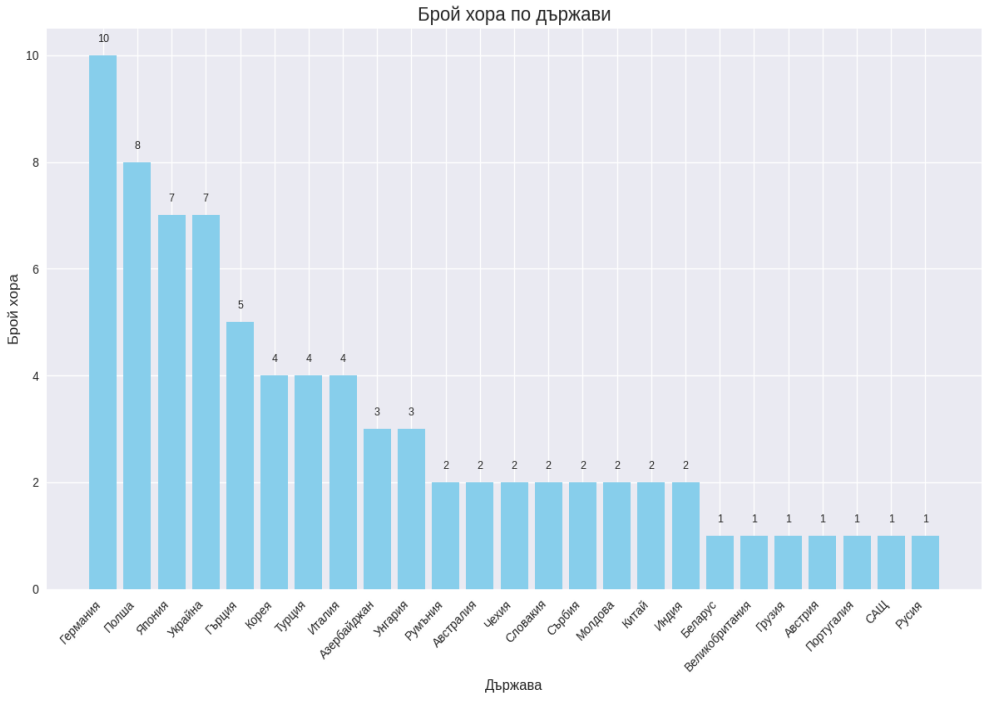
В изследването участват 79 семинаристи, от които 57 жени и 22 мъже, представители на различни националности, които ще изучават български език като чужд чрез интензивна академична програма. Тестваните представляват 25 държави. Средната им възраст е 27.9 години.

Разпределението по възраст се вижда в диаграмата по-долу:

Диаграма 1. *Възраст*

Тестваните представляват 25 държави, представени в диаграма 2.:

Диаграма 2. *Националност*

След измерване на езиковата компетентност чрез прогресивния тест участниците са разпределени в групи по нива съгласно резултатите от него, като разпределението покрива целия диапазон на OEEP – от A1 до C2. Многонационалният състав на тестваната група позволява да се наблюдават резултати, независими от специфични езикови или културни влияния, което повишава валидността на теста.

Тестът е проведен онлайн в контролирана среда чрез платформата *ezik.bg*, което гарантира равни условия за всички участници. Средното време за изпълнение варира в рамките на 20 – 30 минути, което съвпада с предварително заложените параметри за бързина и ефективност. Липсата на значими отклонения във времето за изпълнение подсказва, че задачите са били достъпни и ясно формулирани за всички участници, независимо от нивото им.

В предварителна анкета за включване в Летния семинар заявилите желание за участие са насочени да посочат нивото си на владеене на български език според самооценка и/или проведено обучение, в което са участвали. Респондентите са изучавали български език в различни образователни институции извън страната и са обучавани по различни програми.

Анализът на резултатите показва ясно изразена корелация между самооценката и обективното ниво, получено от теста, но с отчетлива тенденция към системно подценяване на собствените езикови умения, особено в по-високите нива. Тази тенденция се наблюдава най-ярко при групата с резултати над 36 точки, които продължават към втората част на теста – почти всички участници, достигнали нива C1–C2, са се самооценили с нива B1 или B2. Например студент с висок резултат (56 т., C2) се самоопределя като владеещ ниво B1, друг (54 т., C1) – като B2, а трети (53 т., C1) – като B1. Това показва, че напредналите обучаеми често подценяват компетентността си, което е добре документиран феномен в чуждоезиковото обучение.

В средните нива (B1–B2) се наблюдава по-висока степен на съвпадение между самооценка и резултат. Участници с резултати 34 т. (B2), 29 т., (B1), 31 т. (B1) и 33 т. (B2) демонстрират добра езикова осъзнатост. Въпреки това има и случаи на значително разминаване, например случай с резултат от прогресивния тест 33 т. (B2), при който обучаемият се самооценява на ниво A1, и друг случай – 34 т. (B2), при който семинаристът се самоопределя за ниво C2. Тези отклонения подсказват, че самооценката в средните нива е по-нестабилна вероятно поради познаването на различни образователни системи и/или липсата на цялостно и последователно разписване на нивата според граматичните особености на българския език.

В групата семинаристи за ниво A2 се наблюдава висока консистентност между самооценка и резултат. Повечето участници, получили между 18 и 23 точки, се самоопределят именно за нивата A2 или A1, което показва добра ориентация в собствените умения. Изключенията (например 22 т., A2 при самооценка B2) са малко и вероятно се дължат на различни критерии за самооценяване или на влияние от други изучавани езици.

В най-ниските нива (A0–A1) се наблюдава силно разминаване между самооценката и реалните резултати. Значителна част от участниците с резултат 0 – 7 точки (A0) се самоопределят за ниво A1 или дори B1. Това показва, че начинаещите обучаеми системно надценяват уменията си, което е типична когнитивна тенденция, описвана в литературата като ефект на Дънинг-Крюгер. Участници с резултат 0 т., A0 и самооценка B1 или с резултат 9 т., A1 и самооценка B1 са показателни примери.

Диаграма 3. *Самооценка и резултат*

Диаграмата изобразява всеки участник чрез синя точка, като по хоризонталната ос се наблюдава самооценката на обучаемите за нивата от A0 до C2, а по вертикалната ос се разкрива общият резултат от теста. Червената линия показва общата положителна тенденция.

Общата картина показва, че прогресивният тест успешно диференцира обучаемите по нива и предоставя надеждна основа за разпределянето им в групи. Високата степен на съвпадение между самооценка и резултат в средните нива, както и системното подценяване в напредналите нива, доказват, че тестът е валиден инструмент за диагностика на езиковата компетентност. Фактът, че нито един участник не е пожелал да смени групата си за обучение в Летния семинар след разпределянето, допълнително потвърждава приемането на тестовите резултати като справедливи и точни както от обучаемите, така и от преподавателите.

Разработеният прогресивен тест представлява значим принос към стандартизацията на обучението и оценяването по български език като чужд / втори, тъй като представлява бърз и обективен инструмент за измерване на езиковите компетентности, който може да бъде използван в различни образователни ситуации. Той може да намери значимо приложение в организацията на групово и индивидуално обучение по български език като чужд / втори, като дава бърза и точна оценка на нивото, в което обучаваният следва да продължи обучението си.

Важно е да се отбележи, че прогресивният тест не може да бъде използван в процеса на сертифицирането на владеене на българския език като чужд / втори като финален инструмент за оценка на покрито ниво според OEPP, тъй като не включва в достатъчна подробност и чрез разнообразие от задачи четирите задължителни компонента, демонстриращи рецептивни и продуктивни езикови умения (четене, писане, слушане, говорене). Прогресивният тест е неразривна част от тестова система, елемент от интегралната система за обучение по български език като чужд / втори, която включва текущи тестове, използваеми в процеса на обучение, както и финални тестове за ниво, използвани за сертифициране и като завършителен елемент от всяко ниво на обучение.

Източници / Sources

Бояджиева 2012: Бояджиева, Е. *Тестване и оценяване при обучението по български език като чужд*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. (Boyadzhieva 2012: Boyadzhieva, E. *Testvane i otsenyavane pri obuchenieto po balgarski ezik kato chuzhd*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”.)

Добрева 2016: Добрева, А. Проверка на комуникативните компетенции слушане и говорене по общ български език като чужд с електронни тестове. – В: *Електронното обучение във висшите училища: шеста национална конференция, 2 – 5 юни 2016, Китен, България (сборник научни доклади)*, с. 41 – 46. (Dobreva 2016: Dobreva, A. Proverka na komunikativnite kompetentsii slushane i govorene po obsht balgarski ezik kato chuzhd s elektronni testove. – In: *Elektronnoto obuchenie vav visshite uchilishta: shesta natsionalna konferentsiya, 2 – 5 yuni 2016, Kiten, Balgariya (sbornik nauchni dokladi),* pp. 41 – 46.)

Иванова 2015: Иванова, И. *Методика на обучението по български език като чужд*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. (Ivanova 2015: Ivanova, I. *Metodika na obuchenieto po balgarski ezik kato chuzhd.* Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”.)

Колева 2018: Колева, И. *Български език като чужд: теория и практика.* Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“. (Koleva 2018: Koleva, I. *Balgarski ezik kato chuzhd: teoriya i praktika.* Plovdiv: UI “Paisiy Hilendarski”.)

Ставрева 2016: Ставрева, С. Полуобективните задачи към тестове за четене с разбиране – стимул за устната комуникация в обучението по български език като чужд. – *Проблеми на устната комуникация*, т. 10, ч. 2, с. 136 – 149. (Stavreva 2016: Stavreva, S. Poluobektivnite zadachi kam testove za chetene s razbirane – stimul za ustnata komunikatsiya v obuchenieto po balgarski ezik kato chuzhd. – *Problemi na ustnata komunikatsiya*, vol. 10, part 2, pp. 136 – 149.)

Ставрева и др. 2016: Ставрева, С., И. Дойкова. Теоретичен модел за изпитен тест по четене с разбиране по български език като чужд (ниво А2 – В1) в електронна среда. – *Електронното обучение във висшите училища: шеста национална конференция, 2 – 5 юни 2016, Китен, България (сборник научни доклади)*, с. 136 – 139. (Stavreva et al. 2016: Stavreva, S., Doikova, I. Teoretichen model za izpiten test po chetene s razbirane po balgarski ezik kato chuzhd (nivo A2 – B1) v elektronna sreda. – *Elektronnoto obuchenie vav visshite uchilishta: shesta natsionalna konferentsiya, 2 – 5 yuni 2016, Kiten, Balgariya (sbornik nauchni dokladi)*, pp. 136 – 139.)

Хаджиева и др. 2011: Хаджиева, Е., Гарибова, Н., Е. Руневска. *Български език като чужд. Тестове за нива А1, А2, В1, В2, С1, С2*. София: ИК „Домино“. (Hadzhieva et al. 2011: Hadzhieva, E., Garibova, N., E. Runevska. *Balgarski ezik kato chuzhd. Testove za niva A1, A2, B1, B2, C1, C2*. Sofia: IK “Domino”.)

Хаджиева и др. 2012: Хаджиева, Е., Гарибова, Н., Дачева, Г., Й. Тишева. *АБВГ… Тестови задачи. Български език като чужд.* София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. (Hadzhieva et al. 2012: Hadzhieva, E., Garibova, N., Dacheva, G., Y. Tisheva. *ABVG… Testovi zadachi. Balgarski ezik kato chuzhd.* Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.)

Хаджиева и др. 2015: Хаджиева, Е., Влахова, Р., Шушлина, В., Велкова, Й., В. Байчева. *Български език като чужд. Тестове за нива А1, А2, В1, В2, С1, С2*. София: ИК „Гутенберг“. (Hadzhieva et al. 2015: Hadzhieva, E., Vlakhova, R., Shushlina, V., Velkova, Y., V. Baycheva. *Balgarski ezik kato chuzhd. Testove za niva A1, A2, B1, B2, C1, C2.* Sofia: IK “Gutenberg”.)

Bachman, Palmer 1996: Bachman, L. F., *A.* Palmer. *Language Testing in Practice.* Oxford University Press.

Council of Europe 2001: *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment*. Cambridge University Press.

Council of Europe 2020: *CEFR Companion Volume.* Council of Europe Publishing.

Fulcher, Davidson 2007: Fulcher, G., F. Davidson. *Language Testing and Assessment.* Routledge.

Rea-Dickins, Germaine 1992: Rea-Dickins, P., K. Germaine. *Evaluation.* Oxford University Press.

Rossi 1999: Rossi, Peter H. *Evaluation: A Systematic Approach*. Sage Publications.

Цитирана литература / References

Бергер, Хилдегард 2010: Бергер, Е, Ф. Хилдегард *Планиране, преподаване, оценяване: най-важното за практиката.* [прев. от нем. Александра Попова] София: Просвета. (Berger, Hildegard 2010: Berger, E., F. Hildegard *Planirane, prepodavane, otsenyavane: nai-vazhnoto za praktikata.* [transl. from German Aleksandra Popova] Sofia: Prosveta.)

Борисова 2006: Борисова, А. Скала за оценяване на грешки при диктовка на бълга рски език като чужд. – В: *Годишник на Департамента за езиково обучение – ИЧС при Софийския университет „Св. Климент Охридски“*, т. 14, с. 42 – 65. (Borisova 2006: Borisova, A. Skala za otsenyavane na greshki pri diktovka na balgarski ezik kato chuzhd. – *Godishnik na Departamenta za ezikovo obuchenie* – In: *IChS pri Sofiyskiya universitet "Sv. Kliment Ohridski"*, vol. 14, pp. 42 – 65.)

Димитрова и др. 2012: Димитрова, Д., Г. Недялкова. Университетска политика за обучение и оценяване по чужд език в европейски и български контекст. – *Езиков свят*, т. 10, бр. 1, с. 66 – 76. (Dimitrova et al. 2012: Dimitrova, D., G. Nedyalkova. Universitetska politika za obuchenie i otsenyavane po chuzhd ezik v evropeyski i balgarski kontekst. – *Ezikov svyat*, vol. 10, No. 1, pp. 66 – 76.)

Куртева и др. 2011: Куртева, Г., Д. Димитрова. Дизайн и разработване на нов тест (български език като чужд – ниво А1). – *Чуждоезиково обучение*, год. 27, бр. 2, с. 26 – 40. (Kurteva et al. 2011: Kurteva, G., D. Dimitrova. Dizayn i razrabotvane na nov test (balgarski ezik kato chuzhd – nivo A1). – *Chuzhdoezikovo obuchenie*, vol. 27, No. 2, pp. 26 – 40.)

Халачева 1997: Халачева, С. За проверката и оценката на знанията по български език като чужд. – *Научни трудове – ВВОУ „Васил Левски“*, 50, с. 9 – 13. (Halacheva 1997: Halacheva, S. Za proverkata i otsenkata na znaniyata po balgarski ezik kato chuzhd. – *Nauchni trudove – VVOu "Vasil Levski"*, 50, pp. 9 – 13.)

Alderson, Beretta 1992: Alderson, J. Charles, A. Beretta. *Evaluating Second Language Education.* Cambridge University Press.

Bachman 1990: Bachman, L. F. *Fundamental Considerations in Language Testing.* Oxford University Press.

Weir 2005: Weir, C. J. Language Testing and Validation: An Evidence-Based Approach. Palgrave Macmillan.

PROGRESSIVE COMPETENCY TEST FOR ESTABLISHING BULGARIAN LANGUAGE PROFICIENCY LEVEL

Venera Mateeva-Baycheva[a], Katrin Kostova[b]

Sofia University "St. Kliment Ohridski"[a,b]

v_baycheva@slav.uni-sofia.bg[a], katrin_kostova@slav.uni-sofia.bg[b]

Abstract. The present report introduces the creation of a new tool for assessing the proficiency level in Bulgarian as a foreign/second language as an important component of an integrated instructional system. It examines the relevance of applying a progressive test in the context of teaching Bulgarian as a foreign/second language. The study presents the concept and principles underlying the development of the progressive language test as a diagnostic form of language proficiency, the types of tasks included in the test in Bulgarian as a foreign language, as well as an interpretation of the results from its pilot implementation.

Keywords: *Bulgarian as a foreign/second language; diagnosis; progressive test; task types*

Venera Mateeva-Baycheva
Department of Bulgarian as a Foreign Language, Faculty of Slavic Studies
Sofia University "St. Kliment Ohridski"
15 Tsar Osvoboditel Blvd.
1504 Sofia, Bulgaria

Katrin Kostova
Department of Bulgarian as a Foreign Language, Faculty of Slavic Studies
Sofia University "St. Kliment Ohridski"
15 Tsar Osvoboditel Blvd.
1504 Sofia, Bulgaria

УПОТРЕБАТА НА ДВОЕТОЧИЕ И НЕЙНАТА КОДИФИКАЦИЯ

Илиана Стоилова

**Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“,
Българска академия на науките**

i.stoilova@ibl.bas.bg

Резюме. В работата се разглежда употребата на двоеточие в съвременния български книжовен език и нейната кодификация в три правописни речника – *Правописен речник на съвременния български книжовен език* от 1983 г., *Нов правописен речник на българския език* от 2002 г. и *Официален правописен речник на българския език* от 2012 г. с неговата електронна версия в платформата БЕРОН (https://beron.mon.bg). Представянето на употребата на двоеточие в речниците се сравнява от съдържателна гледна точка и по отношение на начина на изложение и формулиране на правилата.

Разгледани се някои случаи на употреба на двоеточие, които не са представени в последния правописен речник, както и примери за колебания в практиката при поставяне на двоеточие. Направени са предложения за допълване и прецизиране на съществуващата кодификация на правилата за използването на двоеточие.

Ключови думи: *двоеточие; пунктуация; кодификация*

Двоеточието е препинателен знак с широка и редовна употреба в съвременния български книжовен език. То служи за отделяне на части на изречението и на прости изречения в рамките на сложното, които са в определени смислови отношения помежду си (пунктуационна употреба), но се използва и като знак за графично оформяне и с идеографска функция (непунктуационна употреба).

Употребата на двоеточие е представена във всички правописни речници на българския език – издания на Института за български език, които представляват официалната кодификация на книжовноезиковите норми в различни периоди от развоя на книжовния език – *Правописен речник на съвременния български книжовен език* от 1983 г. (ПРСБКЕ), *Нов правописен речник на българския език* от 2002 г. (НПР) и *Официален правописен речник на българския език* от 2012 г. (ОПР) с неговата електронна версия в платформата БЕРОН (https://beron.mon.bg).

Кодификацията е динамичен процес, в който намират отражение както промените в развоя на книжовния език, така и развитието на науката за езика. Кодификацията на употребата на двоеточието в трите речника разкрива усилията на българските езиковеди – автори на правописните речници, за създаване на все по-изчерпателна и системна кодификация с ясно и точно формулирани правила и е част от процеса на усъвършенстването на кодификацията на книжовните норми, което има важно значение за успешното функциониране на книжовния език.

Общ преглед на кодификацията на употребата на двоеточие

В ПРСБКЕ не се използват термините *пунктуационна* и *непунктуационна употреба* на препинателните знаци. Изложението е организирано според съответния препинателен знак, като първо се представя пунктуационната му употреба, а след това – непунктуационната. За двоеточието това е направено в два последователни параграфа (§ 73 и § 74) в частта „Двоеточие“ (ПРСБКЕ / PRSBKE 1983: 72 –73). В НПР пунктуационната и непунктуационната употреба на двоеточието, както и на другите препинателни знаци, се разглеждат в отделни части на увода (НПР / NPR 2002: 90 – 91, 110 – 111). В настоящата кодификация – ОПР и неговата онлайн версия в платформата БЕРОН, изложението е организирано като в ПРСБКЕ – цялата информация за пунктуационната и непунктуационната употреба на всеки препинателен знак е представена компактно, което е направено и за двоеточието (ОПР / OPR 2012: 85 – 88; БЕРОН / BERON: https://beron.mon.bg/rechnik/2332). Това представлява предимство на речника и улеснява потребителя при търсене на информация.

Във всеки следващ правописен речник употребата на двоеточие е по-изчерпателно представена отколкото в предишните.

Всички речници разглеждат употребата на двоеточие при изброяване – в ПРБКЕ в една точка, в НПР в две точки (със и без обобщаваща дума), а в ОПР в три точки (със и без обобщаваща дума и при оформяне на рубрики) – и в сложното изречение – в ПРСБКЕ само в сложното съставно изречение, в НПР в отделни точки за сложното съчинено и сложното съставно изречение, а в ОПР в две точки според различните смислови отношения между съставящите изречения – обобщаващ характер на второто изречение и причинно-следствена връзка. Употребата на двоеточие при пряка реч и цитиране в ПРСБКЕ и НПР се отбелязва с препратки към съответната част от увода (ПРСБКЕ / PRSBKE 1983: 72 –73; НПР / NPR 2002: 90 – 91), а в ОПР тя е разгледана в отделни правила (вж. по-долу).

Непунктуационната употреба на двоеточие в ПРСБКЕ е определена като графична и са посочени два случая – при подпис на лице в края на писма, молба или друг документ и между числа вместо предлог *на*: *резултат 3:3* (ПРСБКЕ / PRSBKE 1983: 73). В НПР непунктуационната употреба на двоеточие е два вида: графична – пред подпис на лице в края на писмо, молба или друг документ, и идеографска – за означаване на резултат от състезание вместо предлог *на*, на съотношение между величини вместо предлог *към* и на време в часове, минути, секунди вместо съюз *и*, т.е. общо четири типа непунктуационна употреба (НПР / NPR 2002: 110 – 111). В ОПР са представени пет типа непунктуационна употреба на двоеточие – посочените в НПР три типа с идеографска функция и още два, непредставяни дотогава (вж. по-долу)[1].

Кодификацията на употребата на двоеточие в ОПР включва следните нови моменти.

1. В ОПР някои от случаите на употреба, които в предишните правописни речници са отнасяни към непунктуационната графична употреба на двоеточие, се причисляват към пунктуационната употреба. Става дума за двоеточие преди подпис на лице и между думи *получател*, *редактор*, *рецензент* и под. и името на лице. Те се разглеждат в т. 98.1. от частта „Пунктуационна употреба на двоеточието“ и са определени като „За въвеждане на уточнения, допълнителни сведения или указания“ в ОПР (ОПР / OPR 2012: 85 – 86) и като „Двоеточие при уточнения и под.“ в платформата БЕРОН (БЕРОН / BERON: https://beron.mon.bg/rechnik/2337).

2. В ОПР се регламентира пунктуационната употреба на двоеточие в два случая, в които преди това не е допускана употребата на този препинателен знак. Първият е използването му при оформянето на текст на пиеса, либрето, сценарий: „Названието (името или ролята) на действащото лице и неговата реплика се оформят в един абзац и се отделят с точка или с двоеточие“ (ОПР / OPR 2012: 133; БЕРОН / BERON: https://beron.mon.bg/rechnik/3581).

В предишните правописни речници е кодифицирано само отделянето с точка – в ПРСБКЕ с примери, а в НПР експлицитно в правило (ПРСБКЕ / PRSBKE 1983: 27; НПР / NPR 2002: 135).

Вторият нов момент е регламентирането на употребата на двоеточие в текст с полупряка реч: „Ако полупряката реч е включена в авторовото изречение, преди нея се пише двоеточие, тя започва с малка буква и завършва с препинателен знак, както при пряка реч.

Шибил я гледаше учуден: какъв ще е тоя дявол?“ (ОПР / OPR 2012: 132; БЕРОН / BERON: https://beron.mon.bg/rechnik/3566).

В предходните правописни речници не се допуска употреба на двоеточие за отделяне на полупряката реч от авторската, а примерът в тях е същият, но с различно оформяне: *Шибил я гледаше учуден. Какъв ще е тоя дявол?* (ПРСБКЕ / PRSBKE 1983: 83; НПР / NPR 2002: 133).

[1] В изследването си „Съвременна българска пунктуация“ Р. Ницолова определя следните пет разновидности: изброително двоеточие, двоеточие пред пряка реч, пояснително двоеточие, йероглифно двоеточие и двоеточие – знак за графично оформяне (Ницолова / Nitsolova 1989: 70 – 79).

3. В ОПР се представят още два случая на непунктуационна употреба на двоеточие, които не са посочени в предишните правописни речници – двоеточие като знак за деление в математиката и в библиографски препратки като *(Димитров 2009: 19 – 20)* (ОПР / OPR 2012: 88; БЕРОН / BERON: https://beron.mon.bg/rechnik/2424).

4. Специално се описва в правила употребата на двоеточие при оформянето на рубрики – веднъж при пунктуационната употреба на двоеточие (като част от употребата на двоеточие при изброяване) и отделно в раздела за оформяне на рубрики (ОПР / OPR 2012: 87, 114; БЕРОН / BERON: https://beron.mon.bg/rechnik/2360, https://beron.mon.bg/rechnik/3175). В ПРСБКЕ употребата на двоеточие при оформяне на рубрики не се разглежда в правилата – двоеточието присъства само в примерите (ПРСБКЕ / PRSBKE 1983: 26 – 27, 86 – 88), а в НПР е посочено единствено: „Изречението, което въвежда рубриките, най-често завършва с двоеточие“ (НПР / NPR 2002: 128).

В ОПР е регламентирана широката употреба на двоеточието при оформянето на рубрики – то служи за отделяне на въвеждащия текст от рубриките, ако той е несамостойно изречение, което може да съдържа или да не съдържа дума или израз, препращащи към рубриките, и ако е завършено изречение, което не съдържа дума или израз, препращащи към рубриките (в този случай е възможно отделянето да бъде и с точка).

5. Представена е употребата на двоеточие в една напълно нова част – „Оформяне на тестови задачи с множествен отговор“ (в раздела „Оформяне на текст“). Двоеточие се поставя след въвеждащ текст, който не е граматически и смислово завършено изречение и всеки от отговорите го завършва или който съдържа обобщаващ израз, конкретизиран в отговорите към задачата (ОПР / OPR 2012: 135; БЕРОН / BERON: https://beron.mon.bg/rechnik/3608).

При съпоставката на представянето на двоеточието в трите речника се очертава тенденция за все по-пълно обхващане на случаите на употреба на двоеточие. Новите явления в писмената практика (двоеточие при полупряка реч, в текст на пиеса, либрето, сценарий, в тестови задачи и библиографски препратки) намират своето отражение в кодификацията.

Трите речника се различават не само по отношение на броя на разгледаните случаи на употреба на двоеточие, но и в начина на представянето ѝ и формулировката на правилата.

В ОПР пунктуационната употреба на двоеточието при оформяне на рубрики, на текст с пряка и полупряка реч и при цитиране е посочена с отделни правила, а не само с препратки, както е в предходните речници. По този начин в единен и последователен текст са разгледани случаите на използване на препинателния знак, което прави речника удобен за използване от потребителите и дава цялостен поглед върху употребата на двоеточие в писмената практика.

За да се проведе докрай този принцип, би трябвало частта за пунктуационната употреба на двоеточие да се допълни с посочване и на използването му при оформянето на тестови задачи и в текст на пиеса, либрето, сценарий. С това ще се постигне компактно и изчерпателно представяне на всички случаи на употреба на двоеточие.

В съответствие с цялостната концепция за използване на нетерминологичен език и формулировки, разбираеми за по-широк кръг потребители, в ОПР непунктуационната употреба на двоеточието (както и на други препинателни знаци) не се разделя на графична и идеографска, не се използват и термините *сложно съчинено* и *сложно съставно изречение* при употребата на двоеточие в сложното изречение.

Отделните речици се различават съдържателно по отношение на представянето на употребата на двоеточието в отделните случаи на неговото използване.

Двоеточие при изброяване

Всички правописни речници регламентират използването на двоеточие при изброяване след обобщаваща дума. В ПРСБКЕ не се разглеждат специално случаите на изброяване без

обобщаваща дума, но възможността за такова използване на двоеточието личи от формулировката: „пред изброяване, обикновено след обобщаващи думи и изрази“ (ПРСБКЕ / PRSBKE 1983: 72).

В НПР употребата на двоеточие при изброяване без обобщаваща дума е кодифицирана в отделно правило („58.2. При изброяване без обобщаваща дума“) и е илюстрирана с пример (НПР / NPR 2002: 90).

В НПР няма уточнение, че в този случай може и да не се пише двоеточие. Това е формулирано в правилото в ОПР: „Допуска се да се пише двоеточие“, а в примерите се представя оформяне на изреченията със и без двоеточие (ОПР / OPR 2012: 86; БЕРОН / BERON: https://beron.mon.bg/rechnik/2360)[2]. Поставянето на двоеточие пред изброяване без обобщаваща дума представлява една нетипична употреба на препинателен знак за отделяне на части на изречението, които принципно не се отделят пунктуационно, и тя е възможна само в конструкции с еднородни части на изречението, каквито са единиците на изброяването. Двоеточието тук има прагматична функция – то е сигнал за читателя, че започва изброяване. Именно поради това, че за използването на препинателния знак няма граматични причини, е обосновано поставянето му да е факултативно – според решението на автора на текста[3].

Нов момент в кодификацията в ОПР е представянето на използването на двоеточие при оформяне на рубрики като вид употреба на двоеточие при изброяване[4]. С това се постига не само пълнота, но и логичност в изложението на правилата и се разкрива системният характер на пунктуацията.

При изброяване след обобщаваща дума употребата на двоеточие или тире е синонимна – в ОПР това е означено с препратка към частта за тире (ОПР / OPR 2012: 86; БЕРОН / BERON: https://beron.mon.bg/rechnik/2360)[5].

При отделянето с тире на изброяване след обобщаваща дума в т. 102.5.1 е разгледан случаят на изброяване, разположено между останалите части на изречението, в който се изисква поставянето на препинателен знак – запетая или тире – след изброените думи или изрази, напр.: *Допреди няколко десетилетия се разискваше въпросът кой от трите вида – орангутанът, горилата или шимпанзето – е предшественик на човека.* (ОПР / OPR 2012: 93; БЕРОН / BERON: https://beron.mon.bg/rechnik/2579). В частта за двоеточието липсва описание на такива случаи.

В ПРСБКЕ във формулировката за употребата на двоеточие при изброяване присъства уточнението, че изброяването най-често е в края на изречението: „Пред изброяване, обикновено след обобщаващи думи или изрази, с които най-често завършва изречението“ (ПРСБКЕ / PRSBKE 1983: 72).

Тук възниква въпросът дали, ако определено явление не е често срещано, то заслужава специално разглеждане в правилата в увода на правописния речник и как се прави преценка за това.

---

[2] Ницолова препоръчва да не се поставя двоеточие в тези случаи (Ницолова / Nitsolova 1989: 73 – 74).

[3] В ПРСБКЕ и НПР и при двоеточие след обобщаваща дума в забележка се регламентира възможността за друго оформяне – текстът с изброяване се представя като отделни изречения, а в НПР се прави уточнението, че „ако непременно е необходимо да се изтъкне административният характер на текста, тогава е по-добре знакът за двоеточие да бъде запазен след обобщаващата дума“ (НПР / NPR 2002: 90; ПРСБКЕ / PRSBKE 1983: 72).

[4] Ницолова разглежда това двоеточие по същия начин – като изброително двоеточие, „което се поставя задължително пред изреждане на точки и подточки“ (Ницолова / Nitsolova 1989: 75).

[5] Синонимията с тире при изброяване е отбелязана с препратки и в ПРСБКЕ (ПРСБКЕ / PRSBKE 1983: 72, 74), но не се посочва в НПР. Синонимията между тире и двоеточие в НПР е разгледана в частта за стилистична употреба на препинателните знаци, но там става дума за употреба на двоеточие или тире с пояснителна функция в простото и сложното изречение (НПР / NPR 2002: 102).

Макар и да не се среща често в писмената практика, е възможно да има изброяване след обобщаваща дума в рамките на изречението, като отделянето в началото на изброяването е с двоеточие. Напр.:

1. *Изпратете следните документи: молба, автобиография, мотивационно писмо и медицинско свидетелство, възможно най-бързо на посочения адрес.*
2. *Фирмата предлага висококачествени козметични продукти за коса: шампоани, балсами, маски и др., и извършва доставки в района на София.*

Липсата на подобни случаи в правилата повдига въпроса дали се поставя препинателен знак в края на изброяването и какъв е той. От гледна точка на системността и в тези изречения следва да се приложи принципът за отделяне в края на изброяването, който е приложен при изброяването с тире, тъй като изброените единици представляват същата синтактична и смислова цялост, каквато са при оформянето с тире. Логично е в края на изброяването да се постави запетая. Тя може да се приеме за универсален знак[6] за отделяне на края на части на изречението, за които се изисква такова отделяне, напр. обособените части, вметнатите думи и изрази сред останалите части на изречението и подчинените изречения в сложното съставно изречение.

Употребата на затварящо тире е кодифицирана само за случаите, в които първият отделящ знак е тире – при обособяване, вметнати думи и изрази и изброяване между останалите части на изречението. Затова при употреба на двоеточие като първи знак за отделяне, не е логично в края на отделянето да се постави тире.

Въпреки логиката на подобни изводи е редно пунктуационното оформяне на изброяване в рамките на изречението, при което се използва двоеточие за отделяне на обобщаващата дума от изброените единици, да се представи в пунктуационните правила. Такова допълване е необходимо както за постигане на пълнота и системност при представянето на книжовноезиковите норми, така и от гледна точка на практическата полезност на уводната част на правописния речник. Всяка употреба, при която е налице правописна или пунктуационна особеност, следва да се регламентира, макар и да е сравнително рядка.

Двоеточие при уточнения и под.

По отношение на използването на двоеточие при уточнения и под. (посочена като графична употреба в ПРСБКЕ и НПР) се забелязва известна промяна в езиковата практика и в кодификацията. Според Р. Ницолова между изрази във формуляри като *родно място, дата на раждане, образование* и под. и между изрази като *преведе, записа, редактор, композитор* и под. и конкретните данни, които следват, не се пише двоеточие, ако няма изброяване (Ницолова / Nitsolova 1989: 78 – 79, вж. и Янакиев / Yanakiev 1960: 59 – 60). В ПРБКЕ няма изрично формулирано правило за тези случаи, но в примерите за попълване на данни в графи не е поставено двоеточие (ПРСБКЕ / PRSBKE 1983: 28). Попълването на графи във формуляри не се разглежда в НПР. В правописните речници условието за употреба на двоеточие само при изброяване на данни не е възприето и такова ограничение не се поставя никъде в кодификацията.

В НПР се посочва, че между думи като *редактор, художник, коректор, преводач, водещ* и под. и името на лицето не се пише двоеточие, като „*обикновено* (курс. мой – И. С.) двата вида данни са разграничени шрифтово или са написани на отделен ред“ (НПР / NPR 2002: 111)[7]. От така формулираното правило в НПР не става напълно ясно дали шрифтовото разграничение и изписването на нов ред са задължителни условия за непоставяне на двоеточие, или то не се поставя и когато тези условия не са налице. Формулировката на правилото в ОПР за тези случаи е ясна: не се пише двоеточие при уточнения и под., когато е налице шрифтово разграничение или изписване на отделен ред на уточнения или допълнителни сведения (ОПР

[6] В *Граматика на съвременния български книжовен език* запетаята е определена като „типичен вътрешен лимитативен знак“ и като „един от най-универсалните и най-съдържателните препинателни знаци“ (ГСБКЕ / GSBKE 1994: 453).

[7] Случаи с шрифтово разграничение и изписване на отделен ред на лични имена след двоеточие не се разглеждат в ПРСБКЕ.

/ OPR 2012: 85 – 86; БЕРОН / BERON: https://beron.mon.bg/rechnik/2337). Правилото в ОПР представлява точна инструкция за потребителя на речника, каквато всъщност е целта на кодификацията на правилата за употреба на препинателните знаци.

Двоеточие при пряка реч и цитиране

При оформянето на текст с пряка реч и цитиране употребата на двоеточие е кодифицирана последователно във всички правописни речници по един и същ начин – двоеточието се пише за отделяне на авторски текст, разположен преди пряката реч или цитирания текст, ако авторският текст съдържа дума или израз, препращащ към пряката реч или цитата.

При съпоставката на кодификацията за оформяне на текст с пряка реч прави впечатление наличието на един случай на употреба на двоеточие в НПР, който отсъства в ОПР:

„92.1.3.1. В публицистичния и художествения стил се среща пряка реч, която не е оформена графично с нов ред и тире или кавички, но не е предадена и като непряка реч. Авторската и пряката реч са разделени със запетая (тире) или двоеточие:

БНТ върна фолка в събота, съобщи Ст. Иванов.

Какво толкова има в тези албуми? – питат се хората, купуват ги и явно не съжаляват.

Аз питам: Къде са делата?

Заб. В публицистичния стил (най-често в заглавия) се употребяват самостоятелни изречения с характер на съобщения, твърдения, които са формулирани като пряка реч, но се различават по графичното си оформяне – липсват кавички:

Абонати към „Топлофикация“: Прави сте, но ни лъжете!“ (НПР / NPR 2002: 132 – 133).

Формулировки от типа на „се среща“, „се употребяват“, „обикновено“, „най-често“ и под. не са подходящи за кодификацията на пунктуационните правила, тъй като не дават категоричен отговор на въпроса дали даден начин на оформяне е правилен, или не, а това е основният въпрос, който стои пред потребителя на правописния речник. Но наличието на определени текстове в уводната част на кодификационен документ като правописния речник следва да се счита за кодификация на съответните случаи. Посочената точка в НПР регламентира оформянето без кавички на съобщения и твърдения в публицистиката и това е една практика, която е налице и днес. В медиите редовно се използва двоеточие в заглавия, в които първата част на заглавието посочва източник на информация – име на лице или институция, а втората част – съответната информация. Тази информация понякога представлява точно предаване на нечие твърдение, цитирано в текста на статията, а в други случаи е повече или по-малко свободна парафраза на нечии думи, но и в двата случая моделът на оформяне е без кавички или в различен шрифт:

1. *Зам.-министър Барбалов: Бизнесът ще бъде защитен при въвеждането на еврото* (novini.bg)[8]
2. *„Топлофикация-София“ уверява: Няма да спрем топлата вода в „Дружба 2*“ *за повече от 15 дни* (news.bg).

Този модел се използва редовно и често и доминира над други модели на оформяне на заглавия – напр. с непряка реч, с цитиране или с изрази с предлог *според* (вж. Стоилова / Stoilova 2025: 68 – 69). Той не е представен в ОПР, което повдига въпроса дали днес може да се смята за правилен. Макар че това е частен случай на употреба на двоеточие, би могло да се помисли за кодификация на този тип оформяне на заглавия във връзка с използването на главна буква. Според действащите в момента правила използването на главна буква непосредствено след двоеточие по синтактични причини е кодифицирано при шрифтово разграничение на текстовете преди и след двоеточието (в текст на пиеса, либрето, сценарий и при пряка реч и цитиране), докато след двоеточие за отделяне на два вида реч в един и същ шрифт (авторска от пряка реч или цитат) се изисква наличието на друг препинателен знак – кавички или тире на нов ред. Такова решение би регламентирало съществуващата практика и би било в продъл-

[8] Заглавията са представени в оригиналния си вид. В скоби се посочва сайтът, на който са публикувани.

жение на по-ранната кодификация в НПР. От друга страна, липсата на кавички при оформянето на втората част от заглавията повдига въпроси от етичен характер, свързани с това доколко медията носи отговорност за точността при предаване на нечие изказване. Затова регламентирането на този модел днес, във времето на сериозни проблеми с дезинформацията, се налага да се дискутира.

Подобни на разгледаните заглавия са група заглавия, в първата част на които като източник на информацията се посочва име на информационна агенция или географско название. При тях е налице промяна в практиката. Макар и неизрично уговорено в правило, в примерите в правописните речници от 1983 г. и от 2002 г. отделянето на двете части на такива заглавия е с точка:

Париж. Съобщават, че в днешното заседание... (ПРСБКЕ / PRSBKE 1983: 27)
София, 2 март 1999 (БТА). (НПР / NPR 2002: 93).

В съвременната практика оформянето на заглавията от този тип вече е с двоеточие. Това е още един пример за разширяващата се употреба на двоеточие, която би трябвало да се регламентира в правилата:

1. *Белгия: Използването на замразени руски активи в помощ на Украйна никога няма да се случи* (fakti.bg)

2. *ФНА: Филипинският президент изрази разочарование от липсата на напредък в разрешаването на споровете в Южнокитайско море* (bta.bg).

Пояснително двоеточие в прости и сложни изречения

Терминът *пояснително двоеточие* се използва от Р. Ницолова и е подходящ за характеризиране на употребата на двоеточие в прости и сложни изречения, „за да се отдели дума, словосъчетание или изречение, които конкретизират или назовават предмет, означен с име или местоимение в предходното изречение, или пояснят цялото предходно изречение“ (Ницолова / Nitsolova 1989: 76 – 77). Този тип използване на двоеточие в сложното изречение е кодифициран в трите правописни речника, като се акцентира върху възможността за замяна на двоеточието с определени съюзи – съчинителни или подчинителни, и се отбелязва синонимията с тире. Както посочва Ницолова, с такава функция двоеточието може да се използва и в прости изречения, но правилата за пунктуационна употреба на това двоеточие в правописните речници представят само употребата му в сложни изречения. В НПР при разглеждането на синонимията с тире има пример за употреба на пояснително двоеточие в простото изречение (*И най-далечният път започва с едно нещо: с първата стъпка.*), който обаче не кореспондира с правилата за пунктуационна употреба на двоеточието (НПР / NPR 2002: 102). В ОПР в точката за употреба на двоеточие за уточнения и под. всички примери са непълни изречения (*Националност: българин; Сума: 2,80 лв; Получател: В. Петров; Редактор: Б. Василева; Поздрави: Румен* и др.), които не илюстрират употребата на пояснително двоеточие в прости изречения като *На едно място погледът му се спря на нещо голямо: пушка* (Й. Йовков); *Едно беше ясно за него: миналото* (Й. Йовков) (примерите са на Ницолова, вж. Ницолова / Nitsolova 1989: 76).

Тъй като в книжовния език има употреба на двоеточие в прости изречения за отделяне на пояснения, е необходимо тя да присъства в кодификацията със съответната формулировка и примери.

В частта за оформяне на заглавие е посочен пример за употреба на такова пояснително двоеточие в заглавие:

Варварите, цивилизованите и българите: дефиниции на идентичността в учебниците и печата (1830 – 1878) (ОПР / OPR 2012: 108).

Пояснителното двоеточие днес се използва редовно в публицистиката – в заглавия, представляващи както прости, така и сложни изречения:

1. *Нов етап за АЕЦ „Козлодуй“: американско и френско гориво в реакторите* (news.bg)
2. *Какво става в Полша: Наръчници и обучения за извънредни ситуации* (bgonair.bg)
3. *Денят на независимостта: Военен ритуал и шествие във Велико Търново* (darik.bg)
4. *Румъния е на нокти: Валят заплахи за нападения в училища* (pik.bg).

Прави впечатление, че частта от заглавието след двоеточието често се изписва с начална главна буква, което е в противоречие с правописните принципи и кодифицираните правила – двоеточието е знак за вътрешноизреченска пунктуация и затова текстът след двоеточието би следвало да се изписва с главна буква само по морфологични причини[9].

Широката употреба на пояснително двоеточие в заглавия е факт, който може да бъде оценен положително, тъй като използването на това двоеточие разнообразява изразните средства, помага за избягване на поставянето на множество тирета в едно и също изречение и се препоръчва от изследователи като Ницолова и в НПР (Ницолова / Nitsolova 1989: 77; НПР / NPR: 100 – 102). Но употребата на двоеточие в заглавия става толкова широка, че то се използва и в случаи, които са в противоречие с кодифицираните правила. Двоеточие се поставя вместо тире или запетая за отделяне на цитат от пояснителен текст, разположен след него:

1. *„Бог да е с нас“: Пловдивчани пресичат с табели опасен булевард* (blitz.bg)
2. *„Отпор срещу диктатурата“: Граждански протест блокира центъра на София* (mediapool.bg)
3. *„Трябва да изстържем една мръсотия, която се трупа 35 години. Мисля, че това ще стане“: Камен Донев* (aktualno.com).

Двоеточие се пише вместо тире и в заглавия като:

1. *Филм на Никълъс Кейдж и убийството на Чарли Кърк: Зловещи прилики* (btvnovinite.bg)
2. *Права и помощи за хората с увреждания: Ето какво трябва да знаете* (blitz.bg).

Когато обобщаващата дума, израз или изречение са разположени след конкретизиращи ги думи, изрази или прости изречения, отделянето трябва да бъде само с тире (ОПР / OPR 2012: 93; БЕРОН / BERON: https://beron.mon.bg/rechnik/2579; вж. и Ницолова / Nitsolova 1989: 120 – 122, 130).

Освен вместо друг препинателен знак двоеточие се използва и в заглавия, в които то няма поясняваща функция. С двоеточие се отделят обстоятелствени пояснения в началото на заглавия:

1. *Заради липса на хора: Украйна хвърля роботи на бойното поле* (money.bg)
2. *След 20-годишно търсене: Учени се натъкват на следи от гробницата на Клеопатра* (btvnovinite.bg)
3. *След повече от 3 часа разпит: Повдигнаха обвинения на Паскал* (dnes.dir.bg).

Тук използването на двоеточието служи за привличане на вниманието на читателя и акцентиране върху първата част от заглавието, въпреки че поставянето на обстоятелствения израз в начална позиция е достатъчно за постигането на тази цел.

Все пак трябва да уточним, че посочените случаи за неправилна употреба на двоеточие в заглавия не са доминираща практика – оформянето според кодифицираните правила е редовно и по-често срещано.

[9] Интересно е да се отбележи, че при използване на т.нар. пояснително тире в заглавия текстът след тирето не се изписва с главна буква, напр. *Производството в България – ръст преди пълния срив* (mediapool.bg), *Батериите са спрягани за революция в енергетиката – играем ли си с огъня?* (money.bg), *За няколко левчета повече – колко струва един пациент* (sega.bg).

По-съществени са колебанията при употреба на главна буква след двоеточие в заглавия, тъй като те се отнасят не само до случаите на неправилната употреба на двоеточие, но и до редовното използване на пояснително двоеточие в заглавия в онлайн медиите[10].

Непоставяне на двоеточие

В ОПР както в предходните речници се обръща внимание на случаите, в които определен препинателен знак не се използва, но тези случаи в ОПР не се представят като забележки в съответните точки за употреба на знака, както е в ПРСБКЕ и НПР, а като отделни правила. Това е нов и съществен момент в кодификацията, който улеснява потребителите при ползването на речника, и той е приложен и при формулирането на правилата за употреба на двоеточие – разгледани са три случая, в които не се пише двоеточие: при оформяне на отделен ред или с различен от основния шрифт на уточнения и под., при цитиране – ако в авторовото изречение няма дума или израз, въвеждащи цитата, и при цитиране на отделна дума или словосъчетание (ОПР / OPR 2012: 86, 88; БЕРОН / BERON: https://beron.mon.bg/rechnik/2337, https://beron.mon.bg/rechnik/2409).

Двоеточие и интервал

Новият ред и интервалът са графични средства за членението на текста, които се определят като „нулеви“ знаци, тъй като имат нулево графично начертание за разлика от препинателните знаци със специално начертание (Ницолова / Nitsolova 1989: 3). В правописните речници традиционно се обръща внимание върху изписването на текст на нов ред, но интервалът е обект на специално внимание само в НПР, където в отделна част – „Шпация“ (в раздела „Графични и пунктуационно-правописни средства за оформяне на текст“), за първи път беше разгледана употребата на интервал в текста (НПР / NPR: 125 – 127). Това беше едно полезно за потребителите решение, макар и представянето да не беше съвсем изчерпателно. То не беше приложено в ОПР – там поставянето на интервал се уточнява само при съкращенията на изрази и при някои препинателни знаци – тире, наклонена черта и индекс, но не и при двоеточието. Липсата на уточнения за използването на интервал при двоеточие е недостатък на представянето на употребата му в ОПР, тъй като двоеточието е препинателен знак, при който в едни случаи се поставя интервал, а в други – не.

В НПР е посочено, че след препинателните знаци, сред които е двоеточието, се оставя шпация, но не се уточнява, че тук става дума за пунктуационната употреба на препинателните знаци (НПР / NPR 2002: 125). Отбелязва се, че „След знака двоеточие, употребен с идеографска функция, не се оставя празно място“ (НПР / NPR 2002: 126). Не се разглежда поставянето на интервал при определената като графична в НПР употреба на двоеточие в края на писмо или документ преди подпис.

Във връзка с поставянето на интервал при двоеточието са налице четири типа оформяне: 1) поставяне на интервал между двоеточието и следващата дума – при пунктуационната употреба на двоеточие (така както тя е определена в ОПР, т.е. включително при уточнения и под.) и при непунктуационната употреба на двоеточие в библиографски препратки, напр. *(Димитров 2009: 19 – 20)*. Вариант на това оформяне е поставянето на интервал между двоеточието и следваща цифра или буква при хоризонталното оформяне на рубрики (напр. *Затова е подходящо действията, извършвани през първия сеитбен ден, да бъдат проследени в три основни групи: 1) обичаи и обреди в дома и по пътя до нивата; 2) обичаи и обреди на нивата* и т.н.); 2) поставяне на интервал между двоеточието и отварящите кавички при цитиране и при пряка реч, оформена като цитат (напр. *Усмихваше ми се свенливо и питаше: „Как изглеждам?“*); 3) липса на интервали – при непунктуационната употреба на двоеточието за означаване на резултати, съотношение между величини и време (напр. *резултат 3:3, мащаб 1:2 500, 11:30 ч.*); 4) поставяне на интервал преди и след двоеточието – при непунктуационната употреба на двоеточие като знак за деление в математиката (напр. *30 : 5 = 6*).

[10] За употребата на главна буква след двоеточие вж. Стоилова / Stoilova 2025.

Тези уточнения биха могли да се допълнят в правилата за употреба на двоеточие или да станат част от отделен раздел за интервала, ако бъде изработен такъв в бъдеще. Едно пълно представяне на случаите на поставяне на интервал и съотв. на оформянето без интервал при препинателните знаци и графичните символи като %, §, №, € и др. в увода на правописния речник е необходимо и би било много полезно за потребителите, тъй като в практиката има колебания (вж. Александрова / Alexandrova 2012: 35 – 42).

Заключение

В съвременния български книжовен език е налице тенденция за разширяване на употребата на двоеточие, което намира отражение в кодификацията. Използването на двоеточие в писмената практика се отличава със стабилност. Колебанията при употребата на двоеточие в съвременния език са свързани само с определени текстове – основно заглавия в медиите, и не могат да доведат до сериозно разколебаване на нормата.

Кодификацията в правописните речници от 1983 г. до днес е последователна, което допринася за стабилността в употребата на двоеточие, и се развива в посока на максимално обхващане на случаите на използване на двоеточие в практиката, на системното им представяне и по-ясно и точно формулиране на правилата.

Въпреки че кодификацията на правилата за употреба на двоеточие в ОПР е изчерпателна и системна, би могло тя да се детайлизира с разглеждане на случаите на употреба на двоеточие при изброяване сред останалите части на изречението, на употреба на пояснително двоеточие в простото изречение и във връзка с поставянето на интервал, а правилата за пунктуационна употреба на двоеточието да се допълнят с текст и/или препратки към употребата на двоеточие в оформянето на текстове на пиеса, либрето, сценарий и в задачи с множествен отговор. Това, както и обсъждането на възможността за включване на случаите на употреба на двоеточие в заглавия, които не са отбелязани в последния правописен речник, би било от полза за усъвършенстването на кодификацията.

Цитирана литература / References

Александрова 2012: Александрова, Т. Употреба на шпация. – *Български език*, № 1, с. 35 – 42. (Alexandrova 2012: Alexandrova, T. Upotreba na shpatsiya. – *Balgarski ezik*, № 1, pp. 35 – 42.)

БЕРОН: БЕРОН. Официален правописен речник онлайн. (BERON: BERON. Ofitsialen pravopisen rechnik online.) <https://beron.mon.bg> [15.01.2026]

ГСБКЕ 1994: *Граматика на съвременния български книжовен език.* Т. 3. Синтаксис. Второ фототипно издание. София: Издателство на БАН. (GSBKE 1994: *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik.* T. 3. Sintaksis. Vtoro fototipno izdanie. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)

Ницолова 1989: Ницолова, Р. *Съвременна българска пунктуация*. София: Народна просвета. (Nitsolova 1989: Nitsolova, R. *Savremenna balgarska punktuatsiya*. Sofia: Narodna prosveta.)

НПР 2002: Нов правописен речник на българския език. София: Хейзъл. (NPR 2002: Nov pravopisen rechnik na balgarskiya ezik. Sofia: Heyzal.)

ОПР 2012: *Официален правописен речник на българския език*. София: Просвета. (OPR 2012: *Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik*. Sofia: Prosveta.)

ПРСБКЕ 1983: *Правописен речник на съвременния български книжовен език*. София: БАН. (PRSBKE 1983: *Pravopisen rechnik na savremenniya balgarski knizhoven ezik*. Sofia: BAN.)

Стоилова 2025: Стоилова, И. Колебания при синтактичната употреба на главни букви. – *Български език*, № 4, с. 63 – 81. (Stoilova 2025: Stoilova, I. Kolebaniya pri sintaktichnata upotreba na glavni bukvi. – *Balgarski ezik*, № 4, pp. 63 – 81.)

Янакиев 1960: Янакиев, М. Двоеточие между израз, означаващ някаква работа, и имената на тези, които я вършат. – *Български език и литература*, № 1, с. 59 – 60. (Yanakiev 1960: Yanakiev, M. Dvoetochie mezhdu izraz, oznachavasht nyakakva rabota, i imenata na tezi, koito ya varshat. – *Balgarski ezik i literatura*, № 1, pp. 59 – 60.)

THE USE OF COLON AND ITS CODIFICATION

Iliana Stoilova

**Institute for Bulgarian Language "Prof. Lyubomir Andreychin",
Bulgarian Academy of Sciences**

i.stoilova@ibl.bas.bg

Abstract. The paper examines the use of the colon in contemporary Standard Bulgarian and its codification in three orthographic dictionaries: *Orthographic Dictionary of Contemporary Standard Bulgarian* (1983), *New Orthographic Dictionary of the Bulgarian Language* (2002), and the *Official Orthographic Dictionary of the Bulgarian Language* (2012), including its electronic version on the BERON platform (https://beron.mon.bg). The presentation of the colon's use in these dictionaries is compared from a substantive perspective as well as with regard to the manner of exposition and the formulation of rules.

The paper also discusses certain cases of colon usage that are not presented in the latest orthographic dictionary, as well as examples of fluctuations in actual practice. Proposals are made for supplementing and refining the existing codification of the rules governing the use of the colon.

Keywords: *colon; punctuation; codification*

Iliana Stoilova
Institute for Bulgarian Language
Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
1113 Sofia, Bulgaria

СТЕПЕНУВАНЕ ПРИ КАЧЕСТВЕНИ ПРИЛАГАТЕЛНИ, ОЗНАЧАВАЩИ ОСНОВНИТЕ КАТЕГОРИИ ЦВЕТОВЕ

Ласка Ласкова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

laskova@slav.uni-sofia.bg

Резюме. В българската граматическа традиция се поддържа становището, че качествените прилагателни, означаващи цветове, не образуват форми за категорията степен. Настоящото изследване поставя под въпрос тезата, че това се дължи на неградиентния характер на назоваванията признак. Целта е да се установи доколко употребата на сравнителни и превъзходни форми при основните названия за цвят е редовна в съвременния български език и кои семантични фактори я мотивират. Анализът се основава на корпусни данни от CLASSLA-web.bg (прибл. 4 млрд. токъна) и съчетава количествено изследване на разпределението на положителни, сравнителни и превъзходни форми с качествен семантичен анализ. Резултатите показват, че всички основни прилагателни за цвят (*бял, черен, червен, зелен, жълт, син, кафяв, лилав, розов, оранжев* и *сив*) имат засвидетелствани степенувани форми, макар и с малък относителен дял (медиана 0.38%). Той е значително по-нисък от този при други качествени прилагателни, но същевременно по-висок от регистрирания при относителни адективи. Наблюденията показват, че степенуването невинаги е свързано с реализация на преносно значение, а може да индикира по-висока наситеност на тона или по-голяма светлост. На тази основа се аргументира изводът, че прилагателните за цвят притежават градируем аспект и не следва да се разглеждат като дефективни по категорията степен.

Ключови думи: *съвременен български език; прилагателни за цвят; степенуване; основни названия за цветове*

Увод

С различна степен на категоричност в българската граматическа литература се заявява, че качествените прилагателни, означаващи цвят (КПЦ), не притежават едно специфично за разреда свойство, а именно – не образуват форми за категорията степен. Амбицията на настоящия доклад е да предложи отговор на два въпроса: 1) доколко в речта на съвременните българи употребата на степенувани адективи за основни цветове може да се счита за редовна и 2) кое прави появата им възможна. За целта, от една страна, е извършено количествено проучване, което съпоставя съотношението между степенувани и нестепенувани форми при прилагателните, означаващи основните цветове, съпоставима по обем група качествени прилагателни и група относителни прилагателни (ОП) със сходна честота на употреба. От друга страна, чрез семантичен анализ е изведен този аспект в значението на адективите за цвят, който мотивира употребата на компаративи и суперлативи. Използвани са данни от корпуса CLASSLA-web.bg (CWB), който съдържа текстове от български домейни, извлечени през 2021 г., и е с размер близо 4 млрд. токъна.

1. Дефективност на КПЦ по категорията степен

В литературата липсва единодушие по въпроса за степенуването на адективите за цвят. Иван Куцаров например заявява лаконично, че разглежданата група не притежава форми в компаратив и суперлатив: „Не могат да се степенуват качествените прилагателни, означаващи цветове“ (Куцаров / Kutsarov 2007: 69). Стоян Стоянов не е толкова категоричен: „Качествени прилагателни, които означават цветове и някои признаци, като *бос, мъртъв, жив* и др., обикновено (sic!) не се степенуват“ (ГСБКЕ II / GSBKE II 1983: 148). Други автори отбелязват, че „в разговорната реч вече не са редки случаите и със степенуване на тези прилагателни“ (Ницолова / Nitsolova 2008: 166, вж. също Радева / Radeva 2011: 238).

В детайлна монография върху основните адективи, означаващи зрително възприемаеми свойства – прилагателните за пространствен размер и за цвят, Елена Тодорова посочва, че сте-

пенуваните форми при втория тип лексеми имат само оказионална употреба. Според изследователката тази дефективност се дължи на това, че адективите, означаващи цветове, не са скаларни (Тодорова / Todorova 1987: 107), т. е. не означават градируем признак.

Тук се защитава друга позиция. Първо, както ще видим, количественият анализ показва, че честотата, с която се срещат степенуваните форми на качествени прилагателни за основни цветове[1], е значително по-висока в сравнение с тази на оказионалните компаративи и суперлативи при относителните прилагателни имена. Второ, тези КП номинално означават признак с градируем аспект, следователно наличието на степенувани форми не е задължително резултат от реализацията на преносно градируемо значение.

2. Терминологични бележки

В работата са използвани някои понятия, с които се описват различни параметри на цветовете (както в ежедневния, така и в научния език). Те следва да бъдат дефинирани, тъй като целта ни е да установим кое, ако има такова, е свойството, чиято степен се изразява с компаративи и суперлативи.

Тон (диапазон от дължини на светлинната вълна) – той определя името на т.нар. основни цветове (вж. по-долу) като *зелен, червен* и т.н. Ахроматичните цветове, означавани с *черно, сиво, бяло* нямат тон;

Наситеност/чистота (степен на смесване на цвета със сиво) – свързва се с оценката за това доколко един цвят е „интензивен“, „чист“ или „приглушен“;

Светлост[2] (степен на смесване на цвета с бяло/черно) – в зависимост от стойността на този параметър цветовете се определят като „светли“ или „тъмни“;

Яркост (интензивност на отразената или излъчвана светлина) – от значение за цветовете, описвани с думи като *златист, бронзов, седефен*.

Топли/студени цветове – това противопоставяне отразява начина, по който се възприема един цвят от наблюдателя, т. е. има по-скоро субективен, психологически характер; счита се, че топлите цветове се наблюдават, когато денят е слънчев, а студените – когато небето е облачно, мрачно[3].

3. Основни названия за цветове

Основен обект на изследването са качествените прилагателни, които представляват *основни названия за цветове*, ОНЦ (англ. basic colour terms) – понятие, придобило популярност благодарение на класическото изследване на Брент Бърлин и Пол Кей върху цветовете и техните имена в естествените езици[4]. Авторите посочват 4 базови критерия, на които трябва да отговаря дадено название, за да бъде определено като основно (Berlin, Kay 1969: 6 – 7). Те ще бъдат илюстрирани с примери от българския:

1) прост състав, напр. *син*, но не и *синьо-зелен* или *слонова кост*;

2) не се изразява подпонятие на понятие, означено от друго название за цвят, напр. *червен*, но не и *вишнев*, срв. дефиницията в РБЕ: ‚Който има тъмночервен (sic!) цвят като плод на вишна‘;

3) съчетаемостта не е ограничена до тесен кръг названия на обекти, напр. *кафяв*, но не и *кестеняв*. Показателно е, че в CWB формите на прилагателното *кафяв* имат 1232 съществителни имена като десни колокати, докато *кестеняв* е само с 62;

---

[1] За понятието основно *название на цвят* вж. част 3.

[2] Важно е да се отбележи, че понякога в литературата се използва и терминът „яркост“.

[3] За *студен* дефиницията, предложена от РБЕ, е подобна: ‚За цвят, тон, багра — който се вижда, когато времето не е слънчево; безжизнен, невесел‘, докато за *топъл* тя е по-различна от дадената тук: ‚За цвят – който се приближава към червения‘.

[4] Аналитичен обзор на „традицията“ Бърлин – Кей и оттласкващите се от нея подходи към класификацията на понятията за цвят и техните лексикализации прави Дон Дедрик (Dedrick 2021).

4) понятието е „психологически салиентно“ (Berlin, Kay 1969: 6), т. е. субективно значимо за говорещите. За това може да се съди по различни признаци: при изброяване на цветове то се появява в първата част на списъка, напр. *жълт*, но не и *кехлибарен*; названието присъства в идиолектите на всички носители на езика, напр. *черен*, *кафяв* или *червен*, но не и *антрацит*, *екрю*, *бордо*, които при подаване на заявка „Какъв цвят е“ или „Кой цвят е“ в Google са сред първите предложения на функцията Autocomplete; говорещите също така са единодушни за семантиката на думата. В тази връзка в интернет се откриват например дискусии за това кой цвят се нарича *виолетов*, *лилав*, *пурпурен*, *пембен*, *бозав*, *бананов*, *прасковен* (Dir.bg 2001; BG-Mamma 2006).

Като допълнителни критерии, респ. диагностични тестове, с които се доказва по-скоро неосновния характер на едно название за цвят, Бърлин и Кей посочват:

5) словообразувателен потенциал, различен от този на прототипичните основни названия, напр. *червен → червеникав*, *зелен → зеленикав* vs. *цикламен → *цикламеникав*;

6) значение, резултат на метафоричен или метонимичен пренос, напр. *вишнев*, *шампанско*, *изумруден*;

7) сравнително скорошно включване в лексикона чрез заемане или калкиране, напр. *облачно бяло* (англ. Cloud Dancer), названието на цвета на 2026 г. според компанията Pantone;

8) степен на морфологична сложност, напр. *син* vs. *синкав*.

За английски съгласно така представената система от критерии двамата автори определят като основни 11 категории цветове, които се лексикализират в английския по следния начин: *red* ‚червен‘, *yellow* ‚жълт‘, *green* ‚зелен‘, *blue* ‚син‘, *orange* ‚оранжев‘, *purple* ‚лилав‘, *pink* ‚розов‘, *grey* ‚сив‘, *brown* ‚кафяв‘, *black* ‚черен‘, *white* ‚бял‘. В книгата си Бърлин и Кей защитават универсалистката позиция, че езиците, които се отличават с развита система за назоваване на цветове, разполагат с набор от думи, означаващи определен брой от посочените 11 ОНЦ. Редица изследователи стигат до извода, че лексикализацията на категориите действително може да бъде представена в следната йерархия, предложена още от Бърлин и Кей (Viti 2025: 950):

бял/черен < червен < зелен/жълт < син < кафяв < лилав/розов/оранжев/сив

Лексикализацията на дадена категория предполага съществуването на название за цветовете, които се намират вляво от нея.

Множествата от ОНЦ показват и някои лингвокултурни специфики дори сред европейските езици. Така в руския освен очакваните *белый* ‚бял‘, *чёрный* ‚черен‘, *красный* ‚червен‘, *зелёный* ‚зелен‘, *жёлтый* ‚жълт‘, *коричневый* ‚кафяв‘, *фиолетовый* ‚виолетов‘[5], *розовый* ‚розов‘, *оранжевый* ‚оранжев‘, *серый* ‚сив‘ за синята част от спектъра съществуват две ОНЦ – *синий* ‚тъмносин‘ и *голубой* ‚светлосин‘ (Davies, Corbett 1994: 86). Аналогично е положението например в италиански с *blu* ‚тъмносин‘ и *azzurro* ‚светлосин‘ (Paggetti et al. 2016), турски с *mavi* ‚син‘ и *lacivert* ‚тъмносин‘ (Özgen, Davies 1998), гръцки с *μπλε* ‚син‘ и *αλάζιο* ‚светлосин‘ (Androulaki et al. 2006).

За български Е. Тодорова прилага друг набор от критерии, припокриващи се отчасти с тези на Бърлин и Кей. Тя обособява ядро и периферия в лексикално-семантичната група на КПЦ, която по нейни наблюдения наброява 48 единици (Тодорова / Todorova 1987: 107). Ядрото включва общо 6 адектива – 4 за спектралните цветове *червен*, *зелен*, *син*, *жълт* и 2 за основните ахроматични – *бял* и *черен* (Тодорова / Todorova 1987: 110, 140). Общи за тях са следните характеристики: имат проста структура – от съвременна гледна точка са непроизводни и най-стари; участват в синонимни редове като опорни членове; употребяват се най-

[5] Внимателният читател ще забележи, че в едни случаи като българско съответствие на ОНЦ за даден език е посочено КП *виолетов*, а в други – *лилав*. Това не е случайно. В РБЕ двете прилагателни са категоризирани като синонимни (за *виолетов*: ‚Който има багра, цвят, смесен от син и червен; лилав (sic!), морав‘; за *лилав*: ‚Който е с цвят, смесен от син и червен; виолетов (sic!)‘). Онлайн дискусии по темата също показват, че в съзнанието на българите понятийното съдържание на двете думи е проблематично. В това отношение нашият език не е уникален. В изследването си върху еволюцията на ОНЦ в индоевропейските езици Вити отбелязва, че при наличие на две думи за съответните съседни сегменти от спектъра в ежедневната реч те много често се смесват (Viti 2025: 993).

активно в смисъла, който влага Вулф Московић, т. е. разполагат с най-висок потенциал да развиват нови значения, да образуват нови думи и да участват във фраземи (Московић / Moskovich 1969: 23); имат висока честота на употреба и съчетаемостта им не е ограничена.

Извън така обособеното ядро остават прилагателните за 5 основни съгласно хипотезата на Бърлин и Кей названия: *кафяв, лилав, розов, оранжев* и *сив*. В изследвания от Тодорова материал те всички като цяло са с по-ниска честота на употреба в сравнение с останалите 6 лексеми, извод, който се потвърждава и от наблюденията върху CWB. От друга страна обаче, данните от CWB поставят в една категория на фреквентност[6] – на думите с по-скоро ниска честота, между 10 и 100 с/мт, както ядрените *син* (76.27 с/мт) и *жълт* (48.46 с/мт), така и периферните *сив* (33.22 с/мт), *розов* (31.78 с/мт), *кафяв* (20.98 с/мт), *оранжев* (12.48 с/мт). *Лилав* със 7.69 с/мт попада в групата на думите с ниска честота, между 1 и 10 с/мт, където са също *бежов* (4.09 с/мт) и *виолетов* (3.34 с/мт).

От гледна точка на словообразувателния критерий за съвременния българин *розов* и *кафяв* имат прозрачна вътрешна форма, защото са производни и се асоциират с цвета на конкретни обекти: роза и кафе (срв. също ненормативното *кафян* и разг. *кафен*). В по-малка степен това е валидно за *оранжев* и *лилав*. В първия случай прилагателното е адаптирано от рус. *оранжевый*, което на свой ред е заето от френски – *orange* (БЕР IV / BER IV 1995: 913). По данни от проведено през 2023 г. проучване на Евробарометър[7] 39% от българите твърдят, че владеят в някаква степен английски език, т. е. те биха могли да предположат етимологична връзка между англ. *orange* (‚портокал', ‚оранжев') и бълг. *оранжев* и семантична връзка между цитрусовия плод и неговия цвят. Във втория случай (БЕР III / BER III 1986: 401) към френската заемка *лилà* (фр. lilas – ‚люляк', ‚лилав') е добавена славянската наставка -ов-.[8] Адективът *сив* обаче е непроизводен и по този критерий той попада в една група с ядрените КПЦ.

Доколкото ми е известно, все още предстои да бъде направено проучване, което да установи с помощта на атестираните вече за други езици методи какъв е инвентарът на ОНЦ за български. В същото време с голяма степен на сигурност може да предположим, че резултатите няма да са по-различни от тези за европейските езици – с уточнението, че сред основните названия на цветовете няма да присъстват две лексеми за синьо, както е в руския, италианския или турския. Така като обект на настоящото изследване се очертава клас от 11 КП: *бял, черен, червен, зелен, жълт, син, кафяв, лилав, розов, оранжев* и *сив*.

[6] Категориите са общо шест: 1. категория, над 10 000 с/мт (срещания на 1 млн. токъна) – много висока честота, единицата е широко употребявана; 2. категория, между 1000 и 10 000 с/мт – висока честота; 3. категория, между 100 и 1000 с/мт – по-скоро висока честота; 4. категория, между 10 и 100 с/мт – по-скоро ниска честота; 5. категория, между 1 и 10 с/мт – ниска честота; 6. категория, под 1 с/мт – много ниска честота, рядка единица.
В третата категория, думи с по-скоро висока честота, попадат прилагателните *бял* (195.12 с/мт), *черен* (167.77 с/мт), *червен* (138.07 с/мт), *зелен* (106.94 с/мт).

[7] https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2979.

[8] В немалко европейски езици, сред които немски, датски, фински, испански, названието на люляка, Syringa vulgaris, и на един от цветовете, характерни за съцветията му, е заемка от персийски през арабски (Viti 2025: 994).

4. Количествен и качествен анализ на степенуваните форми

CLASSLA-web.bg е корпус с писмена реч, но доколкото една част от включените текстове, 7.4%, са от форуми, а при извличането на съдържание от новинарски сайтове, 44.8%, са включени и коментарните секции (вж. Схема 1), може да се каже, че той съдържа и достатъчно образци на писмената разговорна реч[9], което го прави подходящ източник на информация за целите на настоящото изследване.

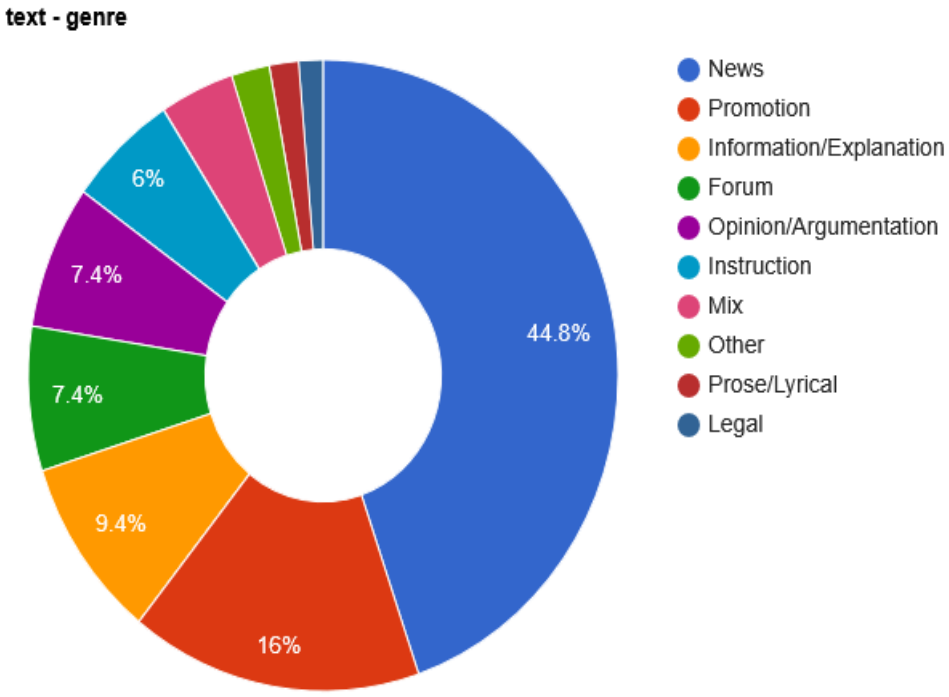

Схема 1. *Разпределение на съдържанието в CWB по жанрове (Text type analysis 2024)*

В следващите части на доклада са представени и коментирани количествените данни за три групи лексеми: 1) всички ОНЦ, 2) някои други качествени и 3) някои относителни прилагателни, като единиците във втората и третата група са подбрани така, че да се доближават по ранг на честотност до адективите от първата група и без оглед на семантиката им.

4.1. Основни качествени прилагателни за цветове

В CWB са засвидетелствани степенувани форми за всички ОНЦ. Компаративите са по-често срещани от суперлативите. Единственото изключение е *черен* (вж. Фиг. 1).

Вижда се, че между честотата на употреба и количеството на степенуваните словоформи няма пропорционална зависимост.

Само при *зелен* (1.56%), общият дял на компаративите и суперлативите надвишава 1%, при останалите той е в диапазона от 0.16% до 0.86% (вж. Табл. 1).

Медианата за степенуваните форми е 0.38%.

[9] Неофициална разговорна реч, която се реализира в писмен вид при комуникация в интернет.

Фигура 1. *Разпределение на формите за сравнителна и превъзходна степен на ОНЦ (в %)*

Таблица 1. *Дял и брой на положителните, сравнителните и превъзходните форми на ОНЦ в CWB. Подреждането е в низходящ ред на общия дял степенувани алолекси*

Лексема	Пол. ст. (%)	Пол. ст. (брой)	Срв. ст. (%)	Срв. ст. (брой)	Прв. ст. (%)	Прв. ст. (брой)	Общо степ. (%)
зелен	98.44	412 394	0.90	3 775	0.66	2 774	1.56
розов	99.14	123 428	0.72	892	0.14	176	0.86
черен	99.31	652 749	0.29	1 904	0.40	2 615	0.69
сив	99.49	129 478	0.35	459	0.15	200	0.51
бял	99.58	761 185	0.35	2 712	0.07	498	0.42
син	99.62	297 647	0.22	662	0.16	478	0.38
жълт	99.68	189 236	0.26	485	0.07	127	0.32
оранжев	99.79	48 782	0.18	88	0.03	17	0.21
червен	99.80	539 815	0.16	878	0.04	220	0.20
лилав	99.84	30 072	0.12	37	0.04	12	0.16
кафяв	99.84	82 059	0.14	118	0.01	11	0.16

Наблюденията върху изречения, в които са употребени степенувани форми, показаха, че в едни случаи те се дължат на това, че прилагателното е развило вторично градируемо значение, но нерядко се означава степента на чистота/наситеност (англ. saturation) на тона. Диагностичен тест за идентифициране на такъв тип употреби е замяната на степенуваната форма със словосъчетание с компаратив или суперлатив на наречието *наситено*, при която смисълът на изречението не се променя.

При ахроматичните цветове, където тонът отсъства, градируем е параметърът светлост или степента на отсъствие на тон. В тези случаи е възможна замяната със словосъчетание със степенувана форма на наречието *ярко* или *чисто*.

Следващите примери от CWB[10] илюстрират направените изводи.

[10] Запазени са оригиналните особености на ексцерпираните източници.

Кафяв.

1.а. *Амулетът на бяла мечка правеше кожата ѝ да изглежда още* ***по-кафява***.

1.б. *Амулетът на бяла мечка правеше кожата ѝ да изглежда още* ***по-наситено кафява***.

2.а. *Огромният крокодил живее в най-голямата, най-калната и* ***най-кафявата*** *река в цяла Африка*.

2.б. *Огромният крокодил живее в най-голямата, най-калната и* ***най-наситено кафявата*** *река в цяла Африка*.

Жълт.

3.а. *Както знаете, домашните яйца са най-вкусни, най-големи и* ***най-жълти***.

3.б. *Както знаете, домашните яйца са най-вкусни, най-големи и* ***най-наситено жълти***.

4.а. *С напредването на възрастта устните изтъняват и тъмните червила стават твърде наситени за лицето ви. Насочете се към по-нежните розови или телесни нюанси. Избягвайте прасковените, защото те ще накарат зъбите ви да изглеждат* ***по-жълти***.

4.б. *Избягвайте прасковените, защото те ще накарат зъбите ви да изглеждат* ***по-наситено жълти***.

Бял.

5.а. *Гелът изтегля пигментните микроелементи и зъбът става* ***по-бял***.

5.б. *Гелът изтегля пигментните микроелементи и зъбът става* ***по-чисто бял***.

5.в. *Гелът изтегля пигментните микроелементи и зъбът става* ***по-ярко бял***.

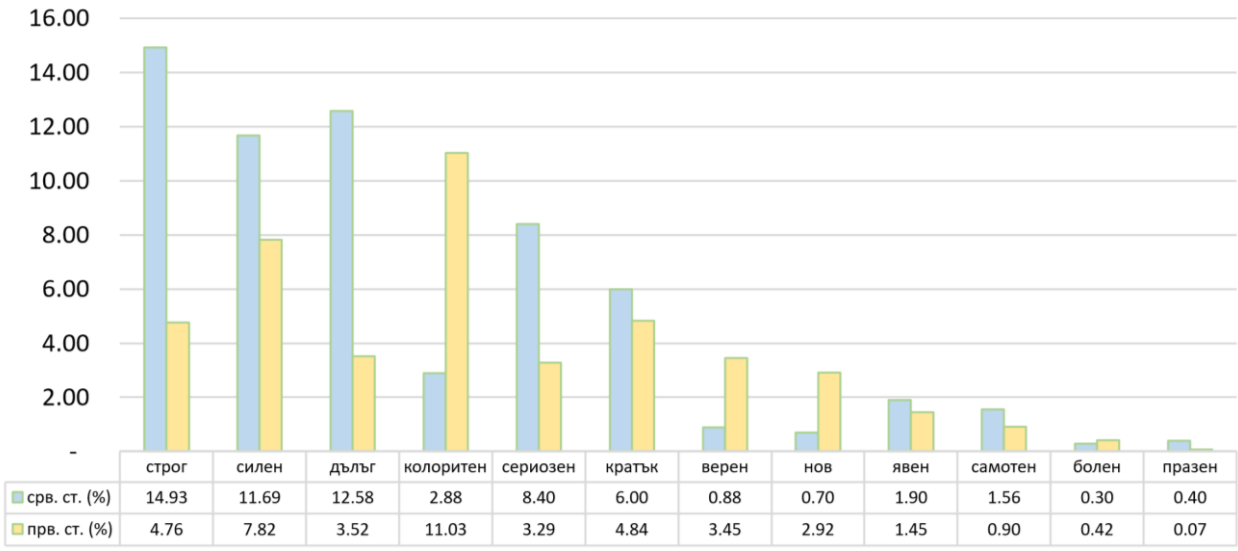
4.2. Други качествени прилагателни

Данните, представени тук, описват разпределението между положителни, сравнителни и превъзходни форми за 11 качествени прилагателни, които по честотен ранг в CWB се разполагат близо до съответните ОНЦ. Извадката е малка, но нейната цел е илюстративна.

Както се вижда от Фиг. 2, делът на степенуваните алолекси варира в доста по-широки граници, сумарно от под 1%, срв. *болен* и *празен*, до близо 20%, както е при *строг*, *силен*, *дълъг* (вж. и Табл. 2). Причините за отсъствието или оказионалната поява на маркираните форми са многократно коментирани в литературата и най-често се свеждат именно до нескаларния характер на назоваваният признак.

И в тази група по-често компаративите доминират над суперлативите, но има и изключения (*колоритен*, *верен*, *нов*, *болен*).

Медианата за относителния дял на степенуваните форми е 10.84%, близо 30 пъти по-висока в сравнение с тази за ОНЦ.

Фигура 2. *Относителен дял на формите за сравнителна и превъзходна степен при някои други КП (в %)*

Таблица 2. *Дял и брой на положителните, сравнителните и превъзходните форми при някои други КП в CWB*

Лексема	Пол. ст. (%)	Пол. ст. (брой)	Срв. ст. (%)	Срв. ст. (брой)	Прв. ст. (%)	Прв. ст. (брой)	Общо степ. (%)
строг	80.32	104 578	14.93	19 438	4.76	6 193	19.68
силен	80.49	742 761	11.69	107 867	7.82	72 136	19.51
дълъг	83.90	606 905	12.58	90 991	3.52	25 428	16.10
колоритен	86.08	14 533	2.88	487	11.03	1 863	13.92
сериозен	88.32	607 498	8.40	57 766	3.29	22 602	11.68
кратък	89.16	329 937	6.00	22 195	4.84	17 915	10.84
верен	95.67	264 318	0.88	2 443	3.45	9 526	4.33
явен	96.65	45 929	1.90	903	1.45	691	3.35
самотен	97.54	63 505	1.56	1 014	0.90	588	2.46
болен	99.28	305 855	0.30	914	0.42	1 292	0.72
празен	99.53	189 238	0.40	754	0.07	133	0.47

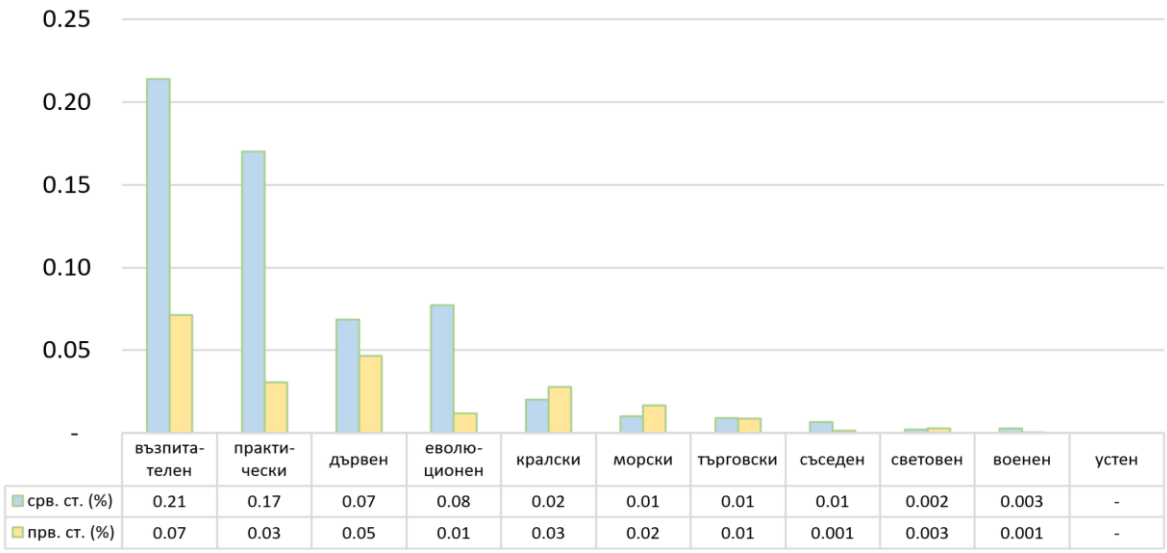
4.3. Някои относителни прилагателни

Отново с илюстративна цел тук са представени данни за ОП, които са с ранг, близък до този на ОНЦ в честотния списък на прилагателните в CWB.

Очаквано процентът на степенуваните алолекси е много нисък. Той не превишава 0.30% дори при прилагателни като *практически* и *възпитателен*, които в номиналните си значения спадат към разреда на ОП, а като синоними на КП (*практичен*, респ. *благотворен*) – в техния разред.

При *кралски* и *морски*, макар и с пренебрежима разлика, суперлативите са повече от компаративите (вж. Табл. 3), но очаквано и в тази извадка за по-голямата част от лексемите съотношението е в полза на сравнителните форми.

Медианата за относителния дял на степенуваните алолекси е 0.03%, близо 13 пъти по-ниска от тази за ОНЦ.

Фигура 3. *Относителен дял на формите за сравнителна и превъзходна степен при някои ОП (в %)*

Таблица 3. *Дял и брой на положителните, сравнителните и превъзходните форми при някои ОП в CWB*

Лексема	Пол. ст. (%)	Пол. ст. (брой)	Срв. ст. (%)	Срв. ст. (брой)	Прв. ст. (%)	Прв. ст. (брой)	Общо степ. (%)
възпитателен	99.71	12 582	0.21	27	0.07	9	0.29
практически	99.80	129 580	0.17	221	0.03	40	0.20
дървен	99.88	175 859	0.07	121	0.05	82	0.12
еволюционен	99.91	16 778	0.08	13	0.01	2	0.09
кралски	99.95	64 801	0.02	13	0.03	18	0.05
морски	99.97	295 587	0.01	30	0.02	49	0.03
търговски	99.98	463 426	0.01	42	0.01	40	0.02
съседен	99.99	138 730	0.01	9	0.001	2	0.01
световен	99.99	813 395	0.002	18	0.003	24	0.01
военен	99.996	552 420	0.003	16	0.001	3	0.004
устен	100.00	46 384	0	0	0	0	0

Заключение

В българския, по подобие на повечето европейски езици, основните категории за цвят съответстват на посочените от Брент Бърлин и Пол Кей в класическото им изследване от 1969 г. Тези категории се лексикализират от 11 качествени прилагателни (респ. от субстантивираните им форми за ср. р.): *бял*, *черен*, *червен*, *зелен*, *жълт*, *син*, *кафяв*, *лилав*, *розов*, *оранжев* и *сив*.

Количественият анализ показва, че всички основни названия за цвят имат степенувани форми, като медианата е 0.38% – значително по-ниска от тази за други качествени прилагателни (10.84%), но и по-висока от тази за относителните (0.03%).

В една част от случаите това се обяснява с реализацията на вторично преносно градируемо значение, но в други при адективите за спектрални цветове се означава сравнителна или превъзходна степен на чистотата (наситеността) на тона, а при ахроматичните – тяхната светлост или степента на отсъствие/наличие на тон. В този смисъл хипотезата, че прилагателните за цвят не притежават форми за категорията степен, тъй като не означават градируеми признаци, се отхвърля.

Източници / Sources

BG-Mamma 2006: *Тъп въпрос. Но кой точно цвят наричаме пурпурен?* <https://www.bg-mamma.com/?topic=116198;all> [10.01.2026].

Dir.bg 2001: *Какъв цвят е бозавото?* <http://clubs.dir.bg/showflat.php?Board=javalaf&Number=1936322279&page=&view=&sb=&part=all&vc=1> [10.01.2026].

Цитирана литература / References

БЕР III 1986: *Български етимологичен речник*. Т. III. София: Издателство на БАН. (BER III 1986: *Balgarski etimologichen rechnik*. T. III. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)

БЕР IV 1995: *Български етимологичен речник*. Т. IV. София: Издателство на БАН. (BER IV 1995: *Balgarski etimologichen rechnik*. T. IV. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)

Москович 1969: Москович, В. А. Статистика и семантика. Опыт статистического анализа семантического поля. Москва: Издательство «Наука». (Moskovich 1969: Moskovich, V. A. Statistika i semantika. Opyt statisticheskogo analiza semanticheskogo polja. Moskva: Izdatel'stvo «Nauka».)

Радева 2011: Радева, Б. *Относителните прилагателни имена в съвременния български език (семантика, граматика)*. Дисертация за присъждане на научната и образователната степен „доктор“. София: Софийски университет „Св. Климент Охридски“. (Radeva 2011: Radeva, B. *Otnositelnite prilagatelni imena v savremenniya balgarski ezik (semantika, gramatika)*. Disertatsiya za prisazhdane na nauchnata i obrazovatelnata stepen „doktor“. Sofia: Sofiyski universitet „Sv. Kliment Ohridski“.)

РБЕ: *Речник на българския език (онлайн)*. <https://ibl.bas.bg/rbe/> [10.01.2026]. (RBE: *Rechnik na balgarskiya ezik (online)*. <https://ibl.bas.bg/rbe/> [10.01.2026].)

Тодорова 1987: Тодорова, Е. Семантично-функционални особености на прилагателните имена в съвременния български книжовен език. Върху материал от прилагателните за пространствен размер и за цвят. София: БАН. (Todorova 1987: Todorova, E. Semantichno-funktsionalni osobenosti na prilagatelnite imena v savremenniya balgarski knizhoven ezik. Varhu material ot prilagatelnite za prostranstven razmer i za tsvyat. Sofia: BAN.)

Androulaki et al. 2006: Androulaki, A., N. Gômez-Pestaña, C. Mitsakis, J. L. Jover, K. Coventry, I. Davies. Basic Colour Terms in Modern Greek. Twelve Terms Including Two Blues. – *Journal of Greek Linguistics*, vol. 7, pp. 3 – 47.

Berlin, Kay 1969: Berlin, B., P. Kay. *Basic Color Terms. Their Universality and Evolution*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Davies, Corbett 1994: Davies, I., G. G. Corbett. The Basic Colour Terms of Russian. – *Linguistics*, vol. 32, pp. 65 – 90.

Dedrick 2021: Dedrick, D. Colour Classification in Natural Languages. – *Knowledge Organization*, vol. 48, pp. 563 – 579.

Özgen, Davies 1998: Özgen E., I. R. L. Davies. Turkish Color Terms: Tests of Berlin and Kay's Theory of Color Universals and Linguistic Relativity. – *Linguistics*, vol. 36, pp. 919 – 956.

Paggetti et al. 2016: Paggetti, G., G. Menegaz, G. V. Paramei. Color Naming in Italian Language. – *Color Research & Application*, vol. 41, pp. 402 – 415.

Text type analysis 2024: *Text Type Analysis*. <https://www.clarin.si/ske/#text-type-analysis?corpname=classlaweb_bg&tab=basic&filter=containing&wlattr=text.genre&wlminfreq=1&include_nonwords=1&itemsPerPage=50&showresults=1&chartitems=15&cols=%5B%22frq%22%5D&showtimelines=0&diaattr=&showtimelineabs=0&timelinesthreshold=5&wlsort=frq> [06.01.2026].

Viti 2025: Viti, C. Semantic Variation and Semantic Change in the Color Lexicon. – *Linguistics*, vol. 63, pp. 949 – 1027.

COMPARATIVES AND SUPERLATIVES OF BASIC COLOUR TERMS IN BULGARIAN: EVIDENCE FROM A LARGE WEB CORPUS

Laska Laskova

University of Sofia "St. Kliment Ohridski"

laskova@slav.uni-sofia.bg

Abstract. Bulgarian grammatical tradition has often maintained that qualitative adjectives denoting colours do not form comparative and superlative degrees, due to the non-scalar nature of the property they denote. The present study challenges this view by investigating whether degree forms of basic colour terms (BCT) occur regularly in contemporary Bulgarian and by identifying the semantic factors that license their use. The analysis is based on corpus data from CLASSLA-web.bg (approximately 4 billion tokens) and combines a quantitative examination of the distribution of positive, comparative, and superlative forms with a qualitative semantic analysis. The results demonstrate that all basic colour adjectives in Bulgarian (*white, black, red, green, yellow, blue, brown, purple, pink, orange,* and *grey*) attested degree forms, although with a low relative frequency (median 0.38%). This proportion is substantially lower than that observed for other qualitative adjectives, yet clearly higher than that found for relative adjectives. From a semantic perspective, degree marking is shown not to be restricted to metaphorical extensions: in many cases it encodes gradation in saturation or purity of hue for chromatic colours and gradation in lightness for achromatic ones. On this basis, the paper argues that colour adjectives in Bulgarian do possess a gradable component and should not be treated as defective with respect to the grammatical category of degree.

Keywords*: contemporary Bulgarian; colour adjectives; degree gradation; basic colour terms*

Laska Laskova
Faculty of Slavic Studies
University of Sofia "St. Kliment Ohridski"
15 Tsar Osvoboditel Blvd.
1504 Sofia 1504, Bulgaria

АДВЕРБИАЛИЗАЦИЯ НА ОТНОСИТЕЛНИ ПРИЛАГАТЕЛНИ ИМЕНА В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Верка Сашева

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

verka.ivanova@ts.uni-vt.bg

Резюме. Голяма част от граматичните изследвания акцентуват върху възможността от качествените прилагателни да се образуват наречия, затова в тази статия си поставихме за задача да установим кои относителни прилагателни най-често също могат да се транспозиционират (преминат чрез конверсия) в класа на наречията, като проследим тяхната употреба. Тази транспозиция (конверсия) е синтагматично обусловена, а понякога и стилистично и прагматично значима. Разглежда се връзката между мотивиращото относително прилагателно и наречието – адвербиализирано прилагателно, като разсъжденията са насочени и върху тяхната лексикална семантика, употреба и дистрибуция.

Ключови думи: *относителни прилагателни; адвербиализация; наречия*

В българския език се отделят три неморфологични начина на словообразуване: семантичен, лексикално-синтактичен и морфологично-синтактичен (вж. Бояджиев и др. / Boyadzhiev et al. 1999: 270). „Словообразувателен начин, при който една дума или словоформа в резултат на граматични изменения и семантично преосмисляне преминава от една част на речта в друга, е морфологично-синтактично словообразуване. То се определя и като синтактична конверсия и лексикално-граматично словообразуване, защото сигнал за образуване на новите думи е промяната в синтактичната служба и съчетаемостта на произвеждащата дума.“ (Бояджиев и др. / Boyadzhiev et al. 1998: 272). В лексиколожката литература за този словообразувателен начин се среща и терминът *функционална транспозиция*, или *конверсия* (вж. Илиева / Ilieva 2019: 153). Вид функционална транспозиция е **адвербиализацията** – преходът на съществителни, прилагателни, числителни имена и глаголи в наречия. Предмет на изследване в настоящата статия е **адвербиализацията на относителни прилагателни имена**. Затова при анализа на относителни прилагателни, преминали към класа на наречията, ще употребяваме термините *конверсия, транспозиция, адвербиализация, адвербиализирано прилагателно име*. **Целта** на разработката е да се потърсят причините за възможността / невъзможността за адвербиализация на относителните прилагателни, като въз основа на експерпираните примери се установи кои словообразувателни типове (с какъв суфикс и от коя тематична област) по-често се адвербиализират. Експерпираните примери са от корпус CLASSLA-WEB[1].bg и от електронни интернет източници (новини от електронни вестникарски издания, социалните мрежи и др.).

Задачите на изследването са:

1. Да се представи накратко разглежданият проблем в основните съвременни граматични изследвания.

2. Да се анализира представителна извадка от експерпирани адвербиализирани относителни прилагателни от Корпуса (73 примера от общо 307 експерпирани) по отношение на лексикалното значение на мотивиращото прилагателно и производното наречие, тяхната дистрибуция и стилистична и прагматична значимост. Да се обърне внимание и на техния състав – доколкото те влизат в състава на адвербиални изрази с предлога „по“.

3. Да се потвърди или отхвърли работната хипотеза, че някои прилагателни на *-ски* имат ограничена дистрибутивност (като едно от най-високо честотните в Корпуса е *(по) женски*, затова ще бъде проследена предимно неговата съчетаемост).

4. Да се анализират наречията на *-о*, образувани чрез транспозиция на относителни прилагателни със суфикс *-ен*, тъй като също са високочестотни.

1 Под примерите от този корпус не се дава източникът, за да не се трупа ненужен обем в изложението. По-нататък в изложението ще се използва наименованието Корпусът за краткост. (https://www.clarin.si/ske/#dashboard?corpname=classlaweb_bg)

5. Без претенции за изчерпателност по темата да се направят основни изводи от анализирания материал за семантиката, употребата и лексикалната съчетаемост на адвербиализираните относителни прилагателни.

1. Въпросът за наречията, образувани от относителни прилагателни имена, в граматичната литература

В **Академичната граматика** като особеност на качествените прилагателни е посочено образуването на наречия с наставките *-о* и *-е* от тях: *добър – добре, зъл – зле* и др. (ГСБКЕ / GSBKE 1983: 148). Възможността / невъзможността за образуване на наречия от относителни прилагателни не се коментира в изложението. Няма единство в дефинирането на адвербиалните изрази, образувани от предлог и относително прилагателно (или друга част на речта). Като **наречни съчетания** се определят съчетания от предлог и име или предлог и друго наречие с адвербиална роля (*по детски, по момчешки, у дома, от къщи, зад къщи, на топло, на студено, на ниско, на равно, на завет, по тъмно, по светло* и пр.) (ГСБКЕ / GSBKE 1983: 388). Все пак в раздела за образуване на наречия, и по-специално в 2. *Наречия от прилагателни имена* (ГСБКЕ / GSBKE 1983: 391 – 392), са посочени наречия, образувани не само от качествени прилагателни (*бавно, бързо, весело, вкусно* и др.), но и от относителни (*братски, приятелски, майсторски* и др.).

Ив. Куцаров подчертава, че „**съставните наречия** са образувани от две или повече думи, но имат едно лексикално значение, напр. *лека-полека, горе-долу, надве-натри, сега-засега, по шампионски, по братски, по матроски, по своему* и др.“ (Куцаров / Kutsarov 2007: 129). Сред примерите на Ив. Куцаров няма наречия на *-е, -ота, -ом*, образувани от относителни прилагателни, но има наречия на *-о* (*седмично*), на *-ому* и предлог *по* (*по военному, по провинциалному*), на *-и* от относителни прилагателни на *-ски* (*майсторски, юнашки, кавалерски, по братски, по шампионски* и пр.) (Куцаров / Kutsarov 2007: 130).

Р. Ницолова при изясняване образуването на наречия от прилагателни имена чрез конверсия сочи примери както от качествени прилагателни (*реши мъдро*), така и от относителни (*приятелски, братски, мъжки, технически* и др.), без да уточнява от кои лексико-граматически разреди прилагателни се образуват наречия (Ницолова / Nitsolova 2008: 446).

Въпреки че Биляна Радева най-детайлно разглежда относителните прилагателни и тяхното степенуване (вж. Радева / Radeva 2019а; Радева / Radeva 2019б), то само в своя автореферат обръща бегло внимание на наречията, образувани от относителните прилагателни (Радева / Radeva 2011: 36 – 37).

2. Адвербиализация на относителни прилагателни

Използваме класификацията на Василка Радева за образуване на относителни прилагателни по афиксален начин (Радева / Radeva 2007: 157 – 166) при ексцерпирането и анализирането на адвербиализираните относителни прилагателни имена, т. е. критерият е словообразувателен, а не семантичен. Тъй като наблюденията показаха, че най-често се адвербиализират относителни прилагателни със суфикси *-ски* (*-ки, -овски, -енски, -ески, -ански*) и *-ен*, за разлика от прилагателните, образувани с други суфикси (например *-ов, -ев*), затова акцентът в анализа ще падне върху тях.

2.1. Адвербиализация на относителни прилагателни, образувани със суфикс *-ски* (*-ки, -овски, -енски, -ески, -ански*)

Голяма част от относителните прилагателни, образувани от топоними със суфикс *-ски* или с разширените суфикси *-ански, -енски*, се адвербиализират:

(1) *В една гъста мъгла се качихме на връх Вихрен* ***по варненски*** *– с маратонки и без да знаем маршрута.*

Много често такива наречия влизат в устойчиви наименования на ястия в кулинарията (2, 3, 4), за да се означат национални (регионални) специфики на ястието:

(2) *Боб* ***по мексикански****, боб* ***по родопски****, боб* ***по сръбски****, тиквички* ***по гръцки****, калмари* ***по гръцки****, пълнено прасенце* ***по сръбски*** *(https://recepti.gotvach.bg).*

(3) *Много важно е при варенето да ги оставиш в първата вода. Това е тайната на „Миди във саханче* ***по Варненски****“.*

(4) *Децата от Русе сготвиха агнешки котлет* ***по русенски****, сом с гарнитура, обредна пита, пълнени чушки.*

В тези случаи е налице скрита предикация (*боб, който е приготвен по мексикански / боб, приготвен по мексикански*, т. е. *по мексиканска рецепта* и т. н.). Производните наречия са от съответното относително прилагателно с пряко значение, т. е. *боб, приготвен по начин, присъщ за Мексико (за мексиканците), за Родопите (за родопчаните), за Сърбия (сърбите)* и т. н. Интересно е, че се среща и наречието *по варненско*:

(5) *Любовна салата ѝ казват* ***по варненско****, откъдето съм родом.*

Необходимо е да се различават наречията от омонимните им субстантивирани прилагателни (6, 7):

(6) *Екземпляр от изданието ще бъде дарен на останалите библиотеки в страната, както и на големите университетски читални във* ***Варненско****.*

(7) *Говорите ли* ***варненски****? (*https://webcafe.bg/gradski-istorii/1707598497-govorite-li-varnenski.html*).*

Включването в наименования на ястия на наречието може да не е обвързано с определен район (държава, населено място), а с рецепта, специфична за определена група от хора, обединени по общ признак – местоживеене, хоби и др.:

(8) *боб по селски, боб по ловджийски, боб по хайдушки.*

Както се вижда от примерите (1, 2, 3, 4, 5, 8), адвербиализираното прилагателно се включва в наречни съчетания с предлога „по“. Възможността / невъзможността за съчетаване на адвербиализираното прилагателно до голяма степен е обусловена от лексикалната семантика на мотивиращото прилагателно. Ако то може да се употреби преносно и да развие качествено значение, може да се образува самостоятелно наречие с близка семантика (9, 10, 11), ако не може, по-често влиза в състава на наречни съчетания с „по“ (*по варненски, по добруджански*):

(9) *Георги Марков: Зеленски бе подучен да* ***се държи селски*** *на срещата, Украйна да забрави за НАТО и ЕС.* (https://blitz.bg)

(10) *Руснаци и българи трябва да живеят* ***братски****? Що за лицемерие.* (https://www.dw.com/bg)

(11) *Водачът обаче* ***майсторски*** *е завъртял волана наляво и е избегнал преобръщането.* (https://shmoko.bg/2545/)

В (9) наречието е мотивирано от прилагателното *селски* със значение ‘който е прост, необразован, ограничен’, съответно *Зеленски се държи ограничено, необразовано, като човек без възпитание и с ниска култура.* Както мотивиращото прилагателно, така и производното наречие е стилистично маркирано, с определена пренебрежителна конотация и изразява негативното отношение на говорещия. От относителното прилагателно *братски*, развило качественото значение ‘другарски, дружески, близки’, се образува наречието *братски* (10) ‘живеят като братя, близки са си’. От прилагателното *майсторски* (11) с преносно значение ‘който е направен, извършен много умело, сполучливо, добре’ (РБЕ) се образува и производното наречие със сходно значение: ‘с вещина, с умение, вещо, умело, сръчно’ (РБЕ). Преносната употреба на мотивиращото прилагателно не елиминира възможността адвербиализираните прилагателни да се употребяват и с предлога „по“:

(12) *Така с македонците северно или не,* ***по братски*** *ще си се надцакваме, докато другите народи правят така, че да има с какво наистина да се гордеят и не карат предшествениците им да се срамуват от тях.* (https://www.duma.bg/po-bratski-n301112).

(13) ***По майсторски*** *Божинов откри головата си сметка за Лозана* (https://www.vbox7.com/emb/external.php?vid=ada7139631).

„Като значими единици думите не съществуват изолирано. Значенията им зависят в една или друга степен от значенията на думите, свързани с тях по смисъл, определят се от способността на думите да се съчетават една с друга и от деривационните редове, в които се намират“ (Бояджиев / Boyadzhiev 2007: 42). Когато се говори за лексикална съчетаемост, се изясняват синтагматическите взаимовръзки между лексемите. „Те се реализират в съчетателните възможности на лексикалните единици, които се определят от заложените в значенията им признаци“ (Вътов / Vatov 2015: 11). Както се вижда от (12), значеща за семантика на наречието е и дистрибуцията му с глагола и неговото лексикално значение, затова „по братски ще се надцакваме“ не говори вече за близки отношения между двата народа.

От относителни прилагателни, които наред със своето денотативно значение (назовават непосредствено признак) развиват и допълнителни стилистични и експресивни оттенъци, проявени предимно във вторични преносни значения, възникват стилистично маркирани наречия. По-богатата семантична структура на лексемата като че ли предопределя и неговите конверсивни възможности. Например от относителните прилагателни *мартенски*, *махленски* се образуват наречия за начин, но от *кухненски*, *пощенски* със същия словообразувателен формант (суфикс *-енски* от съществително) не се образуват:

(14) *Не знам от кой отбор сте и не ме интересува, но сте твърде глупав и* ***махленски*** *настроен.*

(15) *Защото пишете* ***махленски*** *и непрофесионално.*

(16) *В този посветен на жените и цветята уикенд прогнозата предвещава* ***по мартенски*** *променливо и неустойчиво време.*

Когато суфиксът *-ски* се свързва с основи, завършващи на съгласните *з*, *с*, *ж*, *ч*, *щ*, от него се изпуска звука *с* (*мъжки*, *мравешки*). При настъпила адвербиализация от относително прилагателно, развило допълнителни качествени значения, наречието се свързва с тези метафорични значения на мотивиращото относително прилагателно (вж. Радева / Radeva 2019: 197 – 203):

(17) *И аз дръзвам да меря зърното и плявата между радост и болка, възторзи и гняв. Дали трупах* ***по мравешки****? Или се раздавах?* – т. е. с усилия, усърдно, упорито, с трудолюбие и постоянство.

(18) *Трудно ще разберете двигателя, а и той се движи* ***мравешки****, но помнете, че* ***мравешки*** *или не, се движи към края и само Вечността може да реши как ще стане всичко и кога.* – т. е. движи се бавно.

От друга страна пък, прилагателни, които нямат богата семантична структура, не са развили преносни значения от прякото значение или от други преносни, като тези със суфикс *-ески*, също могат да се адвербиализират:

(19) *Това не е* ***икономически*** *обусловено.*

(20) *Бизнесът се развива, в един момент е* ***икономически*** *по-изгодно да регистрираш фирма, да се възползваш от данъчни кредити например, смята той.*

Затова можем да направим извода, че възможността за адвербиализация се обуславя от съчетателните възможности на лексемите, а те „се определят в крайна сметка от семната структура на семемите им, т. е. от съвместимостта на техните семи“ (Вътов / Vatov 2015: 47).

Примерите с ексцерпираните наречия от Корпуса показват, че относителните прилагателни, които са названия, образувани с разширените суфикси *-овски* и *-ински* и голяма част от които се отнасят към роднинската терминология, също се адвербиализират:

(21) *Хайде, нека е мръсна клюка това, но и сетне си остава* ***по чичовски*** *тесногръд Стоян Заимов, предан е по-скоро на руския цар, отколкото на отечеството.*

(22) *Потупа го* ***бащински*** *по главата и излезе навън.*

(23) *Обичаш меко и смирено,* ***майчински****, но и спокойно – твърдо, поставящ граници,* ***по бащински.***

(24) *Типично* ***по ганьовски*** *унищожават България, после чакат туристи.*

Значението на мотивиращото относително прилагателно се окачествява и съответните наречия дават качествени характеристики: *майчински*, *по бащински* (23) – любящо, мило, нежно като майка, но и малко по-твърдо и възпитателно като баща. Вижда се отново ролята на контекста и на лексикалната съчетаемост (дистрибуцията) при реализацията на значението на едно и също наречие – *бащински* – като баща мило и нежно (22) и като баща по-строго и възпитателно в сравнение с майката (23).

2.2. Дистрибуция на някои наречия на *-ски*

От всички ексцерпирани примери с наставка *-ски* и нейните разширения (*-ки*, *-овски*, *-енски*, *-ески*, *-ански*) с най-висока фреквентност са наречията на *-ски*, от които на случаен принцип проследихме дистрибуцията (лексикалната съчетаемост) на три от тях – *мъжки*, *женски* и *детски*, тъй като работната ни хипотеза е, че те имат ограничена лексикална съчетаемост. Подобно на ограничената дистрибуция на някои прилагателни, разгледана подробно от Б. Радева (вж. Радева / Radeva 2006: 313 – 319), някои от тези наречия също на пръв поглед имат ограничена дистрибуция, като добиват фразеологични характеристики: *излизам по женски*, *излизам по мъжки*. Ето какво показа анализът обаче. Тези наречия се употребяват много почесто (70% от всички извадени примери от Корпуса) в адвербиални изрази с предлога „по“, отколкото самостоятелно. Значението им е: *по женски* ‘типично за жени’, *по мъжки* ‘като мъж, както е присъщо на мъж, на мъже’, *по детски* ‘като дете, както е присъщо на дете’. Адвербиалният израз *по женски* се съчетава не само с глагола *излизам*, но и с много други глаголи:

(25) И малко след като отсича, че никога не се е приемала за слабия пол, чисто ***по женски си признава****, че не прави нищо, без да е вложила емоция.*

(26) Да ***си побъбрим по женски*** *на плажа, коя жена не иска така да завърши поне един от работните ѝ дни през седмицата.*

(27) Мислехме, че след като сме видели как ***се зарежда*** *гориво* ***по женски****, както и невероятния брейк танц на бензиностанция на този младеж...*

(28) Това – хубаво, обаче нещата почнаха да стават малко объркани, защото ***се обяснява по женски****.*

(29) Да ***си поговорим по женски****.*

(30) Когато стане въпрос за интервю за работа обаче, едно ново проучване показва, че ако ***подходим*** *малко повече* ***по женски****, ще получим по-добри възможности.*

(31) Двете явно ***се забавляват по женски*** *и както изглежда – добре им се получава.*

Както се вижда от приведените примери, адвербиалният израз *по женски* се съчетава както с лични възвратни *се-* и *си*-глаголи, лични невъзвратни глаголи, така и с безлични форми на лични глаголи. Много често разглежданото наречие се среща и като поясняващо друго съществително име:

(32) Умилително – досущ като в семеен албум – кафе с приятели, ***общуване „по женски“****, неформална разходка.*

(33) След това в програмата на президентските съпруги е предвиден ***обяд по женски*** *в известно заведение с уникална гледка към морето.*

(34) С ***парти по женски*** *започна 14-ти февруари за Ива.*

(35) За ***любовта и брака по женски****.*

(36) През март ми предстои едно ***пътуване по женски*** *до Тайланд.*

(37) ***Бизнес по женски*** *– пречупваме клишето, че емоционалността не подхожда...*

*(38) Обадих се на нея и по време на „****кафе по женски****“ изплаках случващото се.*

(39) ***Събирането по женски*** *е ритуал, който много жени преди нас, столетия назад са извършвали, за да обединяват женската си същност в едно познание, което крепи света на раменете си.*

(40) В ***излизането по женски*** *има особено очарование.*

(41) Обичам ***вечерите „по женски“****, когато мога да бъбря, без да си мисля той какво ли прави през това време…*

(42) Дори да сте избрали традицията с всичките ѝ ритуали, никой няма да откаже порция ***веселие по женски*** *за последно.*

(43) *Излезе от печат и лимитираната „За Коледа си пожелавам:* ***Разговори по женски****“.*

(44) Затова и най-умно ще е мъжът да не се конкурира с най-добрата приятелка. Което ще рече: да не критикува дългите ни телефонни разговори, шопинг турове или ***ваканции по женски*****.**

Преобладават примерите, обединяващи съчетаването на наречието със съществителни от едно семантично поле, обединени от семата „забавление“ – *веселие*, *ваканция*, *парти*, *кафе по женски*. С по-ниска фреквентност са ексцерпираните примери, в които разглежданите наречия пояснява прилагателни, други наречия или причастия:

(45) И бех такъв, разсънен в онази страшна доба, на оня мръсен сърбофил крещях да не затрива мама с печална църна роба; ***по детски зъл, по мъжки силен*** *пълзях на колене в калта с омраза да изпрося милост.*

(46) Двамата, ***измамени по мъжки****, май ще трябва тъжно да си кажем: двете са били едно и също.*

(47) По онова време жените все още нямат равни права в обществото. Затова под този, ***звучащ по мъжки****, литературен псевдоним за Белл Кауфман не представлява трудност да публикува свои произведения в едно джентълменско списание „Ескуайър“.*

(48) ***Типично по женски*** *– емоционални въпросчета, не съм сигурен, че ми се играе на това – след миг обаче увереността ми се върна.*

(49) А може би не се интересува от цвета, формата и мириса, ами ***по детски практично*** *се захванал с вкуса...*

(50) *Но не от онези вълшебните, а друга –* ***по мъжки непохватна, разсеяна и недисциплинирана*****.**

Стилистично маркирани и прагматично значими са, когато разглежданите адвербиални изрази са предикативно употребени като част от съставно именен предикат или като самостоятелно изречение:

(51) ***По женски****! Венета Райкова и Николета Лозанова се хванаха за косите. Венета Райкова изригна в приятелския си кръг против предаването на Николета Лозанова – „Папараци“.*

(52) В момента и Валери, и сегашното гадже на Лозанова Ники Михайлов са ангажирани с футболните си занимания, затова майка и дъщеря ***са по женски*** *на ваканцията.*

Интересното е, че подобни примери с експресивни наречия „по детски“ и „по мъжки“, употребени като самостоятелни изречения, в Корпуса почти липсват. Вероятно това се дължи и на мотивиращото съществително, от което е производно относителното прилагателно (респективно наречието), от неговата лингвокултурологична и прагматична стойност. Жените като по-емоционални са по-склонни да правят скандали, интриги, което мотивира употреби като (51). Децата се свързват с детската чистота, необременената жизнерадостност и наивност, затова и наречието, производно от това прилагателно с мотивираща дума „дете“, много често пояснява прилагателните от съставния именен предикат с подобна семантика:

(53) *Някои модули са по детско наивни и претрупани.*

(54) Илюстрациите ми ***са по детски наивни*****.**

(55) Стиховете в книгата ***са по детски искрени, задушевни и оптимистични*****.**

По този начин двояко се акцентува на тези качества на предмета.

Ако адвербиалните изрази *по мъжки*, *по женски*, *по детски* в даден контекст са със стилистично неутрално значение ‘присъщи на мъжа, жената, детето’, то в определен контекст, обикновено без предлога „по“ (но незадължително), тези наречия са с преносно значение и експресивна окраска:

(56) ***Удря мъжки*** *Лъвчо, навира се в него, но оня не пада, бий се като негър.*

(57) Варненци ***играха много мъжки****, бориха се до самия край на двубоя, но трудно създаваха голови положения, поради което и нямаше как да бият.*

Адвербиализираното прилагателно ***мъжки*** се свързва с положителните мъжки качества – сила, твърдост, упоритост, решителност, и е по-експресивно от адвербиализираното качествено прилагателно *силно* (срв. *играха много силно – играха много мъжки*).

2.3. Адвербиализация на относителни прилагателни, образувани със суфикс -(*е*)*н* (-*нен*)

Използвайки словообразувателния критерий и класификацията на В. Радева, установихме, че втората група относителни прилагателни, които най-често минават към класа на наречията и функционират като наречия на *-о* (*лятно*, *зимно*, *празнично*, *петъчно*, *дървено*), са относителните прилагателни със словообразувателен формант *-ен* (*летен*, *зимен*, *празничен*, *петъчен*, *дървен*). Те не влизат в адвербиални изрази с предлога *по*[2], а се употребяват като прости по състав наречия:

(58) Светът е ***златно*** *есенен.*

Образуването на прилагателни от наименованията на дните на седмицата, като след това тези прилагателни се адвербиализират, е прагматично обусловено. Така например най-много употреби на прилагателни и съответни наречия са експлицирани от названията *петък*, *събота* и *неделя*. Вероятно почивните дни предполагат извършването на типични, повтарящи се дейности за развлечения, а и не само, и това обуславя словообразувателните процеси при адвербиализацията на прилагателните от тези съществителни да са по-активни, а фреквентността на такива наречия – по-голяма:

(59) *Парламентът* ***петъчно*** *запразни, кворум няма.* (https://www.standartnews.com).

(60) *Типично по* ***петъчно*** *сме на парти вълна. Празнуваме рождения ден на феичката Деа.* (https://www.facebook.com).

(61) *Депутатите* ***петъчно*** *запразниха, работиха едва няколко секунди.* (https://safenews.bg).

(62) *Ние тия маршрути ги правим* ***съботно – неделно****, обикновено с колата, като не можем да излезем за повече време.*

(63) *Именно за това решихме да се разходим* ***неделно*** *в чудесното пролетно време до връх Богдан.*

Ако все пак се образуват прилагателни от съществителните *понеделник*, *вторник*, които след това много по-рядко се използват адвербиализирано (*Малко да се посмеем* ***понеделнично***; *Добро утро* ***по понеделнишки****!* (Фейсбук) поради прагматични причини, за които вече споменахме, то деривацията от съществителното *сряда* е затруднена (*срядъчно). За да се изрази някакво отношение на говорещия или да се подчертае, че типично за почивните дни, например за петък, *по петъчно*, нещо се извършва, се употребяват предикативно или пък като самостоятелно оформени интонационно безглаголни изречения:

(64) *Защо да е* ***петъчно****, когато може да бъде* ***седмично*** *– как да пазаруваме без стрес и опашки?* (https://www.edna.bg).

[2] Не са разгледани адвербиалните изрази от „по“ и наречие, образувано от тези относителни прилагателни със суфикс *-ому* (*по лятному*, *по празничному*), поради ограничеността на обема на материала, невъзможността да се образуват от голяма част от прилагателните на *-ен* такива съставни наречия (**по дървеному*, **по златному*), а и в случая не е налице конверсия, а афиксално словообразуване.

(65) ***Петъчно*** *с „Вход свободен“* (https://bnr.bg/plovdiv/post/102195214).

(66) ***Петъчно*** *без ток в гр. Свищов* (https://svishtovtoday.com/).

(67) ***Петъчно****, планинско и усамотено: Попово езеро* (https://ladyzone.bg).

(68) *То е четвъртък, а* ***ми е*** *едно такова* ***петъчно***.
(https://www.facebook.com/watch/?v=1748248679400449).

(69) *9 май 2010 г. не е много слънчев в Лондон, но е неделя и* ***е празнично.***

В безлични изрази с предикативна употреба било то с кратка местоименна форма (68), или без (64, 69), трудно може да се определи морфологичният статут на лексемата – дали става въпрос за наречие, или за субстантивирано прилагателно:

(64) *петъчно е* = ***пазарувам петъчно*** или *защо да е* ***петъчно пазаруване***,

(68) *а* ***ми е едно такова петъчно*** = ***чувствам се петъчно*** или *ми е едно такова* ***петъчно настроението***,

(69) *но е неделя и* ***е празнично*** = *чувствам(е) се* ***празнично*** или *е* ***празнично настроението***.

Всъщност, ако от граматична гледна точка има разлика при двете употреби, то от семантична няма, но по-скоро в такива случаи става въпрос за адективна, а не за адвербиална употреба на лексемата.

Много често от прилагателни за свойственост (*лятно, зимно* и др.) се образуват такива наречия, които не е задължително да са с особена стилистична маркираност и експресивност:

(70) *Има ли начин да се чувстваме* ***лятно*** *на открито и през пролетта?*

Както и при адвербиализираните прилагателни на *-ски*, така и при тази група лексикалната семантика и експресивността на конверсираните в наречия относителни прилагателни на *-ен* (*-но*) зависят от значението на мотивиращата лексема. Ако адвербиализацията в досега посочените примери става от относителни прилагателни в пряко значение (*петъчен / петъчно, празничен / празнично*), които не са се окачествили, то в някои случаи мотивиращото относително прилагателно е с преносно значение, което предполага и преносната употреба на наречието. Например: *дървен* – 4. Прен. Разг. Който е лишен от гъвкавост, подвижност; скован, непохватен, недодялан (РБЕ):

(71) *Не знам дали си забелязал колко* ***дървено*** *се държат опонентите.*

От относителното прилагателно *празничен* с преносно значение (3. Прен. Който е присъщ за празник – весел, приповдигнат, тържествен, официален, украсен и под., РБЕ) се образува и наречието:

(72) *Двамата приятели приближиха кораба, който светеше* ***празнично*** *и от палубата му се чуваше музика.*

Семантиката на наречието *сърдечно* също е мотивирано от преносното значение на прилагателното *сърдечен* (за човек) ‘*мил, добър, искрен човек*’, наречието *сърдечно* е със значение ‘*нещо става от сърце, искрено, непресторено*’:

(73) *За всеки жест на съпричастност и подкрепа,* ***сърдечно*** *благодарим!* = с внимание, мило, добросърдечно, искрено благодарим.

Именно преносното значение на мотивиращото прилагателно обуславя и по-голямата експресивност на тези наречия. Други прилагателни на *-ен* (*-нен*) много по-трудно се адвербиализират поради своите ограничени дистрибутивни възможности с глагола, като бяха ексцерпирани много по-малко примери (***етажно*** *разположени, отглеждат се* ***етажно***), а трети – въобще не се адвербиализират (*овесен – *овесено, глинен – *глинено, плодов – *плодово*). По принцип прилагателното *овесен* има ограничена дистрибуция, като от всички 1102 примера в Корпуса не само не се среща адвербиална употреба, но и в адективна употреба се съчетава

предимно с три съществителни – *овесено брашно*, *овесено мляко*, *овесено семе*, *овесено блокче* (рядко).

Заключение. Изводи

Без претенции за изчерпателност по темата поради ограниченост в обема на разработката в заключение въз основа на ексцерпирания анализиран материал можем да направим следните изводи:

1. Възможността / невъзможността за адвербиализация не е в пряка връзка със словообразувателния начин и отношението, в което влиза даденото прилагателно с поясняваното съществително. Например прилагателни от един и същи словообразувателен тип и с един и същ формант (суфикс *-ен*), като *дървен* и *глинен*, означаващи материала, от който е направен предметът, едното може да се адвербиализира (*дървено*), а другото не може (**глинено*). От значение са лексикалната структура (всички лексикални значения – преки и преносни) и съчетателните способности (дистрибуцията) както на мотивиращото прилагателно, така и на адвербиалното, функциониращо като наречие.

2. Лексикалната семантика, стилистичната маркираност и дистрибуцията (съчетаемостта с предлога „по“ в наречен израз, лексикалната съчетаемост с даден глагол или друга част на речта (причастие, съществително, друго наречие, прилагателно) на адвербиализираното прилагателно зависят от лексикалната семантика на мотивиращото относително прилагателно и възможността му да се окачествати в определен контекст. Възможността за адвербиализация на относителните прилагателни се обуславя и от съчетателните възможности на лексемите (адвербиализирано прилагателно и глагола или съществителното, с които се съчетава), а те се определят от заложените в семантичната им структура признаци, от съвместимостта на техните семи.

3. От относителни прилагателни с пряко и с преносно значение може да настъпи адвербиализация, като по-често от относителни прилагателни с пряко значение се образуват наречия, но пък адвербиализираните относителни прилагателни с окачествено преносно значение са по-емоционални и експресивни.

4. Ексцерпираните примери показаха, че тематичните групи относителни прилагателни, които най-често образуват наречия, са тези от основи на някои роднински названия, на топоними, на лични и фамилни имена, наименования на лица по полов признак или липса на такъв – *мъж*, *жена*, *дете*. Разбира се, в по-разширена изследователска извадка тези тематични групи биха могли да се допълнят и с други.

5. Въпреки че избрахме словообразувателния критерий (тъй като семантичният се оказа неприложим) за систематизация на ексцерпирания анализиран материал и са разгледани относителни прилагателни със суфикси, които по-често подлежат на адербиализация (*-ен, -нен, -ски* и разширени модификации на този суфикс), а извън обсега останаха други – например със суфикс *-ов* / *-ев* (*плодов*, *гроздов*, *шипков*), защото голяма част от тях не се адвербиализират, все пак трябва да се отбележи условността на критерия. Например има образувани и с този суфикс (*-ово*), като *гласово*, които се адвербиализират (*да търсят **гласово** информация в интернет*). В тази посока статията дава основа и перспективи за бъдещи разработки по разглежданата проблематика.

6. Не се потвърди работната хипотеза, че наречните изрази *по женски*, *по мъжки*, *по детски* имат ограничена дистрибуция; ексцерпираният и анализиран материал показа, че те имат широка дистрибуция.

Цитирана литература / References

Бояджиев 2007: Бояджиев, Т. *Българска лексикология.* София: Анубис. (Boyadzhiev 2007: Boyadzhiev, T. *Balgarska leksikologiya*. Sofia: Anubis.)

Бояджиев и др. 1998: Бояджиев, Т., И. Куцаров, Й. Пенчев. *Съвременен български език*. София: Петър Берон. (Boyadzhiev et al. 1998: Boyadzhiev, T., I. Kutsarov, Y. Penchev. *Savremenen balgarski ezik.* Sofia: Petar Beron.)

Вътов 2015: Вътов В. *Лексикология и фразеология на българския език (Лексемика. Семантика. Фраземика. Ономика. Лексикография)*. Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“. (Vatov 2015: Vatov V. *Leksikologiya i frazeologiya na balgarskiya ezik (Leksemika. Semantika. Frazemika. Onomika. Leksikografiya).* Veliko Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo “Sv. sv. Kiril i Metodiy”.)

ГСБКЕ 1983: *Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 2. Морфология.* София: БАН. (GSBKE 1983: Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. T. 2. Morfologiya. Sofia: BAN.)

Илиева 2019: Илиева, Т. Морфолого-синтактично словообразуване в историята на българския език или за категориалните преображения на една старобългарска дума. – В: *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ (София, 14 – 15 май 2019 година)*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 153 – 163. (Ilieva 2019: Ilieva, T. Morfologo-sintaktichno slovoobrazuvane v istoriyata na balgarskiya ezik ili za kategorialnite preobrazheniya na edna starobalgarska duma. – In: *Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsiya na Instituta za balgarski ezik “Prof. Lyubomir Andreychin” (Sofia, 14 – 15 may 2019 godina).* Sofia: Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”, pp. 153 – 163.)

Куцаров 2007: Куцаров, И. *Теоретична граматика на българския език. Морфология.* Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“. (Kutsarov 2007: Kutsarov, I. *Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya*. Plovdiv: Universitetsko izdatelstvo “Paisiy Hilendarski”.)

Ницолова 2008: Ницолова, *Р. Българска граматика. Морфология*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. (Nitsolova 2008: Nitsolova, R. *Balgarska gramatika. Morfologiya.* Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.)

Радева 2006: Радева, Б. Прилагателни с ограничена съчетаемост в съвременния български език. – В: *Паисиеви четения. Езикознание. Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“*, т. 44, кн. 1, с. 313 – 320. (Radeva 2006: Radeva, B. Prilagatelni s ogranichena sachetaemost v savremenniya balgarski ezik. – In: *Paisievi cheteniya. Ezikoznanie. Nauchni trudove na Plovdivskiya universitet “Paisiy Hilendarski”*, t. 44, 1, pp. 313 – 320.)

Радева 2007: Радева, В. *В света на думите. Структура и значение на производните думи.* София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. (Radeva 2007: Radeva, V. *V sveta na dumite. Struktura i znachenie na proizvodnite dumi.* Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.)

Радева 2011: Радева, Б. *Относителните прилагателни имена в съвременния български език (семантика, граматика).* Автореферат на дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“. София. (Radeva 2011: Radeva, B. *Otnositelnite prilagatelni imena v savremenniya balgarski ezik (semantika, gramatika).* Avtoreferat na disertatsiya za prisazhdane na obrazovatelnata i nauchna stepen “doktor”. Sofia.)

Радева 2019а: Радева, Б. Метафорични модели за пренос на значение при относителни прилагателни имена, развиващи качествени значения. – *Българска реч*, № 2 – 3, с. 197 – 203. (Radeva 2019a: Radeva, B. Metaforichni modeli za prenos na znachenie pri otnositelni prilagatelni imena, razvivashti kachestveni znacheniya. – *Balgarska rech*, № 2 – 3, pp. 197 – 203.)

Радева 2019б: Радева, Б. Степенуване на относителните прилагателни имена в съвременния български език. – В: *Рада и приятели. Сборник в чест на 65-годишнината на проф. д-р Радка Влахова*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 87 – 98. (Radeva 2019b: Radeva, B. Stepenuvane na otnositelnite prilagatelni imena v savremenniya balgarski ezik. – In: *Rada i priyateli. Sbornik v chest na 65-godishninata na prof. d-r Radka Vlahova*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”, pp. 87 – 98.)

РБЕ: *Речник на българския език (онлайн).* София: Институт за български език. <https://ibl.bas.bg/rbe/> [30.12.2025]. (*Rechnik na balgarskiya ezik (onlayn).* Sofia: Institut za balgarski ezik. <https://ibl.bas.bg/rbe/> [30.12.2025].)

ADVERBIALIZATION OF RELATIVE ADJECTIVES IN THE BULGARIAN LANGUAGE

Verka Sasheva

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

verka.ivanova@ts.uni-vt.bg

Abstract. In a large part of grammatical research, the emphasis is placed primarily on the possibility for qualitative adjectives to form adverbs. That is why, in this article we set ourselves the task of determining which relative adjectives can most often also be transposed (i.e. pass through conversion) into the class of adverbs and of tracing their usage. This transposition (conversion) is syntagmatically conditioned and is sometimes also stylistically and pragmatically significant. The relationship between the motivating relative adjective and the adverb – an adverbialized adjective is examined, with the discussion also focusing on their lexical semantics, usage, and distribution.

Keywords*: adverbialization; relational adjectives; adverbs*

Verka Sasheva Ivanova
Department of Modern Bulgarian Language
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo
2 Teodosiy Tarnovski Str.
5003 Veliko Tarnovo, Bulgaria

ПОДХОДЪТ НА ПИТЪР БАРИ КЪМ БЪЛГАРСКОТО ВЪЗРАЖДАНЕ И КНИЖОВНИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Стилианос Капатос

Катедра по руска филология и славистика,
Философски факултет на Атинския национален и Каподистриев университет

stylianoskapatos1403@gmail.com

Резюме. Статията за първи път разглежда Българското възраждане и формирането на книжовния български език въз основа на историческите, философските и други подходи на Питър Бари, преподавател по английски език в Университета на Уелс. Нашата работа представлява сравнителен и систематичен анализ на разглеждания проблем въз основа на материали от научната монография на Бари, написана през 1995 г. и посветена на литературната и културната теория, която включва и голям библиографски относителен корпус. Темата за формирането на българския книжовен език като ключов аспект от Българското възраждане през XIX век е много важна и съществуват множество трудове, посветени на нея. Целта на нашата работа е да представи уникалните и скрити подходи на Бари към ролята на книжовния език, като например българския по време на османското владичество и през епохата на националното възраждане, като анализира ролята му за запазването на националната идентичност в рамките на постколониалната теория, появила се в западноевропейското литературознание през 80-те години на XX век. Тук представяме на българската (академична) публика част от една много полезна монография за развитието на литературознанието и културологията, чийто единствен славянски превод е украинският, направен от литературния теоретик Олег Пагинайко през 2009 г. По този начин ще имаме възможност да обогатим знанията си по въпроси като език и идентичност, историческа и личностна еволюция, пътят към (духовно) съвършенство, както и неговото дефиниране и др.

Ключови думи: *български език; Възраждане; постструктурализъм*

1. Въведение

През 1995 г. във Великобритания е издадена една интересна и уникална по рода си книга на Питър Бари със заглавие „Въведение в литературната и културната теория“ от издателството на Манчестърския университет, която е разделена на 13 глави, тематично и в хронологичен ред, посветени на либералния хуманизъм, структурализма, постструктурализма и деконструкцията, постмодернизма, психоаналитичната, феминистката, гей/лесбийската и марксистката критика, новоисторицизма и културния материализъм, постколониалната критика, стилистиката, нарацията и екокритиката. Накратко казано, П. Бари не само представя, но и критично анализира на почти 300 страници, какъвто е обемът на неговата монография, някои от най-важните тенденции (главно) в западното литературознание, появили се и развили се през XX век, които, като например постколониализмът, станаха известни в България чрез множество преводи[1]. Това позволява разглеждането на различни исторически, философски, литературни, фолклорни и други теми, което ще доведе и до обогатяване на българската историческа наука. Например през 2014 г. българо-американската историчка балканистка Мария Тодорова публикува своята монография, озаглавена „Балканизъм и постколониализъм“, в която исторически разглежда целия Балкански полуостров като колония на Великите сили от Античността до наши дни – от Римската империя през Османската до западноевропейските Велики сили (Великобритания, Франция, Италия и др.), в сравнение с африканските, азиатските и другите подобни страни и народи[2].

[1] Вж. например поредицата „Митология и културна антропология“ (1994 – 1995 г.) на софийското издателство „Христо Ботев“ (Елиаде / Eliade 1994; Проп / Propp 1995; Мелетински / Meletinskii 1995; Леви-Строс / Levi Strauss 1995). Други примери са българските преводи на трудовете на британския литературен теоретик, професор по английска литература в Оксфорд, марксист и съвременник на Бари Тери Игълтън (вж. Игълтън / Eagleton 2001; Игълтън / Eagleton 2003).

[2] За цялостно представяне на западното възприемане на Балканите вж. Голдсуърди / Goldsworthy 2004.

2. Триетапният модел на националните възраждания и ролята на книжовния език в него

В книгата си П. Бари коментира Ирландия и Нигерия като исторически примери за страни под британско колониално, политическо, езиково, духовно и културно управление, в чието национално възраждане той разграничава следните три важни етапа:

а) Етап на национално възраждане – този етап може да се нарече *фаза на „осиновяване“* (adopt) на колониалната литература (т.е. литературата на колониите), тъй като амбицията на писателя е да възприеме формата, като се смята, че тази форма има универсална валидност и всички литератури на колониите правят този преход. Писателите в колониите започват безпрекословно да приемат авторитета на европейските модели (особено при романа като жанр) с амбицията да пишат произведения, които ще бъдат шедьоври изцяло в тази традиция (Barry 1995: 188). В българската история това има свой аналог в периода на т.нар. ранно Възраждане, от края на XVIII век до първата половина на XIX век[3], когато България е била не само под османско политическо владичество, но и под гръцко духовно и езиково потисничество, а повечето от представителите на Българското възраждане от този период като Петър Берон (1799 – 1871) и Иван Селимински (1799 – 1866) получават гръцко образование и използват гръцкия език в своите произведения (Алексиева / Aleksieva 1979: 156 – 180).

б) Според П. Бари вторият етап може да се нарече *фаза на „адаптиране“* (adapt), тъй като той има за цел да адаптира европейската (и англоезичната) литературна, културна и духовна форма към африканската (и ирландската) тематика, затова този етап е наречен период на „двойна идентичност“ на представителите на националното възраждане на този или друг колониален народ (Barry 1995: 188). Въз основа на статията на преподавателя по новогръцка филология, доц. Борис Вунчев, за културно-образователната ситуация в българските земи през първата половина на XIX век и ролята на граматиките, речниците и другите учебници за изучаване на гръцки и български език, можем да кажем, че този период в Българското възраждане започва през 1835 г. със създаването на първото българоезично училище в Габрово и стига до Кримската война (1853 – 1856)[4], като това е въвеждащ период към последващата борба за национална и църковна независимост на българите (Вунчев / Vounchev 2012: 155 – 158).

в) П. Бари продължава, уточнявайки, че в последната фаза се прави, така да се каже, декларация за културна независимост (както се случва в българските земи, особено след Кримската война, с борбата за независимост от гръцкото духовно влияние и за освобождение от османската окупация), при която писателите на африканските (или на други колониални народи) преработват формата според свои собствени специфики, без да се позовават на европейските норми. Това може да се нарече *фаза на „адепт“* (adept), тъй като нейната характеристика е предположението, че колониалният писател е независим адепт във формата, а не скромен чирак, както в първата фаза, или просто лицензополучател, както във втората. Този акцент върху „междукултурните“ взаимодействия е една от характеристиките на постколониалистката критика (Barry 1995: 188 – 189). Един от най-ярките примери за тази историческа еволюция на Българското възраждане е „Българо-гръцкият речник“ на една от водещите фигури, йеромонах Неофит Рилски (1793 – 1881)[5]. Идеята за този речник се заражда през 1812 г. по време на ученето на Неофит в гръцкото (гръцкоезично) училище в Мелник – като инструмент за изучаване на гръцкия език, а след Кримската война той се превръща в едно от най-важните произведения във възрожденския процес на формирането на българския книжовен език, познат и в чужбина (Руската империя) (Кювлиева / Kyuvlieva 1997: 32 – 77).

---

[3] За повече информация относно определението на историческите периоди на Българското възраждане вж. в тритомния библиографски указател „Български периодичен печат“ (Български периодичен печат 1975).

[4] Пак там.

[5] За живота и делото на Неофит Рилски и неговия „Българо-гръцки речник“ вж. в Сборника с материали от научна конференция, посветена на честването на 130-годишнината от смъртта на иеромонах Неофит Рилски „Наследството на отец Неофит Рилски: изкуствоведски, богословски и филологически аспекти“ (София, 14 – 15 април 2011 г.). (Сборник / Sbornik 2012)

3. Стивън Дедал, отец Арнал и техните символизми

Така, по думите на П. Бари, самият език е едно от най-важните направления в постколониалната критика, защото е най-фундаменталният елемент от идентичността на нацията. Тъкмо поради тази причина един от най-важните процеси в рамките на националното възраждане на народите под чужда власт като българския, ирландския и др. е формирането на литературен национален език, чист от чуждо влияние, защото езикът на колонизаторите е трайно опетнен и писането на него включва категорично съгласие с колониалните структури (Barry 1995: 187 – 188). Всъщност след Кримската война употребата на гръцкия език в рамките на българското просветно движение е ограничена.

На мястото на Неофит Рилски книгата на П. Бари представя един измислен герой – ирландския отец Арнал, взет от автобиографичния роман на ирландския писател Джеймс Джойс (1882 – 1941) „Портрет на художника като млад“ (1914 –1915), който е преведен и издаден на български език през 1981, 1999, 2013 и 2020 г.[6]. Конкретно отец Арнал дарява на Стивън Дедал, главния герой на романа, който символизира целия ирландски народ, точно както Неофит прави, речник (корпус) на ирландския език за формирането му като книжовен – основата на националната идентичност на ирландците (Barry 1995: 187 – 188).

Тук трябва да се отбележи, че през 2003 г. световноизвестният италиански писател, философ, културен и литературен теоретик и критик, Умберто Еко (1932 – 2016), в едно от фундаменталните си произведения, озаглавено „За литературата“[7], пише да си представим, че в книгата „Война и мир“ Червената шапчица ще влезе в гората и там ще се срещне с щедър дарител на име Владимир Яковлевич Проп, който ще ѝ подари магически пръстен, с помощта на който нашата героиня ще отвори алеф на свещеното баняново дърво и ще види цялата Вселена, а след това ще върне книгата във Вавилонската библиотека (Еко / Eco 2014: 12).

У. Еко е бил повлиян от П. Бари, който в книгата си кара читателите си да си представят подобна по структура и сюжет история, в която Стивън Дедал ще влезе в Лабиринта и там ще срещне дарител – отец Арнал, който ще му даде магическия компас, за да може да се ориентира в него, а това символизира сложния, комплексен процес на развитието на личната и едновременно националната идентичност в рамките на възраждането на един народ и на човека. Дедал ни показва известната едноимена фигура от древногръцката митология, автор на прочутия лабиринт на остров Крит, в скалистите планини и в пещерите на който все още съществуват езически култове, които почитат отделните божества и същества от тази митология, включително Минотавъра (Nilson 1998; Alexander 2007; Panopoulos 2014)[8]. От друга страна, думата „дарител“ ни отвежда към световноизвестната научна монография от съветския фолклорист Владимир Проп (1895 – 1970) „Морфология на приказката“ (1928), в която той определя сюжетните функции на вълшебната приказка, сред които е и функцията на дарителя, който дава на централния герой магическия предмет (компас и др.) за неговата крайна победа. Ето защо, той е директно използван от У. Еко като фантастичен герой[9].

---

[6] Вж. Джойс / Joyce 1981; 1999; 2013; 2020.

[7] Тази монография е преведена на български език през 2014 г. и тук е използван българският превод.

[8] Тези са едни от най-важните научни трудове върху гръцкото неоезичество. Освен това трябва да отбележим, че през 1976 г. е създаден британски филм, озаглавен „Земята на Минотавъра“, посветен на съществуващите езически култове в пещерите на остров Крит, според който в една от пещерите на острова продължава да съществува езически култ, воден от западноукраинския (рутенски) барон Корофакс, който почита статуята на Минотавъра.

[9] За тази монография на Вл. Проп вж. по-горе. Нещо повече, в самата монография на П. Бари, в главата, посветена на наратологията – термин за определяне на теорията и изкуството на разказвачеството на истории, въведен от българо-френския философ, литературен критик, културолог и историк на философската мисъл Цветан Тодоров (1939 – 2017) през 1969 г., има раздел за творчеството на Вл. Проп и неговия принос към съвременната фолклористика. Връзката на самия Вл. Проп с фантастичните, митологичните, фолклорните и други сюжети е анализирана в доклада ми „Тайният панславизъм, символизмът и богомилството на Владимир Проп“, изнесен на международната научна конференция „Действие и бездействие в езика, литературата и културата“ (20 – 22 май 2011 г., Факултет по славянски филологии на Софийския университет „Св. Климент Охридски“), който скоро ще бъде публикуван.

Но П. Бари открива и втора идентичност в лицето на отец Арнал, който в романа на Дж. Джойс е англофон и произхожда от ирландския духовен и политически елит, който до обявяването на ирландската независимост е бил свързан с британското колониално правителство, идентичността на инструмента на британските колонизатори, които са се свързвали с ирландския език не за развитието му до нивото на литературен (книжовен) език, а за крайната му асимилация от доминиращия английски (Barry 1995: 189 – 190). Отец Арнал е подобен на Минотавъра, поглъщащ жертвите си, от Атина, който функционира като инструмент роб на критския цар Минос – завоевателя на атинските земи в древногръцката митология (Лосев / Losev 1996: 236 – 302).

Споменаването на старогръцката митология от П. Бари ни води до заключението, че отец Арнал (Минотавър) символизира и гръцкоезичната Вселенска патриаршия на Константинопол (господстващата църква на Балканите до втората половина на XIX век), чиято политика включва елинизация на българския народ и асимилация на българския език от доминиращия гръцки. Това може да е и причината за издаването на речника на Неофит Рилски от Синодалното издателство в Константинопол през 1852 г., когато в Богословската школа на остров Халки е създадена Катедра по църковнославянски и български език с цел запознаване на гръцкото духовенство с тях, за да може по този начин тя да работи по-ефективно в рамките на гореспоменатата политика на Вселенската патриаршия. Самият Неофит Рилски е избран за преподавател в тази катедра от 1848 до 1852 г., но скоро се завръща в България, в Рилския манастир (Янев / Yanev 2012: 167 – 168)[10].

По този начин Вселенската патриаршия функционира като инструмент на Османската империя и гръцката иредентистка Велика (Мегали) идея за обединение в една държава на всички територии, смятани исторически за гръцки или с гръцко население на Балканите и в Мала Азия (Regano 2019)[11], с неуважение към идентичността на други народи като например българите и към най-важния ѝ елемент – езика. По този начин елинизацията в България означава неуважение към делото на Светите Седмочисленици (св. Кирил и Методий, св. Климент Охридски, св. Наум Охридски, св. Сава, св. Горазд и св. Ангеларий), чиито култ е възстановен през Българското възраждане през XIX век в рамките на идеологията на панславизма[12]. Според тази доктрина всеки народ, включително и българите, има естественото право да използва езика си във всички аспекти на живота си (политически, религиозни, социални и др.), защото той е най-важният елемент от неговата идентичност (който прокарва и разликата с другите народи), което несъмнено е нещо, което трябва да се уважава.

Освен това обаче в книгата на П. Бари, отец Арнал (Минотавър) (и Вселенската патриаршия) символизират и евреите (еврейския Синедрион), които са убили с камъни свети Стефан Първомъченик (светец) и преследват християните (служителите на Божието Слово). Тази позиция се поддържа и от руската изследователка на творчеството на Дж. Джойс, Людмила Ю. Макарова, в нейната статия, посветена на влиянието на руския писател, поет и представител на Романтизма Михаил Лермонтов (1814 – 1841) върху творчеството на Джойс, в която тя твърди, че името Стивън за Стивън Дедал е свързано с името на свети Стефан Първомъченик и отец Арнал е поставен около „Демон“ на Лермонтов (Макарова / Makarova 2014: 82 – 86). Това ни показва, че освен научен анализ на постколониалната критика в съответната глава на монографията си П. Бари иска да представи и някои философски и морални въпроси, които ще видим в следващите параграфи.

[10] Във връзка с това в рамките на XII научно-практическа конференция на Руския университет на дружбата на народите „Духовно-нравственная культура в высшей школе: Великая Победа: вклад педагога и священника“ (Москва, 29 януари 2025 г.) изнесох доклад – в сборника с материалите от конференцията е публикувана моя статия, посветена на сравнението между Неофит Рилски и Вл. Проп по темата за развитието на духовно-моралната култура в образователното пространство (Капатос / Kapatos 2025).

[11] Кратък, но съдържателен труд върху Великата гръцка идея и нейния исторически, политически и духовен контекст на италианския историк, филолог и театрален критик Емануеле Регано.

[12] Възстановяването на делото на Светите Седмочисленици през Българското възраждане е анализирано от руския филолог Борис Клементьев (Клементьев / Klement'ev 2019).

4. Определението на П. Бари за добро и зло в историята, Библията и човешкия живот

Причината, поради която религиозните служители на християнството и юдаизма (Синедрион, Вселенската патриаршия, отец Арнал и др.) се свързват с Минотавъра – чудовище от езическата митология, е, за да се покаже, че настоящото зло не съществува в езическите чудовища, жреци, култове, народи и т.н., които например в Африка, Америка (индианци), Океания (аборигени), Азия и др. са противопоставени като варварски, нехристиянски, богопротивни и др. от „носителите на културата“, европейските колонизатори, които само търсят предлог за налагането на колониалното робство над тези страни, култури и езици[13]. Истинското варварство, нехристиянство и богопротивност, е дело на колониализма, както и на самите евреи, които, под предлог, че са *избраният божи народ*, водят кървави войни със съседните езически „нечисти“ народи и култури и по този начин се отдалечават от Бога, нарушавайки Неговите заповеди, които се отнасят до любовта, защото всичко на този свят е Божие Творение, дори и тези, които ние, с нашия разум, можем да мислим за зло[14].

Отдалечаването на евреите от Бога води до налагането на римското господство над тях, което за П. Бари показва, че всички ние можем да играем роля и на агресор, и на жертва. Също така изложеният по-горе подход не се ограничава само в отношенията между народите и държавите, но се наблюдава и в отношенията между хората, например в отношенията между мъжете и жените. Ето защо, в своята монография П. Бари сравнява постколониализма с феминизма като женско движение срещу патриархалното потисничество (Barry 1995: 116 – 133)[15]. Това отдалечаване води до разпъването на Господ Иисус Христос и до антихристиянските гонения от самите евреи заедно с римляните, защото Той не е носител на кървава революция срещу езическата Римска империя в Юдея, а е духовният Освободител от вътрешното зло, което съществува във всеки от нас по целия свят, а не от нещо външно, което ще бъде бездуховна, земна и суетна борба, която в крайна сметка ще ни покаже, че ние, следвайки еврейския пример, се превръщаме в това, което смятаме за зло и с което си мислим, че сме в борба[16].

Оттук виждаме, че враждебната позиция на Вселенската патриаршия и гръцкия духовен и политически свят към борбата за българска църковна независимост се сравнява с позицията на еврейското духовно правителство към християните. Така както, наред с други неща, проблем за последното е да не загуби духовно-политическия контрол над народа в Юдея, по същия начин за Вселенската патриаршия (и за гръцкия политически свят с Великата идея – голяма част от него е под османско владичество, подобно на евреите под римско) е да не загуби духовно-политическия контрол над балканските земи подобно на Османската империя, срещу която изглежда, че се бори (Regano 2019; Уайлен / Wylen 2007: 96 – 102, 107 – 109, 308)[17]. За

---

[13] Подобна позиция относно антихристиянското унищожаване на културите и езиците на тези страни от европейските колонизатори може да се види в материалите на научната литература на съветската историческа и фолклорна школа за цивилизациите на маите, ацтеките, инките и др. под., както и в материалите на съветската поредица на „Научно-атеистична библиотека“ за историята на папството и неговото одобрение на тази дейност (вж. Сборник 1955; Лозинский / Lozinskii 1934 –).

[14] Тази позиция може да се сравни с проблема за военните, социалните и други аспекти на еврейското библейско царство в историографията на Митологичната школа: тук не говорим за световноизвестната школа във фолклористиката и етнографията от началото на XIX век, а за съветската наука за религиите от 20-те години на XX век, която се развива в рамките на научния атеизъм в социалистическия свят (вж. Ранович / Ranovich 1937; Крывелев / Kryvelev 1958; Амусин / Amusin 1955).

[15] За изчерпателно определение на феминизма вж. цитираната литература у Barry 1995: 131 – 133; Хелър / Heller 2002; и др.

[16] Този философски подход с богословски елементи разгледах в доклада си, изнесен на 27-ата национална научна конференция за студенти и докторанти с международно участие „Пробуждането на езика – трепет и/или бунт“ (посветена съответно на 130- и 140-годишнината от рождението на Гео Милев и Николай Лилиев) в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ (15 – 16 май 2025 г.), в който анализирах „Християнската страна на Гео-Милевата поема „Септември“ (докладът ще бъде публикуван в Годишника на Националната научна конференция за студенти и докторанти *Verba iuvenium* – академично издание на Филологическия факултет на Пловдивския университет).

[17] Сравнението на трудовете на Регано върху Великата идея и тези на съвременния американски юдаист Стивън Уайлен в неговата монография за еврейския народ по времето на Исус Христос, преведена на български през

П. Бари обаче, ако изхожда от тази логика (вж. по-горе), истинският враг за гръцкия свят не е нито Османската империя, нито българското национално възраждане и разпространението на българския език в земите, които дотогава са били под духовния контрол на гръкоезичната Вселенска патриаршия и т.н., а само самата му Велика идея (със запазване и засилване на този контрол), защото тя го въвежда в кървав конфликт с други балкански народи като например българите и допринася за запазването на османското политическо господство и власт над Балканите (Barry 1995: 150 – 164).

Поддържайки тази позиция и базирайки се на исторически и други документи, ще разгледам за пръв път факта, че всъщност Великата идея е политически продукт на самите Велики сили (Великобритания, Франция), които имат контрол над гръцкия политически свят, тъй като тяхната цел в крайна сметка не е освобождението на гръцкия народ от османското владичество, а запазването на междубалканските конфликти (за по-лесен контрол над балканските народи) и на Османската империя. Последната е най-важният им инструмент в рамките на тяхната вечна, по думите на Бари, антируска политика в Източна Европа, на Балканите, в Централна Азия и др. от XVIII век до съветския период (Barry 1995: 181 – 182)[18].

5. Заключение

Както се вижда, проблемът с философските, историческите и други подходи на П. Бари към въпроса за езика (българския и други) е многостранен, сложен и актуален, изискващ внимателно проучване не само от гледна точка на лингвистиката, но и от други области на хуманитарните науки (теология, митология, фолклор, философия, антропология и др.).

Анализът на монографията на П. Бари (чийто превод се подготвя) ни разкрива една научна монография, посветена на теорията на литературата и културологията, която обаче едновременно с това използва и други скрити значения, фантастични истории, морални и богословски теми, историко-философски подходи към различни теми, които на практика не могат да бъдат разгледани в рамките на настоящата статия[19].

От друга страна, тази статия е първата от поредица планирани трудове, посветени на това произведение, с цел да се представи тази монография възможно най-изчерпателно, особено след завършването на нейния български превод, когато ще имаме възможност да представим нови, актуални и полезни материали за вече силно развитите хуманитарни науки в България[20], което създава и големи перспективи за тяхното по-нататъшно развитие въз основа на сравнителни анализи.

2007 г. (Уайлен / Wylen 2007), потвърждава сравнението, направено от Бари, между Вселенската патриаршия и фарисеите.

[18] Интересен факт е, че в главата „Нов историцизъм и културен материализъм“ на своята монография Бари сравнява антируската политика на Великите сили, особено по време на Руската революция и създаването на СССР, с реакцията на средновековния римокатолически европейски свят срещу езичеството, ересите, извънцърковните философски течения, движения и други, които марксистката историография разглежда като първи революционни опити срещу буржоазията, вж. напр. Вайнщейн / Vainshchein 1968.

[19] Някои от тях са подходи към духовната еволюция на човека, дефинирането на доброто и злото в митологични, фолклорни, приказни и други сюжети, анализът в християнската основа на теми като (нео)езичество, атеизъм и др.

[20] Вж. напр. научните трудове на литературния историк Александър Панов, антрополога, културолога и слависта Николай Папучиев, психолога и фолклориста Анатол Анчев и др.

Цитирана литература / References

Амусин 1955: Амусин, И. Д. Народ земли (К вопросу о свободных земледельцах древней Передней Азии). – *Вестник Древней Истории*, № 2, с. 14 – 26. (Amusin, I. D. Narod zemli (K voprosu o svobodnykh zemledel'tsakh drevnei Perednei Azii). – *Vestnik Drevnei Istorii*, № 2, pp. 14 – 26.)

Алексиева 1979: Алексиева, А. Гръцката просвета и формирането на българската възрожденска интелигенция. – В: Гаврилов, К. (ред.). *Проблеми на балканската история и култура. Studia Balcanica (14)*. София: Издателство на БАН, с. 156 – 180. (Aleksieva, A. Gratskata prosveta i formiraneto na balgarskata vazrozhdenska inteligentsiya. – In: Gavrilov, K. (Eds). *Problemi na balkanskata istoriya i kultura. Studia Balcanica (14)*. Sofia: Izdatelstvo na BAN, pp. 156 – 180.)

Български периодичен печат 1975: *Български периодичен печат.* Т. 1 – 3. София: Народна библиотека „Кирил и Методий“. (Balgarski periodichen pechat 1975: *Balgarski periodichen pechat.* T. 1 – 3. Sofia: Narodna biblioteka “Kiril I Metodiy”.)

Вайнщейн 1968: Вайнщейн, О. Л. *История советской медиевистики: 1917 – 1966*. Ленинград: Ленинградское отделение издательства „Наука“. (Vainshchein 1968: Vainshchein, O. L. *Istoriia sovetskoi medievistiki: 1917 – 1966*. Leningrad: Leningradskoe otdelenie izdatel'stva „Nauka“.)

Вунчев 2012: Вунчев, В. Граматики, речници и други помагала за изучаване на гръцки език в България до Освобождението – В: Миленкова, Е. (ред.). *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Факултет по класически и нови филологии. Том 104*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 153 – 240. (Vounchev, V. Gramatiki, rechnitsi i drugi pomagala za izuchavane na gratski ezik v Bulgaria do Osvobozhdenieto – In: Milenkova, E. (Eds.). *Godishnik na Sofiyskiya universitet „Sv. Kliment Ohridski“. Fakultet po klasicheski i novi filologii. Tom 104.* Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“, pp. 153 – 240.)

Голдсуърди 2004: Голдсуърди, В. *Измислянето на Руритания. Империализмът на въображението*. Превод от английски: Л. Дуков. София: Кралица Маб. (Goldsworthy 2004: Goldsworthy, V. *Izmislianeto na Ruritania. Imperializmat na vaobrazhenieto*. Transl.: L. Dukov. Sofia: Kralitsa Mab.)

Джойс 1981: Джойс, Д. *Дъблинчани. Портрет на художника като млад*. Превод от английски: Н. Б. Попов. София: Народна култура, 1981; Хемус, 1999; Лист, 2013; 2020. (Joyce 1981: Joyce, J. *Dablinchani. Portret na hudozhnika kato mlad*. Transl.: N. B. Popov. Sofia: Narodna kultura, 1981; Hemus, 1999; List, 2013; 2020.)

Еко 2014: Еко У. *За литературата. Есета*. Превод от италиански: М. Панева. София: Бард. (Eco, U. *Za literaturata. Eseta*. Transl.: M. Paneva. Sofia: Bard.)

Елиаде 1994: Елиаде, М. *Митът за вечното завръщане*. Превод от френски: Л. Д. Денкова, Г. И. Вълчинова. София: Христо Ботев. (Eliade 1994: Eliade, M. *Mitat za vechnoto zavrashtane*. Transl.: L. D. Denkova, G. I. Valchinova. Sofia: Hristo Botev)

Игълтън 2001: Игълтън, Т. *Теория на литературата*. Превод от английски: Р. Рубенова. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. (Eagleton 2001: Eagleton, T. *Teoriya na literaturata*. Transl: R. Rubenova. Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.)

Игълтън 2003: Игълтън, Т. *Увод в литературната теория*. Превод от английски: Е. Рафи. София: Агата-А. (Eagleton 2003: Eagleton, T. *Uvod v literaturnata teoriya*. Transl.: E. Rafi. Sofia: Agata-A.) Капатос 2025: Капатос, С. Сохранение исторической и личной памяти и развитие духовно-нравственной культуры в образовательном пространстве. Иеромонах Неофит Рильский и фольклорист (филолог) Владимир Пропп. – В: Симонова, М. А. (ред.). *Духовно-нравственная культура в высшей школе. Великая Победа: Вклад педагога и священника. Материалы XII Всероссийской научно-практической конференции*. Москва: Российский университет дружбы народов имени Патриса Лумумбы, с. 90 – 94. (Kapatos 2025: Kapatos, S. Sohranenie istoricheskoj i lichnoj pamjati i razvitie duhovno-nravstvennoj kultury v obrazovatelnom prostranstve. Ieromonah Neofit Rilskij i folklorist (filolog) Vladimir Propp. – In: Simonova, M. A. (Eds.). *Duhovno-nravstvennaja kultura v vysshej shkole. Velikaja Pobeda: Vklad pedagoga i svjashhennika. Materialy HII Vserossijskoj*

nauchno-prakticheskoj konferencii. Moscow: Rossijskij universitet druzhby narodov imeni Patrisa Lumumby, pp. 90 – 94.) Кювлиева 1997: Кювлиева, В. *Българското речниково дело през Възраждането.* София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“. (Kyuvlieva, V. *Balgarskoto rechnikovo delo prez Vazrazhdaneto.* Sofia: Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”.)

Клементьев 2019: Клементьев, Б. С. Славянофильство как религиозная и богословская мысль России: опыт осмысления. – *Гуманитарный вестник*, № 5, с. 1 – 8. (Klementev 2019: Klementev, B. S. Slavjanofilstvo kak religioznaja i bogoslovskaja mysl Rossii: opyt osmyslenija. – *Gumanitarnyj vestnik*, № 5, pp. 1 – 8.)

Крывелев 1958: Крывелев, И. А. *Книга о Библии*. Москва: Издательство социально-экономической литературы. (Kryvelev 1958: Kryvelev, I. A. *Kniga o Biblii*. Moscow: Izdatelstvo socialno-jekonomicheskoj literatury.)

Леви-Строс 1995: Леви-Строс, К. *Структурална антропология. Том 1-2.* Превод от френски: Н. Капралова. София: Христо Ботев. (Levi Strauss 1995: Levi Strauss, K. *Strukturalna antropologiya. Tom 1-2.* Transl.: N. Kapralova. Sofia: Hristo Botev.)

Лозинский 1934 –: Лозинский, С. *История папства (Научно-атеистическая библиотека. № 8: Всемирная история и история Церкви)*. Москва: Объединение государственных книжно-журнальных издательств: Государственное Антирелигиозное Издательство; Издательство Академии Наук СССР, 1961; Издательство политической литературы, 1986; Директ-Медия, 2021; Юрайт, 2023. (Lozinskii 1934 –: Lozinskii, S. *Istoriia papstva (Nauchno-ateisticheskaia biblioteka. № 8: Vsemirnaia istoriia i istoriia Tserkvi)*. Moskva: Ob"edinenie gosudarstvennykh knizhno-zhurnal'nykh izdatel'stv: Gosudarstvennoe Antireligioznoe Izdatel'stvo; Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1961; Izdatel'stvo politicheskoi literatury, 1986; Direkt-Mediia, 2021; Iurait, 2023.)

Лосев 1996: Лосев, А. Ф. Минотавр и Лабиринт. – В: *Мифология греков и римлян*. Москва: Мысль, с. 236 – 302. (Losev, A. F. Minotavr i Labirint. – In: *Mifologiia grekov i rimlian.* Moskva: Mysl’, pp. 236 – 302).

Макарова 2014: Макарова, Ю. Л. Стивен-герой, или художник в юности: рефлексия романа М. Ю. Лермонтова у Д. Джойса. – *Филологический класс*, № 4, с. 82 – 86. (Makarova, Ju. L. Stiven-geroi, ili hudozhnik v iunosti: refleksiia romana M. Iu. Lermontova u D. Dzhoisa. – *Filologicheskij klass,* № 4, pp. 82 – 86.)

Мелетински 1995: Мелетински, Е. *Поетика на мита*. Превод от руски: Ц. Георгиева. София: Христо Ботев. (Meletinskii 1995: Meletinskii, E. *Poetika na mita.* Transl.: Ts. Georgieva. Sofia: Hristo Botev.)

Проп 1995: Проп, В. Я. *Морфология на приказката*. Превод от руски: Е. Германова, В. Германов. София: Христо Ботев. (Propp 1995: Propp, V. Ja. *Morfologiya na prikazkata*. Transl.: E. Germanova, V. Germanov. Sofia: Hristo Botev.)

Ранович 1937: Ранович, А. Б. *Очерк истории древнееврейской религии*. Москва: Объединение государственных книжно-журнальных издательств: Государственное Антирелигиозное Издательство. (Ranovich 1937: Ranovich, A. B. *Ocherk istorii drevneevreiskoi religii*. Moskva: Ob"edinenie gosudarstvennykh knizhno-zhurnal'nykh izdatel'stv: Gosudarstvennoe Antireligioznoe Izdatel'stvo.)

Сборник 1955: *Индейцы Америки. Этнографический сборник*. Москва: Издательство Академии Наук СССР. (Sbornik 1955: *Indeitsy Ameriki. Etnograficheskii sbornik.* Moskva: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.)

Сборник 2012: *Наследството на отец Неофит Рилски: изкуствоведски, богословски и филологически аспекти: сборник материали от научна конференция, посветена на честването на 130-годишнината от смъртта на йеромонах Неофит Рилски. София, 14 – 15 април 2011 г.* София: Институт за изследване на изкуствата на БАН. (Sbornik 2012: *Nasledstvoto na otets Neofit Rilski: izkustvovedski, bogoslovski i filologicheski aspekti: sbornik materiali ot nauchna konferentsiya, posvetena na chestvaneto na 130-godishninata ot smartta na yeromonah Neofit Rilski. Sofia, 14 – 15 april 2011 g.* Sofia: Institut za izsledvane na izkustvata na BAN.)

Уайлен 2007: Уайлен, С. *Евреите по времето на Исус*. Превод от английски: Ж. Тодорова. София: Витлеем. (Wylen 2007: Wylen, S. *Evreite po vremeto na Isus*. Transl.: Zh. Todorova. Sofia: Bethlehem).

Хелър 2002: Хелър, Д. *Феминизъм*. Превод от английски: С. Панайотов. Варна: Liternet. (Heller 2002: Heller, D. *Feminizam*. Transl.: S. Panayotov. Varna: Liternet.)

Янев 2012: Янев, И. Пастирско-педагогическата дейност на иеромонах Неофит Рилски (Основни насоки). – В: *Наследството на отец Неофит Рилски: изкуствоведски, богословски и филологически аспекти*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, с. 160 – 168. (Yanev 2012: Yanev, I. Pastirsko-pedagogicheskata dejnost na yeromonah Neofit Rilski (Osnovni nasoki). – In: *Nasledstvoto na otets Neofit Rilski: izkustvovedski, bogoslovski i filologicheski aspekti*. Sofia: Akademichno izdatelstvo "Prof. Marin Drinov", pp. 160 – 168.)

Alexander 2007: Alexander, J. T. *A Beginner's Guide to Hellenismos*; *The Gods of Reason: An Authentic Theology for Modern Hellenismos*; *Hellenismos Today*. Morrisville (North Carolina): Lulu Press.

Barry 1995: Barry, P. *An Introduction to Literary and Cultural theory*. Manchester: Manchester University Press.

Nilson 1998: Nilson, M. *Greek Folk Religion*. Philadelphia: Pennsylvania University Press.

Panopoulos 2014: Panopoulos, C. *Hellenic Polytheism*. Athens: Hellenic Worship.

Regano 2019: Regano, E. B. *The Development of the Megali Idea through the History of Greece*. Athens: Faculty of Theatrical Studies of the National and Kapodistrian University of Athens.

PETER BARRY'S APPROACH TO THE BULGARIAN REVIVAL AND THE LITERARY BULGARIAN LANGUAGE

Stylianos Kapatos

Department of Russian Philology and Slavic Studies
Faculty of Philosophy of the National and Kapodistrian University of Athens

stylianoskapatos1403@gmail.com

Abstract. The article for the first time examines the Bulgarian Revival, with formation of the literary Bulgarian language based on the philosophical and other approaches of Peter Barry, a lecturer in English at the University of Wales. The work represents a comparative and systematic analysis of the problem under consideration based on materials from Barry's scientific monograph, written in 1995 and dedicated to literary and cultural theory, which also includes a large bibliographical relative corpus. There are numerous works on the topic of the formation of the Bulgarian literary language, as an important aspect of the Bulgarian Revival in the 19th century, while the goal of this study is to present Bari's unique and hidden approaches to the role of the literary language, such as Bulgarian during the Ottoman yoke, in national revivals and the preservation of national identity within the framework of the postcolonial theory that emerged in Western European literary studies in the 1980s. The practical significance of this study lies in the fact that it presents to the Bulgarian (academic) audience part of a very useful monograph on the development of literary studies and cultural studies, the only Slavic translation of which is the Ukrainian one by the literary theorist Oleg Paginayko in 2009. Thus, we will have the opportunity to deepen our knowledge on issues such as language and identity, historical and personal evolution, the path to (spiritual) perfection, its definition, etc.

Keywords: *Bulgarian language; Revival; poststructuralism*

Stylianos Kapatos
Department of Russian Philology and Slavic Studies
Faculty of Philosophy of the National and Kapodistrian University of Athens
1, Nikolaos Politis
15784 Athens, Greece

ЛЕКСИКОЛОГИЯ

ПОЛИГРАФИКСАЦИЯТА КАТО НАЧИН ЗА СЪЗДАВАНЕ НА ГРАФИЧНИ ОКАЗИОНАЛИЗМИ

Валентина Бонджолова

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

v.bondjolova@ts.uni-vt.bg

Резюме. Въз основа на разнообразен материал в статията се представя и анализира игровото създаване на графодеривати, при които се променя нормативната графична форма на думите. Основно средство в този процес е включването на графеми от други писмени системи – както стари (старобългарска кирилица и глаголица), така и съвременни (руска кирилица, гръцка азбука, йероглифи и др.), които подменят букви и думи в текстове на български език.

Ключови думи: *графодеривация; диграфия; езикова игра; оказионализъм; полиграфиксация*

Сред най-разпространените съвременни игрови похвати за създаване на оказионализми е графодеривацията (графичното словообразуване, графиксация), която се проявява само в писмена реч и засяга разнообразни трансформации на графичната форма на думите, свързана с промяна в кодифицирания им правопис. И най-малкото изменение води до семантични, асоциативни и / или емоционално-експресивни и оценъчни промени, които влияят върху възприемането. На съвременния етап от развитието на медиите и рекламата регистрираме присъствието на множество графични системи – домашни и чужди, архаични и съвременни, които създават своеобразен езиков ценз спрямо реципиента и неговите познания заради необходимостта да бъдат правилно декодирани в процеса на възприемане. Освен за игрово трансформиране на лексикални единици включването на различни графични системи се използва при цитиране на чужд език, както и при т. нар. варваризми – думи или изрази, които не са напълно усвоени, като при някои липсва графична и фонетична адаптация, поради което се пишат в оригинал, най-често на латиница, включително при екзотизми. При по-широкото разбиране на графиксацията тя се възприема като нетипично графично оформление на нови езикови единици или изменение в графичния облик на съществуващи думи, словосъчетания и изречения, а също графично-словообразувателна и стилистична игра (Тошович / Toshovich 2019: 27). Целта на настоящото изследване е да представи и систематизира включваните в езика на медиите и рекламата графични средства от различни други писменост освен латиницата, която е доминираща, особено при оказионалното словообразуване.

Според Т. Попова един от петте основни типа на графодеривацията (заедно с монографиксация, кодографиксация, типографиксация и комбинирана графиксация) е полиграфиксацията, която бива латинографиксация, разглеждана като употреба на латиница в текст на кирилица, и кирилографиксация, свързвана с писане на кирилица на чужди думи в транслитерация (Попова / Popova 2018: 254). От своя страна Б. Тошович нарича интегрирането на различни езици и варирането в използваното писмо екстраграфодеривация (кирилица → латиница, кирилица + латиница) (Тошович / Toshovich 2019: 28). За обозначаване на този похват са използвани разнообразни термини, напр. диграфия и графохибридизация. В българския език полиграфиксацията се реализира най-вече чрез субституция на букви от кирилицата с букви от други графични системи – съвременни и архаични, независимо от позицията на заменяната графема (или графеми) – начална, в средисловие или в краесловие. Може да засегне писането на думи и на словосъчетания. Редовно се комбинира с различни варианти на графиксация, често с капитализация (употреба на главни букви).

Наблюденията ни върху събрания систематизиран и анализиран материал най-вече от медийни и рекламни текстове позволяват да предложим следната типология на полиграфиксацията като използване на поне две графични системи, при което отделни изречения, съчетания, думи или части от тях са с различна азбука от синхронно и диахронно гледище:

1. Латинографиксация

2. Кирилографиксация

2.1. Руска кирилица
2.2. Сръбска кирилица
2.3. Украинска кирилица

3. Ретрографодеривация

3.1. Старобългарска кирилица
3.2. Глаголица

4. Гръко- / елинографиксация

5. Йероглифографиксация

Ще представим по-пълно особеностите на тяхната реализация и на функционирането им в български текстове. Когато трансформациите засягат думи или части от тях, се създават окозионални графодеривати.

1. Латинографиксация

Проявите на латинографиксацията, които са най-често използваният вариант сред разглежданите, като полиграфиксацията е свързана с едновременна употреба в рамките на един текст на българска кирилица и на латиница, са сравнително добре представени в научната литература и затова няма да са обект на подробен анализ тук. Повечето изследователи анализират именно смесването на латиница и кирилица (Цонева / Tsoneva 2000: 151 – 155; Бонджолова / Bondzholova 2007; Илясова, Амири / Iliasova, Amiri 2009; Ватева / Vateva 2012; Минков / Minkov 2016; Ганчева / Gancheva 2020), което може да бъде съчетано и с използване на главни букви, напр. ***кARTи*** *и билети* (capital.bg, 5.01.18). Във връзка с наблюденията ни обаче трябва да отбележим някои нови тенденции, проявяващи се в по-високата фреквентност на отделни графеми от латиницата в периода след 2020 г.

Първата е свързана с по-активната употреба на **Z** и **V** поради тяхната символика в провежданата от Русия Специална военна операция в Украйна, което доведе до укази за забраната им в някои страни, включително в Украйна. Използват се за подмяна съответно на **З** или **С** (рядко на **Ц**) и на **В**, като редовно се изписват с главни букви, понякога с удвояване, напр.: *„**Za** свят без нацизъм“ и Z като **Зеленски*** (форум; dnes.dir.bg, 2.03.23); ***Vсички руZофили*** *се хвърлят като матросовци на амбразурата* (форум; vesti.bg, 7.06.22); *Колко са пропаднали **руSSнаZZитата**!!!* (форум; vesti.bg, 21.01.25). Наличието на компонент **Z** и **V** неизбежно създава асоциации с активните военни действия и въздейства силно върху читателите (Бонджолова / Bondzholova 2023).

Втората тенденция отразява окозионални прояви, засягащи употребата на латински букви (напр. **Q, D, X** и др.) не по фонетичен или графичен принцип, а поради омофония между наименованието им и звукосъчетания в български думи, което позволява субституцията. Такива текстове са по-чести в конкретни медии или типични за отделни автори. Политикът К. Костадинов е обект на коментари с прякора Костя Копейкин, изписван в сатирични и критични текстове като ***Q-Пейкин:*** *Зачуди се Костя **Q-Пейкин** как да се самоутвърди днес* (...) *Годежът беше същевременно политически акт - **Q-стадин** се обиди, че по българската телевизия хората се гаврят и не знаят кои са Белчо и Сивушка* (segabg.com, 19.11.24); *Ако Запада не се сгромоляса до две години, **Q-Пейкин** става евроатлантик!* (segabg.com, 5.04.24). **Q** (четено като „ку“) подменя началното звукосъчетание от антропонимите (**ко-**), като се разчита и на

редукцията. Аналогична замяна на звукосъчетания с латински букви регистрираме при употреба на обсценна и инвективна лексика, която може да стане причина за санкциониране на публикацията във форуми и социални мрежи, напр.: *Оня **PD-раст** Борисов и оная **Q-рва** Теменужка, отдавна трябваше да са в затвора!* (frognews.bg, 24.09.22). Графемата **X**, особено след ребрандинга на „Туитър“ в **X** (произнасяно „екс“), субституира омонимното съчетание **екс-** в думи, написани на кирилица: ***X-перименът** на Мъск* (срв. **експеримент**; capital.bg, 25.08.23).

Макар и по-рядко, регистрираме латиница в текстове, свързани с други, по-слабо познати езици, напр. шведски, поради което е представено произношението, словообразуването и има тълкуване: *Нора Ампова и нейната **Gökotta {йо-ку-та}*** (заглавие); *На шведски Gökotta {йо-ку-та} идва от думите gök (кукувица) и otta (ранна сутрин). Означава да се събудиш рано, за да усетиш тишината на сутринта и да оцениш красотата на природата, особено песента на птиците* (capital.bg, 11.04.25). Наблюдават се също текстове от славянски езици, които използват латиница, напр. чешки, сръбски и латвийски.

Латинографиксацията може да се прояви като транслитерация на български думи в текст на кирилица, за да се подчертае връзка с вид собствено име, което е фиксирано на латиница, макар че в конкретните употреби думата няма тази функция. Така например името на сайта edna.bg води до писането на неопределителното местоимение и числителното във форма за женски род **една** като **edna**: *Маргарита Петкова съм – **edna** жена с всичките ѝ странности и обикновености, **edna** майка с всичките ѝ радости и страхове, **edna** пишеща стихове* (...). ***Edna** от вас* (edna.bg, 15.03.22). Диграфия поради транскрипция във връзка с името на продуцентската къща RAZKAZ STUDIO наблюдаваме и в следното заглавие при субституцията на съвпадащата част от същ. **разказвачи**: *Професионални **Razkazвачи** на истории* (capital.bg, 25.04.25). При тези нови прояви значението на трансформираните единици не се променя, но поражда разнообразни асоциации и е стилистично маркирано.

2. Кирилографиксация

Като проява на полиграфиксация кирилографиксацията е свързана с едновременната употреба на съвременната българска кирилица и на елементи от други кирилични системи, предимно руска или сръбска.

Интересна проява на кирилографиксацията е транскрибирането и / или транслитерирането на англоезични текстове. Нормативно се прилага при предаване на имена от чужд произход. Регистрираме го при хрематоними и брандове, напр. верига обувни магазини ***Комфорт Шуус***. Подходът е в основата на рекламата на Hot Springs Medical & Spa Hotel ***Мейк** Баня **грейт агейн***, като е съчетан с цитация по предизборния лозунг на Д. Тръмп Make America Great Again (MAGA). Наблюдаваме го и в медийни публикации при предаване на особености в произношението: ***Конграчулейшънс**, Борисов 2.0* (dnevnik.bg, 21.10.25); *Outro: Trendy, multicultural and **българиън*** (capital.bg, 09.03.07*); „**Жо сюи** Веско“ написаха десетки потребители във „Фейсбук“ заради репликата на премиера* (btvnovinite.bg, 31.05.19).

2.1. Руска кирилица

Голяма част от буквите в двете азбуки – българската и руската – съвпадат, но в руската има графеми като **Э, Ы, Ё**, които не са част от нашата. Именно те могат да се използват игрово при графичното оказионално словообразуване. Присъствието им в думите внася семантичен компонент ‘руски; който се отнася до Русия’. Вероятно това е причината българско трио, което изпълнява руски песни, да бъде наречено „Ы“: *Елеонора, Златина и Марина или трио „**Ы**“ са посланици на руската песен в България* (btv.bg, 7.03.21).

При употребата на **Ы** и на **Ь** е необходимо да разграничим възможността да е резултат от ретрографодеривация като старобългарска буква и от кирилографиксация като знак от руската азбука. В някои случаи имитира цитирането в оригинал, на руски език. Така например в заглавието *Фрагменти 41: Дигиталната пролетарска революция и **Пьотър Первый*** (vesti.bg, 21.04.22) се съчетават транскрипцията и руският вариант на прозвището (срв. **Петър Първи**). Цитирането на името в оригинал е запазено в основния текст на същата публикация: *Впрочем Путин – досущ както Ленин и Сталин – е поредният злощастен епизод от руската история.*

И де факто краят на всичките проевропейски мечти на ***Пьотр Первый Алексеевич, прозванный Великим, Император Всероссийский***. В заглавието *Емоциите на* ***мондиаль-а*** (capital.bg, 13.07.18) руската дума е с краесловна мекост, която не е присъща на съвременния български език, а след нея е добавен необходимият определителен член.

Възможно е включването на думи, съчетания или изречения на руски език да е продиктувано от омонимни сближавания с лингвистични единици в българския език. Това дава основание да изтъкнем текстообразуващата роля на подобни компоненти. Публикация на Иво Инджев е озаглавена „***Вы*** *как думаете*?“, а в текста се разгръща омофонията между руското лично местоимение **вы** и междуметието **въй**: *Като казвам* ***въй****, думам ви: не ме схващайте буквално.* ***Въй, въй****… Вайкането не ми е присъщо* (tribune.bg, 9.03.21).

По-честа е употребата на **Э**, което може да замества букви **Е** и **З**. Тази буква в най-голяма степен се възприема като руска, тъй като няма еквивалент в българската азбука. Обикновено поражда негативна конотация и изразява неодобрение именно заради подчертаната свързаност с Русия.

Когато водещ е фонетичният принцип, тя се използва вместо буква **Е**: ***Эх****, Радев, Радев, какъв Путинов ястреб можеше да излезе от теб* (segabg.com, 20.04.2022); ***Эврозоната*** (форум; dir.bg, 6.12.24). Аналогична субституция наблюдаваме в редица публикации на Иво Инджев: ***Президэнтската*** *Соня се нареди откровено до рашистите – оставка!* ***Президэнтското*** *назначение в* ***Съвэта*** *за* ***електронни*** *медии (****СЭМ****) Соня Момчилова проговори по-откровено от всякога досега с гласа на своя* ***мэнтор Радэв*** (ivo.bg, 21.06.23); ***Радэв*** *ще „чисти“ зацапания политически терен, както препоръча* ***руzкият*** *му ментор от КГБ ген. Решетников* (ivo.bg, 9.11.24).

Когато водещ е графичният принцип, **Э** заменя буква **З** поради частичното сходство между тях: *най-вероятно* ***гуэно*** *ще* ***иэтриете тоэи*** *коментар,* ***защото*** *едно е да се хвалиш, друго да си верен и точен. Вие г-н Инджев, не сте точно Българин. Най-малкото* ***защото*** *не сте* ***загрижен*** *эа нацията* (форум; ivo.bg, 25.02.19); ***раэдайте*** *им мешките и да ходят да бранят укронацидемокрацията* (форум; vesti.bg, 28.12.22).

2.2. Сръбска кирилица

В сръбската кирилица се използват букви, които предават характерни за този език звукове, а някои са резултат от различния принцип при отразяване на меки съгласни. Обикновено наблюдаваме включване на думи, съчетания или изречения на сръбски език в български текстове, като имат характера на цитиране: „***Све је блокирано****“. А ние в България? Приспани ли сме?* (clubz.bg, 1.05.25); ***Пумпај!*** *Или задава ли се балканска пролет* (capital.bg, 16.03.25).

2.3. Украинска кирилица

В единични случаи (при цитиране) отбелязваме употреба на графеми от други кирилични азбуки, напр. от **украинската**: ***Україні*** *на фокус: фотографът Павло Борщенко за „колективното несъзнавано“ в обществото* (capital.bg, 18.03.22).

3. Ретрографодеривация

Като проява на полиграфиксация ретрографодеривацията е свързана с едновременната употреба на съвременната българска кирилица и на елементи от други по-стари писмени системи, основно от старобългарската кирилица и от глаголицата. За разлика от латинографиксацията, която свързваме с тенденцията към интернационализация, ретрографодеривацията кореспондира с тенденцията към автохтонизация, тъй като включва архаичен домашен компонент. Според Б. Тошович тя е симбиоза на синхронни и диахронни букви (Тошович / Toshovich 2019: 28). Присъствието на такива елементи не променя значението на думите, но подчертава старинния характер, архаичността, отдавнашното съществуване и традиционност на съответния обект, като провокира носталгични чувства. Преобладаващо е използването им при създаване на хрематоними. В рекламата присъствието на архаични елементи изтъква традиционния характер на конкретен обект (или марка) и дългогодишното му съществуване / функциониране, като същевременно акцентира върху домашния му произход – стари български азбуки не се ползват при рекламиране на чужди продукти.

3.1. Старобългарска кирилица

Най-лесният за реализиране и затова най-чест вариант с цел архаизация на графиката е добавянето на **Ъ** в краесловие, което се свързва с по-ранна правописна норма: в. „Банкеръ“, в. „Будилникъ“, сайт „Биволъ“, марка продукти „Пчелинъ“, пекарна „ХлѣбЪ“, организация „Куберовъ воинъ“ и др. В отделни случаи се съчетава с ефекта от капитализация, като се изписва с главна буква: (...) *свободният пазар „**КилерЪ**“ отваря на фестивала „48 часа Варуша юг“* (borbabg.com, 9.08.24). Този тип графодериватия се обозначава още с термини като ретрохибридизация и релитерографиксация, а използването на букви от старобългарски се разглежда като монографиксация, доколкото става дума за кирилица (Попова / Popova 2018: 243).

В употреба регистрираме и други стари букви, например ятовата гласна (ѣ). Сред по-ранните примери е при предаване на екавия изговор в речта на Симеон Сакскобургготски и използвания от него израз *ВѢрвайте ми*. Съчетанието от старобългарска кирилица и названието на буквата са станали име на е-списание в областта на хуманитаристиката – „Дзяло“: **Ѕѣʌѡ**

Ползването на старобългарски букви в съвременен текст е редовна практика за отделни лица или издания, напр. текстовете в сайта ***Националенъ свѣтогледъ*** (nacionalensvetogled.wordpress.com), а също в сайта *Български **освѣдомитель**: **Считамъ стариятъ правописъ** за абсолютно **пригоденъ** за изразяване на **темитѣ на съврѣмието** и именно това **искахъ да покажѫ, макаръ** и на шепа хора* (osvedomitel.bg, 30.10.23).

В някои от случаите откриваме грешки поради графично сходство на отделни букви, което е причина за тяхното неразличаване, напр. **Ь** вм. **Ъ** (и обратно), **Ѣ** вм. **Ъ** и **Ь**, **Ѧ** вм. **А** и др.

3.2. Глаголица

Другата стара графична система, използвана при графодериватията, е глаголицата, която е много по-слабо позната, затова написаните с нея думи и изрази по-трудно могат да бъдат прочетени и за масовия реципиент изглеждат енигматично. Редовно се регистрира при транслитерация като специфично кодиране на думи в игрови задачи, което значително повишава степента на възприемане. Такъв тип е задачата „Напиши името си на глаголица“, възложена в рекламата на вафли „Боровец“ (фиг. 1), като самото название на продукта е на глаголица.

Фигура 1. *Глаголица – „Боровец“*

Във връзка с името на серия бисквити „Глаголица“ с производител „Дома“ отделните разновидности са назовани „Късмет“, „Любов“, „Мир“, „Успех“ и „Благодат“. Всички думи, които са с положителна конотация, върху опаковките са написани на глаголица и с елементи от старобългарската кирилица, като са дублирани в превод на английски.

За съжаление, в текстовете на кирилица са допуснати грешки: в краесловието вместо **Ъ** е поставена **Ѣ** (срв. МИРЪ и *МИРѢ) (фиг. 2).

Фигура 2. *Глаголица – „МИРЪ“*

Ретрографодеривация в съчетание с друг игрови подход – обърнати букви от глаголицата и от кирилицата, е налице в логото на сайта „Как се пише“. Въпросителното местоимение „как“ е в двете графични системи, а последната буква **К** е обърната наляво (фиг. 3).

Фигура 3. *Глаголица – „Как се пише“*

4. Гръко- / елинографиксация

Като проява на полиграфиксация гръко- / елинографиксацията е свързана с едновременната употреба на съвременната българска кирилица и на елементи от гръцката азбука. Наблюдаваме разнообразни варианти на смесване и трансформации в текстовете.

Един от вариантите е писане на български текст с гръцки букви, като се разчита на графичното уподобяване между графемите в двете азбуки. Такива текстове се създават с развлекателна функция, за забавление, затова много от тях се разпространяват в социалните мрежи, напр.: ***πρυ Μεηε ε ƭσηλσ и μжржωε Ηα Καϕε*** (срв. *При мене е топло и мирише на кафе*). Някои от тези трансформации са провокирани от наличието на семантичен компонент ‘гръцки; който се отнася до Гърция или е свързан с Гърция’. Такъв е случаят с псевдоцитата *Κρζβ ηοβρζψαΜ ηαρж με βρζψαΜ!*, представян като изречен от А. Ципрас, както и като (древна) гръцка поговорка (форум; dnevnik.bg, 30.06.15), включително в редица подборки с вицове. Освен това гръцките букви могат да се използват с прикриваща или маскираща функция при наличие на обсценна или вулгарна лексика заради контрола в медийното пространство, напр.: ***Μαματα ςι ε εδαλο*** *– гръцка поговорка!* (facebook.com, 17.04.15; instagram.com, 30.09.24); *Мдаа,* ***μεματο ςι τρακα*** (форум; vesti.bg, 18.01.25).

Регистрираме и вариант на замяна по фонетичен принцип с транслитерация на отделни букви. В логотипа на фирма „Омега“ вместо **О** е поставена гръцката буква **Ω** (омега). По този начин чуждият графичен елемент като първи знак в името дублира цялото название: ***ΩΜΕΓΑ***. С аналогична субституция е образувано наименованието на сп. ***Ωдисей*** (първото авторско списание за туризъм и пътешествия), но в него доминират развлекателната и хедонистичата функция. Транслитерация на гръцки е използвана при името на в. „Капитал“ (бр. 17, 2008) представено като **καπιταλ**, а причината за това е темата на броя – „сменяме азбуката и приемаме християнството“.

По време на рекламирането на т. нар. гръцко меню на веригата Happy Bar & Grill регистрираме замяна на буква **Л** с **λ** в повелителната форма **ела**, която е гръцка по произход: *Ε**λα** да боднем! Ε**λα** да боднем по гръцки!* Като екзотизъм в същата рекламна кампания в оригинал е използвано и междуметието **YAMAS** ‘наздраве’ (съкратено от Υγείά μας): ***YAMAS** на гръцкото меню*.

С различни функции при субституцията е буквата ***π*,** която заема позицията на буква **П** или на сричката **-пи-** във връзка с названието си, като втората възможност е свързана и с възприемането ѝ като математическа константа (π=22/7=3.14**)**. Въз основа на омофонията може също така да субституира формата за 2 и 3 л. ед. ч. мин. св. вр. на глагола **пия** – **пи**: ***π**-ли* с ябълки (срв. ***Пи** ли с ябълки*, както и варианта в резултат на пълна редукция ***Пи**ли* (вм. **пиле**) *с ябълки*) (сайдер „Крадецът на ябълки“, фиг. 4).

Фигура 4. *Елинографиксация – π*

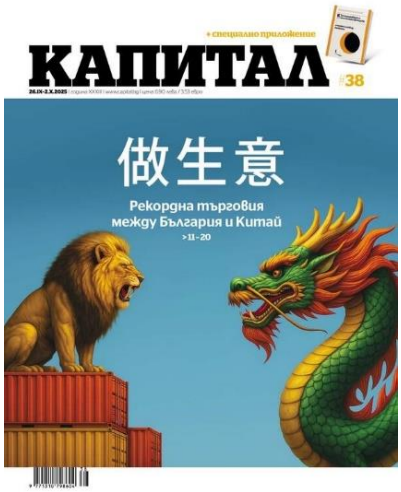
Аналогична употреба има в литературни текстове, използващи игра с графиката:
*Бяла спретната къщурка, 2 **ли π** отпред?* (срв. **липи**)
*Според автора: Храната е спасила човечеството от гладна смърт. А **π-енето?**...*

И един дълбокомислен диалог:
*– **π** ли?*
*– **π-х**.*
*– Какво **π**?*
*– **π-во**.*
*– Колко **π**?*
– 3,14. (Сашко Павлов – ЕкспертЪТ. „Том 3,14 π“. Изд. „Либра Скорп“, 2022).

5. Йероглифографиксация

Като проява на полиграфиксация йероглифографиксацията е свързана с едновременната употреба на съвременната българска кирилица и на китайски или японски йероглифи. Обикновено причината е темата на изложението, ключови думи, както и произходът на рекламирания продукт.

Показаните на заглавната страница на в. „Капитал“ йероглифи в превод означават ‘правя търговия; търгувам’, а заглавният комплекс по-нататък е на български (*Рекордна търговия между България и Китай*) (фиг. 5). Също в заглавието*: 你好, Орешарски!* (Капитал, бр. 36, 2013). Употребата е мотивирана в първия абзац с цитирания съвет „По-добре научи мандарин!“, а под линия е даден преводът на български. За невладеещите китайския език и неговата писменост възприемането е свързано с декоративната функция и със символиката за нещо типично, уникално, знаково, която е представена и чрез изображенията на лъв и дракон. Тази особеност е обусловена от ниската четивност и ниво на разбиране на включените екзотични елементи. Да не забравяме, че в българския език същ. **йероглиф** има преносно значение за нечетливо писмо.

Фигура 5. *Йероглифографиксация – „Капитал“*

В рекламни текстове водеща е именно екзотичността на използваната писменост, като чрез йероглифите в същото време се подчертава всеобхватност, общовалидност на посланието. Така например в реклама на KitKat (Nestlé), чийто слоган е „Дай си почивка, вземи KitKat!“, има превод на китайски, който е обяснен: „Ето така е вземи си почивка на китайски“ (фиг. 6). За да се съчетае декоративната функция с други, например с въздействащата, се привеждат данни за значението на използваните йероглифи.

Освен китайски регистрираме и японски йероглифи – в заглавието ***税***: *Йероглифът „данък“ беше избран за символ на годината в Япония* (vesti.bg, 12.12.23). В основния текст се разкриват названието и значението на използвания символ, както и същите данни за друг йероглиф, чиято графична форма не е представена: *Йероглифът* ***дзеи*** *(„данък“) беше избран за символ на 2023 г. в Япония, съобщи ТАСС.* (…) *Миналата година символ стана йероглифът* ***икуса****, който означава „битка, война“.*

Фигура 6. *Йероглифографиксация – KitKat*

По същия начин – чрез визуализация в оригинал, данни за произнасянето в японски, като се транскрибира на латиница, и за значението, което притежават, японски думи присъстват в рекламите на Токуда Банк. Поредицата е със слоган „Токуда Банк. Различията, които ни сближават!“. Представят се думи и изрази, които са екзотизми и нямат точен превод на български. Включени са **комореби**, **икигаи** и **сумеба миако**: *Komorebi – означава светлина, която се прокрадва между дърветата* (фиг. 7); *Sumeba Miyako – домът е там, където сам избереш; Ikigai – наричат японците причината за съществуването.* Същите единици се използват в други текстове във вариант на кирилица, напр. *Японците имат специална дума за слънчевата светлина, която прониква през листата на дърветата, наричат я* ***комореби*** (darik.bg, 27.02.19). В оригинал на японски се представят и крилати изрази, пословици и поговорки, цитати.

Фигура 7. *Йероглифографиксация – Токуда Банк*

Тъй като анализираният материал е събиран по принципа на лингвистичната находка, на практика е невъзможно да се приведат пълни статистически данни за честотата при използването на отделните видове графодеривати, резултат от полиграфиксация. Някои прояви са регистрирани в единични случаи. Все пак известна ориентация в съотношението им дават данните за ексцерпирания в архива ни материал от в. „Капитал“ за около 10-годишен период. Общо 146 случая със смесване на графеми от различни писмени системи в заглавните комплекси на изданието се разпределят по следния начин с оглед на направената вече типология:

1. Латинографиксация – 120 / 82,2%

Включват се графеми от различни азбуки, основаващи се на латиница, напр.: немски език – 4, италиански – 3, френски – 8, шведски – 1; славянски езици: сръбски – 2, чешки – 1, латвийски – 1; дотраки (изкуствен език, създаден от Дейвид Питърсън, „Игра на тронове“) – 1. Транскрибираните на латиница български думи, някои от които са регистрирани като марки, са 5. По-детайлното анализиране на този вид графодеривати е предмет на друго изследване.

2. Кирилографиксация – 22 / 15%

2.1. Руска кирилица – 9

2.2. Сръбска кирилица – 4

2.3. Украинска кирилица – 1

Необходимо е да отбележим транскрибираните на кирилица чуждоезикови текстове (общо 8): 1 от италиански, 2 от английски, 3 от френски; 2 са на ромски, който ползва и латиница, и кирилица.

3. Ретрографодеривация – 1 / 0,7%

3.1. Старобългарска кирилица – 1

3.2. Глаголица – 0

4. Гръко- / елинографиксация – 1 / 0,7%

5. Йероглифографиксация – 2 / 1,4%.

Макар и да не представят пълна статистика за полиграфиксацията, данните показват, че доминираща е употребата на латиницата и на английския език, което е мотивирано от високото ниво на разпознаваемост, докато по-непознатите за средностатистическия читател писмени системи са и значително по-слабо представени.

Използването на полиграфиксацията поставя въпроса за възприемането и декодирането на графодериватите, при което реципиентът трябва да идентифицира и всъщност да повтори механизма, приложен от автора, като направи своя адекватна на замисъла интерпретация. Върху този процес влияят множество фактори, сред които водеща е ролята на контекста и на предварителните познания, включително за актуални и значими събития, процеси и личности, за ключовите думи, свързани с тях, които авторът съзнателно включва в основния текст.

Във връзка с проблемите на възприемането и декодирането на текстовете с полиграфиксация проведохме работно експериментално изследване. Поради ограничения обем данните за резултатите от него и изводите ще бъдат представени обобщено (Таблица 1).

Таблица 1. *Реакции*

Стимул	Отказ от интерпретация	Точна идентификация	Други
в. **Банкеръ**	4	12 (банкер + Ъ)	49
кARTи	3	34 (карти + арт / изкуство)	28
Vсички руZофили	12	1 (всички русофили + военни символи V и Z)	52
Р. **Радэв**	7	8 (Радев + Э)	50
	45	0 (мир + глаголица)	20
你好, Орешарски	38	5 (здравей + йероглифи)	22
π-ли с ябълки?	3	6 (пи ли + π / гръцка буква или математическо число)	56
Пумпај!	13	0 (пумпай – основен призив на протестиращите сръбски студенти)	52
Q-Пейкин	31	1 (Копейкин / Костадинов + Q)	33
Нора Ампова и нейната **Gökotta**	38	0 (ранно събуждане + шведски език)	27

На 65 студенти от различни специалности във Филологическия факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ (в ролята на респонденти) бяха показани слайдове с изображения на думи и словосъчетания, включени в илюстративния материал на тази статия, с време за реакция 1 минута.

Като стимули са използвани следните 10 единици: в. **Банкеръ**; **кARTи**; **Vсички руZофили**; **Р. Радэв**; **你好,** Орешарски!; **Пумпај!**; Нора Ампова и нейната **Gökotta**; **Q-Пейкин**, както и текстовата част от фиг. 2 (глаголица) и фиг. 4 (**π-ли** с ябълки?). Предварително беше разяснена същността на предлаганите елементи, използвани като стимули, с насоката студентите да посочат въз основа на асоциациите си и начина на възприемане особеностите на прочита и да представят значението на маркираните единици. Оформянето на основните задачи предполага необходимостта от по-свободна интерпретация заради семантичните особености на графодериватите, а и на оказионализмите като цяло: 1) *Запишете как ще прочетете маркираните текстове*; 2) *Какво според Вас означава маркираната дума или израз?* Очаква се при записа на прочита да се представят отделните разпознати елементи, а при дефинирането на значението да се отразят допълнителните семантични и асоциативни признаци, произтичащи от сравнението (напр. между **карти** и **кARTи = карти + ART**).

Резултатите от анкетата показват, че графодериватите, отделени от текста, с който са свързани, се възприемат и декодират трудно. За това свидетелства големият брой откази (1 респондент не е отбелязал реакция при нито една от десетте единици), най-много при текстовете с глаголица, йероглифи и шведска азбука. Също така те потвърждават предположението, че по-

висока разпознаваемост и адекватна интерпретация има при използването на латиница, а неточна – при малко познатите графични системи. Тъй като глаголицата не се изучава, очаквано е думата **мир** да не бъде разпозната. В случая интересни са отделни интерпретации, които се основават на броя символи и на графичното уподобяване с букви от кирилицата, довели до възприемане като **кръв**, **мтьв** (*мотив*), **жито** и **Орео**. Неразграничаване на руската буква **Э** и на валутния символ за еврото **€** (8) регистрираме при асоциациите за формата **Радэв**. От друга страна, причината за най-висока идентификация при **кARTи** е и в това, че графодериватът е свързан с псевдоетимологизация, при която се подчертава дума, а не се заменя неморфемна част.

Реакциите, включени като брой в „Други“, са резултат от интерпретации, обусловени от различни причини. В повечето случаи става дума за отбелязване само на значението на трансформираната единица, която е правилно установена, без да се отчитат допълнителните асоциативни и семантични компоненти, произтичащи от използваната диграфия. При много от думите стимули значението се представя като равно на трансформираната дума, напр. **банкер** (48), **русофили** (48), **Радев** (42), **Копейкин** (26), **карти** (21). При **π-ли** различните тълкувания са свързани с прочита на графодеривата като **пиле** (25), **пили** (причастие от глагола *пия*; 17) и **пили** (диал. *пиле*; 2) вм. **пи ли**. Но само в един случай гръцката буква, масово определена като математическо число или 3.14, е възприета като сричка „пе“ (**пели**).

Причина за различаваща се от авторовия замисъл интерпретация е липсата на екстралингвистична информация, свързана със съответните прояви. Това много добре се проявява при знаковата дума на студентските протести в Сърбия ***Пумпај!*** и съвсем различния ѝ масов прочит като **пумпал** (34) и **пумпалче** вероятно заради паронимно сближаване, като в три случая се свързва с други думи – **пума** с отбелязано значение ‘хищник’, **пумпай** като същ. с неясното откъм мотивация значение ‘човек, който пуши много’ и **Помпей**. Посочено е също значение ‘анимационен герой’, за което може да се предположи влияние на името **Попай**. Разнообразните начини на декодиране доказват, че графодериватите наистина стимулират въображението, при което се разкриват неочаквани връзки, напр. отбелязването на компоненти Zo и Zoo в **руZофили**, както и прочит *пизофили* (първите две графеми от кирилицата се възприемат като латиница). Звуковото и графичното сходство обуславя тълкуване, свързано със същ. **роза**. Вероятно множеството интерпретации са следствие и от принадлежността на анкетираната група към поколението Z, което разчита не толкова на своите знания, колкото на технологиите и на информацията, достъпна в интернет.

При екзотизма от шведски **Gökotta** има реакции с различни варианти: отбелязани са **котка** и **куче** (по 1) поради сближаването на частта **-kotta** с познати думи. Прояви на народна етимология регистрираме при тълкуването ѝ като свързана с турската дума Gök ‘небе’. Това, както и разгледаните по-горе случаи, показва, че при дешифрирането на графодериватите се търси опора във вече срещани единици и в тяхното графично оформление. Най-много в случая са тълкуванията, макар и твърде разнообразни, които препращат към субстантивна единица, като се основават на синтактичната позиция на думата (21).

Авторите обезпечават разбирането, като добавят необходимата информация или конкретни обяснения за използваните графични средства. Ако собствената интерпретация съвпадне с авторовия коментар, то реципиентът ще бъде поласкан (стратегия на удоволствието) от правилното декодиране. Недостатъчната компетентност и липсата на познания за съответната графична система ще затруднят възприятието или ще го блокират. Това може да доведе до отказ от по-нататъшно четене, но би могло и да го стимулира поради създадения вече интерес и желанието да се разреши загадката, като в този случай читателят е въвлечен в игровия процес. Обикновено графодериватите привличат и задържат вниманието с нестандартното си оформление, като пораждат интерес както към цялостния текст, в който функционират, така и към начините, по които са създадени, и едновременно с това активират въображението.

Направените анализи и предложената систематизация отразяват част от регистрираните от нас прояви на полиграфиксация в езика на медиите и рекламата при едновременната употреба на кирилица и на графеми от други писмени системи, както и някои особености на тяхното възприемане. Тъй като наблюдаваната форма на езикова игра е в постоянна динамика и непрекъснато се прибягва до различни графични трансформации, които имат висока степен на

атрактивност и изпълняват разнообразни функции, типологията на графодеривацията и конкретно на полиграфиксацията на практика не може да бъде пълна. Логично и закономерно е да очакваме поява на нови модели и варианти, които не само ще демонстрират възможностите за вариране на графичната форма, но и ще изискват по-висока компетентност за точното им декодиране.

Цитирана литература / References

Бонджолова 2007: Бонджолова, В. *(Не)съществуващи думи: оказионалното словотворчество*. Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“. (Bondzholova 2007: Bondzholova, V. *(Ne)sashtestvuvashti dumi: okazionalnoto slovotvorchestvo*. Veliko Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo “Sv. sv. Kiril i Metodiy”.)

Бонджолова 2023: Бонджолова, В. Забранената буква и оказионалното словообразуване. – *Медиалингвистика. Вып. 10. Язык в координатах массмедиа*. Санкт-Петербург: Медиапапир, с. 33 – 37. (Bondzholova 2023: Bondzholova, V. Zabranenata bukva i okazionalnoto slovoobrazuvane. – *Medialingvistika. Vyp. 10. Iazyk v koordinatakh massmedia*. Sankt-Peterburg: Mediapapir, pp. 33 – 37.)

Ватева 2012: Ватева, В. Оказионализмите в текстове от съвременната българска преса. – *Съвременна хуманитаристика*, № 1, с. 18 – 28. (Vateva 2012: Vateva, V. Okazionalizmite v tekstove ot savremennata balgarska presa. – *Savremenna humanitaristika*, № 1, pp. 18 – 28.)

Ганчева 2020: Ганчева, С. Графични игрови похвати в рекламата. – *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ – Филология*, т. 58, кн. 1, сб. А, с. 342 – 353. (Gancheva 2020: Gancheva, S. Grafichni igrovi pohvati v reklamata. – *Nauchni trudove na Plovdivskiya universitet “Paisiy Hilendarski” – Filologiya*, t. 58, kn. 1, sb. A, pp. 342 – 353.)

Илясова, Амири 2009: Ильясова, С. В., Амири, Л. П. *Языковая игра в коммуникативном пространстве СМИ и рекламы*. Москва: Флинта – Наука. (Iliasova, Amiri 2009: Il'iasova, S. V., Amiri, L. P. *Iazykovaia igra v kommunikativnom prostranstve SMI i reklamy*. Moskva: Flinta – Nauka.)

Минков 2016: Минков, Р. Графическая игра в современных российских и болгарских СМИ. – *Списание за студенти, докторанти и млади учени*, № 1 (3), с. 56 – 63. (Minkov 2016: Minkov, R. Graficheskaia igra v sovremennykh rossiiskikh i bolgarskikh SMI. – *Spisanie za studenti, doktoranti i mladi ucheni*, № 1 (3), pp. 56 – 63.)

Попова 2018: Попова, Т. В. Новое в изучении графодеривации. – В: *Лингвистика креатива-4*. Екатеринбург: Уральский государственный педагогический университет. (Popova2018: Popova, T. V. Novoe v izuchenii grafoderivatsii. – In: *Lingvistika kreativa-4*. Ekaterinburg: Ural'skii gosudarstvennyi pedagogicheskii universitet.)

Тошович 2019: Тошович, Б. Семантика, стилистика и поэтика графодеривации. – *Труды Института русского языка им. В. В. Виноградова*, № 1 (19), с. 27 – 35. (Toshovich 2019: Toshovich, B. Semantika, stilistika i poetika grafoderivatsii. – *Trudy Instituta russkogo iazyka im. V. V. Vinogradova*, № 1 (19), pp. 27 – 35.)

Цонева 2000: Цонева, Л. *Езиковата игра в съвременната публицистика*. Велико Търново: Фабер. (Tsoneva 2000: Tsoneva, L. *Ezikovata igra v savremennata publitsistika*. Veliko Tarnovo: Faber.)

POLYGRAPHIXATION AS A METHOD FOR CREATING GRAPHICAL OCCASIONALISMS

Valentina Bondzholova

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

v.bondjolova@ts.uni-vt.bg

Abstract. Based on a wide variety of materials, the article presents and analyzes the creation of grapho-derivatives through play, in which the normative graphic form of words is altered. A key mechanism in this process is the inclusion of graphemes from other writing systems – both ancient (Old Bulgarian Cyrillic and Glagolitic) and contemporary (Russian Cyrillic, Greek alphabet, hieroglyphs, etc.) – which substitute for letters and words in Bulgarian language texts.

Keywords*: graphoderivation; digraphia; language game; occasionalism; polygrafixation*

Valentina Bondzholova
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo
2 Teodosiy Tarnovski St.
5003 Veliko Tarnovo. Bulgaria

НЕОЛОГИЗМИ В БЪЛГАРСКИ ЕЗИК, СВЪРЗАНИ С ДЕЗИНФОРМАЦИЯТА – ВИДОВЕ, ПРАКТИКА И МЕДИЙНА ГРАМОТНОСТ

Руслана Маргова

Институт ГЕЙТ, Софийски университет „Св. Климент Охридски“

ruslana.margova@gate-ai.eu1

Резюме. През последното десетилетие дезинформация се превърна в централна тема в обществото, особено след напускането на Великобритания на Европейския съюз и след първата победа на изборите на американския президент Доналд Тръмп през 2016 г. Пандемията от COVID-19 стимулира процеса, а появата на чатботове, базирани на големи езикови модели (LLMs) през 2023 г. изведе на нов етап възможността за генериране на дезинформация, независимо от възможността синтетичният текст да бъде фактологично верен. Това проучване се фокусира върху неологизмите в български език, свързани с темата за дезинформацията, като разглежда произхода и семантиката им, типологизира ги, а крайната цел е да служи за повишаване на медийната и дигиталната грамотност у нас.

Ключови думи: *дезинформация; неологизми; медии; български език; дигитална грамотност*

1. Мотивация

От 2016 г. насам дезинформацията се превърна в основна тема в световен план, особено след излизането на Великобритания от Европейския съюз, избирането на Доналд Тръмп за президент на САЩ с помощта на много от големите онлайн платформи, а пандемията от COVID-19 засили тази тенденция. През 2023 г. появата на чатботовете за масова употреба, базирани на големи езикови модели (LLM), още повече засили опасенията от лесно разпространение на дезинформацията. Значимостта на темата наложи редица неологизми в българския език, които се използват от журналисти, експерти, учители и политици. Много от неологизмите се нуждаят от тълкуване, за да се постигне по-добро разбиране по темата и за да се увеличи медийната и дигиталната грамотност. Настоящото проучване не се фокусира върху социално-икономическите, политическите и културните причини, свързани с дезинформацията, а само върху неологизмите в български език. Следвайки разбирането на Бенвенист, че езикът не е статичен, а неологизмите са резултат от необходимостта на говорещия да се адаптира към новата реалност (Бенвенист / Benveniste 1993), тук разглеждаме неологизмите, свързани с дезинформацията.

2. Методология

Въпреки нарастващия обем изследвания върху неологизмите в съвременния български език и върху дезинформацията като социално и медийно явление пресечната точка между тези две области остава недостатъчно проучена. Съществуващите изследвания се фокусират предимно или върху общите лексикални заемки от английски език, или върху политическия и медийния дискурс, без да предлагат систематичен лингвистичен анализ на неологизмите, свързани с дезинформацията. Изследванията на български език рядко разглеждат функционалните и социокултурните роли на тези неологизми във формирането на разбирането за тях

[1] Изследването е финансирано от Института за големи данни в полза на интелигентното общество GATE, по програмата Horizon 2020 WIDESPREAD-2018-2020 TEAMING Phase 2 Programme, с грант N 857155, по програмата "Research, Innovation and Digitalization for Smart Transformation" 2021 – 2027 (PRIDST), с грант N BG16RFPR002-1.014-0010-C01, и по проекта БРОД 2 – Българо-румънска обсерватория за дигитални медии (BROD - Bulgarian-Romanian Observatory of Digital Media), финансирана от програмата Digital Europe, на Европейския съюз, с договор N 101226153.

и влиянието им върху медийната грамотност. Това изследване цели запълването на тази празнина, като предоставя първия структуриран преглед и типологична класификация на част от неологизмите, свързани с дезинформацията в съвременния български език.

Подходът е интердисциплинарен и комбинира медиен мониторинг върху новинарски портали и големи онлайн платформите с лингвистичен анализ на резултатите, като се следва типологията на неологизмите (Благоева / Blagoeva 2014; Благоева и др. / Blagoeva et al. 2021). Идентифицират се неологизмите (предимно директни заемки от английски език, калки и в по-малка степен – оригинални български фразеологизми). Правят се и някои наблюдения относно социалната функция на тези неологизми. Изследването е първа стъпка към разработването на специализиран словник на неологизми, свързани с дезинформацията, и допринася в по-широк план за медийната и дигиталната грамотност.

3. Данни и обхват

Изборът на анализираните неологизми се основава на ясно дефиниран времеви период от 2016 до 2026 г. – десетилетие, белязано от засилената публична употреба на терминология, свързана с дезинформация, след случването на съществени геополитически събития, пандемията от COVID-19 и бързото развитие на големите езикови модели и на генеративния изкуствен интелект. Неологизмите в нашия съкратен списък са подбрани заради **честотата и стабилността на употреба, без да се обръща внимание на** изолирани или ad hoc случаи. Заради изискванията за ограничение на текста целият подробен списък с непрестанно утвърждаващи се неологизми не е анализиран тук. За да се избегне включването на лексикални единици, създадени за конкретна комуникативна ситуация, но които не са използвани повторно (*nonce words),* или чисто случайно изковани думи, кандидат-термините трябва да се появяват многократно във времето в различни източници и контексти и да са подбрани от човек (Crystal 2011). За проверки на честотата на ключовите думи са използвани публично достъпни инструменти – в случая тези на търсачката Google. Така избраните единици функционират като установени елементи на съвременния дискурс, а не като ефимерни лексикални иновации. Постари идеологически термини, свързани с пропаганда и политически манипулации от периода на социализма, също не са включени, въпреки че отново са в употреба, понякога и с нови значения. Неформалният и силно експресивният жаргон също не намира място тук.

Източници за изследването са онлайн медии, дигитални социални медии, както и аналитични и мониторингови доклади, изготвени от международни и български организации като Българската коалиция за медийна грамотност[2], Българо-румънската обсерватория на дигиталните медии – БРОД/BROD[3], Factcheck.bg[4], Центъра за изследване на демокрация[5], Фондация „Критика и хуманизъм“[6]. Използването на разнообразни източници позволява идентифицирането на неологизми, циркулиращи не само в журналистическия дискурс, но и в експертен и политически ориентиран контекст на български език. В по-голямата си част неологизмите не са включени в *Речника на чуждите думи в българския език* (Габеров / Gaberov 1998), в *Неологичния речник* (Бонджолова / Bondzholova 2003), в *Речника на новите думи в българския език* (Пернишка, Благоева, Колковска / Prenishka, Blagoeva, Kolkovska, 2010), в *Речника на новите думи в българския език* (Благоева и др. / Blagoeva et al. 2021), нито в портала Neologex[7] за онлайн лексикални ресурси на Секцията за българска лексикология и лексикография към Българската академия на науките.

[2] https://gramoten.li/about-us/

[3] https://brodhub.eu/en/

[4] https://factcheck.bg/

[5] https://csd.eu/

[6] https://hssfoundation.org/

[7] https://ibl.bas.bg/leksikalna-baza-danni/

4. Работни дефиниции, използвани тук

За целите на изследването, без да влизаме в дълбочина, за определение на неологизъм приемаме дефиницията, поместена в *Речника на новите думи в българския език*, където неологизмът е описан като нова лексикална единица, която се появява в езика, назовавайки нови обекти и понятия или заместващи съществуващите с по-експресивни (Благоева и др. / Blagoeva et al. 2021). Следваме и наложената типология: лексикални, семантични и фразеологични неологизми.

Терминът *дезинформация* не е смятан за неологизъм, тъй като е използван в руски език след Октомврийската революция. Новото определение, което е основополагащо за анализаторите на феномена дезинформация днес, е дадено от Европейската комисия по следния начин: „невярно или подвеждащо съдържание, което се разпространява **с намерение да заблуди** или да осигури икономическа или политическа изгода, и което може да причини **обществена вреда**“[8]. В определението са съществени две точки – *намерението да заблуди* – често критикувано като невъзможно да се докаже, и *защитата на обществения интерес*. Независимо от критиките, на които подлежи тази дефиниция, тя е съществена за актуалното разбиране на дезинформацията и е основополагаща за последващи анализи в българското пространство.

5. Свързани работи

Редица автори анализират причините за налагане на неологизми от английски в български език след 1989 г. като политически, социални, културни и икономически – от по-добри продажби до престиж (Колковска / Kolkovska 2008; Илиева / Ilieva 2021). Изследователите различават екстралингвистични и интралингвистични причини (Благоева / Blagoeva 2008). Бързият научно-технически прогрес също е цитиран като фактор за обогатяването на българския език с неологизми от английски език, като най-голям е делът на съществителните имена, обозначавайки обществено важни събития и феномени, често образувани на базата на транслитерация или транскрипция и афиксация (Nedelcheva 2023; Неделчева / Nedelcheva 2023). Много учени работят върху различни интересни аспекти на неологизмите, обогатявайки българската лингвистична традиция с нови открития (Бонджолова / Bondzholova 2003; Колковска / Kolkovska 2010; Костова / Kostova 2015; Илиева / Ilieva 2021). Редица автори анализират еволюцията в концептуализацията на понятието за дезинформация в българското общество през последното десетилетие, отбелязвайки промяната от употребата на *фалшиви новини* към *информационен интегритет* (Маргова / Margova 2025). Извън България редица учени отчитат важната роля на английския език като глобален език (EGL) и интернационализацията на неологизмите в целия свят (Tananuraksaku 2021; Ur Rehman et al. 2025; Bushong 2025).

6. Типология и роля на неологизмите

Тази типология (Таблица 1.) следва установените класификации на неологизмите в българската лингвистика, като същевременно ги адаптира към специфичната област на дезинформацията. Категориите отразяват различни механизми на лексикални иновации – заемки, семантично разширение, фразеологизация и съкращения, подчертавайки доминиращата роля на английския език като изходен и влиянието на дигиталната комуникация върху съвременния български речник.

[8] https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/2022-strengthened-code-practice-disinformation

Таблица 1. *Типология на неологизмите, свързани с дезинформация в българския език*

Вид неологизъм	Определение	Примери	Български	Произход / Бележки
Лексикални неологизми	Напълно нови лексикални единици, навлизащи в българския език, най-често чрез заемки, транслитерация или транскрипция	*fake news, deepfake, infodemic, clickbait, hate speech, fact-checking, debunking, prebunking, post-truth, doomscrolling, brainrot, inoculation*	*фейкнюз, дийпфейк (убедителни фалшификати), инфодемия, кликбейт, език на омразата, факт чекинг (проверка на факти), дебънкинг, пребънкинг, думскролинг, постистина, брейнрот, инокулация*	Преобладаващо директни заемки от английски език; висока степен на интернационализация
Семантични неологизми	Съществуващи български думи или утвърдени заемки, които придобиват нови, специализирани значения в контекста на дигиталните медии и дезинформацията	*troll, echo chamber, filter bubble, algorithm, synthetic media, ecosystem, narrative*	*трол, ехо камери, балони, алгоритъм (свързан с платформите), синтетични медии, екосистема, наратив*	Разширяване на значението и метафоризация, обусловени от онлайн комуникацията и медийния дискурс
Фразеологични неологизми	Устойчиви многословни изрази, функциониращи като унифицирани терминологични единици	*information disorder, hybrid warfare, fake profiles, paid commentators, hate speech, AI-generated content*	*информационно разстройство, хибридна война, фалшиви профили, платени коментатори, реч на омразата, генерирано от изкуствен интелект съдържание*	Терминологизация на колокациите, повлияни от академичния, журналистическия и политическия дискурс
Съкращения и съкратени форми	Съкратени форми на подълги термини, които се срещат и самостоятелно	*Disinfo, AI, LLMs*	*дезинфо, дизинфо, Ей Ай, ЛЛМ-и, елелеми*	Отразяват тенденцията към езикова икономия в дигиталната комуникация
Калки и хибридни образувания	Лексикални единици, образувани чрез буквален превод или частична адаптация на чужди модели	*filter bubble, echo chamber, information ecosystem, fake news*	*филтърни балони, ехо стаи (камери), информационна екосистема, фалшиви новини*	Структурно влияние на английския език, съчетано с български лексикален материал

6.1. Лексикални неологизми

Лексикалните неологизми са думи, които са навлезли в българския език, често взети директно от английски. Тук, за целите на изследването, не се задълбочаваме в етимологията, а коментираме узуса и семантиката в българското езиково поле.

Fake news има форма както като калка, така и като транскрипция – *фалшиви новини* и *фейкнюз*. Понякога се употребява и директно с изписване на латиница. Не се забелязва разлика в значенията на различните изписвания. Думата съществува в *Речника на новите думи в на български език*, като: '*умишлено разпространявана през или от медиите невярна и често сензационна информация под форма на новинарско събитие, обикн. с цел финансово, политическо или друго облагодетелстване, полза*' (Благоева и др. / Blagoeva et al. 2021: 306). Днес редица изследователи настояват да не се използва терминът „фалшиви новини" по две причини: защото се е превърнал в клише, изпразнено от съдържание, преекспонирано от политиците; защото е силно свързано с поведението на американския президент Доналд Тръмп (Wardle, Derakhshan 2017). Такова разграничение не е наблюдавано в български контекст, а само в англоезичната литература. Терминът се използва и в съкратена форма – *фейк*, свързана както с фалшива новина, така и по-генерално с фалшиво твърдение.

Дийпфейк (deepfake) има форма като калка – *дълбок, дълбинен фалшификат*, като транскрипция в две версии – *дийпфейк/дипфейк*, и като фразеологизъм – *убедителен фалшификат*. Формите се използват в различен контекст – *дълбок, дълбинен* се използват в началото на изследвания период, *дийпфейк* е най-често употребявана форма – както от технически ориентираните, така и от непрофесионалисти, *убедителен фалшификат*[9] се наблюдава в ограничено количество нормативни документи през 2025 г. Различните неологизми, нароили се около тази една и съща дума на английски, са обрасли с различни семантични значения на български. *Дийпфейк* може да се употреби в атрибутивна роля към различни съществителни. Този неологизъм е сред най-динамично налагащите се в българската среда. С течение на времето силно е оттласнат от значението, свързано с т. нар. „дълбока държава", с което първоначално е срещано в български.

Инфодемия (infodemia, infodemic) има определение, предоставено от Световната здравна организация (СЗО). Терминът описва прекомерното изобилие от информация, част от която е точна, но друга не е, а резултатът е затрудняване на хората да намират надеждни източници и надеждни обяснения. В български се среща главно в периода на коронавируса и то предимно в професионални текстове, посветени на феномена на дезинформацията.

Кликбейтът (clickbait) се транскрибира като *кликбейт/кликбайт*. Терминът се е превърнал в широко разпространена концепция за заглавия, които привличат много четения онлайн. Според *Речника на новите думи в българския език* кликбейт е специален термин със значение: '*уебсъдържание, насочено към привличане на вниманието и възбуждане на любопитството чрез сензационни заглавия, провокативни илюстрации и др., използвани с цел да се подтикне читателят да отвори определена уеб страница, чрез което авторът на съдържанието обикн. получава приходи от онлайн реклама (като понякога отварянето на страницата води до заразяване на компютъра със зловреден код)*' (Благоева и др. / Blagoeva et al. 2021: 169). Терминът се оттласва от първоначалното си значение и постепенно добива пейоративна употреба като синоним на *фейкнюз,* а зловредността вече е в полето на дезинформацията, а не само на зловредния софтуер.

Проверка на фактите (fact-checking) има много форми: фактчекинг, факт-чекинг, проверка на факти. Всички форми се припокриват като значение. Съществува и производно съществително – *фактчекъри* или *проверители на факти* – специалисти, които след публикуването на новина, а не преди това, проверяват съдържанието ѝ и разкриват зловредното и подвеждащото. Като феномен проверката на фактите се появява в САЩ през 90-те години на миналия век и е разбирана като проверка на твърдения в политическите реклами. Бързо тази

[9] РЕГЛАМЕНТ (ЕС) 2024/1689 НА ЕВРОПЕЙСКИЯ ПАРЛАМЕНТ И НА СЪВЕТА от 13 юни 2024 г., за установяване на хармонизирани правила относно изкуствения интелект и за изменение на регламенти (ЕО) № 300/2008, (ЕС) № 167/2013, (ЕС) № 168/2013, (ЕС) 2018/858, (ЕС) 2018/1139 и (ЕС) 2019/2144 и директиви 2014/90/ЕС, (ЕС) 2016/797 и (ЕС) 2020/1828 (Акт за изкуствения интелект), (текст от значение за ЕИП), Чл. 3 Определения, ал. 60) https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/HTML/?uri=OJ:L_202401689.

практика е приета и в Западна Европа, а в момента *проверителите на факти* са едни от основните действащи лица в полето на медийната грамотност – наблюдава се една нова семантична натовареност – те освен журналисти често са и в ролята на обучители. В българското пространство работещите с проверка на факти стават все по-разпознаваеми и съществува все по-добро разбиране в обществото на тази особена нова специалност. За сметка на това обаче изчезна от редакциите т. нар. отдел „Документация“, който се занимаваше именно с проверка на факти, но преди да бъдат публикувани.

Дебънкване, дебънкинг (debunking) според Оксфордския онлайн речник става дума за опровергаване, че нещо не е толкова добро и не е толкова вярно за колкото е било първоначално представено. В българския контекст понятието се среща като транскрибирано. Рядко е превеждано като *развенчаване*, защото в този случай значението му като специфична лексика, свързана с усилията срещу дезинформация, се губи.

Пребънкинг (prebunking) е техника за предотвратяване на дезинформация – предварително коригиране на невярно твърдение или наратив. Подобно на *дебънкването* се среща предимно в специализирани текстове за медийна грамотност.

Малинформацията (malinformation) е част от троицата – малинформация, дезинформация, мисинформация, залегнали в основата на изучаването на феномена. В български това разграничение се прави единствено от специалисти и анализатори. Масово думата не е навлязла. В същото време съществува фразеологизъм за malinformation – *злонамерена информация*, който остава главно използван от анализатори. Дефиницията, че *дезинформацията* е *невярна информация с намерение за вреда*, *мизинформацията* е *невярна информация без намерение за вреда*, а *малинформацията* е *вярна информация с цел вреда*, не е добре позната в българското пространство, но се използва от експертите.

При понятието *постистина (post-truth)* най-често се превежда корена, но не и представката на думата. Според *Речника на новите думи в българския език* постистината е следистината (Благоева и др. / Blagoeva et al. 2021: 238). Независимо от този речников запис думата се използва главно като *постистина*, а не като *следистина*. Значението на думата е свързано с период от време, който се характеризира с недоверие към фактите, подкопаване на вярата в институциите, несъгласие с официалните източници, както и с емоционалната реакция на отделния индивид към информацията. Този неологизъм се среща на български главно в специализирани текстове.

Брейнрот (brainrot) – мозъчно гниене се използва като *брейнрот.* Жаргонният термин от английски влиза директно в български и вече се използва пейоративно. Значението за нискокачествено, хиперстимулиращо или безсмислено интернет съдържание е загубено в български и е изместено от прагматичната му употреба като нещо неясно, недодялано и ограничено, незадължително свързано с онлайн пространството. Среща се и в употребата: „Ти си брейнрот“, в смисъл *ти не си наясно, ти си ограничен*.

6.2. Семантични неологизми

Съществуващите в българския език думи, които придобиват ново, специфично значение в контекста на дезинформацията и онлайн средата, не са много, но са съществени.

Наратив, -и (narrative) – значението на дума вече не е в полето на литературознанието, а се използва да опише целенасочено изфабрикувани разкази, които се повтарят от различни участници в дезинформационните кампании. Често се използва в множествено число, като има и отрицателна конотация, синоним на „бръщолевения“.

Алгоритъм (algorithm) – този термин от програмирането и точните науки в момента е силно свързан с неяснотата, с която големите онлайн платформи представят информацията на своите потребители. Непрозрачният начин за разпространение на съдържание от онлайн платформите е сред основните критики от страна на европейските институции.

Синтетични медии/Синтетично съдържание (synthetic content) – този термин, свързан със създаването на съдържание с големите езикови модели, навлиза все по-стабилно в антонимна опозиционна двойка с *автентично съдържание* (*authentic*), т.е. създадено от човек. Терминът ще става все по-популярен заради огромния обем от съдържание, което е генерирано от изкуствения интелект, и вероятно ще измести доскоро синонимния термин *дийпфейк* заради

отрицателната му конотация, тъй като не всяко генерирано съдържание по презумпция е подвеждащо или зловредно съдържание.

Екосистема (ecosystem) вече не е свързано само с екологията, а е дума, която е свързана с усилията една система да заработи добре, както добре работи природата. В полето на дезинформацията се говори за *устойчива информационна екосистема.*

Заради ограничение в мястото само ще спомена още примери за семантични неологизми: *тролове* – вместо *митично същество* става дума за човек, който цели провокация онлайн; *филтърен балон/балон* – метафора за персонализирано съдържание с ограничителен мироглед.

6.3. Фразеологични неологизми

Устойчивите словосъчетания, съставени от две и повече думи, които функционират като единен термин в областта на дезинформацията, не са много, но също са съществени.

Информационен интегритет (information integrity) – словосъчетанието е основополагащо в полето на усилията срещу дезинформацията, но същевременно е трудно преводимо на български. Самото словосъчетание е спорно как е получено – като транскрипция с наставка, превод или калка. Неологизмът поставя много проблеми и от семантична гледна точка, тъй като *интегритетът* е твърде всеобхватен. В същото време е удобен в контекста на стремежа за положителна реч – в опозиция на речта на омразата (*hate speech*) и срещу представката ***dis-***, която се смята за отблъскваща заради отрицателното послание. *Информационният интегритет* се среща в колокация с *устойчива информационна екосистема* – често използвано като идеално състояние на добре информирано общество, към което се стремим.

Сред фразеологизмите неологизми са *хибридна война (hybrid war)* – действия, които се водят чрез много различни методи, или действия, които се водят в интернет, *генеративен изкуствен интелект (generative AI)* – инструмент, с който може да се създава съдържание чрез заявки/промптове, *реч на омразата* (хейт спийч) *(hate speech*), *ехо камера (echo chambers)* – метафора, описваща среда, в която се чуват само утвърждаващи мнения. Повечето са използвани предимно в анализите от изследователи, но за да станат достъпни за широката публика и да започнат да функционират като инструменти на медийната грамотност, трябва да бъдат последователно описани и добре обяснени.

6.4. Роля на неологизмите

Неологизмите играят стратегическа роля в усилията срещу дезинформацията. По същество те са инструменти за назоваване, анализ и противодействие на проблема, като правят нюансите видими и разбираеми. Такова ново разбиране е полезно за журналисти, проверители на факти, политици, гражданското общество, за да може всички участници да си сътрудничат успешно и да говорят на един и същи език. Специфичните термини като *дийпфейк, инокулация, дебънкинг* позволяват на експерти от различни дисциплини да общуват ясно и еднозначно, когато анализират явленията. Същевременно превръщането на специфичните термини в достъпни за по-широк кръг от обществото е път към медийната грамотност, която е основополагаща за цялостните усилия в развенчаването на дезинформацията. С появата си неологизмите подпомагат утвърждаването на усилията срещу дезинформацията като легитимна област със собствен концептуален апарат, включително и в български език. Най-ефективните неологизми в борбата с дезинформацията са описателни и точни, но и вече достатъчно достъпни, като се преодолява предизвикателството да се използват термини, които не изясняват понятията, а замъгляват знанието.

Заключение

Първо, анализът показва, че повечето нови думи, свързани с дезинформация, са заимствани директно от английски език или са адаптирани чрез транскрипция. Друг често срещан процес е придаването на нови метафорични значения на съществуващи думи.

Второ, английският е основният изходен език, който оформя не само кои думи се използват, но и как се разбира дезинформацията. Много нови термини навлизат в български като завършени понятия с малка промяна във формата или значението. Това отразява глобалния характер на проблема и дисбаланса между английски и български език.

Същевременно се наблюдава и промяна и развиване на значението на родна почва (като например *дийпфейк*), затова трябва да се вземат предвид и локалните особености. Някои термини не намират адекватния си превод, с което остават дистанцирани и неразбираеми за широката публика и се запазват като особен код за посветените (*информационен интегритет*).

Четвърто, бързото разпространение на термини, базирани на английски език, носи рискове. Тези думи често се заимстват без внимателна адаптация, което може да доведе до неясни значения и липса на културна релевантност. Възможно е да се окаже, че усилията срещу дезинформация на местния език – в случая български, са пренебрегнати, и се разработват помалко български алтернативи за описание на проблеми, специфични за местния контекст, което ограничава развитието на медийната грамотност в специфичната българска среда.

Ограничения и бъдеща работа

Основното ограничение на това изследване е, че е непълно заради дългия списък от неологизми, който заслужава да бъде публикуван в словник. Такъв списък вече е създаден, но не е предоставен тук заради ограничения обем. Второ ограничение е ръчното събиране на данните. Бъдещите изследвания биха могли да използват дигитални методи, за да проследят диахронното развитие. Както в други езици, така и в български може да бъдат създадени антологии на неологизмите, които да разширят сравнителното изследване с другите славянски езици, както и да се проучи общественото приемане и разбиране на неологизмите в контекста на медийната грамотност и образованието.

Благодарности

Авторът благодари на Иглика Иванова.

Цитирана литература / References

Бенвенист 1993: Бенвенист, Е. *Проблеми на общата лингвистика.* София: Наука и изкуство. (Benveniste 1993: Benveniste, E. *Problemi na obshtata lingvistika.* Sofia: Nauka i izkustvo.)

Благоева 2008: Благоева, Д. Нова глаголна лексика в българския език. – В: *В търсене на смисъла и инварианта. Сборник в чест на проф. Дина С. Станишева.* София: УИ „Св. Климент Охридски“, с. 79 – 90. (Blagoeva 2008: Blagoeva, D. Nova glagolna leksika v balgarskiya ezik. – In: *V tarsene na smisala i invarianta. Sbornik v chest na prof. Dina S. Stanisheva.* Sofia: UI “St. Kliment Ohridski”, pp. 79 – 90.)

Благоева 2014: Благоева, Д. Неологизмите и тяхното лексикографско представяне (българският опит в контекста на славянската неография). – В: Ondrejovič, S., L. Satinská, J. Vrábľová (eds.). *Štefan Peciar a moderná lexikografia. Zborník k 100. výročiu narodenia Štefana Peciara.* Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, c. 387 – 403. (Blagoeva 2014: Blagoeva, D. Neologizmite i tyahnoto leksikografsko predstaviane (balgarskiyat opit v konteksta na slavyanskata neografiya). – In: Ondrejovič, S., L. Satinská, J. Vrábľová (eds.). *Štefan Peciar a moderná lexikografia. Zborník k 100. výročiu narodenia Štefana Peciara.* Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 387 – 403.)

Благоева и др. 2021: Благоева, Д., С. Колковска, В. Сумрова, А. Атанасова, Цв. Георгиева, Н. Костова, С. Манова. *Речник на новите думи в българския език (от първите две десетилетия на XXI век).* София: Наука и изкуство. (Blagoeva et al. 2021: Blagoeva, D., S. Kolkovska, V. Sumrova, A. Atanasova, Tsv. Georgieva, N. Kostova, S. Manova. *Rechnik na novite dumi v balgarskiya ezik (ot parvite dve desetiletiya na XXI vek)*. Sofia: Nauka i izkustvo.)

Бонджолова 2003: Бонджолова, В. *Новите думи в българския език: Речник.* Велико Търново: Фабер. (Bondzholova 2003: Bondzholova, V. *Novite dumi v balgarskiya ezik: Rechnik.* Veliko Tarnovo: Faber.)

Габеров 1998: Габеров, Ив. *Речник на чуждите думи в българския език.* София. (Gaberov 1998: Gaberov, Iv. *Rechnik na chuzhdite dumi v balgarskiya ezik.* Sofia.)

Илиева 2021: Илиева, Т. Лексикални неологизми с интернационален компонент в български медийни текстове. – *Годишник на Педагогическия факултет*, 2021, № 1. Стара Загора: Тракийски университет. (Ilieva 2021: Ilieva, T. Leksichni neologizmi s internatsionalen komponent v balgarski mediyni tekstove. – *Godishnik na Pedagogicheskiya fakultet,* No. 1/2021. Stara Zagora: Trakia University.)

Колковска 2008: Колковска, С. Динамика и установяване на нови лексикални значения в българския език. – *Български език,* 1, с. 15 – 25. (Kolkovska 2008: Kolkovska, S. Dinamika i ustanovyavane na novi leksikalni znacheniya v balgarskiya ezik. – *Balgarski ezik,* 1, pp. 15 – 25.)

Колковска 2010: Колковска, С. Лексикални неологизми в българския език, произтичащи от чужди инициални съкращения. – *Български език*, кн. 4, с. 21 – 30.
(Kolkovska 2010: Kolkovska, S. Leksikalni neologizmi v balgarskiya ezik, proiztichashti ot chuzhdi initsialni sakrashteniya. – *Balgarski ezik,* kn. 4, s. 21 – 30.)

Костова 2015: Костова, Н. Глаголни неологизми и съответни наименования за действия в българския език. – *Български език,* 62 (2), с. 48 – 57. (Kostova 2015: Kostova, N. Glagolni neologizmi i saotvetni naimenovaniya za deystviya v balgarskiya ezik. – *Balgarski ezik,* 62 (2), pp. 48 – 57.)

Маргова 2025: Маргова, Р. Концептуална еволюция на информационното разстройство: десетилетие на дискурсивна трансформация в българския език. – В: *Европейският съюз в динамичен глобален контекст.* София. (Margova 2025: Margova, R. Kontseptualna evolyutsiya na informatsionnoto razstroystvo: desetiletie na diskursivna transformatsiya v balgarskiya ezik. – In: *The European Union in a Dynamic Global Context.* Sofia.)

Неделчева 2023: Неделчева, С. Неологизми на XXI век – словообразователни стратегии и адаптация. – *Културни перспективи*, 28, с. 187 – 212. (Nedelcheva 2023: Nedelcheva, S. Neologizmi na XXI vek – slovoobrazuvatelni strategii i adaptatsiya. – *Cultural Perspectives,* 28, pp. 187 – 212.)

Пернишка, Благоева, Колковска 2010: Пернишка, Е., Д. Благоева, С. Колковска. *Речник на новите думи в българския език (от края на XX и първото десетилетие на XXI век).* София: Наука и изкуство. (Pernishka, Blagoeva, Kolkovska 2010: Pernishka, E., D. Blagoeva, S. Kolkovska. *Rechnik na novite dumi v balgarskiya ezik.* Sofia: Nauka i izkustvo.)

Buschong 2025: Bushong, M. The Significance of Social Media Neologisms Across the Globe. – *CAFÉ Symposium*, 2025. 20.

Crystal 2011: Crystal, D. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. John Wiley & Sons.

Nedelcheva 2023: Nedelcheva, S. English Internationalisms and Their Influence on the Bulgarian Language. – *KNOWLEDGE – International Journal*, 61(5), pp. 941 – 947.

Tananuraksaku 2021: Tananuraksaku, N. Value and Use of English as a Global Language in a Bulgarian Higher Education Internationalization Context. – *Journal of Comparative and International Higher Education*, 13(1), pp. 66 – 81.

Ur Rehman et al. 2025: Ur Rehman, S., Malik, A., Jawad, M., Khan, M. The Influence of Technology on Contemporary English Vocabulary. – *Review of Applied Management and Social Sciences*, 8(1), pp. 157 – 168.

Wardle, Derakhshan 2017: Wardle, C., , H. Derakhshan. *Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policymaking.* Strasbourg: Council of Europe.

NEOLOGISMS IN BULGARIAN RELATED TO DISINFORMATION – TYPES, PRACTICE AND MEDIA LITERACY

Ruslana Margova

GATE Institute, Sofia University "St. Kliment Ohridski"

ruslana.margova@gate-ai.eu

Abstract. In recent years, disinformation has become a central topic in public and media discourse, particularly after the United Kingdom's withdrawal from the European Union, the first election victory of U.S. President Donald Trump, and the growing influence of large online platforms. The COVID-19 pandemic further intensified this process, while the emergence of chatbots based on large language models in 2023 introduced a new stage in which society increasingly struggles to distinguish between authentic, human-created content and machine-generated content. This study focuses on the linguistic aspect of disinformation by analyzing neologisms in contemporary Bulgarian. The research examines their origin, semantic development, typology, and social function in media discourse. The study aims to provide a conceptual foundation for disinformation-related terminology, support media and digital literacy.

Keywords*: disinformation; neologisms; media discourse; Bulgarian language; digital communication*

Ruslana Margova
GATE Institute
Sofia University "St. Kliment Ohridski"
5 James Boutcher Blvd.
Sofia 1164, Bulgaria

НАЧИН НА ИЗПИСВАНЕ И ПРЕДСТАВЯНЕ НА СОБСТВЕНИТЕ ИМЕНА НА ПРАЗНИЦИ В *РЕЧНИКА НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК*[1]

Цветелина Георгиева

**Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“,
Българска академия на науките**

cveti.g@ibl.bas.bg

Резюме. В статията за първи път се анализират собствените имена на празници (прости и съставни), включени в академичния тълковен *Речник на българския език*. Изследването има прагматична цел – да насочи вниманието на лексикографите към съществуващите проблеми относно правописа на тези имена и начина на тяхното представяне.

Ключови думи: *собствени имена на празници; правопис; тълковен речник*

Въведение

Съществителните имена се разделят на нарицателни и собствени според своя референт (предмета, който означават). Нарицателните имена *означават* клас еднородни предмети (в широкия смисъл на думата) и могат да *назовават* както неизброимо множество от тези предмети, така и всеки отделен предмет чрез названието на този клас (напр. *ръка*, *човек*, *книга*, *радост* и др.), докато собствените имена са ограничени само до това да *назовават* точно определен, единичен предмет и да го индивидуализират сред негови подобни във всички случаи (напр. *София*, *Марица*, *Рила*, *България* и др.) или в конкретен речев акт (напр. *Емилия*, *Мария*, *Стефана*, *Иванов* и др.). Към собствените имена (и то от първата подгрупа) принадлежат и названията на празници като *Богоявление*, *Великден*, *Гергьовден*, *Ивановден*, *Коледа*; *Бъдни вечер*, *Преображение Господне*, *Рождество Христово*, *Сирни заговезни*, *Рамазан Байрам* и др., с които се означават „интервали и точки от времето“ (Ницолова / Nitsolova 2008: 49). Както се вижда от посочените по-горе примери, с функция на собствено име може да бъдат натоварени не само отделни думи, но и словосъчетания.

Обикновено собствените имена на празници в българския език са обект на представяне с оглед на тяхното изписване (слято и разделно писане, главни и малки букви) в правописни речници и помагала (Речник / Rechnik 1998; Правопис / Pravopis 2002; Правопис / Pravopis 2011 и др.) и по-рядко в статии (Захариева / Zaharieva 2004) и студии (Чизмаров / Chizmarov 1970 – 1971а; Чизмаров / Chizmarov 1970 – 1971б). Разбира се, има трудове (вкл. монографични), в които празниците по българските краища са разгледани от различни аспекти – етнографски, етнокултурен, краеведски, диалектоложки и др. (напр.: Легурска / Legurska 2002; Огнянова / Ognyanova 2003; Старева / Stareva 2005 и цит. там л-ра). Празниците са представени като етнокултурни термини и в два речника: *Тематичен речник на термините на народния календар* (Речник / Rechnik 2008) и *Речник на народната духовна култура на българите* (Речник / Rechnik 2018).

[1] Авторката изказва благодарност за предоставената възможност от Българската академия на науките за международно научно сътрудничество със Сръбската академия по съвместния проект на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ и Института за сръбски език на тема „Тълковната лексикография в България и Сърбия – минало, настояще и бъдеще“ (IC-RS/13/2026 – 2028 г.).

Оказва се, че изследователите се интересуват главно от спецификата на нашите празници и обичаи (от произхода им, от свързаните с тях обреди и ритуали) или от присъствието на названията им в текстове, различни от тълковните речници от общ тип.

Названията на празници може да се разделят на две групи – нарицателни имена (бал, годеж, прощъпулник, сватба, събор, юбилей и др.) и собствени имена (Архангеловден, Великден, Гергьовден, Коледа, Стефановден; Голяма Богородица, Малка Богородица, Преображение Господне, Сирни заговезни, Трифон Зарезан и др.). Първата група имена са неоспорими и винаги присъстват в словниците на тълковните речници, за разлика от втората група.

В настоящата статия **обект** на изследване ще бъде втората група названия на празници[2], включени в академичния тълковен *Речник на българския език* (РБЕ / RBE), които до този момент не са били обект на самостоятелен лексикографски анализ.

Тук се поставят следните основни **задачи**: да се анализират ексцерпираните от РБЕ / RBE собствени имена на празници[3] от гледна точка на правописа им и да се набележат съществуващите проблеми, да се опише начинът на тяхното организиране и представяне в *Речника*, както и да се открои спецификата им като номинативно-идентифициращи единици[4].

Изследването има прагматична **цел** – да насочи вниманието на лексикографите към съществуващите проблеми относно правописа и начина на представяне на *собствените имена на празници* (СИП) в РБЕ / RBE, за да се улесни в бъдеще съставянето на подобен тип речникови статии.

Трябва да се отбележи, че до този момент тематичният кръг СИП в българските тълковни речници от общ тип не е бил във фокуса на изследванията на лексикографите може би поради разбирането, че присъствието въобще на собствени имена в словника на такъв труд противоречи на неговия лингвистичен характер. Обикновено изследователите посочват наличието на такива речникови статии по-скоро като изключение от традиционното схващане, но не спират вниманието си върху това как са представени СИП, какъв модел е използван, изчерпателно и коректно ли са описани празниците, има ли основание да присъстват тези езикови единици в тълковните речници и др. (вж. Попов / Popov 2002; Зидарова / Zidarova 2002; Василева / Vasileva 2019; Благоева / Blagoeva 2020, Кузмова / Kuzmova 2020; Колковска / Kolkovska 2023 и др.).

В настоящото изследване се излиза от тезата, че *собствените имена на празници* са особен вид собствени имена (вид хрононими), чрез които се *назовава индивидуализирана времева точка (ден) или индивидуализиран времеви интервал (дни)*, когато тържествено се отбелязва, чества някой или нещо.

1. НАЧИН НА ОРГАНИЗИРАНЕ И ПРЕДСТАВЯНЕ НА СИП В РБЕ / RBE

В *Ръководството за съставяне на Речник на българския език* е формулирано правилото за включване на собствени имена (вкл. на празници): „Собствени имена. По начало в *Речника* не се включват лични имена, географски названия и имена на звезди и съзвездия. От тях се дават само: а) ... б) Имена на по-важни битови празници, свързани с народни обичаи, напр.: *Ивановден, Йордановден, Бабинден, Коледа* и др.“ (Ръководство 1966: 13).

[2] *Празникът* тук се разглежда в тесния смисъл на думата – като ден, в който тържествено се чества (с ритуали, веселие) някое събитие или светец. (По-широко е разбирането за празник в Правопис / Pravopis 2002. Тук сред православните празници са включени и дни, в които се почитат мъртвите – *Задушница*; *Архангелова задушница, Черешова задушница* и др.)

[3] Имат се предвид излезлите до този момент 16 тома.

[4] Според А. Уфимцева по характера на своето значение и сфера на функциониране собствените имена може да се определят като „лексикално непълноценни“, които имат „номинативно-идентифицираща“ функция (Уфимцева 1977: 42).

Формулираният принцип какви СИП да се включват не се следва строго, ако се има предвид, че в РБЕ / RBE присъстват голям брой не толкова популярни (диалектни, църковни и остарели) названия (срв. напр. **ВОДОКРЪСТ**, **ВОДОКРЪШ**, **ВОДОКРЪЩИ**, **ГЛАВОСЕЧ**, **ДИОНИСИИ**, **КОПРИВАН**, **КУКЛИНДЕН**, **НЕЯДКА**, **САТУРНАЛИИ**; **Върти кукуда**, **Млада неделя**, **Цветна неделя** и др.)[5].

Беглият преглед върху други лексикографски трудове показва, че по отношение на СИП (вкл. непоследователното и нееднотипно представяне на тази тематична група имена) РБЕ / RBE следва традицията, поставена от речниците на Ал. Дювернуа, Н. Геров, Ст. Младенов, на тритомния *Речник на съвременния български език* (1955 – 1959) и на други славянски академични многотомници.

Според състава си СИП биват:

1. Прости (едносъставни) СИП (състоят се от един компонент) – **АРХАНГЕЛОВДЕН, БАБИНДЕН, БАЙРАМ, БЛАГОВЕЦ, БЛАГОВЕЩЕНИЕ, БОГОРОДИЦА, БОГОЯВЛЕНИЕ, БОЖИК, БОЖИЧ, ВАСИЛОВДЕН, ВЕЛИКДЕН, ВИДОВДЕН, ВОДИЦИ, ВОДОКРЪСТ, ВОДОКРЪШ, ВОДОКРЪЩЕ, ВОДОКРЪЩИ, ВРЪБНИЦА, ВЪЗДВИЖЕНИЕ, ВЪЗКРЕСЕНИЕ, ВЪЗНЕСЕНИЕ, ГЕРГЬОВДЕН, ГЕРМАН, ГЛАВОСЕЧ, ДИОНИСИИ, ЕНЬОВДЕН, ЗАГОВЕЗНИ, ЗАРЕЗАН, ИВАНОВДЕН, ИГНАЖДЕН, ИЛИНДЕН, ЙЕРЕМИЯ, КОЛЕДА, КОПРИВАН, КОПРИВАР, КРАЧУН[3], КРЪСТОВДЕН, КУКЕРОВДЕН, КУКЛИНДЕН, КУКОВДЕН, ЛАЗАРИЦА[1], ЛАЗАРОВДЕН, НЕЯДКА, НИКУЛДЕН, НИКУЛИЦА, ПАСХА, ПЕТДЕСЕТНИЦА, ПЕТКОВДЕН, ПЕТЛЬОВДЕН, ПЕТРОВДЕН, ПОКЛАДИ, ПОЛЯЗВАНЕ, ПРЕОБРАЖЕНИЕ, САТУРНАЛИИ, СИРНИЦА** и др.

2. Съставни СИП (състоят се от няколко компонента) – **Бъдни вечер, Бяла неделя, Врачев ден, Връбна неделя, Въведение Богородично, Възкресение Христово, Възнесение Господне, Възнесение Христово, Върти кукуда, Големи Дионисии, Голяма Богородица, Голяма неделя, Господски празници, Госпожин ден, Кадена вечер, Конски Великден, Конски празник, Кръстна неделя, Кръстоносна неделя, Кръстопоклонна неделя, Курбан Байрам, Малка Богородица, Малка Коледа, Малки Дионисии, Месни заговезни, Месни поклади, Месно заговезни, Месопустна неделя, Мечин ден, Мечкин ден, Млада неделя, Нова година, Покров Богородичен, Попова Коледа, Празна неделя, Преображение Господне, Рамазан Байрам, Рождество Христово, Русалска неделя, Сирна неделя, Сирни заговезни, Сирни поклади, Сиропустна неделя, Сурва година, Суха Коледа, Томина неделя, Трифон Зарезан, Успение Богородично, Цветна неделя, Цветоносна неделя** и др.

В РБЕ / RBE простите и съставните СИП са азбучно подредени. Простите са дадени като заглавки с главни букви в болд и с ударение, напр.: **КÒЛЕДА**, **НИКÙЛДЕН**. Макар че в Ръководството не е писано за съставните СИП, авторите и редакторите на РБЕ / RBE правилно ги поставят в първата група устойчиви словосъчетания – устойчивите комплекси с номинационен характер (след знак ◊), където са представени „прагматично-битови названия и научни термини“ (тези, които не изразяват отношение, емоция). Предвид факта, че СИП не са фразеологизми, тяхното място е именно тук, а не във втората група – на същинските фразеологични единици (след знак >). Съставните СИП са включени в този специален раздел в речниковата статия на съответните думи компоненти (напр. СИП **Малка Коледа** е посочена в блока след знак ◊ и в статията на **КÒЛЕДА**, и в статията на **МÀЛЪК**[6]). Според съществуващата концепция устойчивите съчетания с номинационен характер се изписват само с начална главна буква в болд и без ударения. Предвид спецификата на собствени имена обаче лексикографите (обикновено) следват правописните правила в българския език, които изискват в някои случаи и втората съставка на СИП да бъде с главна буква (напр. при **Малка Богородица** и **Голяма Богородица**). Срв.:

БОГОРÒДИЦА *ж.* **1.** Само *ед.* Обикн. с прил. света. Дева Мария, майка на Исус Христос. *Миряна купи от пангара свещ, запали я пред почернялата икона на Богородицата и мърдайки*

[5] Тук и нататък СИП се изписват по начина, по който те присъстват в статиите на РБЕ / RBE.

[6] По същия начин присъствието на СИП **Върти кукуда** в статията на **КУКУДА[1]** изисква съставното название да се добави и при устойчивите съчетания в статията на **ВЪРТЯ**.

устни беззвучно, изрече: „Богородице, дево, радвай се!“. Ем. Станев, ИК I, 193. *Нито се кръстеше, нито пък се интересуваше да слуша, когато четяха за чудесата на св. Богородица.* З. Стоянов, ЗБВ I, 46.

Прен. Ирон. За невинен, непорочен човек (обикн. за изразяване на иронично отношение към някого, който само привидно е такъв). *Зная те какъв си и не те смятам за богородица.*

2. Християнски празник, свързан с рождението (Малка Богородица) или със смъртта (Голяма Богородица) на Дева Мария. *В старо време различните храни се заяждаха на определен ден, след съответното освещаване: агнешко на Гергьовден, дини на Илинден или на Св. Богородица.* Ив. Хаджийски, БДНН I, 42. *Пък за наесен трябва да вземем мерки отрано. Да се поугари навреме, тор да се изкара по нивите, да се засее между двете Богородици.* Кр. Григоров, ТГ, 61-62.

◊ **Голяма Богородица.** *Рел.* Християнски празник (15 август), свързан със смъртта на Дева Мария; Успение богородично. **Малка Богородица.** *Рел.* Християнски празник (8 септември), свързан с раждането на Дева Мария.

> Правя се на богородица. *Разг.* Преструвам се, че съм невинен, непорочен.

В тази статия простото СИП е посочено като второ значение, а след знак ◊ са посочени съставните СИП, а именно – **Голяма Богородица** и **Малка Богородица** (след знак > е същинският фразеологизъм, в състава на който влиза заглавката: **Правя се на богородица**).

За сравнение – присъствието на СИП **Конски Великден** (в речниковата статия на **ВЕЛИКДЕН**) в частта със същинските фразеологизми изисква ревизиране. Празникът **Конски Великден** трябва да се посочи на първо място след знак ◊, а същинските фразеологични единици трябва да бъдат на второ място след знак >. Разграничение между устойчиви съчетания, назоваващи СИП, и фразеологизми е направено напр. в статиите на:

БЯЛ: СИП **Бяла неделя** е след ◊, а **Бял кахър** след >;

ГОЛЯМ: СИП **Голяма Богородица** е след ◊, а **Голяма клечка** след >;

ПОКЛАДИ: СИП **Месни поклади** и **Сирни поклади** са след ◊, а **На конски поклади** е след >;

ПОПОВ: СИП **Попова Коледа** е след ◊, а **На попова Коледа** след >.

Същевременно трябва да се отбележи, че в статията на **БОГОРОДИЧЕН** без основание има двата блока. Те трябва да бъдат обединени, защото съчетанията, обособени във втория блок, не са същински фразеологизми, а (подобно на Успение Богородично) са устойчиви съчетания с номинационен характер. Срв.:

Отпечатано	Следва да бъде
◊ **Успение Богородично.** *Рел.* Празникът Голяма Богородица. > **Богородичен пояс.** *Диал.* Небесната дъга. **Богородичен хляб; богородична пита; богородична турта.** *Диал.* Богородичник, богородник. **Богородични свещи.** *Диал.* Тинтява. ...	◊ **Богородичен пояс.** *Диал.* Небесната дъга. **Богородичен хляб; богородична пита; богородична турта.** *Диал.* Богородичник, богородник. **Богородични свещи.** *Диал.* Тинтява. ... **Успение Богородично.** *Рел.* Празникът Голяма Богородица.

По изключение някои прости СИП в РБЕ / RBE може да бъдат представени като съставни извън блока за устойчиви съчетания с указваща бележка, напр. „Обикн. в съчет.“, „Само в съчет.“ – срв.:

ЗАРЕЗÀН ... Обикн. в съчет.: **Трифон Зарезан**. Народен лозарски празник по името на християнския покровител на лозята св. Трифон, празнуван на 14 февруари, когато се зарязват лозята.

ВРЪ̀БЕН ... Само в съчет.: **Връбна неделя**. Връбница.

Възможно е съставни СИП да имат и съкратена (проста) езикова единица, което с основание е отразено в първата част от фразеологичния блок, напр.:

РОЖДЕСТВÒ ...

◊ … **Рождество Христово**, съкр. **Рождество.** *Църк*. Християнски и народен празник на 25 декември, посветен на рождението на Исус Христос, по време на който се изпълняват определени църковни обреди и народни ритуали; Коледа.

МÈСЕН …

◊ … **Месни (месно) заговезни** (съкр. **Заговезни); Месно заговяване.** *Разг*.; **Месни поклади** (съкр. **Поклади).** *Диал*. Народен празник в неделния ден преди Сирни заговезни, на който по християнския църковен обичай се яде за последен път месо преди велики пости.[7]

В РБЕ / RBE се наблюдава обединяване на няколко СИП, което води до намаляване на броя на дефинираните единици и съответно на обема на *Речника*, напр.:

Кръстна (кръстопоклонна) неделя. *Църк*. ...

Възнесение Господне (Христово). *Църк.* ...

Малка (суха) Коледа. *Диал.* …

Русалска (бяла) неделя. *Диал*. ...

Сирна (сиропустна) неделя. *Църк*.**; Млада неделя**. *Диал.* …

Цветна (цветоносна, връбна) неделя. *Диал.* …

Това понякога (особено при СИП с компонент *неделя*) води до проблемно дефиниране (вж. по-нататък 2.3.1.).

Съставните СИП трябва да бъдат еднотипно представени в речниковата статия на всяка една от пълнозначните си единици.

2. НАЧИН НА ИЗПИСВАНЕ НА СИП В РБЕ / RBE

В българските правописни речници и помагала се посочва, че към собствените имена се отнасят и имената на празници, като простите (напр. *Великден*, *Гергьовден*, *Димитровден*, *Заговезни*, *Коледа*, *Цветница*) се изписват с главна буква, докато при съставните има два случая. С начална главна буква се изписват празници като *Бъдни вечер*, *Нова година*, *Томина неделя*, тъй като съставните собствени имена не включват друго собствено име. Когато съставното собствено име съдържа и друго собствено име, то също се пише с главна буква, напр.: *Трифон Зарезан*, *Голяма Богородица*, *Малка Богородица* и др. Прилагателното *светѝ* се пише с главна буква, когато е част от имена на празници, напр.: *Света Троица*, *Свети Дух* и др. Към последната група може да се добавят и съставни названия на празници, които съдържат производно от име на някого, който е предмет на религиозна почит, напр. *Рождество Христово*, *Преображение Господне*, *Възкресение Христово*, *Въведение Богородично*, *Покров Богородичен* и др.

В академичния труд *Принципи и правила на правописа и пунктуацията в българския език* имената на празници като *Възкресение*, *Ивановден* и *Коледа* се определят като „несъщински“[8] собствени имена (Правопис / Pravopis 2002: 25). Под *несъщински собствени имена* авторите разбират „наименования на индивидуални или индивидуализирани същности“, а те може да бъдат „наименования на не-лица, не-животни, на неолицетворени същности“. Като *същински собствени имена* се определят „лични и презимена (бащини и фамилни), прозвища (прякори), псевдоними на хора или на литературни персонажи, имена на богове и митологични герои, на олицетворени същности, имена на животни“ (Правопис / Pravopis 2002: 13).

Това предполага, че в РБЕ / RBE трябва да се следва този начин на изписване на СИП. Прегледът на СИП в РБЕ / RBE показва, че в повечето случаи той е спазен, но все още има

[7] Разбира се, може да се помисли върху еднотипно представяне на тези СИП – дали да се използват скоби, или не.

[8] Терминът „несъщинско собствено име“ е използван и преди от Д. Чизмаров при анализа на сортовете растения (Чизмаров / Chizmarov 1970 – 1971б).

правописни проблеми, на които е нужно да се обърне внимание. Те се отнасят до три зони в речниковата статия.

2.1. Парадигматичната зона (зона на парадигматичните (системните) отношения; посочват се синоними след знак ;)

Има дефиниции, при които синонимите на СИП са изписани изцяло или частично с малка буква. Те трябва да се изпишат с главни букви според правописното правило за СИП, както е при **БОЖЍЧ** … **1.** Коледа; Божик. Срв.:

Отпечатано	Следва да бъде
БОГОРО̀ДИЦА … **Голяма Богородица.** … Християнски празник (15 август), свързан със смъртта на Дева Мария; Успение богородично.	**БОГОРО̀ДИЦА** … **Голяма Богородица.** … Християнски празник (15 август), свързан със смъртта на Дева Мария; Успение **Б**огородично.
ВОДО̀КРЪСТ … Празникът Богоявление или денят срещу Богоявление; водокръще, водокръщи.	**ВОДО̀КРЪСТ** … Празникът Богоявление или денят срещу Богоявление; **В**одокръще, **В**одокръщи.
ПО̀КЛА̀ДИ … Заговезни; заговенки, заговелки, запостки, запост, запостене, заговяване, заговявка.	**ПО̀КЛА̀ДИ** … Заговезни; **З**аговенки, **З**аговелки, **З**апостки, **З**апост, **З**апостене, **З**аговяване, **З**аговявка.
Сирни заговезни. Неделята, седем седмици преди Великден, когато по време на вечерята се събира родът и по-младите искат прошка от по-възрастните, за последен път се ядат месни продукти и се слага начало на Великденските (най-продължителните) пости; поклади.	**Сирни заговезни.** Неделята, седем седмици преди Великден, когато по време на вечерята се събира родът и по-младите искат прошка от по-възрастните, за последен път се ядат месни продукти и се слага начало на Великденските (най-продължителните) пости; **П**оклади.

В парадигматичната зона синонимите на СИП трябва да бъдат изписани с главна буква.

2.2. Илюстративната зона (включва примери със СИП за илюстрация на дефиницията)

Предполага се, че в илюстративните примери се следват правописните правила. Това означава, че СИП трябва да се изписва с главна буква. Това не е спазено навсякъде, срв.:

Отпечатано	Следва да бъде
Месни поклади. *Диал.* Месни заговезни. *Когато настъпят месни поклади, всяка домакиня е занята от заран до вечер да готви всякакви месни гозби, защото от понеделник нататък вече месо не се яде.* СбНУ XLII, 122. **Сирни поклади.** *Диал.* Сирни заговезни. *Това се случи на сирни поклади. Кета и Мирчо беха повикали старите да запокладват наедно.* М. Георгиев, Избр. разк., 234. **Цветна (цветоносна, връбна) неделя.** *Диал.* Християнският празник Цветница; Връбница. *Над куностаса имаше втъкната осветена босилкова китка и върбово клонче от цветната неделя.* Ив. Вазов, Съч. XII, 30.	**Месни поклади.** *Диал.* Месни заговезни. *Когато настъпят **М**есни поклади, всяка домакиня е занята от заран до вечер да готви всякакви месни гозби, защото от понеделник нататък вече месо не се яде.* СбНУ XLII, 122. **Сирни поклади.** *Диал.* Сирни заговезни. *Това се случи на **С**ирни поклади. Кета и Мирчо беха повикали старите да запокладват наедно.* М. Георгиев, Избр. разк., 234. **Цветна (цветоносна, връбна) неделя.** *Диал.* Християнският празник Цветница; Връбница. *Над куностаса имаше втъкната осветена босилкова китка и върбово клонче от **Ц**ветната неделя.* Ив. Вазов, Съч. XII, 30.

В примерите празниците също трябва да бъдат изписани с главна буква.

2.3. Подзоната със същински фразеологизми

2.3.1. Подзона на устойчивите комплекси с номинационен характер

Единични са случаите, в които първият или вторият компонент на СИП се изписва неправилно с малка буква. Срв.:

Отпечатано	Следва да бъде
Конски Великден; конски празник	**Конски Великден; Конски празник**
Курбан байрам	**Курбан Байрам**

Логично е при съставните СИП да се следва правописното правило за главни и малки букви за посочената в скоби единица (напр. вместо **Малка (суха) Коледа** – **Малка (Суха) Коледа**).

Наблюдава се разлика в изписването на втория компонент на съставни СИП, срв.: **Малка Богородица**, **Малка Коледа**, но **Малки дионисии** и др. Дискусионен остава въпросът дали единици като **Месни заговезни**, **Месни поклади** да се пишат с една или с две главни букви, при положение, че с втория компонент (**Заговезни**, **Поклади**) се назовава същият празник.

Има многозначни съставни названия с компонент *неделя*. В едни случаи те може да означават празник (в седмия ден на седмицата), а в други – период от време, равен на седем денонощия, считано от понеделник. В такива случаи е необходимо да се подхожда внимателно, за да се избегне несъответствие между дефинициите, срв.: статията на *сирна седмица* задава синонимия с период от седем дни, назован още *сирница*, *сирна неделя* и *сиропусна неделя* (правилно изписани с малки букви), срв. (при **СЕДМИЦА**): **Сирна седмица.** Първата седмица от великденските пости, когато се яде сирене, мляко и яйца, но не се яде месо; сирница, сирна неделя, сиропустна неделя. При *Сирна неделя* обаче е дефиниран (само) празник, който е синонимизиран както с друг празник (*Велики заговезни*), така и с непразник, с период от седем дни (*сирница*), срв. (при **НЕДЕЛЯ**): **Сирна (сиропустна) неделя.** *Църк.*; **Млада неделя.** *Диал.* Християнският празник Сирни заговезни, след който започват Великите пости; Велики заговезни, сирница. Ето защо е препоръчително да се представя многозначността при съставните названия, чрез които се обозначават както времеви точки, така и времеви периоди, като се следва правилото за употреба на главни и малки букви, срв. (при **СИРЕН**): **Сирна неделя. 1.** *Църк.* Християнският празник Сирни заговезни, след който започват Великите пости; Велики заговезни, Сиропустна неделя. … **2.** Първата седмица от великденските пости, когато се яде сирене, мляко и яйца, но не се яде месо; сирна седмица, сиропустна неделя, сирница. ... **Сирна седмица.** Първата седмица от великденските пости, когато се яде сирене, мляко и яйца, но не се яде месо; сирница, сирна неделя, сиропустна неделя.

2.3.2. Подзона на устойчивите комплекси (същински) фразеологизми

Няма основания СИП да се изписва с малка буква в състава на същинските фразеологизми, срв. и различното представяне: **На конски<я> Великден** ‘никога’ (вм. **На Конски<я> Великден**); **На конски поклади** ‘никога’ (вм. **На Конски поклади**).

Заключение

В РБЕ / RBE са дефинирани немалък брой СИП (прости и съставни, включително и диалектни езикови единици), независимо от указанието да се посочват имена на по-важни битови празници, свързани с народни обичаи. Вероятната причина за това е фактът, че повечето от названията се отнасят до духовната култура на българина. Простите СИП са главно заглавки, които, подобно на другите единици от словника на *Речника*, се изписват изцяло с главни букви. Съставните СИП са езикови единици, които (трябва да) присъстват във фразеологичната подзона с устойчивите названия с номинационен характер. При повечето от тях само пър-

вият компонент е изписан с главна буква. Когато вторият им компонент е *Богородица*, *Богородично*, *Христово*, *Господне*, *Коледа*, *Зарезан*, *Байрам* или под., той също трябва да се пише с главна буква. Присъствието на СИП в дефиницията и в илюстративните примери не изключва следването на правописните правила. Напротив, необходимо е, за да може СИП да се разграничи от формално идентичното название, с което не се назовава празник.

Нерешен остава въпросът с малка или с главна буква да се изписват названия на *обичаите* и *дните*, които по християнска традиция се приемат за *свещени*, но не са празници, напр.: *вълчи празници*, *миши празници*, *чисти понеделник*, *глух вторник*, *луда сряда*, *велики петък*, *светла неделя*, *светла седмица*, *велики пости*, *великденски пости* и др.

Както се вижда, въпреки привидната простота при собствените имена на празници, те понякога са препъни-камък за лексикографите по отношение на правопис, местоположение и начин на описание в тълковен речник от общ тип.

Източници / Sources

РБЕ: *Речник на българския език (онлайн)*. София: Институт за български език. https://ibl.bas.bg/rbe/ [30.12.2025]. (*Rechnik na balgarskiya ezik (onlayn)*. Sofia: Institut za balgarski ezik. <https://ibl.bas.bg/rbe/> [30.12.2025].)

Цитирана литература / References

Благоева 2020: Благоева, Д. Начини за семантизация на лексиката в непубликувания втори том на „Български тълковен речник“ от Стефан Младенов. – В: Антонова, Л. (отг. ред.). *Българският език – исторически и съвременни аспекти.* София: Институт за български език, с. 89 – 103. (Blagoeva 2020: Blagoeva, D. Nachini za semantizatsiya na leksikata v nepublikuvaniya vtori tom na “Balgarski talkoven rechnik” ot Stefan Mladenov. – In: Antonova, L. (otg. red.). *Balgarskiyat ezik – istoricheski i savremenni aspekti*. Sofia: Institut za balgarski ezik, pp. 89 – 103.)

Василева 2019: Василева, А. Заглавните думи в „Словарь болгарскаго языка по памятникамъ народной словесности и произведеномъ новейшей печати“ на Александър Дювернуа. – *Лингвистични проблеми*, № 1, с. 96 – 105. (Vasileva 2019: Vasileva, A. Zaglavnite dumi v “Slovar bolgarskago yazaika po pamyatnikam narodnoy slovesnosti i proizvedenom noveyshey pechati” na Aleksandar Dyuvernua. – *Lingvistichni problemi*, № 1, pp. 96 – 105.)

Захариева 2004: Захариева, Й. Представянето на имената на празниците в академичните правописни речници. – *Български език*, № 1, с. 103 – 107. (Zaharieva 2004: Zaharieva, Y. Predstavyaneto na imenata na praznitsite v akademichnite pravopisni rechnitsi. – *Balgarski ezik*, № 1, pp. 103 – 107.)

Зидарова 2002: Зидарова, В. Структура на речниковата статия в речника на Найден Геров (в съпоставка със съвременната лексикографска практика). – В: Кювлиева-Мишайкова, В. (ред.). *Найден Геров в историята на българската наука и култура*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, с. 135 – 141. (Zidarova 2002: Zidarova, V. Struktura na rechnikovata statiya v rechnika na Nayden Gerov (v sapostavka sas savremennata leksikografska praktika). – In: Kyuvlieva-Mishaykova, V. (red.). *Nayden Gerov v istoriyata na balgarskata nauka i kultura*. Sofia: Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”, pp. 135 – 141.)

Колковска 2023: Колковска, С. Приносът на Захари Футеков за българската двуезична лексикография. – В: Александрова, Т. (отг. ред.). *Да попитаме Владко Мурдаров*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 380 – 388. (Kolkovska 2023: Kolkovska, S. Prinosat na Zahari Futekov za balgarskata dvuezichna leksikografiya. – In: Aleksandrova, T. (otg. red.). *Da popitame Vladko Murdarov*. Sofia: Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”, pp. 380 – 388.)

Кузмова 2020: Кузмова, М. Наблюдения върху лексикографската разработка на фразеологичния материал в „Речник на българския език“ от Найден Геров и „Български тълковен речник с оглед към народните говори“ от Стефан Младенов. – В: Антонова, Л. (отг. ред.). *Българският език – исторически и съвременни аспекти.* София: Институт за български език, с. 152 – 163. (Kuzmova 2020: Kuzmova, M. Nablyudeniya varhu leksikografskata razrabotka na frazeologichniya material v “Rechnik na balgarskiya ezik” ot Nayden Gerov i „Balgarski talkoven rechnik s ogled kam narodnite govori“ ot Stefan Mladenov. – In: Antonova, L. (otg. red.). *Balgarskiyat ezik – istoricheski i savremenni aspekti*. Sofia: Institut za balgarski ezik, pp. 152 – 163.)

Легурска 2002: Легурска, П. Тематичен речник на термините на народния календар. – В: Кювлиева-Мишайкова, В. (ред.). *Найден Геров в историята на българската наука и култура.* София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, с. 178 – 185. (Legurska 2002: Legurska, P. Tematichen rechnik na terminite na narodnia kalendar. – In: Kyuvlieva-Mishaykova, V. (red.). Nayden_Gerov v istoriyata na balgarskata nauka i kultura. Sofia: Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”, pp. 178 – 185.)

Ницолова 2008: Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. (Nitsolova 2008: Nitsolova, R. *Balgarska gramatika. Morfologiya*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”.)

Огнянова 2003: Огнянова, Е. *Традиции и празници в България*. София: Архимед. (Ognyanova 2003: Ognyanova, E. *Traditsii i praznitsi v Bulgaria*. Sofia: Arhimed.)

Попов 2002: Попов, Д. Теоретичен анализ на лексикографските принципи на „Българския тълковен речник“ от Стефан Младенов. – В: Кювлиева-Мишайкова, В. (ред.). *Проблеми на българската лексикология, фразеология и лексикография*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, с. 285 – 349. (Popov 2002: Popov, D. Teoretichen analiz na leksikografskite printsipi na “Balgarskia talkoven rechnik” ot Stefan Mladenov. – In: Kyuvlieva-Mishaykova, V. (red.). *Problemi na balgarskata leksikologiya, frazeologiya i leksikografiya*. Sofia: Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”, pp. 285 – 349.)

Правопис 2002: Станков, В. (отг. ред.). *Принципи и правила на правописа и пунктуацията в българския език*. София: Хейзъл. (Pravopis 2002: Stankov, V. (otg. red.). *Printsipi i pravila na pravopisa i punktuatsiyata v balgarskiya ezik.* Sofia: Heyzal.)

Правопис 2011: *Правопис и пунктуация на българския език. Основни правила*. София: Просвета. (Pravopis 2011: *Pravopis i punktuatsia na balgarskiya ezik. Osnovni pravila.* Sofia: Prosveta.)

Речник 1998: Попов, Д., К. Симов, С. Видинска. *Речник за правоговор, правопис и пунктуация*. София: Атлантис. (Rechnik 1998: Popov, D., K. Simov, S. Vidinska. *Rechnik za pravogovor, pravopis i punktuatsiya*. Sofia: Atlantis.)

Речник 2008: Легурска, П., М. Китанова. *Тематичен речник на термините на народния календар*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“. (Rechnik 2008: Legurska, P., M. Kitanova. *Tematichen rechnik na terminite na narodniya kalendar.* Sofia: Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”.)

Речник 2018: Китанова, М., З. Барболова, М. Симеонова. *Речник на народната духовна култура на българите*. София: Наука и изкуство. (Rechnik 2018: Kitanova, M., Z. Barbolova, M. Simeonova. *Rechnik na narodnata duhovna kultura na balgarite*. Sofia: Nauka i izkustvo.)

Ръководство 1966: Генадиева, З., К. Ничева, С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова. *Ръководството за съставяне на Речник на българския език*. София: БАН. (Rakovodstvo 1966: Genadieva, Z., K. Nicheva, S. Spasova-Mihaylova, Kr. Cholakova. *Rakovodstvoto za sastavyane na Rechnik na balgarskiya ezik.* Sofia: BAN)

Старева 2005: Старева, Л. *Българските светци и празници*. София: Труд. (Stareva 2005: Stareva, L. *Balgarskite svettsi i praznitsi*. Sofia: Trud.)

Уфимцева 1977: Уфимцева, А. А. Лексическая номинация (первичная нейтральная). – В: Серебренников Б.А., А.А. Уфимцева (ред.). *Языковая номинация. Виды наименований*. Москва: Наука, с. 5 – 85. (Ufimtseva 1977: Ufimtseva, A. A. Leksicheskaia nominatsiia (pervichnaia neitral'naia). – In: Serebrennikov B.A., A.A. Ufimtseva (red.). *Iazykovaia nominatsiia. Vidy naimenovanii*. Moskva: Nauka, pp. 5 – 85.)

Чизмаров 1970 – 1971а: Чизмаров, Д. Собствено име и главни букви. – *Научни трудове ВТУ*, т. 8, № 1, с. 345 – 359. (Chizmarov 1970 – 1971a: Chizmarov, D. Sobstveno ime i glavni bukvi. – *Nauchni trudove VTU*, t. 8, № 1, pp. 345 – 359.)

Чизмаров 1970 – 1971б: Чизмаров, Д. Собствено име и главни букви. – *Научни трудове ВТУ*, т. 9, № 1, с. 435 – 489. (Chizmarov 1970 – 1971b: Chizmarov, D. Sobstveno ime i glavni bukvi. – *Nauchni trudove VTU*, t. 9, № 1, pp. 435 – 489.)

THE REPRESENTATION OF PROPER NAMES OF HOLIDAYS IN THE DICTIONARY OF THE BULGARIAN LANGUAGE

Tsvetelina Georgieva

**Institute for Bulgarian Language "Prof. Lyubomir Andreychin",
Bulgarian Academy of Sciences**

cveti.g@ibl.bas.bg

Abstract. The article for the first time analyzes the proper names of holidays (simple and compound) included in the academic explanatory *Dictionary of the Bulgarian Language*. The study has a pragmatic aim – to draw lexicographers' attention to existing problems concerning the spelling of these names and the way they are presented.

Keywords: *proper names of holidays; spelling; descriptive dictionary*

Tsvetelina Georgieva
Institute for Bulgarian Language
Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
1113 Sofia, Bulgaria

СЪЩЕСТВИТЕЛНИТЕ ИМЕНА ОТ ОБЩ РОД В ПЪРВИЯ ЕДНОТОМЕН РЕЧНИК НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Ванина Сумрова

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, Българска академия на науките

vsumrova@ibl.bas.bg

Резюме. Докладът е посветен на съществителните имена от общ род в първия еднотомен тълковен речник на езика ни – *Български тълковен речник*, дело на авторски колектив от изтъкнати наши езиковеди и претърпял няколко издания, последното от които е допълнено и преработено. Представена е лексикографската интерпретация на разглежданата група имена и са очертани различията както между първото и последното му издание, така и със съществуващата традиция.

Ключови думи: *съществителни имена; общ род; лексикография*

1. Въведение

Лексикографският аспект на съществителните имена от общ род (по-нататък СИОР) в съвременните тълковни речници не е бил предмет на изследване. Тук се спирам на представянето на групата в първото (1955 г.) и в последното (1994 г.)[1] издание на *Българския тълковен речник*[2].

БТР / BTR, известен във филологическите среди като речника на седмината, е дело на авторски колектив от изтъкнатите наши езиковеди Л. Андрейчин, Л. Георгиев, Ст. Илчев, Н. Костов, Ив. Леков, Ст. Стойков, Цв. Тодоров, а последното, четвърто издание е преработено и допълнено от лексикографа Д. Попов.

Разглежданият труд, „първият завършен еднотомен тълковен речник“ у нас (Чоролеева / Choroleeva 2009: 354), претърпял няколко издания[3], става „основен лексикографски справочник за българското общество и училище в продължение на повече от половин век“ (Кювлиева-Мишайкова / Kyuvlieva-Mishaykova 2002 – 2003: 33)[4]. Нещо повече: в средата на XX век този речник заедно с тритомника *Речник на съвременния български книжовен език* (1955 – 1959) поставят началото на академичната българска лексикография (Крумова-Цветкова / Krumova-Tsvetkova 2013: 21) и създават „основата на всички по-късно издавани лексикографски справочници“ (Радева / Radeva 2017: 356).

2. Обект, предмет, цел и задачи на изследването

Обект на разглеждане в доклада са съществителните имена от общ род, а негов предмет – лексикографската им интерпретация в двете издания (първото и последното) на еднотомния *Българския тълковен речник*. Целта на доклада е да се представи микроструктурата[5] на разглежданата лексика, а задачата – да се анализират нейните особености и да се посочат разликите както между двете издания, така и със съществуващата дотогава лексикографска практика.

---

[1] През 2008 г. излиза негова допечатка без промени.

[2] По-нататък в текста със съкращението БТР / BTR се отбелязва както самият речник, така и последното му издание, а с уточнението БТР (1) / BTR (1) – първото издание.

[3] Второто издание е от 1963 г., а третото – от 1973 г., като в тях има „някои поправки и допълнения“ (БТР / BTR: 5), които не са конкретизирани и изведени на отделно място.

[4] Същата оценка за речника дава и друг изследовател: „един от основните общодостъпни тълковни справочници“ (Вътов / Vatov 2015: 350).

[5] „Микроструктурата на речника представя организацията на елементите в речниковите статии и илюстрира принципите на лексикографската обработка“ (Стефчева / Stefcheva 2018: 311).

3. Обща характеристика на СИОР като лексеми и заглавки

СИОР, каквито са *балама*, *будала*, *лудетина*, *мижитурка*, *пияница*, *роднина*, *хаймана*, *шушумига*, са обединени в група от следните общи черти: имат еднакъв завършек *-а*; „назовават лица и от двата пола“; „ситуативно, а не формално променят своя род в зависимост от обекта на описание“; те са „емоционално оцветени (с изключение на думата *роднина*)“ и „показват определено отношение на назоваващия към назоваваното лице въз основа на някакво негово качество, обикновено отрицателно“ (Мурдаров / Murdarov 2003: 53).

Особеностите на разглежданите имена по отношение на рода и на стилистиката им определят лексикографските маркери, които ги придружават, когато са заглавки в речник – двоен показател за рода и стилистична бележка[6].

4. Микроструктура

4.1. Граматичен маркер

Общо в БТР / BTR и в БТР (1) / BTR (1) откриваме почти 40 такива съществителни. Предговорите, уводните бележки и списъците със съкращения на двете разглеждани издания не отбелязват изрично групата на СИОР, но наличието на двойната бележка за рода – *м.* и *ж.* или в единични случаи *ж.* и *м.* – при съответните заглавки показва, че речниците съдържат имена от общ род.

Родът на разглежданите съществителни имена почти навсякъде е отразен с бележката *м.* и *ж.* Вариантът *ж.* и *м.* се среща само при *мижитурка*, *детеубȉйца*[7] и *убȉйца*. Рядко има поставяне в скоби на единия от двата рода: *м.* (и *ж.*) при *колега* и *юда*[2], *ж.* (и *м.*) при *гърбушка*, което очевидно показва по-голямата честота при употреба на името в рода извън скобите.

Избраният в речника начин на представяне в една двойна заглавка на мъжкородовите съществителни и производните им женскородови имена обуславя наличието на такъв тип заглавки и при някои СИОР, посочени заедно с друго име в мъжки род: *бохем м.* и *бохема м.* и *ж.*, *гърбушко м.* и *гърбушка ж.* (и *м.*), *детеубȉец м.* и *детеубȉйца ж.* и *м.*, *подлизȕрка м.* и *ж.* и *подлиурко м.*[8], *убиец м.* и *убȉйца ж.* и *м.*, *цареубȉец м.* и *цареубȉйца ж.* и *м.*, и само на едно място, поради завършека *-а* на името в мъжки/общ род, заедно с име в женски род: *колега м.* (и *ж.*) и *колежка ж.*

4.2. Лексикографски квалификатори

Тези квалификатори характеризират разглежданите лексеми, от една страна, спрямо принадлежността им или не към съвременния език, към книжовния език или към неговите езикови регистри и подсистеми, а от друга, според емоционално-експресивната им окраска.

В уводните бележки е отбелязано, че „основният подбор на думите в речника е направен от говоримия и писмен литературен език“, но че „освен тях са взети множество думи от разговорната реч на градското общество“ (БТР / BTR: 8)[9]. Това обяснява наличието на немалко маркирани като разговорни СИОР в речника.

Като разговорни в четвъртото издание на БТР са определени *загорȉтенджера*, *мижитурка*, *писарушка*, *симпатяга*, *скръндза*, *хаймана*, *хайта*, *шушумига*, а като книжни – *цареубийца* и *убийца*[10]. Има само една диалектна заглавка – *самȉца*, и една простонародна – *фукарȁ*.

---

[6] По различни причини обаче, споменати по-долу, не при всяко СИОР има такава бележка.

[7] С ударение само при първото им срещане в текста на доклада са представени сложните по състав лексеми, както и диалектните, остарелите и простонародните от съвременна гледна точка.

[8] В БТР (1) / BTR (1): *подлизурка м.* и *ж.* (и *подлизурко м.*).

[9] Този цитат присъства във всички издания, но аз го посочвам по последното издание, тъй като в БТР (1) / BTR (1) номерацията на страниците започва чак в началото на словника и всичко предхождащо го (предговор, уводни бележки, списък на използваните съкращения и на съкращенията на имената на цитираните автори (на художествена литература – б. м. В. С.) е без такава номерация.

[10] Бележката *книжно* при сходната лексема *детеубийца* е пропусната и заглавката е дадена като немаркирана.

Представянето в речника като немаркирани на заглавките *гърбушка*, *бъбрица*, *слабушка*, *фога*, *лудетина*, *пияница*, *халетина*, наред с *роднина* и *колега*, поставя въпроса дали те наистина са с такава характеристика, или е пропуск[11] отбелязването на тяхната принадлежност към разговорната реч. Същото се отнася и за заглавките *подлизурка* и *канàлия*, които поне във времето на последното издание на БТР / BTR не са неутрални.

От стилистичните бележки в речника са използвани: *презрително* – при *лапнѝмуха* и *шушумига*; *подигравателно* – при *загоритенджера*, и *пренебрежително* – при *писарушка*. Подобни бележки обаче липсват при заглавки като *мижитурка*, *скръндза*, *хаймана*.[12]

Различната стилистична квалификация на една и съща заглавка в отделните речници[13] е, от една страна, следствие от липсата на строги критерии, обуславящи поставянето на съответния лексикографски маркер, което води до неизбежен субективизъм в тези случаи[14], от друга, резултат от езиковия развой, при който лексемите променят своята стилистична характеристика или принадлежност към даден езиков регистър или подсистема, и от трета, последица от развитието на стилистиката и лексикографията като наука.

Трябва да се отбележи, че две от заглавките са с по два необичайно комбинирани за лексикографската практика маркера: *мàнга – разг. остар.* (заглавката не присъства в последното издание); *хърба – диал. жарг.* (с тази бележка[15] е в четвъртото издание). При първата лексема бележките би трябвало да означават, че тя, макар да се използва в разговорната реч, е вече остаряла, а при втората лексема – че е диалектна, но се използва (и) в жаргона[16].

От казаното може да се заключи, че правилното квалифициране на СИОР, респ. поставянето на лексикографски маркер, е сред проблемните въпроси, засягащи речниковата микроструктура.

4.3. Тълкуване на заглавките

Използваните при тълкуването на СИОР дефиниции са два типа: описателни и синонимни[17], като „стремежът на авторите е бил по възможно най-икономичен начин да представят и изтълкуват основната част от речника на съвременния български език“ (Георгиев, Русинов / Georgiev, Rusinov 1979: 185). В уводните бележки на речника е отбелязано, че кратките дефиниции са заложени в концепцията на БТР / BTR.

---

[11] БТР (1) / BTR (1) е изработен от 1946 до 1948 г., но по стечение на обстоятелства е отпечатан години след това – време, през което авторите са трупали лексикографски опит. Във връзка с това предговорът на БТР (1) / BTR (1) е фиксирал едно чистосърдечно признание за наличие на недостатъци в труда: „въпреки старанията на авторския колектив“ в Речника „несъмнено има грешки, пропуски и недоглеждания, някои от които авторите виждат едва сега, след като са придобили по-голям лексикографски опит“ (БТР (1) / BTR (1). Това признание говори за моралните качества на авторския колектив. По различни причини, за съжаление, слабости не липсват в който и да е лексикографски продукт.

[12] Първата лексема в РБЕ / RBE е с бележка *Неодобр.*, втората и третата – с бележка *Пренебр.* в СТРБЕ / STRBE.

[13] За разлика от БТР / BTR напр., квалификатор *разг.* имат заглавките *бъбрица* и *симпатяга* (в РБЕ / RBE), *слабушка* и *фога* (в РСБКЕ / RSBKE), а *подлизурка* е не само *разг.*, но и *пренебр.* (според РБЕ / RBE); лексемата *шушумига*, освен че е *разг.*, както е в БТР / BTR, е и *неодобр.* според РСБКЕ / RSBKE; лексемата *каналия* е книжна (РБЕ / RBE), а не неутрална, както е в БТР / BTR; *фукара* е *разг.* според БТР (1) / BTR (1) и РСБКЕ / RSBKE, но *прост.* (простонародно – б. м., В. С.) според БТР / BTR. Изброяването може да продължи.

[14] Повече по въпроса вж. Кузмова / Kuzmova 2016 и цитираната там литература.

[15] Тази комбинация на бележките се среща само в последното издание на БТР / BTR и е поставена на още две места: при второто значение на прилагателното *хърбав* ‘слаб, мършав, хилав, кокалест’ и при глагола *цуна* ‘целуна’.

[16] С бележка *Диал.* лексемата присъства в РРОДД / RRODD, където значението е ‘слаб, мършав човек или животно’, като илюстративните примери са от Г. Караславов и се отнасят за животно (*Ех, какви патки са тия негови аркадаши – жалят за някакви хърби и за разхлопаните си коли, а не жалят за България!*; *Бикоборецът се опусна за момент… Волът също се отпусна… У-у-у! – провикна се някой. – Не може да гътне една дърта хърба.*). Въпросът дали лексемата е диалектна, се нуждае от допълнително проучване.

[17] Изключение е обяснителното най-общо тълкуване на *каналия* ‘обиден епитет с различни отсенки’.

Описателните дефиниции най-често са с опорна дума *човек*, пояснена от съгласувано определение/съгласувани определения[18] или рядко – от несъгласувано определение/несъгласувани определения или определително изречение: *бъбрица* ‘бъбрив човек’, *лапнимуха* ‘глупав, наивен човек’, *мижитурка* ‘дребнав, незначителен и плах човек’, *нердда* ‘безобразен или обезобразен човек’, *самица* ‘сам човек’, *симпатяга* ‘много симпатичен човек’[19], *шушумига* ‘дребен, свит или безличен човек’, *халетина* ‘едър, грамаден човек’, *хърба* ‘слаб, мършав или кокалест прегърбен човек’, *юда*[2] ‘лош, лукав човек’, *гърбушка* ‘човек с гърбица’, *детеубийца* ‘1. Убиец на детето си. 2. Убиец на деца.’, *пияница* ‘човек, който пиянства’, *подлизурка* ‘човек, който се подлизва’, *роднина* ‘човек, с когото някой има кръвно или сватовско родство’, *загоритенджера* ‘човек, който дълго се застоява някъде на разговор (обикн. за жена)’. Като изключение е използвана друга опорна дума отново със съгласувано или несъгласувано определение: *лудетина* ‘буен, палав, необуздан младеж’, *колега* ‘другар по работа, служба, занятие, учение’.

Отклоненията от избрания модел са малко. В един-единствен случай опорната дума е удвоена чрез синонимен израз: *писарушка* ‘дребен, незначителен чиновник, служител в канцелария’. При тълкуването на единични заглавки са използвани две опорни думи – *мъж* и *жена* или мъжкородова лексема и производната ѝ от женски род: *бабанка* ‘силен, здрав, едър мъж или жена’ и *даскалѐтина* ‘дребен, незначителен даскал или даскалица’. При две заглавки дефиницията съдържа синтактични синоними: *сѝрота* (в 3. знач.) ‘човек, достоен за съжаление, който буди съжаление’, *убийца* ‘човек, който е убил някого, отнел е живота на друг човек’. Дефинициите с опорна дума относителното местоимение *който*, присъстващи в по-старата традиция (Сумрова / Sumrova 2023, 2025), тук са с единични срещания и то само в БТР (1) / BTR (1): *пияница* ‘който пиянствува’, *подлизурка* ‘който се подлизва’, *хàха* ‘който се смее много и гръмогласно’, *цареубийца* ‘който е извършил цареубийство’. Единствено при заглавката *слабушка* значението се отнася и за животно, а не само за лице: ‘телесно слаб човек или животно’.

Със синонимна дефиниция са представени *джумѐрка* (във 2. знач.) ‘скъперник’, *салмà* ‘лудетина’, *будала* ‘глупак, простак’, *разкрѝва* ‘смешник, шегобиец’, *фукара* ‘бедняк, сиромах’, *хаймана* ‘безделник, нехранимайко’, *сирота* (в 1. знач.) ‘сирак, сираче[20]’, *щѝрка* ‘щурак[1], щурчо’, *манга* ‘уличник, невъзпитан човек[21], лигльо’, *хайта* ‘хаймана, вагабонтин, безделник’, *фога* ‘фокусник, хитрец, вагабонтин, мошеник’. Забелязва се, че някои са тълкувани с един синоним, а други – с до четири. Само с друго СИОР – *лудетина*, е тълкувана лексемата *салма*. СИОР *хаймана*, наред с мъжкородовите имена, присъства в дефиницията на *хайта*, обаче при заглавката *хаймана* не е посочена синонимната лексема *хайта*, което е пропуск.

Рядко СИОР са многозначни. В разглеждания речник такива са *сирота* ‘1. Сирак, сираче. 2. Останал без деца родител. 3. Човек, достоен за съжаление, който буди съжаление.’ и *детеубийца* ‘1. Убиец на детето си. 2. Убиец на деца.’. Изключение в разглежданата група имена е също дадена многозначна лексема да е от общ род само в едно от значенията си. Така е при лексемата *бохема*, която е от общ род само в 1. знач. ‘човек, обикн. художник, писател, артист и под., който води весел, безгрижен и безреден живот’, докато във 2. знач. е събирателно съществително от ж. р. ‘съсловие на художници, писатели, артисти и др., които живеят такъв живот’, и при *джумерка*[22]: в 1. знач. лексемата е от ж. р. и означава ‘пръжка’, а във 2. знач. е от общ род и означава ‘скъперник’.

---

[18] Синтактичната връзка между тях може да е безсъюзна (със запетая) или съюзна (със съюзите *и* или *или*).

[19] Тук съгласуваното определение *симпатичен* е с обстоятелствено пояснение *много*, сочещо висока степен на названия признак.

[20] Само тук вторият посочен синоним е умалително име от първия.

[21] Тъй като липсва еднословен синоним, е използвано описателно название.

[22] РБЕ / RBE отразява омонимия, а не полисемия при тази лексема: *джумерка*[1] *м.* и *ж. Диал.* Скъперник.; *джумерка*[2] *ж. Диал.* **1.** Обикн. *мн.* Пръжка; джиберина, джигарида, джирка. **2.** *Прен. Ирон.* Слаб, сух човек и обикн. дребен на ръст. В Речника на Найден Геров заглавките са също две, но имат и формална разлика: едната (*джюмерка*) е от ж. р. и назовава скъперник, а втората е плуралия тантум (*джюмерки*) със значение ‘пръжка’.

При две от заглавките след дефиницията в скоби има обяснителни бележки: при *загоритенджера* се посочва, че се отнася обикн. за жена, а при *юда*[2] – че лексемата е „по името на предателя на Христос“.

4.4. Отразяване на синонимията

Речниковата статия отразява синонимите на заглавните единици.[23] При СИОР срещаме по един синоним: при *бабанка* – юначага, *мижитурка* – шушумига, *шушумига* – мижитурка, *нерода* – изрод, *пияница* – алкохолик, *тѐпка* – пелтек, *халетина* – хала, *хаха* – веселяк; по два синонима: при *бъбрица* – бъбривец, дърдорко, *лудетина* – немирник, лудньо, *сирота* (в 3. знач.) – сиромах, клетник; по три или повече синоними: при *роднина* – рода, сродник, родственик, *лапнимуха* – глупак, хапльо, лапнишаран, *подлизурка* – мазник, угодник, подмазвач, *каналия* – негодник, мошеник, вагабонтин, скот, куче. Забелязва се, че като изключение синонимите не са съществителни имена за лица, а имена, които назовават лице по преносен път (*хала*, *скот*, *куче*).

4.5. Илюстративен материал

При СИОР, както и при останалите заглавки, почти липсва илюстративен материал.[24] Откриваме авторските примери: *Бабанка си ти! Тая мижитурка нищо няма да направи. Той ми е роднина по майка. Гостувах у едни роднини. Твоята роднина те търси. Останал съм самица. Голям симпатяга е. И тоя ѝ син излезе хаймана. Изигра ме този юда. Дъщеря му е една лудетина. Наш Иван е жива разкрива. Ех че си щурка*![25], и единични примери от художествената литература и от фолклора – от Ал. Константинов: *Да беше някоя богата, ами тя фукара като мене*, от Ив Вазов: *Тоя консул бил голям будала*, от К. Христов: *О, майко, как си имала ти сила изчадия, нероди да родиш*[26], от народна песен: *Страшна беда, хала халетина, халетина, църна арапина*. Възможността за двояка употреба на разглежданите имена, въпреки оскъдния материал, все пак е фиксирана, когато те са използвани (макар и не в една и съща заглавка) със съгласувано определение: *една лудетина, тая мижитурка, твоята роднина, жива разкрива*, от една страна, и *голям будала, голям симпатяга, този юда*, от друга.

4.6. Отразяване на произхода

В концепцията на речника е заложено да се посочи произходът на заглавните единици.[27] СИОР с чужд произход са: *бабанка*, *хаймана*, *хайта* – от турски, от арабски през турски – *фукара*, от италиански – *каналия* и *фога*, от руски – *симпатяга,* от френски – *бохема*, от новогръцки – *манга*, от еврейски – *сатана*, *юда*[2]. Бройката показва, че една трета от включените СИОР са с чужд произход.

---

[23] Те се поставят след дефиницията след знака точка и запетая.

[24] Характерно изобщо за БТР / BTR е, че „илюстративните примери са кратки, най-често съставени от авторите и по-рядко от художествената и друга литература“ (Вътов / Vatov 2015: 348).

[25] Последните три примера са от БТР (1) / BTR (1).

[26] Примерите от Ив. Вазов и от К. Христов са от БТР (1) / BTR (1).

[27] Той е посочен в квадратни скоби: след родовата характеристика (в първите три издания) и най-накрая на речниковата статия (в четвъртото издание).

5. Различия между двете издания

Интересно е да се покажат различията между първото и последното издание на речника при отразяването на СИОР.[28] Те засягат основно броя и стилистичната квалификация[29] на единиците.

Само в БТР (1) / BTR (1) ще откриете лексемите *даскалетина, джумерка, манга, нерода, разкрива, салма, тепка* ‘тепкав човек; пелтек’, *хаха, щурка*. Отсъствието на такъв тип лексеми в БТР / BTR е следствие от концепцията на преработеното издание, в чийто предговор се посочва, че „от речника са отпаднали не малко подчертано редки, остарели или диалектни думи“ поради това, че тяхното „присъствие в лексикалната система на езика и в речта на съвременния българин не е достатъчно убедително“ (БТР / BTR: 5).

Лексемата *будала* е от общ род и немаркирана в БТР (1) / BTR (1), докато в БТР / BTR е определена като лексема от ж. р. и маркирана като разговорна и пренебрежителна. Лексемата *бохема* е от общ род според БТР / BTR, но от мъжки – според БТР (1) / BTR (1), където е и само с едно значение[30]. Заглавката *сатана* е от общ род в БТР (1) / BTR (1)[31], но от мъжки – в БТР / BTR. Лексемата *хърба* в БТР (1) / BTR (1) е с бележка областно, докато в БТР, както вече стана въпрос, е с комбинираната бележка *диал. жарг*. Областна според БТР (1) / BTR (1) е *фога*, докато според БТР / BTR не е маркирана. Лексемата *убийца* е определена като СИОР и в двете издания, но в БТР (1) / BTR (1) показателят *м. р.* е поставен в скоби – *ж.* (и *м.*) – и заглавката е без стилистичен маркер, докато БТР / BTR я определя като книжна. Неприсъстващите в БТР / BTR заглавки *даскалетина* и *хаха* са квалифицирани като разговорни, а *нерода* – като поетична.

Единични формални различия между двете издания на речника има и при тълкуванията, както и при броя на посочените синоними. При *пияница* дефиницията в БТР (1) / BTR (1) е ‘който пиянствува’, в БТР / BTR – ‘човек, който пиянства’, като следват синонимите *алкохолик* и *пияч* в БТР (1) / BTR (1) и само *алкохолик* в БТР / BTR. *Подлизурка* в БТР (1) / BTR (1) е тълкувана като ‘който се подлизва’ и са посочени синонимите *мазник* и *угодник*, а в БТР / BTR като ‘човек, който се подлизва’, като е добавен още един синоним *подмазвач*. Дефиницията на *убийца* в БТР (1) / BTR (1) е ‘човек, който е убил друг човек, отнел му е живота’, а в БТР / BTR – ‘човек, който е убил някого, отнел е живота на друг човек’. Вижда се, че в последното издание при тълкуването е направена не само синтактична, но и, както стана въпрос вече, концептуална редакция (относителното местоимение *който* е заменено с друга опорна дума в дефинициите).

В БТР / BTR е добавен произходът – от италиански – на лексемата *фога*.

В БТР (1) / BTR (1) са използвани лексикографски квалификатори „*нар.* (народно) – думи, широко разпространени в народната и битова реч“ (при заглавката *тепка*) и „*обл.* (областно) – думи, присъщи на един или няколко диалекта“ (при заглавките *джумерка, разкрива, фога, хърба, щурка*). Тези маркери в БТР / BTR са заменени с бележката *диал.* (диалектно). Промяната в лексикографския апарат е следствие от развитието на лингвистиката, в частност – на диалектологията, и конкретно – на научното разбиране за териториален говор (диалект). Прави впечатление, че в БТР (1) / BTR (1) сред маркираните СИОР преобладават диалектните. Това се обяснява с факта, че в словника са включени множество лексеми от този регистър (БТР / BTR: 8).

В БТР / BTR в отличие с БТР (1) / BTR (1) е включена бележка *прост.* (простонародно), давана „за означаване на по-силна стилистична сниженост в сравнение с разговорния стил“ (БТР / BTR: 6), която от разглежданата група имена характеризира само заглавката *фукара*.

---

[28] Направените принципни промени са описани в предговора към четвъртото издание.

[29] Причините за нея вече бяха посочени.

[30] Не е отразено събирателно значение, а само значението ‘човек от интелигенцията, необезпечен материално в буржоазното общество (актьор, художник, литератор и пр.), който води безгрижен и безреден живот’, което, ако не е пропуск, показва по-късната поява на това събирателно значение в езика ни.

[31] БТР (1) / BTR (1) не уточнява, че лексемата е от общ род само във второто си, преносно значение ‘злобен, коварен човек’, но не и в първото, прякото ‘дявол’, в което е име от м. р.

6. Различия с предходни речници

При сравняване на лексикографското представяне на СИОР в БТР / BTR и в предходни тълковни речници, на Н. Геров (Речник на българския език, т. 1 – 5, 1895 – 1904) и на незавършения *Български тълковен речник с оглед към народните говори* (Т. 1, А – К (1951) и т. 2, Л – Р (в машинописен вариант от началото на 60-те на XX в.; неиздаден) например, се наблюдават типични разлики.

В БТР / BTR се забелязва тенденция към еднотипност на родовия лексикографски маркер при разглежданата група имена: двойна бележка за рода *м.* и *ж.*, която само като изключение е във вида *ж.* и *м.* или с поставяне на единия от родовите показатели в скоби, докато в *Български тълковен речник с оглед към народните говори* този маркер се среща в немалко различни варианти.

Дефинициите в БТР / BTR и в двете издания с единични изключения, вече посочени, имат следните характеристики: те са описателни или синонимни в отличие с другите речници, където се срещат още два вида дефиниции: структурно-описателни и синонимно-описателни/описателно-синонимни[32]; синтезирани са и представляват прости изречения; изчистени са от относителното местоимение *който* и от словосъчетанието *мъж или жена* като опора на тълкувателната парафраза.

Сред синонимите и при синонимните дефиниции в БТР / BTR няма женскородови съответствия, каквато практика съществува[33], а присъстват имена от мъжки, и рядко от общ род или имена за нелица в преносна употреба.

Поради обхвата на речника в БТР / BTR не се срещат умалителни, увеличителни или редица диалектни СИОР, както и дълги синонимни редове от диалектни синоними, характерни за другите два речника[34].

Накратко – в БТР / BTR е преодоляна пъстроликостта по отношение на граматичните бележки, както и спрямо начините за семантизация, характерни за предишните лексикографски трудове.

7. Заключение

Според произхода и състава си преобладаващата част от СИОР и в речника, и изобщо са домашни прости по състав лексеми. Сложните по състав лексеми в разглежданите издания са единични: *загоритенджера*, *лапнимуха*, *цареубийца*, *детеубийца*. Друга характерна особеност на СИОР е, че почти всички са с по едно значение, а не са многозначни.

Отдавна е отбелязано преминаването на част от разгледаните имена „към пасивния речников пласт“, поради което само малко над 20 от тях са „със сравнително висока фреквентност“ (Чакърова / Chakarova 2011). Почти всички те намират място в БТР / BTR. Тази тенденция, заедно с концепцията на последното издание на речника, посочена по-горе, обяснява различията в броя на заглавките, представляващи СИОР, както между неговите две разгледани издания, така и в сравнение със съществуващата лексикографска традиция.

---

[32] Напр. *бъ̀брица* ‘който много бъбре или дрънка’ и *задо̀рица* ‘задирка, който обича да се задиря’ (Сумрова / Sumrova 2025: 313), както и *за̀тра* (във 2. знач.) ‘тънък слаб човяк, жулявий, жульо, джигра’ (Сумрова / Sumrova 2023: 69).

[33] Напр. синонимната дефиниция при *здравѝца II.* (здравица[2] – б. м., В. С.) ‘здравенак, здравеначка’ и синонимите при *мързелѝвщина – обл.* мръзльо, мръзла, нехрьо, нехра (Сумрова / Sumrova 2025: 313, 315); синонимната дефиниция при *врътокъ̀ща* ‘врътокъщник, врътокъщница’, при *мрьзелѝвщина* ‘мрьзелив, мрьзелива, мрьзла, мрьзльо, нехра, нехрьо’ (Сумрова / Sumrova 2023: 68), синонимите на *немарлѝвщина* – нехайник, нехайница, и на *неупдѝгдста* – некадърник, некадърница (Сумрова / Sumrova 2023: 70).

[34] Напр. синонимите при „*пияница*: пиянец, пиянушка, локач, смукач, бекрия“ (Сумрова / Sumrova 2025: 314), при „*хайта* (в 1. знач.) – хаймана, хаирсъзин, хурсузин (урсуз – б. м., В. С.), нехранимайко, пустикукьовци“ (Сумрова / Sumrova 2023: 70).

Обхватът на групата на СИОР и преценката за тяхната маркираност – според езиковия им регистър и според стилистиката им, респ. изборът на лексикографските бележки, с които да са придружени заглавките – са сред спорните въпроси, които съпътстват речниковите статии на тези имена и в днешните справочници.

Накратко, лексикографският портрет на СИОР в първия еднотомен речник на българския език илюстрира съвременния етап при представянето на групата, показва различията с по-ранни речници и очертава „проблемните зони“.

Източници / Sources

БТР Попов, Д. и др. *Български тълковен речник*. София: Наука и изкуство, 1994. (BTR Popov, D. et al. *Balgarski talkoven rechnik*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1994.)

БТР (1) Андрейчин, Л. и др. *Български тълковен речник.* София: Държавно издателство „Наука и изкуство“, 1955. (BTR (1) Andreychin, A. et al. *Balgarski talkoven rechnik*. Sofia: Darzhavno izdatelstvo “Nauka i izkustvo” 1955.)

РБЕ *Речник на българския език* (онлайн). А – системност. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, Институт за български език, 2001–2023. [11.01.2026] (RBE: *Rechnik na balgarskiya ezik* (online). A – sistemnost. Sofia, Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”, Institut za balgarski ezik, 2001–2023. [11.01.2026])

РРОДД: Илчев, Ст. и др. *Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век.* София: Издателство на БАН, 1974. (RRODD: Ilchev, St. et al. *Rechnik na redki, ostareli i dialektni dumi v literaturata ni ot XIX i XX vek.* Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1974.)

РСБКЕ *Речник на съвременния български книжовен език*. Т. 3. София: Издателство на БАН, 1959. (RSBKE *Rechnik na savremenniya balgarski knizhoven ezik*. T. 3. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1959.)

СТРБЕ: Буров, Ст. и др. *Съвременен тълковен речник на българския език с приложения*. Велико Търново: Gaberoff, 1999 – 2000. (STRBE Burov, St. et al. *Savremenen talkoven rechnik na balgarskiya ezik s prilozheniya*. Veliko Tarnovo: Gaberoff, 1999 – 2000.)

Цитирана литература / References

Вътов 2015: Вътов, В. *Лексикология и фразеология на българския език (Лексемика. Семантика. Фраземика. Ономика. Лексикография)*. Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“. (Vatov 2015: Vatov, V. *Leksikologiya i frazeologiya na balgarskiya ezik (Leksemika. Semantika. Frazemika. Onomika. Leksikografiya)*. Veliko Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo “Sv. sv. Kiril i Metodiy”.)

Георгиев, Русинов 1979: Георгиев, Ст., Р. Русинов. *Учебник по лексикология на българския език*. София: Наука и изкуство. (Georgiev, Rusinov 1979: Georgiev, St., R. Rusinov. *Uchebnik po leksikologiya na balgarskiya ezik.* Sofia: Nauka i izkustvo.)

Крумова-Цветкова 2013: Крумова-Цветкова, Л. Българската лексикография в началото на XXI в. – В: *70 години българска академична лексикография.* София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, с. 21 – 29. (Krumova-Tsvetkova 2013: Krumova-Tsvetkova, L. Balgarskata leksikografiya v nachaloto na XXI v. – In: *70 godini balgarska akademichna leksikografiya*. Sofia: Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”, pp. 21 – 29.)

Кузмова 2016: Кузмова, М. Към въпроса за стилистичните особености на фразеологизмите в българския език и тяхното фразеографско представяне. – В: *Лексикографията в началото на XXI в*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 451 – 457. (Kuzmova 2016: Kuzmova, M. Kam vaprosa za stilistichnite osobenosti na frazeologizmite v balgarskiya ezik i tyahnoto frazeografsko predstavyane. – In: *Leksikografiyata v nachaloto na XXI v.* Sofia: Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”, pp. 451 – 457.)

Кювлиева-Мишайкова 2002 – 2003: Кювлиева-Мишайкова, В. Стефан Илчев – лексикограф по призвание (1898 – 1983). – *Лексикографски преглед*, № 5 – 6, с. 31 – 34. (Kyuvlieva-Mishaykova 2002 – 2003: Kyuvlieva-Mishaykova, V. Stefan Ilchev – leksikograf po prizvanie (1898 – 1983). – *Leksikografski pregled*, № 5 – 6, pp. 31 – 34.)

Мурдаров 2003: Мурдаров, В. *Още 99 езикови съвета*. София: Просвета. (Murdarov 2003: Murdarov, V. *Oshte 99 ezikovi saveta*. Sofia: Prosveta.)

Радева 2017: Радева, В. *Българска лексикология и лексикография*. София: Изток – Запад, 2017. (Radeva 2017: Radeva, V. *Balgarska leksikologiya i leksikografiya*. Sofia: Iztok – Zapad.)

Стефчева 2018: Стефчева, Р. Речник на хърватските анималистични фразеологизми. – *Език и литература*, № 3 – 4, с. 309 – 311. (Stefcheva 2018: Stefcheva, R. Rechnik na harvatskite animalistichni frazeologizmi. – *Ezik i literatura*, № 3 – 4, pp. 309 – 311.)

Сумрова 2023: Сумрова, В. Съществителните имена от общ род в Найден-Геровия речник. – *Български език*, № 3, с. 64 – 77. <https://www.balgarskiezik.eu/3-2023/0_0_5_VANINA%20SUMROVA_str.%2064-7_BG.pdf> (Sumrova 2023: Sumrova, V. Sashtestvitelnite imena ot obsht rod v Nayden-Geroviya rechnik. – *Balgarski ezik*, № 3, pp. 64 – 77. <https://www.balgarskiezik.eu/3-2023/0_0_5_VANINA%20SUMROVA_str.%2064-7_BG.pdf>)

Сумрова 2025: Сумрова, В. Съществителните имена от общ род в „Български тълковен речник“ на Ст. Младенов. – В: *Книжовният език и диалектите – исторически и съвременни аспекти. Сборник в чест на 90-годишнината от рождението на проф. Ив. Кочев (1935 – 2021 г.)*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 310 – 319. (Sumrova 2025: Sumrova, V. Sashtestvitelnite imena ot obsht rod v “Balgarski talkoven rechnik” na St. Mladenov. – In: *Knizhovniyat ezik i dialektite – istoricheski i savremenni aspekti. Sbornik v chest na 90-godishninata ot rozhdenieto na prof. Iv. Kochev (1935 – 2021 g.)*. Sofia: Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”, pp. 310 – 319.)

Чакърова 2011: Чакърова, Кр. Формално-семантична характеристика на съществителните от общ род в съвременния български език. – В: *Следите на словото*. Пловдив: Контекст, с. 324 – 339. https://www.academia.edu/27356761/. (Chakarova 2011: Chakarova, Kr. Formalno-semantichna harakteristika na sashtestvitelnite ot obsht rod v savremenniya balgarski ezik. – In: *Sledite na slovoto*. Plovdiv: Kontekst, pp. 324 – 339. https://www.academia.edu /27356761/.)

Чоролеева 2009: Чоролеева, М. Периодизация на развитието на българската лексикография. – В: *Езиковедски изследвания в чест на чл.-кор. проф. д-р Тодор Бояджиев, проф. д-р Венче Попова и проф. Петър Пашов.* София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 351 – 358. (Choroleeva 2009: Choroleeva, M. Periodizatsiya na razvitieto na balgarskata leksikografiya. – In: *Ezikovedski izsledvaniya v chest na chl.-kor. prof. d-r Todor Boyadzhiev, prof. d-r Venche Popova i prof. Petar Pashov*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski ”, pp. 351 – 358.)

COMMON NOUNS IN THE FIRST ONE-VOLUME DICTIONARY OF THE BULGARIAN LANGUAGE

Vanina Sumrova

Institute for Bulgarian Language "Prof. Lyubomir Andreychin", Bulgarian Academy of Sciences

vsumrova@ibl.bas.bg

Abstract. The report is dedicated to the common nouns in the first one-volume explanatory dictionary of our language – *Bulgarian Explanatory Dictionary*, the work of a team of authors of prominent Bulgarian linguists and which has undergone several editions, the last of which has been supplemented and revised. The lexicographic interpretation of the group of names under consideration is presented and the differences between its first and last editions, as well as with the existing tradition, are outlined.

Keywords*: nouns; common gender; lexicography*

Vanina Sumrova
Institute for Bulgarian Language
Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
1113 Sofia, Bulgaria

ОГЪНЯТ В БЪЛГАРСКАТА ФРАЗЕОЛОГИЯ (ОСНОВНИ МЕТАФОРИЧНИ МОДЕЛИ)

Красимира Василева

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

k.vasileva@ts.uni-vt.bg

Резюме. Изследването цели извеждането на основните устойчиви метафорични модели с област източник концепта огън, представени във фразеологията на българския език. Анализът се основава на класификационния подход, като са приложени елементи от методите на семантичния анализ, когнитивнометафоричния анализ и лингвокултурната интерпретация. Резултатите показват как езиковото съзнание превръща природната стихия в когнитивен и културен символ, който съхранява колективната памет на българина и с оглед антропоцентричността на езика закономерно служи като основа за концептуализиране предимно на различни емоции и състояния на езиковата личност, както и на изпитания и конфликтни ситуации, в които тя може да се окаже.

Ключови думи*: концепт; огън; фразеология; концептуална метафора; метафоричен модел*

1. Увод

В съвременната антропоцентрична лингвистика езикът се разглежда като система, въплъщаваща и отразяваща механизмите на познание и културата на своите носители, а сред най-съществените особености на фразеологизмите като езикови единици се оказва закрепената в тях информация за менталността, манталитета, начина на мислене и ценностните нагласи и ориентири на езиковата общност. Особен интерес представляват фраземите, при които преосмислянето на значението се базира на метафоричен пренос, основан на първичните елементи на битието – огън, вода, въздух и земя. Като един от тези елементи огънят е натоварен с изключително богата символика както в универсалната общочовешка, така и в българската лингвокултура – от сакралния образ и топлината на домашното огнище до разрушителната сила на стихията, която всява страх у човека. Това предопределя високата продуктивност на огъня като базов образ, използван при концептуализацията на абстрактни явления в езиковото съзнание.

Обект на настоящото изследване са фразеологичните единици с компонент лексемата *огън*, неин синоним или друга дума, представяща вербално стихията. Предмет на анализа са метафоричните модели, реализирани в съответните изрази. Целта е да се изведат устойчивите метафорични модели с област източник концепта[1] *огън* във фразеологията на българския език.

Емпиричният материал се състои от 121 фраземи[2] с общо 142 значения, ексцерпирани от двутомния „Фразеологичен речник на българския език“ (Ничева и др. / Nicheva et al. 1974), от „Нов фразеологичен речник на българския език“ (Анкова-Ничева / Ankova-Nicheva 1993) и от многотомния „Речник на българския език“ (РБЕ / RBE 2002). Анализът се основава на класификационния подход, като са приложени елементи от методите на семантичния анализ, когнитивнометафоричния анализ и лингвокултурната интерпретация.

[1] В настоящата работа се подкрепя виждането на В. Карасик, че лингвокогнитивният и лингвокултурологичният подход към анализа на концепта не бива да се изключват взаимно, а напротив: „Концептът като ментално образувание в съзнанието на индивида е изход към концептосферата на социума (т.е. на културата), а концептът като единица на културата е фиксация на колективния опит, който става достояние на индивида“ (Карасик 2002: 97). От тази позиция лингвокултурният концепт се разглежда като многопризнаков и многокомпонентен мисловен конструкт, който получава поливариантна езикова репрезентация и отразява конкретен или абстрактен фрагмент от действителността, маркиран с културна значимост (вж. Василева / Vasileva 2019: 38 – 44).

[2] В посочения общ брой фразеологизми се включват и фразеологичните варианти, представени в отделни речникови статии.

2. Метафоричните модели в съзнанието и в езика – лингвокогнитивни и лингвокултурни аспекти

Настоящата работа се опира на теоретичните платформи на когнитивната лингвистика и на лингвокултурологията, които разглеждат метафората не само като механизъм за развитие на полисемията, но и като способ за концептуализиране на действителността и същевременно за вербално отразяване на мисленето и културата на езиковата личност. В центъра на вниманието на когнитивната лингвистика се намира езикът като „общ когнитивен механизъм, като когнитивен инструмент – система от знаци, играещи роля в репрезентацията (кодирането) и в трансформацията на информацията“ (КРКТ / KRKT 1996: 53 – 54). Езикът е най-важният източник за изследване на концептуалната система, а метафората е основно средство за разбиране и концептуализация на абстрактните същности. Дж. Лейкъф и М. Джонсън утвърждават, че способността да разбираме опита с помощта на метафората е като едно от чувствата, като виждането, осезанието и слуха и че „обръщането към метафорите остава единственият начин за възприемане и осъзнаване в опита на по-голямата част от действителността“ (Lakoff, Johnson 1980: 239). Най-общо процесът на метафоризация се основава на взаимодействието на две области (структури) от знания – област източник, която съдържа знание с по-конкретен характер, добито в процеса на непосредствения опит на човека, и област цел, съдържаща знание с по-неопределен характер. Между двете области се създават асоциативни връзки, вследствие на което се осъществява проекция (налагане) на първата област върху втората. Резултатът е определен метафоричен модел, напр. животът е пътешествие, спорът е война, времето е пари и т. н.[3].

Комплексната природа на езика предопределя статута му не само на неизменна част от когницията, но и на феномен, който „отразява взаимодействието между психологическите, комуникативните, функционалните и културните фактори“ (Ченки / Chenki 2002: 342). В тази връзка изследването на фразеологизмите и заложените в тях метафорични модели придобива специфична значимост от позициите на лингвокултурологията. Фразеологизмите се разглеждат като носители на културнозначима информация и дори представянето на елементи от универсалната общочовешка картина на света неминуемо се отличава с етноспецифика във фразеологията: „Пълното тъждество на отразената във фразеологичния фонд на два или повече езика концептуализация на действителността е извънредно рядко явление. Едни и същи образи от обкръжаващата действителност пораждат различни асоциации, осмислят се от различни страни, в тях се обособяват различни концептуални признаци, изразяващи строго националното отражение към света на носителите на една или друга култура, както и процесите на светоглед и светоразбиране в различните лингвокултурни общества“ (Ковалева / Kovaleva 2011: 69). Ст. Калдиева-Захариева с основание сочи, че както фразеологията, така и пословиците и поговорките „са рожби на творческата инвентивност и оригиналност, на осмисляне и асоцииране на факти и образи, на умението да се осмива и иронизира, да се възхищава и презира. Те задоволяват човешките потребности от изразяване на отношение, преценка, емоция, световъзрение, морал и естетика, от засвидетелстване на активна позиция, от желание за намеса и промяна в устройството на света“ (Калдиева-Захариева / Kaldieva-Zaharieva 2013: 63). По такъв начин фразеологизмите без съмнение кодират културни сценарии и са незаменимо свидетелство за ценностните нагласи и ориентири на носителите на езика.

[3] Разработеният от Дж. Лейкъф и М. Джонсън подход намира голям брой последователи в лингвистичните среди. Подробна информация за развитието на теорията за концептуалната метафора вж. у Петрова / Petrova 2003: 21 – 40; Генова / Genova 1997; Shibles 1971.

3. Типология на метафоричните модели с област източник *огън* в българската фразеология

Класификацията на ексцерпирания за изследването материал се основава на целевия домейн на метафоризацията – областта цел, която се концептуализира чрез метафоричното съотнасяне с огън. Основното изискване, за да бъде определен даден метафоричен модел като базов за българската фразеология, е той да бъде регистриран в поне 25 (тоест приблизително в 1/5) от разгледаните значения на фразеологичните единици. Разпределението на изразите, илюстриращи основните установени метафорични модели и подмодели в анализирания езиков корпус, има следния вид:

3.1. Модел ИЗПИТАНИЕТО Е ОГЪН – реализира се в общо 38 фразеологични значения чрез следните подмодели:

3.1.1. Тежкото положение/неприятностите са огън:

Горя между два огъня Имам двойни неприятности, намирам се в много тежко положение[4].

Запалва ми се огън в главата Сполетяват ме големи неприятности, изпадам в много тежко положение.

Зарит ми е огъня Лошо ми е положението, зле съм.

Между два огъня (съм) Положението ми е крайно тежко, застрашен съм от опасности или от неприятности от две страни, които обикновено са с противоположни интереси или изисквания

Наклаждам/наклада на огъня някого Докарвам някому беда, причинявам му неприятности

Преминал през огън (и вода) Който има голям опит, който е извънредно опитен, обигран, понеже е прекарал всякакви изпитания, трудности.

Намирам се/намеря се между два огъня 1. Положението ми е крайно тежко, застрашен съм от опасности или неприятности от две страни, които обикновено са с противоположни интереси или изисквания; 2. Изпадам в крайно тежко положение, застрашен от опасности или неприятности от две страни.

Огън ми гори на главата Намирам се в крайно тежко положение, имам големи грижи, неприятности, трудности.

Пека на огън (някого). Създавам големи неприятности на някого. Подлагам някого на големи изпитания, мъчения; измъчвам, изтезавам.

Пека се на два огъня Изпаднал съм, намирам се в много тежко положение, имам двойни неприятности, подложен съм на двойни изтезания.

Пека се на огън Изпаднал съм, намирам се в много тежко положение, имам големи неприятности; подложен съм на големи изпитания, трудности.

Пържа се на огън Изпаднал съм, намирам се в много тежко положение, имам големи неприятности; подложен съм на големи изпитания, трудности.

На един огън се пържа с някого В едно и също лошо положение съм с някого; еднакво се мъчим.

Изгоря къщата на някого Причинявам голяма неприятност, щета на семейството на някого, докарвам му нещастие, съсипвам.

Изгоря чергата на някого Причинявам голяма неприятност, щета на семейството на някого, докарвам му нещастие, съсипвам.

Минал през огън <и вода> Който има голям опит, който е извънредно опитен, обигран, понеже е прекарал някакви изпитания, трудности.

Покрай сухото гори и суровото Употребява се, когато заедно с виновния пострадва и някой невинен.

На много огньове съм се пърлил Много съм преживял и препатил в живота си, затова съм опитен.

[4] Значенията на фразеологичните изрази представят без изменение формулировките в речниците, от които е извлечен материалът.

3.1.2. Страданието/наказанието е огън:

Минавам/мина през огън и вода (за някого или нещо). Преживявам, прекарвам всякакви изпитания, трудности за някого или нещо.

Гори ми сърцето Изпитвам някаква мъка.

Варя се <като> на огън Страдам, измъчвам се душевно от нещо.

Изгоря до (по) черния дроб Отмъщавам жестоко на някого.

Заривам/зария огъня Отмъщавам на някого, наказвам го.

Набирам се като сукар на огън Мъча се, наказвам се за нещо.

Зария огъня Отмъщавам някому, наказвам го.

3.1.3. Физическото неразположение е огън:

Хвърля ме/хвърли ме в огън 1. Имам висока температура, горя; 2. От силно смущение, вълнение и безпокойство, тревога усещам силна горещина, смущавам се, разтревожен съм и се сгорещявам.

Гори ми сърцето Усещам силна жажда или болка.

3.1.4 Смъртта/ унищожението е огън:

Минавам/мина под огън <и под нож> Обикн. За населено място и жителите му – бивам напълно унищожен.

На огън и меч, подлагам На пълно унижение, разорение (обикн. населено място)

Огън и меч Пълно разорение, жестоко унищожение на хора и материални блага.

Изгарям/Изгоря душата някому 1. Ограбвам, опропастявам някого; 2. Погубвам някого, ставам причина за гибелта му.

Изгоря душицата 1. Ограбвам, опропастявам някого; 2. Погубвам някого, ставам причина за гибелта му.

Минавам/мина под огън <и под нож> Обикн. за населено място и жителите му – бивам напълно унищожен.

Изгасих ти борницата Ще те унищожа (употребява се като закана).

3.2. Модел КОНФЛИКТЪТ/ОПАСНОСТТА Е ОГЪН – тук се включват общо 26 значения, разпределени в два подмодела:

3.2.1. Конфликтът е огън

Гася огъня с масло Правя да се увеличи разпрата; подклаждам, раздухвам разпра.

Гася огъня със зехтин Правя да се увеличи разпрата; подклаждам, раздухвам разпра.

Наливам/налея масло в огъня 1. Подбуждам, подстрекавам още повече някого, за да извърши нещо; 2. Съдействувам, спомагам за изострянето на някакви неприязнени чувства, настроения.

Подливам/подлея масло на огъня 1. Подбуждам, подстрекавам още повече някого, за да извърши нещо; 2. Съдействувам, спомагам за изострянето на някакви неприязнени чувства, настроения

Пошел съм с мехове на огън Умишлено подбуждам към кавга хора, които се карат.

Раздухвам/раздухам огъня 1. Подбуждам подстрекавам още повече някого, за да извърши нещо; 2. Съдействувам за изострянето на някакъв конфликт, спор и под.

Турям/туря (турвам/турна) масло на (в) огъня 1. Подбуждам подстрекавам още повече някого, за да извърши нещо; 2. Съдействувам, спомагам за изострянето на някакви неприязнени чувства, настроения.

3.2.2. Рискът/заплахата за човека е огън:

Вадя кестените от огъня$_1$ (за някого) Извършвам опасна и рискована работа, която ще ползува друг.

Вадя кестените от огъня$_2$ (чрез някого) Използувам другиго при извършване на опасна и рискована работа, която ще ми донесе облага.

Вадя кестените от огъня с людски ръце Използувам другиго при извършване на опасна и рискована работа, която ще ми донесе облага.

Игра с огъня Опасна, рискова работа.

Влизам/вляза в огъня Излагам се на голяма, смъртна опасност, рискувам живота си за някого или нещо.

Играя си с огъня Върша нещо опасно, рисковано.

Изваждам/извадя кестените от огъня (чрез някого) Използувам другиго при извършване на опасна и рискована работа, която ще ми донесе облага.

Изваждам/извадя кестените от огъня с людски ръце Използувам другиго при извършване на опасна и рискована работа, която ще ми донесе облага.

Изваждам/извадя кестените от огъня с чужди ръце Използувам другиго при извършване на опасна и рискована работа, която ще ми донесе облага.

Слагам/сложа пръсти в огъня Доброволно се заемам с трудно и опасно дело, с което се излагам на риск.

Стъпвам/стъпя <бос> в огъня (за някого, за нещо или самост.) Излагам се на голяма, смъртна опасност, рискувам живота си за някого или за нещо.

Стъпвам/стъпя с бос крак <и> в огъня (за някого, за нещо или самост.) Излагам се на голяма, смъртна опасност, рискувам живота си за някого или за нещо.

Хвърлям се/хвърля се в огъня (самост. или за някого, за нещо) Излагам се на голяма, на смъртна опасност, рискувам живота си за някого или за нещо.

Влизам/вляза в огъня (за някого, за нещо или самост.) Излагам се на голяма, смъртна опасност, рискувам живота си за някого или за нещо.

Като от огън страхувам се, пазя се Извънредно много (се страхувам, пазя се).

3.3. Модел ЧОВЕШКИТЕ КАЧЕСТВА И ЕМОЦИИ СА ОГЪН – регистриран е в общо 25 фразеологични значения, представящи човешките качества, емоции и състояния като процеси на горене, пламване и изгаряне. Разпределението на изразите в подмодели има следния вид:

3.3.1. Обичта/привързаността е огън:

Ще ми горят и на гроба дъските за някого Ирон. Никак не ми е мил, никак не обичам някого.

Изгоряло ми е просото за някого Ирон. Не се интересувам от някого, не ме е грижа за него, не ми е притрябвал.

Изгорели са ми ушите за някого. Ирон. Не обичам някого, не се интересувам от него, не ми е притрябвал.

3.3.2. Гневът/жестокостта е огън:

Огън и пламък За човек – много сърдит, много ядосан.

Огън и пламник За човек – много сърдит, много ядосан.

Горя, не кадя Силно съм ядосан, но не проявявам яда си и не избухвам, старая се да се въздържам.

С огън и желязо С най-строги мерки, най-строго, сурово, жестоко.

Лудо полудяло, огън изгоряло За лош човек.

Ни гори, ни пали Човек с добър, благ характер е.

3.3.3. Мъката е огън:

Гори ми сърцето Изпитвам някаква мъка.

Изгарям/ Изгоря душата някому Причинявам голяма мъка, скръб, неприятност на някого; правя го нещастен.

Изгоря душицата Причинявам голяма мъка, скръб, неприятност на някого; правя го нещастен.

3.3.4. Интензивните емоции/темпераментът са огън:

Наливам/налея масло в огъня Разпалвам още по-силно някакво чувство у някого.

Подливам/подлея масло на огъня Разпалвам още по-силно някакво чувство у някого.

Нищо няма, къща гори За хладнокръвен човек.

Огън и пламък За човек – много жив, буен, темпераментен.

Турям/туря (турвам/турна) масло на (в) огъня Разпалвам още по-силно някакво чувство у някого.

Огън и пламник За човек – много жив, буен, темпераментен.

3.3.5. Силното желание е огън:

Изгоря ми джигера Изпитвам силно желание за нещо, силно желая нещо.

Изгоря ми душицата Изпитвам силно желание за нещо, силно желая нещо.

Изгоря ми душата Изпитвам силно желание за нещо, силно желая нещо.

Изгоря ми душичката Изпитвам силно желание за нещо, силно желая нещо.

Изгоря ми сърцето Изпитвам силно желание за нещо, силно желая нещо.

3.3.6. Срамът е огън:

Вривам се/врина се в огън Силно се засрамвам и не знам как да постъпя.

Хвъргам в огън (някого) Накарам някого да се зачерви, засрамвам някого.

Хвърлям в огън (някого) Накарам някого да се зачерви, засрамвам някого.

****

Качественият и количественият анализ на материала налагат извода, че в българската фразеология се проявяват три основни метафорични модела с област източник концепта *огън*. Във всеки от основните модели се обособяват по два или повече подмодела. Най-често срещаният в българската фразеология метафоричен модел, реализиран в 38 фразеологични значения, е ИЗПИТАНИЕТО/СТРАДАНИЕТО Е ОГЪН. Огънят служи за концептуализиране на житейско или духовно изпитание (*Минавам/мина през огън и вода; Минал през огън <и вода>; На много огньове съм се пърлил; Преминал през огън (и вода)* и т. н.), както и на наказание за човека (*Изгоря до (по) черния дроб; Заривам/зария огъня; Набирам се като сукар на огън* и т. н.). Физическата или душевна болка, която човек изпитва, също се асоциира метафорично с огън (*Хвърля ме/хвърли ме в огън; Гори ми сърцето; Изгарям душата* и др.). В немалък брой изрази неприятностите, които човек има, или тежкото положение, в което може да изпадне, се интерпретират образно като огън (*Горя между два огъня; Държа под огън; Зарит ми е огъня; Зария огъня; Игра с огъня, Изваждам кестените от огъня с чужди ръце; Минавам през огъня, Накладя на огъня; Пека на огън* и др.). Разрушителната сила на стихията е символ на пълното унищожение и разруха (*Минавам/мина под огън <и под нож>; На огън и меч подлагам; Огън и меч*).

Вторият базов пренос, установен в 26 фразеологични значения, е КОНФЛИКТЪТ/ ОПАСНОСТТА Е ОГЪН. Тук в най-често срещания подмодел ситуацията, в която човек е изложен на риск или заплаха, се концептуализира чрез метафоричното съотнасяне с огън (*Вадя кестените от огъня; Вадя кестените от огъня с чуждя ръце; Изваждам/извадя кестените от огъня с людски ръце; Слагам/сложа пръсти в огъня; Стъпвам/стъпя <бос> в огъня; Минавам/мина под огън <и под нож>* и т. н.). Другата голяма подгрупа тук формират единиците, в които ескалирането на конфликт или спор се асоциира с разпалването на огън (*Гася огъня с масло; Наливам/налея масло в огъня; Пошел съм с мехове на огън; Раздухвам/раздухам огъня* и др.).

Третият основен метафоричен модел, представен в 25 значения на разгледаните единици, е ЧОВЕШКИТЕ КАЧЕСТВА И ЕМОЦИИ СА ОГЪН. Водещият подмодел в тази група асоциира интензивните емоции/темперамента на личността с огън (*Наливам/налея масло в огъня; Огън и пламък; Турям/туря (турвам/турна) масло на (в) огъня; Изгоря ми душицата* и др.). Вторият подмодел в тази група включва единиците, в които гневът/жестокостта на човека се осмисля чрез метафорична съпоставка с горящ огън (*Огън и пламник; Горя, не кадя; С огън и желязо* и др.). Огънят също така е и средство за концептуализирането на срама, който човек може да изпита (*Вривам се/врина се в огън; Хвъргам в огън; Хвърлям/хвърля в огън*).

Извън представената класификация остават изрази, съдържащи метафорични модели с недостатъчно голяма фреквентност, за да бъдат причислени към водещите за българската фразеология. Част от тях представят образно думите/словото като огън (*Бълвам огън <и жупел>Откривам/открия <барабанен> огън; От устата ми огън излиза; Пращам огън и жупел; Сипя огън и жупел*). В отделни случаи огънят е представен метафорично като богатство (*Завъждам/завъдя от искра огън*), като изгодно положение за човека (*Дърпам огъня към своята пита*), като благоприятно стечение на обстоятелствата (*Огън и слама и топлия вятър*) и т.н. Както обаче вече беше отбелязано, поради ниската си честота тези прояви не могат да бъдат сметнати за определящи на начина, по който огънят се използва като основа за процесите на метафоризация в българската фразеология.

Прави впечатление, че разгледаните фразеологизми се отличават с разнообразие по отношение на оценъчния елемент, който се съдържа в техните значения. В тази връзка като ключова характеристика на огъня в българската фразеология следва да се подчертае неговата амбивалентност. В голяма част от представените основни модели и подмодели се открива противоречивата природа на стихията – от силна привързаност до гняв и ярост, от интензивна енергия до заплаха и опасност за човека. В традиционната българска култура огънят е сакрален елемент, който се асоциира както с домашното огнище като символ на рода и семейните отношения, така и с разрушителната си сила. Тази двойствена символика намира отражение в езика и закономерно обуславя високата продуктивност на огъня като източник на метафоризация във фразеологичната система.

4. Заключение

Направените наблюдения и изводи ясно показват, че огънят е ключов елемент в процесите на концептуализация на абстрактните същности в българската фразеология. Метафоричните модели, основаващи се на разглеждания концепт, демонстрират как езиковото съзнание превръща природната стихия в когнитивен и културен символ, който съхранява колективната памет на българина и с оглед на антропоцентричността на езика закономерно служи за осмисляне основно на емоциите и състоянията, на опасността и страданието, на наказанието и болката на езиковата личност. Предстои работата по проблема да бъде продължена със съпоставителен анализ на процесите на метафоризация в българския и в други езици. Такъв тип изследвания на фразеологизмите предлагат ключ към разкриването на широкия обхват от възможности за образно осмисляне на действителността, както и на националнокултурната специфика при нейното отразяване в езика на всеки народ.

Цитирана литература / References

Анкова-Ничева 1993: Анкова-Ничева, К. *Нов фразеологичен речник на българския език*. София: Св. Климент Охридски. (Ankova-Nicheva 1993: Ankova-Nicheva, K. *Nov frazeologichen rechnik na balgarskiya ezik.* Sofia: Sv. Kliment Ohridski.)

Василева 2019: Василева. К. *Концептът „любов“ в съвременната българска лингвокултура.* Велико Търново: Св. св. Кирил и Методий. (Vasileva. K. *Kontseptat “lyubov” v savremennata balgarska lingvokultura.* Veliko Tarnovo: Sv. sv. Kiril i Metodiy.)

Генова 1997: Генова, Д. *За репрезентацията на значението и употребата на езика*. Велико Търново: Св. св. Кирил и Методий. (Genova 1997: Genova, D. *Za reprezentatsiyata na znachenieto i upotrebata na ezika*. Veliko Tarnovo: Sv. sv. Kiril i Metodiy.)

Калдиева-Захариева 2013: Калдиева-Захариева, Ст. *Българска лексикология и фразеология. Т. 2. Българска фразеология.* София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“. (Kaldieva-Zaharieva 2013: Kaldieva-Zaharieva, St. *Balgarska leksikologiya i frazeologiya. T. 2. Balgarska frazeologiya.* Sofia: Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”.)

Карасик 2002: Карасик, В. *Языковой круг: личность, концепты, дискурс.* Волгоград: Перемена. (Karasik 2002: Karasik, V. *Yazykovoy krug: lichnost’, kontsepty, diskurs.* Volgograd: Peremena.)

Ковалева 2011: Ковалева, Л. В. Образность как категория фразеологизации. – *Научный вестник Воронежского государственного архитектурно-строительного университета.* № 7, с. 65 – 70. (Kovaleva 2011: Kovaleva, L. V. Obraznost' kak kategoriia frazeologizatsii. – *Nauchnyi vestnik Voronezhskogo gosudarstvennogo arkhitekturno-stroitel'nogo universiteta*, № 7, pp. 65 – 70.)

КРКТ 1996: *Краткий словарь когнитивных терминов*. Под общей ред. Е. С. Кубряковой. Москва: Издательство Московского государственного университета. (KRKT 1996: *Kratkiy slovar kognitivyh terminov*. Pod obshtey red. E. S. Kubryakovoy. Moskva: Izdatelystvo Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta.)

Ничева и др. 1974: Ничева, К., С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова. *Фразеологичен речник на българския език*. Т. 1 и 2. София: Издателство на БАН. (Nicheva et al. 1974: Nicheva, K., S. Spasova-Mihaylova, Kr. Cholakova. Frazeologichen rechnik na balgarskiya ezik. T. 1 i 2. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)

Петрова 2003: Петрова, Ан. *Езиковата метафора и балканската картина на света*. Велико Търново: Св. св. Кирил и Методий. (Petrova 2003: Petrova, An. *Ezikovata metafora i balkanskata kartina na sveta*. Veliko Tarnovo: Sv. sv. Kiril i Metodiy.)

РБЕ 2002: *Речник на българския език.* Т. 11. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“. <https://ibl.bas.bg/rbe/> [27.01.2026] (RBE 2002: *Rechnik na balgarskiya ezik.* T. 11. Sofia: Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”.) <https://ibl.bas.bg/rbe/> [27.01.2026])

Ченки 2002: Ченки, А. Семантика в когнитивной лингвистике. – *Современная американская лингвистика: Фундаментальные направления.* Москва, с. 340 – 369. (Chenki 2002: Chenki, A. Semantika v kognitivnoi lingvistike. – *Sovremennaia amerikanskaia lingvistika: Fundamental’niye napravleniia.* Moskva, pp. 340 – 369.)

Lakoff, Johnson 1980: Lakoff, G., M. Johnson. *Metaphors We Live By.* Chicago: The University of Chicago Press.

Shibles 1971: Shibles, W. *Metaphors: An Annotated Bibliography and History.* Whitewater, Wis.: Language Press.

FIRE IN BULGARIAN PHRASEOLOGY (MAIN METAPHORICAL MODELS)

Krasimira Vasileva

St Cyril and St Methodius University of Veliko Tarnovo

k.vasileva@ts.uni-vt.bg

Abstract. The study aims to identify the main stable metaphorical models with the concept of *fire* as their source area, presented in the phraseology of the Bulgarian language. The analysis is based on the classification approach, applying elements of the methods of semantic analysis, cognitive-metaphorical analysis and linguocultural interpretation. The analysis clearly shows how linguistic consciousness transforms the natural element into a cognitive and cultural symbol, which preserves the collective memory of the Bulgarian and, given the anthropocentricity of the language, naturally serves serves to conceptualize primarily the emotions and states of the linguistic person, as well as the trials and conflict situations in which it may find itself.

Keywords: *concept; fire; phraseology; conceptual metaphor; metaphorical model*

Krasimira Vasileva
St Cyril and St Methodius
University of Veliko Tarnovo
2 T. Tarnovski str.
5003 Veliko Tarnovo, Bulgaria

СЕМАНТИЧНО И СИНТАКТИЧНО ОПИСАНИЕ НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

СЕМАНТИЧНА ХОМОГЕНИЗАЦИЯ В РАЗВОЯ НА СИНТАКТИЧНИТЕ ПРОМЕНИ НА КРАТКОТО ПРИТЕЖАТЕЛНО МЕСТОИМЕНИЕ В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Катя Исса

Университет по архитектура, строителство и геодезия

k.issa@deos.mu-sofia.bg

Резюме. Изследването е посветено на семантиката, статута и синтактичната роля на кратките притежателни и кратките възвратно-притежателни местоимения в съвременния български език. Въпреки тяхното лексикално сходство с кратките дателни лични местоимения поради съвпадението по форма те се възприемат като логически различни и техният лексикален пласт се представя в науката като разделен на два омонимни реда. Практиката обаче показва друго явление, наречено тук ***хомогенизация***. В хода на научното описание са анализирани употреби от ежедневната реч; използвани са и текстове от три романа от българската литература от три различни периода. Въз основа на посочените примери са установени промени в словореда в рамките на изречението (в синтактичен аспект), а прозрачната и само на пръв поглед различна семантика дава основание за унифициране и в лексико-семантичен аспект.

Ключови думи*: кратки невъзвратни и възвратни притежателни местоимения; хомогенизация*

1. Произход и развой на кратките притежателни местоименни форми

Кратките притежателни и възвратно-притежателни местоименни форми се определят в учебните пособия и се възприемат от читателите на тези пособия като определителни постпозитивни форми – едно от многото доказателства за аналитичния характер на българския език и за влиянието върху него на балканския езиков съюз. Тяхната връзка с дателните лични местоимения е очевидна и е отразена в литературата: „Притежателните местоимения по произход са свързани с личните местоимения, затова като тях притежават граматическата категория л и ц е, а кратките дателни[1] форми на личните местоимения се употребяват и като притежателни местоимения […]. Кратките форми са всъщност кратки дателни форми на личните местоимения за съответното лице и число“ (ГСБКЕ / GSBKE 1993: 194). Или: „Притежателните местоимения са свързани във формално и семантично отношение с личните местоимения […]. Кратките форми на притежателните местоимения са по произход кратки дателни форми на личните местоимения, [… това е] балканизъм и има паралели в романските езици“ (Ницолова / Nitsolova 2008: 164 – 165). Според академичната граматика (ГСБКЕ / GSBKE 1993) формите (и то пълните) на притежателното местоимение за 3 лице са „нови“, определени като една от проявите на аналитизъм в съвременния български език. В старобългарския език за 3 лице е имало единствено възвратно притежателно местоимение, изразено само в пълните му форми – *свой, своя, свое, свои*.[2] По-късно от формите на анафоричното местоимение са се образували нови форми на притежателното местоимение за 3 лице. Процесът е започнал от **ѥго**, което след

[1] В съвременния български език няма морфологична категория падеж. На други места наричаме запазените стари форми в местоименната ни система непреки обектни форми. Тук условно ще използваме определението „дателни“, тъй като те се наричат по този начин във всички цитирани граматики.

[2] Друг е въпросът, че още от старобългарската епоха употребата на възвратното притежателно местоимение е била спазвана без изключение само в 3 л. ед. и мн. ч. (което е напълно естествено поради липсата на невъзвратни форми за 3 л.), а в 1 и 2 л. тя е стеснена от личните притежателни местоимения (Мирчев / Mirchev 1946).

предлози се изговаря като „него“, откъдето се е получило *негов, негова, негово, негови*. От родителната и дателната форма на ж. р. също след предлози се е получило притежателното местоимение *неин, нейна, нейно, нейни*; от формата **тѣхъ** (родителен падеж, мн. ч. на показателното местоимение) се е получило новото притежателно местоимение за 3 лице *техен, тяхна, тяхно, техни*. Вероятно след това са се наложили и кратките форми, които не са образувани, а са били „заети“ от непреките обектни форми на личното местоимение. „Притежателните местоимения за първо и второ лице заместват лични местоимения, напр. *Книгата, която **ми** принадлежи* (*която принадлежи **на мене***) – *книгата **ми***. По произход притежателните местоимения са свързани с личните, но спадат към родовите местоимения и притежават морфологични категории, характерни за прилагателните имена – **число, род, положение**, както и лексикално-граматичните категории **число** и **лице**“ (Куцаров / Kutsarov 2007: 89 – 90). Според семантично-граматичната класификация изследваните тук словоформи (кратките) се причисляват към притежателните местоимения, а те, както и целият клас местоимения, се отнасят към изменяемите части на речта – делитбен признак на морфологичната класификация. По този признак кратките притежателни местоимения са неизменяеми части на речта, доколкото нямат род и число, т.е. изследваните словоформи са изключение от правилото – от дефиницията за притежателните местоимения като цяло. От синтактична гледна точка, според синтактико-функционалната класификация, пълните форми се определят като самостойни думи, а кратките – като служебни. Съвсем ясно е, че кратките притежателни местоимения се доближават до наличната в езика ни дателна форма на краткото лично и възвратно-лично местоимение. „Кратката форма *си* изпълнява служба на несъгласувано определение и употребата ѝ е задължителна, когато определяемият обект принадлежи на глаголното лице, напр.: *Аз обичам родината **си**. Ти обичаш родината **си**. Той обича родината **си***“ (ГСБКЕ / GSBKE 1993: 197 – 198).

Когато са в атрибутивна функция, кратките притежателни и възвратно-притежателни местоимения се съчетават винаги с членувано определяемо. Вероятно оттук тръгва объркването в тяхното описание и се приема, че в процеса на развитие и постепенно преминаване към аналитизъм кратките форми са сменили местата си от непосредствена близост с глагола до постпозиция спрямо определяемото, което засягат. По този начин, според цитираните езиковедски източници, те показват, че вече функционират като притежателни местоимения, а не като лични. Въпреки признанието, че „и до днес има случаи, когато кратките дателни форми, които ще наречем *плуващи* в изречението, могат да се свържат както с главния предикат, за да означат непряк обект, така и с някакво име в изречението, за да означат притежател“ (Ницолова / Nitsolova 2008: 165), те (кратките дателни форми) се наричат ***омоними*** на кратките притежателни.

Според нас това не е така, защото противоречи на дефиницията за омонимия. Омонимите са езикови единици, които са идентични по правопис и звук, но се различават по значение. А в нашия език, в синтагматичната верига на изречението, се получава една (по-скоро) ***полисемия*** на форми, които имат различно разпределяне и локализиране, но не и отделни значения. Това са различни варианти на съответните форми, които функционират най-малкото като синоними, и то в полето на компромиса. По-правилно е тези (еднакви) форми да се представят като ***многозначни думи***, доколкото в повечето случаи значението им съвпада, а и исторически те са свързани по семантика и произход. От синхронна гледна точка това се наблюдава съвсем ясно в узуса. Съществува взаимно компенсиране вътре в структурата на изречението: кратките форми на притежателното (включително и възвратното) местоимение усилено се преместват по посока на сказуемото.

2. Синтактична структура. Промяна в местоположението на кратките притежателни местоименни форми в съвременния български език

Съвременният българин не казва „Не пипай учебниците ми! Не бъркай в носа си!“, а само *Не **ми** пипай учебниците! Не **си** бъркай в носа!*. Когато съществителното име е подлог, употреби като *Ключовете **му** са в шкафа*; *Тетрадката **ѝ** е на масата* са логични. Въпросителни изречения обаче от вида *Къде са ключовете му?, Къде е тетрадката ѝ?* не се срещат, а отстъпват място на *Къде **са му** ключовете?, Къде **ѝ е** тетрадката?*. Изречения като *Добра му е*

идеята; *Хубаво ни е момичето*; *Това ми е мнението*; *Такава ѝ е работата* са преобладаващи. За днешните носители на езика е твърде нелогично да се употреби изречение като „Вземам назад думите си“ вместо *Вземам **си** думите назад*.

Лингвистичното описание в нашите граматики обяснява само постпозитивните определителни притежателни местоимения, а различията в изречения като *Тя му каза да си даде време* срещу *Тя му каза да си даде паспорта* – с формалната логика. Синтактичната служба на двете *си*-та тук се разпознава от наличието или липсата на определителен член на съществителното. Ясно е, че изречението *Намериха му кола* означава, че непрекият обект търси такава и тези, на които е поръчано, са намерили. Изречението *Намериха колата му* съдържа очевидно кратко притежателно местоимение и показва, че колата е била изгубена, откраднатa, а сега е намерена – „неговата кола“. Само че от известно време българите не се изразяват така, а казват *Намериха **му** колата*, и всеки разбира, че става дума за липсващата кола на притежателя. В случая определителният член *единствено* показва, че това е неговата кола. Самата форма *му* по никакъв начин не доказва, че е кратка форма на притежателното местоимение, а не е непряко допълнение, изразено с лично местоимение. По същия начин се реализира и възвратното притежателно местоимение. *Той си намери кола* означава „Той намери кола за себе си“. Ако става дума за притежание, изречението според правилата на синтаксиса е *Той намери колата си*, което означава „своята кола“. В речевата практика днес се среща *Той си намери колата* и принадлежността отново се подразбира от определителния член *-та*. Не значи ли това, че с движението си кратките притежателни форми при преминаването в препозиция спрямо глагола търсят да намерят пълно съвпадение с дателните личноместоименни форми, с които имат семантично сходство? Примерът, че въпросната кола е *негова*, назовава колата, притежавана **от него**, а това твърдение доста прилича на твърдение за кола, осигурена **за него**, която ще се превърне в *негова*. Тук *само* определителният член спомага за разпознаване на различното значение. Понякога обаче липсва определителен член. Как тогава да обясним примери като *Аз съм ти съпруга* срещу *Аз съм ти сърдита*; *Ние сме ви съседи* срещу *Ние сме ви задължени*; *Петров им е кум* срещу *Петров им е обиден*. Съществува объркване при семантичния анализ. То не е изключено дори в случаите, когато има определителен член. Например отговор на въпроса „За какво говорихте?“ може да бъде *Предложи да **ми** върне книгата.* Но това може да означава „книгата, която му дадох (на него) и сега той ми я връща (на мене)“. Книгата може да е притежание на друг субект, различен от говорещия. Въпросът, ако събеседникът знае, че книгата е на субекта, би трябвало да е *У него ли е книгата ти?*, но вероятно събеседникът ще попита *У него ли ти е книгата?*. Примерите са безброй.

В многократно цитираната тук академична граматика е казано, че „Притежателните местоимения като определения отговарят на въпрос *чий*“ (ГСБКЕ / GSBKE 1993: 193), т.е. по това се познават. Но въпросителното местоимение *чий* в съвременния български език има стеснена употреба, за разлика от относителното *чийто*. Казано е също, че кратките форми, за които говорим, не може да бъдат под ударение: „Кратките форми на притежателните местоимения не получават ударение в потока на речта. Те са е н к л и т и к и. Употребяват се като несъгласувани определения, но върху тях не може да пада логическото ударение. Когато е необходимо да се изтъкне отношението на притежание, употребяват се пълните форми, напр. *Работата **им** е качествена. **Тяхната** работа е качествена.“* (ГСБКЕ / GSBKE 1993: 195). Това или не е вярно, или кратките притежателни местоимения, придвижвайки се в близост до глагола, са се превърнали в „непритежателни“, например *Не **ти** е тука мястото! Не **ми** намериха кучето! Не **ѝ** извадиха зъба! Не **му** взеха детето! Не **ни** поправиха телевизора. Не **си** взех изпита.* В отрицателна форма ударението пада на личноместоименните клитики: *Не **ми** вземай кафе, вече пих*. Няма разлика от *Не **ми** вземай кафето, ще го пия*. В изречението *Не вземай кафето ми* ударението наистина не може да бъде върху клитиката *ми*. При *Не **си** вземам кафе, пия чай – **си*** е непряко допълнение, което (логично) носи логическото ударение; при *Не вземам кафето си, пия чай – **си*** е несъгласувано определение, което (логично) не носи логическото ударение. Тогава при придвижването и превръщането на *си* в приглаголна клитика, което е най-честата употреба в езика – *Не **си** вземам кафето, пия чай*, е логично да се замислим дали промяната е само в словореда. Очевидно това не е омонимия на случайно съвпадащи форми, между които няма никаква смислова връзка. Това е приближаване на значенията на една и съща форма. Наблюдава се категоричен разпад или полуразпад на системата, представена в

езиковедските трудове. ***Целта ни*** тук е да проследим в хронология трансформацията, да констатираме честотността на замените, а в едно бъдещо по-цялостно проучване да установим началото на процеса, скоростта на придвижване, алгоритъма и да изясним в крайна сметка причините за постъпковите прекрачвания на краткото притежателно и на краткото възвратно притежателно местоимение напред.

3. Приближаване на значенията на кратките лични и притежателни форми. Преглед на корпус от писмени източници

Тезата, че в днешния български език краткото притежателно и краткото възвратно притежателно местоимение са „плуващи“ в рамките на изречението, подобно на кратките форми на личните местоимения, се доказва от показаните примери от разговорната реч. За да се види положението в писмената практика, и (евентуално) да се определи началото на трансформацията на кратките притежателни форми в движението им към проклитики, бяха избрани три емблематични български романа – „Под игото“ на Ив. Вазов, публикуван в края на 80-те години на XIX век; излезлият точно в средата на XX век „Тютюн“ на Д. Димов; и накрая – „Времеубежище“ на Г. Господинов, написан в края на първите две десетилетия на XXI век. От трите романа бяха прегледани по 100 страници от началните глави. От „Времеубежище“ беше прочетено само първото издание от 2020 г.; при „Тютюн“, предвид отдалечеността във времето и строгата цензура от средата на миналия век, когато наред с идеологическите назидателни изисквания и проверки на съдържанието се осъществяват и такива, които съблюдават за стриктно спазване на правописните норми на езика, бяха сравнени две издания – претърпялото сериозни редакции от 2009 г. и циклостилното от 1951 г., налично в НБКМ. Що се отнася до „Под игото“ – очакванията (поради още по-голямата отдалеченост във времето) бяха за най-много разминавания със съвременните езикови конструкции. Това наложи сравнение на три от множеството издания – от 1967, 1976 и 2005 г. Към тях беше включена и една пиеса, публикувана през 1942 г., която също се казва „Под игото“ и представлява драматизация на части от романа. Пиесата е добавена в изследването предвид изискванията на жанра за диалогична реч, в която изследваните местоимения са с по-висока честотност. Предположението, че авторът умишлено би променил някои реплики в посока към битово-разговорни, беше направено въз основа на други Вазови драматизации, например повестта „Немили-недраги“, преработена в драмата „Хъшове“, където текстът е пригоден към разговорния стил, присъщ на драматургичния жанр.

От изследваните осем издания бяха маркирани не всички употреби на краткото притежателно и на краткото възвратно притежателно местоимение, а само тези, които не се променят в следващото издание и противоречат на употребите в съвременния ни език. Целта беше да се установи има ли подобно, както в днешната ни реч, придвижване на тези енклитики напред в изреченските конструкции; ако има – кога евентуално е започнал този процес на придвижване на местоимението; в крайна сметка има ли разлика в употребите при отделните времеви отрязъци; и може ли да се улови някакъв алгоритъм от „поствъзрожденския“ до „постмодернистичния“ период, представени от първия и от третия роман. По изцяло технически причини първото прегледано произведение беше вторият роман, равно отдалечен във времето от първия и от третия – „Тютюн“.

Резултатите от текста, поставен в плана на психологическия реализъм, бяха педантично последователни: на първите 100 страници и в двете прегледани издания беше открит единединствен пример, в който местоимението е променило постпозитивната си позиция в препозитивна: *Върви си по пътя*. Всички други кратки притежателни и възвратно-притежателни местоимения са употребени след членуваното име, например: „допълваха доходите си от някоя тютюнева нива; тя извърна към него лакета си; тя стисна устните си и направи презрителна гримаса; той подаде ръката си и попита; Той постави фуражката си на дървената закачалка; разкопча горното копче на мундира си; срещу него заеха местата си жена му и дъщеря му; доброто ядене и хубавото вино поправиха бързо настроението му; задоволи се само да сложи новите си спортни обувки; може би това щеше да усложни живота ѝ, да разбърка следването ѝ, да разстрои плановете ѝ…; правя го, защото обичам родителите си; тя уточни проектите си; нима не би продал душата си; Чакъра седна на мястото си намръщен; хвърли свиреп поглед

към жените, които поглъщаха залъците си страхливо; ако не се боят от мене, ще се качат на главата ми; Ирина поне се беше качила вече на главата му; накара двете жени да наведат главите си; тя знаеше, стана бързо, опаса сабята си и…; без да иска, Ирина целуна ръката ѝ; той носеше все още овехтелия си миналогодишен костюм; конвулсивно стисна ръката му; през тия две-три години ще стъпят здраво на краката си; Той не искаше да загуби свободата си, да ограничи възможностите си; и безбройните грижи на нищетата разкъсваха нервите им; влизането на Борис прекъсна флирта им; майсторите […] тайно подобряваха работата си; и това го накара да удвои усърдието си; жертвуваха най-усърдно здравето си; Борис […] извади тефтерчето си и задраска имената; дълбока виновност изпълни гърдите ѝ; побърза да запали цигарата ѝ; не искаше да разваля идилията им; беше притъпила моралното ѝ съзнание; не беше изключено Мария да промени внезапно решението си; по някаква причина, която окончателно затвърди убеждението му; пурата сякаш успокои сърцето му; от години притискаше душата ѝ; постави дланите си под тила; не се бърка в работата им; важно е да свършат работата си; искаше да провери характера му докрай; тя не одобряваше живота му; умееше да пази достойнството ѝ; не забелязва авансите ѝ; само от време на време той стягаше бурмите ѝ; съумял веднага да изплете кошничката си; държеше вестника съвсем близо до очите си; подайте чашата си да ви налея; Борис влезе в стаята си и затвори; той […] свиваше устните си; почна да чисти зъбите си“ и др.

От представените примери ще бъдат откроени няколко, за да се отбележи още веднъж разликата с днешната речева практика, например „тя стисна устните си“, вм. „тя СИ стисна устните“; „той подаде ръката си“, вм. „той СИ подаде ръката“, „доброто ядене и хубавото вино поправиха бързо настроението му“, вм. „доброто ядене и хубавото вино МУ поправиха настроението“. Никой днес няма да се задоволи „да сложи новите си спортни обувки“, вместо „да СИ сложи новите спортни обувки“, никой не би казал за някого, че „би продал душата си“, а че „би СИ продал душата“. Носителите на съвременния български език не употребяват изречения като „Чакъра седна на мястото си“, а казват „Той СИ седна на мястото“; нито „ще се качат на главата ми“, а „ще МИ се качат на главата“. Надали някой ще „накара двете жени да наведат главите си“, вместо „да СИ наведат главите“, да „стъпят здраво на краката си“, вместо „да СИ стъпят на краката“. Днес не казваме за някого „не искаше да загуби свободата си“, а „не искаше да СИ загуби свободата“, нито „извади тефтерчето си“, а „извади СИ тефтерчето“. Вместо „побърза да запали цигарата ѝ“ ще кажем „побърза да Ѝ запали цигарата“; вместо „промени внезапно решението си“ – „промени СИ внезапно решението“. Изречението, в което се казва „не се бърка в работата им“, [за да] „свършат работата си“, в езиковия континуум се среща като: „не ИМ се бърка в работата“ и „да СИ свършат работата“. Фразеологизмът „съумял да изплете кошничката си“ е преформулиран на „съумял да СИ изплете кошничката“; вместо „подайте чашата си да ви налея“, всички казваме „подайте СИ чашата да ви налея“. Изречения като „Борис влезе в стаята си“ са приемливи, но по-често употребяваме „Борис СИ влезе в стаята“; вм. „той се намръщваше и свиваше устните си“ – „той се намръщваше и СИ свиваше устните“.

Има някои случаи в съвременния български език, когато краткото притежателно или възвратно-притежателно местоимение не променя своето място. Така е, когато изречението започва с членуваното определяемо, напр. *Речникът ми стои на масата*; *Очите ми ги оперираха миналата година*. Такива примери тук не се дават и за такива предимно употреби бяха очакванията от романа „Времеубежище“, прегледан след „Тютюн“. Очакванията се оправдаха, въпреки че съотношението на разговорните форми (условно ги наричаме разговорни) се оказаха в отношение 1:2 спрямо кодифицираните (и тях условно наричаме кодифицирани). Ето някои примери с такива „кодифицирани“ варианти, които в разговорната реч често биха били с променено местоположение: „не мога да изключа ушите си; как запазват българския си без акцент; да смени работата си; дали това се е въртяло в главата му; щеше да прекара последните си дни в санаториума; причината да ги имам в главата си; то губеше автоматически търговския си характер; …каза Гаустин, бършейки стъклата на кръглите си очила; загаси цигарата си; докато главата му работела; оставаше по-дълго в паметта му; там залагах капаните си; и миналото ще върне постепенно дъха си; текстове, под които стои името му; стоя и наблюдавам българското си минало; демонстрирайки забрава, приспива бдителността му; нека се опитаме

да влезем в ситуацията му; видях […] как клепачът му леко потрепна; тези лица влязоха завинаги в главата ми; един известен режисьор изгубил ума си по нея; отворете устата си; вероятно не помни името си; държа ръката ѝ“ и др. Тук ще коментираме само последните четири примера. Изречението „Един известен режисьор изгубил ума си по нея“ днес се среща многократно по-често във вариант „Един известен режисьор СИ изгубил ума по нея“. Още по-натрапчиво се противопоставят изследваните промени при повелителните форми. Всеки зъболекар ще каже „Отворете СИ устата“, а не „Отворете устата си“. Вместо „не помни името си“ ще кажем „не СИ помни името“, а вместо „държа ръката ѝ“ – „държа Ѝ ръката“.

От цитираните примери от „Времеубежище“ (те са два пъти по-малко на брой), съвпадащи с разговорната практика, става ясно, че придвижването напред в словореда и опитите за смислово припокриване с дателното лично местоимение са присъщи по-скоро на краткото възвратно-притежателно местоимение: „някакъв лекар […] си обзавел кабинета; надничам […] докато си пие кафето; взех си вестника от гарата; пазя си тефтера; отивам си в детската; Бог или Адам не са си свършили докрай работата; съветват го да иде да си види досието; лекарите и персоналът си вършат работата; имаше си грехове; отишли са си по къщите; падна и си счупи крака“. Има само един пример, в който краткото притежателно местоимение не е възвратно: „подслушвали сте ми телефона“. Тъй като кратката форма е неизменяема, тя се определя като „преосмислена форма на възвратното лично местоимение“ (Куцаров / Kutsarov 2007: 91). За пълните форми на възвратното притежателно местоимение същият автор казва: „Тези местоимения спадат към родовите и по граматическите си характеристики с нищо не се отличават от останалите притежателни местоимения“ (Куцаров / Kutsarov 2007: 91). Следователно кратката форма на възвратното притежателно местоимение е в по-слаба степен притежателна в сравнение с кратките форми на невъзвратните притежателни местоимения. Обяснението за появата във „Времеубежище“ на форми, характерни за разговорните варианти, е свързано както с „придвижването“ през годините по посока към сказуемото, така и в резултат на по-голямата свобода на изразяване в нашето съвремие.

Въз основа на обърканият ред, по който бяха изследвани избраните романи, се оформи една *хипотеза*, подкрепена и от граматиката на Р. Ницолова, в която се казва: „Кратките форми на притежателните местоимения винаги стоят на второ място – след първото име в именната група“ (Ницолова / Nitsolova 2008: 168). Те представляват несъгласувани определения за принадлежност, а честотната им употреба според същата авторка е свързана „с развоя към аналитизъм, при който се сояват по-тясно глаголната и именната група“ (Ницолова / Nitsolova 2008: 170). Следователно може да се приеме, че изследваните форми функционират като постпозитивни, т.е. стоят след членуваното име, за което се отнасят. Те се изменят по лице, число и род в 3 лице, ед. ч., за да се съгласуват със собственика (лицето притежател), но се прикрепят към притежавания обект. Движението им напред в словореда ги сближава с глаголните конструкции и в битово-разговорния стил тези употреби постепенно се налагат, а в най-ново време, през нашия век, започват да се допускат и в писмената практика. Остана въпросът **откога?** и отговорът трябваше да се търси след средата на миналия век, след резултата, видян в „Тютюн“. Предварителната заявка обаче – за започване от следвъзрожденския период – пренасочи изследователския ни интерес към първия български роман.

„Под игото“ поднесе голямата изненада. Романът унищожи горната хипотеза и върна изследването в началото. Нарочно бяха сравнени изданията след 1951 г. – от 1967, 1976 и 2005 г. – и след като се установи, че разлики между тях във всяка последваща редакция няма, бяха съпоставени с циклостилното издание на пиесата. Във всички издания се редуват двата вида употреби, и то в точното съотношение 1:2, каквото беше констатирано във „Времеубежище“. Примерите ще бъдат представени отново в същия порядък – първо „кодифицираните“, а след това – „разговорните“.

Кодифицираните: „Марко само на трапезата виждаше народа си вкуп и тогава допълняше възпитанието му; доде изчетеше повечерката си пред иконостаса […]; нема време да се сети и да задържи мъжа си; Ти си у дома си; Краличът остана на мястото си; И двамата снеха мокрите си ямурлуци; искаше да прикрие замисъла си от нещастния баща; не излазям никъде от воденицата си; […] изтегли ятагана си; аз не оставям детето си само; […] да не мърся ножа си; краката му трепереха неестествено, косата му настръхваше и студени тръпки пъплеха под кожата му; той помисли […] че съдбата му е решена; отчаяние запали кръвта му; измъкна пищова

си и го изпразни; за такива братя аз душата си давам; тайнствено привеждаха върховете си; благославяше избавителя си; негодуването ще дойде до върха си; без да се допре сън до клепачите му; спомени смущаваха душата му; През ума му минуваха всичките потресни сцени; Той пипнешком намери револвера си; отдавна беше изслужил службата си; на тия две занятия посвещаваше всичкото си време; още не знаем силата си; влезе в стаята си; слугуваше и пазеше стаята му; Той седеше на обикновеното си място; откритие озари съмненията му; току-що беше отворил заведението си; подсоли разказа си с куп диви и безсмислени басни; Аз главата си отрязвам, че докторът е невинен; Онбашият изпи кафето си; като че искаше мнението му; с едната ръка да държиш поводника му; аз […] ще оставя главата си; не искам да изкупвам живота си с хорските страдания; Ако не мога да жертвувам живота си славно; да опитвам новата му ракия; Госпожице, аз съм бил учител и влязох в положението ви“.

Вариантите, съответни на съвременните разговорни употреби: „той си облизваше с наслаждение устните; иди при Ганка да ти я [косата] остриже; Василе, сбери си дългите мотовили; […] отговори гостът, като си снишаваше гласа; Пено мари, да ти опустеят зъркалите; хвана си главата; Не ми зачерняйте лицето; хвана му ръцете и ги изви; Дай да ти я увия по-скоро [ръката]; като му отпусна ръката, погледна го в очите; Той […] си потърка очите; Но Марко му продължаваше живота с големи старания; Той излезе […] да си пие кафето; ще си заложа къщата и децата; избриса му главата и лицето с пешкир; Залага си къщата за оня мечкарин; Грях ти на душата; Краличът беше си взел главата в двете си ръце; аз не съм достоен да ми целунеш ръката; Гледай си работата; Марко […] си пиеше кафето; Къде ми беше пустият ум“ и др.

Повечето от примерите, които са снети от диалози между героите, съвпадат с тези в драматизираното издание на пиесата. Там се откриват и допълнителни реплики***:*** *Изгубил си* ***си*** *феса*, казва Марко на Кралича (няма го в романа). Същият диалог в романа продължава така: „Баща ти от мене няма по-добър приятел. **Ти си у дома си**“, а в пиесата е преформулиран: „Баща ти от мене няма по-добър приятел. **Бъди спокоен тука**“. В идиолекта на героя, казал „изгубил **си си** феса“, би било очаквано изречението „Ти **си си** у дома“. Може би смяната му със съвсем друго по значение не е случайна. Вероятно авторът възприема тези конструкции като предимно разговорни, точно както е в съвременния български език и „Ти си у дома си“ му изглежда твърде „книжно“, поради което го заменя с различна реплика. Друго изречение, налично и в романа, и в пиесата, гласи: „Ето ти тефтеря, прочети и плащай“. Клитиката ти в това съчетание е доста неясна. Надали тя значи „ето твоя тефтер“, защото тефтерът не е притежание на адресата Марко, а на кафеджията Ганко, което вероятно значи „ето ти го, на тебе“ и е в ролята на удвоено допълнение. Друга реплика – „През мая разходка да направиш, на здравето ще ти помогне“ – създава същата двусмислица – ще помогне на твоето здраве ли значи това, или ще помогне на тебе да станеш по-здрав. Очевидно и двата отговора са верни. Следователно „опитите“ на притежателната и възвратно-притежателната местоименна клитика да се унифицира, да се уеднакви с личната, доказват, че промяната не е само словоредна, синтактична, а и логико-семантична. И очевидно датира още оттогава, от възрожденския период, или от по-рано, и това предстои да се изследва допълнително.

4. Заключение

До заключителните изводи въз основа на наблюдаваното явление следва да се извърви дълъг път. Предстоят сериозни проучвания – сравняване на положението и в други жанрове от период с по-широк обхват; проследяване на начина на преподаване на кратките притежателни и кратките възвратно-притежателни местоимения чрез преглед на учебниците за българските ученици и по български език за чужденци; снемане на официална и на разговорна реч от медийни източници – телевизия, социални мрежи; анкета относно предпочитанията на носителите на езика към едните или към другите употреби; включено наблюдение на непринудена разговорна реч. В статията бяха разгледани, без да са изчерпани, само някои от очевидните синтактични промени, свързани с придвижването на кратките местоименни форми в близост до сказуемото.

Категоричният извод засега, почиващ върху посочените примери, е за прибързаното определяне на двата вида сравнявани кратки местоимения – лични и притежателни – като омоними. Тук ще цитираме една констатация на Хр. Стаменов, изказана по друг повод, но подходяща и за този случай: „Приемането на омоними […] до известна степен произтича от желанието на изследвача да разграничи и класифицира езиковите явления и да им намери място в теоретичната схема, към която той се придържа. Има обаче случаи, когато това трудно може да се направи без насилие над фактите. Тогава някои предпочитат да говорят за постепенен преход от едно качество в друго, за скалиране на категориите“ (Стаменов / Stamenov 2019: 191).

Без да отиваме в другата крайност, като ги определим като дублети например, ще посочим, че причините за отклоненията, не само в случаи като разглеждания, не бива да се търсят само в историческото минало на езика или във влиянието на други езици. Не бива да се търсят и в диалектни основи, предвид факта, че диалектите отдавна не влияят върху развоя на съвременния български език. Тезата, че явлението е част от движението от синтетизъм към аналитизъм, е убедително доказана. Ние обаче уверено смятаме, че движението още не е завършило, много от кодифицираните в авторитетни източници правила се отнасят за периода на написването им и съдържат предписания за явления, които езикът ни още не е избистрил. В неговата еластична норма кратките притежателни (и възвратни, и невъзвратни) местоимения, отделили се от своя клас и произход, са се насочили към „новите“ притежателни местоимения, вероятно при загубата на падежността. После обаче, в езиковия развой, ограничената норма, която ги принуждава само да подпомагат притежателните определения, когато те са несъгласувани, се оказва недостатъчна. И те – на принципа на бумеранга (или опънатия ластик, ако трябва да се придържаме към точната метафора за еластичната норма) – стремглаво поемат в обратна посока. Вероятно по Вазово време, когато българският езиков стандарт е току-що кодифициран, никой не е обърнал внимание на тези местоимения, по-точно на това, че те са „плуващи“, подобно на личните, защото никой не ги е отделял от състава на личните. В средата на миналия век положението е различно. Кодифицираната норма е строго съблюдавана. Редакторите и коректорите я спазват безусловно. Често законите се налагат от прищевките на малкото на брой авторитети в езикознанието. Отклонения не се допускат. През това време, свикнали вече от училището да се придържат към нормата на т. нар. „дървен език“, българите ползват тези форми само за домашна употреба. През XXI век табутата вече са паднали. Пред автора няма пречки за неспазване на предписани норми, но те, останали от ученическото му „българско минало“, както се изразява героят във „Времеубежище“, го придърпват все още да се съобразява с тях извън диалогичната реч. Промяната в словореда при всички случаи е налице. Тя се осъществява по абсолютно същия начин на „плуване“, по който се разместват непрекъснато и личните местоимения – и винителни, и дателни. Те още в старобългарския изразяват това свое свойство. Техните производни притежателни местоимения от известно време проявяват едно синтактично *завръщане*, при което променят не само словореда, но и семантиката си. Така те се оттласкват от постпозицията и се връщат към първичната си функция.

От гледна точка на семантиката процесът не може да се остави без внимание. Смисловата връзка между тях е толкова силна, че те трябва да се приведат под общия знаменател на безусловна *многозначност*. Общият им корен с личните местоимения ги прави сродни думи, близкото значение – синоними. В движението напред-назад те се отъждествят с косвените допълнения, понякога изземват тяхната функция и не е уместно да се възприемат като омоними. Вероятно ще можем да класифицираме различни значения в изречения като *Донеси ми вода* срещу *Водата ми свърши*. Първото „ми“ е непряко допълнение, а второто – несъгласувано определение. Само че в логико-семантичен смисъл и двете означават, че лицето няма вода. Придвижването на енклитиките напред и превръщането им в проклитики в изрази като *Свърши ми водата* започва да се свързва с въпроса *На кого? На кого му свърши водата?*. И отговорът – *На мене, водата, от която аз пия*, или *Моята, в бутилката ми, от която пия*, не дава различна, а една и съща информация. Наричаме я ***семантична хомогенизация***. Кратките местоименни форми (както дателните, така и притежателните) все повече се възприемат като частици, тясно свързани с глагола, а не като определения на съществителното. Те не променят контекста.

Това, че са класифицирани и причислени към различни видове местоимения в морфологията и към различни второстепенни части на изречението в синтаксиса, не ги прави по-малко еднозначни. Щом се смесят, те стават еднакви, като в хомогенната смес, при която съставът на всички елементи е еднакъв. Дори да установим различие в някои употреби на кратките притежателни и кратките лични дателни местоимения, в траекторията на изречението, по която се разминават и се смесват непрекъснато, те се оказват така идеално смесени, че компонентите им не могат да бъдат разграничени нито в лексикален, нито в семантичен, нито в графически (съответно и в семиотичен) смисъл. При хомогенната смес всяка част от съставките, които я образуват, има еднакви свойства и състав като другите във всяка точка на сместа.

Цитирана литература / References

ГСБКЕ 1993: *Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 2. Морфология*. София: Издателство на БАН. (GSBKE 1993: *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. T. 2. Morfologiya.* Sofia: Izdatelstvo na BAN.)

Куцаров 2007: Куцаров, Ив. *Теоретична граматика на българския език. Морфология.* Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“. (Kutsarov 2007: Kutsarov, Iv. Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya. Plovdiv: UI “Paisiy Hilendarski”.)

Мирчев 1946: Мирчев, К. Употреба на възвратно притежателно местоимение свой в старо- и новобългарски книжовен език. – *Годишник на Софийския университет, Историко-филологически факултет*, т. XLII, 1945 – 1946, с. 3 – 59. (Mirchev 1946: Mirchev, K. Upotreba na vazvratno pritezhatelno mestoimenie svoy v staro- i novobalgarski knizhoven ezik. – *Godishnik na Sofiyskiya universitet, Istoriko-filologicheski fakultet*, t. XLII, 1945 – 1946, pp. 3 – 59.)

Ницолова 2008: Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. (Nitsolova 2008: Nitsolova, R. *Balgarska gramatika. Morfologiya*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”.)

Стаменов 2019: Стаменов, Хр. *Между английския и българския език. Избрани статии.* София: УИ „Св. Климент Охридски“. (Stamenov 2019: Stamenov, Hr. *Mezhdu angliyskiya i balgarskiya ezik. Izbrani statii*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”.)

SEMANTIC HOMOGENIZATION IN THE DEVELOPMENT OF SYNTACTIC CHANGES OF THE SHORT POSSESSIVE PRONOUN IN CONTEMPORARY BULGARIAN

Katya Issa

University of Architecture, Civil Engineering and Geodesy

k.issa@deos.mu-sofia.bg

Abstract. The study is devoted to the semantics, status, and syntactic role of short possessive pronouns and short reflexive-possessive pronouns in contemporary Bulgarian. Owing to their lexical similarity (complete formal coincidence), but also to their logical distinction from the short dative forms of personal pronouns, their lexical layer is traditionally perceived as divided into two homonymous series. Linguistic practice, however, reveals a different phenomenon, referred to here as homogenization. In the course of the scholarly analysis, usages from everyday speech are examined, alongside texts from three novels from Bulgarian literature representing three different periods. On the basis of the examples presented, changes in word order within the sentence are identified from a syntactic perspective, while the transparent and only seemingly different semantics provides grounds for establishing unification with the personal pronoun on a lexico-semantic level, as well.

Keywords: *short non-reflexive and reflexive possessive pronouns; homogenization*

Katya Issa
University of Architecture, Civil Engineering and Geodesy
1 Hristo Smirnenski Blvd.
1421 Sofia, Bulgaria

СЕМАНТИЧНИ ОГРАНИЧЕНИЯ ПРИ ОБРАЗУВАНЕТО НА УМАЛИТЕЛНИ СЪЩЕСТВИТЕЛНИ В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Николай Паскалев

**Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“,
Българска академия на науките**

nikolaj.paskalev@gmail.com

Резюме. В работата се разглеждат семантичните ограничения при образуването на умалителни съществителни в съвременния български език. Анализират се няколко групи съществителни (темпорални, абстрактни, съществителни с вещество значение и такива, които назовават много големи или много малки обекти), при които най-често се проявяват тези ограничения. В същото време е очертана и донякъде неочакваната тенденция към преодоляването им чрез развитие на нови предметни значения при някои умалителни деривати.

Ключови думи: *деминутиви; съществителни имена; семантика; прагматика*

Този вид ограничения са свързани с т.нар. денотативно, или същинско, умалително значение на деминутивите. Формалните ограничения при деминутивната деривация не са предмет на настоящата работа.

Семантичните ограничения при образуването на умалителни съществителни се разглеждат от редица изследователи, като се изтъква „семантичната несъвместимост“ между основата и умалителния суфикс при някои групи имена (Спиридонова / Spiridonova 1999: 15). Такива групи са съществителните с темпорално значение, много от абстрактните съществителни, съществителните със значение ‘вещество’, съществителните, които назовават много големи или много малки обекти. Към тях може да бъдат добавени съществителните собствени имена, названията на професии, длъжности, звания и титли, роднинските названия и др., които остават извън обхвата на това изследване.

1. Съществителни за време

1.1. Денотативното значение ‘по-малък’ не може да се активира при умалителните съществителни с темпорално значение (Zafiu 2011: 374). Според Т. Шмелёва при тях „размерното значение на деминутива се неутрализира и се преосмисля като оценъчно“ (Шмелёва / Shmel'ova 2018: 50)[1].

Сходна е и позицията на Р. Ницолова, която посочва, че деминутивите от съществителни със значение ‘определен период от време‘ като *минутка* и *годинка* „не означават ‘малка минута, малка година’, а се използват само с положителна конотация“ (Ницолова / Nitsolova 2010: 131).

1.2. П. Лекант разделя темпоралните съществителни в руски на три основни групи (Лекант / Lekant 2016: 43):

- природни – *ден, нощ, пролет, лято, есен, зима* и т.н.
- календарни – *секунда, минута, час, година, век* и т.н.
- отразяващи „пулса на времето“ – *миг, вечност, полунощ* и т.н.

[1] Шмелёва отбелязва, че в руски това оценъчно значение в повечето случаи е положително, но в определени контексти може да бъде и отрицателно. Първоначалните наблюдения сочат, че в български темпоралните деминутиви не се използват за изразяване на отрицателна оценка.

Повечето от имената от първите две групи „с лекота образуват деминутиви“, а при някои от тях се наблюдава противопоставяне на варианти (напр. *годок, годик; часок, часик*), както и на деминутиви от първи и от втори ред (*часок, часочек; годок, годочек*) (вж. Шмелёва / Shmel'ova 2018: 52).

1.3. В български деминутивната деривация при имената с темпорална семантика е много по-слабо застъпена и в общи линии се ограничава до двойките *секунда – секундичка, минута – минутка*[2] *и година – годинка*[3]. Ако се обърнем към първите две двойки, изглежда, че умалителни деривати имат съществителни със значение ‘много малък отрязък от време‘. Те често се оценяват от говорещия като подходящи при реализацията на речеви актове като молба и оправдание, при което се активира когнитивната асоциация *малък – незначителен/неважен* (вж. Zafiu 2011). Като включва в молбата си темпорален деминутив, говорещият я представя като незначителна и неизискваща голямо усилие от адресата, поради което е възможно тя да бъде изпълнена за много кратко време, напр. *Можете ли да ми отделите (само/поне) една минутка/няколко минутки?* Така може да се обясни и честата съчетаемост на темпоралните деминутиви с наречия като *само* и *поне* – те функционират като допълнително средство за минимизиране на „заплахата“[4], която молбата носи за адресата.

1.4. Според находчивата метафора на Шмелёва „Минималността на темпоралните деминутиви ги „тласка“ към глаголи, чиято семантика включва компонента „за кратко време“ (Шмелёва / Shmel'ova 2018: 53). Такива в български са умалителните глаголи с представка *по-* (вж. напр. Кръстев / Krastev 1976), но също и глаголи като *зърна, забележа, мерна, спретна* и др.:

Забелязахме, че **минутка-две** не помръдна от мястото си[5].

Преди обяда успях да я **зърна** за **минутка**.

Мернах го за **секундичка**, но нямаше как да спра.

Деминутивите с темпорално значение (най-вече *минутка*) се съчетават и с числителни за приблизително количество, чиято семантика подкрепя тяхната времева „неопределеност“:

*Можете също да напръскате местата с оцет и да го оставите да действа за **десетина минутки** – изтъркайте с четка и изплакнете.*

*Разстилат се в тава на предварително загрята умерена фурна и се пекат **12-ина минутки**, като при това трябва да се разбърква от време на време, за да не прегорят вкусните ядки.*

*Само на 200 метра от хотела е плаж Хармани, **5 – 6 минутки** делят гостите от разходка по главната уличка на новия град.*

2. Абстрактни съществителни

2.1. В авторитетни изследвания върху умалителността (вж. напр. Dressler, Merlini Barbaresi 1994) се посочва, че признакът ‘абстрактност‘ може да блокира образуването на умалителни деривати. От друга страна, абстрактните съществителни са твърде разнородна група както в словообразувателно, така и в семантично отношение. Ницолова с основание отбелязва, че те „се смятат за периферни (…) (по отношение на умалителността – бел. моя – Н.П.), но в

[2] В корпуса CLASSLA-web.bg честотата на *минутка* е много по-голяма от тази на *секундичка* – 21 554 срещу 151 употреби. <https://www.clarin.si/ske/#concordance> [15.01.2026].

[3] Деминутивът *годинка* не влиза в противоречие с предложената по-долу интерпретация, тъй като се употребява изключително в регистъра baby talk за означаване възрастта на малки деца. Оказионална употреба имат деминутиви като *часче, денче, седмичка, векче, зимичка* и др. От тях единствено *зимичка* има денотативен компонент в значението си, тъй като може да се перифразира като ‘лека и/или кратка зима‘.

[4] В широко известната си теория на учтивостта П. Браун и С. Левинсън въвеждат термина *действия, заплашващи образа* (face-threatening acts – FTA) (Brown, Levinson 1987: 60).

[5] Тук и по-нататък примерите са ексцерпирани от Българския национален корпус, корпуса CLASSLA-web.bg и от интернет.

електронната реч на съвременните млади хора у нас са силно активизирани“ (Ницолова / Nitsolova 2010: 131).

2.2. Според Ницолова „Абстрактните съществителни означават статични, динамични признаци, свойства, отношения или събития, както и понятия“, а по отношение на деминутивната деривация се делят на две групи: „такива, които не образуват диминутиви, и такива, които образуват“. (Ницолова / Nitsolova 2010: 132). В изследването си, посветено на българската номинална система, Буров ги определя като неброими съществителни, към които спадат названия на „непроцесуални и процесуални свойства, които са отделени от своите носители или извършители и категориално оформени като мисловни предмети“ и на „абстрактни понятия, които са висши форми на менталната човешка дейност“ (Буров / Burov 2024: 231). И двамата автори споделят схващането, че понятията *конкретно* и *абстрактно* спадат към противоположните, а не към противоречащите си понятия (вж, Йесперсен / Jespersen 1958: 373), тъй като допускат съществуването на „междинни“ степени. В тази връзка Ницолова приема, че „В семантиката на съществителните имена абстрактното и конкретното са два полюса, между които са разположени преходни случаи“ (Ницолова / Nitsolova 2010: 133), а за Буров „противопоставянето между конкретно и абстрактно няма твърд характер“ (Буров / Burov 2024: 233).

2.3. Освен това, вече в пряка връзка с деминутивната деривация, Ницолова отбелязва, че „Колкото по-близо се намира абстрактното съществително към полюса на абстракцията, толкова по-малко вероятно, а в не малко случаи и невъзможно е да се образува от него диминутив, и колкото се приближава към полюса на конкретното, толкова по-висока е вероятността да се образува от него диминутив“ (Ницолова / Nitsolova 2010: 133). Затова не е изненадващо, че при съществителни със „силно изразена абстрактност“ (напр. имената със значение ‘чувство‘, ‘качество‘, ‘състояние‘) образуването на умалителни деривати с денотативно значение е проблематично.

2.4. Противопоставянето между конкретно и абстрактно значение ясно личи в случаите, в които едно съществително има и двете значения, напр. *ядене* в значение ‘хранене‘, ‘процес на поглъщане на храна‘ (1) и ‘храна, гозба‘ (2), *пране* в значение ‘процес на почистване на дрехи във вода‘ (1) и ‘дрехите, които се перат или са изпрани‘(2)[6], *синина* в значение ‘синева, лазур‘ (1) и ‘синьо петно по тялото, хематом, синка‘(2)[7] и т.н. Според проницателното наблюдение на Буров разликата между двете значения (конкретното и абстрактното) се проявява и на граматично равнище, в случая в числовата парадигма на съществителни като *ядене, пране, синина, височина* и др. – само в конкретното си значение те имат форма за множествено число. Закономерно, само в това значение тези съществителни имат умалителни деривати – *яденце/яденцета, пранênце/пранênца, сининка/сининки, височинка/височинки*.

2.5. Някои съществителни на *-ина*, като *хубавина, здравина, пъргавина, лютивина* (примерите са на Ницолова), *хлабавина, лъскавина, грапавина, кривина, розовина* и др., означаващи статични признаци, могат да имат за референт „както признака с положително конотативно отношение към него, така и предмет със същия признак с положителна конотация“ (Ницолова / Nitslova 2010: 134). В предметното си значение те имат умалителни деривати с денотативно значение:

*В каталога с екстри присъстват различни **хубавинки** като старт/стоп система с адаптивен автопилот, предупреждение за напускане на лентата и др.*

*Вдъхновяващ резултат. Здраве, свежест, леко кисел вкус, специфичната едва усещаща се **лютивинка** на джинджифила.*

[6] Примерите са на Ницолова, която отбелязва, че по начало съществителните на *-не*, означаващи само процесуален признак, като *четене, писане, ходене, товарене, вземане,* както и отделни други съществителни със значение ‘динамичен или статичен признак‘, като *летеж, вървеж, поява, диващина, висота, кротост*, не образуват деминутиви (вж. Ницолова / Nitsolova 2010: 134).

[7] Примерът е на Буров.

*Отново покрийте с фолио, като оставите малка **хлабавинка** и оставете на топло да втасва отново, докато се надуе.*

*Също така се вразуми и се отказахме от допълнителни **лъскавинки** по ръкавите и горната част на роклята.*

*По скулите беше се появила тънка **розовинка**.*

В същото време за други съществителни, образувани с тази наставка, основно е предметното значение, което има физически параметри, поддаващи се на умаляване: *грапавина, гърбавина, кривина* и др. Те очаквано също образуват умалителни с денотативно значение:

*По горната си повърхност то притежава **грапавинка** за залавяне на едноименния мускул.*

*Минавам по този мост от години и познавам всяка **кривинка** и камъче.*

*Римският нос е дълъг, с висок мост и с типичната си **гърбавинка** в началото или към средата си.*

2.6. Тъй като умалителността се свързва на първо място с представата за размер, има основание като отделна група (в рамките на съществителните на *-ина*) да бъдат разгледани имената, производни от прилагателни с размерно значение. Наблюденията показват, че те не са еднотипни по отношение на деминутивната деривация. *Големина* и *едрина*[8] не образуват деминутиви, а при останалите умалителни производни съпоставката с изходното съществително показва различни семантични промени. Отбелязаното от Ницолова стесняване на значението на умалителния дериват (в сравнение със значението на основната дума), което според нея се отнася само до единични случаи, изглежда, засяга по-голям брой умалителни съществителни. Освен при *височинка* (което запазва от изходното съществително *височина* единствено значението ‘планинско възвишение, хълм‘, като добавя признака ‘малък‘) то се открива и при *дължинка, ширинка, дълбочинка* и *дебелинка.*

Дължинка губи темпоралното значение на *дължина*, а в умалителна форма се използва и неописано в тълковните речници предметно значение на основата – ‘отсечка в басейн или писта (лекоатлетическа или автомобилна), която обикновено се преминава много пъти при тренировка‘, напр. *Ще направя още няколко **дължинки*** (на басейна – поясн. мое – Н.П.) *и излизам*.

Ширинка не се използва както в терминологичното, така и в поетичното значение на *ширина* (срв. *географска ширина*; *От заник слънце озарени, / алеят морски ширини*), но за сметка на това се среща в предметното значение ‘малко място с ограничена ширина‘: *Доста се запъхтяхме, само чаках да се покаже някоя **ширинка** при завоите, та да се поспрем за малко и да си поемем дъх*.

При *дълбочинка* стесняването на значението е още по-осезаемо, вероятно поради големия брой значения на изходното съществително *дълбочина*. От смисловия обем на деминутива отпадат преносните значения на *дълбочина*, както и третото значение, посочено в *Речника на българския език*: ‘Място, което се намира на значително разстояние от някакъв наблюдател или от някакво начало, изходна точка в хоризонтална посока, навътре в някакво пространство, отдалечената част, отдалечения край на нещо в хоризонтална посока‘. За сметка на това честа е употребата на *дълбочинка* в значенията ‘място с неголяма дълбочина‘ и ‘вдлъбнатина‘: *Огледах внимателно терена и реших да пробвам медната блеснà в малка **дълбочинка** в близост до отсрещния бряг; Чинийките са със забавна многоъгълна форма, с лека **дълбочинка** в средата*.

Любопитни са и семантичните промени при *дебелинка* в сравнение с изходното съществително. Размерното значение на *дебелина* може да се деминутивизира, но изглежда, не и когато умалителният дериват е в съчетание с предлог, срв. *Имаше и лед с неголяма **дебелинка**,*

[8] В корпуса CLASSLA-web.bg фигурира само един пример с умалителното *едринка* в значението ‘грапавина, изпъкнало място‘, но тук става дума за оказионална употреба: *При гражданската авиация и гланцовите цветове, всяка една **едринка**, неравност или прашинка изпъква десетократно и си личи*.

влизащ навътре на около 8 – 15метра, което беше предпоставка за много труден риболов, но *Калъфчето е изработено от силиконс* ****дебелинка** от 1,8 мм*;

Разточете ронливото маслено тесто върху поръсен с брашно плот на ****дебелинка** около 5 мм.* От друга страна, образуването на деминутив е проблематично, когато *дебелина* е със значение ‘качество на дебел човек; пълнота‘.

Освен това множествената форма *дебелинки* развива ново значение. С нея не се назовава денотатът, означаван с *дебелини*, но с умалени размери, като се добавят положителни конотации, а се обозначава нов денотат – ‘неголеми и не много дебели, но все пак по-дебели от нормалното места по тялото, най-вече на човек‘. С това значение е употребена формата *дебелинки* в повечето примери, ексцерпирани от корпусите, използвани в настоящото изследване, напр. *Преди две години бях в Испания и бях свидетел как испанките носят къси панталонки и хич не им пука от* ***дебелинки**, целулит и т.н.*; *Всичко е въпрос на структура и на* ***дебелинки**.*

2.7. Някои абстрактни съществителни с процесно значение нямат „корелат“ с конкретно (предметно) значение, но означават „не процес въобще (…), а някакъв конкретен акт или резултат от физически или психически процес“ (Ницолова / Nitsolova 2010: 134). Такива според авторката са съществителните на *-ние* и *-ие*, като *образование, възнаграждение, усилие, участие, състезание, мнение, понятие* и др., както и някои съществителни, образувани с други суфикси или без суфикс, като *копнеж, мечта* и др. Ницолова приема, че те подлежат на градуална квантификация, от което следва, че могат да образуват деминутиви. Тя аргументира тезата си с възможността умалителните деривати на изброените съществителни да се съчетават с прилагателното *малък* и негови (контекстови) синоними: *малко усилийце, мъничко участийце, малко състезанийце, едно кратко/бързо мненийце, едно малко понятийце* и др.

2.8. В настоящата работа е избран друг подход, основан не на съчетаемостта, а на възможността за перифразиране. Приемаме, че денотативно умалително значение имат тези производни от абстрактни съществителни, които могат да бъдат перифразирани по модела *малък* (*нисък, къс, тесен, плитък, тънък, слаб*) *X*. Такива деминутиви са например *лютивинка*, *дълбочинка*, *хладинка, светлинка, упражненийце, въпросче* и др., тъй като за тях са валидни перифразите ‘слаба лютивина‘, ‘малка дълбочина‘, ‘слаба хладина‘, ‘слаба светлина‘, ‘кратко упражнение‘, ‘кратък въпрос‘[9].

От друга страна, деминутиви като *грешчица, мненийце, изводче, резултатче, обидка, обещанийце, традицийка* и под. може да се перифразират единствено като ‘дребна, незначителна грешка‘, ‘незначително, неважно мнение‘, ‘незначителен, неважен резултат‘ и т.н., което доказва липсата на денотативен компонент в значението им.

2.9. Отделна група представляват отглаголните съществителни, образувани от умалителни глаголи, като *спинкане, тичкане, гризкане, живуркане, хълцукане* и т.н. Произвеждащите ги глаголи *спинкам, тичкам, гризкам, живуркам, хълцукам* изразяват само типични за деминутивите конотации[10], но нямат денотативен компонент в семантичната си структура (вж. Паскалев / Paskalev 2015). Тази тяхна характеристика се прехвърля и върху номиналните деривати, които не могат да бъдат перифразирани по модела *малък (нисък, къс, тесен, плитък, тънък, слаб) X*:

Но пък имам котка. Само че тя е мой образ и подобие – използва две трети от времето си за ***спинкане.***

Следва голямото ***тичкане** наляво-надясно и пред олтара изтормозени застават пребледнял момък (...) и позакръглена девойка (...).*

[9] За *упражненийце* и *въпросче* тази перифраза е непълна, тъй като двата деминутива съдържат ясно изразен оценъчен компонент в семантичната си структура, който трудно може да бъде „изолиран“. Така че за тях поточна би била перифразата ‘кратко и лесно (или поне не особено трудно) упражнение‘ и ‘кратък и не особено важен въпрос‘.

[10] Тези конотации могат да бъдат както положителни (по-честият случай), така и отрицателни.

*През миналите години гостите от Острова идвали с пълен пакет услуги и си купували само дребни неща за **гризкане** от супермаркетите.*

*Затова е цялото това нагло и лицемерно **хълцукане** сега.*

*Време е да направим една равносметка за 7-годишното ни **живуркане** в ЕС от 01.01.2007 досега.*

3. Съществителни със значение ‘вещество‘

3.1. Ю. Апресян с основание посочва, че ако произвеждащата основа на едно умалително име „означава вещество (*вода, каша, масло, мляко, захар, сол*) или уникален предмет (*слънце*), умалителната интерпретация при наличието на деминутивен от формална гледна точка суфикс се изключва“ (Апресян / Apresian 1995: 145). Доказателство за това по отношение на „веществените“ имена е невъзможността за перифрази от типа на ‘малка вода‘, ‘малка сол‘ и под., докато от *слънце* деминутив с денотативно (собствено) умалително значение не може да се образува поради „несъществуването, поне в нашия свят, на денотат, съответстващ на даденото значение“ (Апресян / Apresian 1995: 145).

Вследствие на тези семантични ограничения съществителни като *водичка, масълце, слънчице* и под. в руски изразяват единствено конотации. По думите на Апресян те „придобиват постоянен прагматичен компонент – указание, че говорещият изпитва положителни емоции, когато мисли за даден предмет или – във връзка с този предмет – за своя събеседник“ (Апресян / Apresian 1995: 146).

3.2. Наблюденията върху българските съществителни със значение ‘вещество‘ показват, че част от тях образуват деминутивни деривати, които имат денотативен умалителен компонент в семантичната си структура. Спиридонова посочва, че при тях не може да се говори за умаляване в стандартния смисъл, а за отделяне на части (парчета) от съответното вещество/продукт, в резултат на което се появява нов обект с неголям размер, така че „деминутивната семантика не е напълно изгубена“ (Спиридонова / Spiridonova 1999: 18). Ясно видима е метонимичната връзка между произвеждащата основа и умалителните деривати, които – и това е една от основните им характеристики – са броими съществителни.

Този тип деминутиви са особено продуктивни в кулинарната сфера, срв. *сиренце* в значение ‘парче нарязано и/или панирано сирене‘, *масълце* в значение ‘малко пакетче масло, обикновено за намазване на една или две филии хляб‘, *саламче* в значение ‘тънко парче салам‘, *водичка* в значение ‘малка бутилка вода‘ и др. В някои случаи се оформят двойки умалителни съществителни, едното от които има денотативно (понякога и конотативно) значение, а другото – само конотативно (напр. *медче – медец, захарче – захарчица*).

4. Съществителни, които назовават много големи или много малки обекти

4.1. Става дума за имена, назоваващи обекти, които „в представите на носителите на езика са толкова големи или толкова малки, че умаляването изглежда невъзможно за тях или поради прекалено съществените промени, в резултат на които обектът ще престане да бъде себе си, или поради това, че в резултат на умаляването той просто може да изчезне“ (Спиридонова / Spiridonova 1999: 15).

Такива в руски според Спиридонова са, от една страна, съществителни, които обозначават обекти, предмети и явления с:

- големи общи размери – *небостъргач, дворец, кратер, ледоразбивач* и др.
- голяма площ – *океан, море, пустиня, площад, арена* и др.
- голяма дължина – *магистрала, тунел, мост, писта* и др.
- голям брой, съдържащи се в тях единици – *гарнизон, архив, масив* и др.
- голяма интензивност – *буря, виелица, порой* и др.

От друга страна – съществителни, които назовават прототипно малки обекти:

- микроорганизми – *микроб*, *амеба*, *водорасло* и др.
- насекоми – *пчела, муха, паяк, мравка, светулка* и др.
- малки животни и птици – *мишка, таралеж, заек, жаба, лястовица, славей* и др.

Авторката допълва, че в случаите, в които от изброените лексеми се образуват умалителни деривати, те имат не собствено умалително, а оценъчно значение, напр. *полюшко* (*поленце*), *синичка* (*синигерче*), *архивчик* (*архивче*) и т.н.

4.2. Отнесени към българския език, някои от примерите на Спиридонова се нуждаят от уточнения. Безспорно голяма част от съществителните, назоваващи изначално големи или изначално малки обекти, нямат умалителни деривати с денотативно значение. Но в български за разлика от руски за назоваване малките на животни и птици най-често се използват деминутиви и по тази причина деривати като *кученце, зайче, таралежче, гълъбче, щъркелче* и др. могат да имат умалителното значение *Млад X* (Спиридонова / Spiridonova 1999: 19). От друга страна, някои прототипно големи обекти, като *площад, тунел, мост* и т.н., могат да бъдат умалявани, доказателство за което е възможността деминутиви като *площадче, тунелче, мостче* т.н. да бъдат перифразирани по модела *малък X* (*малък площад, малък тунел, малък мост*). Това не изключва наличието на конотативен компонент в семантичната им структура (който не е задължителен, но на практика присъства в повечето случаи), но потвърждава, че те притежават и денотативно умалително значение. Не са редки случаите, в които тези деминутиви могат да образуват и двойни умалителни по лексикален път, срв. *малко площадче, малко мостче* и т.н.

5. Заключение

Несъмнено умалителните съществителни са централният член на категорията *умалителност* в българския език, като за образуването им се използват най-голям брой суфикси в сравнение с останалите деминутиви. В същото време най-много са и действащите при тях семантични ограничения, т.е. семантичните характеристики, които възпрепятстват образуването на деминутиви с денотативно умалително значение. При някои групи имена обаче се наблюдава тенденция към преодоляване на тези ограничения. Тя се проявява в новите предметни значения, които развиват умалителни деривати като *дебелинки, водичка, масълце, захарче, медче* и др. (вж. 2.6. и 3.2.). В тези си значения те са броими съществителни и съдържат денотативен умалителен компонент в семантичната си структура.

Цитирана литература / References

Апресян 1995: Апресян, Ю. *Интегральное описание языка и системная лексикография*. Москва: Языки русской культуры. (Apresian 1995: Apresian, Iu. *Integral'noe opisanie iazyka i sistemnaia leksikografiia*. Moskva: Iazyki russkoi kul'tury.)

Буров 2024: Буров, Ст. *Познанието в езика на българите*. Велико Търново: Фабер. (Burov 2024: Burov, St. *Poznanieto v ezika na balgarite*. Veliko Tarnovo: Faber.)

Йесперсен 1958: Есперсен, О. *Философия грамматики*. Москва: Издательство иностранной литературы. (Jespersen 1958: Jespersen, O. *Filosofiia grammatiki*. Moskva: Izdatel'stvo inostrannoi literatury.)

Кръстев 1976: Кръстев, Б. *Умалителността в българския език*. София: Народна просвета. (Krastev 1976: Krastev, B. *Umalitelnostta v balgarskiya ezik*. Sofia: Narodna prosveta.)

Лекант 2016: Лекант, П. Метафорическое поле имён времени в современном русском языке. – В: *Рациональное и эмоциональное в русском языке – 2016: сборник трудов Международной научной конференции (г. Москва, 25–26 ноября 2016 г.)* / ред. колл. П.А. Лекант (отв. ред.), Н. Б. Самсонов (зам. отв. ред.), Н. А. Герасименко и др. Москва, ИИУ МГОУ. (Lekant 2016: Lekant, P. Metaforicheskoe pole imen vremeni v sovremennom russkom iazyke. – V: *Ratsional'noe i emotsional'noe v russkom iazyke – 2016: sbornik trudov Mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii (g. Moskva, 25–26 noiabria 2016 g.)* / red. koll. P.A. Lekant (otv. red.), N. B. Samsonov (zam. otv. red.), N. A. Gerasimenko i dr. Moskva, IIU MGOU.)

Ницолова 2010: Ницолова, Р. Денотативни и конотативни признаци в значението на диминутивите в българския език. – *Български език*, Приложение, с. 127 – 137. (Nitsolova 2010: Nitsolova, R. Denotativni i konotativni priznatsi v znachenieto na diminutivite v balgarskiya ezik. – *Balgarski ezik*, Prilozhenie, pp. 127 – 137.)

Паскалев 2015: Паскалев, Н. За значението на два типа деминутивни глаголи в съвременния български език. – *Български език*, № 1, с. 65 – 74. (Paskalev 2015: Paskalev, N. Za znachenieto na dva tipa deminutivni glagoli v savremenniya balgarski ezik. – *Balgarski ezik*, № 1, pp. 65 – 74.)

Спиридонова 1999: Спиридонова, Н. Русские диминутивы: проблемы образования и значения. – *Известия АН. Серия литературы и языка*, т. 58, № 2, с. 13 – 22. (Spiridonova 1999: Spiridonova, N. Russkie diminutivy: problemy obrazovaniia i znacheniia. – *Izvestiia AN. Seriia literatury i iazyka*, t. 58, № 2, pp. 13 – 22.)

Спиридонова 2000: Спиридонова, Н. *Язык и восприятие: семантика качественных прилагательных*. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. (Spiridonova 2000: Spiridonova, N. *Iazyk i vospriiatie: semantika kachestvennykh prilagatel'nykh*. Dissertatsiia na soiskanie uchenoi stepeni kandidata filologicheskikh nauk.)

Шмелёва 2018: Шмелёва, Т. Диминутив и семантика существительного: лексика времени. – *Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Русская филология*, № 1, с. 50 – 57. (Shmel'ova 2018: Shmeleva, T. Diminutiv i semantika sushchestvitel'nogo: leksika vremeni. – *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo universiteta. Seriia: Russkaia filologiia*, № 1, pp. 50 – 57.)

Brown, Levinson 1987: Brown, P., St. C. Levinson. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge University Press.

Dressler, Merlini Barbaresi 1994: Dressler, W., L. Merlini Barbaresi. *Morphopragmatics: Diminutives and Intesifiers in Italian, German and Other Languages*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.

Zafiu 2011: Zafiu, R. Diminutivele în româna actuală: lexicalizare și utilizare pragmatică. – In: Nedelcu, I., A. Nicolae, A. Toma, R. Zafiu (Eds.), *Studii de lingvistică. Omagiu doamnei profesoare Angela Bidu-Vrănceanu.* Bucureşti: Editura Universităţii din Bucureşti.

SEMANTIC CONSTRAINTS ON THE FORMATION OF DIMINUTIVE NOUNS IN CONTEMPORARY BULGARIAN

Nikolay Paskalev

**Institute for Bulgarian Language "Prof. Lyubomir Andreychin",
Bulgarian Academy of Sciences**

nikolaj.paskalev@gmail.com

Abstract. The paper examines the semantic constraints on the formation of diminutive nouns in contemporary Bulgarian. Several groups of nouns (temporal, Abstract, nouns of substance, and those denoting very large or very small objects) in which such constraints most frequently occur are analysed. At the same time, a somewhat unexpected tendency toward overcoming these limitations through the development of new object-oriented meanings in certain diminutive derivatives is outlined.

Keywords*: diminutives; nouns; semantics; pragmatics*

Nikolay Paskalev
Institute for Bulgarian Language
Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
1113 Sofia, Bulgaria

ЗА УПОТРЕБИТЕ НА ГЛАГОЛИ С КОРЕН *-БОЛ-* В ПРЕВОДА НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК НА ПОРЕДИЦАТА „ХАРИ ПОТЪР“

Биляна Тодорова

Югозападен университет „Неофит Рилски“

bilyanatodorova@swu.bg

Резюме. В настоящия текст се представят употребите на синтактични конструкции, съдържащи глаголи с корен *-бол-* в корпус, образуван от книгите в поредицата „Хари Потър“. Корпусът е обработен с помощта на софтуера LancsBox X. Представени са конструкции с непрефигирания глагол „боля“ и с производни на него глаголи, образувани с представки. В текста се обръща внимание на извлечените конструкции, тяхната честота, аргументната им структура, както и на тяхната семантика. Данните показват, че най-често ексцерпираните употреби изразяват физическа болка, макар че могат да представят и душевно страдание. Най-честата конструкция е глагол + пряк обект експериенцер в акузатив + структурен подлог в локатив (част от тялото).

Ключови думи: *болка; експериенцер; глагол; „Хари Потър“*

1. Въведение

Настоящият текст има за цел да представи употребата на глаголи с корен *-бол-* в корпус от над един милион думи, конструиран от седемте книги от поредицата „Хари Потър“. Текстът е част от по-голямо изследване, което разглежда граматичните особености на езика в поредицата. На този етап не е представена съпоставка на изходния текст и превода, тъй като това ще бъде обект на бъдещо проучване, макар да е ясно, че изходният текст има отношение към изследвания проблем. Обект на по-нататъшно изследване ще бъде и съпоставянето на употребите, открити в седемте книги, с тези в по-големи референтни корпуси.

Методът на изследването е дескриптивен, представени са конструкции с всички налични глаголи с този корен, като са регистрирани употреби на няколко префигирани глагола. За обработката на корпуса е използван софтуерът LancsBox, версия X 5.5.1 (Brezina, Platt 2025), като с негова помощ се проследяват честотата на изследваните думи и техният непосредствен контекст. В тази публикация ще бъдат представени броят на употребите и синтактичната съчетаемост на изследваните глаголи, направени са някои наблюдения и върху тяхната семантика. Основният фокус е върху продуктивността, т.е. обръща се внимание какви синтактични структури се срещат най-често, какви семантични отношения са представени, като целта е на базата на определен, макар и не твърде голям корпус да могат да бъдат направени и бъдещи по-задълбочени проучвания.

Под конструкция в конкретното изследване ще имаме предвид употребата на словосъчетания, които не представляват една морфологична форма и могат да бъдат изследвани на равнището на синтаксиса.

Изследваните конструкции са само част от разнообразните начини, по които може да се изразят болка и страдание. На български език най-често те се изразяват с помощта на лексеми от различни части на речта, които съдържа форманта *-бол-*, който има славянски произход и е засвидетелстван в старобългарски (БЕР I / BER I 1971: 64). Най-често в такива случаи се включва в сложни думи или словосъчетания, които съдържат и мястото на болката, която много често е част от тялото, когато става въпрос за физическа болка – напр. *имам/страдам от главоболие, боли ме главата, болка в главата* и пр.

Освен с посочените конструкции наличието/отсъствието на болка може да бъде изразено с множество други глаголни фрази, които често съдържат названията на частите на тялото (например такива, които съдържат употреби на глаголите *треперя, бода* и пр.). Нерядко глаголите, използвани в тези фрази, са употребени метафорично. Много от тези метафорични употреби са характерни не само за българския език. Освен това има възможност да бъдат образувани конструкции, изразяващи болка и страдание, с помощта на безличнопредикативна дума, копула/полукопула и дателна клитика; конструкции с производни инхоативни глаголи

и дателна клитика (виж Стаменов, Циммерлинг / Stamenov, Zimmerling 2022: 330 – 331), *се*-конструкции с дателна клитика и пр. (систематизирана информация за различните употреби може да бъде видяна напр. у Джонова / Dzhonova 2003; Стаменов / Stamenov 2022; Кръпова, Димитрова / Krapova, Dimitrova 2024 и др.).

В поредицата „Хари Потър“ употребите на конструкции, изразяващи болка и страдание, са добре представени. Тук обаче, както вече казахме, няма да бъде обръщано специално внимание на други начини освен на регистрираните конструкции, които съдържат глаголи с корен *-бол-*, в една от най-популярните сред младите хора поредици, която има особено значение при формиране на техния литературен вкус и която вероятно повлиява и тяхното езиково поведение. Онова, което е важно да се уточни, е, че в превода на поредицата са участвали три различни преводачки, което минимизира възможността за прекалено голямо влияние на индивидуалния стил на един преводач върху избора на конструкции при превод. Вместо това можем да приемем, че влияние имат оригиналът и изборите на преводачите, съобразени с възможностите на българския език.

Тишева и Джонова (Tisheva, Dzhonova 2022: 186), на базата на класификацията на Лийч, представят допълнителен клас статични глаголи, наречен bodily sensation (телесно усещане) – ache, feel, hurt, itch, tingle. Част от тези глаголи на български език се превеждат с глаголите, обект на това изследване. В същото време глаголът може да бъде използван и за представяне на чувства, на душевна болка и страдание, не само на физически усещания[1] (*Боли ме, че не си до мене*; *Боли ме сърцето[2] за тебе* и пр.). М. Стаменов (2021a) също представя употреби от типа „Боли ме главата“, като според него това са конструкции с винителен *тръпник*[3] и подлог в *локатив*. Според автора тази конструкция „е специализирана с оглед на възможните локализации на мястото на съответното усещане, физиологическа реакция или възприятие в представата за тялото (body image) (Стаменов / Stamenov 2021a: 92). Изрично заслужава да се обърне внимание на факта колко е важна тази конструкция „за създаване с езикови средства на представа за характера на собственото телесно въплъщение и неговото преживяване от страна на субекта“ (Стаменов / Stamenov 2021a: 92 – 93). Интересно е да се отбележи, че не се срещат само глаголи, които имат за аргументи винителни експериенцери, в други случаи определени глаголи могат да контролират и дателни аргументи (напр. *изтръпват ми краката*). Частите на тялото пък могат да се включат и в редица други конструкции, виж напр. „люти ми на езика от чушките“, представена като триаргументна структура при Тишева и Джонова (2022: 194) със следната схема: обект дателен експериенцер, на-РР като локатив (част от тялото), от-РР като стимул.

В следващите редове ще бъдат представени употребите на конструкциите с корен *-бол-*, като ще започнем с непрефигирания глагол и ще продължим с префигираните глаголи, регистрирани в корпуса. По този начин ще могат да бъдат проследени приликите и разликите в синтактичното свързване на различните глаголи, представящи болка и страдание и съдържащи форманта, обект на проучване. Ексцерпирани са общо 161 глаголни употреби, които ще бъдат представени подробно, като бъдат представени техни морфологични особености, описани в *Речника на българския език (онлайн)* и *БЕРОН*. Ще бъдат посочени и синтактичните структури, в които те участват, като се представят и семантичните роли на техните аргументи, както и в кои случаи те представят физическа болка, и в кои – душевно страдание.[4]

---

[1] Виж значенията на „боля“ в *Речника на българския език*: https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D1%8F/. В този текст обаче „боли ме“ се разглежда като конструкция, а не като глагол.

[2] Виж *РБЕ*: Боли ме сърцето. *Разг.* Измъчвам се, страдам, мъчно ми е. https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D1%8F/.

[3] В този текст се използва по-разпространеният термин „експериенцер“, като се приема значението, което Стаменов влага в термина *тръпник* – „лице, което търпи резултата на глаголното действие или състояние“ (Стаменов / Stamenov 2021b: 69).

[4] Тъй като става въпрос за корпус, съставен от поредица от художествени текстове, в които се представя магическа реалност, границата между физическото страдание и душевния дискомфорт понякога се размива. Ето защо като конструкции за душевно страдание са определени само тези, при които такова тълкуване е нееднозначно.

2. Анализ на употребите в корпуса

А. БОЛЯ

В *Речника на българския език* са представени три различни глагола – *боля* (непрех.), *боли ме* (непрех.)[5], *боли* (безличен). В този текст те ще бъдат разгледани заедно, като ще бъде уточнено всяка от употребите кой от трите така описани глагола представя.

Основанията за разделяне на трите глагола са немалко, защото на практика тяхното синтактично поведение е различно: в първия случай става въпрос за конструкция с номинативен подлог, който обичайно е със семантична роля локатив, но не се използва с пряко допълнение. Среща се предимно в 3 л., ед. и мн. ч. Във втория случай се среща задължително винително допълнение в роля на експериенцер, като номинативният подлог може да е вербализиран, а може и да е елиптиран[6]. Отново може да се срещне главно в 3 л., ед. и мн. ч.

Безличният според описанието в *РБЕ* глагол *боли* не приема нито подлог, нито пряк обект. Може да се срещне аргумент РР. Представя болка (не само физическа), която не е локализирана. Затова употребата е в 3 л., ед. ч. От описанието в *РБЕ* може да се приеме, че описаните форми са омонимични и представят три различни синтактични употреби на глаголи, които приемат различен брой и различен вид аргументи.

Формата „боли“ се среща 49 пъти в корпуса. Липсват употреби на непреходния глагол „боля“. 11 от 49 употреби на „боли“ са на определения от *РБЕ* като безличен глагол, т.е. изреченията са едносъставни, девет от тях са безаргументни, в два от случаите се среща аргумент в ролята на *причина/стимул*, представен с предложна фраза „от опит“ (*Но от опит не боли, нали така?*), „от тия нокти“ (*... от тия нокти много боли*).

38 употреби представят глагола, описан в *Речника на българския ези*к като „боли ме“, т.е. употребата с пряк обект винителна клитика в ролята на експериенцер. В 12 от тях номинативен подлог липсва, в някои от случаите локализацията на болката става ясна от контекста (предходните изречения), в друга част от случаите болката остава нелокализирана. В крайна сметка става въпрос за следната схема – глагол и винителен обект със семантична роля експериенцер, допълнен в по-голямата част от случаите (26) с номинативен подлог, който е с роля на локатив (част от тялото)[7].

В изследвания корпус безличните безаргументни употреби на „боли“ представят почти изключително физическа неуточнена болка, само в един от случаите става въпрос за преносна употреба на емоционално страдание. В много от случаите на употребите, свързани с физическо страдание, няма семантична разлика между употребите със и без експериенцер, защото контекстът разкрива кой изпитва болка.[8]

Формата за 3 л. мн. ч. сегашно време „болят“ се среща три пъти в корпуса. Наличието на глагол в мн. ч. изключва възможността болката да е нелокализирана. Когато тя не е изразена експлицитно, е налице елиптична употреба, която би могла да се възстанови от контекста. В

---

[5] Смятам за логично отделянето на този тип употреби в отделна речникова статия, но описанието може да бъде прецизирано, защото те не се използват само с винителна клитика в първо лице, единствено число. В този текст приемаме клитиката за аргумент със своя семантична роля (както бе споменато, в този текст тази роля е наречена *експериенцер*). По този начин тя е определена и от Атанасов (Атанасов 2006: 16).

[6] Както е добре известно, българският език е *pro-drop*, т.е. нулевосубектните изречения са често срещани (виж повече напр. у Кръпова, Димитрова / Krapova, Dimitrova 2024: 92).

[7] В този текст е прието определението на семантичната роля от страна на М. Стаменов (т.е. частите на тялото, които заемат позицията на структурен подлог в номинатив, са определени като носители на ролята локатив). Атанасов определя като локатив само аргументите към този глагол, които са въведени с предложна или адвербиална фраза (Атанасов / Atanasov 2006: 16 – 17). Тъй като тук целта е да се опише продуктивността и вариативността на откритите в специфичен корпус употреби, няма да бъдат анализирани различните терминологични виждания по въпроса.

[8] Това поставя въпрос по какъв начин и как трябва да бъдат анализирани корпусните данни, тъй като непосредственият контекст невинаги позволява адекватно тълкуване на въпроса кога става въпрос за елиптични конструкции, и кога – не. Нещо повече, струва ми се, че трябва да бъде обърнато по-голямо внимание на приликите и разликите между представените в *РБЕ* като *боли ме* (непрех.), *боли* (безличен). Това би могло да стане адекватно чрез комплексен анализ, който едновременно включва количествени корпусни данни и детайлно наблюдение на конкретните употреби.

случая има основание да разглеждаме примера като вариация на употребата с обект експериенцер и номинативен подлог локатив (част от тялото), защото става въпрос за пряка реч и експериенцерът, и източникът/мястото на болката са възстановими от предишното изречение: *Как са краката ти? – **Болят**. – отговори таласъмът...* Във втория случай експериенцерът е вербализиран, мястото на болката е възстановимо от предишни изречения. В едно от изреченията и двата аргумента са представени. Наблюдението върху примери, които се срещат сравнително по-рядко, като употребите в 3 л., мн. ч., и които показват различен минимален контекст, дава основание отново да се повдигне въпросът за ограниченията на такова наблюдение и за тълкуването на примери, в които определена част е елиптирана.

Освен употреби в сегашно време са регистрирани употреби, съдържащи минало свършено деятелно причастие – форми за перфект и плусквамперфект, 3 л., ед. ч., м. р. (*е болял* – 3, *беше болял* – 2), както и една ренаративна форма. Всички са в 3 л., ед. ч., при всички тях става въпрос за физическо страдание и са вербализирани и експериенцерът, и номинативният подлог с роля локатив. Среща се и една ренаративна безлична форма в 3 л., ед. ч., ср. р. (*боляло*), отново свързана с физическа болка*: Фред каза, че ужасно боляло, ама май се шегуваше*. Тази употреба е принципно различна от тези с вербализиран обект и/или субект, защото представя физическа неуточнена болка и неуточнен експериенцер.

3 са употребите на формата „боли“ за 3 л., ед. ч. за минало свършено време – една безлична, т.е. без обект експериенцер и без подлог в локатив, 2 с вербализирани място на болката и експериенцер. Всички те представят физическа болка. „Болеше“ се среща 44 пъти – в 34 от тях са вербализирани и експериенцерът, и частта на тялото (подлог в локатив), в десет случая става въпрос за безлична безаргументна употреба. Две от тези употреби са преносни и не представят физическо страдание: „сърцето го болеше от завист“, „още го болеше заради тази черна несправедливост“. Какво се вижда, една от тези употреби е с вербализиран подлог и пряк обект експериенцер, а в другия случай е вербализиран стимул, представен с предложна фраза. Формата „боляха“ за имперфект се среща три пъти и при всички тях има двуаргументна структура (напр. *коленете го боляха*).

Б. ЗАБОЛЯ/ЗАБОЛЕЯ/ЗАБОЛЯВАМ

В *Речника на българския език* са представени формите *заболя*[9]*/заболея/ заболявам*[10] . В *БЕРОН* фигурират *заболея, заболявам* и *заболи ме. Заболя/заболявам* и *заболея/заболявам* имат различно значение. Вторият е синонимен на „разболявам (се)“ и макар да не може да се използва с форманта „се“, както „разболявам (се)“ и „поболявам (се)“, споделя общи синтактични особености – не може да приема експериенцер в акузатив и номинативен подлог в локатив, но може да се използва с предложна фраза стимул (от + именна фраза). От друга страна, *заболя/заболявам* може да приема и винителен обект експериенцер, и подлог със семантична роля локатив, и стимул с предложна фраза. В корпуса са открити употреби само на *заболя/заболявам*[11].

17 са формите за аорист „заболя“. В осем от тях не е запълнена подложната позиция, но е представен обектът експериенцер. В два случая стимулът (източникът на болката) е представен с предложна фраза, съдържаща „от“. В останалите 9 случая е представен обект експериенцер клитика, а номинативният подлог е с роля локатив (част на тялото). Формата за сегашно време „заболи“ се среща 5 пъти в подчинени изречения, като 4 пъти не е вербализиран подлогът, но в една от употребите е въведен стимул с предложна фраза „от + източник“, веднъж употребата е и с обект експериенцер, и подлог с роля локатив. Във всички случаи става въпрос за физическа болка.

Употребата в плусквамперфект „бе(ше) заболял“ се среща два пъти. И двата пъти се среща с експериенцер в обектна позиция (винителна клитика) и номинативен подлог в локатив.

---

[9] **ЗАБОЛЯ́**. Вж. заболявам[2]. https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/%D0%B7%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D1%8F/

[10] https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/%D0%B7%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D1%8F%D0%B2%D0%B0%D0%BC/

[11] Представен в *РБЕ* и *БЕРОН* като „заболи ме“. Както вече споменах, в този текст приемаме клитиката като аргумент (пряк обект) в ролята на експериенцер.

Употребите представят физическо страдание. „Беше заболяло“ се установява веднъж. Представя душевно страдание и се среща с експериенцер в акузатив и предложна фраза стимул (*от подпитването на вуйчо Върнън*).

Формата за аорист в 3 л., мн. ч. „заболяха“ се среща веднъж (*Ребрата на Хари го заболяха*), като, както се вижда, и двете аргументни позиции също са запълнени, представена е физическа болка.

Употребата на „заболявам“ в синтактично отношение е подобна на „заболя/заболи (ме)“. Формата „заболява“ е използвана веднъж, представя физическа болка, отново с експериенцер в акузатив (пряк обект) и с подлог в локатив. Формата за минало несвършено време на заболявам „заболяваше“ за 3 л., ед. ч. се регистрира два пъти. И в двата случая се среща с винителен експериенцер в акузатив и подлог с роля локатив. Употребите представят физическа болка. Формата за 3 л., мн. ч. „заболяваха“ също е единична и с две попълнени аргументни позиции, представящи физическо неразположение.

Може да се заключи, че в корпуса *заболя/заболявам* се срещат винаги с пряк обект винителна клитика в ролята на експериенцер, представят предимно физическа болка и в повечето случаи мястото на болката е вербализирано и е в номинатив, но се среща и вариант със стимул, въведен с предложна фраза.

В. НАБОЛЯ/НАБОЛЯВАМ

В *Речника на българския език* глагол с такава представка не се среща. В *БЕРОН* са представени „наболи ме“[12] (св., непрех., личен) и „наболява ме“[13] (несв., непрех., личен).

В изследвания корпус са регистрирани 11 употреби на несвършения глагол. При всички тях се среща обект експериенцер в акузатив и номинативен подлог с роля локатив. Три от тях са в сегашно време, 3 л., ед. ч., една в сегашно време, 3 л., мн. ч., 3 в имперфект, 3 л., ед. ч. и три – в имперфект, 3 л., мн. ч. Всички представят физическа болка.

Г. ПОБОЛЯ/ПОБОЛЕЯ/ПОБОЛЯВАМ

Речниковите статии в *Речника на българския език* на двата глагола, които имат различно значение – „поболя“[14] и „поболея“[15], препращат към „поболявам“[16]. „Поболявам“ е несвършен вид на „поболея“, под него е представен непреходния „поболявам се“. В отделна статия „поболявам“ е посочен и като несвършен вариант и на „поболя“, под който е представен „поболява ме“. В *БЕРОН* се срещат „поболи ме“[17], описан като свършен непреходен глагол, „поболея (се)“[18], отново като свършен непреходен глагол, и „поболявам (се)“[19] като несвършен преходен глагол. В този текст обаче, както вече беше посочено нееднократно, се приема, че формите с винителни клитики са аргументи и не са част от глаголната форма. Функцията на клитиката „се“ няма да бъде обсъждана тук, тъй като изисква специално внимание.

В изследвания корпус почти всички употреби включват клитиката „се“ (4 от 5), две на „поболявам (се)“ и две на „поболея (се)“, т.е. това не са употреби на глагола *поболя/поболявам*, при които би могло да се срещне комбинация пряк обект експериенцер в акузатив и подлог в локатив. Среща се и една лична употреба на глагола *поболея/поболявам* (*няма да ги поболяваме*), която изисква два одушевени аргумента.

Може да се заключи, че този глагол се различава по своето синтактично поведение от вече описаните и би трябвало да се обърне специално внимание на неговата употреба в бъдещи проучвания.

---

[12] https://beron.mon.bg/leksema/1afd8ab0394a366faf28a533b180f315

[13] https://beron.mon.bg/leksema/b92a1fd12df4dcc8e30c471780e92536

[14] https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/%D0%BF%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D1%8F/

[15] https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/%D0%BF%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D1%8F/

[16] https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/%D0%BF%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D1%8F%D0%B2%D0%B0%D0%BC/

[17] https://beron.mon.bg/leksema/bcb0cebd7a3a23541390acf4b8daae0e

[18] https://beron.mon.bg/leksema/49e5ae308820ebbba5b1e465e8066e92

[19] https://beron.mon.bg/leksema/57aaf2a4e4ecfc7d132bd3711f2a9afb

Д. РАЗБОЛЯ/РАЗБОЛЕЯ/РАЗБОЛЯВАМ

В речниковата статия на *Речника на българския език* са представени „разболявам“[20]/„разболея“[21]/*остар*. „разболя“[22] и „разболявам се“/„разболя се“/*остар*. „разболя се“ (непр.). „Разболея (се)“[23] и „разболявам (се)“[24] са регистрирани в БЕРОН.

Този глагол не може да бъде използван в употреби от типа **разболява ме ръката/крака/челото* (с пряк обект експериенцер в акузатив и номинативен подлог в локатив) и в това отношение е близък до *поболея (се)/поболявам (се)*. В корпуса се среща в 7 случая с клитиката „се“, веднъж без нея и без запълнена прякообектна позиция (*Разболяват наред!*). Възможна е употреба с винителна клитика, сходна с регистрираната употреба при *поболея/поболявам* (*няма да ги поболяваме*, вж. *няма да ги разболяваме*).

Е. ПОНАБОЛЯ/ ПОНАБОЛЯВАМ

В *Речника на българския език понаболя*[25]/*понаболявам*[26] се среща с описание, подобно на „заболя“. Разликата е, че не се регистрира формата „понаболея“. И тук, както при повечето представени глаголи, отделно е описан „понаболи ме/понаболява ме“ (непрех.).

Регистрираната една употреба в корпуса обаче е без пряк обект винителна клитика експериенцер. Въпреки че е представена физическа болка, експериенцерът не е вербализиран в рамките на фразата. Остава въпросът доколко употребата може да се приеме за елиптична конструкция.

[20] https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D1%8F%D0%B2%D0%B0% D0%BC/

[21] https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D1%8F/

[22] https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D1%8F/

[23] https://beron.mon.bg/leksema/cfbfdc86f6d42dfb87b873849c38044b

[24] https://beron.mon.bg/leksema/3f854b55b91fe3b3bf1fd878bcde39bc

[25] https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/%D0%BF%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D1%8F/

[26] https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/%D0%BF%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D1%8F% D0%B2%D0% B0%D0%BC/

Заключение

В заключение може да се обобщи, че глаголите с корен *-бол-* имат устойчива употреба в корпуса, създаден от поредицата за Хари Потър, която съдържа седем книги, над 1 млн. думи и е популярно четиво сред младите хора. Изследвани са 161 употреби на различни глаголи, като най-често тези глаголи представят белези на физическа болка и страдание (157 употреби).

Глаголите *боля, заболя/заболявам, наболя/наболявам* се съчетават с аргументи по сходен начин, като най-често се използват със запълнена двуаргументна структура – пряк обект експериенцер в акузатив и номинативен подлог с роля локатив (*главата ме боли/боли ме глава(та*)[27]. Непрефигираните глаголни употреби в 69 от случаите се срещат с двуаргументна структура – пряк обект клитика в ролята на експериенцер и структурен номинативен подлог част от тялото, което съставя 65% от всички регистрирани в корпуса (общо 106). 100% от употребите на *наболя/наболявам* (11 на брой) имат същата синтактична структура, както и 48% (14) от употребите на *заболя/заболявам* (общо 29). Докато при *боля* част от употребите са безклитични, т.е. без пряко допълнение, както вече беше посочено, при *заболя/заболявам* и *наболя/наболявам* обектната позиция е запълнена в 100% от случаите в корпуса. Макар и порядко, може да бъде въведен и друг аргумент – предложна фраза в ролята на стимул/причина.

Два от останалите глаголи могат да се използват със „се“ (*разболея/разболявам*; *поболея/поболявам*), която запълва позицията на прякото допълнение и поради това в този случай употребата им с винителни клитики е невъзможно. Освен това семантиката на тези глаголи представя болка, която не може да бъде локализирана, защото страданието обхваща субекта изцяло – *разболея/разболявам(се), поболея/поболявам (се), заболея/заболявам* имат сходна семантика, която се отразява и на тяхното синтактично поведение.

Предложените наблюдения дават възможност за последващи изследвания, при които да бъдат съпоставени резултатите с данни от по-големи референтни корпуси, както и с корпуси, съставени от други по тип текстове. Това ще даде възможност да се опише адекватно както семантиката, така и синтактичното поведение на изследваните глаголи, както и да се направят някои теоретични обобщения. Интересно би било да се проследи и ролята на словореда, тъй като той също има някои специфики, които би следвало да се опишат пълноценно.

[27] В този текст не обръщаме внимание на потенциалната възможност частта от тялото в ролята на подлог да бъде и членувана, и нечленувана. Когато е нечленуван обаче, номинативният подлог в изследвания корпус е в постпозиция.

Източници / Sources

Дж. Роулинг. *Хари Потър и философският камък*. Прев.: Теодора Джебарова. Егмонт България, 2000. (J. K. Rowling. Hari Potar i filosofskiyat kamak. Transl.: Teodora Dzhebarova. Egmont Bulgaria, 2000.)

Дж. Роулинг. *Хари Потър и Стаята на тайните*. Прев.: Мариана Екимова-Мелнишка. Егмонт България, 2001. (J. K. Rowling. Hari Potar i Stayata na taynite. Transl.: Mariana Ekimova-Melnishka. Egmont Bulgaria, 2001.)

Дж. Роулинг. *Хари Потър и Затворникът от Азкабан*. Прев.: Мариана Екимова-Мелнишка. Егмонт България, 2001. (J. K. Rowling. Hari Potar i Zatvornikat ot Azkaban. Transl.: Mariana Ekimova-Melnishka. Egmont Bulgaria, 2001.)

Дж. Роулинг. *Хари Потър и Огненият бокал*. Прев.: Мариана Екимова-Мелнишка. Егмонт България, 2002. (J. K. Rowling. Hari Potar i Ogneniyat bokal. Transl.: Mariana Ekimova-Melnishka. Egmont Bulgaria, 2002.)

Дж. Роулинг. *Хари Потър и Орденът на феникса*. Прев.: Емилия Масларова. Егмонт България, 2003. (J. K. Rowling. Hari Potar i Ordenat na feniksa. Transl.: Emilia Maslarova. Egmont Bulgaria, 2003.)

Дж. Роулинг. *Хари Потър и Нечистокръвния принц.* Прев.: Емилия Масларова. Егмонт България, 2005. (J. K. Rowling. Hari Potar i Nechistokravnia prints. Transl.: Emilia Maslarova. Egmont Bulgaria, 2005.)

Дж. Роулинг. *Хари Потър и даровете на смъртта*. Прев.: Емилия Масларова. Егмонт България, 2007. (J. K. Rowling. Hari Potar i darovete na smartta. Transl.: Emilia Maslarova. Egmont Bulgaria, 2007.)

Цитирана литература / References

Атанасов 2006: Атанасов, Ат. *Безличните предикати в съвременния български език. (Аргументна структура и компютърен модел на описание).* Автореферат на дисертация. София. (Atanasov 2006: Atanasov, At. *Bezlichnite predikati v savremenniya balgarski ezik. (Argumentna struktura i kompyutaren model na opisanie*). Avtoreferat na disertatsiya. Sofia.)

БЕР 1971: *Български етимологичен речник*, Том I (А – З). Съст.: Вл. Георгиев, Ив. Гълъбов, Й. Заимов, Ст. Илчев. Ред.: Вл. И. Георгиев. София: Издателство на БАН, 1971, XCV+679 стр. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2007 (фототипно издание). (BER 1971: *Balgarski etimologichen rechnik*, Tom I (A – Z). Sast.: Vl. Georgiev, Iv. Galabov, Y. Zaimov, St. Ilchev. Red.: Vl. I. Georgiev. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1971, XCV+679 str. Sofia: Akademichno izdatelstvo "Prof. Marin Drinov", 2007 (fototipno izdanie).)

БЕРОН: Официален правописен речник на българския език. <https://beron.mon.bg/ [10.01. 2026]>.(BERON. *Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik*. <https://beron.mon.bg/ [10.01.2026]>.)

Джонова 2003: Джонова, М. *Изречения със семантичната роля експериенцер в съвременния български език*. Автореферат на дисертация за присъждане на научната и образователна степен „доктор“. София: СУ „Св. Климент Охридски“. (Dzhonova 2003: Dzhonova, M. *Izrecheniya sas semantichnata rolya eksperientser v savremenniya balgarski ezik*. Avtoreferat na disertatsiya za prisazhdane na nauchnata i obrazovatelna stepen "doktor". Sofia: SU "Sv. Kliment Ohridski".)

Кръпова, Димитрова 2024: Кръпова, И., Цв. Димитрова. *Българският език в европейския езиков ареал*. София: УИ „Св. Кл. Охридски“. (Krapova, Dimitrova 2024: Krapova, I., Tsv. Dimitrova. *Balgarskiyat ezik v evropeyskiya ezikov areal*. Sofia: UI "Sv. Kliment Ohridski".)

РБЕ (онлайн) *Речник на българския език*. <https://ibl.bas.bg/rbe/> [8.01.2026]. (RBE (onlayn) *Rechnik na balgarskiya ezik*. <https://ibl.bas.bg/rbe/> [8.01.2026].)

Стаменов 2021a: Стаменов, М. *Конструкциите с предикативи за психически състояния в българския език – номенклатура и диференциални характеристики*. – Zeszyty Cyrilo-Metodiańskie, 10/2021, с. 76 – 113. (Stamenov 2021a: Stamenov, M. *Konstruktsiite s predikativi za psihicheski sastoyania v balgarskia ezik – nomenklatura I diferentsialni harakteristiki*. – Zeszyty Cyrilo-Metodiańskie, 10/2021, pp. 76 – 113.)

Стаменов 2021b: Стаменов, М. Групи глаголи за вътрешни психически преживявания. Опит за класификация. – В: *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“*. Т. II. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2021, s. 69 – 75. (Stamenov 2021b: Stamenov, M. Grupa glagoli za vatreshni psihicheski prezhivyavania. Opit za klasifikatsiya. – In: *Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsiya na Instituta za balgarski ezik "Prof. Lyubomir Andreychin"*. T. II. Sofia: Izdatelstvo na BAN "Prof Marin Drinov", 2021, pp. 69 – 75).

Стаменов 2022: Стаменов, М. 2022: Принос към семантичната характеристика на предикативите за вътрешни преживявания със субект в дателен падеж. – *Български език*, Приложение, 69 (2022), с. 351 – 366 (Stamenov 2022: Stamenov, M. Prinos kam semantichnata harakteristika na predikativite za vatreshni prezhivyavaniya sas subekt v datelen padezh. – *Bulgarian language*. Supplement, 69 (2022), pp. 351 – 366) doi: 10.47810/BL.69.22.PR.23

Стаменов, Циммерлинг 2022: Стаменов, М., А. Циммерлинг. Дативно-предикативные структуры и семантико-синтаксический интерфейсов русском и болгарском языках. – В: *Онтология на ситуациите за състояние – лингвистично моделиране. Съпоставително изследване за български и руски*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2022, с. 303 – 352 (Stamenov, Zimmerling 2022: Stamenov, M. A. Zimmerling. Dativno-predikativnye struktury i semantiko-sintaksicheskii interfeisov russkom i bolgarskom iazykakh. – In: *Ontologiya na situatsiite za sastoyanie – lingvistichno modelirane. Sapostavitelno izsledvane za balgarski i ruski.* Sofia: Izdatelstvo na BAN "Prof. Marin Drinov", pp. 303 – 352).

Brezina, Platt 2025: Brezina, V., W. Platt. *#LancsBox X* [software]. Lancaster University. http://lancsbox.lancs.ac.uk [3.01.2026].

Tisheva, Dzhonova 2022: Tisheva, Y., M. Dzhonova, M. Syntactic Realization of Stative Predicates in Bulgarian (Towards a Lexical Meaning Ontology). – В: *Онтология на ситуациите за състояние – лингвистично моделиране. Съпоставително изследване за български и руски*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 180 – 209. doi: 10.7546/STONTBgRu2022.07 (Tisheva, Dzhonova 2022: Tisheva, Y., M. Dzhonova, M. Syntactic Realization of Stative Predicates in Bulgarian (Towards a Lexical Meaning Ontology). – In: *Ontologiya na situatsiite za sastoyanie – lingvistichno modelirane. Sapostavitelno izsledvane za balgarski i ruski*. Sofia: Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”, pp. 180 – 209). doi: 10.7546/STONTBgRu2022.07

THE USES OF VERBS WITH THE ROOT -*БОЛ*- IN THE BULGARIAN TRANSLATION OF THE *HARRY POTTER* BOOK SERIES

Bilyana Todorova

South-West University "Neofit Rilski"

bilyanatodorova@swu.bg

Abstract. The article presents the uses of syntactic constructions containing verbs with the root -*бол*-' in a corpus formed from the books in the Harry Potter series. The corpus was processed using LancsBox X software. Constructions with the uninflected verb "боля" and its derivative verbs formed with prefixes are presented. The text focuses on the excerpted constructions, their frequency, their argument structure, and their semantics. The data show that the most frequently excerpted uses express physical pain, although they can also represent mental suffering. The most common construction is verb + direct object experiencer in the accusative + subject in the locative (part of the body).

Keywords*: pain; experiencer; verb; "Harry Potter"*

Bilyana Todorova
Department of Bulgarian language
Faculty of Philology
South-West University "Neofit Rilski"
66 Ivan Mihaylov Str.
2700 Blagoevgrad, Bulgaria

ГЛАГОЛИ ЗА ФИЗИЧЕСКИ КОНТАКТ В РАМКИТЕ НА КЛАСА НА ГЛАГОЛИТЕ ЗА ДЕЙСТВИЕ[1]

Мария А. Тодорова

**Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“,
Българска академия на науките**

maria@dcl.bas.bg

Резюме. Статията представя резултати от текущо изследване върху семантичното и синтактичното описание на подмножество от българските глаголи за физически контакт, класифицирани като действия (activities) според аспектуалната типология на Вендлер (Vendler 1957). Анализът съчетава езикови данни от Принстънския уърднет (Miller 1995), Българския уърднет (БулНет) (Коева / Koeva 2021б) и ФреймНет (Fillmore 1970), като цели да допринесе за онтологичното класифициране на глаголите за контакт, означаващи действия. Изследването има и съпоставителна насоченост, като разглежда междуезиковите съответствия между български и английски въз основа на корпусни примери и структурните съответствия между лексикалносемантичните ресурси. Представени са критерии за подбор на глаголите, които се включват в тематичното множество – лексикално-граматичната категория *вид на глагола*, словообразуване, ситуативен тип. Изследването на избраните предикати съчетава теоретичните модели на аспектуалните/ситуативните типове (Vendler 1957), на лексикалната семантика (Miller 1986) и на семантичните фреймове (Fillmore 1970). Анализът се основава на емпирични корпусни наблюдения за български и английски и обобщения за аргументната реализация на глаголите за действие и контакт.

Ключови думи*: глаголи за контакт; глаголи за действие; български език; английски език; концептуална семантика*

1. Цели и мотивация

Настоящата статия има за цел да опише семантичните и синтактичните особености на група български глаголи, подбрани въз основа на принадлежността им към глаголни подкласове, дефинирани в два големи електронни лексикални ресурса – Принстънския уърднет (Miller 1995) и ФреймНет (Fillmore 1970). Анализът съчетава данните от посочените ресурси и от Българския уърднет – БулНет (Коева / Koeva 2021б), и използва методологията за създаване на свързан семантичен и синтактичен ресурс за български език – БулФрейм (Коева, Дойчев / Koeva, Doychev 2022). Примерите са извлечени от Българския национален корпус – БНК (Коева и др. / Koeva et al. 2012) и многоезичен паралелен корпус за аргументната реализация (Димитрова и др. / Dimitrova et al. 2024; Стоянова и др. / Stoyanova et al. 2024).

Задачата е да бъдат формулирани заключения относно универсалните и специфичните семантични и граматични компоненти на описанието на разглежданите класове предикати и да бъде предложена класификация, която включва подкласове при предикатите за действие в рамките на семантичния клас на глаголите за контакт.

Уърднет представлява многоезикова лексикалносемантична мрежа, изградена от синонимни множества (синсети), свързани чрез релации като хиперонимия, меронимия и антонимия. В този ресурс глаголите и съществителните са организирани в семантични класове (Miller et al. 1990; Miller et al. 1993), включени в лексикографски файлове. ФреймНет представлява езиков ресурс, който описва лексикалните значения чрез семантични фреймове, представящи типични ситуации и участниците в тях.

Целта е да се предложи онтологично описание и описание на фреймовата семантика, което да подпомогне развитието на българските семантични ресурси и да осигури основа за съпоставителни и корпусни изследвания. Групирането на избраните глаголи в подтипове изхожда от хипотезата, че лексемите с близки значения споделят общи модели на аргументна

[1] Благодарности: Разработката е осъществена по проекта „Онтология на предикатите за действие – лингвистично моделиране с фокус върху българския език“, подкрепен от Фонд „Научни изследвания“, Договор № КП–06–Н80/9 от 08.12.2023 г.

реализация. В центъра на анализа е идеята, че лексикалните елементи имат селективни синтактични свойства, които определят с какви аргументи може да се комбинира даден глагол. Селекцията е част от лексикалната спецификация, а граматичността зависи от съвместимостта между глагола и неговите аргументи (Chomsky 1965: 95).

Настоящото изследване има и съпоставителен характер, целящ наблюдение върху типологичните сходства и различия в концептуализацията и граматичната реализация на глаголите за физически контакт в български и английски. Използването на данни от трите големи лексикалносемантични ресурса – Принстънския уърднет, Българския уърднет (БулНет) и ФреймНет – осигурява възможност за системно съотнасяне на българските глаголни лексеми с техните междуезикови съответствия. По този начин анализът на българските глаголи за физически контакт се вписва в по-широк типологичен контекст и допринася за изследването на междуезиковите съответствия при предикатите за действие.

2. Теоретична рамка

Изследването на глаголите за контакт се основава на теоретичните модели на аспектуалните/ситуативните типове (Vendler 1957), лексикалната семантика (Miller 1986) и семантичните фреймове (Fillmore 1970).

Макар семантичният клас на глаголите за контакт в уърднет да се характеризира с вътрешна семантична хетерогенност, той служи като основа за множество корпусни и лексикални изследвания, които разглеждат както семантичните подтипове, така и синтактичните алтернативи при реализацията на аргументите.

Класификацията на предикатите според ситуационни типове на Вендлер на states (състояния), activities (действия), accomplishments (изпълнения), achievements (постижения), според признаци като [+/– динамичност], [+/– продължителност], [+/– пределност], наричани покъсно *лексикален аспект* или *акционалност* (Aktionsart), разглежда начина, по който глаголният предикат задава структурата във времето, независимо от граматичния аспект (вид). Според тази типология ситуативният тип на действията се разграничава от останалите ситуативни типове чрез комбинацията от признаците *динамичност, продължителност* и *непределност*. Приложени върху семантичния клас на предикатите за физически контакт, те свеждат множеството до лексеми, обозначаващи процеси без вътрешна граница. Семантиката на глаголите за контакт често е гранична – между процесуалния и резултативния прочит. Дадена лексема може да се реализира като действие или като резултативно събитие в зависимост от контекста.

За семантично описание на избраното подмножество от предикати се използва теоретичният модел на семантичните фреймове, представен във ФреймНет (Fillmore 1970), като всяко глаголно значение е отнесено към определен фрейм, който описва най-важните компоненти на значението под формата на конфигурация от задължителни елементи (ядрени фреймови елементи), характеризиращи значението еднозначно (заедно с тълковната дефиниция) и съответстващи на аргументите на предиката, тип на въздействието и резултатността. Свързването на глаголите за контакт от БулНет (Коева и др. / Koeva et al.) със семантичните фреймове от ФреймНет се основава на полуавтоматичното съотнасяне на двата ресурса (Лесева, Стоянова / Leseva, Stoyanova 2025) и методологията за въвеждане на концептуални рамки за български лексеми в Булфрейм (Коева, Дойчев / Koeva, Doychev 2022).

В лингвистичните изследвания глаголите за контакт са разглеждани от гледна точка на тяхната аргументна структура и анотация на фреймови елементи в корпуси (ФреймНет (Fillmore 1976), Пропбанк (Kingsbury, Palmer 2002), Върбнет (Kipper et al. 2008) и др.), по отношение на различаването между признаците *контакт* и *промяна на състояние* (*удрям (hit) – чупя (break), трия (rub) – заличавам (erase)* и др.) (Levin 1993; Rappaport, Levin 1998, 2000, 2010). В литературата са предложени различни класификации за дефиниране на основните подтипове на онтологичния тип на глаголите за контакт (контакт по повърхност, с контейнер, телесен контакт, удар, разрушаване) (Todorova 2023), а за отделните подкласове се посочват съответните семантични фреймове и фреймови елементи.

В настоящото наблюдение фокусът е върху подкласа на глаголите за физически контакт, принадлежащ на ситуационния тип *действия (activity)*. Разглеждат се семантични характерис-

тики, отличаващи детайлни подтипове, разглеждат се корпусни данни и се анализират междуезикови съответствия. Съществуващите описания се надграждат чрез интегрирането на ситуативната типология в онтологичното моделиране, за да се предложи по-прецизна класификация на българските глаголи за физически контакт.

2.1. Аспектуални характеристики и ситуацията „действие“ (activity)

Българската лексикално-граматичната категория *вид* е тясно свързана със ситуативната структура на действието (Куцаров / Kutsarov 2007; Ницолова / Nitsolova 2008). Ротщайн разглежда проявите на пределност, динамичност и продължителност в лексикалната семантика на предиката и ги обвързва с взаимодействието между типовете лексикален аспект и категориите на ситуационния аспект (Rothstein 2016).

Разграничаването между несвършения вид като лексикално-граматична категория и ситуационния тип *действие* е свързано с изходно предположение, че един и същ глагол за контакт може да изразява чисто действие (процес без резултат) или да участва в по-сложно събитие (резултативен или полурезултативен предикат) в зависимост от контекста и допълващите аргументи.

Несвършените глаголи, които са обект на настоящото изследване, се характеризират с продължителност, динамичност, липса на вътрешна граница или резултат и възможност за актуална и неактуална употреба (Ницолова / Nitsolova 2008). Тези свойства ги правят типични представители на ситуацията *дейност*, дефинирана от Вендлер като [+динамична], [+продължителна], [–пределна] и [–стативна].

2.2. Глаголите за контакт като семантичен клас

В уърднет глаголите за контакт, дефинирани като „глаголи за докосване, удряне, връзване, копаене“ (Miller 1995; Fellbaum 1990), са представени в един от петнадесетте лексикографски файла, чрез които глаголните единици се групират по семантични области. Те формират най-големия клас – в БулНет множеството участва в над 2100 глаголни синсета. Класът е организиран таксономично посредством хипонимни (тропонимни) отношения, които моделират различните реализации на признака контакт. Обобщеният концептуален фрейм на тези глаголи описва действия или събития, при които два или повече обекта влизат във физическо съприкосновение. Основни компоненти на фрейма са участникът, който инициира контакта, и участникът/обектът, върху който той се осъществява; при част от лексемите се специфицират допълнително инструмент, посока и начин на реализиране на взаимодействието. Семантичният обхват на глаголите за контакт е хетерогенен и частично се припокрива с други класове, тъй като отделни глаголи кодират повече от един семантичен атрибут в зависимост от прилаганите класификационни критерии.

Семантичната интерпретация на глаголите за физически контакт е резултат от сложното взаимодействие между лексикалните свойства на предиката и номиналната структура на неговите аргументи. Тя се представя чрез разграничението между броими и неброими/събирателни съществителни и определя дали фреймовите елементи **Тема** или **Цел** се концептуализират като дискретни единици, или като хомогенна субстанция, което пряко влияе върху ситуативната класификация на събитието. Мереологичните характеристики, включени в семантиката на именната група (Varzi 2019), назоваваща даден обект: количествената структура, броимостта и според някои (не)определеността, взаимодействат с лексикално-граматичния вид на глагола, като определят тълкуването на предиката като процес, като резултативно събитие или като итеративна последователност. По този начин се обяснява защо ситуативният тип на предиката в *Търкам пода.* се интерпретира като *действие*, докато в *Търкам две петна.* се допуска пределна интерпретация. Глаголите за контакт са ситуативно пластични, затова тяхната интерпретация е силно зависима от контекста. Дадена глаголна лексема може да се интерпретира като *действие (activity)*, *изпълнение (accomplishment)* или като *моментно събитие* в зависимост от свойствата на аргументите, които присъединява и от контекста.

3. Подбор на данните

От множеството на глаголите за контакт в БулНет и въз основа на описанието на принадлежността им към свършен и несвършен вид ръчно бяха подбрани глаголи от несвършен вид, транзитивни, непрефигирани, в пряко (неметафорично, неидиоматично) значение, които не участват в глаголно-именни перифрази (словосъчетания с поддържащи глаголи).

В таблицата по-долу са представени глаголи за физически контакт, които предполагат пряко физическо взаимодействие и се характеризират с признаците [+динамичност] и [–статичност]. Признаците *пределност* и *продължителност* обаче се интерпретират според контекста на употреба при глаголите за контакт, представени в таблицата по-долу.

Глагол	**Признак**	**Описание**	**Пример**
рисувам (draw)	[+продължителност], [?пределност]	продължителен контакт между ръка и обект (молив, химикал, четка <–> хартия, платно, дъска)	BG: Детето рисува фигури върху листа. EN: The child is drawing figures on the paper.
събирам (assemble)	[+продължителност], [?пределност]	манипулация на обект чрез контакт, означава физическо конструиране или подреждане	BG: Работниците събират метални елементи за конструкцията. EN: The workers are assembling metal elements of the construction.
чупя (break)	[?продължителност], [?пределност]	разрушителен контакт, често включва разглобяване или насилствено разделяне	BG: Детето чупи парчета тебешир на масата. EN: The child is breaking pieces of chalk on the table.
ловя (capture)	[?продължителност], [?пределност]	контакт при телесен или предметен захват, предполага улавяне или задържане	BG: Рибарят лови риба край брега. EN: The fisherman is catching fish by the shore.
строя (construct)	[+продължителност], [?пределност]	ръчен контакт при изграждане или сглобяване с физическо усилие	BG: Майсторите строят каменна стена. EN: The builders are building a stone wall.
създавам (create)	[+продължителност], [?пределност]	творческа дейност, извършвана чрез физически контакт	BG: Скулпторът създава фигури от глина. EN: The sculptor is reating figures out of clay.
Показвам, соча (point)	[+продължителност], [?пределност]	демонстриране чрез различни движения и жестове	BG: Учителят показва на градовете на картата. EN: The teacher is pointing at the cities on the map.

боравя, обработвам (handle)	[+продължителност], [–пределност]	манипулация върху нещо чрез пряк физически контакт	BG: Работникът обработва дървото с ръчни инструменти. EN: The worker is handling the wood with manual tools.
оперирам, работя (operate)	[+продължителност], [–пределност]	контакт с инструмент/машина, предполагащ физически контрол	BG: Работникът работи с електрически инструмент. EN: The worker is operating the equipment.
скицирам (sketch)	[+продължителност], [? пределност]	контакт при рисуване между ръка и рисувателна повърхност, обикновено посредством инструмент	BG: Тя скицира фигури върху листа. EN: She is sketching figures on the paper.
докосвам (touch)	[+продължителност], [?пределност]	каноничен глагол за физически контакт	BG: Той леко докосва повърхността на камъка. EN: He is slightly touching the surface of the stone.

Примерите в таблицата са подбрани така, че да илюстрират **интерпретация на глаголите за физически контакт като действия (activity)**, при която ситуацията включва продължителен процес без ясно изразена крайна точка. Това четене се реализира чрез несвършения вид на глагола в български, чрез контекста и избора на неопределен или множествен обект (*рисува фигури, лови риба*) в двата езика или чрез формата за сегашно продължително време в английски (*is drawing, is building*). В тези случаи събитието се характеризира с признаците [+динамичност] и [–стативност]**,** а признакът *пределност* остава неутрализиран. Съпоставката между българските и английските примери показва, че интерпретацията се реализира чрез сходни синтактични и семантични механизми и в двата езика.

4. Фреймова семантика на глаголите за физически контакт и дейност

Глаголите за контакт описват ситуации, при които един обект влиза в контакт с друг. Такива са глаголи, които семантично включват пряко телесно или предметно взаимодействие чрез докосване, удар или манипулация. Тяхната семантика се представя от семантичните фреймове от ФреймНет като **Поставяне (Placing)**, **Запълване (Filling)**, **Манипулиране (Manipulation)**, **Въздействие (Impact)**, **Копаене (Digging).**

Ограничаването на множеството със ситуативния признак *действие* изисква съчетаване на няколко взаимосвързани нива на лингвистичен анализ: лексикално-граматичен вид и семантика на предикатите, представяща характера на контактното взаимодействие, семантични характеристики на именната група, изразяваща фреймовия елемент, и корпусни данни. Семантиката на именната група взаимодейства с лексикалния аспект на глагола, като определя дали предикатът ще бъде тълкуван като действие, резултативно събитие, или итеративна последователност. Количествената структура, броимостта и референтната стабилност на аргументите са ключови в това взаимодействие.

Наблюдения, близки до представените в изложението, по въпроса за инкрементална/неинкрементална тема, задължителна/незадължителна тема, кумулативен/некумулативен обект, определеност/неопределеност на обекта като признаци за наличие или липса на процесуал-

ност, повторителност или актуално значение, са разгледани от различни гледни точки за български (Кръпова и др. / Krapova at al. 2025; Лесева, Стоянова / Leseva, Stoyanova 2025), следвайки наблюденията на Крифка (Krifka 1998), Филип (Filip 2008) и др.

При подбора на анализираните примери бяха изключени употреби, в които глаголните форми са в перфект или в пасивни конструкции. Предпочитат се примери, в които глаголите от несвършен вид са в сегашно или минало несвършено време, тъй като представят процес в динамиката на своето развитие, при което се фиксира среден период в протичането му като отделна фаза от развитието на процеса. Затова несвършеният глагол може да се свързва с обстоятелствени изрази за продължителност като: *дълго, два часа, по цели дни*; с фазовите глаголи: *започвам, продължавам*; с изрази като: *продължително, понякога, често, обикновено, всеки ден, ежедневно, всяка минута, всяка вечер, винаги* и пр., което прави възможна употребата му в актуално сегашно време (Dowty 1979; Чаралозова / Charalozova 2021; Коева / Koeva 2021a).

4.1. Глаголи за контакт и действие, представени чрез семантичния фрейм Поставяне (Placing)

Семантичният фрейм **Поставяне (Placing)** описва ситуации, в които **Агент** придвижва **Тема** по повърхност или към определена **Цел**. Контактът се осъществява с движение на **Темата** по повърхност. Семантиката на фрейма не задава задължително достигане до определена крайна точка. Затова само в примерите, в които действието е описано като движение по повърхност, без достигане до резултат, разглежданите глаголи се проявяват като действия. Често този прочит се основава на мереологичните свойства на фреймовите елементи **Тема** и **Цел** – недискретни повърхности и събирателните референти, като наличието на цел поставя под въпрос пределността.

(1.)

а. BG: Джейк$_{AGENT}$ триеше очи$_{THEME}$, а люлката леко се полюляваше.
EN: Jake$_{AGENT}$ was rubbing his eyes$_{THEME}$ while the swing was gently swaying.

б. BG: []$_{AGENT}$ никога $_{FREQUENCY}$ не триеше очилата си$_{GOAL}$ с произволни дрехи$_{MEANS}$.
EN: He $_{AGENT}$ never $_{FREQUENCY}$ rubbed his glasses$_{GOAL}$ with random clothes$_{MEANS}$.

в. BG: []$_{AGENT}$ Захвана да му трие със сняг$_{THEME}$ лицето$_{GOAL}$, ръцете$_{GOAL}$, гърдите$_{GOAL}$.
EN: He $_{AGENT}$ began rubbing his face$_{GOAL}$, hands$_{GOAL}$, and chest$_{GOAL}$ with snow$_{THEME}$.

Във всички примери (1.а., 1.б., 1.в.) фреймовите елементи **Тема** (*очи*) и **Цел** *(очила, лице, ръце*) са недискретни, хомогенни, което поддържа интерпретацията, че предикатът е непределен.

Разграничението между броими и неброими съществителни определя дали **Темата** или **Целта** се концептуализират като дискретни единици, или като хомогенна субстанция, което пряко влияе върху възможната ситуативна класификация на събитието. Например при глаголите *трия, търкам, четкам* в (1.) **Темата** означава недискретна повърхност (*очи, маса*), което води до интерпретиране на предиката като действие. В пример (1.а.) референтът на **Темата** (*очи*) е събирателен и съответно недискретен, което прави действието непределно. **Темите** в пример (1.в.) са дискретни, но неделими обекти, действието е процесуално и заради липсата на зададена крайна точка.

(2.)

BG: Изглежда сякаш []$_{AGENT}$ четкат плат$_{GOAL}$ с мека четка$_{INSTRUMENT}$

EN: It looks as if they $_{AGENT}$ are brushing the fabric $_{GOAL}$ with a soft brush $_{INSTRUMENT}$

(3.)

BG: … []$_{AGENT}$ радостно$_{MANNER}$ мажеше портокалово сладко$_{THEME}$ върху вестника си$_{SURFACE}$.

EN: …she $_{AGENT}$ was happily$_{MANNER}$ spreading orange marmalade$_{THEME}$ on the newspaper $_{SURFACE}$.

В пример (3.) **Повърхността** (*вестника*) се реализира в непрякообектна позиция. Макар членуването на съществително да означава **конкретен и дискретен обект**, който потенциално може да въведе предел на действието, контекстът на описваното действие и адвербиалният модификатор за начин (*радостно/happily*) насочват към процесуална интерпретация, при която събитието се възприема като продължителна дейност, а не като завършено действие с ясно определен резултат.

4.2. Глаголи за контакт и действие, представени чрез семантичния фрейм Запълване (Filling)

Семантичният фрейм **Запълване (Filling)** описва ситуации, в които **Агент** поставя **Тема** (субстанция или множество обекти) в **Контейнер**. Тук взаимодействието между събирателното съществително (*храна*) и броимото съществително (*кошници, лодките*) води до прочит на ситуативната структура като действие.

(4.)

BG: …и AGENT започнаха да товарят кошници с храна THEME на лодките CONTAINER

EN: …and they AGENT began loading baskets of food THEME onto the boats CONTAINER.

За процесуалния прочит допринася и фазовият глагол (*започнаха*). Броимото съществително (*кошници*) обаче, както и членуваното съществително (*лодките)* – **Цел**, въвеждат потенциална резултативност. Все пак, тъй като контекстът не задава крайна точка (напр. *докато ги напълнят*), ситуативната структура запазва интерпретацията за дейност.

4.3. Глаголи за контакт и действие, представени чрез семантичния фрейм Манипулиране (Manipulation)

Семантичният фрейм **Манипулиране (Manipulation)** описва ситуации, в които **Агент** въздейства върху обект – **Тема** или **Част от тялото**, без това да води до трайната му промяна. Семантиката на фрейма предполага непределност, тъй като не се очаква достигане до резултат.

(5.)

BG: Нали []AGENT държиш тук книгите THEME, необходими за работата?

EN: Aren't you AGENT keeping the book THEME needed for the work here?

(6.)

BG: Огнянов AGENT ѝ стискаше ръцете BODY_PART в своите GOAL…

EN: Ognyanov AGENT was holding her hands BODY_PART in his own hands GOAL…

4.4. Глаголи за контакт и действие, представени чрез семантичния фрейм Въздействие (Impact)

Семантичният фрейм **Въздействие (Impact)** описва ситуации на внезапен, силов контакт, което насочва към резултативност и моментност. Въпреки това тук ситуативната интерпретация на разглежданите предикати се повлиява от броимостта и/или определеността на съществителното, заемащо фреймовия елемент **Повлиян (Impactee).**

(7.)

BG: Тя AGENT обикаляше, удряше с крак BODY_PART и викаше, току-речи, всяка минута: almost every minute: "Отрежете му главата!"

EN: She AGENT was walking around, kicking BODY_PART and shouting almost every minute: "Cut off his head!"

(8.)

BG: [] IMPACTOR Изправи се шумно и започна да си пробива път…., като []AGENT удряше хората IMPACTEE с тежката си кожена чанта THEME.

EN: He IMPACTOR stood up noisily and began forcing her way toward the center aisle, … hitting people IMPACTEE with her heavy leather bag THEME.

В (7.) липсата на конкретен **Повлиян** и неопределената референция (*крак*) насочват към прочит на действието като повторително, подсилен от цялостната семантика на изречението и поредицата от глаголи. В (8.) фреймовият елемент **Повлиян** е определеното съществително

(*хората*), което макар да се характеризира с кумулативност, не променя процесуалния прочит на ситуацията, тъй като контекстът не представя резултат на промяна.

4.5. Глаголи за контакт и действие, представени чрез семантичния фрейм Копаене (Digging)

Семантичният фрейм **Копаене (Digging)** описва ситуация, в която **Агент** използва **Инструмен**т или **Част_от_тялото**, за да отстранява **Материал** от дадено **Място/Повърхност** и да **направи Създаден_обект** (обектът, който се създава чрез копаенето). Интерпретацията на предикатите, които описва фреймът, като действия е по-скоро гранична и е обвързана с това дали синтактичната прякообектна позиция към глагола е заета от фреймовия елемент **Материал**, или **Създаден_обект**.

(9.)

BG: Той$_{AGENT}$ се извърна и започна да копае земята$_{MATERIAL}$ с пръстите на едната си ръка$_{BODY_PART}$.

EN: He$_{AGENT}$ twisted around and started digging []$_{MATERIAL}$ with the fingers of one hand$_{BODY_PART}$.

(10.)

BG: По знак на капитан Немо един от матросите$_{AGENT}$ пристъпи напред и на няколко крачки от кръста почна да копае дупка$_{CREATED_ENTITY}$ с една кирка, която откачи от колана си.

EN: At a sign from Captain Nemo, one of the men$_{AGENT}$ advanced; and at some feet from the cross, he began to dig a hole $_{CREATED\_ENTITY}$ with a pickaxe that he took from his belt.

В (9.) прякообектната позиция на *копая* е фреймовият елемент **Материал** (*земята*), което позволява прочит на ситуацията като действие (activity), свързано и с липса на дискретен резултат в контекста. В английския вариант фреймовият елемент не е изразен. Докато в (10.) прякообектната позиция на *копая* е фреймовият елемент **Създаден_обект** (*дупка*), което е наличие на дискретен резултат и затова прочитът е изпълнение (accomplishment).

Представените примери показват, че по отношение на ситуативната си принадлежност глаголите за контакт чрез движение не са стабилни в рамките на един и същ семантичен фрейм. Те могат да се интерпретират като действия (activities), изпълнения (accomplishment) или моментни събития в зависимост от семантиката на аргументите в контекста, но същевременно принадлежат към ясно дефинирани семантични фреймове: **Поставяне (Placing)**, **Запълване (Filling)**, **Манипулиране (Manipulation)**, **Въздействие (Impact)**, **Копаене (Digging)**, чието значение също определя възможните интерпретации. Както беше разгледано в **4.1.** и **4.3.**, глаголите, участващи в семантичните фреймове **Поставяне (Placing)** и **Манипулиране (Manipulation)**, в повечето случаи имат прочит на действия независимо от конкретния контекст, докато семантичният фрейм **Въздействие (Impact)** допуска различни ситуативни реализации на глаголите.

Събирателните и неделими фреймови елементи **Тема** водят до прочита на ситуацията като действие и са характерни за семантичните фреймове **Поставяне (Placing)** и **Манипулиране (Manipulation)**, докато дискретните **Теми** и **Контейнери** въвеждат потенциална пределност, характерна за семантичните фреймове **Запълване (Filling)** и **Рушене (Destroying)**. Корпусните данни потвърждават тези зависимости – глаголът в *трия* в (1.) се реализира като процес, докато *товаря* в (4.) и *копая* в (10.) могат да бъдат интерпретирани като изпълнение (accomplishment) при наличие на резултативен контекст.

Участниците в семантичните фреймове и техните роли – **Агент, Тема, Цел, Влияещ, Повлиян, Част_от_тялото**, не само допълват семантиката на предиката, но и допринасят за определяне на типа на физическото взаимодействие. Например предикатите от семантичния фрейм **Въздействие (Impact)** се характеризират с внезапен, силов контакт между **Влияещ** и **Повлиян**, докато предикатите от семантичния фрейм **Манипулиране (Manipulation)** и **Копаене (Digging)** предполагат контролирано, продължително взаимодействие между **Агент** и някаква същност. Тези различия са онтологично значими, тъй като определят дали действието е резултативно, процесуално или моментно.

5. Съпоставка на разглежданите предикати за български и английски

Съпоставителният анализ на глаголите за физически контакт показва, че макар концептуалната структура на ситуативния тип *действия* да е до голяма степен универсална, начинът на тяхното граматично и семантично реализиране се различава между отделните езици. Данните от разгледаните примери в български и английски позволяват да се направят някои наблюдения относно типологичните сходства и различия в представянето на предикатите за действие.

На концептуално равнище и в двата езика глаголите за контакт реализират сходна структура на участниците в събитието, включваща **Агент** и обект на въздействие (**Тема**, **Повлиян** или **Цел**). Това се вижда ясно в примери (1.а., 1.б., 1.в.), където глаголът *трия/rub* означава продължително действие на физически контакт между **Агент** и **Част_от_тялото**. В тези конструкции аргументната структура е еквивалентна и в двата езика: **Агентът** *(Jake/Джейк)* осъществява действие върху **Част_от_тялото** *(eyes/очи)*, като интерпретацията на ситуативния тип е непределен и процесуален.

Подобни са наблюденията и при примерите за семантичния фрейм **Манипулиране (Manipulation)** в (6.). И тук ситуативният тип се интерпретира като продължително действие без достигане до резултат, като семантичната структура включва **Агент** и обект на манипулация (**Част_от_тялото**) (*ръце/hands*). И в двата езика интерпретацията на ситуативния тип се определя от лексикалната семантика на глагола и от недискретния характер на обекта на манипулация.

Различия се наблюдават при средствата за изразяване на ситуативния тип в български и английски. Докато в анализираните примери за български лексикално-граматичната категория *несвършен вид* (*трия, удрям, стискам*) определя процесуална интерпретация, в английските примери тя се изразява морфо-синтактично чрез формата за сегашно продължително време. Така ситуативният тип се реализира чрез взаимодействието между лексикалната семантика на глагола и граматичната му форма. Друг типологично значим фактор е семантиката на именната група, с която се свърза предикатът. Примери (9.) и (10.) показват, че промяната в мереологичните свойства на аргументите може да доведе до различна интерпретация на ситуативния тип. Такава зависимост се наблюдава и в английските преводни съответствия и се приема за универсален механизъм за концептуализация на действията.

6. Дискусионни въпроси

Анализът на данните дава основания да твърдим, че семантичните фреймове **Поставяне (Placing)** и **Манипулация (Manipulation)**, макар и колебливо, са онтологично свързани с предикатите от онтологичния клас на дейностите.

Ситуативният тип при глаголите, чиято семантика се представя от семантичния фрейм **Запълване (Filling),** може да се интерпретира като действие или като изпълнение в зависимост от количественото значение в семантиката на аргументите и наличието на резултативни маркери.

При глаголите, чиято семантика се представя от семантичния фрейм **Въздействие (Impact)**, се наблюдава най-широк спектър от интерпретации на ситуативния тип. Те могат да бъдат моментни, итеративни или процесуални в зависимост от броимостта и определеността на фреймовия елемент **Повлиян (Impactee)**. Примери като (7.) и (8.) показват, че неопределените и множествени именни групи изразяват итеративност, докато определените именни групи въвеждат кумулативност, но не задължително резултатност. Това потвърждава, че **Въздействие (Impact)** е семантичен фрейм, чиято ситуативна интерпретация е силно контекстово зависима.

Семантиката на семантичния фрейм **Копаене (Digging)** е онтологично свързана с резултативност, но корпусните данни показват, че глаголите от този тип могат да функционират и като действия, когато **Темат**а е събирателен или недискретен обект (9.). Това подчертава ролята на мереологичните свойства на аргументите в определянето на аспектуалната структура.

Представените наблюдения дават основания за предположението, че ситуативният тип на глаголите за физически контакт и действие не е фиксиран в лексикалната семантика.

7. Заключение

Настоящото изследване предлага подход за многостранно онтологично и семантично описание на подмножество от българските глаголи за физически контакт и действие, като комбинира ситуативната типология, фреймова семантика и мереологичния анализ с корпусни данни. Резултатите показват, че интерпретацията на глаголите за физически контакт като дейности, изпълнения или събития се формира чрез взаимодействието между техните граматични и лексикални характеристики, семантичните параметри на именната група (броимост, определеност, мереология), концептуалната структура на семантичния фрейм и ролите на участниците в него, както и контекста на употреба. Предложеният подход допринася за по-прецизното описание на българските глаголи за действие и създава основа за бъдещи съпоставителни изследвания и за развитието на многоезични семантични ресурси.

Цитирана литература / References

Димитрова и др. 2024: Димитрова, Цв., В. Стефанова, М. Тодорова. Четириезичен паралелен корпус за глаголи за действия. – *Български език*, № 1, с. 45 – 57. (Dimitrova et al. 2024: Dimitrova, Tsv., V. Stefanova, M. Todorova. Chetiriezichen paralelen korpus za glagoli za deystviya. – *Balgarski ezik*, № 1, pp. 45 – 57.)

Коева 2021а: Коева, Светла. Предикати за състояние: свойства и лингвистични тестове. – *Zeszyty Cyrylo-Metodiańskie*, № 10, с. 106 – 138. (Koeva 2021a: Koeva, S. Predikati za sastoyanie: svoystva i lingvistichni testove. – *Zeszyty Cyrylo-Metodiańskie*, № 10, pp. 106 – 138.)

Кръпова и др. 2025: Кръпова, И., Цв. Димитрова, Й. Тишева, М. Джонова. Реализация на обекта при някои предикати за действие в български. – *Български език*, № 1, с. 13 – 28. (Krapova et al. 2025: Krapova, I., Tsv. Dimitrova, Y. Tisheva, M. Dzhonova. Realizatsiya na obekta pri nyakoi predikati za deystvie v balgarski. – *Balgarski ezik*, № 1, pp. 13 – 28.)

Куцаров 2007: Куцаров, И. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“. (Kutsarov 2007: Kutsarov, I. *Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya*. Plovdiv: Universitetsko izdatelstvo “Paisii Hilendarski”.)

Ницолова 2008: Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. (Nitsolova 2008: Nitsolova, R. *Balgarska gramatika. Morfologiya*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.)

Чаралозова 2021: Чаралозова, К. Категорията вид на глагола и методически аспекти на преподаването ѝ в българските училища зад граница. – *Български език*, № 1, с. 13 – 21. (Charalozova 2021: Charalozova, K. Kategoriyata vid na glagola i metodicheski aspekti na prepodavaneto i v balgarskite uchilishta zad granitsa. – *Balgarski ezik*, № 1, pp. 13 – 21.)

Chomsky 1965: Chomsky, N. *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, MA: MIT Press.

Dowty 1979: Dowty, D. R. *Word Meaning and Montague Grammar: The Semantics of Verbs and Times in Generative Semantics and in Montague's PTQ*. Dordrecht: Reidel.

Fellbaum 1990: Fellbaum, C. English Verbs as a Semantic Net. – *International Journal of Lexicography*, vol. 3 (4), pp. 278 – 301.

Fellbaum 1998: Fellbaum, C. (Ed.). *WordNet: An Electronic Lexical Database*. Cambridge, MA: MIT Press.

Fillmore 1970: Fillmore, C. The Grammar of Hitting and Breaking. – In: Jacobs, R. A., P. A. Rosenbaum (Eds.). *Readings in English Transformational Grammar*, pp. 120 – 133.

Fillmore 1976: Fillmore, C. J. Frame Semantics and the Nature of Language. – In: Harnad, S. R., H. D. Steklis, J. Lancaster (Eds.). *Origins and Evolution of Language and Speech*. New York Academy of Sciences, pp. 20 – 32.

Filip 2008: Filip, H. Events and Maximalization: The Case of Telicity and Perfectivity. – In: Rothstein, S. (Ed.). *Theoretical and Crosslinguistic Approaches to the Semantics of Aspect*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 217 – 256.

Kingsbury, Palmer 2002: Kingsbury, P., M. Palmer. From TreeBank to PropBank. – In: *Proceedings of the 3rd International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC)*, pp. 1989 – 1993.

Kipper et al. 2008: Kipper, K., A. Korhonen, N. Ryant, M. Palmer. A Large-scale Classification of English Verbs. – *Language Resources and Evaluation*, vol. 42 (1), pp. 21 – 40.

Koeva 2021б: Koeva, S. The Bulgarian WordNet: Structure and Specific Features. – *Papers of BAS*, vol. 8 (1), pp. 47 – 70.

Koeva et al. 2012: Koeva, S., I. Stoyanova, S. Leseva, T. Dimitrova, R. Dekova, E. Tarpomanova. The Bulgarian National Corpus: Theory and Practice in Corpus Design. – *Journal of Language Modelling*, vol. 0 (1), pp. 65 – 110.

Koeva, Doychev 2022: Koeva, S., E. Doychev. Ontology Supported Frame Classification. – In: *Proceedings of the Fifth International Conference Computational Linguistics in Bulgaria*, pp. 203 – 214.

Krifka 1998: Krifka, M. The Origins of Telicity. – In: Rothstein, S. (Ed.). *Events and Grammar*, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, pp. 97 – 235.

Leseva, Stoyanova 2025: Leseva, S., I. Stoyanova. Semantic and Syntactic Realisation of the Incremental Theme (with a Focus on Bulgarian). – *Languages*, vol. 10 (12), 305.
Levin 1993: Levin, B. *English Verb Classes and Alternations: a Preliminary Investigation*. Chicago: The University of Chicago Press.
Miller 1986: Miller, G. A. Dictionaries in the Mind. – *Language and Cognitive Processes*, vol. 1, pp. 171 – 185.
Miller 1995: Miller, G. A. WordNet: a Lexical Database for English. – *Magazine Communications of the ACM*, vol. 38 (11), pp. 39 – 41.
Miller et al. 1990: Miller, G. A., R. Beckwith, C. Fellbaum, D. Gross, K. J. Miller. Introduction to WordNet: An Online Lexical Database. – *International Journal of Lexicography*, vol. 3 (4), pp. 235 – 244.
Miller et al. 1993: Miller, G., R. Beckwith, C. Fellbaum, D. Gross, K. Miller. *Introduction to WordNet: An On-line Lexical Database: Five Papers on WordNet*. Princeton, NJ: Princeton University.
Rappaport, Levin 2000: Rappaport Hovav, M., B. Levin. Classifying Single Argument Verbs. – In: Coopmans, P., M. Everaert, J. B. Grimshaw (Eds.). *Lexical Specification and Insertion*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 269 – 304.
Rappaport, Levin 1998: Rappaport Hovav, M., B. Levin. Building Verb Meanings. – In: Butt, M., W. Geuder (Eds.). *The Projection of Arguments: Lexical and Compositional Factors*. CSLI Publications, pp. 97 – 134.
Rappaport, Levin 2010: Rappaport Hovav, M., B. Levin. Reflections on Manner/Result Complementarity. – In: Rappaport Hovav, M., E. Doron, I. Sichel (Eds.). *Syntax, Lexical Semantics, and Event Structure*. Oxford University Press, pp. 21 – 38.
Rothstein 2016: Rothstein, S. Aspect. – In: Aloni, M., P. Dekker (Eds.). *Cambridge Handbook of Formal Semantics*. Cambridge University Press.
Stoyanova et al. 2024: Stoyanova, I., H. Kukova, M. Todorova, T. Dimitrova. Multilingual Corpus of Illustrative Examples on Activity Predicates. – In: *Proceedings of the Sixth International Conference on Computational Linguistics in Bulgaria (CLIB 2024)*, pp. 309 – 318.
Todorova 2023: Todorova, M. Semantic Annotation of Common Lexis Verbs of Contact in Bulgarian. – In: *Proceedings of the 19th Joint ACL-ISO Workshop on Interoperable Semantics (ISA-19)*. Nancy, France: Association for Computational Linguistics, pp. 11 – 17.
Varzi 2019: Varzi, A. C. Mereology. – In: Zalta, E. N. (Ed.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2019 Edition)*. https://plato.stanford.edu/archives/fall2019/entries/mereology/ [10.02.2026].
Vendler 1957: Vendler, Z. Verbs and Times. – *Philosophical Review*, vol. 66 (2), pp. 143 – 160.

VERBS OF PHYSICAL CONTACT WITHIN THE CLASS OF ACTIVITY VERBS

Maria A. Todorova

Institute for Bulgarian Language "Prof. Lyubomir Andreychin", Bulgarian Academy of Sciences

maria@dcl.bas.bg

Abstract. The article presents results from an ongoing study on the semantic and syntactic description of a subset of Bulgarian physical-contact verbs classified as activities according to Vendler's (1957) aspectual typology. The analysis combines linguistic data from Princeton WordNet (Miller 1995), the Bulgarian WordNet (BulNet) (Koeva 2021б), and FrameNet (Fillmore 1970), aiming to contribute to the ontological classification of contact verbs denoting actions. The study also has a contrastive dimension, examining cross-linguistic correspondences between Bulgarian and English on the basis of corpus examples and the structural alignment of lexical-semantic resources. Criteria for selecting the verbs included in the thematic set are presented, such as the lexical-grammatical category of verbal aspect, word formation, and situation type. The investigation of the selected predicates integrates theoretical models of aspectual/situational types (Vendler 1957), lexical semantics (Miller 1986), and semantic frames (Fillmore 1970). The analysis is based on empirical corpus observations for Bulgarian and English and on generalizations concerning the argument realization of action and contact verbs.

Keywords*: contact verbs; action verbs; Bulgarian; English; conceptual semantics*

Maria Todorova
Institute for Bulgarian Language
Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113 Bulgaria

ГЛАГОЛИ, СВЪРЗАНИ С ЧОВЕШКОТО ТЯЛО, В АСПЕКТУАЛНИЯ КЛАС ЗА ДЕЙСТВИЕ

Валентина Стефанова

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, Българска академия на науките

valentina@dcl.bas.bg

Резюме. В статията се разглежда група глаголи, свързани с човешкото тяло в българския език, като се прилагат класическите диагностични тестове за аспектуална класификация. Анализът е направен спрямо семантичната класификация на глаголите на Левин и Вендлеровата типология, като се наблюдава ролята на композиционните фактори на равнището на глаголната фраза. По този начин се обсъжда взаимодействието между лексикален аспект, агентивност и граматичен вид.

Ключови думи*: лексикален аспект; телесни глаголи; диагностични тестове*

1. Въведение

Глаголите, свързани с човешкото тяло, са интересна група и дават възможност за аспектуален анализ поради няколко причини. Те обхващат широк спектър от аспектуални класове – от статични състояния (*боли ме*) до моментни събития (*кихна*), което ги прави тестов материал за теоретичните класификации. Много от тях описват неволеви, физиологични процеси, с което се изследва границата между агентивност и аспектуалност. В българския език групи глаголи, свързани с човешкото тяло, показват взаимодействие между лексикална аспектуалност и граматичен вид, което прави техния анализ особено интересен за разбирането на видовата система.

Настоящото изследване цели да приложи класическите аспектуални класификации (Vendler 1957; Smith 1997) и диагностичните тестове (Dowty 1979) върху глаголи, свързани с човешкото тяло, по конкретно тези за грижа за тялото, базирани на семантичната класификация на Бет Левин (Levin 1993).

2. Теоретична рамка

2.1. Аспектуални класове

Фундаменталната основа на аспекта е това, което Комри (Comrie 1976) нарича „различни начини на виждане на вътрешната темпорална структура на една ситуация“ (Comrie 1976: 3). Зад това определение Ротстийн (Rothstein 2004) вижда факта, че докато времето (tense) отнася темпоралната локализация на дадена ситуация или „събитийност“ към друга времева отправна точка, като например момента на изказване, аспектът се интересува от структурните свойства на самото събитие (Rothstein 2004: 1). Според авторката лексикалният аспект, понякога наричан „Aktionsart“ и съответстващ на ситуационния аспект на Смит, обхваща разграниченията между свойствата на типовете събития, обозначавани от глаголни изрази – разграничения, които се описват чрез класифициране на глаголите в глаголни класове (Rothstein 2004: 1).

Четиричленната Вендлерова класификация се основава на категоризирането на ситуации или типове събития, които са пряко свързани с лексикалния аспект. Двете основни свойства са: дали даден тип събитие има естествена крайна точка (т.е. дали е телично) и дали може събитието да бъде анализирано като протичащо или развиващо се (т.е. дали е динамично, или има етапи) (Vendler 1957: 145 – 147; Rothstein 2004: 6 – 23):

Състояния (States): представляват статични, нединамични и трайни ситуации без вътрешни фази на промяна. Нямат вроден предел и не се считат за „действия“. Примери: *зная, обичам, притежавам.*

Действия (Activities): представляват динамични ситуации с последователни фази, протичащи във времето, но без вроден терминален предел (ателични). Те са хомогенни, което означава, че „всяка част от процеса е от същото естество като цялото“ (Vendler 1957: 146), следователно всяка част от бягането също е „бягане“. Примери: *бягам, разхождам се, бутам количка*.

Изпълнения (Accomplishments): представляват динамични и трайни ситуации, които се стремят към предел (телични), логически необходим за тяхното завършване. Те са нехомогенни – „развиват се към крайна точка, която е логически необходима, за да бъдат това, което са“ (Vendler 1957: 146). Примери: *строя къща, изминавам миля, рисувам кръг*.

Достижения (Achievements): представляват моментни (пунктуални) събития, които включват достигането на предел в един-единствен момент. Нямат продължителност в стандартния смисъл. Примери: *намирам, достигам върха, печеля състезанието.*

Смит (Smith 1997: 3) добавя пети клас ситуации, за да обхване събития, които са моментни, но не водят до промяна на състоянието. Това са т.нар. семелфактиви (Semelfactives): те са динамични, ателични и моментни събития, състоящи се само от една поява. Пример: *кихна, трепна, чукна*. Когато се използват в продължителна форма (в английски език), те често се интерпретират итеративно (като поредица от действия).

Класификацията на глаголните класове (или типове ситуации) се основава на три основни семантични признака. Въпреки че терминологията варира между отделните изследователи, признаците се отнасят до едни и същи фундаментални темпорални характеристики на ситуациите. (Filip 1999; Smith 1997; Van Valin, LaPolla 1997: 93) Трите основни признака са (Smith 1997: 19 – 22):

1. Статичност срещу Динамичност (Static vs. Dynamic)

Този признак е основен и разделя ситуациите на две големи групи: състояния (States) и събития (Events).

- Статичните ситуации са стабилни, хомогенни и не включват вътрешна промяна или движение (*напр. зная, вярвам*).
- Динамичните ситуации изискват постоянен приток на енергия и включват промяна или развитие във времето (напр. *тичам, изграждам*).

2. Продължителност срещу Моментност (Durative vs. Punctual)

Този критерий (наричан още темпорална продължителност) определя дали ситуацията се разгръща в определен интервал от време, или се възприема като случваща се в един единствен момент.

- Продължителните ситуации заемат времеви интервал и имат вътрешна структура от последователни етапи (*напр. строя къща, спя*).
- Моментните (пунктуални) ситуации се лексикализират като такива, които нямат времетраене, а тяхното начало и край съвпадат в една точка (напр. *експлодирам, забелязвам*).

3. Теличност срещу Ателичност (Telic vs. Atelic)

Този признак се отнася до наличието или липсата на вроден предел (крайна точка) в описанието на ситуацията.

- Теличните ситуации имат естествен предел, при достигането на който събитието приключва и се постига определен резултат (напр. *изминавам една миля, счупвам ваза*).
- Ателичните ситуации нямат заложен предел и могат да бъдат прекъснати във всеки един момент, без да са „завършени“ в логически смисъл; те са кумулативни по природа (напр. *тичам, смея се*).

Таблица 1. *Обобщаваща таблица: (Smith 1997; Van Valin, LaPolla 1997: 93)*

Аспектуален клас	Динамичност	Продължителност	Теличност
Състояние	[–]	[+]	[–]
Дейност	[+]	[+]	[–]
Изпълнение	[+]	[+]	[+]
Достижение	[+]	[–]	[+]
Семелфактив	[+]	[–]	[–]

Стаменов (Стаменов / Stamenov 2025) подчертава, че една от най-съществените черти на Вендлеровата класификация е интересът към глаголното значение, доколкото то представя начина на реализация на глаголното действие във времето на онтологична основа (Стаменов / Stamenov 2025: 46).

За демонстрация Вендлер (Vendler 1957) използва времеви схеми, чрез които обяснява значението на аспектуалния тип:

- при действията: схемата „А тичаше в момент t“ означава, че времевият момент t принадлежи към времеви интервал, през който А е тичал(а).
- при изпълненията: схемата „А рисуваше кръг в момент t“ означава, че t е част от времевия интервал, в който А е нарисувал(а) този кръг.
- при достиженията: схемата „А спечели състезание между t_1 и t_2“ означава, че моментът, в който А печели състезанието, е между t_1 и t_2.
- при състоянията: схемата „А обичаше някого от t_1 до t_2“ означава, че във всеки момент между t_1 и t_2 А е обичал(а) този човек.

От демонстрираните схеми Вендлер прави извода, че понятието за действие предполага времеви периоди, които не са уникални или определени; изпълненията предполагат идеята за уникални и определени времеви периоди; достиженията включват уникални и определени времеви моменти; състоянията включват времеви моменти в неопределен и неуникален смисъл (Vendler 1957: 149).

2.2. Глаголи, свързани с тялото на човека, според Levin (1993)

Най-общо глаголите, свързани с човешкото тяло в българския език, представляват аспектуално разнородна група и не могат да бъдат еднозначно отнесени към един аспектуален клас. Така например глаголи като *боли ме, сърби ме* са нединамични, без фазова структура и представят състояния; *смея се, плача, дишам* са динамични, продължителни и ателични, т.е. глаголи за действие; глаголи като *избръсна се* и *счупи си ръката* са телични, с ясно изразен вътрешен предел и се реализират като изпълнения и достижения, а *кихна, трепна, мигна* са динамични, ателични, но моментни и се причисляват към семелфактивите.

Бет Левин (Levin 1993) предлага класификация на глаголите, свързани с човешкото тяло, в две основни категории: глаголи за движения вътре в тялото (Verbs Involving the Body) и глаголи за грижа за тялото (Verbs of Grooming and Bodily Care) (Levin 1993: 216–230). В рамките на тази класификация част от глаголите се характеризират с признаците [динамични, продължителни, ателични] и представят хомогенни процеси без вроден предел.

А. Глаголи, включващи тялото или части от него:

- Физиологични процеси (*дишам, кървя; хълцам, кашлям* (като продължителен процес, а не еднократно), *спя, хъркам*);
- Невербално изразяване – лицеви изражения и звуци, свързани с емоции: *смея се, усмихвам се, хиля се; плача, ридая, хлипам* (като продължителен процес); *сияя, кикотя се;*
- Жестове и знаци (*мигам, кимам, махам*);
- Физически реакции – продължителна реакция, породена от емоция/студ: (*треперя*);
- Глаголи за вътрешно движение (*туптя, пулсирам*);

Б. Глаголи за грижа за тялото:

- Грижа за цялото тяло (*къпя се, мия се, обличам се*);
- Грижа за специфична част на тялото (*бръсна се*).

Прилагането на аспектуалната класификация на Вендлер (Vendler 1957) и диагностичните тестове на Даути (Dowty 1979) върху глаголните групи на Левин (Levin 1993), свързани с човешкото тяло, позволява да се наблюдава вътрешната им темпорална структура и начинът, по който се реализират в глаголната фраза.

2.3. Възвратни глаголи

За целите на настоящото изследване ще бъдат разгледани глаголите за грижа за тялото, тъй като те представляват интересна група глаголи със своята рефлексивна форма в български език, където рефлексивността е граматически изразена чрез кратките форми на възвратното местоимение *се*. За сравнение в английския език рефлексивността обикновено се реализира чрез рефлексивното местоимение (myself, yourself и др.). С помощта на тази кратка местоименна форма *се* се образуват възвратни форми на преходните глаголи: *мия – мия се, къпя – къпя се, бръсна - бръсна се, обличам – обличам се*.

При т.нар. пряковъзвратни глаголи действието излиза от субекта (глаголното лице) и се връща върху него. В тези случаи субектът едновременно изпълнява ролята на вършител и на пряко засегнат от действието, напр.: *мия се, обличам се, обувам се, суша се* и др. Кратката местоименна форма в тези случаи може да се замени с пълната винителна форма *себе си*, т. е. *мия се = мия себе си, обличам се = обличам себе си* и под. (GSBKE / ГСБКЕ 1993: 213)

В лексикално отношение *обличам се, съблича се, къпя се, мия се, бръсна се, реша се* и др. са напълно еднакви с изходните преходни глаголи *обличам, съблича, къпя, мия* и т.н. Поради това няма основания те да се разглеждат като отделни глаголни лексеми, а частицата *се* в техния състав – като словообразуваща. Тук *се* е формообразуваща частица, носител на граматично значение, а *обличам се, мия се* и т.н. са форми за възвратен вариант на деятелния залог от *обличам, мия* и т.н. (ГСБКЕ 1993: 242). В приглаголна употреба *се* функционира като граматикализиран елемент, който е загубил самостоятелното си местоименно значение и се е превърнал в структурна частица на глаголната форма. Като структурен елемент в тези форми тя сочи, че вършителят на действието е и негов получател, срв. *мия се, къпя се, съблича се* и др.“ (GSBKE / ГСБКЕ 1993: 500).

Ницолова също отбелязва, че при пряковъзвратните глаголи глаголното лице, което е одушевен предмет, е едновременно актор и пряко засегнат от собственото си действие. Само пряковъзвратните глаголи допускат теста за заместване на *се* със *себе си,* срв. *Майката се изми* и *Майката изми себе си и децата.* Ницолова подчертава, че между двете изречения няма пълно семантично тъждество, тъй като само в глаголните форми със *се* е налице семантична рефлексивност, т.е. двата аргумента (актор и засегнат) се означават от самата глаголна форма, докато в конструкциите от глаголи в деятелен залог със *себе си* има синтактична рефлексивност – глаголната форма означава само актора, а засегнатият от действието се означава от прякото допълнение (Ницолова / Nitsolova 2008: 241).

3. Глаголи за грижа за тялото и приложение на аспектуалните диагностични тестове (по Dowty 1979)

3.1. Граматичен вид и теличност при глаголи за грижа за тялото

В литературата за славянските езици терминът *аспект* има две интерпретации. Първата, т.нар. *лексикален аспект*, беше представена в първата част от настоящата разработка. Втората се отнася до т.нар. граматичен (Тишева, Джонова / Tisheva, Dzhonova 2024: 231) или деривационен (Koeva 2025b: 208) аспект, който се реализира чрез глаголни двойки от несвършен и свършен вид. Префиксацията е най-разпространеният начин за образуване на свършени глаголи от техните несвършени корелати. Славянските езици граматикализират този тип аспектуални различия, докато английският език не го прави (Slabakova 1997: 674 (цит. по Тишева, Джонова / Tisheva, Dzhonova 2024: 231)).

„Когато означава действие, глаголът е от несвършен вид (първичен несвършен глагол), а достигането на действието до определен резултат или предел се маркира и морфологично с глагол от свършен вид“ (Кръпова и др. 2025 / Krapova et al. 2025: 16). Подобно на разграничението между телични и ателични предикати при класификацията на глаголите в четирите аспектуални класове по Вендлер (Vendler 1957) Ницолова отделя пределни и непределни глаголи. Авторката посочва, че *пределни* са глаголите, при които действието е насочено към предел или стига до някакъв предел, като тези глаголи могат да бъдат от свършен и несвършен вид (*стигна*/*стигам*; *доведа*/*довеждам*; *обеля*/*обелвам*). От друга страна, *непределни* са глаголите, в чието значение липсва указание за наличен предел, а глаголите могат да бъдат само от несвършен вид (*зная*, *лежа*, *гранича*) (Ницолова / Nitsolova 2008: 248).

Кръпова и кол. отбелязват, че теличността изисква в семантиката на глагола или глаголната фраза да е указано достигането на предел, а не само насочването на действието към предел (Кръпова и др. / Krapova et al. 2025: 16). Така например „за разлика от първичния несвършен глагол *ям*, свършеният глагол *изям* съдържа в своето значение достигането на действието до предел. Смята се, че пределни са и вторичните несвършени глаголи като *изяждам*. В този смисъл теличност и пределност не съвпадат, както не съвпадат и теличност и граматически свършен вид на глагола.“ (Кръпова и др. / Krapova et al. 2025: 16).

Подобно поведение се наблюдава и при глаголните „триади“ на част от разглежданите в настоящата разработка глаголи: *къпя се / изкъпя се / изкъпвам се; мия се / измия се / измивам се; бръсна се / избръсна се / избръсвам се*. Формите *изкъпвам се, измивам се, избръсвам се* могат да се причислят към групата на „глаголи от несвършен вид, образувани от префигирани глаголи от свършен вид с имперфективизираща наставка“ (Коева / Koeva 2025a: 17), според класификацията на Коева, в която са включени т.нар. вторични глаголи от несвършен вид, които в зависимост от контекста могат да изразяват както действия, така и изпълнения (Коева / Koeva 2025a: 27).

3.2. Приложение на диагностичните тестове

В настоящата точка се прилагат утвърдените диагностични тестове на Даути (Dowty 1979), като подробно описание на тестовете е направено от Лесева и колектив в студията „Предикатите за действие в лингвистичните изследвания: концепции, проблеми и решения“ (Лесева и др. / Leseva et al. 2025).

Основните диагностични тестове, предложени от Даути (Dowty 1979), служат за разграничаване на аспектуалните класове чрез наблюдение на семантичното и синтактичното поведение на предикатите в различни контексти. Важно е да се подчертае, че тези тестове не са еднородни по своя характер: част от тях проверяват аспектуални свойства като теличност и темпорална структура, докато други разглеждат агентивността на субекта.

3.2.1. Тестове с темпорални адвербиални фрази (for- и in-фрази)

Това са едни от най-често използваните диагностични тестове за разграничаване на аспектуалните класове, тъй като позволяват да се установи дали дадена ситуация се представя като протичаща в рамките на интервал във времето или като насочена към достигане на вътрешен предел.

Фрази за определена продължителност (напр. *for an hour / в продължение на един час*) са типични за действия и състояния. При глаголи, свързани с човешкото тяло, това се илюстрира от изречения[1] като:

1.а. *Не ѝ давали да се мие в продължение на няколко месеца.*

1.б. *Къпете се в продължение на 15 минути, след това си легнете.*

1.в. … *двама здрави доброволци, които в името на науката не се къпали в продължение на три дни.*

Фрази от типа *in an hour / за един час*, които обозначават достигане на крайна точка, се съчетават свободно с изпълнения и достижения, като при тях се измерва времето за достигане на вътрешния предел на ситуацията:

2.а. *Иван се избръсна за пет минути и излезе.*

2.б. *Изкъпа се за броени минути и излезе от банята с моята хавлия на гърба.*

2.в. *Закуси в леглото, изми се за две минути, облече се и излязохме.*

При изпълненията те измерват времето за достигане на вътрешния предел на ситуацията, напр.: *Той се избръсна за пет минути*, докато при достиженията често се интерпретират като обозначаващи отложен момент на настъпване на събитието, а не реалното времетраене, напр.: *Той си счупи ръката за секунди*.

Следва да се отбележи, че при търсене на конструкции, които позволяват тестване на глаголи за грижа за тялото от вторичен несвършен вид като действия или изпълнения чрез комбинация с фрази за определена продължителност или за достигане до предел, беше открит само един пример:

3.а. *След тебе дохожда друг, отваря повече крана и водата започва да тече силно. Първият се измива за 15 минути, а вторият – за една минута. Първият казва, че водата тече слабо, а вторият – че тече силно.*

Примерът показва „аспектуалната гъвкавост“ на тези глаголи, тъй като глагол от несвършен вид (вторичен) се комбинира с израз от типа „за X време“, който е типичен за изпълнения или достижения.

3.2.2. Тестове с глаголи за времево измерване

Тези конструкции също са чувствителни към наличието на вътрешен предел.

Конструкцията „отнема ми (X време) да V“ е характерна за изпълнения и достижения:

4.а. *Отне ѝ един час да се облече небрежно.*

4.б. *Нищо подобно, отне ми три часа да се изкъпя и да приготвя всичко.*

Конструкцията „прекарвам (X време) в V-не / V-йки“ е типична за действия и може да се използва и с изпълнения, когато фокусът е върху процеса, а не върху резултата:

5.а. *Един мъж прекарва средно около 3100 часа в бръснене през целия си живот.*

5.б. *Изглежда, са прекарвали доста време в къпане.*

5.в. *Предстои ни да прекарваме по-малко време в обличане на безброй пластове дрехи и повече – навън, наслаждавайки се на слънцето.*

3.2.3. Тест с агентивни (субектно ориентирани) наречия

Съчетаемостта с наречия като deliberately (‘нарочно’), carefully (‘внимателно’), studiously (‘старателно’) служи за проверка на агентивността на предиката, а не директно на аспектуалната му принадлежност. Тези наречия предполагат волеви контрол и интенционалност (съзнателно намерение за извършване на действието).

Агентивни действия, свързани с тялото, се съчетават естествено с такива наречия:

6.а. *С грижите за тялото си даже прекалявал: не само старателно се бръснел, но и както някои го упрекват, дори си скубел космите.*

6.б. *Не ми се е случвало, но съм чувала, че някои (хора) нарочно не се къпят след плуване в морето…*

6.в. *Четох наскоро, че нарочно се облича в ярки цветове, тъй като много хора искат да я видят.*

[1] Илюстративните изречения са събрани чред системата Sketch Engine (https://www.sketchengine.eu/).

Но също и агентивни изпълнения:

6.г. *Окъпа се, старателно се избръсна и дълго избира какво да облече.*

6.д. *В тишината на банята Кеплер се съблече гол и внимателно се изкъпа.*

6.е. *Отиде до стоманения умивалник, напълни го с хладка вода и внимателно се избръсна.*

Примерите показват, че глаголите за грижа за тялото се съчетават със субектно ориентирани наречия, които изразяват съзнателно извършване на действието. В същото време посоченият тест не позволява разграничаване между действия или изпълнения.

3.2.4. Тест с наречието almost ('почти')

Този тест проверява наличието на вътрешна фазова структура в значението на предиката.

При изпълненията се наблюдава характерна двусмисленост: наречието може да означава както че ситуацията почти е започнала, така и че е започнала, но не е достигнала крайния си предел, напр.: *Иван почти се избръсна.*

При действията и достиженията такава двусмисленост липсва. Възможна интерпретация е, че ситуацията не се е осъществила или е била в начален етап на осъществяване, напр. *Тогава още почти не се бръснехме.*

3.2.5. Интерпретация и логически следствия при употребата на действията и изпълненията в съчетание с глагола stop 'спирам', 'престава' (спирам, престава да + V)

Глаголът stop ('спирам') е съвместим с действия, при които действието е било в ход, но е било прекратено, напр.: *Някои възрастни хора спират да се къпят от страх да не паднат в банята*. Въпреки това не във всички случаи се имплицира агентивен контрол върху прекратяването на ситуацията, както се вижда от изречения от типа на „*Той спря да трепери.*", при което става дума за неволево прекратяване на физиологичен процес.

За разлика от него в английския език finish ('приключвам') се съчетава единствено с глаголи за изпълнения. В български глаголът *приключвам* показва различно поведение[2]. Ротстийн посочва, че глаголът finish се съчетава със ситуации, които са динамични ([+stages]) и имат телична крайна точка. Поради това той естествено се комбинира с изпълнения. С глаголи за действие обаче се съчетава само дотолкова, доколкото те могат контекстуално да получат телично тълкуване, а не се съчетава с предикати от типа [−stages] (Rothstein 2004: 27).

Така например в български конструкциите от фазовия глагол *приключвам* + да + глагол за изпълнение в някои случаи са неприемливи. Изречението **Той приключи да се избръсне* с глагол от свършен вид е неграматично. За сравнение изречението *Той приключи да се бръсне* е граматично правилно, но фазовият глагол *приключвам* налага край на иначе ателичен глагол, което дава възможност за телична интерпретация на равнището на глаголната фраза.

Както подчертава самият Даути, диагностичните тестове не следва да се тълкуват механично или като взаимозаменяеми. Те осветляват различни свойства на предикатите – аспектуални, темпорални и агентивни – и тяхната интерпретация изисква разграничаване между лексикално значение и композиционни ефекти на равнището на глаголната фраза. Разграничението между действия и изпълнения следва да се извършва не на лексикално, а на фразово равнище, т.е. в рамките на глаголното словосъчетание, и дори на изреченско ниво (Dowty 1979: 61 – 62).

[2] Наблюдението се отнася до изследваните глаголи за грижа за тялото. Необходими са допълнителни проучвания, за да се установи дали изводът важи за друга група или класове глаголи.

Заключение

От прилагането на класическите диагностични тестове за аспектуална класификация може да се заключи, че част от глаголите, свързани с човешкото тяло, лексикално се реализират като действия – динамични, продължителни и ателични процеси, но в зависимост от композиционните фактори на равнището на глаголната фраза могат да придобиват телична интерпретация. Разграничението между действия и изпълнения не следва да се търси единствено в лексикалното значение на глагола, а както предлагат много лингвисти, в по-широка глаголна структура. По този начин глаголите за грижа за тялото се оказват показателни за взаимодействието между лексикален аспект, агентивност и граматичен вид в българския език.

Цитирана литература / References

ГСБКЕ 1993: *Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 2. Морфология.* София: Издателство на БАН (GSBKE 1993: *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik*. T. 2. Morfologiya. Sofia: Izdatelstvo na BAN)

Коева 2025a: С. Коева. Видът на глагола в в български в контекста на ситуационните типове. – *Езиков свят*, 23, 3, с. 22 – 30. doi: 10.37708/ezs.swu.bg.v23i3.2. (Koeva 2025a: S. Koeva. Vidat na glagola v v balgarski v konteksta na situatsionnite tipove. – *Ezikov svyat*, 23, 3, pp. 22 – 30. doi: 10.37708/ezs.swu.bg.v23i3.2

Кръпова и др. 2025: Кръпова, И., Ц. Димитрова, Й. Тишева, М. Джонова Реализация на обекти при някои предикати за действие в български. – *Български език*, 1, pp. 13 – 28. doi:10.47810/BL.72.25.01.02. (Krapova et al. 2025: Krapova, I., Tsv. Dimitrova, Y. Tisheva, M. Dzhonova. Realizatsiya na obekti pri nyakoi predikati za deystvie v balgarski. – *Balgarski ezik*, 1, pp. 13 – 28. doi: 10.47810/BL.72.25.01.02.

Лесева и др. 2025: Лесева, С., Х. Кукова, М. Тодорова, В. Стефанова. 2025. Предикатите за действие в лингвистичните изследвания: концепции, проблеми и решения. – *Известия на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“*, т. 38. София: Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, с. 99 – 172. doi: 10.47810/PIBL.XXXVIII.25.03. (Leseva et al. 2025: Leseva, S., H. Kukova, M. Todorova, V. Stefanova. Predikatite za deystvie v lingvistichnite izsledvaniya: kontseptsii, problemi i resheniya. – *Izvestiya na Instituta za balgarski ezik „Prof. Lyubomir Andreychin“*, 38. Sofia: Institut za balgarski ezik „Prof. Lyubomir Andreychin“, pp. 99 – 172. doi: 10.47810/PIBL.XXXVIII.25.03.

Ницолова 2008: Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология.* София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. (Nitsolova, R. *Balgarska gramatika. Morfologiya*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.)

Стаменов 2025: Стаменов, М. Видове класификации на глаголната семантика и място на глаголите за действие в тях – проблеми и решения. – *Известия на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“*, т. 38. София: Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ с. 43 – 97. doi: 10.47810/PIBL.XXXVIII.25.02 (Stamenov, M. Vidove klasifikatsii na glagolnata semantika i myasto na glagolite za deystvie v tyah – problemi i resheniya. – *Izvestiya na Instituta za balgarski ezik “Prof. Lyubomir Andreychin”*, 38. Sofia: Institut za balgarski ezik “Prof. Lyubomir Andreychin”, pp. 43 – 97. doi: 10.47810/PIBL.XXXVIII.25.02.

Comrie 1976: Comrie, B. *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect.* Cambridge University Press.

Dowty 1979: Dowty, D. *Word Meaning and Montague Grammar: The Semantics of Verbs and Times. Generative Semantics and in Montague`s PTQ*. Dordrecht: Reidel.

Filip 1999: Filip, H. *Aspect, Eventuality Types and Nominal Reference* (1st ed.). Routledge. doi: 10.4324/9780203827413.

Koeva 2025b: Koeva, S. Bulgarian Aspect in the Context of the Theories of Aspect. – В: *Език. Теория. Интерпретация. Юбилеен сборник в чест на проф. д.ф.н. Стефана Димитрова*. *София*, Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, pp. 204 – 219. doi: 10.5281/zenodo.17981357. (Koeva, S. Bulgarian Aspect in the Context of the Theories of Aspect. – In: *Ezik. Teoriya. Interpretatsiya. Yubileen sbornik v chest na prof. d.f.n. Stefana Dimitrova*. *Sofia*, Institut za balgarski ezik “Prof. Lyubomir Andreychin”, pp. 204 – 219. doi: 10.5281/zenodo.17981357.

Levin 1993: Levin, B. *English Verb Classes and Alternations: A Preliminary Investigation*. Chicago: The University of Chicago Press.

Rothstein 2004: Rothstein, S. *Structuring Events: A Study in the Semantics of Lexical Aspect*. Oxford: Blackwell.

Slabakova 1997: Slabakova, R. Bulgarian preverbs; aspect in phrase structure. –*Linguistics*, 35, pp. 673 – 704.

Smith 1997: Smith, C. S. *The Parameter of Aspect.* Studies in Linguistics and Philosophy, vol. 43.

Tisheva, Dzhonova 2024: Tisheva, Y., M. Dzhonova. Adverbial Phrases with Stative and Activity Predicates (Based on Bulgarian data) – In: *Living Bridges Across Time*. *Sofia*, Prof. Marin Drinov Publishing House of BAS, pp. 229 – 238.
Van Valin, LaPolla 1997: Van Valin, R. D., Jr., R. LaPolla. *Syntax: Structure, Meaning and Function*. Cambridge: Cambridge University Press.
Vendler 1957: Vendler, Z. Verbs and Times. – *The Philosophical Review*. vol. 66, no. 2, pp. 143 – 160. doi: 10.2307/2182371.

Благодарности

Разработката е осъществена по проекта „Онтология на предикатите за действие – лингвистично моделиране с фокус върху българския език“, подкрепен от Фонд „Научни изследвания“, Договор № КП-06-Н 80/9 от 8.12.2023 г.

VERBS RELATED TO THE HUMAN BODY IN THE ASPECTUAL CLASS OF ACTION

Valentina Stefanova

Institute for Bulgarian Language "Prof. Lyubomir Andreychin" ,
Bulgarian Academy of Sciences

valentina@dcl.bas.bg

Abstract. The article examines a group of verbs related to the human body in Bulgarian through the application of classical diagnostic tests for aspectual classification. The analysis is based on Vendler's typology and Levin's semantic classification, and investigates the role of compositional factors at the level of the verb phrase. In this way, the interaction between lexical aspect, agentivity, and grammatical aspect is discussed.

Keywords*: lexical aspect; body verbs; diagnostic tests*

Assist. Prof. Valentina Stefanova, PhD.
Institute for Bulgarian Language,
Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod blvd., Bl. 17
1113 Sofia, Bulgaria

ДИАЛЕКТОЛОГИЯ. ЕТИМОЛОГИЯ

КУЛТУРЕН ДИАЛЕКТ НА БЪЛГАРИ-МЮСЮЛМАНИ ОТ С. АЗАТЛЪ (ЕДИРНЕ, ТУРЦИЯ)

Елена Узеньова

Институт за славянознание, Руска академия на науките

lenuzen@mail.ru

Резюме. Тази статия, базирана върху теренни проучвания на автора от 2025 г., разглежда диалекта и езика на традиционната култура на българи мюсюлмани от Одринския регион на Турция. Помашките общности в Одрин започват да се формират през 1878 г., след Руско-турската война, но предимно през 1924 г., когато групи имигранти от различен етнически произход, изповядващи една и съща мюсюлманска вяра, пристигат в региона от Гърция и България. Родният език, наричан тук помашки (Pomakça), се използва в семейното и ежедневното общуване от възрастни хора (предимно жени), докато хората на средна възраст и младежите демонстрират пасивно владеене на езика и предпочитат да използват турски. Анализът показва наличието в този диалект на чертите на рупските (родопските) диалекти на българския език, близки до диалектите на помаците от Северна Гърция. Традиционната култура (особено семейните ритуали) е добре запазена. Някои от нейните сфери са подложени на турско влияние и доминиращите ислямски обичаи, което обяснява изобилието от турски думи в ритуалния речник на сватбените и погребалните церемонии.

Ключови думи*: помаци; български език; диалектна лексика; традиционна култура; Турция*

Докладът е базиран върху материали от етнолингвистичната експедиция, която авторката провежда през февруари 2025 г. заедно с К.А. Климова (МГУ) и която цели изучаване на традиционната култура, фолклор и език на българи мюсюлмани (помаци), живеещи в района на Одрин (Турция). Данните са събрани с помощта на специални тематични въпросници, засягащи различни области на традиционната култура: народния календар, семейните обичаи (ритуално обрязване (сюнет), сватба, погребални обреди), народната митология и традиционната помашка кухня.

Помаците, които живеят в днешна Турция, са славяни мюсюлмани, потомци на българи християни, приели исляма по време на Османската империя. Освен в Турция, те живеят главно в района на Родопите в Южна България и в Северна Гърция.

Помашките общности в Одрин започват да се формират след Руско-турската война през 1878 г., но главно през 1924 г., когато в региона пристигат групи имигранти от Гърция и България с различен етнически произход, но с обща мюсюлманска вяра. Както в много други региони на Турция, мюсюлманските заселници се настаняват в бившите гръцки села, изоставени от предишните им жители в резултат на смяната на населението между Гърция и Турция, която се извършва съгласно Лозанския договор от 1923 г.

Важно е да се отбележи, че в Турция названието „помаци“ се използва за всички славяни мюсюлмани, независимо от техния етнически и географски произход (българи, македонци, горани).

Етногенезата на това население в официалната турска историография се свързва с тюркските племена кумани, къпчаци, печенези и други. Редките трудове на турски учени са фокусирани главно върху изучаването на историята на този регион, произхода на помаците и тяхната музикална култура (Gençkal 2013). Млада изследователка, етническа помакиня от Одринско, защитава и магистърска теза с подробни антроположки данни за региона (Pelin 2020).

Помашката общност в съвременна Турция може да бъде разделена териториално на две големи групи: европейска и азиатска. Според историка Георгий Зеленгора, който проучва обстойно помаците в Турция, това разделение има своя вътрешна логика, тъй като във всяка от частите доминират определени етнографски групи помаци, макар да има и изключения (Зеленгора / Zelengora 2012: 6).

Така в Европейска Турция има далеч по-малко помашки села (80), отколкото в Азиатска Турция, но те са разположени по-компактно на относително малка площ, а близостта им до България предполага повече възможности за контакти и взаимно влияние.

Освен това помаците от Източна Тракия са по-известни на българските учени (Шишков / Shishkov 1914: 13 – 14; Милетич / Miletich 1918: 291 – 300), въпреки че обобщаващи монографии за този регион все още не са публикувани. В азиатската част на Турция има приблизително 120 чисто помашки села или села с предимно помашко население, както и отделни квартали, разположени в близост до регионални центрове. Те обаче са разположени на големи разстояния един от друг, което пречи на развитието на чувството за общност в рамките на тази група.

Нашата теренна работа се провеждаше в европейската част на Турция, в района на Одрин. Село Азатли (съвременното турско име е Азатлъ), проучено по време на експедицията, е споменато в исторически източници от 19. век като българско. Според преброяването от 1873 г., отразено в изданието от 1878 г., в селото, тогава обозначено като *Asatli*, са живеели 238 българи, като представители на други националности не са посочени (Ethnographie 1878: III).

Според нашите информатори обаче преди тях в него са живеели гърци и гагаузи, за което свидетелстват съществуващите гробища край селото. През 1924 г. тук се преселват помаци от Гърция, от вече изчезналото село *Мъждел* (гръцко име след преименуването през 1927 г. – *Μυλόπετρα*, дем Като-Неврокопион, област Драма), обезлюдено след Втората световна война, а през 1928 г. – от селата на Кърджалийската област в България. Това население живее в отделна част на селото; съселяните ги наричат „планинци“ и малко са контактували с тях преди това.

В момента населението е около 2000 души, но в селото няма училище и младите хора заминават за по-големите градове, за да учат и да търсят работа.

Родният език, наричан тук помашки (*помакча*), се използва в семейното и ежедневното общуване от по-възрастните хора (предимно жени), докато хората на средна възраст и младежите демонстрират пасивно владеене на езика, тоест разбират общоупотребими думи и изрази, но самите те не говорят на диалекта.

Фактът, че повечето помаци губят родния си език за сметка на турския през последните десетилетия, е отбелязван и преди (Kahl 2007: 227). Подобна ситуация се наблюдава в помашките села в Гърция, разположени в долината на Ксанти и в района на Комотини, като преминаването е към турски, а не към гръцки език (повече за езиковата ситуация в Гърция вж. у Klimova, Uzeneva 2022).

Предварителният анализ показа наличието в този диалект на редица черти от рупските (родопските) диалекти на българския език, близки до диалектите на помаците от Северна Гърция: отворено *е* (ê) като основен заместител на старобългарското Ѣ, запазената гласна *ы*, троен постпозитивен член при имената, архаична регионална лексика (*клин* ‘пита с ориз’) и др. Граматиката и особеностите на българските диалекти от Източна Тракия са изучавани вече (Бояджиев / Boyadzhiev 1991; Илиев, Петков / Iliev, Petkov 2017).

Според предварителните данни от нашето проучване традиционната култура на одринските помаци е запазена доста добре, но е ограничена предимно до сферата на семейните ритуали, които са били обект на забележимо турско влияние, докато календарните обичаи са представени от общобалканския празник Едерлез (6 май), който е свързан с началото на цикъла на животновъдството, а също така от мюсюлманските празници Курбан байрам и Шекер байрам. На Курбан байрам се яде месо на жертвен овен, докато на Шекер байрам („захарен байрам“) се раздават сладкиши.

Според нашите информатори, в селото празникът Едрелез/Ъдрелез/Адърлез се е празнувал интимно в рамките на семействата, които ходели в гората, правели си „пикник“ и се наслаждавали на пиршеството. Всяко домакинство обикаляло нивите и земите си, за да види кои култури са поникнали и дали ще има добра реколта. Тези, чието финансово положение позволявало, колели агне, разпределяйки месото между съседите, а сами приготвяли ястие с агнешко, наречено *къпамá*. Жените приготвяли спаначен пай от кори (вид баница), наречен *зелник*. В гората често палели големи огньове, които прескачали „за здраве“. За да предотвратят болки в кръста през лятото, хората връзвали около кръста си зелено растение, наречено *ишелúк*. „За реколтата“ те се люлеели на люлки и украсявали прозорците и вратите на къщите си със свежа зеленина (акациеви клонки). За да се предпазят от змии, гущери и скорпиони, в

навечерието на празника къщите били варосвани, а долната част била боядисвана в черно или синьо, понеже се вярвало, че това има апотропейна сила и няма да позволи на влечуги и вредни насекоми да влязат в дома.

Този ден тук запазва семантиката на началото не само на пролетния цикъл, но и на новата година: той е свързан с общи ритуали за събиране на билки, превантивни мерки срещу магии, змии и др., което е типично и за други райони, където живеят помаци, по-специално в българската част на Родопите.

В селото е известна и балканската традиция за изработване на така наречената *мартеница* (тук *мареница*) – украшение от червени и бели вълнени конци, което се връзва на китките на децата и на рогата на младите животни във връзка с настъпването на пролетта на 1 март. Конците се носят до пристигането на първия щъркел, след което се връзват на плодно дърво, за да даде то плод, или се поставят под камък и после се гадае (когато се види друга птица, *кърлангúч*) – ако там се появят червеи, това означава, че годината ще бъде плодородна, а ако няма нищо, животът ще бъде кратък. Според А.А. Плотникова този вид ритуално действие при сбогуване с мартеницата е типичен за южните райони на България – Странджа, Родопите, Пирин, Карнобатско и Пловдивско (Плотникова / Plotnikova 2004: 131).

Легендата за „Мартенската старица“ (баба Марта, замръзнала с козите си в планината, понеже пренебрегнала забраната и се държала грубо с месец февруари, за което била наказана от него) е непозната тук, но месец март също има форма за женски род и често се нарича Марта. Старите жители са чували имената *бáбеница Мáрта*, *Стáра Мáрта*, *Нóва Мáрта*, но вече не помнят какво са означавали.

Общите наблюдения върху диалектната терминология на семейните ритуали разкриха някои особености, по-специално доминирането на общославянската лексика в тематичния блок *Родилни обичаи*: *я́лоя* ‘безплодна жена’, *кóрместа* ‘бременна’, *родúл'ница* ‘родилка’, *рúза* ‘околоплоден мехур’, *пóследка* ‘последък, детско място’, *престъпáлка* ‘ритуал на разделяне на хляб между две деца, отбелязващ прохождането на бебето’ и др.

Отбелязват се и някои общи вярвания сред южните славяни, например съществуването на уроки (*урáк*) и болестта, която те причиняват (*урадúсуане*). Производни от този термин са често срещани в цялата източна част на Южна Славия.

Местните жители знаят и за магическите свойства на „ризата“ на новороденото, която може да предпазва човек по време на битка: малки парченца били отрязвани и давани на войниците, заминаващи за война, за да им служат като талисман срещу куршуми (*на аскéр клáват да го брáни от куршýм*).

За да се осигури щастлива съдба на детето, да е успешно (*късметлúя*), изсушеният остатък от пъпната връв (*пóпче*) се хвърлял под цъфтящ розов храст или в двора на джамия. В този случай се вярвало, че детето ще бъде грамотно и ще стане имам. Вярвало се също, че родените при намаляващата луна (*стáра месечúна*) ще бъдат нещастни, а родените по време на нарастващата луна (*нóва месечúна*), напротив, ще бъдат успешни и богати.

Влиянието на исляма върху местните ритуали се проявява както в редките турцизми (*ебé* ‘акушерка’, *сюнéт* ‘ритуал за обрязване’), така и в специални вярвания: помаците вярвали, че Аллах „пише“ съдбата на детето на челото му при раждането; според ислямската традиция имамът дава името на новороденото, като го прошепва в ухото на бебето, докато рецитира подходящата молитва *дува* за случая (*óджа на ýшето му кáзва; ше му извúка изáн на ухóто*).

Сватбените обичаи много по-ярко отразяват присъствието на исляма в живота на помаците. Тук са отбелязани ритуали и съответната терминология, повлияни от турската традиция: ритуалното боядисване с къна на пръстите и дланите на булката на моминското парти в навечерието на сватбата (*къна гéджеси* ‘вечер на къната’), украсяване на лицето на булката (*гéлина*) с бяла боя, пайети и сребърни нишки *тел* (*пúшут гéлина*), *нишáн* ‘годеж’, *чеúз* ‘прикя’, *никя́х* ‘религиозен брак чрез подписване на договор в присъствието на имам’, *бабá-акъ* ‘парите за булката, които плаща бащата на младоженеца’, *гезé* ‘посещение на младоженците в дома на булката след сватбата’, *пеливáне* ‘традиционни турски състезания за двойки борци по време на сватба’, *дуáк* ‘зелен сватбен воал’ (нека отбележим символичното значение на зеленото в исляма).

В системата на сватбената терминология обаче има и български думи: *либе* ‘любим човек’, *добéгала* ‘момиче, което бяга при съпруга си без благословията на родителите и без сватба’,

сва́дба ‘сватбеният обред, който продължава два дена и две вечери’, а също така единични елинизми: *пита́рка* ‘жената, която кани гости на сватба с пита’ < от грц. *ἡ πίττα* и др.

Погребалните ритуали също имат редица специфични особености, продиктувани от мюсюлманската религия, които се отразяват в използването на съответния ритуален речник. За да се опишат реалностите на погребалните обреди например, се използват лексеми от почти изключително арабски и турски произход: *дженезе́*/*джаназе́* ‘умрял човек и ритуал на погребението’, *кефе́н* ‘платно, в което завиват тялото на умрелия’, *табу́т* ‘ковчег’, *меза́р* ‘гроб’, *мезарлък* ‘гробище’, *мевлюд* ‘молитва/дува, която се пее на помен на 52-рия ден след смъртта’, но понякога се използват лексикални дублети от славянски произход: *гробе* ‘гроб’, *гро́бье* ‘гробище’ и др. Запазени са и стари вярвания за предвестници на предстоящата смърт, включително виенето на куче и плачът на бухал; съществува и обичай да се поставят железни предмети (нож, сърп) върху тялото на починалия като апотропейни ритуали.

В деня на погребението не се правел помен, тъй като религията забранява готвенето в къщата, където е настъпила смъртта. Съседите черпели роднините на починалия, дошли отдалеч. На гроба веднага се поставяла дървена плоча с името и датите на раждането и смъртта на починалия. По-късно на върха на гроба се поставял камък. След смъртта жените посещавали гроба в продължение на три дни и го поливали с вода, рецитирайки откъси от Корана. В продължение на седем дни жените също се събирали в къщата на починалия и пеели специални молитви от Корана. На седмата нощ мъжете отивали в джамията (вярвало се, че на този ден плътта се отделя от костите). На седмия ден се устройвал празник за роднините и приятелите на починалия, а на 52-рия всички, дошли да почетат починалия, били черпени. Веднъж годишно те си спомняли за всички починали (в деня наричан *Арфа, Арифе*) преди Курбан байрам, когато раздавали малки кръгли пържени кифлички *локма* или *калачи*.

В сферата на народната митология се регистрира терминологичната лексика, характерна за Родопския регион на България, където съществува чудотворен помощник на вещица, наречен *мамник, мамниче*, познат в редица райони на южния балкано-славянски ареал, а терминът *жедие* като название за вещица се среща в Родопите и в Източна България (по-подробно вж. карта у Плотникова / Plotnikova 2004: 646 – 657). Тези изводи потвърждават данните от „Речника на народната духовна култура на българите“, като ареалът за разпространението на лексемата се разширява (Разградско, Сливенско, Ботевградско; Барболова и др./ Barbolova et al. 2018: 90).

В изследваното село Азатлъ, в северозападна Турция, където са пристигнали имигранти от Източните Родопи в България, има название за вещица *мамница*, за която се твърди, че осъществява вредоносни действия под формата на крадене на млякото от кравите на други хора. Времето на активиране на тези зли сили е нощта срещу пролетния празник *Адърлез* на 6 май, но персонаж помощник тук не е известен. Лексемата *мамница* и функциите на означаемия от нея персонаж са широко известни в Югоизточна България (Барболова и др./ Barbolova et al. 2018: 212).

Записахме и разкази за друга митологична фигура, типична за Родопите – *дракуса*. В село Азатлъ той се появява като младо момиче в бяло, летящо над земята, което е характерно за друг персонаж, *пери*, подобен по функция на балканската планинска вила, *самодива*. Наименованието *дракус* се среща често в родопските села, предимно мюсюлманските (вж. картите у Плотникова / Plotnikova 2004: 634 – 645), според данните на българските етнолингвисти *дракус* в значение ‘таласъм’ е известен в Хасковско, Асеновградско и с. Хухла, Ивайловградско (Барболова и др./ Barbolova et al. 2018: 94).

В село Аврен, Кърджалийско, което проучихме заедно с А.А. Плотникова през 2002 г., *дракус* е най-разпространеното название за вампир (Плотникова, Узенева / Plotnikova, Uzeneva 2002). Така запазеният термин може да има съвсем различно семантично съдържание от това в региона на произход на носителите на традицията.

Традиционната народна култура на село Азатлъ включва няколко тясно взаимодействащи помежду си слоя: наред с основата (мюсюлманската религиозна доминанта) се забелязват архаични елементи, познати на народната традиция на помаците от други региони (празникът *Адрелез*), по-специално от Родопите (персонажът *дракус*), както и явления, общи за всички балкански славяни в сферата на културата и обредната лексика (*ма́ртеница, уради́суане*).

По време на теренната ни работа отбелязахме относително висока степен на запазване на традиционната култура и обслужващата я лексика. Местните жители още говорят на майчиния си език (родопския говор). Нашите информатори и техните предци са преминали труден миграционен път и този процес води до загуба на специфичните черти на традиционната култура, които етнолингвистичните изследвания целят да документират.

По-нататъшното проучване на съвременното състояние на езика и традиционната култура на помаците, живеещи в Турция, ще е особено ценно, тъй като още е възможно да се запишат уникалните черти, запазени от носителите на традицията в продължение на повече от век, които постепенно се асимилират под влиянието на доминиращия държавен турски език и традиционната култура.

Цитирана литература / References

Барболова и др. 2018: Барболова, З., М. Симеонова, М. Китанова, Н. Мутафчиева, П. Легурска. *Речник на народната духовна култура на българите*. София: Наука и изкуство. (Barbolova et al. 2018: Barbolova, Z., M. Simeonova, M. Kitanova, N. Mutafchieva, P. Legurska. *Rechnik na narodnata duhovna kultura na balgarite*. Sofia: Nauka i izkustvo.)

Бояджиев 1991: Бояджиев, Т. *Българските говори в Западна (Беломорска) и Източна (Одринска) Тракия*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. (Boyadzhiev 1991: Boyadzhiev, T. *Balgarskite govori v Zapadna (Belomorska) i Iztochna (Odrinska) Trakia*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.)

Зеленгора 2012: Зеленгора, Г. *Помаците в Турция*. София: Biblio.bg. (Zelengora 2012: Zelegora, G. *Pomatsite v Turtsia*. Sofia: Biblio.bg.)

Илиев, Петков 2017: Илиев, Ив. Г., П. Д. Петков. Неизвестен модел за образуване на отрицателен императив в българския език. – В: *Нено Неделчев в науката за българите. Сборник в чест на проф. Нено Неделчев по случай неговата 70-годишнина*. Велико Търново: Ивис, с. 275 – 279. (Iliev, Petkov 2017: Iliev, Iv. G., P. D. Petkov. Neizvesten model za obrazuvane na otritsatelen imperativ v balgraskiya ezik. – In: *Neno Nedelchev v naukata za balgarite. Sbornik v chest na prof. Neno Nedelchev po sluchay negovata 70-godishnina*. Veliko Tarnovo: Ivis, pp. 275 – 279.)

Милетич 1918: Милетич, Л. *Разорението на тракийските българи през 1913 г.* София: Държавна печатница. (Miletich 1918: Miletich, L. *Razorenieto na trakiyskite balgari prez 1913 g.* Sofia: Darzhavna pechatnitsa).

Плотникова 2004: Плотникова, А.А. *Этнолингвистическая география Южной Славии*. Москва: Индрик. (Plotnikova 2004: Plotnikova, A.A. *Etnolingvisticheskaia geografiia Iuzhnoi Slavii*. Moskva: Indrik.).

Плотникова, Узенева 2002: Плотникова А.А., Е.С. Узенева. Экспедиция в болгарское село Аврен, область Кырджали. – *Живая старина*, 4, с. 42 – 44. (Plotnikova, Uzeneva 2002: Plotnikova, A.A., E.S. Uzeneva. Ekspeditsiia v bolgarskoe selo Avren, oblast’ Kardzhali. – *Zhivaia starina*, 4, pp. 42 – 44.)

Шишков 1914: Шишков, Ст. *Помаците в трите български области – Тракия, Македония и Мизия. Част I. Историко-географски преглед*. Пловдив. (Shishkov 1914: Shishkov, St. *Pomatsite v trite balgarski oblasti – Trakia, Makedonia i Mizia. Chast I. Istoriko-geografski pregled.* Plovdiv.)

Ethnographie 1878: *Ethnographie des Vilayets d'Andrinople, de Monastir et de Salonique*. Constantinople.

Gençkal 2013: Gençkal, Berkant. *The Pomak Perspectives: Debates on Origins, Ethnic Discourse and Tradition of PESNA*. PhD Thesis. Istanbul Technical University, Graduate School of Arts and Social Sciences. Department of Music. Istanbul.

Kahl 2007: Kahl, T. The Presence of Pomaks in Turkey. – In: Voss, C., K. Steinke (Eds.). *The Pomaks in Greece and Bulgaria – a Model Case for Borderland Minorities in the Balkans*. Südosteuropa-Studien 73. München: Biblion, pp. 227 – 234.

Klimova, Uzeneva 2022: Klimova, K.A., E.S. Uzeneva. Language Policy and Language Situation in Dynamics: Pomaks of Northern Greece. – В: *Вестник славянских культур*, 66, с. 148 – 160. (Klimova, Uzeneva 2022: Klimova, K.A., E.S. Uzeneva. Language Policy and Language Situation in Dynamics: Pomaks of Northern Greece. – In: *Vestnik slavianskikh kul’tur*, 66, pp. 148 – 160.)

Pelin 2020: Pelin, M. *Edirne’de Pomak halk kültürü*. Edirne (ръкопис).

CULTURAL DIALECT OF BULGARIAN MUSLIMS FROM THE VILLAGE OF AZATLI (EDIRNE, TURKEY)

Elena Uzeneva

Institute for Slavic Studies, Russian Academy of Sciences

lenuzen@mail.ru

Abstract. This paper, based on the author's fieldwork from 2025, examines the dialect and language of the traditional culture of Muslim Bulgarians in the Edirne region of Turkey. Pomak communities in Edirne began to form in 1878, after the Russo-Turkish War, but primarily in 1924, when groups of immigrants of the different ethnic origins, but of the same Muslim faith, arrived in the region from Greece and Bulgaria. The native language, called Pomak (Pomakça) here, is used in family and everyday communication by older people (mainly women), while middle-aged people and young people demonstrate a passive knowledge of the language, preferring Turkish. The analysis showed the presence in this dialect the features of the Rupian (Rhodope) dialects of the Bulgarian language, close to the dialects of the Pomaks of Northern Greece. A high level of preservation of the traditional culture (especially family rituals) was noted. Some of its spheres are subject to Turkish influence and dominant Islamic customs, which explains the abundance of Turkish words in the ritual vocabulary of wedding and funeral ceremonies.

Keywords*: Pomaks; Bulgarian language; dialect vocabulary; traditional culture; Turkey*

Elena Uzeneva
Institute for Slavic Studies
Russian Academy of Sciences
32 Leninskii prospekt, Bl. A
119334 Moscow, Russia

ЗНАЧЕНИЯ НА РАРИТЕТА *ЖЕНЩИНА* В БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Ана Кочева

**Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“,
Българска академия на науките**

anak@abv.bg

Резюме. Формата *жѐнщина* със значение ‘човешко същество от противоположния пол на мъжкия’ не съществува в речниците на българския език, но се среща, макар и спорадично, в български диалекти и има допълнителна оцветеност, с различни близки конотации, които отсъстват в руския неутрален облик. Оцветеността в български създава нюанси за израз и на негативност: колективност, аугментативност, пейоративност, т.е. суфикс *-(щ)ина* е общ за няколко словообразователни категории, които стъпаловидно преливат една в друга. Обликът *жѐнщина* не е русизъм в българските диалекти, защото липсва като заемка в книжовния български език, от който би могъл да попадне вторично и в говорите. За пряко влияние на руския език върху българските диалекти, при това от най-различен тип, и дума не може да става. По отношение на конотациите българският облик има своя собствена специфика, при това нюансирана. Стремежът към диференциация на двете значения – въз основа на пола или на съпружеството – който е общ за всички славянски езици, в български е довел до създаването на различни езикови модели.

Ключови думи: *раритет; женщина; български диалекти; руски; словообразователни модели; конотация*

Формата **жѐнщина** със значение ‘човешко същество от противоположния пол на мъжкия’ (т.е. с подобно значение като това в руски език) в речниците на българския език не е представена. На пръв поглед тя би могла да бъде определена като “русизъм“ или като “източнославянизъм“ дотолкова, доколкото се открива най-вече в диалектите от този голям източнославянски ареал (основно в руски и белоруски и по-слабо в украински). В Архива за български диалектен речник на Института за български език при Българската академия на науките обаче обликът **жѐнщина** е засвидетелстван на няколко места от българската езикова територия, което вече предоставя аргументирани основания да хвърлим мост между езиковите процеси, развивали се независимо един от друг в двата ареала. Разбира се, налице е много интензивен развой в руския език и съвсем слаб в българския. У нас **жѐнщина** (без конотации или с някои откъслечни конотации, свързани въобще с българския разширен суфикс **-щина**, както ще видим по-нататък) се открива в отделни (изолирани един от друг) пунктове не само в балканските, мизийските и родопските говори – на изток, но и в пограничните – на запад.

В български, а и в руски (и белоруски) език обликът **жѐнщина** ‘жена (като пол)’ е възникнал относително по-късно. За това свидетелстват обясненията в речниците на двата езика.

В Старобългарски речник (СтбР / StbR I 1999: 489) от приведените многобройни примери ще посочим само няколко, които имат типологичен характер и говорят за отсъствие на форма **жѐнщина**. Двете значения – ‘представител на женския пол’ и ‘съпруга’ – се носят само от облика **жена**.

Пр. : **жена, -ы** ж.

1. Жена. ідѣаше же въ слѣдъ его мъногꙑ народъ людии, мѫжи и **женꙑ** (*М* Лк. 23. 27. *З*); а отъ начѧла съзъданию. мѫжа и женѫ сътворилъ ѣ естъ бъ (*М* Мк 10. 6 *З*); і възъпи гласомъ велиемъ. и рече. блсна тъı въ **женахъ**. і блслвнъ плодъ жтробъı твоеѭ (*М* Лк. 1. 42 *З, А, СК* ….).

2. Съпруга, жена. і **жена** твоѣ елисаветь родить снъ тебѣ (*М* Лк. 1. 13 *З, А*); сего ради оставитъ члкъ отца своего и матерь своѭ. і прилѣпитъ сѧ **женѣ** своеи. і бѫдете оба въ плъть единѫ (*М* Мт. 19. 5 *З*[1], *А*); аще комꙋ братръ ꙋмьретъ і оставитъ женѫ, а чѧдъ не оставитъ. да поиметъ братръ женѫ его ... (*М* Мк 12.9 *З*); і рече захариѣ ... азъ бо есмъ старъ и **жена** моѣ заматорѣвъши вь дньехъ своихъ (*М* Лк. 1.18 *З А*); **жена** имѣ съпрѫгь словѫшть (*П* [5]).

Към изнесените примери могат да се направят още по-детайлни доуточнения, неотбелязани в Старобългарския речник. Второто значение на **женà** ‘съпруга’ е получено най-често в конструкции, където обликът битува с някакво определение: съгласувано (**жена** мо҃ѣ, **жена** тво҃ѣ, **жена** своеи, т.е. с пълни форми на притежателни местоимения) или несъгласувано (**жена** его, а в по-късните развойни фази **жена** имѣ, т.е. с кратки лични форми с функция на притежателни местоимения).

Значението ‘съпруга’ може да бъде доуточнено и контекстово, т.е. в изречения, където обликът партнира на съществителното съпрѫгъ – **жена** имѣ съпрѫгъ словѣшть. Формите съпрѫгъ / съпрѫгъ имат ясна етимология, която е отразена и в първото им значение в Старобългарския речник (СтбР / StbR II 2009: 860) – ‘впряг, двойно впрегнати добичета’, а оттам и второто редовно значение – ‘съпруг, мъж’.

Най-сетне, словообразувателно **женà** ‘съпруга’ участва като компонент в композитума **малъжена**, отбелязан в Старобългарския речник (СтбР / StbR I 1999: 836) само в двойнствено число със значение ‘съпрузи’. Така южнославянският (старо)български език този път хвърля мост към западнославянския езиков свят, срв. днешните полски облици – *małżonka* ‘съпруга’, *małżonek* ‘съпруг’, *małżeński* ‘съпружески’ (ПБР/ PBR 1961: 319). Типично полското образуване *kobieta* ‘човешко същество от женски пол’ е ексклузивна лексема в славянския езиков свят и няма аналог в български.

От направения преглед на езиковата ситуация в старобългарски става ясно, че не е настъпила съществена промяна в хода на историческия развой, респ. в новобългарски. Формата **женà** днес основно е запазила и двете си стари значения: 1. ‘жена (като пол)’ и 2. ‘съпруга’.

В руски и белоруски език обаче въпросът не стои по същия начин; там след словообразувателни промени на основната форма **женà** с две значения възниква втора самостоятелна дума **жѐнщина** само за ‘представителката на женския пол’, т.е. двете значения вече не се диференцират единствено в границите на семантичната структура на една дума, а чрез две отделни лексеми с една и съща основа (с един и същ ономасиологичен мотив).

Процесът на заглъхване на старото номинативно значение на **женà** като лице от женски пол’ и по-късното обособяване на вторичното значение ‘съпруга’ вече чрез самостоятелна лексема намира точно отражение у С. И. Ожегов (СРЯ / SRYA 1953: 164). Значението ‘съпруга’ е изведено при **женà** като първо и основно, а значението ‘лице от женски пол’ като второ, при това носещо важната ремарка (**старо**).

Обликът **жѐнщина** с обяснение ‘лице от пол, противоположен на мъжкия’ е представен в отделна самостоятелна речникова статия.

Днес от синхронна гледна точка славянската форма **жѐнщина** може да бъде разгледана като производна от **жен(à)** с прибавен разширен суфикс -**щина** (вариант на -**ина**), т.е. като десубстантивно образувание.

От диахронна гледна точка **жѐнщина** е дистрибутивно название, което по-скоро се свързва с относителното прилагателно **жѐнский (а, о)** с прибавен суфикс -**ина**, и с извършен фонетичен преход на **ск** в **шт**. Основание за подобно тълкуване ни дават широко разпространените разговорни форми **жѐнска** (в български) и **ženská** (в чешки) със значение ‘жена’ въобще. Налице е субстантивирано прилагателно, възникнало от по-ранен тип като **женска особа, женска същност** и под., т.е. процесът на субстантивация чрез конверсия е несъмнен. Затова вж. и примери като *На площада лежи една **женска**.* (Й. Радичков) (РБЕ / RBE V 1987: 44).

Както беше отбелязано по-рано, в речниците на българския език лексема **жѐнщина** ‘лице от пол, противоположен на мъжкия’ не се среща изобщо. В Речника на Найден Геров обаче (РБЕ / RBE VI 1976: 115) тази форма в Шуменско има съвсем друго значение – ‘качество, свойство на жена, женско достойнство’. Към нея за илюстрация е приведен текст от народна песен:

“Чи съ Илѐнка провикнъ.
Радѝчко муйà пръвнино.
Ти стàнъ, холъм, забягнъ
Със седимстотин юнакъ.
*Аз и мòйта пѝста **жѐнштина***
И ази лòф си улувиф.“

Тук наставката **-(щ)ина** се свързва с основата (съществително или прилагателно име), за да изрази качество, проява, състояние, но не и ‘лице от женски пол’, т.е. наставката по значение е близка до суфикса **-ство** във формацията **женственост**. (По-подробно вж. Андрейчин / Andreychin 1942: 107 – 108).

Като несъмнено близки до източнославянските форми на **жѐнщина** ‘същество от женски пол’ са българските диалектни облици, ексцерпирани от Архива за български диалектен речник в Секцията по българска диалектология и лингвистична география:

1. – *Зберѐ педесѐ – шейсѐ* ***жѐнштини***. (Широка лъка, Родопите);

2. – *Той, вдколàка, дỳша, дỳшка: “Хъ, тỳка ми мерὶше на* ***жѐнштина****“* (Типченица, Ботевградско);

3. – *Върὶ гу, пичὶ гу, сѐ си й* ***жѐнштинъ*** (Поповско).

При последния пример от Поповско, събран от терен, след обяснението за ‘жена’ е прибавена и конотационната характеристика „с недостатъци“, която е свързана текстово с разкриването на една от важните черти на жената според информатора – упоритостта. (По-подробно за хипернатовареността на суфикс **-(щ)ина** и за присъствието му в различни, но близки словообразователни категории вж. интерпретацията на Франтишек Славски в SłP I 1974: 120).

Форма **жѐнщина**, за съжаление без илюстративен материал, е засвидетелствана в Архива за български диалектен речник още и в Трънско, и в Плачковица, Вранско.

И все пак, независимо от общото значение на формите в двата езика – руски и български, лексемата **жѐнщина** в българските диалекти е с допълнителна оцветеност, с различни близки конотации, които естествено отсъстват в руския неутрален облик. В български въпросната оцветеност създава нюанси за израз и на негативност: колективност (множества от неточен брой жени – *педесѐ – шейсѐ* ***жѐнштини***), аугментативност (издаваща силна миризма – *мерὶше на* ***жѐнштина***), пейоративност (с недостатъци – *сѐ си й* ***жѐнштинъ***), т.е. налице е потвърждение на констатацията на Славски, че суфикс **-(щ)ина** е общ за няколко словообразователни категории, които при този суфикс стъпаловидно преливат една в друга.

В заключение определено може да се каже, че обликът **жѐнщина** със сигурност не е русизъм в българските диалекти, защото липсва като заемка и в книжовния български език, от който би могъл да попадне вторично и в говорите. За пряко влияние на руския език върху българските диалекти (при това от най-различен тип) и дума не може да става. Посочено бе, че и по отношение на конотациите българският облик има своя собствена специфика, при това нюансирана. Стремежът към диференциация на двете значения – въз основа на пола или на съпружеството – който е общ за всички славянски езици, в български е довел до създаването на различни езикови модели, по-съществените от които са два:

1) със запазване на семантичната структура на думата и

2) с възникване на нова дума със същата основа, но по словообразователен път.

При първия модел, с който се назовава ‘съпруга’, се правят някои уточнения, като се използват допълнителни граматични (синтактични и морфологични) средства: а) добавят се местоименни определения – съгласувани (***моята, твоята***) ***жена***; несъгласувани (***жена ми, жена ти***); б) използва се членуване вместо местоимения (*тази година ще отидем с* ***жената*** *на почивка*).

Вторият модел е свързан с възникването на нова дума (**жѐнщина** ‘лице от женски пол’) по словообразователен път със суфикс **-(щ)ина**, който е типичен най-вече за руски и белоруски език, но, макар и рядко, може да се открие както в източни, така и в западни български говори. Това е свидетелство, че редица наши диалекти са успели да съхранят резултатите от някои поредки потенциални склонности, които създават и тяхната съвременна оригиналност.

Цитирана литература / References

Андрейчин 1942: Андрейчин, Л. *Основна българска граматика*. София: Издателство Хемус. А.Д. (Andreychin 1942: Andreychin, L. *Osnovna balgarska gramatika*. Sofia: Izdatelstvo Hemus. A.D.)

ПБР 1961: *Полско-български речник*. София: Издателство на БАН. (PBR 1961: *Polsko-balgarski rechnik*. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)

РБЕ 1987: *Речник на българския език*. Т. 5. София: Издателство на БАН. (RBE 1987: *Rechnik na balgarskia ezik*. T. 5. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)
Геров 1978: Геров, Н. *Речник на българския език*. Т. 6. София: Български писател. (Gerov 1978: Gerov, N. *Rechnik na balgarskia ezik*. T. 6. Sofia: Balgarski pisatel.)
Ожегов 1953: Ожегов, С. *Словарь русского языка*. Москва: Государственное издательство иностранных словарей. (Ozhegov 1953: Ozhegov, S. *Slovar' russkogo yazyka*. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo innostrannykh slovarej.)
СтбР 1999: *Старобългарски речник*. Т.1. София: Валентин Траянов. (StbR 1999: *Starobalgarski rechnik*. T.1. Sofia: Valentin Trayanov.)
СтбР 2009: *Старобългарски речник*. Т.2. София: Валентин Траянов. (StbR 2009: *Starobalgarski rechnik*. T.2. Sofia: Valentin Trayanov.)
SłP 1974: *Słownik prasłowiański*. T. 1. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Wydawnictwo PAN.

MEANINGS OF THE RARE LEXEME *ŽÈNŠTINA* IN THE BULGARIAN LANGUAGE

Ana Kocheva

Institute for Bulgarian Language "Prof. Lyubomir Andreychin", Bulgarian Academy of Sciences

anak@abv.bg

Abstract. The form *žènština*, with the meaning 'a human being of the sex opposite to male', does not appear in dictionaries of the Bulgarian language; however, it occurs sporadically in Bulgarian dialects and displays additional semantic colouring with various closely related connotations that are absent from the neutral Russian usage. In Bulgarian, this colouring gives rise to nuances that also express negativity, such as collectivity, augmentativity, and pejorativity. That is, the suffix *-(št)ina* is common to several word-formation categories that gradually overlap and merge into one another. The form *žènština* cannot be regarded as a Russian borrowing in Bulgarian dialects, since it is absent as a loanword from Standard Bulgarian, through which it could have secondarily entered the dialects. Consequently, direct influence of the Russian language on Bulgarian dialects – of very different types – cannot be assumed. Regarding connotations, the Bulgarian form exhibits its own distinct and nuanced specificity. The tendency to differentiate between the two meanings – based on sex or on marital status – which is common to all Slavic languages, has in Bulgarian led to the development of different linguistic models.

Keywords*: rarity; žènština; Bulgarian dialects; Russian; word-formation models; connotation*

Ana Kocheva
Institute for Bulgarian Language
Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
1113 Sofia, Bulgaria

НАЗВАНИЯТА ЗА ‘*ОХЛЮВ*’ (HELIX) В ДИАЛЕКТОЛОЖКИТЕ БЕЛЕЖКИ НА КЮСТЕНДИЛСКИЯ КНИЖОВНИК ГЕОРГИ ДИМИТРОВ ОТ 90-ТЕ ГОДИНИ НА XIX ВЕК

Мария Мицкова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

mitzkova@uni-plovdiv.bg

Резюме. Като принос към описанията на диалектната лексика от XIX век, които са направени от книжовници и изследователи от същото време, настоящото изследване разглежда названията за ‘охлюв’ (Helix) в българските диалекти, отбелязани в книгата „Княжество България в историческо, географско и етнографско отношение“ (1894) на кюстендилския книжовник и общественик Георги Димитров. Без претенции за научност или изчерпателност авторът представя една от подробните за времето си сбирки от диалектни названия за ‘охлюв’ – 17 различни лексеми. За разлика от своите предшественици и съвременници Г. Димитров ги включва към списъците с диалектни думи от разглежданите населени места. Това увеличава стойността на неговото изследване, тъй като очертава границите на разпространение на съответните варианти през последната четвърт на XIX в.

Ключови думи: *българска диалектология; български диалекти; диалектна лексика; диалектни названия за ‘охлюв’ (Helix); краят на XIX век*

В картотеката на „Идеографския диалектен речник на българския език“ (КИДРБЕ / KIDRBE) названията за ‘охлюв’ (лат. Helix) наброяват над 500 лексикални единици[1] – факт, който е доста любопитен, тъй като става дума за местно, широко разпространено животно (мекотело).[2] Тези названия представляват едни от ярките примери за изключителното диалектно разнообразие на живия език, в което прозира не само лексикалното богатство на българските говори и техният словообразувателен потенциал, но многоликият и подробен свят на българина и неговият начин на мислене (Мицкова / Mitskova 2024: 70). Както отбелязва В. Радева, тъй като в диалектната лексика по своеобразен начин се отразяват всички страни от живота и бита на хората, нейните отличителни особености се обуславят от сложната връзка на езика с извънезиковата действителност (Радева / Radeva 1982: 23). Ето защо освен познатата на всички дума *охлюв*, заета от стгр. *χοχλιόσ* и със съответните фонетични и словообразувателни промени навлязла в езика (БЕР-Т4 / BER-T4 1995: 983; Младенов / Mladenov 1941: 404), в българските говори се срещат редица други думи, в които ясно личи семантичният белег, легнал в основата им (Радева / Radeva 1982: 49): тъй като тези животни пълзят или се влачат, имат рогца, лигавят се (изпускат слуз) и т. н., в различните диалекти те са наречени *плъжкови*, *павли*, *рожкови*, *лигавци* и пр.

За българските книжовници, радетели и изследователи на говоримата българска реч от втората половина на XIX век – времето, когато диалектоложкото познание придобива своя научен статус, този факт не остава незабелязан. В отделни публикации с диалектоложка насоченост, в големите речници на българския език на Ал. Дювернуа (1885 – 1889) и Н. Геров (1895 – 1904), отразяващи българския словен състав от онова време, в периодични издания от края на XIX век като „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“, една от основните цели на който е описването и опазването на българския фолклор и българските говори, се откриват десетки диалектни названия на охлюва. Особено продуктивна в това отношение се оказва книгата

[1] Тези названия могат да се разпределят в петнайсетина основни групи според произхода и мотивацията на изходните лексеми, в които се набюдават над 500 техни фонетични и словообразувателни варианта. Към тях могат да се прибавят допълнително и около 60 названия за ‘гол охлюв’.

[2] Известно е, че лексикалните разлики в диалектите (особено по отношение на основния речников фонд) се отнасят най-вече до предмети и явления, появили се по-късно, когато диалектите са били вече оформени. Такива са примерите с новите културни растения като царевица, картофи, домати. Както отбелязва Ст. Стойков, за царевицата, дошла в Европа в края на XV в. след колонизацията на Америка, например има над 20 названия по диалектите (Стойков / Stoykov 1993: 296). В този контекст названията за ‘охлюв’ в българските диалекти са едно любопитно изключение.

„Княжество България в историческо, географско и етнографско отношение“ (1894) на кюстендилския книжовник и общественик Георги Димитров. В първия том на труда си, като един вид въведение към разказа за живота, историята и съдбата на българите с цел да онагледи българския характер и начин на мислене, Димитров рисува и пъстрата картина на българските диалекти от края на деветнадесетото столетие. Под формата на списъци от отличителни местни езикови особености, характерни употреби и специфична лексика, които сам е наблюдавал и записвал по време на своите обиколки от 70-те до 90-те години на века (Мицкова / Mitskova 2025: 335), книжовникът не само представя лексеми и словоформи, отличителни за родното му „шопско наречие“[3], но излага сведения за редица балкански говори (като еркечкия, тетевенския, копривщенския, котелския, централния балкански говор), някои мизийски говори (като шуменския, разградския) и отделни рупски (тракийски и родопски) говори.

С любопитството и любознателността на наблюдател, изследвач и радетел на многоликата българска реч, който има набито око за езиковите отлики, специфики и детайли, в своята книга „Княжество България в историческо, географско и етнографско отношение“ (1894), без претенции за научност или изчерпателност, Димитров представя една от подробните за времето си сбирки от диалектни названия за ‘охлюв’ – 17 различни лексеми, които се срещат по българските говори.[4] Изредени прилежно от автора в азбучен ред, тези названия са заявка за интереса на Димитров към разнообразието и богатството на диалектната лексика, за наличието на различни названия за означаването на едни и същи същини, явления, предмети, животни по българските говори, интерес, който той превръща в ръководно начало при описването на лексикалните им особености.

Следвайки предприетия научен подход на аналогия и сравнение, в хода на изложението книжовникът специално обръща внимание на различните названия за царевицата или за плодове като сливи, ягоди, черници, боровинки, на роднинските названия и пр., като се стреми да посочи техните съответствия в отделните говори. Прави впечатление, че обикновено избира една изходна дума, която приема за основна, защото е най-разпространена или е установена в състава на книжовния език, и с нея „превежда“ или разяснява диалектната лексема. По този начин например за растението *царевица* посочва местните названия *гугуци*[5] (Търновско и Горнооряховско); *кукуруз* (Фердинандовско – дн. Монтанско, бел. моя, М. М.); *кулен* ‘царевичен клас’ (Брезнишко, Трънско, Царибродско); *мамули* (Айтоско и Карнобатско, Ловеч, Котел); *муруз* (Брезнишко, Трънско, Царибродско); *рабка* (Хасково).

Неговите диалектоложки бележки започват с описанията на балканските говори и като кратък коментар за названията за животното *охлюв* в Айтоско и Карнобатско той съставя един изходен списък, към който последователно ще се обръща в своите описания:

„Пължковите имат разни названия, като: буери, мелчови, охлюви, павли, плужеци, пужови, пъжкови, рожкови, хулешки, хухлеши, шалянги, шалянгози, шолмене (курсивът мой – М. М.), но ний ще обясняваме тези названия с думата пължкови, като по-общеупотребителна и происходяща от пълзи“ (Димитров / Dimitrov 1894: 8)

[3] В своята книга Г. Димитров говори за „двете страни“ на „шопското наречие“ (Димитров / Dimitrov 1894: 10): в Софийско, Дупнишко, Радомирско, Кюстендилско на югозапад и във Видинско, Ломско, Брезнишко, Трънско, Царибродско на северозапад. От съвременна гледна точка тези „две страни“ принадлежат към северната група на югозападните български говори (Софийско, Дупнишко, Радомирско, Кюстендилско) и съответно към северозападните български говори: същински северозападни говори (Видинско и Ломско) и крайни северозападни говори (Брезнишко, Трънско, Царибродско).

[4] Друга подобна сбирка на названието ‘охлюв’ публикува в началото на същото десетилетие Ц. Гинчев. В своя студия, посветена на българската народна медицина, той изрежда 12 диалектни думи, без да отбележи къде се срещат: „Охлювът има у нас няколко имена: *мелчув, плъжгов, плъжак, плужак, плъжец, боглю, бухер, рожков, рожко, слимак (слюмак), слиняк*“ (Гинчев / Ginchev 1890: 110).

[5] Всички цитати от оригиналните източници от XIX век са предадени с осъвременен правопис, но със запазени граматични и пунктуационни особености, а в това число и наличието или отсъствието на поставени ударения.

Интересно и показателно е, че Димитров избира за опорна дума нормализираната форма *пължков*[6], като обосновава своето решение с два аргумента. От една страна, в стремежа си да разкрие вътрешната форма на думата, нейната мотивация, книжовникът обяснява аналогията, въз основа на която възниква – а именно връзката с глагола *пълзя*. От друга страна, макар и да не начертава конкретния регион на разпространението ѝ, Димитров е убеден, че това е един от „по-общеупотребителните“ варианти в българския език и използването му за референтен не би затруднило читателите поради ясната семантична съотнесеност с опорния глагол.[7]

Опитвайки се да следва зададения научен принцип, свързан с разпространението на съответните диалектни думи, и при описанието на езиковите и лексикалните особености на разглежданите говори да включи и названието за ‘охлюв’, което се среща в региона, Димитров полага голяма част от набелязаните в изходния списък лексеми върху картата на българското езиково землище. Единични са примерите, които не са включени в някои от диалектните описания в книгата.

буери

За формата *буери*, първата от списъка на Г. Димитров, не намираме друга информация в книгата и тя не се появява на друго място освен в посочената диалектоложка бележка. Фонетични варианти на формата могат да се открият в отделни публикации от периода, които далеч не се занимават конкретно с езикови (диалектоложки) въпроси: *бухер* (Гинчев / Ginchev 1890: 110), *бухере* (Груев / Gruev 1872: 237). Според КИДРБЕ *бȕер*, мн. ч. *бȕере* се среща в някои села в Пирдопско, както и в Копривщица.[8] Макар в своята книга Димитров да се е спрял специално на копривщенския говор, за който отбелязва най-отличителните особености като съвременния застъпник /**а**/ на стб. гласни **ъ** и **ѫ**, рефлекса на съчетания **ъл / лъ > лъ** и редица характерни местни думи и употреби (Димитров / Dimitrov 1894: 10), той не включва думата за ‘охлюв’ в описанието на говора.

мелчови

Формата *мелчови* за обозначаване на охлюва е позната за българските книжовници от втората половина на XIX в. Тя се появява още през 50-те години на века в превода на П. Р. Славейков на Езоповите басни (вж. Славейков / Slaveykov 1852: 29). През 1876 г. в Дановото списание „Летоструй“ се споменава формата *мелчеви* (Летоструй / Letostruy 1876: 58), която Ал. Дювернуа цитира в своя „словар“ както в речниковата статия за лексемата *охлюв* (Дювернуа / Djuvernua 1889: 1572), така и в самостоятелна статия, в която дава фонетичните варианти *мѐлчев*, *мѐлчов* и специално отбелязва, че думата произлиза от „румън. melk в това си значение“ (Дювернуа / Djuvernua 1889: 1189 – 1190).[9] А на страниците на известния „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“ е спомената формата *мелчув* (Гинчев / Ginchev 1890: 110). На свой ред в третия том на речника си Н. Геров също отделя за нея самостоятелна

---

[6] В родния за Г. Димитров кюстендилски говор се срещат различни от нея фонетични и словообразователни варианти. В своята книга, като характерна като цяло за „шопското наречие“, той отбелязва думата *пужеле* (Димитров / Dimitrov 1984: 14). Вж. по-надолу в настоящия текст.

[7] Думата, характерна за някои балкански говори, е употребена от П. Р. Славейков близо 40 години по-рано. В своя превод на Езоповите басни той представя фонетичния вариант *плъжак*, който използва за изходен, за да въведе още няколко диалектни съответствия: „Едно ораческо дете пекло плъжаци (мелчови, рожкови, охлеви)...“ (Славейков / Slaveykov 1852: 29). За широкото разпространение на думата по цялото българско езиково землище свидетелства и Н. Геров, който оформя отделна статия за нея в речника си, в която посочва и познатите му словообразователни варианти: *плъ̀жек, плъ̀жец, плъжьок, плъ̀жков, плъ̀жковец, плъжьа̀к* (Геров. Т4 1901 / Gerov. T4 1901: 47).

[8] В този контекст никак не е случайно, че роденият в Копривщица Й. Груев използва в своята публикация формата *бухере*, както е видно по-горе в текста.

[9] Според БЕР връзката с рум. melc, melciu е неясна и „би могло (ако не и обратно) да бъде извор за българската дума“ (БЕР-Т3 1986 / BER-T3 1986: 729). Етимологията на думата може да се свърже с названието за ‘мида’ или ‘охлюв’ в други славянски (полски, полабски, беларуски) (Младенов / Mladenov 1941: 294) и германски езици (английски, норвежки, датски), но в научната литература се отбелязва и възможната връзка с названието за ‘разтопена тлъстина, мазнина’ в англосаксонски, норвежки, немски (вж. БЕР-Т3 1986 / BER-T3 1986: 729).

статия, в която посочва значението на думата с друго нейно диалектно съответствие: *мѐлчьо, мѐлчьов* ‘животина лигавец[10]’ (Геров. Т3 1899 / Gerov. T3 1899: 59). За разлика от своите предшественици и съвременници, Г. Димитров включва формата към списъците с диалектни думи от съответното населено място. Това увеличава стойността на неговото изследване, тъй като очертава контурите на нейното разпространение в последната четвърт на XIX в. По негови наблюдения формата *мелчови* се среща в Ловеч (Димитров / Dimitrov 1894: 20), Русе и Тутракан (Димитров / Dimitrov 1894: 21) – данни, които се потвърждават и от съвременните диалектоложки изследвания.[11]

охлюви

Установена като лексикална норма в съвременния книжовен език, думата *охлюв* има широко разпространение и в езика на XIX век.[12] В текстове и публикации с диалектоложка насоченост, в коментари към материалите в отделни фолклорни сборници, в речниците, излезли по онова време, се срещат редица нейни нормализирани и фонетични варианти като *охлеви* (Славейков / Slaveykov 1852: 29); *охлюве* (Раковски / Rakovski 1859: 40; Летоструй / Letostruy 1876: 58); *охль, ѐхлюв* (Morse 1860: 191; 96); *ѐхлюв* (Дювернуа / Djuvernua 1889: 1572); *охльо, охльовчя, охльов* ‘животина Helix’ (Геров. Т3 1899 / Gerov. T3 1899: 435). Няколко години след Г. Димитров Ц. Гинчев я използва за опорна, отправна при съставянето на своя списък, в който изрежда и „другите имена“ за назоваването на охлюва у нас (Гинчев / Ginchev 1890: 110). Възприемайки я вероятно за книжовна или достатъчно позната, Димитров не я включва в своите диалектоложки описания, а само в изходния списък, по който работи.

павли

За названието *павли* Г. Димитров е кратък, но красноречив. Той го помества в общия списък от диалектни думи от рупските говори, сред чиито носители живее дълги години. Като отличен и задълбочен познавач на живота, обичаите и езика в Родопите и Източна Тракия, той се опира на вече установения в края на XIX в. научен факт, че по своите характерни черти и оригинален развой тези говори заемат особено място върху българската диалектна карта (Мицкова / Mitskova 2025: 338). Димитров разкрива тяхната отличителност и във фонетично, и в морфологично отношение, но е особено впечатлен от диалектната лексика от региона. В контекста на това знание той убедено потвърждава, че „в Рупчоската околия, жителите говорят особено наречие“, а тяхната дума за „пължкови“ е *павли*“[13] (Димитров / Dimitrov 1894: 10).

---

[10] Според КИДРБЕ формата и нейни фонетични варианти се срещат най-често в югоизточни и югозападни български говори: *лъгъвѐц* (Тополовградско); *л’игѐв’ец* (Ямболско); *лѝгавец* (родопските говори, Шуменско); *лигѐвец* (Благоевградско, Костурско, Воденско), като в някои родопски говори, напр. дорковския, означава и ‘гол охлюв’.

[11] Според анализите, поместени в третия том на БЕР формата и нейни фонетични варианти *мѐлче, мѐлчо*/*мѐлчов* се срещат в Плевенско, Ловеч, Тутракан, Свищовско, Русенско, а в Русе се среща и вариантът *мѐлчув* (*мѐльчув*) / мн. ч. *мѐлчуви*. Вж. БЕР-Т3 1986 / BER-T3 1986: 792.

[12] Заета от стргр. *χοχλιόσ* (нгр. *κόχλοισ*), с последвалите фонетични и словообразувателни промени (БЕР- Т4 / BER-T4 1995: 983; Младенов / Mladenov 1941: 404), думата *охлюв* и нейните фонетични варианти имат широко разпространение в източните (като изключим голяма част от рупските говори) и най-вече в североизточните български говори, но се среща и в някои югозападни говори. В КИДРБЕ се откриват над 10 нейни фонетични варианта: *ѐйл’оф* (Търговищко); *ѐйл’уў* (Поповско, Горнооряховско, Великотърновско, Свищовско, Севлиевско); *ѐйл’уф* (Русенско, Разградско, Габровско, Севлиевско, Казанлъшко); *ѐл’оф / ѐол’оф* (Софийско); *ѐл’уф, ѐл’уви* (Сливенско, Великотърновско, Софийско); *ѐл’уў* (Русенско); *ол’ўф* (Еркеч, Поморийско); *ѐл’ъф* (Ямболско); *ѐул’уф* (Сливенско); *ѐхл’уф, ѐхл’уви* (Търговищко, Варна, Тутраканско, Еленско, Троянско, Великотърновско, Тополовградско; Кюстендилско, Монтанско).

[13] Според БЕР един от възможните етимологични пътища на възникване на думата е от глагола *повлекà* (*влекà*). В Асеновградско например се среща вариантът *пàвлек* (БЕР-Т4 1995 / BER-T4 1995: 997; вж. също и БЕР-Т5 1996 / BER-T5 1996: 105 – 106).

плужеци, пужови, пъжкови

За съвременния българин думата *плужек* означава ‘гол охлюв, охлюв без черупка’, но в българските диалекти това е едно от разпространените названия на охлюва.[14] Форми на думата с това значение се появяват в издания от втората половина на XIX в., в които обаче често не се споменава откъде е извлечен диалектният материал. Показателен за честата ѝ употреба е фактът, че в английско-българския двуезичен речник на Ч. Морс от 1860 г. за превод на английската дума *snail* наред с *òхлюв* като равностоен неин синоним е отбелязана и думата *плȕжак* (Morse 1860: 96). За нейното широко разпространение свидетелства и Цариградският превод на Библията, т. нар. Славейкова Библия (1871), която по думите на Д. Иванова с право може да се определи като завършващ етап в консолидацията и езиковата интеграция в предосвобожденска България (Иванова / Ivanova 2012: 327). В нея преводачите са избрали именно варианта *плужак* за назоваването на охлюва (Библия / Bibliya 1871: 496). Същия фонетичен вариант Ц. Гинчев включва в своя списък от познатите му названия за ‘охлюв’ (Гинчев / Ginchev 1890: 110), а в речника си Н. Геров помества примерите *плȕжък, плȕжяк* (Геров. Т4 1901 / Gerov. T4 1901: 45). Г. Димитров, следвайки своя подход, специално отбелязва формата *плужеци* като една от характерните за тетевенския говор думи (Димитров / Dimitrov 1894: 20). В хода на изложението книжовникът посочва и редица нейни фонетични и словообразователни варианти в описанията и на други говори. Като характерна за словния състав на котелския говор той отбелязва формата *плюжкови* (Димитров / Dimitrov 1894: 23), чийто вариант *плюшкове* Й. Груев използва в своя публикация години по-рано на страниците на сп. „Летоструй“ (вж. Груев / Gruev 1872: 237)[15], а в краткия списък с местни думи от гр. Плевен Димитров не пропуска да включи и формата *пъжковци*[16] (Димитров / Dimitrov 1894: 21).

Г. Димитров насочва своя поглед не само към източните, но и към западните български говори, на които е носител. Отделил значителен брой страници от диалектоложката част на книгата си на „шопското наречие“ (част от северната група на югозападните говори и северозападните български говори), той е убеден, че „в Самоковско, Дупнишко, Кюстендилско, Изворско, Радомирско, Софийско, Н.-Селско, Искрецко, Брезнишко, Трънско, Царибродско, също и в С.-З. България, [...] са спазени най-много чисто-български думи, отколкото другаде“ (Димитров / Dimitrov 1894: 11). Очертавайки по този начин границите на разпространение на съответни езикови явления и проявления, Димитров специално включва в подробния списък с думи и употреби от този широк диалектен ареал и формата *пужеле*[17] за назоваването на охлюва, а по-надолу в текста добавя и формата *пужови*, която се среща в Ломско[18] (Димитров / Dimitrov 1894: 19).

---

[14] Тези названия са особено характерни за балканските говори: *плȕжек* (Сливенско, Ямболско, Тетевенско, Троянско, Ловешко, Благоевградско), *плȕжък* (Севлиевско, Ловешко, Тетевенско, Троянско); *плȕжка* (Троян); *плужàк* (Старозагорско); *плужѐк* (Тетевенско), но други техни фонетични и словообразователни варианти се срещат и в западни говори: *плужѝнек, плужен’ек* (Кулско, Видинско, Белоградчишко) (БЕР-Т5 1996 / BET-T5 1996: 366; КИДРБЕ / KIDRBE).

[15] Същите варианти *плюжков* / *плюшков* са отбелязани и в БЕР като характерни за Котелско и някои села в Казанлъшко, както и производното на тях *плюшкувиц*, мн. ч. *плюшкуфци*, което се среща в Карловско (БЕР-Т5 1996 / BER-T5 1996: 366).

[16] Формата *плъжковец* е засвидетелсвана и в Белослатинско (вж. КЕДРБЕ / KIDRBE).

[17] Според КИДРБЕ в т. нар. от Г. Димитров „шопско наречие“, в което от съвременна научна гледна точка се включват северозападните български говори и част от северната група на югозападните български говори, се срещат фонетичните варианти *пȕжел’* (Софийско, Дупнишко, Трънско, Босилеградско); *пужол’* (Самоковско); *пужал’/пужъл’* (Трънско); *пужил’* (Годечко), а конкретно в Кюстендилско се срещат вариантите *пужал’* (Кюстендилско); *пȕжел* (с. Драгоичинци, Кюстендилско); *пȕжол’* (гр. Сапарева баня, Кюстендилско); *пȕжул’* (с. Смочево, Кюстендилско); *пѝжол’* (с. Благовец, с. Радлевци, с. Раненци, с. Рила, Кюстендилско); *пѝжул* (с. Брест, Кюстендилско); както и *пиждȍл’*, *пѝшул*. Вж. по въпроса също БЕР-Т5 1996 / BER-T5 1996: 366; 368.

[18] Тези данни се потвърждават в КИДРБЕ, където се открива и формата в ед. ч. *пужов*.

рожкови

Формата *рожкови* като едно от диалектните названия за ‘охлюв’, в което ясно личат мотивиращата основа и семантичният признак, върху който възниква, се среща като цяло в североизточна България. Възрожденски книжовници, родени в тези краища, като П. Р. Славейков и Ц. Гинчев, я отбелязват в свои бележки с диалектоложка насоченост: *рожкови* (Славейков / Slaveykov 1852: 29) – заета директно и цитирана от Ал. Дювернуа в неговия речник (вж. Двернуа / Djuvernua 1889: 1572); *рожко, рожков* (Гинчев / Ginchev 1890: 110). Лексемата *рȍжков* е включена и в речника на Н. Геров, който дава за нея следното значение: ‘животина рогльо’ (Геров. Т5 1904 / Gerov. T5 1904: 84). От своя страна, Г. Димитров също я вписва в своя изходен списък и изреждайки характерни думи, които се срещат в говора на гр. Бяла, той я отбелязва с нейния фонетичен запис *рошкови* (Димитров / Dimitrov 1894: 21).[19]

хулешки, хухлеши

В думата *хухлеш*, като най-близкия етимологичен „сродник“ на думата *охлюв*, ясно личат следите от други фонетични и словообразователни исторически пътища, по които поема стргр. *χοχλιόσ* (нгр. *κόχλοισ*)[20] на българска почва. Варианти на лексемата са широко разпространени североизточните български диалекти, особено в мизийските[21], за което говори и свидетелството на Г. Димитров от 90-те години на XIX век. По негови наблюдения формата *хулежки/хулешки* се среща в Шумен и Разград (Димитров / Dimitrov 1894: 22), а *хухлеши* – в Айтоско и Карнобатско (Димитров / Dimitrov 1894: 8).

шалянги, шалянгози

Формите *шалянги, шалянгози* са включени от Г. Димитров единствено в изходния списък с названията за ‘охлюв’ и за тяхното разпространение по българските говори не се открива допълнителна информация в диалектните описания в книгата му. Няколко години по-късно Н. Геров им отделя самостоятелна речникова статия, в която отбелязва значението им с друг диалектен синоним: *шалангȍз, шалангȍс* ‘животина шȍлмен’ (Геров. Т5 1904 / Gerov. T5 1904: 573).

---

[19] В БЕР са включени същите примери, като са отбелязани и съответните региони на разпространението им: *рȍжко, рȍжков* (Белослатинско, Свищовско), както и вариантът *рȍжкав* с производни *рȍжкавец* (Оряховско) (БЕР-Т6 2002 / BER-T6 2002: 305). В КИДРБЕ се откриват следните фонетични и словообразувателни варианти: *рȍшак/рȍшък* (Никополско, Плевенско); *рȍшкȍвец/рȍшкувец* (Плевенско, Никополско, Белослатинско); *рȍшкоф* (Врачанско, Плевенско, Монтанско, Оряховско); *рȍшкофци* (Оряховско); *рȍшкоў* (Севлиевско); *рȍшкуф* (Ловешко, Плевенско, Габровско); *рȍшкуў* (Пловдивско, Русенско).

[20] Вж. също бел. 12.

[21] В КИДРБЕ се откриват десетки фонетични и словообразувателни варианти на думата: *вълȅшки* (Провадийско); *вълȅшук* (Шуменско); *ȍлиус* (Горнооряховско); *ȕйлеш* (Силистренско, Ямболско) *ȕлек* (Разградско); *ȕлеш* (Горнооряховско, Разградско, Еленско, Дуловско, Генерал Тошево, Разградско, Балчишко, Голица (Варненско), Силистренско, Шуменско); *ȕлиш* (Хасковско); *ȕлешка/ȕлишка, ȕлешек/ȕлишек, ȕлешки/ȕлишки* (Силистренско, Крумовградско, Разградско, Шуменско, Русенско, Провадийско, Варненско, Търговищко, Тервелско); *улȅш* (Търговищко); *ȕл'ӭш* (Бургаско, Преславско, Шуменско); *ȕл'ӭшик* (Каспичан); *улȅшка, улȅшки* (Каварна, Шуменско, Добричко, Преславско); *улȅшек* (Шуменско); *ȕглеш* (Силистренско, Тутраканско); *ȕхлеш* (Варненско, Силистренско, Шуменско, Севлиевско, Преславско); *хȕлешек* (Шуменско, Търговищко); *хȕлешки* (Шуменско, Нови пазар); *хулȅшък, хулȅшки* (Търговищко); *хȕȕлеш* (Варненско).

шолмене

Характерна основно за източните рупски говори и някои родопски говори[22], които Г. Димитров познава добре, книжовникът включва формата *шолмене* в списъка с диалектна лексика от гр. Хасково като поредното доказателство за своето разсъждение, че „в Хасково, освен че се употребяват много турски и гръцки думи, нъ срещат се и такива, които нигде не се говорят“ (Димитров / Dimitrov 1894: 9). В речника на Н. Геров тя е вписана с основната си форма *шолмен* (Геров. Т5 / Gerov. T5 1904: 586). Като последната по азбучен ред диалектна дума за названието ‘охлюв’, отбелязана от Геров, именно в речниковата статия за нея той изрежда всички диалектни названия за ‘охлюв’, които познава и които наброяват 67 лексеми.[23]

Българските книжовници и събирачи на живата реч от втората половина на XIX век в свои публикации и бележки с диалектоложка насоченост отбелязват наличието на разнообразни и различни названия на животното *охлюв* в познатите им български говори, но Г. Димитров е един от малкото, които споменават и местата и регионите, където те се срещат. Изнесените в диалектоложката част на неговата книга „Княжество България в историческо, географско и етнографско отношение“ (1894) данни са не само принос към описанията на диалектната лексика от втората половина на XIX век, направени от изследвачи и изследователи от същото време, но и към очертаването на конкретните лингвогеографски контури на разпространението на названията за ‘охлюв’ по българските диалекти. Всъщност от всичките 17 лексеми и словоформи, които Димитров посочва, 11 намират своето място върху диалектната карта на българския език: *мелчови* (Ловеч, Русе, Тутракан), *павли* (рупските говори), *плужеци* (Тетевен), *плюжкови* (Котел), *пъжковци* (Плевен), *пужови* (Ломско), *пужеле* („шопското наречие“ – вж. Димитров / Dimitrov 1894: 14), *рошкови* (Бяла), *хулежки/хулешки* (Шумен и Разград), *хухлеши* (Айтоско и Карнобатско), *шолмене* (Хасково). Те по недвусмислен начин документират териториалната ограниченост на всяка една от формите, но също така и пътя им на разпространение през XIX век, какъвто е случаят с мизийското название *хулешки* и названието *хухлеши* в Айтоско и Карнобатско – едно лексикално свидетелство от дългия списък с езикови свидетелства за преселението на българи от Шуменско на юг към Странджа, Бургаско и Одринско, което 10 години по-късно Л. Милетич ще докаже за науката.[24] В този контекст изследването на Г. Димитров, положено върху съвременни научни основи от един по-скоро радетел на и за езика, отразява уверените стъпки, по които младата българската диалектология започва да върви в края на XIX век.

[22] КИДРБЕ съдържа богата колекция от различните фонетични и словообразувателни варианти на думата: *шѐлмдн* (Ямболско; Средецко); *шѐлмен* (Бургаско, Малко Търново; Ивайловградско, Асеновградско); *шѐлмен’* (Бургаско, Малкотърновско) *шѐл’мен* (Новопазарско; Шуменско, Дедеагачко); *шѐл’мен’* (Пловдивско, Първомайско, Бургаско, Царево, Малкотърновско, Одринско, Хасковско, Кърджалийско, Ямболско); *ш’елмѐн* (Малкотърновско); *шѐлмин* (Асеновградско); *шѐл’мин* (Дедеагачко); *шѐл’менк’а* (Първомайско); *шѐл’м’ън* (Пловдивско); *ш’ѐл’м’ън’* (Хасковско, Асеноградско); *шъл’мен* (Златоградско); *шȍлман* (Свиленградjско); *шȍлмен* (Бургаско); *шȍл’мен* (Смолянско, Хасковско, Ивайловградско); *шȍл’мен’* (Хасковско, Харманлийско), *шȍл’менче* (Бургаско); *ш’ȍлмен* (Хасковско, Свиленградско); *ш’ȍл’мен* (Хасковско, Поповско); *ш’ȍл’мен’* (Старозагорско, Хасковско); *тел’мен’а* (Малкотърновско).

[23] В подробна речникова статия под заглавката *шолмен* Н. Геров изброява следните названия за ‘охлюв’: „Шòлмен, с. м. Животина Helix, *бабур, бахал, бохльо, бохльов, бухырь, гугупетър, гужел, гулшек, жембал, жюжел, кукурошък, лигавец, лигавниче, лиговец, лопей, мелчьо, мелчьов, охльо, охльов, пасмолец, пасоче, пажьок, пахал, пажьовяк, пижьок, пишел, пишьовяк, пширог, плушков, плужяк, плужък, плъджяв, плъжец, плъжков, плъжяк, плъзовци, плъзек, пръжьок, пръжлок, пуж, рогльо, рогльовец, роглец, рожко, рожковец, рожков, саляк, слимак, слимук, слиняк, слъмен, слюмак, слюняк, смиляк, сполжяв, стригор, тодор, улешка, улеш, уфлешка, шалангос, шелянгос, шелмин, шембал, шамбал, шялак*“ (Геров. Т5 1904 / Gerov. T5 1904: 586).

[24] По въпроса за т. нар. „загорски клин“ вж. Стойков / Stoykov 1993: 101 и др.

Цитирана литература / References

БЕР-Т3 1986: *Български етимологичен речник*. Т. 3. КРЕС – МИНГО. София: Издателство на БАН. (BER-T3 1986: *Balgarski etimologichen rechnik*. T. 3. KRES – MINGO. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)

БЕР-Т4 1995: *Български етимологичен речник*. Т. 4. МИНГО – ПАДАМ. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“. (BER-T4 1995: *Balgarski etimologichen rechnik*. T. 4. MINGO – PADAM. Sofia: Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”.)

БЕР-Т5 1996: *Български етимологичен речник*. Т. 5. ПАДЕЖ – ПУСКА. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“. (BER-T5 1996: *Balgarski etimologichen rechnik*. T. 5. PADEZh – PUSKA. Sofia: Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”.)

БЕР-Т6 2002: *Български етимологичен речник*. Т. 6. ПУСКАМ – СЛОВАР. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“. (BER-T6 2002: *Balgarski etimologichen rechnik*. T. 6. PUSKAM – SLOVAR. Sofia: Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”.)

Библия 1871: *Библия, сиреч Священното писание на Ветхий и Новий завет. Вярно и точно преведено от първообразното*. Цариград: В книгопечатницата на А. Х. Бояджияна. (Bibliya 1871: *Bibliya, sirech Svyashtennoto pisanie na Vethiy i Noviy zavet. Vyarno i tochno prevedeno ot parvoobraznoto*. Tsarigrad: V knigopechatnitsata na A. H. Boyadzhiyana.)

Геров. Т3 1899: Геров, Н. *Речник на Блъгарский язык*. Чясть третя. Л – О. Пловдив: Дружественна печятница „Съгласие“. (Gerov. T3 1899: Gerov, N. *Rechnik na Blagarskiy yazyk*. Chyasty tretya. L – O. Plovdiv: Druzhestvenna pechyatnitsa “Saglasie”.)

Геров. Т4 1901: Геров, Н. *Речник на Блъгарский язык*. Чясть четвръта. П. Пловдив: Дружественна печятница „Съгласие“. (Gerov. T4 1901: Gerov, N. *Rechnik na Blagarskiy yazyk*. Chyasty chetvrata. P. Plovdiv: Druzhestvenna pechyatnitsa “Saglasie”.)

Геров. Т5 1904: Геров, Н. *Речник на Блъгарский язык*. Чясть пята. Р – ІА. Пловдив: Дружественна печятница „Съгласие“. (Gerov. T5 1904: Gerov, N. *Rechnik na Blagarskiy yazyk*. Chyasty pyata. R – YA. Plovdiv: Druzhestvenna pechyatnitsa “Saglasie”.)

Гинчев 1890: Гинчев, Ц. Нещо за българската народна медицина. – В: *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*. Кн. III. София: Държавна печатница, с. 70 – 136. (Ginchev 1890: Ginchev, Ts. Neshto za balgarskata narodna meditsina. – In: *Sbornik za narodni umotvoreniya, nauka i knizhnina*. Kn. III. Sofia: Darzhavna pechatnitsa, pp. 70 – 136.)

Груев 1872: Груев, Й. Практически познания от земеделие. – В: *Летоструй или къщний календар за високосна година 1872*. Год. 4, с. 230 – 247. (Gruev 1872: Gruev, Y. Prakticheski poznaniya ot zemedelie. – In: *Letostruy ili kashtniy kalendar za visokosna godina 1872*. God. 4, pp. 230 – 247.)

Димитров 1894: Димитров, Г. *Княжество България в историческо, географско и етнографско отношение*. София: Придворна печатница. (Dimitrov 1894: Dimitrov, G. *Knyazhestvo Bulgaria v istorichesko, geografsko i etnografsko otnoshenie*. Sofia: Pridvorna pechatnitsa.)

Дювернуа 1889: Дювернуа, Ал. *Словарь болгарскаго языка по памятникам народной словесности и произведениям новейшей печати*. Т. I, 1885 – 1888; Т. II, 1888 – 1889. Москва: Университетская типография. (Djuvernua 1889: Djuvernua, Al. *Slovar' bolgarskago jazyka po pamjatnikam narodnoj slovesnosti i proizvedenijam novejshej pechati*. T. I, 1885 – 1888; T. II, 1888 – 1889. Moskva: Universitetskaja tipografija.)

Иванова 2012: Иванова, Д. *История на новобългарския книжовен език. Лекционен курс*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“. (Ivanova 2012: Ivanova, D. *Istoriya na novobalgarskiya knizhoven ezik. Lektsionen kurs*. Plovdiv: UI “Paisiy Hilendarski”.)

КИДРБЕ: Картотека на Идеографския диалектен речник на българския език при Софийския университет „Св. Климент Охридски“. (KIDRBE: Kartoteka na Ideografskiya dialekten rechnik na balgarskiya ezik pri Sofiyskiya universitet „Sv. Kliment Ohridski“.)

Летоструй 1876: Жеби и костенурки. – В: *Летоструй. Български народен календар за високосна година 1876*. Год. 8, с. 57 – 59. (Letostruy 1876: Zhebi i kostenurki. – In: *Letostruy. Balgarski naroden kalendar za visokosna godina 1876*. God. 8, pp. 57 – 59.)

Мицкова 2024: Мицкова, М. Лексикографските забележки на Кузман Шапкарев върху „Словаря на професcора Дювернуа“. – В: *Научни трудове на Пловдивския университет*. Филология. Т. 62, Кн. 1, Сб. А, Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, с. 65 – 79. (Mitskova 2024: Mitskova, M. Leksikografskite zabelezhki na Kuzman Shapkarev varhu “Slovarya na professora Dyuvernua”. – In: *Nauchni trudove na Plovdivskiya universitet*. Filologiya. T. 62, Kn. 1, Sb. A, Plovdiv: UI “Paisiy Hilendarski”, pp. 65 – 79.)

Мицкова 2025: Мицкова, М. Кюстендилският книжовник и общественик Георги Димитров и неговите диалектоложки наблюдения от края на XIX век върху източните български говори. – *Linguarum Universe*, № 3, с. 334 – 341. (Mitskova 2025: Mitskova, M. Kyustendilskiyat knizhovnik i obshtestvenik Georgi Dimitrov i negovite dialektolozhki nablyudeniya ot kraya na XIX vek varhu iztochnite balgarski govori. – *Linguarum Universe*, № 3, pp. 334 – 341.)

Младенов 1941: Младенов, Ст. *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език*. София: Книгоиздателство на Хр. Г. Данов. (Mladenov, St. *Etimologicheski i pravopisen rechnik na balgarskiya knizhoven ezik*. Sofia: Knigoizdatelstvo na Hr. G. Danov.)

Радева 1982: Радева, В. *Лексикалното богатство на българските говори*. София: Народна просвета. (Radeva 1982: Radeva, V. *Leksikalnoto bogatstvo na balgarskite govori*. Sofia: Narodna prosveta.)

Раковски 1859: Раковски, Г. С. *Показалец или ръководство, как да са изискват и издирят най стари чърти нашего бития, язика, народопоколения, стараго ни правления, славнаго ни прошествия и проч. От Г. С. Раковскаго. Част първа*. Одеса: В типографии П. Францова. (Rakovski 1859: Rakovski, G. S. *Pokazalets ili rakovodstvo, kak da sa iziskvat i izdiryat nay stari charti nashego bitiya, yazika, narodopokoleniya, starago ni pravleniya, slavnago ni proshestviya i proch. Ot G. S. Rakovskago. Chast parva*. Odesa: V tipografii P. Frantsova.)

Славейков 1852: Славейков, П. Р. *Езопови басни*. Превел и наредил Петко Р. Славейков. Букурещ: В книгопечатната у Святая Митрополия. (Slaveykov 1852: Slaveykov, P. R. *Ezopovi basni*. Prevel i naredil Petko R. Slaveykov. Bukuresht: V knigopechatnata u Svyataya Mitropoliya.)

Стойков 1993: Стойков, Ст. *Българска диалектология*. София: Издателство на БАН. (Stoykov 1993: Stoykov, St. *Balgarska dialektologiya*. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)

Morse 1860: Morse, Ch. *An English and Bulgarian vocabulary: In two parts: English and Bulgarian and Bulgarian and English by Rev. C. F. Morse*. Aided by Mr. Constantine Vasilev. Constantinople: Printed by A. Minasian.

THE LEXICAL DESIGNATIONS FOR '*SNAIL*' (HELIX) IN THE LATE NINETEENTH-CENTURY DIALECTOLOGICAL NOTES OF THE KYUSTENDIL SCHOLAR GEORGI DIMITROV

Maria Mitskova

Paisii Hilendarski University of Plovdiv

mitzkova@uni-plovdiv.bg

Abstract. As a contribution to nineteenth-century accounts of dialectal lexis produced by scholars of the same period, the present study examines the designations for 'snail' (*Helix*) in Bulgarian dialects as recorded in the book "Principality of Bulgaria in terms of history, geography and ethnography" (1894) by the Kyustendil-based writer and social activist Georgi Dimitrov. Without claiming either scientific rigor or exhaustiveness, the author presents what was, for its time, one of the most detailed collections of dialectal designations for 'snail', comprising 17 distinct lexemes. In contrast to both his predecessors and contemporaries, Dimitrov incorporates these examples into locality-specific lists of dialect words. This approach significantly enhances the value of his work, as it makes it possible to trace the areal distribution of the respective variants during the final quarter of the 19th century.

Keywords*: Bulgarian dialectology; Bulgarian dialects; dialect lexis; dialectal designations for 'snail' (Helix); late 19th century*

Maria Mitskova
Department of Language and Specialized
Training of International Students
Paisii Hilendarski University of Plovdiv
236 Bulgaria Blvd.
4000 Plovdiv, Bulgaria

БЪЛГАРСКИ ДИАЛЕКТНИ ГЛАГОЛИ С КУЛИНАРНА СЕМАНТИКА, НАЗОВАВАЩИ ФЕРМЕНТАЦИЯ

Кирил Кирилов

**Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“,
Българска академия на науките**

kkm75@abv.bg

Резюме. Статията е посветена на диалектни глаголи, назоваващи ферментация. Обяснява се с какви глаголни форми се назовава този химически процес в българските народни говори. Основният метод е лингвистичният, а материалът е ексцерпиран от подготвящия се *Български диалектен кулинарен речник*. Граматическият анализът е базиран както на традиционното схващане за вида и видообразуването, така и на някои по-нови тенденции в съвременната славистика. Дават се примерни обяснения защо и как префикси се граматикализират.

Ключови думи*: кулинария; диалекти; ферментация; вид на глагола*

Настоящата статия е посветена на диалектните глаголи, назоваващи ферментация. Материалът е ексцерпиран от подготвения за печат *Български кулинарен диалектен речник.* Поради тази причина анализираните лексеми присъстват основно със своята кулинарна семантика. Статията си поставя за цел да анализира цитираната по-горе група български диалектни глаголи с оглед на техните семантични и видови особености. Кулинарните глаголи привличат научен интерес както от книжовна, така и от диалектна гледна точка. Глаголите с кулинарна семантика в българския книжовен са включени в *Многоезичният кулинарен лексикон* (*Multilingual Culinary Lexicon*) (Коева / Koeva 2022: 21 – 36). На базата на корпуса е разработена класификационна схема, която се основава на граматическата категория вид в българския език (Koeva / Koeva 2025: 320 – 332). На българската диалектна кулинарна лексика са посветени монографията на М. Котева „Названия, свързани с храните и тяхното приготвяне в българските диалекти“ (Котева / Koteva 2021) и колективният труд „Езикът на българската кухня“ (Керемидчиева / Keremidcheva 2023).

Изследването си поставя няколко по-конкретни задачи: описването на процесите на префиксация и суфиксация; анализ на връзката между префиксите и суфиксите с глаголната категория начин на глаголното действие (НД), анализ на семантичната връзка между префикса и значението на изходния глагол.

Според традиционното схващане видовата двойка се състои от две глаголни форми, които съвпадат по значение, но притежават различни видови характеристики – едната е от несвършен вид, а другата е от свършен. За видова двойка се приемат още случаите, когато между двата глагола в двойката няма пълно лексикално тъждество, тъй като представката добавя известен лексикален оттенък. В лексикално отношение обаче двата глагола са достатъчно близки и разликата между тях се свежда главно до видовата им характеристика. Такива видови двойки са напр. *правя – направя, чета – прочета, бележа – отбележа* (Граматика / Gramatika 1983: 259). В повечето случаи добавянето на префикс освен с промяна на вида се свързва и с придобиване на някаква нова семантика. Префигирани глаголи, обединени от обща семантика, дължаща се на определен префикс, изразяват категорията НД (Иванова / Ivanova 1974: 33–36). Връзката между изходния глагол и префикса продължава да бъде във фокуса на лингвистичните изследвания на учени от цял свят. Светлана Славкова например разглежда ролята на префикса *по-* в български и руски език в сравнителен план (Slavkova 2017: 197 – 218); американският славист Стивън Дики отново се обръща към възникването на перфективната функция при старобългарските представки (Dickey 2017: 85 – 102) и т.н. Съществуването на чисто видови представки е спорен момент. Някои автори като Лора Янда отричат въобще съществуването на видови двойки. Л. Янда предпочита да говори за *видови триади* (Янда / Janda 2012: 3 – 47). В същия брой на списание *Вопросы языкознания* А. Зализняк и И. Микаелян защитават съществуването на видовите двойки и отричат видовите триади (Зализняк, Микаэлян / Zalizniak, Mikaelian 2012: 48 – 65). Двете изследвания обаче обединяват идеите на Марк Вей, че

видови представки се проявяват, когато се наблюдава сходство в семантиката на префикса със семантиката на непрефигирания глагол (Vey 1952: 82–107). Идеята на Марк Вей е известна като *субсумпция* и е базирана на свързването на две семантични цялости в рамките на една глаголна лексема (Иванова / Ivanova 1966: 37). Франсоа Есван изследва вида и видообразуването на чешките глаголи и обобщава, че съдържащите чисто видови представки (empty prefixes) глаголи от домашен произход са малка група. За сметка на това перфективите, образувани с видови представки, се срещат много често и рядко от тях се образуват вторични имперфективи (Esvan 2017: 103 – 114).

И така в нашата работа ние приемаме, че видовата двойка обединява две глаголни форми, които притежават различни видови характеристики и съвпадат или са много близки по значение (Граматика / Gramatika 1983: 258 – 259). Класифицираме начините на действие според метаезиковите описания на К. Иванова (Иванова / Ivanova 1974). Позоваваме се и на модерните отново идеи на М. Вей (Vey 1952: 82 – 107). При анализа на процеса на вторична имперфективация обръщаме внимание на разнообразието на видовете наставки.

Процесът ферментация се смята, че възниква в т.нар. Плодороден полумесец в Близкия изток. Ферментацията се използва от векове за удължаване на срока на годност на храните и повишаване на тяхното качество. Служи също за съхранение на различни храни от животински, морски и растителен произход. Използва се при обработката на мляко, при производството на алкохолни напитки, на хляб с квас и т.н. Ферментиралите храни се свързват с ползи за здравето като понижаване на холестерола, укрепване на имунната система, защита срещу инфекции и др. (Siddiqui 2023).

В книжовния език процесът на разграждане на въглехидратите от ферменти се назовава основно със заемката *ферментирам*. Лексемата произхожда от латинския глагол *ferveo* ‘кипя; загрявам се; вълнувам се (за море)’ (DL). Глаголите *вря, кипя, втасвам* също могат да назовават процеса ферментация. Виждаме, че принципът за назоваване е един и същ, а именно бурната реакция, която предизвиква този процес.

Народните говори показват много по-голямо многообразие. В текста сме подбрали глаголи с ясна етимология, за да обясним как се е развило значението ‘ферментира (за храна)’. Лексемите, които назовават използването на ферментация при приготвянето на храната, са следните: *вкѝсва, влю̀тва, втàсвам, възбу̀хне, въздѝша, възѝжда, възихдѐжда, възкѝснува, кабардѝсва, кѝсва, кѝсна, набъ̀бва, подбу̀хва, подкѝсва, прекѝсва, тищѝ.* За да изпъкне видовата деривация, глаголните форми са анализирани по корени.

1. Непрефигирани имперфективни глаголи и техните производни

Както и в други индоевропейски езици, така и в българския ферментацията се назовава с глаголи, които означават кипене. Такъв е глаголът *ври,* който има следните значения:

1. Ври, кипи, вари се (за течност, храна): *У тѐнджерата* ***врѐше***. Кривня, Провадийско; *Гнѝло кòте в гърнѐ* ***врѐше*** (гатанка). Караманово, Свищовско; *Фàнът ли да излѝзат бърбѐнкити* (мехури)*, знàчи тò си* ***врѝ***. Шипково, Троянско.Троянско; *Водѝта* ***врѝ***. Баня, Панагюрско; *Нѐма да* ***врѝе*** *вòда, нѐ* ***врие*** *вòда, се грѝе.* Шищевец, Гора; *И д'èсит минѝути* ***вр'ъ̀т*** *захл'ѝпени пут капàк*. Ресен, Великотърновско.

2. Ферментира (за вино). *Вѝното* ***врѝ***. Баня, Панагюрско; ***Врѝ*** *вѝнту*. Еркеч, Поморийско; Кривня, Провадийско; Плевня, Драмско; Чушмелий, Бесарабия.

От *врѝ* са образувани префигирани производни с префиксите *за-* и *пре-*.

От тях като общорезултативи можем да определим тези, които съдържат представка *пре-*. Този НД не се характеризира с интензитет и пространствена координация, а с насоченост към резултат (Иванова / Ivanova 1974: 44). Това са **превѝра** несв. и **преврѝ** св. 3 л. ед., които означават ‘ферментира (за вино и др.)’: *Напълни се бидòн'а, вѐче нѐма бу̀рета като едно̀ врѐме, и чѐкаме да* ***прѐври***. Шишковци, Кюстендилско; *Тѝр'ам солтà, пòчва да* ***привѝра****, не слàгъм уцѐт.* Кривня, Провадийско.

Глаголите **завѝрам** несв., **заврà** св. имат няколко значения. Първите две са свързани с процеса кипене, а последното – с ферментация. Различните значения са свързани с различни НД.

В значение ‘правя нещо да ври’ производните изразяват ефективен НД: ***За̀ври*** *ма̀ку ᵘ̯у̀да, кла̀й у н’ѐйъ*. Плевня, Драмско. Семантическата характеристика на ефективния НД се свързва с насоченост към някакво ново, назовано от глаголната основа, състояние (Иванова / Ivanova 1974: 44).

В значение ‘започва да ври’ глаголите са инхоативни, назовават начало на действието: *Към* ***зъйрѝ*** *чурбъ̀тъ, ш йъ утнѐмиш уд о̀гън’ъ*. Еленско; *Го* ***за̀вре*** *млѐкото.* Костурско; Доброславци, Софийско; ***завѝра*** Доброславци, Софийско; ***зъврѝ*** Кърналово, Петричко.

В значение ‘ферментира’ **завѝрам** и **заврѐ** може се каже, че са ефективни: *Скѝру жъ върѝм ръкѝе – джѝбрити вѐки* ***зъвѝръ̀т*** *и штѝм прикипъ̀т и жъ тѝрним къза̀н’ъ̀т*. Войнягово, Карловско. Предлозите и префиксите по произход са стари наречия.

Вторичните имперфективи са образувани с наставката *-а-*, при запазване на коренното редуване.

Друг глагол, който наред с кипенето назовава ферментация, е **кипѝ** несв. 3 л. ед. Той има следните значения:

1. Ври силно; кипи: Сирѝпо **кипѝ**. Доброславци, Софийско; Набѐру се слѝве, омѝйу се и се исчѝсту от кѝскуту и се тѝру да ***кипѝ*** на кофтѝр (печката). Цариброд; Чорба̀ ли йе, пасѝл’ ли йе, ва̀ри се у котъ̀л, бакра̀ч га ка̀жемо, приста̀ви се уз огн’ѝште и ***ч’ипѝ***. Лужнишко; Разложко; Тимошко; **кѝпи** Кула, Сярско.

2. Ферментира: *Слѝвик’ъ вѐки* ***кипѐ̀т***. Еленско; *Пр̯итѝната* ***кипѝ***. Доброславци, Софийско; Егрек, Попско, Тихомир, Крумовградско; Зърнево, Драмско; Махалата, Плевенско; Искрец, Свогенско; Смолян. *Комѝна почѐла да* ***ч’ипѝ***. Лужнишко; Тимошко.

С **кипѝ** се свързват два перфективни глагола – префигираният производен **прекипѝ** и образуваният с наставка *-н-* **кѝпна**. Всеки от тях съответно е развил вторичен имперфектив. Като общорезултативи можем да определим също ***прекипя́ва*** несв., ***прекипѝ*** св. 3 л. ед., които имат значение ‘ферментира (за вино и др.)’: *Обѐрат се черѐшите, сла̀гат се в съдà, трѐба да* ***прекипѝ****, като* ***прекипѝ*** *го печѐш. Тѝрамо слѝвете у ка̀цу, б̯ѝкамо с нѐкое д̯ржа̀л’е и онѝ ва̀не к’ѝпи и ка̀* ***прек’ипѝ****, ка̀рамо на каза̀н, та печѐмо.* Годеч. Интересно е да се отбележи, че К. Иванова дава точно този глагол за пример, когато представката *пре-* може да се десемантизира. Тя подчертава, че при книжовния ***прекипя́*** акцентът е върху завършването на процеса на ферментация, а не върху излизането на течността извън съда (Иванова / Ivanova 1966: 43). Видяхме, че същото се наблюдава и в диалектния материал.

Кѝпвам несв., **кѝпна** св. имат няколко значения, като всяко се свързва с различен НД:

1. Оставям ястие да достигне до състояние на кипене: *Че га* ***кѝпнеш*** *до кл’ӳч*. Годеч. В това значение изразяват резултативно-дефинитивен НД. При този НД действието се характеризира с насоченост към резултат, като се чувства акцент върху завършека на действието (Иванова / Ivanova 1974: 91).

2. В 3 л. ед. Надига се, започва да кипи: ***Кѝпне*** *ли млекѝто, свàли го от кофтѝро*. Искрец, Свогенско. *Водà̀та фана̀ да* ***кипнӳва*** *вѐче.* Доброславци, Софийско; ***кѝпва*** Искрец, Свогенско; ***кѝпнува*** Искрец, Свогенско; Смоляновци, Монтанско. С тази семантика изразяват начало на действието.

3. В 3 л. ед. Ферментира (за вино и др.). Мела̀чката ги разкъ̀сва са̀мо и слѝвите си пӳштат сѝк, а след това̀ ча̀каме да ***кѝпнат***, като прикипѝ, мѝже да йа варѝм. Ново село, Троянско. П□штѝната скѝро че кѝпне. Искрец, Свогенско; ***кѝпва*** Искрец, Свогенско; ***кѝпнува*** Искрец, Свогенско; Лясково, Асеновградско. В това значение изразяват общорезултативен НД.

От цитираните примери виждаме, че и двата производни глагола са развили вторични имперфективи с помощта на суфиксите *-ва-* и *-ува-*.

Интересно е да се отбележи, че *вря* и *кипя* са наследници на стари глаголи за състояние **вьрѣ̀тн, вьрѧ̀ж, вьрѫ̀шн** несв. ‘бликам, извирам, тека’ и **къıпѣ̀тн, къıплѧ̀ж, къıпѫ̀шн** несв. ‘кипя, бликам, клокоча’; прен. ‘блестя, гордея се с нещо, преизпълнен съм с нещо, имам нещо в изобилие’ (СтбР / StbR 1999).

Понякога названието на изходния глагол е свързано само със загряване, а не с кипене, както беше при *врѝ* и *кипѝ*. Такъв е случаят с глагола **тищѝ** несв. 3 л. ед., който означава:

1. Престоява след печене във фурна: *Нѐка* ***тиштѝ*** *оште ма̀лко.* Доброславци, Софийско; Белоградчишко; Брезнишко; Видинско; Ихтиманско; Кулско; Софийско.

2. Втасва: Квасъцът **тиштѝ** у гребчѐто, додѐк се наду̀е и ста̀ше. Бурел.

От *тищù* няма производни, които да се свързват с ферментацията.

Увеличаването на обема е другият признак, който заляга в назоваването на процеса ферментация. В ексцерпирания материал за *Българския диалектен кулинарен речник* се срещат няколко глагола с подобна семантика. Това са **бу̀хва, възбу̀хне, подбу̀хне** и **кабардѝсва се**:

Бу̀хва несв., **бу̀хне** св., в 3 л. ед. означават ‘втасва (за тесто, мая)’: *Нема да ми **бухнет** лебойви.* Борйе, Гора; *От овйа брашно ми **бухинайе** многу лебои*. Борйе, Гора; Свършеният **бу̀хне** изразява едноактен НД, а **бу̀хва** е негов видов корелат.

От **бу̀хне** са образувани два префигирани глагола:

Възбу̀хне св. 3 л. ед. ‘надигне се до готовност за печене; втаса’ Студена, Пернишко; ***узбу̀не*** Годеч; Дриново, Поповско.

Подбу̀хва несв., ***подбу̀хне*** св. 3 л. ‘втасва (за тесто)’ Змеево, Старозагорско.

В тези случаи префиксите не носят видово значение, тъй като изходният глагол е от свършен вид. И двата глагола можем да ги определим като ефективни. Вторичните имперфективи са образувани с наставка *-ва-*.

Кабардѝсва *се* несв., **кабардѝса се** св. 3 л. ед. означават ‘надига се, втасва (за тесто)’: *Штòм тестòто **са кабардѝса** – развàйа са на лѐбове.* Радовене, Врачанско. Глаголите са свързани с турския глагол *kabar-mak* ‘надувам, шупвам, подувам се’; ‘възгордявам се, перча се’, като са заели гръцка аористна наставка -s- (БЕР II / BER II 1979: 115). От гледна точка на видовото словообразуване основна е формата **кабардѝса,** а **кабардѝсва** е негов видов корелат, образуван с наставка *-ва-*. Няма засвидетелствани форми с префикси.

Ферментационният процес може да се назове още и с глаголите **шу̀пва** и **шу̀пне**. Те имат по две значения и изразяват ефективен НД.

Шу̀пва несв., ***шу̀пне*** св. 3 л. ед.

1. Втасва, набъбва (за тесто, мая): Туртѐ със сòда ше мѐси и седѝ по трѝ-чѐтири чàса, дурдѐ **шу̀пне.** Копривщица; Подмѐсва се маѝта с брашнò, зàхар и **шу̀пва** си. Копривщица; Доброславци, Софийско.

2. Вкисва. Млекòто **шупну̀ло** на жѐгуту. Трънско.

Най-многобройни и с най-богата деривация са глаголите, които произхождат от корен **-kys-* (*киселѐе, кѝсва, вкѝсна, възкѝснува, прекѝсва, подкѝсва*). От етимологична гледна точка те водят началото си от праславянските **kysnąti, *kysną*, които заедно **kysāti, *kysěti, *kysti* имат основно значение ‘мокря’ (БЕР II / BER II 1979: 389 – 390). Със същия произход е прилагателното *кисел* ‘който има вкус на зелено грозде, лимон, оцет и под.’ и глаголът *кисилѝ* ‘имам кисел вкус, кисел съм; правя кисел, подкиселявам’. Виждаме, че при *киселѐе, кѝсва, вкѝсна, възкѝснува, прекѝсва, подкѝсва* значението ‘ферментира’ се базира на вкусови особености и на наличието на влага, вода, която дава възможност да се осъществи процесът ферментация.

В материала за *Българския диалектен кулинарен речник* откриваме няколко непрефигирани форми.

Нека ги разгледаме:

Глаголът ***киселѐе*** несв., 3 л. ед. има следните две значения:

1. Леко киселее: *Чорбàта от кѝсалец **кисалѐе***. Доброславци, Софийско; *Пасу̀л’ат йòш не йѐ проч’ѝсал, почѐл да **ч’иселѐйе**.* Лужнишко; ***киселѐйе*** Врачеш, Ботевградско; Ихтиманско. В това значение може да го определим като статален, какъвто е книжовният *киселея* (Иванова / Ivanova 1974: 122).

2. Ферментира: *Збѐре слѝве да **ч’иселѐйу**, па печѐ реч’ѝйу*. Лужнишко. В това значение е по-скоро ефективен заради промяната на субстанцията към състояние на ферментация.

От същия корен са още:

Кѝсва несв. 3 л. ед., който означава ‘втасва (за тесто, мая)’: Свѐчера забъ́ркам квасò: в тòпличка удъ́ ше спу̀сна брашнòто, ше ту̀р’а квасò, ше разбъ́ркам с лъ́ицата, ше го ту̀р’а при огъ́н’у блѝзо, ше ***кѝсва*** ц’àлъ нòш. Марковча, Шуменско; **Кѝсва** е от несвършен вид и съдържа наставка -ва-.

Кѝсна е от малкото имперфективи, съдържащи наставка *-н-*. **Кѝсна** има следните значения:

1. Консервирам зеленчук в солен разтвор: ***К’ѝсна*** *пупѐр*. Банат; *Крàставицити* ***кѝснъли*** *ф уцѐт.* Казанлък; ***кѝснем*** Винище, Монтанско; Доброславци, Софийско.

2. Слагам квас на тесто: ***Кѝснам*** *лѐп за пичѐн’е*. Лесково, Воденско.

3. В 3 л. ед. Ферментира: Царино, Крумовградско. *Остаѝли смо винò, да* ***ч’ѝсне*** *за оцъ́т*. Тимошко; Разложко.

4. В 3 л. ед. Втасва (за тесто): Се òстава да **кѝсне** èден чàс. Берово, Малешевско; Шъ стòпл’а уодъ́, ше ту̀р’а квасò, сѐтн’е ше го завѝйа да **кѝсне**. Марковча, Шуменско; Кòму е квàсо голем, пò бърго му **кѝсни** лѐбот. Прилеп; Дебращица, Пазарджишко; **к’иснѝва** Обидим, Филипово, Разложко; **ч’ѝсне** Банско; Бачево, Разложко.

Калина Иванова, изследвайки вида и НД, обособява малка група статални глаголи, съдържащи наставка *-н-*. Сред *вехна, висна, гизна, дебна, зъзна, мръзна, тегна, тръпна, шепна, шушна* откриваме и *кисна*. На статалните глаголи Иванова дава метаезиковата характеристика „намирам се в състояние на (напр. *белеене*)“ (Иванова / Ivanova 1974: 122 – 123). В първите две значения ‘консервирам зеленчук в солен разтвор’и ‘слагам квас на тесто’ обаче статалната семантика е изчезнала и глаголите изразяват ефективно-комуникативен НД. За евентуално присъствие на статален НД бихме могли да говорим само в значение ‘ферментира’ и в значение ‘втасва’. В тези случаи *кѝсна* е непреходен.

Тук ще си позволим да направим една препратка към книжовния език. Статален НД не може да се открие, когато *кѝсна* е преходен, т.е когато *кѝсна* означава ‘държа нещо продължително време във вода или в друга течност’. Статалната семантика, за която стана дума у К. Иванова, се открива тогава, когато *кѝсна* е непреходен, т.е. в значения: ‘престоявам продължително време натопен във вода или в друга течност (за растения, месо и др.)’; ‘продължително време се застоявам във вода (река и под.) да се къпя или да върша нещо’ и ‘прекарвам, престоявам продължително време някъде, обикн. без да върша работа, в бездействие; вися’ (РБЕ / RBE 1977).

Както в литературния език, така и в диалектите глаголът *кѝсна,* когато е преходен, изразява ефективно-комуникативния НД (***К’ѝсна*** *пупѐр*. Банат; ***Кѝснам*** *лѐп за пичѐн’е*. Лесково, Воденско). Този НД не е характерен за предшествениците на *кѝсна,* а самите те са непреходни:

Въкъ́иснѫти, въкъ́иснѫ, въкъ́иснѣши св. означава ‘за тесто – шупна, втасам’ **і пакы рεчε комоу оуподобл҃ѫ цр҃сье бжне. подобъно естъ квасоу. его же прнемъши жена сѣкры въ мѫц҃ѣ. трні сатъ. доидеже въкъ́исе всѣ** З Лк 13.21 (СтбР/ StbR 1999).

Къ́исьнѹ́ти, къ́исьнѹ́ несв. означава ‘стоя под дъжда’: **Странии проволѣхъ** (in foro) **лежаще и къ́иснѹще** (pluvia madefacti). Никон. Пандект XV в. (Срезневский / Sreznevskii 1893: 1419).

В присъствието на статален и ефективно-комуникативен НД при глагола *кѝсна* виждаме тенденция, която в съвременния език се среща много често и дори се обявява за нова. Тази тенденция се състои в заличаване на разликата между преходни и непреходни глаголи (Буров / Burov 2021: 33).

Откриваме и няколко префигирани глаголи от корен *-kys-: вкѝсва / вкѝсне, възкѝсва / възкѝсне, прекѝсва / прекѝсне, подкѝсва / подкѝсне.

Вкѝсва несв., **вкѝсне** св. 3 л. ед. означават:

1. Втасва (за тесто, мая). *Тòй л’àп, кът са затòпли, пò-бърже* ***фкѝсва***. Кривня, Провадийско; *Квасѐц е майà от хлѐп, оддѐл’ат по еднò парчѐ хлѐп сѝураф, тѝурат го на хлàдно със водà и òн* ***фкѝсне.*** Долна Любата, Босилеградско; *И самòто тестò си* ***фкѝсне***. Долно село, Кюстендилско (ИКК).

2. Ферментира (за вино): ***вкѝснува*** Плетена, Гоцеделчевско.

Съществува и възвратна форма ***вкѝсва се***, която има следните значения:

1. Ферментира (за вино): ***вкѝснува са*** Баничан, Плетена, Гоцеделчевско; Могилица, Смолянско; ***вч'ѝснува се*** Разложко.

2. Пресича се при варене (за мляко): ***вкѝснува са*** Мезек, Свиленградско.

Възкѝснува несв., **възкѝсне** св., в 3 л. ед. Втасва (за тесто, мая). *С'егà ше* ***въскѝснат*** *марȕдниките* (вж. ***марȕдник***), *мàрни* (хладки) *ги забърках*. Павелско, Асеновградско; Хвойна, Малево, Орехово, Асеновградско; ***въскѝсне*** Карагеоргиево, Айтоско.

Прекѝсва несв., ***прекѝсне*** св. 3. л. ед. имат следните значения:

1. Втасва (за квас, тесто). *Кугàту* ***прекѝсни*** *квасò, пòчваш да м'ѐсиш.* Кривня, Провадийско. В това значение глаголните форми изразяват общорезултативен НД. И тук както при *прекипѝ* се набляга върху резултата, а не върху процеса на ферментация.

2. Втасва повече от необходимото, превтасва: ***прикѝсвъ*** Еленско; ***прекѝснува*** Логодаж, Благоевградско; ***прикѝснъ*** Еленско. В това значение глаголите изразяват майоративно-резултативен НД. Той се характеризира със силен интензитет и преминаване на някакъв предел.

3. Вкисва се (за мляко, ядене): ***прекѝсне*** Логодаж, Благоевградско. *Ште па* ***прикѝсне*** *млекòто.* Ихтиманско; Векилски, Шуменско; Тръстеник, Плевенско; ***прикѝсва*** Еленско; Еникьой, Узункюприйско. Тук глаголите изразяват ефективен НД.

Подкѝсва несв., ***подкѝсне*** св. 3 л. ед. ч. означават **'**втасва (за тесто)': *Пѝтъта* ***путкѝснува***. Върбина, Маданско; Смолянско; ***пуотк'ѝсва*** Жълтуша, Ардинско; Маданско; ***путкѝснъва*** Гълъбово, Смолянско. В това значение глаголите изразяват общорезултативен НД. Втасването, както казахме, се свързва с увеличаване на обема на тестото, сякаш нещо го е побутнало изотдолу. Акцентът обаче не е върху движението отдолу нагоре, а върху резултата, т.е. върху втасването.

Ферментацията се свързва с развитието на микроорганизми, затова глаголи, чиято първоначална семантика е свързана с развитието на гъбични ферменти, получават и значението 'ферментира'. Така например ***котушя̀сва*** несв., ***котушя̀са*** св. 3 л. ед. имат значения:

1. Покрива се с гъбични ферменти (за продукти): *Сѝрен'ето ни остàна бес саламȕра и ше* ***котуш'àса***. Странджа; ***котуш'àсва*** Момарско, Турян, Смолянско.

2. Ферментира: ***котушѐсва*** Ардинско; Долен Рудозем, Маданско; Смолянско; Триград, Девинско; ***кутуш'àса*** Асеновградско; ***кутуш'àсва*** Асеновградско; ***кутуш'àсува*** Асеновградско.

Котушя̀сва се несв. 3 л. ед. означава 'ферментира (за вино)': ***котушѐсва са*** Бостина, Писаница, Смолянско; Джурково, Асеновградско; Черничево, Ивайловградско.

Развалянѐто на храната е свързване с развитието на бактерии. Някои от глаголите, които назовават ферментация, означават още 'разваля се (за храна, хранителни продукти)'.

Фиря̀сва несв., ***фиря̀са*** св. 3 л. ед. притежават следните значения:

1. Ферментира (за вино и др.). ***Фир'àсва*** *вѝнуту х варѐл'а*. Еркеч, Поморийско.

2. Изветрява (за вино): *Не удàрга ѝч на вѝну,* ***фир'àсалу***. Еркеч, Поморийско.

Хȕмна се несв. означава:

1. Сварява се бързо и напълно (за ястие): *Гу клàдух фъсȕл'у дъ съ върѝ и дȕр дъ нàвъд'ъ* (добавя вода), ***съ хȕмнъ***. Зарово, Солунско; ***хȕмналу се*** Александрово, Ловешко.

2. Разваля се, започва да ферментира (за хранителни продукти): *Сѝренету* ***съ хȕмнълу*** *вѐке*. Хасковско; *Грòздиту* ***съ хȕмнълу***. Хасковско.

В диалектите откриваме и няколко глагола (***втàсвам, превтàсвам***), които са от гръцки произход – от гр. аорист *φθάςω* (БЕР VIII / BER VIII 2017: 839):

Втàсвам несв. и ***втàсам*** несв. са означават:

1. Правя нещо да ферментира: Събѝрами джàнки ф кàци и ги **фтàсвъми**, прàвим ръкѝйъ. Смолян.

2. В 3 л. ед. Надига се до готовност за печене; втасва: *Л'àбу* ***втàса****, изл'àзи уд ноштуут'à.* Чушмелий, Бесарабия; *И катò* ***стàсва****, дѐлим на кòлко ѝскам кòри.* Долна Любата, Босилеградско; *То тр'àба да* ***стàсуа***. Чушмелий, Бесарабия; *Морȕзницата трѐбе да* ***стàсуе***. Мещица, Пернишко; *Ако се прегрѐйе, нѐма да* ***стàше*** *майàта*. Мещица, Пернишко; *Да мòй да* ***утàса*** *пѐнатъ.* Банат. *Сѐтне агà* ***фтàса****, раззѝмаш гу*. Горни Юруци, Крумовградско.

3. В 3 л. ед. Ферментира (за вино и др.): *Шъ ги залѐеш с удъ, тѐ шъ* ***тàсът*** *и пùйм удътъ*. Русаля, Търновско; *Тр'àва да е* ***фтàсала*** *кард'ὸна* (зелето). Момчиловци, Смолянско (ИКК); *Пипѐр'а вѐки зѐ дъ* ***фтàсвъ***. Еленско. *Зѐл'иту* ***фтàсъ***. Зарово, Солунско; *И се сùчко* (чушка, праз, краставица) *дрὸби*, *и се остàва да* ***фтàше*** *до сутринтà*. Трекляно, Кюстендилско.

4. В 3 л. ед. Прокисва (за мляко): Българене, Ловешко; Ганчовец, Габровско; Енина, Казанлъшко; Кръвеник, Севлиевско; ***тàсвъ*** Владиня, Ловешко; Мали Вършец, Севлиевско; Миндя, Великотърновско.

Превтàсва несв., ***превтàса*** св. 3. л. ед. имат следната семантика и изразяват майоративен НД:

1. Втасва повече, отколкото е необходимо (за тесто): *Като* ***престàше****, не мὸже да се размѐсва.* Доброславци, Софийско; *Л'àбу* ***прифтàсъ***. Зарово, Солунско.

2. Ферментира повече отколкото е необходимо (за зеле, вино и др.): Логодаж, Благоевградско; *Зел'ѐто е стасàло и* ***престасàло****, трѐбе да вàдите от н'ѐга.* Трънско; ***престàсува*** Кюстендилско.

2. Глаголи без изходна непрефигирана форма

В повечето случаи изходна непрефигирана форма съществува, но тя не притежава значение 'ферментира'. Изследваната семантика се е развила на базата на метафора, за което е спомогнала представката.

Набъ̀бва несв., ***набъ̀бне*** св. 3 л. ед. изразяват ефективен НД и означават:

1. Увеличава обема си при варене (за вариво), набъбва: *Бὸбъ вѐки* ***набъ̀бвъ***. Лиляк, Търговищко; *Йà вùш* ***набъ̀бна*** *ле бὸбъ.* Тръстеник, Плевенско; *Врùм жùтуту пулувùн чàс, къ̀т бръ̀кни (къ̀т възврù),* ***нъбъ̀бвъ****, ѐдру стàвъ*. Гостилица, Дряновско; Кръвеник, Севлиевско.

2. Втасва (за тесто): ***набàбне*** Покровник, Белоградчишко.

Въздùша несв. 3 л. ед. изразява ефективен НД и означават 'втасва': ***воздùсуе*** Радомирско; ***воздùша*** Скравена, Ботевградско. Глаголът не е развил вторичен имперфектив.

Възихὸжда несв., ***възихὸди*** св. 3 л. ед. притежава значенията:

1. Втасва (за тесто, мая): Лѐбо не можѐ да ми **воздзùда**, та е мàлку глѐтаф. Бобошево, Дупнишко; Зафàнат да мѐсат колàци: избръ̀кат тестὸто, па го чѐкат мàлко да ***возùде***. Равно поле, Софийско; Л'àбат да ***возùде*** пръ̀вен, па тогùва се редù на пùтена дъ̀ска. Копривщица; Тестὸто ***возùжда***, като ставàше, прàвим го на пупулѐта. Самоковско; Тистὸту ***възùждъ***, дъ пичѐм л'àбът. Голяма Желязна, Ловешко; И га нарѐжем и га остàйм зел'àнико мàлко да ***узùда***. Годеч; ***возùдва*** Доброславци, Софийско; Кочериново, Дупнишко; **вонзùдва** Софийско; Месùхме пùтите и ги остàвихме пешùн (най-напред) да ***возихὸдат***. Копривщица.

2. Изкипява (за мляко): ***Возидѐ*** ми млѐкото сутринтà, ὸште мерùше. Самоковско.

Виждаме, че екскурсивното значение на префикса се пази само в значението 'изкипява'. В първо значение ***възихὸжда*** и ***възихὸди*** са ефективни глаголи. При вторичните имперфективи се наблюдава многообразие на суфиксите: *-а-, -я-, -ва-*.

Глаголите ***влю̀тва се*** несв., ***влю̀тне се*** св. 3 л. ед. притежават значения:

1. Вкисва се, разваля се (за храна): ***Вл'ùтнал са***. Козаново, Асеновградско; *Кὸлкуну пὸвече седù, пὸ* ***са фл'ùтнува*** *бърканùцаса*. Смилян, Смолянско; *Фùсул'ѐт лѐтну врѐме* ***са фл'ùтнува***. Асеновградско; ***фл'ùтва са*** Джурково, Асеновградско; ***фл'ùтвъ съ*** Хасково.

2. Ферментира (за вино): ***фл'ùтва са*** Виево, Гълъбово, Кутела, Смолянско; Ерма река, Лещак, Маданско; ***фл'ùтнало са*** Пловдивци, Маданско; ***фл'ùтнува са*** Батанци, Пловдивци, Маданско; Давидково, Лясково, Смолянско; ***фл'ùтнувъ съ*** Нова Надежда, Хасковско.

3. Пресича се при варене (за мляко): ***фл'ùтвъ съ*** Ваклиново, Гоцеделчевско; Брезе, Селча, Смолянско; ***фл'ùтнъ съ*** Ваклиново, Гоцеделчевско; Брезе, Селча, Смолянско.

Виждаме, че перфективът ***влю̀тне се*** освен префикса *в-* съдържа наставка *-н-*. Вторичният имперфектив е образуван с наставка *-ва-*.

След направения анализ на глаголи със значение 'ферментира' можем да обобщим следното:

1. В диалектите ферментацията се назовава с голямо разнообразие от глаголи. Този химически процес напомня на кипене, свързан е с шум, отделяне на въздушни мехури, увеличаване на обем, промяна на вкус, наличие на водна среда. Затова лексемите, назоваващи ферментацията, назовават още кипене (*врѝ*, *завѝра, превѝра, кипѝ*), промяна на вкус (*влѝтва, киселѐе)*, наличие на водна среда (*кѝсва, кѝсна, вкѝсва, възкѝснува, подкѝсва, прекѝсва*), увеличаване на обем (*възбѝхва, подбѝхва, въздѝша, възѝжда, възихдѝжда, кабардѝсва, набъ̀бва, шѝпва*), плесенясване, разваляне (*котушѐсва се, фирѐсва*).

2. Една част от префигираните глаголи със значение ‘ферментира’ са образувани от непрефигирани, които също притежават тази семантика. Това са всички глаголи, които тук са анализирани в първата част. При други глаголи значението ‘ферментира’ се е запазило само в префигираните форми. То се е развило на базата на метафора, напр. при *възѝжда* ‘втасва’, като преносът се базира на движение нагоре, което го има и при второто значение на същия глагол *възѝжда* ‘изкипява’.

3. Префигираните глаголи изразяват различни начини на действие, които съответстват на природата на химични процеси, които се случват с виното, с тестото и т.н. Ферментацията може да бъде назована с глагол, който е наследник на изходен глагол за състояние: *ври* от **вьрѣтн** и *кипи* от **кыпѣтн**. Действието на ферментация променя субстанцията от едно състояние към друго и в тези случаи то се изразява от ефективни глаголи като: *завѝра* ‘правя нещо да кипне’, *възбѝхва, подбѝхва, втѐсва, влѝтва се, възихдѝжда, въздѝша, набъ̀бва.* Понякога процесът може да се извърши в по-голяма степен, тогава срещаме майоративни глаголи *превтѐсва.* Интересно е, че глаголите *врѝ* и *кипѝ,* които са синоними, образуват префигирани производни с префикс *за-* като: *заврѝ, закипѝ. Заврѝ* изразява инхоативен НД само в значение ‘започна да ври, да кипи’. *Закипѝ,* който също е инхоатив, въобще не развива значение ‘ферментира’. Началото на процеса ферментация сякаш се изразява описателно: *Глѐдам праштѝнуту* ***фанѝла кипѝ***. Годеч. Най-вероятно причина за това е самата природа на ферментацията. Самият процес не е така бурен и шумен като кипенето на някаква течност. Сред анализираната група глаголи откриваме и някои общорезултативи като *превръ̀ра, прекѝсва, кѝпне, прекипява, подкисва*, за които вече стана дума.

4. Почти всички префигирани производни са развили вторични имперфективи. Наблюдава се разнообразие от наставки (*воздзѝда; возѝжда; вонзѝдва, возихдѝдат втѐсва, втѐсува*) и запазени стари вокални редувания (*заврѝ – завѝра; преврѝ – превѝра*).

Цитирана литература / References

БЕР 1971–: *Български етимологичен речник*. Т. I –. София: Издателство на Българската академия на науките. (BER I 1971–: *Balgarski etimologichen rechnik*. T. I – VII. Sofia: Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite.)

Буров 2021: Буров, Ст. Безпредложие. – В: *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“*. Том 1. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 26 – 38. (Burov 2021: Burov, St. Bezpredlozhie. – In: *Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsiya na Instituta za balgarski ezik „Prof. Lyubomir Andreychin“*. Tom 1. Sofia: Izdatelstvo na BAN "Prof. Marin Drinov", pp. 26 – 38.)

Граматика 1983: *Граматика на съвременния български книжовен език*. Т. I. Морфология. София: Издателство на Българската академия на науките. (Gramatika 1983: *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik*. T. I. Morfologiya. Sofia: Izdatelstvo na Balgarskata akademia na naukite.)

Зализняк, Микаэлян 2012: Зализняк, А., И. Микаэлян. О некоторых дискуссионных моментах аспектологической концепции Лоры Янды. – *Вопросы языкознания*, №6, с. 48 – 65. (Zalizniak, A., I. Mikaelian 2012: Zalizniak, A., I. Mikaelian. O nekotorykh diskussionnykh momentakh aspektologicheskoi kontseptsii Lory Iandy. – *Voprosy iazykoznaniia*, №6, s. 48–65.)

Иванова 1966: Иванова, К. *Десемантизация на глаголните представки в съвременния български книжовен език*. София: Издателство на Българската академия на науките. (Ivanova 1966: Ivanova, K. *Desemantizatsiya na glagolnite predstavki v savremenniya balgarski knizhoven ezik*. Sofia: Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite.)

Иванова 1974: Иванова, К. *Начини на глаголното действие в съвременния български език*. София: Издателство на Българската академия на науките. (Ivanova 1974: Ivanova, K. *Nachini na glagolnoto deystvie v savremenniya balgarski* ezik. Sofia: Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite.)

Керемидчиева 2023: Керемидчиева, Сл., М. Котева, А. Кочева. *Езикът на българската кухня*. София: Издателство на Българската академия на науките „Проф. Марин Дринов“. (Keremidchieva 2023: Keremidchieva, Sl., M. Koteva, A. Kocheva. *Ezikat na balgarskata kuhnya*. Sofia: Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite "Prof. Marin Drinov".)

Котева 2021: Котева, М. *Названия, свързани с храните и тяхното приготвяне в българските диалекти*. София: ДиоМира. (Koteva 2021: Koteva, M. *Nazvaniya, svarzani s hranite i tyahnoto prigotvyane v balgarskite dialekti*. Sofia: DioMira.)

Срезневский 1893: Срезневский, И. И. *Материалы для словаря древнерускаго языка*. Т. I – III. Санкт-Петербург: Типография императорской академии наук. (Sreznevskii 1893: Sreznevskii, I. I. *Materialy dlia slovaria drevneruskogo iazyka*. T. I – III. Sankt-Peterburg: Tipografia imperatorskoi akademii nauk.)

РБЕ 1977 –: *Речник на българския език*. Т. I – . София: Издателство на Българската академия на науките. <https://ibl.bas.bg/rbe/> [28.03.2026] (RBE 1977 –: *Rechnik na balgarskiya ezik*. T. I – . Sofia: Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite. <https://ibl.bas.bg/rbe/> [28.03.2026])

СтбР 1999: *Старобългарски речник*. Т. 1. София: Валентин Траянов. (StbR 1999: *Starobalgarski rechnik*. T. 1. Sofia: Valentin Trayanov.)

СтбР 2009: *Старобългарски речник*. Т. 2. София: Валентин Траянов. (StbR 2009: *Starobalgarski rechnik*. T.2. Sofia: Valentin Trayanov.)

Янда 2012. Янда, Л. Русские приставки как система глагольных квалификаторов. – *Вопросы языкознания*, №6, с. 3 – 47. (Janda 2012: Janda, L. Russkie pristavki kak sistema glagol'nykh kvalifikatorov. – *Voprosy iazykoznaniia*, № 6, pp. 3 – 47.)

DL: *Dizionario latino*. < https://www.dizionario-latino.com >

Dickey 2017: Dickey, S. M. Prefixation in the Rise of Slavic Aspect. – In: *The Role of Prefixes in the Formation of Aspectuality. Issues of Grammaticalization.* Firenze: Firenze University Press, pp. 85 – 102.

Esvan 2019: Esvan, F. On the Dynamism of Aspectual Pair Formation in Czech. – In: *The Role of Prefixes in the Formation of Aspectuality. Issues of Grammaticalization.* Firenze: Firenze University Press, pp. 103 – 114.

Koeva 2022: Koeva, S. Multilingual Culinary Lexicon. – *Балканско езикознание/ Linguistique balkanique*. V. 61, pp. 21 – 36.

Koeva 2025: Koeva, S. Bulgarian Culinary Verbs: Grammatical Aspect and Situation Types. – In: *Книжовният език и диалектите – исторически и съвременни аспекти. Сборник в чест на 90-годишнината от рождението на проф. д-р Иван Кочев* (1935 – 2021 г.). София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 320 – 332. (Koeva 2025: Koeva, S. Bulgarian Culinary Verbs: Grammatical Aspect and Situation Types. – In: *Knizhovniyat ezik i dialektite – istoricheski i savremenni aspekti. Sbornik v chest na 90-godishninata ot rozhdenieto na prof. d-r Ivan Kochev (1935 – 2021)*. Sofia: Izdatelstvo na BAN "Prof. Marin Drinov", pp. 320 – 332.)

Siddiqui 2023: Siddiqui, S. *An Overview of Fermentation in the Food Industry*. – In: Bioresources and Bioprocessing. <https://link.springer.com/article/10.1186/s40643-023-00702-y>

Slavkova 2017: Slavkova, S. Супралексический префикс *по-* в русском и болгарском языках. – В: *The Role of Prefixes in the Formation of Aspectuality. Issues of Grammaticalization.* Firenze: Firenze University Press, pp. 197 – 218. (Slavkova 2017: Slavkova, S. Supraleksicheskii prefiks po- v russkom i bolgarskom iazykakh. – In: *The Role of Prefixes in the Formation of Aspectuality. Issues of Grammaticalization.* Firenze: Firenze University Press, pp. 197 – 218.)

Vey 1952. *Vey. M.* Les preverbes 'vides' en tcheque modern. – *Revue des études slaves*, vol. 29, p. 82 – 107.

BULGARIAN DIALECT VERBS WITH CULINARY SEMANTICS, DENOTING FERMENTATION

Kiril Kirilov

Institute for Bulgarian Language "Prof. Lyubomir Andreychin", Bulgarian Academy of Sciences

kkm75@abv.bg

Abstract. This article is dedicated to the Bulgarian dialectal verbs denoting fermentation. It explains the verb forms used to describe this chemical process in Bulgarian dialects. The material is excerpted from the forthcoming *Bulgarian Dialectal Culinary Dictionary*. The grammatical analysis is based both on the traditional understanding of the verb aspect and verb formation, as well as on some newer trends in contemporary Slavic studies. The article provides illustrative explanations of how prefixes become '*empty'*.

Keywords*: culinary; dialects; fermentation; verb aspect*

Kiril Kirilov
Institute for Bulgarian Language
Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
1113 Sofia, Bulgaria

КЪМ ПРОИЗХОДА НА *ХРЪТ, ХРЪТКА*

Красимира Фучеджиева

**Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“,
Българска академия на науките**

k.fuchedzhieva@ibl.bas.bg

Резюме. В статията се разглежда етимологията на българските думи *хрът / хрѝтка*, чийто праславянски произход (праслав. **хъrtъ*) не се оспорва, но чиято вътрешна форма е дискусионна. Представят се съществуващите към момента основни етимологични хипотези, базирани на различни номинативни мотиви (свързани с бързината, цвета и козината на назованото животно), коментира се и една по-скорошна идея за звукоподражателен произход на думата. Изследването предлага нова етимологична хипотеза, според която праслав. **хъrtъ* може да бъде продължител на индоевропейския корен **(s)ker-* ‘свивам се’. Анализът потвърждава ключовата роля на семантичните паралели и на семантичната реконструкция по пътя към разкриването на номинативното значение на думите и съответно на техния произход.

Ключови думи: *етимология; хрът; хръткa; праслав. *хъrtъ; ие. *(s)ker-‘свивам се’; семантични паралели; семантичен развой ‘свивам се’ → ‘слаб, тънък’*

Произходът на голяма част от домашните думи в българския език може да бъде проследен поне до праславянската епоха и въз основа на сродни думи в други славянски езици може да бъде реконструирана обща праславянска форма. В повечето случаи чрез детайлен фонетичен, словообразувателен и семантичен анализ праславянската форма може да бъде отнесена и към първичен индоевропейски корен. Срещат се обаче и думи, чийто домашен произход не се поставя под съмнение, но т. нар. вътрешна форма, т. е. ономасиологичният мотив за тяхното възникване, остава загадка. Това е често срещан проблем при етимологизуването на названия на животни, чийто индоевропейски произход изглежда несъмнен, но „връзката с предполагаемия корен е напълно неясна“, а „за техния семантичен източник не може да се каже много“ (Buck 1949: 135).

Такава е ситуацията и с българското съществително име *хрът* ‘порода ловно куче с дълго тяло и тънки крака’ (и по-разпространеното производно *хрѝтка* ‘женски хрът’) (РСБКЕ / RSBKE 1959: 578). Дебат за домашния произход на *хрът* (*хрѝтка*) към днешна дата не съществува[1], но установяването на етимологията на праслав. **хъrtъ* се сблъсква с различни фонетични, словообразувателни и най-вече семантични проблеми. Различните опити за обяснение на произхода на праславянската дума и съответно на нейните продължители със значение ‘хрът’ (срхр. *хр̏т*, *р̏т*, словен. *hȓt*, рус. *хорт*, чеш. *chrt*, словаш. *chrt*, пол. *chart*, горлуж. *khort*, доллуж. *chart*) изхождат от различни отличителни характеристики на назованото животно. Всяка от съществуващите към момента хипотези е базирана на различен номинативен признак и съответно предполага връзка на праслав. **хъrtъ* с различни индоевропейски корени. Обикновено като основни мотивиращи признаци за номинацията се сочат бързината на хръткатa или отделни особености на външния вид на животното.

1. Бързина

Според Ст. Младенов съществителното име *хрът* е продължител на формата **ksr̥tos*, образувана с премет от „предславянско **skr̥-tos: skor-*“, в което елементът *-t-* е наставка, а коренът сближава думата с българските думи *скор* ‘който се извършва бързо’, *скòро* ‘бързо’ и с нем. *hurtig* ‘бърз’ (< ие. **kr̥-*) (Младенов / Mladenov 1941: 672). Същия ономасиологичен модел следва и А. Брюкнер, който установява етимологична връзка между пол. *chart* ‘хрът’ (и сла-

[1] Вж. напр. Младенов / Mladenov 1941: 672, Фасмер / Vasmer 4: 268, които отхвърлят по-ранни опити за обяснение на бълг. *хърт*, рус. *хорт* като стара германска заемка; срв. и ЭССЯ / ESSIa 8: 148 – 149, Куркина / Kurkina 2021 и др.

вянските съответствия на думата) и пол. *skory* ‘бърз’ (Brückner 1970: 176). Тази хипотеза предполага, че в основата на праслав. **хъртъ* стои ие. **sker-2* ‘скачам, подскачам’ (първоначално ‘движа се с въртене’)[2] (вж. Pokorny 1959: 934, БЕР / BER 6: 781 – 782). Същия корен (ие. **sker-* ‘скачам’) сочи и В. Бориш като източник на възстановеното от него праслав. **chr̥tъ* ‘ловно куче’ (> пол. *chart* ‘хрът’), което смята за сродно с пол. *skory* ‘бърз’, хърв./сръб. *hȓl* / *hȓo* ‘бърз’ и др. (Boryś 2005: 56 – 57).

Бързината на хрътката се приема за основен номинационен мотив и от други изследователи, които обаче свързват праслав. **хъртъ* с ие. **ser-* ‘движа се бързо и бурно, тека’ (**ser-1*, Pokorny 1959: 909 – 910). Семантично думата се сравнява с друг продължител на този корен – стинд. *sárati* ‘гони, преследва’ (Потебня / Potebnia 1880: 193, Moczyński 1957: 136, Мартынаў / Martynaw 1961: 109).

2. Характерен цвят на козината

Според друго обяснение животното е названо по характерен цвят на козината. Такова мнение се поддържа в ЭССЯ / ESSIa 8: 149, където се обръща внимание на суфикса *-t-* и се уточнява, че „най-вероятната функция на форманта“ е свързана с образуване на отглаголно производно (причастие). Точен изходен глагол обаче не може да бъде посочен – приема се, че праслав. **хъртъ* възниква от несъхранена глаголна основа, която може да бъде реконструирана чрез сравнение с лит. *sartas* ‘(за кон) светлокафяв, жълтеникав’, лит. *sárti* ‘изцапвам се, ставам червеникав’, латв. *sārts* ‘червеникав’, *sarks, sarkans* ‘червен’. Като сродна дума се привежда и рус. диал. *мухóртый* ‘(за кон) дорест, с белезникави петна’. Въз основа на тези наблюдения праслав. **хъртъ* се извежда от редуцираната степен **sr̥-to* < ие. **ser- / *sor-* (**ser-3, sor-* ‘червен, червеникав’, Pokorny 1959: 910 – 911). Фонетичната промяна *s-* > *x-* се обяснява с влияние на префигирани форми като чеш. *výchrtlý* ‘отслабнал, измършавял’. В семантично отношение се търси аналогия с названието *пес* ‘куче’, в основата на което също стои цветоозначение (етимологично свързано с *пъстър*, вж. БЕР / BER 5: 184 – 185).

3. Звукоподражание

Според една по-нова, но трудно приемлива хипотеза в основата на праслав. **хъртъ* стои „древно звукоподражание, пресъздаващо ръмжащия звук, който издава животното“ (Стефанов / Stefanov 2025: 276). Авторът реконструира изходен индоевропейски звукоподражателен корен **(s)kr̥-*, но тази реконструкция буди съмнение, тъй като не е базирана на съответствия в сродни езици. Стефанов признава, че „липсват засвидетелствани примери със звукоподражателен характер при разглежданото название в славянските езици“ (Стефанов / Stefanov 2005: 281), но прави опит като типологичен паралел за назоваването да привлече съществителното име *куче*. Думата *куче* обаче няма единна етимология според БЕР – хипотезата за звукоподражателния ѝ произход е само една от възможните (и впрочем най-трудно доказуема) (вж. БЕР / BER 3: 168 – 170). Трябва да се признае, че затруднения при етимологизуването на названия на Canis familiaris има не само в българския език – с такива се сблъскват също и англ. *dog*, исп. *perro*, фр. остар. *lice* (вж. напр. Buck 1949: 179).

Названия на животни със звукоподражателен произход действително съществуват в много езици, но този факт сам по себе си не може да бъде сериозен аргумент за предполагаемия звукоподражателен произход на праслав. **хъртъ*. Допускането, че българските думи *хрът* и *куче* са две самостоятелни звукоподражателни названия на различни видове Canis familiaris, по-скоро повдига допълнителни въпроси: дали хрътките издават по-различни ръмжащи звуци от кучетата и дали именно това (или нещо друго?) е причината със съществителното име *хрът* да се назовава само определена група породи, а не всички кучета изобщо.

Авторът не предлага обяснение и за появата на форманта *-t-*, чиято функция, както вече беше посочено, може да бъде изяснена при хипотеза за отглаголно образуване, а конкретна (засвидетелствана или възстановена) глаголна форма не се посочва. Неясна изглежда и идеята

[2] Което Покорни сочи като неотделимо от **sker-3* ‘въртя, огъвам’ и в крайна сметка свързано със **sker-1* ‘свивам’ (вж. Pokorny 1959: 933, 935).

за възникването на думата като „табуистично название с религиозно-митологичен характер“ (Стефанов / Stefanov 2025: 280), която също не е подкрепена с убедителни аргументи.

4. Къса козина

Като общ и основен недостатък на хипотезите за произхода на праслав. **хъrtъ* Илински посочва неразбирането за вътрешната форма на думата – според него всички те неправилно приемат за основно (и първично) значението ‘ловно куче’. Авторът се позовава на обяснението на В. Дал, според което „хортыми собаками вообще зовут борзых с низкою, гладкою шерстью, для отличия от псовых и густопсовых, мохнатых“ (Даль / Dal’ 1909: 1225), и въз основа на това определя като основен ономасиологичен мотив късата козина на хртките. Това му дава основание за праслав. **хъrtъ* да възстанови първичното значение ‘куче с къса козина’, а формата да определи като минало страдателно причастие, в чиято основа стои ие. **kher-* ‘режа’ (< ие. **ker-*) (Ильинский / Il’inskii 1915: 14).

5. Форма на тялото

С ие. **sker-* ‘режа’ свързва праслав. **хъrtъ* Л. Куркина, която обаче предлага по-различно семантично обяснение. Като основен признак за номинацията авторката сочи отличителната външност на животното – добре развити гърди, тънко и слабо тяло и вдлъбнат корем. Според нея значението на **хъrtъ* възниква в резултат от семантичния преход ‘режа’ → ‘слаб’, а като междинна степен на развоя реконструира значението ‘отрязан съм, непълен съм’, което сравнява с лат. *curtus* ‘скъсен, подрязан’ и ‘непълен, оскъден, едностранен’ (Куркина / Kurkina 2021: 201). Хипотезата си изследователката подкрепя с някои вторични значения, възникнали въз основа на семантичния признак ‘слаб’. Като следваща степен на развоя тя разглежда например значението ‘гладен’ (‘режа’ → ‘слаб’ → ‘гладен’), засвидетелствано чрез словин. *χart* ‘гладен като куче’, бълг. *хъ̀ртъ* ‘човек, който гладува; бедняк’ (Хасково), *хрътля̀сал* ‘гладен’ (Пирдоп). Тук могат да бъдат добавени и някои производни като *изхрътя̀сал* ‘изгладнял’ (Копривщица), *прихъ̀ртьвъм съ, прѝхъртьъ съ* ‘намирам се в състояние, при което от гладуване се добива особено усещане за празнота в стомаха’ (Хасково).

Логическата връзка между значенията ‘слаб’ и ‘гладен’ изглежда достатъчно убедителна и посочените български думи действително могат да бъдат разглеждани като производни от *хрът* (< праслав. **хъrtъ*). Дали обаче към същото етимологично гнездо трябва да бъде отнесен и диалектният глагол *прихъ̀ртвъм съ* ‘свивам се, прегъвам се от студ’ (Бракница, Поповско)? Според Л. Куркина това значение е „пряко и непосредствено“ свързано със значението ‘гладен’. Тя изхожда от морфологичните особености на хртката и определя семантичния признак ‘извит, с хлътнал корем’ като мотивиращ за прехода към значението ‘свивам се от студ’. Признавайки, че е малко пресилено, Куркина допуска междинна семантична степен, свързана с ‘усещане за празнота в стомаха при глад’ (срв. тълкуването на глагола *прихъртьвъм съ, прѝхъртьъ съ* от Хасково) и с „произтичащата от това състояние промяна във външния вид“ (Куркина / Kurkina 2021: 201).

6. Ие. **(s)ker-* ‘свивам се’

Според нас обаче значението на *прихъ̀ртвъм съ* ‘свивам се, прегъвам се от студ’ (Бракница, Поповско) насочва етимологичното дирене към омонимния индоевропейски корен **(s)ker-*, който Покорни възстановява като **(s)ker-1* ‘свивам се, събирам се, сбръчквам се, спарувам се’. Първичното значение ‘свивам се’ е засвидетелствано чрез исл. *skrælna* и източнофриз. *verschrālen*, както и може би чрез лит. *krenkù, krèkti* ‘свивам се’, за което Покорни допуска, че принадлежи към същото етимологично гнездо (вж. Pokorny 1959: 933).

Индоевропейския корен **(s)ker-1* Покорни свързва с ие. **(s)ker-3* ‘въртя, извивам, свивам’, който също има наследници със значение ‘свивам се’ (‘извивам се, огъвам се, прегъвам се’). Сред тях са алб. *kërrús, kurrús* ‘огъвам, прегъвам’, староисл. *hrøkkva* (*hrǫkk*) ‘извивам се, свивам се’, староангл. *scrincan* ‘свивам се, набръчквам се, повяхвам’, срдолнем. *schrinken* ‘свивам се’ и др. (вж. Pokorny 1959: 933, 935). Към тези продължители на ие. **(s)ker-1* и ие.

**(s)ker-3* без съмнение може да бъде добавен и българският префигиран глагол от Поповско *прихъртвъм съ* ‘свивам се, прегъвам се от студ’, както и засвидетелстваните в други български говори *прихъртьъм съ*, *прихъртьъ съ* ‘свивам се, прегъвам се (за човек, леко облечен в студено време)’ (Еленско), *прихъртьъ съ* ‘свивам се от студ’ (Троянско).

Освен глаголи със значене ‘свивам се (събирам се, сбръчквам се, спаружвам се)’ продължители на ие. **(s)ker-1* са и имена със значение ‘груба кожа, струпей, коричка’ и ‘изсъхнал, сух, слаб, мършав, закърнял, неразвит’ (вж. Pokorny 1959: 933, който определя **(s)ker-1* „als Basis von Worten für ‘einschrumpfen, runzeln; rauhe Haut, Schorf, Kruste; vertrocknet, mager, verkümmert“). Като представители на второто семантично разклонение, съхраняващи изходната семантика на корена ‘изсъхнал, сух, слаб, мършав, закърнял, неразвит’, могат да бъдат посочени някои славянски думи със значение ‘слаб човек’, ‘слабо животно’, ‘отслабвам’ и под., които според нас също трябва да се разглеждат като наследници на индоевропейския корен **(s)ker-1*. Такива са например словаш. *chrt* ‘слаб, мършав човек’, кашуб.-словин. *χart* ‘(за жена) слаба; слаба гъска; тънка херинга’ (Sychta, цит. по Куркина / Kurkina 2021: 200), чеш. *chrt* ‘мършав, слаб човек’, *chrtnouti* ‘слабея’, *vychrtnouti* ‘отслабвам, измършавявам’, *vychrtlý* ‘слаб’, пол. *chartowaty, chartowity koń* ‘кон с дълго тънко тяло’. Тук може да бъде добавено и споменатото по-горе руско диалектно прилагателно име *мухóртый*, което има и значение ‘хилав, слаб, немощен; слаб, мършав, гърчав’ (вж. СРНГ / SRNG 19: 39). Посочените думи се разглеждат като продължители на праслав. **хъртъ* (> *хрът*) и производни от съответния наследник на думата в отделните славянски езици[3], но обикновено се обясняват като вторично възникнали, често метафорични значения в рамките на етимологичното гнездо (от първично значение ‘порода куче’). В някои случаи дори самите речникови тълкувания насочват към такова разбиране, срв. напр. значенията на словаш. (книжн. експр.) *vychrtlý* ‘слаб, мършав като ловно куче’ и бълг. диал. *ухъртен* ’измършавял, заприличал на хрътка’ (Дивдядово, Шуменско).

Според нас обаче думите с основен семантичен признак ‘слаб, мършав’ възникват въз основа на глаголното значение ‘свивам се, огъвам се’ в резултат от регулярен семантичен развой. Подобни семантични преходи се наблюдават не само при продължителите на ие. **(s)ker-1* (както личи от обяснението на Покорни), а са засвидетелствани и в рамките на някои други славянски етимологични гнезда. Срв. напр. словен. *(s)lóčiti* ‘огъвам’, *slôk* ‘крив, огънат, извит’ и *slôk* ‘слаб, тънък, сух’, *slokáč, slokân, slokin* ‘слаб човек’, *slokítast, slokútast* ‘слаб, тънък, сух’, които се свързват с праслав. **slękti, *slękati* ‘отпаднал съм, отмалял съм, слаб съм’, като коренът **slęk-* е вариант на корена **lęk-* ‘огъвам’. Семантичен развой ‘прегъвам се, превивам се’ → ‘ставам слаб, отслабвам, съхна’ е установен и при чешките сродни думи *(o)hýbat (se)* ‘огъвам (се), прегъвам (се), извивам (се)’ и *hubený* ‘слаб, сух’[4] (за тези паралели вж. Havlova 1999, Дейкова / Deykova 2004). Като резултат от аналогичен развой Хр. Дейкова разглежда значенията на българските диалектни думи *прѐгла* ‘слаба, малко приведена жена’ (Банско), *спрѐгла* ‘много слаба жена, слаба, тънка, превита жена’ (Трън; Станьовци, Брезнишко), *спрѐгав* ‘(за вол) тънък, слаб, едва служи’ (Станьовци, Кривонос, Брезнишко), които извежда от *спрѣгам, спрѐгна* ‘сгъвам, сдиплям’ и които в крайна сметка са свързани с глагола *гъ̀на* ‘правя нещо, обикн. право да добие дъгообразна форма, като го навеждам надолу или свивам на две, превивам, огъвам’ (формата за св. в. *спрѐгна* е производна от **прѐгна*, образувано с изпадане на неударено ъ от *прѐгъна*, акцентен вариант на *прегъ̀на*) (вж. Дейкова / Deykova 2010).

Същият ономасиологичен мотив може да стои и в основата на названието на хрътката (праслав. **хъртъ*), което по всяка вероятност е свързано със специфичните морфологични особености на тези животни – известно е, че обща черта между отделните породи хрътки е именно извънредно слабото телосложение, а не конкретен цвят или дължина на козината, които могат да варират в доста широки граници. Вероятно, подобно на кашуб.-словин. *χart* ‘слаба гъска;

[3] Срв. напр. Machek 1971: 207, Куркина / Kurkina 2021: 200 и др.; вж и ЭССЯ / ESSIa 8: 149, където рус. диал. *мухóртый* се смята за „несъмнено родствено с нашия **хъртъ*“, въпреки че етимологията на думата остава неизяснена докрай: има препратка към праслав. **тихъртъ* (> рус. *мухóртый*) (ЭССЯ / ESSIa 8: 149), но тази праславянска форма липсва на азбучно място (ЭССЯ / ESSIa 20: 178).

[4] Чеш. *hubený* ‘слаб, сух’ е мин. страд. прич. от чеш. *hubiti*, отнасящо се към стчеш. *huběti*, а то към чеш. *hynout* от праслав. **gy(b)ǫnti* ‘гина’, което е в отгласни отношения с **gu(b)ǫnti* > бълг. *гъ̀на* (вж. Дейкова / Deykova 2004: 76).

тънка херинга’, названието за тези породи кучета е възникнало чрез специализация от по-общо значение ‘слабо, мършаво животно’.

В словообразувателно отношение праслав. **хъртъ* не трябва да се разглежда като образуване с разширение *-t-*, каквото според Покорни е норв. диал. *skranta* ‘ставам мършав’ (< **sker-1*, вж. Pokorny 1959: 933), а като отглаголно производно – причастна форма, образувана с формант *-t-* и нулева степен на коренната гласна (вж. напр. ЭССЯ / ESSIa 8: 148, Младенов / Mladenov 1941: 672)[5]. На славянска почва нулевата степен (**skr̥-*) може да бъде разглеждана като предпоставка за позиционна фонетична промяна *sk-* > *x-* (вж. Brückner 1923: 226, според когото в праславянски *sk-* пред *r* > *x-*; срв. и Matasović 2011, според когото праслав. *x-* е редовен застъпник на ие. *sk-*).

Направените въз основа на настоящия анализ изводи потвърждават ключовата роля на семантичните паралели и на семантичната реконструкция по пътя към разкриването на номинативното значение на думите, а съответно и на техния произход, особено когато вътрешната им форма изглежда неясна за съвременните носители на езика.

[5] Известно е, че още в индоевропейския праезик отглаголните производни на *-to-* (verbal adjectives) имат нулева степен на коренната гласна (вж. напр. Семереньи / Semeren’i 1980: 102, Beeks 2011: 280; срв. възстановеното от Младенов, цит. съч., „предславянско“ **skr̥-tos*), а в праславянски редуванията на коренните гласни са унаследени от праезика (вж. Семереньи / Semeren’i 1980: 96).

Цитирана литература / References

БЕР **1** − 8: *Български етимологичен речник*. Т. 1 – 8. София: Издателство на БАН. (BER 1 − 8: *Balgarski etimologichen rechnik*. T. 1 – 8. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1971 − 2017.)

Даль 1909: Даль, В. *Толковый словарь живого великорусского языка.* Т. 4. Санкт-Петербург, Москва: М. О. Вольф. (Dal' 1909: Dal', V. *Tolkovyi slovar' zhivogo velikorusskogo iazyka*, T. 4. Sankt-Peterburg, Moskva: M. O. Vol'f.)

Дейкова 2004: Дейкова, Хр. Проблеми при производните в етимологична статия от гнездови тип. − *Български език* 51, 4, с. 74 − 78. (Deykova 2004: Deykova, Hr. Problemi pri proizvodnite v etimologichna statia ot gnezdovi tip. − *Balgarski ezik* 51, 4, pp. 74 − 78.)

Дейкова 2010: Дейкова, Хр. За някои проблеми при разработване на етимологична статия от гнездови тип. − *Български език* 57, 4, с. 62 − 67. (Deykova 2010: Deykova, Hr. Za nyakoi problemi pri razrabotvane na etimologichna statia ot gnezdovi tip. − *Balgarski ezik* 57, 4, pp. 62 − 67)

Ильинский 1915: Ильинский, Г. А. Звук *ch* в славянских языках. − В: *Известия Отделения русского языка и словесности Академии наук*, 20, с. 12 − 14. (Il'inskii 1915: Il'inskii, G. A. Zvuk ch v slavianskikh iazykakh. − In: *Izvestiia Otdeleniia russkogo iazyka i slovesnosti Akademii nauk*, 20, pp. 12 − 14.)

Куркина 2021: Куркина, Л. В. К этимологизации болгарских диалектизмов. − В: *Славянское слово во времени и пространстве*. Москва: Индрик, с. 199 − 202. (Kurkina 2021: Kurkina, L. V. K etimologizacii bolgarskikh dialektizmov. − In: *Slavianskoe slovo vo vremeni i prostranstve*. Moskva: Indrik, pp. 199 – 202.)

Мартынаў 1961: Мартынаў, В. Аб паходжанні славянскай фанемый х. − В: *Працы Інстытута мовазнаўства* АН БССР, 8. (Martynaw 1961: Martynaw, V. Ab pahodzhanni slavjanskaj fanemyj h. − V: *Pracy Instytuta movaznawstva* AN BSSR, 8.)

Младенов 1941: Младенов, С. *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език.* София: Христо Г. Данов. (Mladenov 1941: *Etimologicheski i pravopisen rechnik na balgarskiya knizhoven ezik*. Sofia: Hristo G. Danov.)

Потебня 1880: Потебня, А. Заметки этимологические. − *Русский филологический вестник*, 4, с. 161 – 221. (Potebnia 1880: Potebnia, A. Zametki etimologicheskie. − *Russkii filologicheskii vestnik*, 4, pp. 161 – 221.)

РСБКЕ 1959: Речник на съвременния български книжовен език. Т. 3. София: Издателство на БАН. (RSBKE 1959: *Rechnik na savremenniya balgarski knizhoven ezik*. T. 3. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)

Семереньи 1980: Семереньи, О. *Введение в сравнительное языкознание*. Москва: Прогресс. (Semeren'i 1980: Semeren'i, O. *Vvedenie v sravnitel'noe iazykoznanie*. Moskva: Progress.)

СРНГ 19: *Словарь русских народных говоров. Т. 19 (мутаситься-накучить).* Ленинград: Наука, 1983. (SRNG 19: *Slovar' russkikh narodnykh govorov. T. 19 (mutasit'sia-nakuchit').* Leningrad: Nauka, 1983.)

Стефанов 2025: За вътрешната форма на думата и възможния първичен звукоподражателен произход на праслав. **хъртъ* 'бързо ловно куче'. – В: *Книжовният език и диалектите – исторически и съвременни аспекти. Сборник в чест на 90-годишнината от рождението на проф. Ив. Кочев (1935 – 2021 г.)*. София: Издателство на БАН „Проф. М. Дринов", с. 275 – 285. (Stefanov 2025: Za vatreshnata forma na dumata i vazmozhniya parvichen zvukopodrazhatelen proizhod na praslav. **хъртъ* 'barzo lovno kuche'. – In: *Knizhovniyat ezik i dialektite – istoricheski i savremenni aspekti. Sbornik v chest na 90-godishninata ot rozhdenieto na prof. Iv. Kochev (1935 – 2021 g.)*. Sofia: Izdatelstvo na BAN "Prof. M. Drinov", pp. 275 – 285.)

Фасмер 1987: Фасмер, М. *Этимологический словарь русского языка*. Т. 4. Москва: Прогрес. (Vasmer 1987: Vasmer, M. *Etimologicheskii slovar' russkogo iazyka*. T. 4. Moskva: Progres.)

ЭССЯ 8: *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд.* Москва: Наука, 1981. (ESSIa 8: *Etimologicheskii slovar' slavianskikh iazykov. Praslavianskii leksicheskii fond.* Moskva: Nauka, 1981.)

ЭССЯ 20: *Этимологический словарь слявянских языков. Праславянский лексический фонд.* Москва: Наука 1994. (ESSIa 20: *Etimologicheskii slovar' slavianskikh iazykov. Praslavianskii leksicheskii fond.* Moskva: Nauka, 1994.)

Beeks 2011: Beeks, R. *Comparative Indo-European Linguistics*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
Boryś 2005: Boryś, W. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
Brückner 1923: Brückner, A. Slavisches ch-. – *Zeitschrift für Vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der Indogermanischen Sprachen*, 51, S. 221 – 242.
Brückner 1970: Brückner, A. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza .
Buck 1949: Buck, C. A *Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages. A contribution to the history of ideas*. Chicago: University of Chicago Press.
Havlová 1999: Havlová, E. Komplexní situace jako sémantické východisko při vzniku slovanských slov (na příkladu sémantického východiska ‘chřadnout’). – *Slavia* 68, p. 287 – 294.
Machek 1971: Machek, V. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Ceskoslovenská Akademia Věd.
Matasović 2011: Matasović, R. Proto-Indo-European *sk- in Slavic. – *Rasprave Instituta za hrvatski jezik*, 37, 2.
Moszyński 1957: Moszyński K. *Pierwotny zasięg języka prasłowiańskiego*. Wrocław: Ossolineum.
Pokorny 1959: Pokorny, J. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern: Francke.

ON THE ORIGIN OF *ХРЪТ, ХРЪТКА* ‘HOUND’

Krasimira Fuchedzhieva

**Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin”,
Bulgarian Academy of Sciences**

k.fuchedzhieva@ibl.bas.bg

Abstract. The article examines the etymology of the Bulgarian words *хрът, хрътка* ‘hound’, whose Proto-Slavic origin (Proto-Slavic **хъrtъ*) is undisputed, but whose internal form is debatable. The main etymological hypotheses currently in existence, based on various nominative motifs (related to the speed, color, and fur of the animal in question), are presented, and a more recent idea about the onomatopoeic origin of the word is also discussed. The study proposes a new etymological hypothesis, according to which Proto-Slavic **хъrtъ* may be a continuant of the Indo-European root **(s)ker-* ‘to shrink, wrinkle’. The analysis confirms the key role of semantic parallels and semantic reconstruction in revealing the nominative meaning of words and, accordingly, their origin.

Keywords: *etymology; hound; Proto-Slavic *хъrtъ; PIE *(s)ker- ‘to shrink’; semantic parallels; semantic shift ‘to shrink/contract’ → ‘thin, skinny’*

Krasimira Fuchedzhieva
Institute for Bulgarian Language
Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
1113 Sofia, Bulgaria

ДОКЛАДИ

от Международната годишна конференция
на Института за български език
„Проф. Любомир Андрейчин“
(София, 2026 година)

Българска
Първо издание

Съставител: Цветана Димитрова
Графичен дизайнер: Вероника Томчева

Формат 60×84/8
Печатни коли 44,50

Печатница „Макрос“ – www.makros.net

ISSN 2683-118X (print)

Алесандро Мария Бруни 15
Alessandro Maria Bruni 22
Марияна Цибранска-Костова 23
Mariyana Tsibranska-Kostova 30
Маргарет Димитрова 31
Margaret Dimitova 43
Татяна Илиева 44
Tatyana Ilieva 57
Явор Иванов 58
Yavor Ivanov 66
Дарина Стоянова 67
Daryna Stoianova 78
Йоанна Кирилова 79
Yoanna Kirilova 86
Теодора Кръстева 87
Teodora Krasteva 97
Цветелина Ангелова 98
Tsvetelina Angelova 110
Робертино Стоилов 111
Robertino Stoilov 123
Iliyana Dimitrova 124
Илияна Димитрова 133
Мая Влахова-Ангелова[a] 134
Maya Vlahova-Angelova[a] 144
Георги Митринов 145
Georgi Mitrinov 153

Ирина Седакова 154
Irina Sedakova 164
Кристияна Симеонова 165
Kristiyana Simeonova 173
Христина Г. Марку 174
Christina G. Markou 187
Ина Вишоградска-Мейер 188
Ina Vishogradska-Meyer 196
Stanisław Goździ-Roszkwski (Станислав Гоздь-Рошковски) [а], Julia Mazurkiewicz-Sułkowska (Юлия Мазуркевич-Сулковска) [б] 197
Stanisław Goździ-Roszkwski[a], Julia Mazurkiewicz-Sułkowska[b] 206
Якуб Любомир Банашак[а], Екатерина Петкова[б] 207
Jakub Lubomir Banasiak[a], Ekaterina Petkova[b] Institute of Slavic Studies[a] – Polish Academy of Sciences, ... 219
Иван Держански[а], Олена Сирук[б] 220
Ivan Derzhanski[a], Olena Siruk[б] 232
Милен Малаков 233
Milen Malakov 243
Tomislav Sočanac 244
Томислав Сочанац 257
Manuela Nevaci[a], Irina Floarea[b] 258
Manuela Nevaci[a], Irina Floarea[b] 277
Бистра Андреева 278
Bistra Andreeva 292
Красимира Алексова 293
Krasimira Aleksova 305
Андрей Иванов 306
Andrey Ivanov 313

Венера Матеева-Байчева[a], Катрин Костова[б] Софийски университет „Св. Климент Охридски“ 314
Venera Mateeva-Baycheva[a], Katrin Kostova[b] 323
Илиана Стоилова 324
Iliana Stoilova 335
Ласка Ласкова 336
Laska Laskova 347
Верка Сашева 348
Verka Sasheva 359
Стилианос Капатос[a] 360
Stylianos Kapatos[a] 369
Валентина Бонджолова 370
Valentina Bondzholova 382
Руслана Маргова 383
Ruslana Margova 393
Цветелина Георгиева 394
Tsvetelina Georgieva 404
Ванина Сумрова 405
Vanina Sumrova 415
Красимира Василева 416
Krasimira Vasileva 424
Катя Исса 425
Katya Issa 435
Николай Паскалев 436
Nikolay Paskalev 444
Биляна Тодорова 445
Bilyana Todorova 455

Мария А. Тодорова 456
Maria A. Todorova 468
Валентина Стефанова 469
Valentina Stefanova 479
Елена Узеньова 480
Elena Uzeneva 486
Ана Кочева 487
Ana Kocheva 491
Мария Мицкова 492
Maria Mitskova 501
Кирил Кирилов 502
Kiril Kirilov 512
Красимира Фучеджиева 513
Krasimira Fuchedzhieva 520